ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΕΡΓΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
ΣΕΙΡΑ ΒΟΗΘΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ 1

RUDOLF PFEIFFER

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1972

Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου :

History of Classical Scholarship
From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age
Oxford, At the Clarendon Press, 1968

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

VXORI CARISSIMAE SACRUM

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μὲ τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον τοῦ γερμανοῦ φιλολόγου Rudolf Pfeiffer ἀρχίζει τὸ Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν ἔκδοσιν μιᾶς σειρᾶς βοηθητικῶν ἔργων, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἐνισχύσῃ, ὅπως καὶ αἱ παρασκευαζόμεναι ἐκδόσεις κειμένων, τὴν ἀγάπην ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρὸς τὸν ἀρχαῖον καὶ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους Ἕλληνας προσιτὰ ἀπαραίτητα ὄργανα ἐργασίας, μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν νεοελληνικήν, διὰ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Ὁ Rudolf Pfeiffer ἔχει λάβει ἀπὸ μακροῦ τιμητικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν μεγίστων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς μας διὰ τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ τὸν οὐμανισμόν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐκδόσεων καὶ διὰ τῶν ἐργασιῶν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Εἰς τοὺς δύο τελευταίους τομεῖς ἀνεδείχθη ὁ καλύτερος εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς μνημειώδους διτόμου ἐκδόσεώς του τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου.

Τὸ ἔργον τοῦτο μετέφρασεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου ὁ φιλόλογος καὶ συγγραφεὺς Παναγιώτης Ξένος. Τὴν μετάφρασιν ἤλεγξε ὁ Ἐπόπτης τῶν ἐκδόσεων Ἀκαδημαϊκὸς Κωνσταντῖνος Τσάτσος. Ἀλλ' αὕτη ὡς ἀπόδοσις εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἔργου βαθυστοχάστου καὶ εἰδικοῦ ἐχρειάσθη βεβαίως περαιτέρω ἐπεξεργασίαν, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ διευθυντοῦ οἱ συντάκται τοῦ Κέντρου Βασίλειος Ἄτσαλος, Ἀλέξανδρος Κεσίσογλου, Βασίλειος Τσακατίκας καὶ Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου

Χαράλ. Σ. Φλωρᾶτος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐγχείρημα ὡς ἡ ἀνὰ χεῖρας Ἱ σ τ ο ρ ί α, μολονότι παρακεκινδυνευμένον καὶ μακροχρόνιον, χρειάζεται πρόλογον μόνον σύντομον καὶ μετρημένον. Διότι ὡς σύνολον πρέπει νὰ δικαιολογῇ αὐτὸ ἑαυτὸ ἄνευ εἰσαγωγικῶν συστάσεων καὶ προκαταρκτικῶν ἐπιχειρημάτων. Δὲν θὰ ὑπῆρχε τέλος, ἂν ἐπρόκειτο νὰ δικαιολογηθοῦν αἱ ἐλλείψεις του.

Οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῇ εἰς τὴν φιλολογίαν, εἴτε εἰς τὴν ὑψηλοτέραν εἴτε εἰς τὴν μετριωτέραν μορφὴν αὐτῆς, τὰ ἰδικά της δικαιώματα, καὶ ἐφ' ὅσον συνεχίζει τις τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν τῆς ἑρμηνείας, τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀνασυγκροτήσεως, ἐπιτρέπεται νὰ ἀναμένῃ ἐπιδοκιμασίαν. Ἀλλὰ νὰ στραφῇ ἐκ τῆς δραστηριότητος αὐτῆς εἰς σκέψεις περὶ τοῦ παρελθόντος τῆς φιλολογίας καὶ περὶ τῶν φιλολόγων παρῳχημένων ἐποχῶν, θὰ φανῇ ἴσως καὶ ἄτοπον καὶ ἄχρηστον. Ἐν τούτοις, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀλλάξῃ ὁπωσδήποτε τοιοῦτος σκεπτικισμός, ἀσφαλῶς τοῦτο θὰ γίνῃ μόνον διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰ ἴδια τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς ἡμῶν: νὰ καταστήσωμεν ὁρατὰ τὰ σπουδαῖα αὐτὰ γεγονότα εἰς τὴν ἱστορικήν των σχέσιν. Διότι μόνον κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου καὶ τὴν διαδοχὴν λαῶν καὶ γενεῶν ἀπεκαλύφθησαν πλήρως ἡ φύσις καὶ αἱ πολλαπλαῖ μορφαὶ τῆς φιλολογίας. Ἡ ἱστορία ἑπομένως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἐν τῇ διαμορφώσει αὐτῆς. Διὰ τοῦτο βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, δικαιοῦται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπόσπαστον τμῆμα αὐτῆς ταύτης τῆς φιλολογίας. Ὁμιλοῦμεν περὶ «σπουδαίων γεγονότων», διότι εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὅ,τι περιέπεσεν εἰς ἀρχηστίαν καὶ ἀπωλέσθη διὰ παντός, ἀλλ' ὅ,τι διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον. Ζητοῦμεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ συνεχὲς τῆς γνώσεως, τὴν philologia perennis.

Τὸ συνεχὲς τοῦτο συνετηρήθη ὄχι μόνον διὰ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως μεγάλων φιλολόγων, ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ διὰ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς ἀπολύτου ἐντιμότητος καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου ὑπομονῆς ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς ἀληθείας. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς σεβόμενος ἐθεώρησα καθῆκον μου νὰ συλλέξω καὶ νὰ ἑρμηνεύσω ὅλας, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, τὰς ἀπ' εὐθείας μαρτυρίας ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν. Τὰ περισσότερον σημαντικὰ χωρία θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης ἐντὸς τοῦ κειμένου, ὄχι εἰς τὰς σημειώσεις. Δι' αὐτὸν ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τερπνὸν παρὰ τὴν κλίνην ἀνάγνωσμα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν φιλολόγων, μεστὸν ζωῆς ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνεκδότων καὶ ἀστείων. Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, μολονότι οὐδαμῶς ὑποτιμῶνται, περιορίζονται εἰς τὰ ἁρμόζοντα ὅρια. Ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ παραθέσω περιωρισμένην μόνον

ἐπιλογὴν ἐκ τῆς νέας βοηθητικῆς βιβλιογραφίας, καὶ συχνὰ βεβαίως ἔσφαλα κατὰ τὴν ἐπιλογήν, ἀλλὰ δὲν ἀγνοῶ ἐντελῶς ὅλα τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχω ἀναφέρει. Ἐπὶ πλέον δὲν προσεπάθησα νὰ ἀπεικονίσω εἰς πᾶσαν περίπτωσιν αὐτό, τὸ ὁποῖον οἱ πανεπιστημιακοὶ ἀποκαλοῦν «ὑπόστρωμα», ἀλλὰ μόνον ὅταν αἱ γενικαὶ ἰδέαι καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἤσκησαν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλολόγων ἢ ἀκόμη ἤλλαξαν τὴν πορείαν τῆς φιλολογίας.

Μία ἱστορία τῆς φιλολογίας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς πᾶν τὸ νέον καὶ μόνιμον, νὰ διακρίνῃ τὴν πλάνην ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τὰς ἐφημέρους γνώμας ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐκείνης γνώσεως, ἡ ὁποία διαρκεῖ ἐς ἀεί, εἶναι, ὡς εἴπομεν, «ἀέναος» γνῶσις. Ἀλλ' ἡ σπάνις μελετῶν προπαρασκευαστικῶν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων καὶ βασιζομένων ἐπὶ πλήρους τεκμηριώσεως ἀποτελεῖ ἐμπόδιον πραγματοποιήσεως τόσον φιλοδόξου σκοποῦ. Θὰ δίδω σῆμα προειδοποιήσεως, ὅταν αἰσθάνωμαι ὅτι εἶμαι ἐντελῶς ἀναρμόδιος καί, καθὼς εἰς τὴν πρώτην πρότασιν τοῦ παρόντος προλόγου ἐχρησιμοποίησα τὸ ἐπίθετον «παρακεκινδυνευμένος», εἰλικρινῶς ἐλπίζω ὅτι ὑπὸ τοῦτο τὸ πρῖσμα θὰ κατανοηθῇ καὶ θὰ γίνῃ δεκτὸν τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον.

Ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου παλαιότεραι προσπάθειαι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου, ὁ ὁποῖος τὸ 1587 ἔγραψε «De criticis veteribus Graecis et Latinis». Ἀλλὰ βιβλίον περιλαμβάνον τὸ θέμα ὁλόκληρον ὑπάρχει ἓν μόνον, τὸ ἔργον τοῦ J. E. Sandys, «A History of Classical Scholarship», εἰς τρεῖς τόμους 1629 σελίδων. Ὁ θαυμασμὸς ἀναμειγνύεται μὲ φθόνον, ὅταν μανθάνῃ τις ἀπὸ τὸν βιογράφον[1] τοῦ Sandys ὅτι ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν «Ἱστορίαν» τὴν 1ην Ἰανουαρίου τοῦ 1900, ἐξέδωσε τὸν πρῶτον τόμον εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καῖμπριτζ τὸ 1903 (δευτέρα ἔκδοσις 1906, τρίτη ἔκδοσις τὸ 1921), καὶ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον τόμον τὸ 1908. Οἱ τρεῖς τόμοι ἀνετυπώθησαν εἰς τὴν Βοστώνην τὸ 1958. Ἂν καὶ ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ἀπηρχαιωμένον, τὸ βασικὸν τοῦτο ἔργον θὰ παραμείνῃ πάντοτε ἀπαραίτητον βιβλίον ἀναφορᾶς καὶ εἶναι ἀδύνατον πᾶς ὁ μετ' αὐτὸν γράφων ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος νὰ παραλείψῃ νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν πληρότητα τῆς ἐν αὐτῷ περιεχομένης ὕλης. Ἀλλ' ὡς σύνολον ἐξεταζόμενον τὸ ἔργον τοῦ Sandys εἶναι μᾶλλον κατάλογος κλασσικῶν φιλολόγων κατὰ αἰῶνας, ἔθνη καὶ βιβλία ἢ πραγματικὴ ἱστορία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Δὲν ὑπάρχει κατευθυντηρία ἰδέα, συμπαγὴς δομὴ οὐδὲ κἂν ἁπλῆ διάκρισις μεταξὺ τοῦ παροδικοῦ καὶ τοῦ μονίμου. Τὸ ἔργον τοῦ G. Funaioli, «Lineamenti d'una storia della filologia attraverso i secoli»,[2] εἶναι συνοπτικώτερον τῆς

[1] N. G. L. Hammond, Sir John E. Sandys (1844—1922), Cambridge 1935, σ. 8 κ.ἑ. Ὁ Sandys συνώψισε τὸ ὑλικὸν τοῦ μνημειώδους ἔργου του εἰς ἕνα τόμον χάριν τῶν ἀναγκῶν τῶν φοιτητῶν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ τοῦ γενικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον A Short History of Classical Scholarship, 1915.

[2] Studi di Letteratura antica (1948) 185—364.

Συντόμου ἱστορίας τοῦ Sandys, ἀλλὰ τὸ ὑλικόν του δίδεται εἰς ζωντανόν, προσωπικὸν ὕφος. Τὸ ἔργον τοῦ A. Gudeman «Outlines of the History of Classical Scholarship» (τελευταία ἔκδοσις ἐν Βοστώνῃ 1902) διευρυνθὲν πολὺ εἰς τὴν γερμανικὴν ἔκδοσίν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Grundriss der Geschichte der Klassischen Philologie» (1909 2α ἔκδοσις) εἶναι μόνον βιβλιογραφικόν. Ἐὰν ἐνημεροῦτο εἰς τὴν νέαν ἔρευναν καὶ ἀπηλλάσσετο τῶν ἀνακριβειῶν του, θὰ καθίστατο χρήσιμον βοήθημα διὰ περαιτέρω ἐρεύνας.

Ἐκτὸς τῶν εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπισκοπήσεων τούτων ὑπάρχουν σχεδιαγράμματα μεγάλων φιλολόγων, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν δύναμίν των ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει τοῦ Sandys ἡ ἀδυναμία: παρέχουν γενικὰς ἰδέας, διαστέλλουν πρόσωπα καὶ πράγματα, ὑποβάλλουν σκέψεις, παρακινοῦν πρὸς ἔρευναν. Ὁ Böckh, ὁ ὁποῖος ἦτο κλασσικὸς φιλόλογος, βαθὺς φιλόσοφος συνάμα δὲ καὶ ὀξυδερκὴς ἱστορικός, ἔδωσεν ἐπιβλητικώτατον διὰ τὸ βάθος του σκιαγράφημα τοῦ θέματος εἰς ὀλίγας σελίδας τοῦ ἔργου του «Enzyklopädie der philologischen Wissenschaften» (ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατόν του, δευτέρα ἔκδοσις 1886, σ. 300–9). Λίαν προσωπικὴν καὶ λαμπρὰν ἐπισκόπησιν παρέσχεν ὁ Wilamowitz τὸ 1921 εἰς τὸ «Einleitung in die Altertumswissenschaft», 'Geschichte der Philologie' (τρίτη ἔκδοσις 1927, ἀνατυπωθεῖσα τὸ 1960). Εἶναι μία πολὺ ὑποκειμενικὴ κριτικὴ ἀνασκόπησις κλασσικῶν φιλολόγων ὑπὸ μεγάλου διδασκάλου, ὁ ὁποῖος ἀνακαλεῖ εἰς τὴν ζωὴν ἐκ τοῦ ἄλλου κόσμου τοὺς νεκροὺς ἥρωας τοῦ παρελθόντος καὶ ἐπαινεῖ ἢ ψέγει αὐτούς. Ὁ Wilamowitz ἀναγνωρίζει τὸ χρέος του δι' ὅσα ἔγραψε εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Otto Jahn, φαίνεται ὅμως ὅτι μέγα μέρος τῆς Ἱστορίας του ἔγραψεν ἀπὸ μνήμης, καταπληκτικῆς πράγματι, ὄχι ὅμως καὶ μνήμης ἀλαθήτου. Οὕτω περισσότερον βάρος πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὰ τμήματα τῶν πολλῶν βιβλίων του, τὰ ὁποῖα ἀφιερώνει εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους φιλολόγους παρὰ εἰς τὴν βραχεῖαν αὐτὴν ἔκθεσίν του τῶν ὀγδοήκοντα σελίδων.

Ἐδῶ εἶμαι ὑποχρεωμένος — *pace* Wilamowitz — νὰ ἀναφέρω τὸν Friedrich Nietzsche, τὸν εὐνοούμενον μαθητὴν τοῦ Ritschl: εἰς ἡλικίαν εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν ἐσχεδίαζε σοβαρῶς νὰ γράψῃ «Eine Geschichte der literarischen Studien im Altertum und in der Neuzeit» Ἤθελε νὰ ἀνεύρῃ τὰς γενικὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐπηρέασαν τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότητος καὶ νὰ καταδείξῃ τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν καθ' ἑκάστην ἐποχὴν φιλοσοφίαν. Ὑπάρχουν μερικαὶ ἀξιόλογοι σημειώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ[1] εἰς τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰς συντόμους ἐργασίας του τῶν ἐτῶν 1867–1871, ἐν τούτοις, ὡς γνωστόν, δὲν ἔφερεν αὐτὸ εἰς πέρας, ἀλλ' ἐστράφη πρὸς τὴν μοιραίαν δι' αὐτὸν φιλοσοφίαν του. Κατὰ τοὺς

[1] *F. Nietzsche, Werke und Briefe, Historisch–Kritische Gesamtausgabe; Werke I (1934) σελ. CXX κ.ἑ., 3 (1935) 319 κ.ἑ., 440 μετὰ παραπομπῶν εἰς χειρόγραφα καὶ παλαιοτέρας ἐκδόσεις.*

αὐτοὺς περίπου χρόνους εἷς Ἄγγλος κλασσικὸς φιλόλογος, ὁ ὁποῖος εἶχε προσωπικὰς ἰδέας περὶ φιλολογίας καὶ τοῦ ἔργου ἑνὸς Πανεπιστημίου, ὁ Mark Patisson, συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς μαθήσεως ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν.[1] Τελικῶς συνεπλήρωσε μόνον ἀποσπάσματα. Παρὰ τὴν ἐγνωσμένην ὅμως θρησκευτικήν του προκατάληψιν, αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα, ἰδίᾳ περὶ τῶν μεγάλων Γάλλων φιλολόγων τοῦ δεκάτου ἕκτου καὶ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, εἶναι ὑποδειγματικά, διότι αἱ μελέται του εἶναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἐμπεριστατωμέναι λόγῳ τῆς ἐνημερώσεώς του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας οὐδεὶς ἀφιέρωσεν οὐδ' ἀφιερώνει περισσοτέραν σκέψιν καὶ μόχθον εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ὅσον ὁ Arnaldo Momigliano. Ἂν καὶ δίδῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, μεγαλύτερον βάρος εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ συμβολή του συνίσταται εἰς ἐργασίας σχετιζομένας πρὸς φιλολόγους καὶ συγγράμματα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ καθολικότης καὶ ἡ εὐρύτης τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς γνώσεως τοῦ συγγραφέως δικαιολογεῖ τὸν τίτλον τῶν εἰς συλλογὴν ἐκδοθέντων δοκιμίων του: «Contributo alla Storia degli studi classici».[2]

Τὰ ἀνωτέρω βιβλία ἀποτελοῦν προσωπικήν μου ἐκλογήν, ἡ ὁποία ἐθεώρησα ὅτι ὄχι μόνον εἶναι διδακτική, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐμπνέει. Παραδόσεις πανεπιστημιακαί, λόγοι καὶ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν.

Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος πραγματεύεται περὶ τῶν βάσεων, τὰς ὁποίας ἔθεσαν Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας π.Χ. διὰ τὸ ὅλον μέλλον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἀρχίζει μὲ σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς αἰώνων ἐν Ἑλλάδι καὶ μὲ ὀλίγας νύξεις διὰ τὸ ἀνατολικὸν ὑπόστρωμά της. Ἔπειτα ὅμως χρησιμοποιοῦνται πλήρως αἱ ὑπάρχουσαι μαρτυρίαι, ἰδίᾳ αἱ ἐκ τῶν παπύρων, διὰ νὰ καταδειχθῇ τὸ νέον ξεκίνημα, τὸ ὁποῖον ἔκαμαν οἱ ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων μετὰ τὸ 300 π.Χ., καὶ διὰ νὰ περιγραφοῦν τὰ οὐσιώδη ἐπιτεύγματα πέντε γενεῶν δημιουργικῶν ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων καὶ τῶν ἐπιγόνων αὐτῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Χάρις εἰς τὴν ἰδιαιτέραν προθυμίαν τοῦ κ. P. M. Fraser μοῦ ἐπετράπη νὰ ἀναγνώσω μέρη τοῦ μέλλοντος νὰ ἐκδοθῇ διεξοδικοῦ ἔργου του «Ptolemaic Alexandria» ἀπὸ τὸ χειρόγραφον. Τὸν εὐχαριστῶ θερμότατα διὰ τὸ προνόμιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον μὲ ἐπροφύλαξε ἀπὸ ποικίλα σφάλματα.

Οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι ποιηταὶ εἶναι οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ ὀφείλομεν τοὐλάχιστον νὰ μὴ εἴμεθα ἀνάξιοι τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς μας. «Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ γηράσῃ διὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν τέχνην του εἰς τὴν πληρότητα αὐτῆς» εἶναι ἓν ἐκ τῶν ἀξιωμάτων τοῦ Ranke. Αὐτὸ ἀληθεύει ἰδιαιτέρως προκειμένου

[1] «Memoirs» (1885) 319 κ.ἑ. Essays (1889) περὶ τῶν Στεφάνων, τοῦ Scaliger, κτλ.

[2] I (1955), II (1960). Βλέπε ἰδίᾳ II 463-80 «L'eredità della filologia antica e il metodo storico» (μετὰ βιβλιογραφίας). Ἀναμένεται τρίτος τόμος τῶν «Contributi» καὶ ὑπάρχει πιθανότης ἐκδόσεως τῶν Sather Classical Lectures τοῦ 1961.

περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλολογίας. Μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἤσκησε τὴν φιλολογίαν διὰ βίου, θὰ ἐτόλμα νὰ γράψῃ περὶ τῆς ἱστορίας της. Τὸ 1953, εὐθὺς ὡς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης, τοῦ Clarendon Press, ὁ δεύτερος τόμος τοῦ Καλλιμάχου, ὑπέβαλον εἰς τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὴν πρότασιν διὰ μίαν Ἱστορίαν τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας.

«De non interrumpendo per aetatem studio» εἶναι τὸ θέμα μιᾶς ἐκ τῶν τελευταίων καὶ συμπαθητικωτέρων «Lettere senili»[1] τοῦ Πετράρχη. Ὁ Βοκκάκιος ἀνησύχει, διότι ὁ Πετράρχης εἰργάζετο συνεχῶς καὶ ὑπερμέτρως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἡλικίαν του. Ἀλλ' ὁ γέρων φίλος καὶ διδάσκαλός του ἀπήντησεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μελέτην λόγῳ τοῦ προκεχωρημένου τῆς ἡλικίας του καὶ ὑπενθύμισεν εἰς αὐτὸν τὸν λόγον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ 18.6 : «Cum consumaverit homo tunc incipiet». Προσεπάθησα τοὐλάχιστον νὰ ἀκολουθήσω αὐτὴν τὴν συμβουλὴν καὶ θὰ εἶμαι πάντοτε βαθύτατα εὐγνώμων, διότι οἱ σύμβουλοι τοῦ ἐν λόγῳ οἴκου ἔσπευσαν νὰ ἀπαντήσουν εὐμενῶς εἰς τὴν πρότασίν μου. Προεχώρουν ὅμως μόνον «testudineo gradu», ἕως ὅτου ἠδυνήθην νὰ ἀποσυρθῶ, διὰ νὰ ἐργασθῶ ἐντὸς εἴδους τινὸς c l a u s u r a καὶ ἐπέτυχον τὴν βοήθειαν γραμματέως. Εἶχον τὴν μεγάλην εὐτυχίαν νὰ εὕρω τὴν συνδρομὴν ἑνὸς νέου κλασσικοῦ φιλολόγου, τοῦ κ. S. E. Arnold, ὁ ὁποῖος τώρα, ἐνῶ προετοιμάζει τὴν ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβήν του, ὑπηρετεῖ εἰς τὴν Κρατικὴν Βαυαρικὴν Βιβλιοθήκην. Ἀκάματος καὶ ἀποδοτικὸς μὲ ἐβοήθησε ποικιλοτρόπως: εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ μεγάλου πλήθους τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε συλλεγῇ ἐπὶ δεκαετίας, εἰς τὴν δακτυλογράφησιν καὶ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἀναριθμήτων παραπομπῶν. Ἡ Bayerische Akademie der Wissenschaften καὶ ἡ British Academy εἶχον τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ ψηφίσουν ὑπὲρ ἐμοῦ ἐτησίας ἐπιχορηγήσεις πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν σημαντικῶν ἐξόδων μου τῶν προκυπτόντων ἐκ τῆς συνεχοῦς αὐτῆς βοηθείας. Τρεῖς βιβλιοθῆκαι τοῦ Μονάχου, ἡ Κρατικὴ Βαυαρικὴ Βιβλιοθήκη, ἡ Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Σεμιναρίου Κλασσικῆς Φιλολογίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ Βοδληϊανὴ Βιβλιοθήκη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτησίων ἐπισκέψεών μου εἰς τὴν Ὀξφόρδην, γενναιοφρόνως μοῦ προσέφερον πᾶσαν διευκόλυνσιν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφέρω ὀνομαστικῶς τοὺς πολλοὺς ἐν Ὀξφόρδῃ καὶ Μονάχῳ φίλους, αἱ συζητήσεις τῶν ὁποίων μὲ ὠφέλησαν κατὰ τὸ διάστημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐτῶν. Εἷς ἕνα ὅμως ἐξ αὐτῶν, τὸν Eduard Fraenkel, χρεωστῶ περισσότερα ἀπὸ ὅσα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθοῦν διὰ λόγων. Πᾶς ἐξοικειωμένος μὲ τὰ βιβλία καὶ τὰ ἄλλα δημοσιεύματά του γνωρίζει πόσον βαθὺς κάτοχος εἶναι τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως. Γενναιόδωρος εἰς συμβουλάς, ὅσάκις ἠρωτᾶτο πρὸς τοῦτο, ἀπετέλει ἐπιπροσθέτως τὴν μόνιμον κινητήριον δύναμιν εἰς τὰ παρασκήνια.

Τὸ προσχέδιον ἑκάστου κεφαλαίου ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ κ. J. K. Cordy

[1] «Rer. sen. Libr.» XVII 2. Ἀνετυπώθη καὶ εἰς τὰ «Πεζά» τοῦ Πετράρχη, (Petrarca «Prose»), «La Letteratura Italiana, Storia e Testi» 7 (1955) 1156.

τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ Clarendon. Μὲ ἀνεξάντλητον ὑπομονὴν καὶ προσήνειαν ἐξωμάλυνε ἢ συχνότερον ἀνεσχημάτιζε τὴν διατύπωσιν τῶν ἀγγλικῶν μου. Διὰ τὴν ἐξειδικευμένην αὐτὴν καὶ γενναίαν βοήθειάν του εἶναι ἄξιος τῆς βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης τόσον τοῦ συγγραφέως ὅσον καὶ τοῦ ἀναγνώστου. Εἶμαι καθυποχρεωμένος διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν ἐκτυπωτῶν, εἰδικῶς τοῦ διορθωτοῦ τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, εἰς δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρὸς ἐκτύπωσιν δοκιμίων μου ἦμην εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ ἔχω τὴν βοήθειαν ἐμπείρου φιλολόγου, τοῦ συναδέλφου μου καθηγητοῦ Max Treu καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ εἰς Ἑλλάδα τοῦ μαθητοῦ μου δρος Rudolf Führer. Ἤρχισα τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ προλόγου διὰ τῶν εὐχαριστιῶν μου πρὸς τοὺς συμβούλους τοῦ Clarendon Press. Τερματίζω αὐτὸ διὰ τῶν ἰδιαιτέρων εὐχαριστιῶν μου πρὸς τὸν Γραμματέα τῶν Συμβούλων τὸν κ. C. H. Roberts, διὰ τὸ ἐνθαρρυντικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σταθερὰν ὑποστήριξίν του.

Τὸ πρῶτον δημοσίευμά μου, τὸ 1914, φέρει τὴν ἀφιέρωσιν «Uxori carissimae sacrum». Ἐπαναλαμβάνω τὰς λέξεις τῆς ἀφιερώσεως μετὰ βαθυτέρου ἀκόμη αἰσθήματος δι' ὅλα ὅσα ἔπραξεν αὕτη δι' ἐμὲ ἐπὶ ἥμισυν καὶ πλέον αἰῶνα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

I. ΠΟΙΗΤΑΙ, ΡΑΨΩΔΟΙ, ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ 3

Ἡ φιλολογία δὲν εἶναι χωριστὴ ἐπιστήμη πρὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Ἀνασκόπησις τῶν προκαταρκτικῶν σταδίων. Ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ὡς ἑρμηνευτὴς ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπόπειρα τῶν ραψῳδῶν νὰ συνεχίσουν αὐτὴν τὴν αὐτοερμηνείαν. Ὁ ραψῳδὸς καὶ φιλόσοφος Ξενοφάνης καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς κριτικῆς. Θεαγένης, ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὁμήρου διὰ τῆς φυσικῆς ἀλληγορίας. Ἡ δεξιοτεχνία τῶν λυρικῶν ποιητῶν τοῦ ἑβδόμου καὶ ἕκτου αἰῶνος δὲν ὑποκρύπτει γραμματικὸν σύστημα «πτώσεων». Οἱ ποιηταὶ ὡς ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν κωμῳδίαν.

II. ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ, ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΚΑΙ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ 18

Ἐνδιάμεσος θέσις τῶν σοφιστῶν: κληρονόμοι τῶν ραψῳδῶν καὶ διδάσκαλοι τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Οἱ σοφισταὶ καὶ τὸ βιβλίον. Βραχεῖα ἀναδρομὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὑπόστρωμα· ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθῆκαι ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν. Τεχνικὴ τῆς γραφῆς ἐξ Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ πρώϊμος μινωϊκὴ — μυκηναϊκὴ γραφή. Ἡ φοινικικὴ γραφή. Τὸ νέον ἑλληνικὸν ἀλφάβητον. Ἀπὸ τῆς προφορικῆς συνθέσεως καὶ παραδόσεως εἰς τὸν γραπτὸν λόγον καὶ τὸν ἀναγνώστην βιβλίων. Ἡ συμβολὴ τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξελίξεως ταύτης καὶ ἡ σωκρατικὴ — πλατωνικὴ ἀντίδρασις. Ἀτομικὰ ἐπιτεύγματα τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν συγχρόνων των: Πρωταγόρας, Πρόδικος· τὰ *Μουσικὰ* τοῦ Δημοκρίτου, καὶ ὁ Ἡρόδοτος περὶ λογοτεχνίας καὶ γλώσσης· Γοργίας, Ἱππίας, Κριτίας.

III. ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ: ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ 67

Νέα συνειδητὴ μέθοδος ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἔρευναν τῶν σοφιστῶν. Ἡ σκεπτικιστικὴ στάσις τοῦ Πλάτωνος ἔναντι τῆς ἰδίας τῆς ποιήσεως καὶ ἔναντι τῶν προσπαθειῶν ἑρμηνείας καὶ κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Προβλήματα γλώσσης τὸ κεντρικὸν θέμα τοῦ *Κρατύλου*. Ἡ μελέτη τῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἐπιστήμη. Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία. Πρώτη μεγάλη ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη. Δὲν εἶναι «δημιουργὸς» τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ τελεολογία ὡς κεντρικὴ ἰδέα, προγενεστέρα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης. Ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε ἐκδότης οὔτε ἑρμηνευτής. Ἡ λογικὴ τάξις εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου· διαρκὴς ἔλεγχος τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων δι' ἀναλύσεως τῆς πραγματικότητος. Μερικοὶ νέοι θεμελιώδεις γλωσσολογικοὶ ὅροι· ἀνυπαρξία χωριστοῦ κλάδου γραμματικῆς. Ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα εἰς ὑψηλὸν ὕφος τῇ συνεργασίᾳ μαθητῶν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

I. Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΝ 103

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνῆκε εἰς τὸν κόσμον τῆς ἑλληνικῆς πόλεως-κράτους μὲ τὴν ἰδιάζουσαν πολιτιστικὴν ἑνότητα· ἡ ἀποσύνθεσίς της, ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις νέων μοναρχιῶν.

Μία νέα γενεὰ ποιητῶν, συνειδητοποιήσασα τὸ ὁριστικὸν ρῆγμα, ἐπιχειρεῖ νέαν ἐκκίνησιν. Ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ποιήσεως μέχρι τῆς διασώσεως τῆς ἀρχαίας λογοτεχνικῆς κληρονομίας. Ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ Φιλιτᾶ: ὁ πρῶτος φιλόλογος ποιητὴς καλλιτεχνικῆς τελειότητος, παιδαγωγὸς Πτολεμαίου τοῦ Β', διδάσκαλος τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ γραμματικοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τὸ πολιτιστικὸν κέντρον· τόπος συναντήσεως τῆς νέας ποιητικῆς κινήσεως καὶ τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως ἐξ Ἀθηνῶν. Οἱ ὀργανισμοὶ τῆς νέας πρωτευούσης: οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ βοηθοί των· τὸ Μουσεῖον καὶ αἱ Βιβλιοθῆκαι. Ἡ ἐποχὴ τοῦ «βιβλίου» καὶ τὰ προβλήματά της.

II. Ο ΖΗΝΟΔΟΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ 124

Ὁ Ζηνόδοτος πρῶτος ὁμηριστὴς φιλόλογος καὶ βιβλιοθηκάριος· οἱ ποιηταὶ Λυκόφρων καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς ὡς ἀναθεωρηταὶ τῶν κειμένων τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν. Τὸ κατὰ Ζηνόδοτον κείμενον τοῦ Ὁμήρου στηρίζεται κατὰ κανόνα ἐπὶ τεκμηριωμένων μαρτυριῶν. Τὸ πρῶτον κριτικὸν σύμβολον· δὲν ὑπάρχει αὐθεντικὴ παράδοσις σχετικῶς πρὸς τοὺς λόγους τῶν ἀλλαγῶν καὶ παραλείψεών του. Ἐκδόσεις τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν λυρικῶν ποιητῶν. Γλωσσάριον ὄχι ὅμως ὑπόμνημα. Ἡ Πλειὰς τῶν τραγικῶν. Ἡ Ἀλεξάνδρα τοῦ Λυκόφρονος· ὁ Ἄρατος, ὁ ποιητὴς τῶν *Φαινομένων*, ὡς ὁμηριστής.

III. Ο ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ 146

Κυρήνη καὶ Αἴγυπτος. Πλήρης ἑνότης δημιουργικοῦ ποιητοῦ καὶ σοφοῦ φιλολόγου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Καλλιμάχου. Ἡ ἐπιμονή του νὰ ἀντλῇ ἐκ καθαρῶς πρωτοτύπων πηγῶν. Οἱ γενικοὶ *Πίνακες* τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης ὑπόδειγμα δι' ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἡ *πολυμαθίη* τῶν ἐν πεζῷ λόγῳ βιβλίων του περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ τῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς ἀντι—ἀριστοτελικῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Στοιχεῖα ἑρμηνείας εἰς τὰ ποιήματά του καὶ τὰ λόγια συγγράμματά του. Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ὁ ποιητὴς τῶν Ἀργοναυτικῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Καλλίμαχον· ὡς φιλόλογος ἔδωσε τὸ πρῶτον δεῖγμα τῆς ἑλληνιστικῆς *Περί*-φιλολογίας προαγγέλλων τὰ μεταγενέστερα ὑπομνήματα. Τὰ κατὰ τόπους ἔπη τοῦ Ριανοῦ καὶ αἱ ὑπὸ τούτου κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ Ὁμήρου. Διαχωρισμὸς τῆς φιλολογίας ἀπὸ τῆς ποιήσεως κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος: ἡ ποιητικὴ ἐπιτήδευσις τοῦ Εὐφορίωνος καὶ αἱ λόγιαι συμπιλήσεις τῶν Καλλιμαχείων Ἑρμίππου, Ἴστρου, Φιλοστεφάνου καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Σατύρου.

IV. ΘΕΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ: Ο ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ 181

Εἰς τὸν Ἐρατοσθένη ἡ πρώτη συνένωσις θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ φιλολογίας: ἡ φιλία του μὲ τὸν Ἀρχιμήδη. Φιλόλογος, ὁ νέος ὅρος διὰ τὴν καθολικότητά του. Πραγματεῖα περὶ ἀττικῆς κωμῳδίας· κριτικὴ χρονολόγησις· μαθηματικὴ γεωγραφία· ὁμηρικὴ γεωγραφία· ἀστερισμῶν κατάλογος. Ἡ ποίησις ὡς πάρεργον.

V. Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΑΠΟΚΟΡΥΦΩΜΑ ΑΥΤΗΣ: Ο ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 204

Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἦτο οὔτε ποιητὴς οὔτε θετικὸς ἐπιστήμων. Κριτικὸν κείμενον τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου μετὰ κριτικῶν σημείων, στίξεως, τονισμοῦ. Ἐκδοσις τῶν λυρικῶν ποιητῶν· κωλομετρία καὶ δομὴ τῶν στροφῶν. Ὑποθέσεις εἰς τὸ κείμενόν του τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν. Μεγάλαι λεξικογραφικαὶ μελέται βασισθεῖσαι ἐπὶ τῶν ἐκδόσεών του καὶ τυπολογικαὶ γραμματικαὶ ἔρευναι, ὑπηρετοῦσαι τὸ ἐκδοτικὸν αὐτοῦ ἔργον. Κατ' ἐκλογὴν κατάλογος τῶν ἐξεχόντων συγγραφέων.

VI. Ο ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ: Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ 251

Ὁ Καλλίστρατος καὶ ἄλλοι *Ἀριστοφάνειοι*. Ὁ Ἀρίσταρχος, οἱ Πτολεμαῖοι, ἡ μεγάλη κρίσις τοῦ 145/4 π.Χ. Συνεχῆ ὑπομνήματα καὶ μονογραφίαι περὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς καὶ κριτικαὶ

ἐκδόσεις τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων· κριτικὰ σημεῖα, ὁ σύνδεσμος μεταξὺ κειμένου καὶ ὑπομνήματος. Τὸ πρῶτον ὑπόμνημα εἰς πεζογράφους, τὸν Ἡρόδοτον καὶ πιθανῶς τὸν Θουκυδίδην. Δὲν ὑπῆρξε αὐθεντικὸν ἀπόφθεγμα τοῦ Ἀριστάρχου περὶ ἀρχῆς διεπούσης τὴν ἑρμηνείαν. Γενικαὶ γραμματικαὶ καὶ μετρικαὶ παρατηρήσεις κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου τῆς ἐξηγήσεως. Κριτικὴ τῆς Λογοτεχνίας.

VII. Η ΠΕΡΓΑΜΟΣ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ 279

Οἱ Ἀτταλίδαι καὶ ἡ πολιτιστικὴ ζωὴ τῆς Περγάμου· βιβλιοθήκη, περγαμηνή. Κράτης ὁ Μαλλώτης, στωϊκὸς ἀλληγορικὸς καὶ κοσμολόγος· δύο μονογραφίαι περὶ Ὁμήρου· ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον. Ἡ ὁριστικὴ θέσις τῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν εἰς τὸ σύστημα τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας· σαφῶς ὡρισμένοι γραμματικοὶ κανόνες καὶ ὅροι. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κράτητος εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ. Συγγραφεῖς ἀρχαιοτήτων : Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, Πολέμων ὁ ἐξ Ἰλίου, ὁ καλούμενος *στηλοκόπας*, Δημήτριος ὁ ἐκ Σκήψεως.

VIII. ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ : ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΥ 300

Διασπορὰ καὶ ἀνανέωσις τῆς φιλολογίας εἰς ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον μετὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν κρίσιν τοῦ 145 π.Χ. Ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος: Χρονικὸν εἰς ἰαμβικοὺς στίχους, νέον σύστημα χρονολογήσεως· μονογραφία περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ νεῶν καταλόγου: περιγραφὴ τῆς ἡρωϊκῆς Ἑλλάδος μετὰ ἐξηγήσεως τοπωνυμίων· βιβλία «Περὶ Θεῶν»: μελέτη τῆς ὁμηρικῆς θρησκείας μετὰ ἀναλύσεως κυρίων ὀνομάτων· ἐλάσσονα ἔργα περὶ τῆς ἀττικῆς καὶ δωρικῆς κωμῳδίας καὶ περὶ μίμων.
Διονύσιος ὁ Θρᾷξ, διδάσκαλος εἰς Ρόδον· ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς Ρώμης. Ἑρμηνεία τοῦ Ὁμήρου, ἄλλα ὑπομνήματα καὶ πραγματεῖαι. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομά του «Τέχνης γραμματικῆς»· ἡ αὐθεντικότης καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰς τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα. Γραμματικὴ τεχνική, τὸ τελευταῖον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας. Τυραννίων ὁ ἐξ Ἀμισοῦ, Ἀσκληπιάδης ὁ ἐκ Μυρλέας, Φιλόξενος ὁ Ἀλεξανδρεύς· τὰ γραμματικὰ αὐτῶν συγγράμματα, αἱ σχέσεις των πρὸς τὴν Ρώμην. Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεύς, συμπιλητὴς ὑπομνημάτων εἰς Ἕλληνας ποιητάς, ἱστορικοὺς καὶ ῥήτορας, ὡς καὶ εἰς λεξικὰ τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν· ὑπεκινεῖτο ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς μαθήσεως πρὸς διάσωσιν τῆς φιλολογικῆς κληρονομίας τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

EXCURSUS 333

ADDENDA 341

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ :

Γενικὸν 347
Ἑλληνικῶν λέξεων 371
Ἐξεταζομένων χωρίων 375

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

AG	*Anecdota Graeca* (Bachmann, Bekker, Boissonade).
AGGW	*Abhandlungen der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften.*
AJA	*American Journal of Archaelogy.*
AJP	*American Journal of Philology.*
AL(G)	*Anthologia Lyrica (Graeca)* ed. *E. Diehl, 1925* κ.ἑ.
APF	*Archiv für Papyrusforschung.*
Barwick, *Stoische Sprachlehre*	K. Barwick, «Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik», *Abh. d. Sächs. Akad. d. Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Kl. 49.3 (1957).*
BCH	*Bulletin de Correspondanse Hellénique.*
Bursian	Bursians *Jahresbericht über die Fortschritte der klass. Altertumswissenschaft.*
Call.	Callimachus I, II, ed. R. Pfeiffer, 1949–53 (ἀνατ. 1965/6).
CGF	*Comicorum Graecorum Fragmenta* I, ed. G. Kaibel, 1899.
Cl. Phil.	*Classical Philology.*
Cl. Qu.	*Classical Quarterly*
Cl. R.	*Classical Review.*
CMG	*Corpus medicorum Graecorum.*
DLZ	*Deutsche Literaturzeitung.*
DMG	*Deutsche Morgenländische Gesellschaft.*
Düring, «Aristotle»	I. Düring, «Aristotle in the ancient biographical tradition», *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia V* (1957).
FGrHist.	*Die Fragmente der griechischen Historiker, von F. Jacoby, 1923* κ.ἑ.
FHG	*Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. Müller, 1841 κ.ἑ.
GGA	*Göttingische Gelehrte Anzeigen.*
GGM	*Geographi Graeci minores*, ed. *C. Müller, 1855* κ.ἑ.
GL	*Grammatici Latini*, ed. H. Keil, 1855 κ.ἑ.
GRF	*Grammaticae Romanae Fragmenta*, rec. H. Funaioli, I 1907 (ἀνατυπ. 1964).
Gr. Gr.	*Grammatici Graeci 1878–1910* (ἀνατυπ. 1965).
JHS	*Journal of Hellenic Studies.*
Kenyon, *Books and Readers*	F. G. Kenyon, *Books and Readers in ancient Greece and Rome*, 2α ἔκδ. (1951).
KZ	(Kuhn's) Zeitschrift für vergleichende sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.
L-S.	H.G. Liddell and R. Scott, *Greek–English Lexicon*, Νέα ἔκδοσις ὑπὸ H. Stuart Jones, 1925–40.
Marrou	H.–I. Marrou, *A History of Education*, translated by G. R. Lamb (1956).
NGG	*Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.*
NJb.	*Neue Jahrbücher für das klass. Altertum.*
Pack[2]	R. A. Pack, *The Greek and Latin literary texts from Greco-Roman Egypt*, second revised and enlarged edition 1965.
Pasquali, *Storia*	G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* 1934 (ἀνατυπ. 1952).
PLG[4]	*Poetae Lyrici Graeci*, quartum ed. Th. Bergk, 1882.
PMG	*Poetae Melici Graeci*, ed. D. L. Page, 1962.
P.Oxy.	*Oxyrhynchus Papyri.*
PRIMI	*Papiri della R. Università di Milano*, vol. I, ed. A. Vogliano, 1937.
PSI	*Papiri della Società Italiana.*
RE	Paulys *Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, hrg.v. Wissowa-Kroll-Mittelhaus, 1894 κ.ἑ.

Rh. M.	*Rheinisches Museum für Philologie.*
Rutherford «Annotation»	W.G. Rutherford, «A Chapter in the History of Annotation», *Scholia Aristophanica*, III (1905).
Sandys i³	J. E. Sandy's, A History of Classical Scholarship, I. 3, ed. 1921.
SB	*Sitzungsberichte (Berl. Akad., Bayer. Akad., etc.).*
Schmidt, «Pinakes»	F. Schmidt, «Die Pinakes des Kallimachos», *Klass.-philol. Studien I* (1922).
*SIG*³	Sylloge Inscriptionum Graecarum, ἔκδ. W. Dittenberger, ed. tertia, 1915–24.
Steinthal	H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Romern mit besonderer Rücksicht auf die Logik*, 2 vol. (2 Aufl. 1890 repr. 1961).
Susemihl	F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, 2 vol. 1891/2.
SVF	*Stoicorum Veterum Fragmenta*, ἔκδ. I de Arnim, 1905 II-III, ibid., 1903, IV, ibid. 1924 (repr. Stuttgart, Teubner 1964).
TAPA	*Transactions of the American Philological Association*
*TGF*²	*Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ἔκδ. τοῦ A. Nauck, 2α ἔκδ. 1889.
Vors.	*Die Fragmente der Vorsokratiker*, ὑπὸ H. Diels. 6. Aufl. hg. v. W. Kranz, 1951–2.
Wendel, «Buchbeschreibung»	C. Wendel, «Die griechisch-römische Buchbeschreibung verglichen mit der des vorderen Orients», *Hallische Monographien* 3 (1949).
W.St.	*Wiener Studien.*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

I

ΠΟΙΗΤΑΙ, ΡΑΨΩΔΟΙ, ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Φιλολογία εἶναι ἡ τέχνη τῆς κατανοήσεως, τῆς ἐξηγήσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως. Ἐγεννήθη ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστημονικὸς κλάδος κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ποιητῶν νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν λογοτεχνικὴν κληρονομίαν των, τοὺς «κλασσικούς». Οὕτω ἡ φιλολογία εἰς τὴν πραγματικότητα ἐνεφανίσθη ὡς «κλασσικὴ» φιλολογία.

Τρεῖς αἰῶνες τοὐλάχιστον προπαρεσκεύασαν τὴν ἐμφάνισίν της καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῶν κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ μηδαμινή. Ἀντιθέτως κατ' αὐτοὺς ἔγιναν πολὺ σοβαραὶ ἀπόπειραι μελέτης τῆς γλώσσης, συλλογῆς λογίου ὑλικοῦ καὶ ἀσκήσεως κάποιας μορφῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ὅλαι ὅμως αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ποιήσεως, τῆς ἱστοριογραφίας, τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς παιδαγωγικῆς. Μόνον τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νέος, ὁ ἑλληνιστικός, πολιτισμὸς ἤλλαξεν ἐντελῶς τὸν τρόπον θεωρήσεως εἰς τὸ πεδίον τοῦτο, ὡς καὶ εἰς ἄλλα, αἱ ποικίλαι αὐταὶ δραστηριότητες, ἀσύνδετοι μέχρι τότε, ἡνώθησαν εἰς μίαν ἔχουσαν συνείδησιν ἑαυτῆς ἐπιστήμην. Μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡ ἱστορία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας δὲν ἀρχίζει πρὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος.[1] Τὸ ἰδιαίτερον σημεῖον, τὸ ὁποῖον προσπαθῶ νὰ τονίσω, εἶναι τὸ ἑξῆς: μία νέα ἀντίληψις περὶ ποιήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ποιηταί, ὡδήγησεν εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων κειμένων· ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν καθαρὰν μάθησιν ἦλθε ἀργότερον.

Ἐν τούτοις βραχεῖα ἐπισκόπησις τῶν προπαρασκευαστικῶν σταδίων τῆς φιλολογίας εἶναι ἀπαραίτητος. Πρέπει νὰ μελετηθοῦν ἐπισταμένως οἱ παλαιοὶ πρόδρομοι τῶν φιλολόγων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῶν Μουσῶν, καὶ ὁ ποιητής, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸ κύριον μέρος τῆς σημερινῆς *Ἰλιάδος*, εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἔχει πολλάκις λεχθῆ ὅτι ὁ Ὅμηρος βεβαίως εἶναι ἑρμηνευτὴς τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει, ἀλλὰ μὲ ἐντελῶς εἰδικὴν σημασίαν. Ὄχι μόνον ἐδημιούργησεν, ἀλλ' ἐπανειλημμένως «ἡρμήνευσε» ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 104 κ.ἑ.

ρύμη τοῦ ποιήματός του τὴν πλήρη δυνάμεως γλῶσσαν του. Οὕτω ἡ ἀρχαιοτέρα ἑλληνικὴ ποίησις, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν, περιεῖχεν ἓν εἶδος «φιλολογικοῦ στοιχείου»· αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ποίησις ἤνοιξε τὸν δρόμον τῆς κατανοήσεώς της. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας, (ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα).[1] Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὁμιλῇ τις περὶ τοῦ «Ὁμήρου ὡς φιλολόγου».[2] Ὅσάκις οἱ ἴδιοι οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ προσθέτουν διασαφητικὰς λέξεις, ἡμιστίχια, στίχους εἰς ἀμφιλογικάς, διφορουμένας ἐκφράσεις, ἢ εἰς κύρια ὀνόματα, τοῦτο τὸ πράττουν ἴσως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ἀποσαφηνίσουν ἑαυτούς, ὄχι ὅμως ὀλιγώτερον νὰ προκαλέσουν εὐχαρίστησιν παίζοντες διὰ λέξεων, νὰ τέρψουν διὰ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἤχου των. Αὐτὸ βέβαιως ἀποτελεῖ γνήσιον μέρος τῆς παραδοσιακῆς ποιητικῆς τεχνικῆς των καὶ ὄχι συνδυασμὸν μαθήσεως καὶ ποιήσεως.

Ὁ ποιητὴς τῆς σημερινῆς *Ὀδυσσείας* ἐζήτησε παρὰ τῆς Μούσης : *ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ /πλάγχθη*. Ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἄνδρα, ἐξηγεῖται, τρόπον τινὰ διὰ τῆς ἀκολουθούσης αὐτὸν ἀναφορικῆς προτάσεως:[3] δὲν ἐννοεῖ τὸν πολλὰ κατὰ νοῦν ἔχοντα ἄνδρα (versutum, *πολύμητιν, πολυμήχανον*), ἀλλὰ τὸν πολλὰς μετακινήσεις ὑποστάντα, *πολλὰς τροπὰς ἔχοντα* (versatum, *πολύπλαγκτον*). Ἡ ἀμφιλογικὴ σημασία τοῦ πολύτροπος (πρβλ. *K* 330) συνεζητήθη πολὺ κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους.[4] Τὸ προοίμιον τῆς *Ὀδυσσείας* στηρίζεται ἐπὶ τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων τῆς *Ἰλιάδος*· ἐκεῖ τὸ *μῆνιν ... οὐλομένην* ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ *ἣ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε* «ἡ κατηραμένη ὀργὴ ἡ ἐπισωρεύσασα ἀναρίθμητα πάθη εἰς τοὺς Ἀχαιούς» καὶ ἡ ἀκριβὴς ἀντιστοιχία τῆς ὅλης δομῆς δεικνύει ὅτι καὶ ἐν τῇ *Ὀδυσσείᾳ* ἐπίσης ἡ ἀναφορικὴ πρότασις ἐπέχει σαφῶς θέσιν προσδιοριστικῆς — ἐπεξηγηματικῆς ἀναφορικῆς προτάσεως.[5]

Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων ὄχι μόνον ἕτερπον τὸ οὖς τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἐνεθύμιζον εἰς αὐτὸν ὁμοήχους οἰκείας λέξεις. Ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξαν πολλαὶ παρηχήσεις ἔτι δὲ καὶ «ἐτυμολογίαι».[6] Τὸ ὀνομαστότερον παράδειγμα εἶναι τὸ «Ὀδυσσεύς», εἰς τὸ ὁποῖον δύναταί τις νὰ ἀκούσῃ τὸ *ὀδύ-*

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 166 καὶ 178.

[2] L. Ph. Rank, *Etymologiseerung en verwante Verschijnselen bij Homerus* (Diss. Utrecht 1951) 74-100 «Homerus als philoloog». (Μὲ βιβλιογραφίαν· πρβλ. ἰδίως τὴν λίαν χρήσιμον συλλογὴν μαρτυριῶν).

[3] Βλέπε ἐπίσης Rank σελ. 78 κ.ἑ.

[4] Ἀπὸ τοῦ Ἀντισθένους καὶ ἐντεῦθεν (Σχολ. α 1, σελ. 9. 16 Dind.). Βλέπε κατωτέρω, σελ. 43.

[5] Παρόμοιαι «ἐπεξηγητικαὶ» φράσεις ὰ 299 κ.ἑ., γ 383, λ 490 καὶ ἐν τῇ *Ἰλιάδι, passim*. Περὶ ἄλλων «ἑρμηνευτικῶν στίχων» βλ. J. Forsdyke, *Greece before Homer* (1956) 26.

[6] Περίπου πεντήκοντα ὀνόματα εἰς τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσειαν*, βλ. Rank 35 κ.ἑ. Κατάλογον ἐτυμολογιῶν καὶ λογοπαιγνίων ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου βλ. εἰς O. Lendle, *Die Pandorasage bei Hesiod* (Diss. Marburg 1953), Würzburg 1957) 117 - 21.

ρομαι (α 55 κτλ.) ὡς ἐπίσης καὶ τὸ *ὀδύσσομαι* (α 62, πρβλ. τ 407-9 καὶ Σοφ. fr. 965 P.). Οὕτω αὐτὸ τὸ ὄνομά του ὑπηνίσσετο ἢ τὴν ἀξιοθρήνητον μοῖραν, ἣν εἶχε ὁ πολύτλας, ἢ τὸν «ἄνδρα τῆς ὀργῆς». Μεταγενέστεροι ἐπικοὶ ποιηταὶ ἠκολούθησαν τὴν αὐτὴν ὁδόν: ὁ Ἡσίοδος[1] εἰς τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου του *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* ἐξυμνεῖ τὸν Δία, *δεῦτε Δία ὑμνέπετε . . . ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες* (*Ἔργ.* 2 κ.ἑ.), ὅπου ἡ ἐπαναλαμβανομένη ΔΙΑ κατέχουσα τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῷ ἑξαμέτρῳ προφανῶς ἠκούετο ὄχι ὡς «παιγνίδισμα», ἀλλ' ὡς λέξις τελετουργική. Τὸν Ἡσίοδον ἠκολούθησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς τελετουργικὸν λυρικὸν χωρίον, *Ἀγ.* 1485 κ.ἑ.,: *ἰὼ ἰή, διαὶ Διὸς παναιτίου πανεργέτα· τί γὰρ βροτοῖς ἄνευ Διὸς τελεῖται;* Ὁ Αἰσχύλος ἐπίσης παρῆγε ἄλλον τύπον τοῦ ὀνόματος τοῦ Διὸς ἐκ τοῦ ζῆν:[2] *φυσιζόου γένος τόδε/Ζηνός ἐστιν ἀληθῶς* «οὗτος (ὁ Ἔπαφος) εἶναι ἔκγονος τοῦ πράγματι ζωοποιοῦ Διός» (*Ἰκ.* 584) προοδοποιῶν λογίαν τινὰ «ἐτυμολογίαν» εὐρέως διαδεδομένην κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα.[3]

Πλὴν τῶν παρομοίων ἐπεξηγηματικῶν καὶ ἐτυμολογικῶν στοιχείων φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν ὑπάρχει καὶ ἀρχαιότατον «ἀλληγορικὸν» στοιχεῖον. Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς τὸ μοναδικὸν ἐν *Ἰλιάδι Ι 502 κ.ἑ.* χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς *Λιτάς*.[4] Ἐδῶ δὲν ἔχομεν μόνον ἁπλῆν προσωποποίησιν τῶν «Προσευχομένων», τῶν θυγατέρων τοῦ Διός, ὡς σαφῶς δεικνύουν τὰ ἐν *Ι* 503 ἐπίθετα : *Λιταί . . . Διὸς κοῦραι μεγάλοιο/χωλαί τε ῥυσαί τε παραβλῶπές τ' ὀφθαλμώ.* Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι μεταφρασταὶ ὀρθῶς ἀντελήφθησαν ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα, τὰ πράγματι ἀπεικονίζοντα τὴν στάσιν τοῦ μετανοοῦντος,[5] ἔχουν μεταφερθῆ εἰς τὰς «Προσευχομένας». Τὸ εἰς τὰς *Λιτὰς* ἀναφερόμενον χωρίον δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῆ *αἶνος*.[6] Οὗτος δηλοῖ πάντοτε ψευδῆ λόγον, πλαστὴν ἀφήγησιν ἔχουσαν εἰδικὴν σημασίαν διὰ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας λέγεται, ὡς ἐν *Ὀδυσσείᾳ ο* 508. Ἀλλὰ περὶ τῶν *Λιτῶν* οὐδεμία ἱστορία λέγεται. Δυσκόλως ὅθεν δύναταί

[1] E. Risch, «Namensdeutungen und Worterklärungen bei den ältesten griechischen Dichtern», *Eumusia, Festgabe für E. Howald* (Zürich 1947) 72 κ.ἑ.: εἰς τὸν Ἡσίοδον τοιαῦται «ἐτυμολογίαι» δὲν εἶναι μεταγενέστεραι προσθῆκαι, ἀλλὰ γνήσιαι· σελ. 89, διαφοραὶ μεταξὺ «Ὁμήρου» καὶ Ἡσιόδου.

[2] *Sitz. Ber. Bay. Akad.* 1938, H. 2, σελ. 9. 2. Πρβλ. E. Fraenkel, Αἰσχ. *Ἀγ.* (1950) εἰς στ. 1485, καὶ γενικῶς εἰς στ. 687.

[3] Πλατ. *Κρατ.* 396 Β *δι' ὃν ζῆν . . . ὑπάρχει.* Φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτος, ὅστις ἀπεμακρύνθη τοῦ παραδοσιακοῦ παιγνίου μὲ ὁμοήχους λέξεις, ἦτο ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης· βλ. C. J. Classen, «Sprachliche Deutung als Triebkraft platonischen und sokratischen Philosophierens», *Zetemata* 22 (1959) ἰδίως 127 κ.ἑ., πρβλ. κατωτέρω 72 κ.ἑ.

[4] Περὶ τῆς δομῆς τῆς 9ης ραψῳδίας τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς ἐν τῷ συνόλῳ τῆς σημερινῆς *Ἰλιάδος* βλ. *DLZ* 1935, 2129 κ.ἑ. Περὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς βλ. Leaf καὶ E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (1951), 6· K. Reinhardt, «Personifikation und Allegorie» εἰς *Vermächtnis der Antike* (1960) 37 κ.ἑ.

[5] [Ἡρακλειτ.] *Ὁμηρικὰ Προβλήματα,* κεφ. 37, ἔκδ. Bonn, σελ. 54.7 = ἔκδ. Buffière (1962) σελ. 44.

[6] Ὡς ὁ Reinhardt κλίνει νὰ πράττῃ, ἔνθ' ἀνωτέρω.

τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἀποτελεῖ γνησίαν ἀλληγορίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος καὶ ὁ Ἀλκαῖος αὐτὴν τὴν γραμμὴν ἠκολούθησαν. Ὅταν ραψῳδοὶ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀνευρίσκουν «κεκρυμμένας ἀληθείας» εἰς πολλὰ μέρη τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων,[1] ἀνέπτυσσον ἁπλῶς εἰς τὸ πεδίον τοῦτο ὡς καὶ εἰς ἄλλα, κάτι τὸ ὁποῖον εἶχε κάποτε δημιουργήσει ἡ φαντασία ἑνὸς μεγάλου ποιητοῦ.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου π.Χ. αἰῶνος ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* εἶχον οὐσιαστικῶς συμπληρωθῆ. Εἶχον συντεθῆ εἰς κοινήν τινα ἑλληνικὴν γλῶσσαν· καὶ βασιζόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐπικὴ αὕτη ποίησις ἦτο ἀνεκτίμητον λαϊκὸν κτῆμα ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ *Πανέλληνες* ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἑνότητά των παρ' ὅλας τὰς διαφορὰς φυλῆς καὶ τάξεως καὶ παρὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν. Οὕτω δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν πῶς οἱ ραψῳδοὶ ἠδυνήθησαν νὰ συνεχίσουν τὴν ἐπιτυχῆ δρᾶσιν των διὰ μέσου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ μετὰ τὴν «ἐπικὴν ἐποχήν». Εἶχον, ὡς καὶ προηγουμένως, δυσκολίας τινὰς μὲ ἀρχαίας καὶ σπανίας μεμονωμένας λέξεις ἢ μὲ παράδοξον συνδυασμόν των. Ἦτο ἑπόμενον λοιπὸν νὰ μεταβάλλουν ἐνίοτε τὸν ἀρχικὸν τύπον τῶν λέξεων αὐτῶν ἢ ἀκόμη νὰ προσδίδουν εἰς αὐτὰς νέαν σημασίαν. Ὁ ἀνασχηματισμὸς αὐτὸς ἴσως εἰς τὸ νεώτερον πνεῦμα φαίνεται ἀρκετὰ αὐθαίρετος ἢ καὶ ἐσφαλμένος, ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχαιοτάτη ἀπόπειρα ἑρμηνείας τοῦ παραδοσιακοῦ κειμένου.[2] Ἐν τούτοις ὑπῆρξε ἀσφαλῶς χρονικὸν ὅριον, μετὰ τὸ ὁποῖον οἱ ραψῳδοὶ δὲν ἦσαν πλέον ἐλεύθεροι νὰ προβαίνουν εἰς τὰς προσθήκας των ἢ νὰ μετασχηματίζουν τὰ ἐπικὰ κείμενα.

Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἔζων κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ἂν ὄχι ἐνωρίτερον, ἐθεώρουν τὴν δημιουργικὴν περίοδον τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς τερματισθεῖσαν. Ἀλλ' ἐξαιρουμένης τῆς κατ' εἰκασίαν μόνον ἐπιχειρηματολογίας[3] δὲν ὑπάρχει ἀξιόπιστος παράδοσις περὶ συλλογῆς ἐπικῶν ποιημάτων ἢ παγιώσεως τοῦ κειμένου τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς ὡρισμένον τινὰ τόπον. Ἡ ἀτέρμων συζήτησις τῶν περὶ τούτου δυνατοτήτων καὶ πιθανοτήτων ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας κατὰ τὴν μετακλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ ἔτι περισσότερον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς νεωτέρους χρόνους. Θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πραγματευθῶμεν τὰ ζητήματα αὐτά, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὰς περιόδους ἐκείνας.

Ἐδῶ ὀφείλομεν μόνον νὰ ἀναφέρωμεν τὸ πασίγνωστον γεγονὸς ὅτι ἡ ἱστορία, καθ' ἣν ὁ Πεισίστρατος «συνέλεξε» τὰ πρότερον «διεσπαρμένα» ἄσματα τοῦ Ὁμήρου, ἀποκλείεται νὰ εἶναι παλαιοτέρα τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ.[4] Ὄχι μόνον

[1] Βλ. κατωτέρω, σελ. 11 κ.ἑ.

[2] M. Leumann, «Hömerische Wörter», *Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft* 3 (1950) *passim*, ἰδίως 157 - 261 καὶ 323, βλ. κατωτέρω, σελ. 14 καὶ 93.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 29.

[4] Cic. *de or.* III 137 «qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus». Ἡ πηγὴ τοῦ Κικέρωνος πιθανῶς ἦτο ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανὸς

εἰς τὰ μεταγενέστερα ρητορικὰ ποικίλματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὅλην ἀντίληψιν περὶ τῆς ὑπάρξεως πολιτικοῦ ἀνδρὸς θεωρηθέντος ὡς συλλέκτου λογοτεχνικῶν κειμένων, ὡς τοῦ ἀρχαιοτέρου ἱδρυτοῦ ἑλληνικῆς «βιβλιοθήκης» καὶ ὡς ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιτροπῆς λογίων, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν προβολὴν γεγονότων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἐντὸς τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Παρὰ ταῦτα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ d' Aubignac[1] καὶ τοῦ Bentley μέχρι τοῦ Lachmann, ἡ μεταγενεστέρα αὐτὴ ἀρχαία παράδοσις ἐθεωρεῖτο ἀξιόπιστος. Τὸ 1838 ὁ Ritschl[2] ἔφθασε μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ παρεμβάλῃ εἰς τὸ προφανῶς ἐλλιπὲς κείμενον τοῦ ἐκ Μεγάρων ἱστορικοῦ Διευχίδου (τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ Διογ. Λαερτ. I 57) φράσιν παρουσιάζουσαν τὸν Πεισίστρατον ὡς «συναρμολόγον τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων» (*ὅσπερ συλλέξας τὰ Ὁμήρου κτλ.*). Ἀλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἱστορικοί, τόσον ὁ Διευχίδας[3] ὅσον καὶ ὁ Ἡρέας,[4] ὡμίλησαν μόνον περὶ στίχων τινῶν τοῦ Ὁμήρου, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν ὡς παρεμβολὰς προστεθείσας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἴτε τοῦ Σόλωνος εἴτε τοῦ Πεισιστράτου, εἰς βάρος τῶν Μεγαρικῶν συμφερόντων. Δὲν ἀναφέρεται ὁ Πεισίσταρος ὡς «συλλογεὺς» εἰς τὸν Διευχίδαν, οὔτε ἡ παρεμβολὴ ὀλίγων στίχων εἰς μέρη τοῦ καταλόγου τοῦ *B* (546) καὶ *λ* (631) δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ὑπῆρξε ἀττικὸν αὐθεντικὸν κείμενον τοῦ Ὁμήρου. Ἐν τούτοις ἡ αὐθαίρετος προσθήκη τοῦ Ritschl τοῦ 1838 καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀμφιβόλου ἀξίας συμπεράσματα ἔγιναν μετὰ χαρᾶς ἀποδεκτὰ ὑπὸ πολλῶν φιλολόγων,[5] ὡς ἐὰν ὑπῆρχε νέα μαρτυρία χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐποχῆς τοῦ Μεγαρικοῦ χρονικοῦ. Ἀλλ' ἀμέσως κατόπιν (1846) ὁ George Grote ἐδημοσίευσε τοὺς πρώτους τόμους τοῦ ἔργου του *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφῃ κατὰ τὴν δεκαετίαν

Περὶ γραμματικῶν, βλέπε G. Kaibel, «Die Prolegomena *Περὶ κωμῳδίας*», *AGGW* Phil.-hist. Kl. N.F. II 4 (1898) 26 καὶ περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε κατωτέρω, σελ. 324. Ἀδέσπ. *ΑΠ XI* 442 *Πεισίστρατον ὃς τὸν Ὅμηρον / ἤθροισα σποράδην τὸ πρὶν ἀειδόμενον.* Τὰ testimonia ἐτυπώθησαν ἐκ νέου ὑπὸ R. Merkelbach, *Rh. M.* 95 (1952) 23 κ.ἑ., καὶ J. A. Davison, *TAPA* 86 (1955) 1 κ.ἑ. Πρβλ. Dorothea Gray εἰς τὸ ἔργον τοῦ John L. Myres, *Homer and his Critics* (1958) 290 κ.ἑ.

[1] *Dissertation sur l'Iliade*, ἔκδ. V. Magnien (Paris 1925) 46 κ.ἑ. «Ἡ σύνθεσις τοῦ Πεισιστράτου: Ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ὡς βεβαία καὶ δίδει μέγα βάρος εἰς τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν διετύπωσα προηγουμένως». Ὁ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 1 (1929) 161, παραπέμπει ἐσφαλμένως εἰς τὸν d' Aubignac.

[2] *Die Alexandrinischen Bibliotheken unter den ersten Ptolemaeern und die Sammlung der homerischen Gedichte durch Pisistratus nach Anleitung eines Plautinischen Scholions* (ἀνετυπ. ἐν *Opusc. Philol.* I [1866] 54). Περὶ τοῦ λεγομένου «Scholion Plautinum» βλέπε κατωτέρω, σελ. 119. Τὸ συμπλήρωμα τοῦ Leaf εἶναι ἐξ ἴσου παραπλανητικόν. (Homer, *Iliad* I[2] [1900] XVIII, ἐλήφθη δὲ μὲ ἐλαχίστην τροποποίησιν ὑπὸ τοῦ Merkelbach σελ. 29).

[3] *FGrHist* 485 F 6, τόμ. III B σελ. 450, *Kommentar* I 392, II 232.

[4] Αὐτόθι 486.

[5] Ἀκόμη καὶ ὑπὸ τοῦ W. Schmid, *Geschichte der griech. Lit.* I 1 (1929) 160.6.

1820 - 1830. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνευρίσκομεν τὴν πρώτην βαθεῖαν κριτικὴν[1] τῆς κατὰ τὴν παράδοσιν πίστεως εἰς τὸν θρῦλον τοῦ Πεισιστράτου (Μέρος I, κεφ. 21). Ὁ Karl Lehrs, εἷς ἐκ τῶν παλαιοτέρων Γερμανῶν θαυμαστῶν τοῦ ἐξέχοντος ἱστορικοῦ,[2] συνέχισε τὴν αὐτὴν γραμμὴν[3] χρησιμοποιήσας νέα ἐπιχειρήματα καὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν ἄλλοι. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ἤρχισε ἀντίδρασίς τις[4] καὶ ἡ συζήτησις συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Εἶναι λίαν ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι ὁ Πεισίστρατος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πολυκράτους τῆς Σάμου, εὑρίσκονται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καταλόγου ἐκείνου τῶν Ἑλλήνων συλλεκτῶν βιβλίων, ὁ ὁποῖος τερματίζεται διὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β'. Διότι τὸ ἐν τῇ ἐπιτομῇ τοῦ Ἀθηναίου I 3a ἐράνισμα εἶναι καθ' ἡμᾶς μᾶλλον κατάλογος διασήμων ἱδρυτῶν καὶ ἐφευρετῶν, ὡς ὁ λεγόμενος *Laterculi Alexandrini*[5] ἢ οἱ κατάλογοι οἱ εὑρισκόμενοι ἐν τοῖς Ὀξυρυγχείοις Παπύροις X 1241. Ἂν ὁ Γέλλιος, *N.A.* VII 17, ἀνέρχεται μέχρι τοῦ Οὐάρρωνος, *De bibliothecis*,[6] καὶ ὁ Ἰσίδωρος *etym.* VI 3,3-5 μέχρι τοῦ Σουετωνίου,[7] ἀξιοσέβαστοι γραμματικοὶ ἀποδίδουν εἰς τὸν Πεισίστρατον τὴν τιμὴν ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἱδρύσας δημοσίαν βιβλιοθήκην ἐν Ἀθήναις: «*bibliothecam . . . deinceps ab Atheniensibus auctam Xerxes . . . evexit . . .*, *Seleucus Nicanor* (sic; βλ. *RE* II *A* 1233) *rursus in Graeciam . . . evexit . . . cum studio bibliothecarum Pisistratum aemularetur*» κτλ. (Ἰσίδωρ. ἔνθ' ἀνωτ.) Προσφάτως ἔχει προβληθῆ τὸ ἐπιχείρημα[8] ὅτι ἡ ἀνακάλυψις βιβλιοθηκῶν ἐν Ἀνατολῇ περιεχουσῶν ἐκτενῆ λογοτεχνικὰ κείμενα ἀπὸ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ., καὶ αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς γενικῆς πολιτιστικῆς πολιτικῆς ἰσχυρῶν Ἑλλήνων κυβερνητῶν

[1] Βλέπε L. Friedländer, *Die homerische Kritik von Wolf bis Grote* (Berlin 1853) 12 κ.ἑ. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Grote ὀρθῶς ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ G. Finsler, *Homer* I 1[3] (1924) 109.

[2] Τὸ ἔργον τοῦ Grote *Geschichte von Griechenland* (1852) = *Populäre Aufsätze*[2] (1875), 447 κ.ἑ.

[3] «Zur homer. Interpolation» *Rh. M.* 17 (1862) 481 κ.ἑ. = *De Aristarchi studiis Homericis* (2α ἔκδ. 1865) 442 κ.ἑ. (3η ἔκδ. 1882, 438 κ.ἑ.), ἀναφορὰ εἰς τὸν Grote 440, σημ. 275.

[4] O. Seeck, *Die Quellen der Odyssee*, 1887 (βλέπε Finsler, I 117 κ.ἑ.).

[5] H. Dies, *Abh. Berl. Akad.*, 1904, Abh. 2.

[6] H. Dahlmann, «Terentius Varro», *RE* Suppl. VI (1935) 1172 κ.ἑ., ἰδίᾳ 1221.

[7] Sueton, *de vir. ill.* fr. 102, σελ. 130 R. Πρβλ. Tertull. *apol.* 18.5, καὶ Hieronym. *ep.* 34.1.

[8] C. Wendel, «Buchbeschreibung» 19 κ.ἑ. Ὁ G. Zuntz, *The Text of the Epistles, Corpus Paulinum* (London 1953) 270 καὶ *Zeitschrift* d. *DMG* 101 (1951) 193 κ.ἑ. ἐμελέτησε κατὰ πόσον ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχον παλαιὰς σχέσεις μὲ τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ μεταγενεστέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας «βαβυλωνιακαὶ μέθοδοι, ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς διασώσεως ἔργων λογοτεχνίας». Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 122 καὶ 150.

στηρίζουν τὴν ἀδύναμον αὐτὴν παράδοσιν. Ἀλλὰ μέχρι στιγμῆς οὐδεμία μαρτυρία εἶναι προγενεστέρα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐπὶ πλέον δὲ δικαιούμεθα νὰ ὑποπτευθῶμεν ὅτι αἱ παραδόσεις περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων συλλεκτῶν[1] βιβλίων ἦσαν ἐφευρήματα σχηματισθέντα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν βασιλέων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.[2] Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὅλης διαθέσεως τῶν παλαιοτέρων Ἑλλήνων ἔναντι τοῦ βιβλίου[3] ἡ ὕπαρξις δημοσίων βιβλιοθηκῶν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εἶναι ἀπίθανος.

Παρὰ ταῦτα ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν ποικίλων καὶ ἀμφιβόλων χωρίων φαίνεται ὅτι προκύπτει τὸ ἑξῆς βέβαιον γεγονός : ὅτι οἱ λεγόμενοι *ῥαψῳδοὶ* ἔδρασαν ἐντόνως ἀπαγγέλλοντες ἐπικὰ ποιήματα κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, ἐνίοτε ἀνταγωνιζόμενοι ἀλλήλους εἰς παραστάσεις πρὸ τοῦ κοινοῦ. Μερικαὶ διάσπαρτοι καὶ ἀντιφάσκουσαι μνεῖαι[4] συμφωνοῦν ἐπὶ ἑνὸς σημείου : οἱ διαγωνισμοὶ ἐκεῖνοι ἐθεσπίσθησαν χάριν τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων· καὶ ὑπῆρχε κανονισμός, βάσει τοῦ ὁποίου ραψῳδός τις ὤφειλε νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀπαγγελίαν του ἐκεῖ, ὅπου εἶχε παύσει ὁ πρὸ αὐτοῦ ἀπαγγέλλων (*ἐξ ὑπολήψεως ἐφεξῆς* [Πλάτ.] *Ἵππαρχ.* 228 *B*, *ἐξ ὑποβολῆς* Διογ. Λαερτ. I 57). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐνδιαφέρει ποῖος ἔκαμε τοιοῦτον κανονισμόν· ὅπου πρόκειται περὶ τῶν Ὁμηρικῶν προβλημάτων, ἡ μαρτυρία ἐμφαίνει τὴν ἐποχὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἐνῶ διάταγμά τι τοῦ Περικλέους[5] τοῦ 442 (Πλουτ. *Περ.* 13.4) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς εὐρύτερον μᾶλλον *μουσικῆς ἀγῶνα*, ἤτοι διαγωνισμὸν δι' ὅλα τὰ εἴδη τῶν ποιητικῶν καὶ μουσικῶν παραστάσεων. Τὸν ἕκτον, ἑπομένως, αἰῶνα ἔπρεπε νὰ ἦτο εἰς κοινὴν χρῆσιν ἓν παραδοσιακὸν κείμενον, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ ραψῳδοὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συμφωνοῦν· τώρα εἶχον γίνει οἱ ἐπαγγελματίαι ψάλται καθιερωμένων λογοτεχνικῶν ἔργων ἀποδιδομένων εἰς τὸν «Ὅμηρον». Κατὰ τὸν νέον αἰῶνα, τὸν λυρικόν, τὰ ἐπικὰ αὐτὰ ποιήματα ἀνεγνωρίζοντο ὡς «κλασσικά». Καὶ τὰ ἄτομα, διὰ τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὄχι μόνον ὅτι εἶχον ἀπαγγείλει ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχον ἐξηγήσει καὶ κρίνει αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των σκοπιᾶς, ἦσαν καὶ πάλιν ραψῳδοί. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ἂν καὶ συχνὰ λησμονῆται, εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν. Διότι δεικνύει ὅτι πρόσωπα ἔχοντα ποιητικὴν φλέβα ἢ τουλάχιστον σκεπτόμενα ὡς ποιηταὶ ἦσαν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπεπειράθησαν τὸ πρῶτον νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν κληρονομίαν τοῦ

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 29.

[2] Ὅλαι αἱ μαρτυρίαι συνελέγησαν μετὰ μεγίστης προσοχῆς ὑπὸ τοῦ F. Schmidt, «Pinakes» 4 κ.ἑ.: «Zeugnisse über griechische Bibliotheken», πρβλ. σελ. 30 κ.ἑ.—«May be little more than mythical», εἶναι ἡ ἐτυμηγορία τοῦ Kenyon, *Books and Readers* 2α ἔκδοσις (Oxford 1951) 24. —Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν βιβλιοθηκῶν βλέπε C. Wendel καὶ W. Göber, «Das Griechisch-römische Altertum» ἐν *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, 2α ἔκδ. III 1 (1755) 51 - 145· πρβλ. τὸ μικρότερον ἄρθρον τοῦ Wendel «Bibliothek» ἐν *RAC* II (1954) 231 - 74, ἰδίᾳ 238 - 46.

[3] Βλέπε κατωτέρω σελ. 19.

[4] Βλέπε J. A. Davison, *TAPA* 86 (1955) 7 καὶ *JHS* 78 (1958) 38 κ.ἑ.

[5] H. T. Wade - Gery, *The Poet of the Iliad* (Cambridge 1952) 77, σημ. 77 εἰς τὴν σελ. 30.

ἐπικοῦ αἰῶνος. Τοῦτο μάλιστα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχεια τῆς παλαιοτέρας αὐτοερμηνείας τῶν ποιητῶν.[1]

Ὡς ἐξαιρετικῶς ἐκτιμώμενος ραψῳδὸς περιηγήθη ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (ἐγεννήθη τὸ 565;)[2] τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Ἀπαγγέλλων τὰ ποιήματά του (*ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐρραψῴδει τὰ ἑαυτοῦ*, *Vors.* 21 A 1), κατεφέρθη κατὰ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, διότι «ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς πάντα ὅσα ἀποτελοῦν καταισχύνην καὶ ψόγον διὰ τοὺς ἀνθρώπους» (*Vors.* 21 B 11), «... παράνομα πράγματα: κλοπήν, μοιχείαν, ἐξαπάτησιν ἀλλήλων» (B 12, πρβλ. 10, 13-16). Δὲν ὑπάρχει σαφὴς μαρτυρία ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἀπήγγελλεν «Ὅμηρον», δυσκόλως ὅμως δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἦρχισε τὴν μακρὰν σταδιοδρομίαν του ὡς πλανόδιος ποιητὴς καὶ φιλόσοφος ἀπαγγέλων «Ὁμηρικὰ» ποιήματα. Σὺν τῷ χρόνῳ ἀνεγνώρισε πιθανῶς ὅτι ἡ ὅλη τῶν ποιημάτων αὐτῶν ἀντίληψις περὶ θείου — τὸ πλῆθος, ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς καὶ ἡ ἠθική των — ἦτο ἐπικίνδυνος πλάνη. Ἕκαστος στίχος τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ξενοφάνους δεικνύει πόσον βαθέως ἠγάπησε τὴν μεγάλην ποίησιν τοῦ παρελθόντος καὶ πόσον καλῶς εἶχε γνωρίσει τὸ ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα της.[3] Ὡς ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ, ὁ λυρικὸς ποιητὴς Στησίχορος ὁ Ἰμεραῖος εἶχε «παλινῳδήσει» τὴν «Ὁμηρικὴν» πλάνην του περὶ τῆς Ἑλένης,[4] οὕτω καὶ ὁ Ξενοφάνης, ἀντιστρέφων τὴν στάσιν του, μετὰ δριμύτητος ἐπετέθη κατὰ τοῦ τέως εἰδώλου του.[5] Εἶναι κάπως παράδοξον ὅτι ἡ διαμαρτυρία ἑνὸς συνεσταλμένου,[6] θρησκευτικοῦ ραψῳδοῦ θὰ ἐγίνετο ἡ ἀφετηρία τῆς Ὁμηρικῆς κριτικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· ἀπέμεινε προνόμιον τῶν φιλοσόφων[7] νὰ ἀκολου-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 κ.ἑ.

[2] *Vors.* 21 B 8, σημ. 4. Περὶ τοῦ Ξενοφάνους ὡς ραψῳδοῦ βλέπε K. Reinhardt, *Parmenides* (1916) 132 κ.ἑ. Ὁ H. Thesleff, *On Dating Xenophanes*, Helsinki, 1957, προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἐγεννήθη περὶ τὸ 540 ἢ ἀκόμη ἀργότερον καὶ ἐγκατέλειψε τὴν Κολοφῶνα περὶ τὸ 515. Ἂν αὐτὸ ἀληθεύῃ, ὑποβιβάζει τὰς χρονολογίας τοῦ Θεαγένους καὶ ἄλλων. Ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδεχθῇ τις τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Thesleff.

[3] Βλέπε *Anth. Lyr. Gr. fasc.* I[3] (1949) σελ. 63 κ.ἑ. σχόλιον.

[4] *PMG* fr. 192 κ.ἑ. = Στησίχ. 15 κ.ἑ. (δύο παλινῳδίαι).

[5] Ὁ Τίμων fr. 60. 1 D ὠνόμασε τὸν Ξενοφάνη *Ὁμηροπάτην* «ποδοπατοῦντα τὸν Ὅμηρον», πρβλ. Ζωΐλος *Ὁμηρομάστιξ* κατωτέρω, σελ. 82. Ἡ ἀναλογία αὐτὴ τῶν δύο ἐκφράσεων φαίνεται νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν διάφορον γραφὴν *Ὁμηροπάτης* ἐν Διογ. Λαερτ. IX 18 (*-απάτης* v.l.), ἐνῶ ὁ E. Vogt, *Rh. M.* N.F. 107 (1964) 295 κ.ἑ., ἰσχυρῶς συνηγορεῖ διὰ τὴν γενικὴν *Ὁμηραπάτης ἐπικάπτην* «τιμητὴν τῆς ὁμηρικῆς ἀπάτης» (πρβλ. *Vors.* 21 A 35). Ὁ Τίμων, διὰ τοῦ πλήρους παρῳδιῶν ὕφους του, ὑπερέβαλε καὶ παρεμόρφωσε τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Ξενοφάνους κατὰ τοῦ Ὁμήρου.

[6] 21 B 2. 12 : *ἡμετέρη σοφίη*, ἤτοι «ἡ ὑφ' ἡμῶν γνῶσις καὶ ἄσκησις τῆς ποιήσεως».

[7] Ἡρακλειτ. *Vors.* 22 A 22, B 42, κτλ. : Περὶ τῆς λεγομένης κριτικῆς τοῦ Πυθαγόρου βλέπε τὰς ἀναφορὰς τοῦ H. Schrader εἰς Πορφυρ. *Ἰλ.* (1880) 383 καὶ *Ὀδ.* (1890) 2.6. Ὁ W. Burkert, «Weisheit und Wissenschaft, Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon», *Erlanger Beiträge zur Sprach-und Kunstwissenschaft* 10 (1962), ἔχει ἀπολύ-

θήσουν τὴν ὑπόδειξίν του καὶ νὰ κρίνουν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ὅμηρος παρουσίασε τοὺς θεούς, μέχρις οὗ ὁ Πλάτων, δι' αὐτὸν ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἐξώρισε τοῦτον ἐκ τῆς ἰδανικῆς πολιτείας του.[1]

Ἀφ' ἑτέρου καὶ μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ὅμηρος, «ἐκ τοῦ ὁποίου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐδιδάχθησαν τὰ πρῶτα των γράμματα» (Ξενοφ. Β 10 *ἐξ ἀρχῆς καθ' Ὅμηρον ἐπεὶ μεμαθήκασι πάντες*), εἶχε ἀποδοκιμασθῇ τὸν ἕκτον αἰῶνα, θὰ ὡδήγησε ἄλλους ραψῳδοὺς νὰ ὑπερασπίσουν αὐτὸν καὶ νὰ εὕρουν τὰ μέσα διατηρήσεως τοῦ παλαιοῦ κύρους του. Ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῶν ἦτο ὁ Θεαγένης ὁ Ρηγῖνος,[2] ζῶντος ἔτι αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Ξενοφάνους.

Ἡ ἐξήγησις τῆς «Μάχης τῶν Θεῶν» ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, ἡ ἀναφερομένη ἐν τῷ Σχολίῳ εἰς *Ἰλιάδος Υ* 67[3], καταφανῶς προέρχεται ἐκ στωϊκῆς πηγῆς καὶ πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις αὐτῆς μετὰ τῆς μεγίστης ἐπιφυλάξεως· ὅροι ὡς τὸ *ἀπρεπές*, σημαῖνον «μύθους περὶ θεῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἁρμόζουν εἰς τὴν θείαν αὐτῶν φύσιν» (*οὐ πρέποντας τοὺς ὑπὲρ τῶν θεῶν μύθους*) ἢ *ἀλληγορία*, σημαίνουσα τὰς «ὑπονοουμένας σημασίας» (*ὑπονοίας*) τοιούτων μύθων, εἶναι πιθανῶς ἑλληνιστικοί. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ πυρήν τις ἀληθείας εἰς τὴν παράδοσιν, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς «ἀπολογίας» εἶναι πολὺ παλαιὸν καὶ ἤρχισε μὲ τὸν Θεαγένη, «ὁ ὁποῖος πρῶτος ἔγραψε περὶ Ὁμήρου» (*ἀπὸ Θεαγένους τοῦ Ῥηγίνου, ὃς πρῶτος ἔγραψε περὶ Ὁμήρου*). Τοὐλάχιστον κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, πολὺ πρὶν ἀναπτυχθῇ πλήρως ὡς μέθοδος ἡ ἀλληγορία ὑπὸ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, ἑρμηνεῖαι τῆς Ὁμηρικῆς «Μάχης τῶν Θεῶν» δι' «ἀποκρύφων σημασιῶν» ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀπέρριπτε καθ' ὁλοκληρίαν *θεομαχίας* εἴτε *ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας* εἴτε *ἄνευ ὑπονοιῶν* (*Πολ.* Ii 378 D). Ἡ φιλοσοφικὴ πηγὴ τοῦ ἐκτενοῦς σχολίου εἰς *Ἰλιάδος Υ 67* βλέπει εἰς τὴν κατὰ ζεύγη ἀντιπαράθεσιν τῶν θεῶν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τὸν ἀνταγωνισμὸν τριῶν φυσικῶν στοιχείων, *τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ καὶ τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ μάχεσθαι καὶ τὸ κοῦφον τῷ βαρεῖ*. Ἐξ ἄλλου ταυτίζει τὰς θεότητας πρὸς ἀνθρωπίνας ἰδιότητας : τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὴν *φρόνησιν*, τὸν Ἄρην πρὸς τὴν *ἀφροσύνην*, τὴν Ἀφροδίτην πρὸς τὴν *ἐπιθυμίαν* καὶ τὸν Ἑρμῆν πρὸς τὸν *λόγον*. Τοιαῦται φυσικαὶ ἀλληγορίαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρέμειναν ἄνευ ἄλλων ἀναλόγων ἀλληγοριῶν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα· εἰς τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τοῦ ἐκ Σύρου Φερεκύδου καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ διασωθείσας μαρτυρίας αἱ θεότητες ἀντιπροσωπεύουν κοσμι-

τως δίκαιον, ὅταν εἰς οὐδεμίαν πυθαγόρειον «ἑρμηνείαν» τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρεται. Βλέπε ἐπίσης σελ. 258. 13 περὶ τῆς *Ὀδυσσείας*.

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 68 - 69.

[2] *Vors.* 8 A 1 *κατὰ Καμβύσην* 529 - 522 π.Χ.· 8 A 2 *πρῶτος*. Πρβλ. F. Buffière, *Les Mythes d' Homère et la pensée grecque* (1956) 103 κ.ἑ., καὶ H.J. Rose, *JHS* 78 (1958) 164 κ.ἑ., P. Lévêque, «Aurea catena Homeri, Une étude de l' allégorie grecque», *Annales littér. de l'Université de Besançon* 27 (1959).

[3] Σχολ. Β Υ 67, H. Schrader, Porphyr. *Ἰλ.* 240, 14 = *Vors.* 8 A 2.

κὰς δυνάμεις, καὶ ὑφίσταται τάσις τις πρὸς ἐνσυνείδητον «ἀλληγορίαν» (*Vors.* A 8. 9· B 4 εἶδός τι μάχης τῶν θεῶν). Τόσον οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι[1] ὅσον καὶ οἱ νεώτεροι φιλόλογοι διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον ζωῆς τοῦ Φερεκύδου. Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι «δυσκόλως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔζησε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἕκτου αἰῶνος»,[2] ἡ ἀλληγορία εἰσήχθη πιθανῶς ὑπὸ ραψῳδῶν ὡς ὁ Θεαγένης πρὸς ὑπεράσπισιν χωρίων τοῦ Ὁμήρου ἀπὸ μέρους ἠθικολόγων, καὶ ἴσως εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀργότερον ὑπὸ συγγραφέων φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων ὡς ὁ Φερεκύδης πρὸς ἴδιον αὐτῶν σκοπόν,[3] ἀνεξαρτήτως ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ προσβλητικῶν ἢ μὴ προσβλητικῶν χωρίων. Ἐὰν ὅμως ἔζησε περὶ τὰ μέσα ἢ πρὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος, δὲν ἀποκλείεται τὰ πράγματα νὰ συνέβησαν ἀντιστρόφως: μόνον νέα μαρτυρία θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τελεσίδικον ἀπόφασιν.[4]

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὸ ὁμηρικὸν πεδίον ὁ Θεαγένης ἦτο πάντοτε ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καταλόγου τῶν ἑρμηνευτῶν. Ἐπειδὴ οἱ ραψῳδοὶ ἐξηκολούθησαν νὰ θεωροῦν καθῆκον των καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐπίσης χρόνους (βλέπε Πλατ. *Ἴων*, passim. Ξεν. *Συμπ.* III 6) ὄχι μόνον νὰ ἀπαγγέλλουν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγοῦν τὸν Ὅμηρον, δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἀποφύγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἦτο ἐξέχον μέλος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ἐπαγγελματικοῦ συλλόγου.[5] Ἐκτὸς τῆς «ἀλληγορικῆς» ἑρμηνείας του εἰς τὴν Μάχην τῶν Θεῶν, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Θεαγένους δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον, μαρτυρεῖται ὑπὸ διαφόρου γραφῆς εἰς *A* 381, διὰ τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται προσωπικῶς·[6] καὶ λέγεται ὅτι μὲ αὐτὸν ἔχουν ἀρχίσει συγγράμματα γραμματικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (*ἡ γραμματική . . . ἡ περὶ τὸν ἑλληνισμὸν*[7] *. . . ἀρξαμένη ἀπὸ Θεαγένους Vors.* 8. 1a). Τέλος τοποθετεῖται ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συγγραφέων, «οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἐμελέτησαν τὴν ποίησιν τοῦ Ὁμήρου καὶ ἠρεύνησαν τὰ τοῦ βίου καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασε» (*περὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως γένους τε αὐτοῦ καὶ χρόνου καθ' ὃν ἤκμασεν προηρεύνησαν πρεσβύτατοι μὲν Θεαγένης τε ὁ Ῥηγῖνος*, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν ὁ Στησίμβροτος καὶ ὁ

[1] Wilamowitz, «Pherekydes», *Sitz. Ber. d. Preuss. Akad.* (1926) 126 κ.ἑ. = *Kleine Schriften* V 2 (1937) 128 κ.ἑ., K.v. Fritz, *RE* XIX (1938) 2025 κ.ἑ.

[2] Τόσον ἐμφαντικῶς ὁ W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers* (Oxford 1947) 67.

[3] Φαίνεται ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ F. Wehrli, *Zur Geschichte der allegorischen Deutung Homers im Altertum* (Diss. Basel 1928) 89.

[4] Οἱ Diels-Kranz, *Vors.* 8, εἶχον ἴσως δίκαιον νὰ τοποθετήσουν τὸν Θεαγένη ἀμέσως μετὰ τὸν Φερεκύδην· τὴν περίπτωσιν προτεραιότητος τοῦ Φερεκύδου ἔθεσε ὁ J. Tate, *Cl. R.* 41 (1927) 214. Πρβλ. *Cl. Qu.* 28 (1934) 105-14 «On the history of allegorism».

[5] Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen* II (1932) 215. 2. Πρβλ. F. Wehrli 91.

[6] *Vors.* 8. 3 *καὶ Θεαγένης οὕτως προφέρεται·* πρβλ. A. Ludwich, *Aristarchs homerische Textkritik* I 113, σημ. 128, περὶ τοῦ *προφέρεται*.

[7] Βλέπε R. Laqueur, *Hellenismus* (1925) 25. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 189.

Ἀντίμαχος, *Vors.* 8.1). Εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμεν τί νοεῖται διὰ τοῦ *γένος* καὶ τοῦ *ἀκμή*· ἴσως ὅμως τοῦτο ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀπόπειρα νὰ δοθῇ σκιαγράφημα τῆς ὁμηρικῆς ζωῆς, διὰ συλλογῆς παραδόσεων περὶ τῆς καταγωγῆς, τοῦ τόπου γεννήσεως, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς διαρκείας τοῦ βίου του. Τὸ testimonium τοῦτο, συνήθως παρορώμενον, συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα νεωτέρων ἐρευνῶν περὶ τῆς χρονολογίας *τῶν βίων* Ὁμήρου καὶ τοῦ *Ἀγῶνος Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου*. Ὡς διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν,[1] εἶναι προϊόντα τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος· αἱ ἀρχαιότεραι ὅμως μορφαὶ τῶν βιβλίων ἐκείνων, τῶν ἀφηγουμένων τὴν ζωὴν τοῦ Ὁμήρου καὶ τὸν διαγωνισμόν του πρὸς τὸν Ἡσίοδον, ἀνάγονται εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα,[2] δηλαδὴ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεαγένους. Περιέχουν συλλογὴν διασκεδαστικῶν μᾶλλον ἱστοριῶν τῶν περιπετειῶν ἑνὸς πλανοδίου ποιητοῦ· ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς διαφέρουν πρὸς πολλὰ τῶν ἁπλῶς καὶ μόνον γενεαλογικῶν καὶ χρονολογικῶν κρίσεων ἑνὸς ξηροῦ *γένους*.

Γένος καὶ *βίοι* μαρτυροῦν καὶ τὰ δύο τὴν βαθεῖαν γνῶσιν καὶ δρᾶσιν τῶν ραψῳδῶν εἰς τὸ Ὁμηρικὸν πεδίον. Μία ἐκ τῶν ὁμάδων αὐτῶν ἐκαλεῖτο *Ὁμηρίδαι*·[3] μερικοὶ δὲ ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἀπογόνους αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὁμήρου·[4] διὰ τὸν σκοπόν μας ἔχει σημασίαν νὰ σημειώσωμεν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἐκτελεσταί, ἀλλὰ καὶ ἑρμηνευταὶ τῶν ποιημάτων.[5] Κατὰ πόσον συνέθετον ἐπίσης ποιήματα ἰδικά των[6] ἢ κατὰ πόσον ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῶν λεγομένων Ὁμηρικῶν *βίων* ἦτο ποιητική,[7] εἶναι ἐρωτήσεις ἀναπάντητοι· οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐλάσσονες ποιηταί. Εἰς τὴν Ἰνδίαν οἱ ἀπαγ-

[1] Homerus, ἔκδ. T.W. Allen, τομ. V, καὶ Wilamowitz, *Vitae Homeri et Hesiodi*, 1916.

[2] Wilamowitz, *Ilias und Homer* (1916) 367,439. Πρβλ. E. Vogt, *Rh. M.* 102 (1959) 220 κ.ἑ. (βλέπε κατωτέρω, σελ. 60, σημ. 2 περὶ τοῦ Ἀλκιδάμαντος). *Βίοι* πρωϊμων λυρικῶν ποιητῶν, τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφοῦς, εἶδον ἐπίσης τὸ φῶς διαρκοῦντος τοῦ ἕκτου αἰῶνος π.Χ.

[3] W. Schadewaldt, *Von Homers Welt und Werk*[3] (1959) 55 κ.ἑ.· βλέπε ἐπίσης *Die Legende von Homer, den fahrenden Sänger* (1942) 101.72. Ὁ H. T. Wade-Gery, *The Poet of the Iliad* (1952) 19 κ.ἑ., προσεπάθησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ Ὁμηρίδαι, μέλη οἰκογενείας τινὸς τῆς Χίου, ἦσαν οἱ μόνοι ἐκτελεσταὶ τῶν ἔργων τοῦ Ὁμήρου κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἕως ὅτου κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἀνέτειλαν παρὰ τὸ πλευρόν των καὶ «ἀστέρες», ἤτοι διάσημοι ἐπαγγελματίαι «ἐκτελεσταί».

[4] Ἀκουσίλαος. *FGrHist.* 2 F 2, Ἑλλάν. 4 F 20 καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Jacoby. Περὶ *οἰκογενειῶν* ποιητῶν ἐν Ἰνδίᾳ βλέπε Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* I[2] (1890) 30 (αὐτοὶ ὅμως ἦσαν καὶ ἱερεῖς).

[5] Μαρτυρία περὶ τῆς «πολυμαθίας» των εἰς τὸ ἄρθρον «Homeridae» ὑπὸ Rzach, *RE* VXII 2147 κ.ἑ. Περὶ τῆς ἰδίας τῆς λέξεως *ῥαψῳδός* (ἡ ὁποία ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει), τῆς συνθέσεως καὶ τῆς σημασίας της, συζητεῖ ἐκ νέου ὁ H. Patzer, *Herm.* 80 (1952) 314-25 (*ῥαψῳδός* = «Reihsänger»).

[6] Κύναιθος, Σχολ.Πινδ. *Νεμ.* II 1C καὶ Wade-Gery, ἔνθ'ἀνωτ. (βλ. ἀνωτέρω σελ.13, σημ. 3).

[7] Βλέπε Th. Bergk, *Griechische-Literaturgeschichte* I (1872) 930 κ.ἑ., E. Rohde, *Rh. M.* 36 (1881) 220 = *Kleine Schriften* I 104, W. Schmid, *Griechische Literaturgeschichte* I 1 (1929) 85.2.

γέλλοντες τὴν παλαιὰν ποίησιν ἔπαυσαν βαθμηδὸν νὰ γράφουν νέα ποιήματα· παρουσίαζον καὶ ἡρμήνευον τὰ παλαιά. Πάντως εἶναι σαφὲς ὅτι, ὅ,τι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Φερεκύδου καὶ τοῦ Θεαγένους, ἐγράφη εἰς πεζὸν λόγον.

Δὲν ἔχομεν πληροφορίας ἂν οἱ ραψῳδοὶ τοῦ ἕκτου αἰῶνος διέθετον τυχὸν τεχνικὰ μέσα πρὸς κατανόησιν παλαιῶν ἐπικῶν ποιημάτων· πιθανῶς ἐχρησιμοποίουν γραπτὰς συλλογὰς σπανίων ἢ ἀπηρχαιωμένων ἐπικῶν λέξεων, *γλώσσας*, ὡς ἐκαλοῦντο αὗται ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.[1] Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Ποιητικῇ* του (1459 a 9 κ.ἑ.) ρητῶς θεωρεῖ τὰς γλώσσας ὡς ἴδιον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Αἰσθάνεταί τις τὸν πειρασμὸν νὰ δεχθῇ ὅτι αἱ ἐξηγήσεις κυρίων ὁμηρικῶν ὀνομάτων καὶ σκοτεινῶν λέξεων δι' «ἐτυμολογίας» ἀνεπτύχθησαν ἔτι περαιτέρω, κατεγράφησαν εἰς συλλογὰς καὶ παρεδόθησαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὑπὸ ραψῳδῶν, ἴσως ὁμοῦ μετὰ τῶν γλωσσῶν. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἐκπληκτικὸν νὰ ἀνευρίσκωμεν μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐν πεζῷ ἀποσπασμάτων τοῦ ἕκτου αἰῶνος ὅτι ὁ Φερεκύδης εἶχεν ἑρμηνεύσει τὸ *Κρόνος* τῶν παλαιῶν θεογονιῶν δι' ἐτυμολογικῆς ἀναλύσεως ὡς *Χρόνον* (*Vors.* 7 A 9). Μόνον ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοιούτους προδρόμους, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν πῶς συνέβη νὰ ἀνθήσῃ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἡ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα μὲ τόσην δύναμιν. Ὁ Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος προσεπάθει νὰ συναγάγῃ ἱστορικὰ γεγονότα ἐκ τῆς «ἀληθοῦς σημασίας» τῶν ὀνομάτων προσώπων καὶ τόπων καὶ οἱ φιλόσοφοι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἐντεῦθεν ἐβασανίζοντο μὲ τὰς ὀνομασίας (*ὀνόματα*), ἀποβλέποντες νὰ ἀνακαλύψουν τὴν φύσιν ἢ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων.

Εἶναι ὅμως μέγα σφάλμα τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων τὸ ὅτι ἀποδίδουν εἰς τοὺς Ἴωνας τοῦ ἕκτου αἰῶνος γραμματικόν τι σύστημα «πτώσεων». Θὰ ἐθεωροῦμεν ἀναξίαν προσοχῆς τὴν ἀλλόκοτον αὐτὴν γνώμην, ἐὰν δὲν εἶχε ἀποδεχθῇ αὐτὴν ἀνεπιφυλάκτως ὁ E. Schwyzer εἰς τὴν *Ἑλληνικὴν Γραμματικήν*[2] του. Εἰς βιβλίον ρητορικῆς *Περὶ σχημάτων* (φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρωδιανοῦ)[3] ἀναφέρονται τρεῖς στίχοι τοῦ Ἀνακρέοντος (fr. 3 D.^{2} = fr. 14 *PMG*) ὡς παράδειγμα *πολυπτώτου*, ἤτοι «χρήσεως τῆς αὐτῆς λέξεως εἰς διαφόρους πτώσεις» :

Κλευβούλου μὲν ἔγωγ' ἐρέω,
Κλευβούλῳ δ' ἐπιμαίνομαι,
Κλεύβουλον δὲ διοσκέω.

Ἐδῶ δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἀπολύτου παραλληλισμοῦ τριῶν προτάσεων, ὑπάρχει ἐπίσης τριπλῆ παραλλαγὴ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ ἀλληλουχία τις τῆς λέξεως Κλεόβουλος πρῶτον εἰς τὴν γενικήν, κατόπιν εἰς τὴν δοτικὴν καὶ τέλος

[1] *JHS* 75 (1955) 72 = *Ausgewählte Schriften* (1960) 154. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5 - 6 καὶ κατωτέρω, σελ. 93 κ.ἑ. Πρβλ. K. Latte, *Philol.* 80 (1925) 147 κ.ἑ.

[2] *Griechische Grammatik* I (1939) 6.2.

[3] *Rhet. Gr.* VIII 599 κ.ἑ. Walz = III 97.20 Spengel.

εἰς τὴν αἰτιατικήν. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς σαφὴς ἔνδειξις τριπτώτου συστήματος πτώσεων,[1] τὸ ὁποῖον ἀνεγνώριζον οἱ Ἴωνες γραμματικοὶ τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ ἐχρησιμοποίει ὁ ποιητής.

Τὸ ἐνδιαφέρον χωρίον ἐν τῷ *Περὶ σχημάτων* ἀρχίζει δι' ὁρισμοῦ τοῦ ὅρου *πολύπτωτον*: *ὅταν ἤτοι τὰς (ἀντ)ονομασίας*[2] *ἢ τὰ ὀνόματα εἰς πάσας τὰ πτώσεις μεταβάλλοντες διατιθώμεθα τὸν λόγον ὡς παρὰ Κλεοχάρει·* κατόπιν ἀναφέρεται ὁ Κλεοχάρης ὡς χρησιμοποιήσας τὸ ὄνομα τοῦ Δημοσθένους κατὰ τὴν συνήθη σειρὰν τῶν πέντε πτώσεων τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, καὶ προστίθενται δύο περαιτέρω παραδείγματα. *Ἔστι δὲ τοιοῦτον σχῆμα καὶ παρά τισι τῶν ποιητῶν ὡς παρ' Ἀρχιλόχῳ καὶ Ἀνακρέοντι· παρὰ μὲν οὖν Ἀρχιλόχῳ* . . . (fr. 70 D.[3])· εἰς δύο τροχαϊκὰ τετράμετρα τοῦ Ἀρχιλόγου τετράκις ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὄνομα Λεωφίλου τινός· παρὰ τὸ ἐφθαρμένον καὶ τὰς διαφόρους γραφὰς ἐν τοῖς χειρογράφοις[3] ἡ λογικωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο παρουσιάζετο εἰς τέσσαρας διαφορετικὰς πτώσεις, πιθανὸν κατὰ τὴν σειρὰν *-ος, -ου* (δηλαδὴ *(εω)*, *-ῳ*, *-ον*. Οἱ στίχοι τοῦ Ἀνακρέοντος, τοὺς ὁποίους ἤδη παρεθέσαμεν, εἰσάγονται διὰ τῶν λέξεων : *παρὰ δὲ Ἀνακρέοντι ἐπὶ τριῶν*. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ

[1] E. Sittig, «Das Alter der Anordnung unserer Kasus,» *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* 13 (1931) 26. Κατὰ τοῦ Sittig βλέπε K. Barwick, *Gnomon* 9 (1933) 587 κ. ἑ., «Stoische Sprachlehre» 46. Ὁ Schwyzer δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰς σπουδαίας αὐτὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπανέλαβε καὶ ἐπηύξησε ὁ M. Pohlenz, *NGGW*, Phil-hist. Kl., N.F. III 6 (1939) = *Kleine Schriften I* (1965) 87 κ.ἑ., καὶ ὁ R. Hiersche, «Entstehung und Entwicklung des Terminus *πτῶσις* 'Fall' », *Sitz. Ber. d. Deutschen Akad. d. Wiss. Berl.* 1955, Ἀριθμ. 3, 5, κ.ἑ. καὶ τελικῶς ὁ ἴδιος ὁ Barwick. Χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ἄρθρα αὐτὰ ὁ H. Koller, «Die Anfänge der griechischen Grammatik», Glotta 37 (1958) 5. 2 καὶ 34 κ.ἑ., γράφει κατὰ τοῦ Sittig. Ἀκόμη χειρότερα ἀπὸ τὸν Sittig ὁ G. H. Mahlow, *Neue Wege durch die griechische Sprache und Dichtung* (1926) 212 : «Αἱ βάσεις τῆς γραμματικῆς ἦσαν ἀπὸ μακροῦ γενικὸν κτῆμα . . . Ὁ Ἀνακρέων . . . ἀστειευόμενος κλίνει· ὁ πρῶτος στίχος μὲ τὴν ὀνομαστικὴν δυστυχῶς δὲν σώζεται». Οὐδεμία ἀπόδειξις δίδεται διὰ τὸν μᾶλλον εὐρὺν αὐτὸν ἰσχυρισμόν· ἡ ἐκδοχὴ ὅτι λείπει εἷς στίχος πρὸ τοῦ στίχου *Κλευβούλου μὲν ἔγωγ' ἐρέω* εἶναι καταφανῶς ἐσφαλμένη: ἡ ἀρχὴ τῆς στροφῆς παρατίθεται.

[2] Ὁ Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881) 52.12, μετέτρεψε τὸ «ἄνευ νοήματος *ὀνομασίας*» τῶν χειρογράφων εἰς *ἀντωνυμίας*,παραπέμπων εἰς τὸ ἐν Spengel III 34.23· ἠδύνατο νὰ εἶχε ἀναφερθῇ καὶ εἰς τὸ III 139.1. Ἴσως ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ *ἀντονομασίας*, τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἀντωνυμίαν» εἰς Διον. Ἁλ. *Περὶ συνθ. ὀν.* 2 σελ. 7.7 Us-Rad. (*ἀντωνυμίας* μόνον ἐν cod. V), εἰς Ἀπολλων. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 4.18,5.10 Schn., ὅπου ὁ γραμματικὸς ἀπορρίπτει τὸν τύπον αὐτὸν χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ ἄλλου γραμματικοῦ, καὶ εἰς Pap. Yale 446, πρῶτος αἰὼν μ.Χ. (ἀριθμ. 2138 Pack[2]) ἐκδ. Hubbell, *Cl. Phil.* 28 (1933) 189 κ.ἑ.

[3] Ὁ E. Lobel, «Questions without answers», *Cl. Qu.* 22 (1928) 115 κ.ἑ., δίδει τὰς ὀρθὰς γραφὰς τῶν χειρογράφων. Αὐταὶ ἐπαναλαμβάνονται ὀρθῶς εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὑπὸ τοῦ F. Lasserre, *Archiloque* (Paris 1958) fr. 122, σελ. 40 (μόνον μερικῶς ἐν Diehl, *Anth. Lyr. Gr.*[3], fasc. 3 [1952] εἰς fr. 70), ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδεὶς ἐκδότης ἀποδέχεται, φαίνεται, τὰς ὑποδείξεις τοῦ Lobel, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κείμενον τοῦ ποιητοῦ.

Περὶ σχημάτων ἦτο προφανῶς λίαν ὑπερήφανος, διότι ἀνεῦρε τὰ δύο ταῦτα σπάνια παραδείγματα.

Ἴσως ὁ ῥήτωρ Κλεοχάρης τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. εἶχε γνῶσιν *θεωρητικῆς* τινος σειρᾶς πέντε πτώσεων τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἑλληνικήν, καθορισθείσης ὑπὸ στωϊκῶν φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν,[1] τοῦτο ὅμως οὐδαμῶς εἶναι βέβαιον. Ἐν τούτοις ἐάν τις εἶναι τόσον τολμηρός, ὥστε νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀνακρέοντα τὴν γνῶσιν πτωτικοῦ συστήματος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος, θὰ ἦτο ἀσυνεπής, ἐὰν δὲν ἐδέχετο παρομοίαν γνώμην διὰ τὸν Ἀρχίλοχον κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος· διότι συμφώνως πρὸς τὸν γράψαντα τὸ *Περὶ σχημάτων* ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ ἐχρησιμοποίησαν κύριον ὄνομα εἰς διαφόρους πτώσεις, ὁ Ἀρχίλοχος τετράκις καὶ ὁ Ἀνακρέων τρίς. Οὐδεὶς ὅμως ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ τόσον. Οὐδεὶς δὲ φαίνεται ὅτι ἀνίχνευσε εἰς τὸν Ἀρχίλοχον κατὰ τρόπον πειστικὸν ἕτερον παράδειγμα «πολυπτώτου» ὄχι ὀνόματος, ἀλλ' ἀντωνυμίας.[2] Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς τὴν ὑμνητικοῦ ὕφους διακήρυξιν τὴν περιεχομένην ἐν τῇ προσευχῇ πρὸς τὸν Δία.[3] Οὕτω βλέπομεν ὅτι εἶναι ποιητικὸν σχῆμα τῆς Ἰωνικῆς ποιήσεως. Ἡ ἀρχαιοτέρα μέχρι τοῦδε μαρτυρία ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιλόχου, τὰ ὁποῖα ἀκολουθεῖ τὸ περὶ Κλεοβούλου ποίημα τοῦ Ἀνακρέοντος. Τοιαῦτα σχήματα προκύπτουν ἐκ τῆς αὐθορμήτου εὐχαριστήσεως τοῦ ποιητοῦ νὰ παίζῃ μὲ τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς αὐτῆς λέξεως. Τὸ γνωστότερον παράδειγμα τούτου εἶναι τὸ προοίμιον τοῦ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* τοῦ Ἡσιόδου, λόγῳ μάλιστα τῶν ἀναφορῶν καὶ τῶν ἀντιθέσεών του τὸ χωρίον τοῦτο ἐθεωρήθη ἐνίοτε ὅτι ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς «ρητορικῆς».

Ἀλλ' ἡ παρανόησις αὐτὴ ἐξέλιπε διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὅτι τὸ ὕφος τοῦ λογοτεχνικοῦ πεζοῦ λόγου ἐχρησιμοποίησε ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν μορφὰς καὶ σχήματα λόγου τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Παρόμοιον σφάλμα εἶναι ἡ

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 290 κ.ἑ. Ὁ J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I[2] (1926) 312, ὁμιλεῖ μόνον περὶ δυνατότητος· οἱ F. Blass ἐν Kühner-Blass, *Griechische Grammatik* I 2.363, K. Barwick, *Gnomon* 9 (1933) 594, εἶναι πολὺ βέβαιοι.

[2] Εἰς τὰ διάφορα μεταγενέστερα ἐρανίσματα *Περὶ σχημάτων* ὁ λεγόμενος Ἡρωδιανὸς ὁμιλεῖ περὶ «πολυπτώτου» ἀντωνυμιῶν καὶ ὀνομάτων ὡς ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Νουμηνίου III 34.23 Sp.) καὶ ὁ Ἀνώνυμος (III 139. 1 Sp.), ἀλλ' ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ μετὰ κυρίων ὀνομάτων τρία χωρία, τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχομεν παραθέσει. Οἱ δύο ἄλλοι συγγραφεῖς παραθέτουν μόνον παραδείγματα ἀντωνυμιῶν. Ὁ Wilamowitz, *Antigonos*, 52, σημ. 12, ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ταυτίσῃ τὸν «Ἡρωδιανὸν» μὲ τὸν Ἀλέξανδρον. Βλέπε καὶ *RE* I 1456 Alexandros ἀριθμ. 96.

[3] Ἀρχίλοχος fr. 94 D[3]. *ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μέν . . ., σὺ δ' . . ., σοὶ δέ . . .* εἶναι ἡ γραφὴ ὅλων τῶν χειρογράφων· τείνω νὰ ὑποπτευθῶ ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἔγραψε εἰς τὸν πρῶτον στίχον τὴν γενικὴν τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας *σέο* (*σεῦ*), τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ ὀνομαστικὴ *σὺ* καὶ ἡ δοτικὴ *σοί* (περὶ τῆς χρήσεως τῆς γενικῆς τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας ὡς κατηγορουμένου παράβαλε [*Ὅμ.*] *Ὕμν. Ἀπολλ. 89*)· ἀλλὰ καὶ ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία θὰ ἦτο ἀρκετὴ πρὸς διατύπωσιν πολυπτώτου. Ὁ Ἀρχίλοχος ἐπίσης ἔπαιξε μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος, βλέπε κατωτέρω, σελ. 73, σημ. 1.

ἐκδοχή, ὅτι ὑπῆρξε εἶδός τι γραμματικῆς θεωρίας ὄπισθεν τῆς τέχνης τοῦ Ἰωνικοῦ στίχου.[1] Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ δημιουργικὴ ποίησις προῳδοποίησε τὰ τεχνικὰ μέσα τῶν αἰώνων, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν,[2] δυνατὸν μάλιστα νὰ ἐπηρέασε τὴν ἐξέλιξιν μεταγενεστέρων θεωριῶν.

Οἱ ποιηταὶ συνέχισαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων νὰ «ἑρμηνεύουν» τρόπον τινὰ ἐκφράσεις καὶ ἰδέας ἰδικάς των ἢ τῶν προκατόχων των. Ὁ Ὅμηρος παρέμεινε πάντοτε τὸ κύριον θέμα[3] «ἑρμηνείας», καὶ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ ποιήματά του εἶχον ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐξ οὐδεμιᾶς παραδόσεως γνωρίζομεν, ἂν εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην πόλιν ὑπῆρχε «ἐκλογὴ διδακτέων εἰς τὰ σχολεῖα συγγραφέων» κατὰ τὸν ἕκτον καὶ πέμπτον αἰῶνα.[4] Ἀλλ' ὅλως ἀσυνήθως εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἀρχαιοτέρας κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, τοὺς *Δαιταλῆς*, (427 π.Χ.), διεσώθη (fr. 222 K.) ἡ ἐξέτασις κακοῦ μαθητοῦ εἰς τὰς Ὁμηρικὰς γλώσσας : *λέξον Ὁμήρου γλώττας· τί καλοῦσι κορύμβα* ; (*I* 241) . . . *τί καλοῦσ' ἀμενηνὰ κάρηνα* ; (*κ* 521). Ὁ μαθητής, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ νεώτερα «κουραφέξαλα», δὲν εἶχε ἰδέαν τῆς *ἀρχαίας παιδείας*, ἡ ὁποία θαυμασίως εἰκονίζεται εἰς τὰς *Νεφέλας* τοῦ Ἀριστοφάνους, 961 κ.ἑ., ὡς *δίκαιος λόγος* (ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον τὸ 423 π.Χ.). Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον — κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοφάνους — ἔθετε εἰς κίνδυνον τὸ ὅλον σύστημα τῆς παραδοσιακῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἦτο τὸ λεγόμενον κίνημα τῶν σοφιστῶν.

[1] Δὲν ὑπῆρχε «κανὼν» ἐπιλεγέντων συγγραφέων κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, βλέπε κατωτέρω, σελ. 17, σημ. 5.

[2] Δύναταί τις νὰ συγκρίνῃ ὅ,τι ἔχει λεχθῆ περὶ «ἐτυμολογιῶν» ἢ ἀλληγορίας εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν, ἀνωτέρω σελ. 4 κ.ἑ.

[3] Ἐδῶ δὲν θὰ δοθοῦν λεπτομέρειαι περὶ λυρικῆς καὶ τραγικῆς ποιήσεως (βλέπε ὅμως ἐπὶ παραδείγματι E. Fraenkel εἰς Αἰσχ. *Ἀγ.* 358 κ.ἑ., ὅπου ὁ Αἰσχύλος δίδει προφανῶς τὴν ἑρμηνείαν του εἰς τὸ *E* 487 κ.ἑ.).

[4] W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 4 (1946) 212 : «der Kanon del Schulschriftsteller in der Grammatikerschule des 6. und 5. Jahrhunderts». Αὐτὴ ἡ ἄνευ οὐδεμιᾶς περαιτέρω παραπομπῆς παρατήρησις εἶναι ἀσφαλῶς παραδρομὴ τῆς γραφίδος. — Ἡ λίαν περιωρισμένη τεκμηρίωσις διὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος συζητεῖται ὑπὸ τοῦ Marrou 42 κ.ἑ., «Φιλολογικὴ Ἐκπαίδευσις». Περὶ τοῦ fr. 222 τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε ἐπίσης καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ J. D. Beazley, *AJA* 54 (1950) 319 καὶ H. Erbse, *Herm.* 81 (1953) 170, 178.2.

II

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ, ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ, ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΚΑΙ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

Ἡ σοφιστικὴ κίνησις τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχει μοναδικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου· ὑπῆρξε ἀνεπανάληπτος καὶ ἑπομένως ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὁμιλῇ τις περὶ «δευτέρας σοφιστικῆς κινήσεως» κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν διεδραμάτισε εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἱστορίαν (ἢ προϊστορίαν) τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἦτο θέσις ἐνδιαμέσου. Οἱ σοφισταὶ συνεδέοντο μετὰ τοῦ παρελθόντος, καθ' ὅσον ἀνέπτυξαν τὰς ἰδέας των ἐξ ὑπαινιγμῶν ὑφισταμένων εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς λογοτεχνίας. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν πάντοτε νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν παλαιοτέραν ποίησιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἱστορίαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν θεωριῶν των ἐπηρέασαν ὄχι μόνον τὴν πεζογραφίαν, τὴν ρητορικήν, προπαντὸς δὲ τὴν διαλεκτικήν, ἀλλὰ τὴν σύγχρονον αὐτῶν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ποίησιν. Οὕτω ὑποχρεώνουν ἡμᾶς νὰ ἀτενίζωμεν πρὸς τὰ ἐμπρός, εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς δηλαδὴ χρόνους.

Οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τρόπον τινὰ ὡς οἱ κληρονόμοι τῶν ραψῳδῶν. Ἦρχοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ παντὸς τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ περιῴδευον εἰς ὅλας τὰς χώρας, ὅπου ὡμιλεῖτο ἡ ἑλληνική· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχήν, τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν ἧτταν τοῦ Πέρσου εἰσβολέως, ἦτο φυσικὸν οἱ δρόμοι των νὰ συγκλίνουν πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν ἡγέτιδα δημοκρατικὴν πόλιν-κράτος, ὅπου ἠδύναντο νὰ συναθροίσουν πέριξ αὐτῶν τοὺς καλυτέρους μαθητάς των. Οἱ σοφισταὶ ἡρμήνευον τὴν ἐπικὴν καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν ποίησιν συνδυάζοντες τὰς ἑρμηνείας των μετὰ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ὁρισμῶν καὶ ταξινομήσεων, ἀκολουθοῦντες τὰς γραμμάς, τὰς ὁποίας ἐχάραξαν προγενέστεροι φιλόσοφοι. Ἐν τούτοις τὸ ἐνδιαφέρον των διὰ τὴν ὁμηρικὴν ἢ λυρικὴν ποίησιν, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν, εἶχε πάντοτε πρακτικὸν σκοπόν, «νὰ μορφώνῃ ἀνθρώπους», ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ Πρωταγόρας εἶπε ἐν Πλάτ. *Πρωτ.* 317 Β (=*Vors.* 80 Α 5): *ὁμολογῶ σοφιστὴς εἶναι*[1] *καὶ παιδεύειν ἀν-*

[1] Ἡ λέξις σοφιστὴς (βλέπε *Vors.* 79) δὲν χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ εἰδικευμένου καὶ σοφοῦ (Αἰσχ. *Προμ.* 944, Ἡρόδ. I 29, IV 95). Ὁ Πρωταγόρας προφανῶς διακηρύσσει ὅτι εἶναι μέλος τοῦ νεωτέρου ἐκείνου ἐπαγγελματικοῦ ὁμίλου διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκαλοῦντο *σοφισταί*.

θρώπους. Δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν ποίησιν διὰ τὴν ποίησιν, οὔτε εἰς τὸ νὰ ἀνεύρουν γραμματικοὺς κανόνας πρὸς κατανόησιν τῆς δομῆς τῆς γλώσσης. Ὁ στόχος των ἦτο ἡ ὀρθότης τῆς ἐκφράσεως καὶ ἡ ὀρθὴ προφορὰ τοῦ ὀρθοῦ τύπου τῆς ἐνδεδειγμένης ἑκάστοτε λέξεως· οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς τοῦ παρελθόντος ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ πρότυπα, ἐκ τῶν ὁποίων πᾶς τις ὤφειλε νὰ μανθάνῃ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ κατέστησαν οἱ πρόγονοι τῶν virtuosi εἰς τὸν τομέα τῶν γραμμάτων. Ἂν ἡ φιλολογία ἦτο ἁπλῆ δεξιοτεχνία, θὰ ἦσαν πράγματι οἱ σκαπανεῖς αὐτῆς·[1] διότι ἐφεῦρον καὶ ἐδίδαξαν ἀριθμόν τινα λίαν χρησίμων τεχνασμάτων καὶ ἐπίστευον ὅτι τοιαῦται τεχνικαὶ ἐπινοήσεις ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν τὸ πᾶν. Ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν δικαιοῦνται νὰ ὀνομάζωνται «φιλόλογοι» — οὔτε ἄλλωστε θὰ ἤρεσκε εἰς αὐτοὺς τοιαύτη προσωνυμία. Ἀκόμη ὀλιγώτερον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθοῦν «ἀνθρωπισταί».[2] Οἱ σοφισταὶ δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ἐμποτίζουν εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου τὴν «humanitatem», ἀλλὰ διὰ τὴν χρησιμότητα, τὴν ὁποίαν θὰ προσεπόριζε ἡ διδασκαλία εἴτε ἡ τεχνικὴ των εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον.

Δείγματά τινα ἀντληθέντα ἐκ τοῦ εἴδους τῆς δραστηριότητος ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν θὰ δώσωμεν ἀργότερον· θὰ ἴδωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ σοφισταὶ συνήθιζον νὰ ἀσκοῦν τὴν γλωσσικὴν ἀνάλυσιν, τὴν κριτικὴν τῆς λογοτεχνίας, τὴν ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν πολυμάθειαν.

Ἐν τούτοις εἰς μίαν ἐκ τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ συσταθῇ φιλολογίαν ὀφείλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περισσότερον· καὶ ἕνεκα τούτου ἀρχίζομεν ἐξ αὐτῆς. Αὐτὴ αὕτη ἡ ὕπαρξις τῆς φιλολογίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βιβλίου[3] καὶ φαίνεται ὅτι βιβλία ἦλθον εἰς κοινὴν χρῆσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἰδίως ὡς μέσον διαδόσεως τῶν γραπτῶν τῶν σοφιστῶν. Ἡ ἀρχαϊκὴ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ὤφειλε νὰ στηρίζεται εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ὤφειλε νὰ ἀπαγγέλλεται καὶ νὰ ἀκούεται· ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τέταρτον αἰῶνα ὑπῆρχε ἰσχυρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀναποφεύκτου μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ προφορικοῦ εἰς τὸν γραπτὸν λόγον· μόνον ὁ πολιτισμὸς τοῦ τρίτου αἰῶνος δύναται νὰ ὀνομασθῇ — καὶ ἄνευ ὑπερβολῆς — πολιτισμὸς «βιβλιακός».[4]

Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάλληλος ἴσως στιγμή, διὰ νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὸ ἀνατολικὸν «ὑπόστρωμα», ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἀνεδύθη ὅλος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ μόνον καθ' ὅσον τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Μολονότι

[1] Ὁ P. B. R. Forbes, «Greek Pioneers in Philology and Grammar», *Cl. R.* 47 (1933) 105 κ.ἑ., παρέχει χρήσιμον σύντομον ἐπισκόπησιν μερικῶν ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν σοφιστῶν, αὐτοὶ ὅμως δὲν ἦσαν «πρωτοπόροι» τῆς φιλολογίας μὲ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ὅπως χρησιμοποιεῖται ἐδῶ.

[2] W. Jaeger, *Paideia* I (1934) 377, 380 κ.ἑ.

[3] Ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερον λέγων (*h.n.* XIII 68): «cum chartae usu maxime humanitas vitae constet, certe memoria». Δυσκόλως Ἕλλην θὰ ἔφθανε τόσον μακρὰν (βλέπε κατωτέρω, σελ. 37).

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 122.

εἶμαι ἐνήμερος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου, αἰσθάνομαι, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀπρόθυμος νὰ ὁμιλήσω περὶ αὐτοῦ, διότι οὐδεμίαν γνῶσιν ἔχω τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου σχετικῶν γλωσσῶν· οὕτω ἠναγκάσθην νὰ στηριχθῶ ἐπὶ τῶν ἀνακοινώσεων καὶ τῶν ἑρμηνειῶν τῶν εἰδικῶν καὶ ἐξ αὐτῶν νὰ συναγάγω τὰ συμπεράσματά μου, μετὰ τῆς ὀφειλομένης πάντοτε ἐπιφυλάξεως.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ[1] ἀπεκάλυψαν τὴν πρώϊμον ὕπαρξιν ὄχι μόνον ἀρχείων ἐξ ἐγγράφων ἐπὶ πηλίνων πινακίδων, ἀλλὰ καὶ «βιβλιοθηκῶν» περιεχουσῶν λογοτεχνικὰ κείμενα. Ἀπὸ τοῦ 2800 π.Χ., ὡς πληροφορούμεθα, οἱ ὁμιλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Σουμερίων κάτοικοι διετήρουν γραφεῖα ἀρχείων ὡς καὶ βιβλιοθήκας καὶ σχολεῖα προσηρτημένα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν των. Οἱ συντηρηταὶ τῶν πηλίνων πινακίδων, οἱ ὁποῖοι ὤφειλον νὰ διατηροῦν τὰ πολύτιμα κείμενα, ἔδιδον σημασίαν εἰς τὴν ἀκριβῆ φραστικὴν διατύπωσιν τῶν πρωτοτύπων καὶ προσεπάθουν νὰ διορθώσουν λάθη τῶν ἀντιγραφέων· αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον συνέθετον εἶδος τι «γλωσσαρίων». Πρὸς τὸ τέλος τῆς τρίτης χιλιετηρίδος σημεῖται εἰσβολεῖς ἐκ βορρᾶ (οἱ Βαβυλώνιοι, ὡς ἀπεκλήθησαν ἀργότερον) υἱοθέτησαν τὰς ὑπὸ τῶν Σουμερίων χρησιμοποιουμένας μεθόδους διατηρήσεως τῶν κειμένων, ἐσχημάτισαν δὲ καταλόγους περιέχοντας τὰς σουμερικὰς λέξεις καὶ τὰς ἀντιστοιχούσας εἰς αὐτὰς ἀκκαδικάς. Ἐνῶ διήρκει εἰσέτι ἡ δευτέρα χιλιετηρίς, οἱ Χιττῖται κατέκτησαν μεγάλα τμήματα τῆς Α. Μικρᾶς Ἀσίας· ὑπάρχουν πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς εὑρεθεῖσαι εἰς τὴν πρωτεύουσάν των Μπογάτσκιοϊ, αἱ ὁποῖαι δίδουν εἰς τρεῖς παραλλήλους στήλας ἀντιστοίχους λέξεις εἰς τὴν Χιττιτικήν, τὴν Σουμερικὴν καὶ τὴν Ἀκκαδικήν.[2] Παρόμοιαι ἀνακαλύψεις, ἀναγόμεναι εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἐγένοντο κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Οὐγκαρὶτ (Ρὰς Σάμρα) ἐν βορείῳ Συρίᾳ. Τὸν ἕβδομον αἰῶνα π.Χ. τὸ πλεῖστον τῆς πρωτίμου, εἰδικῶς τῆς «Βαβυλωνιακῆς», παραδόσεως ἀντεγράφη διὰ τὴν βιβλιοθήκην τῶν ἀνακτόρων τοῦ μεγάλου Ἀσσυρίου βασιλέως Ἀσσουρμπανιπάλ, ὁ ὁποῖος ἐκαυχᾶτο διὰ τὰς συγ-

[1] Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums* I 2[5] (1926) 334 κ.ἑ. (§§ 312 κ.ἑ.) (ἰδίως σελ. 335 κ.ἑ., 340, 342 κ.ἑ.). Πλέον πρόσφατον ἐπισκόπησιν μὲ νέαν χρονολογίαν καὶ ἐκτενῆ βιβλιογραφίαν δίδει ὁ A. Moortgat, «Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus), εἰς τὸ ἔργον τῶν A. Scharff καὶ A. Moortgat, *Ägypten und Vorderasien im Altertum* (München 1950) 93-535, εἰδικῶς 315 κ.ἑ. — 471 κ.ἑ. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*[3], ἐκδ. ὑπὸ G. Leyh, III I (1955) 1-50, F. Milkau καὶ F. Schawe, «Der alte Vorderorient» περὶ βιβλιοθηκῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἐγγὺς Ἀνατολῇ· περὶ τῆς γραφῆς βλ. τόμ. I[2] (1952) 1-105. Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ βλέπε Kenyon *Books and Readers* 6 κ.ἑ. Περὶ τῆς πρωτίμου ἐνισχυτικῆς ἐπιδράσεως τῆς Μεσοποταμιακῆς γραφῆς ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου βλέπε H. Frankfort, *The Birth of Civilisation in the Near East* (London 1951) 106 κ.ἑ.

[2] Διὰ τὰς προσφάτως ἀνευρεθείσας κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῶν πηλίνας πινακίδας μετὰ σπουδαίων κειμένων εἰς Ἀκκαδικὴν γλῶσσαν καὶ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὴν Χιττιτικὴν βλέπε K. Bittel, «Ausgrabungen in Bogazköy» (1952-7) ἐν *Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im vorderen Orient* (Berlin 1959) 108.

γραφικάς του ἱκανότητας ὄχι ὀλιγώτερον ἢ ὅσον διὰ τὰς κατακτήσεις του. 'Εκ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς ὑφίστανται πλείονες τῶν 20.000 πινακίδες καὶ ἀποσπάσματα ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ.

Οἱ λόγιοι γραφεῖς του εἶχον κληρονομήσει βελτιωμένην ἀληθῶς τεχνικήν, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξαν ἔτι περαιτέρω εἰς τὰς περιγραφικὰς σημειώσεις των εἰς τὸ τέλος ἑκάστης πινακίδος.[1] Ἄνευ ρωμαντικῶν ὑπερβολῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ γραφεῖς αὐτοὶ ἠσθάνοντο «θρησκευτικὴν» εὐθύνην διὰ τὴν ὀρθὴν διατήρησιν τῶν κειμένων, διότι ὅλα αὐτὰ ἐθεωροῦντο τρόπον τινὰ ὡς ἱερά[2]. 'Η περίπλοκος μέθοδός των νὰ χρησιμοποιοῦν καταλόγους ἐφευρέθη διὰ τὴν ἰδιόμορφον πρώτην ὕλην τῆς γραφῆς των, τὰς πηλίνας πινακίδας, οἱ δὲ κατάλογοι τῶν λέξεων τῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων γλωσσῶν προῆλθον ἐκ τῶν μοναδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν περιβαλλουσῶν αὐτὴν χωρῶν. Οὐδεμία ὅμως «φιλολογία» ἐγεννήθη ἐκ τῶν περιγραφικῶν ἐκείνων σημειώσεων καὶ τῶν ἀντιστοίχων γλωσσαρίων, τὰ ὁποῖα ἐξυπηρέτουν μόνον τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῶν ἀρχείων, τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν σχολείων τῶν ναῶν. Τὸ αὐτὸ περίπου εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς : τὰ ἐκτενῆ ἀνατολικὰ «χρονικὰ» δὲν ὡδήγησαν εἰς μεθοδικήν τινα συγγραφὴν ἱστορίας. 'Ο George Sarton[3] εἰς τὴν ἰδικήν του *'Ιστορίαν τῆς 'Επιστήμης* ὀρθῶς ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν συντεταγμένης γλώσσης διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς «Βαβυλωνιακῆς ἐπιστήμης», ἡ ὁποία εἶχε ἀνάγκην «γλωσσικῶν ἐργαλείων ἐπαρκοῦς ἀκριβείας». 'Αλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἐπισφαλὲς νὰ λέγωμεν ὅτι «ἡ φιλολογία ἐγεννήθη»[4] περὶ τὸ 3000 π.Χ. 'Ακόμη καὶ ὁ C. Wendel δὲν προσεπάθησε νὰ χαράξῃ γραμμήν τινα γενεαλογικῆς καταγωγῆς συνδεούσης τὴν ἀνατολικὴν αὐτὴν «φιλολογίαν» (ὅρον, κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὁποίου εἶχε κατὰ νοῦν εἶδος τι γλωσσικῶν σπουδῶν) μετὰ τῆς ἀρχαϊκῆς 'Ελλάδος. 'Αφ' ἑτέρου ὁ C. Wendel, μελετῶν πῶς ἦτο δυνατὸν τεχνικαὶ ἐπινοήσεις διὰ τὴν γραφὴν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς γραπτῆς παραδόσεως νὰ περιέλθουν εἰς γνῶσιν τῶν 'Ιώνων ἐν Μ. 'Ασίᾳ, ὑποστηρίζει μετὰ πει-

[1] Πλήρεις λεπτομερείας δίδει ὁ C. Wendel, «Buchbeschreibung», 2 κ.ἑ.

[2] Πρβλ. E. Meyer, ἔνθ' ἀνωτ. 462 κ.ἑ., 583 κ.ἑ., 597 κ.ἑ. (θρησκεία καὶ λογοτεχνία), C. Wenderl 11 (ἀλλὰ οἱ βασιλεῖς δὲν ἦσαν θεοί, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ).

[3] G. Sarton, *A History of Science* (1952) I. Ancient science through the golden age of Greece, 67 μετὰ πολλῶν παραπομπῶν εἰς κείμενα καὶ νεώτερα βιβλία ἀναφερόμενα εἰς ἀνασκαφὰς ἐν Μεσοποταμίᾳ· βλέπε ἐπίσης S.N. Kramer, *From the Tablets of Sumer* (Indian Hills, Colorado 1956), κεφ. 24, τὸ ὁποῖον περιγράφει ἕνα «κατάλογον βιβλιοθήκης» (περίπου 50.000 σουμερικὰς πινακίδας εὑρισκομένας ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Φιλαδελφείας).

[4] 'Ο W. von Soden, «Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft», *Welt als Geschichte* 2 (1936) 141 κ.ἑ., 509 κ.ἑ., εἰς λίαν ἐμπεριστατωμένον ἄρθρον του τονίζει τὰ περιωρισμένα ὅρια τῆς Σουμερικῆς καὶ 'Ακκαδικῆς ἐκείνης «Listenphilologie», ἀκολουθῶν ὅμως τὸν συρμὸν τῆς δεκαετίας 1930-1940 ἔχει τὴν γνώμην ὅτι «τὴν ἀληθῆ φιλολογίαν» μόνον ἡ «Βορεία Φυλὴ» ἐνεκαινίασε· πρβλ. *Sitz. Ber. d. Österr. Akad.* 235 (1960) I.

στικότητος ὅτι ἔφθασαν μέχρις αὐτῶν ἐξ ἀνατολῶν, ὄχι ἐξ Αἰγύπτου.[1] Ἀλλ' ὡς ἔχουν σήμερον αἱ γνώσεις μας, τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων νὰ ἔγραφον ἐπὶ δερμάτων ζώων, πρὶν ἢ χρησιμοποιήσουν τὸν Αἰγυπτιακὸν πάπυρον, καὶ νὰ συνέχισαν κατὰ καιροὺς νὰ πράττουν τοῦτο. Ἂν καὶ ὑπῆρχε φιλολογικὴ μαρτυρία περὶ τῆς χρήσεως κυλίνδρων ἐκ δέρματος ὑπὸ γραφέων τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίᾳ Ἀραμαίων, ὄχι μόνον ἐν Περσίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, Φοινίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ,[2] πραγματικὰ δείγματά των ἦσαν πολὺ σπάνια, μέχρι τοῦ 1954,[3] ὅταν ἐδημοσιεύθησαν ἀραμαϊκαὶ περγαμηναὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. (νῦν ἀποκείμεναι ἐν τῇ Βοδληϊανῇ βιβλιοθήκῃ). Ἡ πληροφορία τοῦ Ἡροδότου (V 58) εἰς τὴν πολλὰς συζητήσεις προκαλέσασαν «παρέκβασίν» του (ἡ ὁποία κατὰ καιροὺς ἐθεωρήθη καὶ ὡς «ἐμβόλιμος») ἐπεβεβαιώθη πλήρως τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἐκ δέρματος κύλινδροι ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει εἰς «βαραβαρικὰς» χώρας. Δὲν δικαιούμεθα συνεπῶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἑτέρου τμήματος τῆς παρατηρήσεώς του, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τοὺς Ἴωνας (V 58.3): *καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλέουσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βύβλων ἐχρέωντο διφθέρῃσι αἰγέῃσι καὶ οἰέῃσι· ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων*[4] *ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι.*

Εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, τὴν καταστᾶσαν περίφημον, ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «ἀλφαβήτου», τὸ ὁποῖον οἱ Ἴωνες παρέλαβον ἐκ τῶν Φοινίκων καὶ προσήρμοσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν (V 58. 1, 2) : *οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι . . . καὶ γράμματα, οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησι ὡς ἐμοὶ δοκέειν . . . Ἴωνες, οἳ παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντές σφεων ὀλίγα ἐχρέωντο, χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε, ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήια κεκλῆσθαι.* Οἱ Ἕλληνες ἐπομένως ἦσαν «ἀναλφάβητοι» εἰς πρωϊμοτέρους χρόνους, ὡς ἐνόμιζε ὁ Ἡρόδοτος. Οὗτος ὅμως ἔπρεπε νὰ ἐγνώριζε ἄλλην παράδοσιν ἐκ μιᾶς τῶν ἰδικῶν του πηγῶν, τοῦ Ἑκαταίου[5] τοῦ Μιλησίου, μετὰ τοῦ ὁποίου συμφω-

[1] C. Wendel, ἔνθ' ἀνωτ. 85 κ.ἑ. - Kenyon 44 κ.ἑ.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 23, σημ. 3.

[3] Συντετμημένη καὶ ἀναθεωρηθεῖσα ἔκδοσις ὑπὸ G. Driver, *Aramaic Documents* (1957) 1 κ.ἑ. Πρβλ. C. H. Roberts, «The Codex», *Proc. Brit. Acad.* 40 (1954) 172, σημ. 1,182.

[4] Πρβλ. Κτησίας, 688 *FGrHist* 5 (τόμ. III C, 450 17 Jacoby, 1958) *ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθερῶν, ἐν αἷς οἱ Πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις . . . εἶχον συντεταγμένας·* ὅσον καὶ ἂν θεωρῆται μικρᾶς πίστεως ἄξιος ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος ὡς συγγραφεὺς τῆς Περσικῆς Ἱστορίας, ἡ μνεία του περὶ *διφθερῶν* δὲν δύναται πλέον νὰ ἀγνοηθῇ· βλέπε ἐπίσης Driver, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ H. Hunger ἐν *Geschichte der Textüberlieferungg* I (1961) 30 (καὶ 34 περὶ τοῦ τρόπου προετοιμασίας τῶν περγαμηνῶν, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 281 κ.ἑ.).

[5] 1 *FGrHist* 20· βλέπε καὶ τὰς σημειώσεις 11-13 τοῦ Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημα εἰς 489 *FGrHist* (1955).

νοῦν δύο ἄλλοι ἐκ Μιλήτου συγγραφεῖς, ὁ Ἀναξίμανδρος[1] καὶ ὁ Διονύσιος:[2] ὅτι δηλαδὴ «πρὸ τοῦ Κάδμου εἶχε εἰσαγάγει γράμματα ὁ Δαναὸς» *πρὸ Κάδμου Δαναὸν μετακομίσαι αὐτὰ* (*τὰ στοιχεῖα*). Ὁ Δαναὸς εἶχε πλεύσει ἐξ Αἰγύπτου (οὐχὶ ἐκ Φοινίκης) εἰς τὴν Ἀργολίδα: ὁ συναγωνισμὸς μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἐγγὺς Ἀνατολῆς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι κατάδηλος ἐξ ὑπαρχῆς, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερον.[3] Ἐφ' ὅσον ἑκατοντάδες πηλίνων πινακίδων καλυπτόμεναι διὰ γραμμάτων τῆς λεγομένης Γραμμικῆς Β (γνωστῆς πρότερον μόνον ἐκ Κνωσοῦ) ἀνευρέθησαν παρὰ τὴν Πύλον ὑπὸ τοῦ C.W. Blegen (1939) καὶ εἰς ἄλλας τοποθεσίας τῆς ἑλληνικῆς ἐνδοχώρας (Μυκῆναι, 1950, ὑπὸ Alan J. B. Wace), κατέστη ἐξόφθαλμον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἔσφαλλε, ὅταν διετύπωνε τὴν γνώμην, ἂν καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιφυλάξεως (*ὡς ἐμοὶ δοκέειν*), ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἀναλφάβητος πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου. Ἔχει λεχθῆ ὅτι αἱ πινακίδες ἐγράφησαν μεταξὺ τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος π.Χ., εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἢ, ὡς ὁ Furtwängler τὴν ὠνόμασε, Μυκηναϊκὴν ἐποχήν (τὰ πληρέστερα ἀρχεῖα προκειμένου περὶ τῆς Πύλου χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος).[4] Αὐτὴν δυνάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν «Ἡρωϊκὴν ἐποχήν», μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἦτο ὁ κόσμος τῶν ἡρώων, τὰς ἱστορίας τῶν ὁποίων ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Τὰ διασωθέντα δείγματα μηκηναϊκῆς γραφῆς (ἐπὶ τοῦ παρόντος πλείονες τῶν 1.000 πινακίδες), περιορίζονται μόνον εἰς «καταλόγους ἐμπορευμάτων καὶ προσωπικοῦ». Δὲν ὑπάρχουν ὀνόματα γραφέων, δὲν ὑπάρχει ἔλεγχος οὔτε ἀλλαγαὶ διορθωτοῦ τινος ὡς εἰς τὰς ἀναφερθείσας ἤδη πινακίδας τῆς Ἀκκὰδ ἢ τῆς Οὐγκαρίτ. Τόσον τὸ περιεχόμενον, ὅσον καὶ ἡ μεθοδολογία των, εἶναι λίαν πρωτόγονα συγκρινόμενα μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν πρωϊμοτέρων καὶ τῶν συγχρόνων των «βιβλιοθηκῶν» τῆς Ἀνατολῆς. Ἂν ἡ ἀγχίνους θεωρία τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως τῆς συλλαβικῆς γραφῆς[5] τοῦ Michael Ventris εἶναι ὀρθή, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀλλόκοτον καὶ πρωτόγονον προομηρικὴν

[1] 9 *FGrHist* 3.

[2] 687 *FGrHist* 1· ὁ Ἀπολλόδωρος συγκεντρώνει τὴν μαρτυρίαν καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν ἱστορικῶν 244 *FGrHist* 165.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22, καὶ περὶ Αἰγύπτου Siegfried Schott, «Hieroglyphen, Untersuchungen zum Ursprung der Schrift, *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes-und sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1950, ἀριθμ. 24, σελ. 63, 86, περὶ τῆς πιθανῆς σχέσεως μεταξὺ ἱερογλυφικῆς, σημιτικῶν γραφῶν, καὶ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου· πρβλ. σελ. 9.

[4] Δὲν ἔχω μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὑστερωτέραν χρονολόγησιν τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ L.R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (London 1961) καὶ «The Find-Places of the Knossos Tablets» ἐν τῷ βιβλίῳ *On the Knossos Tablets* (Oxford 1963). Αἱ ἀμφιβολίαι μου ἐνισχύονται ὑπὸ τῶν πειστικῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα προέταξε ὁ J. Boardman εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ γραφὲν μέρος τοῦ αὐτοῦ βιβλίου «The Date of the Knossos Tablets», ὅπου ἀντιτιθέμενος εἰς τὸν Palmer ὑποστηρίζει τὴν ὀρθότητα τῆς παλαιοτέρας (κατὰ 250 περίπου ἔτη) χρονολογήσεώς των ὑπὸ τοῦ Evans.

[5] *JHS 73* (1953) 84 - 103 «Evidence for Greek Dialect in the Mycenean archives».

«ἑλληνικὴν» γλῶσσαν εἰς μίαν γραφὴν ἐκτεθειμένην εἰς ἀναριθμήτους ἀμφιλογίας. Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀδεξία γραφὴ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν συγγραφὴν φιλολογικοῦ κειμένου.[1] Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ ζήτημα, τώρα γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει μέρος ἀλήθειας εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Μιλησίων προδρόμων τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Δαναὸς προηγήθη τοῦ Κάδμου. Οἱ συγγραφεῖς τῶν *Κρητικῶν*,[2] Κρῆτες οἱ ἴδιοι, ὑπεστήριξαν (εἰς βάρος τοῦ Κάδμου) τὴν ἄποψιν τῆς νήσου Κρήτης διεκδικούσης ὅτι ὑπῆρξε ὁ τόπος, ὅπου εἶχον ἐφευρεθῆ τὰ ἀρχαιότερα γράμματα, καὶ λάτρεις τῆς ἀρχαιογνωσίας συγγράψαντες *περὶ εὑρημάτων*[3] ἀναγράφουν καὶ ἄλλους ἀνταπαιτητάς. Ὅλα ὅμως τὰ ἱστορήματα αὐτὰ στρέφονται πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν : διαφιλονικοῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ «φοινικικοῦ» ἀλφαβήτου καὶ ὑπαινίσσονται τὴν ὕπαρξιν ἄλλης παλαιοτέρας ἑλληνικῆς γραφῆς. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μόνον τώρα ἔτυχον καταπληκτικῆς ἐπιβεβαιώσεως.

Ἡ φοινικικὴ ὅμως καταγωγὴ τοῦ «ἀλφαβήτου», ὡς τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, οὐδέποτε ἐτέθη σοβαρῶς ἐν ἀμφιβόλῳ. Οὔτε ἄλλωστε ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα αὐθεντία, ἡ ὁποία τὸ μαρτυρεῖ.[4] Μερικοὶ ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ἤδη Μιλησίων συγγραφέων εἶναι κατὰ ἥμισυν αἰῶνα προγενέστεροι, ἡ ἀρχαιοτάτη ἐπιγραφὴ τῆς Τέω (*ὃς ἂν... Φοινικήια ἐκκόψει*) ἔχει γραφῆ εὐθὺς μετὰ τὴν Μυκάλην (479 π.Χ.),[5] προσέτι δὲ οἱ *Ποιμένες* τοῦ Σοφοκλέους εἶναι δυνατὸν τώρα μετὰ πιθανότητος νὰ τοποθετηθοῦν χρονολογικῶς εἰς τὴν ἕκτην δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος (463 π.Χ.;):[6] «*Φοινικίοις γράμμασιν*».[7] Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλολογικῆς αὐτῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία, ὡς βλέ-

[1] Ἀκόμη καὶ ὁ John Chadwick, ὁ πιστὸς συνεργάτης τοῦ Ventris, ἦτο μᾶλλον ἐπιφυλακτικὸς (*The Decipherment of Linear B* [Cambrisdge 1959] 130 ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συντριπτικὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Alan Wace (βλέπε *Documents in Mycenean Greek* [Cambridge 1956], Πρόλογος XXIX).

[2] Δωσιάδης, 458 *FGrHist* 6 καὶ Διοδ. V 74.1 = 468 *FGrHist* 1 (III B 411.13 κ.ἑ.)

[3] Σκάμων ἐκ Μυτιλήνης (πιθανῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος) (476 *FGrHist* 3. Πληρέστατα testimonia δίδει ὁ H. Erbse, *Attizistische Lexica* (1950) 218.28· πρβλ. Ἄνδρωνα τὸν Ἁλικαρνασσέα, 10 *FGrHist* 9. Ὁ Ἔφορος 70 *FGrHist*. 105 καὶ 106 ὀνομάζει τὸν Κάδμον πραγματικὸν ἐφευρέτην, ὄχι ἁπλῶς εἰσαγωγέα ὡς ὁ Ἡρόδοτος V 58, ὁ Ἀριστοτέλης fr. 501 R. ἢ ὁ Ζήνων ὁ Ῥόδιος 523 FGrHist 1 τόμ. III B σελ. 498.20 κ.ἑ. (=Διοδ. V 58.3).

[4] Ὡς λέγει ὁ Pearson ἐν τῇ παρατηρήσει του εἰς Σοφ. fr. 314.

[5] *SIG*[3] 38.38 (W. Ruge, *RE* V A [1934] 545.60 κ.ἑ.).

[6] P. Oxy. XX (1952) 2256, fr. 3.4, ὑπόθεσις τῶν *Ἱκετίδων* τοῦ Αἰσχύλου· ὁ Σοφοκλῆς ἦτο δεύτερος, καὶ μεταξὺ τῶν μᾶλλον συγκεχυμένων σειρῶν τίτλων τὸ *Ποι]μέσιν* εἶναι τελείως βέβαιον.

[7] Ἡσυχ. λ. *Φοινικίοις γράμμασι'*. *Σοφοκλῆς Ποιμέσιν* (fr. 514 P.). *ἐπεὶ δοκεῖ Κάδμος αὐτὰ ἐκ Φοινίκης* (*ἐν φοίνικος* cod.) *κεκομικέναι*. Ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς (Διογενειανὸς) ὁ Αἴλιος Διονύσιος (fr. 318 Schw. = σελ. 148.8 Erbse) ἐν Εὐστ. σελ. 1757. 58 *Φοινίκια γράμματα, ἐπεί φασι δοκεῖ Κάδμος ἀπὸ Φοινίκης αὐτὰ κομίσαι*. Ἂν καὶ παραλείπεται τὸ ὄνομα καὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ δράματος, τὸ χωρίον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἐν τῷ κρι-

πομεν, δὲν περιορίζεται εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἀλλ' εἶναι πολὺ κοινὴ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ συγκρίσεως ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος π.Χ. καὶ σημιτικῆς γραφῆς τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγουμένου : ὁμοιότητες τῶν μορφῶν τῶν γραμμάτων δεικνύουν ὅτι εἶχε ἀκολουθηθῇ τὸ φοινικικὸν πρότυπον καὶ μετετράπη αὐτὴν περίπου τὴν ἐποχήν.[1] Ἐκ τῶν αὐτῶν περιοχῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς φαίνεται ὅτι ἐδιδάχθησαν οἱ Ἴωνες νὰ παρασκευάζουν δέρματα ὡς πρώτην γραφικὴν ὕλην καί, ἐπειδὴ ὁ αἰγυπτιακὸς πάπυρος ὠνομάζετο *βύβλος* εἰς τὴν ἑλληνικήν,[2] ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Βύβλου, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ πρῶτον εἰσήχθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, πρὶν ἢ ἡ κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἵδρυσις τῆς Ναυκράτιος ἐγκαινιάσῃ ἄμεσον ἐπαφὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἑλλάδος. Οὕτω ὅλα μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα — διὰ τὸ σημερινὸν στάδιον τῶν γνώσεών μας —, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ παπύρου χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀγδόου ἢ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐνάτου αἰῶνος.[3] Ἡ ὁδός,[4] δι' ἧς εἰσήχθησαν, ἴσως ὑπῆρξε

τικῷ ὑπομνήματι εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ Σοφοκλέους. Ἡ μυθικὴ χρονολογία τοποθετεῖ τὸν Κάδμον 300 ἔτη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Τὸ δρᾶμα εἶχε ὡς ὑπόθεσιν τὰ συμβάντα τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν ἀποβίβασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Τρῳάδος. Τόσον οἱ κάτοικοι ὅσον καὶ οἱ εἰσβολεῖς κάλλιστα ἠδύναντο νὰ εἶναι γνῶσται τῶν Φοινικικῶν γραμμάτων βάσει τῆς χρονολογίας ἐκείνης (εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ ἐπικοὶ ἥρωες, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ἡ τραγῳδία, γνωρίζουν γραφὴν ἢ τοὐλάχιστον ὁμιλοῦν περὶ αὐτῆς).

[1] G. R. Driver, *Semitic Writing* (1948) 178, J. Forsdyke, *Greece before Homer* (1956) 20 κ.ἑ., T. J. Dunbabin, «The Greeks and their Eastern Neighbours», *Society for the Promotion of Hellenic Studies, Suppl. Paper No.* 8 (1957) 59 κ.ἑ., Dorothea Gray εἰς τὸ ἔργον τοῦ John L. Myres, *Homer and his Critics* (1958) 266 κ.ἑ., A. G. Woodhead, *The Study of Greek Inscriptions* (1959) 13 κ.ἑ. «Κριτήριον στενῆς προσεγγίσεως» μεταξὺ τῶν μορφῶν τῶν πρώτων ἑλληνικῶν καὶ τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, G. Klaffenbach, *Griechische Epigraphik* (Cöttingen 1957) 34 κ.ἑ. Τὰς πλήρεις μαρτυρίας μέχρι τοῦ 1960 παρέχει ἡ L. H. Jeffery, «The Local Scripts of Archaic Greece. A study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.», *Oxford Monographs on Classiclal Archaelogy* (1961) 12 κ.ἑ. χρόνος εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ Addenda σελ. 374.

[2] Ἡροδ. V 58.3 (ἀνωτέρω σελ. 22), πρβλ. Αἰσχ. *Ἱκετ.* 946 κ.ἑ., βλέπε κατωτέρω, σελ. 30, σημ. 4.

[3] Ὁ Wilamowitz τὸ 1884 ἐτοποθέτησε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου ἀλφαβήτου «spätestens in das 10. Jahrhundert» (*Homerische Untersuchungen* 287) καὶ οὐδέποτε ἤλλαξε γνώμην, βλέπε *Geschichte der griechischen Sprache* (1928) 9. Ὁ A. Rehm, «*Handbuch der Archaologie* I (1939) 197, λέγει ὅτι καὶ «ὁ ἑνδέκατος αἰὼν δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ»· πρβλ. Schwyzer, *Griechische Grammatik I* (1939) 141.

[4] Ἱστορικοί, ἀρχαιολόγοι καὶ ἐπιγραφολόγοι τείνουν νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν, βλέπε ἰδίᾳ τὴν Miss Jeffery σ. 5 κ.ἑ. (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ) καὶ Addenda σελ. 374. Ἴσως ὁ φοβερὸς θεὸς ἑνὸς χουρριτικοῦ ἔπους, ὁ «Κουμάρμπι», διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἦλθε νὰ ἐπηρεάσῃ ὅσα περὶ Κρόνου ἐξιστορεῖ ὁ Ἡσίοδος : βλέπε U. Hölscher, *Hermes* 81 (1953) 405 κ.ἑ., Dunbabin 56 κ.ἑ.

ἡ διήκουσα ἀπὸ τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ μέσου Ρόδου.[1]

Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος ὁ Νόννος ἠχηρῶς ἐπήνεσε τὰ δῶρα τοῦ Κάδμου (4. 259 κ.ἑ.): *ὁ πάσῃ/ Ἑλλάδι φωνήεντα καὶ ἔμφρονα δῶρα κομίζων/ γλώσσης ὄργανα τεῦξεν ὁμόθροα, συμφυέος δὲ/ ἁρμονίης στοιχηδὸν ἐς ἄζυγα* (φωνήεντα) *σύζυγα* (σύμφωνα) *μείξας/γραπτὸν ἀσιγήτοιο τύπον τορνώσατο σιγῆς.* Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον τοῦτο «δῶρον» δικαιοῦται τῆς εὐγνωμοσύνης ὄχι μόνον τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀλλὰ μεγάλου μέρους τῆς ἀνθρωπότητος ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ φοινικικὴ γραφὴ δὲν ἦτο οὔτε σφηνοειδὴς οὔτε αὐστηρῶς συλλαβική· ἀπηρτίζετο ἐξ ἁπλῶν χαρακτήρων, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς δήλωσιν μόνον τῶν συμφώνων. Οἱ Ἕλληνες υἱοθετήσαντες τὰς μορφὰς τῶν γραμμάτων ἐκείνων ἔκαμαν τὸ ἀποφασιστικὸν βῆμα νὰ χρησιμοποιήσουν αὐτὰς δι' ὅλα τὰ βασικὰ «συστατικὰ» τῆς γλώσσης των, τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον *στοιχεῖα*,[2] ἤτοι τόσον τὰ φωνήεντα ὅσον καὶ τὰ σύμφωνα. Τώρα διὰ πρώτην φορὰν ἠδυνήθη νὰ δηλωθῇ ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν καὶ εἰδικῶς ἡ διάρθρωσις τοῦ ἐπὶ τῆς ποσότητος ταύτης ἐρειδομένου στίχου. Εἶχε γεννηθῇ ἀληθὲς ἀλφάβητον.[3] Ἦτο μία ἐκ τῶν μεγάλων δημιουργιῶν τῆς ἑλληνικῆς ἰδιοφυΐας. Ἐπειδὴ δὲ δυνάμεθα τώρα νὰ τοποθετήσωμεν τοῦτο εἰς τὸν ἕνατον ἢ τὸν ὄγδοον αἰῶνα π.Χ., τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ἀνήκει εἰς τὴν *ἐπικὴν ἐποχήν*. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν δύο τούτων αἰώνων ὑπῆρξαν τὰ ἐπικὰ ποιήματα. Ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* ἀποκαλύπτουν εἰσέτι εἰς ἡμᾶς τίνι τρόπῳ ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα ἐσυνειδητοποίησε ἑαυτὴν καὶ ἀνεῦρε τὴν φύσιν της κατὰ τὴν εἰδικὴν ἐκείνην στιγμὴν τῆς ἱστορίας. Εἶχε προκύψει νέα τις ὄψις τοῦ κόσμου, ἡ ἀληθὴς ἑλληνικὴ ὄψις. Συνήθιζον νὰ ὑπογραμμίζω εἰς τὰς παραδόσεις μου περὶ Ὁμήρου τὸ σπουδαῖον γεγονὸς ὅτι ἡ προσαρμογὴ τῶν φοινικικῶν χαρακτήρων πρὸς δήλωσιν τῶν γραμμάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἡ τελικὴ μορφὴ τῶν μεγάλων ἐπικῶν ποιημάτων ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Ὅτι τὸ ἀλφάβητον «ἴσως ἐφευρέθη ὡς σημειογραφία τοῦ ἑλληνικοῦ στίχου», εἶναι μᾶλλον ἑλκυστικὴ ἰδέα,[4] καὶ εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ. Αἱ πα-

[1] Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγνοήσῃ τις τὴν ἀρχαίαν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὰ *Ῥοδιακὰ* κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κάδμος ἔπλευσεν ἐκ Φοινίκης εἰς Ἑλλάδα μέσῳ Ρόδου: Ζήνων ὁ Ῥόδιος 523 FGrHist 1 (Διοδ. V 58,2,3) *Κάδμος ὁ Ἀγήνορος . . . κατέπλευσεν εἰς τὴν Ῥόδον . . . καὶ τὴν Λινδίαν Ἀθηνᾶν ἐτίμησεν ἀναθήμασιν, ἐν οἷς ἦν χαλκοῦς λέβης . . . οὗτος δ' εἶχεν ἐπιγραφὴν Φοινικικοῖς γράμμασιν, ἃ φασιν πρῶτον ἐκ Φοινίκης εἰς τὴν Ἑλλάδα κομισθῆναι.* Πρβλ. Πολύζηλον τὸν Ῥόδιον 521 *FGrHist* 1.

[2] H. Diels, *Elementum* (Leipzig 1899)· αὐτόθι σελ. 58.3, ἡ προφητικὴ του σημείωσις, ὅτι θὰ εὕρωμεν μίαν ἡμέραν τὸ «ἀρχαῖον σύστημα» γραφῆς. Ὁ A. Evans εἶχε κάμει τὴν πρώτην ἀνακοίνωσιν τῆς ἀνακαλύψεώς του ἐν Ὀξφόρδῃ τὸ 1894. Περὶ τοῦ ὅρου *στοιχεῖα* βλέπε κατωτέρω, σελ. 71 καὶ Excursus.

[3] Πλατ. *Κρατ.* 431 Ε *τό τε ἄλφα καὶ τὸ βῆτα καὶ ἕκαστον τῶν στοιχείων*· πρβλ. Diels, ἔνθ' ἀνωτ. 18 κ.ἑ., 58 κ.ἑ., Suet. *Div. Jul.* 56.6 quarta elementorum littera «τὸ τέταρτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου».

[4] Wade-Gery, *The Poet of the Iliad* (1952) 11 - 14· διάφορος γνώμη περὶ τῆς χρονολογίας ἑνὸς «ἀντιγράφου» ἐν L. Page, *History and the Homeric Iliad* (Berkeley 1959) 260.

λαιότεραι ἀλφαβητικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὅλαι ἔμμετροι,[1] οὔτε κἂν νὰ μᾶς βοηθήσουν δύνανται. Ἀνεξαρτήτως ὅμως αὐτοῦ ἦτο ἀναμφιβόλως νέα ἀρχή, ὄχι ἁπλῆ τις συνέχεια ἀπὸ τῆς ἡρωϊκῆς εἰς τὴν ἐπικὴν ἐποχήν. Εἶναι ἄτοπον νὰ χρησιμοποιήσωμεν μίαν ἱστορικὴν ἐκτίμησιν τῆς προσφάτως ἀνακαλυφθείσης μυκηναϊκῆς γραφῆς ὡς βάσιν διὰ συμπεράσματα περὶ βαθμιαίας τινὸς ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου μέχρι τοῦ ἑνάτου αἰῶνος.[2] Διότι ἀντιθέτως ἡ σύγκρισις τῆς συλλαβικῆς ἐκείνης ἐπὶ τῶν πινακίδων γραφῆς μὲ τὴν ἀρχαιοτέραν ἀλφαβητικὴν γραφὴν καταδεικνύει περισσότερον παντὸς ἄλλου «ἐπαναστατικὴν» ἀλλαγήν, ἐντελῶς νέαν ἐκκίνησιν. Ἀπὸ τῆς νέας αὐτῆς ἀφετηρίας τὸ *τέλος*, ἤτοι ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἡ χρῆσις ὁριστικοῦ τινος ἀλφαβητικοῦ συστήματος, πρέπει νὰ εἶχε ἐπιτευχθῆ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου. Ὑπῆρξαν ἐλάσσονες διασκευαὶ καὶ ἀνεπαίσθητοι βελτιώσεις, οὐδεμία ὅμως «πρόοδος» ἐσημειώθη ἔκτοτε εἴτε κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς εἴτε κατὰ τοὺς μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους.[3] Τὸ ἀλφάβητον ἦτο «τέλειον», *ἔσχε τὴν ἑαυτοῦ φύσιν*, κατὰ τὴν ἐπικὴν ἐποχήν. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν τέχνην.

[1] *Epigrammata, Greek Inscriptions in Verse from the Beginnings to the Persian War*, ὑπὸ P. Friedländer καὶ H. B. Hoffleit (Berkeley 1948) σελ. 7. Δύο σημαντικαὶ ἔμμετροι ἐπιγραφαὶ περίπου τοῦ 700 π.Χ. ἐδημοσιεύθησαν ἀργότερον : ἀποσπασματικοὶ ἑξάμετροι ἐζωγραφημένοι ἐπί τινος οἰνοχόης ἐν Ἰθάκῃ *BSA* 43 (1948) 80 κ.ἑ., πίν. 34, Jeffery σελ. 230, 233, πίν. 45. 1.2. Οἱ μοναδικοὶ ἐπιγραφικοὶ (graffito) στίχοι, τρεῖς γραμμαὶ κατὰ τὸν Φοινικικὸν τρόπον γραφῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εὑρέθησαν εἰς Ἰσκιαν, *Rend. Linc.* 1955, 215, κ.ἑ., πίν. 1 - 4, Jeffery σελ. 45, 235 κ.ἑ., 239, πίν. 47 - 1.

[2] Ὁ Alan J. B.Wace, *Documents in Mycenaean Greek* XXVII κ.ἑ. ἰσχυρῶς τάσσεται ὑπὲρ βραδείας ἐξελίξεως καὶ ὁμιλεῖ μετὰ περιφρονήσεως περὶ τῆς ἀντιθέτου «κλασσικιστικῆς» προκαταλήψεως. Προσωπικῶς διαφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν δίδει ὁ M. P. Nilsson, *Homer and Mycenae* (London 1933) 206 - 11, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπῶν εὑρίσκεται εἰς τὴν «ἔνδοξον μυκηναϊκὴν ἐποχήν» καὶ εἰς ἀναγέννησιν τῶν ἐπῶν κατὰ τοὺς Ἰωνικοὺς χρόνους. Αἱ νέαι πινακίδες μέχρι τοῦδε δὲν περιέχουν λογοτεχνικόν τι κείμενον ἢ ἴχνος τι ποιήσεως· παρὰ ταῦτα, ὥθησαν τὸν καθηγητὴν T.B.L. Webster (μετὰ τοῦ ὁποίου συμφωνῶ εἰς μερικὰς λεπτομερείας) νὰ γράψῃ τὸ *From Mycenae to Homer* (London 1958), διὰ τοῦ ὁποίου προσπαθεῖ - ἀνεπιτυχῶς, ἀλλὰ μὲ ἀπέραντον σοφίαν καὶ τολμηρὰν φαντασίαν - νὰ ἀνασυνθέσῃ ᾄσματα τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἀφ' ἑτέρου ὁ I.A. Νοτόπουλος, «Homer, Hesiod and the Achaean Heritage of oral Poetry», *Hesperia* 29 (1960) 177 κ.ἑ. ὑποστηρίζει τὴν ὕπαρξιν «ἀχαϊκῆς» τινος προφορικῆς *ἐπικῆς* ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐπέζησεν τόσον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι («Ἡσίοδος», κτλ.), ὅσον καὶ ἐν Ἰωνίᾳ («Ὅμηρος», κτλ.).

[3] Ὁ καλύτερος εἰδικὸς ἐπὶ τῶν γραμμάτων I. J. Gelb, *A Study of Writing* (London 1952) 239 (πρβλ. 184) ἔκαμε τὴν ἑξῆς διαπίστωσιν : «Παρὰ τὰ ἐξαιρετικῶς μεγάλα ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως εἰς τόσους τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας, ἡ γραφὴ οὐδεμίαν πρόοδον παρουσίασε ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς περιόδου καὶ ἐντεῦθεν . . . Ἡ κατανόησις τῶν πολλαπλῶν αἰτίων τῆς συντηρητικῆς αὐτῆς στάσεως ἴσως μάλιστα εἶναι ἀνωτέρα τῶν δυνατοτήτων μας». Ἴσως ὅμως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν αὐτὴν κάλλιστα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ *τέλους* καὶ τῆς *φύσεως* (βλέπε κατωτέρω, σελ. 80).

Εἶχε κατασκευασθῆ νέον ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀκριβῆ ἔκφρασιν τῶν ἀποχρώσεων τῆς γλώσσης εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν φιλολογικὴν ἑρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οἱ προσαρμοσθέντες φοινικικοὶ χαρακτῆρες ὠνομάσθησαν ὑπὸ τοῦ Κριτίου κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος «τοῦ *λόγου* βοηθοὶ» εἰς ἐλεγειακὸν ποίημα περὶ διαφόρων ἐφευρέσεων ἀτόμων καὶ πόλεων : *Φοίνικες δ' εὗρον γράμματ' ἀλεξίλογα*[1] (*Vors.* B 2.10), «οἱ Φοίνικες ἐφεῦρον τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ὁμιλοῦν» (*βοηθοῦντα εἰς λόγον* Εὐστ. σελ. 1771.44). Κατὰ τὴν μετὰ τὸν ἐπικὸν αἰῶνα ἀρχαϊκὴν περίοδον ὁ πρῶτος στόχος τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἡ ὡραιότης τῆς γραφῆς. Πρὸς διαπίστωσιν τούτου ἀρκεῖ ἡ ἐξέτασις τῶν ἔτι σωζομένων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν ἐπὶ λίθου. Αὐτὴ ἡ τάσις πρὸς ἁρμονίαν ἔτι δὲ καὶ πρὸς «γεωμετρικὰ» πρότυπα παρετηρήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων : *Πυθαγόρας αὐτῶν* (τ.ἔ. *τῶν γραμμάτων*) *τοῦ κάλλους ἐπεμελήθη, ἐκ τῆς κατὰ γεωμετρίαν γραμμῆς ῥυθμίσας . . . αὐτὰ γωνίαις καὶ περιφερείαις καὶ εὐθείαις*[2] (Σχολ. Διονυσ. Θρ. *Ἑλλ. Γρ.* III 183.32). Ἡ Ἀρχαϊκὴ Ἑλλὰς ὑπερηφανεύετο διὰ τὴν γραφήν της, ὡς δι' ἔργον τέχνης, ἐκεῖ ἐγίνετο ἀγὼν διὰ τὸ *καλόν*, ὡς δεικνύουν αἱ ἐπιγραφαί, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἦτο ἐπαρκῶς διαδεδομένη. Ἀλλ' ὅ,τι ἔχει σημασίαν εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα : μέχρι ποίου βαθμοῦ ὑπῆρχον γραπτὰ κείμενα πρῶτον τῆς ποιήσεως, ἔπειτα δὲ τῆς φιλοσοφίας, καὶ κατὰ ποίαν ἐποχὴν εἶδε τελικῶς τὸ φῶς μορφή τις διὰ τὸ ἐμπόριον δημοσιευμάτων.

Τὸ εἶδος τῆς ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι ἀναπτύξεως καθίσταται ἐμφανὲς μόνον ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ περὶ αὐτὴν ἀνατολικὸν «ὑπόστρωμα». Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθημεν νὰ ἐκφύγωμεν ἐπ' ὀλίγον τῆς πορείας μας. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εὑρίσκομεν κλειστοὺς συλλόγους (συντεχνίας) γραφέων, οὔτε «κάσταν» ἱερέων, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ μόνον περιωρίζετο ἡ γνῶσις τῆς γραφῆς, οὔτε ἱερὰ βιβλία[3], ἡ μετάδοσις τῶν ὁποίων ἀπετέλει εἰδικὸν προνόμιον. Ἡ ἑλληνικὴ ἀλφαβητικὴ γραφὴ ἦτο προσιτὴ εἰς πάντας, καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου κατέστη κοινὴ κληρονομία ὅλων τῶν πολιτῶν τῶν ἱκανῶν νὰ χρησιμοποιοῦν γραφίδα (ἢ χρωστῆρα) καὶ γνωριζόντων ἀνάγνωσιν. Ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ ὅτι τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν γραφὴν ὑλικὰ ἦσαν διαθέσιμα καὶ εἰδικῶς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ παπύρου ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρί-

[1] Αὐτὸ τὸ *ἅπαξ λεγόμενον* ὄχι μόνον μαρτυρεῖται καὶ ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου, ὁ ὁποῖος παρέχει πρὸς ἐκλογὴν τρεῖς διαφόρους σημασίας ἀλλὰ παρατίθεται ἤδη ἐν τῇ *Συναγωγῇ λέξεων χρησίμων* σελ. 74.7 Bachm. καὶ ἐν Φωτ. Berol. σελ. 73.3 Reitzenstein. Τὸ L—S δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ καταγράψῃ τὴν λέξιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν «ἀμφιβόλων».

[2] A. Rehm, «Inschriften als Kunstwerke», *Handbuch* 216.3, Jeffery, φωτογραφίαι ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν εἰς 72 πίνακας.

[3] Ἐκτὸς ἴσως μικρῶν ὁμάδων μυστῶν.

δος ὑπὸ τὴν μορφὴν μικρῶν ἢ μεγάλων κυλίνδρων πρὸς ἱκανοποίησιν τελετουργικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀναγκῶν. Οὕτω ἀπὸ τοῦ ὀγδόου ἢ ἑβδόμου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ὑφίσταντο, φαίνεται, ὅλαι αἱ ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις διὰ τὴν παραγωγὴν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἂν λοιπὸν προσπαθήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ δύο ἐρωτήματα τῆς τελευταίας παραγράφου ἀγόμεθα εἰς τὴν διάκρισιν τεσσάρων περιόδων. Πιθανῶς ὑπῆρχε, πρῶτον, ἐποχὴ ἀποκλειστικῶς προφορικῆς συνθέσεως καὶ προφορικῆς παραδόσεως τῆς ποιήσεως. Τὸ δεύτερον στάδιον, τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου ἁπλῶς εἰκάζομεν μὴ διαθέτοντες ἀποδείξεις, ἤρχισε διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς. Ἐπικοὶ ποιηταί, κληρονόμοι ἀρχαίας τινὸς προφορικῆς παραδόσεως, ἤρχισαν νὰ καταγράφουν τὰς μεγάλας συνθέσεις των εἰς τὴν νέαν γραφήν.[1] Ἐκ τῶν προϊόντων τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης ἐποχῆς κατέχομεν ἀκόμη καὶ σήμερον τὰ δύο «Ὁμηρικὰ» ποιήματα. Ἡ μετάδοσις τῆς ποιήσεως παρέμεινε προφορική: αὐτοὶ οὗτοι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτοὺς ραψῳδοὶ ἀπήγγελλον τὰ ἔργα των πρὸ ἀκροατηρίου. Καὶ ἡ προφορικὴ αὐτὴ παράδοσις ἐξησφαλίζετο διὰ τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἠλέγχετο ἤδη μέχρι ὡρισμένου βαθμοῦ δεόντως. Δὲν ὑπάρχει μέχρι τοῦδε μαρτυρία περὶ παραγωγῆς βιβλίων εἰς μεγάλην κλίμακα, περὶ κυκλοφορίας ἀντιγράφων ἢ περὶ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ κατὰ τὸν λυρικὸν αἰῶνα. Ἡ δύναμις τῆς μνήμης ἐκυριάρχει ἀσυναγώνιστος καὶ ἡ παράδοσις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πρωτίμου φιλοσοφίας παρέμενε προφορική. Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς γραφῆς καὶ τοῦ βιβλίου δὲν εὑρίσκομεν ἐρείσματα ἱκανὰ νὰ στηρίξουν τὸν θρῦλον τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τῶν Ὁμηρικῶν κειμένων εἴτε τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ Πεισίστρατος καὶ ὁ Πολυκράτης ἦσαν συλλέκται βιβλίων καὶ ἱδρυταὶ δημοσίων βιβλιοθηκῶν.

Οὐδεμία περαιτέρω ἀλλαγὴ εἶναι ἀξιοσημείωτος μέχρι τοῦ πέμπτου αἰῶνος,[2]

[1] Τὴν ἀντίθετον γνώμην ὑπεστήριξε ὁ E. R. Dodds εἰς τὸ πολὺ σαφὲς κεφάλαιον «Homer as Oral Poetry» εἰς *Fifty Years of Classical Scholarship* (Oxford 1954) 13 - 17· εἶχε ἀπολύτως πεισθῆ ὑπὸ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐκ στερεοτύπων ἐκφράσεων (formulae) ὑλικοῦ τοῦ Milman Parry. Ἀλλὰ τὸ ὑλικὸν αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει εἰ μὴ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ ἐπικὰ ποιήματα ἦσαν τὸ ἀποτέλεσμα μακρᾶς προφορικῆς παραδόσεως καὶ προωρίζοντο διὰ περαιτέρω προφορικὴν μετάδοσιν. Δὲν ὑπάρχει ἀποφασιστικὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γραπτῆς συνθέσεως τῆς *Ἰλιάδος* καὶ *Ὀδυσσείας*. Ὁ λεγόμενος «ἀρνητικὸς ἔλεγχος» τοῦ Parry εἶναι ἐντελῶς παραπλανητικός : ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ἠκολούθησε τὴν ἑλληνιστικὴν θεωρίαν τῆς ποικιλίας καὶ ἐνσυνειδήτως ἀπέφυγε στερεοτύπους ἐκφράσεις, ἐπαναλήψεις καὶ τὰ ὅμοια. Σημαντικὸν μέρος τῆς ἀνεκτιμήτου ἀξίας συλλογῆς *Σερβοκροατικῶν Ἀσμάτων* τοῦ M. Parry ἔχουν δημοσιευθῆ (1953 - 54). Ἀλλὰ διερωτῶμαι εἰς τί δύνανται νὰ χρησιμεύσουν αὐτὰ διὰ τὸν Ὅμηρον, ὅσον καὶ ἂν ὁ A. B. Lord, «The Singer of Tales», *Harvard Studies in Comparative Literature* 24 (1960), ἐκ περιφρονήσεως δὲν θέλει οὔτε νὰ γίνεται κἂν λόγος περὶ τῶν ὁμηριστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔδωσαν μέχρι τοῦδε πίστιν εἰς τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ Parry.

[2] E. G. Turner, *Athenian Books in the Fifth and Fourth Centuries B.C.* (Ἐναρκτήριος παράδοσις, Λονδῖνον 1952).

ὅταν ἤρχισε ἡ τρίτη περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχισε νὰ χάνῃ τὴν σπουδαιότητά της ὄχι μόνον ἡ προφορικὴ σύνθεσις ἀλλὰ καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις. Ἡ πρώτη ἔνδειξις τούτου εἶναι ὅτι αἰφνιδίως ἀπὸ τῆς ἑβδόμης δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην συχναὶ ἀναφοραὶ εἰς γραφὰς καὶ ἀναγνώσεις. Διὰ πρώτην φορὰν ἡ εἰκὼν γραφέως καὶ ἀναγνώστου συνέλαβε προφανῶς τὴν φαντασίαν τῶν ποιητῶν ὅσον καὶ τὴν φαντασίαν τῶν ἀγγειογράφων. Δυσκόλως δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν τύχην τὸ ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι ποιηταὶ ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ νέον σύμβολον τοῦ *γραπτοῦ* λόγου, διὰ νὰ δηλώσουν τὴν πνευματικὴν ἱκανότητα τῆς «ἀναμνήσεως», τῆς *μνήμης*. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν πόσον σπουδαῖον μέρος διεδραμάτισε ἡ φυσικὴ μνήμη κατὰ τὸ παρελθόν. Εἰς τὸν *Προμηθέα* (460 κ.ἑ.). Τοῦ Αἰσχύλου ὁ θεὸς καυχώμενος, διότι ἐφεῦρε *γραμμάτων τε συνθέσεις/μνήμην ἁπάντων, μουσομήτορ' ἐργάνην* εἶπε εἰς τὴν Ἰώ : *πλάνην φράσω/ ἣν ἐγγράφου σὺ μνήμοσιν δέλτοις φρενῶν* (αὐτόθι, 788 κ.ἑ.)·[1] ὁ Σοφοκλῆς σαφῶς ἐπανέλαβε τὴν εἰκόνα ταύτην εἰς τὸ ἀρχαιότερον δρᾶμα του, τὸν *Τριπτόλεμον* (περὶ τὸ 466 π.Χ.;).[2] Ὁ Αἰσχύλος ἐτόλμησε ἀκόμη καὶ εἰς θεόν, οἷος ὁ Ἅδης, νὰ δώσῃ *δελτογράφον φρένα*, *Εὐμ.* 273-5 *μέγας γὰρ Ἅιδης ἐστὶν εὔθυνος βροτῶν . . . , δελτογράφῳ δὲ πάντ' ἐπωπᾷ φρενί*. Εἰς τὸν Αἰσχύλον δὲν εὑρίσκομεν μόνον αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν περὶ θείων «δέλτων τοῦ νοῦ», ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδέαν δέλτων τοῦ Διός, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγεγραμμένα τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ εἰκὼν αὐτὴ ἐνθυμίζει μίαν ἐκ τῶν μεγάλων θεοτήτων τῶν θρησκειῶν τῆς Ἀνατολῆς, καθ' ἣν στιγμὴν καταγράφει τὰ ἱερά των βιβλία, ὁ Αἰσχύλος ὅμως ἠκολούθησε τὴν Ἡσιόδειον παράδοσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ *Δίκη*, ὡς *πάρεδρος* τοῦ Διός, ἦτο ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν εὐθύνην τῆς δελτογράφου αὐτοῦ, καθ' ἃ μόλις πρὸ ὀλίγου ἐδιδάχθημεν : (*Δίκη*) . . . / *γράφουσα. τἀπλακήματ' ἐν δέλτῳ Διὸς* (Αἰσχ. *Αἴτναι*[;] περὶ τὸ 470 π.Χ.).[3] Πεντήκοντα περίπου ἔτη ἀργότερον καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀνεφέρθη εἰς τὰ κατάστιχα ἐκεῖνα: *τ' ἀδικήματ' . . . κἄπειτ' ἐν Διὸς Δέλτου πτυχαῖς/γράφειν τιν' αὐτὰ* (*Μελανίππη*, πιθανῶς ἡ *σοφή*, fr. 506 N.²). Ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε ἡ παράδοσις πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑλικοῦ γραφῆς, παρέμεινε *δέλτος*,[4] ἀκόμη καὶ εἰς περιπτώσεις κατὰ

[1] Πρβλ. Αἰσχ. *Ἱκετ.* 179 *αἰνῶ φυλάξαι τἄμ' ἔπη δελτουμένας* (δηλ. filias), Πίνδ. *Ὀλ.* X. 2 (περὶ τὸ 474) *ἀνάγνωτε . . . πόθι φρενὸς ἐμᾶς γέγραπται.*

[2] Σοφ. fr. 597 P. *θοῦ δ' ἐν* (Pf.: *οὐδ' αὖ* A, *σὲ δ' ἐν* V) *φρενὸς δέλτοισι τοὺς ἐμοὺς λόγους* (*θοῦ δ' ἐν δέλτοισι*, πρβλ. Call. fr. 75.66 *ἐνεθήκατο δέλτοις*). Πρβλ. Αἰσχ. *Χοηφ.* 450, Σοφ. *Φιλ.* 1325, Εὐρ. *Τρῳ.* 663 *ἀναπτύξω φρένα* «νὰ ἐκτυλίξω τὴν σκέψιν μου» (ὡς βιβλίον).

[3] *P. Oxy.* XX (1952) 2256, fr. 9a 21 ἔκδ. E. Lobel = Αἰσχ. fr. 530 Mette. Ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ E. Fraenkel, *Eranos* 52 (1954) 64 κ.ἑ., ὡς ἀπόσπασμα ἔργου προοριζομένου νὰ παρασταθῇ εἰς ἑορτὴν διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱέρωνος ἵδρυσιν τῆς πόλεως Αἴτνης. Πρβλ. F. Solmsen, *The Tablets* of Zeus *Cl. Qu.* 38 (1944) 27 - 30.

[4] Ἡ μόνη, μέχρι τοῦδε, ἐξαίρεσις φαίνεται ὅτι εἶναι Αἰσχ. *Ἱκετ.* 946 κ.ἑ. *ταῦτ' οὐ πίναξίν ἐστιν ἐγγεγραμμένα / οὐδ' ἐν πτυχαῖς βίβλων κατεσφραγισμένα*, φύλλον περιειλιγμένου

τὰς ὁποίας δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ φιλολογικῶν κειμένων γεγραμμένων ἐπὶ κυλίνδρων παπύρου.[1]

Ἐὰν ἀπὸ τοῦ φιλολογικοῦ τομέως στραφῶμεν εἰς τοὺς Ἀττικοὺς ἀγγειογράφους, δὲν ἀνευρίσκομεν ἀναπαραστάσεις «βιβλίων» ἐπὶ τῶν μελανομόρφων ἀγγείων· τὰ προσφιλῆ θέματά των εἶναι σκηναὶ ἐκ τῆς ἁπλῆς ζωῆς τῶν *βαναύσων*. Σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τῶν καλλιεργημένων κύκλων, εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκουν κάποιαν θέσιν παραστάσεις ἐνεπιγράφων κυλίνδρων, ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔργον τῶν συγχρόνων τῶν τραγικῶν ποιητῶν ἀγγειογράφων ἀπὸ τοῦ 490 μέχρι τοῦ 425 π.Χ. Τρεῖς τὸ ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἀγγειογραφιῶν αὐτῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἐλάχιστα προγενέστεραι τῶν γνωστῆς χρονολογίας ἔργων τοῦ Αἰσχύλου.[2] Ἐπὶ ἡμισείας δωδεκάδος ἀγγείων εἶναι δυνατὸν ἀκόμη καὶ τώρα νὰ ἀποκρυπτογραφήσωμεν[3] γράμματα ἢ λέξεις ἐπικῶν εἴτε λυρικῶν ποιημάτων γεγραμμένας ἐγκαρσίως ἐπὶ τῶν ἀνοικτῶν κυλίνδρων παπύρου. Βλέπομεν νέους καὶ διδασκάλους ἀναγινώσκοντας τὸ κείμενον· κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχουν προστεθῇ εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς διάσημα ὀνόματα ὡς τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Λίνου, τοῦ Μουσαίου. Ἐπὶ σκαραβαίου ἐκ σαρδίου ἀναπαρίσταται ἀκόμη καὶ μία Σφὶγξ ἀπαγγέλλουσα τὸ περίφημον αἴνιγμα ἐξ ἀνοικτοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῶν ὀνύχων της

παπύρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γραφῆ κείμενον συμβολαίου. Περὶ τοῦ *δέλτος* βλέπε τὰς ἀνωτέρω παραπομπὰς καὶ σημειώσεις· βλέπε καὶ Σοφ. *Τραχ.* 683., fr. 144 P., Εὐρ. *I. T.* 760, [*IA*] 112. Ἡ *Βατραχομυομαχία* 1.3 δὲν εἶναι ἡ παλαιοτέρα μαρτυρία ἐξ ὅσων ἔχομεν, ἀλλὰ μία ἐκ τῶν πολλῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν, βλέπε *Herm.* 63 (1928) 319 (= *Ausgewählte Schriften*, 113). Οἱ θεοὶ ὑπετίθετο ὅτι ἐξηκολούθουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰς ἀρχαίας *δέλτους*, *διφθέρας*, *ὄστρακα*, βλέπε Βάβρ. 127 καὶ τὰς πολλὰς παροιμίας τὰς συλλεγείσας ὑπὸ O. Crusius, *De Babrii aetate* (1876) 219. Πρβλ. F. Marx, *Ind. lect. Greifswald* (1892/3) VI. Ἐκ τοιούτων χωρίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα περὶ τῆς πραγματικῆς χρήσεως τοῦ ὑλικοῦ γραφῆς κατὰ ὡρισμένας χρονικὰς περιόδους.

[1] Εὐρ. *Ἐρεχθ.* fr. 369.6 κ.ἑ. Ν.[2] *δέλτων ἀναπτύσσοιμι γῆρυν, ἃν σοφοὶ κλέονται.* Δύναταί τις νὰ συγκρίνῃ τὸν Σωκράτη ἀνελίσσοντα τοὺς θησαυροὺς τῶν σοφῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐν Ξεν. Ἀπομν. I 6, 14 : *τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν . . . ἀνελίττων*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 32, σημ. 7.

[2] F. Winter, «Schulunterricht auf griechischen Vasenbildern», *Bonner Jahrbücher* 123 (1916) 275 - 85, ἰδίᾳ 281 κ.ἑ.

[3] Ὁ J. D. Beazley, «Hymn to Hermes», *AJA* 52 (1948) 336 κ.ἑ., μελετᾷ λεπτομερῶς ἀνέκδοτον ἀγγεῖον μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Δούριδος καὶ ὀκτὼ ἄλλας ἀναπαραστάσεις ἐνεπιγράφων κυλίνδρων. Ἡ ἀρχαιοτέρα, ὁ διδάσκαλος τοῦ ζωγράφου τοῦ Παναιτίου, χρονολογικῶς τοποθετεῖται μετὰ βεβαιότητος περὶ τὸ 490 π.Χ. Τρία ἀντικείμενα τοῦ καταλόγου τοῦ Beazley πραγματεύεται πλήρως ἐκ νέου ὁ Turner, *Athenian Books* (1952) 13-16, ὁ ὁποῖος μελετᾷ καὶ ἀθηναϊκὴν πυξίδα (ἀρ. 1241). Κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ E. Pöhlmann, *Griechische Musikfragmente* (Nürnberg 1960) 83 κ.ἑ., ὅτι σημεῖά τινα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῶν κυλίνδρων εἶναι σημειογραφίαι μελῳδιῶν, βλέπε R.P. Winnington - Ingram, *Gnomon* 33 (1961) 693, ὁ ὁποῖος ὀρθῶς θεωρεῖ αὐτὰς ὡς ποιητικὰ κείμενα καὶ δίδει τρεῖς ἐπὶ πλέον παραπομπὰς εἰς τὴν σημείωσιν 2 (πρβλ. αὐτόθι 1962, 112).

(περὶ τὸ 460 π.Χ.).[1] Δικαιούμεθα, νομίζω, νὰ θεωρήσωμεν τὴν σύμπτωσιν τῶν φιλολογικῶν χωρίων καὶ τῶν ἀγγειογραφιῶν ὡς ἔνδειξιν ἀλλαγῆς, ἐμφαινούσης ὅτι τὰ βιβλία ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἀντικείμενα κοινῆς χρήσεως· ἀναμφιβόλως ἦτο ἀλλαγὴ βραδεῖα καὶ ὡδήγησε βαθμηδὸν εἰς τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν περίοδον, τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν καθιερώθη μία ἐνσυνείδητος μέθοδος *παραδόσεως*, ἡ μέθοδος τῆς διὰ βιβλίων φιλολογικῆς παραδόσεως.

Δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βιβλίων κατὰ τὴν μεταβατικὴν αὐτὴν περίοδον. Οὐδεμία νέα μαρτυρία φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ, μόνον ὀλίγαι τυχαῖαι νύξεις εἰς τὴν Ἀρχαίαν Κωμῳδίαν καὶ εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν πασίγνωστοι, χρειάζεται ὅμως νὰ ἐπανεξετασθοῦν μετὰ προσοχῆς. Ὁ Εὔπολις, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀναφέρει, πιθανῶς κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τὸν τόπον *οὗ τὰ βιβλί' ὤνια*, «ὅπου ἐπωλοῦντο τὰ βιβλία».[2] Ὁ Σωκράτης ἠδυνήθη πολὺ ταχέως νὰ ἀποκτήσῃ τὰ βιβλία τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅτε ἤκουσε κάποιον νὰ ἀναγινώσκῃ ἐνδιαφέρον χωρίον ἑνὸς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, ἂν καὶ εἶχε πολὺ ἀπογοητευθῇ ἐξ αὐτῶν.[3] Ὅταν ὁ Πλάτων τὸν παρουσίασε ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ*[4] νὰ ὁμιλῇ διὰ τὰ *Ἀναξαγόρου βιβλία τοῦ Κλαζομενίου*, ὁ Σωκράτης, μετὰ εἰρωνείας βεβαίως, ἂν ὄχι μετὰ περιφρονήσεως, ἀνέφερε ὅτι πολὺ εὐθηνά, ἀντὶ μιᾶς μόνον δραχμῆς, ἠδύνατο πᾶς τις νὰ ἀγοράσῃ εἰς τὴν ἀγορὰν[5] ἀντίγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἐπομένως τὸ ποσὸν αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ πάρα πολὺ τοῖς μετρητοῖς·[6] ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας[7] βιβλία τοῦ Ἀναξαγόρου ἦσαν προσιτὰ εἰς τὸ γενικὸν κοινόν, εἶναι ἐντελῶς βέβαιον. Οὐδεμία ἀφ' ἑτέρου βεβαιότης ὑπάρχει περὶ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ γραφέντας «καταλόγους ἐφευρετῶν» καὶ ἡ ὁποία συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἦτο «ὁ πρῶτος δημοσιεύσας

[1] R. Lullies, « Die lesende Sphinx», *Festschrift f. B. Schweitzer* (Stuttgart 1954) 140 κ.ἑ.

[2] Fr. 304 K., ἀλλὰ βλέπε τὴν ἀκριβῆ διατύπωσιν ὁλοκλήρου τοῦ χωρίου. Περὶ *βιβλιοθηκῶν*, Πολυδ. IX 47.

[3] Πλατ. *Φαίδ.* 97 B (= *Vors.* 59 A 47).

[4] Πλατ. *Ἀπολ.* 26 D (= *Vors.* 59 A 35).

[5] Ἔνθ' ἀνωτ. *ἃ ἔξεστιν ἐνίοτε, εἰ πάνυ πολλοῦ, δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας πριαμένοις* (-ους Diels-Kranz) κτλ. Τὸ *ὀρχήστρα* δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, ἀλλ' εἰς τμῆμα τῆς *ἀγορᾶς*, βλέπε W. Judeich, *Topographie von Athen*[2] (1931) 342.2, A.W. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (1953) 36.4.

[6] Ἀφοῦ ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε ἀποθάνει πρὸ τριακονταετίας περίπου, τὰ ἀντίγραφα ἴσως ἦσαν «ἐκ δευτέρας χειρός». Οἱ N. Lewis, *L' industrie du papyrus* (ἐναίσιμος διατριβή, Paris 1914) 62 κ.ἑ., καὶ Turner, *Athenian Books* 21, καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀμηχανίας συγκρίνοντες τὸ πραγματικὸν κόστος τοῦ παπύρου καὶ τῆς ἀντιγραφῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ Σωκράτους.

[7] Ἀθηναῖοι *βιβλιοπῶλαι* μνημονεύονται εἰς τὴν ἀρχαίαν κωμῳδίαν: Ἀριστομένης fr. 9 K., Θεόπομπ. fr. 77 K., Νικοφ. fr. 19. 4 K. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 31, σημ. 1.

χειρόγραφον βιβλίον».[1] Ἡ ἐπιδημία τῶν κακῶν *βιβλίων* εἰς τὴν Νεφελοκοκκυγίαν[2] τοῦ 'Αριστοφάνους εἶναι τὸ σατιρικὸν πανομοιότυπον τῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὰς 'Αθήνας κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος· περὶ τὸ 400 π.Χ. βιβλία ἐξήγοντο εἰς χώρας τοῦ Εὐξείνου Πόντου.[3] Κάτι πρέπει νὰ συνέβη διὰ νὰ ἐνισχυθῇ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἡ παραγωγὴ βιβλίων· ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἴωνος 'Αναξαγόρου, μολονότι εἶχεν ἐγκαταστασθῇ ἐν 'Αθήναις πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἔχαιρε τῆς φιλίας τοῦ Περικλέους, δυσκόλως δύναται νὰ δικαιολογήσῃ μόνη τὸ φαινόμενον τοῦτο.

Διαρκοῦντος ἔτι τοῦ πέμπτου αἰῶνος, οἱ τραγικοὶ ποιηταί, οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ σοφισταὶ κατέστησαν αἱ ἐξέχουσαι προσωπικότητες τῆς φιλολογικῆς ζωῆς τῶν 'Αθηνῶν. Τραγῳδίαι συνετίθεντο διὰ νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, ἀργότερον ὅμως ἦσαν προσιταὶ καὶ ὡς «βιβλία». 'Αλλὰ περὶ τούτου ἔχομεν μίαν μόνον ἀψευδῆ μαρτυρίαν, τὴν ὁμολογίαν τοῦ Διονύσου εἰς τοὺς *Βατράχους* 52 κ.ἑ. τοῦ 'Αριστοφάνους (ἐδιδάχθησαν ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 405 π.Χ.): *ἐπὶ τῆς νεὼς ἀναγιγνώσκοντί μοι/τὴν 'Ανδρομέδαν πρὸς ἐμαυτὸν* «ὅτε ἀνεγίνωσκον τὴν 'Ανδρομέδαν (τοῦ Εὐριπίδου διδαχθεῖσαν τὸ 413 π.Χ.) ἐπὶ πλοίου»[4].

Δυνάμεθα δικαιολογημένως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι δὲν θὰ ἐδέχοντο τὴν αἰχμὴν τῆς παρῳδίας εἰς πολλὰ χωρία τῆς 'Αττικῆς Κωμῳδίας, παραπλήσια πρὸς τὰ τῶν τραγικῶν, ἂν δὲν εἶχον ἀναγνώσει τὰς τραγῳδίας των, ὡς εὑρίσκομεν τὸν θεὸν τοῦ θεάτρου ἀναγινώσκοντα τὴν *'Ανδρομέδαν*. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ὁ 'Αριστοτέλης προέβη μάλιστα εἰς τὸν διαχωρισμὸν ὡρισμένων θεατρικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως προσεφέροντο δι' ἀνάγνωσιν, ἀπὸ τῶν ἐχόντων γνησίως *ἀγωνιστικὴν* καὶ *ὑποκριτικὴν λέξιν*, καὶ ἐχαρακτήρισε τοὺς ποιητάς των ὡς *ἀναγνωστικούς*. Εἶναι ὅμως σφάλμα νὰ νομίσωμεν, ὅτι ὑπῆρχον ποιηταὶ

[1] Κλήμ. 'Αλ. *Στρωμ.* I 78 (II σελ. 50 κ.ἑ. St.) = *Vors.* 59A 36 *ναὶ μὴν ὀφέ ποτε εἰς Ἕλληνας ἡ τῶν λόγων παρῆλθε διδασκαλία τε καὶ γραφή . . . οἱ δὲ 'Αναξαγόραν . . . πρῶτον διὰ γραφῆς ἐκδοῦναι βιβλίον ἱστοροῦσιν.* Ὁ Κλήμης φαίνεται ὅτι ἐκλαμβάνει τὸ *γραφὴ* ὡς σημαῖνον «τὸ γράφειν», ἴσως ὅμως ἡ σημασία τῆς λέξεως νὰ εἶναι «γράφειν», ἤτοι ζωγραφίζειν, ἐὰν συγκρίνωμεν τὸ ἐν *Vors.* II 6.23 καὶ II 11.2 ⟨*μετὰ*⟩ *διαγραφῆς* Diels. Τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδόσεως ὑπεγράμμισεν ὁ Th. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst* (1907) 213, καὶ ὁ Stählin ἐν *Vors.* ἔνθ' ἀνωτ., πρβλ. E. Derenne, «Les procès d'impiété (κατωτέρω σελ. 36, σημ. 6) 25.3.

[2] 'Αριστφ. *Ὄρν.* 974 κ.ἑ., 1024 κ.ἑ., 1288.

[3] Ξεν. *'Αναβ.* VII 5.14 εἰς τὰ κύτη τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἐναυάγησαν παρὰ τὴν Σαλμυδησσὸν *ηὑρίσκοντο . . . πολλαὶ βίβλοι γεγραμμέναι.*

[4] Πρβλ. 'Αριστφ. Βάτρ. 1114 *βιβλίον τ' ἔχων ἕκαστος μανθάνει τὰ δεξιά.* Ἐκ τῶν συμφραζομένων τῶν διαφιλονικουμένης πολλάκις ἑρμηνείας στίχων 1109 - 18 θεωρῶ πρόδηλον ὅτι ὁ 'Αριστοφάνης ἠθέλησε νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνδυνος *ἀμαθίας*, ἤτοι ἀπειρίας ἢ ἀγνοίας ἐκ μέρους τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀκροατηρίου· οἱ συχνάζοντες εἰς τὸ θέατρον ἦσαν νέοι ὑπηρετοῦντες εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ πεφωτισμένοι (*σοφοὶ*) «ἀναγνῶσται βιβλίων, ἱκανοὶ νὰ κατανοοῦν τὰ ὀρθὰ σημεῖα».

γράψαντες τὰ ἔργα των μόνον πρὸς ἀνάγνωσιν[1]. Οὐδέποτε ὑπῆρξαν τοιοῦτοι συγγραφεῖς· τὰ θεατρικὰ ἔργα πάντοτε συνεγράφοντο κατὰ πρῶτον λόγον διὰ νὰ παρασταθοῦν. Ὁ Ἀριστοφάνης[2] γελοιοποιεῖ τὰς ἐκ τῶν βιβλίων γνώσεις τοῦ Εὐριπίδου, διὰ τὸν ὁποῖον λέγεται ὅτι ἦτο κάτοχος ὁλοκλήρου βιβλιοθήκης.[3] Ὁ Wilamowitz[4] κάποτε προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ κείμενα τῶν τραγῳδιῶν ἦσαν τὰ πρῶτα κυριολεκτικῶς «βιβλία»· διὰ τὰ παλαιότερα συγγράμματα ἐχρησιμοποίει τὸν ὅρον *ὑπομνήματα*. Ἀλλὰ τὸ *ὑπόμνημα* οὐδέποτε εἶχε τὴν σημασίαν αὐτοτελοῦς περαιωθέντος συγγράμματος· δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἀκοῆς ἢ αὐτοψίας προερχόμενα ἢ εἰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν προχείρως καὶ συνελέγησαν, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς τὸ ἀκατέργαστον ἀκόμη ὑλικὸν διὰ τὸ κείμενον μελλοντικοῦ βιβλίου, ἢ εἰς ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις ἄλλου τινὸς συγγράμματος, τ.ἔ. εἰς ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα.[5] Εἶναι λίαν αὐθαίρετον νὰ ὀνομάζῃ τις «μνημόνια» τὰ παλαιότερα ἰωνικὰ πεζογραφήματα, ὡς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Ἑκαταίου· αὐτὰ ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συμπεπληρωμένα ἔργα, ἀντιγραφέντα ὑπὸ μαθητῶν καὶ φίλων, εἴτε κατατεθειμένα ἔν τινι ναῷ, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡρακλείτου.[6] Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς τραγῳδίας ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιβλίου· ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη μέχρι τοῦδε ὅτι οἱ τραγῳδοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς οἱ καταστήσαντες τὰ ἔργα των προσιτὰ ὡς *βιβλία* εἰς εὐρύτερον κοινόν.

Ὁ Ἡρόδοτος φαίνεται ὅτι εἶχε ὁμιλήσει δημοσίᾳ, ἐκφωνήσας κατὰ τόπους ἀνὰ ἕνα *λόγον*[7] του, *ἓν ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν* κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου, καὶ βεβαίως δὲν ὑπῆρξε ἄμοιρος τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἰδεῶν τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν περὶ τὸ ὕφος τεχνασμάτων των.[8] Ἡ «ἱστορίᾳ» του ὡς σύνολον, τὸ πρῶτον μέγα πεζογραφικὸν ἔργον τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἐπερατώθη ἐν Ἰταλίᾳ, περὶ τὸ 430 π.Χ., καὶ ἐδημοσιεύθη μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως της. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ὅτι ἠδυνήθη νὰ ἔχῃ ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιβλίου. Ἀλλ' ὅταν, κατὰ τὴν ἑπομένην γενεάν, ὁ Θουκυδίδης

[1] Ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ Ἀριστλ. *Ρητ.* III 12 σελ. 1413b 12 δίδεται ὑπὸ τοῦ O. Crusius, *Festschrift für Th. Gomperz* (1902) 381 κ.ἑ., ἀλλὰ παντοῦ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐσφαλμένη ἑρμηνεία.

[2] Ἀριστφ. *Βάτρ.* 943, 1409.

[3] Ἀθήν. I 3A.

[4] *Einleitung in die Tragödie* (1889) 121 κ.ἑ.

[5] Παραπομπαὶ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ F. Bömer, «Der Commentarius», *Herm.* 81 (1953) 215 κ.ἑ., ἀλλὰ δὲν ἀνέφερε τὴν θεωρίαν τοῦ Wilamowitz.

[6] Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνῶ πλήρως μὲ τὸν Turner, *Athenian Books*, 17.

[7] Μαρκελλιν. *Βίος Θουκ.* 54· Paroemiogr. cod. Coisl. 157 =Append. II 35, ἔκδ. Gotting., τόμ. I 400 *εἰς τὴν Ἡροδότου σκιάν*. Ἡ μεταγενεστέρα αὐτὴ παράδοσις, ἡ συχνάκις ἀπορριφθεῖσα, ὀρθῶς ἔγινε ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ F. Jacoby, *RE*, Suppl. II 330, καὶ John L. Myres, *Herodotus, Father of History* (1953) 5.

[8] F. Jacoby, *RE*, Suppl. II 500 κ.ἑ.

ἤλπιζε ὅτι ἡ ἱστορική του *ξυγγραφὴ* θὰ ἐγίνετο *κτῆμα ἐς ἀεί* (I 22.4) εἶχε ἤδη κατὰ νοῦν τοὺς μελλοντικοὺς ἀναγνώστας του. Τόσον πολὺ εἶχε προφανῶς αὐξηθῆ ἡ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διάδοσις τοῦ γραπτοῦ λόγου κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γενεῶν. Οὔτε ἀποτελεῖ ἔκπληξιν ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀκόμη καὶ ἡ τοπικὴ 'Αττικὴ παράδοσις, ἡ μέχρι τότε προφορική, διὰ πρώτην φορὰν ἐπαγιώθη εἰς βιβλίον, τὴν *'Αττικὴν ξυγγραφὴν* (Θουκ. I 97.2) 'Ελλανίκου τοῦ Λεσβίου·[1] ἡ σχέσις αὐτοῦ μὲ τοὺς συγχρόνους του σοφιστὰς εἶναι σαφῶς αἰσθητή.

Εἶναι ἀξιοσημείωτος σύμπτωσις ὅτι εἰς τὰς 'Αθήνας ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου (403-402 π.Χ.) υἱοθετήθη ἐπισήμως διὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα τὸ ἰωνικὸν ἀλφάβητον ἀντὶ τῆς τοπικῆς ἀττικῆς γραφῆς.[2] "Αν, ὡς ὑποθέτομεν, ἡ γραπτὴ παράδοσις ἤρχισεν εἰς τὴν 'Ιωνίαν, εἶναι φυσικὸν ὅτι ἰωνικοὶ χαρακτῆρες (γράμματα) ἐχρησιμοποιοῦντο κατ' ἐξοχὴν διὰ τὰς φιλολογικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς ἄλλα ἐπίσης τμήματα τῆς 'Ελλάδος.[3] Εἰς τὰς 'Αθήνας ἡ ἐπηυξημένη δημοτικότης των ἴσως προεκλήθη ὑπὸ τῶν πλανοδίων σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶχον ἔλθει ἐξ 'Ιωνικῶν πόλεων· τὰ γράμματα τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸν *Θησέα* τοῦ Εὐριπίδου (fr. 382. N.[2], διδαχθέντα πρὸ τοῦ 422 π.Χ.) εἶναι προφανῶς ἰωνικά. Κατὰ καιροὺς μεταγραφαὶ κειμένων ἦσαν ἀναγκαῖαι (καὶ ἀναμφιβόλως ἔγιναν μερικὰ λάθη κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς μεταγραφῆς), ἀλλὰ γενικὸς *μεταχαρακτηρισμὸς*[4] τῆς παλαιοτέρας λογοτεχνίας δὲν ἔλαβε χώραν. "Ωστε ἦτο λίαν φυσικὸν ἡ ἰωνικὴ γραφὴ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου νὰ καταστῇ ἡ ὑπὸ πάντων ἀναγνωριζομένη γραφὴ καὶ διὰ τὰ φιλολογικὰ κείμενα[5] καὶ διὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα.

'Απομένει τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον οἱ σοφισταὶ[6] δύνανται πράγματι νὰ διεκδικήσουν τὴν τιμὴν ὅτι συνέβαλον ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἀλλαγὴν ταύτην. Εἷς

[1] F. Jacoby, *Atthis* (Oxford 1949) 216 κ.ἑ., Index σελ. 431 προφορικὴ παράδοσις καὶ *RE* VIII (1913) 107, 111, 138, ὁ 'Ελλάνικος καὶ οἱ Σοφισταί.

[2] Θεόπομπ. I 15 *FGrHist* 155.

[3] Πρβλ. Σχολ. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III σελ. 183.20 κ.ἑ. Hilg.

[4] Τὴν θεωρίαν καθολικῆς καὶ συστηματικῆς μεταγραφῆς ὑπεστήριξε ὁ R. Herzog, «Die Umschrift der älteren griechischen Literatur in das jonische Alphabet», *Programm zur Rektoratsfeier der Universität Basel* (1912), ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀποψίν του οὔτε διὰ τῆς πολυτίμου συλλογῆς τῶν δῆθεν μαρτυριῶν του οὔτε διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του. 'Ο J. Irigoin, *L'histoire du texte de Pindare* (1952) 22 - 28 προσεπάθησε παρὰ ταῦτα νὰ διατηρήσῃ ἐν ζωῇ τὴν θεωρίαν τοῦ *μεταγραμματισμοῦ*.

[5] Τὸ ἀρχαιότερον δεῖγμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν φαίνεται ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε κατωτέρω, σελ. 121. Πρβλ. C.H. Roberts, *Greek Literary Hands 350 B.C. - A.D. 400* (1955) 1.

[6] E. Curtius, *Wort und Schrift* (1859, ἀνετυπώθη ἐν «Altertum und Gegenwart» I, 1875) 262: «'Η σοφιστική... τότε ἤρχισε εἰς τὰς 'Αθήνας ἡ μανία τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῶν βιβλίων». R. Harder, «Bemerkungen zur griechischen Schriftlichkeit», *Antike* 19 (1943) 107 = *Kleine Schriften* (1960) 79 «'Ο Θουκυδίδης καὶ οἱ σοφισταὶ ἔφεραν τὸ γραπτὸν εἰς ὁριστικὴν νίκην», Turner, *Athenian Books* 16-23.

ἐκ τῶν ἐξεχόντων σοφιστῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ Πρόδικος, ἐξισώνεται μὲ «βιβλίον» ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, *Ταγηνιστῆς* (fr. 490 K.) «αὐτὸν τὸν κατέστρεψε ἢ κάποιο βιβλίον ἢ ὁ Πρόδικος», *τοῦτον τὸν ἄνδρ' ἢ βιβλίον διέφθορεν /ἢ Πρόδικος*. Τὸ ὀλιγώτερον,τὸ ὁποῖον δεικνύει ἡ διάζευξις, εἶναι ὅτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὰ γράμματα ἐθεωρεῖτο ἴδιον γνώρισμα τῶν σοφιστῶν· ταυτοχρόνως ὅμως ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν σοφιστικῶν βιβλίων, ἴσως τῶν βιβλίων γενικῶς. Ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ *Συμποσίου* (177 B), τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη σκηνὴ ὑπόκειται ἐντὸς τοῦ 416 π.Χ., δύναταί τις νὰ συναγάγῃ[1] ὅτι αἱ Ὧραι τοῦ Προδίκου ἐκυκλοφόρουν ὡς «βιβλίον» κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· ἀργότερον ἔκ τινος ἀντιγράφου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔλαβε ὁ Ξενοφῶν τὴν περίφημον παραβολὴν τοῦ Ἡρακλέους ἱσταμένου εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν τῆς Κακίας καὶ τῆς Ἀρετῆς (*Ἀπομν.* II 1. 21 - 34 = *Vors.* 84 B 2). Ὁ Ξενοφῶν ἐπίσης ἀναγράφει συνομιλίαν τοῦ Σωκράτους μετά τινος Εὐθυδήμου, ἐπικαλουμένου ὁ *καλὸς* (Ἀπομν. IV 2.1 κ.ἑ.), ἔχοντος ἀξιόλογον συλλογὴν βιβλίων ποιητῶν ὡς καὶ σοφιστῶν *(ποιητῶν τε καὶ σοφιστῶν τῶν εὐδοκιμωτάτων)*.[2] Οἱ σοφισταί, ὡς ἐπαγγελματίαι διδάσκαλοι, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δίδουν εἰς τοὺς μαθητάς των βιβλία περιέχοντα κείμενα τῶν μεγάλων ποιητῶν (Πλάτ. *Πρωτ.* 325 E), ἀλλ' ἤρχισαν ἐπίσης νὰ διανέμουν καὶ ἀντίγραφα τῶν ἰδικῶν των συγγραμμάτων ὡς *παραδείγματα*, ἤτοι πρότυπα,[3] καὶ νὰ συγγράφουν πρακτικὰ ἐγχειρίδια.[4] Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ προφορικὴ διδασκαλία ἦτο ἀκόμη σημαντικωτάτη,[5] ἐν τούτοις δὲν ἐπήρκει πλέον διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν εἰδικῶν ἀναγκῶν (Πλάτ. *Φαῖδρ.* 228 A). Ἂν ὑπάρχῃ κάποια ἀλήθεια εἰς τὴν παράδοσιν,[6] ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Πρωταγόρου ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοὺς κατόχους των καὶ ἐκάησαν εἰς τὴν ἀγοράν, ὅταν κατηγορή-

[1] K.v. Fritz, *RE* XXIII 86 (ὀρθῶς κατὰ τῆς σημειώσεως τοῦ H. Diels εἰς *Vors.* 84 B 1).

[2] Πρβλ. Ἰσοκρ. 2 (*πρὸς Νικοκλ.*) 13 *μήτε τῶν ποιητῶν τῶν εὐδοκιμούντων μήτε τῶν σοφιστῶν μηδενὸς οἷον δεῖν ἀπείρως ἔχειν*. Τόσον ὁ Ξενοφῶν ὅσον καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἀναφέρονται εἰς συγχρόνους των συγγραφεῖς, ὄχι εἰς τοὺς παλαιοὺς *σοφούς*.

[3] Πρβλ. Marrou 54. Ἀναφορὰς εἰς παρόμοια ὑποδείγματα καταγεγραμμένων λόγων βλέπε εἰς W. Steidle, «Redekunst und Bildung bei Isokrates», *Herm.* 80 (1952) 271. 5. Περὶ τῆς προτιμήσεως τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσοκράτης, ἀκολουθῶν τοὺς σοφιστάς, εἶχε διὰ τὸν γραπτὸν λόγον, αὐτόθι 279,292,296.

[4] Πλατ. *Φαῖδρ.* 266 D *καὶ μάλα που συχνά . . . τὰ γ' ἐν τοῖς βιβλίοις τοῖς περὶ λόγων τέχνης γεγραμμένοις*. Πρβλ. M. Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960) 123 κ.ἑ., βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 90, σημ. 4.

[5] Ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Πρόδικος συνήθιζον νὰ ἀναγινώσκουν χειρόγραφα εἰς τοὺς μαθητάς των (Διογ. Λαέρτ. IX 50, πρβλ. 54 = *Vors.* 80 A 1). Ὁ Ἱππίας ἐπανειλημμένως ἀνέγνωσε τὸν *Τρωϊκόν* του εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Ἀθηναίους (Πλατ. *Ἱππ. Μ.* 286 BC = *Vors* 86 A 9). Βλέπε ἐπίσης Diels, *NJB* 25 (1910) 11 : «Ἀφοῦ ἡ σοφιστικὴ . . . διεμόρφωσε τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν *μὲ μέγαν ἀριθμὸν* πρακτικῶν ἐγχειριδίων καὶ βιβλιαρίων ἐπιτακτικώτερον καὶ μονιμώτερον» (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μου). Τοῦτο ἴσως εἶναι ὀλίγον ὑπερβολικόν.

[6] *Vors.* 80 A 1 *τὰ βιβλία αὐτοῦ κατέκαυσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπὸ κήρυκι ἀναλεξάμενοι παρ' ἑκάστου τῶν κεκτημένων*, αὐτόθι A 3, 4, 23. Πρβλ. E. Derenne, «Les Procès d' impié-

θη ἐπὶ ἀθεΐᾳ (περὶ τὸ 416/15 π.Χ.;), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑφίστατο ἑδραιωμένον ἐμπόριον ὡς καὶ διανομὴ βιβλίων μεταξὺ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ. Τοῦτο δυνατὸν νὰ ἐγίνετο ἀκόμη εἰς μικρὰν κλίμακα· αἱ συζητήσεις περὶ τοῦ προβλήματος, ἔτι δὲ καὶ τοῦ κινδύνου, τῆς νέας αὐτῆς συνηθείας ἀφεώρων κυρίως εἰς τὰ σοφιστικὰ συγγράμματα. Μίαν περίπτωσιν τούτου εὑρίσκομεν εἰς τὴν χλεύην τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τοῦ Προδίκου· ἡ αἰχμή της εἶχε ὡς βάσιν μόνον τὴν ἠθικήν. Γενικωτέρα φιλοσοφικὴ ἀντίδρασις ἠγέρθη ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτους[1] καὶ τοῦ Πλάτωνος· τὴν ἀντίδρασιν αὐτὴν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνουν ὅλοι οἱ διάλογοί του, ἀπὸ τοῦ πρώτου, τοῦ *Πρωταγόρου*, μέχρι τοῦ τελευταίου, τοῦ *Φαίδρου*.[2] Δύο σημεῖα αὐτῶν τῶν πολλὰς συζητήσεις προκαλεσάντων χωρίων[3] ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα μας. Ἐν πρώτοις ὁ ἄμεσος στόχος τῶν ἐπιθέσεων ἦσαν οἱ σοφισταί, ὁ ὑπερβολικὸς σεβασμός των πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον καὶ ἡ προτίμησίς των νὰ χρησιμοποιοῦν βιβλία. Τοιαύτη στάσις, προεβάλλετο ὡς ἐπιχείρημα, προπαγανδιζομένη ὑπὸ διδασκάλων μεγάλης ἐπιρροῆς, ἦτο προωρισμένη νὰ ἐξασθενήσῃ ἢ καὶ νὰ καταστρέψῃ ἀκόμη τὴν φυσικὴν *μνήμην*, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ προφορικὴ παράδοσις τοῦ παρελθόντος, τελικῶς δὲ θὰ ἦτο ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην τῆς προσωπικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐμπείρου εἰς τὴν διαλεκτικήν, διὰ νὰ ἐμφυτεύσῃ τὸν ζῶντα λόγον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ. Τὸ δεύτερον σημεῖον ἴσως ὑπῆρξε ἀκόμη σημαντικώτερον διὰ τὸ μέλλον. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐκφράζουν μίαν γενικήν, βαθέως ἐρριζωμένην ἑλληνικὴν ἀποστροφὴν κατὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου· αὐτὰ ἐνίσχυσαν τὴν ἐνστικτώδη αὐτὴν δυσπιστίαν καὶ εἰς μεταγενεστέρους ἐπίσης «αἰῶνας τῶν γραμμάτων» καὶ τοιουτοτρόπως ἐβοήθησαν εἰς τὴν προώθησιν «νηφαλίου κριτικοῦ πνεύματος». Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα οὐδέποτε εἶχε τὴν τάσιν νὰ ἀποδέχεται μίαν παράδοσιν μόνον καὶ μόνον διότι ἐφέρετο γεγραμμένη εἰς βιβλία. Ἐγεννᾶτο ἡ ἐρώτησις κατὰ πόσον ἦτο γνησία ἢ ψευδής, καὶ διετηρεῖτο ζῶσα ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ πρωτοτύπου καὶ «διὰ στόματος» μεταδοθέντος λόγου τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως, ὁσάκις λόγῳ μακρᾶς

τέ», *Bibliothèque de la Fac. de Philos. et des Lettres, Univ. de Liège*, 45 (1930) 55. Κατὰ τοῦ J. Burnet, *Greek Philosophy I* (1924) 112, καὶ τῶν ὀπαδῶν του βλ. E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (Berkeley 1951) 189 καὶ σημ. 66, σελ. 201, ὁ ὁποῖος δίδει ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πλατ. *Μεν.* 91 Ε περὶ τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ συνόλου τῶν παρασκηνίων τῆς «διώξεως τῶν διανοουμένων διὰ θρησκευτικοὺς λόγους».

[1] Πρβλ. Ξεν. *Ἀπομν.* IV 2.9.

[2] Πλατ. *Πρωτ.* 329 Α, ἰδίᾳ *Φαῖδρ.* 274, Β κ.ἑ., πρβλ. *Ἐπιστ.* ΙΙ 314 C, VII 341 Β κ.ἑ.

[3] Περὶ τῆς ἐναντι τῶν βιβλίων στάσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὑπάρχει ἓν λαμπρὸν κεφάλαιον ἐν P. Friedländer, *Platon* I[2] (1954) 114 κ.ἑ. μέ βιβλιογραφίαν σελ. 334 (Ἀγγλικὴ μετάφρασις, Νέα Ὑόρκη 1958, βιβλιογραφία σελ. 356 κ.ἑ.), καὶ ΙΙΙ[2] (1960) 220 κ.ἑ. περὶ τοῦ ἐν *Φαίδρῳ* χωρίου μὲ τὴν σημ. 33, σελ. 469. Βλέπε ἐπίσης τὰς γενικὰς παρατηρήσεις τοῦ E. R. Curtius, *Europäische Kultur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948) 304 κ.ἑ., ἰδίᾳ 306 κ.ἑ. «Das buch als Symbol».

φιλολογικῆς παραδόσεως εἶχε καταστῆ οὗτος σκοτεινὸς ἢ ἐφθαρμένος. Ἂν τὰ βιβλία ἀπετέλουν κίνδυνον διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἡ ἀπειλή των τοὐλάχιστον ἐμειοῦτο διὰ τῆς πάλης τοῦ Πλάτωνος κατ' αὐτῶν· οὐδέποτε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐκυριάρχησε πραγματικὴ «τυραννία» τοῦ βιβλίου,[1] ὡς συνέβη εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς ἢ τὸν μεσαιωνικόν.

Παραμένει ἀληθὲς ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βιβλίου ὑπῆρξε μία γενικὴ ὑπηρεσία των πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ πρὸς τὸ μέλλον τῆς φιλολογίας ἰδιαιτέρως. Στρεφόμεθα τώρα εἰς τὰ ἐπιτεύγματα ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν τομέα τῆς μαθήσεως, καὶ θέτομεν ὑπὸ συζήτησιν μερικὰ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματά των. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς δράσεώς των ἦτο ἡ «ἑρμηνεία» τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Ἦτο ὅμως αὐτὴ ἀληθὴς *ἑρμηνεία τῶν ποιητῶν* ; Τὸ μόνον διασωθὲν οὐσιαστικὸν δεῖγμα ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου ἐξήγησις μονοστρόφου λυρικοῦ ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου εἰς ἕνα διάλογον τοῦ Πλάτωνος (*Πρωτ.* 339 A κ.ἑ. = *Vors.* 80 A 25).[2] Ἐκεῖ εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἦτο σκόπιμος ἡ ἐκλογὴ τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ ποιήματος τοῦ γραφέντος πρὸς τιμὴν τοῦ Σκόπα καὶ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ *ἀνὴρ ἀγαθός*,[3] καὶ ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ὅτι

[1] Ὅταν ὁ Turner, *Athenian Books* 23, κλείῃ τὴν ἐξαίρετον ἀνακοίνωσίν του μὲ τὸ ρητορικὸν διάνθισμα : «Τὰ πρῶτα τριάκοντα ἔτη τοῦ τετάρτου αἰῶνος τὰ βιβλία εἶχον ἤδη ἐπιβληθῆ καὶ ἡ τ υ ρ α ν ν ί α των ἀρχίζει» διαφωνῶ μὲ αὐτόν. Ὁ E. Curtius εἶχε δίκαιον νὰ δηλώσῃ εἰς τὸν πανηγυρικὸν λόγον του *Wort und Schrift* (1859) (= *Altertum und Gegenwart* I 255) «*Πάντοτε* ἔμενε . . . μία διάθεσις, ἡ ὁποία ὠρθώνετο ἐναντίον τῆς κ υ ρ ι α ρ χ ί α ς τοῦ γραπτοῦ». Τὸ ἔθιμον ἀπαγγελίας ποιημάτων καὶ ἐντέχνου πεζοῦ λόγου διετηρήθη ἐν ζωῇ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος, βλέπε E. Rohde, *Der griechische Roman*[3] (1914) 327 κ.ἑ. Βλέπε καὶ Wilamowitz, *Die hellenistische Dichtung* I (1924) 98.118, περὶ «Buchpoesie», καὶ «Rezitationspoesie».

[2] Πρβλ. Θεμίστ. *λόγ.* 23, σελ. 350.20 Dind. *Πρωταγόρας . . . τὰ Σιμωνίδου τε καὶ ἄλλων ποιήματα ἐξηγούμενος.* Παραπομπὴ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Θεμιστίου (τὸ ὁποῖον ὁ Schneidewin, *Simonidis Cei fragmenta* (1835) 16, ὀρθῶς θεωρεῖ ὡς προερχόμενον ἐκ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος) ἐλλείπει ἐν *Vors.* 80 A καὶ ἐν M. Untersteiner, *Sofisti, Testimonianze e Frammenti* I (1949) 2 A.

[3] Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Πρωταγόρας διέδιδε τὸ κείμενον τοῦ Σιμωνίδου, ὄχι τὰ προβλήματα τοῦ ἰδίου τοῦ κειμένου, E. Diehl, *Anth. lyr. Gr.* II[2] (1942) 77 κ.ἑ., Σιμων. fr. 4 (=fr. 5 Bergk) μετὰ βιβλιογραφίας, D. L. Page, *Poetae Melici Graeci* (Oxford 1962) 282 κ.ἑ., Σιμων. fr. 37 (ἐν κείμενον βελτιωμένον). Διὰ περαιτέρω σχετικὰς συζητήσεις παραπέμπομεν εἰς τὸν P. Friedländer, *Platon* II[2] (1957) 18 - 21, 279 σημ. 18. Ἡ μόνη διατριβή, ἡ ὁποία συγκεντρώνει τὴν ἔρευνάν της εἰς τὴν ἑ ρ μ η ν ε ί α ν τοῦ ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Σωκράτους, εἶναι ἡ τοῦ H. Gundert, «Die Simonides-Interpretation in Platons Protagoras», *Festschrift O. Regenbogen* (Heidelberg 1952) 71 - 93. Καὶ μόνον ὁ Gundert ἔφθασε εἰς τὸ ἐκπληκτικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ τὸ «ἀρχαϊκὸν» ὕφος τοῦ ποιήματος, καὶ ὅτι ἠγνόει τὰ λάθη, τὰ ὁποῖα ἔκαμε εἰς τὴν ἑρμηνείαν του (σελ. 92. 34 «Die zentralen Missverständnisse blieben ihm selbst verborgen», πρβλ., σελ. 82).

ὑφίστατο εἶδος τι πνευματικῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ Σιμωνίδου καὶ τῶν παλαιοτέρων σοφιστῶν. Ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Σιμωνίδης ἦτο «πρωτοσοφιστής», διότι τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ἐθεωρεῖτο μοναδικόν· εἰς προσφάτως ὅμως δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Σιμωνίδου ἔχομεν ποίημα, τὸ ὁποῖον εἶναι πανομοιότυπον πρὸς τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Σκόπαν καὶ πραγματεύεται *περὶ καλοῦ, αἰσχροῦ, ἀρετῆς, ἐσθλοῦ*.[1] Ὅλον τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος μικρὰν μόνον, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν οὐδεμίαν, ἀξίαν θὰ εἶχε, ἂν περιεῖχε ἁπλῆν διακωμῴδησιν[2] τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν. Πράγματι, δὲν ἀπουσιάζει ἐξ αὐτοῦ ἡ συνήθης σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἀλλ' ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἠσθάνετο γνήσιον σεβασμὸν πρὸς τὸν Πρωταγόραν, εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δώσῃ ταὐτοχρόνως ἐπαρκῆ εἰς τὰ βασικὰ σημεῖα της εἰκόνα τῆς μεθοδολογίας τοῦ σοφιστοῦ. Ὁ Πρωταγόρας ἐξετάζει μετὰ προσοχῆς ἓν πασίγνωστον ἔργον τοῦ διασημοτέρου πιθανῶς ποιητοῦ τῆς γενεᾶς του (ὁ Σιμωνίδης ἀπέθανε κατὰ τὸ 468 π.Χ. περίπου, ὁ Πρωταγόρας ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 π.Χ.)· ὁποία δεινότης, νὰ ἀνακαλύψῃ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς μίαν φανερὰν ἀντίφασιν (339 B *ἐναντία λέγει αὐτὸς αὑτῷ ὁ ποιητής*)! Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς κριτικῆς ἐξετάσεως μεμονωμένων λέξεων τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς κυρίας σημασίας των (ἐπὶ παραδείγματι τῶν λέξεων *ἔμμεναι* καὶ *γενέσθαι*) εἶναι κατὰ τοὺς σοφιστὰς ἡ σημαντικωτέρα πνευματικὴ ἄσκησις· οἱ νέοι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδίδωνται εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν, διότι δι' αὐτῆς θὰ κατορθώσουν νὰ γίνουν *περὶ ἐπῶν δεινοί*.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Πρωταγόρας ἀνεκάλυψε ὅτι ἔγινε ἐσφαλμένη χρῆσις τύπου τῆς προστακτικῆς (*μῆνιν ἄειδε, θεὰ*) ἀντὶ εὐχῆς εἰς τὸν πρῶτον στίχον τῆς *Ἰλιάδος* (*Vors.* 80 A 29, καὶ 80 A 30 διὰ τὸ *Φ* 240).[3] Ἡ ἁπλῆ παράθεσις τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (*Ποιητ.* 19 σελὶς 1456 b 15) ἐπιβεβαιώνει τρόπον τινὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Πλάτων ἐν τῷ χωρίῳ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ ποίημα τοῦ Σιμωνίδου, δὲν γελοιοποιεῖ τὸν Πρωταγόραν εἰς τὰ μέρη τοῦ διαλόγου, ὅπου ὁμιλεῖ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ μέγας σοφιστής. Ἀφ' ἑτέρου, ὅταν ὁ Σωκράτης δίδῃ σειρὰν λεπτομερειακῶν ἑρμηνειῶν ὡς καὶ ἐξήγησιν τοῦ συνόλου εἰς τὴν ἐκτενῆ ἀνασκευὴν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Πρωταγόρου (341 E *διανοεῖσθαι*, 344 B *τὸν τύπον αὐτοῦ τὸν ὅλον καὶ τὴν βούλη-*

[1] Σιμων. fr. 36 Page (= *P. Oxy.* 2432). Ἔχω τὸν πειρασμὸν νὰ εἰκάσω ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν ὑποκείμενον τοῦ στ. 1 *τό τ]ε καλὸν κρίνει τὸ τ' αἰσχρὸν ἦτο καιρός*. Τὸ *καιρὸς* πολὺ συχνὰ ἀπαντᾷ εἰς συζητήσεις τοιούτων ἠθικῶν ἐννοιῶν εἰς γραπτὰ τῶν σοφιστῶν καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν τραγῳδίαν· βλέπε Fr. trag. adesp. 26, σελ. 844 N.[2] εἰς τὸ *Δισσοὶ λόγοι* (*Vors.* 90. 2. 19) καὶ Wilamowitz, *Sappho und Simonides* (1913) 178. 1. M. Untersteiner, *The Sophists* (1954) 367, Index. λ. καιρὸς.

[2] Αὐτὴ ἡ ἔκφρασις χρησιμοποιεῖται ἀκόμη τώρα ὑπὸ τοῦ J.W.H. Atkins, *Literary criticism in Antiquity* I (1952) 42.

[3] Περὶ τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ. βλέπε τὴν χρήσιμον συλλογὴν τεκμηρίων ἐν H. Sengebusch, *Dissertatio Homerica*, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν *Homeri carmina*, Dindorf (1885/6) 111 κ.ἑ.

σιν), ὁ Πλάτων ἐντρυφᾷ εἰς ἓν εἶδος σπινθηροβόλου παρῳδίας τῆς σοφιστικῆς «μεθόδου». Ὁ Σωκράτης (*Πρωτ.* 340 A κ.ἑ.) παρίσταται ὡς δανειζόμενος ἀπὸ ἄλλο προέχον μέλος ἐκείνου τοῦ κύκλου, ἀπὸ τὸν Πρόδικον, συμπατριώτην τοῦ Κείου ποιητοῦ Σιμωνίδου, καὶ πρώτην αὐθεντίαν εἰς τὰ «συνώνυμα»· τὸν Πρόδικον ἐπικαλοῦνται διὰ τὴν λεπτὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τοῦ *ἔμμεναι* καὶ τοῦ *γίγνεσθαι*, διάκρισιν, τὴν ὁποίαν ὁ Πρωταγόρας εἶχε ἀρνηθῆ, καὶ διὰ τὴν παράλογον ταυτότητα τοῦ *χαλεπὸν* καὶ τοῦ *κακὸν* (341 A). Ὁ Σωκράτης τέλος διὰ νὰ σώσῃ ἄνδρα σοφόν, ὡς ὁ Σιμωνίδης, ἀπὸ λογικὸν σφάλμα καταφεύγει εἰς τὰς πλέον βεβιασμένας μεταθέσεις ἑνὸς ἐπιρρήματος (*ὑπερβατὸν δεῖ θεῖναι ἐν τῷ ᾄσματι τὸ ἀλαθέως*, 343 E) καὶ ἑνὸς ἐπιθέτου (*ἑκών*, 345 E, 346 E). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὠνόμασαν μεταγενέστεροι γραμματικοὶ καὶ ῥήτορες τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸ «ὑπερβατόν».

Δύσκολα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διακριθῇ ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῆς ἑρμηνευτικῆς μεθόδου τῶν σοφιστῶν διὰ μέσου τῶν μοχθηρῶν αὐτῶν καὶ διασκεδαστικῶν σωκρατικῶν διαστρεβλώσεων. Ἂν ὅμως δεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀπὸ τὸν «ἱστορικὸν Πρωταγόραν» εἰς τὴν ἀρχὴν ὅσων ὁ ἴδιος λέγει κατὰ τὴν συζήτησιν (339 A κ.ἑ.), τὸ χωρίον αὐτὸ ὑπεραρκεῖ διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν ἀπέβλεπε εἰς τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν καὶ σημασίαν τοῦ κειμένου τοῦ Σιμωνίδου· ἡ κριτικὴ τῆς φραστικῆς διατυπώσεως καὶ τῆς ἐννοίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει τὴν προσωπικὴν ὑπεροχήν του, θεωρεῖται χρήσιμος διὰ τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν του. Αὐτὴν τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν ἀπορρίπτει μετ' ἐξαιρετικῆς ἐμφάσεως ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης εἰς τὸ τέλος τῆς συζητήσεως (347 C κ.ἑ.). Δὲν δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἴδιον τὸν ἀρχαῖον ποιητὴν καὶ νὰ συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ποιημάτων του (πρβλ. καὶ *Ἱππ. Ε.* 365 D), ἀλλὰ μόνον νὰ κάμῃ λόγον περὶ δοθέντος λογοτεχνικοῦ κειμένου· τοιαῦται ἀπόπειραι δὲν ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καταλήγουν εἰς αὐθαιρέτους γνώμας. Ὄπισθεν τῆς σκεπτικιστικῆς αὐτῆς στάσεως ἔναντι τῶν σοφιστικοῦ τύπου ἑρμηνευτῶν τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπάρχει εἰς τὸν πρώϊμον τοῦτον διάλογον ἡ πρώτη ἔνδειξις τῆς δυσπιστίας τοῦ Πλάτωνος κατὰ πόσον ἡ ποίησις εἶναι ἢ ὄχι πηγὴ ἀληθοῦς σοφίας, ζήτημα περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερον.[1]

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Πρωταγόρου καὶ οἱ ὀπαδοί του τῆς ἀμέσως ἑπομένης γενεᾶς ἐφήρμοζον παρόμοιον εἶδος ἑρμηνείας.[2] Ὑπάρχουν ὑπαινιγμοί τινες εἰς τὸν *Πρωταγόραν* τοῦ Πλάτωνος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πρόδικον καὶ τὸν Ἱππίαν,[3] ὄχι ὅμως σαφὴς μαρτυρία. Ὅταν ὁ Καλλικλῆς (Πλάτ. *Γοργ.* 484 B)[4] εἰς τὸν λόγον του περὶ τοῦ «φυσικοῦ νόμου» (*νόμον . . . τὸν τῆς φύσεως*

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 168 κ.ἑ.

[2] Basilios Tsirimbas «Die Stellung der Sophistic zur Poesie im V. und IV. Jahrhundert bis zu Isokrates (Diss. München 1936) 53 κ.ἑ.

[3] Πρβλ. *Vors.* 86 B dub. περὶ «προσῳδίας» ἐν *B* 15, *Ψ* 328.

[4] Βλέπε E.R. Dodds, *Plato: Gorgias* (Oxford 1959) 270 κ.ἑ. — Ὁ *P. Oxy.* 2450 (δημο-

483 Ε) ἀναφέρεται εἰς χωρίον πινδαρικοῦ ποιήματος (fr. 169 Sn.), δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου νὰ ἐξηγήσῃ τὸ κείμενον. Ἀντιθέτως παραθέτει τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ *νόμου βασιλεύς*,[1] διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ πινδαρικὸς *νόμος* εἶναι τὸ ἴδιο τὸ «δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου», τοῦ ὁποίου αὐτός, ὁ Καλλικλῆς, ὑπῆρξε ὑπέρμαχος εἰς τὴν μακρὰν «ρῆσιν» του. Καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ ποία ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Πινδάρου, οὐδέποτε οὗτος θὰ ἠδύνατο νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν Καλλικλῆ. Ὁ Ἱππίας (Πλάτ. *Πρωτ.* 337 D), ἀναφερόμενος συντόμως εἰς τὸν στίχον τοῦ Πινδάρου, ἐκλαμβάνει προφανῶς τὴν λέξιν *νόμος* κατὰ τρόπον πολὺ διαφορετικόν, ὡς σημαίνουσαν δηλαδὴ «σύμβασιν».[2] Ὁ Κριτίας (Πλάτ. *Χαρμ.* 163 Β) ἐχρησιμοποίησε ἓν ἡμιστίχιον τοῦ Ἡσιόδου, *Ἔργ.* 311 *ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος*, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐπιχειρήματός του, ὅταν ἠθέλησε νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ *ἐργάζεσθαι, πράττειν* καὶ *ποιεῖν* κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Προδίκου.[3]

Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποπτευθῇ τις ὅτι οἱ σοφισταί, ἑρμηνεύοντες τὸν Ὅμηρον ὡς παιδαγωγοί, εἶχον τὴν τάσιν νὰ ἀκολουθοῦν τὴν «ἀλληγορικήν» μέθοδον, ἡ ὁποία ἤρχισε μὲ τὸν Θεαγένη κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὑπῆρξε εἷς μόνον φιλόσοφος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα μὲ βεβαιότητα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀλληγορικόν, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου,[4] ὄχι σοφιστής, ὁ Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς (*Vors.* 61). Οὗτος ἐπεξέτεινε τὴν «φυσικὴν» ἑρμηνείαν ἐκ τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἥρωας *Ἀγαμέμνονα . . . αἰθέρα, Ἀχιλλέα ἥλιον . . . Ἕκτορα σελήνην* κτλ. (61 Α 4,[5] πρβλ. 2 καὶ 3 *πάντα εἰς ἀλληγορίαν μετάγων*)· ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καὶ εἰς γραμματικὸν ζήτημα (61 Α 5 *τὸ πλεῖον δύο σημαίνειν φησί*), ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεαγένους. Εἰς τὸν *Ἴωνα* 530 C τοῦ Πλάτωνος ὁ Μητρόδωρος ἀναφέρεται μαζὶ μὲ τὸν Στησίμβροτον τὸν Θάσιον καὶ κάποιον Γλαύκωνα, ἄλλως

σιευθεὶς τῷ 1961) fr. 1, στήλη II ἀρχίζει μὲ τὸν στ. 56 τῆς πλατωνικῆς παραπομπῆς, ἴσως ὅμως δύναται καὶ ὡς ἔχει νὰ προσφέρῃ κάτι. Αἱ πολυάριθμοι παραμπομπαὶ εἰς στίχους τοῦ Πινδάρου δίδονται in extenso ὑπὸ τοῦ A. Turyn, *Pindari Carm.* (1948) fr. 187.

[1] M. Gigante, *Νόμος βασιλεύς* (1956) 146 κ.ἑ. «Ippia e Callicle, interpreti di Pindaro».

[2] Βλέπε ἐπίσης Ἡρόδ. III 38.

[3] *Vors.* 84 Α 18, καταχωρηθὲν ὑπὸ τὸ ὄ ν ο μ α τοῦ Προδίκου. Θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Κριτίας εἶναι ὁ ὁμιλητής. Πρβλ. *Χαρμ.* 163 D, Ξεν. *Ἀπομν.* I 2.56.

[4] Διογ. Λαέρτ. II 11 (*Vors.* 59 Α 1 καὶ 61 Α 2). Καὶ ἂν ἀκόμη θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν κρίσιν τοῦ Φαβωρίνου περὶ Ἀναξαγόρου (*δοκεῖ δὲ πρῶτος τὴν Ὁμήρου ποίησιν ἀποφήνασθαι εἶναι περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης*), τοῦτο δὲν θὰ ἐσήμαινε ὅτι εἶχε ἐξηγήσει τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν ὡς ἠθικὴν *ἀλληγορίαν* (ὡς πολλοὶ φαίνεται νὰ πιστεύουν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Sandys, *Hist.* I[3] 30), ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος πρῶτος κατέστησε γνωστὴν τὴν ἠθικήν της τάσιν. Ὑπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν θὰ ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ Ἀριστοφάνους, βλέπε κατωτέρω σελ. 55 κ.ἑ.

[5] Περὶ νέων συνδυασμῶν καὶ ἀναγνώσεων τοῦ Pap. Herculan. 1081 καὶ 1676 βλέπε J. Heidmann, *Der Pap. 1676 der Herculan. Bibliothek* (Diss. Bonn 1937) 6 κ.ἑ. καὶ F. Sbordone, «Un nuovo libro della Poetica di Filodemo», *Atti dell' Accad. Pontaniana*, N. S. IX (1960) 252 κ.ἑ.

ἄγνωστον· ὁ «ραψῳδὸς» Ἴων καυχᾶται ὅτι «ὁμιλεῖ τόσον ὡραῖα περὶ Ὁμήρου, ὅσον οὔτε ὁ Μητρόδωρος οὔτε ὁ Στησίμβροτος οὔτε ὁ Γλαύκων οὔτε οἱοσδήποτε ἄλλος ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ» (FGrHist 107 T 3). Ἐπειδὴ οὐδὲν λέγεται περὶ ἀλληγορίας, δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ὅτι ὁ Στησίμβροτος ἐχρησιμοποίει τὴν αὐτὴν μέθοδον μὲ τὸν Μητρόδωρον.[1] Εἰς ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου του περὶ Ὁμήρου (F 21-25) δὲν ὑπάρχει τὸ παραμικρὸν ἴχνος ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας. Τὰ ἡμέτερα Σχόλια εἰς τὴν *Ἰλιάδα* τὸν ἀναφέρουν ἐν σχέσει μὲ τὴν κύλικα τοῦ Νέστορος καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σύμπαντος μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου· ἐξ ἄλλου μνημονεύεται ὅτι συνέγραψε μετὰ τὸν Θεαγένη καὶ πρὸ τοῦ Ἀντιμάχου τοῦ Κολοφωνίου, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ὅτι ὑπῆρξε μαθητής του, ὄχι μόνον περὶ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησε ὁ Ὅμηρος. Ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, ὁ Στησίμβροτος ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸν Ἀντίμαχον τὸν Κολοφώνιον,[2] μίαν πολὺ ἀξιοσημείωτον μορφὴν τῆς ἱστορίας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν ἀργότερον.

Πρὸς τὸ παρόν, ὅμως, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τοὺς σοφιστάς. Ἂν πράγματι ὁ Ἀντισθένης εἶχε διαδεχθῆ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου τὸν Μητρόδωρον,[3] θὰ εὑρίσκαμεν τελικῶς ἕνα σοφιστὴν ἀλληγορικόν. Ὁ

[1] Τὸ παραδοσιακὸν τοῦτο λάθος ἐτονίσθη ἰδιαιτέρως ὑπὸ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 2 (1934) 678, ἐμελετήθη δὲ ὑπὸ τοῦ F. Buffière, *Les Mythes d'Homère et la pensée grecque* (Paris, 1956) 132 - 6 «L'exégèse allégorique avant les Stoiciens».

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 110 κ.ἑ. Ἀντίμ. ἔκδ. B. Wyss (1936) test. 9 καὶ fr. 129, πρβλ. Call. fr. 452. Ὁ F. Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημα του περὶ Στησιμβρότου, II D σελ. 343.22, ὀρθῶς ἀποδέχεται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουΐδα περὶ Ἀντιμάχου (τὴν ὁποίαν ἀπέρριψε ὁ Wyss, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. IV) καὶ λέγει περὶ τοῦ Στησιμβρότου: «ἐξ ἐπαγγέλματος ραψῳδοῦ καὶ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς ἐποχῆς Ὁμηριστοῦ ἐπίσης» καὶ σελ. 349.17 «χρησιμοποιεῖ ὅλα τὰ μέσα τῆς τότε φιλολογίας». Προτιμότερον νὰ ἀποφεύγωμεν τὸν ὅρον «φιλολογία» διὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

[3] W. Schmid *Geschichte d. griech Lit.* I 1 (1929) 131, I 2 (1934) 679, Konrad Müller, «Allegorische Dichtererklärung», *RE*, Suppl. IV (1924) 17, J. Geffcken, «Entwicklung und Wesen des griechischen Kommentars», *Herm.* 67 (1932) 399 «δυσάρεστος ἐπιδίωξις τῆς ἀλληγορίας». Αὐτὸς μάλιστα ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀντισθένη «τὸ πρῶτον πραγματικῶς ὑπόμνημα εἰς συγγραφέα», ἤτοι τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλ' ὁ Ἀντισθένης ὁ ὁποῖος ἔγραψε ὑπόμνημα περὶ Ἡρακλείτου (Διογ. Λαέρτ. IX 15 = *Vors.* 22 A 1.15) ἀνεγνωρίσθη πρὸ πολλοῦ ὡς εἷς ἐκ τῶν τριῶν συνωνύμων τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Διογ. Λαέρτ. VI 19, ὁ *Ἡρακλείτειος*: Wissowa, *RE* I 2537. 36, πρβλ. F. Dümmler, *Antisthenica* (1882) 16 κ.ἑ. Αἱ ὀξύταται παρατηρήσεις του ἐν Κεφ. 2, «De Homeri sapientia», εἶναι ἐν μέρει παραπλανητικαί, ἰδίᾳ ἐν σελ. 24. Τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν ἔλαβεν ὁ D. B. Monro, *Homer's Odyssey* XIII-XXIV (1901) 412 εἰς τὴν ἐπισκόπησίν του περὶ τῆς ἀρχαίας ὁμηρικῆς κριτικῆς. Ὁ J. Tate εἰς δύο ἄρθρα του περὶ τῆς ἀλληγορίας ὡς μεθόδου ἑρμηνευτικῆς (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 12, σημ. 4) καὶ τελικῶς εἰς πολλὰ ἄρθρα τῆς πολεμικῆς του κατὰ τοῦ R. Höistadt ἐπεβεβαίωσε τὴν διαπίστωσιν ὅτι «ὁ Ἀντισθένης δὲν ἦτο ἀλληγοριστὴς» *Eranos* 51 (1953) 14-22 μὲ λεπτομερῆ ἐπιχειρηματολογίαν. Οὕτω ὁ F. Buffière (1965) δὲν ἐπανέλαβε τὸ παλαιὸν σφάλμα, ὡς ἔπραξε εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Στησιμβρότου (ἀνωτέρω σημ. 1).

Ἀντισθένης[1] ἦτο μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ εἶχε ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τοῦ Προδίκου, πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κύκλον τοῦ Σωκράτους. Ἔχομεν μακρὸν κατάλογον τίτλων βιβλίων του ἀναφερομένων εἰς ὁμηρικὰ θέματα (Διογ. Λαέρτ. VI 17. 18), ἰδίᾳ εἰς τὴν *Ὀδύσσειαν*, μερικὰ χωρία τῶν ὁποίων σώζονται εἰς τὰ ἡμέτερα σχόλια· φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ βιβλίον του *Περὶ Ὁμήρου ἐξηγητῶν*.[2] Προφανῶς λοιπὸν ἠσχολήθη πολὺ μὲ τὸν Ὅμηρον καὶ τὴν ἑρμηνείαν του· ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον (*λογ.* 53.5 *Περὶ Ὁμήρου*), πρῶτος ὁ Ἀντισθένης ἔκαμε εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τὴν διάκρισιν μεταξὺ «φαινομένου» καὶ «ἀληθείας» (*ὅτι τὰ μὲν δόξῃ, τὰ δ' ἀληθείᾳ εἴρηται τῷ ποιητῇ*), ἡ ὁποία ἀργότερον τόσον συχνὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐξήγησιν ἀντιφάσεων. Τοιαύτη ἑρμηνεία ἦτο ἀναγκαία, διότι ὁ Ὅμηρος ἦτο διὰ τὸν Ἀντισθένη αὐθεντία προκειμένου περὶ ἠθικῶν θεωριῶν. Δὲν ἔδιδε σημασίαν οὔτε εἰς τὰ ὑποκρυπτόμενα νοήματα[3] οὔτε εἰς τὴν κατὰ γράμμα σημασίαν. Κατὰ τὴν κάπως ἐκτενῆ ἐξέτασιν τοῦ *πολύτροπος* (α 1),[4] δὲν προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ τὸ προοίμιον τῆς *Ὀδυσσείας*, ἀλλὰ νὰ ὁρίσῃ τὴν γενικὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ συνθέτου, διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται ἡ μορφὴ τοῦ Ὀδυσσέως. Ἡ πεῖρα τοῦ Ὀδυσσέως εἰς ὅλα τὰ εἴδη (*τρόποι*) τῶν λόγων εἶναι δι' αὐτὸν πολὺ ἀνωτέρα τῆς κτηνώδους δυνάμεως τοῦ Αἴαντος (βλέπε ἐπίσης τοὺς πλαστοὺς λόγους του *Αἴας* καὶ *Ὀδυσσεύς*).[5] Τὸ κύριον ὅμως ζήτημα εἶναι τὸ ἑξῆς: «ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς μορφώσεως» *ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν*

[1] Δὲν ὑπάρχει πρόσφατος συλλογὴ μαρτυριῶν καὶ ἀποσπασμάτων: Ἀντισθένους *Fragmenta*, ἔκδ. Aug. Guil. Winckelmann, Zürich 1842, ἀνετυπώθη ἐν *F. Philos. Gr.* II (1881), 261 κ.ἑ. τοῦ Mullach. Τὰ ρητορικὰ ἀποσπάσματα ἐν *Art. script.* ἔκδ. L. Radermacher (1951) B XIX. Περὶ τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν του, βλέπε καὶ H. Sengebusch, *Diss. Hom.* (1855/6) 115 κ.ἑ. Βλέπε Addenda.

[2] Σχολ. α 1, ε 211 = η 257, ι 106, 525 (κριτικὸν κείμενον ἐν Schrader, Πορφ. *Quaest. Hom. in Od.* 1890). Διογ. Λαέρτ. VI 17 *περὶ ἐξηγητῶν, περὶ Ὁμήρου* codd., corr. Krische, βλέπε Schrader, Πορφ. *Quaest. Hom. ad Il.* (1880) Προλεγόμενα σελ. 386.

[3] Ἡ ε ἰ ρ ω ν ι κ ὴ παρατήρησις περὶ *ὑπονοιῶν* εἰς τὴν συνομιλίαν Ἀντισθένους, Νικηράτου, καὶ Σωκράτους (Ξεν. *Συμπ.* III 6) δὲν ἔγινε ὑπὸ τοῦ Ἀντισθένους, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους σχολιάζοντος τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἄνοιαν τῶν ραψῳδῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν τὰς «ὑπονοουμένας ἐννοίας».

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4, πρβλ. Ἱππίαν ἐν Πλάτ. *Ἱππ. Ε.* 364 C, 365 B;

[5] *Art. script.* B XIX 11. 12 Raderm. Ὁ Ἀντισθένης ἠκολούθησε τὴν κοινὴν παραλλαγὴν τοῦ ἐπικοῦ κύκλου (Bethe, *Homer* II σελ. 165 κ.ἑ. καὶ 170 κ.ἑ.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Αἴας μετέφερε τὸν νεκρὸν Ἀχιλλέα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἀρχαιοτέρα, παράδοσις, διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ον. *met.* XIII 284 κ.ἑ. καὶ τοῦ Σχολ. ε 310, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ὀδυσσεὺς μετέφερε τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἥρωος. Αὐτὸ δὲν εἶναι «σφάλμα» τοῦ σχολιαστοῦ, π α ρ ὰ τ ὸ ν σ ε β α σ μ ό ν μ ο υ πρὸ τὸν Bethe, ὁ ὁποῖος παρέλειψε τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὀβιδίου. Ἡ ὕπαρξις διαφόρου παραλλαγῆς τῆς σχετικῆς παραδόσεως ἐπιβεβαιοῦται ἔκ τινος ἀποσπάσματος παλαιοτέρων ἐπικῶν ἑξαμέτρων *P. Oxy.* XXX ἔκδ. E. Lobel (1964) 2510. 13 καὶ 21, ὅπου ὁ φέρων τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἀχιλλέως εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς.

ὀνομάτων ἐπίσκεψις.[1] Ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον γνωρίζομεν περὶ τῶν ἐξεχόντων σοφιστῶν καὶ τῶν ἀμέσων ἀπογόνων των, ὡς ἦτο ὁ Ἀντισθένης, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀλληγορικός. Τοῦτο ὑπῆρξε σημαντικὸν δι' ὅλην τὴν κίνησιν τῶν σοφιστῶν καὶ ὄχι ἀσήμαντον διὰ τὸ μέλλον. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀπάντησίς μας εἰς τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν ἐθέσαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος τμήματος, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρνητική : δὲν ὑπῆρξεν ἀληθὴς *ἑρμηνεία τῶν ποιητῶν*. Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν ἐξηγήσεις τῆς ποιήσεως προδιαγράφεται ἡ ἀνάπτυξις εἰδικοῦ πεδίου ἐρεύνης, ἤτοι ἡ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης· ὁ τελικὸς στόχος των εἶναι ρητορικὸς ἢ παιδευτικός, ὄχι φιλολογικός.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ σοφισταὶ ἐπέτυχον περισσότερον εἰς αὐτὸν τὸν τομέα παρὰ εἰς οἱονδήποτε ἄλλον. Ὁ Πρωταγόρας φαίνεται ὅτι ἤνοιξε πρῶτος τὸν δρόμον μὲ τὴν ἀντίληψίν του περὶ *ὀρθοεπείας*.[2] Ἴσως εἶχε πραγματευθῇ περὶ «ὀρθότητος τῆς ἐκφράσεως» εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του *Ἀλήθεια*. Ὁ Ὅμηρος κατεκρίθη, διότι διέτασσε τὴν Μοῦσαν ἀντὶ νὰ παρακαλῇ αὐτήν, ὡς εἴδομεν εἰς τὰς παρατηρήσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν «ἑρμηνείαν». Ὁ Πρωταγόρας δηλαδὴ εἶχε καθιερώσει τὸν κανόνα ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωνται τέσσαρες τάξεις προτάσεων : «ἐπιθυμία (εὐχή), ἐρώτησις, ἀπάντησις, διαταγή», *διεῖλέ τε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα· εὐχωλήν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν . . . οὓς καὶ πυθμένας εἶπε λόγων»*, τὰς ὁποίας ὠνόμασε καὶ βάσεις («θεμελιώδεις ἀρχάς» L - S) τῶν λόγων.[3]

Ἐὰν ποιητής τις εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἀπευθύνῃ παράκλησιν πρὸς τὴν Μοῦσαν, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν κατάλληλον ἔκφρασιν καὶ ὄχι τὴν ἁρμόζουσαν εἰς διαταγήν : *Μῆνιν ἄειδε, θεά*. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς *Ἰλιάδος* ὁ ποιητὴς εἶναι ἐπίσης ἔνοχος μὴ ὀρθῆς χρήσεως τοῦ γένους. Ἡ ἔννοια λέξεων ὡς *μῆνις* («ὀργὴ») ἢ *πήληξ* («κράνος, περικεφαλαία») εἶναι σαφῶς χαρακτηριστικὴ ἄρρενος. Τὸ *Μῆνιν . . . οὐλομένην*, ἀντὶ *οὐλόμενον*, ἑπομένως ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου ὡς μὴ ὀρθὴ σύνταξις.[4] Προφανῶς ἦτο ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος διῄρεσε *τὰ γένη*

[1] *Art. script.* B XIX 6, πρβλ. C. J. Classen, «Sprachliche Deutung» *Zetemata* 22 (1959) 173 - 6, περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν *ὀνομάτων* ὑπὸ τοῦ Ἀντισθένους (καὶ βιβλιογραφίαν 173.6). Βλέπε καὶ F. Mehmel, *Antike und Abendland* IV (1954) 34 κ.ἑ.

[2] Βλέπε *Excursus*.

[3] Διογ. Λαέρτ. IX 53 κ.ἑ. = *Vors.* 80 A 1 = *Art. script.* B III 10. 11. Αὐτὴ ἡ εἰς *τέσσαρας* «βάσεις» διαίρεσις ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Quintil. *inst.* III 4.10 : Protagoran . . . qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi . . . partes solas putat (= *Art. script.* B III 12, δὲν ὑπάρχει εἰς *Vors.*). Τὸ *οἱ δὲ εἰς ἑπτὰ* ἐν τῷ σῳζομένῳ κειμένῳ τοῦ Διογ. Λαερτ. IX 54 (*Vors.* II[5] σελ. 254, 14 κ.ἑ.) δὲν σημαίνει ὅτι ἄλλοι εἶπον ὅτι ὁ Πρωταγόρας διῄρεσε τὰς «βάσεις» εἰς ἑπτὰ μέρη. Σημαίνει ὅτι ἄλλοι *ἔκαμαν* διαφορετικὴν διαίρεσιν, καὶ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ὡς ἄνω χωρίου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, ὅτι αὐτὸ ἔπραξε ὁ Ἀναξιμένης (*Art. script.* B III 12 καὶ XXXVI 9). Εἶναι μιὰ ἐνοχλητικὴ μᾶλλον «παρένθεσις» εἰς τὸ κείμενον τοῦ Διογ. Λαερτ. — Ὁ Ἀλκιδάμας (βλέπε κατωτέρω, σελ. 60 κ.ἑ.) διῄρεσε τὰς προτάσεις εἰς τέσσαρας τάξεις χρησιμοποιῶν ἄλλα ὀνόματα (B XXII 8 καὶ 9).

[4] Ἀριστλ. *Σοφ. Ἔλ.* 14 σελ. 173 b 17 *σολοικισμός* (= *Vors.* 80 A 28 = *Art. script.* B III 7).

τῶν ὀνομάτων εἰς ἀρσενικά, θηλυκὰ καὶ πράγματα, *ἄρρενα καὶ θήλεα καὶ σκεύη*,[1] καὶ ἐζήτησε αὐστηρὰν τήρησιν τῆς διαιρέσεως αὐτῆς κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ γένους καὶ τῆς καταλήξεως τῶν λέξεων. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ ἔσπευσαν νὰ γελοιοποιήσουν τοιαύτην καινοφανῆ θεωρίαν περὶ ὀρθότητος τοῦ γένους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Σωκράτης ἀρχόμενος τοῦ λόγου του διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν λέξεων *δεῖ σε . . . μανθάνειν . . . ἄττ' ἐστὶν ὀρθῶς ἄρρενα* εἰς τὰς *Νεφέλας* (658 κ.ἑ.)[2] τοῦ Ἀριστοφάνους ἀποδίδει τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ ἀμηχανῶν μαθητὴς διδάσκεται νὰ μὴ χρησιμοποιῇ τὸ *ἀλεκτρυών* διὰ τὴν «ὄρνιθα», ἀλλὰ τὸ *ἀλεκτρύαινα* (666), διότι αὐτὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ὀρθὸς θηλυκὸς τύπος διὰ ζῶον θῆλυ, καὶ νὰ μὴ λέγῃ *τὴν κάρδοπον*, ἀλλὰ *τὴν καρδόπην* (678), ἐφ' ὅσον μία λέξις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀρσενικὴν κατάληξιν, ἂν εἶναι θηλυκή. *Ἀλεκτρύαινα* καθὼς καὶ *καρδόπη* εἶναι ἐφευρήματα τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ (πρβλ. καὶ *Νεφέλαι* 681 κ.ἑ. καὶ 847 κ.ἑ.), ὑπὸ τοὺς παιγνιώδεις ὅμως αὐτοὺς στίχους κρύπτονται σημαντικαὶ νέαι παρατηρήσεις καὶ συζητήσεις.

Δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω. Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Πρωταγόρας ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος διαχωρίσας τοὺς χρόνους τοῦ ρήματος εἶναι μᾶλλον ἀτυχής. Δὲν ἔχομεν εἰδικὴν ἀναφορὰν ἢ μνείαν περὶ τούτου, ὡς εἴχομεν εἰς ὅλας τὰς προηγουμένας περιπτώσεις, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν βραχεῖαν παρατήρησιν ἐν Διογ. Λαέρτ. IX 52 *καὶ πρῶτος μέρη χρόνου*[3] *διώρισε καὶ καιροῦ δύναμιν ἐξέθετο* «πρῶτος αὐτὸς διέκρινε καὶ ὥρισε(;) μέρη τοῦ χρόνου καὶ διετύπωσε τὴν σημασίαν τοῦ *καιροῦ*». Ὁτιδήποτε σημαίνουν αἱ μυστηριώδεις αὐταὶ λέξεις, δὲν ὁμιλοῦν οὔτε περὶ τοῦ «ρήματος» (τοῦτο οὐδέποτε ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ Πρωταγόρου παράδοσιν) οὔτε περὶ τῶν «χρόνων». Ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα *χρόνος* οὐδέποτε σημαίνει «χρόνος ρήματος», ἀλλὰ πάντοτε «χρόνος».[4] Τὰ συμφραζόμενα τοῦ κειμένου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐμφανίζεται ἡ παρατήρησις, ἀφοροῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν ρητορικήν,[5] καὶ ἡ λέξις *καιρὸς* φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀλλὰ καὶ μίαν ἄλλην δυνατότητα ὑποβάλλουν μερικὰ χωρία μεταγενεστέρων φιλοσοφικῶν καὶ γραμματικῶν ἔργων, ὅπως τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ, *P.H.* III 144 (I, σελ. 173. 2 Mutschmann - Mau) *ὅτε χρό-*

[1] Ἀριστλ. *Ρητ.* III 5 σελ. 1407 b 6 (=*Vors.* 80 A 27 = Art. script. B 6).

[2] *Vors.* 80 C 3 = *Art. script.* III 8 μετὰ σημειώσεων τοῦ Radermacher. Αἱ Ἀριστφ. *Νεφ.* 658 κ.ἑ. ἡρμηνεύθησαν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ὑπερόχως ὑπὸ τοῦ J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* II (1924) 1 - 5.

[3] *Vors.* 80 A 1. M. Untersteiner, *I sofisti* (1949) 19 «tempi del verbo», W. Schmid, *Gr. Lit. Gesch.* I 3 (1940), 23.11 «Tempora», κτλ. Ὁ C. P. Gunning, *De sophistis Graeciae praeceptoribus* (Diss. Utrecht 1915) 112.3, δίδει περισσοτέρας βιβλιογραφικὰς παραπομπάς. Ὁ ἴδιος προτείνει μίαν τετριμμένην μᾶλλον ἑρμηνείαν (καθωρισμένον τι ὡρολόγιον πρόγραμμα διὰ τὰς παραδόσεις του) τὸ ὁποῖον, κατὰ πολὺ παράδοξον τρόπον, ἀναφέρουν οἱ Diels-Kranz ἐν τῇ αὐτόθι σημειώσει των.

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 91.

[5] Βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Radermacher εἰς *Art. script.* B III 24.

νος λέγεται τριμερὴς εἶναι, «ὁ χρόνος λέγεται ὅτι διαιρεῖται εἰς τρία μέρη» παρελθόν, παρόν, μέλλον.[1] Ἂν πραγματικῶς εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Πρωταγόρας[2] τοιαύτην γενικὴν διαίρεσιν τοῦ χρόνου, τότε ἴσως αὐτὴ ὡδήγησε εἰς τὴν μεταγενεστέρας ἐποχῆς διάκρισιν τῶν (ἑπτὰ) λεγομένων χρόνων, ἀκριβῶς ὅπως δὲν ἀποκλείεται ὁ ἴδιος νὰ ἤνοιξε τὸν δρόμον διὰ τὴν μεταγενεστέραν θεωρίαν τῶν τεσσάρων ἐγκλίσεων διὰ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῶν προτάσεων, τὰ ὁποῖα πρῶτος ὥρισε.

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀσυναρτήτων ἀποσπασμάτων,[3] μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἴσως οὔτε γνήσια, δὲν εἶναι δυνατὴ εὐλογοφανὴς ἀνασυγκρότησις ἀληθοῦς «θεωρίας» περὶ *ὀρθοεπείας*. Εἶναι προτιμότερον νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα, *Πρωτ.* 339 Α, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἴχομεν ἐκκινήσει. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὁ ἀληθὴς σκοπὸς ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, αἱ ὁποῖαι περιληπτικῶς ἐχαρακτηρίσθησαν διὰ τοῦ ὅρου *εὐέπεια*. Ὁ μανθάνων νὰ διακρίνῃ ποῖαι λέξεις καὶ ποῖαι προτάσεις ἔχουν σχηματισθῆ ὀρθῶς καὶ ποῖαι ὄχι δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ρητορικὴν ἱκανότητα, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κύριον μέρος τῆς παιδεύσεως (*παιδεύσεως μέγιστον μέρος*).

Σχεδὸν οἱ γνωστότεροι σοφισταὶ μετὰ τὸν Πρωταγόραν παρέσχον τὴν ἰδικήν του ἕκαστος συμβολὴν εἰς τὸν γλωσσικὸν τομέα. Ἀντιπροσωπευτικὴ μορφὴ κατέστη ὁ Πρόδικος ὁ Κεῖος. Ἦτο συνομήλικος τοῦ Σωκράτους (ἐγεννήθη τῷ 496 π.Χ.) καὶ κατὰ εἴκοσι ἔτη νεώτερος τοῦ Πρωταγόρου.[4] Χρησιμοποιῶν προ-

[1] Πρβλ. τὸ χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ *χρονικὰ ἐπιρρήματα* Ἀπολλων. Δυσκ. *Π. ἐπιρρ.*, σελ. 123. 21 Schn. *τὰ μέντοι οὐ διορίζοντα τὸν χρόνον, κοινὴν δὲ παράτασιν δηλοῦντα τοῦ παντὸς χρόνου* (τ.ἐ. *νῦν, ἤδη*), Σχολ. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III 59 καὶ 97 Hilg. (εἰς § 19 Uhlig) ἰδίᾳ 97.12 κ.ἑ. *τὰ χρονικὰ ἐπιρρήματα ἢ καθολικὸν χρόνον δηλοῖ ἢ μερικόν* . . . 19 κ.ἑ. *τὰ καιροῦ παραστατικά, τουτέστι τὰ ὑποτομὴν χρόνου δηλοῦντα (σήμερον, χθές, αὔριον)*.

[2] Ὁ Διογ. Λαέρτ. μετὰ μεγάλης γενναιοδωρίας ἀπέδωσε εἰς τὸν Πρωταγόραν τὰς «πρώτας ἐφευρέσεις»· ὁ ἴδιος ἢ ἡ πηγή, ἣν εἶχε ὑπ' ὄψιν, σαφῶς μετήλλαξε τὸ παρὰ Πλάτωνι *Εὐθ.* 286 C, *οἱ ἀμφὶ Πρωταγόραν* . . . *καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι, εἰς οὗτος πρῶτος διείλεκται*. Συνεπῶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λάβωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸ *πρῶτος διώρισε*.

[3] Οὐδόλως χρησιμεύει νὰ μεταχειρισθῇ τις πολὺ μεταγενέστερον ὅρον (βλέπε κατωτέρω, σελ. 242) διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς προσπαθείας του καὶ νὰ ἀποκαλῇ αὐτὸν «ἀναλογικόν» ἢ νὰ λέγῃ ὅτι εἰς τὴν παγκόσμιον διαμάχην μεταξὺ *φύσεως* καὶ *νόμου* ἡ γλῶσσα ἦτο διὰ τὸν Πρωταγόραν προϊὸν ἀνθρωπίνης συμβάσεως (Burnet) ἢ προϊὸν τῆς φύσεως (Gunning). Ἡ σαφὴς ἀντίθεσις δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁριστικὴ πρὸ τοῦ Ἱππίου (κατωτέρω, σελ. 63,74) κατὰ τὴν ἑπομένην γενεὰν (βλέπε καὶ *Excursus* εἰς τὴν σελ. 44). — Ὑπάρχει γοητευτικὴ φιλολογικὴ ἐργασία τοῦ G. Murray, *The Beginnings of Grammar* (1931) ἀνατ. ἐν *Greek Studies* 171 - 91, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας της ἀρκετὰ ἀξιόπιστος.

[4] K. v. Fritz, «Prodikos», *RE* XXIII (1957) 85 κ.ἑ. Ἡ ὡραία καὶ ἐνθουσιώδης ἐργασία τοῦ F. G. Welcker, «Prodikos von Keos, Vorgänger von Sokrates», δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν *Rh. M.* 1832 καὶ 1836, ἀνατυπωθεῖσα δὲ μετὰ προσθηκῶν ἐν «*Kleine Schriften* II (1845) 393 - 541, εἶναι ἔτι καὶ σήμερον ἀξία ἀναγνώσεως· περὶ τῆς μελέτης τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Προδίκου βλέπε ἰδίᾳ σελ. 452 κ.ἑ.

φανῶς τὸν τύπον τοῦ μεγάλου προδρόμου του, ὁ Πρόδικος ἐκήρυξε *πρῶτον γάρ, ὥς φησι Πρόδικος, περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος μαθεῖν δεῖ* (Πλάτ. *Εὐθυδ.* 277 Ε),[1] καὶ ὁ Σωκράτης εἶπε παρὰ *Προδίκου εἰδέναι τὴν ἀλήθειαν περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος* (*Κρατ.* 384 Β). Δι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν δημηγορίαν του περὶ τῆς «ὀρθότητος τῶν λέξεων» ἐζήτει ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν του τὴν ἀσυνήθη ἀμοιβὴν τῶν πεντήκοντα δραχμῶν (*ἡ πεντηκοντάδραχμος ἐπίδειξις*).[2] Ἡ αὐτὴ σπανία ἔκφρασις *ὀρθότης* ἐχρησιμοποιήθη μόνον μετά τινος ἐμφάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐκεῖ ὅπου ἐλέγχεται ἡ γλῶσσα τῶν προλόγων τοῦ Εὐριπίδου *τῶν σῶν προλόγων τῆς ὀρθότητος τῶν ἐπῶν* (*Βάτρ.* 1181).[3] Εἰς τοὺς δύο στίχους τοῦ προλόγου τῆς *Ἀντιγόνης* τοῦ Εὐριπίδου (fr. 157 κ.ἑ. N.[2]) δύο λέξεις ἀπορρίπτει ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς *Βατράχους* (1182 κ.ἑ.), ἐπειδὴ δὲν περιγράφουν ὅπως πρέπει τὴν μοῖραν τοῦ Οἰδίποδος *ἦν . . . εὐτυχὴς*[4] *καὶ εἶτ' ἐγένετο ἀθλιώτατος*, βάσει τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι αὐτὸς ἦτο δυστυχὴς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Ἐδῶ δὲν γίνεται κριτικὴ τῆς μορφῆς τῶν λέξεων (ὡς εἰς τὸ χωρίον τῶν *Νεφελῶν* 658 κ.ἑ., τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Πρωταγόραν), ἀλλὰ τῆς σημασίας των. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς στίχους τῶν *Βατράχων* ἔχομεν μίαν στιγμιαίαν εἰκόνα τοῦ Προδίκου.[5] Ἡ παρατήρησις περὶ τοῦ *ἦν — ἐγένετο* μᾶς ἐνθυμίζει ἀκόμη τὴν ζωηρὰν συζήτησιν περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ *εἶναι* καὶ τοῦ *γίγνεσθαι* εἰς τὸν *Πρωταγόραν* τοῦ Πλάτωνος (340 Β κ.ἑ.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης τελικῶς ἐπικαλεῖται τὸν Πρόδικον. Ἦτο ἡ ἀνεγνωρισμένη αὐθεντία ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ συγγενῶν ὅρων. Ὅλαι αἱ ἄμεσοι ἀναφοραὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (*Vors.* 84 A 13 - 19) εὑρίσκονται εἰς πλήρη ἁρμονίαν μὲ τὸν ὑπαινιγμὸν τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τοὺς *Βατράχους*. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐλαχίστη εἰρωνικὴ ὑπερβολὴ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρεχομένην εἰκόνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Προδίκου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οὗτος ἠρέσκετο ἰδιαιτέρως νὰ ἀσχολῆται μὲ δύο ἢ τρεῖς διαφόρους λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον τὴν αὐτὴν σημασίαν (αὐταὶ δὲν ὠνομάσθησαν «συνώνυμοι» πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, βλέπε κατωτέρω, σελ. 78), ἀπέβλεπε δὲ νὰ καταδείξῃ ὅτι τοῦτο ἦτο πλάνη. Ἡ σημασία τοῦ *ἀμφισβητεῖν* καὶ *ἐρίζειν*, τοῦ *εὐφραίνεσθαι* καὶ *ἥδεσθαι*, τοῦ *βούλε-*

[1] *Vors.* 84 A 16 = *Art. Script.* B VIII 10 μετὰ τῆς σημειώσεως τοῦ Radermacher.

[2] *Vors.* 84 A 11 (πρβλ. 12) = *Art. script.* B VIII 6, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 73.

[3] Διὰ μετρικοὺς λόγους εἶπε *ἐπῶν* ἀντὶ *ὀνομάτων*, τὸ ὁποῖον δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συνυπάρξῃ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἰαμβικοῦ τριμέτρου ὁμοῦ μετὰ τοῦ βασικοῦ διὰ τὴν περίπτωσιν ὅρου *ὀρθότητος* καὶ μετὰ τῆς λέξεως *προλόγων*.

[4] Νεώτεροι ἐκδόται διατηροῦν τὴν ἐσφαλμένην διάφορον γραφήν, *εὐδαίμων*, παρὰ τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Nauck, *TGF* (1889), Add. σελ. XXV καὶ τοῦ Wilamowitz, *Aischylos - Interpretationen* (1914) 81.1.

[5] Ὁ L. Spengel, *Συναγωγὴ τεχνῶν* (1828) 41, πρῶτος συνέκρινε τὸ ἐν *Βατρ.* 1181 χωρίον μὲ τὰς ἀναφορὰς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Πρόδικον· ἀλλὰ τόσον πολὺ ἔκαμε σύγχυσιν τοῦ ζητήματος, ὥστε ἐταύτισε τὸ *ὀρθότης ὀνομάτων* τοῦ Προδίκου μὲ τὸ *ὀρθοέπεια* τοῦ Πρωταγόρου καὶ τὸν ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι.

σθαι καὶ ἐπιθυμεῖν, τοῦ ποιεῖν, πράττειν καὶ *ἐργάζεσθαι* διὰ τὸν Πρόδικον κατ' οὐδένα τρόπον συνέπιπτεν ἀκριβῶς. Διὰ λεπτῆς διακρίσεως αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε *διαίρεσιν*,[1] ἐδίδασκε τοὺς μαθητάς του «περὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν λέξεων» *περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος* (ἡ ὁποία δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συγχέεται πρὸς τὴν εἰς τοὺς τύπους μόνον ἀναφερομένην, τὴν καθαρῶς «τυπικὴν» *ὀρθοέπειαν* τοῦ Πρωταγόρου).

Ἔχει ὑποστηριχθῆ[2] ὅτι ὁ Πρόδικος κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς *διαιρέσεώς* του σκοπίμως παρημέλησε τὰ βασιζόμενα εἰς τὴν ἐτυμολογίαν ἐπιχειρήματα. Ἀλλὰ εἰς τὸ *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* ἔργον του, τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ,[3] ἐκηρύχθη κατὰ τῆς χρήσεως εἰς τὰ ἰατρικὰ κείμενα τῆς λέξεως *φλέγμα* μὲ τὴν σημασίαν «βλέννα», ἀκριβῶς διότι τὴν ἐξήταζε ἀπὸ ἐτυμολογικῆς πλευρᾶς: ἐφ' ὅσον παράγεται ἐκ τοῦ *φλέγω* «καίω, φλογίζω», πρέπει νὰ σημαίνῃ «φλεγμονὴ» καὶ τὰ παρόμοια. Προκειμένου περὶ ὑγροῦ (χυμοῦ, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Προδίκου λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὴν τρέχουσαν ἀγγλικὴν «φλεγκμ») θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ λέγῃ *βλέννα*. Ἀκόμη καὶ ἂν εὑρίσκωμεν τοιαύτας σκέψεις μᾶλλον σχολαστικάς, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν ἔχουν πλέον τὸν παιγνιώδη χαρακτῆρα τῶν προγενεστέρων αἰώνων. Δὲν εἶναι οὔτε φιλοσοφικοὶ[4] διαλογισμοί, ἀλλὰ νηφάλιοι καὶ νέοι στοχασμοὶ ἐπὶ προβλημάτων τῆς γλώσσης. Ἐπιμένων εἰς ἀκριβεῖς διακρίσεις σημασίας ὁ Πρόδικος, ἤρχισε νὰ συνειδητοποιῇ ὅτι αἱ λέξεις ἐχρησιμοποιοῦντο διαφοροτρόπως εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς χώρας. Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἑρμηνείας τοῦ ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου διατυπώνει τὴν περίεργον γνώμην ὅτι ὁ Πιττακὸς δὲν ἠδύνατο *τὰ ὀνόματα . . . ὀρθῶς διαιρεῖν ἅτε Λέσβιος ὢν καὶ ἐν φωνῇ βαρβάρῳ τεθραμμένος* (Πλατ. *Πρωτ.* 341 C, πρβλ. 346 D), διότι «ὡς Λέσβιος καὶ ἀνατραφεὶς εἰς ξένον ἰδίωμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοῇ τὴν ὀρθὴν σημασίαν τῶν διαφόρων λέξεων». Εἰς τὸν Κρατύλον του ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἀναπαριστᾷ παρομοίας σοφιστικὰς συζητήσεις ἔκ τινος πηγῆς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁμιλούσης *περὶ ξενικῶν ὀνομάτων*,[5] ὅταν χαρακτηρίζῃ αἰολικὰς καὶ δωρικὰς λέξεις ὡς «ξένας», δηλαδὴ διαφόρους ἀπὸ τὸν οἰκεῖον ἀττικόν

[1] *Vors.* 84 A 17 - 19. Βλέπε καὶ Πλατ. *Πρωτ.* 358 A *τὴν δὲ Προδίκου τοῦδε διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων παραιτοῦμαι*, αὐτόθι 341 C, καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Radermacher εἰς *Art. Script.* B VIII 10 καὶ 11. Πλήρη κατάλογον τῶν συνωνύμων τοῦ Προδίκου δίδει ὁ Hermann Mayer, *Prodikos von Keos und die Anfänge der Synonymik* (Diss. München 1913) 22 κ.ἑ.

[2] W. Schmid, *Gr. Lit. Gesch.* I 3 (1940), 46.8.

[3] *Vors.* 84 B 4. Ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς ἔγραψε τρία βιβλία *Περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος*.

[4] Ἐξωφρενικαὶ μᾶλλον «ἐτυμολογικαὶ» θεωρίαι ἦσαν ἐπίσης τοῦ συρμοῦ εἰς τὸν κύκλον τῶν λεγομένων Ἡρακλειτείων, βλέπε K. Reinhardt, *Parmenides* (1916) 241. κ.ἑ.

[5] Εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνους τὸ *διαλεκτικὰ* ἐσήμαινε «διαλεκτική», ὄχι «διάλεκτος». Ὁ συνήθης ὅρος διὰ τὰς μὴ ἀττικὰς λέξεις εἶναι *ξενικά*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 37, 93.

τύπον.[1] Ὁ Ἡρόδοτος,[2] ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐπηρεάσθη ἢ ὄχι ὑπὸ τῶν συγχρόνων του, ὡς ὁ Πρόδικος, ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσῃ λεπτὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν γλωσσῶν τεσσάρων Ἰωνικῶν πόλεων (I 142), καὶ ἐπειδὴ ἐγνώρισε ὡς ταξιδιώτης τόσας ξένας χώρας, ἐχρησιμοποίησε τοιαύτας γλωσσικὰς παρατηρήσεις διὰ τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματά του. Ἀλλ' ὁ στόχος του ἦτο ἡ *ἱστορίη*, ὄχι ἡ γνῶσις τῶν λεκτικῶν τύπων καὶ ἡ ρητορικὴ πρακτική, ὡς ἦτο διὰ τοὺς σοφιστάς. Τὸ ἔργον αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Προδίκου ὑπῆρξε προφανῶς τὸ κίνητρον μεταγενεστέρων μελετῶν[3] εἰς τὸν τομέα *τῶν γλωσσῶν*, ὅπως ἐλέγοντο κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα τὰ πρῶτα γλωσσάρια. Οὐδεμίαν ἔκπληξιν προκαλεῖ τὸ ὅτι εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Ἀριστοφάνους[4] τὸ ὄνομα τοῦ Προδίκου καταντᾷ νὰ χρησιμοποιῆται ὡς διαζευκτικὸν πρὸς βιβλίον : *ἢ βιβλίον . . . ἢ Πρόδικος*. Κατ' οὐσίαν ἦτο ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν παράδοσιν περὶ πολιτικῆς ἀποστολῆς του ἐκ τῆς γενετείρας νήσου του εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Πλούταρχος εἶχε μίαν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν, νὰ συσχετίσῃ αὐτὸν τὸν ἀξιαγάπητον σοφιστὴν μὲ τὸν ἐξέχοντα φιλόλογον-ποιητὴν τοῦ 300 π.Χ., τὸν Φιλιτᾶν, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητός των ἦσαν τυπικὰ παραδείγματα φιλασθένων ἀνδρῶν: *Πρόδικον τὸν σοφιστὴν ἢ Φιλίταν τὸν ποιητήν . . νέους μέν, ἰσχνοὺς δὲ καὶ νοσώδεις τὰ πολλὰ κλινοπετεῖς δι' ἀρρωστίαν ὄντας* (*Εἰ πρεσβ.* 15, σελ. 791 E).[5] Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδίκου ὡς ἀδυνάτου ἀνθρώπου φαίνεται ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ Πλάτωνος (*Πρωτ.* 315 D), ἀλλὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προῆλθε ἀρχικῶς ἐκ συγχρόνου κωμικοῦ ποιητοῦ, διότι ἀσφαλῶς ἡ νέα κωμῳδία διεκωμῴδησε τὴν ἀσθενικότητα τοῦ Φιλιτᾶ.

Εἷς ἐκ τῶν πρωτευόντων Ἰώνων φιλοσόφων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὁ Δημόκριτος, ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἄβδηρα, ὡς ὁ Πρωταγόρας, καὶ ὑπῆρξε συνομήλικος τοῦ Προδίκου καὶ τοῦ Σωκράτους (περίπου 465 — περίπου 370 π.Χ.). Μέγας φίλος τῶν ταξιδίων, εἶπε περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του : «Ἐπεσκέφθην τὰς Ἀθήνας — καὶ οὐδεὶς μὲ ἀνεγνώρισε».[6] Ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἀναφέρει τὸν

[1] *Κρατ.* 401 C ἡ ἀττικὴ *οὐσίαν*, ἄλλαι *ἐσσίαν*, *ὠσίαν*· 409 A ἡ δωρικὴ *ἅλιον*, ἡ ἀττικὴ *ἥλιον*· 434 C *ἡμεῖς μέν φαμεν* «*σκληρότης*», *Ἐρετριεῖς δὲ* «*σκληροτήρ*». Περισσότερα παραδείγματα δίδει ὁ K. Latte, «Glossographika», *Phil.* 80 (1925) 158 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ πηγὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι Ἴων τις ἡρακλείτειος.

[2] Περὶ τοῦ Ἡροδότου καὶ Ἑκαταίου βλέπε H. Diels, «Die Anfänge der Philologie bei den Griechen» *NJb* 25 (1910) 14 κ.ἑ., πρβλ. κατωτέρω, σελ. 53, σημ. 2.

[3] Περὶ τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀντισθένους διὰ τὴν *ὀνομάτων ἐπίσκεψιν* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 43. Πρβλ. καὶ Δημοκρίτου *γλῶσσαι* καὶ *ὀνομαστικῶν* [s i c] *Vors.* 68 B 26 (κατωτέρω, σελ. 50) — Μεταγενεστέρους συγγραφεῖς *περὶ συνωνύμων* βλέπε εἰς Schmid-Stählin, *Gr. Lit. Gesch.* II 2[6] (1924) 1080.

[4] Fr. 490 K. καὶ διὰ τὸ ἐν κυκλοφορίᾳ «βιβλίον» του *Ὧραι* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 36.

[5] Δὲν μνημονεύεται ἐν *Vors.* ἢ ἐν *Art. script.*· πρβλ. *Philetae Coi reliquiae*, ἔκδ. Kuchenmüller (Diss. Berlin 1927) test. 14, πρβλ. test. 15 a - b, 16 καὶ σελ. 22. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 107 - 108.

[6] *Vors.* 68 B 116, Δημήτρ. Φαληρ. fr. 93, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 4 (1949) 64, περὶ τοῦ Δημοκρίτου καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Δημόκριτον, μολονότι λέγει εἰς ἡμᾶς τόσα πολλὰ περὶ τῶν συγχρόνων του. Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον σχεδὸν πᾶν πεδίον γνώσεως, ὑπῆρχε εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Θρασύλλου,[1] μικρόν τι τμῆμα ὀνομαζόμενον *Μουσικὰ* μετὰ τὰ *ἠθικά*, *φυσικά*, κτλ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται εἰς τὰς γνώμας τοῦ Δημοκρίτου ἐπὶ φυσικῶν ζητημάτων ἢ ἠθικῆς, οὐδέποτε ὅμως εἰς τὸ φιλολογικὸν αὐτὸ τμῆμα τοῦ ἔργου του. Ὁ τίτλος του, ὡς καὶ οἱ τίτλοι ἄλλων ἐπὶ μέρους ἔργων του, *Περὶ ρυθμῶν καὶ ἁρμονίης*, *Περὶ ποιήσιος*, κτλ., συνάγεται ἐκ τῶν *Πινάκων*[2] τῆς Ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης καὶ σώζεται μόνον εἰς τὸν Διογένην Λαέρτιον. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ὀλίγων μεταγενεστέρων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι παρέθεσαν οἱαδήποτε ἐκ τῶν ἀποφθεγμάτων τοῦ Δημοκρίτου περὶ τῆς ποιήσεως, τῆς γλώσσης ἢ τῆς κριτικῆς ἀπέδωσε αὐτὸ εἰς ἕνα ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὡς ἄνω βιβλίων του. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀντιστοίχων ἀποσπασμάτων εἰς τὰς ἡμετέρας νεωτέρας συλλογὰς ἔχει γίνει συμφώνως πρὸς τὸ θέμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἕκαστον ἀπόφθεγμά του, καὶ ἑπομένως εἶναι ἀρκούντως αὐθαίρετος. Δὲν εἴμεθα κἂν βέβαιοι ὅτι διὰ τὰς ἐπικεφαλίδας των ἐχρησιμοποιήθησαν γνήσιαι ἐκφράσεις τοῦ Δημοκρίτου. Ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐγνώριζε τὴν «φιλοσοφίαν» τοῦ συμπολίτου του Πρωταγόρου, μαρτυροῦν αἱ πολεμικαί του (68 A 114, B 156) ἐναντίον της. Ἕνεκα τούτου θὰ ἐπεθυμοῦμεν πολὺ νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐὰν ὁ Δημόκριτος ἐδανείσθη παρ' ἐκείνου τὸν σπουδαῖον ὅρον : *ὀρθοέπεια*:[3] *Περὶ Ὁμήρου ἢ ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων* (68 A 33, XI 1 = B 20a). Ἡ διατύπωσις τοῦ τίτλου τούτου μᾶς κάμνει νὰ ἐννοήσωμεν διάκρισιν μεταξὺ ἀμέσως κατανοητῆς ἐπικῆς γλώσσης καὶ ἀπηρχαιωμένων λέξεων, ἐχουσῶν ἀνάγκην ἑρμηνείας. Αὐτὸ δὲν θὰ ἦτο ἐκπληκτικὴ καινοτομία, ἐφ' ὅσον ἡ ἀκρίβεια τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ δυσκολία τῶν σπανίων λεκτικῶν τύπων συνεζητοῦντο ἀπὸ τοῦ ἕκτου τοὐλάχιστον αἰῶνος.[4] Εἰς τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ θεϊκὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἐμπνευσμένην ποίησιν τοῦ Ὁμήρου εὑρίσκεται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Θεαγένους καὶ τῶν ραψῳδῶν κατὰ τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Ἀλλὰ συμφωνῶν μὲ τοὺς συγχρόνους του σοφιστὰς φαίνεται ὅτι ἀπέσχε ἀλληγορικῶν ἑρμηνειῶν.[5] Ὁ ἴδιος ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε εὐφυὴς καινοτόμος[6] εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς φιλοσοφίας. Ἀναμφιβόλως εἶχε βαθεῖαν γνῶσιν τῆς προγενεστέρας ποιήσεως καὶ πεζογραφίας, καθὼς καὶ εὐρύτητα πνεύματος εἰς τὰ γενικὰ περὶ γλώσσης ζητήματα. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐλαχίστων μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας διαθέτομεν, ἀσφαλῶς δὲν ἔκαμε εἰς τὸν γλωσ-

[1] *Vors.* 68 A 33, X καὶ XI· B 15 c - 26a. («Philologische Schriften»).

[2] O. Regenbogen, ἐν λέξει *Πίναξ*, *RE* XX (1950) 1441 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 44 καὶ *Excursus* περὶ τῆς *ὀρθοεπείας*.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13 κ.ἑ.

[5] Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνῶ μετὰ τοῦ R. Philippson, Democritea I. «D. als Homerausleger», *Herm.* 64 (1929) 166 κ.ἑ.

[6] K. v. Fritz, *Philosophie und sprachlicher Ausdruck bei Demokrit, Plato und Aristoteles* (New York 1938) 24 κ.ἑ.

σικὸν τομέα βήματα πρὸς τὰ πρόσω περισσότερα τῶν μεγάλων σοφιστῶν, ὑποπτεύομαι μάλιστα ὅτι εἰς τὸ πεδίον αὐτὸ ἡ παρόρμησις προήρχετο ἐξ ἐκείνων. Ἐνῶ ὅμως οἱ σοφισταὶ εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ συγκεντρώνουν τὴν ἔρευνάν των εἰς ἐπὶ μέρους προβλήματα,[1] τὸ καθολικὸν πνεῦμα τοῦ Δημοκρίτου προφανῶς ἐστοχάζετο ὅλα αὐτὰ[2] τὰ προβλήματα μὲ τὴν σειράν των. Δὲν τὸν ἐνδιέφεραν πράγματι οὔτε ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ὁμήρου οὔτε ἡ ρητορικὴ ἄσκησις, ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς παιδείας, ἀλλ' αἱ ἰδικαί του φιλοσοφικαὶ θεωρίαι. Οὕτω ἠρέσκετο νὰ ἀνιχνεύῃ ἐπικόν τινα στίχον προϋποθέτοντα ἤδη, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (68 A 101), τὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδικάς του δοξασίας ταύτισιν *νοῦ* καὶ *ψυχῆς*. Ἡ γενικὴ γλωσσικὴ[3] θεωρία του (68 B 26, τὸ πλέον ἐφθαρμένον χωρίον τοῦ Πρόκλου) συνεδέετο πιθανῶς μὲ τὴν ἀντίληψίν του περὶ καταγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ ὡς διετύπωσε αὐτὴν εἰς τὸ κύριον Περὶ φύσεως ἔργον του, τὸ *Μικρὸς διάκοσμος*.[4] Ἀσφαλῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Δημόκριτος προεσχεδίασε τὴν ἀλεξανδρινὴν φιλολογίαν ἢ ἀκόμη νὰ ἀναγορεύσωμεν αὐτὸν «παλαιὸν διδάσκαλον τῆς ἐπιστήμης» («Altmeister unserer Wissenschaft»), ὡς ἔπραξεν ὁ πλέον ἔνθερμος ἐκ τῶν θαυμαστῶν του.[5]

Ἐὰν τώρα στραφῶμεν εἰς ζητήματα φιλολογικῆς κριτικῆς, θὰ ἀνεμένομεν ἴσως νὰ ἀνακαλύψωμεν εἰς τοὺς σοφιστὰς νέαν τινὰ στάσιν ἔναντι τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἡ δραστηριότης τῶν ραψῳδῶν ἦτο πολὺ ἔντονος καὶ ἐσυνεχίσθη διαρκοῦντος τοῦ πέμπτου αἰῶνος.[6] Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν φαίνεται ὅτι τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ποιημάτων τῶν ἡρωϊκῶν μύθων ἐθεωροῦντο ἔργα ἑνὸς ποιητοῦ, ὀνομαζομένου Ὁμήρου. Ὁ παλαιότερος τῶν εἰς ἡμᾶς γνωστῶν συγγραφεὺς ἐλεγειῶν, ὁ Καλλῖνος ὁ Ἐφέσιος εἰς αὐτὸν ἀπέδιδε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἀκόμη καὶ τὰ ἔπη τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς θηβαϊκοὺς πολέμους.[7] Εἰς τὰ λαϊκὰ βιβλία τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τὰ ἐξιστοροῦντα τὴν ζωὴν τοῦ Ὁμήρου καὶ τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἡσίοδον, αὐτὸς εἶναι ὁ κατασκευαστὴς ἀξιολόγου ἀριθμοῦ ποιημάτων, κυρίως περὶ τοῦ τρωϊκοῦ

[1] Περὶ τοῦ Πρωταγόρου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 50, περὶ τοῦ Προδίκου σελ. 49, σημ. 3, περὶ τοῦ Ἱππίου σελ. 63, σημ. 5.

[2] Πρβλ. Ἀριστλ. *Γεν. Φθορ.* 315 a 34 *ἔοικε . . . περὶ ἁπάντων φροντίσαι* (68 A 35).

[3] Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 69, σημ. 2 (Πλατ. *Κρατ.*) καὶ σελ. 79, σημ. 2 (Ἀριστοτέλης).

[4] 68 B 4 C κ.ἑ.: Ὁ Diels δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν K. Reinhardt ἐκτυπώνων ὁλόκληρα τὰ τοῦ Διοδ. I 7 καὶ I 8 ὡς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Δημοκρίτου. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἀτέρμονος διαμάχης. Περὶ τῶν ἀντιρρήσεων εἰς τὸν Reinhardt, «Hekataios von Abdera und Demokritos», *Herm.* 47 (1912) 492 κ.ἑ. =*Vermächtnis der Antike* (1960) 114 κ.ἑ., βλέπε G. Pfligersdorffer, «Studien zu Poseidonios», *Sitz. Ber. Österr. Akad.*, Phil.-hist. Kl. 232 (1959) 5. Abh., 100 κ.ἑ.

[5] Ὁ H. Diels, τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1880, ἐπανέλαβε δὲ τοῦτο τὸ 1899 καὶ 1910, βλέπε *NJb* 25 (1910) 9.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13 κ.ἑ. καὶ 42.

[7] Καλλῖν. fr. 6 B.[4] (= Παυσ. IX 9.5), βλέπε E. Bethe, *Thebanische Heldenlieder* (1891) 147.

πολέμου, ἐπίσης ὅμως περὶ τῶν *Ἐπιγόνων* εἰς τοὺς θηβαϊκοὺς πολέμους καὶ περὶ τῆς *Ἀλώσεως τῆς Οἰχαλίας*. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Θεαγένης ἔγραψε περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως[1] τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου βαθμοῦ συνέδεε ὅλα αὐτὰ τὰ ἔπη μὲ αὐτόν. Εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας τῶν Παναθηναίων δὲν ἀπηγγέλλοντο μόνον τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα δύο ποιήματα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, ἕκαστον κατὰ ὡρισμένην σειράν. Ὁμοίως κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ περίφημος λόγος τοῦ Αἰσχύλου, ὅτι αἱ τραγῳδίαι του εἶναι «τεμάχια ἐκ τῶν μεγάλων συμποσίων τοῦ Ὁμήρου»,[2] ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν ἐχόντων θέμα τοὺς ἡρωϊκοὺς μύθους, καὶ τὸ αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζων[3] τὸν Σοφοκλέα ὡς *φιλόμηρον* ἱστορεῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἐτέρπετο μὲ τὸν ἐπικὸν κύκλον», ἐκ τοῦ ὁποίου ἤντλησε τὰ περισσότερα θέματα τῶν ἔργων του, ὡς ἔπραξε μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Εὐριπίδης. Ποῖος τελικῶς ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὴν ὑπερμέτρως πλουσίαν ἐπικὴν παραγωγὴν καὶ προέβη εἰς τὴν διάκρισιν ἑνὸς ἑκάστου ἔπους καὶ τοῦ ποιήσαντος τοῦτο ποιητοῦ;

Ἐὰν συμβουλευθῶμεν τὸν Wilamowitz, ὁ ὁποῖος ἠρεύνησε βαθύτερον τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐν τῷ συνόλῳ του,[4] συναντῶμεν ὑψιπετεῖς τινας σκέψεις: ὁ πέμπτος αἰὼν εἰς τὴν οὐσίαν περιορίζει τὴν κληρονομίαν τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν Ἰλιάδα, τὴν Ὀδύσσειαν καὶ τὸν Μαργίτην ἀπὸ λόγους καλλιτεχνικῆς κρίσεως (ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου). Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως οὐδεμία εὑρέθη μαρτυρία δι' αὐτὴν τὴν «ὑψηλοτέραν κριτικήν», εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται, οὔτε διὰ τὴν «ἐξέτασιν τῆς ποιητικῆς ἀξίας» ἢ διὰ τὴν «οὐσιωδῶς καλλιτεχνικὴν κρίσιν».[5] Ὁ μόνος ἐπὶ τοῦ παρόντος συγγραφεύς, τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος ἁπλῶς διεπίστωσε (II 116) τὴν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ ὅσων ἐκθέτουν τὰ *Κύπρια* περὶ τῆς διαδρομῆς τοῦ Πάριδος καὶ τῆς Ἑλένης ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὴν Τροίαν (fr. 12 Allen = fr. 10 Bethe) καὶ ὅσων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος παραδίδει ἡ Ἰλιὰς (*Z* 289 κ.ἑ.), καὶ κατὰ συνέπειαν ἠρνήθη εἰς τὸν Ὅμηρον τὴν πατρότητα τῶν *Κυπρίων*. Ὁ-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 12.

[2] Ἀθήν. VIII 347 E = test. 47, Aesch. ἔκδ. Wilamowitz 1914, σελ. 16 *τεμάχη τῶν Ὁμήρου μεγάλων δείπνων*.

[3] Ἀθήν. VII 277 E = test. εἰς στ. 94 *Βίου*, Σοφ. *Ἠλ.* ἔκδ. Iahn - Michaelis[3] (1882) 20 *ἔχαιρε . . . τῷ ἐπικῷ κύκλῳ*. Ὁ ὅρος *κύκλος* προφανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο εἰσέτι ὑπὸ τῶν «ἐριστικῶν», πρὸς δήλωσιν ὁλοκλήρου τοῦ κύκλου τῶν ἐπικῶν, δηλ. τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ἀντέκρουε (βλέπε κατωτέρω, σελ. 87).

[4] U.v. Wilamowitz, *Homerische Untersuchungen* (1884), κεφ. II 4, σελ. 328 κ.ἑ· «Der epische Cyclus», ἰδίως σελ. 352 κ.ἑ., 366 κ.ἑ. Πρβλ. E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 154, καὶ T. W Allen, *Homer, Origins and Transmission* (1924) 51, 75.

[5] *Die Ilias und Homer* (1916) 365. Πρβλ. *Platon* I (1919) 71 (περὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα): «Καὶ ἡ ἀνωτέρα κριτική, *ἡ ἐξέτασις τῶν ποιημάτων ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν* [ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου] καὶ τὸν χρόνον τῆς γενέσεώς των προχωρεῖ μὲ τόλμην καὶ ἔχει τὸ ἐπίτευγμα, ὅτι ἐκτὸς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας οὐδὲν ἄλλο ἡρωϊκὸν ἔπος προσγράφεται εἰς τὸν Ὅμηρον». Πρβλ. H. Diels *NJb* 1910, 13.

μιλῶν περὶ τῶν Ὑπερβορείων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς *Ἐπιγόνους* τοῦ Ὁμήρου (IV 32), ὁ Ἡρόδοτος προσέθεσε μετ' ἐπιφυλάξεως «ἂν πράγματι ὁ Ὅμηρος[1] ἐποίησε τὸ ἐπικὸν αὐτὸ ποίημα» (*Epig.* fr. 3 Allen). Ὁ ἱστορικὸς διερωτᾶται ἂν ἡ παράδοσις τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἶναι ἀξιόπιστος· μία αὐστηρῶς λογικὴ συζήτησις τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλένης (II 113-20) ἀποκαλύπτει ἀντιφάσεις καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ διήγησις εἰς τὴν Ἰλιάδα περὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς Ἑλένης εἰς Τροίαν ἦτο ἐσφαλμένη καὶ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐγνώριζον τὰ κατ' αὐτὴν καλύτερον. Δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὰ λογοτεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαφόρων ἐπῶν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ διαχωρίσωμεν τὰ καλύτερα ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὑπολοίπων.[2] Ματαίως ζητοῦμεν περισσότερα. Ἡ ἀναφορὰ[3] τοῦ Wilamowitz εἰς τὸν Στησίμβροτον καὶ τὸν Ἱππίαν τὸν Θάσιον, μὴ ἐπαναληφθεῖσα ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς εἰς τὰ μεταγενέστερα βιβλία του, οὐδεμίαν βοήθειαν παρέχει. Ὁμιλήσαντες εἰς τὰ προηγούμενα περὶ ἀλληγορίας εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσωμεν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου τοῦ Στησιμβρότου περὶ Ὁμήρου. Αὐτὸς δὲν ἐλέγχει «περὶ τοὺς τύπους παραβάσεις», ἀπαντώσας εἰς διάφορα ἐπικὰ ποιήματα, ἀλλὰ μόνον τὸ περιεχόμενον μερικῶν χωρίων τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Ἱππίας[4] προέτεινε δύο ἀναγνώσεις εἰς *B* 15 καὶ *Ψ* 328 ὡς λύσεις ἐπὶ μέρους μᾶλλον περιέργων προβλημάτων τοῦ κειμένου, τὰς ὁποίας ἀναφέρει μόνον ὁ Ἀριστοτέλης.[5] Δὲν ὑπάρχει λόγος ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριζόμενοι δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα, προφανῶς ἄλλωστε οὗτος δὲν ἐνδιεφέρετο περὶ τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων ἐπικῶν ποιημάτων μεταξύ των.

Ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι ἀπροσδόκητον καὶ κάπως ἀπογοητευτικὸν ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τῶν σοφιστῶν δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν σαφῆ ἴχνη τῆς κρίσεως ποιημάτων, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοὺς καλυτέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὡς «τὸ ὡραιότερον ἄνθος τῆς φιλολογίας».[6] Ἐπανεξετάζοντες ὅμως τὸ πρᾶγμα εὑρίσκομεν ὅτι τὸ ὡς ἄνω ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν μας συνάδει πρὸς τὴν γενικὴν

[1] Πρβλ. *Certamen Homeri et Hesiodi* 15 σελ. 43.1 Wil. *Vitae Hom.* = Allen, Hom. V σελ. 235, στ. 260 *Ἐπιγόνους . . . φασί γάρ τινες καὶ ταῦτα Ὁμήρου εἶναι.*

[2] Ὁ H. Diels, *NJb.* 25 (1910) 13, σημαντικῶς ὑπερτιμᾷ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἡροδότου («ὁ ὁποῖος πρῶτος. . . ἐπεδίωξε ἐπιτυχῶς νὰ διαχωρίσῃ τὸν γνήσιον ἀπὸ τὸν μὴ γνήσιον Ὅμηρον. . . ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα» κτλ.).

[3] *Hom. Untersuch.* 366. Ἀφοῦ ἀνέφερε τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου ἐπὶ τῆς διαφωνίας *Ἰλιάδος* καὶ *Κυπρίων* εἰς ἓν σημεῖον τοῦ θέματός των, συνεχίζει : «Ἀκόμη καὶ ἡ παιδική, ἀνώριμος, φιλολογία τῶν Θασίων Στησιμβρότου καὶ Ἱππίου πρέπει νὰ εἶχε προσκρούσει εἰς τυπικὰς διαφοράς». Περὶ τοῦ Στησιμβρότου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 42.

[4] F. A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CLXVIII, Ὁ «Hippias, acumine artibus Loyolae digno» ὀφείλει τὴν νεωτέραν φήμην του εἰς τὴν ὅλην σελίδα, τὴν ὁποίαν εἶχε ἀφιερώσει εἰς αὐτὸν ὁ F. A. Wolf εἰς τὸν μικρὸν τόμον του.

[5] Ἀριστλ. *Ποιητ.* 25, σελ. 1461 a 22 καὶ *Σοφ. Ἔλ.* 4 σελ. 166 b 1 κ.ἑ., Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπε τὰ ὑπομνήματα τῆς *Ποιητικῆς*. Περὶ *λύσεων* καὶ *λυτικῶν* βλέπε κατωτέρω, σελ. 82 κ.ἑ.

[6] Διον. Θρ. I σελ. 6.2 Uhl. *κρίσις ποιημάτων, ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.*

γραμμὴν τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, ὅτι δηλαδὴ οἱ σοφισταὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν «σκαπανεῖς τῆς φιλολογίας». Ἡ μελέτη τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἶχε δι' αὐτοὺς ἕνα σκοπὸν μόνον, νὰ ὑποβοηθήσῃ τὰς ρητορικὰς καὶ παιδευτικὰς ἐπιδιώξεις των.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν γλαφυρὸς συγγραφεὺς ἦτο ὁ Σικελιώτης Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπίσης κλίσιν πρὸς θεωρητικὴν διαπραγμάτευσιν προβλημάτων ὕφους.[1] Γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐπομένως συνομήλικος τοῦ Πρωταγόρου λέγεται ὅτι ἔφθασε εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 105 ἢ 109 ἐτῶν. Ἡ πρώτη ὅμως ἐπίσκεψίς του εἰς τὰς Ἀθήνας ἔγινε μόνον τὸ 427 π.Χ., μετὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον ἀρχίσει ἐκεῖ τὴν δραστηριότητά των ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Πρόδικος. Εἶχον ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας των, ὅπως ἐδείξαμεν, τὸ *παιδεύειν* ἕκαστον μαθητὴν ἀποβλέποντες νὰ καταστήσουν αὐτὸν *περὶ ἐπῶν δεινὸν* (*Πρωτ.* 338 D). Καὶ ἂν ὁ Γοργίας εἶχε δώσει ὅλην τὴν ἔμφασίν του εἰς τὴν ρητορικὴν ἄσκησιν, συμφώνως πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ Πλάτωνος (*Μένων* 95 C *δεινοὺς λέγειν*, *Γοργ.*, 459 C κ.ἑ.), καὶ δὲν ἰσχυρίσθη ρητῶς ὅτι ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς παιδείας, ἐν τούτοις πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον τῆς σοφιστικῆς κινήσεως.[2]

Τὰ δύο μέχρις ἡμῶν διασωθέντα ρητορικὰ *παίγνια* τοῦ Γοργίου, τὸ *Ἑλένης ἐγκώμιον* (*Vors.* 82 B 11[3] = *Art script.* B VII 39) καὶ ἡ *Παλαμήδους ἀπολογία* (B 11 a = B VII 44) ἀποκαλύπτουν τὸν ζῆλον του νὰ δημιουργήσῃ νέον πεζογραφικὸν ὕφος, ἀνταγωνιζόμενον τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος καὶ οὕτω δεικνύουν αὐτὸν ἀντάξιον μαθητὴν τοῦ συμπατριώτου του, τοῦ ποιητοῦ Ἐμπεδοκλέους.[4] Τὰ Ὁμηρικὰ Σχόλια περιέχουν ἓν τοὐλάχιστον παράδειγμα δεικνύον πῶς παρέλαβε μίαν ἀντίθεσιν ἔκ τινος στίχου τῆς Ἰλιάδος καὶ διηύρυνε αὐτὴν διὰ δευτέρας ἀντιθέσεως: *Δ* 450 *ἔνθα δ' ἄμ' οἰμωγή τε καὶ εὐχωλὴ πέλεν ἀνδρῶν*· Σχολ. T *Γοργίας· ἀνεμίσγοντο δὲ λιταῖς ἀπειλαὶ καὶ εὐχαῖς οἰμωγαί* (B 27 = B VII 43). Τὸ παράδειγμα προέρχεται ἴσως ἔκ τινος τῶν ἀπολεσθέντων ὑποδειγματικῶν λόγων του.[5] Κάπου ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὅμηρον ὡς ἀπόγονον τοῦ Μουσαίου

[1] *Vors.* 82 AB, *Art. script.* B VII. Δὲν θὰ ἀνέμενέ τις νὰ εὕρῃ βιβλίον του τιτλοφορούμενον *Ὀνομαστικόν*, ἐν τούτοις ὁ Πολυδ., IX praef., ἀποδίδει αὐτὸ *Γοργίᾳ τῷ σοφιστῇ* καὶ τὸ παραθέτει I 145 (*ἐπίβολος* = *ἔμβολος* «πάσσαλος», τὸ ὁποῖον δὲν εὑρηται ἐν L-S ὑπὸ τὴν λέξιν *ἐπίβολος*). Πρβλ. C. Wendel, *RE* XVIII (1939) 507. Δὲν παραπέμπουν εἰς τὸ *Ὀνομαστικὸν* αὐτὸ οὔτε οἱ Diels-Kranz, οὔτε ὁ Radermacher. Ἔπρεπε νὰ ἀνεφέρετο ὑπὸ τὰ *Dubia* ἢ *Falsa*. Ὁ Γοργίας ὁ Ἀθηναῖος *FGrHist* 351, ὁ ὁποῖος ἔγραψε *Περὶ ἑταίρων*, ἴσως εἶναι συγγραφεύς του. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 249, σημ. 4.

[2] Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τῆς θέσεως τοῦ Γοργίου βλέπε E. R. Dodds, *Plato: Gorgias* 6 - 10.

[3] Πρβλ. Gorgiae *Helena*, recogn. et interpretatus est O. Immisch (*Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen* 158 [1927]), μὲ πολὺ χρήσιμον ὑπόμνημα.

[4] *Vors.* 31 A 1 § 58. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 16.

[5] B 17 = B VII 19 καὶ B 14 = B VII 1.

(Β 25), ὄχι τοῦ Ὀρφέως. Τὰ θέματα τῶν δημηγοριῶν του, ἐπικῶν ἀρχικῶς ὑποθέσεων, εἶχον πραγματευθῆ ὅλαι αἱ Ἀττικαὶ τραγῳδίαι καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς πεζὸς λόγος τοῦ Γοργίου ὀφείλει περισσότερα εἰς αὐτὰς παρὰ εἰς τὴν παλαιοτέραν ποίησιν. Πέραν ὅμως τῶν περὶ τὸ ὕφος ἐπινοήσεών του ὁ Γοργίας φαίνεται ὅτι εἶχε ἐντελῶς νέον καὶ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τραγῳδίαν. Οὔτε ἄλλου τινὸς ἐκ τῶν σοφιστῶν οὔτε τοῦ Ἡροδότου ἢ τοῦ Δημοκρίτου γνῶμαι διεσώθησαν περὶ τῆς συγχρόνου αὐτῶν ἀττικῆς ποιήσεως. Μόνον ὁ Γοργίας ὁμιλῶν περὶ τοῦ Αἰσχύλου ἐχαρακτήρισε ἓν ἐκ τῶν δραμάτων του, τοὺς *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, μεστὸν Ἄρεως (Β 24).[1] Ἡ αὐτὴ φράσις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς *Βατράχους* (1021) τοῦ Ἀριστοφάνους *δρᾶμα ποιήσας Ἄρεως μεστὸν — ποῖον; — τοὺς Ἑπτ' ἐπὶ Θήβας*, ὅπου λέγεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Αἰσχύλου πρὸς τὸν Διόνυσον. Χρονολογικῶς εἶναι δυνατὸν βεβαίως ὁ Γοργίας, ὁ ὁποῖος ἐπέζησε τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος κατὰ δέκα περίπου ἔτη, νὰ ἔλαβε τὰς λέξεις ἐκ τῆς κωμῳδίας, διδαχθείσης τὸ 405.[2] Προφανῶς ὅμως ἡ περιπατητικὴ πηγὴ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλησεν ὁ Πλούταρχος, λέγει ὅτι ὁ Γοργίας ἐσμίλευσε τὴν εὔστοχον φράσιν. Ἐὰν δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν παράδοσιν (καὶ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ πράττωμεν τοῦτο εἰς τοιαύτας περιπτώσεις), πρέπει ὁ Ἀριστοφάνης νὰ ἐδανείσθη τὴν φράσιν ἀπὸ τὸν Γοργίαν. Ἄλλωστε εἶναι περισσότερον εὐλογοφανὲς νὰ ἐχρησιμοποίησε ὁ Αἰσχύλος τοῦ Ἀριστοφάνους περίφημον φράσιν εὐνοϊκὴν διὰ τὸν ἑαυτόν του, παρὰ νὰ ἀνέφερε ὁ Γοργίας τὸν Ἀριστοφάνη ἐπὶ λέξει. Θεωροῦμεν μάλιστα ὅτι δικαιούμεθα προχωροῦντες ἔτι περισσότερον νὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς λογοτεχνικὰς διαπιστώσεις ἢ κρίσεις του ὀφείλει καὶ τίποτε ἄλλο εἰς τὸν Γοργίαν ἢ εἰς ἄλλον σύγχρονον αὐτοῦ σοφιστήν. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἐμπεριστατωμένων ἐρευνῶν[3] καὶ εὐφυῶν συνδυασμῶν δὲν κατέληξε εἰ μὴ εἰς τὴν πιθανολόγησιν ὅτι αἱ λέξεις καὶ αἱ ἰδέαι τῆς γιγαντιαίας ἀμίλλης μεταξὺ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου δὲν εἶναι παντελῶς ἐπινοήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐσημειώσαμεν ἓν σημεῖον ἐπαφῆς μετὰ τοῦ Γοργίου εἰς τοὺς *Βατράχους* 1021. Ἐκτὸς τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ μιᾶς ἐπὶ

[1] Βλέπε *Excursus*.

[2] Σθεναρὸς ὑπέρμαχος τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἦτο ὁ O. Immisch, 29 κ.ἑ., ἀλλὰ βλέπε τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Radermacher, *Philol. Wochenschrift* 1928, 5 κ.ἑ.

[3] Ὁ M. Pohlenz, «Die Anfänge der griechischen Poetik», *NGG* 1920, Phil-hist. Klasse, 142 - 78 = *Kleine Schriften II* (1965) 436 κ.ἑ., προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε θεωρητικὸν βιβλίον τοῦ Γοργίου περιέχον σύγκρισιν Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου. Μολονότι τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτόν, τὸ ἄρθρον προσφέρει πολύτιμον συλλογὴν σχετικῶν χωρίων τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ προεκάλεσε πολὺ ζωηρὰν συζήτησιν. Οἱ Wilamowitz, Radermacher, W. Kranz, M. Untersteiner (*The Sophists*, Ἀγγλ. μετάφρ. 1954 μετὰ χρησίμου βιβλιογραφίας 192 κ.ἑ.), W. Schadewaldt, E. Fraenkel καὶ ἄλλοι ἔλαβον μέρος εἰς αὐτήν· ὁ Pohlenz, *Herm.* 84 (1956) 72 κ.ἑ. = *Kl. Schr.* II 585 κ.ἑ., λίαν εὐγενῶς ἀνεκάλεσε μέγα μέρος τῶν ὑπερβολῶν του.

μέρους τραγῳδίας διεσώθησαν μερικαὶ συμπτωματικαὶ κρίσεις τοῦ Γοργίου περὶ τῆς τραγικῆς τέχνης καὶ τῆς ποιητικῆς γενικῶς τέχνης ὡς καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν ἔντεχνον πεζογραφίαν, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἔχουν ἀκριβεῖς ἀντιστοιχίας πρὸς τὰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Πλούταρχος (*Πότερον Ἀθην.* 5, σελ. 348 C, πρβλ. *Πῶς δεῖ ποιημ. ἀκούειν* σελ. 15 D) παραθέτει ἐκ τοῦ Γοργίου τὰ ἑξῆς: *ἡ τραγῳδία . . . παρασχοῦσα τοῖς μύθοις καὶ τοῖς πάθεσιν ἀπάτην, ὡς Γοργίας* (*Vors.* 82 B 23) *φησίν, ἦν* (*ἦν* 15 D : *ἦν* 348 C) *ὅτ' ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος* (πρβλ. *Δισσοὶ λόγοι* 3. 10, *Vors.* 90, II σελ. 411, 1) *καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος*, «ἡ τραγωδία . . . διὰ (τῆς παραστάσεως τῶν) μύθων καὶ παθῶν προεκάλεσε ἀπάτην τοιαύτην, ὥστε αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀπατᾷ, εἶναι δικαιότερος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν ἠπάτησε, ἐκεῖνος δέ, ὁ ὁποῖος ἠπατήθη, εἶναι σοφώτερος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν ἠπατήθη». Αὐτὸ ἴσως εἶναι σοβαρά, ὄχι εἰρωνικὴ παρατήρησις διὰ τὰς ὑπὸ τῆς τέχνης παραγομένας «ψευδαισθήσεις». Ὁ Εὐριπίδης κατηγορῶν τὸν Αἰσχύλον, *ὡς ἦν ἀλαζὼν καὶ φέναξ οἷοις τε τοὺς θεατὰς/ἐξηπάτα* (Ἀριστ. *Βάτρ.* 909), ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶναι ἀγύρτης καὶ ψευδολόγος, ὁ ὁποῖος ἐξαπατᾷ τὸ ἀκροατήριόν του. Τοιαύτη κατηγορία (διὰ *ψεῦδος*) ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς λογοτεχνικῆς πολεμικῆς καὶ παρῳδίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὄχι κωμικὴν διαστρέβλωσιν μιᾶς δῆθεν σοφιστικῆς «θεωρίας» περὶ ἰλλυζιονισμοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ Γοργίου καὶ Ἀριστοφάνους.

Ἔχομεν παρατηρήσει ὅτι ἡ ἰδία ἡ ποίησις ἤνοιξε τὴν ὁδὸν τῆς κατανοήσεώς της καὶ ὅτι οἱ ἁρμόδιοι κριτικοὶ τῆς ποιήσεως ἦσαν φυσικὰ οἱ ποιηταί, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται ἰδίᾳ εἰς τὴν δραματικὴν κριτικήν.[1] Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν σπουδαίων θεμάτων τῆς Ἀρχαίας Κωμῳδίας ἀπὸ τῆς καταβολῆς της,[2] καὶ ὁ Ἀριστοφάνης πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὁ μεγαλύτερος κληρονόμος αὐτῆς τῆς παραδόσεως. Ἠδυνήθημεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν μεμονωμένους τινὰς στίχους τοῦ Ἀριστοφάνους, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν πῶς ἤρχισαν οἱ σοφισταὶ νὰ ἑρμηνεύουν τὴν παλαιοτέραν ποίησιν ἢ νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς γλώσσης. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης υἱοθέτησε ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν συγχρόνων του θέματα περισσότερα τῆς ὡς ἄνω φράσεως τοῦ Γοργίου περὶ τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλὰ θὰ ἦτο παράτολμον δι' ἁπλῶν εἰκασιῶν νὰ ἀποσπάσωμεν τὰς λογοτεχνικὰς κρίσεις ἐκείνου καὶ νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὰς εἰς τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν σοφιστῶν. Εἶχε τὰς ἰδικάς του ἰδέας καὶ τὴν ἰδικήν του δημιουργικὴν γλῶσσαν, καὶ εἰς αὐτὸ ἀκρι-

[1] Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς κρίνοντας τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας, ὁ A. Pickard - Cambridge *The Dramatic Festivals of Athens* (1953) 98, παρατηρεῖ εἰρωνικῶς: «Ὅτι ἀπητεῖτο νὰ ἔχουν κριτικήν τινα ἱκανότητα εἶναι ἀπίθανον». Οὕτω αὐτοὶ οἱ κριταὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν.

[2] Ὁ A.E. Roggwiller, *Dichter und Dichtung in der attischen Komödie* (Diss. Zürich 1926) συνέλεξε τὸ ὑλικὸν μᾶλλον ἀνεπαρκῶς (βλέπε E. Wüst, *Philol. Wochenschr.* 1927, 1137 κ.ἑ.), W. Schmid, *Gesch. d. griech. Lit.* I 4 (1946) 11, 13, 21, 209, κτλ.

βῶς τὸ αἰσθητικὸν πεδίον οἱ ποιηταὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος[1] ἐχρησιμοποίησαν ἐκφράσεις δημιουργηθείσας προφανῶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἡ τοποθέτησίς του ἔναντι τῆς ποιήσεως ἦτο θεμελιωδῶς ἀντίθετος τῆς τῶν σοφιστῶν. Ἐθεώρει τὴν παλαιοτέραν ποίησιν ὡς τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς *ἀρχαίας παιδείας*. Ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, πρᾶγμα φυσικώτατον, ἦτο «ἠθικὴ» ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων καὶ κατόπιν. Μόνον κατὰ τὴν μεγάλην κρίσιν περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται συνειδητὸν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἠθικὴ τάσις της ἦτο πρόβλημα[2]. Τὴν ἀποδεδειγμένην μαρτυρίαν διὰ τὴν νέαν στοχαστικὴν ἀντιμετώπισίν της δίδει ὁ Ἀριστοφάνης εἰδικῶς εἰς τοὺς *Βατράχους*, ἔνθα οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τοῦ παρελθόντος, ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, ἐπιδοκιμάζονται ὡς οἱ ἠθικοὶ ἡγέται τοῦ λαοῦ των, ἐνῶ οἱ σύγχρονοι ποιηταί, ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, ἢ «φιλόσοφοι», ὡς ὁ Σωκράτης καὶ οἱ σοφισταί, καταδικάζονται ὡς καταστροφεῖς τῶν ἠθῶν.

Εἰς τὴν δημηγορίαν του περὶ Ἑλένης ὁ Γοργίας ὑπογραμμίζει καὶ πάλιν τὴν σημασίαν τῆς ἀπάτης, τῆς «ἐξαπατήσεως», τὴν ὁποίαν πᾶς λόγος εἴτε ἔμμετρος εἴτε πεζὸς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ προξενῇ (*Ἑλ.* 8.10 καὶ πιθανῶς 11). Ἔπειτα ἀποκαλεῖ γενικῶς τὴν ποίησιν «λόγον ἐν μέτρῳ», *τὴν ποίησιν ἅπασαν καὶ νομίζω καὶ ὀνομάζω λόγον ἔχοντα μέτρον* (*Ἑλ.* 9), ὅπερ ἠχεῖ ὡς νὰ ὑποβιβάζῃ αὐτὴν πρὸς ἐξύψωσιν τῆς ρητορικῆς. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως προχωρεῖ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐξαιρετικῶς ἰσχυροῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς τῆς «μετρικῆς συνθέσεως» ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν, *ἧς τοὺς ἀκούοντας εἰσῆλθε καὶ φρίκη περίφοβος καὶ ἔλεος πολύδακρυς καὶ πόθος φιλοπενθὴς κτλ.*, «φρικίασις μετὰ μεγάλου φόβου καὶ θρῆνος μετὰ πολλῶν δακρύων καὶ διακαὴς πόθος ὀδύνης». Αἰσθάνεταί τις βεβαίως τὴν τάσιν νὰ περιορίσῃ τὰς λέξεις αὐτὰς εἰς τὴν τραγῳδίαν, ὡς ἔπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν *Ποιητικήν* του,[3] ἀναμφιβόλως ὅμως ὁ Γοργίας περιελάμβανεν εἰς αὐτὰς καὶ τὴν ἐπικὴν ὡς καὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἂν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸ κείμενον τῶν δύο χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν. Δὲν εἶμαι καὶ πολὺ βέβαιος, ἂν δὲν ἐννοῆται προσέτι ὅτι ἡ ρητορεία, ὁ καθαρὸς καὶ ἁπλοῦς λόγος ἄνευ μουσικῆς ἢ μέτρου, δύναται νὰ εἶναι ἐξ

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 163 κ.ἑ.

[2] Πρβλ. *DLZ* 1935, 2134 καὶ ὁλόκληρον τὴν ἐπισκόπησίν μου τοῦ W. Jaeger, *Paideia* I (1934). Βλέπε καὶ *Die griechische Dichtung und die griechische Kultur* (1932) 18.

[3] Βλέπε Pohlenz, ἐνθ' ἀνωτ. 167 κ.ἑ. καὶ ἰδίᾳ W. Schadewaldt, «Furcht und Mitleid ?» *Herm.* 83 (1955) 129 κ.ἑ., 144, 158, 165 = *Hellas und Hesperien* (1960) 346 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος δίδει τὴν πλέον ἀναλυτικὴν καὶ πειστικὴν ἑρμηνείαν τῶν σχετικῶν ὅρων *φόβος* (*φρίκη*) καὶ *ἔλεος*. Πρβλ. καὶ H. Flashar, «Die Lehre von der Wirkung der Dichtung in der griechischen Poetik», *Herm.* 84 (1956) 18 κ.ἑ. : Ἐξήτασε μετὰ προσοχῆς τὸ Corpus Hippocraticum διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ *φόβος* καὶ ὁ *ἔλεος* μὲ ὅλα τὰ σωματικὰ συμπτώματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Γοργίας ἔχουν τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν φιλολογίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε κατωτέρω, σελ. 89.

ἴσου ἀποτελεσματική. Διότι ὁ Γοργίας ἤρχιζε αὐτὸ τὸ μέρος τῆς δημηγορίας του μὲ τὴν πανηγυρικὴν πρότασιν (*Ἑλ.* 8) *λόγος δυνάστης*[1] *μέγας ἐστίν*, «ὁ λόγος εἶναι ἄρχων μέγας . . . ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παύῃ τὸν φόβον καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν ὀδύνην καὶ νὰ δίδῃ χαρὰν καὶ νὰ ἐπαυξάνῃ τὸν ἔλεον», *δύναται γὰρ καὶ φόβον παῦσαι καὶ λύπην ἀφελεῖν καὶ χαρὰν ἐνεργάσασθαι καὶ ἔλεον ἐπαυξῆσαι.* Αὐτὸ ἠχεῖ ὡς ὕμνος ἐν πεζῷ λόγῳ[2] πρὸς θείαν δύναμιν. Πράγματι λέγεται ὅτι ὁ λόγος «πραγματοποιεῖ ἔργα πάρα πολὺ θεῖα», *θειότατα ἔργα ἀποτελεῖ*. Τοιαῦται προτάσεις εἶναι ἀληθὲς δεῖγμα τοῦ ὕφους τοῦ Γοργίου, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἴχνη θεωρίας τινὸς περὶ ποιητικῆς. Μερικαὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκφράσεών του τῶν καταπληκτικῶς ἰδιοτύπων, ὡς ἡ τῆς φρίκης καὶ τοῦ ἐλέου, ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς μεταγενεστέρας θεωρίας, ὡς συνέβη μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐξέλεξε ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τοὺς *Ἑπτά*. Ἡ βασικὴ φιλοδοξία τοῦ Γοργίου ἦτο νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς μαθητάς του τὰ τεχνικὰ «μυστικὰ» τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς ὕφους του. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ τελειότης τῆς μορφῆς του προεκάλει πράγματι εἰς τοὺς ἀκροατάς του τὰ συναισθήματα τὰ ὁποῖα περιέγραψε. Πολλάκις αἱ προσπάθειαι τοῦ Γοργίου κατὰ τοὺς ἀρχαίους[3] καὶ τοὺς νεωτέρους[4] χρόνους ἐγελοιοποιήθησαν — αὐτὸ εἶναι εὐκολώτερον ἀπὸ τὸ νὰ προσπαθήσῃ τις νὰ διατυπώσῃ ἀκριβοδικαίαν κρίσιν περὶ αὐτοῦ. Τὸ περίτεχνον καὶ τὸ κενὸν τῶν ἠχηρῶν φράσεων τοῦ virtuoso (δεξιοτέχνου) ἴσως εἶναι φορτικὸν ἢ καὶ ἀποκρουστικόν, ἰδιαιτέρως εἰς τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν. Ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ σήμερον αἰσθανόμεθα ὅτι ἡ ὄπισθεν αὐτῶν κινητηρία δύναμις εἶναι μία γνησία *φιλία*, ἕνας ἔρως πρὸς τὸν λόγον. Αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶχε «γοητεύσει» τοὺς συγχρόνους του καὶ ὅτι ἤσκησε μόνιμον ἐπίδρασιν.[5] Τοιοῦτον ἐλατήριον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παροραθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς μίαν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας.

Ἐκ τῶν πολλῶν μαθητῶν τοῦ Γοργίου οἱ περισσότερον διακριθέντες ἦσαν ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἀλκιδάμας, δύο διαφορετικαί, ἀκόμη καὶ ἀντίθετοι μορφαί. Ὡς ὁ διδάσκαλός του οὕτω καὶ ὁ Ἰσοκράτης[6] (436-338 π.Χ.) δὲν ὑπῆρξεν ὁ εὐνοούμενος οὔτε τῶν φιλοσόφων, οὔτε τῶν φιλολόγων. Οὐδεὶς ὅμως δύναται

[1] Pohlenz, ἔνθ' ἀνωτ. 174 κ.ἑ., M. Untersteiner, *The Sophists* (1954), σελ. 107, 114., J.W.H. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity* I (1934, ἀνατυπ. 1952) 18.

[2] Περὶ τὰ 2000 ἔτη ἀργότερον, τὸ 1444, ὁ Lorenzo Valla ἤρχιζε τὸ ἔργον του *Elegantiae Latini Sermonis* διὰ παρομοίου ἐνθουσιώδους ὕμνου τῆς λατινικῆς γλώσσης.

[3] Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Περὶ ὕψους* 3. 2 τὸ *οἰδοῦν, μειρακιῶδες, ψυχρόν, κακόζηλον* κτλ.

[4] J.D. Denniston, *Greek Prose Style* (1952) 10 κ.ἑ., «ἡ ἐπίδρασις ἦτο, νομίζω, ἐντελῶς κακή».

[5] E. Norden, *Die antike Kunstprosa* I (1898) 63 - 79, «Gorgias und seine Schule», σελ. 15 κ.ἑ. «Die Begründung der attischen Kunstprosa».

[6] *Art. script.* B XXIV Radermacher (1951), Marrou 79 - 91. Πάντοτε ἐθεώρουν τὴν περὶ τοῦ Ἰσοκράτους κρίσιν τοῦ W. Jaeger (*Paideia III* 199 - 225, ἰδίως 222 κ.ἑ.) ἀκριβοδικαίαν, καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διαφωνῶ μὲ τὸν Marrou. W. Steidle, *Herm.*80 (1952), 257 κ.ἑ., ἰδίως 274 κ.ἑ., 296.

νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀληθῆ ἀγάπην του πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν του ἐπ' αὐτῆς. Ἔφερε τὴν τέχνην του, τὴν τέχνην τοῦ λογογράφου, εἰς τελειότητα καὶ ἐπέτυχε νὰ διδάξῃ τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Ὡς παιδαγωγικὴ ἰδιοφυΐα δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν Μελάγχθονα. Παρὰ τὸν πολεμικόν του λόγον *Κατὰ τῶν σοφιστῶν* (*λογ.* 13), εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ψευδῶν ἰσχυρισμῶν τῶν ἀντιπάλων του, ἀντιπροσωπεύει τὴν δόκιμον λογοτεχνικὴν ἐπίδοσιν τῆς ὅλης κινήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεσουρανήσεως αὐτῆς. Ἀκολουθῶν τὸν Γοργίαν ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος «ὕμνον» εἰς τὸν *λόγον*.[1] Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὸν Γοργίαν, ὁ *λόγος* του δὲν ἐπεδίωκε νὰ προκαλέσῃ τὰ συναισθήματα τῆς *φρίκης* καὶ τοῦ *ἐλέου*, ἀλλὰ νὰ πείσῃ διὰ τῆς λογικῆς, δι' εὐσταθῶν ἐπιχειρημάτων (*πείθειν*, *πίστεις*). Ἐλέχθη ὅτι αὐτὸς εἶχε ὀνομάσει τὴν ρητορικὴν *πειθοῦς δημιουργόν*, persuadendi opificem (*Art. script.* B XXIV 18, πρβλ. 19 *ἐπιστήμην πειθοῦς*). Μερικοὶ σοφισταὶ συνέχεον δυστυχῶς τὴν δημιουργικὴν αὐτὴν χρῆσιν τῆς λογικῆς, τὸν *λόγον*, πρὸς τὴν στεῖραν γνῶσιν, *γράμματα*, ὡς παρεπονεῖτο ὁ Ἰσοκράτης (*λογ.* 13 *κ. σοφ.* 10 κ.ἑ.). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἴδιον, ἀναμφιβόλως ἐξετίμα πολὺ τὴν εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποιήσεως ὅσον καὶ τῆς ἐντέχνου πεζογραφίας (*λογ.* 2 *πρὸς Νικοκλ.* 13, *κτλ.*), ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον αὕτη ὡδήγει εἰς τὸ τελικὸν ἰδεῶδες, τὸ εὖ λέγειν, «τὸ καλῶς ὁμιλεῖν».[2] Αὐτὸ δὲν λέγεται μὲ καθαρῶς τυπικὴν ἔννοιαν. «Ἡ καλὴ χρησιμοποίησις τοῦ λόγου», *λόγῳ καλῶς χρῆσθαι*, εἶναι ἡ καλυτέρα ἐγγύησις τῆς *παιδεύσεως*, τῆς «μορφώσεως» (*λογ.* 4, *Παν.* 49). Καὶ «ὀνομάζονται Ἕλληνες μᾶλλον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν τοῦ ἰδικοῦ μας (τ.ἔ. τοῦ ἀθηναϊκοῦ) πολιτισμοῦ παρὰ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμερίζονται τὴν κοινήν μας καταγωγὴν» καὶ *μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας* (αὐτόθι 50, πρβλ. 15.293). Διὰ πρώτην φορὰν ἡ πολιτιστικὴ ἑνότης τῶν «Ἑλλήνων» διακηρύσσεται ἐνσυνειδήτως εἰς τὴν περίφημον αὐτὴν κρίσιν τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀτενίζει μακράν, εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον.[3] Διὰ τοὺς γενικοὺς αὐτοὺς λόγους δικαιοῦται νὰ ἔχῃ τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας.

Ὁ Ἀλκιδάμας,[4] ἴσως κατά τι πρεσβύτερος τοῦ Ἰσοκράτους, ἦτο ὑπὲρ τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ τῶν λόγων καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ εἰς τὴν θεωρίαν. Ἐθεώρει τοὺς ἐπικοὺς ραψῳδοὺς ὡς αὐτοσχεδιαστὰς καὶ τὸν ἑαυτόν του ὡς συνεχιστὴν τῆς παραδόσεως τῶν ραψῳδῶν εἰς τὴν τέχνην τοῦ ῥήτορος. Ἴσως εἰς τὴν αὐτὴν παράδοσιν ἀνῆκε καὶ τὸ ὅτι ἐξέλεξε καὶ ἀφηγήθη ἐκ νέου τὴν παλαιὰν λαϊκὴν

[1] Τὸ ἐν Ἰσοκρ. *λογ.* 3, *Νικοκλ.* 5 - 9 = *Art. script.* B XXIV 41. 3, ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν *λογ.* 15, *Ἀντιδόσ.* 253 - 7.

[2] Πρβλ. Marrou 81.

[3] Βλέπε «Humanitas Erasmiana», *Studien der Bibl. Warburg* 22 (1931) 2, σημ. 2.

[4] *Art. script.* B XXII. Ἄλλα ἀποσπάσματα ἐν *Orat. Att.* ἀναθ. ὑπὸ Baiter - Sauppe II (1850) 154 - 6. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 44, σημ. 4.

ἱστορίαν τοῦ «Ἀγῶνος τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου» χρησιμοποιήσας τὸ *αὐτοσχεδιάζειν*, μέθοδον τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα ἴχνη ἀνεύρομεν εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα.[1] Ἡ πραγματεία αὐτὴ τοῦ Ἀλκιδάμαντος[2] ἦτο πιθανῶς μέρος μεγαλυτέρου βιβλίου του ὑπὸ τὸν τίτλον *Μουσεῖον* (λέξιν, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε «ἱερὸν τῶν Μουσῶν»), αἰσθανόμεθα δὲ τὸν πειρασμὸν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον καὶ τὰ ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ Ἀλκιδάμαντος, τὰ πραγματευόμενα θέματα τῆς ποιήσεως.[3] Ἡ ἐπικὴ ποίησις ἐκπροσωπεῖται κυρίως δι' ἀναφορῶν του εἰς τὴν *Ὀδύσσειαν*. Ἀποκαλεῖ αὐτὴν *καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον*, μία καταπληκτικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταφορά, ἡ ὁποία συνήντησε τὴν ἰσχυρὰν ἀποδοκιμασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (*Ρητ.* III 3 σελ. 1406 b 12).[4] Ἄλλαι τινὲς βραχεῖαι προτάσεις του πιθανῶς ὑποδηλοῦν τὸν ὁρισμόν του τοῦ τραγικοῦ πάθους, ὁ ὁποῖος ἴσως ὀφείλεται εἰς κάποιαν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου του Γοργίου.[5] Ὁ Ἀλκιδάμας ἀνέφερεν ἐπίσης λυρικοὺς ποιητὰς (τὸν Ἀρχίλογον, τὴν Σαπφὼ) καὶ φιλοσόφους (τὸν Πυθαγόραν, τὸν Ἀναξαγόραν), τοὺς ὁποίους εἶχον τιμήσει ὡρισμέναι ἑλληνικαὶ πόλεις.[6] Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὸ βιβλίον του ἦτο συμπίλημα λογίου ὑλικοῦ ποικίλου περιεχομένου, τοῦτο δὲ συνέδεε αὐτὸν μὲ τὴν ὁμάδα τῶν σοφιστῶν, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς φθάνομεν τώρα, τὴν ὁμάδα δηλαδὴ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἢ ἀποκλειστικῶς συνέλεξαν καὶ περιέγραψαν «ἀρχαῖα θέματα». *Ἀρχαιολογία* ἦτο ὁ ἑλληνικὸς ὅρος διὰ τὴν «ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀρχαιότητα γνῶσιν», ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν μεγάλην καὶ πολεμικὴν «ἱστορίαν». Τὸ *antiquitates*, ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ *ἀρχαιολογία* ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος, κατέστη ἡ οἰκεία λέξις, διὰ τῆς ὁποίας δηλοῦται αὐτὸς ὁ κλάδος

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13 καὶ 51 κ.ἑ.· F. Nietzsche, «Der Florentinische Traktat über Homer und Hesiod, ihr Geschlecht und ihrenWettkampf», *Rh. M.* 25 (1870) 528 κ.ἑ. καὶ 28 (1873) 211 κ.ἑ. = *Philologica* I (1910) 215 - 76. Τὸ μόνον σφάλμα του ἦτο ὅτι ἐθεώρει τὸν «Ἀγῶνα» ὡς «ἐφεύρεσιν» τοῦ Ἀλκιδάμαντος· κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀποκατάστασις τοῦ *Μουσείου* τοῦ Ἀλκιδάμαντος ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ δύο προσφάτων παπύρων· βλέπε τὴν ἑπομένην σημείωσιν.

[2] Περὶ τοῦ ἐν Michigan Παπύρου (πρώτη ἔκδ. 1925) καὶ τοῦ Παπύρου τοῦ Flinders Petrie (πρώτη ἔκδ. 1891) βλέπε E. Vogt «Die Schrift vom Wettkampf Homers und Hesiods», *Rh. M.* 102 (1959) 193 κ.ἑ., *Gnom.* 33 (1961) 697, μετὰ βιβλιογραφικῶν προσθηκῶν, καὶ *Antike und Abendland* XI (1962) 103 κ.ἑ. (Ὁ πάπ. τοῦ Flind. Petr. εἶναι τώρα ὁ P. Lit. Lond. 191, ἀναθεωρ. ὑπὸ H.J.M. Milne, *Catal. of the Lit. Pap. of the Brit. Mus.* (1927) 157). Περὶ τῆς *subscriptio Περὶ Ὁμήρου* ἐν τῷ Παπ. Michigan βλέπε E. R. Dodds, *Cl. Qu.* 46 (1952) 188.

[3] F. Solmsen, «Drei Rekonstruktionen zur antiken Rhetorik und Poetik», *Herm.* 67 (1932) 133 κ.ἑ.

[4] E. Fraenkel, Αἰσχ. *Ἀγ.* II 385 κ.ἑ. Περὶ τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας τῆς μεταφορᾶς (*speculum vitae*, κτλ.) εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν λογοτεχνίαν βλέπε E.R. Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Bern 1948) 339. 1.

[5] F. Solmsen (ἀνωτέρω, σελ. 60, σημ. 3) 140 κ.ἑ.

[6] *Art. script.* B XXII 14. Πρβλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Radermacher ἐπὶ τοῦ 13. Ὁ τίτλος *Μουσεῖον* ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου, I 339.

τῆς ἀπαραιτήτου γνώσεως, ὁ ὑποτιμηθεὶς ἢ ὑπερεκτιμηθεὶς ἐξ ἴσου ἀδίκως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Ὁ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος[1] εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος, ὡς παρουσιάζεται εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον τοῦ Πλάτωνος (*Ἱππ. Μ* 285 D = *Vors.* 86 A 11), ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν ἀρχαιολογία διὰ πρώτην καὶ μοναδικὴν φορὰν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου γραμματείαν: «οἱ ἄνθρωποι ἀρέσκονται νὰ ἀκούουν περὶ τῶν γενεαλογιῶν ἡρώων καὶ ἀνδρῶν, περὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ πόλεων, *καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας*,[2] καὶ τοιουτοτρόπως ὤφειλε νὰ μάθῃ καὶ νὰ διδάξῃ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα μετὰ τῆς μεγίστης φροντίδος». Ὁ Πλάτων παριστᾷ αὐτὸν μεγαλαυχοῦντα τόσον διὰ τὰς παντοίας γνώσεις του ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ πράξει δεξιοτεχνίαν του εἰς ὁ,τιδήποτε (*Ἱππ. Μ.* 368 B = *Vors.* 86 A 12). Ὅσον μοχθηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτή, εἶναι δίκαιον νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι εἰς τὸν Ἱππίαν ὀφείλεται ἡ ἔρευνα εἰδικῶν τινων «ἀρχαιοτήτων». Ὁ κατάλογός του ὁ περιέχων τοὺς νικητὰς τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ἡ *Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴ* (B 3), εἶναι ἡ πρώτη πιθανῶς ἀπόπειρα[3] δημιουργίας βάσεώς τινος διὰ τὴν ἑλληνικὴν χρονολογίαν.[4] Ὁ τίτλος ἑνὸς βιβλίου του, τοῦ *Ἐθνῶν ὀνομασίαι* (B 2), ἐμφαίνει ἐθνογραφικὰς γνώσεις ἀρχαιοτέρων ἐποχῶν, διὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐξήγησις τῶν ὀνομασιῶν εἶχε σημασίαν.[5] Ἐξ ἄλλου βιβλίου του, ὀνομαζομένου ἁπλῶς *Συναγωγή*, «Συλλογὴ» (B 4), προέρχεται ἡ ἱστορία διασήμου ὡραίας γυναικός, ἡ ὁποία ὑπανδρεύθη δεκατέσσαρας ἄνδρας. Ἐκεῖ θὰ ὑπῆρχε ἡ μεγαλυτέρα δυνατὴ ποικιλία θεμάτων, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς λοιπὰς μέχρις ἡμῶν διασωθείσας βραχείας ἀναφοράς του εἰς τὴν μυθολογίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν, εἰδικῶς δὲ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ποιητὰς καὶ φιλοσόφους. Ὁ Ἱππίας (B 6) παρετήρησε ὅτι ἡ λέξις *τύραννος* δὲν εἶχε εἰσαχθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρχιλόχου. Ὁ Ὅμηρος καὶ τὸν χειρότερον ἀκόμη δεσπότην ἀπεκάλει *βασιλέα*. Ὁ Ἱππίας ἔκαμε συλλογὴν παραλλήλων περικοπῶν τῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος (B 6), τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Μουσαίου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ὁμήρου. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀκολουθίαν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ἀριστοφάνην (*Βατρ.* 1030 κ.ἑ.), εἰς τὸν Πλάτωνα (*Ἀπολ.* 41 A· ἄνευ τοῦ Ἡσιόδου εἰς τὸν Ἴωνα 536 B), ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸν Ἑρμησιάνακτα

[1] *Vors.* 86 : ἐκλογὴ ἀποσπασμάτων μετὰ ὑπομνήματος *FGrHist* 6 (ἀνατύπωσις 1957 μετὰ προσθηκῶν) καὶ *Art. script.* B XI.

[2] E. Norden, *Agnostos Theos* (1913) 372 κ.ἑ. *ἀρχαιολογία* εἰς τὴν παλαιὰν σοφιστικήν.

[3] Περὶ τῆς ἀξιοπιστίας του ὡς ἱστορικῆς πηγῆς βλέπε L. Ziehen, *RE* XVII (1937) 2527 κ.ἑ. Περὶ παρομοίων δημοσιεύσεων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος βλέπε F. Jacoby, *Atthis* (1949) 59.

[4] Τὴν βασικὴν σημασίαν τοῦ χρονολογικοῦ συστήματος διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν παραδόσεων τῶν σχετιζομένων πρὸς γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἀνεγνώριζε ὁ Ἑκαταῖος (περὶ τὸ 500 π.Χ.), ἀλλὰ παρεπλάνησαν αὐτὸν ἐντελῶς οἱ πλαστοὶ κατάλογοι τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους πράγματι προσεπάθησε νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν.

[5] Πρβλ. Ἑλλάνικος 4 *FGrHist* 67 καὶ Δαμάστης ὁ ἐκ Σιγείου, 5 *FGrHist.*

(fr. 7.16 κ.ἑ. Powell). Πολὺ πιθανὸν νὰ εἶχε προσθέσει παρομοίαν συλλογὴν παραλλήλων περικοπῶν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τοὺς ἤδη μνημονευθέντας τέσσαρας ποιητὰς κατὰ σειρὰν ἤρχετο ὁ Θαλῆς.[1] Ἡ *Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴ* δὲν ἦτο χρονικόν, ἀλλὰ κατάλογος ὀνομάτων μὲ ὀλίγας μόνον ἀναγκαίας παρατηρήσεις. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν εἶναι, νομίζω, ὀρθὸν νὰ ὀνομάσῃ τις τὰς εἰς τὰ «γράμματα» ἀναφερομένας συλλογάς του ἀπαρχὴν μιᾶς «ἱστορίας» τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς φιλοσοφίας.[2] Ἀντιθέτως ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος ὅλων τῶν ἀρχαιοδιφικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἱππίου καὶ τῶν συγχρόνων του φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ κατάλογος, ἡ καταγραφή, ὁ *πίναξ*.[3] Ὁ σοφιστὴς εἶχε ἀνάγκην αὐτῆς τῆς γνώσεως ὡς ῥήτωρ καὶ διδάσκαλος· ὡς καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τὸ ἐμπνέον τὰς προσπαθείας του[4] δὲν ἦτο τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἤθη τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν οὔτε κἂν διὰ τὴν «ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ», ἀλλ' αἱ πρακτικαὶ ἀνάγκαι τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἀπαιτήσεων.

Ἐτοποθετήσαμεν τὴν μελέτην τῶν ἀρχαιοτήτων πρώτην, διότι ἦτο ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ τοῦ Ἱππίου. Αὐτὸς ὅμως ὡς γνήσιος πολυμαθὴς[5] ἐνεσωμάτωσε εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμά του ὄχι μόνον τὴν γνῶσιν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ στοιχειώδη ἐπιστημονικὰ θέματα. Ἀνεξαρτήτως, φαίνεται, οἱασδήποτε πυθαγορείου παραδόσεως κατέγραψε ὁμοῦ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν «μουσικήν»[6], συνδυασμὸν ἐπιστημῶν, ὁ ὁποῖος εἶχε μακρὰν καὶ πολυτάραχον ἱστορίαν, μέχρις ὅτου ὁ Βοήθιος[7] ὠνόμασε αὐτὸν τὸν συνδυασμόν, *quadrivium*, χίλια σχεδὸν ἔτη μετὰ τὸν Ἱππίαν[8]. Τὰ διαφέροντα τοῦ ἰδίου τοῦ Ἱππίου οὐδόλως περιωρίζοντο εἰς τέσσαρα ἢ εἰς ἑπτὰ θέματα, καὶ δὲν ὑπῆρξε ὁ εὑρετὴς τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν. Δὲν ἦτο σοβαρὸς φιλόσοφος οὔτε πολιτικὸς θεωρητικός, ἀλλὰ καθὼς πάντοτε ἐπεδίωκε μετὰ

[1] Βλέπε Β 7 καὶ B. Snell, «Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie - und Literaturgeschichte», *Philol.* 96 (1944) 170 κ.ἑ. Πρβλ. F. Jacoby, *FGrHist* I² (1957) σελ. 542 Nachträge zum Kommentar 6 F 4 καὶ G. B. Kerferd, «Plato and Hippias», *Proceed. Class. Association* 60 (1963) 35 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 1.

[3] O. Regenbogen, *Πίναξ RE* XX (1950) 1412 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 19, 54.

[5] Ξεν. *Ἀπομν.* IV 4. 6 = *Vors.* 86 A 14 *διὰ τὸ πολυμαθὴς εἶναι*, Cic. *de or.* III 127 (δὲν περιέχεται ἐν *Vors.* 86). Περὶ τῆς ἀλλαγῆς τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος *πολυμαθὴς* βλέπε κατωτέρω, σελ. 164, σημ. 1.

[6] Πλάτ. *Ἱππ. Μ.* 285 BC (= *Vors.* 86 A 11) καὶ *Πρωτ.* 318 E μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἱππίαν. Ὁ H. I. Marrou, 371, σημ. 12, πιστεύει ὅτι εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ *μουσικὴ* σημαίνει «ἀκουστική».

[7] Boëth. *Instit. arithm.* σελ. 5. 6 Friedlein.

[8] P. Merlan, *From Platonism to Neoplatonism* (1953, 2α ἔκδ. 1961) 78 κ.ἑ. «The origin of the Quadrivium», βλέπε καὶ A. Cornel, Celsus ἔκδ. F. Marx, *Corp. Medic. Lat.* I (1915), VIII - XIII, περὶ ὀνομάτων, ἀριθμοῦ, τάξεως τῶν *artes* ἀπὸ τῶν σοφιστῶν μέχρι τοῦ Βοηθίου. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 301.

ζήλου νὰ καταπλήττῃ τὸ ἀκροατήριόν του διά τινος καινοφανοῦς ἀκούσματος, κατώρθωσε νὰ δώσῃ νέαν στροφὴν εἰς τὴν συζήτησιν τῆς ἐποχῆς του περὶ τῆς «φύσεως» καὶ τοῦ «νόμου». Τοὐλάχιστον εἰς τὸν *Πρωταγόραν*[1] τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἱππίας εἶναι ὁ πρῶτος χρησιμοποιήσας τὴν ἀντιθετικὴν μορφὴν *φύσει-νόμῳ* μὲ τὴν ἔννοιαν «ἐκ φύσεως» - «συμβατικῶς», στερεότυπον ἔκφρασιν καταστᾶσαν σχεδὸν κλασσικήν. Εἰς τὰς γλωσσικὰς μελέτας του ἐδέχετο, ὡς ἔπραττον καὶ ἄλλοι, τὸ περὶ *ὀρθοεπείας* δίδαγμα τοῦ Πρωταγόρου. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ζωηρὰν διαμάχην[2] περὶ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων (B 9), περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων (A 9, B 5), περὶ τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ Ὁμήρου (B 18). Μὲ τομέα δηλ., τὸν ὁποῖον μέχρι τότε εἶχον ἀποφύγει οἱ ἄλλοι σοφισταί, μόνον ὁ Ἱππίας ἠσχολήθη. Ζητήματα ρυθμικῆς καὶ μετρικῆς συνεκέντρωνον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μουσικῶν, πιθανῶς μὲν τοῦ Λάσου τοῦ ἐξ Ἑρμιόνης[3] περὶ τὸ τέλος τοῦ ἕκτου αἰῶνος, μετὰ πάσης δὲ βεβαιότητος τοῦ Ἀθηναίου Δάμωνος,[4] διδασκάλου τοῦ Περικλέους. Ὁ Ἱππίας φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων καὶ ὄχι μουσικός, ὁ ὁποῖος ἠρεύνησε τὴν γλῶσσαν ὁμοῦ μετὰ τῆς μουσικῆς διακρίνων «τὴν ἀξίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν κλιμάκων» *περί τε γραμμάτων δυνάμεις καὶ συλλαβῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν*.[5] Ἐκκινήσας ἀπὸ μεμονωμένους ἤχους ἠσχολήθη ἐν συνεχείᾳ μὲ ἀριθμὸν γραμμάτων λαμβανομένων ὁμοῦ, τ.ἔ., μὲ τὰς συλλαβὰς[6] καὶ τὴν προσῳδίαν των, ἔπειτα μὲ ὡρισμένας ἀκολουθίας μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, μὲ τοὺς ρυθμοὺς καὶ τελικῶς μὲ «ἁρμονίας».[7] Ἡ κατὰ τὴν παράδοσιν ἑλληνικὴ ἑνότης λέξεως καὶ «μουσικῆς» διετηρεῖτο ἀκόμη, φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔμφασις εἶχε μετατοπισθῆ ἀπὸ τῆς «μουσικῆς» εἰς τὴν γλῶσσαν.[8] Τὸ τέλος τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἐξελίξεως ἦλθε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ὅταν ἀνευρίσκωμεν νὰ μελετῶνται ἡ ποιητι-

[1] Πλάτ. *Πρωτ.* 337 C (= *Vors.* 86 C 1), βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 41, 46, σημ. 3.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 43, 51 κ.ἑ.

[3] W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*, I 1 (1929) 544 κ.ἑ. Λέγεται ὅτι ὁ Λάσος συνέλαβε ἐπ' αὐτοφώρῳ τὸν Ὀνομάκριτον πλαστογραφοῦντα εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν τοὺς χρησμοὺς τοῦ Μουσαίου (Ἡρόδ. VII 6 = *Vors.* 2 B 20a).

[4] *Vors.* 37 ἰδίως B 9, Ἀριστφ. *Νεφ.* 638 κ.ἑ., Wilamowitz, *Griechische Verskunst* (1921) 59 κ.ἑ. καὶ *Platon* I (1919) 71, W. Schmid, ἔνθ' ἀνωτ. I 2 (1934) 731 κ.ἑ.

[5] Πλάτ. *Ἱππ. Μ.* 285 D = *Vors.* 86 A 11, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 62, σημ. 6. Βλέπε καὶ Πλάτ. *Ἱππ. Ἐ.* 368D = *Vors.* 86 A 12 *καὶ περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν καὶ γραμμάτων ὀρθότητος*, *Κρατύλ.* 424C, *Φίλ.* 18 B κ.ἑ. Πρβλ. Δημόκρ. ἀνωτέρω, σελ. 50 κ.ἑ.

[6] Πρβλ. Αἰσχ. *Ἐπτ.* 468 *γραμμάτων ἐν ξυλλαβαῖς*.

[7] *ἁρμονίαι* συνήθως σημαίνει διαφορετικοὶ «συντονισμοὶ» (Πλάτ. *Πολ.* III 398 D κ.ἑ., καὶ ἐπὶ τοῦ χωρίου αὐτοῦ Isobel Henderson «Ancient Greek Music», *New Oxford History of Music* I (1957) 384 κ.ἑ.). Δὲν ὑπάρχει λόγος, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ νοηθῇ ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἱππίου χωρίῳ ὡς «μελῳδικὴ γραμμή», «τόνοι ἐντάσεως» (ὡς προφανῶς νοεῖται εἰς τοὺς *Δισσοὺς λόγους* 5.11 = *Vors.* II 413.14, βλέπε H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik* (1912) 71, 148).

[8] Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν πρὸς τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔγραψε ὁ Γλαῦκος ὁ

κὴ γλῶσσα καὶ τὸ μέτρον[1] ἐν πλήρει διαζεύξει ἀπὸ τῆς ρυθμικῆς. Ὁ ρόλος τοῦ Ἱππίου καὶ ἴσως ἄλλων σοφιστῶν κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς ἐλάχιστα ἐσημειώθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων. Εἷς πολύπλευρος σοφιστής, ὡς ὁ Ἱππίας, ἠσθάνετο σχεδὸν ὑποχρέωσιν νὰ γράψῃ καὶ ἰδικούς του στίχους : ἔπη, τραγῳδίας, διθυράμβους (A 12). Εἷς θρῆνος εἰς ἐλεγεῖα διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ χοροῦ μεσσηνίων παίδων (B 1 *ἐλεγεῖα . . . . ἐποίησεν*) ἴσως ἐνθυμίζει τὴν ἐλεγείαν τοῦ Ἀρχιλόχου διὰ τοὺς πνιγέντας Παρίους.[2]

Ὡς ὁ Ἱππίας διεξεδίκει ἁρμοδιότητα εἰς τόσον πολλοὺς τομεῖς, οὕτω ἔπραττον καὶ οἱ Σάτυροι εἰς δρᾶμα, τὸ ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς[3] ἐδίδαξε προφανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Εἰς τὸ καλῶς διατηρηθὲν ἀπόσπασμα[4] συνιστοῦν ἑαυτοὺς εἰς ἕνα βασιλέα (τὸν Οἰνέα;) ὡς μνηστῆρας τῆς θυγατρός του, διότι δὲν ἔχουν μόνον ὅλας τὰς ἐπιθυμητὰς ἱκανότητας διὰ τὰ κυνήγια, τοὺς ἀγῶνας εἰς τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν,[5] ἀλλὰ καὶ τὰς λίαν χρησίμους γνώσεις διαφόρων κλάδων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλολογίας. Πρόκειται περὶ τερπνῆς καὶ πνευματώδους εἰκόνος, ὄχι κακοβούλου διακωμῳδήσεως, τῆς παντογνωσίας ἀκριβῶς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν σοφισταί, ὡς ὁ Ἱππίας, συνήθιζον νὰ ἐπιδεικνύουν.

Τὸν αὐτὸν συνδυασμὸν ἀρχαιογνωσίας καὶ ποιήσεως εὑρίσκομεν εἰς τὸν Κριτίαν (περίπου 460 - 403 π.Χ.),[6] οὕτως ὥστε δυνάμεθα νὰ τὸν κατατάξωμεν εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα μὲ τὸν Ἱππίαν. Λέγεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γοργίου (*Vors.* 88 A 17) καὶ ἀσφαλῶς ἦτο ὀλίγον διάστημα ἑταῖρος τοῦ Σωκράτους

Ρηγῖνος *Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν* (βλέπε F. Jacoby, *RE* VII 1417 κ.ἑ.), ἀλλ' ὡς φαίνεται δὲν διεχώριζε τοὺς «μουσικοὺς» ἀπὸ τῶν «ποιητῶν» τῶν παλαιῶν χρόνων.

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 90 ('Αριστοτέλης).

[2] Fr. 7 D³. καὶ *P. Oxy.* 2356.

[3] Μετὰ βεβαιότητος ἀποδίδω τὸ ἐν *P. Oxy.* 1083, fr. 1 (ἀνατυπωθὲν ἐν D.L. Page, *Greek Literary Papyri* I [1942], ἀριθμ. 31 καὶ ἐν *Satyrographorum Graec. fragmenta*, ἔκδ. V. Steffen (2α ἔκδ. 1952) 258) εἰς τὸν Σοφοκλέα. Τὸ ἐν στ. 13 *ἐψευσμένα* ἁπαντᾷ δὶς εἰς τὸν Σοφοκλέα, *OT* 461 καὶ fr. 577 P., ἀλλὰ δὲν ἁπαντᾷ παθητικὸς παρακείμενος οὔτε εἰς τὸν Αἰσχύλον, οὔτε εἰς τὸν Εὐριπίδην. Αὐτὸ τὸ χωρίον ἀποτελεῖ τὸ ἀποφασιστικόν, πράγματι, ἐπιχείρημα. Ἐπὶ πλέον ὁ μέλλων *ἐξερῶ* ἁπαντᾷ δωδεκάκις παρὰ Σοφοκλεῖ (εἰς τὸν παρακείμενον καὶ ἀόριστον ἐννεάκις) ὄχι παρ' Αἰσχύλῳ, ἑνῶ μόνον δὶς παρ' Εὐριπίδῃ, ἀλλ' εἰς φράσεις διαφορετικάς. Τὴν ἀναφορὰν ἐν στ. 9 κ.ἑ. εἶχε θεωρήσει ὡς πιθανῶς σοφόκλειον ὁ Hunt ἐν *P. Oxy.* VIII σελ. 61. Πρβλ. καὶ P. Maas, *Berlin Philol. Wochenschrift* 32 (1912) 1427 - 9. Νέα τινὰ ἀποσπάσματα γεγραμμένα διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ δημοσιευθέντα ἐν *P. Oxy.* XXVII (1962) μὲ ἀριθμ. 2453 ὑπὸ τοῦ E.G. Turner ἐνισχύουν τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ Σοφοκλέους.

[4] Τὰ ἄλλα, ὑπὲρ τὰ τριάκοντα μικρὰ ἀποσπάσματα, γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γραφέως πιθανῶς ἀνήκουν εἰς ἄλλα ἔργα (προσέτι δὲ καὶ εἰς ἄλλους ποιητάς).

[5] Πρβλ. Σοφ. *Ἀμφιάραος* fr. 121 P. Σάτυροι «χορεύουν» τὰ γράμματα.

[6] *Vors.* 88. Ποιητικὰ ἀποσπάσματά του καὶ ἐν *Anth. Lyr. Gr.* ἔκδ. Diehl τεῦχος I³ (1949) 94 κ.ἑ. Νέα πλήρης ἔκδοσις μετὰ ὑπομνήματος ὑπὸ A. Battegazzore ἐν *Sofisti*, ἔκδ. M. Untersteiner IV (1962) 214 - 363.

Εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 16) ὅτι ὑπὸ ὡρισμένην ἔννοιαν οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κληρονόμοι τῶν ἀρχαιοτέρων ραψῳδῶν. Βεβαίως οἱ ραψῳδοὶ ἀπαγγέλλοντες ἀκόμη καὶ συνεχίζοντες νὰ ἑρμηνεύουν[1] τὴν παραδοσιακὴν ποίησιν ἐπέζησαν τῆς κρίσεως. Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν ὅτι εἶχον γίνει μαθηταὶ τῶν σοφιστῶν. Ὁ Σωκράτης εἰς τὸν *Ἴωνα*[2] τοῦ Πλάτωνος παρεπονεῖτο ὅτι ὁ εὐφυὴς ὁ «θεόθεν ἐμπνεόμενος» ραψῳδὸς δὲν εἶχε οὔτε *τέχνην* οὔτε *ἐπιστήμην*, οὔτε «τέχνην οὔτε γνῶσιν» (536 C *οὐ γὰρ τέχνῃ οὐδ' ἐπιστήμῃ περὶ Ὁμήρου λέγεις, ἃ λέγεις*, πρβλ. αὐτόθι 532 C). Ἡ αὐτὴ μομφὴ διετυπώθη καὶ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐν γένει, ἂν καὶ διὰ λόγους λίαν διαφορετικούς. Αἱ ποικίλαι δραστηριότητές των εἰς τὸν τομέα τῶν γραμμάτων ἐβασίζοντο μόνον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπίδρασίς των εἶχε ἀποτελέσματα καὶ ὅτι ἤναπτον σπινθῆρας εἰς τὸν νοῦν τῶν ἄλλων. Συνέβαλον κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βιβλίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξηρτήθη ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ περαιτέρω ὕπαρξις τῆς φιλολογίας. Αὐτοὶ ἀφύπνισαν καὶ διετήρησαν ἐν ζωῇ νέον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν παλαιὰν ποίησιν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δι' ἐκείνους ἡ ἑρμηνεία οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰ μὴ μόνον ἄσκησιν τοῦ νοῦ. Ἡ ρητορικὴ δεξιοτεχνία των ὑπῆρξε τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀναλύσεως τῆς γλώσσης ὡς καὶ τῆς «κριτικῆς» ἀσχολίας των εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐν τούτοις ἡ γνησία ἀγάπη των διὰ τὴν γλῶσσαν ἐπέτυχε νὰ παροτρύνῃ ὁλοκλήρους γενεάς, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν σοβαρωτέρας ἐρεύνας. Τελικῶς, ἂν ὑπεχρεώθησαν νὰ συσσωρεύσουν σοφίαν διὰ τὰς ἐπιδείξεις των καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν των, αἱ τοιούτου περιεχομένου συλλογαί των ἐνίοτε παρεκίνησαν διὰ μεταγενεστέρας μελέτας. Ὅλαι ὅμως αἱ ἐπιτεύξεις των, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σημαντικαί, εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τυχαῖον καὶ αὐθαίρετον χαρακτῆρα. Ἀκόμη καὶ τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα ἐδίδασκον, ἦσαν ἐπιπέδου προφανῶς ἐμπειρικοῦ.

[1] Πλάτ. *Ἴων* 530 C *(τὸν γὰρ ῥαψῳδὸν ἑρμηνέα δεῖ τοῦ ποιητοῦ τῆς διανοίας γίγνεσθαι τοῖς ἀκούουσι)*. Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 35.

[2] Λέγων «εἰς τὸν *Ἴωνα* τοῦ Πλάτωνος» ἐννοῶ ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ τόσον πολὺ συζητηθέντος αὐτοῦ διαλόγου εἶναι γνησίως πλατωνικά. Κριτικὴν ἀνασκόπησιν τῆς διαμάχης δίδει ὁ H. Flashar, *Der Dialog Ion als Zeugnis platonischer Philosophie* (Berlin, 1958) 1 - 16.

(αὐτόθι A 4). Ὅταν ὅμως τελικῶς προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πράξει τὰς σοφιστικὰς ἰδέας περὶ τοῦ «δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου»,[1] εὗρε πρώιμον θάνατον ὡς «tyrannorum dux» κατὰ τὴν μάχην τῆς Μουνυχίας (A 12). Ἔντονοι ἀριστοκρατικαὶ προκαταλήψεις εἶναι ἐμφανεῖς εἰς ὅσα ἔγραψε περὶ λογοτεχνίας. Εἰς ἓν ἄγνωστον ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργον του (B 44) κατεδίκαζε ἀπεριφράστως τὰς αὐτοαποκαλύψεις ταπεινῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀρχιλόχου, ἀντιθέτως ὅμως ἐδόξασεν εἰς ἐπικὸν ποίημά του τὸν «γλυκὺν» Ἀνακρέοντα, διατελέσαντα κάποτε φίλον ἐνὸς ἐκ τῶν εὐγενῶν προγόνων[2] τοῦ Κριτίου, καὶ «πλέκτην ᾠδῶν» πρὸς τέρψιν τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας. Τὰ δέκα ἐξάμετρά του (B 1 = fr. 8 D.[3]) δυνατὸν νὰ εἶναι μέρος ἐκτενεστέρου ποιήματός του περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων ἀριθμοῦ τινος ποιητῶν, τὸ ὁποῖον ἴσως ἤρχιζε ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου, περιγραφομένου ὡς υἱοῦ ποταμίου θεοῦ (B 50). Δικαίως λοιπὸν τοποθετοῦμεν τὸν Κριτίαν μετὰ τὸν Ἀλκιδάμαντα καὶ τὸν Ἱππίαν. Εἰς τὰς ἐλεγείας του παρουσίαζε κατάλογον τῶν ἐφευρετῶν (B 2 = fr. 1 D.[3]), Ἑλλήνων ὡς καὶ ξένων, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἤδη παραθέσει[3] τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ἀλφαβήτου ὑπὸ τῶν Φοινίκων, γεγονὸς σημειῶσαν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας. Ἄλλαι ἐλεγεῖαι του διαλαμβάνουν περὶ ἐθίμων, ἐφευρέσεων ἢ καὶ πολιτευμάτων διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ δεικνύουν τὴν δεδηλωμένην προτίμησίν του πρὸς τὴν Σπάρτην, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ὑπόδειγμα (B 6 = fr. 4 D[3].). Τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς ἐφευρέσεις καὶ ἡ κλίσις του πρὸς συλλογὴν λογίου ὑλικοῦ εὑρίσκονται πλήρως ἐντὸς τῆς παραδόσεως τῶν σοφιστῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς του σκοπούς (βλέπε καὶ B 9 = fr. 7 D.[3]). Ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὰς σημαντικὰς ποιητικὰς ἱκανότητάς του ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν τραγῳδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων του (B 10 - 29), δὲν ἐκπληττόμεθα διὰ τὸ ὅτι ἦτο ὁ μόνος σοφιστής, ὁ ὁποῖος ἔθεσε μέρος τοῦ ὑλικοῦ τῶν γνώσεών του εἰς στίχους, σκοπεύων ἴσως νὰ καταστήσῃ αὐτὸ περισσότερον ἑλκυστικὸν διὰ τὸν ἀναγνώστην. Ὁ Κριτίας ὡς συγγραφεὺς ἀρχαιογνωστικοῦ περιεχομένου «ἐλεγειῶν» καὶ «φιλολογικῶν» ἐπικῶν ποιημάτων κατέχει σημαντικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν *poetae philosophi* τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν *poetae docti* τοῦ μέλλοντος, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν ἦτο φιλόσοφος οὔτε φιλόλογος. Μερικοὶ σύγχρονοί του συγγραφεῖς, ὁ Εὔηνος (*Art. script.* B XX), ὁ Λικύμνιος (αὐτόθι B XVI), ὁ Ἀγάθων (*TGF* σελ. 763 N.[2]) περισσότερον γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ὡς ποιηταὶ ἐλεγειῶν, διθυράμβων, τραγῳδιῶν, εἶχον στενὴν σχέσιν μὲ τὴν κίνησιν τῶν σοφιστῶν. Ὅ,τι διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἐπιβεβαιώνει ὅτι διῆλθε ἐποχὴν ἀνησυχίας καὶ κρίσεως κατὰ τὸ 400 π.Χ.[4]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω σελ. 41.

[2] Βλέπε A.E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus* (1928) 23 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 28. Πρβλ. A. Kleingünther, *Πρῶτος Εὑρετής*, *Philol.* Suppl. Bd 26. 1 (1933) 145.

[4] Βλέπε καὶ τὴν νέαν σχέσιν τοῦ *λόγου* πρὸς τὴν *μουσικὴν* ἀνωτέρω, σελ. 63.

III

ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Οἱ σοφισταὶ δὲν κατώρθωσαν ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς *ἐμπειρίας* νὰ φθάσουν εἰς συνειδητήν τινα μέθοδον, εἰς μίαν *τέχνην*, συνδυάζουσαν τὴν πρακτικὴν δεξιότητα μὲ τὰς θεωρητικὰς γνώσεις. Τοιαύτη *τέχνη*, ὡς ἀνεφέραμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, εἶναι ἡ φιλολογία. Ἡ ἀποτυχία τῶν σοφιστῶν εἰς αὐτὸ προεκάλεσε τὴν σωκρατικὴν—πλατωνικὴν κριτικὴν καὶ ἐναντίωσιν.[1] Ἀλλ' ὅ,τι ὑπῆρξε ἀποφασιστικὸν δὲν ἦτο οὔτε ἡ γενικὴ πολεμική, τὰ ποικίλα δηλαδὴ ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν σοφιστῶν, οὔτε αἱ μείζονος σημασίας ἀναπροσαρμογαὶ τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶχε σημασίαν ἦτο ἡ ἐντελῶς νέα προσέγγισις τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ἡ διακαὴς δηλαδὴ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχουν «τέχνην», νὰ ἀποκτήσουν ἀληθεῖς γνώσεις βασιζομένας εἰς τὴν λογικὴν (*τὴν ἐπιστήμην*), νὰ προσπαθήσουν νὰ προσεγγίσουν τὴν ἀλήθειαν (*τῆς ἀληθείας . . . πεῖραν Πρωτ.* 348 Α, πρβλ. *Φαῖδρ.* 270 Α ἑ., *Μένων passim*). Τοῦτο ὑπερέβη τὸ περὶ «ὀρθότητος» ἀσαφὲς δόγμα τοῦ Πρωταγόρου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει χαρακτηριστικὸν τοῦ σοφιστικοῦ πνεύματος. Ἡ αὐστηρὰ ἀπαίτησις τοῦ Πλάτωνος περὶ πλήρους κατοχῆς τοῦ θέματος, περὶ σαφῶν ὁρισμῶν καὶ ἀδιασείστων ἀποδείξεων, κατέστησε διὰ πρώτην φορὰν δυνατὸν νὰ τεθοῦν πραγματικῶς ἐπιστημονικὰ θεμέλια εἰς πάντας τοὺς τομεῖς τῆς πνευματι-

[1] Πλάτ. *Φαῖδρ.* 270 Β *μὴ τριβῇ μόνον καὶ ἐμπειρίᾳ, ἀλλὰ τέχνῃ*, πρβλ. Γοργ. 463Β, 465Α. Ἀκριβὴς ὁρισμὸς δίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστλ. *Μεταφ.* Α 1 σελ. 981 a 5 *γίγνεται δὲ τέχνη, ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία καθ' ὅλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις* «τέχνη προκύπτει ὅταν ἐκ πολλῶν ἐμπειρικῶν ἐννοιῶν γεννᾶται καθολική τις κρίσις», W. D. Ross, Arist. *Metaph.* I (1924), 114 μετάφρασις. Περὶ τοῦ πλατωνικοῦ χαρακτῆρος τοῦ παρόντος κεφαλαίου καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐπραγματεύθη τὸ θέμα ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ *Προτρεπτικῷ*, βλέπε W. Jaeger, *Aristoteles* (1923) 68 κ.ἑ. = Ἀγγλ. μετάφρ. ὑπὸ R. Robinson (2α ἔκδ. 1948) 68 κ.ἑ. (ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ κεφαλαίῳ αὐτῷ δὲν διαχωρίζει τὴν *τέχνην* ἀπὸ τῆς *ἐπιστήμης*, ἀλλὰ βλέπε *Ἀν. Ὑστ.* 100 a 9). Ὁ I. Düring, *Aristotle's Protrepticus* 1961 (242) συμφωνεῖ μὲ τοὺς Jaeger καὶ Ross. Δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ καὶ δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε εἶδος «τύπου» (formula), τὸν ὁποῖον πρῶτοι ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἱπποκρατικοὶ κύκλοι, βλέπε K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule* (1930) 273. 1. Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ διαπίστωσις ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ F. Heinimann, «Eine vorplatonische Theorie der τέχνη», *Mus. Helv.* 18 (1961) 105 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἐξήτασε ἐξονυχιστικῶς ὅλα τὰ ἀρχαῖα σοφιστικὰ καὶ ἰατρικὰ συγγράμματα. Ἡ σωκρατικὴ-πλατωνικὴ καινοτομία τῆς διαφοροποιήσεως μεταξὺ «ἐμπειρίας» καὶ «τέχνης» καθίσταται ἀρκετὰ ἐμφανής.

κῆς δραστηριότητος. Αὐτὸ καθώρισε τὸ ὅλον μέλλον τόσον τῆς φιλολογίας ὅσον καὶ τῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἐπειδὴ ἡ *ἐπιστήμη*, ὑπὸ τὴν αὐστηρῶς πλατωνικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀναφέρεται εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, ἰδίως τὰ μαθηματικά, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ἠθικὴν (τὴν γνῶσιν τοῦ *ἀγαθοῦ*),[1] περιοριζόμεθα εἰς τὴν *τέχνην*.[2] Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀνιαρὸν ζήτημα ἂν εἶναι ἢ ὄχι δυνατὴ ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς γνησίας σωκρατικῆς συμβολῆς καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παραστάσεώς της. Εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιον ὅτι τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἀόκνως ὑποβάλλει ἐρωτήσεις περὶ *τέχνης* εἰς τὴν *Ἀπολογίαν* καὶ εἰς πολλοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης.

Περιγράφοντες τὰς συνεπείας τῆς κινήσεως τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν ἰδικήν μας περιοχὴν μαθήσεως, ἐσημειώσαμεν τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Πλάτωνος εἴς τινας περιπτώσεις καὶ δὲν θὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ἐλέχθη τότε. Ὁ Σωκράτης οὐδέποτε συνέγραψε βιβλίον, ὁ δὲ Πλάτων εἶχε μεγάλας ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ γραπτοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον τόσον ηὐνόησαν οἱ σοφισταί. Ἐθεώρει ὅτι τὸ ἔργον των, νὰ ἑρμηνεύουν τοὺς παλαιοὺς ποιητάς, ἦτο ἄχρηστον ἢ καὶ ἀδύνατον. Ὄπισθεν τῆς σκεπτικιστικῆς αὐτῆς στάσεως ἔναντι τῶν ἑρμηνευτῶν, ἀδιάφορον ἂν ἦσαν ραψῳδοὶ ἢ σοφισταί, εὑρίσκεται ἡ βαθεῖα δυσπιστία τοῦ Πλάτωνος πρὸς τοὺς ἰδίους τοὺς ποιητάς.[3] Ἡ ποίησις ἦτο δι' αὐτὸν κάτι *ἄλογον*, «μὴ λογικόν» ἢ καὶ «ἀντίθετον πρὸς τὴν λογικήν». Ἐθεώρει αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς ὡς *«ἐμπνευσμένην»* (*Ἀπολ.* 22 A - C, *Ἴων* 533 E κτλ.)[4] καὶ βραδύτερον, συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξε ἐν *Πολ.* X, καὶ ὡς «μιμητικὴν» (ἰδίως 595 κ.ἑ.). Αὐτὸ δὲν εὑρίσκετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν ἄποψίν του περὶ ποιήσεως, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἐγκατέλειψεν, ἀλλ' ἀπετέλει πρόσθετον ἐπεξήγησιν βασιζομένην εἰς τὸ ἑξῆς μεταφυσικὸν ἐπιχείρημα : «Ἡ *μίμησις* κατέχει μόνον τὴν τρίτην θέσιν μετὰ τὰ πρωτότυπα καὶ τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων (αὐτόθι, 597 E) καὶ συνεπῶς ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου ὡς μίμησις εἶναι παίγνιον, ὄχι σοβαρότης» *(εἶναι παιδιάν τινα καὶ οὐ σπουδὴν τὴν μίμησιν*, αὐτόθι 602 B). Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, διότι συμβαίνει καὶ κάτι χειρότερον: ὑπάρχουν ἄλλοι, ὡς οἱ τραγῳδοί, «οἱ ὁποῖοι ἐμφυ-

[1] K. v. Fritz, «Der Beginn universalwissenschaftlicher Bestrebungen und der Primat der Griechen», *Studium Generale* XIV (1961) 618 κ.ἑ., περὶ τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ προβλήματος· περὶ τῆς σημασίας τῆς «ἐπιστήμης» 610 κ.ἑ.

[2] Περὶ τῆς «τέχνης», «ἐμπειρίας» καὶ «ἐπιστήμης» βλέπε H. Steinthal II² 162 - 79· βλέπε καὶ κατωτέρω περὶ Διον. Θρ. σελ. 268 καὶ 272.

[3] E. R. Dodds, *Plato: Gorgias* (1959) 322., H. Flashar, *Der Dialog Ion* 106 κ.ἑ. : «Platon und die Dichter» μὲ βιβλιογραφίαν.

[4] Ὁ «ἐνθουσιασμὸς» πρέπει νὰ ὑποδηλοῖ «θείαν προέλευσιν» (*θείᾳ μοίρᾳ καὶ κατοκωχῇ*, *Ἴων* 536 C). Ἀλλ' αὐτὸς ὁ ποιητικὸς ἐκτὸς συνειδήσεως «ἐνθουσιασμὸς» διαφέρει βασικῶς τῆς *ἐνθουσιάσεως* τοῦ φιλοσόφου (Φαῖδρ. 249 CE), ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖται διὰ τοῦ λογίζεσθαι πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν *πρὸς τῷ θείῳ γιγνόμενος*.

σοῦν κακὸν πολίτευμα εἰς τὴν ψυχὴν ἑκάστου ἀτόμου» (αὐτόθι, 605 B). Εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐπρυτάνευε ἡ λογική, οἱ ποιηταὶ θὰ ἐκινδύνευον ἐκ μέρους τῶν ποιητῶν. Πρέπει ἑπομένως νὰ ἀποκλεισθοῦν ἐξ αὐτῆς οἱ ποιηταὶ (πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, αὐτόθι 607 A. πρβλ. *Νόμ.* 817 BC). Ἡ «ἀρχαία διένεξις» μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως (*παλαιά... διαφορὰ φιλοσοφίᾳ τε καὶ ποιητικῇ*, αὐτόθι 607 B 5), ἡ ἐκκινήσασα ἀπὸ τοῦ Ξενοφάνους, ἀνενεώθη ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (βλέπε ἐπίσης *Πολ.* II, ἰδίως 379 κ.ἑ. περὶ ποιητῶν καὶ θεῶν). Κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ θέσις διὰ λογοτεχνικὴν κριτικήν. «Ἐμπνευσμένη» ποίησις εἶναι ἀπρόσιτος εἰς αὐτήν, καὶ «παιγνιώδης» τις μιμητικὴ τέχνη ἀσφαλῶς δὲν ἐφαίνετο θέμα σοβαρᾶς κριτικῆς. Ὡς πρὸς τὴν πολυμάθειαν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρχαιογνωστικῶν σπουδῶν, ἀνδρῶν, ὡς ὁ Ἱππίας, οὐδεὶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμένῃ ὅτι ὁ Πλάτων θὰ ἐξετίμα αὐτὴν ἰδιαιτέρως, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶχε σαφῶς ἐκφέρει τὴν γνώμην του περὶ αὐτῆς εἰς τοὺς διαλόγους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν Ἱππίαν.

Αὐτὴ ἡ σύντομος ἐπισκόπησις ἐξαίρει καὶ πάλιν τὰς διαφορὰς τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζητήματος καὶ φαίνεται μᾶλλον ἀποθαρρυντική. Ἀλλὰ μήπως ἐξετίμησε ὁ Πλάτων τοὺς σοφιστάς, τοὐλάχιστον εἰς τὸν γλωσσικὸν τομέα, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωσαν ὅ,τι καλύτερον εἶχον; Ἡ σοφιστικὴ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης ἦτο ἀσυνάρτητος καὶ συχνὰ ἐπιτηδευμένη. Ὁ Σωκράτης ἀνέπτυξε αὐτὴν κατὰ τρόπον ἐξόχως ἐποικοδομητικὸν καὶ μεθοδικὸν καὶ ἐδημιούργησε νέον τι ὀξὺ ὄργανον διαλεκτικῆς. Πρῶτος ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Κρατύλον* του θέτει γλωσσικὰ προβλήματα εἰς τὸ κέντρον ἐμπεριστατωμένης φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Αὐτὰ τὰ προβλήματα οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ τὸν ἀπασχολοῦν, κατ' ἐπανάληψιν δὲ ἀνέκυπτον εἰς μεταγενεστέρους διαλόγους του. (*Σοφιστὴς* 252 A κ.ἑ., *Φίληβος* 18 B κ.ἑ., ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπίσης ἐν *Συμπ.* 198 B ἑ., *Πολ.* 462 C κ.ἑ., *Θεαίτ.* 206 D, *Τίμ.* 49 E, πρβλ. *Ἐπιστ.* VII 342 B κ.ἑ.). Αἱ σοφιστικαὶ συζητήσεις καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τῶν συγχρόνων ἦσαν ἀναμφισβητήτως εἶδός τι κινήτρου διὰ τὸν Πλάτωνα. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἀνήγετο μέχρι τῶν ὁμηρικῶν σπουδῶν καὶ τῶν σοβαρῶν «γλωσσολογικῶν» μελετῶν τῶν παλαιοτέρων φιλοσόφων. Ὁ ἴδιος ὁ Κρατύλος,[1] ὁ ἀποκαλούμενος Ἡρακλείτειος, ἀντιπροσωπεύει φυσικὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἡρακλείτου, ὁ συνομιλητής του ὅμως, ὁ Ἑρμογένης, ἀναμιγνύει εἰς τὴν συζήτησιν ἐλεατικὰ τινὰ στοιχεῖα, ἴσως δὲ καὶ δημοκρίτεια.[2] Γενικῶς ἀνακύπτει μία φιλοσοφία τῆς γλώσσης. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὰς «λέξεις» καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ «πράγματα», ὅλον δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος συγκεντρώνεται ἐπὶ τῆς δυνατότητος τῆς γνώσεως τῶν ὄντων, τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων». Μόνον ἐὰν ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν βασικὴν αὐτὴν τάσιν, θὰ δυνηθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔννοιαν μερικῶν προσωπικῶν του δηλώσεων περὶ γλώσ-

[1] *Vors.* 65 (μόνον μαρτυρίαι, ὄχι ἀποσπάσματα). J. Stenzel *RE* XI 1660 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 50, καὶ κατωτέρω, *Excursus* εἰς σελ. 60.

σης, ἰδίως περὶ ἐτυμολογίας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως ἐκπλήττουν τὴν σύγχρονον σκέψιν καὶ εὐκόλως παρανοοῦνται.[1]

Φαίνεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἐχρησιμοποίει μ ί α ν μόνον ἔκφρασιν διὰ τὰς λέξεις, ἀπεκάλει αὐτὰς *ὀνόματα*. Αὐτὸ προφανῶς ἔπραττε καὶ ὁ Ἀντισθένης.[2] Ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Κρατύλον* ἐχρησιμοποίει δύο, *ὀνόματα* καὶ *ῥήματα* (399 AB, 425 A, 431 B). Αὐτὰ διακρίνονται καὶ ὁρίζονται σαφέστερα εἰς τὸν *Σοφιστὴν* (262 A): ὡς *ὀνόματα* νοοῦνται «αἱ ὀνομασίαι τῶν ἀντικειμένων» καὶ ὡς *ῥήματα* «τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα λέγονται περὶ αὐτῶν».[3] Ἡ διάκρισις δὲν ἦτο οὔτε τεχνική, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταγενεστέρας γραμματικῆς («οὐσιαστικὸν» καὶ «ρῆμα»), οὔτε λογική (μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν τοῦ *ὑποκειμένου* καὶ *κατηγορουμένου*). Προεβλήθη καὶ ἀπεσαφηνίσθη κατὰ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἀξίας τῶν λέξεων διὰ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων *(τῶν ὄντων)*, θέματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν φροντίδα τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου.[4] Ἂν κάποιος ἀποκαλῆται *Διὶ φίλος* (*Κρατ.* 399 B), τὸ *φίλος* εἶναι *ῥῆμα*, διότι λέγεται περὶ αὐτοῦ. *Διίφιλος*, ὡς προσηγορικὸν τινός, εἶναι *ὄνομα*. Ἀμφότερα εἶναι *δηλώματα*, ἤτοι «μέσα διὰ τῶν ὁποίων γνωστοποιεῖταί τι», ὡς εἶπεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Σοφιστὴν* (261 E), ἔνθα τὸ *ὄνομα* ἀναφέρεται εἰς τοὺς *πράττοντας* (τοὺς ποιοῦντας τὴν πρᾶξιν») καὶ τὸ *ῥῆμα* εἰς τὴν *πρᾶξιν*. Οὐδὲν ὅμως καθιστοῦν γνω-

[1] Steinthal I[2] 79 κ.ἑ. Ὁ π λ ή ρ η ς τίτλος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου δικαίως ἀξίζει νὰ τύχῃ προσοχῆς. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τὸ 1863, ἀφιερωμένον εἰς τὸν A. Böckh, καὶ τὰ κεφάλαιά του τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν *Φιλοσοφίαν* τῆς γλώσσης παρέμειναν μέχρι τώρα ἀναντικατάστατα. Περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Steinthal βλέπε J. Wach, *Das Verstehen* III (1933) 206 - 50. — P. Friedländer, *Platon* II[2] (1957) 181 κ.ἑ. Kratylos. Βιβλιογραφία εἰς τὰς σημειώσεις 1, 7, 8, 20, σελ. 310 κ.ἑ. Πρβλ. ἐπίσης Sandys I[3] 92 - 96· G. Murray, *Greek Studies* 176 - 9 εἰς διατριβὴν ἀναφερθεῖσαν ἀνωτέρω, σελ. 39, σημ. 3, περὶ Κρατύλου ὄχι πολὺ συμπαθῆ καὶ ἐν μέρει ἐσφαλμένην, R. H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe* (1951) 12 κ.ἑ., Barwick, «Stoische Sprachlehre» 70 - 79 (Platons Kratylos).

[2] Πρωταγόρας : ἀνωτέρω, σελ. 44 κ.ἑ., Ἀντισθένης σελ. 43 κ.ἑ.

[3] Ἐδανείσθην τὴν μετάφρασίν μου ἐκ τῆς διατριβῆς τοῦ G. Murray, ἔνθ' ἀνωτ.

[4] Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ τῆς *δυνάμεως τῶν ὀνομάτων Κρατ.* 394 BC. Ἡ πηγὴ τοῦ Διογ. Λαερτ. III 25 (Φαβωρῖνος ὡς ἐν III 24., F. Leo, *Die griech-röm. Biographie* (1901) 55· πρβλ. αὐτόθι 46 κ.ἑ., *περὶ εὑρημάτων*) ἀναφέρεται, νομίζω, εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον ἢ ἄλλα παρόμοια, ὅταν ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς μερικὰ *εὑρήματα* τοῦ Πλάτωνος : *καὶ πρῶτος ἐθεώρησε τῆς γραμματικῆς τὴν δύναμιν*. Ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ἐννοεῖ ὁ Διογ. Λαέρτ. διὰ τοῦ *δύναμις*, ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἰσχυρίσθη ὅτι ἠρεύνησε ζητήματα περὶ «γραμματικῆς», ἡ ὁποία ἀκόμη δὲν ὑφίστατο ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν τεχνικὴν σημασίαν. Αἱ μεταφράσεις τῆς πολλάκις ἀναφερομένης παρατηρήσεως τοῦ Διογ. Λαερτ. διαφέρουν πολὺ μεταξύ των καὶ εἶναι παραπλανητικαί : Sandys I[3] 92 «ὁ πρῶτος ἐρευνήσας τὴν φύσιν τῆς γραμματικῆς» καὶ R. H. Robins, ἔνθ' ἀνωτ. «πρῶτος ἐμελέτησε τὰς δυνατότητας τῆς γραμματικῆς». Εἰς τὸν στίχον τοῦ Στράτωνος : *σκοπεῖν ἕκαστον τί δύναται τῶν ρημάτων* (κατωτέρω, σελ. 107) τὸ *δύναται* ἀναφέρεται ἁπλῶς εἰς τὴν ἰδιάζουσαν «σημασίαν» τῶν σπανίων λέξεων.

στόν, ἕως ὅτου «συγκερασθοῦν» καὶ δημιουργήσουν *λόγον*, ἤτοι πρότασιν: *ἄνθρωπος μανθάνει* (262 C).

Ἐὰν αἱ λέξεις εἶναι πράγματι *δηλώματα*, ἀξίζει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ «στοιχεῖα», τὰ ὁποῖα συνθέτουν αὐτάς. Ὁ σοφιστὴς Ἱππίας πιθανῶς εἶχε εἰσχωρήσει εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πρὸ τοῦ Πλάτωνος ἀσχοληθεὶς μὲ τὰ γράμματα, τὰς συλλαβὰς καὶ τοὺς ρυθμούς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον διάφορον, ἴσως ἀκολουθῶν τὸν Δημόκριτον.[1] Ὁ Πλάτων ὠνόμασε τὰ πρῶτα συστατικὰ τοῦ ἤχου (τὰ ὁποῖα προφανῶς ἐταύτισε πρὸς τὰ *γράμματα*, ἐφ' ὅσον αὐτὰ εἶναι τὰ πρῶτα συστατικὰ τῆς συλλαβῆς) *στοιχεῖα* (*Κρατ.* 393 D, 424 C, 426 D). Εἰς τὸν *Σοφιστὴν* μετεχειρίσθη τὸν ἴδιον ὅρον διὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ κόσμου.[2] Ὀλίγας δεκαετίας βραδύτερον ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος, ὁ ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ παλαιοτέρας μαρτυρίας τῆς χρήσεως αὐτῆς. Ἀνεγνώρισε συνεπῶς τὴν προτεραιότητα τοῦ Πλάτωνος, *στοιχεῖα πρῶτος αὐτὸς ὠνόμασε τὰς τοιαύτας ἀρχάς* (fr. 31 Wehrli).[3] Τοῦτο πιθανῶς εἶναι ὀρθόν. Ὁ Εὔδημος μόνον τότε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναιρεθῇ, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν χρονολογικῶς χωρίον τι τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀδράστου τοῦ ἐξ Ἀφροδισιάδος (δευτέρος αἰὼν μ.Χ.) εἰς τὸν πέμπτον π.Χ. αἰῶνα.[4] Τότε ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀπεστεροῦντο τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι πρῶτοι εἰσήγαγον ὡρισμένους μεγάλης σημασίας ἐπιστημονικοὺς ὅρους, τοὺς ὅρους *ὀνόματα* καὶ *ῥήματα*, *φωναὶ πρῶται . . . στοιχειώδεις . . . ἀδιαίρετοι*. Μέχρι τώρα δὲν ὑπῆρξε ἡ παραμικρὰ ἀπόδειξις, οὔτε εὑρέθη οἱαδήποτε σαφὴς ἔνδειξις, ὅτι οἱ ὅροι αὐτοὶ εἰσήχθησαν πρὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλ' εἶναι πιθανὸν κάποιαν ἡμέραν νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅτι ὁ Πλάτων υἱοθέτησε ἐλευθέρας ἐκφράσεις ἐπινοηθείσας ἀπὸ ἄλλους. Ἐπειδὴ ὁ ἴδιος, ὡς φαίνεται, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν *στοιχεῖα* κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν *Κρατύλον* μὲ λογοτεχνικὴν ἔννοιαν *(φωνῆς στοιχεῖα)*, αἰσθάνεταί τις τὸν πειρασμὸν νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ ὅρος ἀρχικῶς ἐσήμαινε γράμματα τοποθετημένα κατὰ σειρὰν *(στοιχέω, στοῖχος)*, ἤτοι ἀλφάβητον,[5] καὶ ἐν συνεχείᾳ μετετέθη καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν φυσικὴν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις καὶ παρετάχθησαν βάσιμα ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζοντα τὴν προτεραιότητα τῶν μαθηματικῶν,[6] λόγῳ τοῦ ὅτι σύγχρονός τις, νεώτερος

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63.

[2] Πρβλ. *Θεαίτ.* 201 E, 202 E, 203 B, *Φίλ.* 18 C *στοιχεῖα, ὡς γράμματα· ὡς πρῶται ἀρχαὶ* πρβλ. *Τίμ.* 48 B, 54 D.

[3] Πρβλ. Διογ. Λαέρτ. III 24· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν δήλωσιν τοῦ Διογ. Λαερτ. εἰς ἀξιόπιστον πηγὴν (μέσῳ τοῦ Φαβωρίνου;)· ἀφ' ἑτέρου, βλέπε τὰς σκεπτικιστικὰς παρατηρήσεις μας εἰς τὴν σελ. 41, σημ. 4 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 70 σημ. 4.

[4] Βλέπε *Excursus*.

[5] Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22 κ.ἑ.

[6] Τὸ θεμελιῶδες τεῦχος τοῦ H. Diels, *Elementum* (Leipzig 1899) ἤνοιξε τὴν συζήτησιν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὅρου *στοιχεῖον*. Πλήρη ἱστορίαν τῆς διαμάχης δίδει ὁ W. Burkert *«Στοιχεῖον. Eine semasiologische Studie»* (βλέπε *Excursus* εἰς τὴν σελ. 60), ὁ ὁποῖος

τοῦ Πλάτωνος, μαθητὴς τοῦ Εὐδόξου, ὁ Μέναιχμος,[1] ἐφήρμοσε τὸν ὅρον *στοιχεῖα* εἰς στοιχειώδεις μαθηματικὰς ἀποδείξεις. Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τῆς διαφωνίας αὐτῆς, αἱ δηλώσεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν *Κρατύλον* εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θέμα μας, διότι μόνον αὐταὶ ἐπηρέασαν τὴν μετέπειτα ὁρολογίαν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ὀνόματα τῶν ὁμάδων εἰς τὰς ὁποίας ἔχουν διαιρεθῆ τὰ *στοιχεῖα* (*Κρατ.* 424 C). Ἡ πρώτη ὁμὰς εἶναι τὰ φωνήεντα, ἡ δευτέρα *(τὰ ἕτερα)* εἶναι *τά τε ἄφωνα καὶ ἄφθογγα*, «τὰ σύμφωνα καὶ τὰ ἄφωνα», διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τοὺς νεωτέρους ὅρους. Τὰ σύμφωνα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι *ἄφθογγα*, ὀνομάζονται *ἡμίφωνα* ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.[2] Διὰ τὴν διαίρεσίν του ὁ Πλάτων ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἐπὶ τῶν *στοιχείων: οὕτωσὶ γάρ που λέγουσιν οἱ δεινοὶ περὶ τούτων*, ἔχων ἴσως κατὰ νοῦν τὸν Ἱππίαν ἢ ἄλλους σοφιστάς.[3] Τὸ νέον ἐρώτημα τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος ἦτο κατὰ πόσον ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ἀνευρεθῆ ἀντιστοιχία μεταξὺ ἤχου καὶ σημασίας εἰς τὰ ἀρχικὰ αὐτὰ στοιχεῖα. Θεωρεῖ ὅτι τὸ *ῥῶ* ἴσως ὑποδηλοῖ ταχεῖαν κίνησιν *(Κρατ.* 426 C, 434 C) καὶ ἴσως εἶναι «μιμητικὸς ἦχος» ὡς εἰς τὰς λέξεις *ῥεῖν* καὶ *ῥοὴ* ἢ ὅτι τὸ *λάβδα* ὑπονοεῖ κάτι *λεῖον, μαλακόν*, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Κατὰ τὴν πορείαν τοῦ διαλόγου ἐτέθησαν διάφοροι παρόμοιαι ἐρωτήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον μίαν ἢ δύο δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν. Ἀφοῦ μερικὰ στοιχεῖα, οὐσιώδη αὐτὰ καθ' ἑαυτά, τιθέμενα ὁμοῦ δύνανται νὰ σχηματίσουν λέξεις, δὲν εἶναι ἄρά γε δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν «πραγματικὴν» σημασίαν των *(τὰ ἔτυμα)* καὶ νὰ ὁδηγηθῶμεν οὕτω τελικῶς εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων; Ἀλλὰ τοῦτο ὁμοιάζει μὲ τὸ παλαιὸν ἔργον τῆς *ἐτυμολογίας*, τὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς, ἐκείνην τὴν ἔμφυτον ἐργώδη προσπάθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ *ὀνόματα* καὶ εἰδικώτερον τὰ ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Τοὺς ποιητὰς ἠκολούθησαν οἱ φιλόσοφοι (Ἡράκλειτος, Δημόκριτος), οἱ ἱστορικοὶ (Ἑκαταῖος, Ἡρόδοτος) καὶ οἱ σοφισταὶ (Πρόδικος, Ἱππίας;), οἱ ὁποῖοι εὐκαιριακῶς καὶ αὐθαιρέτως ἐδοκίμασαν τὸ παραδοσιακὸν αὐτὸ παίγνιον. Ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀφ' ἑτέρου ἤρχισε μεθοδικὴν καὶ ἐπίμονον ἔρευναν τοῦ βασικοῦ προβλήματος «ἐὰν τὰ ἴδια τὰ ὀνόματα δύνανται νὰ παράσχουν μαρτυρίας ὅτι δὲν δίδονται τελείως κατὰ τύχην ἀλλ' ἔχουν ὀρθότητά τινα»: *εἰ ἄρα ἡμῖν ἐπιμαρτυρήσει αὐτὰ τὰ ὀνόματα μὴ πάνυ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου οὕτως ἕκαστα κεῖσθαι, ἀλλ' ἔχειν τινὰ ὀρθότητα* (*Κρατ.* 397 A). Μία λέξις ἔχει «ὀρθότητα», ἐὰν ἐκφράζῃ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος: *ὀνό-*

προσωπικῶς ὑποστηρίζει ἐντόνως τὴν ἐκ τῶν μαθηματικῶν προέλευσιν τοῦ ὅρου. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 23, σημ. 1 καὶ Jeffery, *The Local Scripts* 40.

[1] Εὔδημ. fr. 133, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 8 (1855) 55.2 Πρβλ. Πλάτ. *Τίμ.* (ἀνωτέρω, σελ. 71, σημ. 2).

[2] Περὶ «ἡμιφώνων» βλέπε Ἀριστοτέλης κατωτέρω, σελ. 90.

[3] Πλάτ. *Κρατ.* 424 C καὶ E, *Ἱππ. Ε.* 368 D, *Φίλ.* 18BC. Διὰ τὸν Ἱππίαν βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63, 71. Πρβλ. Εὐρ. *Παλαμήδ.* fr. 578.2 N². (415 π.Χ.).

ματος, φαμέν, ὀρθότης ἐστὶν αὕτη ἥτις ἐνδείξεται οἷόν ἐστι τὸ πρᾶγμα (428 E), πρβλ. *δηλοῖν οἷον ἕκαστόν ἐστι τῶν ὄντων* (422 D).

Κατὰ τὸν σοφιστὴν Πρόδικον *ἡ τῶν ὀνομάτων ὀρθότης* ἐσήμαινε τὴν κατάλληλον ἑκάστοτε διάκρισιν συγγενῶν ὅρων καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν των εἰς τὴν ρητορικήν. Ὁ Σωκράτης ἔδωσε ἐντελῶς διάφορον καὶ καθαρῶς φιλοσοφικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν. Κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος ἐξαπέλυσε κατὰ τῶν συνομιλητῶν του χείμαρρον παραδειγμάτων, ὁτὲ μὲν εὐφυῶς ἐπινοηθέντων, ὁτὲ δὲ προφανῶς φανταστικῶν. Ἐπειδὴ δὲν ἱκανοποίει αὐτὸν ἡ παλαιὰ ἐτυμολογία τοῦ *Ἀπόλλωνος* ὡς «καταστροφέως» (404 E καὶ 405 E),[1] προτείνει ὄχι ὀλιγώτερα ἀπὸ τέσσαρα νέα *ἔτυμα* ἀποκαλύπτοντα τὰς τέσσαρας δυνάμεις τοῦ θεοῦ, *ὡς ἁπλοῦ, ἀεὶ βάλλοντος, ἀπολούοντος, ὁμοπολοῦντος* (406 A). Εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτους τὸ ὅτι δὲν ἐβασίζετο πλέον εἰς ἁπλᾶς ὁμοιότητας ἤχου (*Ἀπόλλων* = *ἀπολλύων*, κτλ.).[2] Ὅταν παρήγαγε τὸ ὄνομα τῶν Μουσῶν (*Μοῦσα*, δωρικὸν *Μῶσα*) ἀπὸ τὸ *μῶσθαι*, «ἀναζητῶ, διαλογίζομαι», δὲν ἔπραξε χειρότερα ἀπὸ ὅ,τι πράττουν οἱ σύγχρονοι γλωσσολόγοι.[3] Ἀναφερόμενος εἰς τὴν μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν *Λητώ*, ἐπεκαλέσθη πολλοὺς ξένους, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζουν αὐτὴν *Ληθὼ* διὰ τὸν «ἀπαλὸν χαρακτῆρα» της, τὸ *λεῖον ἦθος* της. Ἀνεζήτησε λοιπὸν σοβαρῶς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων τύπους μὴ ἀττικοὺς ἢ ἀπηρχαιωμένους, τοὺς ὁποίους εἶχον χρησιμοποιήσει οἱ πρῶτοι Ἕλληνες (*οἱ παλαιοὶ* 407 A, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ὁμιλῶν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, πρβλ. 418 BC), διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐξιχνιάσῃ ἐτυμολογίας. Ὅταν τελικῶς οὐδεμία ἑλληνικὴ πηγὴ ἠδύνατο νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τοῦτο, ὁ Σωκράτης ὑπώπτευσε «ξενικὴν» προέλευσιν (409 D κ.ἑ. *ὅτι πολλὰ οἱ Ἕλληνες ὀνόματα . . . παρὰ τῶν βαρβάρων εἰλήφασιν*, πρβλ. 416 A): *πῦρ, ὕδωρ* καὶ ὡρισμέναι ἄλλαι λέξεις εἶναι δάνεια ἴσως, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Φρύγας, ἂν καὶ κάπως διεσκευασμένα (410 A).[4] Εἰς στιγμὰς ὅμως τῆς καλυτέρας εἰρωνικῆς του διαθέσεως ἐθεώρησε τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς περὶ δανεισμοῦ ἐκ τῶν βαρβάρων ὡς «ὑπεκφυγάς»: *αὗται γὰρ ἂν πᾶσαι ἐκδύσεις εἶεν καὶ μάλα κομψαὶ τῷ μὴ ἐθέλοντι λόγον διδόναι περὶ τῶν πρώτων ὀνομάτων ὡς ὀρθῶς κεῖται* (426 A), «ὅλαι αὐταὶ πιθανῶς εἶναι ὑπεκφυγαὶ καὶ μάλιστα λίαν ἔντεχνοι ἐκ μέρους ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἐξηγήσουν πῶς ἐσχηματίσθησαν ὀρθῶς αἱ ἀρχικαὶ λέξεις». Ὄχι μόνον

[1] Ἡ (ἐκ τοῦ *ἀπόλλυμι*) ἐτυμολογία εἶναι τὸ ὀλιγώτερον τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ὁ Ἀρχίλοχος, fr 30 D³, ὁ ὁποῖος ἔπαιζε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ἠρέσκετο νὰ παίζῃ μὲ τοὺς διαφόρους τύπους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως, ἀνωτέρω, σελ. 17. Ὁ Wilamowitz, *Glaube der Hellenen* II 114.4, δὲν εἶχε δίκαιον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἔπαιζε μὲ τὴν ἐτυμολογίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη ὑποδείξει ὁ Ἀπολλόδ. 244 *FGrHist* 95.10, πρβλ. Αἰσχ. *Ἀγ.* 1081, Εὐρ. fr. 781.12 N².

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5, σημ. 3.

[3] O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* II (1906) 1076. 1., J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen* (1949) 206.

[4] Πρβλ. σελ. 48 καὶ 93.

ἐδῶ ἀλλὰ σχεδὸν εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ Σωκράτης ἤγειρε ἀμέσως ἀμφιβολίας καὶ ἀντιρρήσεις εἰς τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος εἶχε διὰ μακρῶν προβάλει.[1]

Ἀπὸ τοῦ προβλήματος τῆς ἀναζητήσεως τῶν λεγομένων ἀρχικῶν λέξεων δὲν ἀπέχει εἰ μὴ ἓν μόνον βῆμα τὸ γενικὸν πρόβλημα αὐτῆς τῆς προελεύσεως τῶν λέξεων: αἱ λέξεις ὑφίστανται ὡς προϊόντα τῆς φύσεως *(φύσει)* ἢ ὡς ἀποτέλεσμα συμβάσεως *(νόμῳ)*;[2] Καθ' ὅσον γνωρίζω εἰς τὸν διάλογον δὲν γίνεται λόγος περὶ «γλώσσης» *(λέξεως, λόγου)*, ἀλλὰ πάντοτε περὶ *ὀνομάτων*. Τὸ πρόβλημα εἶναι ποῖος πρῶτος ἔδωσε ὀνόματα εἰς τὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ διαμάχη εἰς τὸν *Κρατύλον* ἀποτελεῖ μέρος μόνον τῆς ὅλης μεγάλης ἔριδος μεταξὺ *φύσεως* καὶ *νόμου*, ἡ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ.[3] Ὁ εἷς ἐκ τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτους ὑπεστήριξε ὅτι ὁ δίδων τὰ ὀνόματα εἶναι ἡ «φύσις», ὁ ἕτερος ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς «συμβάσεως». Ὁ Σωκράτης ὡμίλησε ἐναντίον ἀμφοτέρων, ὡς εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὡμίλησε ἀκόμη καὶ κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐκθέτων ἄνευ οἴκτου πᾶν σκοτεινὸν σημεῖον τῶν προβληθέντων ἐπιχειρημάτων. Ἑπομένως ὅλα αὐτὰ τὰ ἀρνητικὰ μέρη τοῦ *Κρατύλου* ἔχουν τὴν ἰδιαιτέραν των σημασίαν. Τελικῶς, ὅταν περιῆλθον εἰς ἀντίφασιν οἱ ἰσχυρισμοὶ τόσον τοῦ ἑνὸς ὅσον καὶ τοῦ ἄλλου εἴδους τῶν ὀνομάτων ὅτι «ἐκφράζουν ὅσον εἶναι δυνατὸν τὴν ἀλήθειαν», ὁ Σωκράτης ἔφθασε εἰς τὸ τελικὸν ἀρνητικὸν συμπέρασμα: «εἶναι φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν κάτι ἄλλο, ὄχι ὀνόματα, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς δείξῃ ἄνευ ὀνομάτων ποῖα ἐκ τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν εἶναι τὰ ἀληθῆ, ποῖα δηλαδὴ ἐξ αὐτῶν δεικνύουν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων», *δηλονότι ἄλλ' ἄττα ζητητέα πλὴν ὀνομάτων, ἃ ἡμῖν ἐμφανιεῖ ἄνευ ὀνομάτων ὁπότερα τούτων ἐστὶ τἀληθῆ, δείξαντα δηλονότι τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων* (438 D). Ὀλίγον περαιτέρω προστίθεται βραχεῖά τις θετικὴ κρίσις περὶ *τῶν ὄντων*: «ὅτι αὐτὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ ἀναζητηθοῦν ὄχι ἐκ τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ πολὺ καλύτερον διὰ μέσου αὐτῶν τῶν ἰδίων παρὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων», *ὅτι οὐκ ἐξ ὀνομάτων ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὰ ἐξ αὑτῶν καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον ἢ ἐξ ὀνομάτων* (439 B, πρβλ. 438 E *τὰ ὄντα . . . αὐτὰ δι' αὑτῶν*). Αἱ φράσεις *ἄλλ' ἄττα . . . πλὴν ὀνομάτων* καὶ *τὰ ὄντα . . . αὐτὰ ἐξ ἢ δι' αὑτῶν* φαίνεται ὅτι δεικνύουν ἄλλο στάδιον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ἑβδόμην Ἐπιστολὴν (*Ἐπιστ.* VII σελ. 342 A κ.ἑ.), ἔνθα λέξις καὶ εἰκὼν (*ὄνομα* καὶ *εἴδωλον*) ἔχουν τὴν οἰκείαν ἑκάστη θέσιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν διαδικασίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ τελεσίδικος ἐτυμηγορία περὶ τῶν *ὀνομάτων* ἐν

[1] Αἱ «ἐτυμολογίαι» σαιξπηρικῶν τινων ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ John Ruskin εἶναι ἐξ ἴσου, ἂν ὄχι περισσότερον, παράδοξοι ὅσον καὶ πολλαὶ ἐτυμολογίαι ἀναφερόμεναι ἐν τῷ Κρατύλῳ. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Ruskin ὡς φαίνεται σοβαρολογεῖ ἀρκετά, ὅταν παράγῃ τὴν Desdemona ἐκ τοῦ *δυσδαιμονία* ἢ τὴν Ophelia ἐκ τοῦ *ὠφέλεια* κτλ. «Munera Pulveris», 5ον δοκίμιον § 134, Works, II (1872) 143.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63 (Ἱππίας), κατωτέρω, σελ. 93 (Ἀριστοτέλης).

[3] F. Heinimann, «Nomos und Physis», *Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft* I (1945), περὶ τῆς γλώσσης 46 κ.ἑ.

τῷ *Κρατύλῳ* ἴσως εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἀπογοήτευσις δι' ἡμᾶς. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει μόνον αὐτό.

Ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος ὁ Σωκράτης διετύπωσε νέας τινὰς ἰδέας. Αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ ἦσαν περισσότερον σημαντικαὶ διὰ τὸ μέλλον ἢ αἱ τῶν σοφιστῶν καὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς «στοιχεῖα» γλωσσολογικῶν γνώσεων.[1] «Ἀλλαγαὶ ἦχου» εἰς μερικὰ ὀνόματα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως *εὐστομίας*, ἤτοι «εὐφωνίας»: τὸ *Φερέπαφα*, ὁ κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν ἀρχικὸς τύπος, μετετράπη εἰς *Φερρέφαττα* (404 D), τὸ *Φὶξ* εἰς *Σφὶγξ* (414 CD) ἤ, ἀκόμη τολμηρότερον, τὸ *Ἠθονόη* εἰς *Ἀθηνάα* (407 B *παραγαγὼν . . . ἐπὶ τὸ κάλλιον*· πρβλ. 408 B, 409 C, 414 C, 417 E). Αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους παραδείγματα δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν πολὺ σοβαρῶς. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν φωνητικὴν *ἀρχὴν* ἤτοι τὴν ἀποφυγὴν τῆς κακοφωνίας χρησιμοποιοῦν εἰσέτι οἱ νεώτεροι γλωσσολόγοι,[2] διὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν καταγωγὴν ἀλλοκότων ἑλληνικῶν λεκτικῶν τύπων. Ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιδιώκων τὴν εὕρεσιν ἐτυμολογιῶν ἀνεφέρετο ἐπίσης καὶ εἰς παλαιοτέρους τύπους μὴ χρησιμοποιουμένους πλέον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του. Αἱ ἀναφοραὶ αὐταὶ στηρίζονται ἐπὶ τῆς γενικῆς παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου συμβαίνουν ἕνεκα ποικίλων λόγων ἀλλαγαὶ τύπων. Ἴσως αἱ ἀλλαγαὶ αὐταὶ συνεσκότισαν τὴν ἔννοιαν μιᾶς λέξεως καὶ πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀρχικήν της μορφὴν (410 C, πρβλ. 418 C, 420 B). «Χρονολογικὰς» (ὄχι ἀκόμη «ἱστορικὰς») σκέψεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐτροφοδότει ἡ σύγκρισις ἑλληνικῶν λέξεων πρὸς ξένας (409 D κ.ἑ.), τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀμυδροτάτην νύξιν περὶ εἴδους τινὸς συγκριτικῆς μελέτης τῶν γλωσσῶν. Ἡ πρότασις, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε ὁ Σωκράτης, ὅτι δηλ. οἱ στοιχειώδεις ἦχοι τῶν ἀρχικῶν λέξεων εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν, ἐπιτρέπει ἴσως εἰς αὐτὸν νὰ διεκδικήσῃ τὴν τιμὴν ὅτι εἶναι ὁ πρόγονος μιᾶς θεωρίας ὀνομαζομένης «συμβολισμὸς τῶν ἤχων»,[3] ἡ ὁποία ζῇ ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ ἑρμηνεία τοῦ *Κρατύλου* δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Πλάτωνος οὐδέποτε ἡ μελέτη τῆς γλώσσης ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ *ἐπιστήμη*. Οὐδὲ λόγος κἂν γίνεται εἰς τὸν διάλογον περὶ κάποιας *«γραμματικῆς τέχνης»* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «γραμματικῆς».[4] Κλασσικὸς φιλόλογος ὡς ὁ Wila-

[1] Βλέπε Friedländer, *Platon* II² 190 κ.ἑ., Barwick 76 κ.ἑ. ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Στωϊκῶν καὶ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 243.

[2] W. Schulze *KZ* 43 (1910) 185 - 9 = *Kleine Schriften* (1933) 304 - 8 «Kakophonie»

[3] Ὁ E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen* I Die Sprache (1923) 139 κ.ἑ. ἀναφέρεται εἰς τοὺς Leibniz, W.v. Humboldt, Jacob Grimm, Hermann Paul. Ὁ E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* I (1939), 37 ἀναφέρει τὴν ἀναβίωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ A. Meillet καὶ τῆς σχολῆς του.

[4] Περὶ τοῦ *ἐπιστήμη* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67. *Γραμματικὴ τ.* δὲν σημαίνει τίποτε περισσότερον τῆς συναρμογῆς ἢ μὴ τῶν γραμμάτων πρὸς ἄλληλα (*Σοφ.* 253 A). Βλέπε καὶ κατωτέρω σελ. 90 περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

mowitz[1] δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν στάσιν τοῦ Πλάτωνος. Ἐλυπήθη διότι ὁ Πλάτων «δὲν εἶχε καμμίαν ὑπόληψιν διὰ τὴν γραμματικήν». Ἄλλως θὰ εἶχε κατανοήσει ὅτι αὐτὴ ὡς λογικὴ ἄσκησις θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι καὶ τὰ μαθηματικά, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἐπέμενε ἀποκλειστικῶς, ἢ εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἀκόμη περισσότερα. Ἀλλ' ὡς εἴδομεν ἡ «γραμματικὴ» ὡς μεθοδικὴ *τέχνη* δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη, ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐξασκήσεως τῆς λογικῆς. Τὰ μαθηματικὰ ἀφ' ἑτέρου εἶχον ἀναπτυχθῇ ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀληθὴς ἐπιστήμη.

Τοῦτο ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὰς γενικὰς παρατηρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἠρχίσαμεν τὸ σύντομον αὐτὸ κεφάλαιον. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐμπειρίας καὶ τέχνης, τὴν ὁποίαν ἔκαμε ὁ Πλάτων εἰς τὴν πολεμικήν του κατὰ τῶν σοφιστῶν, ἐπρόκειτο νὰ ἀποβῇ, ὡς θὰ ἴδωμεν, βασικὴ διὰ τὴν γραμματικὴν θεωρίαν. Αὐτὸ ἦτο σπουδαιότερον ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀνακαλύψεων, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν εἰς τὸν *Κρατύλον* του. Ἀποφασιστικῆς σημασίας δὲν ἦτο ὁ ρητορικὸς ἐνθουσιασμός, ὁ σφοδρὸς ἔρως τῆς γλώσσης, τὸν ὁποῖον ἐπέδειξε σειρὰ διδασκάλων ἀπὸ τοῦ Πρωταγόρου μέχρι τοῦ Ἰσοκράτους, ἀλλὰ ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ἀδιάσειστοι ἀποδείξεις του περὶ τῶν περιωρισμένων ὁρίων της. Τὸ κατὰ τρόπον μοναδικὸν σύνθετον πνεῦμα του, τὸ συγχρόνως δημιουργικόν, κριτικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν ἔδωσε εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ἰσχυροτάτην ὤθησιν.

Αἱ πρῶται δεκαετίαι τοῦ τετάρτου αἰῶνος ὑπῆρξαν περίοδος πλήρης κινδύνου. Μετὰ τὴν πολιτικὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν τὸ 404. π.Χ., ἡ κρίσις τῆς πόλεως—κράτους καὶ ἡ ἀναπόφευκτος ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ἐκήρυττε τὴν προσέγγισιν νέας ἐποχῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτούς, πρὶν ἡ ὁδηγήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν τελικήν των στροφὴν ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἱδρύθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας δύο φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑψίστης σπουδαιότητος. Ὁ Πλάτων κατώρθωσε νὰ ἱδρύσῃ τὴν σχολήν του (μετὰ τὸ 388 π.Χ.) ἐντὸς σπηλαίου ἀφιερωμένου εἰς τὰς Μούσας καὶ τὸν ἥρωα Ἀκάδημον. Ἡ ὀργάνωσις αὐτή, θρησκευτικὸς σύλλογος ὀνομαζόμενος Ἀκαδημία,[2] διήρκεσε περισσότερον τῶν 900 ἐτῶν. Ὡς δὲ ὁ Πλάτων εἶχε διανοίξει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν φιλολογίαν, κατὰ παρόμοιον ἐπίσης τρόπον ὁ Πλατωνισμὸς συνέβαλε εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἀναβιώσεις ἐκείνου, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν «οὐμανισμόν», εἴτε ἀναλογισθῶμεν τὸν

[1] Wilamowitz, *Platon* I (1919) 561. 3 (λίαν χαρακτηριστικὴ σημείωσις ἐν ᾗ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν του).

[2] H. Herter, *Platons Akademie* 2α ἔκδ. (1952) μετὰ βιβλιογραφίας 25 κ.ἑ., P. Boyancé, *Le Culte des Muses chez les philosophes grecs* (1937) 262 κ.ἑ. Ὁ πρῶτος ἀποπειραθεὶς νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀκαδημίας ὡς τοῦ προτύπου ἐπιστημονικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπῆρξε ὁ H. Usener, «Organisation der wissenschaftlichen Arbeit», *Preuss. Jahrb.* 53 (1884) 1 κ.ἑ. = *Vorträge u. Aufsätze* (1907) 67 κ.ἑ.

'Ωριγένη καὶ τὴν 'Ακαδημίαν τῆς Φλωρεντίας, εἴτε τὸν Ἔρασμον, τὸν Winckelmann καὶ τὸν Humboldt.

'Ο μεγαλύτερος μαθητὴς τῆς πλατωνικῆς 'Ακαδημίας ἀπὸ τοὺς ἔτους 368 π.Χ. μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος τὸ 348 π.Χ. ἦτο ξένος τις ἰωνικῆς καταγωγῆς, ὁ 'Αριστοτέλης, ὁ ὁποῖος τελικῶς ἵδρυσε τὴν ἰδικήν του σχολὴν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῶν 'Αθηνῶν (335—323 π.Χ.). Αὐτὴ ἔφερε τὸ ὄνομα *Περίπατος*,[1] τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοφράστου, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἠδυνήθη νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς μέγα σπήλαιον τῶν Μουσῶν πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνος τοῦ Λυκείου. 'Ο Περίπατος προωρίζετο νὰ διατελῇ εἰς παραγωγικὴν ἁμιλλαν πρὸς τὸ ἵδρυμα τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς καλῶς ἐδραιωμένους ἀθηναϊκοὺς ὀργανισμοὺς ὀφείλεται κυρίως ἡ εἰς καλὴν κατάστασιν διάσωσις πολλῶν σχετικῶς ἔργων τῶν ἱδρυτῶν των. Ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συλλέγουν, νὰ ἀντιγράφουν, νὰ διανέμουν καὶ νὰ παραδίδουν αὐτὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους πολὺ περισσότερον ἀπὸ οἱονδήποτε προγενέστερον φιλοσοφικὸν κύκλον εἰς τὴν 'Ανατολὴν ἢ τὴν Δύσιν. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία περὶ τῆς πρώτης τύχης τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. 'Αλλὰ δὲν ἀπέχει τῆς ἀληθείας ἡ εἰκασία, ὅτι ἡ πρώτη γενεὰ τῶν μαθητῶν του προσεπάθει νὰ συλλέγῃ, νὰ τακτοποιῇ καὶ νὰ ἀντιγράφῃ τὰ αὐτόγραφα τοῦ διδασκάλου[2] καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ «'Ακαδημαϊκὴ Ἔκδοσις» κατέστη βάσις ὅλων τῶν μεταγενεστέρων. 'Αφ' ἑτέρου δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὑπῆρξε «ἐσωτερικὴ» τις προφορικὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πυθαγόρου) εἰς ἐπίλεκτον ἰδιαίτερον κύκλον μαθητῶν του.[3] Εἰς τὸν 'Αριστοτέλη ὅμως πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰ βιβλία του τὰ καλούμενα *Διάλογοι*, πιθανῶς γραφέντα κατὰ τὴν παλαιοτέραν «ἀκαδειμικὴν» περίοδον δι' εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν,[4] ἀπὸ τῶν ἔργων του τῶν

[1] K. O. Brink, «Peripatos», *RE*, Suppl. 7 (1940) 899 κ.ἑ. (ἀνάτυπον 1936). Πρβλ. τὰς μαρτυρίας περὶ τοῦ *Περιπάτου*, κτλ., ἐν Düring *Aristotle* 404-11.

[2] Wilamowitz, *Platon* II (1920) 324. Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ 'Ακαδημία ἔκαμε βασικὴν ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τάσσεται ὁ G. Jachmann, «Der Platontext», *Nachr. der Göttinger Akademie* (1941) Nr. 7.334, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος ἔκαμε ὁ 'Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (βλέπε κατωτέρω, σελ. 196 κ.ἑ.). Κατὰ τοῦ Jachmann ὁ H. Erbse, «Überlieferungsgeschichte der griechischen klassischen und hellenistischen Literatur» ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (Zürich 1961) 219 κ.ἑ.

[3] F. Wehrli, «Aristoteles in der Sicht seiner Schule, Platonisches und Vorplatonisches» εἰς τὸ *Aristote et les problèmes de Méthode* (Louvain 1960) 336, μετ' ἀναφορᾶς εἰς H. J. Krämer «Arete bei Platon und Aristoteles», *Abhandlungen d. Heidelberger Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* (1959) 6, σελ. 380 - 486. Κατὰ τρόπον ἐντυπωσιακὸν ὄχι ὅμως καὶ πειστικὸν ὁ Krämer ἐπανέφερε εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἰδέαν ἑνὸς «ἐσωτερικοῦ» Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυψε τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας του ὄχι εἰς τοὺς διαλόγους τοὺς ὁποίους συνέγραψε, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδιαιτέρου κύκλου τῶν μαθητῶν του.

[4] *Fragm.* ἔκδ. V. Rose (1886) ἀριθ. 1-111· *Fragm. selecta* ἔκδ. W. D. Ross (1955) σελ. 1 - 99. Μαρτυρίαι περὶ τοῦ ὅρου *ἐξωτερικοὶ λόγοι* Düring, Aristotle 426 - 43.

παραχθέντων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν διδασκαλίαν του, ὄχι μόνον καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἰδικῆς του σχολῆς κατὰ τὴν δευτέραν ἀθηναϊκὴν περίοδον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ καὶ παλαιότερον, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 348 καὶ 335 π.Χ., ὅταν διέμενε εἰς τὴν Τρῳάδα, τὴν Λέσβον, καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλήν. Αὐτὰ φαίνεται ὅτι προῆλθον ἐκ τῶν παραδόσεων καὶ ἐκ παλαιοτέρων μικρῶν δοκιμίων του. Ἦσαν ὅμως γνήσια «γραπτά», *γράμματα*, ἀναγνωσθέντα ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου εἰς τὴν σχολήν του. Ἴσως ἀργότερον αὐτὰ συνηρμόσθησαν κατὰ καιροὺς μὲ νέαν διάταξιν καὶ τελικῶς ἐδόθησαν εἰς τὴν δημοσιότητα ὑπὸ μελῶν τοῦ Περιπάτου. Ἀποτελοῦν τὸν ὄγκον τῶν σωζομένων ἔργων καὶ συχνὰ ὀνομάζονται *Πραγματεῖαι*.[1] Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ὁμάδων ὑπάρχει καὶ τρίτη, «Ὑπομνήματα καὶ Συλλογαί», τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν διὰ νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ ὡς βιβλία, ἐδημοσιεύθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν ἐν τῷ συνόλῳ των, ὡς οἱ *Διάλογοι*. Μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν καὶ πολλοὶ τίτλοι εἰς τοὺς θαυμαστοὺς καταλόγους τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν.[2]

Παρηκολουθήσαμεν τὴν βραδεῖαν πρόοδον τοῦ «γραπτοῦ» λόγου ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ τὸ ποσοστόν, κατὰ τὸ ὁποῖον συνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταὶ καὶ οἱ νεώτεροι μαθηταί των.[3] Θὰ ἐφαίνετο δὲ μᾶλλον παράδοξον, ὅτι ἡ Ἀκαδημία καὶ ὁ Περίπατος, δηλαδὴ αἱ σχολαὶ τῶν ἀντιπάλων των, ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιήσουν ἀποφασιστικὸν βῆμα πρὸς τὸ τέλος τῆς καθ' ἡμᾶς τρίτης περιόδου εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ «βιβλίου». Ἐχρησιμοποίησαν βιβλία,[4] τὰ ὁποῖα τόσον συχνὰ εἶχον κακολογηθῇ, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, διὰ νὰ δικαιώσουν τὸ βασικὸν ἔργον τῶν διδασκάλων των. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθηταί του θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχουν τὰ ἐξαιρετικῶς λόγια συμπιλήματά των, ἐὰν δὲν εἶχον συσσωρεύσει ἐκ τῶν τόσων συγγραμμάτων τοῦ παρελθόντος[5] ὅσον ἠδυνήθησαν περισσότερα. Μετὰ τὰς σποραδικῶς ἀπαντώσας

[1] Ὁ W. Jaeger, *Studien zur Entwicklungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles* (1912) 131 - 48, πρῶτος ἐξήγησε τὴν περίπλοκον διαδικασίαν τῆς «δημοσιεύσεως». Ὁ F. Dirlmeier, «Merkwürdige Zitate in der eudem. Ethik des Ar.», *Sitz. Ber. Heidelberger Akad. Philos.-hist. kl.*, 78. 1962, 2. Abh., συλλέγων τὴν τεκμηρίωσιν τῶν διασταυρουμένων ἀναφορῶν εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπογραμμίζει ἐντονώτερον καὶ τὸν χαρακτῆρα - *λόγον* τοῦ γραπτοῦ ἔργου. Ἔχει πολλὰς βελτιώσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Jaeger. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ Dirlmeier συμφωνεῖ δυστυχῶς μὲ τὸν Krämer.

[2] Τὸ κείμενον τῶν ἀρχαίων καταλόγων ἐν V. Rose (βλ. σελ. 77, σημ. 3), σελ. 3 - 22. Πρβλ. P. Moraux, *Les Listes anciennes des ouvrages d'Aristote* (Louvain 1951). Νέα κριτικὴ ἔκδοσις μετὰ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος ὑπὸ Düring, *Aristotle*. Πρβλ. M. Plezia, *Gnom.* 34 (1962) 126 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 29 - 38, 69.

[4] Ἡ ἀνάγνωσις θεατρικῶν ἔργων εἶχε γίνει ἀρκετὰ κοινή, βλέπε Ἀριστλ. *Ποιητ.* 1462 a 12, 17.

[5] Ἀριστλ. *Τοπ.* 105 b 12 *ἐκλέγειν δὲ χρὴ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων λόγων.*

νύξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως μετρίων ἀρχαιοτέρων συλλογῶν βιβλίων,[1] ἔχομεν σαφεστάτας μαρτυρίας, ὅτι ἡ πρώτη μεγάλη ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη ἐθεμελιώθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ περιῆλθε εἰς τοὺς διαδόχους του,[2] οἱ ὁποῖοι μετεβίβασαν πιθανῶς αὐτὴν εἰς τὸ Λύκειον.

Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος εἰς τὸν λόγον του *περὶ Ὁμήρου* (*λογ.* 36.1, τόμ. II, σελ. 110 Arn. = *λογ.* 53 II 274 Reiske) λέγει: *Ἀριστοτέλης ἀφ' οὗ φασι τὴν κριτικήν τε καὶ γραμματικὴν ἀρχὴν λαβεῖν*, «Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς λέγουν, ἤρχισε ἡ κριτικὴ καὶ ἡ γραμματική». Τὴν γνώμην αὐτὴν τῆς ἀνωνύμου πηγῆς[3] τοῦ Δίωνος συμμερίζονται πολλοὶ νεώτεροι φιλόλογοι, ἐπὶ παραδείγματι ὁ L. Urlichs[4] («Ὁ Ἀριστοτέλης ἔθεσε τὴν βάσιν διὰ μίαν φιλολογίαν ὡς ἐπιστήμην»), ὁ W. Jaeger[5] («Ὁ Ἀριστοτέλης... ὁ δημιουργὸς τῆς φιλολογίας») ἢ ὁ F. Mehmel[6] («Ὁ Ἀριστοτέλης... ὁ καθ' ἑαυτὸ γενάρχης... τῆς φιλολογίας ἐν γένει»). Συγγραφεῖς γράψαντες περὶ τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, περὶ Ἀριστοτέλους ἢ περὶ τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς θεωροῦν ἀπὸ συμφώνου τὸν Ἀριστοτέλη ὡς «ἱδρυτήν», «δημιουργόν», ἢ τὸ ὀλιγώτερον, «προπάτορα», ἐπαναφέροντες ἐν ζωῇ, ἄνευ συνειδήσεως, ὡς φαίνεται, τοῦ πράγματος, μίαν περὶ αὐτοῦ γνώμην τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Ἂν ἡ κοινὴ αὐτὴ πεποίθησις ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ πρῶτοι μετὰ τὸ 300 π.Χ. ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ὁ Φιλιτᾶς καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἁπλῶς συνέχισαν τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς. Ἔχομεν εἰσηγηθῇ πολὺ διάφορον γνώμην[7] καὶ θὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα αὐτὸ πλήρως εἰς τὰ ἑπόμενα, χαράσσοντες τὴν γραμμὴν τῆς πορείας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ τετάρτου εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα καὶ ἐξετάζοντες ἐν λεπτομερείᾳ τὴν σχέσιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν πρὸς τὸν Περίπατον.

Ἐπειδὴ αἱ ἐν λόγῳ ἐσφαλμέναι ἀπόψεις περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀριστοτέλους προῆλθον ἐκ τοῦ ἔργου του περὶ Ὁμήρου, θεωροῦμεν προσφορώτερον νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὸ βιβλίον του ἐπὶ τῶν *Ὁμηρικῶν προβλημάτων* καὶ νὰ μελετήσωμεν τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἔδωσε εἰς αὐτά. Ἔπειτα θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν περὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς τραγῳδίας ἐν τῇ *Ποιητικῇ* του, κατόπιν εἰς τὰς μελέτας περὶ τῆς γλώσσης καὶ τέλος εἰς τὰς ἀρχαιογνωστικὰς συλλογάς του, τὰς ὁποίας συνέχισαν εἰς μεγαλοπρεπὲς ὕφος οἱ μαθη-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 8 κ.ἑ.

[2] Στράβ. XIII 608 *Ἀριστοτέλης... πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία*, Schmidt *Pinakes* 7 καὶ 31 (Voralexandrinische Bibliotheken), Düring, «Aristotle» 337 κ.ἑ. «Aristotle's library».

[3] Πιθανῶς ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανός, βλέπε κατωτέρω, σελ. 188.

[4] «Grundlegung und Geschichte der Klassischen Altertumswissenschaft», *Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft* I (2α ἔκδ. 1890) 33 κ.ἑ. «Geschichte der Philologie».

[5] Jaeger, *Aristoteles* 350 = Ἀγγλ. μετάφρ. 328 «ὁ δημιουργὸς τῆς φιλολογίας».

[6] «Homer und die Griechen», *Antike und Abendland* 4 (1954) 37.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 κ.ἑ., καὶ κατωτέρω, σελ. 104 κ.ἑ.

ταί του. Αὐτὴ ἡ εἰς τέσσαρας ἑνότητας διαίρεσις εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν καὶ εἰς τὰ κεφάλαια περὶ τῶν σοφιστῶν καὶ περὶ τοῦ Πλάτωνος, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ σειρὰ τῶν ἑνοτήτων αὐτῶν ἀλλάσσει εἰς ἑκάστην περίπτωσιν. Τοιοῦτο σχῆμα δυνατὸν νὰ φαίνεται μᾶλλον σχολαστικόν, ἴσως ὅμως νὰ δικαιολογῆται, ἐφ' ὅσον καθιστᾷ εὐκολωτέραν κάπως τὴν προσπέλασιν μεγάλου καὶ διασπάρτου ὑλικοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο τὰς πλατωνικὰς ἐννοίας *ἐμπειρία* καὶ *τέχνη* ἔδωσε δὲ τὸν ὁρισμὸν αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* ἔργου του. Δὲν παρέμεινε εἰς τὸ παλαιὸν ἐμπειρικὸν ἐπίπεδον τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ προσεπάθησε ὡς ὁ Πλάτων, νὰ εὕρῃ νέαν μεθοδικὴν προσέγγισιν εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν.[1] Ἀφ' ἑτέρου ἐπελήφθη πολλῶν φιλολογικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύθησαν οἱ σοφισταὶ ἢ οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι ὡς καὶ ἄλλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἤγειραν, οὐδόλως ἐνδιαφέροντα τὸν Πλάτωνα. Πρό τινων ἐτῶν εἰς πανηγυρικὸν λόγον μου περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ[2] ὑπέδειξα νέαν τινὰ καὶ βασικὴν ἰδέαν τῆς ὅλης ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας[3] ὡς καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς μεγάλης φιλολογικῆς παραδόσεως. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πάντες οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ — φυτά, ζῶα, ἄνθρωποι — κινοῦνται καὶ μεταβάλλονται, διὰ νὰ προσπελάσουν τὴν τελικήν των «μορφὴν» *(τέλος)* καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἰδίαν αὐτῶν *φύσιν*. Οὕτω ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ρητῶς ὅτι «ἡ φύσις εἶναι τὸ τέλος», *Πολιτ.* I 2, σελὶς 1252 b 32 *ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν*.[4] Μεταξὺ ἑνὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ὅλου ὑπάρχει ἀναλογία τις, ὡς ὑπογραμμίζει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν *Ποιητικήν* του (1459 a 20). Αἱ ἱστορίαι εἰς τὴν ἀφηγηματικὴν ποίησιν «ἔπρεπε νὰ στηρίζωνται ἐπὶ μιᾶς μόνον πράξεως, ἡ ὁποία νὰ ἀποτελῇ αὐτοτελὲς ὅλον καθ' ἑαυτὴν *(ὅλην καὶ τελείαν)* μὲ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν νὰ δύναται, ὡς ζῶν ὀργανισμὸς πλήρους ἑνότητος *(ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον)* νὰ παράγῃ τὴν αὐτόχρημα ἰδικήν της τέρψιν *(τὴν οἰκείαν ἡδονήν)*».[5] Πρέπει φυσικὰ νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν μίαν οὐσιώδη διαφο-

[1] Ἀριστλ. *Μεταφ.* A 1, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67, σημ. 1, Ἀριστλ. *Σοφ. Ἔλ.* 33 σελ. 184 a 2 - 8 *κατὰ τῆς ταχείας . . . ἀτέχνου . . . διδασκαλίας* «τῆς γοργῆς ἀντεπιστημονικῆς διδασκαλίας» τῶν σοφιστῶν. *Οὐ γὰρ τέχνην, ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τῆς τέχνης διδόντες παιδεύειν ὑπέλαβον* «ἐφαντάζοντο ὅτι ἐξεπαίδευον, ἐνῶ μετέδιδον ὄχι αὐτὴν ταύτην τὴν τέχνην, ἀλλὰ μόνον τὰ πορίσματά της».

[2] «Von der Liebe zu den Griechen», *Münchener Universitätsreden*, N.F. 20 (1958) 14 = *Ausgewählte Schriften* (1960) 282.

[3] K. v. Fritz, *Studium generale* XIV (1961) 620 κ.ἑ.

[4] σελ. 1252 b 32 *οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν τὴν φύσιν εἶναι ἑκάστου ὥσπερ ἀνθρώπου, ἵππου, οἰκίας.* Πρβλ. *Φυσ.* III 6 σελ. 207 a 8, V 4 σελ. 228 b 13.

[5] Μετάφρασις τοῦ Bywater (Aristotle, *On the Art of Poetry*, 1909), ἐκτὸς τῆς περικοπῆς *ὥσπερ - ὅλον*· περὶ τοῦ *ἡδονὴ* βλέπε κατωτέρω, σελ. 88. Πρβλ. αὐτόθι 1450 b 35 *ζῷον* [ἐν τῷ κειμένῳ ἐκ λάθους b 34].

ράν. Οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ ἔχουν τὸ τέλος των οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς ἑαυτῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ τὰ λογοτεχνικὰ δημιουργήματα (ὡς καὶ ὅλαι αἱ τεχνηταὶ κατασκευαὶ) ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἐκ τῶν ἔξω, ἔκ τινος «κατασκευαστοῦ», ἐκ τοῦ *ποιητοῦ* των. Μετὰ τοῦτο ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν ὑποτίθεται ὅτι εἶναι «ἀνάλογος» πρὸς τὴν τοῦ ζώου.[1] Οἱ μέγιστοι τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ παρελθόντος εἶχον πράγματι δημιουργήσει ἔργα τέλεια, ἔργα τὰ ὁποῖα εἶχον εὕρει τὴν ἰδίαν αὐτῶν *φύσιν*. Αὐτὰ εἶχον τῷ ὄντι φθάσει εἰς τὸ «τέλος» των πέραν τοῦ ὁποίου οὐδεμία πλέον πρόοδος ὑπῆρχε. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν νέαν του σύλληψιν περὶ τελεολογίας εἰς τὸ μοναδικὸν αὐτὸ ἐπίτευγμα. Αἱ ποικίλαι ἑρμηνευτικαὶ ἐργασίαι του, ἡ ποιητική του θεωρία, αἱ γλωσσικαὶ καὶ ἀρχαιογνωστικαὶ μελέται του καθωδηγοῦντο ὑπὸ τῆς γενικῆς αὐτῆς φιλοσοφικῆς συλλήψεως.

Ὁπωσδήποτε ἡ ἐμπειρικὴ ἔρευνα ἐγίνετο μετὰ μεγάλης φροντίδος. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταβάλει πολὺν κόπον νὰ λύσῃ πολυάριθμα προβλήματα τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον συζητηθῆ ἐπὶ δύο αἰῶνας. Ἀφ' ὅτου ὁ Ξενοφάνης ἤρχισε τὰς ἐπιθέσεις του ἐπὶ ἠθικῶν θεμάτων καὶ ὁ Θεαγένης ἀπήντησε μὲ ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀσφαλῶς ἔπαυσε ἡ ὁμηρικὴ μάχη.[2] Ὁ Ἀριστοτέλης προσεχώρησε εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Ὁμήρου. Ἂν καὶ οὐδέποτε ἀνέφερε σχετικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, πρῶτος αὐτὸς προσεπάθησε νὰ ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὸ κῦρος τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἐλασσόνων δυσφημιστῶν του.

Πιθανῶς ἐντὸς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταρτίσει διὰ τὰς παραδόσεις του κατάλογον «δυσκολιῶν» τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ὁμήρου μετὰ τῶν ἀντιστοίχων «λύσεών» των. Αὐτὴ ἡ συνήθεια τοῦ *ζητήματα προβάλλειν* ἴσως ἐπεκράτησε εἰς τὰ συμπόσια κύκλων τῶν διανοουμένων. Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐδημοσιεύθη ἀργότερον, ὡς φαίνεται, εἰς ἓξ βιβλία, τὰ *Ἀπορήματα Ὁμηρικὰ*[3] ἢ τὰ *Ὁμήρου προβλήματα*,[4] ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν τριάκοντα ὀκτὼ

[1] Ἡ ἰδέα ὅτι ὑφίσταται ἀναλογία τις μεταξὺ *λόγου* καὶ *ζῴου* εἶναι πλατωνική, *Φαῖδρ.* 264 D. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως συνάγει ἀρκούντως νέα συμπεράσματα.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 10 κ.ἑ., 43, 44, 52, 60, 68 κ.ἑ.

[3] Διογ. Λαέρτ. V 21 = Ἀριστλ. *fragm.* σελ. 7, ἀριθμ. 118 Rose = Düring σελ. 48, ἀριθ. 118. Μόνον τὸ fr. 179 R. παρατίθεται ὑπ' αὐτὸν τὸν τίτλον.

[4] *Vita vulg.* 3 σελ. 76. 22 Rose = Düring σελ. 132, *Vita Hesych.* 106 *Ἀπορ. Ὁμηρ.* ἓξ βιβλία σελ. 14 R. = Düring σελ. 86, *Vita Hesych.* 147 *Προβλ. Ὁμ.* δέκα βιβλία σελ. 16 R. = Düring σελ. 87· Πτολεμαῖος ὁ γραμματικὸς (el-Garib), Κατάλογος 98 «Περὶ σκοτεινῶν προβλημάτων παρ' Ὁμήρῳ, εἰς δέκα μέρη», Düring σελ. 230, πρβλ. σελ. 22 Rose, *Vita Marciana* 4 σελ. 76.16 Rose = Düring σελ. 97 *Ὁμηρικὰ ζητήματα.* Ἂν οἱ τρεῖς αὐτοὶ διαφορετικοὶ τίτλοι ἀναφέρωνται εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ τίτλος *Ἀπορήματα*, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Φρύνιχος καὶ ὁ Ἀντιαττικιστὴς fr. 179 R. ἴσως εἶναι «γνήσιος», ὁπότε ὁ ἀριθμὸς ἓξ παρὰ Διογ. Λαερτ. καὶ Ἡσ. 106 ἴσως εἶναι ὀρθός.

παραθέσεις, αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ *Ὁμηρικὰ ζητήματα*[1] τοῦ Πορφυρίου. Ἐπὶ πλέον σχεδὸν ὅλον τὸ κεφάλαιον 25 τῆς *Ποιητικῆς*,[2] τὸ γραφὲν εἰδικῶς *Περὶ προβλημάτων καὶ λύσεων*, διαλαμβάνει ἐπικρίσεις *(ἐπιτιμήματα)* τοῦ Ὁμήρου καὶ ἀπαντήσεις εἰς αὐτὰς *(λύσεις)*. Ὁ Πλάτων μεταξὺ πολλῶν αἰτιάσεών του διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν παριστᾷ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωάς του ὁ Ὅμηρος, εἶχε δηλώσει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀληθεύῃ ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἔσυρε τὸ πτῶμα τοῦ Ἕκτορος περὶ τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου *(Πολ.* 319 Β *ταῦτα οὐ φήσομεν ἀληθῆ εἰρῆσθαι)*. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως ἐδικαιολόγησε τὴν πρᾶξιν ἀναφέρων ὅτι ἦτο ἔθιμον τῶν Θεσσαλῶν (τελούμενον εἰσέτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του) νὰ σύρουν τὰ πτώματα ἀνδρῶν περὶ τοὺς τάφους τῶν ὑπ' αὐτῶν φονευθέντων (fr. 166 Rose).[3] Ἡ μορφὴ τῆς παραθέσεως *διὰ τί . . . ἔστι δὲ λύσις* οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι αὕτη ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἔργου περὶ τῶν *Ὁμηρικῶν προβλημάτων*. Ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἴσως εἶχε μνημονεύσει τὸ ἐν λόγῳ θεσσαλικὸν ἔθιμον καὶ εἰς τὴν *Θεσσαλῶν πολιτείαν* του (fr. 495–500 Rose). Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει τοὺς ἐκπληκτικοὺς θησαυροὺς τῶν συλλογῶν του διὰ τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ τῶν ὀλιγώτερον πεπαιδευμένων προκατόχων του, οἱ ὁποῖοι εἶχον προβάλει ὑποκειμενικὰ ἠθικὰ ἐπιχειρήματα ἀγνοοῦντες τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Παρομοία δυσκολία (Κ 152) ἐλύθη δι' ἀναφορᾶς εἰς πρωτόγονον ἔθιμον εἰσέτι διασωζόμενον μεταξὺ τῶν Ἰλλυριῶν (fr. 160 Rose καὶ *Ποιητική*, κεφ. 25 σελ. 1461 a 3). «Ἄλλας πρέπει κανεὶς νὰ λύσῃ *(διαλύειν)* λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν φρασεολογίαν *(λέξις)*», ὡς ἐπὶ παραδείγματι διὰ τῆς εἰκασίας ὅτι πρόκειται περὶ λέξεως ἀπηρχαιωμένης *(γλώττη)*:[4] διὰ τοῦ *οὐρῆας μὲν πρῶτον* (Α 50), π.χ., «δὲν ἐννοεῖ ἴσως τὰ μουλάρια. ἀλλὰ τοὺς φύλακας» *(οὐ τοὺς ἡμιόνους λέγει, ἀλλὰ τοὺς φύλακας* σελ. 1461 a 10), Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ πολυσυζητηθὲν ζήτημα διατί ὁ Ἀπόλλων εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς *Ἰλιάδος* ἐκτύπησε πρῶτον τοὺς ἡμιόνους καὶ τοὺς κύνας[5] εὑρίσκετο ἐπίσης εἰς τὸν κατάλογον τῶν *Ὁμηρικῶν προβλημάτων* τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ἐκ συμπτώσεως γνωρίζομεν ὅτι ὁ πλέον ἐπονείδιστος καὶ κακεντρεχὴς ἐκ τῶν συκοφαντῶν τοῦ Ὁμήρου, ὁ Ζωΐλος ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως, εἶχε περιλάβει τοῦτο εἰς τὰ ἐννέα βιβλία του *κατὰ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως* (fr. 6 Friedlaender). Οὕτω ἡ

[1] Fr. 142 - 79 Rose σελ. 120 κ.ἑ. Πορφύριος *Ἰλ.* coll. H. Schrader (1880) 415 κ.ἑ. καὶ τὸ αὐτὸ *Ὀδ.* (1890) 180 κ.ἑ. περὶ τῶν *Ὁμηρικῶν προβλημάτων* τοῦ Ἀριστοτέλους.

[2] Βλέπε ὑπόμνημα τοῦ Bywater (ἀνωτέρω, σελ. 80, σημ. 5) σελ. 323.

[3] Σχολ. Β *Ω* 15 = Πορφ. σελ. 267 κ.ἑ. Schrader *διὰ τί ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν Ἕκτορα εἵλκε περὶ τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου . . . ἔστι δὲ λύσις, φησὶν Ἀριστοτέλης, καὶ εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀνάγων ἔθη, ὅτι τοιαῦτα ἦν, ἐπεὶ καὶ νῦν ἐν τῇ Θετταλίᾳ περιέλκουσι περὶ τοὺς τάφους* (δηλ. *τῶν φονευθέντων τοὺς φονέας ἤ τι παρόμοιον*)· λεπτομερεῖς παραπομπαὶ δίδονται ἐν τῇ σημειώσει μου περὶ τοῦ fr. 588 τοῦ Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος ἴσως ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἀριστοτέλη ὡς πηγὴν διὰ τὸν ἔργον του *Αἴτια*.

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 93.

[5] Σχολ. Α αὐτόθι *διὰ τί λύοντες. . .* Βλέπε *Excursus*.

ἑρμηνεία τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν (ὡς ἐπίσης καὶ ἀμέσως κατωτέρω, *Ποιητ.* 1461 a 14) εἶχε ὡς ἄμεσον στόχον της τὸν μοχθηρὸν ἐκεῖνον σύγχρονόν του, τὸν *ὁμηρομάστιγα*.[1] Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, εἷς ἐκ τῶν ἀγαπητῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος βραδύτερον συνεδέθη στενῶς μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους,[2] ἔγραψε δύο βιβλία περὶ «Ὁμηρικῶν λύσεων» (*Λύσεων Ὁμηρικῶν α' β'*),[3] τοῦ αὐτοῦ προφανῶς ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος. Ἂν καὶ μερικοὶ κύκλοι τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου φαίνεται ὅτι υἱοθέτησαν αὐτὴν τὴν «μέθοδον» τῶν *ζητημάτων*, τὰ ὁποῖα διεσκέδαζαν τοὺς Πτολεμαίους βασιλεῖς καὶ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας, ὡς εἶχον διασκεδάσει διαφόρους Ἀθηναίους συμποσιαστάς, οἱ μεγάλοι καὶ σοβαροὶ γραμματικοὶ ἠσθάνοντο ἀντιπάθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἐθεώρουν ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ματαίαν παιδιάν.[4] Τὴν μέθοδον αὐτὴν συνέχισαν κυρίως αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαί, οἱ περιπατητικοί, οἱ στωϊκοί, οἱ νεοπλατωνικοὶ ὡς καὶ ἐρασιτέχναι τινές, ἕως ὅτου ὁ Πορφύριος (ὁ ὁποῖος ἀπέθανε περὶ τὸ 305 μ.Χ.) κατήρτισε τὴν τελικὴν συλλογὴν τῶν *Ὁμηρικῶν ζητημάτων*[5] εἰς τὸ ὑψηλὸν ὕφος, διὰ τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησιμοποίησε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πρωτότυπον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους.[6]

Ἐκ τῶν διαφόρων νεοπλατωνικῶν βίων τοῦ Ἀριστοτέλους,[7] εἷς μόνον μνημονεύει καὶ «ἔκδοσιν τῆς Ἰλιάδος». Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων μετὰ τὰ *Ὁμηρικὰ ζητήματα* ἀκολουθοῦν αἱ λέξεις: *καὶ ἡ τῆς Ἰλιάδος ἔκδοσις ἣν δέδωκε τῷ Ἀλεξάνδρῳ*. Αὐτὸ ἀναφέρεται εἰς τὴν περίφημον ἱστορίαν τῆς λεγομένης «Ἰλιάδος τοῦ νάρθηκος», τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἀπέρριψαν, θεωρήσαντες αὐτὴν «ὡς γραφι-

[1] Σουΐδ. *Ζωΐλος*, ἐν λ. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 9, σημ. 3, U. Friedlaender, *De Zoilo aliisque Homeri obtrectatoribus*, Diss. Königsberg 1895. Περὶ τοῦ ἐκ Θάσου Ἱππίου (*Ποιητ.* 1461 a 22) βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 53, καὶ σημ. 5. *Σοφ. Ἐλ.* 4.

[2] F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) 59 κ.ἑ. *καὶ ὕστερον ἤκουσεν Ἀριστοτέλους* περὶ τοῦ fr. 3.

[3] Fr. 171 - 5 Wehrli. Πρβλ. Δικαίαρχ. Wehrli, *Schule des Arist.* I (1944) fr. 90-93 καὶ Δημήτρ. Φαληρ. αὐτόθι, 4 (1949) fr. 190 - 3.

[4] Lehrs, *De Aristarchi Studiis Homericis*[3] (1882) 206.

[5] Πάντοτε ἠσθανόμην ἀνησυχίαν τινὰ διὰ τὴν τολμηρὰν ἀνασύνθεσιν τοῦ H. Schrader (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 82, σημ. 1 καὶ τὸ *Excursus* εἰς τὴν σελ. 70). Μετ' ἀνακουφίσεως μανθάνω, ὅτι κατόπιν τῆς ἐξονυχιστικῆς ἐπανεξετάσεως τῶν ἐπιβεβαιωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν «ἐξηγητικῶν» Σχολίων (b) εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁ ὄγκος τῶν Σχολίων αὐτῶν τῶν ἀναφερόντων *ζητήματα* δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι προῆλθε δι' ἐρανισμάτων ἐκ τοῦ Πορφυρίου, βλέπε H. Erbse «Beiträge zur Überlieferung der Iliasscholien», *Zetemata* 24 (1960) 17 - 77.

[6] Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Πορφύριος εἶχε πρόχειρα τὰ *Ἀπορήματα* τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρωτότυπον ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Erbse, ἔνθ' ἀνωτέρω σελ. 61 κ.ἑ.

[7] «Vita Marciana» ἐν Ἀριστλ. *fragm.* σελ. 427.5 Rose, πρβλ. «Vita Latina», αὐτόθι, σελ. 443.6 «Yliadis dictamen quod dedit Alexandro» = Düring, «Aristotle» 97 (4) καὶ 151 (4). Ἓν σκεπτικιστικὸν «non liquet» ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐφυοῦς ἐπανεξετάσεως τῆς παραδόσεως ὑπὸ τοῦ O. Gigon ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ εἰς τὴν «Vita Marciana», *Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen* 181 (1962) 36 κ.ἑ.

κὸν θρῦλον»,[1] ἐνῶ ἄλλοι ἐδέχθησαν ὡς ἱστορικὸν γεγονός.[2] Ἴσως ἑπομένως δικαιολογεῖται ἡ πρόθεσις ἡμῶν νὰ ἐπανεξετάσωμεν τὸ σύνολον τῶν περὶ αὐτῆς μαρτυριῶν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Ὀνησίκριτος,[3] ὁ πηδαλιοῦχος τοῦ βασιλικοῦ πλοίου καὶ ἱστορικὸς ὄχι πάντοτε ἀξιόπιστος, ἀνέφερε ὅτι ὁ «Ἀλέξανδρος πάντοτε ἐφύλαττε μαζὶ μὲ τὸ ξίφος του ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν του ἓν ἀντίγραφον τῆς *Ἰλιάδος Ἀριστοτέλους διορθώσαντος ἣν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν*».[4] Ἐνῶ ὁ μεταγενέστερος βίος τοῦ Ἀριστοτέλους ὁμιλεῖ περὶ *ἐκδόσεως* τῆς Ἰλιάδος, ὁ Πλούταρχος (ὁ Ὀνησίκριτος;) ὀνομάζει αὐτὴν *διόρθωσιν*, κείμενον δηλαδὴ «ἀναθεωρηθὲν» ἢ «διορθωθὲν» ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.[5] Τὸ εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντίγραφον τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρει ὁ Στράβων (XIII 549),[6] ὄχι ὅτι ἐξεδόθη ἢ ἀνεθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ διὰ τῶν ἑξῆς : *φέρεται γοῦν τις διόρθωσις τῆς Ὁμήρου ποιήσεως, ἣ ἐκ τοῦ νάρθηκος λεγομένη, τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν περὶ Καλλισθένη καὶ Ἀνάξαρχον ἐπελθόντος καὶ σημειωσαμένου τινά:* «ὑπάρχει ἡ φήμη περί τινος ἀναθεωρηθέντος κειμένου τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων . . . ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ Καλλισθένους καὶ τοῦ Ἀναξάρχου διεξῆλθον αὐτὸ καὶ ἔκαμαν μερικὰ σημεῖα ἐπ' αὐτοῦ».[7] Αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος συνήθιζε νὰ ἔχῃ μαζί του ἓν κείμενον τοῦ Ὁμήρου ἢ τοὐλάχιστον τῆς *Ἰλιάδος* ἐντὸς πολυτίμου θήκης. Αὐτὸ εἶναι πολὺ πιστευτόν, διότι ἦτο ἀληθῶς *φιλόμηρος* καὶ ἐτίμα τὸν ἥρωα τῶν προγόνων του Ἀχιλλέα ὡς τὸ διὰ βίου πρότυπόν του. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ εἶχε λάβει τὸ ἀντίγραφον αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ἐπὶ τριετίαν διδασκάλου του, ὁ ὁποῖος, εἶναι βέβαιον, ἀνέγνωσε Ὅμηρον μετ' ἐκείνου.[8] Ἀλλ' αἱ πηγαί μας οὐδόλως συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε προβῆ εἰς οἱανδήποτε ἀναθεώρησιν τοῦ κειμένου χάριν τοῦ μαθητοῦ του. Πράγματι εἶναι πολὺ ἀπίθανον νὰ εἶχε κάμει ἀναθεώρησιν. Ἂν ὑπῆρξέ ποτε τοιαύτη τις *ἔκδοσις* τοῦ Ἀριστοτέλους, διατί

[1] D. B. Monro, *Homer's Odyssey* Books XIII - XXIV (1901) 418. Βλέπε καὶ W. Leaf, *Strabo on the Troad* (1923) 150.

[2] W. Schmid, *Geschichte der griech. Lit.* I 1 (1929) 163.4, W. D. Ross, *Aristotle*, (5η ἔκδ. 1949) 4, W.W. Tarn, *Alexander the Great* I (1948) 2.

[3] 38 *FGrHist* 134 ἐν Πλουτ. *Ἀλεξ.* 8. Δὲν εἶναι κατὰ λέξιν παράθεσις.

[4] Ὁ Πλούτ. *Ἀλεξ. 26* ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πολυτίμου *κιβωτίου* τοῦ Δαρείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ Ἀλέξανδρος ἔθετε τὴν *Ἰλιάδα*, καὶ προσθέτει ὅτι τοῦτο *οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀξιοπίστων μεμαρτυρήκασιν*. Πρβλ. Πλουτ. *Περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχ.* I 4 σελ. 327 F, Plin. *n.h.* VII 29 (30).

[5] Περὶ τῶν *ἐκδοσις* καὶ *διόρθωσις* βλέπε H. Erbse, *Herm.* 87 (1959) 286 κ.ἑ. καὶ A. Ludwich, *Aristarchs Homerische Textkritik* II (1885) 431 κ.ἑ. καὶ κατωτέρω, σελ. 112.

[6] Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ XIII 1.27 ἀναφέρεται ὁ Δημήτριος ὁ Σκήψιος, εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ εἶναι αὐτὸς ἡ πηγὴ τοῦ τελευταίου μέρους.

[7] Καλλισθένης, FGrHist 124 T 10. Περὶ τοῦ Ἀναξάρχου βλέπε F. Wehrli, *Schule des Aristoteles* 3 (1948) 67 ἐπὶ τοῦ fr. 60 τοῦ Κλεάρχου. Πρβλ. W. Leaf, *Strabo on the Troad* (1923) 150.

[8] Δίων Χρ. *λογ.* II 79 *εἰ τοιαῦτά σε* (τὸν Ἀλέξανδρον) *διδάσκει* (ὁ Ἀριστοτέλης) *περί τε ἀρχῆς καὶ βασιλείας εἴτε Ὅμηρον ἐξηγούμενος εἴτε ἄλλον τρόπον.*

οὐδέποτε ἀνεφέρθη[1] ὑπὸ τῶν ἀνεξανδρινῶν γραμματικῶν εἰς τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν σχόλια, τὰ ὁποῖα ἄλλως ἀναφέρονται εἰς ἀρχαῖα *ἀντίγραφα ἢ ἐκδόσεις κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ πόλεις;* Τὰ σχόλια ἤντλησαν τὰς ἀναφοράς των ἐκ τῶν *'Ομηρικῶν Προβλημάτων* του. Ὑπάρχει καὶ δεύτερον, ἀκόμη ἰσχυρότερον, ἐπιχείρημα ἐναντίον αὐτῆς τῆς πολὺ ἀμφιβόλου παραδόσεως. Ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν τίτλων τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων[2] τοῦ 'Αριστοτέλους, οὐδεμία ὅμως ἔκδοσις κειμένου ὑπάρχει εἰς τοὺς καταλόγους ἐκείνους. 'Ο μόνος[3] πρὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐκδότης τοῦ 'Ομήρου ἦτο ὁ ποιητὴς 'Αντίμαχος.[4]

'Ο 'Αριστοτέλης, συμπεραίνομεν, δὲν προέβη εἰς ἀναθεώρησιν τοῦ ὁμηρικοῦ ἢ οἱουδήποτε ἄλλου κειμένου οὔτε ὑπῆρξε «ἑρμηνευτὴς» τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον πράγματι ἔπραξε ἦτο ὅτι ἀπήντησε εἰς μακρὰν σειρὰν ἐπιθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ ἐπιτιμητικῶν κριτικῶν. Κατὰ τὴν θεωρίαν του τὰ ποιήματα αὐτὰ ἦσαν ὑπεράνω τοιαύτης ἐπικρίσεως, καὶ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχήν των. Τὸ σημεῖον αὐτὸ τονίζεται ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐγκωμίου του περὶ 'Ομήρου, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἤδη παραθέσει:[5] *καὶ αὐτὸς 'Αριστοτέλης . . . ἐν πολλοῖς διαλόγοις περὶ ποιητοῦ διέξεισι θαυμάζων αὐτὸν ὡς τὸ πολὺ καὶ τιμῶν.* Ἐκ τῶν «πολλῶν διαλόγων» (ἐὰν αὐτὸ δὲν ἀποτελῇ ρητορικὴν ὑπερβολὴν) εἰς τοὺς ὁποίους «διεξέρχεται τὸν Ὅμηρον ἐν λεπτομερείᾳ (;)» κατέχομεν ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα τοῦ διαλόγου του *Περὶ ποιητῶν*,[6] ὅπου ἀποκαλύπτει τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς ἀρχαίας ἰωνι-

[1] Τοῦτο εἶχε ἤδη παρατηρήσει ὁ F.A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CLXXXIII, ἀλλὰ δὲν συνήγαγε τὰ ἐκ τούτου συμπεράσματα. 'Ο A. Ludwich, *Aristarchs Homerische Textkritik* II (1885) 432 κ.ἑ., ἠκολούθησε τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 78, σημ. 2.

[3] Τοὐλάχιστον ἐφ' ὅσον χρόνον παραμένει σκοτεινὴ ἡ ἔκδοσις κάποιου Εὐριπίδου. Σουΐδ. 3694 Adler, ἐν λ., *Εὐριπίδης, τραγικός, τοῦ προτέρου ἀδελφιδοῦς* (ἀνεψιός τις ἑνὸς Εὐριπίδου πρεσβυτέρου τοῦ διασήμου τραγῳδοῦ) *ὡς Διονύσιος ἐν τοῖς Χρονικοῖς* (= Διον. 'Αλ. 4 *FGrHist* 251, ἀλλὰ ὁ Jacoby λέγει ὅτι ἴσως γίνεται σύγχυσις μὲ τὸν Διονύσιον *τὸν μουσικόν*). *Ἔγραψε δὲ 'Ομηρικὴν ἔκδοσιν εἰ μὴ ἄρα ἑτέρου ἐστίν.* Ἐν *P. Oxy.* 221, στήλῃ VI 17 (Σχολ. *Φ* 155 κ.ἑ.) ὁ F. Blass συνεπλήρωσε : *ἐν τῇ κατ' Ε[ὐρι-/πίδην καὶ]ἐν τισιν ἄλλαις* παραπέμπων εἰς τὸν Εὐστ. σελ. 366. 13 (εἰς *B* 865) *ἡ δὲ κατ' Εὐριπίδην* (δηλ. *ἔκδοσις*) *μετὰ τὸν τρίτον στίχον* (*B* 866) ... *γράφει τέταρτον τοῦτον . . . Τμώλῳ ὑπὸ νιφόεντι* . . . (= Υ 385), *οὗ δὴ στίχου καὶ ὁ γεωγράφος μνησθεὶς φησιν* (Στράβ. XIII 626).

[4] Βλέπε κατωτέρω σελ. 111 κ.ἑ.

[5] 'Ανωτέρω, σελ. 79, 'Αριστλ. *Fragm.* ἔκδ. Ross σελ. 4 καὶ 67.

[6] 'Αριστλ. fr. 70 - 77 Rose· σελ. 67-72 Ross. Φανταστικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ διαλόγου δίδει ὁ A. Rostagni «Il dialogo Aristotelico *Περὶ ποιητῶν*» *Riv. fil. cl.* 4 (1926) 433 - 70 καὶ 5 (1927) 145 - 73, ἄρθρον ἀνατυπωθὲν ἐν *Scritti Minori* I (1955) 255 - 326 μὲ βιβλιογραφικὰς προσθήκας. Βλέπε ἰδίως F. Sbordone, «Il primo libro di Ar. intorno ai poeti», *Atti Accad. Pontaniana*, N.S. 4 (1954) 217 - 25.

κὰς παραδόσεις περὶ τοῦ «Βίου» τοῦ Ὁμήρου.[1] Αἱ ἀναφοραὶ[2] μεμονωμένων ὁμηρικῶν στίχων ἢ χωρίων, ἀντληθεῖσαι ἀπὸ μνήμης κατὰ τὴν συνήθειάν , καὶ διασπαρεῖσαι εἰς τὰ ποικίλα συγγράμματά του, δεικνύουν ὅτι δὲν ἦτ επτολόγος περὶ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ κειμένου.

«Ὅμηρος» τώρα ἐσήμαινε ὁριστικῶς *Ἰλιὰς* καὶ *Ὀδύσσεια* μὲ τὴν προσθήκην τοῦ *Μαργίτου*.[3] Σχηματίζει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὅλαι αἱ ἐπικαὶ ἀναφοραὶ τοῦ Πλάτωνος ἐλήφθησαν ἐκ τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*[4] καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος μόνον αὐτὰ τὰ δύο ποιήματα ἐθεώρει ὁμηρικά. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἐδήλωσε ρητῶς ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ὑπερέβαλον πάντα τὰ ἄλλα ἐπικὰ ποιήματα καὶ ἠτιολόγησε τοῦτο. Ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια*, μόνον αὐταί, ἦσαν «ὡς ζῶν ὀργανισμὸς» καὶ ἱκανοποίουν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένην ἀντίληψίν του περὶ τελείας ποιήσεως. Ἀφοῦ ἐχαρακτήρισε ὡς ὑποδειγματικὴν τὴν δομὴν ἑκάστου ποιήματος *(τῶν ποιημάτων ἑκάτερον)* ἐκφέρει τὴν τελικήν του κρίσιν: *πρὸς γὰρ τούτοις λέξει καὶ διανοίᾳ πάντα*[5] *ὑπερβέβληκε*, ἐπὶ πλέον, αὐτὰ (δηλ. τὰ δύο ποιήματα) ὑπερέχουν πάντων (δηλ. τῶν ἄλλων ποιημάτων) κατὰ τὴν λεκτικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἰδέαν. Μαρτυρία τόσον σαφοῦς αἰσθητικῆς ἀξιολογήσεως τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους δὲν ὑπάρχει, ὡς εἴδομεν.[6] Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐξηκολούθουν οἱ «ἐρίζοντες» νὰ θεωροῦν τὸν πλήρη «κύκλον» τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς ποίησιν τοῦ Ὁμήρου, καθ' ἃ συνάγομεν ἐκ τῶν ἀναφορῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ περὶ λογικῆς συγγράμματά του. «Εἰς τὸν συλλογισμὸν ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου εἶναι σχῆμα, διότι εἶναι κύκλος», *ὅτι ἡ Ὁμήρου ποίησις σχῆμα διὰ τοῦ κύκλου ἐν τῷ συλλογισμῷ (Σοφ. Ἐλ.* 1 10 σελ. 171 a

[1] Fr. 76 Rose = *Περὶ ποιητ.* 8 Ross. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρεται ἐπίσης ἐν fr. 70, 75. Βλέπε καὶ Ἀλκιδάμας, ἀνωτέρω, σελ. 60.

[2] A. Römer, «Die Homercitate und die homerischen Fragen des Aristoteles», *Sitz. Ber. der philos. - philolog. und hist. Classe der Bayer. Akad.* (1884) 264 - 314, G. E. Howes, «Homeric Quotations in Plato and Aristotle», *Harvard Studies in Classical Philology* 6 (1895) 210 - 37.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 88.

[4] J. Labarbe, «L' Homère de Platon», *Bibliothèque de la Faculté de Philos. et Lettres de l'Université de Liège*, τεῦχος 117 (1949), 410. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 88, σημ. 3.

[5] *Περὶ Ποιητικῆς* 1459 b 16 *πάντα* εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ Parisinus A (τέλος τοῦ 10ου αἰ.) καὶ τῶν περισσοτέρων ἀπογράφων του, ὡς καὶ τοῦ ἀντιγράφου (τοῦ 6ου αἰ.), τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς Gudeman - Tkatsch ἐχρησιμοποίησε ὁ Ἄραψ μεταφραστής, *πάντας* τοῦ Riccardianus 46, τοῦ καλουμένου B ἢ R (13ος - 14ος αἰ.) καὶ τῶν ἀπογράφων του (π.χ. τοῦ ἀντιγράφου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε ὁ Ἄλδος). Ὄχι μόνον ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τοῦ ὅλου χωρίου τοῦ διαλαμβάνοντος περὶ τῶν δύο ποιημάτων, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ *πάντα* εἶναι ἡ ὀρθὴ γραφή. Τὸ *πάντας* θὰ ἐσήμαινε ὅτι οὗτος, ὁ *Ὅμηρος*, ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ποιητῶν. Αὐτό, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐδηλώθη πολλάκις, ἀλλὰ δὲν συνάδει πρὸς τὰ συμφραζόμενα τοῦ κεφαλαίου 24 τοῦ *Περὶ Ποιητικῆς*.

[6] Ἀνωτέρω, σελ. 51 κ.ἑ.

10), ἔχομεν παράδειγμα τῶν σοφισμάτων τῶν σοφιστῶν, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθη σκόπιμο νὰ ἀνασκευασθοῦν εἰς τὸ συμπλήρωμα τῶν *Τοπικῶν* τοῦ 'Αριστοτέλους. 'Ο ἴδιος ἀργότερον παραθέτει ἐλαφρὰν παραλλαγὴν εἰς τὰ *'Αναλυτ. "Υστ.* (Α 12 σελ. 77 b 32) *ἆρα πᾶς κύκλος σχῆμα; ἂν δὲ γράψῃ, δῆλον. τί δέ; τὰ ἔπη κύκλος; φανερὸν ὅτι οὔκ ἐστιν.*[1] Τὸ σόφισμα τοῦτο (*κύκλος* = «κύκλος» καὶ = ἐπικὸς κύκλος = ὁμηρικὰ ποιήματα) εἶναι κατανοητόν, μόνον ἂν ἔζη ἀκόμη ἡ παλαιὰ ἐκ τῆς παραδόσεως προερχομένη γνώμη, ὅτι ὁ "Ομηρος ἦτο ὁ ποιητὴς ὅλης τῆς ἐπικῆς ποιήσεως.

Μετὰ τὸν 'Αριστοτέλη οὐδὲν πλέον ἴχνος τῆς διαδόσεως αὐτῆς ὑπάρχει. 'Η ὑπ' αὐτοῦ διαφοροποίησις τοῦ 'Ομήρου, τοῦ ποιητοῦ τῆς *'Ιλιάδος* καὶ τῆς *'Οδυσσείας*, ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων ἐπικῶν ποιητῶν, τῶν ὁποίων τὴν βαθεῖαν γνῶσιν ἀποκαλύπτει εἰς τὸ κεφάλαιον 23 τῆς *Ποιητικῆς*, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁριστική. Τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησε, ἦσαν τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέλυσε τὴν τραγῳδίαν, τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς ὅλης πραγματείας του. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἐκπληκτικόν, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τόσον εἰς τὴν ποίησιν ὅσον καὶ παντοῦ ἀλλαχοῦ ἡ μέθοδός του ἦτο νὰ ὑποτάσσῃ πᾶν μεμονωμένον φαινόμενον ὑπὸ τὴν γενικὴν θεωρίαν του. 'Ως ἐν τῇ ἀττικῇ τραγῳδίᾳ οὕτω καὶ εἰς τὰ δύο γνήσια ποιήματα τοῦ 'Ομήρου (1450 b 27 κ.ἑ.—1459 a 24 κ.ἑ.) ὑπάρχει ἑνότης, πληρότης καὶ ἔκτασις (*ἕν, ὅλον, μέγεθος*). 'Η «ἐσωτερικὴ» αὐτὴ ἑνότης εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐπικὸν ποίημα ἐπετεύχθη (1451 a 19 κ.ἑ.). 'Η τραγῳδία ἀφ' ἑτέρου εἶχε ἑνότητα ἀκόμη ὑψηλοτέρου βαθμοῦ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἦτο πολὺ «καλυτέρα» τοῦ ἔπους (κεφ. 26). Τὸ πρότυπον τῆς τραγῳδίας ἦτο ὁ *Οἰδίπους Τύραννος* τοῦ Σοφοκλέους. 'Ο Πλάτων εἶχε ἀρνηθῆ τὴν «σοβαρότητα» τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καταγγέλλων αὐτὴν ὡς παιδιάν. 'Ο 'Αριστοτέλης ὅμως ὄχι μόνον ὥρισε ὅτι ἡ τραγῳδία εἶναι *μίμησις πράξεως σπουδαίας* (1449 b 14), ἀλλὰ καὶ εἶπε περὶ τοῦ 'Ομήρου ὅτι «ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σοβαρὰ θέματα» ἦτο «εἰς ὕψιστον βαθμὸν ποιητὴς» (*τὰ σπουδαῖα μάλιστα ποιητὴς* 1448 b 34). 'Ο "Ομηρος μάλιστα προείκασε τὰς «δραματικὰς μιμήσεις» (*μιμήσεις δραματικάς*, αὐτόθι b 35) καὶ καθὼς ἡ *'Ιλιὰς* καὶ ἡ *'Οδύσσεια* ἐθεωροῦντο ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν τραγῳδίαν, οὕτω καὶ ὁ *Μαργίτης* του πρὸς τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν.[2] Τὸ ποίημα[3] τοῦτο, τὸ ὁποῖον γελοιοποιεῖ ἕνα διάσημον ἀφελῆ τῆς ἀρχαιότητος, πρέπει νὰ ἦτο πολὺ δημοφιλὲς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ρήτορες καὶ φιλόσοφοι ἀνεφέροντο εἰς αὐτὸ κατὰ τρόπον προξενοῦντα κατάπληξιν ἢ παρέθετον αὐτὸ πολλάκις. 'Αλλὰ

[1] Πρβλ. Φιλόπ. αὐτόθι, *Commentaria in Aristot. Graeca* XIII 3 ἐκδ. Wallies (1909) 156 κ.ἑ., βλέπε E. Kapp ἐν E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 154 καὶ Wilamowitz, «Lesefrüchte», *Hermes* 60 (1925) 280 = *Kleine Schriften* IV (1962) 368 (ἔνθα τὸ κείμενον τοῦ *Σοφ. 'Ελ.* πρέπει νὰ διορθωθῇ : *ἡ 'Ομήρου ποίησις, ὄχι τὰ 'Ομ. ἔπη*), E. Schwartz, *Herm.* 75 (1940) 5 κ.ἑ.

[2] *καὶ τὰ τῆς κωμῳδίας σχήματα πρῶτος ὑπέδειξεν οὐ ψόγον, ἀλλὰ τὸ γελοῖον δραματοποιήσας* 1448 b 36.

[3] Homeri *Opera* ἐκδ. T.W. Allen, τομ. V (1912) 152 κ.ἑ. testimonia καὶ fragmenta.

τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς *Ποιητικῆς*, εἰς τὸ ὁποῖον συνεζητεῖτο ἡ κωμῳδία, δὲν διεσώθη, καὶ τὰ εἴκοσι ἡμιστίχια προσφάτως δημοσιευθέντος παπύρου[1] δὲν ἀποκαλύπτουν τὰς ποιητικὰς ἰδιότητας τοῦ *Μαργίτου*.[2] Εἶναι ἀκόμη ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν, κατὰ ποῖον τρόπον τὸ ποίημα αὐτὸ προσηρμόζετο εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ φιλοσόφου οὔτε διὰ ποίους λόγους ἐθεωρήθη ἄξιον νὰ τοποθετηθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*,[3] βραδύτερον δὲ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἑνὸς λεπτολόγου αἰσθητικοῦ ὡς ὁ Καλλίμαχος.[4]

Ὁ ὅρος *ὀρθότης*, «τὸ σωστό», ἀνεφέρετο πολὺ συχνὰ κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν φιλολογικῶν θεμάτων[5] ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων εἰς προβεβηκυῖαν ἡλικίαν ἐδέχθη εἰς τὴν δευτέραν ἰδεώδη πολιτείαν τῶν *Νόμων* νὰ ἐκτελῆται τοὐλάχιστον ἡ χορικὴ λυρικὴ ποίησις,[6] ἡ ὁποία περιελάμβανε ᾄσμα καὶ χορόν. Ἡ *ὀρθότης*, τὴν ὁποίαν ἀπῄτει διὰ τὴν ποίησιν αὐτήν, εἶχε αὐστηρῶς ἠθικὴν σημασίαν. Ἡ «ὀρθὴ» ποίησις ὤφειλε νὰ προωθῇ ἠθικὴν πειθαρχίαν ὄχι νὰ προκαλῇ «τέρψιν» *(ἡδονήν)*. Ἡ «νεωτέρα» τέχνη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἡ ἔχουσα τὴν τάσιν νὰ διασπᾷ ἢ νὰ ἀναταράσσῃ τὰ παραδοσιακὰ πρότυπα, ὡς ἀποβλέπουσα μόνον εἰς τὴν τέρψιν, ἐνεθάρρυνε τὴν παρανομίαν καὶ συνεπῶς καθίστατο πολιτικὸς κίνδυνος.[7] Ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν νηφαλιότητος, μολονότι εἰς τὰ *Νικομάχεια Ἠθικά* του ὑπέτασσε ὅλας τὰς ἄλλας τέχνας εἰς τὴν πολιτικήν, εἰς τὴν *Ποιητικὴν* (1460 b 13) του κάμνει ἐξαίρεσιν ὁμιλῶν περὶ *ὀρθότητος*: «δὲν ὑπάρχει τὸ αὐτὸ εἶδος ὀρθότητος εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἱανδήποτε ἄλλην τέχνην». Ἐπίσης δὲν εἶχε ἀντίρρησιν νὰ προκαλῇ ἡ ποίησις τέρψιν. Τοὐναντίον πρέπει ὅλοι νὰ ἔχωμεν τὴν ἀπαίτησιν ἡ ποίησις, δηλαδὴ πάντα τὰ εἴδη αὐτῆς—ἔπος, κωμῳδία, τραγῳδία — νὰ προκαλοῦν τέρψιν, ἀλλ' ἕκαστον τὴν ἰδιάζουσαν, τὴν ἰδικήν του τέρψιν, τὴν *οἰκείαν ἡδονὴν* (1453 b 11).[8] Τὴν συναισθηματικὴν ἐπίδρασιν τῆς

[1] *P. Oxy.* XXII (1954) 2309 ἐκδ. E. Lobel.

[2] Οἱ τολμηροὶ συνδυασμοὶ τοῦ H. Langerbeck, «Margites», *Harvard Studies in Classical Philology* 63 (1958) 33 - 63, δυσκόλως ὑποβοηθοῦν. Ὁ M. Forderer, *Zum homerischen Margites* (Amsterdam 1960) 5 κ.ἑ. παρατάσσει σειρὰν ἐπιχειρημάτων κατὰ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ παπύρου εἰς τὸν ὁμηρικὸν *Μαργίτην*.

[3] Ὁ Ψευδο-Πλατωνικὸς *Ἄλκ.* II 147 B ἀναφέρει τὸν *Μαργίτην* ὡς ὁμηρικὸν (fr. 3 Allen), πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 86, σημ. 4. Ὁ Ἀριστοτέλης ἴσως εἶχε μάθει νὰ ἐκτιμᾷ τὸ ποίημα ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημίας.

[4] Call. fr. 397.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 39, καὶ *passim*.

[6] Βλέπε *Excursus*.

[7] Πλατ. *Νόμ.* 655 κ.ἑ., 668 B, 700 BD περὶ *ὀρθότητος* καὶ *ἡδονῆς*. Ὁ J. Stroux, «Die Anschauungen vom Klassischen im Altertum» ἐν τῷ : *Das Problem des Klassischen und die Antike*, ἐκδ. ὑπὸ W. Jaeger (1931) 2 κ.ἑ., συνήγαγε ἐκ τῶν χωρίων αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ κλασσικισμοῦ (Klassik), ἀλλὰ προφανῶς παρενόησε τὴν πλατωνικὴν *ὀρθότητα*. Περὶ τῆς *κρίσεως ποιημάτων* καὶ τοῦ *classicus* βλέπε κατωτέρω, σελ. 204 κ.ἑ.

[8] Πρβλ. 1453 a 35, 1462 b 13 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 80.

τραγῳδίας εἶχον συζητήσει πρότερον ὁ Γοργίας καὶ ὁ Πλάτων.[1] Ἀποδεχόμενος, ὡς φαίνεται, τὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου «κανόνα» τοῦ Γοργίου περὶ «ἐλέου καὶ φόβου» ὁ Ἀριστοτέλης κατέληξε εἰς συμπέρασμα ἀντίθετον πρὸς τὸ τοῦ Πλάτωνος. Συνεπέρανε ὅτι ἡ τραγῳδία δὲν εἶχε κακὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ προεκάλει τέρψιν διὰ τῆς καθάρσεως τῶν ὡς ἄνω συναισθημάτων (1453 b 11 περὶ τῆς τραγικῆς τέρψεως). Ἡ τραγῳδία, ἀνωτέρα κατὰ τὰς ἄλλας ἀπόψεις, φθάνει τὸ ποιητικὸν εἶδος τῆς τέρψεως καλύτερον ἀπὸ τὰ ἔπη, καὶ εἶναι ὡς πρὸς τοῦτο ὑψηλοτέρα μορφὴ τέχνης (1462 b 12 κ.ἑ.).[2]

Μετὰ τὴν εὐκαιριακὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τῶν σοφιστῶν, μετὰ τὰ εὔστοχα ἐρωτήματα καὶ αἰτήματα τοῦ Πλάτωνος, ἡ *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀνακαλύψεως λογικῆς τινος τάξεως εἰς τὸν χῶρον τοῦ γραπτοῦ ἐντέχνου λόγου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸν ἀντικειμενικὸν στόχον του δι' ὅλους τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς γνώσεως. Ἡ ἀφετηρία μας ὑπῆρξε ἡ γενικὴ σύλληψις τῆς «τελεολογίας» του, εἴδομεν ὅμως ὅτι ἡ θεωρητικὴ αὐτὴ ἀντίληψις ἐλέγχεται κανονικῶς δι' ἀναλύσεως τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν «πολλῶν γνώσεων τῆς ἐμπειρίας». Οὕτω ἡ *Ποιητικὴ* εἶναι *τέχνη* ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ ὅρου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης παρέλαβε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.

Ἂν ἐξετάσωμεν τὰς μελέτας του περὶ γλώσσης καὶ ἀρχαιοτήτων, θὰ εὕρωμεν ὅτι ἡ ὡς ἄνω κρίσις ἡμῶν ἐπιβεβαιοῦται πλήρως. Ἀπὸ τῶν τελευταίων γραμμῶν τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ μικροῦ βιβλίου του *Περὶ ἑρμηνείας*, ἤτοι «Περὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν σκέψεων διὰ τοῦ λόγου», θὰ ἀνεμένομεν ἴσως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπρόκειτο νὰ πραγματευθῇ εἰς τὴν λογικὴν αὐτὴν πραγματείαν του πληρέστερον τὴν διάκρισιν *(διαίρεσιν)* τοῦ Πλάτωνος μεταξὺ *ὀνόματος* καὶ *ῥήματος* ὡς καὶ τὸν ὁρισμόν του περὶ *λόγου: πρῶτον δεῖ θέσθαι τί ὄνομα καὶ τί ῥῆμα, ἔπειτα τί ἐστιν ἀπόφασις καὶ κατάφασις καὶ ἀπόφανσις καὶ λόγος* (*περὶ ἑρμ.* 1 σελ. 16 a 1) «πρῶτον πρέπει νὰ ὁρίσωμεν τοὺς ὅρους «ὄνομα» καὶ «ῥῆμα», ἔπειτα τοὺς ὅρους «ἄρνησις» καὶ «κατάφασις» καὶ «πρότασις» καὶ «περίοδος».[3] Ἀλλὰ περιορίζει τὰς λεπτολόγους ἐρεύνας του εἰς τοὺς ὅρους τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ περὶ συλλογισμῶν τμῆμα τῆς λογικῆς, εἰδικῶς εἰς τὴν «ἀπόφανσιν». Μόνον εἰς τρία πολὺ μικρὰ κεφάλαια λέγει ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ *ὀνόματος* (κεφ. 2), τοῦ *ῥήματος* (κεφ. 3) καὶ τοῦ *λόγου* (κεφ. 4). Ἡ σχέσις των πρὸς τὸν *Σοφιστὴν* τοῦ Πλάτωνος (ἀνεφέρθη ἀνωτέρω σελ. 59) εἶναι καταφανής, ἐμπεριέχουν ὅμως νέον στοιχεῖον ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας (κεφ. 1), καθ' ὅσον οὗτος ὑποθέτει «ὁμοιότητα τῶν πραγματικῶν ἀντικειμένων ἐν τῇ ψυχῇ. Αἱ λέξεις καὶ οἱ λόγοι εἶναι σύμβολα τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν σύμβολα τῶν ἀντικειμέ-

[1] Γοργίας, ἀνωτέρω, σελ. 75, Πλάτων, σελ. 68.

[2] Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 87. Ἐχρησιμοποιήθη ἐλευθέρως ἡ μετάφρασις τοῦ Bywater.

[3] E. Kapp, «Greek Foundations of Traditional Logic», *Columbia Studies in Philosophy* 5 (1942) 47. Χρησιμοποιῶ τὴν μετάφρασίν του.

νων».[1] Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς ψυχολογικὰς καὶ λογικὰς αὐτὰς λεπτολογίας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων καὶ τῶν λόγων «ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν μελέτην τῆς ρητορικῆς ἢ τῆς ποιητικῆς» *(ῥητορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκειοτέρα ἡ σκέψις*, αὐτόθι 4, σελ. 17 a 6). Ὥστε διαπιστώνομεν πάλιν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν ἀκόμη τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὰ τελευταῖα δηλαδὴ ἔτη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, δὲν εἶχε εἰσέτι ἱδρυθῆ χωριστὸς κλάδος «γραμματικῆς». Ζητήματα γλώσσης, ὅσα δὲν ἦσαν καθαρῶς λογικῆς φύσεως, ἔπρεπε νὰ συνδέωνται μὲ τὴν ρητορικὴν ἢ τὴν ποιητικήν. Πράγματι δὲ εἰς τὰ βιβλία του περὶ τῶν δύο αὐτῶν θεμάτων ἐπεχείρησε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ φανῇ καλύτερος ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους του.

Εἰς τὴν *Ποιητικήν* του, κεφάλαιον 20,[2] ἔδωσε πρῶτον πλήρη κατάλογον τῶν μερῶν τοῦ «λόγου» *(τῆς λέξεως ἁπάσης . . . τὰ μέρη* 1456 b 20 κ.ἑ.) ἀπὸ τῶν «πρώτων στοιχείων» *(στοιχείων)*, μέχρι τοῦ «λόγου» *(λόγου)*. Διὰ τοὺς μεμονωμένους «ἀδιαιρέτους ἤχους» ἐχρησιμοποίησε τὴν ὁρολογίαν καὶ διαίρεσιν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν «φωνηέντων» καὶ τῶν «συμφώνων» εἰσήγαγε τὰ «κατὰ τὸ ἥμισυ φωνήεντα Σ καὶ Ρ» *(τὰ ἡμίφωνα)*. Ἀκολουθῶν πιθανῶς τὸν σοφιστὴν Ἱππίαν ἀμυδρῶς μόνον ἔθιξε τὸν σχηματισμὸν τῶν συλλαβῶν, τὴν ποσότητα αὐτῶν καὶ τὴν προσῳδίαν, καὶ ἄφησε ὅλας τὰς θεωρητικὰς λεπτομερείας εἰς τοὺς μετρικοὺς[3] καὶ τὴν μετρικήν των. Ὁ σχηματισμὸς τῶν συλλαβῶν ὡς εἰδικὸς κλάδος μαθήσεως, ἀποκεκομμένος τῆς ρυθμικῆς καὶ τῆς «μουσικῆς» ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς *Ῥητορικῆς* πραγματευόμενος ἐπίσης τὸν λόγον, ὀνομάζει ὅλας τὰς λέξεις, ὅσαι δὲν εἶναι οὔτε *ὀνόματα* οὔτε *ῥήματα*, «συνδετῆρας», *συνδέσμους*[4] (1407 a 20, πρβλ. 1413 b 33). Ὁ ὅρος αὐτὸς ἀκούεται μᾶλλον ὡς ἀνατομικὸς (πρβλ. Εὐρ. *Ἱππ.* 199 *μελέων σύνδεσμα*, «τένοντες»· οὕτω δὲ ἀκούεται καὶ ὁ ἄλλος ὅρος, *ἄρθρον*, ἤτοι «ἁρμὸς» (πρβλ. Σοφ. *Τρ.* 769 *ἅπαν κατ' ἄρθρον)*, τὸν ὁποῖον εἰσάγει εἰς τὸ κεφάλαιον 20 τῆς *Ποιητικῆς* (1457 a 6). Ἀμφότεροι ἔχουν λειτουργικὴν ὑπόστασιν

[1] Ἡ παράφρασίς μου, ἡ ὁποία δίδει τὴν οὐσίαν τοῦ δυσκόλου κειμένου 16 a 3 - 8, βασίζεται ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Kapp (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 49).

[2] Θεωρῶ ὅτι τὸ κεφάλαιον αὐτὸ κατ' οὐσίαν εἶναι γνησίως ἀριστοτελικόν. Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζωηρᾶς διαμάχης βλέπε τὰ ὑπομνήματα εἰς τὴν *Ποιητικήν*· βλέπε ἐπίσης τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ A. Pagliaro, «Il capitolo linguistico della Poetica» ἐν *Nuovi saggi di critica semantica* (1956) 77 - 151.

[3] *Ποιητ.* 1456 b 34 ἀναγινώσκω μετὰ τοῦ Bernhardy καὶ τοῦ Spengel *τοῖς μετρικοῖς* (ὄχι *ἐν τ.μ.*), πρβλ. *ZM* 660 a 8 *παρὰ τῶν μετρικῶν, Ποιητ.*, αὐτόθι b 38 *τῆς μετρικῆς* (δηλ. *τέχνης*). Περὶ τῆς τέως ἐνότητος λέξεως καὶ «μουσικῆς» βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63.

[4] Τοῦτο ἴσως ἠκολούθει ἀρχαιοτέραν σοφιστικὴν παράδοσιν, πρβλ. Ἰσοκρ. (*Art. Script.* B XXIV 22) *τοὺς συνδέσμους τοὺς αὐτοὺς μὴ σύνεγγυς τιθέναι κτλ.* (βλέπε καὶ τὴν σημείωσιν τοῦ Radermacher εἰς τὸ fr. 24). Ἀφ' ἧς στιγμῆς εἰσέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς ρητορικῆς, εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ προτεραιότης διδακτικῶν σοφιστικῶν κειμένων (ἀνωτέρω, σελ. 36, σημ. 4), τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀπολεσθῆ δι' ἡμᾶς.

μόνον ἐν συσχετισμῷ πρὸς *ὀνόματα* ἢ *ῥήματα*. Ὡς ὅροι ἔχουν σημασίαν εὐρυτέραν καὶ ὀλιγώτερον εὐκρινῆ ἀπὸ ὅ,τι οἱ καλούμενοι «σύνδεσμοι» καὶ «ἄρθρον» εἰς μεταγενέστερα αὐστηρῶς γραμματικὰ συγγράμματα. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ *λόγος* εἶναι «ὀργανισμὸς» ὑπέβαλε, θὰ ἔλεγον, τὴν χρῆσιν τοιούτων ἐκφράσεων.

Περὶ τῶν *ὀνομάτων* καὶ τῶν *ῥημάτων* ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τώρα πολλὰ περισσότερα νὰ εἴπῃ παρὰ εἰς τὰ περὶ λογικῆς συγγράμματά του. Εἰς ἴδιον κεφάλαιον τῆς *Ῥητορικῆς* του (1407 b 7) παρέθεσε κατὰ λέξιν τὰ τρία γένη τοῦ Πρωταγόρου, ἀλλ' εἰς τὴν *Ποιητικήν του* (1458 a 8), ἐνῶ ἐδέχετο ἀκόμη τὰς κατηγορίας τῶν ἀρσενικῶν καὶ τῶν θηλυκῶν, ἀπέρριψε τὸν τρίτον ὅρον (τὰ ὀνόματα τῶν «πραγμάτων») ὡς ἀνεπαρκῆ καὶ ἀντικατέστησε αὐτὸν διὰ τοῦ ὅρου *τὰ μεταξύ*, ἤτοι «τὰ ἐνδιάμεσα».[1] Ὅταν εἶχε ἀρχίσει νὰ ταξινομῇ τὰ ὀνόματα ἀναλόγως τῶν ἀντιστοίχων «καταλήξεών» των, ἡ τρίτη αὐτὴ ὁμὰς κατεῖχε πράγματι τὴν «μεταξὺ» τῶν δύο ἄλλων θέσιν κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς τὰς «καταλήξεις» των (τ.ἔ. εἰς τὸ καταληκτικὸν γράμμα των) μερικαὶ ἐκ τῶν λέξεων αὐτῶν ὡμοίαζον πρὸς ἀρσενικὰ καὶ ἄλλαι πρὸς θηλυκὰ ὀνόματα. Ἡ χονδροειδὴς αὐτὴ διαίρεσις[2] ἀναλόγως τοῦ γένους καὶ τῆς καταλήξεως ἔχρῃζε περαιτέρω ἐπεξεργασίας, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται διετηρήθη διὰ παντός. Ἐπειδὴ ὁ ὅρος *ῥήματα* ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν σημασίαν του, ἤτοι «πράγματα λεγόμενα περὶ τῶν ὀνομάτων» ἐλήφθη ἐκ τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπραγματεύθη καὶ ἓν «κατηγορούμενον» ὡς *ῥῆμα*: *ἔστιν ἄνθρωπος λευκὸς* (*Περὶ ἑρμ.* 20 1, πρβλ. Πλατ. *Κρατ.* 399 B, ἀνωτέρω σελ. 60). Ἀντιμετώπισε κάποιαν δυσκολίαν προσπαθήσας νὰ ὁρίσῃ τὸ «ῥῆμα»· *ῥῆμα* εἶναι ὅ,τι «ὑποδηλοῖ καὶ χρόνον», *τὸ προσσημαῖνον χρόνον* (*Περὶ ἑρμ.* 16 b 6 κ.ἑ.). Διὰ τὸν Πρωταγόραν χρόνος οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ σημαίνῃ αὐτό, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ὡς «χρόνον ῥήματος»[3] καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἀναφέρει τὴν λέξιν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, φαίνεται ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέδειξε, ὅτι οἱ διάφοροι τύποι τοῦ *ῥήματος* ἐκφράζουν διαφορετικὰς χρονικὰς σχέσεις. Αὐτὴν ἄλλωστε τὴν ἀξιοσημείωτον ἀντίληψίν του ἀναπτύσσει ἐκ νέου καὶ διὰ μακρῶν εἰς τὴν *Ποιητικὴν* κεφ. 20, ὅπου ἀναγνωρίζει κυρίως ὡς ῥήματα τὸν ἐνεστῶτα καὶ τὸν παρακείμενον (1457 a 18). Εἰς τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* (16 b 16) ὠνόμασε τὸν μέλλοντα καὶ τὸν παρατατικὸν *πτώσεις ῥήματος* «μεταλλαγὰς τῆς μορφῆς τοῦ ῥήματος», χρησιμοποιῶν τὸν ὅρον, ὁ ὁποῖος καλύπτει ἐξ ἴσου τὰς «πλαγίας πτώσεις» οἱουδήποτε ὀνόματος καὶ τὰ παντὸς εἴδους παράγωγα ἐξ αὐτοῦ, π.χ. τὰ ἐπίθετα ἢ τὰ ἐπιρρήματα (*Περὶ ἑρμ.* 16 b

[1] Πρβλ. *Σοφ. Ἔλ.* 14 σελ. 173 b 28 κ.ἑ., αὐτόθι b 40 *τῶν λεγομένων . . . σκευῶν*, ἀφοῦ ἀνέφερε τὴν κριτικὴν τοῦ Πρωταγόρου κατὰ τοῦ Ὁμήρου διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ «ἀνακριβῆ» χρῆσιν τοῦ γένους, ὁ Ἀριστοτέλης, φυσικά, ἀπέδειξε ὅτι ὁ Πρωταγόρας καὶ ὄχι ὁ Ὅμηρος εἶχε λάθος. Περὶ τοῦ Πρωταγόρου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 44.

[2] Πρβλ. D. Fehling, «Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion», *Glotta* 35 (1956) 261 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 45 κ.ἑ.

1 καὶ *Ποιητικὴ* 1457 a 19 *πτῶσις ὀνόματος ἢ ῥήματος*). Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λίαν περιπλόκους λεπτομερείας· ὅσα ἐλέχθησαν ἀρκοῦν ἴσως διὰ νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ λέξις *πτῶσις* (τὸ λατινικὸν *casus* τοῦ *nomen*) χρησιμοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξ ἴσου διὰ τὸ ὄνομα καὶ διὰ τὸ ῥῆμα ἐπαγιοποιήθη ὡς *λογικὸς* ὅρος, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσῃ πολλοὺς πονοκεφάλους εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους γραμματικοὺς καὶ γλωσσολόγους.[1] Τελευταῖος εἰς τὴν σειρὰν τοῦ καταλόγου εἶναι ὁ *λόγος*, ὁ ὁποῖος βεβαίως σημαίνει «πρότασιν». Ὁ ὁρισμὸς (1457 a 23) ἐν μέρει ἐπαναλαμβάνει ὅ,τι ἐλέχθη εἰς τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* κεφ. 4 (*λόγος . . . φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην* κτλ. 16 b 26). Τώρα ὅμως, ἀναφερόμενος εἰς τὰ μέρη τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα ὡρίσθησαν προηγουμένως, συνεχίζει ὡς ἑξῆς: *λόγος δὲ φωνὴ συνθετὴ σημαντικὴ ἧς ἔνια μέρη καθ' αὑτὰ σημαίνει τι* «πρότασις εἶναι σύνθετος φωνὴ ἔχουσα σημασίαν, μερικὰ ἐκ τῶν μερῶν τῆς ὁποίας δηλώνουν κάτι καθ' ἑαυτά». Αὐτὸ ἀσφαλῶς σημαίνει ὅτι ὄχι μόνον σύνθετοι προτάσεις, ἀλλὰ καὶ ὀνόματα ἢ ῥήματα μεμονωμένως λαμβανόμενα δύνανται νὰ σημαίνουν κάτι, ἐνῶ οἱ «σύνδεσμοι» καὶ τὰ «ἄρθρα» δὲν δύνανται. Ἐνθυμούμεθα ὅσα λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Σοφιστήν* του 262 A-C, ὅτι δηλαδὴ ὀνόματα καὶ ῥήματα οὐδὲν δύνανται νὰ γνωστοποιήσουν, ἂν δὲν συνδυασθοῦν ὁμοῦ καὶ σχηματίσουν πρότασιν.[2] Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐβασίσθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς τυπικῆς λογικῆς του.

Ὁ κατάλογος τῶν ὀκτὼ συστατικῶν τοῦ «λόγου» οὐδέποτε ἐσήμαινε κάτι τὸ συναφὲς πρὸς γλωσσικὸν *σύστημα*, ἐν τούτοις ἦτο ἤδη ἀρκετὰ σοβαρὰ ἀνάλυσις βασικῶν τινων ὅρων. Ὑπάρχουν καί τινες ἄλλαι παρατηρήσεις περὶ τῆς γλώσσης, διάσπαρτοι εἰς διάφορα συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἢ τυποποιεῖ πρῶτος τοὺς ὅρους ἢ παραλαμβάνει τούτους ἐκ πηγῶν ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς. Ὁ Πρόδικος εἶχε διδάξει εἰς τοὺς μαθητάς του τὴν ὀρθὴν χρῆσιν λέξεων ἐχουσῶν διάφορον τύπον ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκάλεσε τὰς τοιαύτας λέξεις *συνώνυμα*, πιθανῶς εἰς τὰ λογικὰ συγγράμματά του τὸ πρῶτον (*Τοπ.* 158 b 38, 163 a 24, πρβλ. *Κατ.* 1 a 6), ἔπειτα εἰς τὸ ἀπολεσθὲν μέρος τῆς *Ποιητικῆς* του (fr. 1 Bywater,[3] πρβλ. *Ῥητορ.* III 2 σελ. 1404 b 39 κ.ἑ.), ὅπου συνιστᾷ εἰς τὸν ποιητὴν τὴν χρῆσιν συνωνύμων. Ἐπραγματεύθη ἐπίσης, ὡς οὐσιωδῶς ποιητικά, τὰ «σύνθετα», τὰ *διπλᾶ*, τὰ ὁποῖα

[1] Ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Ἴωνες γραμματικοὶ εἶχον εἴδός τι «πτωτικοῦ» συστήματος κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἀποτελεῖ πολὺ πτωχὸν κατασκεύασμα τῶν νεωτέρων χρόνων. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14 μετὰ σημειώσεων καὶ βιβλιογραφίας περὶ *πτώσεως*.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 71, πρβλ. 91.

[3] Σιμπλίκ. εἰς Ἀριστλ. *Κατ.* (Comment. in Ar. Gr. VIII ἔκδ. Kalbfleisch) 36.13 *ἐν τῷ Περὶ ποιητικῆς συνώνυμα εἶπεν εἶναι ὧν πλείω μὲν τὰ ὀνόματα, λόγος δὲ ὁ αὐτός.* Περὶ τοῦ Προδίκου, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 47 κ.ἑ. Ἀποσπάσματα μιᾶς πραγματείας, ἐνδεχομένως τῆς τοῦ Θεοφρ. *Περὶ λέξεως*, διαλαμβανούσης *συνώνυμα, διπλᾶ*, κτλ., καθ' ὃν τρόπον τὰ ἐν Ἀριστλ. *Ποιητ.* κεφ. 20 - 22, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ B. Snell ἐν *Griechische Papyri der Hamburger Staats-u. Universitätsbibliothek* (1954) ἀριθμ. 128, 36 κ.ἑ.

κατὰ τὴν ὑποδιαίρεσιν τῶν *ὀνομάτων* εἶχε ἤδη χωρίσει ἀπὸ τῶν ἁπλῶν, «τῶν μὴ συνθέτων», λέξεων (*Περὶ ἑρμ.* 16 a 23, 16 b 32). Τὰ σύνθετα ἐθεωροῦντο ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ διθυραμβικοῦ ὕφους (*Ποιητ.* 1459 a 9, *Ρητ.* 1406 b 1, πρβλ. 1405 b 35). Πολὺ σπουδαιότερα τῶν συνθέτων καὶ τῶν συνωνύμων ἦτο μία ἄλλη ὁμάς, αἱ σπάνιαι καὶ ἀπηρχαιωμέναι λέξεις, αἱ *γλῶσσαι*. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλώνει ρητῶς, ὅτι τοιαῦται λέξεις ἁρμόζουν περισσότερον εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ποίησιν (*Ποιητ.* 1459 a 9 κ.ἑ., πρβλ. 1461 a 10, ὅπου τὸ *οὐρῆας* λαμβανόμενον ὡς *γλῶσσα* σημαίνει «φρουρούς», βλέπε ἀνωτέρω σελ. 82). Ἡ δήλωσις ἐπανελήφθη εἰς τὴν *Ρητορικήν* του (1406 b 29 - 30, ἔνθα παραπέμπει εἰς τὴν *Ποιητικήν*). Ἐπειδὴ ἀντιπαραβάλλει τὰς *γλώσσας* πρὸς τὰς «συνήθεις» λέξεις (*κύρια*), εἰς τὴν ὁμάδα τῶν γλωσσῶν περιέχονται καὶ αἱ λέξεις τῶν διαλέκτων ὡς καὶ αἱ ξέναι λέξεις, τὰ *ξενικά*[1] (*Ποιητ.* 1457 b 3). Αὐτὰ εἰς τὸν πεζὸν λόγον θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦνται μετὰ φειδοῦς. Αἱ περὶ τῶν γλωσσῶν παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους συνεχίζουν παλαιοτέραν παράδοσιν, ἀσφαλῶς τοῦ πέμπτου αἰῶνος: ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔκφρασιν *Ὁμήρου γλῶττας* καὶ πιθανῶς ὁ Δημόκριτος ἔγραψε βιβλίον *Περὶ Ὁμήρου . . . γλωσσέων*.[2] Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπικοὶ ποιηταὶ καὶ ραψῳδοὶ εἶχον εὐνοήσει τοιαύτας σκοτεινὰς ἐκφράσεις καὶ ἴσως εἶχον σχηματίσει συλλογὰς αὐτῶν διὰ τὰς ἐπαγγελματικάς των ἀνάγκας.[3] Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τὸ 300 π.Χ. περίπου, ἐδόθη ἐντελῶς νέα ὥθησις εἰς τὰς μελέτας αὐτάς, ὅταν δύο ποιηταί, Φιλιτᾶς ὁ Κῷος καὶ Σιμίας ὁ Ρόδιος,[4] κατήρτισαν τὰς πρώτας αὐτοτελεῖς καὶ ἐμπεριστατωμένας συλλογὰς ἐπικῶν γλωσσῶν καὶ γλωσσῶν τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πότε ἀκριβῶς ἤρχισαν τὸ ἔργον των οἱ λεγόμενοι *γλωσσογράφοι*, τοὺς ὁποίους συχνὰ ἀναφέρουν τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν Σχόλια εἰς Ὅμηρον,[5] ἀσφαλῶς ὅμως ὄχι πρὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος.

Εἰς τὴν παλαιὰν διαμάχην *περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων* ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀρκετὰ συγκεκριμένος: «οὐδεμία λέξις ἔγινεν ἐκ φύσεως», *φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδέν ἐστιν* (*Περὶ ἑρμ.* 2 σελ. 16 a 27). Ἡ ἀπάντησίς του εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα (ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐθορύβησε τόσον πολὺ τὸν Πλάτωνα) ἔχει ἤδη παρατεθῆ.[6]

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 48 καὶ σελ. 73.

[2] Περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 17, περὶ Δημοκρίτου σελ. 49 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14· περὶ τῶν τυχαίων σφαλμάτων των καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν ἐσφαλμένων ἐξηγήσεών των βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5 κ.ἑ. καὶ σελ. 6, σημ. 2.

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 107 κ.ἑ.

[5] Ὁ K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* 3η ἔκδ. (1882) 37 κ.ἑ., συνέλεξε τὰς μαρτυρίας, ὑπέπεσε ὅμως εἰς σφάλμα ὑποθέσας, ὅτι οἱ *γλωσσογράφοι* ἐκεῖνοι ἦσαν διδάσκαλοι τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Βλέπε K. Latte, «Glossographika», *Philol.* 80 (1925) 148. 26.

[6] Βλέπε σελ. 74 περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων, σελ. 89 περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ πράγματα.

Τὰς περὶ γλώσσης μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχαρακτήριζε συνδυασμὸς πλατωνικῶν καὶ ἀρχαίων ἰωνικῶν—σοφιστικῶν στοιχείων. Οὐδὲν τὸ πλατωνικὸν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν ἀρχαιογνωστικὴν αὐτοῦ ἔρευναν· αὐτὴ κατ' ἀνάγκην ἠκολούθει τὴν ἄλλην παράδοσιν. Ἐκεῖ κατ' ἐξοχὴν «ἀρχαιολόγον» ἢ «συλλέκτην ἀρχαιοτήτων» εὑρίσκομεν τὸν Ἱππίαν τὸν Ἠλεῖον, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίει τὰς σοφὰς συλλογάς του χάριν ἐπιδείξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης[1] ὑπερέβαλε πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν καθολικότητα τῆς γνώσεως· ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἠδυνήθη νὰ τακτοποιήσῃ εὐρὺ ὑλικὸν βασισθεὶς ἐπὶ τῶν ἰδικῶν του φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καὶ ὀργανώσας τὴν συνεργασίαν τῶν μαθητῶν του. Ἐπειδὴ ἔβλεπε τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του τελεολογικῆς σκοπιᾶς, ἐθεώρησε ἀναγκαῖον νὰ ἐρευνήσῃ τὰ διαφορετικὰ στάδια, διὰ τῶν ὁποίων τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὸ «τέλος» των. Οὕτω ἡ χρονολογία ἀπέκτησε νέαν σπουδαιότητα ὡς βοήθημα διὰ νὰ γνωσθῇ κατὰ ποῖον τρόπον αὐτὰ ἐξειλίχθησαν κατὰ τὸ παρελθόν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ κατανοήσωμεν, διατί ἐκοπίασε τόσον πολὺ νὰ καταρτίσῃ ἀξιοπίστους καταλόγους τῶν νικητῶν κατὰ τοὺς μεγάλους ἐθνικοὺς ἀγῶνας. Οἱ κατάλογοι τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονεύουν σειρὰν τίτλων[2] ἔργων του, ἀναφερομένων ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας,[3] θέμα τὸ ὁποῖον εἶχε προηγουμένως πραγματευθῇ ὁ Ἱππίας, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶς εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Πυθίων.[4] Τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε νὰ συντάξῃ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν ὁμοῦ μετὰ τοῦ συγγενοῦς του Καλλισθένους, τοῦ γράψαντος ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου,[5] ἔσχε τεραστίαν ἐπιτυχίαν. Συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν τὸ 1896 οἱ συγγραφεῖς «ἐπῃνέθησαν καὶ ἐστεφανώθησαν» ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Δελφῶν.[6] Ἡ πληρωμὴ ἐκ τοῦ δημοσίου χρήματος εἰς πασίγνωστον λιθοξόον διὰ τὸ κοπιῶδες ἔργον του νὰ χαράξῃ ἐπὶ λίθου ὁλόκληρον τὴν *Πυθιονι-*

[1] W. Jaeger, *Aristoteles* 346 κ.ἑ. «Die Organisation der Forschung» (= Ἀγγλ. μετάφρ 324 κ.ἑ.).

[2] Διογ. Λαέρτ. V 21, ἀριθμ. 130 - 4, Fragm. ἐκδ. Rose σελ. 8. Βλέπε Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote* (1951) 123 - 6 καὶ 199, Düring, *Aristotle* 49.339 κ.ἑ. Βλέπε καὶ Jacoby ἐν *FGrHist* III B 415, Kommentar (1955) σελ. 215 καὶ σημ. 24.

[3] Εἶναι δυνατὸν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐμνημόνευσε ἐν αὐτῷ τῷ καταλόγῳ τῶν Ὀλυμπιονικῶν καὶ τὴν νίκην τοῦ Ἐμπεδοκλέους τὸ 496 π.Χ. καὶ ὁ Ἐρατοσθένης νὰ ἔλαβε τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, καὶ ὄχι ἐκ τοῦ διαλόγου *Περὶ ποιητῶν*, εἰς τὸν ὁποῖον γενικῶς ἀποδίδεται τὸ χωρίον (fr. 71 Rose). Οὕτω θὰ ἐκερδίζαμεν τοὐλάχιστον ἓν βραχὺ ἀπόσπασμα, βλέπε A. Rostagni, *Scritti minori* I (1955) 257 κ.ἑ.

[4] Fr. 615 - 17 Rose.

[5] *FGrHist* 124 T 23 καὶ F 1.

[6] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ T. Homolle, *BCH* 22 (1898) 260 κ.ἑ. καὶ 632. Ἀνετυπώθη μετὰ συμπληρώσεων καὶ σημειώσεων ἐν *Syll.*[3] (1915) ἀριθ. 275. Ἡ τελικὴ ἔκδοσις ὑπὸ E. Bourguet ἐν *Fouilles de Delphes* III 1 (1929) ἀριθμ. 400 (δυστυχῶς πολλάκις περιφρονουμένη) ἀνετυπώθη μετὰ ὑπομνήματος καὶ βιβλιογραφίας ὑπὸ M. N. Tod, *A selection of Greek historical inscriptions* II (1948) ἀριθμ. 187.

κῶν ἀναγραφὴν ἔχει καταχωρηθῆ εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 331 π.Χ.[1] Ἀκόμη καὶ ἂν εἶχε τὴν μορφὴν ἁπλοῦ *πίνακος* (βλέπε στ. 10), ὡς αἱ παλαιότεραι ἀρχαιογνωστικαὶ σοφιστικαὶ συγγραφαί, μὲ εἰσαγωγὴν περὶ τῆς ἱδρύσεως τῶν Πυθίων καὶ ἀνασκευὴν θρυλικῶν διαδόσεων, ἐγχάρακτον πεζὸν ἔργον τόσον σημαντικοῦ μήκους,[2] ἀφιερωμένον ἀναμφιβόλως εἰς τὸν ἴδιον τὸν θεόν, ἔχει ὀλίγα παρόμοιά του. Θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς πρόσθετος μαρτυρία τῆς προσωπικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος[3] τὸ ὅτι τοῦ ἔγινε ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτὴ τιμή. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι κατάλογοι τῶν νικητῶν τῶν Πανελληνίων ἀγωνισμάτων[4] ἐβασίζοντο ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Καλλισθένους ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐτήρουν οἱ ἄρχοντες διὰ τὰς παραστάσεις τῶν θεατρικῶν ἔργων καὶ τῶν διθυράμβων.[5] Τρεῖς σχετικοὶ τίτλοι μνημονεύονται εἰς τοὺς καταλόγους τῶν

[1] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ E. Bourguet, *BCH* 24 (1900) 464 κ.ἑ., καὶ *Fouilles de Delphes* III 5, ἀριθ. 58. 42. Πρβλ. *Syll.*[3] 252.42. Δίδει τὴν μόνην βεβαίαν χρονολογίαν. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 334 ὁ Καλλισθένης μετέβη μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Μ. Ἀσίαν. Τοῦτο ἀποτελεῖτο t e r m i n u s a n t e q u e m διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου.

[2] Ἀσφαλῶς ἐπιθυμοῦμεν πολὺ νὰ μάθωμεν τὴν ἀκριβῆ ἔκτασιν τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ὁ Bourguet, ἐνθ' ἀνωτ. III 1, σελ. 240, ἔχει ἐν συμπεράσματι ἀποδείξει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον. Ἡ κατὰ τὸ 331 δαπάνη «δύο μνῶν» ἴσως ἀποτελεῖ δόσιν μόνον διὰ τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἐκεῖνο τὸ ἔτος, καὶ τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἐπληρώθησαν κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἦσαν πολὺ διαφορετικὰ τῶν καταβληθέντων κατὰ τὸν τρίτον καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβάσισαν τοὺς ὑπολογισμούς των ὁ Homolle καὶ ἄλλοι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «60.000 λέξεων», τὸν ὁποῖον δίδει ὁ W. Jaeger, *Aristoteles* (1923) 348 μετὰ ἰδιαιτέρας ἐμφάσεως καὶ ἐπαναλαμβάνουν ὅλαι αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις, εἶναι παραδρομὴ τῆς γραφίδος. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ Homolle εἰς τὴν ὁποίαν παραπέμπει ὁ Jaeger ἦτο 60.000 γράμματα, ὁ Pomtow, *Syll.*[3] 275 καὶ 252 ὑπελόγισε μόνον περὶ τὰ 20.000 γράμματα. Ὁ O. Regenbogen, «Πίναξ» *RE* XX (1950) 1414, 20 κ.ἑ., ἠκολούθησε τὸν Pomtow (21.000 γράμματα), ἀλλὰ προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ μὴ δεχθῶμεν οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλον ἐκ τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν.

[3] Βλέπε «The Image of the Delian Apollo and Apolline Ethics», *Ausgewählte Schriften* (1960) 70.

[4] Ὁ σημαντικώτερος εἶναι ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν, *P. Oxy.* 222 (τόμ. II, 1899, μετὰ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος τῶν Grenfell καὶ Hunt)· ἀνετυπώθη ἐν *FGrHist* III B (1950) ἀριθ. 415 εἰς τὸ κεφάλαιον XVIII «Elis und Olympia» σελ. 301 - 14, μετὰ εἰσαγωγῆς, ὑπομνήματος, καὶ σημειώσεων εἰς χωριστοὺς τόμους δι' ὅλα τὰ ἱστορικὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Τὸ κεφάλαιον XVII πραγματεύεται τοὺς Δελφοὺς σελ. 297 κ.ἑ. καὶ τὰ Πύθια σελ. 301.

[5] A. Pickard - Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (1953), 68 κ.ἑ. — A. Wilhelm «Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen», *Sonderschriften des Österr. Archaelog. Instituts in Wien VI* (Wien 1906, ἀνετυπώθη τὸ 1965) παραμένει τὸ κλασσικὸν ἔργον ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ.

ἔργων του.[1] Οὐδὲν ἄλλο ἐπίσης γνωρίζομεν περὶ ἑνὸς βιβλίου του τιτλοφορουμένου *Περὶ τραγῳδιῶν*. Τὸ *Νῖκαι Διονυσιακαί* (ἢ *Νικῶν Διονυσιακῶν ἀστικῶν καὶ Ληναίων*, ὡς φέρεται παρ' Ἡσυχίῳ) δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ καταλόγου τῶν νικητῶν, τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐπὶ τῶν ἰωνικῶν ἐπιστυλίων οἰκοδομήματος τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. (νῦν I.G.II² 2325).[2] Κατὰ λέξιν περικοπαὶ τοῦ κειμένου τοῦ πρωτοτύπου διασώζονται μόνον ἐκ τοῦ τρίτου ἔργου του, τῶν ἐξαιρετικῆς σημασίας *Διδασκαλιῶν* (fr. 618—30 Rose), καὶ ὑπάρχει κάποια πιθανότης ἡ ἐπιγραφὴ ἡ χαραχθεῖσα ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ἄρτι ἀναφερθέντος οἰκοδομήματος νὰ στηρίζεται ἐπ' αὐτοῦ (I.G. II² 2319—23).[3] Οἱ ποιηταὶ ἦσαν οἱ «παραγωγοί», οἱ *διδάσκαλοι* τῶν δραμάτων των, καὶ οἱ κατάλογοι τῶν ἀναβιβασθέντων ἐπὶ σκηνῆς ἔργων των ἐκαλοῦντο *διδασκαλίαι*: ἐπὶ λίθου ἀνεγράφετο πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, ἔπειτα τὰ ὀνόματα τῶν συναγωνισθέντων ποιητῶν μὲ τοὺς τίτλους τῶν δραμάτων των κατὰ σειρὰν ἐπιτυχίας καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ὑποκριτοῦ εἰς τὸ τέλος. Τὸ βιβλίον[4] τοῦ Ἀριστοτέλους ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀρχείων τῶν ἀρχόντων καὶ ἴσως περιεῖχε λογοτεχνικὸν ὑλικὸν περισσότερον ἀπὸ τὰς ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ἐβασίσθησαν ἐπὶ ἀποσπασμάτων ἐκ τοῦ βιβλίου του καὶ ἐνημερώνοντο εἰς τὸ αὐτὸ ὕφος. Ἡ ἀναλογία πρὸς τὸν ἐν Δελφοῖς τρόπον ἐργασίας εἶναι καταφανής. Οἱ μεγάλοι ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἦσαν προσιτὰ τὰ ἀρχεῖα ἢ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὤφειλον νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ συμπιλήματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔχουν σήμερον διασωθῆ ὀλίγα λείψανα τοῦ πρωτοτύπου ἔργου του εἰς τὰ βυζαντινὰ Σχόλια ἐπὶ τῶν ἀττικῶν δραματουργῶν, εἶναι ὅμως συζητήσιμον, ἂν πᾶσα ἀναφορὰ εἰς τὰς *διδασκαλίας* ἄνευ τοῦ ὀνόματός του πρέπει νὰ καταχωρηθῆ μεταξὺ τῶν γνησίων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους (ὡς πράττει ὁ Rose). Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν του ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς ποιητικῆς τελειότητος ἔχει δώσει εἰς τὴν Ἀττικὴν τραγῳδίαν. Οὐδόλως λοιπὸν εἶναι παράδοξον, ὅτι δι' αὐτὸν αἱ χρονολογίαι καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἑνὸς ἑκάστου θεατρικοῦ ἔργου εἶχον ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν σκοπόν του, νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς τραγικῆς τέχνης.

[1] Ar. fragm. σελ. 8 καὶ 15 Rose. Πρβλ. Regenbogen, «Πίναξ» *RE* XX 1415 κ.ἑ.

[2] Ἀνετυπώθη ὑπὸ Pickard-Cambridge, ἔνθ' ἀνωτ. 114 - 18. Πρβλ. σελ. 105.2 καὶ Moraux, *Les listes anciennes* 127.—Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν *νικῶν IG.* II² 2318, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Wilamowitz (*GGA* 1906 614 = *Kleine Schriften* VI [1937] 378) ἔδωσε τὸ ὄνομα *Fasti*, φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, Pickard-Cambridge 69 κ.ἑ., 105 (106 κ.ἑ. κείμενον), Moraux, ἔνθ' ἀνωτ. 127.24.

[3] Ἀνετυπώθη ὑπὸ Pickard - Cambridge, ἔνθ' ἀνωτ. 110 - 13, πρβλ. 71 καὶ Moraux, ἔνθ' ἀνωτ. 127 κ.ἑ.

[4] Ἡ ἀνασύνθεσις τοῦ G. Jachmann ἐν τῇ διατριβῇ του *De Aristotelis didascaliis* (Göttingen 1909) δὲν ἔχει ἀκόμη ἀντικατασταθῆ, ἀλλὰ βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 3 περὶ τοῦ ὀνόματος *Fasti*, τὸ ὁποῖον ἦτο διατεθειμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς τίτλον διὰ τὴν ἀνασύνθεσίν του.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν (μετὰ τὸ 334 π.Χ.), ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης συνέλεγε τὰς καταγραφὰς τῶν παραστάσεων τῶν θεατρικῶν ἔργων ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἀρχείων, ὁ φίλος καὶ συσπουδαστής του Λυκοῦργος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὴν εὐθύνην τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἀπὸ τοῦ 338 μέχρι τοῦ 326 π.Χ., ἔκαμε ἐπίσημον ἀντίγραφον τῶν ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν. Τοῦτο κατετέθη εἰς τὰ δημόσια ἀρχεῖα, καὶ οἱ ἠθοποιοὶ ὑπεχρεοῦντο διὰ νόμου νὰ ἀκολουθοῦν τὸ ἐγκεκριμένον κείμενον.[1] Ἡ αὔξουσα φθορὰ τῶν τραγικῶν κειμένων ἐκ τῶν παρεμβολῶν τῶν ἠθοποιῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐπρόκειτο οὕτω νὰ ἐλεγχθῇ. Ἀλλ' εἶναι ἀβέβαιον, ἂν ὁ κανονισμὸς αὐτὸς ἔσχε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Ἔχομεν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Γ' (247—221 π.Χ.) ἐδανείσθη τὸ ἐπίσημον αὐτὸ ἀντίγραφον παρὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ τοῦτο οὐδέποτε ἐπεστράφη.[2] Ἴσως λοιπὸν αὐτὸ ἐχρησίμευσε κάπως εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην, ἂν καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερεκτικῶμεν τὴν κριτικὴν ἀξίαν του.

Τὰ πολιτικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσιάζουν μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀρχαιογνωστικά του. Ἀφ' ἑνὸς ἔχομεν τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον του *Πολιτικά*, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐκτεταμένην συλλογὴν τῶν *Πολιτειῶν* του (fr. 381—603 Rose),[3] ἡ ὁποία συγκεντρώνει τὰς ἱστορίας τῶν πολιτευμάτων 158 πόλεων καὶ φυλῶν, τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν. Ἦτο μία ἐκ τῶν μεγάλων ἡμερῶν τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον ἀπέκτησε τῷ 1889 τέσσαρας κυλίνδρους παπύρου[4] περιέχοντας τριάκοντα στήλας ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ κειμένου τῆς *Ἀθηναίων Πολιτείας* τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ὁποία ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ F. G. Kenyon κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1891. Ὁ πλοῦτος τῶν νέων πληροφοριῶν καὶ πολλὰ νέα προβλήματα ἐξετέθησαν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Wilamowitz μὲ ἀσύγκριτον θάρρος καὶ πνευματικὴν ἑτοιμότητα εἰς τὸ δίτομον ἔργον του τὸ τιτλοφορούμενον Aristoteles und Athen (1893, περίπου 800 σελίδες). Αἱ ἀντεγκλήσεις ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀττικοὺς ἱστορικοὺς τοὺς καλουμένους *Ἀτθιδογράφους*[5] καὶ τὴν λογοτεχνικὴν μορφὴν

[1] [Πλουτ.] *Δέκα ῥητόρων βίοι* VII σελ. 841 F = Schmidt, *Pinakes* test. 6 a. Πρβλ. Pickard-Cambridge, ἔνθ' ἀνωτ. 101, 153.

[2] Γαλ. *ὑπομν.* II 4 εἰς Ἱπποκ. *Ἐπιδ.* III, *CMG* V 10.2.1 (1936) σελ. 79.8. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 192.

[3] Νέον ἀπόσπασμα τῆς *Αἰνίων πολιτείας*, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἴχομεν ἀναφοράν, πρέπει νὰ προστεθῇ μεταξὺ τῶν fr. 472 *(Αἰγινητῶν)* καὶ 473 *(Αἰτωλῶν)* ἐκ τοῦ *P. Oxy.* XXX ἐκδ. E. Lobel (1964) 2527.5.

[4] P. Lit. London (Pack[2] ἀριθμ. 163). H.J.M. Milne, *Catalogue of the Literary Papyri in the British Museum* (1927) 84, μετὰ βιβλιογραφίας τῶν ἐκδόσεων. — Ἀποσπάσματα δύο μικρῶν φύλλων κώδικος παπύρου (Pack[2] ἀριθμ. 164), τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε τῷ 1880 τὸ Αἰγυπτιακὸν Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου καὶ ἐταύτισε ἡ μοναδικὴ ὀξύνοια τοῦ Th. Bergk κατὰ τὸν τελευταῖον μῆνα τῆς ζωῆς του, τὸ 1881, *Rh. M.* 36 (1881) 87, κ.ἑ. = Opuscula II (1886) 505 - 33.

[5] F. Jacoby, *Atthis* (1949) *passim*. Πρβλ. *FGrHist* III b II (1954) 459, κ.ἑ.

τῆς *Πολιτείας* εὑρίσκονται εἰσέτι εἰς τὴν πρώτην των ἔντασιν.[1] Δύο μόνον σημεῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ. Ὀφείλομεν μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, διότι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Σόλωνος παρέθεσε στίχους τοῦ ἰδίου τοῦ Σόλωνος καὶ τοιουτοτρόπως ἐδώρισε εἰς ἡμᾶς νέους πολυτίμους στίχους τῆς ἐλεγειακῆς καὶ ἰαμβικῆς του ποιήσεως.[2] Ὁ Ἀριστοτέλης βεβαίως οὐδόλως ἡρμήνευε τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, ἀλλὰ συνέλεγε ἐκείνας τὰς περικοπάς, ὅσαι ἐφαίνοντο ὅτι περιεῖχον πραγματικὴν μαρτυρίαν διὰ τὸν ἀγῶνα, τὴν ἀποτυχίαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Σόλωνος καὶ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἱστορικὴ πηγὴ διὰ τὸν συγκεκριμένον σκοπόν του. Χάρις εἰς τὸν πάπυρον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶμεν σαφέστερον τὸν σκοπὸν καὶ τὴν δομὴν τῶν *Πολιτειῶν* του, καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ *Πολιτικά*. Εἰς τὴν *Ἀθηναίων Πολιτείαν* εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν δύο μέρη (καὶ ἴσως τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας ἐκ τῶν πολλῶν *Πολιτειῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους). Εἰς τὸ δεύτερον μέρος περιγράφεται τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ὡς ἦτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ πρῶτον, τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος, δεικνύει πῶς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἔφθασε εἰς τὴν τελικὴν αὐτὴν μορφήν του, διότι περιγράφει τὰ διάφορα στάδια, εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν ἑπτά, διὰ τῶν ὁποίων εὗρε τελικῶς τὴν «φύσιν» του. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐξέλιξιν ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Σόλωνος προεκάλεσε τὴν ἀποφασιστικὴν στροφὴν πρὸς τὴν ριζοσπαστικὴν δημοκρατίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἱστορίαν ἀκόμη συγγράφων παρέμενε πολιτικὸς φιλόσοφος, πιστὸς εἰς τὴν γενικὴν τελεολογικήν του ἀντίληψιν.

Ἡ τελευταία χρονολογία, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ὁ πάπυρος, εἶναι τὸ ἔτος 329/8 π.Χ. (κεφ. 54.7). Ἀλλὰ παραμένουν ἀναπάντητα ὡρισμένα ἐρωτήματα, δηλαδὴ κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἤρχισε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ συλλέγῃ τὸ εὐρείας ἐκτάσεως ὑλικόν του διὰ τὰς *Πολιτείας* του, ποῖοι τυχὸν συνειργάσθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἂν εἶχε ποτὲ τὴν πρόθεσιν νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ἔργον του. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ *Δικαιώματα*,[3] τὰ ὁποῖα περιέχουν χωρίον τι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου Μολοσσοῦ κατὰ τὸ ἔτος 331–30 π.Χ. Ἂν ὅμως ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸ ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδὼν διὰ τὴν πολιτικήν του τῆς *κοινῆς εἰρήνης*, ἔπρεπε μέγα μέρος τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς νὰ ἦτο ἐν χρήσει μεταξὺ τῶν ἐτῶν 338 καὶ 336 π.Χ. Εἰς τὰς ἀρχαιογνωστικὰς μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνήκουν ἐπίσης καὶ τὰ

[1] Βλέπε τὴν ἐπισκόπησιν καὶ τὴν ἐσταθμισμένην κρίσιν τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἀριστοτέλους *Constitution of Athens and Related Texts*, μεταφρασθεῖσαν μετὰ Εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὑπὸ K.v. Fritz καὶ E. Kapp (New York 1950).

[2] Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτιμᾷ τις τὰ σχόλια τοῦ Wilamowitz ἐν *Griechisches Lesebuch* II 1. Halbband (1902) 20 κ.ἑ.

[3] Fr. 612 - 14 Rose. Ἴσως «Συνηγορία δικαιώματος» ἢ «Νομικαὶ ἀποφάσεις μεταξὺ διαφόρων ἑλληνικῶν κρατῶν», ὡς λέγει ἡ (ὄχι πολὺ ἀξιόπιστος) *Vita Marciana* 4 σελ. 97 Düring: *Δικαιώματα Ἑλληνίδων πόλεων ἐξ ὧν Φίλιππος τὰς φιλονεικίας τῶν Ἑλλήνων διέλυσεν*. Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ Gigon σελ. 39. Δύο νέας μαρτυρίας, βλέπε Moraux, *Les listes anciennes* 122 κ.ἑ. καὶ Düring 140 κ.ἑ.

τὸ ὁποῖον παρουσιάζετο ὡς τὸ τέρμα, τὸ τέλος, φυσικῆς τινος ἐξελίξεως.[1] Ἀλλὰ τὸ μνημειῶδες ἐκεῖνο ἔργον μόνον διὰ τῶν κοινῶν προσπαθειῶν τῆς σχολῆς του ἠδυνήθη νὰ συνεχισθῇ καὶ νὰ συντελεσθῇ. Ὁ Θεόφραστος ἦτο ἐντεταλμένος νὰ κάμῃ συλλογὴν τῶν *Γνωμῶν τῶν φυσικῶν*, τῶν Φυσικῶν δοξῶν,[2] ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς του εἰς δέκα ἓξ (ἢ δέκα ὀκτὼ) βιβλία. Ἄλλοι μαθηταί του, ὡς ὁ Εὔδημος, ἔπραξαν τὸ αὐτὸ δι' εἰδικὰς ἐπιστήμας. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς συνέβη νὰ ὀνομασθοῦν «Δοξογράφοι».[3] Ὁ «πρόγονός» των, ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὰς ἀρχαιοτέρας φιλοσοφικὰς θεωρίας εἰ μὴ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδικῆς του τελεολογικῆς φιλοσοφίας.

[1] Πρβλ. Jaeger *Aristoteles* 358 κ.ἑ. = Ἀγγλ. μετάφρ. 344 κ.ἑ.

[2] O. Regenbogen, RE, Suppl. 7 (1940) 1535 κ.ἑ.

[3] *Doxographi Graeci*, ἔκδ. H. Diels (1879). Δὲν γνωρίζω ἂν τὸν νέον ὅρον ἔπλασε ὁ Diels ἢ ὁ μέγας ἐν Βόννῃ διδάσκαλός του Herman Usener· E. Schwartz, *Rede auf H. Usener* (1906) 11 = *Gesammelte Schriften* I (1938) 311 «Ὁ Usener ἐδημιούργησε τὴν ἔννοιαν τῆς δοξογραφικῆς παραδόσεως». Τὸ σύνθετον *παραδοξογράφος* εὑρηται ἐν Τζέτζ. *Βίβλ. Ἱστ.* II 151.

Νόμιμα βαρβαρικά, ἤτοι τὰ «Μὴ ἑλληνικὰ ἔθιμα» (fr. 604–10 Rose). Συλλέγων τοιοῦτον ἐθνογραφικὸν ὑλικὸν εἶχε πάλιν ἕνα πρόδρομον, τὸν Ἱππίαν, καὶ πολλοὺς μιμητὰς κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὰς παροιμίας, ἀλλ' ἡ ὕπαρξις μονογραφίας του περὶ *Παροιμιῶν* προεκάλεσε συζητήσεις — ἐσφαλμένως, νομίζω — ἐφ' ὅσον τὸ *Παροιμίαι* ὑπάρχει εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους,[1] καὶ ρητῶς οὗτος ψέγεται ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἰσοκράτους Κηφισοδώρου, διότι εἶχε συλλέξει παροιμίας (Ἀθην. Π, 60 D *παροιμίας ἀθροῖσαι*), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι βάσιμος μαρτυρία. Εἰς τὸν πρῶτον κατὰ τοῦ Πλάτωνος διάλογόν του, *Περὶ Φιλοσοφίας*, ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὰς παροιμίας ὡς «ἐπιβιώσεις τῆς προγενεστέρας τοῦ γραπτοῦ ἐντέχνου λόγου φιλοσοφίας»[2] καὶ ἐμελέτησε αὐτὰς ἐπισκοπῶν τὴν ἀρχαίαν σοφίαν ὁμοῦ μετὰ τῶν «Ὀρφικῶν», τῶν γνωμικῶν τῶν Δελφῶν (*γνῶθι σαυτόν*, κτλ.) καὶ τῶν διδαγμάτων τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν. Ἠρέσκετο νὰ διανθίζῃ τὰ μεταγενέστερα συγγράμματά του περὶ ρητορικῆς καὶ πολιτικῆς[3] παραθέτων παροιμίας. Εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του, ὁ Κλέαρχος ὁ ἐκ Σόλων, διηύρυνε τὴν συλλογὴν τοῦ διδασκάλου του γράψας δύο βιβλία *Παροιμιῶν*,[4] τὰς ὁποίας πρὸς διασκέδασιν τῶν ἀναγνωστῶν του διετύπωσε ὑπὸ τὴν μορφὴν λογοτεχνικῆς ἀφηγήσεως. Ἠκολούθησαν[5] πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἠρκοῦντο νὰ καταρτίζουν ξηροὺς καταλόγους παροιμιῶν. Πρῶτος ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης, ἀτενίζων τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς του σκοπιᾶς, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν εἰς τὰ παραδοσιακὰ ἐκεῖνα ρητὰ καὶ τὴν ἰδιάζουσαν μορφὴν τῆς «βραχύτητος καὶ πληρότητος» (*συντομίας καὶ δεξιότητος*), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικόν των.

Τέλος καὶ εἰς ἕνα ἄλλον τύπον συλλογῆς, ἐξ ἴσου τοὐλάχιστον αὐτοδύναμον ὅσον αἱ Διδασκαλίαι καὶ αἱ Πολιτεῖαι, διήνοιξε ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὁδόν: εἶναι ἡ κατὰ εἰδικὰ θέματα συλλογὴ φιλοσοφικῶν δογμάτων, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο *δόξαι*. Ἐμνημονεύσαμεν προγενεστέραν συλλογὴν παραλλήλων χωρίων, ἔργον τοῦ Ἱππίου, ληφθέντων ὄχι μόνον ἐκ τῶν παλαιοτάτων ποιητῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων. Τώρα ὁ Ἀριστοτέλης ἤρχισε τὰ μεγάλα συστηματικὰ ἔργα του, ἐπὶ παραδείγματι τὰ *Μετὰ τὰ φυσικά*, δι' ἐπισκοπήσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐργασθέντων καὶ κατηύθυνε τοὺς ἀκροατὰς καὶ ἀναγνώστας του διὰ μέσου τῶν ἀρχαίων ἐκείνων γνωμῶν διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἰδικόν του τελικὸν δόγμα,

[1] Διογ. Λαέρτ. V 22 ἀριθμ. 137, Ἡσύχιος ἀριθμ. 127 (*προοιμίων* cod.).

[2] W. Jaeger, *Aristoteles* 131 κ.ἑ. = Ἀγγλ. μετάφρ. 130. Πρβλ. fr. 13 Rose = fr. 8 Ross (σελ. 75).

[3] Bonitz, *Index* ἐν λ. *παροιμία*.

[4] Fr. 63 - 83, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 3 (1948) μετὰ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος· βλέπε καὶ Θεόφραστον, Δικαίαρχον.

[5] K. Rupprecht, «Paroimiographoi», *RE* XVIII (1949) 1735 κ.ἑ., μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὰς βασικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἐρεύνας τοῦ O. Crusius.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

I

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΝ

Εἰς τὸ τεράστιον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ κλασσικοὶ χρόνοι ἔφθασαν εἰς τὸ *τέλος* των, τὸ τέλος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, τόσον τῆς ἀττικῆς ὅσον καὶ τῆς ἰωνικῆς περιόδου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέθανε τὸ 322 π.Χ., ἓν ἔτος μετὰ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνοίξει τὰς θύρας πρὸς ἕνα νέον κόσμον. Ὁ ἴδιος ἀνῆκεν εἰς τὸν κόσμον τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς πόλεως—κράτους μὲ τὴν πολιτιστικὴν αὐτῆς ἑνότητα. Ὁ πραγματικὸς ἐσωτερικὸς σύνδεσμός του ἦτο μετὰ τῶν μεγάλων συγγραφέων τοῦ παρελθόντος. Ὁ χαρακτὴρ «ἀνασκοπήσεως» τῶν περὶ λογοτεχνίας συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀποτελεῖ τελείως φυσικὴν ἀπόρροιαν τῆς φιλοσοφίας του.

Ἡ παλαιὰ ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀπειληθεῖσα ὑπὸ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν καθ' ὅλον τὸν τέταρτον αἰῶνα,[1] ἀποσυνετέθη ταχέως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας του. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ἀλεξάνδρου, βραχύβιος ὡς ἦτο καὶ προφανῶς ἄνευ βαθυτέρας ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλους, διεμελίσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κατακτητοῦ. Τὸν σάλον τῶν πολέμων τῆς διαδοχῆς ἐπηκολούθησε κάποια σταθερότης μετὰ τὴν ἐπὶ στερεῶν βάσεων ἵδρυσιν νέων κρατῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος.[2] Τὰ μέλη τῶν κρατῶν τούτων ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μονάρχου καὶ τῶν ἀξιωματούχων αὐτοῦ. Ἡ ἐλευθέρα πολιτικὴ ζωή, εἰς ἀέναον πάλαι ποτὲ κίνησιν εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν—κράτος, περιέπεσεν εἰς ἀδράνειαν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ εἶχε ἀναμφιβόλως τὰ μειονεκτήματά της, ὄχι ὅμως ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Διὰ πρώτην τώρα φορὰν οἱ Ἕλληνες ἐπείσθησαν ὅτι ἡ παλαιὰ τάξις πραγμάτων εἰς τὸν τομέα καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διανοήσεως, πραγματικὰ εἰς ὁλόκληρον τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των, παρῆλθε διὰ παντός. Ἀπέκτησαν συνείδησιν ὁριστικῆς

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 76.

[2] *The Cambridge Ancient History* VII (1928), M. Rostovtzeff, *Social and economic history of the Hellenistic world*, 3 τόμοι (Oxford 1941), H. Bengston, «Griechische Geschichte» 2α ἔκδ., *Handbuch der Altertumswissenschaft* III 4 (1960) 285 κ.ἑ. Zeitalter des Hellenismus· 354 κ.ἑ. καὶ 415 κ.ἑ. Quellen und Darstellungen. W.W. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, 3η ἔκδ. (1952). Τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον καὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ τετάρτου εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα περιγράφει ἐπίσης καὶ ὁ U. von Wilamowitz, *Die hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos* τόμ. I (1924), πρβλ. *DLZ* 1925, 2134 κ.ἑ.

ρήξεως μεταξὺ τοῦ μεγαλειώδους παρελθόντος καὶ ἑνὸς ἀβεβαίου εἰσέτι παρόντος. Τῆς διαχωριστικῆς αὐτῆς γραμμῆς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ προσωπικοὶ αὐτοῦ μαθηταὶ δὲν εἶχον ἀκόμη γνῶσιν.

Ἡ νέα γενεὰ τοῦ 300 π.Χ. περίπου, ζῶσα ὑπὸ νέαν μοναρχίαν ἀντελήφθη ὅτι οἱ μεγάλοι παλαιοὶ τύποι τῆς ποιήσεως ἀνῆκον ἐπίσης εἰς χρόνους παρελθόντας διὰ παντός.[1] Ἡ ποίησις εἶχε δείξει σημεῖα ἐξαντλήσεως καὶ μάλιστα διαλύσεως καθ' ὅλον τὸν τέταρτον αἰῶνα. Ἐν τούτοις κάτι ἀπέμενεν εἰσέτι ἐκ τῆς δημιουργικῆς ἐπινοητικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου· τοῦτο ἐξεδηλοῦτο καὶ πάλιν ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας συνθήκας. Ἀνεπτύσσετο βραδέως σφοδρὰ ἐπιθυμία δι' ἕνα νέον ξεκίνημα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ποιήσεως ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς. Ἡ ποίησις ἔπρεπε νὰ διασωθῇ ἐκ τῆς ἐπικινδύνου καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο, καὶ ἡ δημιουργία ποιημάτων ἔπρεπε νὰ καταστῇ ἰδιαιτέρως σοβαρὰ ἐργασία πειθαρχίας καὶ εὐρυμαθείας, *τέχνη* καὶ *σοφίη*. Οἱ νέοι συγγραφεῖς ὤφειλον νὰ στραφοῦν πρὸς τοὺς παλαιοὺς διδασκάλους, τῆς ἰωνικῆς ἰδίως ποιήσεως, ὄχι διὰ νὰ μιμηθοῦν αὐτούς — τοῦτο ἐθεωρεῖτο ἀδύνατον ἢ τοὐλάχιστον ἀνεπιθύμητον —, ἀλλὰ διὰ νὰ γυμνασθοῦν ὑπ' ἐκείνων εἰς τὴν ἰδικήν των νέαν ποιητικὴν τεχνικήν. Ἡ ἀσυγκρίτως πολύτιμος κληρονομία των ἔπρεπε νὰ σωθῇ καὶ νὰ μελετηθῇ. Τοῦτο ἐκρίνετο ἀναγκαῖον πρωτίστως διὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν συνέχισιν τῆς ζωῆς τῆς ποιήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ὑποχρέωσις πρὸς τὰ κατορθώματα τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον γεννήσει τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ σχέσις τῆς νέας γενεᾶς πρὸς τὸ παρελθὸν ἦτο τελείως διάφορος τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ σκοπιὰ τῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας εἶχε μεταβληθῇ ὁλοσχερῶς.[2]

Οὕτω μία περὶ ποιήσεως νέα ἀντίληψις αὐτῶν τούτων τῶν ποιητῶν ὡδήγησε εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ποιήσεως ὡς καὶ εἰς νέον τρόπον ἀσχολίας μὲ τὰ ἀρχαῖα ποιητικὰ κείμενα καὶ κατόπιν μὲ ὅλα τὰ ἄλλα μνημεῖα τοῦ λόγου.[3] Ἐπαναλαμ-

[1] Εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἐχρησιμοποίησα ἐλευθέρως τὴν πραγματείαν μου «The Future of Studies in the Field of Hellenistic Poetry, *JHS* 75 (1955) 71 κ.ἑ. = *Ausgewählte Schriften* (1960) 154 κ.ἑ. Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῆς σχέσεως ποιήσεως καὶ φιλολογίας εἶχον διατυπώσει δοκιμαστικῶς εἰς τὸ σχεδίασμα, «Von den geschichtlichen Begegnungen der kritischen Philologie mit dem Humanismus», *Archiv für Kulturgeschichte* 28 (1938) 192 κ.ἑ. = *Ausgewählte Schriften* 160 κ.ἑ. Βλέπε καὶ *Philologia Perennis*, πανηγυρικὸς λόγος (München 1961, Bayer. Akademie der Wissenschaften) 4 κ.ἑ. Τὸ γεγονὸς ὅτι συνεφώνησε μὲ ἐμὲ ὁ H. Haffter ἐν τῇ ὁμιλίᾳ του «Geschichte der klassischen Philologie», *Das Erbe der Antike* (Erasmus-Bibliothek, Zürich 1963) 13 - 30 μὲ ηὐχαρίστησε καὶ μὲ ἐνεθάρρυνε.

[2] Ἐπέσυρα τὴν προσοχὴν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον εἰς διαφόρους πραγματείας μου, ἀναφερθείσας ἤδη, ὡς καὶ εἰς τὰς παραδόσεις μου· βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 161 κ.ἑ. Ἦτο δι' ἐμὲ ἐξαιρετικὴ εὐχαρίστησις ὅτι τὴν αὐτὴν γνώμην διετύπωσε καὶ ὁ H. W. Garrod εἰς τὰς παροτρυντικὰς Gray Lectures του, *Scholarship, its Meaning and Value* (Cambridge 1946) 16 κ.ἑ.

[3] Ὁ F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, πα-

βάνω ἐνταῦθα τὴν γενικὴν θέσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἤρχισα τὸ βιβλίον τοῦτο, θὰ ἐπιχειρήσω δὲ τώρα νὰ ἀναπαραστήσω τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πενιχρῶν μαρτυριῶν, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν. Μόλις ἐπαρκοῦν διὰ νὰ μᾶς παράσχουν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν τῇ γενέσει της.

Ὁ πρῶτος τῶν νέων τούτων ποιητῶν ἦτο ὁ Φιλιτᾶς[1] ὁ Κῷος, ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετίας τοῦ τρίτου.[2] Δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ δι' αὐτὸν χαρακτηρισμὸς καλύτερος τοῦ διασωθέντος ὑπὸ τοῦ Στράβωνος XIV 657 (=test. 13 K.) εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθέντα κατάλογον τῶν διασήμων Κῴων: *ποιητὴς ἅμα καὶ κριτικός*.[3] Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων λέξεων, οὐδέποτε πρότερον χρησιμοποιηθεὶς δι' οἱονδήποτε, χαρακτηρίζει ἐπακριβῶς τὴν καιρίαν θέσιν τοῦ Φιλιτᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νέας ἐποχῆς. Ἡ ἔμφασις δίδεται εἰς τὸ *ποιητής*. Ὑπῆρξε πρωτίστως συγγραφεὺς λεπτῶν στίχων: ἐλεγειακῶν, βραχέων ἐπῶν, ἐπιγραμμάτων. Οἱ δύο μέγιστοι ποιηταὶ τῆς ἑπομένης γενεᾶς, ὁ Θεόκριτος καὶ ὁ Καλλίμαχος, ἐπῄνεσαν αὐτὸν εἰς σημαντικὰ χωρία τῶν κυριωτέρων των ποιημάτων: ὁ Θεόκριτος εἰς τὰ *Θαλύσια*, ἑορτὴν τῆς συγκομιδῆς εἰς τὴν Κῶ, τὴν γενέτειραν τοῦ Φιλιτᾶ (VII 40), ὁ δὲ Καλλίμαχος εἰς τὴν προγραμματικὴν ἐλεγείαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, διὰ τῆς ὁποίας ἤνοιγε τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν *Αἰτίων* (fr. I. 9–12). Αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων λείπουν εἰς τὸν πάπυρον, πλὴν ὅμως ἐκ τῶν Φλωρεντινῶν Σχολίων συμπεραίνομεν ὅτι τὰ βραχύτερα ποιήματα τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Μιμνέρμου συνεκρίνοντο πρὸς τὰ μακρότερά των, ἡ δὲ προτίμησις ἐδίδετο εἰς τὴν *ὀλιγοστιχίην*, τὰ ἐξ ὀλίγων στίχων ἔργα.[4] Τὸ κύριον σημεῖον δὲν ἦτο βεβαίως τὸ μῆκος ἀλλ' ἡ ἔξοχος ἐπεξεργασία, ἡ *τέχνη*. Ὁ Φιλιτᾶς ἐθεωρεῖτο ἀναμφιβόλως ὡς ὁ πρῶτος ἐκ τῶν νέων ποιητῶν, ὁ ὁποῖος ἀπέβλε-

ραμένει εἰσέτι ἀνεκτίμητος πηγὴ πληροφοριῶν δι' ὅλην τὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐποχῆς. Βλέπε καὶ W. Schmid—O. Stählin ἐν W. von Christ, *Geschichte d. griech. Lit.* II 1⁶ (1920), A. Lesky, *Geschichte d. griech. Lit.* (2α ἔκδ. 1963) 690 κ.ἑ., ἰδίως 744 κ.ἑ. Ἱκανοποιητικὴν ἐπισκόπησιν τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος γενομένων ἐρευνῶν δίδει ὁ E. A. Barber, «Hellenistic Poetry» ἐν τῷ *Fifty Years of Classical Scholarship* (Oxford 1954) 214-32.

[1] Τὸ ἔργον τοῦ J. U. Powell, *Collectanea Alexandrina* (1925) 90-96 καὶ ἡ *Anth. Lyr. Graeca* ἔκδ. E. Diehl II³ (1942), τεῦχος 6, 49-55, περιέχουν μόνον τὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα. Πλήρης ἔκδοσις περιλαμβάνουσα καὶ τὰ ἐν πεζῷ ἀποσπάσματα μετὰ προλεγομένων καὶ ὑπομνήματος εἶναι ἡ τοῦ G. Kuchenmüller, *Philetae Coi reliquiae*, Diss. Berlin (1928).

[2] Τὰ προβλήματα τῶν χρονολογιῶν συζητοῦνται ὑπὸ τοῦ A. von Blumenthal, *RE* XIX (1938) 2165 κ.ἑ.

[3] Περὶ τῶν ὅρων *κριτικὸς* καὶ *γραμματικὸς* βλέπε κατωτέρω, σελ. 187 κ.ἑ.

[4] Βλέπε τὰς ἐξηγητικὰς σημειώσεις μου εἰς τὸ χωρίον, Call. I (1949) 2. Ἡ ζωηρὰ περὶ αὐτοῦ συζήτησις συνεχίζεται, βλέπε, λ.χ. W. Wimmel, «Kallimachos in Rom», *Hermes-Einzelschriften* 16 (1960) 87 κ.ἑ. μὲ βιβλιογραφίαν 87.1. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ συμπλήρωσις τοῦ στ. 9 δὲν εἶναι πειστική, βλέπε καὶ G. Lick *Gnomon* 33 (1961) 370. —Ἄλλας ἀναφορὰς τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὸν Φιλιτᾶν βλέπε εἰς Call. II (1953) Index σελ. 137.

ψεν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν τελειότητα ἐντὸς περιωρισμένου χώρου. Τὸν ἔπαινον τοῦ Καλλιμάχου ἀπηχοῦν συχνάκις ρωμαῖοι ποιηταί, ἰδίως ὁ Προπέρτιος καὶ ὁ Ὀβίδιος.

Ὁ Ἑρμησιάναξ ὁ Κολοφώνιος, ἐλάσσων ποιητὴς ὁ ἴδιος, ὑπῆρξεν ὡς λέγεται μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Φιλιτᾶ.[1] Ἐπῆνεσε τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ εἰς τὸν ἐλεγειακόν του κατάλογον τῶν ἐρωτικῶν ὑποθέσεων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων[2] ὡς τιμηθέντα δι' ἀγάλματος εἰς τὴν γενέτειράν του νῆσον. Ὑπῆρξε ὁ μόνος μετακλασσικὸς ποιητής, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑρμησιάναξ ἔκρινε ἄξιον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐπιφανῶν παλαιοτέρων ποιητῶν, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Ὀρφέως. Οὕτω εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καταλόγους[3] τῶν διακεκριμένων ἑλλήνων ἐλεγειακῶν μόνος αὐτὸς ἐμφανίζεται μαζὶ μὲ τὸν Καλλίμαχον μετὰ τοὺς μεγάλους ἴωνας ἐλεγειακοὺς ποιητάς.

Ἐλάχιστα γνωρίζομεν περὶ τῶν συγχρόνων τοῦ Φιλιτᾶ. Ὁ Σιμίας ὁ Ρόδιος εἶχε ἴσως παρομοίας βλέψεις, δοθέντος ὅτι συνέγραψε ποικίλα ποιήματα ὡς καὶ *γλώσσας* ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Α'.[4] Πλὴν ὡρισμένων ἀποσπασμάτων ἐπῶν καὶ λυρικῶν ποιημάτων, σώζονται ὀλίγα ἐπιγράμματα ὡς καὶ τρία *carmina figurata*·[5] τὰ ποιητικὰ αὐτὰ τεχνάσματα προωρίζοντο ὅπως ἀναπαριστοῦν διὰ τοῦ διαφόρου μήκους τῶν στίχων των τὰ σχήματα ὡρισμένων ἀντικειμένων. Τὸ *Ὠόν*, ὁ *Πέλεκυς* καὶ αἱ *Πτέρυγες* ἦσαν δημιουργήματα τοῦ Σιμίου, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ «ἐφευρέτης» τοῦ εἴδους τούτου· τὸν Σιμίαν ἠκολούθησε ἀμέσως ποιητὴς τῆς ὁλκῆς τοῦ Θεοκρίτου εἰς τὴν *Σύριγγα* ὡς καὶ ὁ Δωσιάδης ὁ Κρὴς[6] εἰς τὸν *Βωμόν*, οἱ ὁποῖοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σιμίαν[7] συνέθε-

[1] Σχολ. Νίκ. *Θηρ.* 3 (= test. 20 Kuch.)

[2] Fr. 7.77 Powell.

[3] Test. 8a. b. 12 Kuch.

[4] H. Fränkel, *De Simia Rhodio*, Diss. Göttingen (1915), πρβλ. P. Maas, *RE* III A (1927) 155 κ.ἑ. Ἴσως ἐνέχει σημασίαν τινὰ ὅτι ποτὲ δὲν ὠνομάσθη *ποιητής*, ἀλλὰ μόνον *γραμματικός*· βλέπε Στράβ. XIV 655 (μεταξὺ τῶν διασήμων Ροδίων) καὶ Σουΐδ. ἐν λ. *Σιμ[μ]ίας*· ἐκ τῶν τριῶν ὅμως βιβλίων τῶν *γλωσσῶν* του ἔχομεν μόνον τέσσαρας λέξεις ἀναφερομένας ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων τῶν *ποιημάτων* του περὶ τὰς τριάκοντα παραθέσεις, μερικαὶ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι πλήρη ποιήματα.

[5] Βλέπε Theocritus, ἔκδ. A.S.F. Gow II (1950) 552 κ.ἑ. μετὰ παραπομπῶν. Ὁ Ausonius, *Opusc.* XII ἔκδ. Peiper (1886) 155 κ.ἑ. πρῶτος ἔπλασε τὴν λέξιν *Technopaegnion*, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ στίχους του, οἱ ὁποῖοι εἶχον συντεθῇ χάριν παιδιᾶς διὰ μονοσυλλάβων λέξεων ἢ καὶ μεμονωμένων γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἐξακριβώσω ποῖος μετέφερε τὸ ὄνομα αὐτὸ εἰς τὰ ἐντελῶς διάφορα ἑλληνικὰ ποιήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ἀρχαῖος περιεκτικὸς ὅρος.

[6] Ἡ ὑπὸ τοῦ A. Hecker ταύτισις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν γράψαντα τὰ *Κρητικὰ* (*Comment. crit. de Anth. Gr.* I [1852] 127) δὲν ἀνεσκευάσθη μέχρι τοῦδε, βλέπε *FGrHist* 458 (1955) ὑπόμνημα 331.

[7] Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν εἰκασιῶν τοῦ Merkelbach περὶ τοῦ κειμένου τοῦ ''Ωοῦ'' (*Mus. Helv.* 10 [1953] 68 κ.ἑ.) εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀπίθανον, καθόσον δι' αὐτῶν τὸ ποίημα θὰ ἐγίνετο ἓν μᾶλλον δύσκολον αἴνιγμα.

σαν καὶ οἱ δύο ἀληθεῖς *γρίφους* εἰς τὴν παιγνιώδη αὐτὴν μορφήν. Κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου αὐτὰ τὰ ποιήματα ἤγειραν περιέργειαν καὶ θαυμασμὸν ἢ ὀργὴν καὶ περιφρόνησιν ἐκ μέρους τῶν ἀναγνωστῶν. Μᾶς δεικνύουν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ συνδυασμὸς ποιητικοῦ ταλάντου καὶ εὐρυμαθείας ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εὐχερῶς εἰς τὴν ἐσκεμμένην καὶ προκλητικὴν σκοτεινότητα. Οὐδεμία τοιαύτη τάσις διαφαίνεται πάντως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φιλιτᾶ καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως ἀναγάγωμεν τὴν προέλευσιν τῶν τεχνοπαιγνίων εἰς τὴν «σχολὴν» αὐτοῦ.[1]

Τὸ ἔργον τοῦ Φιλιτᾶ τοῦ ποιητοῦ συνεδέετο ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Φιλιτᾶ τοῦ φιλολόγου, τοῦ *κριτικοῦ*. Διότι ἡ νέα ποιητικὴ τεχνικὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπιτυχῶς ἄνευ τῆς συνεχοῦς βοηθείας τῶν παλαιῶν διδασκάλων. Γλωσσάρια, ἀνεκτίμητα κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων, συνέβαλλον ἐπίσης εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μεγάλης ποιήσεως τοῦ παρελθόντος. Τὸ ἑλληνικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς σπανίας λέξεις ἦτο παλαιότατον. Εἴδομεν πῶς κατηρτίζοντο συλλογαὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ πῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἔδιδε ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὰς *γλώσσας*.[2] Ἀπετέλει ὅμως καινοτομίαν δι' ἐξέχοντα ποιητὴν ἡ συγγραφὴ ἐκτενοῦς ἔργου περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦ Φιλιτᾶ, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται ὡς *Ἄτακτοι γλῶσσαι*, *Ἄτακτα ἢ Γλῶσσαι* (fr. 29-59 Kuchenmüller), δὲν ἦτο προφανῶς συστηματικῶς διατεταγμένον, ὡς αἱ μεταγενέστεραι συλλογαὶ αἱ καταρτισθεῖσαι ὑπὸ γραμματικῶν. Δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν ὀνομασίαν *Miscellanea* (Σύμμεικτα), τὴν ὁποίαν ἔδωσεν ὁ ποιητὴς Πολιτιανὸς εἰς τὰ ποικίλα λόγια συγγράμματα αὐτοῦ, τὰ συναρμολογηθέντα ἄνευ καταλλήλου διατάξεως. Ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλιτᾶ ἐρανισμὸς σπανίων διαλεκτικῶν ἐκφράσεων, τεχνικῶν ὅρων καὶ ὁμηρικῶν λέξεων κατέστη ἀμέσως περιώνυμος ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Εἰς ἀττικὴν κωμῳδίαν τοῦ τρίτου αἰῶνος, τὸν *Φοινικίδην* τοῦ Στράτωνος, ὁ μάγειρος χρησιμοποιεῖ ἀρχαϊκὰς ὁμηρικὰς λέξεις διὰ κοινὰ πράγματα, ὁ δὲ ἄπελπις κύριός του ὑποχρεοῦται «νὰ λαμβάνῃ τὰ βιβλία τοῦ Φιλιτᾶ καὶ νὰ ἀναζητῇ ἑκάστην λέξιν διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἔννοιάν της» (*ὥστ' ἔδει/τὰ τοῦ Φιλίτα λαμβάνοντα βυβλία / σκοπεῖν ἕκαστον τί δύναται τῶν ῥημάτων*). Τὸ χωρίον τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς ἀνθολογίαν ποιημάτων διὰ σχολεῖα, γραφεῖσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου ἤδη αἰῶνος π.Χ.[3] Ἡ ἀττικὴ κωμῳδία δὲν παρέθετεν ἁπλῶς ἀποσπάσματα ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Φιλιτᾶ, τὰ ὁποῖα ἦσαν βεβαίως γνωστά, ἀλλ' εἰρωνεύετο καὶ τὴν ἀσθενικήν του κρᾶσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον

[1] Ὁ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* II 1[6] 125, αὐτὸ δυστυχῶς ἔπραξε, καὶ ὁ Kuchenmüller (σελ. 21) συνεφώνησε· ὀρθῶς ὅμως ἀπέρριψε (σελ. 24) τὰς ἀπιστεύτους φαντασιοπληξίας τοῦ R. Herzog, *Philol.* 79 (1924) 426 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε εἰς τὸν Φιλιτᾶν τὸν κεντρικὸν καὶ διάσημον καταστάντα ἥρωα τοῦ *Ὀνείρου* τοῦ Ἡρώνδου.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 93. Περὶ τοῦ Ἀντιμάχου βλέπε κατωτέρω, σελ. 112.

[3] Στράτων ἐν Ἀθην. IX 382 C = *CAF* III 361 κ.ἑ. Kock. O. Guéraud.—P. Jouguet, *Un Livre d'Écolier du IIIe Siècle avant J.-C.* (Le Caire 1938) 34, ἀνατυπωθὲν ἐν D.L. Page, *Greek Literary Papyri* I (1942) ἀριθμ. 57.42-44, σελ. 266. Παραθέτω τὸ κείμενον τοῦ παπύρου μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Page· βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 70, σημ. 4.

σημαίνει ὅτι τὸ παρουσιαστικόν του πρέπει νὰ ἦτο κάπως γνώριμον εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν ἀκροατήριον.[1]

Κατὰ πόσον αἱ *γλῶσσαι* τοῦ Φιλιτᾶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι σώζονται ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματά του ἀναφερόμενα εἰς λέξεις. Πάντως ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα περίπου βραδύτερον, ὁ Ἀρίσταρχος ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ γράψῃ κατὰ τοῦ Φιλιτᾶ, *πρὸς Φιλίταν*,[2] δοθέντος ὅτι αἱ ὁμηρικαὶ ἑρμηνεῖαι του διετήρουν τὸ κῦρος αὐτῶν. Περιθωριακὴ σημείωσις εἰς τὸν Στράβωνα, III 168, ἡ ὁποία παρεισέφρησεν ἀργότερον εἰς τὸ κείμενον τοῦ Στράβωνος, ἀναφέρει τὸν τίτλον *Φιλίτας ἐν Ἑρμηνείᾳ*, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποίου εἶναι ἀβεβαία,[3] ἀλλ' εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο λέγεται ὅτι ἐξήγησε τὴν γλῶσσαν *μελαγκράνινον* ὡς «πεπλεγμένον ἐκ μελανῶν βούρλων», ἀναφέρων ἀνώνυμον δίστιχον.[4] Κατ' ἐκπληκτικὴν σύμπτωσιν προσφάτως δημοσιευθὲν ποιητικὸν ὀνομαστικὸν (*P. Hibeh* 172) ἀρχίζει διὰ συνθέτων λέξεων δηλουσῶν χρώματα παραγομένων ἐκ τοῦ αὐτοῦ προθέματος *μελα-*.[5] Θὰ ἀπετέλει τεραστίαν αὔξησιν τῶν πενιχρῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλιτᾶ, ἐὰν ἐδικαιούμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸν κατάλογον τοῦτον τῶν 125 περίπου λέξεων εἰς τὰς *γλώσσας* αὐτοῦ. Ὁ πειρασμὸς εἶναι μεγάλος καὶ εἶναι τελείως φυσικόν, ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδότης ἔθεσε σοβαρώτατα αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἀφ' ἑτέρου δὲν παρεμέρισε τὴν πρόδηλον ἀντίρρησιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν, ἤτοι τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ λέξεις παρατίθενται εἰς τὸν πάπυρον ἄνευ ἐξηγήσεως, ἐνῶ κατὰ τὸ χωρίον, τὸ εἰς τὴν κωμῳδίαν τοῦ Στράτωνος, ἡ ἔννοια τῶν σπανίων λέξεων ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ εἰς τὸ «λεξικὸν» τοῦ Φιλιτᾶ. Τὰ πλεῖστα τῶν τριάκοντα μεμαρτυρημένων χωρίων ἐκ τῶν *Ἀτάκτων* δεικνύουν τὴν αὐτὴν διάταξιν. Οὐδὲν πράγματι στοιχεῖον ὑπάρχει εἰς τὸ νέον *Ὀνομαστικὸν* τῶν συνθέτων ἐπιθέτων ὑποδεικνύον σαφῶς τὸν Φιλιτᾶν ὡς συγγραφέα του·[6] δυνατὸν ὅμως νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ τὸ ὅτι

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 49 κ.ἑ.

[2] Fr. 54,55 K.

[3] *Ἑρμηνεία*, εἶναι ἀρκετὰ ἀσύνηθες ὡς τίτλος εἴτε σημαίνει «ἔκφρασις» (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 89) εἴτε «ἑρμηνεία»· τρεῖς διάφοροι γραφαὶ τοῦ κειμένου τῆς Ἰλιάδος ἐξητάζοντο ἴσως εἰς βιβλίον ἔχον τοιοῦτον τίτλον (fr. 56-58 K.).

[4] Fr. 53 K., πρβλ. fr. 17 Pow.

[5] *The Hibeh Papyri* II ἐκδ. E. G. Turner (1955) 1-7, γεγραμμένοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 270 καὶ 230 π.Χ. Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἐν *P. Hib.* 172 στ. 5 μετὰ τὰ τέσσαρα σπάνια σύνθετα τοῦ *μέλας* δὲν ἀκολουθεῖ τὸ ὁμηρικὸν ἐπίθετον *[κελαι]νεφής*, ἀλλὰ νέον σύνθετον *[μελαν]νεφὴς* ἢ *[μελαι]νεφὴς* (=*μελαινονεφὴς* ὡς *κελαινεφὴς* ἀντὶ *κελαινονεφὴς*) ἐτερμάτιζε τὴν σειρὰν αὐτήν, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 140, σημ. 2. Ὡς ἐκ τούτου τὰ ἀπὸ τοῦ *κυανο*-σύνθετα ἀρχίζουν διὰ τοῦ *κυανοχαίτης*.

[6] Τὸ νέον κείμενον δὲν περιέχει *γλώσσας* ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, λέξεις δηλαδὴ διαλέκτου τινὸς ἢ σπανίας καὶ ποιητικάς, ἀλλὰ μόνον «σύνθετα» ὡς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμασε *διπλᾶ ὀνόματα* καὶ ἐπραγματεύθη ὡς λέξεις οὐσιωδῶς ποιητικὰς καὶ χαρακτηριστικὰς τοῦ ὕφους τοῦ διθυράμβου, ἐντελῶς διαφόρους τῶν «γλωσσῶν» (ἀνωτέρω, σελ. 93). Ὁ ἐκδότης παρετήρησε ὅτι «ὁ συγγραφεὺς τοῦ καταλόγου αὐτοῦ . . . εἶχε ὑπ' ὄψιν

περιεκτικοὶ κατάλογοι ὡς τοῦ *P. Hibeh* 172 συνετάχθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.[1]

'Ο κῷος ποιητὴς καὶ φιλόλογος ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α' ὡς διδάσκαλος διὰ τὸν υἱόν του, γεννηθέντα τὴν ἄνοιξιν τοῦ 308 π.Χ. εἰς τὴν Κῶ.[2] 'Ο Πτολεμαῖος, υἱὸς τῆς Βερενίκης, ἐστέφθη συμβασιλεὺς τοῦ πατρός του τὸ 285, διεδέχθη δὲ τοῦτον ὡς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοῦ 283 μέχρι τοῦ 247 π.Χ., καὶ ἐνυμφεύθη κατὰ τὴν δεκαετίαν 280–270 τὴν ἀδελφήν του 'Αρσινόην.[3] Καὶ οἱ δύο ἐδείχθησαν λίαν γενναιόδωροι εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλολογίας, τῆς ὁποίας πρῶτος ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Φιλιτᾶς. Τὴν λογοτεχνικὴν μόρφωσιν τοῦ νεαροῦ Πτολεμαίου συνεπλήρωσε ὁ δεύτερος διδάσκαλος αὐτοῦ, ὁ Ζηνόδοτος ὁ 'Εφέσιος, μαθητὴς ὁ ἴδιος τοῦ Φιλιτᾶ.[4] Διὰ τὴν καθοδήγησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ συνετοῦ πατρὸς ὁ Στράτων ὁ *φυσικὸς*[5] εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ 'Αριστοτέλους, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέστρεψε ὡς διάδοχος τοῦ Θεοφράστου τὸ 287 π.Χ. Ἐὰν ὁ Φιλιτᾶς ἐδίδαξε τὸν υἱὸν εἰς τὴν Κῶ ἢ τὴν 'Αλεξάνδρειαν δὲν γνωρίζομεν, οὔτε γνωρίζομεν ποῦ καὶ πότε ὁ Ζηνόδοτος ἀνέλαβε ἐν συνεχείᾳ ὡς οἰκοδιδάσκαλος τῶν βασιλοπαίδων. 'Ο Ζηνόδοτος καὶ ὁ Στράτων ὑπῆρξαν πιθανῶς διδάσκαλοι καὶ τῆς 'Αρσινόης. Ἓν γεγονὸς πάντως προκύπτει σαφέστατα ἐκ τῆς ἀξιοπίστου παραδόσεως: ὁ Ζηνό-

τὸ ὅλον σῶμα τῶν χορικῶν καὶ τραγικῶν λυρικῶν ὡς καὶ τῶν ἐπικῶν... πλέον τῶν τριάκοντα εἶναι ἄγνωστα εἰς τὰ λεξικά μας». Προσεπάθησα νὰ προσκομίσω ἓν «ἄγνωστον» σύνθετον ἐν *P. Hib.* 172.5. 'Η καλυτέρα πρότασις διὰ τὸ ἐφθαρμένον *αλιτεσγης* ἐν στ. 56 φαίνεται ὅτι εἶναι *ἀλιτεγγὴς* πρβλ. *ἀτεγγὴς* (=ἄτεγκτος) ἐν τῷ ἐπιγράμματι τῷ δημοσιευθέντι ἐν *Mnemosynon*, Th. Wiegand dargebracht (1938) 322 = *Griechische Versinschriften* I, ἔκδ. τοῦ W. Peek (1955), ἀριθμ. 1913.7.

[1] Ζῶντος ἔτι τοῦ Φιλιτᾶ εἷς συμπατριώτης του, ὁ Ξενόκριτος ὁ Κῷος, συνέγραψε, πρῶτος αὐτός, 'Ιπποκρατικὸν γλωσσάριον (Deichgräber σελ. 221.24). Μεταξὺ τῶν πολλῶν μιμητῶν του εἷς ἄλλος Κῷος τῆς ἑπομένης γενεᾶς, ὁ Φιλῖνος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς 'Εμπειρικῆς σχολῆς τῆς ἰατρικῆς, ἀνεδείχθη ὁ σημαντικώτερος τῶν περὶ τὴν ἰατρικὴν γλωσσογράφων, βλέπε Susemihl I (1891) 346 καὶ 818, *RE* VIII 1851, XIX 2193. Μαρτυρίαι καὶ ἀποσπάσματα ἐν K. Deichgräber *Die griechische Empirikerschule* (1930) 221 κ.ἑ. «Zur empirischen Lexikographie», πρβλ. 254 κ.ἑ.

[2] Σουΐδ. λ. *Φιλίτας . . . διδάσκαλος τοῦ δευτέρου Πτολεμαίου*. Περὶ τῶν χρονολογικῶν καὶ βιογραφικῶν λεπτομερειῶν τῶν Πτολεμαίων βλέπε *RE* XXIII (1959) 1603 κ.ἑ. «Ptolemaios» καὶ πρβλ. A.E. Samuel, «Ptolemaic Chronology» *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung* 43 (1962). Περὶ τῆς χρονολογίας τῆς γεννήσεως τοῦ Πτολεμαίου Β' πρβλ. T.C. Skeat, The Reigns of the Ptolemies, *Miszraim* 6 (1937) 7 κ.ἑ. Περὶ τῆς Κῶ βλέπε Call. *ὕμν.* IV 165 κ.ἑ. καὶ τὰ Σχόλια, πρβλ. Θεοκρ XVII 58 καὶ τὰ Σχόλια.

[3] Τὸ ἔτος τοῦ γάμου εἶναι εἰσέτι ἀβέβαιον. Βλέπε τὰ ἀναφερόμενα ἐν Call. fr. 392 καὶ Add. I καὶ II.

[4] Σουΐδ. λ. *Ζηνόδοτος* (test. 22 K.) . . . *μαθητὴς τοῦ Φιλίτα . . . καὶ τοὺς παῖδας Πτολεμαίου ἐπαίδευσεν*.

[5] F. Wehrli, «Straton von Lampsakos», *Die Schule des Aristoteles* 5 (1950) fr. 2, μετὰ ὑπομνήματος.

δοτος φερόμενος ὡς γράψας ἐπικὰ ποιήματα ὁ ἴδιος, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν γνωρίζομεν,[1] ἐνεκαινίασεν ὁμηρικὰς σπουδὰς εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ κατὰ μεθοδικὸν τρόπον, τόσον ὡς ἐκδότης ὅσον καὶ ὡς λεξικογράφος. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μόνον μετὰ τὸν Φιλιτᾶν, τὸν ποιητὴν καὶ φιλόλογον, ἐγεννήθη ὁ ἀληθὴς φιλόλογος, ὁ δὲ φιλόλογος οὗτος ὑπῆρξε προσωπικὸς μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, πρωτεύουσα τοῦ Πτολεμαίου ἐν Αἰγύπτῳ ἴσως ἀπὸ τοῦ 320 π.Χ. περίπου,[2] προσελκύουσα τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὰς μεγάλας ἀνατολικὰς πόλεις, κατέστη καὶ πολιτιστικὸν ἐπίσης κέντρον.

Ἡ ὥθησις εἰς τὸ νέον κίνημα προῆλθε προφανῶς ἐκ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ὅτι ὁ ἐπιφανέστερος ἐπιγραμματογράφος τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἀσκληπιάδης, κατήγετο ἐκ τῆς νήσου Σάμου καὶ ὅτι ὁ Ἡδύλος ἦτο συμπατριώτης του. Δύο ποιηταὶ τῆς αὐτῆς γενεᾶς ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Κολοφῶνα, ὁ Ἑρμησιάναξ, μνημονευθεὶς ὡς φίλος τοῦ Φιλιτᾶ, καὶ ὁ Φοῖνιξ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε θρηνῳδίαν διὰ τὴν γενέτειράν του μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου, ἠκολούθησε δὲ πιθανῶς τοὺς συμπατριώτας του εἰς Ἔφεσον, ὅπου συνέθετε χωλιαμβικὰ ποιήματα. Ἀκόμη νοτιοανατολικώτερον, ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας, ἦλθε ὁ Ἄρατος, ὁ ποιητὴς τῶν *Φαινομένων*, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Καλλίμαχος (*Ἐπιγρ.* 27, fr. 460) ἀφιέρωσε στίχους πλήρεις ἀγάπης καὶ ἐπαίνων, ὡς ἔπραξε διὰ τὸν Φιλιτᾶν καὶ τὸν Ἀσκληπιάδην. Ὁ Ἄρατος κατέστη μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλολόγου Μενεκράτους εἰς τὴν Ἔφεσον, πατρίδα τοῦ Ζηνοδότου.[3]

Ἂν δύναταί τις νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος τῶν ποιητῶν καὶ φιλολόγων τῶν ἐτῶν τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχήν, οὗτος εἶναι ὁ Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος.[4] Ἴων ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς περιφερείας ὑπῆρξε εἶδος κρίκου μεταξὺ τῆς παλαιοτέρας καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς λογοτεχνίας (ζήσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἔχει ἀναφερθῆ ἀνωτέρω πλέον ἢ ἅπαξ).[5] Ἡ ποιότης τῶν ποιημάτων του, τοῦ ἔπους *Θηβαΐς* καὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ *Λύδη*, ἔδωσε λαβὴν εἰς συζητήσεις καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος. Εἰς ποιητικὸν διαγωνισμὸν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Λυσανδρείων εἰς τὴν Σάμον[6] ὁ

[1] Μόνον παρὰ τῷ Σουΐδ. (ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 4) ἀποκαλεῖται ὁ Ζηνόδοτος *ἐποποιὸς καὶ γραμματικός*.

[2] P. M. Fraser (βλέπε σελ. 121, σημ. 2) 2 κ.ἑ. σημ. 1 Ἀντιρρήσεις προέβαλε ὁ C. Bradford Welles, «The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria», *Historia* 11 (1912) 273 κ.ἑ.

[3] Περὶ τοῦ Μενεκράτους τοῦ Ἐφεσίου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀράτου βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

[4] Antimachi Colophonii *reliquiae*. Collegit B. Wyss 1936. Νέα τινὰ μικρὰ ἀποσπάσματα ἑξαμετρικῶν στίχων δημοσιευθέντα ὑπὸ E. Lobel ἐν *P. Oxy.* XXX (1964) 2516, 2518 καὶ 2519, δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ἀντίμαχον.

[5] Βλέπε σελ. 43, 85. Πρβλ. σελ. 69, ὁ Ἀντίμαχος ἀνῆκε εἰς τὰς «πολὺ ὀλίγας ἐξαιρέσεις».

[6] Test. 2 W. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Σάμιοι ἐκάλεσαν *Λυσάνδρεια τὰ ἀρχαῖα Ἡραῖα* των

Ἀντίμαχος ἠττήθη ὑπὸ ἀσήμου ἐπικοῦ ποιητοῦ, τοῦ Νικηράτου.[1] Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ νεαρὸς Πλάτων τὸν συνεπάθησεν, ἴσως λόγῳ τῆς ἠθικῆς καὶ μορφωτικῆς τάσεως τῶν ποιημάτων του, περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν πληροφορίας,[2] ἀλλ' οὐδὲν στοιχεῖον δίδουν τὰ ἀποσπάσματά του. Ὁ Πλάτων, μόνος ἐξ ὅλων, ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ πλήρη ἀπαγγελίαν ποιημάτων τοῦ Ἀντιμάχου, ἡ ὁποία ἀπήλπιζε τὸ ὑπόλοιπον ἀκροατήριον καὶ τὸ ἔτρεπε εἰς φυγήν.[3] Ἀνεξαρτήτως τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸ ἀνέκδοτον αὐτό, εἶναι καλῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέστειλε τὸν μαθητήν του Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν εἰς Κολοφῶνα, ἵνα συλλέξῃ τὰ ποιήματα τοῦ Ἀντιμάχου.[4] Ἡ μεροληψία τοῦ Πλάτωνος προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος ἀπηχθάνετο τοὺς στίχους τοῦ Ἀντιμάχου ὡς «παχεῖς καὶ ἀκόμψους», ἀρνούμενος εἰς τὸν Πλάτωνα πᾶσαν ἰδιότητα κριτικοῦ εἰς τὸν τομέα τῆς ποιήσεως.[5] Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀσκληπιάδης καὶ ὁ Ποσείδιππος ἐξετίμων τὴν «συναισθηματικὴν» ἐλεγείαν περὶ τῆς *Λύδης*, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει προφανῶς καὶ διὰ τὸν Ἑρμησιάνακτα.[6] Οὐδόλως ἐκπλήσσει κατόπιν τούτου τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πλέον πείσμων ἀντίπαλος τοῦ Καλλιμάχου, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ἐθαύμαζε τὴν *Θηβαΐδα* ὡς καὶ τὴν *Λύδην*, ἀπεμιμήθη αὐτὰς εἰς τὸ ἐπικὸν του ποίημα περὶ τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ ἐπίσης παρέθεσε στίχον του περιέχοντα *γλῶσσαν*.[7] Ἡ ὀξύτης τῶν συζητήσεων ἀποκαλύπτει τὸ νέον εἶδος καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀντιμάχου.

Ὁ ποιητὴς αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ὁ μόνος προελληνιστικὸς συγγραφεὺς «ἐκδόσεως» τοῦ Ὁμήρου, περὶ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι,[8] καθὼς ἀναφέρεται συχνάκις εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια: *ἡ Ἀντιμάχου, ἡ Ἀντιμάχειος, ἡ κατὰ*

πρὸς τιμὴν τοῦ Λυσάνδρου, Δοῦρις 76 *FGrHist* 71. Ὁ Konrad Ziegler, *Das hellenistische Epos* (1934) 13, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀνακαλύψῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα «ἱστορικὰ» ἐπικὰ ποιήματα, διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ ἐκλάβῃ τὸ *Λυσάνδρεια* ὡς τίτλον ἔπους τινὸς τοῦ Ἀντιμάχου : «Antimachos mit seinen *Λυσάνδρεια*»· πρβλ. Ἀντιμ. fr. [171] W. σελ. 83.

[1] Ὡς *ἐποποιὸς* ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πραξιφάνους : Fr. 18, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 9 (1957) 98, ὁμοῦ μετά τινων ἐκ τῶν διασημοτέρων συγχρόνων του.

[2] Test. 16 W. Πρβλ. σελ. XLI.

[3] Test. 3 W. = Cic. *Brut.* 191.

[4] Test. 1 W. = Ἡρακλ. Ποντ. fr. 6, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) 9. Περὶ τοῦ Ἡρακλείδου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 70.

[5] Call. fr. 398 καὶ 589. Ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὸν Πρόκλον καὶ ἂν εἶχε προλάβει τὸν Καλλίμαχον εἰς τὴν δριμεῖαν κριτικήν του ὁ ἱστορικὸς Δοῦρις, μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου *(76 FGrHist 83)*, εἶναι ὅλως ἀπίθανον ὅτι ὁ Δοῦρις διετύπωσε γενικὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην τῶν Περιπατητικῶν καὶ ὅτι παρέλαβε αὐτὴν ὁ Καλλίμαχος, ὡς ὑπέθεσε ὁ E. Schwartz, *RE* V (1905) 1854. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν εἷς περιπατητικὸς τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., ὁ Ἀγαθαρχίδης ὁ Κνίδιος, νὰ συνθέσῃ Ἐπιτομὴν τῆς *Λύδης* (test. 21 W. πρβλ. praefationem σελ. XLII).

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 106.

[7] Ἀντίμ. ἔκδ. Wyss σελ. XLVIII κ.ἑ. καὶ κατωτέρω, σελ. 174, σημ. 1.

[8] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 85. Fr. 131-48, 178, 190 καὶ σελ. XXIX κ.ἑ. W.

Ἀντίμαχον, δηλ. ἔκδοσις. Βραδύτερον κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε ἐνώπιον αὐτοῦ ἀριθμὸν παλαιοτέρων ἐκδόσεων. Διεκρίνοντο εἰς δύο κατηγορίας, μία ἐκείνων, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου εἶχε παραδοθῆ, αἱ κατ' ἄνδρα, καὶ μία ἐκείνων, τῶν ὁποίων μόνον ὁ τόπος προελεύσεως ἦτο γνωστός, αἱ κατὰ τὰς πόλεις (ἢ αἱ ἀπὸ τῶν πόλεων) δηλ. ἐκδόσεις. Ὁ Ἀντίμαχος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τῆς πρώτης ὁμάδος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα βραδύτερον. Δὲν ἔχομεν λόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀντίμαχος προέβη εἰς «ἔλεγχον» τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων παραβάλλων χειρόγραφα καὶ ἐπιφέρων διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον. Τὸ ἔργον του οὐδέποτε ἀποκαλεῖται «διόρθωσις».[1] Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ζηνόδοτος χαρακτηρίζεται ρητῶς καὶ δικαίως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὡς πρῶτος τῶν Ὁμήρου διορθωτὴς (Σουΐδ. ἐν λ. Ζηνόδοτος). Πρόκειται περὶ τῆς ἀποφασιστικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Ἀντιμάχου καὶ Ζηνοδότου. Ἀκολουθῶν τὴν παλαιὰν ἰωνικὴν παράδοσιν ὁ Ἀντίμαχος ἔγραψε περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ὁμήρου, θεωρῶν τοῦτον φυσικώτατα ὡς Κολοφώνιον,[2] πιθανῶς εἰς ἓν εἶδος εἰσαγωγῆς εἰς τὸ κείμενον. Ἡ ἐντατική του μελέτη τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πολλῶν γλωσσῶν[3] διὰ τῶν ὁποίων ἐκόσμει τοὺς ἰδικούς του στίχους.

Ὁ Ἀντίμαχος ὡς ποιητὴς καὶ «φιλόλογος» παρέμεινε μεμονωμένη μορφὴ εἰς τὴν ἐποχήν του (περὶ τὸ 400 π.Χ.). Εἶχε παρέλθει σχεδὸν αἰὼν — αἰὼν πλήρης γεγονότων εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ρητορικὴν — πρὶν ἀρχίσῃ μὲ τὸν Φιλιτᾶν ὅ,τι ὠνομάσαμεν «νέαν κίνησιν». Αὐτὴ συνεχίσθη κατόπιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἄνευ σοβαρᾶς διακοπῆς. Ἔφθασε εἰς τὸ ἀπόγειόν της ὀλίγον μετὰ τὸν Φιλιτᾶν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς ποιήσεως καὶ οἱ ἱδρυταὶ τῆς φιλολογίας ἦσαν ἰδικοί του ὀπαδοί, ὡς ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν. Δὲν ἦσαν περιπατητικοί. Ὅταν ὁ Καλλίμαχος, εἰς τὴν προγραμματικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Αἴτιά του,[4] εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαινεῖ τὸν Φιλιτᾶν, παριστᾷ τὸν ἑαυτόν του ὡς νεαρὸν ποιητὴν δεχόμενον τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὐδὲν τὸ περιπατητικὸν ὑπάρχει εἰς τὴν πλήρη χάριτος συμβουλὴν τοῦ Θεοῦ.[5] Εἰς τὰ Σχόλια

[1] Περὶ τοῦ ὅρου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 84, σημ. 5. Βλέπε ἐπίσης A. Ludwich, *Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen* (1898) 155 κ.ἑ. περὶ τοῦ Ἀντιμάχου. H.-I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la Culture antique* (Paris 1938) 20-23.

[2] Fr. 129 κ.ἑ. W.

[3] Κατάλογοι «γλωσσῶν» Wyss. σελ. 101, πρβλ. σελ. 67 κ.ἑ. Τὸ ἀξιολογώτερον παράδειγμα εἶναι ἡ γραφὴ του οὖσον νεὸς «σχοινίον πλοίου» ἐν *Ὀδ.* φ 390, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε εἰς τὴν *Λύδην* του, fr. 57 W. Αὐτὴ διεσώθη μόνον εἰς ὄστρακον τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ἐνῶ τὰ χειρόγραφά μας ἔχουν ὅπλον νεός, τὴν συνήθη ἐπικὴν καὶ ἰωνικὴν ἔκφρασιν, διὰ τὸ «σχοινίον», τὴν ὁποίαν δυστυχῶς φροντίζουν νὰ διατηροῦν ἐν τῷ κειμένῳ νεώτεροι ἐκδόται τῆς *Ὀδυσσείας*.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 105.

[5] Call. fr. 1.21-28, ἔδωσα ἔμφασιν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐν *Herm.* 63 (1928) 520 κ.ἑ. ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Rostagni (= *Ausgew. Schriften 114*)· πρβλ. *Archiv für Kulturgeschichte* 28 (1938) 192 = *Ausgew. Schriften* 160.

εἰς τὴν ἐλεγείαν αὐτὴν[1] ὁ περίφημος περιπατητικὸς Πραξιφάνης συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ ποιητοῦ, ἐναντίον του δὲ ὁ Καλλίμαχος ἐδημοσίευσε φυλλάδιον.[2] Ἡ γραμμὴ Φιλιτᾶς—Ζηνόδοτος—Καλλίμαχος, τῆς ὁποίας ἐτονίσαμεν τὸν μὴ ἀριστοτελικὸν χαρακτῆρα, συνηντήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μὲ ἄλλην ἀρχικῶς περιπατητικὴν γραμμὴν ἐξ Ἀθηνῶν. Τοῦτο ἀπετέλει τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ὅλης ἐξελίξεως, ὄχι τὴν ἀρχήν της.[3] Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἠδυνήθησαν νὰ προσφέρουν ἀνεκτίμητον βοήθειαν εἰς τοὺς *ποιητὰς καὶ κριτικούς*, τοὺς ἤδη εὑρισκομένους εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Μετέφεραν συλλογὰς λογίου ὑλικοῦ εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀθηναϊκῆς των ἑστίας, παρεκίνησαν εἰς περαιτέρω ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, ἐδραστηριοποίησαν νέαν κριτικὴν τῆς λογοτεχνίας ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ διδασκάλου των, καὶ τοὺς ἐδίδαξαν τὴν διοργάνωσιν ἱδρυμάτων διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Θὰ ἀνεύρωμεν ὄχι ὀλίγα ἀριστοτελικὰ στοιχεῖα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πεζὰ ἔργα τοῦ Καλλιμάχου.[4]

Ὁ Πτολεμαῖος, υἱὸς τοῦ Λάγου, τώρα πρῶτος βασιλεὺς εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ἱκανωτέρων αὐτοῦ στρατηγῶν καὶ ἀληθινωτέρων φίλων. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἐστράφη πρὸς τὴν ἱστορίαν[5] καὶ ἔδωσε τὴν πλέον ἀξιόπιστον, λεπτομερῆ ἐξιστόρησιν τῶν πράξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐγνώριζε καλῶς τί ἐσήμαινεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἐπεθύμει ζωηρῶς νὰ φέρῃ ἕνα τῶν μαθητῶν καὶ διαδόχων του εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἀλλ' ὁ Θεόφραστος ἠρνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Ὁ Στράτων ἦλθεν, ἀλλ' ἐπέστρεψε μετ' ὀλίγον εἰς τὸ Λύκειον ὡς διευθυντὴς αὐτοῦ. Μόνον ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς,[6] εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων μαθητῶν τοῦ Θεοφράστου, παρέμεινε· διαφυγὼν μετὰ τὸ 297 π.Χ. εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπεχρεώθη νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ ὡς πολιτικὸς φυγὰς ἐκτιμώμενος μεγάλως

[1] Schol. Flor. 7 εἰς Call. fr. 1.

[2] Fr. 460 μετὰ σημειώσεων. Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 148 σημ. 4 καὶ σελ. 161. Πλήρως καὶ καλλιεπῶς ἐπραγματεύθη τὸ πρόβλημα ὁ K. O. Brink, «Callimachus and Aristotle : an inquiry into Callimachus *Πρὸς Πραξιφάνην*», *Cl. Qu.* 40 (1946) 11-26, ἀλλ' ὁ Rostagni δὲν ἠθέλησε νὰ ἀλλάξῃ γνώμην. Βλέπε τὴν κριτικήν του περὶ τοῦ Callimachus I, Riv. fil. cl. N.S. 28 (1950) 72 κ.ἑ.· πρβλ. ἐπίσης *Scritti minori* II (1956) 278 κ.ἑ., 319 καὶ I (1955) 321, ὅπου δυστυχῶς ἐπαναλαμβάνονται ἀκόμη παλαιὰ σφάλματα («Callimaco fu certamente ad Atene alla scuola di Prassifane»). Ὀρθῶς ἀντελήφθη τὸ ζήτημα ὁ Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 9 (1957) ἐν τῷ ὑπομνήματι του εἰς fr. 15-17 τοῦ Πραξιφάνους. Αὐτόθι, εἰς fr. 8-10 ὡς πρὸς τὸν ἀμφισβητούμενον ἰσχυρισμόν του ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος *γραμματικός*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 188.

[3] Ἐξ ὅσων γνωρίζω, μόνον ὁ E. Schwartz, *Charakterköpfe aus der antiken Literatur* II (1919) 48, ἐτόνισε ὅσον ἔπρεπε τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ἀλληλουχίαν.

[4] Fr. 403-66, βλέπε κατωτέρω, σελ. 151 κ.ἑ.

[5] *FGrHist 138* μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Jacoby (1930), πρβλ. H. Strasburger, *Ptolemaios und Alexander*, Leipzig 1934 καὶ *RE* XXIII (1959) 2471 κ.ἑ.

[6] F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 4 (1949)· ἐπιλογὴ ἐν *FGrHist* 228.

ὑπὸ τοῦ φιλοξενοῦντος αὐτὸν βασιλέως.[1] Ἦτο γόνιμος συγγραφεὺς ἐπὶ ποικίλων θεμάτων[2] καὶ πολιτικός, ἐπὶ τῆς δεκαετοῦς «στρατηγίας» τοῦ ὁποίου αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἀπολαύσει μίαν ἀνάπαυλαν εἰρήνης καὶ εὐημερίας. Μετὰ τόσην θητείαν ὡς πολιτικὸς ἐν ἐνεργείᾳ δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἀναμειχθῇ εἰς τὴν ὑψηλὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Εἰς τὰς συμβουλάς του πρὸς τὸν βασιλέα ηὐνόει τὸν υἱὸν τῆς θυγατρός τοῦ Ἀντιπάτρου Εὐρυδίκης, τρίτης συζύγου τοῦ Πτολεμαίου, ὡς διάδοχον εἰς τὸν θρόνον: Δι' ἀποφάσεως ὅμως τοῦ βασιλέως διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς τῆς τετάρτης συζύγου του, τῆς Βερενίκης, ὡς Πτολεμαῖος Β' τῷ 283 π.Χ., καὶ τότε ὁ Δημήτριος περιέπεσε εἰς δυσμένειαν καὶ εὗρε τὸν θάνατον. Αὐτὸ τοὐλάχιστον ἀφηγεῖται ὁ κακεντρεχέστατος Ἑρμιππος, εἰς τὸν ὁποῖον ρητῶς ἀναφέρεται ἡ πηγὴ ἢ αἱ πηγαί, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος διὰ τὰς βιογραφίας του τῶν περιπατητικῶν.[3] Οὐδὲ λέξις ὑπάρχει περὶ τῆς βοηθείας τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Πτολεμαῖον Α' εἰς πολιτιστικὰ θέματα εἴτε εἰς αὐτὴν τὴν πηγὴν εἴτε εἰς τὴν ἄλλην πλουσίαν βιογραφικὴν βιβλιογραφίαν. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει ἀπόλυτος σιωπὴ διὰ τὸν Δημήτριον εἰς τὴν πενιχρὰν ἀλλὰ προφανῶς ἀξιόπιστον παράδοσιν περὶ τῶν μεγάλων ἱδρυμάτων τοῦ βασιλέως πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης. Θὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τοῦ Μουσείου, ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῆς βιβλιοθήκης (ἢ τῶν βιβλιοθηκῶν).

Τὸ «Μουσεῖον» ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α', *Πτολεμαῖος ὁ πρῶτος συναγαγὼν τὸ μουσεῖον*.[4] Τοῦτο ἀποκαλεῖται *σύνοδος*,[5] ὁ δὲ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ του καταδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἰθύνων αὐτὸ ἦτο ἱερεὺς ὁριζόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, *ἱερεὺς τοῦ Μουσείου*.[6] Τὰ μέλη, ἀφωσιωμένα εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Μουσῶν, εἶχον τὴν ἕδραν των εἰς τὸν περίβολον τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων,[7] παρείχετο δὲ εἰς αὐτὰ πᾶσα διευκόλυνσις ὑπὸ τῶν μοναρχῶν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των πρὸς τὰς Μούσας. Ἄλλοτε ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ἐνεπνέετο ὑπὸ τῆς θεᾶς καὶ ἡ ἰδία ἡ ποίησις ἤρχιζε νὰ ἀνοίγῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς

[1] Πλουτ. *Περὶ φυγῆς*, 7 σελ. 601F=fr. 61 W. *πρῶτος ὢν τῶν Πτολεμαίου φίλων*· αὐτὸ ἴσως σημαίνει ὅτι ἀνῆκε εἰς τοὺς λεγομένους *πρώτους φίλους* τοῦ βασιλέως. Ὁ H. Kortenbeutel, *RE* XX 1941 (95) κ.ἑ. «Philos» παρέλειψε αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν εἰς τὸν κατάλογόν του τῶν *φίλων* καὶ τῶν *πρώτων φίλων* τῶν βασιλέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς· ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔτη 297-283 π.Χ., εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων τὰς ὁποίας συνέλεξε.

[2] Περὶ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Αἰσώπου, κτλ., ἔνθα ἀκολουθεῖ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους, βλέπε fr. 112, 188-93 W. *Περὶ τῆς δεκαετίας* Διογ. Λαέρτ. V 81.

[3] Διογ. Λ. V 78 = fr. 69 W.

[4] Πλουτ. *Ὅτι οὐδ' ἡδέως ζῆν ἔστιν κατ' Ἐπίκουρον* 13, σελ. 1095 D.

[5] Στράβ. XVII 794, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὸν τόπον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔδωσε λεπτομερῆ περιγραφήν του.

[6] W. Otto, *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten* I (1905) Griechische Kultvereine 166 κ.ἑ. καὶ 197 κ.ἑ., κατάλογος τῶν *ἱερέων* καὶ Addenda = II 321, 326.

[7] Στράβ. XVII 793 *τῶν βασιλείων μέρος* (ἐνν. τὸ *Μουσεῖον*)· πρβλ. Τζέτζ. κατωτέρω, σελ. 120.

κατανόησιν.[1] Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα αἱ δύο μεγάλαι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ Ἀκαδημία καὶ ὁ Περίπατος, εἶχον ἰδίους χώρους ἐντὸς ἀλσῶν ἀφιερωμένων εἰς τὰς Μούσας.[2] Τώρα ἡ ἀναγέννησις τῆς ποιήσεως καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν παλαιῶν ἀριστουργημάτων ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῶν θυγατέρων τῆς Μνήμης. Τὸ νέον Μουσεῖον[3] ἀπετέλει λίαν ἰδιάζουσαν μεταμόρφωσιν τῶν *Μουσείων* τῆς μητροπόλεως, ὄχι κλάδον τῶν ἀθηναϊκῶν ἱδρυμάτων μεταφερθέντα εἰς Αἴγυπτον ὑπό τινων περιπατητικῶν. Ἡ κοινότης[4] δὲν περιελάμβανε φιλοσόφους, ἀλλ' ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων καὶ πλείστους ὅσους ἐπιστήμονας, ὀφείλομεν δὲ νὰ ἐξετάσωμεν βραδύτερον[5] τὴν δυνατότητα κάποιας ἀμοιβαίας μεταξύ των ἐπιδράσεως. Ἔζων ἀμέριμνον ζωήν: γεύματα δωρεάν, ὑψηλοὶ μισθοί, ἀπουσία φορολογίας, λίαν εὐχάριστον περιβάλλον, καλὴ κατοικία καὶ ὑπηρέται. Ὑπῆρχον ἀπεριόριστοι εὐκαιρίαι διὰ φιλονικίας μεταξύ των. Νέος μάρτυς παρουσιάσθη τελευταίως, ἀξιόπιστος ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε μέλος τοῦ Μουσείου ὁ ἴδιος. Ὁ Καλλίμαχος εἰς τὸν πρῶτον του Ἴαμβον ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ γέρου Ἱππώνακτος ἐρχομένου ἐκ τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν, συμβουλεύει τοὺς *φιλολόγους*[6] νὰ μὴ ἀλληλοφθονῶνται τόσον, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν εἰς τὸ ἀφήγημα τοῦ κυπέλλου τοῦ Βαθυκλέους, τὸ ὁποῖον ἀφηγεῖται εἰς ὅλας τὰς διασκεδαστικὰς λεπτομερείας του. Εἴχομεν ἤδη τὴν μαρτυρίαν ἄλλου, λίαν φθονεροῦ μάρτυρος ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ ἀφωσιωμένου μαθητοῦ τοῦ Πύρρωνος τοῦ σκεπτικοῦ, Τίμωνος τοῦ Φλιασίου (περίπου 320–230 π.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ἐξαμετρικοὺς λιβέλλους του, τοὺς *Σίλλους*, ἐπετίθετο ὄχι μόνον κατὰ συγχρόνων στωϊκῶν καὶ ἐπικουρείων φιλοσόφων ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν τροφίμων τοῦ Μουσείου (fr. 12

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 77.

[3] Ἦτο τὸ *Ashmole's Museum* τῆς Ὀξφόρδης (τὸ ὁποῖον ἤνοιξε κατὰ τὸ 1683 καὶ ἀναφέρεται κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὡς «Mr. Ashmole's Musaeum» [sic]), τὸ πρῶτον ἵδρυμα τὸ ὁποῖον ἐκλήθη «Μουσεῖον» ὑπὸ τὴν νεωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως; Πρβλ. H. M. Vernon, *A History of the Oxford Museum* (1909) 15 καὶ *Handbook to the University of Oxford* (1918) 231.

[4] Εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Πλουτάρχου ἡ λέξις *μουσεῖον*, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ ρήματος *συνάγειν*, μόνον τὴν συνέλευσιν ὅλων τῶν μελῶν δύναται νὰ σημαίνῃ· τοῦτο δὲ συνᾴδει πρὸς τὰ συμφραζόμενα τοῦ κεφαλαίου τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ C. Wendel (ἀνωτέρω, σελ. 9, σημ. 2), ἐν *Handbuch der Bibliotheks-Wissenschaft* III I² (1955) 65, προσεπάθησε νὰ μεταφράσῃ αὐτὴν «συναθροίζειν τὰ βιβλία εἰς τὸ Μουσεῖον» καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησε ὡς μαρτυρίαν διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς βιβλιοθήκης· παρεπλανήθη ὑπὸ ἐκφράσεων, αἱ ὁποῖαι σαφέστατα δηλοῦν τὴν πρᾶξιν τοῦ συλλέγειν βιβλία : *συναγαγὼν βιβλία* Στράβ. XIII 608 (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 79, σημ. 2 καὶ κατωτέρω, σελ. 117, σημ. 3), ἢ Ἀθήν. V 203 E *περὶ δὲ βίβλων πλήθους . . . καὶ τῆς εἰς τὸ Μουσεῖον συναγωγῆς*. Ἀριστέου. *ἐπιστ.* 9, κατωτέρω, σελ. 119. Τὸν Wendel διέφυγε ἡ μοναδικὴ μαρτυρία, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Εἰρηναῖος-Εὐσέβιος, βλέπε κατωτέρω, σελ. 117.

[5] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 186.

[6] Fr. 191. Dieg. VI 2 κ.ἑ. *συγκαλοῦντα τοὺς φιλολόγους* (διορθωθὲν ἀντι - σοφους) . . . *αὐτοῖς . . . ἀπαγορεύει φθονεῖν.*

Diels = 60 Wachsmuth): «Πολλοὶ τρέφονται εἰς τὴν πολυάνθρωπον Αἴγυπτον, 'μουντζουρώνοντας' παπύρους, λογομαχοῦντες ἀκαταπαύστως ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῶν Μουσῶν», *βιβλιακοὶ χαρακῖται*[1] *ἀπείριτα δηριόωντες/Μουσέων ἐν ταλάρῳ*. Ἡ εἰκὼν τοῦ κλωβοῦ τῶν πτηνῶν ἔμεινεν: λόγιοι ὡς ὄντα, τὰ ὁποῖα, ὅπως τὰ σπάνια πτηνά, κρατοῦνται ἀποκεκομμένοι ἐκ τῆς ζωῆς. Ἡ περιφρόνησις τοῦ Τίμωνος πρὸς τὴν νέαν φιλολογίαν ἀπεικονίζεται εἰς τὸ ἀνέκδοτον,[2] κατὰ τὸ ὁποῖον εἶπεν εἰς τὸν «μαθητήν» του, τὸν ποιητὴν Ἄρατον, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιῇ *τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα* τοῦ Ὁμήρου καὶ ὄχι *τὰ ἤδη διωρθωμένα*, ὑπαινισσόμενος ἀναμφιβόλως τὴν ἐκδοτικὴν ἐργασίαν τοῦ Ζηνοδότου. Σάτιρα καὶ ἀνέκδοτα συνοδεύουν ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἀπὸ τῶν πρώτων της ἀρχῶν. Δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Φιλιτᾶν[3] ἢ νὰ σκεφθῶμεν τὸν Scaliger, τὸν Bentley, τὸν Mommsen ἢ τὸν Housman. Ἀλλ' οὐδέποτε ἠνώχλησε τοὺς φιλολόγους εἴτε τὸ ὅτι παρεβάλλοντο πρὸς σπάνια πτηνὰ ἐντὸς κλωβοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἴτε τὸ ὅτι ἀποκαλοῦνται «μούμιες» κατὰ τὰς ἡμέρας μας.[4] Διεμαρτυρήθην κάποτε ἠπίως[5] κατὰ τῆς ἀποπείρας[6] ὅπως θεωρηθοῦν οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ὡς ζῶντες ἀποκεκλεισμένοι εἰς «Ἐλεφάντινον πύργον»,[7] πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατέστη τόσον περιέργως συρμὸς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἦσαν βεβαίως ὑποχρεωμένοι νὰ γράφουν τὰ βιβλία των διὰ στενοὺς κύκλους καλῶς ἐκπαιδευμένων εἰδημόνων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ μία ἐξέχουσα μορφὴ ὡς ὁ Καλλίμαχος ἠσθάνετο στενῶς συνδεδεμένος μὲ τὴν γενέτειραν αὐτοῦ Κυρήνην, τὴν λατρείαν τοῦ Κυρηναίου Ἀπόλλωνος καὶ μίαν τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς, τὴν λατρείαν τῆς ἡγεσίας. Πρῶτος ὁ Φιλιτᾶς καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ διαδοχικῶς ἐπικεφαλῆς τῆς βιβλιοθήκης ἐχρημάτισαν οἰκοδιδάσκαλοι τῶν κληρονόμων τοῦ θρόνου καὶ ἐξετέθησαν εἰς τοὺς κινδύνους τῆς πολιτικῆς διαμάχης.[8]

[1] *χαρακῖται* φαίνεται ὅτι εἶναι νέος αὐθαίρετος σχηματισμὸς τοῦ Τίμωνος· ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ τοῦ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ : *βιβλιακοὶ* συμπεραίνει τις ὅτι ἤθελε νὰ εἴπῃ «συγγραφεῖς» καὶ ὅτι ἐσχημάτισε τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ρήματος *χαράσσω*. Γνωρίζω ὅτι οἱ γλωσσολόγοι θεωροῦν τὰ εἰς *-ιτης* ὡς παράγωγα ὀνομάτων καὶ ἐννοοῦν τὸ *χαρακῖται* (ἐκ τοῦ *χάραξ* «πάσσαλος») ὡς σημαῖνον «cloisterlings» (οὕτω καὶ τὸ L-S. ἐν λ.), βλέπε E. Redard, «Les Noms grecs en-*της*, *-τις*, princip. *-ίτης*, *-ῖτις*», *Études et Commentaires V* (1949) 27. Ἀλλὰ τὸ ἐφεύρημα ἑνὸς σατιρικοῦ συγγραφέως, δὲν ὑπόκειται ἴσως εἰς τὸν γραμματικὸν αὐτὸν κανόνα. Ὁ Casaubon γράφων περὶ τοῦ Ἀθην. I 22 D εἶχε πιθανῶς δίκαιον, ἐνῶ ὁ Wachmuth ἐπεκαλέσθη κατ' αὐτοῦ τοὺς «leges grammaticae» (*Corpusc. poes. epicae Gr. ludibundae* II² 183).

[2] Διογ. Λαέρτ. IX 113· πρβλ. Wilamowitz «Antigonos von Karystos», *Philol. Untersuch.* 4 (1881) 43. Περὶ τοῦ Τίμωνος καὶ τοῦ Ἄρατου βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107.

[4] *Philologia Perennis* (1961) 22.

[5] *JHS* 75 (1955) 73 = *Ausgewählte Schriften* 158.

[6] E. A. Barber ἐν *Fifty Years of Classical Scholarsip* (1954) 230.

[7] Βλέπε Excursus.

[8] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 252, Πτολεμαῖος Η' καὶ Ἀρίσταρχος, ἴσως ἐπίσης Πτολεμαῖος Γ' καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος, σελ. 167.

Ὁ βασιλεὺς συνεκέντρωνε, ὡς ἠκούσαμεν, τὰ μέλη τοῦ Μουσείου. Δὲν γίνεται λόγος περὶ ὑποχρεώσεως αὐτῶν νὰ παραδίδουν μαθήματα. Εἰς ὅλους ὅμως σχεδὸν τοὺς *βίους* τῶν ποιητῶν καὶ λογίων γίνεται μνεία καὶ «διδασκάλων» ὅσον καὶ «μαθητῶν». Μολονότι ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν λεπτομερειῶν τῆς βιογραφικῆς αὐτῆς παραδόσεως, διαφυλαχθείσης τελικῶς εἰς τὸ *Λεξικὸν* τοῦ Σουΐδα, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ὑποθέσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν ἐλευθέρας κοινότητος διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἐκ τῶν πολλῶν ἱδρυμάτων τῶν εὑρισκομένων ἐντὸς τοῦ Μουσείου ἡ βιβλιοθήκη ἦτο τὸ πλέον ἀξιομνημόνευτον: Εὐσεβ. *Ἱστ. Ἐκκλ.* V 8,11 (περικοπὴ ἐκ τοῦ Εἰρην. *κατὰ αἱρετ.* III 21, 2 Massuet):[1] *Πτολεμαῖος ὁ Λάγου φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, κτλ.*, «ὁ Πτολεμαῖος ὁ υἱὸς τοῦ Λάγου, φιλοδοξῶν νὰ ἐφοδιάσῃ τὴν βιβλιοθήκην, τὴν συσταθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἄξια σοβαρᾶς προσοχῆς», κτλ. Ἐν συνεχείᾳ ἐξιστορεῖται ἡ μετάφρασις τῆς Πεντατεύχου εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ τὴν νέαν βιβλιοθήκην. Περιέργως τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν μόνην μαρτυρίαν μας περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α'.[2] Παρεθέσαμεν ἤδη[3] ἡμίσειαν πρότασιν ἐξ ἐκθέσεως τοῦ Στράβωνος περὶ τῆς τύχης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους, *πρῶτος* (δηλ. *Ἀριστοτέλης*) *ὧν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία*, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν ἤδη νὰ προσθέσωμεν τὸ δεύτερον ἥμισυ (XIII 608): *καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν*. Τοῦτο ὑποδηλοῖ περιπατητικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς βιβλιοθήκης.

Τὸ ὄνομα τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἔρχεται ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν, διότι ὁ περιπατητικὸς αὐτὸς[4] μὲ τὴν ἐξαιρετικῶς ποικίλην πολυμάθειαν ἀνῆκε μετὰ τὸ 297 π.Χ. εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ βασιλέως. Πρέπει νὰ ἀπετέλεσε εἶδος συνδέσμου μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ μέχρι ποίου σημείου δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφήρμοζε τὰς ἰδέας τοῦ διακεκριμένου φιλοξενουμένου του; Ὁ Δημήτριος ὑπῆρξε ἀνέκαθεν μέγας εὐνοούμενος τοῦ Wilamowitz, ὁ ὁποῖος τὸν παρέστησε ὡς ἱδρυτὴν τοῦ γενικοῦ μουσείου εἰς τὴν Ἀλεξάν-

[1] Πρβλ. τὴν ἔκδοσιν τοῦ W.W. Harvey III 24, τόμ. II σελ. 111 κ.ἑ. μὲ τὴν σημείωσιν τοῦ Grabe.

[2] Ὁ Schmidt, *Pinakes*, δὲν ἐξετύπωσε μεταξὺ τῶν testimonia 4-28 τῆς συλλογῆς του τὸ κείμενον τοῦ Εὐσεβίου· καθ' ὅμοιον τρόπον τοῦτο διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Wendel, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 115, σημ. 4. Ὁ Κλήμ. Ἀλ. *Στρωμ.* I 22.1 τόμ. II σελ. 92 St. συνεδύασε τὸ κείμενον τοῦ Εἰρην. ἔνθ' ἀνωτέρω *(ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου)* καὶ τὸ τοῦ Ἀριστέου κατωτέρω, σελ. 119 *(ἢ ὥς τινες ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος)*.

[3] Στράβ. XIII 608 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 79, σημ. 2. Περὶ ὅλου τοῦ κεφαλαίου βλέπε Düring, «Aristotle», σελ. 382 καὶ 393 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 114 κ.ἑ.

δρειαν (das universale Museion in Alexandria gestiftet)[1] καὶ μάλιστα ὡς τὸν πρῶτον διευθυντὴν τῆς βιβλιοθήκης.[2] Αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας ἐξητάσαμεν μέχρι τοῦδε τηροῦν σιγὴν περὶ τοῦ Δημητρίου.

Διαθέτομεν δύο μόνον μᾶλλον περιέργους ἀναφορὰς εἰς τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον λέγεται ὅτι ἔπαιξε ὁ Δημήτριος εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς βιβλιοθήκης ἢ τῶν βιβλιοθηκῶν (ὄχι τοῦ Μουσείου). Ἡ μία περιέχεται εἰς τὴν λεγομένην *Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀριστέου*,[3] μίαν φανταστικὴν[4] ἀφήγησιν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου, ἡ χρονολογία τῆς ὁποίας δέον νὰ τοποθετηθῇ πιθανῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. Ἡ ἄλλη σώζεται εἰς τὰ *Προλεγόμενα εἰς τὸν Ἀριστοφάνην* τοῦ Τζέτζη,[5] συνταχθέντα κατὰ τὸν

[1] «Antigonos von Karystos» 291. Τὴν ὡς ἄνω διαβεβαίωσιν ἠκολούθησε ἡ τοῦ Susemihl I 7 κ.ἑ. («χωρὶς ἀμφιβολίαν... μετεφέρθη ἐκεῖ διὰ τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Στράβωνος ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδὴ τῶν περιπατητῶν»). Αὐτὴν ἐπὶ λέξει ἐπανέλαβε ὁ Müller-Graupa εἰς τὸ χρησιμώτατον καὶ διεξοδικὸν ἄρθρον του «Mouseion», *RE* XVI (1933) 801 κ.ἑ. καὶ κατέστη κοινὸς τόπος παντὸς σχεδὸν νεωτέρου συγγράμματος. Ἡ πολὺ ἐπιφυλακτικὴ καὶ κριτικὴ ἀπόφανσις τοῦ E. Martini «Demetrios», *RE* IV (1901) 2837 κ.ἑ., οὔτε ἐσημειώθη, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπερρίφθη· βλέπε E. Bayer, «Demetrius Phalereus», *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* 36 (1942) 105 κ.ἑ.

[2] *Die hellenistische Dichtung* I 22, «erster Vorstand» ἀντιθέτως πρὸς ὅσα ὁ ἴδιος ὀρθῶς παρατηρεῖ σελ. 165 περὶ τοῦ Ζηνοδότου, σελ. 160 κ.ἑ. Μουσεῖον.

[3] Aristeae *ad Philocratem epistula*, ἔκδ. P. Wendland (Leipzig 1900) 9· ἀναθεωρηθεῖσα ἔκδοσις τοῦ H. St. J. Thackeray (Cambridge 1900) ὡς παράρτημα τῆς Introduction to the *Old Testament in Greek* τοῦ H. B. Swete. Αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ἐγένοντο βάσει τοῦ κειμένου τῆς ὡς ἄνω ἐκδόσεως τοῦ Thackeray, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Wendland. Ἐκ τούτων χρησίμη εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ M. Hadas (New York 1951) διὰ τὴν εἰσαγωγήν, τὸ σύντομον ὑπόμνημα καὶ ἰδίως τὴν βιβλιογραφίαν της· τὸ μόνον τὸ ὁποῖον παραλείπει εἶναι αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Jacoby περὶ Ἑκαταίου Ἀβδ. 264 *FGrHist* 21-24 = III a (1943) 61-75, κυρίως 65 κ.ἑ. Νέα ἔκδοσις ἐν *Sources Chrétiennes* τόμ. 89 (1962) ὑπὸ A. Pelletier.

[4] Ὁ Ludovicus Vives, ὁ ἱσπανὸς οὐμανιστής, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἀμφισβητήσας τὴν αὐθεντικότητα τῆς *Ἐπιστολῆς* εἰς τὰς σημειώσεις του ἐν τῷ *De Civ. D.* XVIII 4 τοῦ Αὐγουστίνου, τὸ ὁποῖον εἶχε ἐκδώσει τὸ 1522 ὁμοῦ μετὰ τῆς «Ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀναγνώστην» τοῦ Ἐράσμου (*ep.* 1309 Allen).

[5] Λέγω *Prolegomena* τοῦ Τζέτζη, διότι ἀκολουθῶ τὸν G. Kaibel, ὁ ὁποῖος (μετὰ τὸν Consbruch) ἀπέδωσε καὶ τὰς ἀνωνύμους πραγματείας εἰς τὸν Τζέτζη: «Die Prolegomena *Περὶ Κωμῳδίας*», *AGGW*, philos-hist. Kl., N.F. II 4 (1898) 4. Πρβλ. τὰ λεπτομερῆ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀριστουργηματικοῦ ἄρθρου τοῦ Wendel: «Tzetzes», *RE* VII A (1948) 1973 κ.ἑ. Κατὰ τῆς γνώμης αὐτῆς ἐτάχθησαν ὁ R. Cantarella, Aristophanis *comoediae* I (1949) Prolegomena σελ. 38 καὶ ὁ A. Plebe, «La teoria del comico de Aristotele a Plutarco», *Università di Torino, Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia* IV I (1952) 115-21, τὸ ὁποῖον ἐγράφη χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ἄρθρον τοῦ Wendel. Παραπέμπω πάντοτε εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Kaibel ἐν *CGF* I (1899), βλέπε κατωτέρω σελ. 120, σημ. 1.—Νέα ἔκδοσις τῶν *Προλεγομένων* τοῦ Τζέτζη θὰ δημοσιευθῇ μὲ ὅλα τὰ *Prolegomena de comoedia* εἰς ἕνα τόμον τῶν *Scholia in Aristophanem*, ed. edendave curavit W. J. Kaster, βλέπε τόμ. IV I (ὁ Τζέτζ. εἰς Ἀριστφ. *Πλ.*) Groningen 1960, σελ. XX.

δωδέκατον αἰῶνα μ.Χ. καὶ μεταφρασθέντα ἐν μέρει εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ ἀγνώστου Ἰταλοῦ οὐμανιστοῦ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ. εἰς ὑπομνηματισμὸν ἔργου τοῦ Πλαύτου.[1]

Τὰ σχετικὰ χωρία δέον νὰ παρατεθοῦν αὐτολεξεί· αἱ παραφράσεις δὲν ὠφελοῦν. Ἀριστέου ἐπ. 9–10 (= Εὐσεβ. *Εὐαγγ. Προπ.* VIII 2. 1–4) *καταστα*θεὶς *ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐχρηματίσθη πολλὰ διάφορα πρὸς τὸ συναγαγεῖν, εἰ δυνατόν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην βιβλία, καὶ ποιούμενος ἀγορασμοὺς καὶ μεταγραφὰς ἐπὶ τέλος ἤγαγεν, ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὴν τοῦ βασιλέως πρόθεσιν. Παρόντων οὖν ἡμῶν ἐρωτηθεὶς πόσαι τινὲς μυριάδες τυγχάνουσι βιβλίων, εἶπεν· 'ὑπὲρ τὰς εἴκοσι, βασιλεῦ· σπουδάσω δ' ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ πληρωθῆναι πεντήκοντα μυριάδας τὰ λοιπά. Προσήγγελται δέ μοι καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων νόμιμα μεταγραφῆς ἄξια καὶ τῆς παρὰ σοὶ βιβλιοθήκης εἶναι.* Ὁ Ἀριστέας ἀναφέρεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα, δίδων ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Δημητρίου μὲ τὸ μέγα ἐγχείρημα. Ἡ σχέσις αὐτὴ ἦτο ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἀνέφερε τὸν Δημήτριον καὶ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ὁ Πτολεμαῖος Β',[2] ἐφ' ὅσον ἡ Ἀριστ. ἐπ. 35 ἀναφέρεται εἰς γνωστὴν πρᾶξιν τοῦ Πτολεμαίου Α' ὡς εἰς πρᾶξιν τοῦ «πατρός μου» καὶ ἡ ἐπ. 41 εἰς τὴν «βασίλισσαν Ἀρσινόην, τὴν ἀδελφήν», ὁ δὲ Δημήτριος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην. Αἱ δύο αὐταὶ ἐκπληκτικαὶ δηλώσεις εἶναι καταφανῶς ἀντίθετοι καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν[3] περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Δημητρίου, καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς σειρᾶς διαδοχῆς τῶν βιβλιοθηκαρίων. Ὁ Τζέτζης, συντάσσων τὰ *Προλεγόμενα* εἰς τὰ σχόλιά του ἐπὶ τριῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐμνημόνευσε πρῶτον τοὺς φιλολόγους ποιητάς, οἱ ὁποῖοι ἔργον εἶχον νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ

[1] Ὠνομάσθη «Scholium Plautinum »ὑπὸ τοῦ F. Ossan, ὅστις τὸ ἀνεκάλυψε εἰς ἕνα κώδικα τοῦ Πλαύτου τοῦ Collegio Romano τῷ 1819, ἀφῆκε ὅμως τὴν τμηματικὴν δημοσίευσίν του εἰς ἄλλους. Οὗτοι φέρουν λίαν διάσημα ὀνόματα : Meineke (1830), Welcker (1835) ὁ ὁποῖος παρεπλανήθη φρικτῶς ὑπὸ τοῦ σχολίου, Ritschl (1838), πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 7. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ W. Dindorf εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος εἶπε εἰς τὸν Welcker ὅτι ὁ μυστηριώδης «Caecius» ταυτίζεται μὲ τὸν Τζέτζη, *Rh. M.* 4 (1836) 232. Τὸ ἴδιο αὐτὸ χειρόγραφον ἀνεκαλύφθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ E. Breccia ὡς Vat. Lat. 11469 διὰ τὸ ἔργον τοῦ E. A. Parsons, *The Alexandrian Library. Glory of the Hellenic World* (London 1952). Ὁ Ἀμερικανὸς αὐτὸς βιβλιόφιλος ἐπραγματεύθη τὸ θέμα του μὲ συγκινητικὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ μάλιστα προσέθεσε δύο πανομοιότυπα τῆς σχετικῆς σελίδος εἰς τὸ ἐκτενὲς κεφάλαιόν του περὶ τοῦ «Πλαυτείου Σχολίου». W.J.W. Kaster, «Scholium Plautinum plene editum», *Mnemosyne* σειρὰ IV, τόμος XIV (1961) 23 κ.ἑ.

[2] Ὁ βασιλεὺς οὐδέποτε καλεῖται *Φιλάδελφος*. Αὐτὸ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἓν ἀκόμη ἐπιχείρημα διὰ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς *Ἐπιστολῆς* ἐντὸς τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., ὄχι βραδύτερον. Διότι πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ὁ τίτλος «Φιλάδελφος», ὁ χρησιμοποιούμενος μόνον διὰ τὴν σύζυγόν του, τὴν Ἀρσινόην, κατέστη συνηθέστατος καὶ διὰ τὸν ἴδιον τὸν βασιλέα (βλέπε H. Volkmann, *RE* XXIII 1645, 50 κ.ἑ.).

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 114 καὶ κατωτέρω, σελ. 184.

τοὺς σκηνικοὺς ποιητὰς ἐπὶ Πτολεμαίου Β' *(ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου)* καὶ προσέθεσεν:[1] *ὁ γὰρ Πτολεμαῖος φιλολογώτατος ὢν διὰ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ ἑτέρων ἐλλογίμων (γερουσίων Mb 8) ἀνδρῶν δαπάναις βασιλικαῖς ἁπανταχόθεν τὰς βίβλους εἰς Ἀλεξάνδρειαν συνήθροισεν καὶ δυσὶ βιβλιοθήκαις ταύτας ἀπέθετο· ὧν τῆς ἐκτὸς μὲν ἀριθμὸς τετρακισμύριαι δισχίλιαι ὀκτακόσιαι, τῆς δὲ τῶν ἀνακτόρων ἐντὸς συμμιγῶν μὲν βίβλων ἀριθμὸς τεσσαράκοντα μυριάδες, ἀμιγῶν δὲ καὶ ἁπλῶν μυριάδες ἐννέα . . . τὰ δὲ συνηθροισμένα βιβλία οὐχ Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐθνῶν ἦσαν καὶ δὴ καὶ Ἑβραίων αὐτῶν . . . ὅτε δὴ καὶ τὰς τῶν Ἑβραίων διὰ τῶν ἑβδομήκοντα (ἑβδομήκοντα δύο Mb 24) ἑρμηνευθῆναι πεποίηκεν.* Ὁ Ἰταλὸς οὐμανιστὴς παρέλειψε τὰς ἀναφορὰς εἰς τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἀλλὰ ἐκράτησε τὸ χωρίον περὶ τῆς βοηθείας τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Φιλάδελφον καὶ περὶ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν, συνεπείᾳ δὲ ἰδιαιτέρως κακοῦ σφάλματος κατὰ τὴν μετάφρασιν ὁ Καλλίμαχος ἔγινε «aulicus regius bibliothecarius». Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν τεραστίαν ἐπιτυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέου κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχήν,[2] δὲν μᾶς ἐκπλήττει τὸ ὅτι ἀνευρίσκομεν ἴχνη αὐτῆς ἀκόμη εἰς τὸν Τζέτζην,[3] ἀνάμικτα μὲ γραμματικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν σχολίων εἰς τὸν Ἀριστοφάνην καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα.[4] Σημειώνομεν δύο σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Τζέτζης διαφέρει τοῦ Ἀριστέου: ὁ Δημήτριος δὲν ἀποκαλεῖται «προϊστάμενος» τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης, τὸ σπουδαιότερον δὲ διὰ τὸν σκοπόν μας, εἶναι ὅτι μνημονεύονται δύο βιβλιοθῆκαι, ὑφιστάμεναι ἐπὶ Πτολεμαίου Β' μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα εἶχε ἑκάστη. Μία δευτέρα βιβλιοθήκη «ἐκτὸς τῶν ἀνακτόρων» συνεδέετο, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἄλλων πηγῶν, μεθ' ἑνὸς Σεραπείου, κατέστη δὲ περιώνυμος κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ Πτολεμαῖος Α' εἶχεν εἰσαγάγει τὸν θεὸν Σέραπιν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν[5] καὶ ἔκτισε ναὸν διὰ τὴν λατρείαν αὐτοῦ[6] εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ρακώτιδος. Οἱ λόγοι τοῦ Τζέτζη ἔγιναν πάντοτε δεκτοὶ ἀνεπιφυλάκτως ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἱδρύσεως δευτέρας βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β'. Δοθέντος ὅτι ἡ βιβλιοθήκη αὕτη ἐφερε-

[1] *CGF* I (1899) ἔκδ. G. Kaibel σελ. 19 P b 4 κ.ἑ. Πρβλ. σελ. 31, Mb 8 κ.ἑ., τὴν μεταγενεστέραν παραλλαγὴν (version) μετὰ ποικιλιῶν, προσθηκῶν, διορθώσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ.

[2] Βλέπε τὰ Testimonia, τὰ ὁποῖα συνέλεξε ὁ Wendland, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 87-166.

[3] Ἐνδεχομένως διὰ μέσου τοῦ Ἐπιφανίου· Wendland σελ. 89 κ.ἑ. καὶ 139 κ.ἑ.

[4] C. Wendel, *RE* VII A 1975 κ.ἑ.

[5] Tac. *hist.* IV 83 κ.ἑ. εἰς τὴν ἐνημερωμένην παρέκβασίν του περὶ τοῦ θεοῦ Σεράπιδος.

[6] Λέγεται ὅτι ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ γράψῃ ποιήματα τοὐλάχιστον ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ του, *παιᾶνας* εἰς τὸν νέον θεόν : fr. 200 Wehrli καὶ τὰ πλήρη σκεπτικισμοῦ σχόλιά του σελ. 87. Ὡς «hymnographe inspiré et dévôt de Sarapis» ὁ Δημήτριος ἀνήγειρε τὸν ἀνδριάντα του παρὰ τὸν τοῦ Πινδάρου ἐν Μέμφιδι κατὰ τοὺς J.-Ph. Lauer καὶ Ch. Picard, «Les Statues Ptolémaïques du Sérapieion de Memphis», *Publications de l'Institut d'Archéologie de l'Université de Paris* III (1955) 69 κ.ἑ.

το ὡς κτισθεῖσα *ἐν τῷ Σεραπείῳ* βραδύτερον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου,[1] ὁ Πτολεμαῖος ἐθεωρήθη καὶ ὡς ἱδρυτὴς νέου ναοῦ τοῦ Σεράπιδος. 'Αλλ' αἱ ἀναμνηστικαὶ πλάκες τῆς ἱδρύσεως τοῦ Σεραπείου, εὑρεθεῖσαι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς[2] τοῦ 1945 ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ λόφου τῆς Ρακώτιδος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Πτολεμαῖος Α' εἶχε κτίσει προηγουμένως ἱερόν, φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ ἐγγονοῦ του, Πτολεμαίου τοῦ Γ' (246–221 π.Χ.). Κατόπιν τούτου ἡ ἔκθεσις τοῦ Τζέτζη καθίσταται ἀμφισβητήσιμος.[3] Τὸ πρόσωπον, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δραστηριότης τοῦ Πτολεμαίου Β' ἐγοήτευσαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τοὺς μεταγενεστέρους, ὥστε ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ἀνενδοιάστως μερικὰ ἐκ τῶν προσόντων τοῦ πατρὸς ὅσον καὶ τοῦ υἱοῦ του. 'Ο υἱὸς οὗτος, ἐπιλεγόμενος Εὐεργέτης, μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ τῶν *'Αργοναυτικῶν* καὶ ἐνδιαφερόμενος ζωηρότατα διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀρχαίων κειμένων[4] διαπιστοῦται πλέον ὡς ἱδρυτὴς τοῦ νέου ναοῦ. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι προσέθεσε βιβλιοθήκην εἰς τὸν περίβολον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποκλείει αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ πρόβλημα τοῦ ποῖος ἐκ τῶν Πτολεμαίων ἵδρυσε τὴν «μικρὰν» ἢ «θυγατέρα» βιβλιοθήκην καὶ εἰς ποῖον τόπον ἔκειτο αὕτη, παρουσιάζεται ἄλυτον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Οἱ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν σωζομένων χειρογράφων μας ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι συχνότατα ἀβάσιμοι. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τῶν ἀλεξανδρινῶν βιβλιοθηκῶν, ὑφίστανται ἐπίσης ἀντιφάσεις μεταξὺ 'Αριστέου καὶ Τζέτζη,[5] λάθη κατὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, καὶ εἰς τὰς ἄλλας πηγὰς διαφορετικοὶ ἀριθμοί. Συμφωνοῦν πάντως εἰς ἓν σημεῖον, ὅτι ἑκατοντάδες χιλιάδων κυλίνδρων παπύρου ἦσαν ἐναποθηκευμένοι εἰς αὐτὰς κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.

[1] 'Επιφάν. *Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν* 168 C 15. 16 κ.ἑ. Dind.=test. 27b Schmidt σελ. 11 κ.ἑ. *ἐν τῇ πρώτῃ βιβλιοθήκῃ τῇ ἐν Βρουχείῳ οἰκοδομηθείσῃ· ἔτι δὲ ὕστερον καὶ ἑτέρα ἐγένετο βιβλιοθήκη ἐν τῷ Σεραπείῳ μικροτέρα τῆς πρώτης, ἥτις καὶ θυγάτηρ ὠνομάσθη αὐτῆς.*

[2] Callimachus II (1953) XXXIX μετὰ παραπομπῶν εἰς A. Wace, *JHS* 65 (1945) 106 κ.ἑ., καὶ A. Rowe, «The Discovery of the famous Temple and Enclosure of Sarapis at Alexandria», Παράρτημα τῶν *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte*, Cahier No 2 (1946). Περὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀνακαλύψεων καὶ τῶν συζητήσεων βλέπε P. M. Fraser «Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World», «Opuscula Atheniensia III (Lund 1960) 11. 6, *Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen*, σειρὰ i εἰς 4ον, τόμ. VII. 'O Welles, *Historia* 1962, 271-98 (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 110, σημ. 2) προσπαθεῖ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Σεράπιδος ἐν Ρακώτιδι καθιερώθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ 'Αλεξάνδρου, ὅταν ἵδρυσε τὴν 'Αλεξάνδρειαν μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ τῆς Siwah τὸ 331 π.Χ. 'Εφ' ὅσον ὅμως προτιμᾷ τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Καλλισθένους καὶ τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους ἀντὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου-'Αρριανοῦ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ἀνασύνθεσίν του.

[3] "Οχι μόνον τοῦ Parsons τὸ *The Alexandrian Library* 347 κ.ἑ., ἀλλὰ καὶ σοβαρὰ ἔργα ὡς τὸ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* III I (2α ἐκδ. 1953) 55 ἢ τὸ *Geschichte der Textüberlieferung* (1961) 63 παρέλειψαν νὰ λάβουν γνῶσιν τῶν ἀνασκαφῶν.

[4] Schmidt, *Pinakes*, test, 6b.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 119 κ.ἑ. Πρβλ. test. 24a, Schmidt, *Pinakes* σελ. 9 κ.ἑ. καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀριθμῶν, σελ. 37.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν ἀπεκαλέσαμεν — μετὰ δισταγμοῦ — «βιβλιακήν». Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν σημείων τοῦ νέου, τοῦ ἑλληνιστικοῦ, κόσμου. Ὁλόκληρος ἡ γραμματεία τοῦ παρελθόντος, ἡ κληρονομία αἰώνων, ἐκινδύνευε νὰ διαφύγῃ παρὰ τὸν ἐμβριθῆ μόχθον τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ πλουσίαν φαντασίαν ἔπραξε ἡ γενεά, ἡ ὁποία ἔζη εἰς τὰ τέλη τοῦ τετάρτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος, τὸ πᾶν, διὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτὴν τὴν κληρονομίαν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἦτο νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ φυλαχθοῦν οἱ θησαυροὶ τῶν γραμμάτων, ὥστε νὰ σωθοῦν διὰ παντός. Εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίοδον, τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν τοὺς παλαιοτέρους παπύρους, οἱ ὁποῖοι ἦλθον εἰς φῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μᾶς παρέχουν ἀληθῆ δείγματα ἑλληνικῶν βιβλίων.[1] Δυνάμεθα ἀκόμη νὰ μαντεύσωμεν ὅτι ἡ σημαντικὴ ἀλλαγὴ εἰς τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς,[2] ἡ σημειωθεῖσα κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν τῶν μεγάλων φιλολόγων ποιητῶν. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἦσαν τὰ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν ἀναζωογόνησιν τῆς ποιήσεως ὅσον καὶ διὰ τὴν γέννησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας. Βλέπομεν πόσον μεγάλην σπουδαιότητα εἶχε ἡ βαθμιαία πρόοδος τῆς παραγωγῆς τοῦ βιβλίου εἰς παλαιοτέρους αἰῶνας.[3]

Ἐξεκινήσαμεν ἀπὸ τὸ «ὑπόστρωμα» τῆς Ἀνατολῆς καὶ παρηκολουθήσαμεν τὴν ἀνάπτυξίν του ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται τώρα ὡς προπαρασκευὴ διὰ τὴν νέαν ἐποχήν. Ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξε ἀναβίωσις ἀνατολικῆς ἢ αἰγυπτιακῆς ἐπιδράσεως, πιθανῶς εἰς ὡρισμένα τεχνικὰ μέσα,[4] δὲν πρέπει αὐτὴ νὰ ὑπερτιμᾶται.[5] Τὸ ἀλφάβητον ὑπῆρξε ἓν ἐκ τῶν ἀποφασιστικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου, τὸ ὁποῖον ἤνοιξε νέαν περίοδον πολιτιστικῆς ζωῆς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον, μὲ τὰς συντεχνίας τῶν γραφέων καὶ τὰς κάστας τῶν ἱερέων της, ἡ ἑλληνικὴ ἀλφαβητικὴ γραφὴ ἦτο προσιτὴ εἰς τοὺς πάντας.[6] Ἀπετέλεσε ἐπίσης ἐπαναστατικὴν ἀλλαγὴν τὸ ὅτι

[1] Περὶ τῆς προσφάτου εὑρέσεως ἑνὸς παπύρου (ὑπόμνημα εἰς τὴν ὀρφικὴν *Θεογονίαν*) πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης βλέπε S. G. Kapsomenos, «Der Papyrus von Derveni», *Gnom.* 35 (1963) 222 κ.ἑ., καὶ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 19 (1964, ἐδημοσιεύθη τὸ 1965) 17 - 25 (μετὰ πινάκων 12-15), ὁ ὁποῖος κλίνει μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. (ὁ C. H. Roberts νομίζει ὅτι ἐγράφη τὸ 300 π.Χ. περίπου καὶ ὁ P. M. Fraser τὸ 280 π.Χ.). Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 116, σημ. 1 καὶ σελ. 283,

[2] Βλέπε C. H. Roberts, *Greek Literary Hands 350 B.C.-A.D. 400* (Oxford 1956) XV καὶ πίνακες 1-5 μετὰ ὑπομνήματος.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22,29-32, 34, 77-78 κ.ἑ.

[4] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 18 καὶ εἰδικῶς τὰς παραπομπὰς εἰς Wendel καὶ Zuntz, σελ. 8, σημ. 8.

[5] Ὁ A. Thibaudet, *La Campagne avec Thucydide* (7η ἔκδ. 1922) 58 κ.ἑ., καὶ ὁ K. Kerényi, *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität* (Wien 1937) 237. δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν ὡς τυπικὰ παραδείγματα τῶν μεγαλοποιούντων τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς παραδόσεως ἐπὶ τῆς νέας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πορείας.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 28 κ.ἑ.

ἐτέθησαν εἰς τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τοῦ κοινοῦ οἱ τεράστιοι γραπτοὶ θησαυροὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν βιβλιοθηκῶν. Δὲν ἦσαν βιβλιοθῆκαι ναῶν ἢ ἀνακτόρων, εἰς τὰς ὁποίας ἐγίνετο δεκτὴ μία προνομιοῦχος μειονότης, ἀλλ' ἦσαν ἀνοικταὶ εἰς οἱονδήποτε εἶχε τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν θέλησιν νὰ ἀναγνώσῃ καὶ νὰ μάθῃ. Ὑπῆρχε ἐλεύθερος κόσμος τοῦ πνεύματος καὶ εἰς αὐτὰς τὰς νέας μοναρχίας, αἱ δὲ προϋποθέσεις μιᾶς τοιαύτης ἀναπτύξεως ὑφίσταντο μόνον ὅπου ἐπεκράτει ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός. Τὸ πρωτοφανὲς ἐνδιαφέρον διὰ τὰ βιβλία ὑπεδαυλίζετο ὑπὸ τῶν νέων φιλολόγων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην κειμένων. Κατ' ἀξιοσημείωτον σύμπτωσιν οἱ βασιλικοὶ πάτρωνες καὶ οἱ σύμβουλοί των ἐκάλυψαν ἀμέσως τὰς ἐπιτακτικὰς αὐτὰς ἀπαιτήσεις καθ' ἡγεμονικὸν τρόπον. Θὰ εὕρωμεν παρομοίαν ἀλληλουχίαν γεγονότων εἰς τὴν ἰταλικὴν ἀναγέννησιν, ὅταν ὁ ἔνθερμος ζῆλος τῶν ποιητῶν καὶ τῶν οὐμανιστῶν ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν κλασσικῶν καὶ τὴν σύστασιν μεγάλων βιβλιοθηκῶν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξητάσθη μεταξὺ ἄλλων τὸ ζήτημα τῆς συμβολῆς τοῦ Δημητρίου εἰς τὴν φιλολογίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐκ τῶν δύο μόνων πηγῶν, τοῦ Ἀριστέου καὶ τοῦ Τζέτζη, ὁ Τζέτζης ἀπεδείχθη ὅτι ἐβασίσθη ἐν μέρει, μολονότι ἐμμέσως, εἰς τὸν Ἀριστέαν, αἱ δὲ χρονολογικαὶ συγχύσεις εἶναι καταφανεῖς εἰς ἀμφοτέρους. Τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ καθιερωμένη ἐκδοχὴ περὶ τῆς ζωτικῆς θέσεως τοῦ Δημητρίου στηρίζεται ἐπὶ πτωχοτάτων μαρτυριῶν. Παρὰ ταῦτα διὰ γενικοὺς λόγους δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν πιθανότητα ὅτι διὰ τῶν συμβουλῶν του πρὸς τὸν βασιλέα προήγαγε τὴν νέαν φιλολογίαν καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μεγάλου διδασκάλου του Ἀριστοτέλους. Ὑπεστηρίξαμεν[1] ὅτι ἡ νέα αὐτὴ φιλολογία προῆλθεν ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τώρα πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐγκαταλείψωμεν ἐκείνας τὰς ἀβεβαίας συγχρόνους ἀνασυνθέσεις καὶ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἓν νέον σοβαρὸν ἱστορικὸν πρόβλημα: τὴν σχέσιν[2] μεταξὺ τῆς νέας αὐτῆς φιλολογίας καὶ τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως, ὄχι μόνον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112 κ.ἑ.

[2] Εἰς τὰς παλαιοτέρας μικρὰς πραγματείας μου (ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 1) δὲν ὑπῆρχε χῶρος διὰ νὰ ἐπεξεργασθῶ τὴν ἐν λόγῳ σχέσιν· κατὰ συνέπειαν παρέμενε σκοτεινὴ ἡ διαδρομὴ τῆς ἀριστοτελικῆς παραδόσεως.

II

Ο ΖΗΝΟΔΟΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς φιλολογίας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀπαντᾷ ἓν ὄνομα ἐπανειλημμένως, τὸ ὄνομα τοῦ Ζηνοδότου τοῦ Ἐφεσίου.[1] Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος μιᾶς σειρᾶς μεγάλων προσωπικοτήτων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀτόμου ἐπεβάλλετο πανταχοῦ. Τὸ ἄτομον, συναισθανόμενον ὅτι εἰσῆλθε εἰς νέαν σφαῖραν πνευματικῆς δραστηριότητος, ἔκλινε εὐκόλως πρὸς μίαν ἐλαφρῶς ὑπερβολικὴν ὑποκειμενικότητα. Δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη παράδοσις φιλολογική, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ κληρονομήσῃ ὁ Ζηνόδοτος. Ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ εὕρῃ ὁ ἴδιος τὸν δρόμον του. Δὲν θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ τὸ ὅτι ἐνίοτε παρέπαιε.

Εἶναι ἄδικον νὰ μετρῶμεν αὐτὸν μὲ τὰ μέτρα τῶν ὀπαδῶν του τοῦ τρίτου καὶ τοῦ δευτέρου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου νὰ διαμορφώσουν κανονικὴν τεχνικὴν ἐκδόσεως καὶ ἑρμηνείας κειμένων. Ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτοὺς εἶναι μοιραῖον νὰ ἐμφανίζεται κάπως ἄνισος ἢ αὐθαίρετος εἰς τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κειμένων. Ριζικῶς ἀντίθετοι θεωρίαι ὑποστηρίζονται ὑπὸ φιλολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁμηρικὴν κριτικὴν τοῦ Ζηνοδότου, διότι αἱ λεγόμεναι μαρτυρίαι μας, προερχόμεναι ἐκ τῆς πολεμικῆς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἔχουν συχνὰ παρανοηθῇ.

Ἀνεφέραμεν τὴν συλλογὴν καὶ ἀποθήκευσιν βιβλίων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος μετέσχε τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἐγχειρήματος, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς τὸν ἐξέλεξεν ὡς πρῶτον αὐτοῦ βιβλιοθηκάριον.[2] Τὰ μεταγενέστερα ἀποσπάσματα τοῦ Τζέτζη ἐκ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Ἀριστοφάνην καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ ἀποτελοῦν τὴν μόνην μας πηγὴν διὰ τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς πρώτης ἱστορίας τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ *Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέου* σιωπᾷ. Ἡ πρώτη πρότασις τῶν *Προλεγομένων* τοῦ Τζέτζη περιέχει μίαν τῶν μοναδικῶν τούτων πληροφοριῶν: *Ἰστέον ὅτι Ἀλέξανδρος*

[1] Βλέπε ἰδίως ἀνωτέρω, σελ. 110, 112, 123. Ὁ Ζηνόδοτος περισσότερον παντὸς ἄλλου δικαιοῦται νὰ τύχῃ νέας μονογραφίας. Ἐν τῷ μεταξὺ βλέπε H. Düntzer, *De Zenodoti Studiis Homericis*, Göttingen 1848, καὶ A. Rümer, «Über die Homerrecension des Zenodot», *Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wissenschaften*, I. Classe, 17. Bd., 3. Abh. 1885. Βλέπε Addenda.

[2] Σουΐδ. λ. *Ζηνόδοτος*.

ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου προτραπέντες τὰς σκηνικὰς διώρθωσαν βίβλους, Λυκόφρων μὲν τὰς τῆς κωμῳδίας, 'Αλέξανδρος δὲ τὰς τῆς τραγῳδίας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς σατυρικάς. Ἔπεται τὸ χωρίον περὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν ἑβραϊκῶν βιβλίων, παρατεθὲν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον,[1] πρὶν ἢ ὁ Τζέτζης ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώτην πρότασίν του καὶ συνεχίσῃ: τὰς δὲ σκηνικὰς 'Αλέξανδρός τε, ὡς ἔφθην εἰπών, καὶ Λυκόφρων διωρθώσαντο, τὰς δὲ ποιητικὰς Ζηνόδοτος πρῶτον καὶ ὕστερον 'Αρίσταρχος διωρθώσαντο.

Τὸ πρόσκομμα εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην παράγραφον[2] εἶναι ἡ ἔκφρασις διορθοῦν, πλειστάκις ἐπαναλαμβανομένη. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ζηνόδοτον, συμφωνεῖ πρὸς τὸ λεκτικὸν ὅλων τῶν ἄλλων γραμματικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀναφορῶν εἰς τὰ Σχόλιά μας εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὑπῆρξε πράγματι ὁ πρῶτος διορθωτὴς[3] τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων, ἀναθεωρῶν καὶ ἐπιφέρων διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον, τὸ δὲ διορθοῦν ἦτο ὁ κατάλληλος τεχνικὸς ὅρος. Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν 'Αρίσταρχον ἀποδεικνύει τελικῶς ὅτι αὐτὸ ἐννοοῦν τὰ *Προλεγόμενα*. Δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν συλλογὴν ἢ τακτοποίησιν βιβλίων εἰς τὴν βιβλιοθήκην. Οὐδεμία διάκρισις γίνεται μεταξὺ τῆς ἐργασίας τοῦ Ζηνοδότου καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ 'Αλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Λυκόφρονος. Λέγεται δι' αὐτοὺς ὅτι ἔπραξαν διὰ τοὺς σκηνικοὺς ποιητὰς ὅ,τι εἶχε πράξει ἐκεῖνος διὰ τοὺς ἐπικοὺς (καὶ λυρικούς) ποιητάς, *διώρθωσαν* (ἢ *διωρθώσαντο*), ἤτοι συνέταξαν κριτικὰς ἐκδόσεις.[4] Οἱ φιλόλογοι τῶν νεωτέρων χρόνων ἔχουν περιέλθει εἰς ἀμηχανίαν πρὸ τῆς παρατηρήσεως ταύτης, καὶ τοῦτο εἶναι ἀπολύτως κατανοητόν. Ἡ «λογικὴ» διαδικασία θὰ ἦτο νὰ θέσουν τὴν μᾶζαν τῶν συλλεγέντων βιβλίων εἰς τάξιν, νὰ προβοῦν εἰς διαλογὴν αὐτῶν, νὰ ταξινομήσουν καὶ καταλογογραφήσουν αὐτά, ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ

[1] Πρβλ. σελ. 120 κ.έ.· *CGF II* (1899) ἔκδ. G. Kaibel σελ. 19 κ.έ., Pb 1 κ.έ. καὶ 20 κ.έ. Ἡ ἀρχὴ τῆς παραλλαγῆς Ma σελ. 24 κ.έ. εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Pb· ἀλλὰ ἡ Pb σελ. 31 ἔχει ἐλαφρῶς διάφορον φρασεολογίαν: *'Αλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ἀλλὰ καὶ Ζηνόδοτος ὁ 'Εφέσιος τῷ Φιλαδέλφῳ Πτολεμαίῳ συνωθηθέντες* (δηλ. compulsi, πρβλ. Τζέτζ. ἐν Ἡσιοδ. *Ἔργ.* σελ. 12.4 Gaisf. *συνώθησαν* = compulerunt καὶ Τζετζ. ἐπιστ. ἔκδ. Pressel σελ. 56 *θεῷ συνωθηθεὶς*) *βασιλικῶς ὁ μὲν τὰς τῆς τραγῳδίας, Λυκόφρων δὲ τὰς τῆς κωμῳδίας βίβλους διώρθωσαν, Ζηνόδοτος δὲ τὰς 'Ομηρείους καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν καὶ* σελ. 32.1 κ.έ. *τῶν 'Ελληνίδων δὲ βίβλων . . . τὰς τραγικὰς μὲν διώρθωσε* (δηλ. *Πτολεμαῖος βασιλεύς*) *δι' 'Αλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ* κτλ. περὶ τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ 'Αριστάρχου καὶ τῶν ἄλλων.

[2] 'Ανετυπώθη ὑπὸ Schmidt, *Pinakes*, test. 24a, b, c καὶ συνεζητήθη πλήρως σελ. 39 κ.έ., δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἀποδεχθῶ τὰ συμπεράσματά του. Τὸ κείμενον τοῦ Τζέτζη καὶ τὸ *Schol. Plautin.* ἐπραγματεύθη πολὺ καλλίτερον πρὸ τριακονταετίας ὁ H. Pusch, «Quaestiones Zenodoteae», *Dissertationes Philologicae Halenses* XI (1890) 203-7.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

[4] Περὶ τοῦ Λυκόφρονος βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 141. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀπεπειράθη καὶ ἄλλος νὰ ἐκδώσῃ τοὺς σκηνικοὺς ποιητὰς πρὸ τοῦ 'Αριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἤτοι περίπου πρὸ τοῦ 200 π.Χ., ἀλλὰ τὸ ἔργον του ἐπεσκίασε φυσικὰ πᾶσαν σχετικὴν προγενεστέραν προσπάθειαν.

παραβάλουν τὰ χειρόγραφα καὶ νὰ ἀναθεωρήσουν τὸ κείμενον, καὶ ὄχι νὰ ἀρχίσουν ἀμέσως τὴν μελέτην τῶν δυσκόλων τραγικῶν καὶ κωμικῶν κειμένων. Ἰσχυροτέραν ἀντίρρησιν ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις πάσης ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Λυκόφρονα εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια ἐπὶ τῶν τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πολλὰς ἀναφορὰς εἰς τὸν Ζηνόδοτον, τὰς ἀπαντώσας εἰς τὰ ὑφιστάμενα ὁμηρικὰ Σχόλια. Διὰ λόγους ὡς οἱ ἀνωτέρω μερικοὶ ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν εἰς τὸ *διορθοῦν* ἑρμηνείαν ξένην πρὸς τὴν κυριολεκτικήν του ἔννοιαν[1] («τακτοποιῶ», ἤτοι «θέτω εἰς τὴν ὀρθὴν σειράν») ἢ νὰ καταλογίσουν λάθος εἰς τὸν οὐχὶ πάντοτε ἀξιόπιστον[2] Τζέτζην. Ὁ Ἰταλὸς οὐμανιστής, ὁ ὁποῖος μετέφρασε μέρος τῶν *Προλεγομένων* εἰς (τὸ περιθώριον) πλαυτείου τινὸς χειρογράφου, εἶχε τὴν τόλμην νὰ μετατρέψῃ τὸ *διώρθωσαν* εἰς τὴν φράσιν «poeticos libros in unum collegerunt et in ordinem redegerunt», καὶ ἐπηνέθη μάλιστα ὡς ὁ μόνος εὑρὼν τὴν ὀρθὴν σημασίαν.[3] Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ αὐθαίρετον ὑπόθεσιν, βασιζομένην ἐπὶ συγχρόνου προκαταλήψεως. Ἐὰν ἀντικαταστήσωμεν τὰς ἰσχνὰς μαρτυρίας μας διὰ φανταστικῆς ἱστορίας, ἡ εἰκὼν τῶν ἀποφασιστικῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. καὶ τῶν ποιητῶν καὶ φιλολόγων των διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ παραποιηθῇ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐκρίναμεν ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς ὁ κόπος μιᾶς ἐπανεξετάσεως τῆς παραδόσεως. Οὐδὲν μᾶς λέγει περὶ τῆς διοικητικῆς ἐργασίας εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην καὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν βιβλίων αὐτῆς, ὡς ἀνεμένομεν ἐξ ἄλλων χωρίων τῶν *Προλεγομένων*, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν τριῶν πρώτων *διορθωτῶν*, τῶν ἀναθεωρητικῶν τῶν σπουδαιοτέρων ποιητικῶν κειμένων ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ βασιλέως. Φιλολογικὴ συνεργασία τοῦ εἴδους τούτου μεταξὺ δύο διακεκριμένων ποιητῶν καὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Φιλιτᾶ εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστικὴ τῶν ἐτῶν αὐτῶν.

Ὁ βασιλεύς, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου συνέβη ἢ καὶ εἰς τὴν «παρόρμησιν» τοῦ ὁποίου ὀφείλεται τοῦτο, λέγεται ὅτι ἦτο ὁ Πτολεμαῖος Β' (288—247 π.Χ.). Δὲν ὑπάρχει μέχρι στιγμῆς λόγος νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν παράδοσιν αὐτήν, ὡς εἰς ὡρισμένας ἄλλας περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὑπῆρξε σύγχυσις μὲ τὸν Πτολεμαῖον Α' ἢ τὸν Πτολεμαῖον Γ'.[4] Προκειμένου περὶ τῆς χρονολογίας τῶν

[1] Πρβλ. Sandys I[3] 121 «ὑπεύθυνον διὰ τὴν ταξινόμησιν»· «προκαταρκτικὴν ταξινόμησιν» E.A. Barber, *Oxf. Class. Dict.* εἰς λ. Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων, οὕτω δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121.

[3] Βλέπε Schmidt, *Pinakes* 40. Περὶ τοῦ καλουμένου *Scholium Plautinum* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 119 κ.ἑ. Ὁ συγγραφεύς του δὲν ἐγνώριζε κἄν, ὅτι τὸ «in ordinem redigere» δὲν ἐσήμαινε «τοποθετεῖν εἰς τὴν ὀρθὴν τάξιν ἢ θέσιν», ἀλλ' ἦτο τὸ λατινικὸν ἀντίστοιχον τοῦ ἑλληνικοῦ *ἐγκρίνειν*, πρβλ. Quint. *inst. or.* I 4.3 «auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero», δηλαδὴ «νὰ κατατάξουν αὐτοὺς εἰς τὸν κατάλογον τῶν κλασσικῶν». Περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ *διορθοῦν* ~ dirigere εἰς τὸ Σχόλ. Ἀρατ. βλέπε κατωτέρω, σελ. 143, σημ. 5.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121.

ποιητῶν καὶ φιλολόγων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, εὑρισκόμεθα εἰς ἰδιαιτέρως ὀλισθηρὸν ἔδαφος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν ὑπέρμετρον σκεπτικισμόν μας νὰ μᾶς στερήσῃ τῶν ὀλίγων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον βασίμων χρονολογιῶν. 'Ο Ζηνόδοτος ἤρχισεν ἴσως νὰ προετοιμάζῃ τὴν κυρίαν αὐτοῦ ἐργασίαν ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων πρὶν ἢ ὁ βασιλικὸς μαθητής του ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον. 'Η ἀκμὴ του ἐτοποθετήθη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πτολεμαίου Α', ἤτοι πρὸ τοῦ 288 π.Χ. ὑπὸ ἀρχαίων χρονογράφων.[1] Εἶναι ὅμως ἐντελῶς πιθανὸν ὅτι ἐπεράτωσε καὶ ἐδημοσίευσε τὴν ἔκδοσιν καὶ τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ νεαρὸς βασιλεὺς διήνυε τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς βασιλείας του. Οἱ δυὸ εἰδικοὶ εἰς τὴν σκηνικὴν ποίησιν φαίνεται ὅτι ἔφθασαν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν μετὰ τὸ 285 π.Χ. 'Αλλὰ πόσον μετά, ἀδυνατοῦμεν νὰ μαντεύσωμεν.[2] Εἶναι ἀρκετὰ βέβαιον ὅτι ὁ Λυκόφρων δὲν εὑρίσκετο πλέον εἰς τὴν 'Ερέτριαν μετὰ τὸ 273 π.Χ., ἀλλὰ τοῦτο δὲν βοηθεῖ πολύ. 'Ο 'Αλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς ἀνῆκε εἰς τὸν λογοτεχνικὸν κύκλον τοῦ 'Αντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὴν Πέλλαν (μετὰ τὸ 276 π.Χ.;), ὅπως καὶ ὁ "Αρατος. 'Ο "Αρατος μετέβη εἰς τὴν Συρίαν δι' ὀλίγα ἔτη, ἐπέστρεψε δὲ κατόπιν εἰς τὴν Μακεδονίαν.[3] Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι πιθανὸν ὁ 'Αλέξανδρος νὰ διέκοψε τὴν διαμονήν του εἰς τὴν Πέλλαν ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη προκειμένου νὰ ἐργασθῇ διὰ τὸν Πτολεμαῖον Β' εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν καὶ νὰ ἐπέστρεψε ἀργότερον. Διηρεύνησα τοὺς χρονολογικοὺς συνδυασμοὺς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων ἐκ νέου, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀπασχολήσω τὸν ἀναγνώστην μὲ τὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα. Δι' ἡμᾶς ἔχει κάποιαν σημασίαν τὸ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης: δὲν ὑπάρχει βάσιμος παράδοσις ἢ πειστικὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς προτεραιότητος τοῦ Ζηνοδότου.

Τὸ κύριον «Ζηνοδότειον ζήτημα» εἶναι βεβαίως ἄλλο : ποῖος ἦτο ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀξία τοῦ κριτικοῦ του ἔργου; Θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἐδημοσίευσε νέον κείμενον ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως ὡς καὶ γλωσσάριον, οὐδὲν ὅμως ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα ἢ μονογραφίαν. 'Ως ἐκ τούτου οἱ διάδοχοί του δὲν εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ μάθουν ἀπὸ πρώτης χειρὸς ποῖα ἦσαν τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὰ συμπεράσματά του. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, μολονότι δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι, ὅτι ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν προφορικὴν παράδοσιν τῆς διὰ ζώσης ἐξηγήσεως τοῦ Ζηνοδότου,[4] καταγραφεῖσαν ὑπὸ μαθητῶν αὐτοῦ

[1] Σουΐδ. λ. *Ζηνόδοτος 'Εφέσιος . . . ἐπὶ Πτολεμαίου γεγονὼς τοῦ Πρώτου.* 'Ο E. Rohde, *Γέγονε, Kleine Schriften* I (1901), 127 κ.ἑ., ἐπίστευε ὅτι ὁ Φιλιτᾶς ὡς καὶ οἱ μαθηταί του Ζηνόδοτος καὶ Θεόκριτος ἔχουν χρονολογηθῆ πολὺ πρωΐμως. 'Η πραγματικὴ δυσκολία εὑρίσκεται μόνον εἰς τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ 'Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἦτο «μαθητής» του. Αὐτὸ δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς τόσον πρωΐμων χρονολόγησιν τοῦ Ζηνοδότου, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 205.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 140 κ.ἑ.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

[4] Εἰς τὰ μεταγενέστερα γραμματικὰ συγγράμματα ὁ ὅρος ἦτο : *ἀπὸ φωνῆς*, Χοιροβ. ἐν Θεοδοσ. *'Ελλ. Γραμμ.* IV 1.103.3 καὶ IV 2.1.3 Hilg. Πρβλ. Rutherford, «Annotation» 31 κ.ἑ. καὶ τὰς παραπομπὰς τῶν Diels-Schubart καὶ Zuntz, σελ. 254, σημ. 3, κατωτέρω.

καὶ μεταβιβασθεῖσαν εἰς μεταγενεστέρας γενεὰς ἤ, ἐλλείψει τοιαύτης, ὅτι ἀπετόλμων ἰδίας αὐτῶν γνώμας περὶ τῶν βάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὴν συγκρότησιν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἁπλῶς ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἀρχαίων ὑπομνημάτων, σώζονται ἐνίοτε ὡρισμέναι ἐπιφυλακτικαὶ παρατηρήσεις τοῦ 'Αριστάρχου ἢ τῶν ἀριστάρχειων: *μήποτε . . . ὑπείληφεν* «ἴσως . . . ἤθελε . . . νὰ εἴπῃ».[1] Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων παραλείπονται. Μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι φιλόλογοι ἐδέχθησαν καθαρὰς εἰκασίας καὶ ἀμφίβολον προφορικὴν παράδοσιν ὡς μαρτυρίαν περὶ τῆς φιλολογίας τοῦ Ζηνοδότου. Δὲν εἶναι ἐπομένως περίεργον τὸ ὅτι ἐκ τοιούτων λαθῶν προέκυψε πλήρης συγχύσεως διάστασις νεωτέρων γνωμῶν περὶ Ζηνοδότου. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐπὶ ὀλισθηροῦ ἐδάφους, ὁσάκις ἐπαινοῦνται ἢ ἐπικρίνονται οἱ λόγοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριζε τὴν ἐργασίαν του ὁ Ζηνόδοτος. Εἰς περίπτωσιν ὡς τοῦ *Δ* 88 ἐπεκρίθη, διότι ἤλλαξε τὸ κείμενον «ἐπειδὴ δὲν ἁρμόζει εἰς θεὰν νὰ *προσπαθῇ* νὰ εὕρῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀναζητήσεώς της». 'Αλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἁπλῆν εἰκοτολογίαν. Πρώϊμος πτολεμαϊκὸς πάπυρος, δημοσιευθεὶς τὸ 1906,[2] συμφωνεῖ μὲ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ὁ Ζηνόδοτος εἶχε δεχθῇ (ὄχι ἐφεύρει) διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους ἀγνοοῦμεν.

Δὲν ὑπῆρχεν αὐθεντικὴ γραπτὴ παράδοσις τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζηνοδότου διὰ τὰς ἀλλαγὰς ἢ τὰς παραλείψεις ὁμηρικῶν στίχων. 'Αλλ' οἱ διάδοχοί του ἦσαν εἰς θέσιν νὰ παραβάλουν τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου πρὸς τὰ κείμενα ἄλλων χειρογράφων, δοθέντος ὅτι εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν πολὺ περισσότερα ἀντίγραφα ἢ ὅσα ὁ ἴδιος ὁ Ζηνόδοτος, καὶ ἠδύναντο ἐπομένως νὰ ἴδουν τὰς διαφορὰς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων καὶ εἰς τὰς γραφάς. 'Απὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ πίστις εἰς τοὺς ἰσχυρισμούς των.[3] 'Υπάρχει μάλιστα μία δυνατότης διερευνήσεως τῆς φύσεως τῶν παλαιοτέρων καὶ συγχρόνων ἀντιγράφων τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα ἠδυνήθη ἴσως νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Ζηνόδοτος. Παρέστη ἀνάγκη νὰ θίξωμεν ἐπανειλημμένως τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τούτου. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν ὑπῆρξε

[1] Σχολ. Α *A* 63, *B* 553, πρβλ. *ἴσως B* 641. *Λ* 548. *P* 134 (βλέπε κατωτέρω, σελ. 139, σημ. 3).

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 135.

[3] 'Ο G. M. Bolling εἰς τὰς ἐμπεριστατωμένας καὶ ἀξιολόγους μελέτας του, *The External Evidence* for Interpolation in *Homer* (1925), *The Athetized Lines of the Ilias* (1944), *Ilias Atheniensium* (1950), οὐδεμίαν δίδει πίστιν εἰς τὰ ποικίλα λεγόμενα τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν καὶ δὲν παραδέχεται ἐσωτερικὰς αἰτίας δι' ἀθετήσεις, ἁπλοποιεῖ ὅμως τὸ ζήτημα ὑπὲρ τὸ δέον, διότι ὑποθέτει ὅτι πᾶς στίχος ὕποπτος εἰς τὸν Ζηνόδοτον ἢ παραλειφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ (καὶ τῶν μεγάλων διαδόχων του) ἦτο ἀμάρτυρος ἢ πολὺ κακῶς μεμαρτυρημένος εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἀντίγραφα (πρβλ. κατωτέρω, σελ. 135)· παρὰ ταῦτα ἡ *Ἰλιὰς* του τοῦ 1950 προσφέρει πλήρη καὶ χρήσιμον θεώρησιν τῶν ἀθετήσεων καὶ παραλείψεων τοῦ Ζηνοδότου.

παραδοσιακὸν κείμενον τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ κατ' ἐπάγγελμα ἀπαγγέλλοντες ταῦτα, οἱ ραψῳδοί, ἔπρεπε νὰ μένουν πιστοί. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀττικοῦ κειμένου τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο πανταχοῦ ἔγκυρον.[1] Ὁ ποιητὴς Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὸν Ὅμηρον Κολοφώνιον, ἐξεπόνησε τὴν παλαιοτέραν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἔκδοσιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος.[2] Αἱ συχναὶ μνεῖαι του ὑπὸ συγγραφέων τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους,[3] παρουσιάζουν σημαντικὰς παραλλαγάς. Εἶναι δύσκολον νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ συμπεράσματα περὶ ὁμηρικοῦ κειμένου τοῦ τετάρτου αἰῶνος, δοθέντος ὅτι οἱ φιλόσοφοι, οἱ ρήτορες καὶ οἱ ἱστορικοὶ συχνὰ παραθέτουν ἀποσπάσματα ἀπὸ μνήμης, ἐνίοτε ὅμως αἱ παραθέσεις των συμφωνοῦν μὲ τοὺς πρώτους παπύρους.[4]

Αὐθεντικὰ τεμάχια ἀρχαίων βιβλίων μὲ ὁμηρικοὺς στίχους ὑφίστανται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πτολεμαϊκῆς περιόδου καὶ ἐφεξῆς. Ἀφ' ἧς ὁ J. P. Mahaffy ἤρχισε νὰ δημοσιεύῃ τοὺς *Flinders Petrie Papyri* τὸ 1891,[5] ἀποσπάσματα τοιούτων ἀρχαίων ἀντιγράφων ἐξηκολούθησαν νὰ ἐμφανίζωνται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Συγκρινόμενος πρὸς τὴν τεραστίαν ποσότητα τῶν ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος μ.Χ. γνωστῶν εἰς ἡμᾶς σήμερον ὁμηρικῶν παπύρων, ὁ ἀριθμός των (εἴκοσι περίπου) εἶναι πολὺ μικρός,[6] ἀλλ' ἡ σημασία των διὰ τὸ θέμα μας εἶναι σχετικῶς μεγάλη. Παρουσιάζουν εἰς ἐκπληκτικὸν βαθμὸν διαφορὰς ὄχι μόνον πρὸς τὴν μεσαιωνικήν μας παράδοσιν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μετὰ τὸ 150 π.Χ. παπύρους. Ἱκανὸς ἀριθμὸς νέων («προσθέτων») στίχων καὶ νέων γραφῶν ἀπαντοῦν παραλλήλως πρὸς ὀλίγας παραλείψεις.[7]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 6 - 8. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ritschl, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε μερικὰ καλὰ σημεῖα, κηλιδώνονται ἀπὸ τὴν γενικήν του θεωρίαν περὶ «πεισιστρατείου ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου», θεωρίαν ἡ ὁποία εἶναι ἐσφαλμένη.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 111-112.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 86 κ.ἑ. Περὶ τῶν καλουμένων λυτικῶν βλέπε σελ. 81 κ.ἑ. καὶ Excursus.

[4] Βλέπε Αἰσχίν. I 149 = Pap. Heidelberg σελ. 46,87 Gerhard, «Ptolemaische Homerfragmente», κατωτέρω, σημ. 7.

[5] Royal Irish Academy : *Cunningham Memoirs*, ἀριθμ. 8 κ.ἑ. (Dublin)· ἡ δημοσίευσις αὐτὴ ἐξώθησε τὸν A. Ludwig νὰ γράψῃ τὸ ἀντιρρητικὸν βιβλίον του *Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen* (1898).

[6] Ὁ Pack[2] καταγράφει 680 ὁμηρικοὺς παπύρους ἐπὶ συνόλου 3026 φιλολογικῶν παπύρων. Βλέπε Addenda.

[7] Οἱ Grenfell καὶ Hunt, *The Hibeh Papyri* I (1906) 67 - 75, ἤνοιξαν τὴν συζήτησιν τοῦ προβλήματος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς P. Hib. 19-23 (Πάπ. τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*. τοῦ 285 - 250 περίπου π.Χ.)· αἱ ὀλίγαι αὐταὶ ἐξαιρετικαὶ σελίδες εἶναι θεμελιώδεις καὶ μέχρι τοῦδε ἀναντικατάστατοι. G.A. Gerhard, «Ptolemaische Homerfragmente», *Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrussammlung IV* (1911), μετὰ σημαντικῶν νέων κειμένων καὶ χρησίμων ἑρμηνειῶν. Πρβλ. Homeri *Ilias* ἔκδ. T.W. Allen I (1931). Prolegomena 57, κ.ἑ., 194 κ.ἑ., P. Collart, «Les Papyrus de l' Iliade» ἐν P. Mazon,

Θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ παλαιὰ ταῦτα πτολεμαϊκὰ κείμενα δίδουν τὴν ἐντύπωσιν «χάους». Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ Ζηνοδότου, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι εἶχεν ἐνώπιόν του τόσον μέγαν ἀριθμὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διαφόρων ἀντιγράφων. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἠγνόησε τὰ προχείρως γεγραμμένα καὶ κυκλοφοροῦντα εἰς τὴν Αἴγυπτον ἰδιωτικὰ ἀντίγραφα, ὀλίγα δείγματα τῶν ὁποίων ἔχουν διασωθῆ, καὶ ὅτι κυρίως ἐπεθύμει νὰ ἀναζητῆ καλύτερα.

Αἰσθανόμεθα τὸν πειρασμὸν νὰ σκεφθῶμεν σχετικῶς τὸ ἐπίσημον ἀθηναϊκὸν ἀντίγραφον τῶν τραγικῶν ποιητῶν, τὸ ὁποῖον «ἀπεκτήθη» διὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην καὶ ἐβοήθησεν εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ κειμένου τῶν τραγῳδιῶν.[1] Ὑποθέτω μάλιστα ὅτι ἡ ἀνάμνησις ἀκριβῶς τοῦ βεβαιωμένου τούτου γεγονότος ἐξηγεῖ τὰς νεωτέρας ἐπινοήσεις ἑνὸς «ἀττικοῦ» κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπισήμου ἀντιγράφου τοῦ Ὁμήρου διὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Παναθηναίων. Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ὑφίσταται περὶ τοιούτου ἀντιγράφου εἰς οἱονδήποτε κείμενον τῆς *ἀρχαίας* λογοτεχνίας. Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ὅτι οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι ἐτήρησαν σιγήν, ἀκριβῶς διότι τὸ ἐχρησιμοποίησαν ὡς κυρίαν πηγὴν τῶν ἐκδόσεών των. Δέον ὅμως νὰ τονισθῆ ὅτι δὲν ὑφίσταται ἡ παραμικρὰ μαρτυρία μέχρι στιγμῆς εἴτε περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐγκύρου τινὸς ἀττικοῦ κειμένου τοῦ ἕκτου αἰῶνος εἴτε περὶ τῆς ἀφίξεως εἰς Ἀλεξάνδρειαν τοιούτου κειμένου τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Τοῦτο παραμένει ὡς μία ἐξ εὐαρίθμων ἀορίστων δυνατοτήτων. Πολλὰ ἀντίγραφα ἐκ πόλεων[2] ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἀκόμη καὶ ἐκ τῆς περιφερείας, ἐκ τῆς Μασσαλίας εἰς τὴν δύσιν καὶ τῆς Σινώπης εἰς τὰ βορειοανατολικά. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ζηνόδοτος, ἐξετάζων χειρόγραφα εἰς τὴν βιβλιοθήκην, ἐπέλεξεν ἓν κείμενον τοῦ Ὁμήρου, τὸ ὁποῖον ἐφάνη εἰς αὐτὸν ἀνώτερον οἱουδήποτε ἄλλου, ὡς κύριον ὁδηγόν του. Τὰς ἀτελείας τοῦ κειμένου τούτου δυνατὸν νὰ διώρθωσε ἐπὶ τῇ βάσει καλυτέρων γραφῶν ἄλλων χειρογράφων ὡς καὶ ἰδικῶν του εἰκασιῶν. Ὁ ὅρος *διόρθωσις* δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις. Εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον. Οἱ Ἰταλοὶ οὐμανισταὶ εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν παρομοίαν κατάστασιν κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν πολυάριθμα χειρόγραφα Λατίνων κλασσικῶν ἀνεκτήθησαν καὶ ἔπρεπε νὰ ἑτοιμάσουν τὰς ἐκδόσεις των. Ἐξέλεγον συνήθως ἕνα «codex pervetustus», τὸν ὁποῖον ἠκολούθουν καὶ ἐνίοτε διώρθωνον διὰ παραβολῆς πρὸς ἄλλους κώδικας ὡς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει

Introduction à l' Iliade (1942, ἀνατυπ. 1948) 37 - 74, χρονολογικὸς πίναξ σελ. 63 κ.ἑ. — Τὰ G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* (1934, ἀνατυπ. 1952) 220 κ.ἑ., καὶ H. Erbse, «Über Aristarchs Iliasausgaben», *Herm.* 87 (1959) 275 κ.ἑ., εἶναι ἐξαιρετικὰ βοηθήματα καὶ δίδουν καὶ περαιτέρω βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις. Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Bolling, βλέπε σελ. 128, σημ. 3.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 97.

[2] Βλέπε τὰς *ἐκδόσεις κατὰ πόλεις* ἀνωτέρω, σελ. 112.

τῶν ἰδικῶν των εἰκασιῶν. Δὲν ὑπῆρχε ὅμως κατὰ τὴν 'Αναγέννησιν «κεντρικὴ» βιβλιοθήκη ὡς τῆς 'Αλεξανδρείας. 'Εν πάσῃ δὲ περιπτώσει μία ἀναλογία δὲν δύναται βεβαίως παρὰ νὰ ὑποδείξῃ ἁπλῶς τί εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβῃ ἢ ἴσως τί ἦτο πιθανὸν νὰ συμβῇ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἰσχνὸν ἀποτέλεσμα, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, τῆς προκαταρκτικῆς μας διερευνήσεως τῆς φύσεως τῶν κειμένων τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, τῶν προσιτῶν εἰς τὸν Ζηνόδοτον διὰ τὴν *διόρθωσιν* αὐτοῦ. "Ας στραφῶμεν ἤδη πρὸς τὸ «κύριον» ἐκεῖνο ἐρώτημα[1] τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν ἀνωτέρω: ποίαν χρῆσιν ἔκαμε τῶν ἀντιγράφων τούτων ; 'Εξήτασε ἆρά γε μετὰ προσοχῆς τοὺς στίχους καὶ τὰς διαφόρους γραφάς των καὶ συνεκρότησε τὸ κείμενόν του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «ἀποδεικτικῆς» ταύτης μαρτυρίας ἢ μήπως ἐθεώρησε ὑπόπτους καὶ μάλιστα διέγραψε στίχους καὶ ἤλλαξε τὴν διατύπωσιν συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ αὐθαίρετον κρίσιν ;

'Ο καλύτερος τρόπος θὰ εἶναι νὰ ἐπιλέξωμεν ὀλίγα ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα καὶ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ ὅσον εἶναι δυνατὸν πληρέστερον. Δυνάμεθα νὰ ἀρχίσωμεν μὲ τὸ κείμενον δύο στίχων (*A* 4–5) τοῦ προοιμίου τῆς *'Ιλιάδος*. 'Η ἑρμηνεία τῆς βραχείας αὐτῆς ὁμηρικῆς προτάσεως θὰ ἀποκαλύψῃ ὅλας σχεδὸν τὰς δυσχερείας τοῦ νέου ἐγχειρήματος τοῦ Ζηνοδότου[2], τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε μὲ τὴν τόλμην καλῶς ἐφωδιασμένου σκαπανέως. 'Αποτελεῖ εὐτυχῆ συγκυρίαν τὸ ὅτι ἡ τοῦ πέμπτου αἰῶνος γραφὴ τοῦ *A* 5 εἶναι ἀπολύτως βεβαία βάσει σπανίας ὁμοφωνίας τῶν τριῶν τραγικῶν: Αἰσχ. *Ικ.* 800 κ.ἑ. *κυσὶν δ' ἐπειθ' ἕλωρα κἀπιχωρίοις/ὄρνισι δεῖπνον*, Σοφ. *'Αντ.* 29–30 (*νέκυν . . .*) *ἐᾶν δ' ἄκλαυτον, ἄταφον, οἰωνοῖς βοράν*,[3] Εὐρ. *"Ιων* 504 κ.ἑ. *πτανοῖς . . . θοίναν θηρσί τε φοινίαν δαῖτα*, *'Εκ.* 1078 *κυσίν τε φοινίαν δαῖτα*. "Ολοι πρέπει νὰ εἶχον ἐνώπιόν των τὸ κείμενον *αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν/οἰωνοῖσί τε δαῖτα* καὶ ὄχι τὸ σύνηθες κείμενον *οἰωνοῖσί τε πᾶσι*. Καὶ ἀκριβῶς *δαῖτα* ἔγραψεν ὁ Ζηνόδοτος εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, μολονότι τοῦτο μαρτυρεῖ μόνον ὁ 'Αθήναιος (*'Επίτ.* I 12 F).[4] 'Ο στίχος οὗτος

[1] Πρβλ. τὴν ἐξόχως πολύτιμον συζήτησιν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Pasquali, *Storia* 224 - 30.

[2] Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐτόλμησα νὰ ἐκλέξω τοὺς δύο αὐτοὺς στίχους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενόν των ὑπῆρξε ἐπὶ αἰῶνας τὸ ἀντικείμενον σφοδρῶν συζητήσεων. Παραπέμπω κατὰ προτίμησιν εἰς τοὺς A. Nauck, *Mélanges Gréco - Romains* III (1874) 9 - 14 καὶ IV (1880) 463, E. Schwartz, *Adversaria* (Index Gottingae 1908) 7 κ.ἑ., Pasquali, *Storia* 236 κ.ἑ. Πρβλ. τοὺς Leaf, Bolling, Von der Mühll ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χωρίου. A. Pagliaro, «Nuovi Saggi di critica semantica», «*Biblioteca di cultura contemporanea* 51 (1956) 8, 21, 35 κ.ἑ. Περὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ *A* 3 ὑπὸ τοῦ 'Απολλωνίου Ροδίου βλέπε κατωτέρω, σελ. 175.

[3] 'Αποκατασταθὲν ὑπὸ E. Fraenkel, *Mus. Helv.* 17 (1960) 238. Τὴν παρεμβολὴν τοῦ στίχου τοῦ Σοφοκλέους εἰς [Εὐρ.] *Φοιν.* 1634 ἀνεγνώρισε ὁ Valckenaer. Οἱ στίχοι Σοφ. *Αἴ.* 830, *Φιλ.* 957 δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ θέμα.

[4] *ἐπὶ μόνων τῶν ἀνθρώπων δαῖτα* (Εὐστ. σελ. 19.45 : *δαῖτας* 'Αθήν.) *λέγει ὁ ποιητής, ἐπὶ δὲ θηρίων οὐκ ἔτι. ἀγνοῶν δὲ ταύτης τῆς φωνῆς τὴν δύναμιν Ζηνόδοτος ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἐκδόσει γράφει· 'αὐτοὺς - δαῖτα', τὴν τῶν γυπῶν καὶ τῶν ἄλλων οἰωνῶν τροφὴν οὕτω*

εἰς οὐδένα ἐκ τῶν ὑφισταμένων πτολεμαϊκῶν παπύρων σώζεται, δὲν ὑπάρχει δὲ ἴχνος τῆς διαφόρου ταύτης γραφῆς εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ Σχόλιά μας, εἰς τὰ ὁποῖα σώζεται μόνον ἡ γραφὴ *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* ἄνευ περαιτέρω σχολίου.[1] Ὅ,τι ἀναγινώσκομεν προσέτι ἐκεῖ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀριστονίκου εἰς τὰ Σχολ. Ven. A, ὅτι ὁ Ζηνόδοτος *ἠθέτησε* τοὺς δύο στίχους 4 καὶ 5. Διετήρησε αὐτούς, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸ κείμενόν του, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶχε σημειώσει αὐτοὺς εἰς τὸ περιθώριον δι' «ὀβελοῦ».[2] Ὁ λόγος τοῦ ἐξοβελισμοῦ τῶν *A* 4–5 ἦτο ἴσως ὅτι εἶχον παραλειφθῆ εἰς ἀντίγραφόν του ἢ ὅτι τὰ συμφραζόμενα τοῦ ποιήματος, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐκδότου, ρέουν ὁμαλώτερον, ὅταν τὸ *ἐξ οὗ δή* ἕπεται ἀμέσως τοῦ *μῆνιν . . . ἣ . . . προΐαψε* καὶ ὄχι τοῦ *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή*. Χάρις εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου γνωρίζομεν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἀνέγνωσεν ἰδιάζον κείμενον τῶν δύο στίχων εἰς ἀρχαῖα ἀντίγραφα· ἀφ' ἑτέρου ἡ κλίσις του πρὸς τὴν σαφῆ συντακτικὴν δομὴν καὶ τὸ κατὰ τὸ δυνατὸν συνοπτικώτερον κείμενον προεκάλεσεν ἴσως τὴν ὑποψίαν του ὡς πρὸς τὴν γνησιότητά των.[3]

Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐπικριτῶν αὐτοῦ δύνανται ἐπίσης νὰ μᾶς διδάξουν κάπως περισσότερα περὶ Ζηνοδότου. Τὸ κριτικὸν σημεῖον (⩔ *διπλῆ περιεστιγμένη*) εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κώδικος Ven. A εἰς τὸν στίχον *A* 5 δεικνύει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἀπεδοκίμαζε τὴν γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου. Ἐκτὸς τούτου εἶναι ἴδιον τοῦ Ἀριστάρχου νὰ παρατηρῇ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, νὰ ἀπορρίπτῃ τὸ *δαῖτα* μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ζωοτροφῆς ὡς μὴ ὁμηρικόν,[4] καὶ νὰ κατηγορῇ τὸν Ζηνόδοτον δι' *ἄγνοιαν* (ὡς εἰς Σχολ. A εἰς *Δ* 88, *Σ* 247, *Ω* 528). Εἰς ἄλλην περίπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν ἡ Ἐπιτομὴ τοῦ Ἀθηναίου ἀποτελεῖ τὴν μόνην πηγὴν ἡμῶν, τὴν φορὰν αὐτὴν ἐν σχέσει πρὸς πολυσυζητημένον χωρίον περὶ τῆς χρήσεως λυχνιῶν κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, ἀπεδεί-

καλῶν, μόνου ἀνθρώπου χωροῦντος ⟨εἰς⟩ τὸ ἴσον ἐκ τῆς πρόσθεν βίας, διὸ καὶ μόνου τούτου ἡ τροφὴ δαὶς καὶ μοῖρα τὸ ἑκάστῳ διδόμενον (Soυῖδ, λ. *δαιτὸς ἐΐσης* II σελ. 14.5 Adler ex Athenaeo). Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐπιτομῆς, ὁ Εὐστάθιος, παραθέτει τὸ χωρίον τοῦτο δὶς ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς *Ἰλιάδα*, σελ. 19.45 (*A* 5) καὶ 256.8 (*B* 467).

[1] Ἀλλὰ βλέπε Εὐστ. κατωτέρω, σελ. 134.

[2] Περὶ τῶν κριτικῶν *σημείων* βλέπε κατωτέρω, σελ. 136.

[3] Φαίνεται ὅτι διέπραξε ἐξαιρετικὸν σφάλμα ὁ G. M. Bolling στερήσας τὸ ἔργον του *Ilias Atheniensium* τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (1950) τῶν δύο αὐτῶν στίχων ἐν ὀνόματι τῆς μηχανικῆς θεωρίας του· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν *γίνεται δὲ τὸ προοίμιον κόλον*, ὡς προειδοποίησαν τὰ Σχόλ. A. Συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὸν P. Von der Mühll, *Kritisches Hypomnema zur Ilias* (1952) 14 σημ. 5 ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ λυποῦμαι πάρα πολύ, διότι διαφωνοῦμεν ὡς πρὸς τὸ *δαῖτα*. Ἂν τὰ ἀντίγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀπολλώνιος, εἶχον τὴν γραφὴν *κεφαλὰς* ἐν στ. 3, ἔπρεπε οἱ στίχοι 4 - 5 νὰ ἀθετηθοῦν, βλέπε κατωτέρω, σελ. 175.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 131, σημ. 4. Τί ἐσκέφθη περὶ τοῦ *Ω* 43, ὅπου τὸ *δαὶς* εἶναι τὸ φαγητὸν τοῦ λέοντος δὲν γνωρίζομεν, διότι εἶναι πολὺ πενιχρὰ τὰ εἰς *Ω* Σχόλια. Ἴσως εἰς τὸ κείμενόν του δὲν ὑπῆρχε ἡ παρομοίωσις, ἴσως ὅμως καὶ νὰ εἶχε συντάξει *βροτῶν ἵνα δαῖτα*.

χθη ὅτι τὸ θέμα προέκυψεν ἐκ τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τοῦ *λύχνου* τοῦ Ὁμήρου. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὁλόκληρον τὸ κεφάλαιον τοῦ Ἀθηναίου (*Ἐπιτ.* ι 12 c - f), τοῦ ὁποίου παρεθέσαμεν μόνον τὸ τέλος, τὴν πολεμικὴν κατὰ τῆς γραφῆς τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὸ *A* 5, ἀγόμεθα ἀκόμη μακρότερον. Κύριον θέμα του ἀποτελεῖ μία λεπτομερὴς ἐξήγησις τοῦ ὁμηρικοῦ *δαιτὸς ἴσσης* (παρατίθενται οἱ στίχοι *θ* 98 καὶ *I* 225), στρεφομένη καὶ αὐτὴ κατὰ τοῦ Ζηνοδότου, ὁ ὁποῖος ἐξέλαβε τοῦτο (προφανῶς εἰς τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ) ὡς *δαιτὸς ἀγαθῆς*.[2] Ἡ προβαλλομένη ἀντίρρησις εἶναι ὅτι ἡ ἀληθὴς ἔννοια πρέπει νὰ εἶναι «γεῦμα εἰς ἴσας μερίδας».[3] Οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρωτογόνους ἐνδιεφέροντο δι' ἰσομερῶς μοιραζόμενα γεύματα, ὅπως ὑποδηλοῖ καὶ αὐτὸ τὸ οὐσιαστικὸν *δαίς*, τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ *δατεῖσθαι*, ἐσκεμμένη «διανομή». Δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ εἴτε δι' ἀπολιτίστους εἴτε διὰ ζῶα. Αὐταὶ αἱ προτάσεις περὶ πρωτίμου πολιτισμοῦ ἀποδίδουν περιπατητικὸν ἦχον· ἀντικατοπτρίζουν τὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Δικαίαρχος παρηκολούθησε τὸν «βίον τῆς Ἑλλάδος»[4] ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς ἱστορίας μέχρι τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου ἀποτελεῖ μέρος μόνον μακροῦ ἀποσπάσματος *Περὶ τοῦ τῶν ἡρώων καθ' Ὅμηρον βίου*,[5] εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶμεν περιπατητικὰς ἀρχαιογνωστικὰς σπουδὰς μὲ ἑρμηνείας ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν.[6] Εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ γραμματικός, ὁ ὁποῖος ἀπεδοκίμασε μίαν γραφὴν εἰς τὸ κείμενον (*δαῖτα*) καὶ τὴν ἐξήγησιν ἄλλης λέξεως εἰς ὁμηρικὸν γλωσσάριον (*ἴσσης*), ἐχρησιμοποίησε περιπατητικὴν διδασκαλίαν διὰ τὰ ἐπιχειρήματά του· τοῦτο ἀποτελεῖ λίαν εὐπρόσδεκτον παράδειγμα[7] τῆς σχέσεως τῆς νέας φιλολογίας, ἡ ὁποία ἐπεζήτει νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν καὶ νὰ ἐξεύρῃ τὴν ἀληθῆ ταύτης ἔννοιαν, πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν παράδοσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων ἐθίμων καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν.

Διστάζω νὰ προχωρήσω περισσότερον. Ὁ Ἀρίσταρχος εὐθύνεται ἀναμφιβόλως διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς γραφῆς *δαῖτα* τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ τοῦ Ζηνοδότου διὰ τοῦ *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφά μας. Ἀλλ' οὐδεμία

[1] *Stud. It.* 27 - 28 (1956) 427 = *Ausgewählte Schriften* 2 κ.ἑ.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 134. Πρβλ. Ἡσ. *ἴσον· ἀγαθόν*, Σχολ. T Ω 69 *ἴσης*] . . . *ἢ τῆς ἀγαθῆς, ὡς καὶ σφιν δαῖτ' ἀγαθὴν'* (Ψ 810). Βλέπε ἐπίσης Εὐστ. 1401. 56 κ.ἑ. (α 138) ὁ ὁποῖος παραθέτει τὸν Ἀθήναιον.

[3] Ἀπολλ. Σοφ. σελ. 64.31 *ἴσης· πρὸς ἴσον ἑκάστῳ διδομένης*, δίδων τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἀριστάρχου.

[4] Fr. 59 Wehrli (*Die Schule des Aristoteles I*, 1944) ἐν Ζηνόβ. Ἀθ. III 62 Miller, *Mélanges* σελ. 372 καὶ [Πλουτ.] *proverb.* cod. Laur. ἀριθμ. 18 Crusius (ὁ Wehrli παραθέτει μόνον τὴν κοινὴν παράδοσιν).

[5] Ἀθήν. I 8 E κ.ἑ. = κεφάλαια 15 - 24 καὶ κατωτέρω.

[6] Πρβλ. Robert Weber, «De Dioscuridis *Περὶ τῶν παρ' Ὁμήρῳ νόμων* libello», *Leipziger Studien zur class. Philologie* XI (1888) 87 κ.ἑ., ἰδίως 112 κ.ἑ.=Dioscor. fr. 34, 130 κ.ἑ. περὶ Ἀριστάρχου, 131 κ.ἑ. περὶ Περιπατητικῶν. E. Schwartg, *Adversaria* (1908) 8.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 123.

μνεία ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν,[1] εἰς τὰ Σχόλιά μας. Μόνον ὁ Εὐστάθιος μνημονεύει ρητῶς τὴν διάφορον γραφὴν *πᾶσι : δαῖτα*·[2] ὑποστηρίζει μάλιστα τὸ *πᾶσι* ἀπορρίπτων τὸ *δαῖτα*. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν εἶχε ἀντιληφθῆ κατὰ τὸν Εὐστάθιον ὅτι τὸ *πᾶσι ἐλέχθη καθ' ὑπερβολήν* (ὡς τὸ *μύριοι* εἰς τὸ *B* 468). Κατόπιν τούτου, «ἐξέβαλε *(ἐξῶσε)*» τὸ *πᾶσι* καὶ «ἔγραψε ἀντ' αὐτοῦ *(ἀντέγραψε)*» τὸ *δαῖτα*. Τὸ λάθος τοῦτο τοῦ Εὐσταθίου ἢ τῆς πηγῆς αὐτοῦ εἶναι ἄξιον μνείας, ὡς τυπικὸν τῆς τάσεως νὰ ἐπινοῆται κάποιος λόγος διὰ τὰς «εἰκασίας» τοῦ Ζηνοδότου καὶ νὰ κατηγορῆται οὗτος δι' αὐθαίρετον ἀλλαγὴν τοῦ ὀρθοῦ κειμένου τῆς παραδόσεως. Κατὰ τὸν Εὐστάθιον, τὸ *πᾶσι* ἦτο ἡ ἀρχικὴ γραφή. Ἡμεῖς ἐν τούτοις οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς προελεύσεώς της: ἐὰν δηλαδὴ ἀποτελῇ ἀρχαίαν διάφορον γραφὴν ἢ ἀλλαγὴν τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. ὀφειλομένην εἰς περιπατητικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐτυμολογίαν,[3] ἢ μεταγενεστέραν εἰκασίαν.[4] Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ τελευταία αὕτη ἐρώτησις παραμείνῃ ἀναπάντητος, πρέπει νὰ εἴμεθα ἱκανοποιημένοι διὰ τὸν πλοῦτον τῶν πληροφοριῶν περὶ Ζηνοδότου, τὸν ὁποῖον ἐκερδίσαμεν ἐκ τῆς συζητήσεως δύο στίχων τῆς *Ἰλιάδος*.

Εἰς τὸ *A* 5 ὁ Ζηνόδοτος ἠκολούθησε γραφὴν τοῦ πέμπτου αἰῶνος σωζομένην εἰσέτι εἰς τὸ κείμενον τριῶν τραγῳδιῶν. Ἀθετῶν τοὺς *A* 225–33 (Σχολ. A *ἠθέτηκε*) ἐπηρεάσθη ἀπὸ ἀντίγραφον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον εἶχε παραλείψει τοὺς στίχους τούτους λόγῳ τῶν ἐπικρίσεων τοῦ Πλάτωνος (*Πολ.* 389 E)· οἱ στίχοι *Π* 432–58,[5] δριμέως κατακριθέντες ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος (*Πολ.* 388 C D), εἶχον πιθανῶς παραλειφθῆ εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀντιγράφων τοῦ Ζηνοδότου, δι' ὃ καὶ διέγραψε αὐτοὺς ἐξ ὁλοκλήρου. Εἶναι τοὐλάχιστον πιθανώτερον[6] ὅτι ὑπῆρ-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

[2] Εὐστ. σελ. 256.8 εἰς *B* 467, ὄχι εἰς *A* 5 σελ. 19.45· φαίνεται ὅτι τὸ μοναδικὸν χωρίον διέλαθε τὴν προσοχὴν ἐντὸς τῆς ἐκτενοῦς φιλολογίας περὶ τοῦ *A* 5, διότι δὲν συνεδέθη μετὰ τοῦ στίχου αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ *B* 467. Ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι προσωπικὴ παρατήρησις τοῦ μητροπολίτου, ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ζηνοδότου.

[3] Ὁ E. Schwartz, *Adversaria* 8, ἐπίστευσε εἰς τοιαύτας ἀποκαταστάσεις «in quibus propter illud veriloquium *δαῖτα* in *πᾶσι* mutatum erat» καὶ ἠκολούθησε αὐτὸν ὁ Pasquali, *Storia* 237.

[4] Ἀληθῶς, τὸ *πᾶσι* εἶναι μᾶλλον ὕποπτον παραπλήρωμα, ὡς εἰς πλείστας θέσεις εἶναι τὸ *πᾶς* καὶ τὸ «omnis», βλέπε G. Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», *NGG* 1949, Phil-hist. Kl. N. 7, σελ. 173 κ.ἑ. μετὰ περαιτέρω παραπομπῶν. Ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Call. fr. 110.77 ὑπὸ τοῦ Κατούλλου ἡ «ὕποπτος» λέξις «omnibus» εἶναι ἴσως παραπλήρωμα τοῦ μεταφραστοῦ καὶ ὄχι φθορά.

[5] Σχολ. A *Π* 432 *Z. καθόλου περιγράφει τὴν ὁμιλίαν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας.* Σχολ. T *παρὰ Z. οὐκ ἦν ὁ διάλογος τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διός.* Περὶ τοῦ *περιγράφειν* βλέπε G.N. Bolling, *The External Evidence for Interpolation in Homer* (1925) 48 κ.ἑ.· περὶ τοῦ *μεταγράφειν* βλέπε κατωτέρω, σελ. 139, σημ. 2. Διὰ τὴν ὁρολογίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πᾶν ἄλλο εἶναι παρὰ σταθερά, βλ. τὸν J. Baar, *Index zu den Ilias - Scholien* (1961).

[6] Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀκολουθῶ τὸν E. Schwartz, *Adversaria* (1908) 6, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐδικαίωσε τὸν Ζηνόδοτον· βλέπε καὶ Bolling, ἔνθ' ἀνωτ. 32 κ.ἑ., R. Merkelbach, *Gnom.* 23 (1951) 376.4.

ξε τοιαύτη ἐνδιάμεσος πηγὴ παρὰ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἐπικρίσεις τοῦ Πλάτωνος εἶχον τοιοῦτον ἄμεσον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ Ζηνοδότου. Τέλος διεπιστώθη ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὸν πάπυρον *Hibeh* 20 τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ *Δ* 89. Εἰς τὰ ἡμέτερα Σχολ. Α εἰς *Δ* 88 ἐπενοήθη μία εὔλογος αἰτία διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου τροποποίησιν τοῦ 88 καὶ παράλειψιν τοῦ 89, ἐπετιμήθη δὲ οὗτος διὰ τὴν *ἄγνοιάν* του[1]. Σήμερον ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἀντίγραφα τῆς *Ἰλιάδος* κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἄνευ τοῦ ὡς ἄνω στίχου.[2]

Τὰ τρία ταῦτα παραδείγματα ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου ἐβασίσθη ἐπὶ ἐγγράφων στοιχείων, δεικνύουν πόσον ἀδίκως κατηγορήθη ὑπὸ ἀρχαίων κριτικῶν, καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐκείνων φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἠκολούθησαν, ὅτι προέβη εἰς αὐθαιρέτους ἀλλαγὰς ἐκ σφαλερῶν ἐσωτερικῶν λόγων. Ἀφ' ἑτέρου τὸ γεγονὸς ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθοῦν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὴν ἐπικίνδυνον γενίκευσιν ὅτι *οὐδέποτε* ἐτροποποίησε τὸ παραδοσιακὸν κείμενον ἄνευ ἐξωτερικῆς μαρτυρίας. Πράγματι ὑπεθέσαμεν ἤδη ὅτι δύο στίχοι τοῦ προοιμίου τῆς *Ἰλιάδος*, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ὑπῆρχον εἰς παλαιότερα ἀντίγραφα, *ἠθετήθησαν* ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου δι' ἐσωτερικοὺς λόγους.[3] Ὑπάρχουν καὶ μερικαὶ ἄλλαι περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὴ παρομοία βάσις. Ἀναφέρομαι εἰς τοὺς *Λ* 78–83,[4] *M* 175–81, *P* 134–6.[5] Ἡ ἐντύπωσίς μου εἶναι ὅτι τοιούτου εἴδους ἀλλαγαὶ εἶναι ἀσυγκρίτως σπανιώτεραι τῶν ἄλλων. Πέραν ὅμως ὡρισμένης πιθανότητος ἀδυνατοῦμεν νὰ προχωρήσωμεν.

Θὰ ἀπετέλει ἀπαράδεκτον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νέας φιλολογίας, ἂν ὁ Ζηνόδοτος, «ἐπικὸς ποιητὴς ὁ ἴδιος, εἶχε ἐνίοτε παρεμβάλει ἰδικούς του στίχους διὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ νόημα». Ἡ ἐκπληκτικὴ αὕτη δήλωσις τοῦ Sandys[6] εἶναι ἀβάσιμος. Θὰ ἦτο κωμικὸν διὰ πρῶτον *διορθωτὴν* τοῦ γνησίου ὁμηρικοῦ κειμένου νὰ παίξῃ τὸν ρόλον τῶν δυσφημισμένων *διασκευαστῶν*, ὡς οὗτοι ὠνομάζοντο.[7]

Κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν πολλῶν προβλημάτων τῶν συνδεομένων μὲ τὸ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 132 περὶ τοῦ *ἄγνοια*.

[2] *Hibeh Papyri I* (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 129, σημ. 7) σελ. 75 καὶ 87.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 131 κ.ἑ.

[4] Pasquali, *Storia* 228 κ.ἑ.

[5] G. Jachmann ἔνθ' ἀνωτ. 174 κ.ἑ.

[6] I. 120 ἄνευ οὐδεμιᾶς παραπομπῆς· φαίνεται ὅτι ἐπαναλαμβάνει μίαν φράσιν τοῦ H. Düntzer, *De Zenod. Stud. Hom.* (1848) 157 «versus . . . quosdam quos ipse finxit, inseruit» συνοδευομένην ὑπὸ ὀλίγων ἀσθενεστάτων ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα μὲ ἐπιδεξιότητα ἀνεσκεύασε ὁ N. Wecklein, Über Zusätze und Auslassung von Versen im homerischen Texte», *Sitz. Ber. Bayer. Akad.*, Philos.-philol. kl. Jg. 1918, 7. Abh. S. 72 κ.ἑ.

[7] Βλέπε K. Lehrs, *De Aristarchi Stud. Hom.*[3] 329 κ.ἑ.

κείμενον καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ *A* 5 ἐμνημονεύθη τὸ γλωσσάριον τοῦ Ζηνοδότου.[1] Μολονότι τὸ ὑλικόν μας ἔχει αὐξηθῆ κατὰ πολὺ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ F.A. Wolf, ὁ ἰσχυρισμός του (Prolegomena, σελ. CCXV), ὅτι δὲν ὑπάρχει ἴχνος φιλολογικοῦ σχολίου γραφέντος ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου, ἰσχύει πάντοτε. Αἱ ὀλίγαι περιπτώσεις ἐπικῶν λέξεων, τὰς ὁποίας λέγεται ὅτι ἐξήγησε ὁ Ζηνόδοτος, δυνατὸν ἐνίοτε νὰ προέρχωνται ἐκ σημειώσεων μαθητῶν αὐτοῦ κατὰ τὰς παραδόσεις του, ἄλλως πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν *Γλωσσῶν*, τῶν ὁποίων ὄχι μόνον ὁ τίτλος ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλφαβητικὴ διάταξις εἶναι μεμαρτυρημένη.[2] Ἀπὸ ἀπόψεως στόχου, τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ ἦτο βραχύτερον τῶν *Ἀτάκτων* τοῦ διδασκάλου του Φιλιτᾶ,[3] ἐπειδὴ αἱ ὀλίγαι παραθέσεις του ἀναφέρονται εἰς ἐπικοὺς καὶ λυρικοὺς ἴσως ποιητὰς μόνον, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἦτο πιθανῶς εὐχρηστότερον λόγῳ τῆς νέας διατάξεώς του. Ἀπετέλει ὑπόδειγμα διὰ τὸ μέλλον· τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἐπινόησιν τοῦ *ὀβελοῦ* ὡς κριτικοῦ σημείου, τὸ ὁποῖον συνηντήσαμεν ἤδη ἀσχολούμενοι μὲ τὸ προοίμιον τῆς *Ἰλιάδος*.[4] Ἡ ἐμφάνισις τοῦ πρώτου τούτου *σημείου*, τὸ ὁποῖον ἠκολούθησαν πολλὰ ἄλλα, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἁπλῶς ὡς εἰσαγωγὴ ἑνὸς χρησίμου τεχνικοῦ βοηθητικοῦ μέσου. Ἦτο ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκδότης παρεῖχε εἰς τὸν σοβαρὸν ἀναγνώστην καὶ ἐπιστήμονα τὴν δυνατότητα νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀπόφασίν του κατὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν κατήργει τοὺς στίχους, περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων ἀμφέβαλλε, ἀλλὰ διετήρει τούτους εἰς τὴν οἰκείαν ἐντὸς τοῦ κειμένου θέσιν, σημειῶν ὅμως αὐτοὺς εἰς τὸ περιθώριον διὰ τοῦ ὀβελοῦ. Ἐξέφραζε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην καὶ ἔδιδε τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ τὴν ἐλέγξῃ. Οἱ πρῶτοι πτολεμαϊκοὶ πάπυροι μὲ τὴν ποσότητα τῶν «προσθέτων στίχων», τῶν *πολυστί-*

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

[2] H. Pusch, «Quaestiones Zenodoteae», *Dissertationes Philologicae Halenses XI* (1890) 188 κ.ἑ.· 11 ἀποσπάσματα σελ. 191 κ.ἑ. Fr. I = Schol. *MHQR.* γ 444 *Ζηνόδοτος δὲ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ* $\overline{\delta}$ *γλώσσαις τίθησι τὴν λέξιν (δαμνίον ὄχι ἀμνίον)*, πρβλ. Ἡσυχ. λ. *δάμνια* (sic)· *θύματα, σφάγια*· πρβλ. H. Erbse, Homerscholien und hellenistische Glossare bei Apollonius Rhodios», *Herm.* 81 (1953) 180.—Ἡ πραγματεία ἡ διασωθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον *Ζηνοδότου Φιλεταίρου Περὶ διαφορᾶς φωνῶν ζῴων*, ἢ ὑπὸ παρομοίους τίτλους, ἢ ἀνωνύμως, εἰς πλεῖστα χειρόγραφα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ *Γλωσσάριον* τοῦ Ζηνοδότου τοῦ Ἐφεσίου, βλέπε τὴν σημείωσίν μου εἰς Call. fr. 725. Ἡ παραπλανητικὴ παρατήρησις ἐν Schmidt-Stählin, *Gesch. d. griech.* Lit. II I[2] (1920) 260.4 εἶναι κατάλοιπον ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ W. Christ (1888).

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107 κ.ἑ.

[4] *Περὶ Ἀριστάρχου σημείων Ἰλιάδος* fragmentum, *Schol. Il.* ἔκδ. Dindorf I (1875) σελ. 1. 11 *τὸν δὲ ὀβελὸν ἔλαβεν ἐκ τῆς Ζηνοδότου διορθώσεως*. Περὶ τῶν ἄλλων σημείων βλέπε κατωτέρω, σελ. 213 κ.ἑ. Ἂν εἶναι γεγονὸς — ὡς ὀφείλομεν πρὸς τὸ παρὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι — ὅτι ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος πράγματι ἐσημείωσαν ὡρισμένους στίχους τοῦ κειμένου διὰ κριτικῶν σημείων, ἀλλ' οὐδὲν ὑπόμνημα ἔγραψαν, τότε τοῦτο ἀποτελεῖ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς νέας θεωρίας τοῦ E. G. Turner (*Chronique d'Égypte* 37 [1962] 149 κ.ἑ.) συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ὕπαρξις κριτικῶν σημείων εἰς ἓν κείμενον συνεπάγεται πάντοτε καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀντιστοίχου ὑπομνήματος.

χων, ἀπεκάλυπτον σαφέστερον πάσης προγενεστέρας σκέψεως πόσον ἐπειγόντως ἀναγκαία ἦτο ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν παρεμβολῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου.

Πολὺ μικροτέραν σημασίαν ἔχει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ διαίρεσις ἑκάστου τῶν δύο ὁμηρικῶν ποιημάτων εἰς εἴκοσι τέσσαρα βιβλία καὶ ἡ χρῆσις τῶν εἴκοσι τεσσάρων γραμμάτων τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δι' ἕκαστον βιβλίον ὀφείλονται εἰς τὸν Ζηνόδοτον. Κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια ἀναφέρονται δι' εἰδικῶν τίτλων: *Διομήδους ἀριστεία* ('Ηρόδοτος), *σκήπτρου παράδοσις, νεῶν κατάλογος* (Θουκυδίδης), *Λιταί, τειχομαχία* (Πλάτων), *Ἄλκίνου ἀπόλογοι* (Πλάτων, 'Αριστοτέλης). Πρῶτος ὁ Lachmann[1] ὑπέβαλεν τὴν ἰδέαν, ὅτι εἰς τὸν Ζηνόδοτον ἴσως ὀφείλεται ἡ διαίρεσις αὕτη, ἀφοῦ ὁ 'Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ 'Αρίσταρχος ἀποκλείονται, διότι ἐθεώρουν τὸ ψ 296 ὡς τέλος τῆς *'Οδυσσείας* καὶ ἑπομένως δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι οἱ πρωτεργάται τοῦ παραδοσιακοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ ψ 372 καὶ ω 1. Εἶναι ὅμως ἀσφαλέστερον ἴσως νὰ μὴ συναγάγωμεν τοιοῦτον συμπέρασμα ἐκ τοῦ λίαν προβληματικοῦ Σχολίου ψ 296 περὶ τοῦ *πέρατος* ἢ *τέλους τῆς 'Οδυσσείας*, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ χρειασθῇ νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ 'Αριστοφάνους.[2] Δύο μεταγενέστερα ἀρχαῖα χωρία ἀποδίδουν τὴν διαίρεσιν εἰς τὸν κύκλον τοῦ 'Αριστάρχου.[3] Οἱ πάπυροι ἐφαίνετο νὰ ἐπιβεβαιοῦν τὴν χρονολόγησιν αὐτήν, ἐπειδὴ ἐν πρώτοις πρὸ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. δὲν ὑπῆρχε σαφὴς βεβαίωσις διαιρέσεως εἰς βιβλία, ἡ ὁποία νὰ ἐσημειώνετο διὰ κενοῦ μεταξὺ δύο στίχων, διὰ παραγράφου εἴτε διὰ κορωνίδος.[4] 'Αλλ' εἶναι ἴσως ἁπλῶς πιθανὸν ὅτι ὁ ἀρχαιότε-

[1] K. Lachmann, «Über Zenodots Tagberechnung der Ilias», *Berichte über die Verhandlungen der Akademie der Wissenschaften* (1846) 30 = *Betrachtungen über Homers Ilias*,[2] (1874) 93, «εἶναι ὁπωσδήποτε σφάλμα, νὰ προγραφῇ εἰς αὐτοὺς (δηλ. τὸν 'Αριστοφάνη καὶ τὸν 'Αρίσταρχον) καὶ ὄχι π. χ. εἰς τὸν Ζηνόδοτον ἢ ἄλλον προγενέστερον ὁ παιδαριώδης χωρισμὸς καὶ τῶν δύο ἔργων κατὰ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφοῦ ἡ ὡριμωτέρα κριτικὴ ἔκλειε τὴν 'Οδύσσειαν εἰς τὸ ψ 296». 'Η ἀξιωματικὴ αὐτὴ διατύπωσις ἀμέσως ἐπηρέασε τὸν Düntzer (1848) καὶ πολλοὺς ἄλλους. Κατὰ τῶν σκεπτικιστῶν ὁ Wilamowitz, *Hom. Untersuch.* (1884) 369, ἐχρησιμοποίησε τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα (ἄνευ μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ Lachmann) σθεναρῶς τασσόμενος ὑπὲρ τοῦ Ζηνοδότου· βλέπε καὶ *Die Ilias und Homer* (1916) 32 «ohne Frage Zenodot». Οὕτω ὅτι ἡ διαίρεσις ἦτο ἔργον του ἐθεωρεῖτο σχεδὸν ἀποδεδειγμένον γεγονὸς διὰ τὰ ἐγχειρίδια (Susemihl, Christ-Schmid, Sandys, κτλ.).

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 209 κ.ἑ.

[3] [Πλουτ.] *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως Ὁμήρου* II 4 σελ. 25.22 κ.ἑ. Wil. *ποιήσεις δύο, 'Ιλιὰς καὶ 'Οδύσσεια, διῃρημένη ἑκατέρα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν στοιχείων, οὐχ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τῶν περὶ 'Αρίσταρχον.* Εὐστ. σελ. 5.29 (ἀφοῦ ἀνέφερε τὴν περὶ Πεισιστράτου παράδοσιν) *γραμματικοί . . . ὧν κορυφαῖος ὁ 'Αρίσταρχος καὶ μετ' ἐκεῖνον* (sic) *Ζηνόδοτος . . . κατέτεμον αὐτὸν εἰς πολλά . . . ὀνομάσαι τὰς τομὰς τοῖς ὀνόμασι τῶν εἴκοσι τεσσάρων στοιχείων.*

[4] Wendel, *Buchbeschreibung* 49,57. 'Ο W. Lameere, «Aperçus de paléographie Homérique», *Les Publications de Scriptorium* IV (1960) 44 κ.ἑ. δίδει ἀνασκόπησιν μέχρι τοῦ 1960.

ρος τῶν διασωθέντων παπύρων τῆς Ὀδυσσείας, ὁ ὁποῖος σημειώνει τὸν στίχον 400 τοῦ βιβλίου κ διὰ τοῦ γράμματος Δ εἰς τὸ περιθώριον, δεικνύει τὴν ὕπαρξιν τῆς συνήθους διαιρέσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ἴσως πρὸ τοῦ Ζηνοδότου.[1] Τὸ ζήτημα τῆς διαιρέσεως εἰς εἴκοσι τέσσαρα βιβλία δὲν ἔχει λυθῆ ἀκόμη ὁριστικῶς, εἴτε διὰ μαρτυριῶν εἴτε δι' ἐπιχειρημάτων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ζηνόδοτον. Ἓν μόνον γεγονὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀρκετὰ βέβαιον: μετὰ τὸν Ἀρίσταρχον, ἀκριβῶς πότε ἀγνοοῦμεν, ἡ διαίρεσις ἀποτελεῖ κοινὸν φαινόμενον εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, τοῦτο δὲ συμπίπτει μὲ τὴν ἀποδοχὴν ἑνὸς σταθερώτερον καθιερωμένου ὁμηρικοῦ κειμένου.

Αἱ ὁμηρικαὶ μελέται τοῦ Ζηνοδότου περιελάμβανον πιθανῶς καὶ πραγματείαν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν εἰς τὴν Ἰλιάδα[2] ὡς καὶ *βίον* τοῦ Ὁμήρου.[3] Ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀντιμάχου, προετάσσετο ἴσως τοῦ κειμένου.[4] Τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου ἦσαν δι' αὐτὸν ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια*. Ἔχει μεγίστην σημασίαν δι' ὁλόκληρον τὸ μέλλον τὸ ὅτι οἱ πρῶτοι μεγάλοι φιλόλογοι ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους[5] καὶ ἀπεδέχθησαν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα, ὡς ὁμηρικά, διέφερον τῆς λοιπῆς ἐπικῆς ἀφηγηματικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς μὴ ὁμηρικήν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ *κρίσις* εἶχε ἤδη γίνει κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ὡς θὰ ἴδωμεν, οἱ νέοι *κριτικοὶ* εἶχον ὡς ὑψηλοτέραν καὶ ἐξοχωτέραν ἀποστολὴν αὐτῶν νὰ προβοῦν εἰς τὴν *κρίσιν ποιημάτων*.

Ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς *Θεογονίας* τοῦ Ἡσιόδου ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἓν μόνον μικρὸν ἴχνος ἔχει παραμείνει, ἡ γραφή του *Τερμησοῖο* ἀντὶ *Περμησσοῖο*.[6] Ἡ ἑρμηνεία του ὅτι *χάος* σημαίνει τὸν *κεχυμένον ἀέρα*, «τὴν γύρω χυμένην ὁμίχλην», ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Ἡσίοδον (Σχολ. Ἡσίοδ. *Θεογ.* 116) καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς

[1] *P. Sorbonne inv.* 2245 ἔκδ. O. Guéraud, *Rev. Ég. Anc.* I (1925) 8 κ.ἑ. = Pack² ἀριθμ. 1081. Ὀφείλω τὴν παραπομπὴν αὐτὴν εἰς τὴν κ. West, ἡ ὁποία ἐπανεξήτασε τοὺς πρωϊμους πτολεμαϊκοὺς παπύρους, βλέπε Addenda εἰς τὴν σελ. 129.6.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 137, σημ. 1, Lachmann.

[3] Εἰς τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν συγγραψάντων περὶ τοῦ *Βίου* τοῦ Ὁμήρου ἐν Τατιανοῦ *Πρὸς Ἕλληνας λόγος* κεφ. 31 (σελ. 31.24 Schwartz), ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Θεαγένους (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11) ὁ Ζηνόδοτος εἶναι μετὰ τοὺς Περιπατητικοὺς ὁ πρῶτος τῶν *γραμματικῶν* (βλέπε καὶ Call. fr. 452).

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 86 κ.ἑ.

[6] Σχόλ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* 5 (Flach) *ἐν δὲ τοῖς Ζηνοδοτείοις γράφεται Τερμησοῖο* (s i c)· πρβλ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* ἔκδ. F. Jacoby (1930) σελ. 46 κ.ἑ. καὶ 74 κ.ἑ. καὶ Call. fr. 2 a, 20 (Add. II) καὶ fr. 696. Πρὸς τὸ *ἐν ταῖς* (ὄχι *τοῖς*) *Ζηνοδοτείοις* παράβαλε Ἀπολλων. Δύσκ. *Ἀντων.* σελ. 110.12 Schn. *ἐν ταῖς Ζηνοδοτείοις διορθώσεσι* sc. Homeri. Ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι ἀπίθανον ὁ Ζηνόδοτος νὰ συνέθεσε εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὁμήρου πλείονας τῆς μιᾶς ἐκδόσεως (βλέπε A. Ludwich, *Aristarch* I 5, καὶ Ἀπολλων. Δύσκ. τόμ. III (1910), Index σελ. 288 ἐν λ. Ζηνόδοτος) εἶναι τοῦτο ἔτι ὀλιγώτερον πιθανὸν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡσιόδου.

τὸν Βακχυλίδην (ν 27, κατὰ τὸν ὁποῖον σημαίνει «τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀέρος»), ἀπετέλει πιθανῶς μέρος τοῦ γλωσσαρίου του. 'Ο 'Αριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του κατὰ τὰς λογοτεχνικὰς αὐτῶν ἐρεύνας ἠσχολήθησαν ἐνίοτε μὲ ἡσιόδεια προβλήματα: τὴν σχετικὴν χρονολογίαν 'Ησιόδου καὶ 'Ομήρου, τὴν αὐθεντικότητα ὡρισμένων ποιημάτων του, ἀρχαιογνωστικὰ θέματα.[1] Δὲν γνωρίζομεν πάντως ἔκδοσιν προγενεστέραν τῆς τοῦ Ζηνοδότου, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἶχε εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ συλλεγέντα χειρόγραφα, οὔτε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐὰν ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιεῖχεν ἄλλα ἡσιόδεια κείμενα πλὴν τῆς *Θεογονίας*. 'Ο "Ομηρος ἦτο ἀπαράμιλλος. Μετ' αὐτὸν ὁ 'Ησίοδος ἦτο εὐνοούμενος τῶν μεγάλων ποιητῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἰδίως τοῦ 'Αράτου καὶ τοῦ Καλλιμάχου. Τὸ ὄνομά του ἀπετέλει μάλιστα εἶδος προγράμματος διὰ τὴν νέαν ποίησιν, ὅπως συνέβαινε μὲ τὰ *Αἴτια* τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο προσέδωσεν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου πρῶτον κριτικὸν κείμενον τοῦ Βοιωτοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Δύο βραχεῖαι σημειώσεις ἐν τοῖς Σχολίοις τῶν ἐπινίκων τοῦ Πινδάρου εἰς 'Ολυμπιονίκας δεικνύουν τὴν ὕπαρξιν δύο διαφόρων γραφῶν τοῦ Ζηνοδότου: Ι 4 *ἀκροθίνια* ἀντὶ *ἀκρόθινα*, καὶ VI 55, ὅπου ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσεν ἀντὶ τοῦ *βεβρεγμένος*, ἐλλείπει (Βυζαντινοὶ φιλόλογοι συνεπλήρωσαν τὸ κενόν). 'Εν τοῖς Σχολίοις εἰς Πίνδ. *'Ολ.* ΙΙΙ 29 *χρυσόκερων ἔλαφον θήλειαν* παρατίθεται παράλληλον χωρίον ἐκ τοῦ 'Ανακρέοντος (fr. 63 Page) *νεβρόν . . . ὅστ' ἐν ὕλῃ κεροέσσης ὑπολειφθεὶς ὑπὸ μητρός*, μὲ τὴν παρατήρησιν: *Ζηνόδοτος δὲ μετεποίησεν*[2] *«ἐροέσσης»*. 'Η ἀφύσικος ἰδέα[3] ὅτι ὑπάρχει θήλεια ἔλαφος κερασφόρος ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται διὰ τῆς ἀπαλείψεως ἑνὸς γράμματος. 'Ο 'Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀντετάχθη σφοδρῶς εἰς τὴν εἰκασίαν (*ἀντιλέγει κατὰ κράτος* Αἰλ. π. Ζ.Ι. VII 39). Εἰς τὸν μέγαν πάπυρον *P. Oxy.* 841, ὁ ὁποῖος περιέχει σημαντικῆς ἐκτάσεως ἀποσπάσματα δέκα *Παιάνων* μετὰ σχολίων μεταξὺ τῶν στηλῶν, οἱ ἐκδόται[4] ἀνεγνώρισαν εἰς τὰς συντμήσεις $\overline{Z}$ ἢ *Ζη* τὸ ὄνομα τοῦ Ζηνοδότου τοῦ 'Εφε-

[1] Βλέπε 'Ησιοδ. *Θεογ.* ἔκδ. Jacoby, Praef. σελ. 45 κ.ἑ. μετὰ παραπομπῶν εἰς τὰ testimonia. Βλέπε ἐπίσης J. Schwartz, *Pseudo-Hesiodea* (1960) 641 (πρβλ. 610), ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένως ὁμιλεῖ περὶ ὑπομνήματος τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὴν *Θεογονίαν* καὶ F. Wehrli *Die Schule des Aristoteles* 10 (1959) 134 ἐν λ. 'Ησίοδος.

[2] *μεταποιεῖν* = *μεταγράφειν* εἶναι συνήθης ὅρος διὰ πρότασιν γραφῆς κατ' εἰκασίαν· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 134, σημ. 5.

[3] Εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ παραβάλῃ τις τὴν παράλειψιν τῶν στίχων *P* 134 - 6 ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ζηνοδότου, ὡς ἔπραξε ὁ H. Fränkel, *Die homerischen Gleichnisse* (1921) 119 καὶ *GGA* 1926, 240 κ.ἑ. Πρβλ. Pasquali, *Storia*, 229. Οἱ αὐτοὶ στίχοι ἔλειπον ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Χίου, ὡς λέγουν τὰ Σχολ. Α· ἐνδεχομένως λοιπὸν ὁ Ζηνόδοτος ἠκολούθησε τὰ ἰδικά του ἀντίγραφα, καὶ μόνον τὰ Σχόλια (ὁ 'Αριστόνικος;) λέγουν ὅτι ἠθέτησε τοὺς στίχους αὐτοὺς λόγῳ δυσχερείας ἀναγομένης εἰς ζήτημα τῆς φυσικῆς ἱστορίας. 'Ως ὅμως καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις, πρόκειται περὶ ἁπλῆς εἰκασίας, ὡς ὁμολογοῦν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ τὰ Σχόλ.: *ἴσως, φασὶν ἔνιοι, . . . μήποτε κτλ.*

[4] *P. Oxy.* V (1908) ἔκδ. Grenfell καὶ Hunt, σελ. 15, 92 (εἰς *Παιᾶν.* IV 58), διὰ τὴν ἐπα-

σίου. Εἰς τὸ μέτρον, κατὰ τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκρυπτογράφησις τῶν Σχολίων, μόνον εἰς διαφόρους γραφὰς προσετέθησαν ἑξάκις τὰ γράμματα ταῦτα, ὡς ἀκριβῶς εἰς ἓξ ἄλλας περιπτώσεις αἱ συντμήσεις τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου δεικνύουν διαφόρους γραφὰς ὀφειλομένας εἰς αὐτούς. Δύο ἐπὶ πλέον τοιαῦται ἐν τῷ περιθωρίῳ σημειώσεις ἦλθον τελείως προσφάτως εἰς φῶς εἰς τὸν *P. Oxy.* 2442 μὲ νέα ἀποσπάσματα τῶν *Παιάνων*.[1] 'Ο *Ζη* εἰσάγει καὶ πάλιν διάφορον γραφὴν εἰς μίαν περίπτωσιν. Εἰς τὴν ἄλλην ὁ πάπυρος ἔχει θραυσθῆ μετὰ τὰ δύο γράμματα. Ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τούτου πόσαι ἀναφοραὶ εἰς τὴν παλαιοτάτην κριτικὴν κειμένων[2] πρέπει νὰ ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων τούτων ἀντιγράφων μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων μας. Καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον ἀνάγκη νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἔκαμε τὴν πρώτην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Πινδάρου, ἴσως δὲ καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος, ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὰ κείμενα τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου. Δὲν τὸν ἠνώχλησεν ἴσως τὸ ὅτι τὸ *ἀκροθίνια* κατέστρεφε τὴν ἀντιστοιχίαν οὔτε ὅτι τὸ *ὕλῃ ἐροέσσης* προεκάλει ἀνυπόφορον χασμωδίαν·[3] φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξε πραγματικὸς εἰδικὸς εἰς τὸ μέτρον καὶ τὴν προσῳδίαν τῆς παλαιᾶς λυρικῆς ποιήσεως πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἀληθοῦς διαδόχου τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ ὁποίου αἱ ἐκδόσεις ὑπερτεροῦν κατὰ πολὺ τῶν ἰδικῶν του. Μεταξὺ ὅμως αὐτῶν μία γενεὰ ἐπιφανῶν ποιητῶν καὶ φιλολόγων εἶχεν ἐργασθῆ ἀκαταπαύστως διὰ τὴν ἀνάκτησιν καὶ κατανόησιν τῆς λογοτεχνικῆς αὐτῶν κληρονομίας.

Τοὺς δύο συνεργάτας τοῦ Ζηνοδότου, τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τοὺς σκηνικοὺς ποιητάς, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω ὁμιλοῦντες διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην καὶ τὰ προβλήματα τῆς χρονολογίας. 'Ο Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτω-

νεξέτασιν τοῦ παπύρου βλέπε τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πινδάρου ὑπὸ Turyn (1948) καὶ Snell (1953 καὶ 1964). Βλέπε ἐπίσης J. Irigoin, «Histoire du texte de Pindare», *Études et Commentaires* XIII (1952) 32 κ.ἑ. Zenodote, 77 κ.ἑ. Les Papyrus.

[1] *P. Oxy.* XXVI (1961) ἔκδ. E. Lobel, ἀριθμ. 2440, fr. 1 καὶ 2442, fr. 14, σελ. 12 καὶ 42 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος περὶ τοῦ *ζη* : «Ἀμφιβάλλω διὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ ὡς ὁ Ζηνόδοτος. Θὰ ἔλεγον ὅτι πάντοτε σημαίνει *ζήτει, ζητεῖται* ἢ ἄλλον τινὰ τύπον τοῦ ρήματος αὐτοῦ.» Τὸ *ζη* βεβαιότατα δύναται νὰ σημαίνῃ *ζήτει*, κτλ. (πρβλ. λ.χ. *P. Oxy.* 2430, fr. 79 ἐν τῇ ᾠᾷ τῶν στίχων 1, 4, 6 καὶ *P. Oxy.* 2429, fr. 1, στήλη II 21), ἀλλ' ὅσον γνωρίζω, οὐδέποτε τοποθετεῖται πρὸ ἁπλῆς διαφόρου γραφῆς. Συνήθως εἰσάγει ἐρώτησιν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα : *διὰ τί ἢ πότερον . . . ἤ*, τὴν ὁποίαν πολλάκις ἀκολουθεῖ *μία λύσις*. Καὶ εἰς τὸν ἐν λόγῳ πάπυρον ἔχουν προστεθῆ εἰς ἄλλας διαφόρους γραφὰς παρόμοιαι βραχυγραφίαι τῶν ὀνομάτων ἄλλων γραμματικῶν. Ἑπομένως εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι οἱ Grenfell καὶ Hunt ἔδωσαν τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν.

[2] Πινδ. *Παιᾶν.* VI 55 *κελαινεφεῖ*· οἱ ἐκδόται δίδουν *κ]ελα[ινεφεῖ* ὡς γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου· αὐτὴ ὅμως δὲν φαίνεται ὡς ἡ ἀληθὴς ἐναλλακτικὴ γραφή, καὶ θὰ ἀπετόλμων νὰ ὑποδείξω *μ]ελα[ινεφεῖ* ἢ *μ]ελα[ννεφεῖ*, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 108, σημ. 5.

[3] 'Ο πληθ. *ὕλης* (*ὕλαις* Αἰλ. ἔνθ' ἀνωτ.) θὰ ἀντέβαινε τὴν γραμματικὴν χρῆσιν τοῦ *ὕλη*, βλέπε *Herm.* 87 (1959) 3 κ.ἑ.

λὸς καὶ ὁ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ὑπολογίζονται πάντοτε ὡς δύο μέλη τῆς λαμπρᾶς ὁμάδος τῶν ἑπτὰ τραγικῶν, «τῆς Πλειάδος»,[1] οἱ ὁποῖοι ἐπεσκίασαν τοὺς πολυαρίθμους τραγικοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς. Μόνον μίαν φορὰν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας τὸ ἀλεξανδρινὸν ὄνομα *Πλειὰς* ἀνέζησε ἐκ προθέσεως καὶ ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν δι' ἕνα κύκλον ποιητῶν καὶ φιλολόγων ὑπὸ τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Ronsard, μαθητοῦ τοῦ Dorat. Αὐτὸ συνέβη τὸ 1563, ἀφοῦ ὁ Budé εἶχεν ὀνομάσει τὸ νεοσύστατον Collège royal (βασιλικὸν Κολλέγιον) νέον *Μουσεῖον*.[2] Ὁ Ἀλέξανδρος ὡς *ποιητὴς* ἔγραψε ἐπικά, ἐλεγειακὰ ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ μίμους, ἐκτὸς τῶν θεατρικῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς μόνον τίτλος σώζεται·[3] ὡς *γραμματικὸς* ἠσχολήθη μὲ τραγῳδίας καὶ σατυρικὰ δράματα. Τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ *ποιητοῦ τραγῳδιῶν*, ὁ Σουΐδας ἀπαριθμεῖ εἴκοσι τίτλους,[4] ὁ δὲ Τζέτζης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν *Ἀλεξάνδραν* ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν 64 καὶ 46. Τὰ θέματά του ἦσαν ἐν μέρει μυθικὰ καὶ ἐν μέρει ἱστορικά. Φαίνεται ὅτι ἔγραψε ἓν ἰδιότυπον ἔργον μὲ τὸ σατυρικὸν δρᾶμα του *Μενέδημος*, εἰς τὸ ὁποῖον περιέγραφε μὲ διασκεδαστικὸν τρόπον τὴν ταπεινὴν ζωὴν καὶ ὑψηλὴν σκέψιν αὐτοῦ τοῦ ἐρετριέως φιλοσόφου. Ὁ Λυκόφρων,καταγόμενος καὶ αὐτὸς ἐξ Εὐβοίας, τὸν εἶχε προφανῶς γνωρίσει ἐκεῖ, πρὶν ἢ ὁ Μενέδημος ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἔτος 273[5] π.Χ.

[1] Στράβων XIV 675 *ποιητὴς δὲ τραγῳδίας ἄριστος τῶν τῆς Πλειάδος καταριθμουμένων* εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ καλλιτέρα ἡμῶν μαρτυρία περὶ τοῦ ὅρου *Πλειάς*. Μερικὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα, διαφέρουν, πρβλ. F. Schramm, *Tragicorum Graecorum hellenisticae . . . aetatis fragmenta*, Diss. Münster (1929) 4-6· ἐπισκόπησις ὅλων τῶν τραγικῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐν *RE* VI A (1937) 1969-79 ὑπὸ K. Ziegler.

[2] Βλέπε «Dichter und Philologen im französischen Humanismus», *Antike und Abendland* VII (1958) 79.

[3] I.U. Powell, *Collect. Alexandr.* (1925) 121 - 30, F. Schramm, ἔνθ' ἀνωτ. 40-42 testimonia. Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σ. 142, σημ. 1.

[4] F. Schramm, ἔνθ' ἀνωτ. 25 - 40.

[5] *Syll*[3]., 406.7 σημείωσις : Ὁ Ἐρετριεὺς Μενέδημος ὑπάρχει ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν *ἱερομνημόνων* τῶν Δελφῶν τοῦ ἔτους 274/3 π.Χ., ὄχι ὅμως καὶ τοῦ 273/2 π.Χ., ὅταν ἔλαβε τὴν θέσιν του ὁ ἀντίπαλός του Αἰσχύλος, *Syll*.[3]. 416.3. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη μαρτυρία περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐξορίας τοῦ Μενεδήμου ἐξ Ἐρετρίας. Ἂν θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξιόπιστον (βλέπε K.v. Fritz, *RE* XV [1931] 790), ὁ Λυκόφρων θὰ εἶχε συναντήσει αὐτὸν ἐν Ἐρετρίᾳ πρὸ τοῦ 273 π.Χ. Πότε ὅμως συνέβη ἡ συνάντησις αὐτὴ καὶ πότε ὁ Λυκόφρων ἀφῆκε τὴν γενέτειράν του νῆσον Εὔβοιαν διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, δὲν γνωρίζομεν. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ Λυκόφρων διέμεινε μετὰ τοῦ Μενεδήμου καὶ τοῦ Ἀράτου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἐν Πέλλῃ. Ὁ Wilamowitz, *HD* I 166, ἐκ λάθους παραπέμπει εἰς *Commentariorum in Aratum rel.* ἔκδ. E. Maass (1898) 148. Εἰς τὸν *Βίον* τοῦ Θέωνος ὑπὸ Ἀράτου, ὁ ὁποῖος παραθέτει μίαν ἄλλως ἄγνωστον συγγραφὴν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ πρὸς τὸν ἢ περὶ τοῦ Ἱερωνύμου τοῦ Καρδιανοῦ (*ὁ Ἀντίγονος ἐν τοῖς περὶ † Ἱερώνυμον* FGrHist 154 T 9), ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς μνημονεύεται μετὰ τοῦ Ἀράτου, Ἀνταγόρου καὶ Περσαίου, ἀλλ' ὄχι ὁ Λυκόφρων οὔτε ὁ Μενέδημος.

τὴν Ἐρέτριαν. Ὡς γραμματικός, ὁ Λυκόφρων εἰδικεύθη εἰς τὴν κωμῳδίαν. Ὁ *Μενέδημός* του δεικνύει ὅτι ἦτο ἐξοικειωμένος μὲ τὴν παλαιὰν ἀττικὴν κωμῳδίαν, ἡ δὲ πραγματεία του *Περὶ κωμῳδίας*[1] εἰς ἐννέα τοὐλάχιστον βιβλία φαίνεται ὅτι ἐβασίσθη εἰς γνῶσιν τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπόλιδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐπεχείρει νὰ ἐξηγήσῃ τὰς σπανίας λέξεις, τὰς χρησιμοποιουμένας τόσον συχνάκις εἰς τὴν κωμῳδίαν, καὶ οὕτω συνέχιζε τὴν γλωσσογραφικὴν ἐργασίαν τοῦ Φιλιτᾶ[2] εἰς νέαν περιοχήν. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ὅτι τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα τοῦ Λυκόφρονος ἐδέχθη σφοδρὰν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῶν καλύτερον κατηρτισμένων διαδόχων του, ἰδίως τοῦ Ἐρατοσθένους. Οὗτοι ἐπέλεξαν πιθανῶς ὡς στόχον τὰς χειροτέρας του ἀστοχίας (λ.χ. εἰς Ἀριστφ. *Ὄρν.* 14 ἢ *Σφ.* 239), ἐνῶ ἡ ὅλη ἐργασία του δὲν ἦτο ἴσως τόσον κακὴ ὅσον τὰ παραδείγματα ταῦτα. Ὅπως ὁ σύγχρονός του Ζηνόδοτος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀναμφιβόλως πολὺ μεγαλύτερος φιλόλογος, ὑπέστη κατ' ἀνάγκην τὴν μοῖραν τοῦ ἐξερευνητοῦ νέας λογοτεχνικῆς περιοχῆς. Ὡς γνώστης τῶν κωμικῶν ποιητῶν, προέβη ἐπίσης εἰς κριτικὴν ἀναθεώρησιν τοῦ κειμένου, ἐὰν δεχθῶμεν εἰς τὰ *Προλεγόμενα* τὴν λέξιν *διορθοῦν*.

Πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀσφαλῶς ἓν κείμενον καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Εὐφρόνιος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν ἑπομένην γενεάν, συνέθεσε ὑπόμνημα εἰς ὡρισμένα ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους.[3]

Ὑπάρχει σφοδρὰ διένεξις ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα ἰαμβικοῦ ποιήματος ὁμοφώνως ἀποδιδομένου εἰς τὸν Λυκόφρονα ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως,[4] τῆς *Ἀλεξάνδρας*, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται εἰς 1474 τρίμετρα αἱ προφητεῖαι τῆς Κασσάνδρας περὶ τῶν μελλουσῶν συμφορῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι πλήρης σπανίων καὶ περιέργων λέξεων, ἰδίως ἐπικῶν καὶ τραγικῶν *γλωσσῶν*. Κωμικαὶ δὲν θὰ ἥρμοζον εἰς τὸ θλιβερὸν θέμα. Ἡ κλίσις αὕτη πρὸς τὰς γλώσσας εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ τῆς πραγματείας *Περὶ κωμῳδίας*, ἡ δὲ ροπὴ πρὸς τὴν αἰνιγματικὴν σκοτεινότητα θὰ ἐνηρμονίζετο πρὸς τὴν τάσιν, τὴν ὁποίαν παρετηρήσαμεν εἰς τὰ *Τεχνοπαίγνια* τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Εἶμαι ὡς ἐκ τούτου διατεθειμένος, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Λυκόφρονος, νὰ δεχθῶ τὴν παραδοσιακὴν χρονολογίαν τῆς *Ἀλεξάνδρας* ὡς ὀρθήν, συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξα εἰς ἄλλην, ὀλίγον προγενεστέραν, ἐργασίαν μου, ὅταν εἶχον νὰ ἐξετάσω τὴν σχέσιν αὐτοῦ τοῦ ποιήματος πρὸς τὸν Καλλίμαχον.[5]

[1] C. Strecker, *De Lycophrone, Euphronio, Eratosthene comicorum interpretibus*, Diss. Greifswald (1884) 2-6 καὶ 23-78, W. G. Rutherford, «Annotation» 417. Πρβλ. K. Ziegler, *RE* XIII (1927) 2323 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 191 - 192.

[4] Τὰ *Σχόλ. Λυκ.* 1226 ἐν τούτοις διετύπωσαν τὴν εἰκασίαν περὶ ὑπάρξεως καὶ δευτέρου τινὸς Λυκόφρονος.

[5] Callimachus II (1953) XLIII· πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τῆς συζητήσεως δίδει ὁ Α.

Εἷς ἄλλος ποιητὴς τῆς αὐτῆς γενεᾶς, ὁ Ἄρατος ἐκ τῶν Σόλων τῆς Κιλικίας, οὐδέποτε ἐσχετίσθη τοὺς φιλολόγους ποιητὰς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἔτη τῆς μαθητείας του εἰς τὴν Ἔφεσον (;) καὶ τὰς Ἀθήνας παρέμεινε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὀλίγα δὲ ἔτη καὶ εἰς τὴν Συρίαν, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιόχου.[1] Πρῶτος διδάσκαλός του ἦτο ὁ Μενεκράτης ὁ Ἐφέσιος, γραμματικὸς ἀλλὰ καὶ ποιητὴς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἡσιόδου ἐπὶ θεμάτων γεωργίας καὶ μελισσοκομίας.[2] Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐνεποτίσθη μὲ φιλοσοφίαν, ἰδίως μὲ στωϊκὰς θεωρίας, καὶ ἔγινε φίλος τοῦ Ἀντιγόνου. Κατόπιν ἐξύμνησε τὸν γάμον τοῦ βασιλέως μὲ τὴν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὴν τοῦ Ἀντιόχου Φίλαν (276 π.Χ.) εἰς ἕνα ἢ δύο ὕμνους εἰς τὴν Πέλλαν, ὅπου συνήντησε τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλόν, πιθανῶς δὲ καὶ τὸν Τίμωνα. Λέγεται ὅτι ὁ Ἀντίγονος ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν νὰ γράψῃ εἰς στίχους τὸν κατάλογον τῶν ἀστέρων τοῦ Εὐδόξου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο τὸ ἔπος *Φαινόμενα*, τὸ ἐπιτυχέστερον τῶν πολλῶν ποιημάτων αὐτοῦ, μεγάλως ἐκτιμώμενον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἀλεξανδρείας, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ἐκπληκτικὴν καὶ μακραίωνα δημοτικότητά του ὡς πρακτικοῦ σχολικοῦ βιβλίου ἀστρονομίας. Ὁ ποιητὴς ἐπραγματεύθη ἐδῶ θέμα ἐπιστημονικὸν μὲ θρησκευτικὴν καὶ φιλοσοφικὴν διάθεσιν εἰς ὕφος προερχόμενον ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον. Ὁ Ἄρατος εἶχε μάθει τὰ πράγματα αὐτὰ εἰς τὴν Ἔφεσον καὶ τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἡ στιλπνὴ ἁπλῆ μορφὴ ἦτο ἰδική του καὶ τὸ ποίημα δὲν ἠδύνατο νὰ κερδίσῃ καλύτερον ἔπαινον ἀπὸ τὸ ἐπίθετον *λεπτόν*, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπένειμεν ὁ Καλλίμαχος.[3] Ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης εἶναι καταφανὴς εἰς κάθε στίχον. Ἀνεφέρθημεν εἰς τὸ ἀνέκδοτον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἠρώτησε τὸν Τίμωνα περὶ τοῦ καλυτέρου κειμένου τοῦ Ὁμήρου, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ, ἐκεῖνος δὲ τοῦ εἶπε νὰ χρησιμοποιῇ τὰ «ἀρχαῖα ἀντίγραφα» καὶ ὄχι τὰ «διωρθωμένα».[4] Ἡ παράδοσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ *βίου* τοῦ Ἀράτου, ὅτι ἔκαμε κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς *Ὀδυσσείας* εἶναι τελείως βάσιμος.[5] Εἰς τὴν Συρίαν ἀργότερον παρεκινήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου

Momigliano, *Secondo contributo alla storia degli studi classici* (Roma 1960) 437.22. Πρβλ. *Riv. stor. ital.* 71 (1959) 551 κ.ἑ.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 127 καὶ σελ. 141, σημ. 5.

[2] Σουΐδ. λ. *Ἄρατος . . . ἀκουστὴς δὲ ἐγένετο γραμματικοῦ μὲν τοῦ Ἐφεσίου Μενεκράτους, φιλοσόφου δὲ Τίμωνος καὶ Μενεδήμου . . . σύγχρονος . . . Ἀλεξάνδρῳ τῷ Αἰτωλῷ.* Περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Μενεκράτους βλέπε *Poet. Philos. Gr.* ἔκδ. Diels, σελ. 171, κ.ἑ., πρβλ. E. Maass, *Aratea* (1892) 328 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 161.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 116. Ὁ Τίμων ἐβοήθησε τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλον καὶ τὸν Ὅμηρον τὸν Βυζάντιον μὲ θέματα *(μῦθοι)* διὰ τὰς τραγῳδίας των, βλέπε F. Schramm, *Tragicorum . . . hellenisticae . . . aetatis fragmenta* (1929) 16 κ.ἑ., 61.

[5] Θέων ὁ Ἀλεξανδρεύς, *Vita Arati*, σελ. 148. 14 Maass (*Commentariorum in Aratum reliquiae*, 1898) *διώρθωσε δὲ καὶ τὴν Ὀδύσσειαν* — πρβλ. αὐτόθι τὴν λατινικὴν μετάφρασιν μετὰ τῆς προσθήκης της: «didicit (dicit *cod. K*: didicit *cett. codd.*: fort. dirigit *Pf. coll. Isagog.* III σελ. 140.16 καὶ 17 dirigere = *διορθοῦν* καὶ directio = *διόρθωσις*)

νὰ «διορθώσῃ τὴν *Ἰλιάδα*, διότι αὕτη εἶχε παραφθαρῆ ὑπὸ πολλῶν». Πότε καὶ διατὶ μετέβη εἰς τὴν Συρίαν, δὲν γνωρίζομεν. Ἀποτελεῖ ἁπλῶς νεωτέραν ὑπόθεσιν τὸ ὅτι διέφυγεν ἐκ τῆς Πέλλης εἰς τὸν Ἀντίοχον κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Πύρρου εἰς τὴν Μακεδονίαν, τῷ 274–272 π.Χ., καὶ ἐστράφη εἰς ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου. Πιθανὸν ὅμως νὰ μετέβη ἐκεῖ ἀργότερον καὶ νὰ παρέμεινεν ἐπὶ μακρότερον, πρὶν ἢ ὁ Ἀντίοχος Α' ἀποθάνῃ τὸ 262 π.Χ. Ἡ ὕπαρξις βιβλιοθήκης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μαρτυρεῖται διὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου (224/3–188/7 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐγκατέστησε τὸν ποιητὴν Εὐφορίωνα τὸν Χαλκιδέα ὡς βιβλιοθηκάριον αὐτοῦ.[1] Ἑπομένως ὁ Ἄρατος ἠδυνήθη πιθανῶς νὰ εὕρῃ εἰς Ἀντιόχειαν τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν φιλολογικήν του ἐργασίαν βιβλία εἰς προηγουμένην ἐποχήν. Ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸς ὁ χρόνος τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἑβδόμην δεκαετίαν, ἡ ἔκδοσις τοῦ Ζηνοδότου ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἔχῃ περατωθῇ πρὸ τοῦ 274 π.Χ., ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ νόημα εἰς τὸ ἀνέκδοτον περὶ Τίμωνος, *ἀντίγραφα διωρθωμένα*, πρέπει νὰ ὑφίσταντο, ὅταν οὗτος ἀπήντησεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀράτου. Ὁ Ἄρατος, ὁ ὁποῖος, διακεκριμένος συγγραφεὺς ὁ ἴδιος, μετέσχε εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ποιήσεως, ἐνδιεφέρετο ζωηρῶς νὰ ἐργασθῇ καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρως ἐντυπωσιακὸν παράδειγμα τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας, τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν νὰ περιγράψωμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον.

Τὰ ὁμηρικὰ Σχόλιά μας δὲν περιέχουν ἀναφορὰν εἰς τὴν Ἀράτειον διόρθωσιν, ὡς ρητῶς ἀποκαλεῖται αὕτη εἰς ἕνα βίον τοῦ Ἀράτου. Παρατίθενται ὅμως συχνάκις γραφαὶ ἑνὸς ἄλλου ἐπικοῦ ποιητοῦ, τοῦ Κρητὸς Ριανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου.[2] Εἰς τὰ ποιήματά του πάντως φαίνεται ὅτι

quidem et Odysseam, et Gecraustius inquit . . . et Iliadem (Heliadam *codd.*) scripsisse seu Homerum dirigere; vitiatum enim illum a compluribus . . . Dositheus autem Pelusinus . . . venire inquit et apud Antiochum Seleucium.» Ὁ *βίος τοῦ Ἀράτου* ἐν Achill. comment. fragm. σελ. 78.7 Maass *καὶ τὴν Ὀδύσσειαν δὲ διώρθωσε καὶ καλεῖταί τις διόρθωσις οὕτως Ἀράτειος ὡς Ἀριστάρχειος καὶ Ἀριστοφάνειος. τινὲς δὲ αὐτὸν εἰς Συρίαν ἐληλυθέναι φασὶ καὶ γεγονέναι παρ' Ἀντιόχῳ καὶ ἀξιῶσθαι ὑπ' αὐτοῦ ὥστε τὴν Ἰλιάδα διορθώσασθαι διὰ τὸ ὑπὸ πολλῶν λελυμάνθαι* καὶ αὐτόθι σελ. 78.32 *ἔγραψε δὲ καὶ ἄλλα ποιήματα † περί τε Ὁμήρου καὶ Ἰλιάδος † οὐ μόνον τὰ Φαινόμενα.* Ὁ E. Maass. «Aratea», *Philologische Untersuchungen* 12 (1892) 243 κ.ἑ., καὶ ὁ J. Martin «Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos», *Études et Commentaires* 22 (1956) 151 κ.ἑ. πραγματεύονται τὰ συγκεχυμένα καὶ ἐφθαρμένα αὐτὰ κείμενα. Αἱ πηγαὶ αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου, ὁ Δοσίθεος ὁ Πηλουσιώτης καὶ ὁ Καρύστιος ὁ Περγαμηνός (;), εἶναι ἀρκετὰ ἀξιόπιστοι. Οὐδεὶς ἐξ ὅσων εἶναι ὀρθῶς οἰκειωμένοι μὲ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Θέωνος περὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ πιστευτὴν τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀράτου τὴν ὁποίαν ἀπετόλμησε ὁ Martin σελ. 195 κ.ἑ.

[1] Σουΐδ. λ. *Εὐφορίων . . . ἦλθε πρὸς Ἀντίοχον τὸν Μέγαν . . . καὶ προέστη ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐκεῖ δημοσίας βιβλιοθήκης*· πρβλ. κατωτέρω, σελ. 178.

[2] Κατάλογος τῶν γραφῶν τοῦ Ριανοῦ. J. La Roche, *Die Homerische Textkritik im Al-*

III

Ο ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ

Δὲν ὑπῆρξε διακεκριμένος κριτικὸς κειμένων εἰς τὴν μετὰ τὸν Ζηνόδοτον γενεάν. Μόνον ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος[1] κατὰ τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἴσος, ἂν ὄχι ἀνώτερός του, εἰς αὐτὸν τὸν τομέα. Οἱ ἐξέχοντες ἐκπρόσωποι τῆς φιλολογίας μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστοφάνους ἦσαν δύο ἄνδρες ἐκ τῆς Κυρήνης, ὁ Καλλίμαχος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Πτολεμαῖος Α΄ περιέλαβεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τὴν παλαιὰν δωρικὴν ἀποικίαν τῆς Κυρήνης ὡς τὸ δυτικώτερον τμῆμα τοῦ αἰγυπτιακοῦ βασιλείου του (πιθανῶς τῷ 322 π.Χ.). Κατόπιν παρεχωρήθη εἶδος ἀνεξαρτήτου ἀντιβασιλείας εἰς τὸν προγονὸν αὐτοῦ Μάγαν[2] (περὶ τὸ 300 π.Χ.;), ὑπῆρξε δὲ περίοδος σοβαρῶν προστριβῶν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κυρήνης κατὰ τὴν δεκαετίαν 280–270. Τελικῶς ὅμως ἡ μονογενὴς θυγάτηρ τοῦ Μάγα καὶ τῆς Ἀπάμας, ἡ Βερενίκη,[3] ἐμνηστεύθη τὸν υἱὸν τοῦ Πτολεμαίου Β΄, μὲ τὸν γάμον των δὲ καὶ τὴν ἀνάρρησίν των εἰς τὸν θρόνον τῷ 247/6 π.Χ. ἡ Κυρήνη ἡνώθη ἐν τέλει μετὰ τῆς Αἰγύπτου. Μολονότι ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς ἀφίξεως τῶν δύο κυρηναίων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν,

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 - 140, καὶ κατωτέρω, σελ. 204 κ.ἑ.

[2] F. Chamoux, «Le Roi Magas», *Revue historique* 216 (1956) 18 κ.ἑ. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 147, σημ. 6.

[3] Ἀνησύχει τὸν Niebuhr, *Kleine historische und philologiche Schriften I* (1828) 229. 40, καὶ εἰσέτι προκαλεῖ σύγχυσιν εἰς τὸν Geyer, *RE* XIV (1930) 296.60 ἐν λ. «Magas», ὅτι ὁ Iustin. XXVI 3.3. (καὶ ὁ Hygin. *astr.* II 24) ἐκάλουν τὴν μητέρα τῆς Βερενίκης ὄχι Ἀπάμαν, ἀλλ' Ἀρσινόην. Τὸ σφάλμα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Καλλ. fr. 110.45, ἔνθα γίνεται προσφώνησις πρὸς τὴν Βερενίκην καὶ τὸ ὅρος Ἄθως καλεῖται *βουπόρος Ἀρσινόης μητρὸς σέο*. Τὸ σχόλιον τοῦ στίχου τούτου ὀρθῶς ἐξηγεῖ ὅτι : *κατὰ τιμὴν εἶπεν, ἐπεὶ θυγάτηρ Ἀπάμας καὶ Μάγα*. Πράγματι, ὁ Πτολεμαῖος Γ΄ καὶ ἡ σύζυγός του, οἱ θεοὶ Εὐεργέται, ἐπισήμως ἐτιμῶντο ὡς τέκνα τῶν *θεῶν Ἀδελφῶν* (βλέπε τὴν σημείωσίν μου εἰς Call. fr. 110.45). Ἡ ἔκφρασις *φίλη τεκέεσσι* εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν κατακλεῖδα οὗ *Πλοκάμου τῆς Βερενίκης* στίχους (Call. fr. 110 94a καὶ Addenda ἐν τόμῳ Π σελ. 116), τοὺς ὁποίους δὲν ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Κάτουλλος, ἀναφέρεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν «diva Venus» τῶν στ. 89 κ.ἑ., τὴν «ἀγαπητὴν εἰς τὰ τέκνα της», τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὴν Βερενίκην. Εἶναι εὐνόητον ὅτι μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐξέλαβον τὴν Ἀρσινόην ὡς τὴν πραγματικὴν μητέρα τῆς Βερενίκης. Ὀλιγώτερον δικαιολογημένον εἶναι νὰ ἐρμηνεύῃ τις τὸ *φίλη τεκέεσσι ἀπ'* εὐθείας διὰ τοῦ «lieb den Eltern» ὡς ἀναγιγνώσκομεν ἐν Artemis - *Bibliothek der alten Welt*, «Die Dichtungen des Kallimachos» (1955) 291.

οὗτος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Καλλίμαχον.[1] Τοῦτο συμφωνεῖ προφανῶς μὲ τὴν ἀρχαίαν βιογραφικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία τὸν ἀποκαλεῖ *σύγχρονον* τοῦ Ἐρατοσθένους.[2] Καλύτερον λοιπὸν εἶναι νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν εἰς τὴν νεωτέραν γενεὰν ποιητῶν καὶ φιλολόγων[3] καὶ ὄχι μὲ τὸν Ζηνόδοτον καὶ τὸν Ἄρατον.

tertum (1866) 45 κ.ἑ., καὶ W. Aly, *RE* I A (1920) 788 κ.ἑ. Πρβλ. C. Mayhoff, *De Rhiani Cretensis studiis Homericis* 1870.

[1] Callimachus II, σελ. XLIII περὶ Ριανοῦ. 'Ο F. Jacoby, *FGrHist* III a (1943) 89 κ.ἑ. (ὑπόμνημα εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 265) καὶ III B σελ. 754 (Addenda) ἰσχυρῶς ὑποστηρίζει πρωϊμωτέραν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι εἰς μίαν μοναδικὴν περίπτωσιν. *Ὕμν.* II 47 κ.ἑ., ὁ Καλλίμαχος ἔλαβε ἐρωτικόν τι θέμα ἐκ τοῦ Ριανοῦ, τοῦτο δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι τὸ ποίημα αὐτὸ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐγράφη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος. Χωρία τῆς *Ἑκάλης* καὶ τῶν *Αἰτίων* ἐμιμήθη βεβαίως ὁ Ριανός, βλέπε *Ἑκάλ.* fr. 266. Ἂν ὁ Ριανὸς εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ νέου ἐπικοῦ ἀποσπάσματος. *P. Oxy.* XXX (1964) 2522 A, B κατὰ τὴν 'reasonable hypothesis' τοῦ Lobel, εἶναι προσέτι δυνατὸν πρότυπόν του νὰ ὑπῆρξε στίχος τις τοῦ δευτέρου ὕμνου τοῦ Καλλιμάχου (στ. 17 ~ Call. *hy.* II 15?).

[2] *FGrHist* 265 T 1.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 176 κ.ἑ.

δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς «νέας κινήσεως» ὑπὸ τῶν Ἰώνων.[1] Διότι τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων προσείλκυσαν, ὄχι ὅλους ὁμοῦ, ἀλλ' εἰς διάστημα ἀρκετῶν γενεῶν, τὸ μεγαλεῖον τῆς νέας πρωτευούσης καὶ ἡ ὑπὸ τῶν βασιλέων της παρεχομένη πρὸς αὐτοὺς προστασία. Τὸ *Ἐγκώμιον Σωσιβίου* (fr. 384) τοῦ Καλλιμάχου[2] ὑπῆρξεν ἴσως ἓν ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐλεγειακῶν ποιημάτων, τῶν γραφέντων ἐπὶ Πτολεμαίου Α' εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τὰ μόνα καλῶς βεβαιωμένα γεγονότα εἶναι ὅτι ὕμνησε τὸν γάμον τοῦ Πτολεμαίου Β' μὲ τὴν ἀδελφήν του Ἀρσινόην (μεταξὺ 278 καὶ 273, ἴσως τῷ 276/5 π.Χ.) διά τινος ἔπους, καὶ τὴν ἀποθέωσιν τῆς βασιλίσσης (ὀλίγον μετὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 270 π.Χ.) διὰ λυρικοῦ ποιήματος. Αὐτὰ συνέβησαν προφανῶς εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του συνέθεσε τὸν *Πλόκαμον τῆς Βερενίκης* (246/5 π.Χ.) πρὸς τιμὴν τῆς Κυρηναίας πριγκιπίσσης, τὴν ὁποίαν εἶχε νυμφευθῆ προσφάτως ὁ Πτολεμαῖος Γ'. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς[3] μετεκάλεσε τὸν ἄλλον Κυρηναῖον, τὸν Ἐρατοσθένη, τὸν ἀποκαλούμενον «μαθητὴν» τοῦ Καλλιμάχου, ὡς βιβλιοθηκάριον καὶ πιθανῶς οἰκοδιδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του.[4] Ἀμφότεροι οἱ Κυρηναῖοι, διαφέροντες πολὺ μεταξύ των κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ πνεῦμα, φαίνεται ὅτι ἔχαιρον τῆς ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ νεαροῦ βασιλικοῦ ζεύγους.

Ὑπάρχει πλήρης ἑνότης τοῦ δημιουργικοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ σοφοῦ φιλολόγου εἰς τὸν Καλλίμαχον.[5] Εὕρομεν τὸν συνδυασμὸν αὐτὸν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Φιλιτᾶν. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Καλλιμάχου, πάντως, ὁ Ζηνόδοτος εἶχε προσφέρει νέου εἴδους συμβολὴν εἰς τὴν φιλολογίαν, ἐνῶ ἱδρύματα διὰ τὴν προαγωγὴν αὐτῆς εἶχον ἱδρυθῆ ὑπὸ τῶν βασιλέων καὶ εἶχον ἰδιαιτέρως εὐνοηθῆ ὑπὸ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου. Ἑπομένως ἡ νεωτέρα γενεὰ ἐξεκίνησε ἀπὸ καλυτέραν θέσιν καὶ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἑνότητα αὐτὴν εἰς βαθμὸν μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν παλαιοτέραν. Ἔχομεν κάθε λόγον νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἤρχισε νὰ γράφῃ ποιήματα κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τὴν Κυρήνην. Ἀναγινώσκομεν ἐπὶ κυρηναϊκῶν νομισμάτων τοῦ τέλους τοῦ τετάρτου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος τὰ ὀνόματα μελῶν μιᾶς οἰκογενείας εὐγενῶν, τῶν ὁποίων τὰς ἀτυχίας *ἐθρήνει* καὶ εἰς ἓν ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων του.[6] Προφανῶς εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα του, ὅταν, ὡς μᾶς

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 110 καὶ 112.

[2] Βλέπε Callimachus τόμ. II, σελ. XXXVIII κ.ἑ. «Quaestiones chronologicae selectae», βλέπε καὶ H. Herter, *RE* Suppl. V (1931) 386 κ.ἑ.

[3] Σουΐδας, λ. *Ἐρατοσθένης* = Call. II test. 15.

[4] Wilamowitz, «Ein Weihgeschenk des Eratosthenes», *NGG*, Phil.-hist. Kl. 1894.31 = *Kleine Schriften* II (1941) 65. *Der Glaube der Hellenen* II (1932) 318.1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 116.

[5] Στράβ. XVII 838 *Καλλίμαχος . . . ποιητὴς ἅμα καὶ περὶ γραμματικὴν ἐσπουδακώς* = Call. test. 16. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 161.

[6] Call. *Ep.* 20 μετὰ τῶν σημειώσεών μου. Ὁ F. Chamoux, «Epigramme de Cyrène en

λέγει ὁ ἴδιος, ἐτοποθέτησε τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν γονάτων του μίαν πινακίδα γραφῆς, καὶ ὁ Λύκειος Ἀπόλλων προσεφώνησεν αὐτὸν ὡς «ποιητὴν» καὶ «ἀγαπητὸν φίλον» καὶ τὸν συνεβούλευσεν περὶ τῆς τέχνης τῆς ποιήσεως.[1] Ὀλίγους στίχους κατωτέρω ὑποδηλοῖ ὅτι εἶναι ἐξ ἐκείνων «τοὺς ὁποίους αἱ Μοῦσαι δὲν ἐλοξοκοίταξαν κατὰ τὴν παιδικήν των ἡλικίαν».[2] Εἰς τὸ προοίμιον τοῦ μεγίστου ποιητικοῦ του ἐπιτεύγματος, τῶν τεσσάρων βιβλίων τῶν *Αἰτίων*, φαντάζεται ὅτι μεταφέρεται ἐν ὀνείρῳ ἐκ τῆς «Λιβύης» εἰς τὸν Ἑλικῶνα «ὅταν τὸ γένι του μόλις ξεφύτρωνε».[3] «Λιβύη» δὲ — ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀνώνυμον ἐπίγραμμα ἀποδίδει τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμά του μὲ ἀκρίβειαν — εὐχερέστερον δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι σημαίνει Κυρήνην παρὰ Ἀλεξάνδρειαν. Πότε καὶ διατὶ ἀνεχώρησεν ἐκ Κυρήνης διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν,[4] δὲν γνωρίζομεν. Μανθάνομεν μόνον ὅτι ἤρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του μὲ τὴν ταπεινὴν ἐργασίαν διδασκάλου εἰς προάστιον τῆς αἰγυπτιακῆς πρωτευούσης καλούμενον Ἐλευσίς.[5] Αὐτὸ πιθανῶς συνέβη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Α'.[6] Ἐφ' ὅσον ἐντὸς τῆς δεκαετίας 280—270, ἐπὶ τῆς βασιλείας Πτολεμαίου Β' καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἀρσινόης, ὁ Καλλίμαχος εἶχε ἤδη εἰσχωρήσει εἰς τὸν αὐλικὸν κύκλον καὶ εἶχε ὑμνήσει τοὺς βασιλεῖς εἰς τὰ δύο ποιήματα τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, πιθανῶς ἦτο ἀκόμη «νεαρός», ὅταν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ὑπεύθυνον ἀξίωμα ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ.[7] Ἡ ταχεῖα αὕτη ἄνοδος φαίνεται ὅτι ὠφείλετο ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ ἐξαίρετα προσόντα τῆς κυριαρχικῆς προσωπικότητός του.

Τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου, παρὰ τὸ νέον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἔφερον, ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς καὶ εὐρείας γνώσεως τῆς παλαιοτέρας ποιήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλησε τὰ πρότυπά του. Ἡ ἄσκησις τῆς τέχνης καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς στοχασμὸς συνεβάδιζον. Ὁ στοχασμὸς αὐτὸς ἐξετείνετο φυσικώτατα εἰς τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος, εἰς ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν τοῦ μέτρου καὶ τῆς γλώσσης καὶ εἰς τὰς σκοτεινὰς πηγὰς τῶν θεμάτων της. Μόνον τόσον ἀφωσιω-

l' honneur du roi Magas», *BCH* 82 (1958) 587.3, κατέγραψε τὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς «κυρηναῖα», καὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ πραγματευθῇ αὐτὰ εἰς ἄλλο ἄρθρον. Τὸ νέον ἐπίγραμμα τὸ εὑρεθὲν ἐν Ἀπολλωνίᾳ δὲν ἔχει τὸν ἰδιάζοντα εἰς τὸν Καλλίμαχον τόνον.

[1] Call. fr. 1. 21 κ.ἑ., βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

[2] Call. fr. 1.37 *παῖδας*.

[3] Schol. Flor. 18 εἰς Call. fr. 2 *ἀρτιγένειος*, Ἐπιγρ. ἀδέσπ. *Α.Π.* VII 42 *ὄνειαρ . . . μιν ἐκ Λιβύης ἀναείρας εἰς Ἑλικῶνα* (βλέπε σημειώσεις περὶ τοῦ fr. 2).

[4] Ἐπίσκεψίς του εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς καὶ μαθητεία του παρὰ τῷ Πραξιφάνει πρέπει νὰ ἀπορριφθοῦν ὡς νεώτερα ἐπινοήματα, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 113, σημ. 2.

[5] Suotd. βλ. *Καλλίμαχος* = Call. test. 1,8. Ὁ πέμπτος τοῦ Ἴαμβος (fr. 195) πραγματεύεται περὶ *γραμματοδιδασκάλου* τινὸς διδάσκοντος τὰ παιδία ἄλφα *βῆτα*.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 147, περὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ ποιήματος *Σωσίβιος*.

[7] *νεανίσκος τῆς αὐλῆς* Τζέτζ. *Προλεγ.* Mb. σελ. 31.13. Kaib. = Call. test. c. 17, πρβλ. Ma I, σελ. 25.3 K. = Call. test. 14 b. 14 *νεανίαι ἦσαν Καλλίμαχος* (sscr. *γρ. σώστρατος* cod. A) καὶ *Ἐρατοσθένης*. Ὅ,τι καὶ ἂν σημαίνουν αἱ ἐκφράσεις αὐταί, δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἀναφέρωνται εἰς ἄνδρα ὑπερβάντα τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του.

μένη, ὡς ἡ ἰδική του, μελέτη ἠδύνατο τελικῶς νὰ ἀνυψωθῇ εἰς ἔξοχον ποιητικὴν δεξιοτεχνίαν καὶ μόνον ἀπεριόριστος περιέργεια ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τοὺς «ἀπάτητους δρόμους» (fr. 1, 28) πρὸς νέους τομεῖς μαθήσεως. Εἰρωνικῶς ὁ ποιητὴς ὑπαινίσσεται τὸν κίνδυνον τῆς «πολλῆς γνώσεως» *(ἢ πολυΐδρείη χαλεπὸν κακόν)* εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις· ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἁπλῆ ἡδονὴ τοῦ ἀκούειν καὶ μανθάνειν εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ὀλιγώτερον φθαρτὴ τῶν ἡδονῶν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου.[1]

Δύο τινὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν. Ἐὰν ὁ στίχος του ὁμοιάζῃ πολλάκις μὲ χαριτωμένον λογοπαίγνιον, ὁ ποιητὴς δὲν παύει νὰ μᾶς ὑπενθυμίζῃ ὅτι πᾶν ὅ,τι πρόκειται νὰ μᾶς εἴπῃ εἶναι ἀληθές, διότι εἶναι καλῶς βεβαιωμένον *(ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδω)*.[2] Αἱ Μοῦσαι, αἱ ὁποῖαι ἐδίδαξαν ἄλλοτε τὸν Ἡσίοδον καὶ ἤδη ἀπαντοῦν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Καλλιμάχου, λέγουν πάντοτε τὴν ἀλήθειαν. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἀναφέρει ὀνομαστικῶς ἐντόπιον συγγραφέα (fr. 75, 54) ὡς βάσιμον πηγὴν αὐτοῦ. Ὁμιλοῦντες περὶ «σκοτεινῶν πηγῶν», «βασίμου πηγῆς», μεταχειριζόμεθα μεταφορικῶς διὰ τὴν λογοτεχνίαν τὴν λέξιν πηγή, ἡ ὁποία ἀρχικῶς σημαίνει τὸ σημεῖον ἀναβλύσεως ρύακος ἢ ποταμοῦ. Εἰς τὴν ὡραίαν κατακλεῖδα τοῦ ὕμνου τοῦ Καλλιμάχου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα (Ὕμν. II 108–12) ὁ θεὸς ἀντιπαραθέτει τὰ ρυπαρὰ ὕδατα μεγάλου ποταμοῦ πρὸς τὰ διαυγῆ σταγονίδια, τὰ ὁποῖα αἱ μέλισσαι μεταφέρουν εἰς τὴν Δήμητραν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀγνὴν καὶ ἀμόλυντον πηγήν.[3] Εἰς τοὺς μεταφορικοὺς αὐτοὺς στίχους, εἰς τοὺς ὁποίους ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόλλων, ὁ ποιητὴς καταδικάζει τὸ σχοινοτενὲς παραδοσιακὸν ποίημα μὲ τοὺς συμβατικοὺς τύπους του, ἀλλ' ἐπαινεῖ τὴν συντομίαν καὶ τὴν καινοτομίαν του εἰς τὸν στίχον.[4] Ὅτι αὐτὸ ἐννοεῖ εἶναι ἀπολύτως φανερόν. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι εἰς τὰ λεγόμενά του ὑποδηλοῦται καὶ ἄλλη συμβουλή, τὴν ὁποίαν οὔτε κἂν ὑπωψιάσθησαν οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ τοῦ ὕμνου: οἱ ποιηταὶ πρέπει νὰ ἀντλοῦν ἐκ τῆς ἀρχικῆς καθαρᾶς πηγῆς, ὄχι ἐκ τῶν μολυσμένων διακλαδώσεών της. Ὁ Καλλίμαχος ὑπῆρξε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν εἰκόνα αὐτὴν ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔννοιαν.[5] Ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ τοῦ φιλολόγου ποιητοῦ ἰσχύει ἐξ ἴσου διὰ τὴν ποίησιν καὶ διὰ τὴν φιλολογίαν. Κατέστη δημοφιλὴς εἰκὼν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ θεμελιώδης ἰδέα τῆς φιλολογίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον.

[1] *πολυΐδρείη* fr. 75.8. Στράβ. IX 438 *πολυΐστωρ . . . καὶ πάντα τὸν βίον . . . 'οἷα τα μυθεῖσθαι βουλομέν[οις ἀνέχων]'*=fr. 178.30, fr. 282 *ἀκουὴ]εἰδυλίς*.

[2] Call. fr. 612. Πρβλ. test. 79 *πολυΐστορος ἀνδρὸς καὶ ἀξιοπίστου*.

[3] Βλέπε Excursus.

[4] Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 163.

[5] Τὸ *πηγὴ* = *ἀρχὴ* ἐν Πινδ., Πλάτ., κτλ., εἶναι ὅλως διάφορον. Ἡ μεταφορὰ τοῦ Καλλιμάχου οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὴν λεγομένην «ἔρευναν τῆς πηγῆς», τὴν ἐπιδιώκουσαν τὴν ἀνεύρεσιν ἐκείνου τὸ ὁποῖον δὲν ἐπενόησε ὁ συγγραφεὺς ἀλλὰ παρέλαβε ἐκ παλαιοτέρας «πηγῆς», βλέπε π.χ. «Les sources de Plotin», *Entretiens sur l'antiquité classique* V (1960) καὶ ἰδίως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ R. Harder «Quelle und Tradition» σελ. 325 κ.ἑ.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν γενικὴν στάσιν τοῦ Καλλιμάχου, ὡς τὴν ἀποκαλύπτουν κατὰ καιροὺς ὡρισμένοι στίχοι τῶν ποιημάτων του, ὁ ἀξιόλογος φιλολογικὸς ἆθλος, τὸν ὁποῖον ἐπέτυχεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην, δὲν εἶναι ἴσως ἐντελῶς ἀκατανόητος. Ἔργον εἶχε νὰ εὕρῃ σύστημα διὰ τὴν κατάταξιν τῶν κειμένων ὅλων τῶν συγγραφέων, τῶν συλλεγέντων διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην (ἢ τὰς βιβλιοθήκας). Ὅταν ἐθίξαμεν τὴν προϊστορίαν καὶ πρωτοιστορίαν τῆς γραφῆς καὶ τοῦ βιβλίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρετηρήσαμεν τὸ ἀνατολικόν των «ὑπόστρωμα» καὶ ἐσχολιάσαμεν μετ' ἐπιφυλάξεως τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος.[1] Ἤδη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἱδρύθη ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη μεγάλης κλίμακος.[2] Αὐτὴ ἀκριβῶς μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς πελωρίας βαβυλωνιακὰς καὶ ἀσσυριακὰς βιβλιοθήκας τῶν παλαιοτέρων χρόνων. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ διερωτηθῶμεν ἂν ἐκεῖ ὑπῆρξεν ἄμεσος αὐτὴ ἡ ἐπίδρασις, ἐφ' ὅσον ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ἀνοίξει τὴν θύραν τῆς ἀνατολῆς ὅσον οὐδέποτε προηγουμένως πλατύτερον, καὶ μάλιστα πρόσφατος ἔρευνα[3] ἔχει θέσει τὸ πρόβλημα τοῦτο περισσότερον ἐπιτακτικῶς. Ἡ ἀπάντησις πάντως δὲν εἶναι μέχρι στιγμῆς πολὺ ὁριστική. Ἡ διάταξις τῶν ἐκ παπύρου κυλίνδρων εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην φαίνεται ὅτι εἰς ἓν ἢ δύο ἴσως σημαντικὰ σημεῖα ὡμοίαζε πρὸς τὴν διάταξιν τῶν πηλίνων πινακίδων εἰς τὰς ἀνατολικὰς βιβλιοθήκας. Ὁ τίτλος ἑνὸς ἔργου ἐτοποθετεῖτο κατὰ κανόνα εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κυλίνδρου καὶ τῆς πινακίδος[4] (ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνηθίζετο εἰς τοὺς αἰγυπτιακοὺς παπύρους), εἰς δὲ τοὺς «καταλόγους» ἀνεγράφετο ὄχι μόνον ὁ τίτλος ἀλλὰ καὶ τὸ «incipit». Ἐπὶ τῶν πινακίδων καὶ τῶν κυλίνδρων ἀνεγράφετο ἐνίοτε ὁ πλήρης ἀριθμὸς τῶν στίχων, οἱ δὲ «στιχομετρικοὶ» αὐτοὶ ἀριθμοὶ ἐτίθεντο εἰς τὸ τέλος, ἐνίοτε δὲ διέτρεχον καὶ τὰς ὥας. Αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ ἐμφανίζονται πάλιν εἰς τοὺς καταλόγους τῆς βιβλιοθήκης. Τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τίτλου καὶ ἀριθμοῦ στίχων εἰς τὸ τέλος κυλίνδρου ἔχομεν εἰς πρόσφατον δημοσίευσιν τοῦ *Σικυωνίου* τοῦ Μενάνδρου. Φαίνεται ὅτι ὁ πάπυρος χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ἐγγύτατα τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε ὁ Καλλίμαχος. Προστίθεται μάλιστα προσωπική τις ἔμμετρος παρατήρησις τοῦ γραφέως, ὅλαι δὲ αὐταὶ αἱ σημειώσεις δύνανται δεόντως νὰ ἀποκληθοῦν «κολοφών».[5] Περὶ ὑπάρξεως βιβλιοθηκῶν κατὰ τὴν ἰωνικὴν καὶ ἀττικὴν περίοδον ὑφίστανται λίαν

[1] Ἀνωτέρω, σελ. 19 κ.ἑ.

[2] Περὶ τοῦ Λυκείου, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 78 κ.ἑ.

[3] Βλέπε τὰς δημοσιεύσεις τῶν Zuntz καὶ Wendel, σελ. 8, σημ. 8 ἀνωτέρω.

[4] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 21, Wendel, ἔνθ' ἀνωτ. 24 κ.ἑ., 76, καὶ *passim*. «Incipit» 29 κ.ἑ. στιχομετρία, 34 κ.ἑ., 44. Περὶ τῶν ἐπικεφαλίδων (τίτλων) βλέπε R. P. Oliver «The First Medicean MS of Tacitus and the Titulature of Ancient Books» *TAPA* 82 (1951) 232 κ.ἑ., μετὰ παραδειγμάτων ἐκ τῶν παπύρων.

[5] Μεν. *Σικυώνιος* ἔκδ. A. Blanchard καὶ A. Bataille, *Recherches de Papyrologie* III (1964) 161 : Pap. Sorb. 2272, στήλη XXI, πίν. XIII. Ἡ λέξις *κολοφών*, ἂν καὶ ἑλληνική, δὲν εἶναι ἀρχαῖος, ἀλλὰ νεώτερος (ὄχι πρὸ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος;) ἀγγλικὸς ὅρος χρη-

ἰσχναὶ ἐνδείξεις. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων ἰδιωτῶν ἢ φιλοσοφικῶν σχολῶν τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια πρὸς τὰ ἐν Ἀνατολῇ τεχνικὰ μέσα.

Ὁτιδήποτε καὶ ἂν εἶχε ἐπιτευχθῆ πρὸ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ὁ Καλλίμαχος εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν πρότυπον εἶχε διὰ τὸ πελώριον αὐτοῦ ἐγχείρημα. Μολονότι τὸ ἔργον του δὲν ἦτο πιθανῶς τόσον ἡ δημιουργία ὅσον ἡ ἀνάπτυξις καταλλήλου τινὸς μεθόδου, τὸ ἐξετέλεσε τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε οἱ «κατάλογοί» του, ἀποκαλούμενοι *Πίνακες*, ἀνεγνωρίσθησαν γενικῶς ὡς πρότυπον διὰ τὸ μέλλον. Πλὴν τῶν *Πινάκων*, συνεκέντρωσε ποικιλίαν λογίου ὑλικοῦ, χρησίμου διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ ἀνεκτιμήτου διὰ τοὺς γράφοντας ποιήματα κατὰ τὸν νέον τρόπον. Εἰς αὐτὰ τὰ βιβλία συνώψισε τὰς ἐργασίας τῶν νεωτέρων σοφιστῶν καὶ τῶν περιπατητικῶν ἔχων κατὰ νοῦν νέον σκοπόν.

Διὰ τοὺς *Πίνακας* ἡ αὐθεντία μας εἶναι καὶ πάλιν ὁ Τζέτζης. Ἀφοῦ δίδει τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὰς δύο βιβλιοθήκας[1] ὑπαρχόντων βιβλίων, συνεχίζει ὡς ἑξῆς: *ὧν τοὺς πίνακας ὕστερον Καλλίμαχος ἀπεγράψατο.* Ἡ πρότασις αὕτη ἔχει ἐλαφρῶς διευρυνθῆ εἰς μεταγενεστέραν τινὰ παραλλαγήν: *ὡς (;) ὁ Καλλίμαχος νεανίσκος ὢν τῆς αὐλῆς ὑστέρως μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοὺς πίνακας αὐτῶν ἀπεγράψατο.* Ἀκολουθεῖ ἔπειτα μία ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἐρατοσθένη[2] καὶ τέλος ἡ παρατήρησις: *ἀλλὰ τὰ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους μετὰ βραχύν τινα χρόνον ἐγένετο τῆς συναγωγῆς τῶν βίβλων, ὡς ἔφην, καὶ διορθώσεως κἂν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου.* Προφανῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τονίζεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραλλαγὰς τῶν *Προλεγομένων*, εἶναι ἡ ἀκολουθία τῶν γεγονότων: *ὕστερον — ὑστέρως μετὰ τ.ἀ. — μετὰ βραχύν τινα χρόνον.* Ὅθεν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ *ὑστέρως* εἰς *ἱστορεῖ ὅς*, προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Dziatzko καὶ γενομένη ἀποδεκτὴ ὑπὸ πλείστων συγχρόνων ἐκδοτῶν, δὲν εὐσταθεῖ.[3] Ἡ εἰκασία αὐτὴ θὰ

σιμοποιεῖται δὲ πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐμβλήματος τοῦ τιθεμένου εἰς τὸ τέλος τῶν πρώτων τυπωμένων βιβλίων, «τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὸν τίτλον, τὸ ὄνομα τοῦ τυπογράφου καὶ τὸν χρόνον καὶ τόπον τῆς ἐκτυπώσεως 1774», βλέπε *The Shorter Oxford English Dictionary*, ἐν λ. colophon. Ἡ λέξις αὐτὴ συχνὰ χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δήλωσιν καὶ ἁπλῶν μόνον τίτλων, ἁπαντώντων εἰς τὸ τέλος κυλίνδρου, ὡς ἐὰν ἦτο συνώνυμος πρὸς τὴν «subscription» («ὑπογραφήν»). Νομίζω ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ χρησιμοποιῆται μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἔχουν προστεθῆ περισσότεραι προσωπικαὶ παρατηρήσεις τοῦ ἀντιγραφέως (ὡς συμβαίνει κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μὲ τὸν τυπογράφον - ἐκδότην). Δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε περίπτωσιν ἀναγραφῆς κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα τοῦ ὀνόματος ἀντιγραφέως.

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 120, ἔνθα παρατίθεται τὸ ὅλον κείμενον τῆς παραλλαγῆς Pb (πρβλ. Ma σελ. 25, 2 K.)

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 183, σημ. 1.

[3] Call. test. 14 c. Διετήρησα *ὑστέρως* ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ ἀντίστοιχον *ὕστερον* ἐν 14a. Ὁ Cantarella, ὁ ὁποῖος ἀνετύπωσε τὸν Τζέτζην καὶ πάντα τὰ ἄλλα testimonia (ἀνωτέρω σελ. 118, σημ. 5), σελ. 59. 14 οὔτε κἂν ἀναφέρει τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων ἐν τῷ κριτικῷ αὐτοῦ ὑπομνήματι.

ἐξύψωνε τεραστίως τὸ κῦρος τῆς πληροφορίας τοῦ Τζέτζη, ἐφ' ὅσον καθιστᾷ τὸν ἴδιον τὸν Καλλίμαχον πρώτην πηγὴν μέρους τοὐλάχιστον τῶν *Προλεγομένων*.

Ὁ ἀτυχὴς ἰταλὸς ἀνθρωπιστὴς[1] οὐδόλως ἐδίστασε νὰ «γεννοβολήσῃ» τὴν ἀκόλουθον «μετάφρασιν» ἐπάνω εἰς τὸ περιθώριον τοῦ πλαυτείου κώδικός του «sicuti refert Callimachus aulicus regius bibliothecarius qui etiam singulis voluminibus titulos inscripsit». *Hinc illae lacrimae.* Ἐδῶ ὁ Καλλίμαχος ὄχι μόνον ἀναφέρεται ὡς φιλολογικὴ αὐθεντία, ἀλλὰ καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἐπίσημον θέσιν τοῦ αὐλικοῦ βιβλιοθηκαρίου. Οὐδεμία ἄλλη μαρτυρία ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι κατεῖχε αὐτὴν τὴν θέσιν πλὴν τῆς ὡς ἄνω παραδρομῆς τοῦ «μεταφραστοῦ», καὶ μάλιστα δὲν ὑπάρχει κἂν θέσις δι' αὐτὸν εἰς τὴν πασίγνωστον σειρὰν τῶν βιβλιοθηκαρίων.[2]

Προφανῶς ὁ Τζέτζης εἶχε κατὰ νοῦν εἶδός τι καταλόγου βιβλίων ὑπάρχοντος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Τὸ βιογραφικὸν ἄρθρον *Καλλίμαχος* τοῦ Ἡσυχίου—Σουΐδα,[3] τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἀπετέλει ἄλλοτε τὴν εἰσαγωγὴν εἰς μίαν ἔκδοσιν συλλογῆς ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου (τῶν ὁποίων διὰ τοῦτο πολὺ ὀλίγοι τίτλοι μνημονεύονται ἐν τῇ βιογραφίᾳ του) ὑποδηλοῖ πλήρη «βιβλιογραφίαν»: *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ὧν συνέγραψαν, ἐν βιβλίοις κ' καὶ ρ'*, «Πίνακες ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν εἰς πᾶν εἶδος φιλολογίας, ὡς καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν εἰς 120 βιβλία». Ἡ προηγουμένη γενεὰ εἶχε ἐπιτελέσει φιλολογικὸν ἔργον καθ' ὅλα ἀξιοσέβαστον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ περὶ τῶν κορυφαίων τοὐλάχιστον ποιητῶν,[4] χωρὶς νὰ ἀναμένῃ καταλόγους καὶ βιβλιογραφίας, καὶ τοῦτο πιθανῶς εἶχε πάρα πολὺ βοηθήσει τώρα εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν *Πινάκων*. Τοῦ Σουΐδα ἡ περιγραφὴ — ὡς ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται λόγῳ τῶν κατὰ πολὺ καλυτέρων πηγῶν του — καὶ ὄχι τοῦ Τζέτζη εἶναι ἡ ὀρθή. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν σωζομένων εἰσέτι ἀποσπασμάτων.[5] Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἁπλοῦ τινος καταλόγου βιβλιοθήκης καὶ ἑνὸς κριτικοῦ εὑρετηρίου τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας δὲν ἐξαίρεται ἀλλ' ἐνίοτε συγκαλύπτεται εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐβασίζετο εἰς τὸ ὅτι ἐγνώριζε τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ βιβλία, ἐνδιέφερον ὅμως αὐτὸν καὶ ἔργα, τὰ ὁποῖα

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 120.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 168.

[3] Σουΐδας λ. *Καλλίμαχος* = Call. test. 1. Μετάφρασις ὑπὸ A. W. Mair.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 106. Ὁ Τζέτζης *Προλεγόμενα εἰς τὴν Κωμῳδίαν* καὶ ἄλλαι πηγαὶ κάμνουν λόγον μόνον περὶ ποιήσεως, καὶ ἀναμφιβόλως αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ μερικαὶ ἐργασίαι περὶ πεζογράφων.

[5] F. 429 - 53 καὶ Addenda. Συμπεράσματα καὶ παραπομπαὶ μετὰ τὸ fr. 453, σελ. 349. Μετὰ τὴν μονογραφίαν τοῦ Schmidt, *Pinakes*, συμβουλευτέοι ὁ Wendel, *Buchbeschreibung* 69 κ.ἑ., καὶ ὁ O. Regenbogen *RE* XX (1950) λ. *Πίναξ* 1420 - 6. P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote* 1951, 221 κ.ἑ. Περὶ τοῦ μόνου νέου ἀποσπάσματος βλέπε κατωτέρω, σελ. 154, σημ. 8.

ἁπλῶς ἐμνημονεύοντο εἰς τὴν παλαιοτέραν φιλολογίαν, ὡς ἐπίσης καὶ ζητήματα αὐθεντικότητος.[1]

Τὸ ὅλον σῶμα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ *πᾶσα παιδεία*, διῃρεῖτο εἰς διαφόρους τάξεις: μόνον τρεῖς ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ρητῶν ἀναφορῶν: *ρητορικὰ* (fr. 430–2, πρβλ. 443–8), *νόμοι* (fr. 433), *παντοδαπὰ συγγράμματα* (fr. 434/5). Ἐξ ἀναφορῶν εἰς ἐπικούς (fr. 452/3), λυρικούς (fr. 441, 450), τραγικούς (fr. 449; , 451), κωμικοὺς ποιητάς (fr. 439/40), φιλοσόφους (fr. 438; , 442), ἱστορικούς (fr. 437) καὶ συγγραφεῖς ἰατρικῶν ἔργων (fr. 429;) ἀναγραφομένων εἰς τοὺς *Πίνακας* δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρχον ἑπτὰ περαιτέρω τάξεις. Ὑπῆρχον πιθανῶς πολὺ περισσότεραι ὡς καὶ ἀριθμός τις ὑποδιαιρέσεων. Εἶναι τώρα ἐντελῶς βέβαιον ὅτι οἱ ἐπὶ μέρους συγγραφεῖς ἑκάστης τάξεως εἶχον ταξινομηθῆ κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν. Ἕκαστον ὄνομα συνωδεύετο ὑπό τινων βιογραφικῶν λεπτομερειῶν, μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς ἀπεγοητεύθησαν ἐνίοτε ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ τὴν γνώμην των ἀνεπαρκειῶν (fr. 447). Ὀλιγώτερον εὐσυνείδητον, ἂν καὶ ἐντυπωσιακόν, τὸ ἐκτεταμένον βιογραφικὸν ἔργον τοῦ ἐκ Σμύρνης[2] Ἑρμίππου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται «περιπατητικὸς» καὶ *καλλιμάχειος*, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς λαϊκώτερον συμπλήρωμα τῶν ἐσωτερικῶν Πινάκων. Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν τοῦτο ἤρεσε εἰς τὸν διδάσκαλόν του Καλλίμαχον. Οὗτος περιωρίζετο μόνον εἰς ἀξιοπίστους μαρτυρίας περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τῶν λογίων ἀνδρῶν. Ὁ κατάλογος τῶν συγγραμμάτων των, ὅστις ἠκολούθει τὴν βιογραφίαν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ταξινομῆται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς αὐτὴν ἐπεκράτει τὸ ἀλφαβητικὸν σύστημα. Αἱ ὀλίγαι γνώσεις μας περί τινων ἐλασσόνων ἐπῶν καὶ πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῶν δραματικῶν ποιημάτων ἄγουν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ἐὰν ὄντως ἡ σειρά, τὴν ὁποίαν ἔχουν εἰς τοὺς καταλόγους τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος, ἀπορρέει ἐκ τῶν *Πινάκων*.[3] Κάλλιστον παράδειγμα εἶναι ὁ περίφημος *κατάλογος τῶν Αἰσχύλου δραμάτων*, ὅστις προφανῶς ἦτο ἄλλοτε παράρτημα τῆς βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ καὶ παρουσιάζει εἰσέτι εἰς ἡμᾶς τοὺς τίτλους ἑβδομήκοντα τριῶν ἔργων τραγῳδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων, κατ' αὐστηρῶς ἀλφαβητικὴν τάξιν.[4] Διὰ τὸν Εὐριπίδην ὑπῆρχον μόνον ἀποσπάσματα δύο ἐπιγραφῶν καταλόγων,[5] ἕως ὅτου προσφάτως δημοσιευθέντες πάπυροι προσεκόμισαν νέαν, λίαν εὐπρόσδεκτον, μαρτυρίαν τίτλων ἔργων ἀναγεγραμμένων κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν γράμ-

[1] Βλέπε fr. 442, 445, 446, 449. Περὶ τοῦ fr. 456 βλέπε κατωτέρω, σελ. 157, σημ. 4.

[2] F. Leo, *Die griechisch - römische Biographie nach ihrer literarischen Form* (1901) 130 κ.ἑ., περὶ τοῦ Ἑρμίππου αὐτόθι 124 κ.ἑ. Περὶ τοῦ Ἑρμίππου βλέπε καὶ Moraux, ἔνθ' ἀνωτ. 221 κ.ἑ. καὶ κατωτέρω, σελ. 179.

[3] Περὶ τοῦ εἰδικοῦ *χρονολογικοῦ* πίνακος τοῦ Καλλιμάχου τοῦ διαλαμβάνοντος τοὺς δραματικοὺς ποιητὰς βλέπε κατωτέρω, σελ. 156.

[4] Αἰσχ. ἔκδ. Wilamowitz, ed. mai. (1914) 7 κ.ἑ., ἔκδ. G. Murray, ἔκδ. II (1955) 375. Ὁ κατάλογος διεσώθη εἰς δύο κώδικας, τὸν M καὶ τὸν V.

[5] *IG* XIV 1152 καὶ *IG* II/III[2] 2363. 38 κ.ἑ.

ματος. Εἰς τὸν σπουδαιότερον ἐκ τῶν παπύρων αὐτῶν,[1] ὁ ὁποῖος δίδει περιλήψεις τῶν ὑποθέσεων, ὁ τίτλος ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῆς διατυπώσεως *οὗ (ἧς, ὧν) ἀρχὴ* καὶ τῆς παραθέσεως τοῦ πρώτου στίχου. Τὸ «incipit» αὐτὸ εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου εἰς τοὺς *Πίνακάς* του, π.χ. *ἐπικὸν δὲ τὸ ποίημα, οὗ ἡ ἀρχή*, ἠκολούθει δὲ ὁ πρῶτος στίχος τοῦ ποιήματος (fr. 436).[2] Μόνος ὁ τίτλος δυνατὸν νὰ προεκάλει ἀμφιλογίας, ἰδίως ἐν περιπτώσει πεζῶν κειμένων. Τὸ «incipit» καθιστᾷ εὐκολωτέραν τὴν ἀναγνώρισιν. Κατάλογος παρόμοιος πρὸς τὸν κατάλογον τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου σώζεται εἰς δύο χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἔνθα τὰς συντόμους λεπτομερείας περὶ τῆς ζωῆς του ἀκολουθεῖ ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν κωμῳδιῶν του.[3] Ὁ Μένανδρος εἶχε πιθανῶς τὴν θέσιν του εἰς τοὺς *Πίνακας*, ὡς ἐπίσης ὁ Ἄλεξις (fr. 439) καὶ ὁ Δίφιλος (fr. 440), δεδομένου ὅτι ἡ ἀρχὴ ἀλφαβητικοῦ τινος καταλόγου τῶν ἔργων του (τίτλοι μόνον) σώζεται εἴς τινα πάπυρον.[4]

Ἡ σύνταξις καταλόγου τῆς λυρικῆς ποιήσεως *(τὰ μελικὰ)* πρέπει νὰ εἶχε παρουσιάσει ἀκανθώδη προβλήματα. Ὁ Καλλίμαχος διῄρει τὰ μεγάλα κατ' ἐπῳδικὴν τριάδα ποιήματα (ταῦτα συνήθως καλοῦμεν «χορικά», μολονότι συχνάκις ἀδυνατοῦμεν νὰ εἴπωμεν, ἂν πράγματι ᾄδοντο ὑπὸ χοροῦ)[5] εἰς εἰδικὰς ὁμάδας *(εἴδη)*. Τὰ ἐπινίκια ἄσματα τοῦ Σιμωνίδου, π.χ., ἐκαλοῦντο *ἐπίνικοι* καὶ ὑποδιῃροῦντο ἀναλόγως τοῦ τύπου τοῦ ἀγωνίσματος (δρόμος, πένταθλον, κτλ.),[6] διότι γνωρίζομεν ὅτι ὁ Καλλίμαχος (fr. 441)[7] εἶχε χαρακτηρίσει μέρος τῶν *Ἐπινικίων* ὡς *ἐπινίκους δρομέσι*, «διὰ τοὺς δρομεῖς». Τοῦ Πινδάρου *οἱ ἐπίνικοι* πρέπει ἐπίσης νὰ εἶχον διαιρεθῇ εἰς διαφόρους ὁμάδας ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ἀναλόγως τοῦ τόπου τῶν ἀγωνισμάτων (Ὀλυμπία, Νεμέα, κτλ.). Ἄλλως δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Καλλίμαχος (fr. 450) ἐτοποθέτησε τὴν δευτέραν πυθικὴν ᾠδήν, ὡς ὠνομάσθη βραδύτερον, μολονότι ἐξύμνει τοπικήν τινα νίκην τοῦ Ἱέρωνος, μεταξὺ τῶν νεμείων ᾠδῶν. Τέλος, οἱ διθύραμβοι τοῦ Βακχυλίδου φαίνεται ὅτι εἶχον ἀποχωρισθῇ τῶν παιάνων του, διότι ὁ Καλλίμαχος κατηγορήθη ὅτι εἶχεν εἰσαγάγει μεταξὺ τῶν παιάνων ἓν ποίημα, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀρίσταρχος διεκήρυττε ὅτι ἦτο διθύραμβος καὶ ἐτιτλοφορεῖτο *Κασσάνδρα*.[8] Γνωρίζομεν αὐτὰς τὰς

[1] *P. Oxy.* 2455 ἐν *Oxyrynchus Papyri* XXVII ἔκδ. E. G. Turner καὶ ἄλλων (1962), βλέπε καὶ 2456, 2457 καὶ 2462 (Μένανδρος). Πάντες τοποθετοῦνται εἰς τὸν δεύτερον αἰῶνα μ.Χ. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 233, σημ. 4.

[2] Πρβλ. fr. 443, 444, 449· βλέπε καὶ Wendel, *Buchbeschreibung*, σελ. 32-34 καὶ σημ. 198, καὶ κατωτέρω, σελ. 155.

[3] Κριτικὴ ἔκδοσις βάσει νέας ἀντιπαραβολῆς τῶν κωδίκων τοῦ Μιλάνου καὶ τοῦ Βατικανοῦ ὑπὸ R. Cantarella, Aristof. *Com.* I (1949) ἀριθμ. 231, σελ. 142 κ.ἑ.

[4] *P. Oxy.* 2462 (πρβλ. 2456 Εὐριπίδης), βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 1.

[5] Βλέπε Excursus.

[6] *PMG* 506 - 17 Page, ἐν μέρει εἰς *AL* II², Σιμων. fr. 14-23 Diehl. Περὶ τῆς κατατάξεως εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε κατωτέρω, σελ. 219.

[7] Πρβλ. E. Lobel εἰς *P. Oxy.* XXV (1959) 2431, fr. 1.

[8] *P. Oxy.* XXIII ἔκδ. E. Lobel (1956) 2368. 16, Βακχ. 23 ἔκδ. B. Snell⁴ (1961) 73 καὶ 50*. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 265.

ταξινομήσεις ἐξ ἀναφορῶν εἰς ἐκδόσεις λυρικῶν κειμένων, τὰς ὁποίας ἤρχισεν ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ὡς καὶ ἐκ μεταγενεστέρων γραμματικῶν πηγῶν.[1] Ἐν τούτοις λησμονεῖται εὐκόλως ὅτι θεμελιώδεις τινὲς ὅροι καὶ καθιερωθεῖσαι ἐκφράσεις, ἂν δὲν ἦσαν τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου τοῦ Καλλιμάχου, τοὐλάχιστον μαρτυροῦνται τὸ πρῶτον εἰς τοὺς *Πίνακας* αὐτοῦ. Ἂν καὶ δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡρισμένας ὁμάδας χορικῶν ἀσμάτων, ἀδυνατοῦμεν εἰσέτι νὰ ὑποπτευθῶμεν μὲ ποῖον τρόπον εἶχον ταξινομηθῆ τὰ ἐπὶ μέρους ἀτομικὰ ἄσματα. Ἀναμφιβόλως εἶχον καταχωρηθῆ[2] κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὴν δευτέραν πυθικὴν ᾠδὴν τοῦ Πινδάρου καὶ τὴν *Κασσάνδραν* τοῦ Βακχυλίδου. Ἐπειδὴ οἱ διθύραμβοι καὶ πιθανῶς οἱ *νόμοι* εἶχον τίτλους ὡς τὰ θεατρικὰ ἔργα, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ καταχωρηθοῦν εἰς καταλόγους κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. Ἀλλὰ τί ἐγίνετο μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, ἰδίως τὰ μονόστροφα ποιήματα τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Ἀλκαίου, τοῦ Ἀνακρέοντος; Αὐτὰ δὲν εἶχον τίτλους καὶ συνεπῶς ὁ μόνος τρόπος ταξινομήσεώς των φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ μέθοδος τοῦ «incipit»,[3] ἡ ἐφαρμοζομένη καὶ σήμερον εἰς τοὺς συγχρόνους πίνακας λυρικῶν ποιημάτων ποιητοῦ τινος ἢ ἀνθολογίας.

Ὁ Καλλίμαχος ἐξ ἴσου ἀφειδῶς κατηνάλωσε τὰς προσπαθείας του καὶ εἰς τὴν ταξινόμησιν τῶν πεζογράφων. Αἱ διάφοροι ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν, καθ' ὃ μέτρον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὰ ὀνόματά των, ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω.[4] Κατ' ἀρχὴν ἡ κατάταξις ἠκολούθησε τὰς αὐτὰς γραμμὰς ὡς καὶ εἰς τὸ ποιητικὸν τμῆμα. Ἐδῶ ὅμως αἱ δυσκολίαι ἦσαν μεγαλύτεραι ἢ ὅσον εἰς τοὺς *Πίνακας* τῶν ποιητῶν, ὡς δεικνύει ἡ περίπτωσις τοῦ Προδίκου. Ὁ Καλλίμαχος κατέταξε αὐτὸν εἰς τοὺς ῥήτορας (ὀρθότατα, θὰ ἔλεγον),[5] ἄλλοι ὅμως διαφωνοῦντες εἶχον τὴν γνώμην ὅτι οὗτος ἀνῆκε εἰς τοὺς φιλοσόφους (fr. 431). Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων ἑκάστης τάξεως ἐδίδοντο εἰς τὴν συνήθη ἀλφαβητικὴν σειρὰν (fr. 435). Τὰ ἔργα ἑκάστου συγγραφέως εἶχον πιθανῶς ὑποδιαιρεθῆ εἰς διαφόρους ὁμάδας, ὡς π.χ. εἰς τὴν τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν λόγων. Ἡ ὑποδιαίρεσις ἦτο ἀναπόφευκτος εἰς τὴν περίπτωσιν *πολυειδείας* (fr. 449, 429;). Οἱ περὶ ἑνὸς μόνον θέματος λόγοι, οἱ ἔχοντες τίτλους, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ *Περὶ Ἀλοννήσου* (fr. 443) καὶ ὁ *Περὶ τῶν συμμοριῶν* (fr. 432) τοῦ Δημοσθένους, ἢ ὁ *Περὶ Φερενίκου* (fr. 448) τοῦ Λυσίου, θὰ ἠδύναντο νὰ ταξινομηθοῦν ἀλφαβητικῶς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι προσετίθετο συνήθως καὶ τὸ «incipit» (fr. 443, 444). Ὁσάκις ὅμως δὲν ὑπῆρχε τίτλος, ἢ ἠμφεσβητεῖτο ἡ πατρότης λόγων (fr. 444–7) ἢ καὶ ὁλοκλήρων

[1] H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike*, 1936, A.E. Harvey, «The Classification of Greek Lyric Poetry», *Cl. Qu.* N.S. V (1955) 157 κ.ἑ.

[2] Ὁ Schmidt, σελ. 77 πολὺ ὀρθῶς ἐτάχθη κατὰ τῶν ἀμφιβολιῶν τοῦ Regenbogen ἐν τῇ στήλῃ 1421.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 154.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 46 κ.ἑ.

βιβλίων, οὐδεμίαν ἔχομεν νύξιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγινε ἡ κατάταξις. Θὰ ἀπετέλει ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξίαν νὰ θεωρήσῃ τις τὸν περιώνυμον καταστάντα πλήρη κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφράστου (Διογ. Λαέρτ. v 42–50) ὡς εἶδός τι διευρυνθέντος ἀντιγράφου τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου.[1] Ἡ λίαν περίπλοκος παράδοσις δὲν συνιστᾷ αὐτὴν τὴν ἁπλῆν λύσιν. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγάγωμεν τὸν κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους (Διογ. Λαέρτ. v 22–27) μέχρι τοῦ Καλλιμάχου, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς πρώτην πηγήν.[2] Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν *Πινάκων* αἱ γνώσεις ἡμῶν εἶναι ἀξιοθρηνήτως πτωχαί.[3] Αἱ πληροφορίαι ἡμῶν εἶναι κατὰ πολὺ ἀκριβέστεραι προκειμένου περὶ τῶν «Συμμείκτων» (Miscellanea, *παντοδαπὰ συγγράμματα* fr. 434–5). Ὑπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα αὐτὴν εἶχον καταχωρηθῆ συγγράμματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν προσηρμόζοντο εἰς τὰς βασικὰς κατηγορίας τῆς λογοτεχνίας. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ἀθήναιος εἰς τοὺς *Δειπνοσοφιστάς* του, ἐνδιατρίβων ἰδιαιτέρως εἰς βιβλία περὶ «δείπνων», διέσωσε σχετικὸν ἀπόσπασμα, ἐπίσης δὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἑνὸς τοιούτου βιβλίου (ἦτο πασίγνωστον παράσιτον τῶν Ἀθηνῶν), τὸν τίτλον, τὰς ἀρχικὰς λέξεις καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων του[4] (fr. 434), ὡς καὶ ἄλλο ἀπόσπασμα περιέχον ἀλφαβητικὸν κατάλογον τεσσάρων συγγραφέων μαγειρικῆς ζυμαρικῶν (fr. 435). Εἶναι φανερὸν ὅτι εἶχε πρόθεσιν νὰ μὴ παραλείψῃ τίποτε ἐκ τοῦ εὑρετηρίου αὐτοῦ τῆς *πάσης παιδείας*, οὔτε κἂν τὰ βιβλία περὶ μαγειρικῆς.

Πλὴν τῶν γενικῶν *Πινάκων* εἶναι γνωστοὶ δύο ἄλλοι εἰδικοὶ Πίνακες τελείως διάφοροι τοῦ κυρίου ἔργου, διότι ὁ μὲν εἷς ἦτο χρονολογικός, ὁ δὲ ἄλλος γλωσσολογικός. Ἀμφότεροι οἱ τίτλοι ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουΐδα.[5] Ὁ πρῶτος εἶναι *Πίναξ καὶ ἀναγραφὴ τῶν κατὰ χρόνους καὶ ἀπ' ἀρχῆς γενομένων διδασκάλων* «Πίναξ καὶ καταγραφὴ τῶν ποιητῶν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ἐξ ἀρχῆς». Ὁ πίναξ αὐτὸς πρέπει νὰ ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν *διδασκαλιῶν*[6] τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ ὁποῖαι εἶχον ληφθῆ ἐκ τῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τοῦ ἄρχοντος. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ Λυκόφρων ἠσχολήθησαν μὲ τὰ τραγικὰ καὶ κωμικὰ κείμενα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας

[1] Κατὰ τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ Schmidt, *Pinakes* 86, βλέπε O. Regenbogen, *RE* Suppl. VII (1940) 1363 κ.ἑ. καὶ XX (1950) 1422 καὶ 1441 κ.ἑ.

[2] Οἱ P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d' Aristote* (1951) 233, καὶ Düring, *Aristotle* 67 κ.ἑ., συμφωνοῦν πρὸς τὴν ἀρνητικὴν αὐτὴν κρίσιν, αἱ θεωρίαι των ὅμως διαφέρουν μεταξύ των.

[3] Περὶ τοῦ Δημοκρίτου βλέπε κατωτέρω, σελ. 157.

[4] Περὶ τῆς στιχομετρίας βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 150 κ.ἑ., καὶ Schmidt, *Pinakes* 69 κ.ἑ.

[5] Call. II test 1, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 152, fr. 454-6 Call. I σελ. 349 κ.ἑ. Ὁ Regenbogen, *Πίναξ*, *RE* XX (1950) 1423. 38 προσεπάθησε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἰδιόρρυθμον σειρὰν τῶν λέξεων. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐκ νέου τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ νεαροῦ Nietsche, βλέπε σημείωσιν περὶ τοῦ fr. 456 καὶ πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 60. σημ. 1.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 96 περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ ἀρχεῖα καὶ περὶ τοῦ ὅρου *διδάσκαλος*.

κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος.[1] Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀφιέρωσαν μείζονα ἔργα εἰς τὸ ἀττικὸν δρᾶμα. Εἰς τὸ ἐνδιάμεσον αὐτῶν ὁ Καλλίμαχος συνέλεξε τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου του, τὴν μεγάλην κλίμακα τοῦ ὁποίου δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ φαντασθῶμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τριῶν ἐπιγραφῶν εὑρεθεισῶν ἐν Ρώμῃ, ἔνθα πιθανῶς κατελάμβανον ὁλόκληρον τοῖχον ἐν τῇ μεγάλῃ βιβλιοθήκῃ.[2] Ἡ ὑπόδειξις τοῦ Körte ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἓν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκριβὲς ἀπόγραφον τοῦ Πίνακος τοῦ Καλλιμάχου ἔγινε ἀποδεκτὴ ὑπὸ πάντων. Τὰ σωζόμενα μέρη ἀπαριθμοῦν τὰς νίκας τῶν κωμικῶν ποιητῶν εἰς τὰ Διονύσια καὶ Λήναια τῶν ἐτῶν 440–352 π.Χ., ἀλλ' ἐὰν ὁ δοθεὶς ὑπὸ τοῦ Σουΐδα τίτλος εἶναι ἀκριβής, ὁ Πίναξ θὰ ἔφθανε εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν, εἰς τὴν *ἀρχήν*, ἤτοι εἰς τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κωμῳδίας εἰς ἑκάστην τῶν δύο ἑορτῶν, εἰς τὰ «ἐν Ἄστει» Διονύσια τοῦ 486 π.Χ. καὶ εἰς τὰ Λήναια τοῦ 442 π.Χ. Ὁ δεύτερος εἰδικὸς πίναξ ἦτο προφανῶς κατάλογος *γλωσσῶν*, καὶ δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν νὰ ἀνευρίσκωμεν ὅτι· ὁ Καλλίμαχος ἠκολούθει ὡς γλωσσογράφος τὸν Φιλιτᾶν καὶ τὸν Ζηνόδοτον.[3] Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκπλήττει εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ Σουΐδα: *Πίναξ τῶν Δημοκράτους γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων* (;).[4] Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως *συντάγματα* (πιθανῶς «συγγράμματα»),[5] ἡ σύνδεσις αὐτῆς μετὰ τῶν *γλωσσῶν* εἶναι περίεργος, δεδομένου ὅτι ὡς «κατάλογος συγγραμμάτων» θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς μεγάλους γενικοὺς *Πίνακας*. Φυσικά, εἶναι εὔκολον νὰ ἀλλάξωμεν τὸ κύριον ὄνομα εἰς *Δημοκρίτου*. Ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε τολμηρὸς καινοτόμος εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς φιλοσοφίας, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα του διακρίνεται δι' ἀπηρχαιωμένας λέξεις. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐνθυμηθῶμεν[6] ὅτι ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος κάτι περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν γλωσσῶν τοῦ Ὁμήρου, ἂν καὶ μόνον ὁ τίτλος τοῦ ἔργου διεσώθη, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ δημοκριτείου πίνακος τοῦ Καλλιμάχου.[7]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 124 κ.ἑ.

[2] *IG* XIV 1098 a, 1097, 1098 (A. Wilhelm, *Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen* [1906] 195 κ.ἑ., 255). Διὰ περισσοτέρας παραπομπὰς βλέπε τὴν σημείωσίν μου εἰς Call. fr. 456. Τὰ κείμενα ἀνετύπωσε τώρα μετὰ σημειώσεων ὁ A. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (Oxford 1953) 121-3, πρβλ. σελ. 72.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107 καὶ 136.

[4] Call. II test 1 καὶ I σελ. 350 μετὰ τὸ fr. 456 (ἔνθα ἡ ἀνάγνωσις τῶν χειρογράφων παραλείπεται. Βλέπε ἐπίσης εἰς τὰ Corrigenda II σελ. 122). Ἐν *Vors.* 68 A 32 ἡ εἰκασία τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (1499) *Δημοκρίτου* ἐτυπώθη ἄνευ οὐδεμιᾶς μνείας τοῦ *Δημοκράτους* τῶν κωδίκων. Ἀλλὰ οἱ D.-Kr. εἰς τὰς σημειώσεις των ἐν B 35, 160, 161, 178 ἀναφέρουν ὅτι συχνὰ ἀπαντᾷ ὁ τύπος-*κρατους* ἀντὶ-*κριτου*.

[5] Πρβλ. Ἀπολλων. Δυσκ. *Ἀντων.* 65. 17 Schn. καὶ Συντ. 78. 4. Uhl. *συντάγματα* «βιβλία ἐν πεζῷ λόγῳ».

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 50 κ.ἑ. ἡ γλῶσσα τοῦ Δημοκρίτου καὶ τὰ βιβλία του περὶ λογοτεχνίας.

[7] Δὲν θὰ ἔπρεπε τοῦ λοιποῦ νὰ ἀποδίδεται εἰς τὴν κριτικὴν ὀξύνοιαν τοῦ Καλλιμάχου ἡ

Ἐκοπιάσαμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς πολλοὺς ξηρούς, ἐνίοτε δὲ παραπλανητικοὺς τίτλους. Ὅσον ἄσημοι καὶ ἂν φαίνωνται ὡρισμέναι ἐπικεφαλίδες, ἡ ἐκ τοῦ συνόλου ἐντύπωσις εἶναι συντριπτική. Ἡ συσσώρευσις ἑκατοντάδων χιλιάδων κυλίνδρων εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἐλαχίστην θὰ εἶχε χρησιμότητα ἄνευ ἀντιληπτῆς τινος ταξινομήσεως παρεχούσης τὴν δυνατότητα εἰς τὸν μέλλοντα ἀναγνώστην νὰ ἀνευρίσκῃ τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς αὐτὸν βιβλία. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ποιητικῶν καὶ πεζογραφικῶν βιβλίων εἰς εἰδικὰς κατηγορίας καὶ διὰ τῆς κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν καταγραφῆς τῶν συγγραφέων κατέστησαν προσιτοὺς τοὺς μεγίστους φιλολογικοὺς θησαυρούς. Μόνον ἡ διακαὴς ἐπιθυμία νὰ διασωθῇ ἐκ τῆς λήθης ὁλόκληρος ἡ φιλολογικὴ κληρονομία τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ καταστῇ διαρκὲς καὶ καρποφόρον κτῆμα εἰς τοὺς αἰῶνας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφυσήσῃ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὑπομονὴν διὰ τὴν τεραστίαν αὐτὴν προσπάθειαν. Μεμψίμοιροι κριτικοὶ τῶν φιλολόγων ποιητῶν, τοῦ Φιλιτᾶ, τοῦ Καλλιμάχου, καὶ οἱ ὀπαδοί των εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, δυνατὸν νὰ ψέξουν τὴν ὑπερβολικὴν πολυμάθειαν τῆς ποιήσεώς των ὡς καὶ τὰς ἰδιαζούσας εἰς ἐρασιτέχνας ἐλλείψεις τῆς φιλολογίας των. Ὀφείλουν ὅμως νὰ μὴ ὑποτιμοῦν τὴν φλογερὰν ἀφοσίωσίν των εἰς τὴν μάθησιν, ἡ ὁποία ἐπήγασεν ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν ἑνὸς μεγάλου ποιητοῦ.

Ἀναμφιβόλως τὰ 120 βιβλία τῶν *Πινάκων* παρεῖχον εὐρέα περιθώρια διὰ προσθήκας καὶ διορθώσεις. Ἀκόμη καὶ αἱ βραχεῖαι παραπομπαὶ ἠμῶν ἀπεκάλυψαν τοῦτο ἐπανειλημμένως. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἐδημοσίευσε ὁλόκληρον βιβλίον *Πρὸς τοὺς Καλλιμάχου Πίνακας*.[1] Τὸ *Πρὸς* εἶναι διφορούμενον καὶ συχνὰ εἰς τίτλους σημαίνει «ἐναντίον», ἀλλὰ δὲν συντρέχει ὁ παραμικρὸς λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε ποτὲ «Κατὰ τῶν Πινάκων τοῦ Καλλιμάχου». Τὸ βιβλίον του προωρίζετο νὰ καταστῇ συμπλήρωμα, τὸ ὁποῖον ἦτο βεβαίως λίαν εὐπρόσδεκτον μετὰ τὴν πάροδον πεντήκοντα περίπου ἐτῶν, καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε τοὺς χρονολογικοὺς πίνακας τοῦ Καλλιμάχου διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἔργων τῶν ἀττικῶν δραματουργῶν[2] εἰς τὰς ἰδικάς του ἐκδόσεις. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιμάχου. Πᾶς

τιμὴ ὅτι ἀπεκάλυψε τὰς δημοκριτείους παραποιήσεις τοῦ Βώλου (Σουΐδ. ἐν λ. *Βῶλος Δημοκρίτειος*). Ὁ περίεργος αὐτὸς ἄνθρωπος ἔζησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. ἢ καὶ βραδύτερον, ὡς τελικῶς ἀνεκάλυψε ὁ ἄριστος εἰδικὸς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ψευδοεπιστημονικῶν συγγραμμάτων Max Wellmann, «Marcellus von Side», *Philol. Suppl.* XXVII 2 (1934) 1 κ.ἑ., ἔνθα καὶ ἄλλαι παραπομπαί. Βλέπε ἐπίσης *Vors.* II[5] 68 B 300 καὶ A. J. Festugière, *La Révélation d' Hermès Trismégiste* I (1950) 196 κ.ἑ., 222 κ.ἑ. καὶ Add. 432. Οἱ F. Schmidt, *Pinakes* 97 κ.ἑ., καὶ Rehm-Vogel *Exakte Wissenschaften* (1933) 57 καὶ 63 ἐβασίσθησαν εἰς παλαιοτέρας δημοσιεύσεις τοῦ Wellmann.

[1] Βλέπε τὰς σημειώσεις μου μετὰ τὸ Call. fr. 453, καὶ κατωτέρω περὶ Πραξιφάνους σελ. 161 καὶ περὶ Πολέμωνος, σελ. 296, σημ. 1.

[2] Call. fr. 456.

ὅμως ὁ ἔχων ἀνάγκην βιογραφικοῦ[1] ὑλικοῦ, ὁ ἀναλαμβάνων ἐκδόσεις κειμένων, ὁ γράφων ἐπὶ οἱουδήποτε θέματος ὤφειλε νὰ συμβουλευθῇ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο οὐδέποτε ὑπεσκελίσθη ὑπὸ ἄλλου καλυτέρου. Οἱ ἀνώνυμοι *Πίνακες*[2] τῆς ἀντιζήλου βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου, οἱ σπανιώτατα ἀναφερόμενοι, διὰ τὴν ἀκρίβειαν ἅπαξ δι' ἕνα κωμικὸν ποιητὴν καὶ δὶς διὰ ῥήτορας, δὲν ἠδύναντο νὰ συγκριθοῦν ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα πρὸς τοὺς ἀλεξανδρινοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ὁποίων εἶχον πιθανῶς συνταχθῇ.

Ὀλίγοι τίτλοι, μερικοὶ ἐκ τῶν ὁποίων εὑρίσκονται μόνον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουΐδα, ὡς καὶ ὡρισμέναι σύντομοι παραπομπαὶ δίδουν μίαν ἰδέαν τῆς ποικιλίας τῶν σοφῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλλιμάχου.[3] Κατὰ τὴν προετοιμασίαν των θὰ εἶχον ἴσως βοηθήσει αὐτὸν καὶ μαθηταί του. Πλῆθος σπουδαστῶν εἵλκοντο πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς καινοφανοῦς ἐπιθυμίας δι' ἀπεριόριστον γνῶσιν[4] καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τώρα προσεφέρετο ἐκεῖ ὑλικὸν ἀσυγκρίτως πλουσιώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην προγενεστέραν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ ἀλλαχοῦ. Οἱ σοφισταί, πραγματευόμενοι φιλολογικά, ἰδίως ποιητικά, θέματα, εἶχον ἐπιδεικτικοὺς—ῥητορικοὺς σκοπούς, καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι ὡς καὶ αἱ σχολαί των εἶχον τοὺς ἰδικούς των φιλοσοφικοὺς σκοπούς. Τώρα διὰ πρώτην φορὰν συναντῶμεν εὐρεῖαν φιλολογικὴν γνῶσιν ἀποκτηθεῖσαν χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, διὰ τὰ ἔργα δηλαδὴ τὰ μέλλοντα νὰ γραφοῦν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ κατανόησιν τῶν ἔργων τῶν συγγραφέντων κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας. Αὐτὸς εἶναι ὁ νέος χωριστὸς[5] κλάδος μαθήσεως, ἡ φιλολογία.

Τὰ βιβλία τοῦ Καλλιμάχου τοῦ φιλολόγου *(γραμματικοῦ)* θεωροῦνται συχνὰ ὡς μηχανικαὶ συμπιλήσεις ἀρχαιογνωστικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδόλως περιορίζονται εἰς θέματα ἀρχαιογνωσίας. Δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπ' αὐτῶν τὸ παλαιόν μας σύστημα, ἂν καὶ κατὰ διάφορον ἴσως σειράν, ἀνασκοποῦντες τὰ βιβλία του περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ γλώσσης καὶ περὶ φιλολογικῆς κριτικῆς, ἐξετάζοντες δὲ τέλος μέχρι ποίου σημείου δύναται οὗτος νὰ θεωρηθῇ ὡς ἑρμηνευτὴς τῆς παλαιοτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Τὰ *Νόμιμα βαρβαρικὰ* ἦσαν ἀρχαιογνωστικὴ συλλογὴ «μὴ ἑλληνικῶν ἐθίμων», συμπληρώνοντα ἴσως βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχον τὸν αὐτὸν τίτλον.[6]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.

[2] Schmidt, *Pinakes*, σελ. 28 fr. 3 ἐν τοῖς *Περγαμηνοῖς πίναξι* (τὸ fr. 4 πρέπει νὰ διαγραφῇ) Πρβλ. αὐτόθι σελ. 104 καὶ ὅλον τὸ κεφάλαιον V περὶ τῶν ὑστέρων συνεπειῶν τῶν *Πινάκων* 99 κ.ἑ. Βλέπε ἐπίσης Regenbogen, *Pinax* στήλη 1424 κ.ἑ.

[3] Fr. 403-28, 457-9, 461-6, 693. Τὰ fr. 403 κ.ἑ. εἶναι ταξινομημένα κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν τίτλων των.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 148 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3.

[6] Call. fr. 405 μετὰ τῶν σημειώσεων. Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 99.

Ἕν γενικὸν βιβλίον του *Περὶ ἀγώνων* ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν ἰδίαν ὁμάδα, δεδομένου ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν σοφιστῶν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του,[1] συχνὰ κατήρτιζον διὰ συμπιλήσεων ὑλικὸν «περὶ ἀγώνων». Αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὸν Ἀντίγονον τὸν Καρύστιον, *Ἱστ. παραδοξ.* 129–73, τεσσαράκοντα τέσσαρες περικοπαὶ ἐκ τῶν *Παραδόξων*[2] τοῦ Καλλιμάχου δεικνύουν ὅτι συνέγραψε περὶ ἀξιοπεριέργων. Ἡ ὀξεῖα περιέργειά του διὰ τὰ «ἀπίστευτα» τὸν ὡδήγησε νὰ καταρτίσῃ αὐτὴν τὴν *Συλλογὴν ἀξιοπεριέργων εἰς ὅλην τὴν γῆν κατὰ τόπους*[3] ἐξ ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν. Δὲν ὑπάρχει παλαιότερον παράδειγμα παραδοξογραφίας ὡς χωριστοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους. Ὡς ὁ Φιλιτᾶς καὶ ὁ Ζηνόδοτος οὕτω καὶ ὁ Καλλίμαχος δὲν εἶχε ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει καλύτερον παντὸς ἄλλου τὸ ὡς ἄνω ἔργον του. Ἀπτὴ συνύπαρξις ἐπιστήμης καὶ πολυμαθείας δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὸ τοῦ Ἐρατοσθένους.

Ἐκ τινος βιβλίου τιτλοφορουμένου *Ἐθνικαὶ ὀνομασίαι*,[4] ἀναφέρονται εἰδικὰ ὀνόματα ἰχθύων εἰς διαφόρους πόλεις (Χαλκηδών, Θούριοι, Ἀθῆναι). Δεδομένου ὅτι ὑπῆρχε κεφάλαιον περὶ ἰχθύων, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ διευθέτησις τοῦ συνόλου εἶχε γίνει κατὰ θέματα. Ἂν καὶ ἀναπόδεικτον, δὲν ἀποκλείεται οἱ τίτλοι *Περὶ ἀνέμων* (fr. 404), *Περὶ ὀρνέων* (fr. 414–28), *Μηνῶν προσηγορίαι κατὰ ἔθνος καὶ πόλεις* (σελ. 339, *Τοπικαὶ ὀνομασίαι μηνῶν*) νὰ εἶναι οἱ ὑπότιτλοι μόνον ἄλλων κεφαλαίων τοῦ περιεκτικοῦ αὐτοῦ Ὀνομαστικοῦ. Τὸ λεξιλόγιον τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶχε ταξινομηθῆ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ὡς αἱ *Γλῶσσαι*[5] τοῦ Ζηνοδότου. Ἡ σχέσις τῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ πράγματα ἦτο φιλοσοφικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον συνεζητήθη ἐν ἐκτάσει εἰς τὸν *Κρατύλον* τοῦ Πλάτωνος ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.[6] Ἀλλ' ὁ Καλλίμαχος κατεχώρει καὶ κατέτασσε ὅλα τὰ ὀνόματα, ὅσα ἠδύνατο νὰ εὕρῃ, διὰ καθαρῶς φιλολογικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἦτο τὸ πρῶτον λεξιλόγιον τοῦ εἴδους του καὶ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ κόρον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν. Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν ἂν ἔργα τιτλοφορούμενα *Κτίσεις νήσων καὶ πόλεων καὶ μετονομασίαι* (σελ. 339) καὶ *Περὶ*

[1] Call. fr. 403· περὶ τοῦ σοφιστοῦ Ἱππίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 61 κ.ἑ. περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σελ. 94 κ.ἑ., περὶ τοῦ Δούριδος τοῦ περιπατητικοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἄλλων βλέπε σημειώσεις εἰς τὸ fr. 401.

[2] Πρῶτος ἀνεκάλυψε τὰς σημαντικὰς αὐτὰς περικοπὰς ὁ Thomas Stanley, ὄχι ὁ Bentley, βλέπε Call. II, σελ. XLV. 1 καὶ τὰ Addenda σελ. 122.

[3] *Θαυμάτων τῶν εἰς ἅπασαν τὴν γῆν κατὰ τόπους ὄντων συναγωγὴ* εἶναι ὁ τίτλος εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Σουΐδα. Βλέπε fr. 407, I - XLIV, 408 - 11.

[4] Call. fr. 406. Εἰς τὰς σημειώσεις μου θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμψω καὶ εἰς τὸν C. Wendel, «Onomastikon», *RE* XVIII (1939) 508.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136.

[6] Περὶ τοῦ *Κρατύλου* τοῦ Πλάτωνος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 70 κ.ἑ., περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σελ. 90 καὶ 93. Τὰ λεγόμενα *Ὀνομαστικὰ* τοῦ Δημοκρίτου ἢ τὸ *Ὀνομαστικὸν* τοῦ Γοργίου (σελ. 54, σημ. 1) εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος.

τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ποταμῶν (fr. 457–9) ἀνήκουν εἰς τὰ περὶ ἀρχαιοτήτων ἢ εἰς τὰ περὶ γλώσσης βιβλία του. Αἱ «ἀλλαγαὶ ὀνομασιῶν» ὑποδηλοῦν μᾶλλον τὴν δευτέραν ὁμάδα. Ἀπομένουν ἐπικεφαλίδες τινὲς καὶ ἀποσπάσματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἀδυνατοῦμεν νὰ εὕρωμεν θέσιν ἢ καὶ νὰ ἐννοήσωμεν κἂν τοὺς τίτλους των.[1] Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἴχνη ὅλων σχεδὸν τῶν σοφῶν συλλογῶν τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὰ ποιήματά του:[2] εὔηχα ὀνόματα ποταμῶν καὶ νήσων, ἀνέμων καὶ νυμφῶν καὶ πτηνῶν ἔχουν συλλεγῆ ἐξ αὐτῶν, διὰ νὰ ἐξωραΐσουν τοὺς στίχους, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνευρίσκονται ὀλίγα ὡραῖα τοπικὰ ἱστορήματα, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διεσώθησαν ἐκ τῆς λήθης.

Ἓν βιβλίον ἀφήσαμεν ἔξω τῆς ἐπιτροχάδην αὐτῆς ἐπισκοπήσεως, τὰ *Πρὸς Πραξιφάνην* τοῦ Καλλιμάχου (fr. 460). Ἐμνημονεύσαμεν αὐτὸ πρότερον, ὅταν κατεδείξαμεν τὰ μὴ ἀριστοτελικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καθόλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ[3] νέας κινήσεως. Τὸ μοναδικὸν ἀπόσπασμα τὸ ἀναφερόμενον ἐκ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀποτελεῖ σαφῆ μαρτυρίαν φιλολογικῆς κριτικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι βεβαιώνει τὰς ὑψηλὰς ποιητικὰς ἀρετὰς τοῦ ἔργου τοῦ συγχρόνου του Ἀράτου:[4] *μέμνηται γοῦν αὐτοῦ* (δηλ. τοῦ Ἀράτου) *καὶ Καλλίμαχος ὡς πρεσβυτέρου οὐ μόνον ἐν τοῖς Ἐπιγράμμασιν* (*Ἐπιγρ.* 27), *ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Πρὸς Πραξιφάνην, πάνυ ἐπαινῶν αὐτὸν ὡς πολυμαθῆ καὶ ἄριστον ποιητήν*. Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν ἄλλο παρόμοιον βιβλίον τοῦ Καλλιμάχου, ἡ πολεμικὴ του κατὰ τοῦ περιπατητικοῦ Πραξιφάνους δυνατὸν νὰ περιέκλειε ἀφ' ἑνὸς τὴν κρίσιν του περὶ τῆς ἀναρμοδιότητος τοῦ Πλάτωνος ὡς φιλολογικοῦ κριτικοῦ[5] (ἐφ' ὅσον μάλιστα τὸ *Περὶ ποιητῶν*[6] τοῦ Πραξιφάνους ἦτο διάλογος μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἰσοκράτους) καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ περίφημον ἀπόφθεγμά του: *τὸ μέγα βιβλίον ἴσον τῷ μεγάλῳ κακῷ*. Ὅ,τι καὶ ἂν σημαίνῃ ἐδῶ ἡ λέξις *βιβλίον*,[7] τὸ *μέγα κακὸν* εἶναι παλαιὰ καθιερωμένη ἔκφρασις (*Ο* 134, *ι* 423), ἐνῶ τὸ *μέγας* ἀναφερόμενον εἰς λογοτεχνικὸν ἔργον εἶναι πάντοτε ὀνειδιστικόν. Δυνάμεθα νὰ ἀντιπαραβάλωμεν τὸν ρυπαρὸν *μέγαν ῥόον* πρὸς τὴν καθαρὰν *ὀλίγην λιβάδα* (*Ὕμν.* II 108),[8] ἢ τὴν *μεγάλην γυναῖκα* ἑνὸς ποιήματος πρὸς τὰς λεπτάς, μικροκαμωμένας γυναῖκας τῆς ποιήσεώς του, τὰς *κατὰ λεπτὸν* (fr. 1. 12). Ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀράτου ἡ ἐν τῷ ὡς ἄνω πεζῷ ἔργῳ πληροφορία ἔχει τὸ ἀκριβὲς αὐτῆς παράλληλον εἰς ἓν ἐπίγραμμα, οὕτω καὶ εἰς

[1] *Περὶ λογάδων* (fr. 412), *Μουσεῖον* (Call. I σελ. 339, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 60, περὶ τοῦ Ἀλκιδάμαντος), *Περὶ νυμφῶν* (fr. 413), *Ὑπομνήματα* (fr. 461 - 4· περὶ *ὑπομνήματος* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 34), δύο ἐν πεζῷ λόγῳ ἀποσπάσματα ἄνευ τίτλου (fr. 465/6).

[2] Βλέπε τὰς συντόμους σημειώσεις μου εἰς τὰ fr. 403 - 66 καὶ εἰς τὰ fr. 43 καὶ 580 περὶ *κτίσεων*.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112 κ.ἑ. μετὰ τῆς σημ. 2 τῆς σελ. 113. καὶ σελ. 148, σημ. 4.

[4] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 143 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 111.

[6] Πραξιφ. fr. 2 Brink = fr. 11 Wehrli.

[7] Περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν βλέπε Wendel, *Buchbeschreibung* 56 κ.ἑ.

[8] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 149 κ.ἑ.

τὰ ποιήματα ὑπάρχουν καταφανεῖς ὁμοιότητες πρὸς τὰ δύο ἄλλα χωρία, τὰ ὁποῖα ὑποθετικῶς ἀποδίδομεν εἰς τὸ αὐτὸ πεζογράφημα. Ὁ Πλάτων ἐθεωρεῖτο ἀναρμόδιος κριτικός, ὡς εἴδομεν πρὸ ὀλίγου. Ὁ λόγος ἦτο διότι ἐξετίμα τὴν ποίησιν τοῦ Ἀντιμάχου, τοῦ ὁποίου τὴν *Λύδην* ὁ Καλλίμαχος κατεδίκασε εἰς ἓν ἐπίγραμμα (fr. 398) ὡς «παχὺ καὶ ἀσαφὲς βιβλίον». Ἡ γενικὴ ἀποδοκιμασία τοῦ *μεγάλου βιβλίου* διατυπουμένη εἰς ἀπόφθεγμα ἐν πεζῷ λόγῳ εἶναι κοινὸς τόπος εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερον θέμα τῆς εἰσαγωγικῆς ἐλεγείας του εἰς τὰ *Αἴτια*, τῆς στρεφομένης κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ «Τελχῖνας».[1]

Κατάλογος τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν συνταχθεὶς ὑπὸ λογίου σχολιαστοῦ[2] περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ Πραξιφάνους τοῦ Μυτιληναίου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνυπολογίστου ἀξίας ἀπόδειξιν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἑνὸς κορυφαίου περιπατητικοῦ καὶ δεικνύει ὅτι τὸ διφορούμενον *Πρὸς* τοῦ τίτλου σημαίνει «κατὰ Πραξιφάνους». Δὲν εἶναι παραδεδομένον ὅτι ὁ Πραξιφάνης εἰς τὰ συγγράμματά του εἶχε ἐπιτεθῆ προσωπικῶς κατὰ τοῦ Καλλιμάχου. Αἱ σοφαὶ συλλογαὶ ὡς καὶ οἱ *Πίνακες* δίδουν ἴσως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι καθ' ὕλην εἶναι μᾶλλον ἀριστοτελικαί, παρὰ τὴν νέαν ἐπιδίωξιν,[3] ἣν εἶχον. Εἰς τὴν φιλολογικὴν ὅμως κριτικὴν ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Καλλιμάχου εἶναι σαφῶς ἀσυμβίβαστοι.[4] Ἐφ' ὅσον τὸ μόνον σχετικὸν πεζογραφικὸν βιβλίον του ἔχει σχεδὸν ἀπολεσθῆ, ὀφείλομεν νὰ στηριχθῶμεν κυρίως ἐπὶ τῶν ποιημάτων του. Κατ' ἐπανάληψιν, μετὰ χάριτος ὅσον καὶ σταθερότητος, ἐκθέτει τὰς σαφεῖς καὶ λογικὰς γνώμας του. Οὐδέποτε γίνεται σχολαστικός, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον πνευματώδης καὶ εἰρωνικός, ἢ διακρίνεται προσέτι διὰ τὸ ζωηρὸν καὶ ἐπιθετικὸν πνεῦμα του. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἐζήτει εἰς αὐστηρότατον ὕφος τὴν ὀργανικὴν ἑνότητα παντὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου: *ἓν, ὅλον, τέλος, μέγεθος* ἦσαν οἱ ἀποφασιστικοὶ ὅροι.[5] Πάντα τὰ μέρη πρέπει νὰ ἔχουν καθωρισμένην σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον ἔργον, τούτου δὲ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πληρότης καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια*, ὄχι ὅμως τὰ ἄλλα ἐπικὰ ποιήματα, εἶναι ζῶντες ὀργανισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Μόνον ἐκεῖνα καὶ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀττικῆς τραγῳδίας ἐκπληροῦν αὐτὰς τὰς ἀπαιτήσεις. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ παραχθοῦν εἰς τὸ μέλλον ποιητικὰ ἔργα,[6] αὐτὰ ἔπρεπε νὰ συμφωνοῦν ὁπωσδήποτε πρὸς αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δοθὲν ὑπόδειγμα. Ὁ Καλλίμαχος λοιπὸν ἔβλεπε τὸν Ὅμηρον μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης[7] ἀφοσιώσεως καὶ στοργῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς πᾶν «κύκλιον ἔπος» (*Ἐπιγρ.* 28), τὸ ὁποῖον ἐστε-

[1] Call. fr. 1.
[2] Schol. Florentina εἰς fr. 1, στ. 7, σελ. 3.
[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 160.
[4] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 104.
[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 87.
[6] Ἀριστλ. *Ποιητ.* κεφ. 23 κ.ἑ., ἰδίᾳ σελ. 1459 b 22.
[7] Καὶ ὁ *Μαργίτης* εἶναι ἔργον τοῦ Ὁμήρου δι' αὐτὸν ὡς διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, βλέπε fr. 397.

ριπίδου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ρώμην τὴν ὁποίαν ὁ Αἰσχύλος ἐπετύγχανε διὰ τῆς μεγαλοπρεπείας *(μεγέθους)* τῶν λέξεών του, οἱ Ἀλεξανδρινοί, ὁ Καλλίμαχος ὁ Ἤδυλος, ὁ Λεωνίδας, ἐχρησιμοποίουν τὴν λέξιν αὐτὴν ὡς ὅρον ὑψίστου ἐπαίνου, διὰ νὰ περιγράψουν τὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον διακαῶς ἐπεθύμουν νὰ ἐπιτύχουν εἰς τὰ ποιήματά των. Ἕν ἄλλο σημαντικὸν ἐπίθετον εὑρίσκομεν εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦ Πραξιφάνους, εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἄρατος ἐπῃνεῖτο ὡς ποιητὴς τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος, τὸ ἐπίθετον *πολυμαθής*. Τὸ *πολυμαθὴς*[1] ἦτο εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους μομφὴ εἰς βάρος ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον ἀληθῆ σοφίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις αὐτὴ κατέληξε νὰ ἔχῃ ἀντίθετον σημασίαν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Ἡ ἀπεριόριστος γνῶσις τοῦ θέματος καὶ τῆς γλώσσης ἐθεωρεῖτο τώρα ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν νέαν ποίησιν τὴν ἀποκαλουμένην *σοφίην* (Call. fr. 1. 18).

Ἀνασκοποῦντες τὴν *πολυμαθίην*, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁ Καλλίμαχος εἶχε συσσωρεύσει εἰς τὰ πεζὰ ἔργα του, διερωτώμεθα κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν αὐτὰ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὡρισμένην περίοδον τῆς ζωῆς του. Ὅταν ἦλθε εἰς τὸ φῶς ὁ ἐπίλογος τῶν *Αἰτίων*, ὁ πρῶτος ἐκδότης[2] εἶδε εἰς τὸν τελικὸν στίχον «τὸν ἐπίσημον ἀποχαιρετισμὸν πρὸς τὴν ποίησιν» καὶ διακήρυξιν «ὅτι τώρα θὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν πεζογραφίαν». Πράγματι ὁ διορισμός του εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας ἐθεωρεῖτο ἡ καμπὴ τῆς σταδιοδρομίας του, κατὰ τὴν ὁποίαν μετεστράφη ἐκ τῆς ποιήσεως εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἀλλὰ τὸ *αὐτὰρ ἐγὼ Μουσέων πεζὸν [ἔ]πειμι νομὸν* δηλοῖ τὴν *Musam pedestrem* τῶν *Ἰάμβων*, ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὰ *Αἴτια* κατὰ τὴν τελικὴν ἔκδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐπεξειργάσθη ὁ ἴδιος ὁ ποιητής.[3] Τὸ πεντάμετρον ὅμως δὲν δίδει ἀπάντησιν οὔτε εἰς αὐτὸ οὔτε εἰς οἱονδήποτε ἄλλο ζήτημα χρονολογίας.

Ὅταν διηρέσαμεν τὰ πεζὰ τοῦ Καλλιμάχου εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἤτοι εἰς τὰ περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ γλώσσης καὶ περὶ κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας, διηρωτήθημεν ἂν ὑπῆρχε καὶ τετάρτη περὶ ἑρμηνείας. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν οὐδέποτε ἐξέδωσε κείμενον οὔτε ἔγραψε ὑπόμνημα. Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τῶν *Ὑπομνημάτων*[4] του φαίνεται ὅτι μαρτυροῦν συλλογήν τινα μυθολογικοῦ, γλωσσολογικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ ὑλικοῦ. Ἀλλ' εἰς πολλὰ χωρία τῶν ποιημάτων του ἀποκαλύπτει

[1] *πολυμαθίη* Ἡρακλειτ. *Vors.* 22 B 40. Πρβλ. Πλάτ. *Νομ.* 811 AB, 819 A κατὰ τῆς *πολυμαθίας* καὶ *Φαῖδρ.* 275 A κατὰ τῶν *πολυγνωμόνων*. Περὶ τοῦ Ἱππίου ὡς πολυμαθοῦς βλέπε σελ. 62, σημ. 5.

[2] *The Oxyrynchus Papyri* VII (1910) ἔκδ. A. S. Hunt, σελ. 18 ἐπὶ τοῦ Fol. 2 verso τοῦ *P. Oxy.* 1011 στ. 89.

[3] Περὶ τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἑρμηνείας του βλέπε Call. fr. 112. 9 καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν ἐν *Philol.* 87 (1932) 226 κ.ἑ. καὶ Call. II σελ. XXXVI. Ἡ ὀρθὴ γραφὴ *πεζόν*, ὄχι *πεζὸς* (ἐπιβεβαιωθεῖσα διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ παπύρου ὑπὸ τοῦ E. Lobel) καὶ ἑρμηνεία εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ R. Herzog, *Berl. Philol. Wochenschr.* 1911, σελ. 29. Διαφόρους γνώμας ἀναγράφει ὁ H. Herter ἐν Bursian 255 (1937) 144 κ.ἑ.

[4] Ἀνωτέρω, σελ. 161, σημ. 1.

ρεῖτο ὀργανικῆς ἑνότητος, ἀλλ' ἦτο πλῆρες παραδοσιακῶν καθιερωμένων ἐκφράσεων. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἐθεώρει τὸν Ὅμηρον ἀμίμητον καὶ μάλιστα ἀπροσπέλαστον. Θὰ ἦτο ματαία φιλοδοξία νὰ συναγωνίζεταί τις αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους ποιητὰς τοῦ παρελθόντος. Ἐὰν ἡ ποίησις ἐπρόκειτο νὰ ἐπιζήσῃ, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀκολουθήσῃ ἀρχὰς ἐντελῶς διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ὁ 'Αριστοτέλης συνήγαγε ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιημάτων *(τὰ ἀρχαῖα)*. 'Επὶ ἔτη ἡ ποιητικὴ κριτικὴ εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν ἀσχολουμένων μὲ θεωρίας φιλοσόφων. Εἶχε φθάσει ὁ καιρὸς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς πρωτεργάτας της, εἰς ὅσους ἤσκουν οἱ ἴδιοι τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ.

'Η νέα ποιητικὴ σχολὴ τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἦτο ἐπιδεικτικῶς ἀντιαριστοτελική. 'Απορρίπτουσα τὴν ἑνότητα, τὴν πληρότητα καὶ τὸ μέγεθος ἀπέβλεπεν ἐνσυνειδήτως εἰς ἀσυνεχῆ τύπον (fr. 1. 3 *οὐχ ἓν ἄεισμα διηνεκὲς*) εἰς μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χαλαρὰν σειρὰν τεμαχίων ἐξ ὀλίγων στίχων (fr. 1. 9 *ὀλιγόστιχος*). 'Η ἰδιάζουσα ἀρετὴ ἑνὸς ποιήματος συνίστατο εἰς τὸ νὰ εἶναι *λεπτόν*.[1] 'Ορθῶς ἐπεσημάνθη ὅτι ὁ βασικὸς οὗτος κριτικὸς ὅρος καί τινες ἄλλοι εἶχον ἤδη ἐμφανισθῆ εἰς τὰς κωμῳδίας τοῦ 'Αριστοφάνους, ἰδίως εἰς τὰ κριτικὰ χωρία τῶν *Βατράχων: τὸ τέχνῃ | [κρίνετε] . . . τὴν σοφίην* (Call. fr. 1. 17 κ.ἑ.) εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξιν παράθεσις[2] ἐκ τῆς κωμῳδίας αὐτῆς. Τὴν ἀλήθειαν ὅμως τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς συνεκάλυπτον ὑπὸ τὸ βάρος των δύο ὑποθέσεις: ὅτι ὁ 'Αριστοφάνης εἶχε δανεισθῆ τὰς φράσεις του ἐκ σοφιστικῆς πηγῆς, πιθανῶς ἀπὸ τὸν Γοργίαν, καὶ ὅτι ὁ Καλλίμαχος εἶχε χρησιμοποιήσει ρητορικήν τινα πηγὴν περὶ τῶν genera dicendi. Οὐδεμιᾶς τῶν δύο αὐτῶν ὑποθέσεων ἡ ὀρθότης ἔχει εἰσέτι ἀποδειχθῆ.[3] 'Αμφότεραι παραμένουν περίεργον ἀλλὰ τυπικὸν παράδειγμα τῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀναζητήσεως κεκρυμμένων πηγῶν. Τὸ φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἤντλουν τὴν κριτικὴν αὐτῶν ὁρολογίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ποιητῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τοὺς ὁποίους τόσον καλῶς ἐγνώριζον. Οὐσιώδη μέρη τῶν *'Ιάμβων* τοῦ Καλλιμάχου ὀφείλονται εἰς τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπινοηθοῦν ἐνδιάμεσα ἐγχειρίδια. 'Η σημασία τῆς λέξεως λεπτὸς ὑπέστη χαρακτηριστικήν τινα ἀλλαγήν. 'Ενῶ ἄλλοτε ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποδοκιμαστικῶς κατὰ τοῦ ὑπερεκλεπτυσμένου πνεύματος ἢ λεκτικοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Εὐ-

[1] E. Reitzenstein, «Zur Stiltheorie des Kallimachos», *Festschrift für R. Reitzenstein* (1931) 25-40. Περὶ τοῦ *λεπτὸς* αὐτόθι σελ. 29. 2 M. Pohlenz περὶ 'Αριστφ. ἐν *Βατρ.* 828, 876, 956, 1108, 1111. Μέγα μέρος τῶν μαρτυριῶν τοῦ 'Αριστοφάνους ἔχει ἤδη καλύτερον συλλεγῆ καὶ ἑρμηνευθῆ ὑπὸ τοῦ J. D. Denniston, «Technical Terms in Aristophanes», *Cl. Qu.* 21 (1927) 119 κ.ἑ. Βλέπε καὶ 'Αριστφ. fr. nov. 33 a Demiańczuk (=Σατυρ. *Βίος Εὐρ.* σελ. 3.20 von Arnim, *Suppl. Eur.*) *τὰ λ[επ]τὰ ῥήματ' [ἐξεσ]μήχετο.*

[2] Δύναταί τις ἐπομένως νὰ ριψοκινδυνεύσῃ καὶ νὰ θέσῃ ἐντὸς τοῦ κειμένου τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Housman· 'Αριστφ. Βάτρ. 766, 779, 785.

[3] Περὶ τοῦ 'Αριστοφάνους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 55 κ.ἑ. Περὶ τοῦ ὑποτιθεμένου ρητορικοῦ προτύπου τοῦ Καλλιμάχου βλέπε E. Reitzenstein (ἀνωτέρω, σημ. 1) 37 κ.ἑ.

ὅτι ἐγνώριζε τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσειαν* καὶ εἰς τινας περιπτώσεις μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὄχι μόνον ποῖον κείμενον προέκρινε, ἀλλὰ καὶ πῶς ἀντελαμβάνετο τὴν σημασίαν του. Ὑπ' αὐτὴν μόνον τὴν ἔννοιαν δύναται, μετ' ἐπιφυλάξεως, νὰ ἀποκληθῇ «ἑρμηνευτὴς» τοῦ Ὁμήρου.[1]

Πρὸ παντὸς ἄλλου θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ μάθωμεν μέχρι ποίου βαθμοῦ ὁ Καλλίμαχος ἐχρησιμοποίησε τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου καὶ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἐστηρίχθη εἰς προγενέστερα ταύτης κείμενα, τὰ *ἀρχαῖα ἀντίγραφα*, ὡς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁ Τίμων συνίστα εἰς τὸν Ἄρατον.[2] Ἀρκεταὶ καλλιμάχειοι γραφαὶ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου φαίνονται νὰ συμφωνοῦν μὲ ὅσας εἶναι γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς μόνον ὡς ζηνοδότειοι. Ἡ ὡραία ναξία κόρη Κυδίππη ἔλαβε μέρος εἰς «τὸν χορὸν τῆς κοιμωμένης Ἀριήδης», *Ἀριήδης | [ἐς χ]ορὸν εὐδούσης*, μᾶς λέγει ὁ Καλλίμαχος (fr. 67. 13). Εἰς τὸ περιώνυμον ὁμηρικὸν χωρίον τὸ ὁποῖον ὑπαινίσσεται, τὸ *χορὸν . . . οἷον . . . Δαίδαλος ἤσκησεν . . . Ἀριάδνῃ* (*Σ* 592), μόνον ὁ Ζηνόδοτος ἀναγινώσκει *Ἀριήδῃ*. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ λίαν ἀξιοσημειώτου συμπτώσεως. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Ζηνόδοτος συνεκρότει τὸ κείμενόν του ἐπὶ τῇ βάσει παλαιοτέρων χειρογράφων,[3] τὰ ὁποῖα ἐθεώρει ἀξιόπιστα, δὲν ἀποκλείεται αἱ αὐταὶ πηγαὶ νὰ ὑπῆρξαν προσιταὶ καὶ εἰς τὸν Καλλίμαχον. Μολονότι εἶναι δυνατὸν ἢ καὶ λίαν πιθανὸν ὅτι ἠκολούθει τὸν Ζηνόδοτον, ἡ σύμπτωσις εἰς αὐτὴν καὶ περίπου δέκα παρομοίους περιπτώσεις[4] δὲν ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὸν λόγον. Ἓν τοὐλάχιστον παράδειγμα ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ὁ Καλλίμαχος συνεβουλεύθη ἄλλα κείμενα, παλαιότερα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ζηνοδότου: μόνον «αἱ κατὰ πόλεις ἐκδόσεις»[5] εἶχον τὴν μοναδικὴν διάφορον γραφὴν *νήσων ἔπι θηλυτεράων* (*Φ* 454 καὶ *X* 45), ἐκ τῆς ὁποίας μετέφερε τὸ ἐπίθετον εἰς ἄλλο ὄνομα, *θηλύτατον πεδίον* (fr. 548), «γονιμωτάτη πεδιάς».[6] Συνδέων τὸ *θηλύτατον* μετὰ τοῦ *πεδίον* ὁ Καλλίμαχος ἔδωσε τὴν «ἑρμηνείαν» του εἰς τὴν ὁμηρικὴν φράσιν: δὲν σημαίνει «νῆσος ὅπου βασιλεύουν θήλεα», ὡς ἡ Λῆμνος καὶ ἡ Ἴμβρος, ἀλλὰ «νῆσος ἡ ὁποία εἶναι *εὔγειος*», ἔχει καλὸν ἔδαφος, εὔφορος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι συνεβουλεύετο τὰς στοιχειώδεις ἑρμηνευτικὰς σημει-

[1] F. de Ian, *De Callimacho Homeri interprete*, Diss. Strassburg 1893, H. Erbse «Homerscholien und hellenistische Glossare bei Apollonios Rhodios», *Herm.* 81 (1953) 163 κ.ἑ., ἰδίως 173 κ.ἑ., περὶ Καλλιμάχου. Βλέπε καὶ Call. II σελ. 133 Index ἐν λ. «Homerus».

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 116.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 132 κ.ἑ. Ὁ Ζηνόδοτος ἠθέτησε, ἀλλὰ δὲν ἐξέβαλε τὴν ὅλην περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Σ 483 - 617).

[4] Συνέλεξα εἰς τὴν σημείωσίν μου ἐπὶ τοῦ fr. 12.6 (βλέπε καὶ Addenda) τὰ χωρία εἰς τὰ ὁποῖα τὸ ὁμηρικὸν κείμενον τοῦ Καλλιμάχου συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ζηνόδοτον καὶ ἄλλας ἐκδόσεις μνημονευομένας εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια. Νῦν βλέπε τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ Erbse, *Herm.* 81, 179.

[5] *αἱ ἀπὸ τῶν πόλεων ἐκδόσεις* πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 112, 130.

[6] Βλέπε Σχολ. AT περὶ *Φ* 454 καὶ *X* 45 καὶ τὰς σημειώσεις μου περὶ τοῦ Call. fr. 548 ὁμοῦ μετ' ἄλλων παραπομπῶν εἰς τὸ προσφιλὲς αὐτὸ θέμα ἐν fr. 384.27 καὶ 110. 53.

ώσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ συνώδευον τὸ ὁμηρικὸν κείμενον ἐπὶ μακρὸν[1] καὶ αἱ ὁποῖαι κατέστησαν τελικῶς οὐσιῶδες τμῆμα τῶν καλουμένων D—Scholia, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν μὲ ἐμβριθέστερα γραμματικὰ σχόλια. Ὅταν ἔλαβε ἐκ τοῦ *H* 231 τὴν λέξιν τοῖος μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀγαθὸς (fr. 627), ἡ ἑρμηνεία του δυνατὸν νὰ συνεφώνει πρὸς τὴν τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἀσφαλῶς τῶν γλωσσογράφων.[2] Ὅταν ἀπεκάλει ἕνα ἀγγελιαφόρον *ἀπούατον* (fr. 315), ὅλαι αἱ πηγαὶ προέτρεπον αὐτὸν ὅπως μὴ ἀναγνώσῃ *ἀπ' οὔατος* ἐν *Σ* 272, ἀλλὰ σύνθετόν τι νόημα: «κομίζων τὰς εἰδήσεις». Ἴσως αὐτὰ νὰ εἶναι μᾶλλον ἀσυνήθη παραδείγματα ὁμηρικῶν ἐπιθέτων. Ἀλλὰ καὶ κοινότεραι ἀκόμη ἐπικαὶ λέξεις δὲν ἔπαυσαν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς νὰ εἶναι αἰνιγματικαί.[3] Δυνάμεθα εἰσέτι νὰ διακρίνωμεν πῶς ἀντελαμβάνετο ὁ Καλλίμαχος μερικὰ ἐκ τῶν ἐπιθέτων αὐτῶν *(οὖλος, πηγός, ἀμαλή, ἤνοψ)*, τῶν ὀνομάτων[4] *(δείελον)* ἢ τῶν ρημάτων *(ἀτέει)*, εἴτε τῶν ἀμφισβητουμένων ἐτυμολογιῶν κυρίων ὀνομάτων *('Ακακήσιος, Γλαυκώπιον)*.

Ὡρμήθημεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ δημιουργικοὶ ἐπικοὶ ποιηταὶ ἦσαν οἱ ἴδιοι ἑρμηνευταὶ τῶν ποιημάτων των καὶ ὅτι οἱ ραψῳδοὶ συνέχισαν τὴν αὐτοερμηνείαν τῶν ποιητῶν.[5] Οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ κληρονόμοι τῶν ραψῳδῶν καθ' ὅσον προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ποίησιν ἀποβλέποντες εἰς τὰς νέας ἐπιδιώξεις των, καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι καὶ αἱ σχολαί των συνεπλήρωσαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν. Τώρα διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν οἱ ποιηταὶ ἐδραστηριοποιήθησαν εἰς αὐτὸ τὸ πεδίον. Ὑπομνήματα δὲν ἐγράφησαν κατὰ τὰς πρώτας γενεὰς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἄμεσοι πρόδρομοι τῶν συγγραψάντων συνεχεῖς ἑρμηνείας *(ὑπομνήματα)*. Ἡ ἀληθὴς *ἑρμηνεία τῶν ποιητῶν* ὑπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν *γραμματικῶν* τῶν ἑπομένων γενεῶν ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὸν Καλλίμαχον καὶ τοὺς μαθητάς του. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτούς, ὁ Κράτης καὶ οἱ μαθηταί του ἐν Περγάμῳ ἀνενέωσαν μέχρι σημείου τινὸς τὴν ἀρχαίαν ἀλληγορικὴν μέθοδον[6] καὶ ἐπέβαλον τὰς ἰδικάς των φιλοσοφικάς, ἰδίως στωϊκάς, γνώμας περὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων. Ἀλλ' αἱ ὄχι σπάνιαι παραθέσεις στίχων τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τοῦ Ὁμήρου δεικνύουν πόσον ἐπιβοηθητικαὶ ὑπῆρξαν διὰ τὸν ἕτερον, τὸν φιλολογικὸν τρόπον ἑρμηνείας τῆς παλαιᾶς ἐπικῆς ποιήσεως.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 17 ('Αριστοφάνης) Erbse, *Herm.* 81, 170, 178.2. Ἴσως τὸ *ὑπόμνημα* περὶ τῆς ὀρφικῆς *Θεογονίας* τοῦ νέου παπύρου τοῦ Δερβενίου (τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος ; ἀνωτέρω, σελ. 122, σημ. 1) εἶναι δεῖγμα τοιούτου προγενεστέρου τῶν 'Αλεξανδρινῶν χρόνων «ὑπομνήματος».

[2] Βλέπε τὴν σημείωσίν μου περὶ τοῦ fr. 627, ἀλλὰ καὶ Lehrs, *Aristarch*[3] σελ. 37, Wackernagel, *Kleine Schriften* I (1953) 728, 730· περὶ τῶν γλωσσογράφων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 93. 'Ο καλύτερος κῶδιξ τῶν b-Schol (C = Laur. 32. 3) ἔχει τὴν γραφὴν *τοῖον ἀεί* (Erbse, *Byz. Zeitschr.* 50 [1957] 133).

[3] Βλέπε M. Leumann, *Homerische Wörter* (1950) 213 ἑ.

[4] Fr. 634 *hy.* III 90, fr. 502, 277.2, fr. 238.20, fr. 633, *hy.* III 143, fr. 238. 11.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 καὶ σελ. 6.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11 κ.ἑ., καὶ κατωτέρω, σελ. 283 κ.ἑ.

Ὁ περισσότερον προικισμένος ποιητὴς ἐκ τῶν πολλῶν οἱ ὁποῖοι ἐπωνομάζοντο «μαθηταὶ»[1] τοῦ Καλλιμάχου, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος, εἶναι πράγματι ἄξιος νὰ κατέχῃ καὶ αὐτὸς μίαν θέσιν εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν αὐτὴν περίοδον τῆς πρωΐμου ἑλληνικῆς φιλολογίας.[2] Θὰ μελετήσωμεν ἐδῶ τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου του καὶ τὰ *Ἀργοναυτικά*,[3] ἐν ᾧ μέτρῳ τὸ μέγα αὐτὸ ἐπικὸν ποίημα ἀποκαλύπτει τὸν φιλόλογον.

Ὑπάρχουν περίεργοι ἀντιφάσεις εἰς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλωνίου. Διεδέχθη τὸν Ζηνόδοτον ὡς διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης. Ἐν τούτοις εἶχε τόσον πολλὰς ἀντιρρήσεις διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ὁμήρου, ὥστε ἐξέθεσεν αὐτὰς εἰς βιβλίον τιτλοφορούμενον *Πρὸς Ζηνόδοτον*. Ὡς βιβλιοθηκάριος ἦτο ὡσαύτως καὶ παιδαγωγὸς τοῦ βασιλικοῦ διαδόχου, τοῦ μετέπειτα Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου (τὸ 247/6 π.Χ.), ἀλλ' εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ βασιλικὸς αὐτὸς μαθητής, νυμφευθεὶς τὴν κυρηναίαν πριγκίπισσαν Βερενίκην, διώρισε τὸν κυρηναῖον Ἐρατοσθένη,[4] καὶ ὅτι ὁ τέως παιδαγωγός του μετέβη κατόπιν τούτου εἰς Ῥόδον. Ὁ πρῶτος βίος[5] λέγει εἰς μίαν παράγραφον ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἤρχισε νὰ γράφῃ ποίησιν περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του (*ὀψὲ δὲ ἐπὶ τὸ ποιεῖν ποιήματα ἐτράπετο*). Καὶ εἰς τὴν ἑπομένην παράγραφον ἀναφέρει διάδοσίν τινα ὅτι, ἐνῶ ἦτο ἀκόμη νεανίας, ἀπήγγειλε διὰ πρώτην φορὰν τὰ *Ἀργοναυτικὰ* ἀλλ' ἔτυχε ἐχθρικῆς ὑποδοχῆς (*λέγεται ἔτι ἔφηβον ὄντα ἐπιδείξασθαι τὰ Ἀργοναυτικὰ καὶ κατεγνῶσθαι*). Ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας του, συνεχίζει ἡ διάδοσις, ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔφυγε εἰς Ῥόδον, ὅπου ἔζησε ὡς ἐξαιρετικῶς τιμώμενος πολίτης καὶ ὡς δόκιμος ποιητὴς καὶ διδάσκαλος (ὡς *γραμματικός*, ἀναμφιβόλως). Τὰ Σχόλια εἰς τὸ Α' βιβλίον τῶν *Ἀργοναυτικῶν* δηλοῦν εἰς ἓξ περιπτώσεις ὅτι αἱ διάφοροι γραφαί, τὰς ὁποίας παραθέτουν, προέρχονται ἔκ τινος *προεκδόσεως*, ἤτοι «προηγουμένης ἐκδόσεως».[6] Προϋποθέτουν λοιπὸν δύο «ἐκδόσεις» τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως. Ὁ Ἀπολλώνιος, ὡς ἀποδεικνύουν πολλὰ ἐπὶ μέρους χωρία τῶν *Ἀργοναυτικῶν*, ἦτο πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Καλλιμάχου. Θεωρητικῶς ὅμως ἀντετίθετο εἰς ὡρισμένα νέα δόγματα τοῦ διδασκάλου του, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ὁ διδάσκαλος, κατά τινα παλαιὰν βιογραφικὴν παράδοσιν,[7] ὠνείδισε

[1] Βλέπε Call. test. 11a - 19a (*μαθητής, γνώριμος, Καλλιμάχειος*).

[2] Ὁ Sandys I[3] 114, 116, 122 μνημονεύει μόνον τὴν γενικὴν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ θέσιν τοῦ Ἀπολλωνίου.

[3] Ἐκδόσεις τῶν Merkel καὶ Money βλέπε κατωτέρω, σελ. 174, σημ. 4. Scholia in Ap. Rh. Vetera rec. C. Wendel, Berlin 1935. Apollonii Rhodii *Argonautica* recogn. brevique adn. crit. instruxit H. Fränkel, *OCT* 1961. Ἡ κριτικὴ βιβλιογραφικὴ ἔκθεσις τοῦ Herter μέχρι τοῦ ἔτους 1955 ἐν Bursian τόμ. 285.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 147.

[5] Scholia εἰς Ἀπολλ. Ροδ. ἔκδ. Wendel σελ. 1.8 κ.ἑ. Πρβλ. Call. II test. 11a καὶ 11b.

[6] Βλέπε G. W. Mooney The *Argonautica* of Ap. Rh. (1912) Appendix I σελ. 403 κ.ἑ., καὶ Herter, Bursian 285, 230 κ.ἑ.

[7] Σουΐδ. βλ. ἐν λ. *Καλλίμαχος* = Call. II test. 1.13 *Ἶβις (ἔστι δὲ ποίημα . . . εἰς τινα*

αὐτὸν εἰς ἓν ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον Ἶβις, ποίημα πλῆρες «ῥύπου καὶ δηλητηρίου». Εἶναι εὔκολον νὰ συνδυάσωμεν τὴν φιλολογικὴν αὐτὴν ἐπίθεσιν μὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀπαγγελίας καὶ μεταναστεύσεώς του. Ὁ δεύτερος *βίος* καταλήγει μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι μερικοὶ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν *(τινὲς δέ φασιν)* περὶ μετοικήσεως εἰς τὴν πατρίδα του Ἀλεξάνδρειαν καὶ συμφιλιώσεως, τοὐλάχιστον εἰς τὸν τάφον, μὲ τὸν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενον διδάσκαλον. Ὁ πρῶτος ὅμως *βίος* παρουσιάζει αὐτὸν μέχρι τέλους μεγάλως τιμώμενον ἐν Ρόδῳ.

Πρόκειται περὶ λαβυρίνθου ἀντιφασκουσῶν πληροφοριῶν καὶ οὐδεὶς μίτος τῆς Ἀριάδνης δύναται νὰ ἐξαγάγῃ ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους. Ἀλλὰ συνεχίζομεν τὴν συζήτησιν, διότι θὰ ῥίψῃ ὀλίγον φῶς ἐπὶ ἑνὸς ἢ δύο σημείων, τὰ ὁποῖα ἔχουν σημασίαν διὰ τὸν εἰδικὸν ἀντικειμενικὸν σκοπόν μας. Ἡ πρότασις περὶ τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἡ εἰσαγομένη εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου *βίου* μὲ τὰς πλήρεις ἐπιφυλάξεως λέξεις *τινὲς δέ φασιν*, περιέχει τὴν φράσιν καὶ *τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου ἀξιωθῆναι*. Αὐτὴ ἡ φράσις ἔχει προκαλέσει μεγάλην σύγχυσιν, διότι γενικῶς ἡρμηνεύθη ὅτι ἐσήμαινε τὸν ἐπαναδιορισμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὴν προτέραν θέσιν του ὡς βιβλιοθηκαρίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσκόλως δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν ἄλλην παράδοσιν περὶ τῆς σειρᾶς τῶν βιβλιοθηκαρίων. Ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ ἦτο ἐσφαλμένη, διότι ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν *Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν* του ὡς καὶ εἰς τὴν *Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν*[1] ἐχρησιμοποίησε ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν, *τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθηκῶν ἠξιώθη*, ὁμιλῶν ὄχι περὶ βιβλιοθηκαρίου τινὸς ἀλλὰ περὶ συγγραφέων καὶ βιβλίων «κριθέντων ἀξίων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀλεξανδρείας». Κατὰ συνέπειαν οὐδεμία ὑπάρχει παράδοσις ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἔγινε δὶς βιβλιοθηκάριος. Ἂν διετέλεσε διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου μόνον ἅπαξ, ἡ μόνη θέσις, τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιβλιοθηκαρίων, εἶναι ἡ μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ Ἐρατοσθένους.[2] Πράγματι ἡ ὅλη ἱστορία τῆς *«ἐπανόδου του εἰς τὴν γενέτειραν»* πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. Ἡ ἄλλη ἀμφίβολος ἱστορία ἡ εἰσαγομένη διὰ τοῦ *λέγεται*, ὅτι δηλαδὴ ὁ νεαρὸς ποιητὴς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης του δημοσίας ἀπαγγελίας ἀπεσύρθη κατησχυμμένος εἰς Ρόδον, ἐνῶ δὲν εἶχε ἀκόμη συμπληρώσει τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι διετέλεσε βιβλιοθηκάριος μετὰ τὸν Ζηνόδοτον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχομεν δεχθῇ. Οὕτω καὶ ἡ ἱστορία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ.

Τὸ δεύτερον σημεῖον εἶναι ἡ σημασία τοῦ *προέκδοσις*.[3] Κατὰ τὴν συνήθη ἐκ-

Ἶβιν, γενόμενον ἐχθρὸν τοῦ Καλλιμάχου. ἦν δὲ οὗτος ὁ Ἀπολλώνιος ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικά)· Epigr. adesp. = test. 23.8 *σκώπτω δ' ἐπαραῖς Ἶβιν Ἀπολλώνιον*· Schol. *Ov. Ib.* 447 (πιθανῶς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ.) De Callimacho . . . qui scripsit in Apollonium Rhodium.

[1] Βλέπε Excursus.

[2] Ἡ σειρὰ εἶναι ὀρθὴ ἐν *P. Oxy.* 1241, ἐσφαλμένη παρὰ Σουΐδᾳ ἐν λ. *Ἀπολλώνιος*, βλέπε Call. II. test. 12 καὶ 13. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 183, σημ. 3.

[3] Ὁ H. Fränkel ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεώς του σελ. VI καὶ ἐν «Einleitung zur kri-

δοχὴν ἡ λέξις ἔκδοσις συνεπάγεται κανονικὴν δημοσίευσιν· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀπαραίτητον. Τόσον εἰς τὰς ἀρχαίας ὅσον καὶ εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας ἡ ὑπό τινος συγγραφέως τακτοποίησις τοῦ ἰδικοῦ του κειμένου ἢ καὶ τοῦ κειμένου ἄλλου συγγραφέως δύναται νὰ ἀποκληθῇ ἔκδοσις, *editio*, *edition*, ἀδιάφορον ἂν ἐν συνεχείᾳ θὰ δημοσιευθῇ τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ἢ ὄχι.[1] Οἱ σοβαροὶ γραμματικοὶ εἰς τὰ *ὑπομνήματά* των περὶ τῶν *'Αργοναυτικῶν*, ὄχι οἱ μᾶλλον ἀναξιόπιστοι βιογράφοι, ἐπανειλημμένως ἀναφέρουν διαφόρους γραφὰς ἑνὸς κειμένου, τὸ ὁποῖον ἀποκαλοῦν *προέκδοσιν*. Ἐκ τούτου συνάγεται τὸ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐκδώσαντες τὰ *'Αργοναυτικὰ* εἶχον δύο διάφορα ἀλλήλων κείμενα ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐθεωρεῖτο προκαταρκτικόν, ἐπομένως τὸ ἄλλο ἦτο τὸ τελικὸν ἢ τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον κείμενον τοῦ ποιήματος. Πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἁπλῶς θεωρίαι. Μία τόσον συγκεκριμένη ἀναφορὰ εἰς προκαταρκτικὴν ἔκδοσιν εἶναι σπανία. Ἐπιβεβαιώνει τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἐπιδέχεται ὁ ὅρος ἔκδοσις εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας συχνὰ οὗτος παρανοεῖται, συνάμα δὲ ἀποτελεῖ εὐπρόσδεκτον μαρτυρίαν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς δημοσιεύσεως βιβλίου τινὸς διὰ τοιαύτης διαδικασίας, τοῦτο δὲ ἴσως ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν παρομοίαν διαδικασίαν εἰς τὰς περιπτώσεις βιβλίων περὶ τοῦ τρόπου τῆς δημοσιεύσεως τῶν ὁποίων οὐδεμίαν νύξιν παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ παράδοσις.

Ἡ συζήτησις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ βιβλιοθηκαρίου καὶ περὶ ἐκδόσεων ἀνήκει μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τεχνικὴν πλευρὰν τῆς φιλολογίας. Ἀλλ' ἡ σχέσις τοῦ 'Απολλωνίου πρὸς τὸν Καλλίμαχον[2] διαλαμβάνει καὶ ζητήματα ἀρχῆς. Τὰ ἀξιοσέβαστα μέλη τοῦ Μουσείου ἀνέκαθεν ἀπετέλουν κοινωνίαν ὄχι πολὺ εἰρηνικήν. Ὁ Καλλίμαχος ὑπαινίσσεται φιλονεικίας εἰς τρεῖς ἐκ τῶν *'Ιάμβων*[3] του, εἰς τὴν συχνὰ ἀναφερομένην ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἔδωσε εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῶν *Αἰτίων*, εἰς τὸ τέλος τοῦ *Ὕμνου του εἰς 'Απόλλωνα*,[4] καὶ εἰς τὸ *'Επίγραμμα 21*. 'Αλλ' οὐδεμία ἀρχαία ἀναφορὰ παρουσιάζει τὸν 'Απολλώνιον ὡς κύριον ἐχθρόν του, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ ποιήματος *Ἶβις*, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ σχετικὴ πληροφορία προέρχεται προφανῶς ἐκ τῆς βιογραφικῆς παραδόσεως.[5] Ἔχομεν πρὸς τούτοις ἓν μεταγενέστερον ἐπίγραμμα

tischen Ausgabe der *Argonautica* des Apollonios», *Abh. d. Akad. d. Wiss. Göttingen*, Phil.-hist. Klasse III Folge, 'Αριθμ. 55 (1964) 7-11.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 83 καὶ 111 κ.ἑ.

[2] Ὁ E. Eichgrün, *Kallimachos und Apollonios Rhodios*, Diss. Berlin 1961 (σελ. 279) ἐκθέτει ἐκ νέου τὰς μαρτυρίας καὶ συζητεῖ ὅλα τὰ περοβλήματα κατὰ τρόπον λογικόν.

[3] Call. fr. 191, 194, 203.

[4] 'Απὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Salvagnius (ἐξέδωκε Ov. *Ib.* τῷ 1633) καὶ τοῦ Isaac Vossius (Catull. 1684 σελ. 342) ὁ κόσμος ἐπίστευε ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἐν *Ὕμν.* II 105 κ.ἑ. ἐπετέτθη κατὰ τοῦ 'Απολλ. Ροδ. 'Εξέφρασα τὰς ἀμφιβολίας μου *Herm.* 63 (1928) 341 = *Ausgew. Schriften* (1960) 132. Βλέπε καὶ H. Erbse, *Herm.* 83 (1955) 424 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 167, σημ. 7.

βάλλον κατὰ τοῦ Καλλιμάχου,[1] ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου καλεῖται *Ἀπολλώνιος γραμματικὸς* ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας, ἀλλὰ *Ῥόδιος* μόνον ὑπὸ τοῦ λημματιστοῦ τῶν ἄλλων ἐπιγραμμάτων· εἰς τὸν Πλανούδην καὶ τὸν Εὐστάθιον εἶναι ἀνώνυμος. Πρόκειται πράγματι περὶ ἐξαιρετικῶς πτωχῆς μαρτυρίας. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀπολλωνίου περὶ τῶν στόχων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς κριτικῆς δύνανται νὰ ἀνασυντεθοῦν μόνον ἐκ τῶν *Ἀργοναυτικῶν*. Οὐδεμία ἰδική του διατύπωσις θεωρίας ἢ πολεμικῆς εἴτε ἐν πεζῷ εἴτε ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστή.[2] Ἡ ἀληθὴς διαφορὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Καλλιμάχου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος προσεκολλᾶτο στενότερον εἰς τὴν παράδοσιν. Δι' αὐτὸν αἱ ἡμέραι τῶν μακρῶν ἡρωϊκῶν ἐπικῶν ποιημάτων δὲν εἶχον παρέλθει ἀκόμη. Ἀπετόλμησε νὰ γράψῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἦτο *διηνεκὲς* καὶ ἐσχημάτιζεν ἓν σύνολον. Αὐτὸ εἶχε ἑνότητα καὶ συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν συντρόφων του μέχρι τῆς ἐπανόδου των, ἐξιστόρει δὲ πλήρως τὸ ταξίδιον τῆς Ἀργοῦς εἰς τέσσαρα βιβλία. Ἕκαστον βιβλίον, ἐκ 1400—1700 στίχων, εἶχε περίπου τὴν ἔκτασιν τραγῳδίας. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλωνίου συνεφώνει πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους,[3] ἀλλ' ἀντεστρατεύετο τὰ δόγματα τοῦ Καλλιμάχου. Δὲν ἐπεδίωξε ἐξ ἴσου ὅσον ἐκεῖνος τὴν μέχρι σχολαστικότητος ἀκρίβειαν καὶ πειθαρχίαν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ μέτρου, οὐδέποτε δὲ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τὴν λεπτότητα καὶ χάριν τοῦ Καλλιμάχου, ἡ ὁποία μάλιστα συνεδυάζετο πάντοτε μὲ νευρώδη ἀρρενωπότητα. Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἡ στάσις τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν ποίησιν ἐκ τῆς ἐπικινδύνου θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο[4] αὕτη, ἠδύνατο ὅμως νὰ τὴν ἐπιδεινώσῃ. Αὐτὴ τοὐλάχιστον ἦτο ἡ γνώμη τοῦ περὶ τὸν Καλλίμαχον κύκλου. Ἐν τούτοις, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπογραμμίσωμεν τὸ ἀποφασιστικὸν αὐτὸ ἐπιχείρημα, εἶναι δυσκολώτατον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ αἱρετικὸς τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἔγραψε καὶ ἐσκέπτετο ὁ Ἀπολλώνιος, ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τόσον μοιραίας συνεπείας διὰ τὴν ζωήν του. Φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἀνάλογον περιστατικόν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν ἐκμανέντα Poggio, ὁ ὁποῖος παρ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ δολοφόνον διὰ νὰ φονεύσῃ τὸν Lorenzo Valla, ἐπειδὴ εἶχεν εὕρει μερικὰς λίαν

[1] Call. test. 25 = A.Π XI 275. Ὅλαι αἱ λεπτομέρειαι τῆς παραδόσεως καὶ τῆς νεωτέρας συζητήσεως τοῦ ζητήματος ἐν M. Gabathuler, *Hellenistische Epigramme auf Dichter* (Diss. Basel 1937) 64 κ.ἑ.

[2] Ὁ G. W. Mooney, The *Argonautica* of Ap. Rh. (1912), παραθέτει μετὰ τινος στόμφου τὸ ρητὸν *Ἀνάγνωσις τροφὴ λέξεως* ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἡμετέρου Ἀπολλωνίου. Ἀλλ' ὁ ρήτωρ Θέων *προγυμν.* (*Rhet. Gr.* II 61. 28 Spengel), ὁ ὁποῖος παραθέτει τοῦτο μετὰ τῆς παρατηρήσεως *ὥς τῶν πρεσβυτέρων τις ἔφη, Ἀπολλώνιος δοκεῖ μοι ὁ Ῥόδιος*, δὲν ἐννοεῖ τὸν ποιητήν, ἀλλὰ τὸν ρήτορα, ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἀλάβανδα καὶ ἔζησε ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἐν Ῥόδῳ μεταξὺ δευτέρου καὶ πρώτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε W. Schmid, *RE* II 140. 64 κ.ἑ.

[3] Ἀριστλ. *Ποιητ.* 1459 b 19 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 103 κ.ἑ.

κακεντρεχεῖς σημειώσεις μαθητοῦ τινος τοῦ Valla εἰς τὸ περιθώριον τῆς συλλογῆς τῶν ἐπιστολῶν του· ἀλλὰ σκεφθεὶς ὡριμώτερον ἠρκέσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ὅπλον βιαίας κριτικῆς, ἡ ὁποία ὡδήγησε εἰς ζωηρὰν φιλολογικὴν μονομαχίαν ἄνευ ἄλλης τινὸς ζημίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Valla. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον, πρέπει ἐντίμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τί ἦτο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνέκοψε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σταδιοδρομίαν του· ὁ μῦθος δὲν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀπόδειξιν.

Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα[1] τῶν ἐλασσόνων ποιημάτων τοῦ Ἀπολλωνίου περὶ διαφόρων πόλεων, περὶ τῶν τοπικῶν θρύλων καὶ τῆς ἱδρύσεώς των (*κτίσεις* fr. 4–12) βρίθουν, ὡς καὶ τὰ *Ἀργοναυτικά*, σπανίων ἀρχαιογνωστικῶν καὶ γεωγραφικῶν στοιχείων. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπέβλεπον εἰς ἀναβίωσιν τῆς εἰς ἑξαμέτρους ποιήσεως παλαιοτέρων ἐποχῶν *Περὶ κτίσεων*, ἡ ὁποία ἀπωλέσθη σχεδὸν ἐντελῶς δι' ἡμᾶς.[2] Ὁ Ἀπολλώνιος ἔγραψε ὡσαύτως περὶ Ὁμήρου καὶ περὶ μερικῶν ἄλλων ποιητῶν.[3] Τὰ ἡσιόδεια προβλήματα (*ἀπορήματα*) εἶχον βασανίσει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν σχολήν του. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ Ζηνόδοτος εἶχε ἀρχίσει τὴν δημοσίευσιν ἑνὸς κριτικοῦ κειμένου,[4] καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ γραμματικοὶ τὸν ἠκολούθησαν. Εἰς ἔργον του ἐκ τριῶν τοὐλάχιστον βιβλίων, τῶν ὁποίων ὁ τίτλος δὲν ἀναφέρεται, ὁ Ἀπολλώνιος ὑπεστήριξε τὴν ἡσιόδειον προέλευσιν τῆς *Ἀσπίδος*. Ἐν τῷ αὐτῷ ἴσως ἔργῳ ἠθέτει τὴν *Ὀρνιθομαντείαν* καὶ ὑπωπτεύετο ὅτι κάτι ἔλειπεν εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν Μουσῶν ἐν τῇ *Θεογονίᾳ* (μετὰ τὸν στίχον 26).[5]

Ὁ Ἀθήναιος[6] λέγει ὅτι ὁ *Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος ἐν τῷ περὶ Ἀρχιλόχου* ἀναφερόμενος εἰς ἔθιμόν τι τῆς Λακωνίας ἐξήγησε ἱκανοποιητικῶς τὴν πολυαμφισβητουμένην φράσιν *ἀχνυμένη σκυτάλη* ἑρμηνεύσας αὐτὴν «θλιβερὸν μήνυμα»· ὥστε εἶναι προφανὲς ὅτι εἶχε δημοσιεύσει μονογραφίαν περὶ Ἀρχιλόχου. Ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ ἐξ Ἰωνίας ποιητὴς τῶν μέσων τοῦ ἑβδόμου π.Χ. αἰῶνος, ἦτο ἐκρηκτικὸν πνεῦμα καὶ ἐνεφύσησε ἐπαναστατικὴν πνοὴν εἰς τὴν ὅλην ἑλληνικὴν ποίησιν. Ὀρθῶς κατατάσσεται ἀμέσως μετὰ τοὺς μεγάλους ἐπικοὺς ποιητάς, ὡς

[1] *Collectanea Alexandrina* ἔκδ. I. U. Powell (1925) 4-8. Πρβλ. H. Herter, Bursian 285 (1955) 409 κ.ἑ., μετὰ συντόμων παραπομπῶν εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν πεζογράφων.

[2] Ἀπὸ τῆς *ἀρχαιολογίας τῶν Σαμίων* Σημωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου μέχρι τῶν *Ἰωνικῶν* τοῦ Πανυάσσιος. Πρβλ. F. Jacoby, *Cl. Qu.* 41 (1947) 4 κ.ἑ. = *Abhandlungen zur griechischen Geschichtschreibung* (1956) 149. Περὶ τοῦ ὅτι ἀπολεσθεῖσαι ἐπικαὶ *κτίσεις* ὑπῆρξαν πηγαὶ τοῦ Πινδάρου βλέπε P. von der Mühll, *Mus. Helv.* 20 (1963) 201 κ.ἑ. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, ὁ Καλλίμαχος περὶ *κτίσεων* σελ. 160 κ.ἑ.

[3] J. Michaelis, *De Apollon. Rhod. Fragmentis* (Diss. Halle 1875) 16-56.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138 κ.ἑ.

[5] Ἡσιοδ. *Θεογ.* ἔκδ. Jacoby σελ. 46.3 Ἡ παραπομπὴ εἰς Σχολ. Ἡσιοδ. *Ἔργ.* 58 πρέπει νὰ διαγραφῇ. *Οἱ περὶ Ἀπολλώνιον* δὲν ἐννοεῖ τὸν Ῥόδιον, ἀλλὰ τὸν Ἀπολλών. Δύσκολον, βλέπε *Ἀντων.* σελ. 112.23 Schn. Πρβλ. καὶ J. Schwartz, *Pseudo-Hesiodea* (1960) 614 κ.ἑ.

[6] Ἀθήν. X 451 D = fr. XXII Michaelis.

συνάγεται καὶ ἐκ τῆς εἰρωνικῆς ἐρωτήσεως τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν ραψῳδὸν Ἴωνα: *πότερον περὶ Ὁμήρου μόνον δεινὸς εἶ ἢ καὶ περὶ Ἡσιόδου καὶ Ἀρχιλόχου ;* (Πλάτ. *Ἴων* 531 A). Δεδομένου ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος εἰσήγαγε νέα ρυθμικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν πρὸς ἀπαγγελίαν προοριζομένην ποίησιν, τὰ «ἀνόμοια μέτρα» τῶν ἰάμβων καὶ τῶν τροχαίων, καὶ ἐνεκαινίασε εἰδικὸν ὕφος μουσικῆς διὰ τὴν ἀπαγγελίαν των, οἱ περὶ μουσικῆς συγγραφεῖς[1] ἐνδιεφέρθησαν ἰδιαιτέρως διὰ τὸ ἔργον του καὶ κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ καινοτομίαι του ἠκολούθησαν τὰς τοῦ Τερπάνδρου, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει πιστὸς εἰς τὸν δακτυλικὸν ρυθμόν. Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδὲν ἄλλο ἐκτὸς τοῦ τίτλου διασῴζεται εἰς τοὺς καταλόγους: *Ἀπορήματα Ἀρχιλόχου Εὐριπίδου Χοιρίλου ἐν βιβλίοις* $\overline{\gamma}$[2] μετὰ τὰ *Ἀπορήματα Ἡσιόδου*. Ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐδημοσίευσε δύο βιβλία *Περὶ Ἀρχιλόχου καὶ Ὁμήρου*, τὰ ὁποῖα ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος κατέγραψε ὁμοῦ μετὰ δύο βιβλίων *Περὶ τῆς Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ἡλικίας*.[3] Προσφάτως πτολεμαϊκὸς πάπυρος περίπου τῆς περιόδου 270-240 π.Χ., ἤτοι ἀκριβῶς τοῦ χρόνου ἀκμῆς τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου, ἐδώρισεν εἰς ἡμᾶς μικρὸν ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ὁποῖον παρατίθενται τρία ἰαμβικὰ τρίμετρα τοῦ Ἀρχιλόχου μετὰ τὰ ἐμφανῶς ἐπικὰ πρότυπα αὐτῶν ἄνευ περαιτέρω σχολίων.[4] Εἶναι πολὺ ἀπίθανον αὐτὸς ὁ ἁπλοῦς κατάλογος νὰ διασῴζῃ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρακλείδου, ὡς ὑπέδειξε ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτοῦ, διότι τὰ κατάλοιπα τῶν ἄλλων βιβλίων του περὶ λογοτεχνίας ὑποδηλοῦν ὅτι αὐτὸς ἐνδιεφέρετο κυρίως διὰ τὸν βίον καὶ τὴν χρονολόγησιν τῶν ποιητῶν[5] ὡς καὶ διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ποιημάτων των. Ἐπειδὴ οἱ ὀλίγοι σωζόμενοι στίχοι εἶναι γνωμικοῦ χαρακτῆρος, δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν τμῆμα γνωμολογίου τινός. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο ἴσως ἐκπαιδευτικός, ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν ἠθικὴν ἀλλὰ

[1] Γλαῦκ. Ρηγ. fr. 2, *FHG* II 23 ap. [Πλουτ.] *Περὶ μουσ.* 4 *Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν*. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63, σημ. 8.

[2] Περὶ τῶν *Ἀπορημάτων Ὁμηρικῶν* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 69. Πρβλ. P. Moraux, *Les listes anciennes* (1951) 114 κ.ἑ.

[3] Διογ. Λαέρτ. V 87 = Ἡρακλ. Ποντ. fr. 176-8 F. Wehrli, *Schule des Aristoteles* 7 (1953) 54 καὶ 122 κ.ἑ., πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 83.

[4] *The Hibeh Papyri* II (1955) ἔκδ. E. G. Turner, ἀριθ. 173, ἀνατυπωθὲν ὑπὸ F. Lasserre, *Archiloque* (Paris 1958, Les Belles Lettres σελ. 19 κ.ἑ., καὶ ὑπὸ M. Treu, Archilochus (München 1959) 6 καὶ 174 κ.ἑ. Δεχόμενος ὅτι ἐν στ. 10 ὀρθῶς συνεπληρώθη ὁ ὁμηρικὸς ἑξάμετρος *E* 130 *[μήτι σύ γ'] ἀθανάτοισι θεο[ῖς ἀντικρὺ μάχεσθαι*, ὑποθέτων τὴν ὕπαρξιν τμήσεως ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ τριμέτρῳ τοῦ Ἀρχιλόχου ἐν στ. 12 δοκιμαστικῶς συνεπλήρωσα *κοὐδεὶς δ' ἔπειτα σὺν θεοῖ[σιν ἤντετο]· συνήντετο* ἐν ἐχθρικῇ σημασίᾳ *Φ* 34, πρβλ. *P* 134 καὶ Πινδ. *Ὀλ.* II 39· *ἢ συν θεοῖ[σ' ἐμίσγετο]*. Πρβλ. *συμμίσγω* ἐν ἐχθρικῇ σημασίᾳ Ἡροδ. I 127, κτλ. Ἡ τμῆσις εἶναι εἰς καταπληκτικὸν βαθμὸν συνήθης εἰς τὸν Ἀρχίλοχον, fr. 3. I D[2]., 7. 3 καὶ 6, 68. 2, 122. 2, κτλ. Ἐπίσης τὸ ἐν fr. 94.2 *ἐπ' . . . ἔργα . . . ὁρᾷς* πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς *ἐφορᾷς* «ἐποπτεύεις» (ὄχι βλέπεις τὰ ἔργα, τὰς πράξεις), δεδομένου ὅτι πρὸς τὸν *Δία Ἐπόψιον* ἀπευθύνεται ἡ ἀδικηθεῖσα ἀλώπηξ.

[5] Βλέπε Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157-80 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Wehrli. Πρβλ. ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 228, τὰ περὶ παραλλήλων χωρίων ἐκ τοῦ Μενάνδρου καὶ τῶν προτύπων του.

ὁλόκληρον βιβλίον του *Περὶ 'Αντιμάχου* βασίζεται ἁπλῶς ἐπί τινος συμπληρώσεως τοῦ πρώτου ἐκδότου τοῦ παπύρου τοῦ Βερολίνου καὶ δυσκόλως δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ.[1]

'Εξετάζοντες τὸν 'Απολλώνιον ὡς ἑρμηνευτὴν τοῦ 'Ομήρου εὑρισκόμεθα εἰς καλυτέραν θέσιν ἢ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Καλλιμάχου,[2] εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μοναδικὸς ἡμῶν ὁδηγὸς ἦσαν αὐτὰ τὰ ποιήματά του. 'Ο 'Απολλώνιος ὄχι μόνον εἰς τὰ *'Αργοναυτικὰ* ὡς μυθολογικὸν διηγηματικὸν ἔπος παρέλαβε, ὅπως εἶναι πολὺ φυσικόν, ὁμηρικὰς λέξεις, φράσεις καὶ χωρία[3] περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ Καλλίμαχος εἰς τοὺς *ὕμνους*, τὰ *Αἴτια* καὶ τὴν *'Εκάλην*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μονογραφίαν του *Κατὰ Ζηνοδότου* ἐπραγματεύθη προβλήματα διατυπώσεως καὶ ἑρμηνείας. Οὐδεμία συνεπῶς ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ζηνοδότου. 'Αλλ' ἐπίπονος πρόσφατος ἔρευνα[4] ἀπέδειξε ὅτι δὲν ἀπεδέχετο πάντοτε τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου, ὅπως γενικῶς εἶχεν ὑποτεθῇ. 'Ηκολούθει εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπὸ τὸν Καλλίμαχον παλαιότερα, προγενέστερα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων κείμενα μετὰ στοιχειωδῶν ἐξηγήσεων. Αὐτὸ εἶναι πολὺ εὐλογοφανές, διότι συμφωνεῖ πρὸς ὅ,τι ἀπεκαλέσαμεν περισσότερον «συντηρητικὴν» γενικῶς στάσιν τοῦ 'Απολλωνίου. Θὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος ὅλα ἐκεῖνα τὰ χωρία τῶν *'Αργοναυτικῶν* τὰ ὑποδηλοῦντα τὴν χρῆσιν τῶν *κοινῶν ἐκδόσεων* τῆς *'Ιλιάδος* καὶ τῆς *'Οδυσσείας* ὡς καὶ τῶν συντόμων σχολίων των, καὶ θὰ συζητήσωμεν μόνον δύο παραδείγματα ἰδικῶν του γραφῶν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τὰς ὁποίας ἀναφέρουν τὰ Σχόλια, πιθανῶς ἐκ τῆς *Πρὸς Ζηνόδοτον*[5] μονογραφίας του. 'Εξετά-

[1] *Berl. Klass. Texte* III (1905) Pap. 8439.5 κ.ἑ. ἀναθεωρηθεὶς ὑπὸ H. Schöne, πρβλ. Powell, *Coll. Alex.* σελ. 250 καὶ 'Αντιμ. fr. 158 Wyss. 'Αλλὰ ἡ ἀναθεώρησις τοῦ παπύρου ὑπὸ τοῦ F. Della Corte, *Riv. fil. class.* 64 (1936) 395 κ.ἑ., κατέδειξε ὅτι ἡ συμπλήρωσις τοῦ Schöne *[ἐν τῷ περὶ 'Α]ντιμάχου* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθῇ, βλέπε καὶ Herter, Bursian 285 σελ. 140. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 111.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 165 κ.ἑ.

[3] Gertrud Marxer, *Die Sprache des Apollonius Rhodius in ihren Beziehungen zu Homer*, Diss. Zürich 1935. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ χρήσιμος αὐτὴ ἐναίσιμος διατριβὴ μόνον πρὸς τὸν "Ομηρον συγκρίνει τὸν 'Απολλώνιον, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν σημαντικὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐνδιαμέσου περιόδου. Οὕτω πολλάκις ἐν αὐτῇ τιμᾶται ὁ 'Απολλώνιος ὡς καινοτόμος τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης, ἐνῶ ἁπλούστατα ἐκεῖνος ἐχρησιμοποίησε ὡς πηγὴν τοιούτων νεωτερισμῶν ἄλλους ποιητάς.

[4] H. Erbse, *Herm.* 81.163 κ.ἑ. Οὗτος ἀπέρριψε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ R. Merkel, Apollonii *Argonautica* (1854) προλεγόμενα σελ. lxxi κ.ἑ. Βλέπε καὶ G. W. Mooney, *The Argonautica of Ap. Rh.* (1912), ὁ ὁποῖος κρίνει ἀκριβοδικαίως τὰς σχέσεις 'Απολλωνίου καὶ Ζηνοδότου. Διὰ τὴν ἐκτενῆ σύγχρονον βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γλώσσης τοῦ 'Απολλωνίου πρβλ. H. Herter, Bursian 285, σελ. 315 κ.ἑ. 'Ο Erbse (ἔνθ' ἀνωτ. 167) ὑποθέτει ὅτι ὁ 'Απολλώνιος «sich gegen die zahlreichen Gewaltmassnahmen seines dichtenden Zeitgenossen [δηλ. ὁ Ζηνόδοτος] wandte», καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ συμφωνῶ ἀπολύτως.

[5] Αὐτὸς ὁ τίτλος δίδεται μόνον ἐν Σχολ. A *N* 657, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τῶν ἄλλων παραθέσεων.

καὶ τὴν ρητορικὴν ἔννοιαν, καθ' ὅσον δίδει παραδείγματα τῆς τέχνης τοῦ *μεταφράζειν*.[1] Ὁ πάπυρος ἀποτελεῖ εὐχάριστον δεῖγμα τῆς δημοτικότητος τοῦ Ἀρχιλόχου κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, οὐδεμίαν ὅμως ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν φιλολογίαν. Τοιαῦται γνωμολογικαὶ ἀνθολογίαι θὰ ἐξυπηρέτουν τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ ρητορικοὺς σκοποὺς τῶν σοφιστῶν καὶ αὐτοί, ἴσως, κατήρτισαν αὐτὰς πρῶτοι.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. ὁ Θεόκριτος συνέθεσε ἐνθουσιῶδες ἐπίγραμμα (ἀριθμ. 21) δι' ἓν ἄγαλμα τοῦ Ἀρχιλόχου. Ὁ ἀριστοκρατικὸς Καλλίμαχος (fr. 380, 544), ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν βαθεῖαν ἀποστροφήν του διὰ τὸν «οἰνόπληκτον» ἄνδρα καὶ τὸ «δηλητήριον» τῶν στίχων του, διὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἀρχαιότεροι ἀριστοκράται, ὡς ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Κριτίας, εἶχον ἐξ ἴσου δυσανασχετήσει. Οὐδεὶς ὅμως ἠδύνατο νὰ μειώσῃ τὸ *μύριον κλέος* τοῦ παρίου ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς δημοφιλής, ὅταν ὁ Ἀπολλώνιος ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον[2] γνωστὸν εἰς ἡμᾶς φιλολογικὸν σύγγραμμα περὶ αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ποικίλων δημοσιεύσεων τῶν προηγουμένων γενεῶν περὶ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲν ὑπῆρχε νέα κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου του οὔτε ὑπόμνημα. Ὁ Ἀπολλώνιος ἤρχισε νὰ ἑρμηνεύῃ τὴν δυνατὴν καὶ πρωτότυπον γλῶσσαν τοῦ Ἀρχιλόχου, οὕτω δὲ ἔγινε ὁ πρόδρομος τῶν μετέπειτα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκδοτῶν καὶ *ὑπομνηματιστῶν* τῶν Ἰαμβογράφων. Τὸ *Περὶ Ἀρχιλόχου* ἦτο σπουδαῖος σύνδεσμος μὲ τοὺς περιπατητικούς, οἱ ὁποῖοι ἴσως ἐνεκαινίασαν αὐτὸν τὸν *Περὶ τοῦ δεῖνα*[3] εἰδικὸν κλάδον τῆς λογοτεχνίας, ὅστις προηγεῖτο, βραδύτερον δὲ συνώδευε πλήρη ὑπομνήματα εἰς ἐπὶ μέρους συγγραφεῖς. Ὡς πρὸς αὐτὸ φαίνεται ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἠκολούθησε περισσότερον ἢ ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Καλλίμαχος τὴν γραμμὴν τῆς παραδόσεως.

Ἡ ἐκτίμησις, τὴν ὁποίαν εἶχε ὁ Ἀπολλώνιος διὰ τὸν Ἀντίμαχον, ἀπετέλει ἓν ἐπὶ πλέον σημεῖον διαφωνίας του πρὸς τὸν Καλλίμαχον. Πρὸ πολλοῦ εἶχε γίνει φανερὸν μὲ πόσην ἐλευθερίαν ἐδανείσθη ἐκ τοῦ Ἀντιμάχου εἰς τὰ *Ἀργοναυτικά* του.[4] Τώρα ἀνευρίσκομεν ὅτι εἰς ἓν ἐκ τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρει ἕνα ἑξάμετρον στίχον τοῦ Ἀντιμάχου λόγῳ τῆς λέξεως *πιπώ* (δρυοκολάπτης), τῆς ὁποίας ἔδιδε ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐξήγησιν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὑπῆρχε

[1] Ἡ *editio princeps* ἀναφέρεται εἰς παρόμοιον γνωμολόγιον χρησιμοποιηθὲν ὑπὸ Κλημ. Ἀλ. *Στρωμ.* VI 5.10 - 7.4, τόμ. II σελ. 425 κ.ἑ. Stählin. Τοιαῦται συγκρίσεις Ὁμήρου καὶ Ἀρχιλόχου παρατίθενται ἐπίσης εἰς σχολικὰ βιβλία ρητορικῆς, βλέπε Θέων *προγυμν.* Rhet. Gr. II 62.24 κ.ἑ. *Ὅμηρον μεταφράζων ... ὁ Ἀρχίλοχος.* Περὶ Γνωμικῶν ἀνθολογιῶν, τῆς ἱστορίας καὶ χρήσεως αὐτῶν' βλέπε τὸ διδακτικώτατον ἄρθρον τοῦ J. Barns *Cl. Qu.* 44 (1950) 132 κ.ἑ. καὶ 45 (1951) 1 κ.ἑ.

[2] Τοὐλάχιστον, ἐφ' ὅσον δὲν γνωρίζομεν πότε καὶ τί ἔγραψε *περὶ Ἰαμβοποιῶν* ὁ Κυρηναῖος γραμματικὸς Λυσανίας, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν ὁποίων ὁ Ἀθήν. XIV 620 C παραθέτει ἀποσπάσματά τινα, πρβλ. αὐτόθι VII 340 B. Ὁ παρὰ Σουϊδ. ἐν λ. *Ἐρατοσθένης* ὡς εἷς ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἐρατοσθένους ἀναφερόμενος πιθανῶς εἶναι ὁ αὐτὸς Λυσανίας.

[3] Τὸ εἶδος αὐτὸ ἀνεκάλυψε, οὕτως εἰπεῖν, ὁ F. Leo εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ *Περὶ Δημοσθένους* τοῦ Διδύμου, *NGG* 1904 σελ. 257 = *Ausgewählte Kleine Schriften* II (1960) 390 κ.ἑ.

[4] Ἀντίμαχος, ἔκδ. B. Wyss σελ. XLVIII κ.ἑ.

ζοντες ἐκ νέου τοὺς προβληματικοὺς στίχους τοῦ προοιμίου τῆς 'Ιλιάδος ἐνθυμούμεθα πῶς ὁ Ζηνόδοτος ἐπραγματεύθη τὸ χωρίον *A* 4–5.[1] Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐν *A* 3 ὁ 'Απολλώνιος ἀναγινώσκει *πολλὰς δι' ἰφθίμους κεφαλὰς Αἴδι προΐαψεν*, ὄχι *ἰφθίμους ψυχάς*.[2] Δὲν ὑπάρχει ἀντίρρησις διὰ τὴν ἰδίαν τὴν ἐπικὴν φράσιν, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ ἐν *Λ* 55 *πολλὰς ἰφθίμους κεφαλὰς Αἴδι προΐαψειν* καὶ ἐν ['Ησιόδου][3] *Καταλ.* fr. 96.80 Rz.[3] *π]ολλὰς Αἴδῃ κεφαλὰς ἀπὸ χαλκὸν ἴαψειν*, ὅπου αἱ «κεφαλαὶ» σημαίνουν ὅλον τὸ ἄτομον. 'Αλλὰ τὸ *κεφαλὰς* εἶναι ἀπαράδεκτον ἐν *A* 3, ἂν ἐν *A* 4–5 ἀκολουθῆται ὑπὸ τῆς φράσεως *αὐτοὺς δὲ ἑλώρια θῆκε κύνεσιν /οἰωνοῖσί τε δαῖτα*. Τὸ *αὐτοὺς* δύναται μόνον νὰ λεχθῇ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *ψυχάς*, «ἔστειλε τὰ πνεύματα [ἢ τὰς σκιάς των] εἰς τὸν "Αδην, ἀλλ' ἔκαμε αὐτοὺς [δηλαδὴ τὰ σώματά των] βορὰν τῶν θηρίων». 'Εφ' ὅσον ὁ 'Απολλώνιος προετίμησε τὴν διάφορον γραφὴν *κεφαλάς*, πρέπει νὰ εἶχε παραλείψει τοὺς στίχους 4–5, τὴν γνησιότητα τῶν ὁποίων ὁ Ζηνόδοτος εἶχεν ἤδη ἀμφισβητήσει. 'Ο Ζηνόδοτος πιθανῶς ἐγνώριζε ἀντίγραφα, εἰς τὰ ὁποῖα παρελείποντο οἱ δύο στίχοι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐσημείωσε τούτους ἐν τῇ ἐκδόσει του διὰ τοῦ ὀβελοῦ, προτιμῶν τὴν διάφορον γραφὴν *ψυχὰς*[4] εἰς τὸν στίχον 3 καὶ *δαῖτα* εἰς τὸν στίχον 5. 'Ο 'Απολλώνιος ἐδέχθη τὸ *κεφαλὰς* εἰς τὸν στίχον 3 καὶ κατεδίκασε τοὺς στίχους 4 καὶ 5. Πιθανὸν νὰ παρεπλανήθη[5] ὑπό τινος τῶν παλαιῶν *κοινῶν ἐκδόσεων*, τὰς ὁποίας εἶχον παραβλέψει ὅλαι αἱ ἑπόμεναι γενεαὶ τῶν γραμματικῶν. Βεβαίως, μόνον ἡ πληροφορία ὅτι ὁ 'Απολλώνιος[6] ἀνέγνωσε *κεφαλὰς* δύναται νὰ

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 131 κ.ἑ.

[2] Schol. BT *A* 3 *'Απ. ὁ 'Ρόδιος κεφαλὰς γράφει*, Schol. A αὐτόθι, *κακῶς τινες μεταγράφουσι . . . κεφαλάς*, Schol. A *Λ* 55 *οὐκ ἐνδέχεται* (δηλ. *κεφαλάς*), *ἐπιφερομένου τοῦ 'αὐτοὺς δὲ ἑλώρια'* (*A* 3-4), Schol. AT *H* 330. Πρβλ. Εὐστ. 830.4, 1421.42. 'Ολίγη, ἴσως, προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ *ἰφθίμους* ὡς ἐπιθέτου τοῦ *ψυχάς*. Δὲν παρέχει πράγματα τὸ νὰ ἀποκαλῇ τις τὰς κεφαλὰς τῶν ἡρώων *ἰφθίμους*, μεταχειριζόμενος δηλ. λέξιν, ἡ ὁποία πάντοτε ἐχρησιμοποιήθη ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ «ἰσχυρός, σθεναρός, ἐπιβλητικός», 'Η παραγωγή της ἐκ τοῦ *ἰφι* εἶναι πολὺ ἀμφισβητήσιμος διὰ τοὺς νεωτέρους γλωσσολόγους (βλέπε Frisk, *Griech. etym. Wörterb.* ἐν λ.) ὄχι ὅμως καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους γραμματικοὺς (βλέπε, π.χ. 'Απολλ. Σοφ. σελ. 93.18 *ἰσχυροψύχους* ἢ Εὐστ. σελ. 16.12 εἰς *A* 3). Πῶς εἶναι δυνατὸν αἱ ψυχαί, τὰ «φαντάσματα» τῶν νεκρῶν ἡρώων, τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς σκιὰς ἢ πρὸς ὄνειρον, νὰ ὀνομάζονται *ἰφθιμοι;* Φαίνεται ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχει παράλληλον χωρίον. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται περὶ εἴδους τινὸς τῆς λεγομένης «ἐναλλαγῆς». Οἱ ἥρωες εἶναι ἴφθιμοι (πρβλ. *Λ*. 290 *ἰφθίμων Δαναῶν*), ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον «ἐτέθη καθ' ἕλξιν» πρὸς τὸ *ψυχὰς* (τὸ *Λ* 55 *ἰφθίμους κεφαλὰς "Α. πρ.* δὲν ἔχει τὴν γενικὴν *ἡρώων*). 'Η ἀφομοίωσις αὐτὴ ὄχι ἀσυνήθης εἰς τὴν λυρικὴν καὶ τραγικὴν ποίησιν — βλέπε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Corolla Linguistica*, Festschrift F. Sommer (1955) 179 κ.ἑ.—εἶναι πολὺ σπανία παρ' 'Ομήρῳ. 'Αλλὰ πρβλ. *ξ* 197 *ἐμὰ κήδεα θυμοῦ* καὶ γενικῶς F. Sommer ἐν *Sybaris*, Festschrift H. Krahe (1958) 158.

[3] R. Merkelbach, «Die Hesiodfragmente auf Papyrus», *APF.* 16 (1958) H 80, σελ. 53.

[4] Πρβλ. *H* 330 καὶ Σχολ. AT, Εὐστ.

[5] «Παρεπλανήθη», διότι πράγματι τὸ προοίμιον ἀποβαίνει *κόλον*, βλέπε σελ. 132, σημ. 3.

[6] Τὸ *τινὲς* ἐν Σχολ. A (βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 2) πιθανὸν δὲν σημαίνει : οἱουσδήποτε ἄλλους.

γίνῃ δεκτὴ ὡς μαρτυρία, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἰκασία ἡμῶν, ὅτι παρέλειψε τοὺς στίχους 4–5, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μετὰ τῆς δεούσης ἐπιφυλάξεως. Ἐν τούτοις κάτι ἐκπληκτικῶς ἀνάλογον συμβαίνει εἰς τὸ χωρίον *Λ* 97-98, ὅπου ὁ Ἀπολλώνιος[1] εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 97 ἀνέγνωσε *ἐγκέφαλόνδε* ἀντὶ *ἐγκέφαλος δὲ* καὶ «ἠθέτησε» τὸν στίχον 98, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἰδικήν του ἀνάγνωσιν. Αὐτὴ μόνον ἡ μαρτυρία ὑπάρχει. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος καὶ πάλιν, ὡς εἰς τὸ προοίμιον τοῦ πρώτου βιβλίου, εὗρε εἰς ἓν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων τῆς *Ἰλιάδος* τῶν ἀποκειμένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην σπανίαν τινὰ διάφορον γραφήν, τὴν ὁποίαν ἴσως ὁ Ζηνόδοτος ἠγνόει, οἱ δὲ μεταγενέστεροι γραμματικοὶ ἀπέρριπτον, καὶ τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τούτου κάποιος κατεχώρησε εἰς ἓν *ὑπόμνημα* ὡς *γραφὴν* τοῦ Ἀπολλωνίου. Τὸ ἐντελῶς λογικὸν κείμενον τοῦ Ἀπολλωνίου ἐν *Λ* 97, *δι' αὐτῆς ἦλθε* (δηλ. *δόρυ*) *καὶ ὀστέου ἐγκέφαλόνδε*, οὐδεὶς μέχρι τοῦδε πάπυρος[2] ἐπεβεβαίωσε καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὸ κείμενον τοῦ ὅλου χωρίου, ὡς ἀνέγνωσε τοῦτο ὁ Ἀπολλώνιος, πρὸς τὸ κείμενον τῆς κοινῶς παραδεδεγμένης ἐκδόσεως. Ἡ σημασία τῶν ὁμηρικῶν σπουδῶν τόσον τῶν ἰδικῶν του ὅσον καὶ τοῦ διδασκάλου του ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἦσαν οἱ πρῶτοι σοβαροὶ ἑρμηνευταὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοιουτοτρόπως ὑπεκίνησαν τὴν ἔρευναν τῶν μεταγενεστέρων ὑπομνηματιστῶν.

Εἷς ἄλλος ποιητής, ὁ ἐκ Κρήτης Ριανός, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ τοποθετηθῇ παραπλεύρως τοῦ Ἀπολλωνίου, ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἔγινε ποτὲ μέλος τοῦ κύκλου τῶν μεγάλων Ἀλεξανδρινῶν[3]. Συνέγραψε μακροσκελὲς μυθολογικὸν ποίημα εἰς τέσσερα βιβλία[4] περὶ Ἡρακλέους, *Ἡράκλεια*, καί τινα ἄλλα ἐπικὰ περὶ τοπικῶν θρύλων καὶ ἱστορίας φυλῶν: *Θεσσαλιακά*, *Ἀχαϊκά*, *Ἠλιακά*, *Μεσσηνιακά*. Κατὰ τὸ περιεχόμενον τὰ τρία πρῶτα ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ ἐλάσσονα ἐπικὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς περὶ τῆς ἱδρύσεως διαφόρων πόλεων ἱστορίας, ἐνῶ ἡ *Ἡράκλειά* του δύναται

[1] Σχολ. A *Λ* 97.

[2] Ὁ G. Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», *NGG* 1949, 176 κ.ἑ., 191 κ.ἑ., ἔσφαλε εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὰς συμπληρώσεις του ἐν P. Lit. Lond. Ἀριθ. 251 (σελ. 210 Milne 1927). Ἤμην βέβαιος περὶ τούτου πρὶν ἡ δημοσιεύσῃ τὰς παρατηρήσεις του ὁ K. Reinhardt, *Die Ilias und ihr Dichter* (Göttingen 1961) 522 κ.ἑ. (βλέπε καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Hölscher, σελ. 527). Ἀλλ' ὁ Jachmann, χωρὶς νὰ εἶναι δογματικός, ἔχει παρουσιάσει τὸν Ἀπολλώνιον ὄχι ὡς διορθωτὴν ἀλλ' ὡς κριτικὸν διατηρήσαντα διάφορους γραφάς, αἱ ὁποῖαι ἄλλως θὰ εἶχον ἀπολεσθῇ, βλέπε καὶ ἀνωτέρω περὶ τοῦ Ζηνοδότου, σελ. 133, κ.ἑ., καὶ κατωτέρω, σελ. 177, σημ. 4 περὶ τοῦ Ριανοῦ· αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν μόνιμον ἀξίαν τῆς μελέτης του.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 144.

[4] Ὁ Jacoby ἀκολουθεῖ τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν σελ. 153.4 λ. *Ἀσέληνα* . . . *ἐν τῷ ιδ Ἡρακλείας* (*FGrHist* 65 F 48) καὶ μεταβάλλει τὸν Σουΐδ. λ. *Ριανός* . . . *Ἡρακλειάδα* . . . *ἐν βιβλίοις* ⟨ι⟩*δ* (αὐτόθι T 1). Τὸ ἐσβεσμένον ψηφίον ἐν *P. Oxy.* 2463.7 *Ριανὸς δ' ἐν [τῇ]/. τῆς Ἡρακλείας* «δυνατὸν νὰ ἦτο ι, πιθανὸν ὅμως καὶ γ» (J. Rea, *P. Oxy.* τόμ. XXVII, 1962, σελ. 108).

νὰ θεωρηθῇ ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὰ *Ἀργοναυτικά*. Τὰ *Μεσσηνιακὰ* φαίνεται ὅτι ἐπραγματεύοντο τὴν ἱστορίαν τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων κατὰ τρόπον μᾶλλον ἐνθυμίζοντα τὴν Ἰλιάδα, διότι ἐτόνιζον ἰδιαιτέρως ἱστορίας ἐξεγέρσεως καὶ μεταναστεύσεως ἀρυσθείσας ἐξ ἀγνώστων πηγῶν.[1] Ἔχει γλῶσσαν ἁπλουστέραν καὶ στίχον ὁμαλώτερον τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Καλλιμάχου ἀδύνατον νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος. Ὁ ἀξιόλογος αὐτὸς ἐποποιὸς ἐδημοσίευσεν ὡσαύτως μίαν ἔκδοσιν τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*, περισσότεραι δὲ τῶν τεσσαράκοντα γραφῶν αὐτοῦ μνημονεύονται εἰς τὰ σωζόμενα ὁμηρικὰ σχόλια,[2] καὶ ἐκ τούτων κατὰ πολὺ περίεργον τρόπον αἱ τῆς *Ὀδυσσείας* εἶναι διπλάσιαι τῶν τῆς *Ἰλιάδος*. Διεφύλαξε τὸ προφανῶς ὀρθὸν ἀλλὰ σπάνιον ἐπίθετον *Τρώων εὐηφενέων* Ψ 81[3] (*εὐηγενέων* vulg.) τὸ μόλις προσφάτως ἐπιβεβαιωθὲν καὶ εἰς πάπυρον καὶ εἰς ἐπιγραφὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου γενόμενον δεκτὸν ὑπό τινων ἐκδοτῶν (πρβλ. Λ 427). Δὲν ἀποκλείεται αὐτοὶ ὡσαύτως νὰ ἐσημείωσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ριανοῦ περιγραφὴν τῆς Ἄτης (fr. 1, 17 κ.ἑ. Pow.), ἡ ὁποία εἶχε ὡς πρότυπον τὸ γνωστὸν *χωρίον τῆς Ἰλιάδος* Τ 91 κ.ἑ. Τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ διορθωθῇ[4] τὸ ἐφθαρμένον κείμενον τῶν σωζομένων ὁμηρικῶν χειρογράφων. Ὅμηρος: *Ἄτη . . . τῇ μὲν θ' ἁπαλοὶ πόδες· οὐ γὰρ ἐπ' οὐδει /πίλναται, ἀλλ' ἄρα †ἥ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα βαίνει*· Ριανός: *ἡ δ' Ἄτη ἁπαλοῖσι μετατρωχῶσα πόδεσσιν /ἄκρῃσ' ἐν κεφαλῇσιν*. Ἐπομένως τὸ ὑπὸ τοῦ Ριανοῦ χρησιμοποιηθὲν ἀντίγραφον τῆς *Ἰλιάδος* εἶχε τὸ ὀρθὸν κείμενον *ἀλλ' ἄκρ(α) ἥ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα* ἄνευ τῆς «ἀθεμίτου»[5] (illicitus) χασμωδίας, ἡ ὁποία παρεμόρφωνε τὸν στίχον. Ὁ Ριανὸς καὶ ὁ Ἀπολλώνιος δὲν ἐπενόουν τοιαύτας γραφάς. Ἐπέλεγον αὐτὰς ἐκ τῶν ἀντιγράφων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἐξετάσουν καλῶς.

[1] Βλέπε F. Kiechle, *Messenische Studien* (1959) κ.ἑ. 123 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 144.

[3] Schol. Au. *ἐν τῇ Ριανοῦ καὶ Ἀριστοφάνους εὐηφενέων . . . ὡς Κλέαρχος ἐν ταῖς Γλώτταις* (Κλεαρχ. fr. 111 fals. Wehrli, *Schule d. Aristot.* III [1948] 84 prob. Κλειταρχος)· *εὐηφενέοντα ἢ εὐηφενέ' ὄντα* Epic. adesp. P. Oxy. 1794. 13 = Powell, *Coll. Alex.* σελ. 79 καὶ ὄνομα κύριον *Εὐηφένης IG* XII 8.376.14.

[4] G. Kaibel, *Herm.* 28 (1893) 59. Ἐγκριθὲν ὑπὸ E. Schwartz, «Homerica», *Antidoron*, Festschrift für J. Wackernagel (1923) 71.1., καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει του τῆς Ἰλιάδος (München, Bremer Presse 1923)· πολλάκις ὁ E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 301 κ.ἑ. «Textkritische Bemerkungen», ἀπεδέχθη τὸ τοῦ Ριανοῦ κείμενον τῆς Ὀδυσσείας. Συμφωνῶ πρὸς τὸν Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext» (1949) 207.1, ὅτι αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ γραφαὶ δὲν εἶναι εἰκασίαι τοῦ Ριανοῦ ἀλλ' ἀποτελοῦν μέρος καλυτέρας παραδόσεως.

[5] Βλέπε Leaf εἰς τὸ ὑπόμνημά του αὐτόθι, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χασμωδίαν. Ἡ δυσκολία τῆς γραφῆς τοῦ Ριανοῦ, τὴν ὁποίαν δὲν ἐσκέφθησαν οἱ Kaibel, Schwartz καὶ Jachmann, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐν Ζ 257 *ἄκρης πόλιος* εἶναι ἡ μία ἐκ τῶν δύο μοναδικῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συλλαβὴ *ἄκρ* δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ «μακρόν», τὴν θέσιν τοῦ δακτύλου. Περὶ τοῦ *ἄκρα . . . κράατα* πρβλ. [Ὁμ.] *Ὕμν. Ἀπόλ.* 33 καὶ περὶ τῆς θέσεως τῆς λέξεως πρβλ. Υ 227 *ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπόν*, βλέπε Addenda.

Ὁμοίως τὰ ποιήματά των δὲν διεκρίνοντο διὰ τὴν δημιουργικὴν ἐπινόησιν ἀλλὰ διὰ τὴν εὐσυνείδητον ἐπιλογὴν τῶν λέξεων καὶ τοῦ ὕφους ὡς καὶ διὰ τοὺς λεπτοὺς ὑπαινιγμούς των.

Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὰς γενεάς, αἱ ὁποῖαι ἔζησαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τῶν ἀμέσων ὀπαδῶν του ἔναρξιν τῆς «νέας κινήσεως», ἀκόμη καὶ οἱ πλέον συντηρητικοὶ ποιηταὶ ἔμελλον νὰ εὑρεθοῦν εἰς τὰς τάξεις τῶν φιλολόγων. Ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἑνότης αὐτὴ ἤρχισε νὰ διασπᾶται.

Εἰς τὴν Εὔβοιαν ὑπῆρχε ὁ ἐπικὸς ποιητὴς Εὐφορίων[1] ὁ Χαλκιδεύς, ὁ ὁποῖος βραδύτερον διωρίσθη (περὶ τὸ 220 π.Χ.) βιβλιοθηκάριος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας.[2] Αὐτὸς προφανῶς δὲν εἶχε ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Πτολεμαίων. Ἦτο ψυχρὸς ἀριστοτέχνης, τοῦ ὁποίου τὸ ἐξεζητημένον ὕφος τὸ διακρινόμενον διὰ τὴν σκοτεινότητά του εἰς τὸ θέμα, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν γλῶσσαν ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸ ὕφος τοῦ συμπατριώτου του Λυκόφρονος. Ἐχρησιμοποίει τοὺς θησαυροὺς τῆς παλαιοτέρας ποιήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχον καταστήσει προσιτὴν νέαι ἐκδόσεις, γλωσσάρια, καὶ εἰς διαφόρους περιπτώσεις μερικαὶ ἐξηγήσεις, ἦτο δὲ ἐξ ἴσου ἐντριβὴς εἰς τὰ περὶ τὸ ὕφος τεχνάσματα τοῦ Καλλιμάχου, τὰ ὁποῖα συχνὰ διέστρεφε.[3] Ὁ Κικέρων (*Tusc.* III 19.45) ἀποδοκιμάζων τοὺς *novi poetae* τῆς Ρώμης ἀπεκάλει αὐτοὺς «cantores Euphorionis» καὶ οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ προξενῇ κατάπληξιν ἡ ἐξαιρετικῶς μεγάλη ἐπίδρασις τῆς ἐπιτηδευμένης ποιητικῆς τεχνοτροπίας του (mannerism) ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας.[4] Ἡ μικρὰ φιλολογικὴ δραστηριότης του περιωρίζετο εἰς τὴν συλλογὴν ἀρχαιογνωστικοῦ ὑλικοῦ. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι ἐξέδωσε ἢ ἡρμήνευσε κείμενα, πλὴν ἴσως τῶν ἰδικῶν του ποιημάτων.[5]

[1] A. Meineke, *Analecta Alexandrina* (1843) 3 - 168, F. Scheidweiler, *Euphorionis fragmenta*, Diss. Bonn 1908. Powell, *Coll. Alex.* (ἀνωτέρω, σελ. 1, σημ. 171) 29-58. Περὶ τῶν ἐν παπύροις ἀποσπασμάτων τῶν δημοσιευθέντων μετὰ τὸ 1925 βλέπε D.L. Page, *Greek Lit. Papyri* I (1942) ἀριθμ. 121, σελ. 488-98 καὶ Pack[2] ἀριθμ. 371-4· *PSI* XIV (1957) ἐκδ. V. Bartoletti, *P. Oxy.* XXX (1964) 2525-8 ἐκδ. E. Lobel.

[2] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 144, σημ. 1.

[3] Βλέπε Call. II σελ. 131 κ.ἑ. λ. Εὐφορίων.

[4] Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ B.A. van Groningen, «La Poesie verbale Grecque», *Mededeelingen d. kon. Nederl. Akad. van Wetensch. Afd. Letterk.* N.R. 16. 4 (Amsterdam 1953) 189-217, φοβοῦμαι ὅτι δὲν ἔπεισε πολλοὺς ἀναγνώστας του νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν Εὐφορίωνα ὡς τὸν τέλειον ἐκπρόσωπον τῆς «Poésie verbale» τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Καὶ εἷς ἄλλος ἐκ τῶν νεωτέρων θαυμαστῶν του φαίνεται ὅτι συνεκινήθη ὑπὸ τοῦ ἄκρως προσωπικοῦ καὶ ἐξεζητημένου ὕφους του (mannerism), ὁ P. Treves, *Euforione e la storia ellenistica* (1955), ὁ ὁποῖος ἐπαυξάνει τὰ ὀλίγα βιογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ περὶ αὐτοῦ δεδομένα διὰ προσωπικῶν του ἐπινοήσεων. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὴν ἐνδελεχῆ κριτικὴν τοῦ P. M. Fraser, *Gnom.* 28 (1956) 578-86.

[5] Fr. 48-58 καὶ ἴσως fr. 148-52 Scheidweiler· πρβλ. F. Skutsch, *RE* VI (1909) 1189 κ.ἑ. — Εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀπίθανον νὰ ἔγραψε ὁ Εὐφορίων ἔργον τιτλοφορούμενον *λέξις Ἱπποκράτους* εἰς ἓξ βιβλία (fr. 51, 52 Scheidw.). Ἐν *P. Oxy.* 2528 ὁ Εὐφορίων προφανῶς

Ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχουν τρεῖς νεώτεροι μαθηταὶ τοῦ Καλλιμάχου, οἱ ὁποῖοι εἶναι κυρίως γνωστοὶ ὡς συγγραφεῖς λογίων ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργων, μολονότι, δύο ἐξ αὐτῶν συνέθεσαν κατὰ καιροὺς ποιήματα.[1] Οὗτοι εἶναι: ὁ Ἕρμιππος ὁ Σμυρναῖος, ὁ Ἴστρος καὶ ὁ Φιλοστέφανος. Ὁ Ἴστρος πιθανῶς καὶ ὁ Φιλοστέφανος μετὰ βεβαιότητος ἐγεννήθησαν ἐν Κυρήνῃ ὡς ὁ διδάσκαλος καὶ σύγχρονός των Ἐρατοσθένης. Τοῦ Ἑρμίππου τὸ βιογραφικὸν ἔργον[2] ἔχει ἤδη μνημονευθῆ ὡς συνέχεια τῶν βιογραφικῶν τμημάτων τῶν *Πινάκων*[3] τοῦ Καλλιμάχου. Γεγραμμένον μετὰ μυθιστορηματικῆς μᾶλλον διαθέσεως κατέστη ὁμοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀνεκδότων του ἀμφιβόλου ἀξιοπιστίας πηγὴ διὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον καὶ διὰ τὸν Πλούταρχον. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἕρμιππος ἠδύνατο νὰ ἀποκαλῆται τόσον *περιπατητικὸς* ὅσον καὶ *καλλιμάχειος* δεικνύει ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς οὐδεμίαν πλέον διετήρει φιλοσοφικὴν χροιάν, ἠδύνατο δὲ νὰ χρησιμοποιηθῇ δι' οἱονδήποτε συγγραφέα πραγματευόμενον θέματα λογοτεχνίας καὶ ἀρχαιοτήτων, ἰδίᾳ δὲ βιογράφον. Ὁ Ἴστρος[4] δὲν περιγράφεται ὡς *γραμματικός*, ἀλλ' ὡς ὁ *καλλιμάχειος συγγραφεύς*, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι συνεκέντρωνε ἱστορικὸν ὑλικὸν δι' ἐρανισμάτων ἐκ τῆς προγενεστέρας λογοτεχνίας τῆς ἀποκειμένης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Τὸ περὶ Ἀθηνῶν ἔργον του, τὸ ἐπιγραφόμενον *Ἀττικὰ* ἢ πληρέστερον *Συναγωγὴ τῶν Ἀτθίδων*, ἦτο τὸ ἐπίκεντρον τῶν ποικίλων συμμίκτων του, εἰς τὰ ὁποῖα περιελαμβάνοντο ὡσαύτως *Ἡλιακά*, *Ἀργολικὰ* καὶ *Ἄτακτα*. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, τὸ ἐνδιαφέρον του περιωρίζετο εἰς τὴν ἀρχαίαν, «μυθικὴν» περίοδον, ἂν καὶ τοῦτο ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν μύθων μέχρι τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως.[5] Ὁ τρίτος τῆς ὁμάδος αὐτῆς, ὁ Φιλοστέφανος,[6] ἦτο γεωγράφος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Ἴστρος ἦτο ἱστορικός. Τὸ ἀρχαιογνωστικὸν ὑλικόν του εἶχε ταξινομηθῆ κατὰ χώρας καὶ πόλεις: *Περὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεων*, ⟨*Νήσων*⟩ (Σικελία, Θάσος, Κύπρος) καὶ ⟨*Ποταμῶν*⟩. Ὡς ἀληθὴς καλλιμάχειος ἀνέφερε αἰτιολογίας, παράδοξα, σπάνια ἔθιμα καὶ λατρείας τῶν διαφόρων τόπων. Καὶ οἱ τρεῖς εἶχον περιπατητικὰς τάσεις. Ἐργαζόμενοι ὅμως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἦσαν μεταξὺ τῶν πρώτων, οἱ

εἶναι ὁ ἑρμηνευτὴς τῶν ποιημάτων του. Δὲν γνωρίζω παρομοίαν ἀρχαίαν περίπτωσιν, ἀλλ' εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ Ρομαντισμοῦ, δὲν ἦτο ἀσύνηθες λόγιος ποιητὴς νὰ σχολιάζῃ ἔργον ἰδικόν του, βλέπε W. Rehm, *Späte Studien* (1964) 7 κ.ἑ.

[1] Πρβλ. Σουΐδας λ. *Ἴστρος . . . ἔγραψε δὲ πολλὰ καὶ καταλογάδην καὶ ποιητικῶς*· τὸ Φιλοστεφ. fr. 17 προέρχεται ἔκ τινος ποιήματος, πρβλ. fr. 14.

[2] *FHG* III 35 - 54.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153, μετὰ παραπομπῶν.

[4] *FGrHist* 334 T 6. Πρβλ. T 1 καὶ 4. Ἡ εἰσαγωγὴ III b (συμπλήρωμα) τόμ. I (1954) 618-27 δίδει ἀνεκτιμήτους πληροφορίας περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς λογοτεχνίας ἐν τῷ συνόλῳ της.

[5] F 58 (Ὅμηρος), F 56 *(μελοποιοί)*.

[6] *FHG* III 28-34 (ἀσυμπλήρωτος), F. Gisinger, *RE* XX (1941) 104-18. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 160, σημ. 3, Καλλιμάχου *Παράδοξα* διατεταγμένα *κατὰ τόπους*.

ὁποῖοι ἐπωφελήθησαν ἐκ τῶν ἐξαντλητικῶν καλλιμαχείων καταλόγων τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσουν ὡρισμένα μέρη τοῦ λογίου ἔργου του εἰς τὸν εἰδικόν του ἕκαστος τομέα τῆς βιογραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας.

Σύγχρονος τῶν καλλιμαχείων αὐτῶν ἦτο ὁ Σάτυρος ὁ Καλλατιανός, ὁ ἐπονομαζόμενος *Περιπατητικὸς* ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀόριστον ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλεῖτο καὶ ὁ Ἑρμιππος. Δύναται νὰ μνημονευθῇ ἀκριβῶς ἐδῶ, δεδομένου ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν συγγραφέων. Ὅταν ἀνεκαλύφθη ἓν οὐσιῶδες ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου του *Βίος* τοῦ Εὐριπίδου[1] ὑπὸ μορφὴν διαλογικὴν ὡς τὸ *Περὶ ποιητῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους, νεώτεροι ἀναγνῶσται ἐξεπλάγησαν ἐνίοτε καὶ ἀπογοητεύθησαν βλέποντες ὅτι ὁ Σάτυρος συνῆγε τὰ συμπεράσματά του περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἥρωός του ἐκ χωρίων τῶν τραγῳδιῶν τοῦ ἰδίου τοῦ ποιητοῦ ὡς καὶ ἐκ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἀλλ' ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πόσον αὐθαιρέτως ἐχρησιμοποίει καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἀρίσταρχος ὡς βιογραφικὴν πηγὴν[2] κατ' ἐπιλογὴν στίχους τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐπιεικεῖς πρὸς τὸν Σάτυρον. Ὁσάκις εἶχε πρόχειρον γραπτὴν μαρτυρίαν ἐχρησιμοποίει αὐτήν· ἐπὶ παραδείγματι εἶδε μετὰ προσοχῆς καὶ παρέθεσε *ψηφίσματα* ἀναφερόμενα εἰς λεπτομερείας τῆς λατρείας καὶ τῆς πολιτειακῆς ἱστορίας εἰς τὴν τοπικοῦ περιεχομένου πραγματείαν του «Περὶ τῶν δήμων τῆς Ἀλεξανδρείας», τὴν ὁποίαν ἔγραψε πιθανῶς ἐπὶ βασιλείας Πτολεμαίου Ε' καὶ Κλεοπάτρας Α' μεταξὺ τῶν ἐτῶν 193 καὶ 180 π.Χ.[3]

[1] *P. Oxy.* IX (1911) 1176, ἀνατυπωθὲν ἐν *Supplementum Euripideum*, ἔκδ. H. v. Arnim (1913) 1 κ.ἑ. Πρβλ. F. Leo, *NGG* 1912, 273 κ.ἑ. = *Ausgewählte Kleine Schriften* II (1960) 365 κ.ἑ., A. Dihle, «Studien zur griechischen Biographie», *Abh. Gött. Akad. d. Wiss.*, Phil.-hist. Kl. III ἀριθμ. 37 (1956) 104 κ.ἑ.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 263.

[3] *P. Oxy.* XXVII (1962) 2465, μετὰ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. G. Turner. Πρβλ. F. Jacoby *FGrHist* 631 (τόμος III C, 1958, σελ. 180 κ.ἑ.). Ἡ ἡμερομηνία, ἡ ὁποία δίδεται ἐκεῖ εἰς τὸ σχόλιον περὶ τοῦ μόνου παλαιοῦ ἀποσπάσματος (222-205 π.Χ.), πιθανὸν πρέπει νὰ μεταβληθῇ βάσει τοῦ νέου παπύρου.

IV

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
Ο ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ

Ἡ φιλολογία ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὡς δημιούργημα τῆς νέας ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη κατήγετο διὰ μακρᾶς παραδόσεως ἀπὸ τὸ ἰωνικὸν καὶ ἀττικὸν παρελθόν. Ὁ Στράτων ὁ φυσικὸς[1] ἐπὶ Πτολεμαίου Α' καὶ ἄλλοι ἦσαν οἱ σύνδεσμοι μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο μία ἄνθησις τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἄγρυπνος περιέργεια τῶν φιλολόγων ποιητῶν ἐξετείνετο εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις καὶ εἰς ἐπιστημονικὰ θέματα· ἐλάτρευον τὰ παντὸς εἴδους ἀξιοπερίεργα, *θαυμάσια*.[2] Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀνέκαθεν ἔμενε ἐκστατικὸν ἐνώπιον τῶν θαυμάτων τῆς φύσεως· ὁ ποιητὴς τῆς μέχρις ἡμῶν διασωθείσης *Ὀδυσσείας* ἀπεικονίζει πῶς καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἀγγελιαφόρος τῶν θεῶν, ὁ Ἑρμῆς, ἐστάθη καὶ ἐθαύμαζε τὴν ἀπίστευτον ὡραιότητα τῆς νήσου τῆς Καλυψοῦς. Ἐν τούτοις, οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ δὲν ἦσαν μόνον συλλέκται γεωγραφικῶν, ἐθνογραφικῶν καὶ ζωολογικῶν παραδόξων, ἀλλ' ἔδειξαν ὅτι εἶχον καὶ ὡρισμένας ἀκριβεῖς ἐπιστημονικὰς γνώσεις. Εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου (fr. 429) περιελαμβάνοντο συγγραφεῖς ἰατρικῶν θεμάτων, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Καλλίμαχος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ἀνεδείχθησαν γνῶσται τῆς ἰατρικῆς ὁρολογίας.[3] Ἴσως καὶ ὁ Ἄρατος ἐπραγματεύθη *Ἰατρικά*·[4] ἀσφαλῶς ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε μελετήσει ἐπιμελῶς ἀστρονομίαν, πρὶν μεταμορφώσῃ τὸν σοφὸν ἀστρικὸν κατάλογον τοῦ Εὐδόξου εἰς τοὺς ῥέοντας ἐπικοὺς στίχους τῶν *Φαινομένων*[5] του.

Ἐν τούτοις ὑφίσταται οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ ὅλων αὐτῶν καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος φιλόλογος καὶ ποιητής, ὁ ὁποῖος πρωτίστως ἦτο καὶ ἀληθῶς θετικὸς ἐπιστήμων. Διότι ἡ ποίησίς του, ἐὰν παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν καταπλήσσουσαν εὐρύτητα καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἄλλων ἔργων του, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα μικρὸν *πάρεργον*, μὴ στερούμενον ὅμως χάριτος καὶ ἁπλότητος.[6] Μέχρι τοῦδε ἡ φιλολογία ἦτο τὸ πεδίον τῶν ποιητῶν καὶ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 160.

[3] Erbse, *Herm.* 81, 186 κ.ἑ., ἰδίως 190.2. Βλέπε καὶ H. Oppermann, «Herophilos bei Kallimachos», Herm. 60 (1925) 14 κ.ἑ.

[4] E. Maass, *Aratea* (1892) κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 143.

[6] Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Περὶ ὕψους* XXXIII 5 ὠνόμασε τὴν *Ἠριγόνην* τοῦ Ἐρατοσθένους *διὰ πάντων ἀμώμητον ποιημάτιον*.

τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἕνωσις ποιήσεως καὶ φιλολογίας διεσπάσθη·[1] ἡ μάθησις προώδευεν, ἐνῶ ἡ ποίησις ὑπεχώρει. Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἤρχισαν ἢ ὄχι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα καὶ ἡ μέθοδος νὰ ἐπηρεάζουν τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν μελλοντικήν της ἀνάπτυξιν.

Ὁ Ἐρατοσθένης, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ, λέγεται ὅτι, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, ὑπῆρξε «μαθητὴς» τοῦ κυρηναίου Καλλιμάχου.[2] Ἀλλ' αἱ δυσκολίαι τῆς διακριβώσεως τῶν πενιχρῶν βιογραφικῶν δεδομένων καὶ τῆς ἀνασυνθέσεως τῶν περιεχομένων τῶν βιβλίων του εἶναι σχεδὸν ἀνυπέρβλητοι. Οὐδὲν ἀπέμεινεν εἰς ἡμᾶς πλὴν ἑκατοντάδων διεσκορπισμένων ἀποκομμάτων καὶ οὐδεμία ἀξιόπιστος σύγχρονος συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων του ὑπάρχει. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι τόσον τολμηρός, ὥστε νὰ ἀναμετρηθῇ ἔστω καὶ ὡς ἐκδότης μὲ τὴν καθολικότητα τοῦ φιλοσόφου, μαθηματικοῦ, ἀστρονόμου, χρονογράφου, γεωγράφου, γραμματικοῦ καὶ ποιητοῦ Ἐρατοσθένους; Ὁ ἐξαιρετικῶς πεπαιδευμένος μαθητὴς τοῦ F. A. Wolf, ὁ G. Bernhardy, εἶχε τὸ θάρρος κατὰ τὴν πρώϊμον νεότητά του νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα τὰ «Ἐρατοσθενικά», ὅσα ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ, καὶ νὰ τὰ δημοσιεύσῃ τὸ 1822. Ἔκτοτε οὐδεὶς ἄλλος ἐδοκίμασε, καὶ μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα μία ἀπόπειρα πλήρους νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρατοσθένους θὰ ἤξιζε πράγματι τὸν κόπον.[3] Κατὰ τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν, τὴν διασωθεῖσαν ἐν ἄρθρῳ τοῦ Σουΐδα, διδάσκαλοι αὐτοῦ ἐν Κυρήνῃ ἦσαν ὁ Λυσανίας[4] ὁ γραμματικὸς καὶ ὁ Καλλίμαχος ὁ ποιητής, καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Ἀρίστων ὁ Χῖος[5] καὶ ὁ πλατωνιστὴς Ἀρκεσίλαος· κληθεὶς ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Γ' (μετὰ τὸ 246 π.Χ.), ἔζησεν ἐκεῖ μέχρι τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Ε' (205/4–181/0 π.Χ.). Γεννηθεὶς τὴν 126ην Ὀλυμπιάδα (276/3 π.Χ.), ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ἡ ὡς ἄνω ἐξιστόρησις φαίνεται λίαν εὐσταθής, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως παρουσιάζει ἐνοχλητικάς τινας

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 178 κ.ἑ.

[2] Call. II Test. 15 καὶ 16· ἡ καλυτέρα συλλογὴ καὶ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν testimonia εὑρίσκεται ἐν *FGrHist* 241 (1929 - 30), μετὰ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἔκδοσις τῶν ἱστορικῶν ἀποσπασμάτων. Πρβλ. G. Knaack *RE* VI (1907) 358 κ.ἑ. Ἀριστοτεχνικὴν εἰκόνα τῆς ὅλης προσωπικότητός του δίδει τὸ δοκίμιον τοῦ E. Schwartz «Eratosthenes» ἐν *Charakterköpfe aus der antiken Literatur* II. Reihe, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1919 καὶ ἀνετυπώθη πολλάκις.

[3] Τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του τῶν ἀναφερομένων εἰς εἰδικὰ θέματα ἔχουν συλλεγῆ: H. Berger, *Die geographischen Fragmente des Eratosthenes* 1880., K. Strecker, *De Lycophr., Euphron., Eratosth. comicorum interpretibus* (1884) 22 - 78., Powell, *Collectan. Alex.* 58 - 68 ποιητικὰ ἀποσπάσματα. Ἱστορικὰ ἀποσπάσματα μετὰ παραρτήματος διαφόρων ἄλλων σημαντικῶν ἀποσπασμάτων: *FGrHist* 241.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 173, σημ. 2, τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ βιβλίον του *Περὶ ἰαμβοποιῶν*. Εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τῆς *Ἰλιάδος* οὗτος ἀναφέρεται τρίς, ἐν δὲ Σχολ. Β *Ι* 378 πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ Ἀριστάρχου.

[5] Πρβλ. *FGrHist* 241 F 17, M. Pohlenz, *Die Stoa* (1948) I 27 κ.ἑ, II 16 κ.ἑ.

ἀσυνεπείας. Ὁ Καλλίμαχος ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του πολὺ πρὶν γεννηθῇ ὁ Ἐρατοσθένης. Ὅταν ὁ Ἐρατοσθένης ἐκλήθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Καλλίμαχος εὑρίσκετο ἤδη εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του. Οὕτω ὀφείλομεν ἢ νὰ δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο *μαθητής* του ὑπὸ τὴν γενικὴν μᾶλλον ἔννοιαν καὶ ὄχι κατὰ κυριολεξίαν, ἢ νὰ «παρεμβάλωμεν» μίαν παραμονὴν τοῦ νεαροῦ Ἐρατοσθένους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μεταξὺ τῆς ἐν Κυρήνῃ διαμονῆς του καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις, περὶ τῆς ὁποίας ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία.[1] Ἀλλὰ τὸ σκοτεινὸν σημεῖον εἶναι τοῦτο: συμφώνως πρὸς στωϊκήν τινα πηγὴν τοῦ Στράβωνος[2] ὁ Ἐρατοσθένης ἀντιμετώπισε τὴν μομφὴν ὅτι, ἂν καὶ ἦτο τοῦ *Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως γνώριμος Ἀθήνησι* (γνώριμος τοῦ Ζήνωνος ἐν Ἀθήναις), οὐδένα ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ζήνωνος ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ μόνον τοὺς λόγῳ διαφορετικῶν ἀπόψεων ἀντιπάλους του, τὸν Ἀρίστωνα καὶ τὸν Ἀρκεσίλαον. Ἂν τὸ *γνώριμος* ἀληθεύῃ κατὰ κυριολεξίαν, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης εἶχε πράγματι γνωρισθῇ μὲ τὸν Ζήνωνα, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ 262/1 π.Χ., ἢ μὲ κάποιον μαθητήν του, πρέπει νὰ εἶχε γεννηθῇ δέκα ἢ καὶ εἴκοσιν ἔτη ἐνωρίτερον τοῦ 276 π.Χ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἂν ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεώς του τοποθετηθῇ περὶ τὸ 296 π.Χ., ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο γέρων ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἐπὶ Πτολεμαίου Ε′ (μετὰ τὸ 205/4 π.Χ.) ὀφείλει νὰ ἀπορριφθῇ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε γεννηθῇ τόσον ἐνωρίς, ὥστε νὰ εἶχε διατελέσει μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου ἐν Κυρήνῃ. Τὰς χρονολογικὰς αὐτὰς ἀντιφάσεις δυνάμεθα νὰ ἀγνοήσωμεν[3]. Ἀλλ' ὁ Στράβων, στωϊκὸς «προσήλυτος», ἦτο πάντοτε ἕτοιμος νὰ ἐκτοξεύσῃ ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει εἶδος αἱρετικοῦ. Ἐξετάζων ὅθεν τὸ ὅλον θέμα, δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λίαν ἀξιόπιστον τὴν μεμονωμένην παρατήρησιν περὶ τοῦ ἀγνώμονος *Ζήνωνος γνωρίμου*[4] καὶ νὰ ἀπορρίψω τὴν κοινὴν παράδοσιν.

[1] Ἡ ἄτακτος ἀπαρίθμησις ἐν Τζέτζ. *Proleg.* σελ. 25.8, ἔνθα ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἀλεξ. Αἰτ. καὶ Λυκόφρονος ἀναφέρονται ὁ Καλλίμαχος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης - *νεανίαι ἦσαν Καλλίμαχος καὶ Ἐρατοσθένης* - (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 151), δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μαρτυρία. Προσέτι, ὁ λίαν ζωηρὸς διάλογος ὁ τιτλοφορούμενος «Ἀρσινόη» (Ἀθήν. VII 276 A = *FGrHist* 241 F 16) δὲν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὸ τοῦ Susemihl I 410.6. Ἀναμφιβόλως ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀρσινόην Γ′, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλοπάτορος, τοῦ ἱδρυτοῦ Διονυσιακῶν ἑορτῶν ὡς τὰ Λαγυνοφόρια, καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀρσινόην Β′ τὴν Φιλάδελφον.

[2] Στράβ. I, 15 = *FGrHist.* 241 T 10.

[3] Πρῶτος ὁ Wilamovitz ἐσημείωσε τὸ πρόβλημα, βλέπε Susemihl I 410.4. Ὁ σθεναρώτερος ὑπέρμαχος τῆς ἀρχαιοτέρας χρονολογίας ἦτο ὁ F. Jacoby *FGrHist* II D σελ. 704 κ.ἑ.

[4] Μετ' εὐχαριστήσεως παραπέμπω εἰς τὸν σπουδαιότερον ἐκ τῶν εἰδικευθέντων εἰς αὐτὸν τὸν τομέα τῆς παραδόσεως, τὸν M. Pohlenz, *Stoa* II 16 «Ἡ δήλωσις τοῦ Στράβωνος I 15, ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος, δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ κατὰ γράμμα». Ἰδρβλ. ἐπίσης G. A. Keller, *Eratosthenes und die alexandrinische Sterndichtung* (Diss. Zürich 1946) 134 κ.ἑ. Beilage zur Chronologie.

Ἴσως ἡμέραν τινὰ νέα μαρτυρία ρίψῃ φῶς εἰς τὰ προβλήματα αὐτά, ὡς συνέβη μὲ πάπυρον, ὁ ὁποῖος μᾶς διεφώτισε περὶ τῆς θητείας του ὡς βιβλιοθηκαρίου. Τὴν κανονικὴν σειρὰν διαδοχῆς τῶν βιβλιοθηκαρίων τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε ἀνατρέψει ἡ βιογραφικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἔλεγε ὅτι τὸν Ἐρατοσθένη διεδέχθη ὁ Ἀπολλώνιος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοφάνης[1]. Εἷς ὅμως ἐκ τῶν καταλόγων τῆς καλουμένης *Χρηστομαθείας*, P. Oxy. 1241,[2] ἀποκατέστησε τὴν ἀκριβῆ τάξιν: διεδέχθη ὁ Ἐρατοσθένης τὸν Ἀπολλώνιον[3] καὶ αὐτὸν ὁ Ἀριστοφάνης. Εἰς αὐτὸν τὸν κατάλογον ὁ Ἀπολλώνιος καὶ βραδύτερον ὁ Ἀρίσταρχος ἀποκαλοῦνται ρητῶς *διδάσκαλοι*[4] τῶν βασιλικῶν πριγκίπων· ἡ θέσις αὐτὴ ἐπιβεβαιοῦται ὡσαύτως διὰ τὸν πρῶτον βιβλιοθηκάριον, τὸν Ζηνόδοτον ὅστις ἐδίδαξεν *(ἐπαίδευσεν)*[5] τὰ τέκνα τοῦ Πτολεμαίου Α', καὶ ἐπιβεβαιοῦται πρὸ αὐτοῦ διὰ τὸν ποιητὴν Φιλιτᾶν.[6] Εἶναι λοιπὸν λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν παρομοίαν τινὰ θέσιν παιδαγωγοῦ καὶ διὰ τοὺς δύο ἄλλους προϊσταμένους τῆς βιβλιοθήκης, τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη. Ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὸ τέλος ἐπιστολῆς πρὸς τὸν βασιλέα του ἀναφερομένης εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ κύβου ἔθεσεν ἐν ἐπίγραμμα[7] τοῦ ὁποίου τὰ τελευταῖα δίστιχα ἀποκαλύπτουν τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν: *εὐαίων Πτολεμαῖε, πατὴρ ὅτι παιδὶ συνηβῶν / πάνθ' ὅσα καὶ Μούσαις καὶ βασιλεῦσι φίλα / αὐτὸς ἐδωρήσω· ὁ δ' ἐς ὕστερον, οὐράνιε Ζεῦ, / καὶ σκήπτρων ἐκ σῆς ἀντιάσειε χερός. / καὶ τὰ μὲν ὡς τελέοιτο· λέγοι δέ τις ἄνθεμα λεύσσων / τοῦ Κυρηναίου τοῦτ' Ἐρατοσθένεος.* Ὁ Πτολεμαῖος προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους ὡς *εὐαίων*· ὁ Καλλίμαχος εἶχε προσαγορεύσει τὴν βασίλισσαν ὁμοίως διὰ τῆς ἐκφράσεως *εὐαίων . . . Βερενίκα* (*Ἐπιγρ.* 51.3) καὶ εἶχε θέσει *οὐράνιε Ζεῦ* εἰς τὸ τέλος ἑνὸς ἑξαμέτρου (*Ἐπιγρ.* 52.3). Ἐν τῷ στίχῳ *πάνθ' ὅσα καὶ Μούσαις καὶ βασιλεῦσι φίλα* ὁ ὑπαινιγμὸς

[1] Σουΐδ. λ. *Ἀπολλώνιος* (=Call. II test 12) καὶ λ. *Ἀριστοφάνης* (=test. 17). Περὶ τῆς συγχύσεως παρὰ Τζέτζῃ βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183, σημ. 1.

[2] Στήλη II κ.ἑ. *τοῦτον (δηλ. τὸν Ἀπολλ. Ῥοδ.) διεδέξατο Ἐρατοσθένης, μεθ' ὃν Ἀριστοφάνης* (=Call. II test. 13).

[3] Περὶ τῆς πιθανῆς χρονολογίας βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 168.

[4] Περὶ τῶν ὅρων *διδάσκαλος, καθηγητής, τροφεύς, τιθηνὸς* βλέπε E. Eichgrün, *Callimachos und Apollonios* (1961) 181 κ.ἑ. Exkurs I : Prinzenerzieher.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 4.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 2.

[7] Eutoc. comment. in libr. Archimed. de sphaera et cylindro, Archimedes *Opera* ed. J. L. Heiberg. τομ. III² (1915) 96 = Powell, *Collect. Alex.* σελ. 66. Ἡ γνησιότης τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Ἐρατοσθένους ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Wilamowitz, 'Ein Weihgeschenk des Eratoshtenes', *GGN* 1894. 23 κ.ἑ. = *Kleine Schriften* II (1941) 56 κ.ἑ. Ὁ Wil. διεμαρτυρήθη ἐντόνως, διότι ὁ Powell ἐχαρακτήρισε τοῦτο ἐν τῇ σημειώσει του ὡς «dubium», *Glaube der Hellenen* (1932) 318.1, καὶ ἐπέμεινε εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1894 εἰκασίαν του, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 31, ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο ὁ διδάσκαλος τοῦ Φιλοπάτορος : «Τώρα οὐδεὶς γνώστης τῆς ἱστορίας θὰ τὸ ἀμφισβητῇ πλέον». Παρὰ ταῦτα ὁ F. Jacoby τὸ ἠμφεσβήτησε, βλέπε *FGrHist.* II D (1930) 705.10 κ.ἑ.

εἰς ἓν περίφημον χωρίον τοῦ Ἡσιόδου (*Θ*. 80 κ.ἑ.), τοῦ προσφιλεστέρου ποιητοῦ τοῦ καλλιμαχείου κύκλου, εἶναι ἔκδηλος. Ἂν ἡ μεταγενεστέρα ἀσελγὴς καὶ μάλιστα ἐγκληματικὴ ζωὴ τοῦ βασιλικοῦ πρίγκιπος ὡς Πτολεμαίου Δ′ τοῦ Φιλοπάτορος (221–204 π.Χ.)[1] δὲν ὑπῆρξε ἰδιαιτέρως τιμητικὴ δι' ἕνα μαθητὴν τοῦ Ἐρατοσθένους, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὅλα, ὅσα αἱ Μοῦσαι ἠγάπων, ἦσαν ἀγαπητὰ καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀναδιωργάνωσε τὰ *Μουσεῖα* ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἑλικών, ἔγραψε τὴν τραγῳδίαν *Ἄδωνις*,[2] ᾠκοδόμησε ναὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὁμήρου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὑπῆρξε προστάτης τῶν θετικῶν ἐπιστημόνων καὶ φιλολόγων τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος περὶ τοῦ νεαροῦ Πτολεμαίου στηρίζουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο *διδάσκαλός* του. Τὸ ὅτι μετέδωσε εἰς τὸν βασιλικόν του μαθητὴν ἀληθῆ ἀγάπην διὰ τὸν Ὅμηρον εἶναι ἐντελῶς φυσικόν, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ κυρηναῖος διδάσκαλός του ἦτο πιθανῶς ὁμηριστὴς καὶ ὁ ἴδιος διῆλθε μακρὸν μέρος τοῦ βίου του ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν.

Τὸ ὅλον ἐπίγραμμα δεικνύει σπάνιον συνδυασμὸν τοῦ μαθηματικοῦ[3] καὶ τοῦ ποιητοῦ. Ἔχει μεγάλην σημασίαν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεγαλυτέρα μαθηματικὴ μεγαλοφυΐα τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀρχιμήδης, περὶ τὰ δέκα ἔτη πρεσβύτερός του, ἔκαμε εἰς τὸν Ἐρατοσθένη τὴν τιμὴν νὰ ἀφιερώσῃ εἰς αὐτὸν ἓν βιβλίον του ἔνθα ἐπεξηγεῖ τὴν *Μέθοδόν*[4] του, περὶ τῆς ὁποίας οὐδέποτε ὡμίλησε ἀλλαχοῦ. Ἡ εἰσαγωγὴ τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει εἰς τὸν Ἐρατοσθένη εἶναι πλήρης θαυμασμοῦ καὶ φιλοπαίγμονος διαθέσεως. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ ἓν ποίημα εἴκοσι δύο διστίχων, τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε συνθέσει καὶ ἀφιερώσει εἰς τὸν Ἐρατοσθένη, τὸ μόνον αὐτοῦ ἔμμετρον γραπτόν, τὸ ἀποκαλούμενον *Βοεικὸν πρόβλημα*.[5] Ἡ πλαστικότης του ὡς ποιήματος εἶναι κατὰ πολὺ κατωτέρα τῶν ἀψόγων καὶ χαριτωμένων στίχων τοῦ ἐρατοσθενικοῦ ἐπιγράμματος. Δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ μεγαλοφυὴς σικελιώτης μαθηματικός, περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ρητῶν

[1] H. Volkmann *RE* XXIII (1959) 1678 - 91 μετὰ πλειόνων παραπομπῶν.

[2] Schol. Ἀριστφ. *Θεσμ.* 1059 = Nauck, *TGF*[2] σελ. 824, F. Schramm, *Tragicorum Graec. hellenisticae aetatis fragm.* (1929) 83 κ.ἑ.

[3] Περὶ τοῦ μαθηματικοῦ προβλήματος τοῦ «Διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου» βλέπε B. L. Vander Waerden, *Science Awakening* (Groningen 1954) 159 - 165.

[4] *Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔφοδος*, τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν τὸ 1906 ὑπὸ τοῦ J. L. Heiberg εἰς παλίμψηστον τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν *Herm.* 42 (1907) 253 κ.ἑ. Πρβλ. Archim. *Opera* ἔκδ. Heiberg II[2] (1943) 425 κ.ἑ., T. L. Heath, *The Method of Archimedes*, Cambridge 1912. Πιθανὴ χρονολογία περὶ τὸ 238 π.Χ., Eichgrün, *Kallimachos und Apollonios* (1961), Exkurs II, σελ. 220.

[5] Archimed. *Op.* II[2] (1913) 527 κ.ἑ. Βλέπε R. C. Archibald, *Americ. Math. Monthly* 25 (1918) 411-14 μὲ βιβλιογραφίαν καὶ Van der Waerden, *Science Awakening* (1954) 208. Περισσότεραι βιβλιογραφικαὶ ἀναφοραὶ ἐν A. Lesky, *Gesch. d. griech. Lit.* (1963[2]) 844.

τοῦ ὁποίου ἐκυκλοφόρουν ἀναρίθμητοι ἱστορίαι ἀνὰ τὸν μεσογειακὸν κόσμον, μετέβη ποτὲ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν βιβλιοθήκην της, ὡς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναμένωμεν. Ἀλλὰ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ συναδέλφου του εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν πειρασμόν, ὅπως ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν περὶ τοῦ Ὁμήρου ἀσχολουμένων φιλολόγων καὶ ὅπως ἐκθέσῃ ὑπὸ ποιητικὴν μορφὴν παράλογόν τι μαθηματικὸν πρόβλημα: τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ *Ὀδυσσείᾳ* ἀναφερομένων βοῶν τοῦ Ἡλίου, οἱ ὁποῖοι ἐχωρίζοντο εἰς τέσσαρας ἀγέλας διαφορετικοῦ χρώματος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος δὲν ἀκούομεν νὰ γίνεται λόγος περὶ οἱασδήποτε ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀντιπροσωπευομένων κατὰ πρῶτον λόγον ὑπὸ τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τῆς φιλολογίας. Τὸ ὅτι εἶχε, ὡς φαίνεται, ἀρχίσει ζωηρὰ ἐπικοινωνία μεταξύ των κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετίαν, ὠφείλετο κυρίως εἰς τὸν Ἐρατοσθένη. Κατὰ τὴν ἰδίαν ὡσαύτως περίοδον, μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Εὐεργέτου καὶ τῆς Βερενίκης εἰς τὸν θρόνον, μανθάνομεν διὰ πρώτην φορὰν περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Καλλιμάχου μετὰ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ ἀστρονόμου Κόνωνος. Ὁ Κόνων ἐξυμνεῖτο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἐν τῷ προλόγῳ τῶν *Ἑλίκων* του καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του ἐπιζῇ, διότι εἶχεν ὀνομάσει ἕνα ἀστερισμὸν *Βερενίκης πλόκαμον* πρὸς τιμὴν τῆς νεαρᾶς βασιλίσσης καὶ ἡ ἀστρονομικὴ αὐτὴ ἀνακάλυψις ἐνέπνευσε τὸν Καλλίμαχον νὰ γράψῃ τὸν *Βερενίκης πλόκαμον*,[1] ἓν ἐκ τῶν πλέον ἁβρῶν ἐλεγειακῶν ποιημάτων του, τὸ ὁποῖον μετέφρασε ὁ Κάτουλλος εἰς τὴν λατινικήν.

Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ εὕρωμεν ἕνα περιεκτικὸν ὅρον διὰ τὰς πολλαπλᾶς σφαίρας τῆς λογίας δραστηριότητος τοῦ Ἐρατοσθένους, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ἐπινοήσει ἕνα διὰ τὸν ἑαυτόν του: *φιλόλογος*.[2] Λόγῳ τῆς καθολικότητος τῶν γνώσεών του ὁ Ἐρατοσθένης παρεβάλλετο πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως ἕκαστος εἰδικὸς κλάδος ὑπετάσσετο ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς τελεολογικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας.[3] Ὁ Ἐρατοσθένης, μὴ ἐνδιαφερόμενος ὡς φαίνεται διὰ τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του, τὸν κυρηναϊκὸν ἡδονισμὸν τοῦ Ἀριστίππου, ἀνεζήτησε τοὺς διδασκάλους του τῆς φιλοσοφίας εἰς τὰς

[1] Call. fr. 110 καὶ Addenda εἰς τόμ. II.

[2] Herodiani *scripta tria* ed. K. Lehrs (1848) 379 - 401 «De vocabulis *φιλόλογος, γραμματικός, κριτικός*», Sandys I[3] 4 - 11. Πρβλ. ἐπίσης τὰ ἄρθρα τῆς *RE* ἐν λ. Grammatik, στήλη 1808 κ.ἑ., Kritikos, Philologos, καὶ A. Böckh, *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*[3] (1886) 12 κ.ἑ. περὶ τῶν *φιλόλογος* καὶ *γραμματικός*. Gabriel R. F. M. Nuchelmans, *Studien über φιλόλογος, φιλολογία, φιλολογεῖν*, Diss. Nijmegen 1950. H. Kuch, «*Φιλόλογος*. Untersuchung eines Wortes von seinem ersten Auftreten in der Tradition bis zur ersten überlieferten lexikalischen Festlegung», *Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 48, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1965) 30 κ.ἑ. περὶ Ἐρατοσθένους, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 189, σημ. 9.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 94, 100.

'Αθήνας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ κόσμῳ παρέμενον εἰσέτι τὸ κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν.[1] 'Εν 'Αθήναις δὲν προσείλκυσεν αὐτὸν ὁ ἀριστοτελικὸς Περίπατος, ἀλλ' ἡ 'Ακαδημία, ἡ ἀναζωογονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ 'Αρκεσιλάου, καὶ εἷς νέος κλάδος τῆς Στοᾶς, ἐκπροσωπούμενος ὑπὸ τοῦ 'Αρίστωνος τοῦ Χίου,[2] τοῦ ἀπίστου μαθητοῦ τοῦ Ζήνωνος. 'Αλλ' ἡ ἐπίδρασις τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς περιορίζεται εἰς ὀλίγα, πιθανῶς πρώϊμα συγγράμματα. Ἡ ἐπίδρασις τῶν πλατωνικῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων, ἰδίως τοῦ *Τιμαίου*, εἶναι πολὺ περισσότερον ἐμφανὴς ὄχι μόνον εἰς τὸν *Πλατωνικόν* του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ γεωγραφικὰ ἔργα του, προσέτι δὲ εἰς τὰ ποιήματά του.[3] 'Εν τούτοις ὅλα αὐτὰ δὲν τὸν καθιστοῦν οὐσιωδῶς *φιλόσοφον* ὡς ἦτο ὁ 'Αριστοτέλης καὶ βραδύτερον ὁ Ποσειδώνιος.

Ὁ Στράβων, ὁμιλῶν διὰ τοὺς διασήμους Κῴους, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν *κριτικός*[4] διὰ τὸν φιλόλογον Φιλιτᾶν. 'Αλλ' ὁ Φιλίκος ὁ Κερκυραῖος, ὁ ὁποῖος ὡδήγησε τοὺς Διονυσιακοὺς *τεχνίτας* εἰς τὴν περίφημον πομπὴν τοῦ 275/4 π.Χ., ἔγραψε εἰς τὸ προοίμιον ἰδικοῦ του *Ὕμνου εἰς Δήμητραν* ὄχι *κριτικοί*, ἀλλὰ *γραμματικοί*. 'Εκεῖνοι τοὺς ὁποίους μὲ ὑπερηφάνειαν ἐτίμησε ἐπινοήσας ὁλόκληρον ποίημα εἰς κατὰ στίχον χοριαμβικοὺς ἑξαμέτρους[5] ἦσαν φιλόλογοι, ἰδίᾳ οἱ εἰδικοὶ εἰς τὴν μετρικήν. Ἡ πολύτιμος αὕτη μαρτυρία[6] τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ μεταγενεστέρα βιογραφικὴ παράδοσις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ζηνόδοτος ὡς καὶ οἱ φιλόλογοι τῆς γενεᾶς του καὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν ἀπεκαλοῦντο *γραμματικοί*, εἶναι ἀκριβής. 'Εν τούτοις οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ποῖος ἐξέλεξε τὴν ἰδιαιτέραν αὐτὴν ὀνομασίαν καὶ τοιουτοτρόπως ἔδωσε εἰς αὐτὴν νέαν σημασίαν (μέχρι τότε ὁ στοιχειώδης διδάσκαλος τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἦτο ὁ μόνος *γραμματικὸς* ἢ *γραμματιστής*). [7]Ητο ἀναπόφευκτον ὅτι ἡμέραν τινὰ θὰ ἠγείρετο τὸ *ζήτημα*, ποῖος ἦτο ὁ πρῶτος *γραμματικὸς* ὑπὸ τὴν νέαν ἔννοιαν. Τὰ Σχόλια εἰς τὴν *Γραμματικὴν τέχνην* τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός,[7] ἐν τῇ προσπαθείᾳ προσδιορισμοῦ τοῦ τίτλου λέγουν:

[1] W.W. Tarn, *Hellenistic Civilisation* 325 κ.ἑ. [2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182.

[3] Σουΐδ. λ. *'Ερατοσθένης . . . δεύτερον ἢ νέον Πλάτωνα·* πρβλ. A. Schmekel, *Die positive Philosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung* I (1938) 60 - 86. W. W. Tarn, *AJP* 60 (1939) 53, F. Solmsen, «Eratosthenes as Platonist and Poet», *TAPA* 73 (1942) 192 κ.ἑ., πρβλ. αὐτόθι 78 (1947) 252 κ.ἑ.

[4] *κριτικὸς* ἀνωτέρω, σελ. 105, *κρίσις* σελ. 138, *κρίνειν* παρὰ Καλλιμάχῳ σελ. 163 καὶ κατωτέρω, σελ. 190.

[5] 'Ηφαιστ. 9 *(Π. χοριαμβικοῦ)* 4 Φιλικ. fr. I B, *AL* II² τεῦχ. 6 (1942) 158 *καινογράφου συνθέσεως τῆς Φιλίκου, γραμματικοί, δῶρα φέρω πρὸς ὑμᾶς*. Νέα ἀποσπάσματα περίπου 60 στίχων τοῦ ὕμνου ἐν *PSI* XII (1951) 1282, σελ. 140 κ.ἑ. ἔκδ. C. Gallavotti (τὸ πρῶτον δημοσ. τῷ 1927).

[6] 'Επειδὴ ὁ Lehrs εἶχε παραλείψει τὰ *Scripta tria* τοῦ 'Ηρωδιανοῦ (1848), ἡ μαρτυρία αὐτή, ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον γνωρίζω, δὲν εὗρε θέσιν εἰς τὴν ἐκτεταμένην συζήτησιν τῶν νεωτέρων περὶ τοῦ ὅρου *γραμματικός*.

[7] Schol. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III ἔκδ. Hilgard σελ. 3.24, πρβλ. σελ. 7.24. Αὐτόθι, σελ. 448.6 *φασὶ δὲ 'Αντίδωρον τὸν Κυμαῖον πρῶτον ἐπιγεγραφέναι αὐτὸν γραμματικόν, σύγγραμμά τι γράψαντα περὶ 'Ομήρου καὶ 'Ησιόδου.*

τὸ πρότερον δὲ κριτικὴ ἐλέγετο, καὶ οἱ ταύτην μετιόντες κριτικοί· Ἀντίδωρος δέ τις Κυμαῖος συγγραψάμενος «λέξιν» ἐπέγραψεν «Ἀντιδώρου γραμματικοῦ λέξις», καὶ ἐκ τούτου ἤ ποτε κριτικὴ γραμματικὴ λέλεκται καὶ γραμματικοὶ οἱ ταύτην μετιόντες. Ἡ χρονολόγησις αὐτοῦ τοῦ ἄλλως ἀγνώστου Ἀντιδώρου τοῦ Κυμαίου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔχει παραμορφωθῆ εἰς τινα χειρόγραφα, δύναται ἴσως νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.[1] Ἀλλ' ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησιν, ὡς μανθάνομεν, ἐκ περικοπῆς καταλόγου τινὸς τοῦ Κλήμεντος τῆς Ἀλεξανδρείας[2] περὶ τῶν «πρώτων ἐφευρετῶν» εἰς τὴν ὁποίαν, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀντιδώρου κατεχωρήθησαν δύο ἀνταγωνισταί: ὁ Ἐρατοσθένης, διότι ἐδημοσίευσε δύο βιβλία ἐπιγραφόμενα *Γραμματικά*, καὶ ὁ Πραξιφάνης,[3] ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε «ὁ πρῶτος ὅστις κατὰ τὴν τρέχουσαν χρῆσιν τῆς λέξεως ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται *γραμματικός*». Τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Πραξιφάνους θεωρεῖται ἐδῶ ὡς προοιωνιζόμενον τὸ ἔργον τῶν Ἀλεξανδρινῶν *γραμματικῶν*. Τὸ ὄνομά του ἐμφανίζεται ὡσαύτως ἐν τοῖς Σχολίοις[4] εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα εἴς τινα ἀξιοσημείωτον ἱστορικὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία, ὁροθετοῦσα, τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς *γραμματικῆς* τοποθετεῖ εἰς τὸν Θεαγένη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ.[5] τὸ δὲ τέλος της, τὴν κορύφωσίν της, εἰς τὸ φιλολογικὸν ἔργον τῶν περιπατητικῶν Πραξιφάνους καὶ Ἀριστοτέλους.[6] Μολονότι δὲν εὑρίσκομεν λύσιν εἰς τὸ *ζήτημα*, ὑπάρχουν τοὐλάχιστον ἴχνη ἐπισταμένης ἐρεύνης. Εἶναι δυνατὸν αὐτὴ νὰ ὀφείλεται εἰς τὸν πιθανῶς μαθητὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς Ἀσκληπιάδην τὸν Μυρλεανὸν (δεύτερος / πρῶτος αἰὼν π.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς ἔργον του, ὄχι μικρότερον τῶν ἑνδεκα βιβλίων, πραγματεύεται περὶ *γραμματικῆς* γενικῶς ὡς *τέχνης* καὶ περὶ τῶν *γραμματικῶν*· εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ἡ πρώτη πηγὴ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Διονύσιον καί, δι' αὐτῶν, τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν ἐρανιστῶν, π.χ. τοῦ Τζέτζη.[7]

Ὁ Ἐρατοσθένης δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν *γραμματικόν*, ἀλλὰ διεξεδίκει τὸν νέον τίτλον τοῦ *φιλολόγου* ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Σουητώνιος:[8] «Philologi adpellationem adsumpsisse videtur (δηλ. ὁ L. Ateius) quia, sic ut Eratosthenes

[1] Ὁ B. A. Müller, *RE* Suppl. III 1918 121 κ.ἑ., ἀποδεικνύει ὅτι δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Ἀντίδωρον εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ.

[2] Κλήμ. Ἀλ. *Στρωμ.* I 16, 79.3 (II σελ. 51. 17 κ.ἑ.). Ἐν τῷ χωρίῳ *γραμματικός, ὡς νῦν ὀνομάζομεν, πρῶτος Πραξιφάνης*, τὸ *νῦν* ἀναφέρεται, βεβαίως, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἑλληνιστικῆς πηγῆς τοῦ Κλήμεντος, πιθανῶς τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 135 κ.ἑ., test. 8 Brink = fr. 10 Wehrli.

[4] Schol. Vat. σελ. 164.22 Hilg. καὶ Schol. Lond. σελ. 448.13.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 12.

[6] Πρβλ. Δίων Χρ. *λογ.* 36, ἀνωτέρω, σελ. 79.

[7] G. Kaibel, *Die Prolegomena Περὶ κωμῳδίας*, *AGGN* N.F. II 4 (1898) 27 κ.ἑ. Ἡ πειστικὴ αὐτὴ ἀνασύνθεσις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παροράται τόσον συχνά. Περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 193 καὶ 324 κ.ἑ.

[8] Sueton. «De grammaticis et rhetoribus» κεφ. 10 in Sueton. praeter Caesarum libros *reliquiae* coll. G. Brugnoli I² (1963) 14.

qui primus hoc cognomen sibi vindicavit, multiplici variaque doctrina censebatur». 'Ο 'Απολλόδωρος ὁ 'Αθηναῖος, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσον ἐγγὺς πρὸς τὸν 'Ερατοσθένη ὡς χρονογράφος καὶ γεωγράφος, ὑπῆρξε ὁ μόνος ἄλλος ἀλεξανδρινὸς λόγιος ὁ καταστὰς τόσον μέγας, ὥστε νὰ ἀποκληθῇ κατὰ τὴν ἑπομένην γενεὰν *φιλόλογος* ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Σκύμνου. Τοῦτο ἦτο λίαν εὔστοχον. Τὸ αὐτὸ ἐπίθετον ἐχρησιμοποιήθη ὀλιγώτερον εὐστόχως δι' ἕνα ἀρχαιογνώστην, τὸν Δημήτριον τὸν Σκήψιον, ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου *(φιλόλογος ἄκρως)*.[1] Οἱ Σοφισταὶ εἶχον μίαν προτίμησιν διὰ τὰ σύνθετα μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν *φιλο-*,[2] καὶ ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς αὐτοὺς τὸ ὅτι εὑρίσκομεν τὸ *φιλόλογος* πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα (πεντάκις ἀπὸ τοῦ *Λάχητος* μέχρι τῶν *Νόμων*) καὶ ἅπαξ εἰς μίαν κωμῳδίαν τοῦ 'Αλέξιδος κατὰ τὸ τέλος τοῦ τετάρτου αἰῶνος.[3] Ἡ λέξις αὐτὴ σημαίνει τὸν ἀγαπῶντα τὴν ὁμιλίαν, τὴν ἀντιλογίαν, τὴν διαλεκτικὴν ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν καὶ μᾶλλον ἀόριστον ἢ εἰρωνικὴν αὐτῆς ἔννοιαν. 'Αλλ' ὅταν ἐχρησιμοποίει αὐτὴν ὁ 'Ερατοσθένης, ἢ ὅταν ἡ νέα *Διήγησις*[4] εἰς τὸν πρῶτον *Ἴαμβον* τοῦ Καλλιμάχου λέγῃ ὅτι ὁ 'Ιππῶναξ ἐρχόμενος ἐκ τῶν νεκρῶν καλεῖ *τοὺς φιλολόγους εἰς τὸ Παρμενίωνος καλούμενον Σαραπίδειον*, τὸ σύνθετον ἀναφέρεται (κατὰ τὸν Σουητώνιον) εἰς πρόσωπα γνωρίζοντα τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς γνώσεως ἢ ἀκόμη καὶ τὸ σύνολον τοῦ *λόγου*. Μέλη τοῦ Μουσείου ἦσαν πράγματι θετικοὶ ἐπιστήμονες καθὼς καὶ *φιλόλογοι*.[5] Δὲν εἶναι ἐν τούτοις πιθανὸν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Καλλίμαχος ἐχρησιμοποίει τὴν λέξιν *φιλόλογος* εἰς τὰ χωλιαμβικά του τρίμετρα, καὶ ἑπομένως ὅτι προέλαβε τὴν ὀνοματολογίαν τοῦ 'Ερατοσθένους.[6] 'Ο διηγητὴς συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Στράβωνος XVII 794 *τῶν μετεχόντων τοῦ Μουσείου φιλολόγων ἀνδρῶν*, ἐνῶ ὁ 'Αθήν. I 22 D ἀποκαλεῖ αὐτοὺς *φιλοσόφους*,

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 301 κ.ἑ., περὶ τοῦ 'Απολλοδώρου καὶ σελ. 279, σημ. 5 περὶ τοῦ Δημητρίου. 'Αμφότερα τὰ testimonia αὐτά, ὄχι ἀσήμαντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος, ἐλλείπουν ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω (σελ. 186, σημ. 2) ἀναγραφομένων μονογραφιῶν περὶ τοῦ ὅρου *φιλόλογος*.

[2] Βλέπε *Vors.* III 454 κ.ἑ. ἰδίως τὸν Γοργίαν· περὶ τῶν συνθέτων μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὸ *φιλο-* ἀπὸ τοῦ 'Ομήρου μέχρι τοῦ Πινδάρου βλέπε W. Burkert, *Herm.* 88 (1960) 172 κ.ἑ.

[3] Πλάτ. *Λάχ.* 188C, *Πολ.* IX 582E, *Θεαίτ.* 161A, πρβλ. 146A *φιλολογία*, *Φαῖδρ.* 236E, *Νόμ.* 641 E *φιλόλογος καὶ πολύλογος*, "Αλεξις fr. 284K (ἐν 'Αθην. II 39B μετὰ τὸ fr. 283 τοῦ 'Αλέξ.) *ὅτι οἶνος φιλολόγους πάντας ποιεῖ τοὺς πλεῖον πίνοντας αὐτόν*, trimetros rest. Meineke, alii.

[4] *Διήγ.* VI 2 κ.ἑ. εἰς Call. fr. 191.9 κ.ἑ. Βλέπε τὴν σημείωσίν μου εἰς VI 3 περὶ τῶν διαφόρων γραφῶν καὶ παραλλήλων χωρίων καὶ βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121, σημ. 2 περὶ τοῦ Σαραπείου.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 115.

[6] Σουΐδ. λ. *Μυρώ, Βυζαντία, ποιήτρια . . . 'Ομήρου τοῦ τραγικοῦ μήτηρ* (θυγάτηρ codd.), *γυνὴ δὲ 'Ανδρομάχου τοῦ ἐπικληθέντος φιλολόγου*. Αὐτὸς ὁ 'Ανδρόμαχος, ὁ πατὴρ ἑνὸς μέλους τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν, πρέπει νὰ ἔζησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Ἐὰν εἶχε λάβει τὴν προσωνυμίαν *φιλόλογος* πρὸς διάκρισίν του ἀπὸ ἄλλων 'Ανδρομάχων (ἀγνοοῦμεν πότε καὶ ὑπό τίνος), δὲν διαθέτει ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὸς τὴν προτεραιότητα εἰς βάρος τοῦ 'Ερατοσθένους.

ὡς πράττουν ἐπιγραφαὶ καὶ πάπυροι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ περγαμηνοὶ ἀντίπαλοί των ἀπηξίουν νὰ ὀνομάζωνται *φιλόλογοι* καὶ *γραμματικοὶ* καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὸν παλαιότατον ὅρον *κριτικοί*.[1] Τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπισκοπήσεως, εἶναι προφανές. Ὄχι μόνον οἱ πρὸ τοῦ 'Αριστοτέλους χρόνοι αἰσθητῶς ἐστεροῦντο τεχνικῶν ὅρων εἰς τὸν φιλολογικὸν τομέα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, ἂν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ ταξινόμησιν ἦτο μεγαλύτερον, ἡ ὁρολογία παρέμεινε μᾶλλον ἀόριστος καὶ ρευστή.[2] Καλὸν εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ τὸ ταχύτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν προσπάθειάν μας νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

Τὰ ἐπὶ λογοτεχνικῶν θεμάτων βιβλία τοῦ 'Ερατοσθένους ἀντιπροσωπεύουν μέτριον μόνον μέρος αὐτῆς τῆς πολυπλεύρου *φιλολογίας*. Τὸ ὀγκωδέστερον ἔργον του εἰς τὸ γραμματικὸν πεδίον ἦσαν τὰ δώδεκα ἢ πλείονα βιβλία *Περὶ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας*.[3]

'Ο Λυκόφρων[4] εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναθεωρῇ τὸ κείμενον τῶν κωμικῶν ποιητῶν καὶ νὰ προσθέτῃ εἰς τοῦτο γλωσσογραφικὰς πραγματείας, καὶ ὁ 'Αλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς εἶχε πραγματευθῇ τραγῳδίας καὶ σατυρικὰ δράματα. 'Ο Καλλίμαχος[5] φυσικὰ περιέλαβε ὅλους τοὺς τραγικοὺς καὶ κωμικοὺς ποιητὰς εἰς τοὺς γενικοὺς ἀλφαβητικοὺς *Πίνακάς* του καὶ εἰς τὸν εἰδικὸν αὐτοῦ χρονολογικὸν *Πίνακα* τῶν δραματουργῶν. Οὐδένα ὅμως διάδοχον τοῦ 'Αλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ γνωρίζομεν πρὸ τοῦ 'Αριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. 'Εξ ἄλλου, τὸ ἔργον τοῦ Λυκόφρονος συνέχισαν ἀμέσως ὁ Εὐφρόνιος, ὁ Διονυσιάδης καὶ ὁ 'Ερατοσθένης. Καὶ ἐδῶ πάλιν ἡ χρονολόγησις εἶναι προβληματική. Ἂν ὀρθῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ λίαν συγκεχυμένου καὶ πλήρους χασμάτων βιογραφικοῦ ἄρθρου τοῦ Σουΐδα (λ. *'Αριστοφάνης*[6]) ὅτι ὁ 'Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἦτο μαθητὴς τοῦ Εὐφρονίου, καὶ ἂν ἡ πηγὴ τοῦ βυζαντινοῦ ὑπομνήματος

[1] *Κράτης ... ὁ κριτικός*, κτλ. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 284. Πρβλ. E. Schwartz, «Philologen und Philosophen im Altertum» *Festschrift für P. Hensel* (1923) 72 κ.ἑ. = *Gesammelte Schriften* I (1938) 88 κ.ἑ.

[2] Βλέπε τὰς γενικὰς παρατηρήσεις τοῦ A. Wifstrand ἐν Nilsson, *Griech. Religion* II (1950) 671.1.

[3] Τετράκις ὁ τίτλος ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτήν. 'Η χρήσιμος συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ Εὐφρονίου καὶ τοῦ 'Ερατοσθένους ὑπὸ Strecker (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 142, σημ. 1) πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως, διότι ὁ συγγραφεὺς εἶναι πολὺ γενναιόδωρος εἰς τὸ νὰ παρουσιάζῃ ἀνωνύμους γλώσσας ὡς γλώσσας τῶν τριῶν αὐτῶν γραμματικῶν. Τὸ βιβλ. XI ἀναφέρεται εἰς τὸ fr. 25, καὶ πιθανῶς τὸ βιβλ. XII εἰς τὸ fr. 47. Νέον ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἴσως εἶναι ἡ παροιμία *'Ερατοσθένης· «Μὴ ἄνω τῆς πτέρνης»* εἰς Cod. Laur. LVIII 24, δημοσ. ὑπὸ L. Cohn, *Zu den Paroemiographen* (1887) 25, 41

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 141 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.ἑ. καὶ 156 κ.ἑ.

[6] Βλέπε τὰς αὐτόθι παραπομπὰς τῆς A. Adler.

τοῦ Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ ἐπὶ τοῦ μετρικοῦ ἐγχειριδίου[1] τοῦ Ἡφαιστίωνος ὀρθῶς τοποθετεῖ αὐτὸν μεταξὺ τῆς πλειάδος[2] τῶν τραγικῶν, ἐπὶ Πτολεμαίου Β', δυνάμεθα δοκιμαστικῶς νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Εὐφρόνιον μεταξὺ Λυκόφρονος καὶ Ἐρατοσθένους. Τὸ ἄλλο μέλος τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ κύκλου ποιητῶν, ὁ Διονυσιάδης ὁ ἐκ Μαλλοῦ[3] λέγεται ὑπὸ τοῦ Σουΐδα ὅτι ὑπῆρξε ὁ συγγραφεὺς ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον *Χαρακτῆρες ἢ Φιλοκώμῳδοι*, «εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφει *(ἀπαγγέλλει)* τὰ πρόσωπα τῶν ἔργων τῶν ποιητῶν». Ὁτιδήποτε καὶ ἂν σημαίνῃ τὸ ἄλλως μὴ μαρτυρούμενον *φιλοκώμῳδοι*,[4] φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια διακρίσεως τοῦ ὕφους τῶν κωμικῶν ἀττικῶν ποιητῶν καὶ ἴσως ὑπῆρξε ἡ πηγὴ μεταγενεστέρων πραγματειῶν, ὡς αἱ τοῦ Πλατωνίου *Περὶ διαφορᾶς κωμῳδιῶν* καὶ ἰδιαιτέρως *Περὶ διαφορᾶς χαρακτήρων*[5] (δηλαδὴ εἰς τὰς κωμῳδίας τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπολίδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους). Τὸ γεγονὸς ὅτι ποιηταὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν τὸ φιλολογικὸν ἔργον ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ἀττικῆς κωμῳδίας, συνᾴδει πλήρως μὲ τὴν γενικὴν ἡμῶν εἰκόνα περὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Φαίνεται ὀλίγον περίεργον ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἦσαν τραγικοὶ ποιηταί, ἀλλ' εἶναι πιθανώτατον ὅτι καὶ ὁ Μάχων, ὁ περίφημος παραγωγὸς κωμῳδιῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ κακόφημος ποιητὴς σκανδαλωδῶν ἀνεκδότων *(χρεῖαι)* εἰς ἰαμβικοὺς στίχους, ἔγραψεν ἐπίσης βιβλίον περὶ τῶν μερῶν τῆς κωμῳδίας.[6]

Νέαν εὐχάριστον μαρτυρίαν περὶ Εὐφρονίου παρέσχε μία νέα λεξικογραφικὴ πηγή:[7] *Εὐφρόνιος ὁ γραμματικὸς ἐν Ὑπομνήματι Πλούτου Ἀριστοφάνους*. Ἔχομεν ἤδη σημειώσει ὅτι μία σειρὰ ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ μέχρι τοῦ Ἀπολλωνίου συνεισέφερον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς πρωτίμου ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως.[8] Αὐτὴ ὅμως εἶναι ἡ πρώτη βεβαίωσις *ὑπομνήματος*, γεγραμμένου ὑπὸ μέλους τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν.[9] Ἡ τελευταία κωμῳδία τοῦ

[1] Ἡφαιστ. ἔκδ. M. Consbruch (1906) 236, 14 *Διονυσιάδην καὶ Εὐφρόνιον τῇ Πλειάδι συντάττουσιν* (αὐτόθι 236.5 *ἐπὶ τῶν χρόνων Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου*)· ὅτι ὁ ἐν τῷ αὐτῷ ὑπομνήματι σελ. 241.11 κ.ἑ. *Εὐφρόνιος ὁ γραμματικὸς ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* εἶναι ποιητής τις Πριαπείων (πρβλ. Στράβ. VIII 382) καὶ εἷς ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἀριστάρχου εἶναι χονδροειδὲς σφάλμα.

[2] Περὶ τῆς Πλειάδος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 141 σημ. 1.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 1, Σουΐδ. λ. *Διονυσιάδης . . . τραγικός*, A. Körte, «Komödie», *RE* XI (1922) 1208.50 κ.ἑ.

[4] *Φιλοκωμῳδός* coni. Meineke *FGG* I (1839) 12 εἰς τὸ ἀνεκτίμητον ἔργον του «Historia critica comicorum Graecorum».

[5] *CGF* I 6, πρβλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Kaibel ἐν σελ. 3.

[6] Ἀθήν. VI 241 F *τῶν κατὰ κωμῳδίαν μερῶν*, πρβλ. Körte, *RE* XI 1209.5 καὶ κατωτέρω, σελ. 226.

[7] Lexicon Messanense (τμῆμα τῆς Ὀρθογραφίας τοῦ Ὥρου, βλέπε R. Reitzenstein, *Geschichte der griechischen Etymologika* (1897) 289 κ.ἑ.) ἔκδ. H. Rabe, *Rh. M.* 47 (1892) 411 : Ἀριστφ. *Πλ.* 138, 1115 *ψᾶστον . . . ἐκτείνουσι τὸ ᾱ . . . γράφεται σὺν τῷ ῑ.*

[8] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 166 κ.ἑ., 173 κ.ἑ..

[9] Περὶ τοῦ πρώτου *Πλούτου* διδαχθέντος εἴκοσι ἔτη ἐνωρίτερον, ἡ μόνη παράθεσις μετὰ

'Αριστοφάνους (388 π.Χ.), μυθολογική, ἠθικολογικὴ καὶ εἰρωνική, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἡ μᾶλλον προσφιλὴς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀπὸ τῶν πρώτων ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων προσέτι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἰταλικὴν 'Αναγέννησιν. Εἶναι δὲ ἡ πρώτη ἡ ὁποία, μεταφρασθεῖσα τότε εἰς τὴν λατινικήν, ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὴν Δύσιν. 'Εκ τῶν δύο μόνον μαρτυριῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν πρὸ τῆς μαρτυρίας *Εὐφρόνιος ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν*,[1] ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἰδιαιτέρως σημαντικὴ ἦτο ἡ περὶ τοῦ Λάσου τοῦ 'Ερμιονέως καὶ τῶν *Κυκλίων χορῶν*, τὰ «Ὑπομνήματα» ὁμαλῶς ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν μία χαλαρὰ σειρὰ σημειώσεων, ὡς αἱ τοῦ Λυκόφρονος καὶ τοῦ 'Ερατοσθένους.[2] 'Αλλὰ τώρα βλέπομεν ὅτι πιθανῶς ἐσήμαινον *Ὑπομνήματα* ἐπὶ μεμονωμένων θεατρικῶν ἔργων.[3] Θὰ ἦτο ἀσύνετον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Εὐφρόνιος ἔγραψε συνεχῆ ὑπομνηματισμὸν εἰς ὅλας τὰς κωμῳδίας τοῦ 'Αριστοφάνους. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ 'Ερατοσθένους εἶχον ἴσως ὑποκινήσει παραστάσεις κωμῳδιῶν καὶ περιπατητικά, ἀκαδημεικὰ καὶ ἀτθιδογραφικὰ βιβλία περὶ τῆς κωμῳδίας, τὰ ὁποῖα εἶδε εἰς τὰς 'Αθήνας. Βραδύτερον εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν του οἱ θησαυροὶ τῆς βιβλιοθήκης, εἰς τοὺς ὁποίους περιελαμβάνοντο καὶ τὰ νέα συγγράμματα ἐπὶ τοῦ μόλις μνημονευθέντος θέματος τούτου (μολονότι πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μέχρι τοῦδε οὐδεμία ὑπάρχει ἐπιβεβαίωσις περὶ ἀναφορᾶς του εἰς τὸν Εὐφρόνιον). Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἂν προέβαλε εἰδικήν τινα θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς κωμῳδίας παρὰ τὸν ἐμφανῆ ὑπαινιγμὸν εἰς τὸ ἐλεγειακόν του ποίημα *'Ηριγόνη*.[4] Οἱ μόνοι κωμικοὶ ποιηταί, τοὺς ὁποίους ὁ 'Ερατοσθένης ἀνέφερε ὀνομαστικῶς, εἶναι ὁ 'Αριστοφάνης, ὁ Κρατῖνος, ὁ Εὔπολις, ὁ Φερεκράτης, ἤτοι οἱ ἐξοχώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς Παλαιᾶς κωμῳδίας. Εἰς τὰ πενιχρά μας ἀποσπάσματα διασαφηνίζονται *γλῶσσαί τινες (κύτταρον, σισύρα, μολγός, φελλὸς κτλ.)*, τὸ ὄνομα τῆς γενετείρας του Κυρήνης δίδει ἀφορμὴν εἰς παρατηρήσεις περὶ διαλέκτων, τὸ μακρὸν ᾱ εἰς τὴν λέξιν *εὐκλεία* συζητεῖται εἰς γραμματικήν τινα σημείωσιν, συζητεῖται ἐπίσης καὶ μία εἰδικὴ μορφὴ τοῦ δυϊκοῦ (ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ τύπου ἀνήκοντος εἰς συγγράμμά τι περὶ 'Ομήρου). Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν γλῶσσαν τῶν κωμικῶν περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄμεσοι πρόδρομοί του. Φαίνεται μάλιστα ὅτι εἶχε σημειώσει ψευδοαττικοὺς τύπους ὡς ἐνδείξεις τῆς νοθείας μερικῶν ἔργων.

'Η γνῶσις τῶν *διδασκαλιῶν* ὡς καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἀντιγράφων ὡδήγησε αὐτὸν νὰ ἐρευνήσῃ ζητήματα τῆς παραστάσεως τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳ-

τῆς ρητῆς προσθήκης *ἐν Πλούτῳ πρώτῳ* φαίνεται ὅτι ἔχει ἀφετηρίαν τὸ fr. 64 Str. τοῦ Εὐφρονίου = Σχολ. (V) 'Αριστφ. *Βάτρ.* 1093.

[1] Schol. (V) 'Αριστφ. *Ὄρν.* 1403 = 77 Str. καὶ 'Αθην. XI 495C = fr. 107 Str.

[2] Οὕτω ἐν *RE* VI (1907) 1221.10 κ.ἑ. ὑπὸ L. Cohn.

[3] Τὸ ὄνομά του συχνότατα ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς τοὺς *Ὄρνιθας* καὶ τοὺς *Σφῆκας*· περὶ τοῦ *Πλ.* καὶ τῶν *Βατρ.* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 191, σημ. 3, καὶ γενικῶς τὸ *The Scholia on the Aves of Aristophanes* ἐκδ. J. W. White (1914) XVII.

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 201 κ.ἑ.

διῶν. Ἠρεύνησε π.χ. ἂν ὑπῆρξε δευτέρα παράστασις τῆς *Εἰρήνης* τοῦ Ἀριστοφάνους ἢ ἀκόμη καὶ δεύτερον ἔργον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, καὶ ἂν εἶχε παρασταθῆ ἐν Σικελίᾳ παραλλαγὴ τῶν *Περσῶν* τοῦ Αἰσχύλου διὰ τὸν Ἱέρωνα.[1] Ἐπὶ πλέον εἰς τὸν εὑρὺν φιλολογικὸν ὁρίζοντα τοῦ Ἐρατοσθένους ὀφείλομεν μερικὰ σπουδαῖα σχόλια ἐπὶ τῶν λυρικῶν. Ἀπέδωσεν εἰς τὸν Λαμπροκλέα[2] ἕνα ἀρχαῖον λαϊκὸν ὕμνον πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Φρύνιχος εἶχον ὑπαινιχθῆ εἰς κωμῳδίας των, καὶ ἀνεγνώρισεν,[3] ὅτι τὸ περίφημον «*τήνελλα καλλίνικε*»[4] τοῦ Ἀρχιλόχου δὲν ἦτο ἡ ἀρχὴ ἐπινικίου, ἀλλ' ἡ ἐπῳδὸς ὕμνου εἰς τὸν Ἡρακλέα. Ὀρθῶς ἐπίσης ὁ Καλλίμαχος εἶχε ἀποκαλέσει τοῦτο *νικαῖον ἐφύμνιον* (fr. 384.39).

Ἡ ἀττικὴ κωμῳδία καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ ποίησις ἠρέσκοντο νὰ παίζουν μὲ τοὺς τεχνικοὺς ὅρους τῶν τεχνιτῶν, ἰδίως τοῦ ξυλουργοῦ. Ὁ Ἐρατοσθένης συνέλεξε καὶ ἐξήγησεν αὐτοὺς ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀρχιτεκτονικός*,[5] «ἀρχιμάστορας». Τὰ ὀλίγα διασωθέντα ἀποσπάσματα πραγματεύονται περὶ τῶν μερῶν τῆς ἁμάξης, τοῦ πλοίου καὶ τοῦ ἀρότρου. Ἄλλο βιβλίον μὲ τὸν τίτλον *Σκευογραφικός*,[6] τοῦ ὁποίου δὲν διεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἐπραγματεύετο ἴσως κατὰ παρόμοιον τρόπον οἰκιακὰ σκεύη. Ἀπομένουν τὰ δύο βιβλία, τὰ ὁποῖα λέγεται ὅτι εἶχε «δημοσιεύσει ὑπὸ τὸν τίτλον *Γραμματικά*»,[7] (ὁ τίτλος εἶναι ἀσυνήθης καὶ πᾶν ἄλλο ἢ ἐνδεικτικός), μόνον ἀνάλογον τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν ἴσως τὰ *Γραμματικὰ* τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ.[8] Ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔργου δυνατὸν νὰ προέρχωνται ὁ γενικὸς ὁρισμός, *Ἐρατοσθένης ἔφη ὅτι γραμματική ἐστιν ἕξις παντελὴς ἐν γράμμασι, γράμματα καλῶν τὰ συγγράμματα*,[9] καί τινα γραμματικὰ ἀποσπάσματα,

[1] Ὑποθ. Ἀριστφ. *Εἰρ.* II καὶ Σχολ. Ἀριστφ. *Βατρ.* 1028.

[2] *PMG* fr. 735 Page = *AL* II² σελ. 152 Diehl μετὰ πολλῶν μαρτυριῶν εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ fr. τοῦ Χαμαιλέοντος 28 - 29 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Wehrli (*Schule des Aristoteles* 9, 1957). Βλέπε ἰδίᾳ Wilamowitz, *Textgeschichte der griechischen Lyriker* 84 κ.ἑ. Καὶ ὁ Καλλ. *ὕμν.* V 43 ἀποτελεῖ ὑπαινιγμόν τινα εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχαϊκὸν ὕμνον.

[3] Σχολ. Πινδ. *Ὀλ.* IX. I k· πρβλ. Σχολ. Ἀριστφ. *Ὄρν.* 1764 = fr. 136 Str. = *FGrHist* 241 F 44, Wilamowitz, *Griech. Verskunst* 286.4.

[4] Ἀρχιλ. fr. 120 D³ = fr. 298 *Lasserre*.

[5] Ἐρατοσθ. fr. 39, 60, 17 Strecker· οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς μέρος τῆς ἐργασίας του περὶ κωμῳδίας.

[6] Πολυδ. X 1, ὁ ὁποῖος πάρα πολὺ ἀπεγοητεύθη, ὅταν κατώρθωσε τελικῶς νὰ ἀποκτήσῃ ἀντίγραφόν του.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 188, σημ. 2.

[8] Σουΐδ. λ. *Ὀρφεὺς Κροτωνιάτης ἐποποιός, ὃν Πεισιστράτῳ συνεῖναι τῷ τυράννῳ Ἀσκληπιάδης ἐν τῷ ς' βιβλίῳ τῶν Γραμματικῶν*· ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς γενικὸς τίτλος τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, αὐτὸ θὰ διῃρεῖτο εἰς δύο μέρη, ἓν συστηματικὸν *Περὶ γραμματικῆς* (Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 252, τόμ. III σελ. 62.22 Mau) καὶ ἓν ἄλλο, βιογραφικόν, *Περὶ γραμματικῶν* (*Comment. in Arat. reliqu.* ed. E. Maass, σελ. 76.5). Περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 188, καὶ περὶ τοῦ ἔργου του *Γραμματικὰ* H. Usener, *Kleine Schriften* II (1913) 309.125.

[9] Σχολ. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III σελ. 160.10. Ὁ Σχολιαστὴς τονίζει ὅτι ὁ Καλλ. ἐχρησιμο-

τὰ ὁποῖα δυσκόλως προσαρμόζονται εἰς οἱονδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων γνωστῶν βιβλίων του.[1]

Ὅπως εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο πρωτίστως θετικὸς ἐπιστήμων. Εἰς τὰ περὶ παλαιᾶς κωμῳδίας καὶ συναφῶν θεμάτων συγγράμματά του δὲν ὑπάρχει φυσικὰ οὐδεμία ἔνδειξις τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ θεμελιώδη βιβλία του περὶ χρονολογήσεως καὶ γεωγραφίας δυνάμεθα σαφῶς νὰ ἴδωμεν ὅτι εἰς αὐτὸν ὁ θετικὸς ἐπιστήμων, ἰδίως ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, σφραγίζει τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου. Ὡς πρὸς αὐτὸ διακρίνονται τὰ ἔργα του ἀπὸ τὰς προηγουμένας προσπαθείας τῶν σοφιστῶν, τῶν φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν.

Ὁ Ἐρατοσθένης ἀξίζει πλήρως νὰ τιμηθῇ ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς κριτικῆς χρονολογήσεως εἰς τὴν ἀρχαιότητα.[2] (Δὲν εἶναι, βεβαίως, τυχαῖον ὅτι ἡ ἀναβίωσις τῶν σπουδῶν αὐτῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἕκτου καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος μ.Χ. ὑπὸ τοῦ J.J. Scaliger συνέπεσε μὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης κατὰ τὴν ὄψιμον Ἀναγέννησιν). Τὰ πλέον ἀξιόπιστα αὐθεντικὰ ἔγγραφα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἐρατοσθένης θὰ ἠδύνατο νὰ ἑδραιώσῃ τὰς χρονολογίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἦσαν οἱ κατάλογοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἱππίας εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασυνθέτῃ τὴν *Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴν* καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι ἠκολούθησαν[3] αὐτόν, ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο εἰς θέσιν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν προσπαθειῶν τὴν ἰδικήν του καταγραφὴν τῶν *Ὀλυμπιονικῶν*,[4] ἔργον ἐκ δύο τοὐλάχιστον βιβλίων. Εἰς τὸ ἔτι μεγαλύτερον ἔργον του *Χρονογραφίαι*,[5] ἐξέθετε πρῶτον τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς χρονολογήσεως καὶ ἔπειτα ἐπεξειργάσθη πλήρη χρονολογικὸν πίνακα[6] θεμελιώσας αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὀλυμπιακῶν καταλόγων. Ὁ πρῶτος γνωστὸς *Ὀλυμπιονίκης* ἦτο ὁ Κόροιβος ὁ Ἠλεῖος ἐν ἔτει 776/5 π.Χ. (κατὰ τὴν ἰδικήν μας χρονολόγησιν) καὶ τοῦτο ὡρίσθη ὡς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πρώτης *Ὀλυμπιάδος*. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἔκαμε αὐτὴν τὴν ἐκλογὴν ἦτο ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν χρονολόγησιν κατὰ Ὀλυμπιάδας κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα καὶ πέραν αὐτῆς.

Ἀλλ' ὑπῆρχον ἱστορικὰ γεγονότα πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, καὶ διὰ τὴν χρονολόγησίν των ὤφειλε νὰ χρησιμοποιήσῃ ἓν ἐκ τῶν τοπικῶν συστημάτων. Σήμερον εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸν ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ὁ ἀσσυριακὸς κατάλογος τοῦ Κτησίου, ἀλλ' ὁ κατάλογος τῶν σπαρτιατῶν βασιλέων ὁ διασωθεὶς εἰς τὰ

ποιεῖ ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ τὰς λέξεις *γράμματα* καὶ *συγγράμματα* ἐν *Ἐπιγρ.* 6 καὶ 23. Πρβλ. τὸ ἤδη παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἀσκληπιάδου παρὰ Σέξτ. Ἐμπ.

[1] Βλέπε G. Knaack *RE* VI 384 ἑ. καὶ κατωτέρω, σελ. 215, περὶ τῶν τόνων.

[2] Van der Waerden, *Science awakening* (1954) 228 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 61 καὶ 94 κ.ἑ. Περὶ τοῦ Τιμαίου βλέπε *FGrHist* 566 T I, 10 καὶ F 125 - 8.

[4] *FGrHist* 241 F 4 - 8.

[5] *FGrHist.* 241 F 1-3.

[6] Περὶ τοῦ «Zeittafeln» βλέπε Regenbogen, *Πίναξ RE* XX 1462.60 κ.ἑ.

Χρονικὰ[1] τοῦ Εὐσεβίου. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ καταλόγου ἄγει ἡμᾶς ὀπίσω εἰς τὸ ἔτος 1104/3 π.Χ., τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἔτος τῆς *Ἡρακλειδῶν καθόδου*. Ἡ ἰωνικὴ μετανάστευσις τοποθετεῖται ἑξήκοντα ἔτη βραδύτερον, καὶ ἡ *Τροίας ἅλωσις*, ὀγδοήκοντα ἔτη ἐνωρίτερον, τῷ 1184/3 π.Χ. Ἡ περίοδος μεταξὺ αὐτῆς τῆς παλαιοτάτης χρονολογίας καὶ τῆς ὀψιμωτάτης, δηλαδὴ τῆς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου (324/3 π.Χ.), διῃρεῖτο εἰς δέκα ἐποχάς.[2] Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ σύγχρονος ἐπιστήμων ἴσως θελήσῃ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐκτίμησίν του διὰ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἐρατοσθένους, παρατηρῶν μετὰ λύπης «ὅτι, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ παρέκκλισιν ἀπὸ τὴν ἀρχήν του», ἡ ὁποία ἦτο νὰ ἀφήνῃ κατὰ μέρος «ὅλους τοὺς ἀνεπιβεβαιώτους θρύλους».[3] Διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὅμως πνεῦμα ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας δὲν ἦσαν θρῦλος, ἀλλὰ βαρυσήμαντον ἱστορικὸν γεγονός, διὰ τὸ ὁποῖον οἱονδήποτε χρονολογικὸν σύστημα ὤφειλε νὰ δίδῃ χρονολογίαν. Ὁ Ὅμηρος ἐπίσης, ὡς ποιητὴς τῆς *Ἰλιάδος*, εἰς τὴν ὁποίαν μετεβίβασε καὶ ἐμορφοποίησε τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ μεγάλου πολέμου, ὡς καὶ τοῦ μεταπολεμικοῦ ποιήματος, τῆς *Ὀδυσσείας*, ἦτο διὰ πάντα Ἕλληνα ἱστορικὸν πρόσωπον. Ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ ἔπειτα ἀναρίθμητοι ἐγένοντο εἰκασίαι περὶ αὐτῆς τῆς χρονολογίας καὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν τοῦ Ἡσιόδου.[4] Εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς *Γεωγραφίας*, ὅπου ἐπραγματεύθη σοβαρῶς ὁμηρικὰ προβλήματα, ὁ Ἐρατοσθένης[5] ὥρισε τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ Ὁμήρου ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἰωνικῆς μεταναστεύσεως, καὶ ἐτοποθέτησε τὸν Ἡσίοδον μετὰ τὸν Ὅμηρον. Τοὺς βίους καὶ τὰ ἔργα τῶν μετὰ τὴν ἐπικὴν περίοδον συγγραφέων ἠδύνατο νὰ χρονολογήσῃ κατὰ Ὀλυμπιάδας,[6] ἐφαρμόζων οὕτω εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς λογοτεχνίας συστηματικὴν προσέγγισιν ἀντὶ τῶν παλαιοτέρων μᾶλλον αὐθαιρέτων προσπαθειῶν. Ἕνα περίπου αἰῶνα βραδύτερον ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος ἐστήριξε τὰ *Χρονικά*[7] του ἐπὶ τῶν θεμελίων, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ὁ Ἐρατοσθένης, ἂν καὶ μετά τινων ἀλλοιώσεων. Τὸ δημοφιλέστερον αὐτὸ ἔργον παρεμέρισε τὰς ἐσωτερικὰς *Χρονογραφίας*, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τόσον ὀλίγα πράγματα διεσώθησαν ἐξ αὐτῶν. Ἔχομεν ἀρκετὰς μαρτυρίας καὶ εἶναι πιστευτὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ὡς ἀστρονόμος καὶ μαθηματικὸς ἔγραψεν ἐπίσης περὶ ἑνὸς περιπλόκου προβλήματος τοῦ ἡμερολογίου, τοῦ ὀκταετοῦς κύκλου, *Περὶ τῆς ὀκταετηρίδος*.[8] Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ λέγεται ὅτι ἠσχολήθη, ὡς ἦτο λίαν φυσικὸν

[1] E. Schwartz, «Die Königslisten des Eratosthenes und Kastor», *AGGW* 40 (1894/5) 60 κ.ἑ., τὸ ἐκ τοῦ Διοδώρου ἐράνισμα ἐν Εὐσεβ. *Χρον.* I 221.31 κ.ἑ. Βλέπε καὶ W. Kubitschek, «Königsverzeichnisse», *RE* XI (1922) 1015 κ.ἑ.

[2] *FGrHist* 241 F 1.

[3] Van der Waerden, *Science awakening* 230.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13, 51, κτλ.

[5] F 9 καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Jacoby.

[6] F 7. 10-13: Ἐμπεδοκλῆς, Φερεκύδης ὁ Σύριος, Πυθαγόρας, Ἱπποκράτης.

[7] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 303.

[8] Γέμ. *Εἰσαγ.* 8.24 σελ. 110 Manitius καὶ *Commentariorum in Arat. rel.* ἔκδ. E. Maass

δι' αὐτόν, μὲ τὴν γνησιότητα ἔργου τινὸς τοῦ Εὐδόξου περὶ τοῦ ἰδίου θέματος καὶ μὲ τὴν τοποθέτησιν μιᾶς ἑορτῆς τῆς Ἴσιδος εἰς τὸ ἡμερολόγιον.

Τὸ μέγιστον αὐτοῦ ἐπίτευγμα, ἡ γεωγραφία[1] του, — τὸ σύνθετον *γεωγραφία* ἐπενοήθη πιθανῶς ὑπ' αὐτοῦ —, εἰς μερικὰ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ περὶ χρονολογήσεως ἔργον του. Τὸ βιβλίον *Περὶ τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς*,[2] ὡς εἶδος *πίνακος*, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς καταλόγους, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων καθώρισε τὴν σειρὰν τῶν ἱστορικῶν χρονολογιῶν. Ἐδῶ, χρησιμοποιῶν ὅλην τὴν μαθηματικὴν καὶ ἀστρονομικὴν μόρφωσίν του καὶ μὲ τὴν βοήθειαν νέων ὀργάνων, προσεπάθησε νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ διαφόρων τόπων, τὸ γεωγραφικὸν αὐτῶν πλάτος καὶ μῆκος, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν περίμετρον τῆς γῆς. Ὡς εἰς τὴν χρονολόγησιν προσήρμοζε, διώρθωνε καὶ συνεπλήρωνε τὰς ἐρεύνας τῶν προκατόχων του Εὐδόξου καὶ Δικαιάρχου μετὰ προσοχῆς καὶ εὐσυνειδησίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀποτελέσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔφθασε, κατὰ προσέγγισιν μόνον ἦσαν ἀκριβῆ, οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ θαυμάζουν πόσον πολὺ εἶχε πλησιάσει τὴν ἀλήθειαν[3].

Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἔργον του εἰς τὸν ἄλλον τομέα, τὰς *Χρονογραφίας*, ἦτο τὰ *Γεωγραφικὰ* εἰς τρία βιβλία.[4] Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀποκαλύπτει πόσον καλῶς εἶχε χρησιμοποιήσει τὴν βιβλιοθήκην[5] καὶ ἐξοικειωθῆ μὲ ὁλόκληρον τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς γεωγραφίας. Τὸ δεύτερον βιβλίον βασίζεται ἐπὶ τῆς εἰδικῆς ἐρεύνης του, τῆς καταγραφείσης εἰς τὸ *«Περὶ ἀναμετρήσεως»*, καὶ τὸ τρίτον ἐπὶ τῶν νέων χαρτῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε σχεδιάσει ὁ ἴδιος. Ἐπεράτωσε τὸ συστηματικὸν ἔργον του διά τινος περιγραφικοῦ τμήματος, εἰς τὸ ὁποῖον καθώριζε τὰ χαρακτηριστικὰ ἑκάστης χώρας, καὶ πρὸς τοῦτο ἤντλησε ἀφθόνως ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐξερευνήσεως, ἡ

(1898) 47.23. Ἀφ' ὅτου, ἀποκατέστησε τὸ κείμενον ὁ E. Maass, «Aratea», *Philol. Untersuchungen* 12 (1892) 14 κ.ἑ., ἔπαυσε πλέον ὁ λόγος τῆς ἐπιφυλάξεως, τὴν ὁποίαν σφαλερῶς ἐκφράζουν οἱ Christ-Schmid, *Griech. Lit.* II 1[2] (1920) 249 κ.ἑ.

[1] Συλλογὰς τῶν ἀποσπασμάτων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182, σημ. 3. Πρβλ. H. Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*[2] (1903) 384 κ.ἑ., A. Rehm-K. Vogel, *Exakte Wissenschaften*[4] (1933) 42 κ.ἑ., καὶ ἰδίᾳ τὸ διεξοδικὸν ἄρθρον «Geographie», *RE* Suppl. 4 (1924) 521 - 685. Περὶ τοῦ *γεωγραφία* 523 κ.ἑ., περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους 604 - 14.

[2] Ἥρων, «Διόπτρ.» κεφ. 35, *Opera* III (1903) ἐκδ. H. Schöne, σελ. 302.16.

[3] Gisinger ἔνθ' ἀνωτ. 605 ἑ.

[4] Στράβ. I 29, II, ἀρχή, XV 688. Τὰ σχόλ. Ἀπολλ. Ῥ IV 284, 310 *passim*, βλ. Index σελ. 333, δίδουν αὐτόν, τὸν προφανῶς ὀρθόν, τίτλον. Αἱ κατὰ καιροὺς καὶ ὀλιγώτερον ἀξιόπιστοι παραθέσεις τοῦ ἔργου εἶναι *Γεωγραφούμενα, Γεωγραφία, Ὑπομνήματα*, βλέπε Bernhardy, *Eratosthenica* 26 κ.ἑ., H. Berger, *Erkunde der Grichen*[2] 387.2.

[5] Ἵππαρχ. ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Στράβ. II 69 *«Ἐρατοσθένης . . . ἐντετυχηκὼς ὑπομνήμασι πολλοῖς ὧν εὐπόρει βιβλιοθήκην ἔχων τηλικαύτην ἡλίκην αὐτὸς Ἵππαρχός φησι.* Πρβλ. H. Berger, *Die geographischen Fragmente des Hipparch* (1869) 96. «The geographical fragments of Hipparchos» ἐκδ. D. R. Dicks, *Univ. of London Glass. Studies* I (1959) 123.

ὁποία εἶχε συνεχισθῆ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῶν ἰδικῶν του. Διὰ τὰ *Γεωγραφικὰ* δὲν ἔλειψε οὔτε ὁ θαυμασμὸς οὔτε ἡ αὐστηρὰ ἐπίκρισις. Ἰδιαιτέρως ἐπεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ἀπὸ ἀστρονομικῆς σκοπιᾶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, καὶ τοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ὡς ἀντίπαλος τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας. Αὐτὰ ὅμως, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνέβη μὲ τὰς *Χρονογραφίας*, οὐδὲν μεταγενέστερον ἔργον τὰ ἀπερρόφησεν. Ὁ πλέον διακεκριμένος διάδοχος τοῦ Ἐρατοσθένους εἰς τὸν γεωγραφικὸν τομέα, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν Ἀπολλόδωρον εἰς τὸν χρονολογικόν, ἦτο ὁ Ποσειδώνιος, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ.· ἐν τούτοις, ἂν καὶ ἐτακτοποίησε τὴν κατάταξιν τοῦ ἔργου του *Περὶ Ὠκεανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν*[1] ἔχων ὡς παράδειγμα τὰ *Γεωγραφικά*,[2] οὗτος ἦτο κάπως πρωτότυπος στωϊκὸς φιλόσοφος καὶ φυσικὸς ὄχι ὅμως ἐκλεκτικὸς συγγραφεύς. Διὰ τοῦτο αἱ περικοπαί του δὲν ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρότυπα καὶ πηγαὶ ἄλλων ἔργων. Ὁ Στράβων, ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ἐνεσωμάτωσε ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ποσειδωνίου εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν *Γεωγραφικῶν* του. Εἰς αὐτὸν ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τῶν γενικῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.[3] Τὸ μὴ στερούμενον κριτικῆς ἀπάνθισμα τοῦ Στράβωνος εἶναι τυπικὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν ἦτο πλέον παραγωγική, διέσωσε μεταξὺ τῶν συλλογῶν της μερικοὺς ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Ὁ Ἐρατοσθένης ἤρχισε τὴν ἐπισκόπησιν τῶν περὶ γεωγραφίας ἔργων παλαιοτέρων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου, ἐν φυσικῇ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν προσέδωσεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἰς τὰς *Χρονογραφίας*. Ἂν καὶ ἐθεώρει ὅμως τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ὡς τὸ παλαιότερον γνωστὸν γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, οὐδόλως ἐξελάμβανε τὸν ποιητὴν ὡς ἱστορικὸν ἢ ὡς γεωγράφον. Διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα τοῦ Ἐρατοσθένους τὰ μὴ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας ἦσαν ἐμφανῆ. Δὲν ἐμέμφετο τὸν ποιητήν. Τὸ λάθος ἦτο τῶν ἑρμηνευτῶν, οἱ ὁποῖοι διέπραττον τὸ βασικὸν σφάλμα νὰ ταυτίζουν τόπους τοῦ ἔπους πρὸς ὡρισμένους τόπους τῆς Μεσογείου καὶ νὰ ὑποθέτουν ὅτι ὁ Ὅμηρος εἶχε ἀναλάβει ὡς ἰδικόν του ἔργον νὰ διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους γεωγραφίαν ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο, λ.χ. θεολογίαν, ἠθικὴν ἢ στρατιωτικὴν τακτικήν. Τὰ γεωγραφικὰ χωρία τοῦ Ὁμήρου, ἐπὶ παραδείγματι

[1] *FGrHist* 87 F 74-105.

[2] K. Reinhardt, «Poseidonios», *RE* XXII (1953) 664. Πρβλ. «Gesamtcharakteristik Stil». Περὶ τῆς ἐξαιρετικῶς ἐκτενοῦς αὐτῆς *retractatio* τοῦ πολυσυνθέτου προβλήματος τοῦ Ποσειδωνίου (278 στῆλαι) βλέπε *Jahrbuch der Bayer. Akademie der Wissenschaften* 1959, σελ. 149.

[3] Περὶ τῆς ἔναντι τοῦ Ἐρατοσθένους στάσεως τοῦ Στράβωνος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183, περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ὁμήρου πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 195 κ.ἑ.

αἱ περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως,[1] ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται ὡς καθαρῶς φανταστικά. Εἰς τὰ χωρία αὐτά, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ δὲν ἦτο νὰ διδάξῃ, ἀλλὰ νὰ τέρψῃ.

Ὅ,τι οὐδεὶς φιλόλογος εἶχε τολμήσει νὰ εἴπῃ, ὁ ἐπιστήμων ἦτο ἀρκούντως συνεπὴς καὶ ἄφοβος ὄχι μόνον νὰ διατυπώσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν ποίησιν γενικῶς: *ποιητὴν γὰρ ἔφη πάντα στοχάζεσθαι ψυχαγωγίας, οὐ διδασκαλίας* (Στράβ. I 15).[2] Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν *διδασκαλίαν*, ἡ *ψυχαγωγία* δύναται νὰ σημαίνῃ μόνον διασκέδασιν. Ἡ κατηγορηματικὴ ρῆσις τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅτι πᾶς ποιητὴς ἀπέβλεπε εἰς τὴν *ψυχαγωγίαν*, ἦτο ἐξαιρετικῶς προκλητικὴ διακήρυξις. Ὁ Στράβων, φυσικά, ἀναφέρων αὐτήν, ἀντιπαρέθεσε εὐθὺς τὴν ἰδικήν του γνώμην, τὴν ὁποίαν ἴσως εἶχε παραλάβει ἐκ παλαιοτέρων στωϊκῶν, ὡς ὁ Ποσειδώνιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ τοῦ Ἐρατοσθένους ἢ καὶ ὀλίγον βραδύτερον[3] ὁ Νεοπτόλεμος ὁ ἐκ Παρίου εἶχε διορθώσει τὸν προκάτοχόν του εὐσυνειδήτως, ὡς φαίνεται, δεδομένου ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὴν μᾶλλον ἀσυνήθη ἔκφρασιν *ψυχαγωγία* εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν: *καὶ πρὸς ἀρε[τὴν δεῖν τ]ῷ τελείῳ ποιη[τῇ μετὰ τ]ῆς ψυχαγω[γί]α[ς τοῦ τοὺς] ἀκούοντ[ας] ὠ[φελεῖ]ν καὶ χρησι[μο]λ[ογεῖ]ν καὶ τὸν Ὅμη[ρον τ]έρπειν [τε καὶ ὠφελεῖν] τὸ [πλεῖ]ον.*[4] Οὗτος ἦτο ὁ συμβιβασμός, συμβιβασμὸς λίαν ἀποτελεσματικός, ὁ ὁποῖος ὡδήγησε τελικῶς εἰς τὴν περίφημον ρῆσιν τοῦ Ὁρατίου : Hor. *A.P.* 333 «et prodesse volunt et delectare poetae . . . simul et iucunda et idonea dicere vitae», καὶ στ. 99 κ.ἑ. «poemata . . . quocumque volent animum auditoris agunto», ἡ ὁποία εἶναι ἓν εἶδος μεταφράσεως τοῦ *ψυχαγωγεῖν*. Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους ἦτο ἐντελῶς φυσικὴ ἐν ὄψει τῆς γενικῆς ἑλληνικῆς πίστεως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι *ἐδιδάχθησαν* «ἀρχῆθεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου»,[5] καὶ ὅτι ἡ σύμφυτος ἠθικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ τάσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων. Εἰς τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς *Βατράχους* τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῶν ποιητῶν ὡς καὶ τῆς χρησιμότητος *(ὠφελείας)* καὶ τοῦ κινδύνου τῆς διδασκαλίας των *(διδάσκειν)* συνεζητεῖτο ἀπροκαλύπτως.[6]

[1] Πρβλ. K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* (1882, 3η ἔκδ.) 240 κ.ἑ.

[2] Πρβλ. I 6 καὶ 25 = Ἐρατοσθ. *Geogr. Fragm.* σελ. 36 κ.ἑ. μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Berger. Ἕνα αἰῶνα περίπου μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη, ὁ Ἀγαθαρχίδης (*GGM* σελ. 117.16) μεταβαλὼν τὸ *διδασκαλίας* εἰς *ἀληθείας* εἶπε : *ὅτι πᾶς ποιητὴς ψυχαγωγίας* (ἐνν. *μᾶλλον*) *ἢ ἀληθείας στοχαστός.*

[3] Τὸν Νεοπτόλεμον ἀναφέρει ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, Εὐστ. σελ. 1817.19 - 22 (ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν ρ 219 *μολοβρός*). Οὐδεὶς λόγος συντρέχει διὰ νὰ ἐξαλείψωμεν τὴν σαφῆ αὐτὴν μαρτυρίαν τρέποντες τὸ *φησὶ* εἰς *φασί*, ὡς προσεπάθησε νὰ πράξῃ ὁ Nauck, Aristoph. Byz. fragm. σελ. 119.70. Ὁ Νεοπτόλεμος ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη καὶ ἐχρονολογήθη ὑπὸ τοῦ C.O. Brink, *Horace on Poetry* (1963) 43 κ.ἑ., βλέπε ἰδίᾳ 45.2.

[4] Φιλοδ. *Περὶ ποιημάτων* V ἔκδ. C. Jensen (1923) στήλη XIII 8 - 15 σελ. 33, πρβλ. σελ. 108 κ.ἑ., 123, 152 κ.ἑ. Βλέπε Brink 55.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 57.

Ὁ Πλάτων διὰ ποικίλους λόγους ἔτεινε νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὴν ποίησιν πραγματικὴν σοβαρότητα καὶ χρησιμότητα καὶ νὰ θεωρῇ αὐτὴν ὡς «παίγνιον» προκαλοῦν μόνον «τέρψιν» *(παιδιά, ἡδονή)*.[1] Ὡς ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἐρατοσθένης εἶχε τὸ αἴσθημα ὅτι συνεφώνει μὲ αὐτὴν τὴν θεωρίαν τῆς *ἡδονῆς*. Τὰ ἐπιχειρήματά του ὅμως ἦσαν πολὺ διαφορετικά, δεδομένου ὅτι ἦσαν ἐπιχειρήματα ἐπιστήμονος ἀρνουμένου νὰ λάβῃ τὰς γεωγραφικὰς ἰδέας καὶ περιγραφὰς τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ γράμμα.[2] Ἔτι ὀλιγώτερον ἦτο προητοιμασμένος νὰ ὑποθέσῃ ὅτι περιεῖχον «κεκρυμμένας σημασίας», ὡς ἔπραττον οἱ στωϊκοί, τόσον οἱ πρὸ αὐτοῦ ὅσον καὶ οἱ σύγχρονοί[3] του, ἀναβιοῦντες τὴν ἀρχαίαν πρακτικὴν τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας.[4]

Ὁ Ἐρατοσθένης ἐπέτυχε κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μέγιστοι ἀλεξανδρινοὶ λόγιοι τῶν ἑπομένων γενεῶν ἐθεώρουν τὰς γνώμας του μὲ εὐρύτητα σκέψεως, μολονότι δὲν ἀπεδέχοντο πλήρως τὸ βασικὸν αὐτοῦ δόγμα. Καὶ φαίνεται ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς φιλολογίας — ἐπίδρασιν σημαντικήν, ἀλλὰ λίαν περιωρισμένην.[5] Ἐξ ἄλλου, πεπαιδευμένοι ἄνδρες καὶ ἐνθουσιώδεις ἐρασιτέχναι ὅλων τῶν ἐποχῶν ἠγνόησαν τὰ νηφάλια ἐπιχειρήματα τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ προσεπάθησαν ἀκαταπονήτως νὰ εὕρουν θέσεις ἀνταποκρινομένας ἀκριβῶς εἰς τὴν ἔνδειξιν τῶν ποιημάτων, ὄχι μόνον ἱστορικὰς θέσεις ὡς ἡ Ἰθάκη ἢ ἡ Πύλος ἢ ἄλλαι πόλεις τοῦ «νηῶν καταλόγου», ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσέως — κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι τελείως διαφορετικὸν πρᾶγμα. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὰ ἐπικὰ ποιήματα ἔγιναν τρόπον τινὰ γεωγραφικὰ ἐγχειρίδια, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας καὶ ἐπὶ στερεῶν βάσεων ἑδραιωμένας διαμαρτυρίας.[6] Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν προεβλήθησαν ὑπέρμετροι παραλογισμοί, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Ὀδυσσεὺς ἐνεφανίζετο ὡς ἐξερευνητὴς τῆς ἀρκτικῆς ζώνης ἢ, ἂν ἀγαπᾶτε, ταξιδιώτης περιηγούμενος τὴν Ἀφρικήν, εἴτε ἡ Καλυψώ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα προήρχετο δῆθεν ἐκ τοῦ τευτονικοῦ «hel», ἐτοποθετεῖτο εἰς τὴν Ἑλιγολάνδην. Πράγματι οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ δεικνύουν εἰς τὰς διηγήσεις των ἀξιοσημείωτον ἀδιαφορίαν τόσον διὰ τὸν χρόνον, ὅσον καὶ διὰ τὸν χῶρον. Δὲν εἶναι ἐδῶ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 68 καὶ 88 κ.ἑ. περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

[2] Ἐρατοσθ. *Geogr. Fragmente* 22 κ.ἑ. καὶ H. Berger, *Erdkunde der Griechen*[2] 386 κ.ἑ.

[3] Παραπομπὰς εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Ζήνωνος, τοῦ Κλεάνθους, τοῦ Χρυσίππου σχετικὰς πρὸς τὴν ἀλληγορίαν βλέπε εἰς Pohlenz, *Stoa* II 55.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11 κ.ἑ.

[5] Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν ἡμῶν τῆς σελ. 182. Wilamowitz, *Hom. Untersuchungen* (1884) 385 «αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἤσκησαν τὴν πλέον σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν φιλολογίαν», ἡ γενικὴ αὐτὴ διαβεβαίωσις ἐνισχύεται μόνον διά τινος ἀσαφοῦς ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἐρατοσθένη. Βλέπε ἐπίσης τὰς γενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σχέσεως ἐπιστήμης (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἰατρικῆς) καὶ φιλολογίας ὑπὸ H. J. Mette, *Parateresis* (1952) 63 κ.ἑ.

[6] G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog* (1958) 10.

ἡ κατάλληλος θέσις διὰ νὰ συνεχίσωμεν τὴν συζήτησιν περὶ αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν τῆς ἑρμηνείας, τὰς ὁποίας ἔθιξε ὁ 'Ερατοσθένης. Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ πασίγνωστον σκῶμμα του:[1] *τότε ἂν εὑρεῖν τινα λέγει ποῦ 'Οδυσσεὺς πεπλάνηται, ὅταν εὕρῃ τὸν σκυτέα τὸν συρράψαντα τὸν τῶν ἀνέμων ἀσκόν.* Αὐτὴ ἡ ἀπόφασις, τὴν ὁποίαν ὁ Πολύβιος ἀπεδοκίμασε ἐντόνως, εἶναι καλὸν δεῖγμα τοῦ εἰρωνικοῦ ὕφους τοῦ 'Ερατοσθένους, καί, ἐπειδὴ πολὺ ὀλίγαι πλήρεις προτάσεις του διεσώθησαν, πρέπει ἴσως νὰ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀπώλειαν ἄλλων εὐφυολογημάτων του.

Εἴδομεν πῶς αἱ ἔρευναι τοῦ 'Ερατοσθένους ἐξετείνοντο ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ εἰς ὅλας τὰς περιόδους τοῦ παρελθόντος τῆς ἀνθρωπότητος. Λέγεται ἐπίσης ὅτι εἶχε δώσει μίαν εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ συντάξας τὸν πρῶτον ἑλληνικὸν κατάλογον τῶν ἀστερισμῶν. 'Ο τίτλος καὶ τὰ περιεχόμενα τῶν οὕτω καλουμένων *Καταστερισμῶν*[2] συζητοῦνται ζωηρῶς,[3] ἀλλ' εἶναι τοὐλάχιστον πιθανὸν ὅτι τὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, διασώζουν ἐπιτομὴν καὶ μεταγενεστέραν προσαρμογὴν τῆς ἀρχικῆς μονογραφίας τοῦ 'Ερατοσθένους. Αὐτὴ προφανῶς περιεῖχε ὄχι πάρα πολλὴν ἀστρονομίαν, ἀλλὰ μεγάλην συλλογὴν μυθικῶν ἢ λαϊκῶν ἱστοριῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀστερισμῶν. Λόγῳ τῆς συμβολῆς των εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς μυθογραφίας οἱ *Καταστερισμοὶ* παρέμειναν ἐπὶ αἰῶνας χρήσιμον ἐγχειρίδιον καὶ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὑπέστησαν σημαντικὰς ἀλλοιώσεις. 'Αλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ ἀλεξανδρινὸς ἐπιστήμων ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρωτοτύπου.[4] Διεπιστώσαμεν ἐπανειλημμένως, πόσον εὐχερῶς μετεκινεῖτο εἰς πολλὰς εἰδῶν κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ἀπὸ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν φιλολογίαν, καὶ τὰ ποιήματά του ἐπιβεβαιοῦν τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον του περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὡς καὶ τῶν ὡραίων μύθων τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἀστέρας.

'Ο μαθηματικὸς ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς ἓν τέλειον ἀπὸ πλευρᾶς μορφῆς ἐπίγραμμα ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν βασιλέα του.[5] Τὸ ἐπικὸν ποίημα *'Ερμῆς*[6]

[1] Fr. I A 16 Berger σελ. 36 = Στράβ. I 24 (Εὐστ. σελ. 1645 64 περὶ τοῦ κ 19).

[2] Αὐτὸς ὁ τίτλος εἶναι εἰκασία τοῦ John Fell εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ *editio princeps*, Oxford 1672.

[3] 'Ο G. Knaack, *RE* VI 378 κ.ἑ. δίδει συνοπτικὴν κριτικὴν ἔκθεσιν τῆς διαμάχης αὐτῆς. 'Ο Keller, *Eratosthenes* (1946) (ἀνωτέρω, σελ. 183. σημ. 4) 18-28 ἐπανεξήτασε λεπτομερῶς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Πρβλ. Solmsen, *TAPA* 73 (1942) 204 κ.ἑ. Αἱ ἀνασυνθέσεις τοῦ C. Robert, *Eratosthenis catasterismorum reliquiae* (1878, ἀνετυπώθη τῷ 1963) καὶ ἰδίως τοῦ A. Rehm, *Herm.* 34 (1899) 251-79 παραμένουν καὶ σήμερον βασικαί. 'Ο J. Martin, *Histoire du texte des Phénomènes d' Aratos* (1956, ἀνωτέρω σελ. 143, σημ. 5) 58 κ.ἑ. «Le Problème des Catasterismes » δημοσιεύει (σελ. 99) ἐκ τοῦ codex Scorialensis Σ III 3 νέαν ἀναφορὰν εἰς τὸν 'Ερατοσθένη, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἀστὴρ τῆς Παρθένου ταυτίζεται πρὸς τὴν 'Ηριγόνην, τὴν θυγατέρα τοῦ 'Ικαρίου.

[4] 'Ομολογῶ ὅτι — παρὰ τὸν σεβασμόν μου πρὸς τὸν Solmsen — διατηρῶ πλείστας ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ 'Ερατοσθένης ἐν τοῖς *Καταστερισμοῖς* ἔβλεπε, ὡς πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος, ψυχὰς ἀνθρώπων εἰς τὰ ἄστρα.

[5] 'Ανωτέρω, σελ. 184.

[6] Fr. 1 - 16 Powell· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 187.

ἤντλει παλαιὰς μυθικὰς ἀφηγήσεις περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς προώρου εὐφυΐας τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου εἰς τὸν Ἑρμῆν, τὰς ὁποίας συνεδύασε κατὰ τρόπον μοναδικὸν μετὰ τῆς κοσμολογίας τοῦ *Τιμαίου* τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς γεωγραφίας αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἐρατοσθένους. Ὅταν ὁ θεὸς ἀνῆλθε εἰς τὰς οὐρανίους σφαίρας τῶν πλανητῶν, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ἔγινε εἷς ἐξ αὐτῶν, ὄχι μόνον διεπίστωσε τὴν ἁρμονίαν των καὶ τὴν ταύτισίν των μετὰ τῆς *ἁρμονίας* τῆς λύρας του, ἀλλ' εἶδε καὶ τὰς πέντε ζώνας, εἰς τὰς ὁποίας διῃρεῖτο ἡ γῆ, συμφώνως πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θεωρίαν τοῦ Ἐρατοσθένους.

Εἰς τὸ ἐλεγειακόν του ποίημα *Ἠριγόνη*,[1] τοπικὴν ἀττικὴν παράδοσιν τοῦ χωρίου Ἰκαρία, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπηνίσσετο ἴσως μίαν μεταριστοτελικὴν ἑλληνιστικὴν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τῆς τραγῳδίας καὶ τῆς κωμῳδίας,[2] καταλήγει

[1] Fr. 22-27 Powell. Πρβλ. Erat. *carm. reliquiae* ἔκδ. E. Hiller (1872) 94 - 114 καὶ E. Maass, *Analecta Erat.* (1883) 56 - 138. Βλέπε καὶ *Kallimachos-Studien* (1922) 102-12 καὶ F. Solmsen, *TAPA* 78 (1947) 254 κ.ἑ. Κατέπληξε τοὺς πάντας ἡ ἀνακάλυψις ὅτι τὸ *διὰ πάντων ἀμώμητον ποιημάτιον* ἦτο χονδροειδὲς ἑλληνοαιγυπτιακὸν σύμφυρμα προελθὸν ἐκ συσπειρώσεως ὅλων τῶν λεπτομερειῶν, τὰς ὁποίας ποτὲ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη ἀνέφερον περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Λεπτομερεῖς ἀνασυνθέσεις ἑλληνικῶν ποιημάτων βασιζόμεναι ἐπὶ ὑποθετικῶν μιμητῶν, μυθογράφων, λεξικογράφων, κτλ. ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον ἀπογυμνοῦνται πάσης ἀξιοπιστίας εὐθὺς ὡς ἀνευρεθοῦν εἰς παπύρους οὐσιαστικὰ τμήματα τῶν ποιημάτων αὐτῶν. Εἰς τὸν γνωστὸν αὐτὸν κίνδυνον δὲν ἔδωσε τὴν δέουσαν προσοχὴν ὁ R. Merkelbach, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι γνωρίζει τόσον καλῶς τοὺς λογοτεχνικοῦ περιεχομένου παπύρους («Die Erigone des Eratosthenes», *Miscellanea di Studi Alessandrini in memoria di A. Rostagni*, 1963, σελ. 469 - 526).

[2] Fr. 22 Powell. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 193. Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ὁ ἑξάμετρος τοῦ Ἐρατοσθένους *Ἰκαριοῖ, τόθι πρῶτα περὶ τράγον ὠρχήσαντο* ἀναφέρεται εἰς τὴν καταγωγὴν τῆς τραγῳδίας, διότι ἡ γραμμὴ τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Ὁράτιος ἐπ' αὐτῆς φαίνεται ὅτι ταυτίζεται πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς ποιήσεως, ἀνωτέρω, σελ. 166 κ.ἑ. Αἱ γραφαὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Hygin. *de astr.* II 4 εὑρίσκονται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Hiller ἐκδόσει τῆς *Ἠριγόνης* σελ. 106· οὗτος ὀρθῶς ἐξέλαβε τὸ *εικαριοι* ὡς τὴν τοπικὴν *Ἰκαριοῖ* (Στεφ. Βυζ. λ. *Ἰκαρία*· πρβλ. ἐπίσης *Κίκυννα Κικυννοῖ* Λυσ. *λογ.* 17.5, 8) ἀκολουθουμένην ὑπὸ τοῦ ἀναφορικοῦ *τόθι*. Τὸ αὐτὸ κείμενον δίδει ὁ Powell, ἀλλὰ οἱ Maass, Diehl (AL II² τευχ. 6, 1942, σελ. 85, fr. 5), Pickard-Cambridge, Solmsen, Merkelbach καὶ ἄλλοι τυπώνουν *Ἰκάριοι*, ἐν σχέσει ἢ ἀσχέτως πρὸς τὸ *Ἰκαριοῖ*. Ἀλλὰ τὸ *Ἰκάριοι* εἶναι τὸ *δημοτικὸν* τῆς νήσου *Ἰκάρα*· οἱ κάτοικοι τοῦ ἀττικοῦ χωρίου *Ἰκαρία* πάντοτε καλοῦνται *Ἰκαριεῖς* (βλέπε Στέφ. Βυζ. καὶ τὰς ἐπιγραφάς). Πρὸς τὸ *Ἰκαριοῖ τόθι πρῶτα* σύγκρινε νῦν τὸ Call. fr. 22.910 *ἐν ὕλῃ τόθι πρῶτον ὤφθης* καὶ πρὸς τὸ *ὠρχήσαντο* εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου ἐν Call. fr. 177.27 (*ὀρχήσασθαι Ἔκ.* fr. 326). Ὁ Hiller εἶχεν ἀναφερθῇ εἰς Call. *ὕμν.* II 52 καὶ III 240 *περὶ πρύλιν ὠρχήσαντο*, ἔνθα ἐν III 241 τὸ *πρῶτα* ἠκολούθει τὸ ῥῆμα. — Διὰ τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸν Ἰκάριον χορὸν πέριξ τοῦ τράγου καὶ τὴν προέλευσιν τῆς τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας ἐκ τοῦ τελετουργικοῦ τούτου χοροῦ βλέπε τὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας συνέλεξε καὶ συνεζήτησε ὁ A. W. Pickard-Cambridge, *Dithyramb, Tragedy and Comedy* (1927) 97 κ.ἑ., 2α ἔκδ. (1962) 69 κ.ἑ. καὶ ὁ K. Ziegler, *RE* VI A (1937) «Tragoedia» 1924 κ.ἑ. Τὴν καλυτέραν συλλογὴν τῶν κειμένων δίδει ὁ K. Meuli, *Mus. Helv.* 12 (1955)

διὰ καταστερισμοῦ τοῦ χωρικοῦ 'Ικαρίου, τῆς θυγατρός του 'Ηριγόνης καὶ τῆς κυνός των, τῆς Μαίρας. 'Εν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ποίημα *Ἑρμῆς*, δὲν ὑπάρχουν ἀπτὰ ἴχνη ἐπιστήμης εἰς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῆς ἐλεγείας, ἡ ὁποία ἔχει ἰσχυρὰν καλλιμάχειον[1] χροιάν. Μέχρι ποίου σημείου ἡ ποιητικὴ πρακτικὴ τοῦ 'Ερατοσθένους ἐνηρμονίζετο πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν αὐτοῦ θεωρίαν;[2] Εἶχε πράγματι τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ διδάξῃ τίποτε ἀλλὰ μόνον νὰ «προκαλέσῃ εὐχαρίστησιν» (faire plaisir); Τὰ δεκαοκτὼ ἑξάμετρά του περὶ τῶν «ζωνῶν», ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ἡμίση περίπου εἶναι σπονδειακά, ἤχουν μᾶλλον ὡς διδακτικά, καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Καλλιμάχου ἡ τέρψις καὶ ἡ ἀλήθεια ἦσαν συνηνωμέναι.[3] Οἱ ἐλάχιστοι σωζόμενοι στίχοι τῶν ποιημάτων τοῦ 'Ερατοσθένους δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δώσωμεν ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. 'Ενδεχομένως δὲν ὑπῆρξε συνεπὴς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ βίου του, καὶ δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλαχίστη δυνατότης καθορισμοῦ τῆς χρονολογίας ἑκάστου ποιήματος καὶ τῆς σχέσεώς των μετὰ τῶν πεζῶν συγγραμμάτων του. 'Η σύντομος αὐτὴ ἐπισκόπησις ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ ποίησίς του ἦτο μόνον πάρεργον, ἂν καὶ ἐπρόκειτο περὶ χαρακτηριστικοῦ παρέργου, τὸ ὁποῖον συνδέει αὐτὸν μετὰ τῶν φιλολόγων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ μέχρι τοῦ Καλλιμάχου.

'Εσημειώσαμεν ἤδη τὴν λύπην μας διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκ τῶν βιβλίων του ἐλλείπει ὑλικὸν γεγραμμένον εἰς τὸ χαρακτηριστικὸν δηκτικὸν ὕφος του.[4] "Οσα ἀνέκδοτα περὶ αὐτοῦ διέσωσε ἡ βιογραφικὴ παράδοσις ἀποτελοῦν πτωχὸν ὑποκατάστατον. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐπαναλαμβάνονται παντοῦ, ἐνίοτε μετά τινος ἐσφαλμένης ἐμφάσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ τὰ ἀγνοήσωμεν ἐδῶ ἐξ ὁλοκλήρου. "Αν ἐνθυμηθῶμεν[5] ὅτι ὁ Φιλιτᾶς ἐγελοιοποιήθη, ὅτι ὁ Τίμων ἐχλεύαζε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Μουσείου καὶ ὅτι εἰς τοὺς *'Ιάμβους* τοῦ Καλλιμάχου περιείχετο πολὺς ἐμπαιγμὸς τῶν φιλολόγων, δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν καταγωγὴν τῶν σκωπτικῶν παρωνυμίων τοῦ 'Ερατοσθένους. "Ητο εὐφυὲς εὕρημα νὰ ἀποκαλοῦν αὐτὸν *Βῆτα*,[6] διότι αὐτὸ τὸ παρωνύμιον ἐσήμαινε ὅτι εἰς πολλὰ καὶ διάφορα πεδία ἦτο ὁ καλύτερος δεύτερος, εἰς οὐδένα ὅμως εἰδικὸν κλάδον τῆς μαθήσεως ἤρχετο πρῶτος. "Εν ἄλλο παρωνύμιον, τὸ *Πένταθλος* (ἀθλητὴς πέντε ἀθλημάτων) σκοπεύει πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. 'Αλλὰ διατί

226 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος εἶναι καθ' ὑπερβολήν, φοβοῦμαι, βέβαιος περὶ τῆς ὑποτιθεμένης θεωρίας τοῦ 'Ερατοσθένους.

[1] Βλέπε *Kallimachos-Studien* 102 κ.ἑ. καὶ Callimachus II Index ἐν λ. 'Ερατοσθένης.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 198 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 148-9 καὶ 163 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 201.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 49, 107, 116.

[6] Μαρκιαν. «'Επιτ. Περιπλ. Μενίππ.» 2 (*GGM* I σελ. 565.26) *'Ε. δν Βῆτα ἐκάλεσαν οἱ τοῦ Μουσείου προστάντες.* Σουΐδ. λ. *'Ερατοσθένης . . . βῆτα* (*βήματα* codd., em. Meursius) *ἐπεκλήθη . . . ἄλλοι Πένταθλον ἐκάλεσαν· τὸ πένταθλος* ὑποτιμητικῶς λεγόμενον ἀπαν-ᾷ ἐν [Πλατ.] *'Αντ.* 135 Ε κ.ἑ.

V

Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΑΠΟΚΟΡΥΦΩΜΑ ΑΥΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

Εἰς τὰ βιογραφικὰ συγγράμματα ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος περιγράφεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅλων δηλαδὴ τῶν κορυφαίων φιλολόγων τῶν τριῶν γενεῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Λέγεται ὡσαύτως ὅτι εἶχε μελετήσει τὸν Διονύσιον Ἴαμβον, τὸν Εὐφρόνιον καὶ τὸν Μάχωνα. Ἂν αὐτὸ ἴσως δὲν ἰσχύῃ κυριολεκτικῶς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς,[1] εἶναι ἐν τούτοις ἀπολύτως ἀληθὲς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐκληρονόμησε τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν ὁλοκλήρου αἰῶνος. Ἱστάμενος εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ δευτέρου αἰῶνος, ἐδέσποσεν αὐτοῦ πλήρως. Διότι συνέχισαν τὸ ἔργον του ὁ μέγας μαθητής του Ἀρίσταρχος καὶ ἡ ἀριστάρχειος «σχολή», ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ. Οὕτω ἡ φιλολογία ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἠδυνήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς κινδύνους τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως τοῦ 146/5 π.Χ. καὶ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν αὔξοντα ἀνταγωνισμὸν τῆς Περγάμου, ἡ δὲ πόλις, παρὰ τὰς πολλὰς ἀντιξοότητας, παρέμεινε τὸ κέντρον τῶν σπουδῶν μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος (221–204 π.Χ.) καὶ τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς (204–180 π.Χ.) ἤρχισε βαθμιαία πολιτική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρακμὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον.[2] Ἀλλὰ ἡ φιλολογία δὲν ἐπηρεάσθη ἀπὸ αὐτήν. Τοὐναντίον τώρα παρουσίασε τὴν ὑπερτάτην δύναμίν της καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς ἐπίπεδον, ἱστορικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προειδοποίησις κατὰ τῆς συγχρόνου τάσεως τῶν κοινωνιολόγων νὰ ὑπερτιμοῦν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ «κοινωνικοῦ» παράγοντος ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς παιδείας γενικῶς. Διότι ἀκριβῶς τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος εἶδε τὴν ἀνατολὴν τῆς «καθαρᾶς» φιλολογίας, ὄχι πλέον ἡνωμένης μετὰ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ὡς αὐτονόμου, αὐτοσυνειδησίαν ἔχοντος κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ ἐκπρόσωποι διεξεδίκουν τὸν διακριτικὸν τίτλον τῶν *γραμματικῶν*.

[1] Βλέπε τὴν γενικὴν παρατήρησιν εἰς τὴν σελ. 116.

[2] Βλέπε τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, σελ. 102, σημ. 2, καὶ *RE* XXIII (1959) H. Volkmann, «Die Dynastie der Ptolemaier in Ägypten» 1600-1762, ἰδίως 1678 κ.ἑ.

νὰ λάβῃ τις σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν κακεντρεχῆ φλυαρίαν μιᾶς λογίας κοινωνίας; Ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ ἐπιτρέπεται νὰ ζημιωθῇ ἡ μνήμη ἑνὸς τῶν μεγίστων φιλολόγων ὅλων τῶν ἐποχῶν. Τὸ πολυσύνθετον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀλληλεξάρτησις τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων τοῦ Ἐρατοσθένους ἐπιβάλλει νὰ γίνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νέα *πλήρης* συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων του.

Ἡ ἱστορία σπανίως ἐπαναλαμβάνεται. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους θὰ εὕρωμεν τρεῖς κατὰ σειρὰν περιόδους, ἀκριβῶς ἀναλόγους, ἂν καὶ εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, πρὸς τὰς τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Πρῶτον ἦλθε ἡ ἀναβίωσις τῆς φιλολογίας κατὰ τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν διαρκοῦντος τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ., ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦσαν μεγάλοι ποιηταὶ ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ. Ἔπειτα ἠκολούθησε ἐγκυκλοπαιδικὴ διεύρυνσις αὐτῆς ἐν Γαλλίᾳ καὶ Κάτω Χώραις κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἕβδομον αἰῶνα, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο αἰσθητὴ ἡ συμβολὴ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν· ἡ «φιλολογία» ἀπέκτησε διὰ μιὰν εἰσέτι φορὰν τὴν ἐρατοσθένειον σημασίαν καὶ ὁ Σαλμάσιος ἐξυμνήθη ρητῶς ὡς ὁ Ἐρατοσθένης[1] τοῦ καιροῦ του. Τελικῶς ὅμως, ὅταν ἐνεφανίσθη ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Bentley, τὴν νίκην ἐκέρδισε ἡ δημιουργικὴ συγκέντρωσις εἰς τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων καὶ τὴν λογοτεχνικὴν κριτικήν, ὡς εἶχε συμβῆ, ὅταν μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη ἦλθε εἰς τὸ προσκήνιον ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος περὶ τὸ 200 π.Χ.

[1] T. P. Blount, *Censura celebriorum autorum* (1690) 719.

τῆς μελλούσης ἀνταγωνιστρίας τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σχετιζόμενον πρὸς τὸ θέμα μας. Ἡ ἄλλη ἱστορία ἴσως ἔχει τὴν προέλευσίν της ἔκ τινος ἀστείου τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μουσείου, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἤδη ἀρκετὰ παραδείγματα, ἂν καὶ οὐδὲν τόσον παράλογον. Ἐλέγετο λοιπὸν ὅτι ὁ σεβαστὸς λόγιος ἠγάπησε ἀνθοπώλιδα τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ὅτι εἶχε ἀντίζηλον ἕνα ἐλέφαντα.[1] Ὑπῆρχον πολλαὶ ἱστορίαι περὶ ἐλεφάντων ἐλκυσθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρώματος τῶν ἀνθέων[2] καὶ ἐρωτοτροπούντων πρὸς τὰς κόρας αἱ ὁποῖαι ἔπλεκον καὶ ἐπώλουν στεφάνους, ἴσως μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε περιλάβει μίαν ἐκ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν εἰς τὸ ἐκτεταμένον βιβλίον του *Περὶ ζῴων*,[3] εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ εὕρωμεν τὸ παραμικρὸν ἴχνος εὐφυολογήματος εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ λόγιος καὶ ὁ ἐλέφας ὑπῆρξαν *ἀντερασταί*.[4]

Τὸ *Περὶ ζῴων* συμπίλημα τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ βασισθὲν ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου καὶ τῶν παραδοξογράφων, εἶναι ἡ μόνη γνωστὴ συνεισφορά του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην περιπατητικὴν καὶ ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ παραδοξογραφίας, τὴν ὁποίαν διεχωρίσαμεν ἀπὸ τῆς γνησίας ἐπιστήμης.[5] Ἀλλ' ἐὰν ὀρθῶς συγκαταλέγεται εἰς μίαν ἐκ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Ἀράτου μετὰ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων περὶ *Φαινομένων*,[6] τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον του θὰ ἀνῆκε εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ποίημα. Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἦτο οὔτε ἐπιστήμων οὔτε ποιητής· ἦτο ὁ τέλειος φιλόλογος.

Τὸ σχέδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ἐταξινομήσαμεν[7] τὰς κατὰ καιροὺς φιλολογικὰς προσπαθείας τῶν πρὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνων δύναται τώρα νὰ ἐφαρ-

[1] Plin. *n. h.* VIII 13, Πλουτ. *Πότερα τῶν ζῴων...* 972 D, Αἰλ. *Περὶ ζῴων ἰδιοτ.* I 38, ἀπὸ τῆς αὐτῆς πιθανῶς πηγῆς· βλέπε F. Jacoby *FGrHist* 275 Juba von Mauretanien (τόμ. III A, Kommentar, 1943, σελ. 319 καὶ εἰς F 54).

[2] Αἰλ. *Περὶ ζῴων ἰδιοτ.* VII 43, XIII 8.

[3] Aristoph. «Hist. an. epitome», ed. S.P. Lambros, *Suppl. Aristotelicum* I 1 (1885)· πρβλ. L. de Stefani, *Studi it. di fil. class.* 20 (1913) 189 κ.ἑ. Τὸ γνησίως Ἀριστοφάνειον μέρος τῶν ὀψίμων βυζαντινῶν ἀποσπασμάτων δὲν περιέχει παραλλαγήν τινα τῆς ἱστορίας αὐτῆς περὶ τοῦ ἐλέφαντος· τὸ ἐν II 119 σελ. 64 L. ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ Αἰλ. *Περὶ ζῴων ἰδιοτ.* βλ. καὶ 239 VII 43.

[4] Δὲν θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ πραγματευθῇ τὸ ἀνέκδοτον αὐτὸ ὁ A. Marx ὡς μίαν ἐκ τῶν *Griechische Märchen von dankbarren Tieren* (1889) 93 κ.ἑ. — Οὐδόλως προάγει τὸ θέμα ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ περὶ ἐλέφαντος ἱστορία ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ *Ἐλέφας*, ὡς κυρίου ὀνόματος (*IG* V I, ἀριθμ. 699), ἢ ὡς ἐπωνύμου (Πολυβ. XVIII 24.2), ἢ ὡς παρωνύμου ἀνδρός τινος, ἀντιπάλου τοῦ ποιητοῦ, τὸ ὁποῖον κατόπιν μετέφεραν εἰς τὸ ζῷον.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 181· ἡ διευθέτησίς του φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε τὸ πρότυπον διὰ τοὺς πολλοὺς μετ' αὐτὸν γράψαντας ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, βλέπε M. Wellmann *Herm.* 51 (1916) 63 κ.ἑ.

[6] *Comment. in Arat. rel.* ed. E. Maass 79.6· πρβλ. E. Maass, *Aratea* (1892) 151.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 79· πρβλ. καὶ σελ. 159.

Ὁ πατὴρ τοῦ Ἀριστοφάνους[1] Ἀπελλῆς, ὅστις ἦτο ἀρχηγὸς μισθοφόρων *(ἡγούμενος στρατιωτῶν)*, φαίνεται ὅτι εἶχε μεταβῆ ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅταν ἀκόμη ὁ Ἀριστοφάνης ἦτο μικρός. Ὡς *παῖς* λέγεται ὅτι ἤκουσε τὸν Ζηνόδοτον καὶ ὡς *νέος* τὸν Καλλίμαχον. Εἰς ἡλικίαν ἑξήκοντα δύο ἐτῶν διηύθυνε τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην καὶ ἀπέθανε εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα ἑπτὰ ἐτῶν.[2] Τὰς χρονολογίας αὐτὰς δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μετ' ἐπιφυλάξεως, ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ βιογραφικοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπελπιστικῶς συγκεχυμένα. Κατὰ τὴν συνήθη ἐκδοχὴν ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἔγινε βιβλιοθηκάριος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρατοσθένους, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 196 καὶ 193 π.Χ.,[3] καὶ ὅτι συνεπῶς ἐγεννήθη μεταξὺ τοῦ 258 καὶ τοῦ 255 π.Χ. καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 180 π.Χ. Οὐδαμοῦ ὅμως μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης παρέμεινε ἐν ὑπηρεσίᾳ μέχρι τοῦ θανάτου του εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ἐὰν ἀπεσύρθη ἐνωρίτερον καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ Ἀριστοφάνης περὶ τὸ 200 π.Χ. ἢ καὶ πρὸ αὐτοῦ, ἡ χρονολογία καταρρέει καὶ ἐνισχύεται ἔτι περισσότερον ἡ πιθανότης ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ζηνοδότου. Εἰς τὰς ἡμετέρας πηγὰς ἀναγράφονται δύο γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐνῶ ἐσχεδίαζε διὰ κάποιον λόγον[4] νὰ φύγῃ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως Εὐμένους τῆς Περγάμου, ἐφυλακίσθη ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα. Αὐτὸ θὰ συνέβη μετὰ τὸ 197 π.Χ., τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Εὐμένους, καὶ θὰ συνεβιβάζετο μὲ τὰς χρονολογίας, τὰς ὁποίας δίδει ἡ παράδοσις. Εἰς αὐτὸ τὸ περιστατικὸν τὸ ὄνομα τῆς Περγάμου,

[1] Aristophanis Byzantii *Fragmenta* coll. et dispos. A. Nauck (1848, ἀνετυπώθη τὸ 1963) εἶναι ἐξαιρετικὴ τύχη τὸ ὅτι εἷς ἐκ τῶν μεγάλων φιλολόγων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔκαμε τὴν περιεκτικὴν αὐτὴν συλλογήν· πρβλ. Susemihl I 428-48, L. Cohn, *RE* II (1895) 994 - 1005.

[2] Σουΐδ. λ. *Ἀριστοφάνης Βυζάντιος· γραμματικός . . . μαθητὴς Καλλιμάχου καὶ Ζηνοδότου· ἀλλὰ τοῦ μὲν νέος, τοῦ δὲ παῖς ἤκουσε . . . καὶ προέστη τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης . . . ἔτος ἄγων ξβ' . . . τελευτᾷ, ἔτη βεβιωκὼς οζ'* (βλέπε τὴν σημείωσιν τῆς A. Adler αὐτόθι).

[3] Δὲν δεχόμεθα τὴν πολὺ πρωϊμωτέραν χρονολογίαν τὴν ἐξ εἰκασιῶν προταθεῖσαν, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182 κ.ἑ. Ὁ A. Rostagni, «I Bibliotecari Alessandrini», *Scritti minori* II I (1956) 185 κ.ἑ., προσεπάθησε ματαίως νὰ τοποθετήσῃ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Εἰδογράφον μεταξὺ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἀντιβαίνων εἰς τὴν σειρὰν τὴν μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ *P. Oxy.* X (1914) 1241, στήλη II 6 κ.ἑ. Ἐκ τινος περιέργου παραδρομῆς ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Wilamowitz περὶ τοῦ νεωστὶ ἀνευρεθέντος παπύρου, *Neue Zahrbücher* 33 (1914) 246 (= *Kl. Schr.* I 412· πρβλ. Pindaros 108) ὁ Εἰδογράφος ἐμφανίζεται μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη, ὄχι μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη, ὡς ὀρθῶς λέγουν ὁ πάπυρος καὶ οἱ ἐκδόται τοὺς ὁποίους ἐβοήθησε ὁ Wilamowitz. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 251. πρβλ. καὶ τὴν ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος ὑπὸ H. Herter, *Rh. M.* 91 (1942) 317 κ.ἑ.

[4] Σουΐδ. (ἀνωτέρω, σημ. 2) *διασκευασθεὶς δὲ ὡς βουλευόμενος* (Codd. A V, *βουλόμενος* cett.) *πρὸς Εὐμένη φυγεῖν, ἐφυλάχθη* κτλ.· τὸ κείμενον τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὑγιές, καὶ ἴσως ἔπρεπε νὰ ἀναγνώσωμεν *διασκεφθεὶς* «γενόμενος ἀντιληπτὸς ὅτι ἐσχεδίαζε νὰ ἀναχωρήσῃ κρυφίως, ἐφυλακίσθη». Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ νεωτέραν ὡραιολογίαν τὸ ἱστόρημα ὅτι «Ὁ Εὐμένης ἐδοκίμασε νὰ κλέψῃ τὸν βιβλιοθηκάριον τοῦ Πτολεμαίου» (ὡς, λ.χ., λέγει ὁ Kenyon, *Books and Readers*, σελ. 89).

κατεχωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀριστονίκου καὶ τοῦ Διδύμου. Ὁμοίως δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Ἀπολλοδώρου κατέστησε σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους.[1] Ἀκόμη καὶ ὁσάκις γραφαί τινες εἶχον ἀρχικῶς σημειωθῆ ὡς ἀριστοφάνειοι,[2] μερικοὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συμπιλητῶν τῶν διασωθέντων Σχολίων παρέλειπον τὸ ὄνομα αὐτοῦ διατηροῦντες μόνον τὸ τοῦ Ζηνοδότου ἢ τοῦ Ῥιανοῦ (Σχολ. Τ *B* 53, *H* 443, *O* 33), ἂν καὶ ἄλλοι διετήρουν αὐτὸ (Σχολ. Α εἰς αὐτοὺς τοὺς στίχους). Ἀντιστρόφως εἰς *Σ* 10 τὰ Σχολ. Τ ἔχουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀλλὰ τὰ Σχολ. Α τὸ παραλείπουν. Τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ 21ον βιβλίον τῆς *Ἰλιάδος*, τὸ διασωθὲν ἐν *P.Oxy.* 221 τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. συμφωνεῖ μετὰ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων τῶν ἡμετέρων Σχολίων καὶ δίδει τὰς γραφὰς τῶν στίχων 1 μέχρι 249 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους· ἀλλὰ περιέχει ὡσαύτως τὰς λέξεις *παρὰ Ἀριστοφάνει* εἰς τὴν ἐν στίχῳ 217 διάφορον γραφὴν *πελάσας* ἀντὶ *γ' ἐλάσας*, λέξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑφίστανται πλέον εἰς τὰ χειρόγραφα. Οὕτω σταθμίζοντες τὴν φύσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμεν ὅτι ἡ περὶ αὐτῆς γνῶσις ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἁπλῶς ἐκ τῆς τύχης.

Μερικαὶ ἐκ τῶν ἀποδεδειγμένως ἰδικῶν του γραφῶν, τὰς ὁποίας ἀπέρριψεν ὁ Ἀρίσταρχος, φαίνονται λίαν λογικαὶ καὶ ἀξιόπιστοι. Εἰς τοὺς πειρακτικοὺς λόγους τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Ἥραν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 4ου βιβλίου τῆς *Ἰλιάδος* ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραφε (*Δ* 17) *εἰ δ' αὔτως τόδε πᾶσι φίλον καὶ ἠδὺ γένοιτο* «ἂν τοῦτο [ἡ δευτέρα ἐκδοχή, δηλαδὴ νὰ συνάψουν εἰρήνην] ἤρεσκε ὁμοίως εἰς ὅλους [τοὺς θεούς]»· τὸ ἐπίρρημα *αὔτως* (ἑρμηνευόμενον διὰ τοῦ *ὁμοίως* ἐν Σχολ. Τ αὐτόθι) εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν[3] ἐδῶ πρὸ τοῦ *πᾶσι*, δύναται μάλιστα νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ἑνὸς ἐφθαρμένου καὶ ὀδυνηρῶς δοκιμασθέντος στίχου τῆς *Ὀδυσσείας*.[4]

Ὡς τὸ ἐντυπωσιακώτερον δεῖγμα τῆς «ἀγχινοίας» τοῦ Ἀριστοφάνους οἱ νεώτεροι κριτικοὶ τονίζουν πολλάκις τὴν ὑπόθεσίν του, ὅτι ὁ στίχος 296 τοῦ 23ου βιβλίου ἦτο τὸ «τέλος» τῆς *Ὀδυσσείας*. Ἡ ἐκ νέου συνάντησις τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῆς Πηνελόπης, *ψ* 296 *οἱ μὲν ἔπειτα ἀσπάσιοι λέκτροιο παλαιοῦ θεσμὸν ἵκοντο*, σημειώνεται εἰς τὰ Σχόλια: *Ἀριστοφάνης δὲ καὶ Ἀρίσταρχος πέρας*[5]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 195.

[2] Πίνακα πασῶν τῶν γραφῶν, πλήρη διὰ τὴν ἐποχήν του, κατήρτισε ὁ A. Nauck· ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἔλεγχος τοῦ κειμένου ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὰς διαθεσίμους νέας τοιαύτας ἐκδόσεις καὶ συμπλήρωσις τοῦ πίνακος ἐκ τῶν παπύρων.

[3] Τὸ *αὖ πως* τοῦ Ἀριστάρχου (Schol. A) θὰ ἐξέφραζε ἀβεβαιότητα, τὸ δὲ *οὕτως* εἶναι εἰς ὀλίγα τινὰ χειρόγραφα ἐσφαλμένη συχνὴ γραφὴ ἀντὶ *αὔτως*. Πρβλ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* 402 *αὔτως πάντεσσι*, Θεοκρ. XXII 78 *αὔτως . . . πάντας*.

[4] *θ* 167 *οὕτως* (codd.) *οὐ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν*: ἀνάγνωθι *αὔτως* «οἱ θεοὶ δὲν δίδουν ἐξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους δῶρα».

[5] Schol. MV Vind.· *τοῦτο τέλος τ. Ὀ. φησὶν Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης* (Schol. HMQ). Εὐστ. σελ. 1948. 49 *κατὰ τὴν τῶν παλαιῶν ἱστορίαν Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης, οἱ*

μοσθῇ εἰς τὸ πλήρως ἀναπτυχθὲν φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους. Θὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν τεραστίαν παραγωγήν του ὑπὸ τὰς αὐτὰς τέσσαρας ὑποδιαιρέσεις : κείμενα, γλῶσσα, κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας καὶ ἀρχαιότητες.

Τρεῖς ἄνδρες ἤρχισαν τὴν *διόρθωσιν* τῆς ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ μόνον ὁ Ἀριστοφάνης ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρὸς τὸ τέλος τοῦ βίου του ἔκαμε τὰς κριτικὰς ἀναθεωρήσεις τῶν κειμένων (recensio) εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ πεδία.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ζηνοδότου ὡς τοῦ πρώτου *διορθωτοῦ* τῶν ἐπικῶν ποιημάτων δὲν εἶχε σοβαρῶς ἀμφισβητηθῇ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του.[1] Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μέχρι ποίου σημείου ὁ Ἀριστοφάνης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπραγματοποίησαν νέαν ἐξόρμησιν; Ὁ Ζηνόδοτος ὑπῆρξε σκαπανεύς· οἱ διάδοχοί του εὑρίσκοντο εἰς διαφορετικὴν θέσιν, δεδομένου ὅτι ἠδύναντο πάντοτε νὰ συγκρίνουν τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν βιβλιοθήκην νέα χειρόγραφα πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀναθεωρηθὲν κείμενον. Ὁ σαρκαστικὸς ὑπαινιγμὸς[2] τοῦ Τίμωνος δι' ἓν «ἀναθεωρηθὲν» κείμενον τοῦ Ὁμήρου, ἔνθα ἡ *παλαιὰ γραφὴ* εἶχεν ἀλλοιωθῇ, δεικνύει χαρακτηριστικὴν στάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος: δυσπιστίαν ἔναντι κειμένου θεωρουμένου «γνησίου» καὶ τάσιν νὰ διασωθῇ τὸ «παλαιὸν κείμενον», ποὺ καθαγιάζει ἡ παράδοσις. Ὁ Ἀριστοφάνης προφανῶς συνεμερίζετο αὐτὴν τὴν στάσιν. Ἀπρόθυμος νὰ ἐξαλείφῃ στίχους[3] ἢ νὰ παρενθέτῃ εἰκασίας εἰς τὸ κείμενον, αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταί του προετίμων νὰ ἐκφράζουν τὰς γνώμας των διὰ σημείων εἰς τὸ περιθώριον. Ὁ Ἀρίσταρχος κατέφευγε εἰς κεχωρισμένα ὑπομνήματα ἢ μονογραφίας. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν ὑπῆρξεν ἴσως τόσον τολμηρὸς καὶ αὐθαίρετος εἰς τὴν κριτικήν του ἐπὶ τῶν κειμένων, ὡς πολλοὶ πιστεύουν, ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἀρίσταρχος κατέστησαν πολὺ περισσότερον συντηρητικοί.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι εὐκολώτερον νὰ προσδιορίσωμεν τὰς ἐπενεχθείσας εἰς τὰς ἐκδόσεις του τεχνικὰς βελτιώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰδικὰς πληροφορίας,[4] παρὰ νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ πραγματικόν του κείμενον, περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰς εὐκαιριακὰς παρατηρήσεις τῶν μεταγενεστέρων Σχολίων.[5] Αὐταὶ εἶναι ἀραιαί, διότι ἀπὸ τῆς ἑπομένης γενεᾶς καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὁμηρικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθεντία προκειμένου περὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ συχνὰ ἡ συμφωνία ἢ ἀσυμφωνία μετὰ τοῦ διδασκάλου του δὲν διετυποῦτο ρητῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου οὔτε

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 140 καὶ 146.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 116 καὶ 144.

[3] Ὁ Ζηνόδοτος παρέλειψε τὰ χωρία *Λ* 78-83 καὶ *Μ* 175-81, πιθανῶς δι' ἐσωτερικοὺς λόγους (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 135), ὁ Ἀριστοφάνης ὅμως διετήρησε ταῦτα ἀλλὰ τὰ ἐσημείωσε διὰ τοῦ ὀβελοῦ ὡς μὴ γνήσια.

[4] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 212-3.

[5] Ὁ ἀριθμὸς τῶν γραφῶν τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν 24 βιβλίων τῆς *Ἰλιάδος* δίδεται ὑπὸ τοῦ T. W. Allen, Hom. *Il* I (1931) 202· εἶναι τὸ πέμπτον τῶν γραφῶν τοῦ Ζηνοδότου καὶ τὸ δέκατον τῶν τοῦ Ἀριστάρχου, αὐτόθι 199-201.

Διαφυλάττει τὸ ἡμέτερον Σχόλιον τὴν ἑρμηνείαν του; Ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὅλοι οἱ κίνδυνοι τοὺς ὁποίους περικλείει ἡ παράδοσις, δυνάμεθα μόνον νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι καταφατική, πιθανότης ὅμως ἀποδείξεως αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει.

Ἀλλὰ τότε διατί ὁ Ἀριστοφάνης ἤγειρε τὸ πρόβλημα; Προεβλήθη ἡ γνώμη,[1] ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τῶν *Ἀργοναυτικῶν* του (IV στ. 1781 *ἀσπασίως ἀκτὰς Παγασηΐδας εἰσαπέβητε*) εἶχεν ἤδη ἐσκεμμένως ὑπαινιχθῆ τὸν στ. ψ 296, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸ μορφωμένον ἀκροατήριόν του τὴν πεποίθησίν του ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐτελείωνε τὴν *Ὀδύσσειάν* εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον.[2] Οὐδεμία ὅμως ὁμοιότης ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν στίχων πέραν τῶν τριῶν ἀρχικῶν των συλλαβῶν.[3] Εἰς τόσον σκοτεινὸς ὑπαινιγμὸς θὰ ἐγίνετο ἀντιληπτός, μόνον ἐὰν οἱ εἰδήμονες τῆς γενεᾶς του ἐγνώριζον ἤδη ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς ἦτο τὸ «τέλος» τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος εἴτε ἐξ ἀντιγράφων τῆς *Ὀδυσσείας*, τὰ ὁποῖα ἐπερατοῦντο ἐκεῖ, εἴτε ἐκ συζητήσεων φιλολόγων ἀσχολουμένων μὲ τὸν Ὅμηρον. Τὸ κείμενον τῶν *Ἀργοναυτικῶν* κατ' οὐδένα τρόπον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε σχηματίσει αὐτὴν τὴν γνώμην καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχεν ἐπηρεασθῆ ὑπ' αὐτοῦ. Ἂν καὶ ἀπίθανον, δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ συνήντησε ὁ Ἀριστοφάνης κατὰ τύχην καλὰ ἀντίγραφα τῆς Ὀδυσσείας περατούμενα εἰς τὸν στ. ψ 296, ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα ἐντυπωσίασαν αὐτὸν τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε νὰ ἐσημείωσε τὸν ἐν λόγῳ στίχον εἰς τὴν ἰδικήν του ἔκδοσιν ὡς τὸ *πέρας* τοῦ ποιήματος. Ἠδύνατο ἄρά γε νὰ πιστεύῃ ὅτι πρότασις ἀρχίζουσα διὰ τοῦ *οἱ μὲν ἔπειτα* ἀπετέλει τὴν ἁρμόζουσαν κατακλεῖδα μεγάλου ποιήματος; Θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ταύτην ἠκολούθει μία τοὐλάχιστον ἀντιθετικὴ πρότασις ἀρχομένη διὰ τοῦ *αὐτὰρ ἢ δέ*, ἡ ὁποία θὰ ἐξωβελίσθη ὅτε προσετέθη[4] ἡ μακροτέρα παραλλαγὴ ἡ διατηρηθεῖσα εἰς ὅλα τὰ διασωθέντα χειρόγραφα, *αὐτὰρ Τηλέμαχος κτλ.* Ἀλλ' εἴτε εἶχε ὁ Ἀριστοφάνης γραπτὴν μαρτυρίαν ὑπ' ὄψιν του εἴτε ὄχι, ἡ ὑπόθεσίς του ὅτι τὸ σημεῖον αὐτὸ

Publications de Scriptorium IV (1960) 190 - 204. Περὶ τῶν συμβόλων, τὰ ὁποῖα εἰσήγαγε ὁ Ἀριστοφάνης βλέπε κατωτέρω, σελ. 214. Ὁ codex Harleianus (H, τοῦ ιγ' αἰ.) προσθέτει μετὰ τὸ *ἵκοντο* κῶλον καὶ παράγραφον (: —).

[1] Ἡ ἄποψις αὐτὴ διετυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ L. Adam, *Die aristotelische Theorie vom Epos nach ihrer Entwicklung bei Griechen und Römern* (1889) 92, ἐλάχιστα ὅμως ἔγινε γνωστή, ἕως ὅτου ὁ Eduard Meyer, *Herm.* 29 (1894) 478 κ.ἑ. πρῶτος ὑπερήσπισε αὐτήν, βλέπε H. Herter, Bursian 285.400, μετὰ βιβλιογραφίας· συμφωνῶ μὲ τὸν D. L. Page, *The Homeric Odyssey* (1955) 130, σημ. 1.

[2] Περὶ τοῦ Ἀπολλ. Ῥ. ὡς ἐπικοῦ καὶ ὁμηριστοῦ φιλολόγου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 174 κ.ἑ.

[3] Ὁ Ἀπολλ. Ῥ. πεντάκις ἀρχίζει ἑξάμετρον διὰ τοῦ *ἀσπασίως* καὶ ἴσως εἶχε κατὰ νοῦν τὸ ψ 296 γράφων Π 728 *ἀσπασίως . . . ὅρμον ἵκοντο*· τὸ ὁμηρικὸν ὑπόδειγμα τοῦ IV 1781 ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ ψ 238 *ἀσπάσιοι δ' ἐπέβαν γαίης*.

[4] Τοῦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ λύσιν τῶν γραμματικῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας συνεζήτησε ὁ P. Friedlaender, *Herm.* 64 (1929) 376. Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 137 κ.ἑ, τὰ περὶ τῆς παραδοσιακῆς διαιρέσεως εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρα βιβλία.

τῆς Ὀδυσσείας τοῦτο ποιοῦνται, «ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρουν τὸν στίχον αὐτὸν ὡς τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσείας». Ὀρθῶς ὁ Εὐστάθιος παρέφρασε τὸ ὡς ἄνω σχόλιον διὰ τοῦ *«περατοῦσι τὴν Ὀδύσσειαν»* καὶ προσέθεσε, διὰ νὰ καταστήσῃ αὐτὸ πλήρως σαφές, ὅτι «ἐθεώρουν τὸ ἑπόμενον τμῆμα μέχρι τέλους τῆς Ὀδυσσείας ὡς νόθον» *ἕως τέλους τοῦ βιβλίου* (δηλ. *τῆς Ὀδυσσείας*) *νοθεύοντες*. Ἀφοῦ ἐξέθετε σειρὰν ἀντιρρήσεων κατὰ τῆς γνώμης αὐτῆς, ὑπεδείκνυε ἐν τέλει ὅτι ἴσως οἱ δύο ἀρχαῖοι γραμματικοὶ εἶχον εἴπει ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ τέλος ὄχι *τῆς Ὀδυσσείας* ὡς βιβλίου, ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς κυρίας δράσεως. Ἡ σκέψις αὐτὴ ἀποκαλύπτει τὴν ἀμηχανίαν τοῦ Εὐσταθίου,[1] ὁ ὁποῖος σαφῶς ἐπίστευε ὅτι ἡ ἁπλῆ διατύπωσις τοῦ Σχολίου δὲν ἐπεδέχετο τοιαύτην ἑρμηνείαν· ἐν τούτοις, αὐτὴ ἐπεδοκιμάσθη κατ' ἐπανάληψιν προσφάτως.[2] Ὁ Ἀριστοφάνης κατεχώρησε μόνον περιθωριακὰ sigla,[3] ἔπειτα ὁ Ἀρίσταρχος εἰς τὸ *ὑπομνήματά* του ἡρμήνευσε τὰ *σημεῖα* τοῦ προκατόχου του καὶ δυνατὸν ἐπίσης νὰ ἔχῃ δημοσιεύσει μερικὰ σχόλια προερχόμενα ἐκ τῶν «διδασκαλιῶν» του· ἀλλὰ περικοπαὶ ἐξ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου θὰ παρήρχετο ἀκόμη πολὺς καιρὸς πρὶν φθάσουν εἰς τὰ μᾶλλον πτωχὰ μεσαιωνικὰ Σχόλια ἐπὶ τῆς *Ὀδυσσείας*. Δὲν ὑπάρχει κάτι παράλληλον[4] πρὸς αὐτὴν τὴν σημείωσιν τοῦ ψ 296. Δυνάμεθα νὰ θέσωμεν πολλὰ ἐρωτήματα: ἐσημείωσε πράγματι ὁ Ἀριστοφάνης τὸν στίχον δι' ἑνὸς τῶν συμβόλων του;[5] ἂν ναί, ἡρμήνευσεν ὁ Ἀρίσταρχος ὀρθῶς τοῦτον *ὡς τέλος ἢ πέρας;*

κορυφαῖοι τῶν τότε γραμματικῶν, εἰς τό . . . «ἀσπάσιοι - ἵκοντο» περατοῦσιν τὴν Ὀδύσσειαν, τὰ ἐφεξῆς ἕως τέλους τοῦ βιβλίου νοθεύοντες· οἱ δὲ τοιοῦτοι πολλὰ τῶν καιριωτάτων περικόπτουσιν . . . εἶποι δ' ἂν οὖν τις ὅτι Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης οἱ ρηθέντες οὐ τὸ βιβλίον τῆς Ὀδυσσείας, ἀλλὰ ἴσως τὰ καίρια ταύτης ἐνταῦθα συντετελέσθαι φασίν. Πρβλ. Εὐστ. σελ. 1393.57 (εἰς α 88 κ.ἑ.) *αὐτὴ (δηλ. ἡ μνηστηροφονία) γάρ ἐστι τὸ σκοπιμώτατον τέλος τῆς ποιήσεως ταύτης.* Γραμματικός τις, ὁ Εὐκλείδης, (L. Cohn, *RE* VI 1003.27) ἐν Σχολ. BT *A 5 ὅπερ ἐστὶ τέλος τῆς Ἰλιάδος*, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὸ *τέλος* ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν τοῦ σκοπός, ὡς ὁ Εὐστ., ἀλλ' ὁ Ἀριστ. Βυζ. καὶ ὁ Ἀρίσταρχ. λέγοντες *πέρας* ὑπενόουν «ὅριον».

[1] Ἀπηχεῖ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Εὐσταθίου· ἀλλὰ ὁ Wilamowitz, *Die Heimkehr des Odysseus* (1927) 72 κ.ἑ. ὑπέθεσε ὅτι εἶχε ὡς πηγὴν ὁ Εὐστάθιος «πλήρη σχόλια».

[2] Βλέπε ἰδίως E. Bethe «Odyssee-Probleme» 1. *τέλος τῆς Ὀδυσσείας*, *Herm.* 63 (1928) 81-85.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 207 κ.ἑ.

[4] Ὁ συμβατικὸς τύπος τῶν εἰς σπανίας περιπτώσεις ἐκτενεστέρων χωρίων ἦτο : *Ζηνόδοτος ἠθέτηκεν ἀπὸ τούτου τοῦ στίχου τὰ λοιπά.* Σχολ. A *Σ* 483 - 608 (ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως). Ὁ Ἀρίσταρχος ἠθέτησε ὀλίγους μόνον στίχους τῆς *ὁπλοποιίας*. Σχολ. ψ 310-43 *ἠθέτησεν Ἀρίσταρχος τοὺς τρεῖς καὶ τριάκοντα* (οὐ καλῶς QV, καλῶς Vind. 133). Σχολ. MV ω 1-204 *Ἀρίσταρχος ἀθετεῖ τὴν Νέκυιαν*, μετὰ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀντεπιχειρημάτων. Οὕτω, ἐνῶ ἐδέχθη τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ ψ 296 ὡς τοῦ «ὁρίου» τοῦ ποιήματος, ἐν τούτοις συνέχισε νὰ ἀθετῇ ἐπὶ μέρους χωρία τῶν ἑπομένων στίχων· ἑπομένως δὲν ἠθέτησε τοῦτο ἐν τῷ συνόλῳ του.

[5] Ἠδύνατο νὰ θέσῃ σημεῖόν τι ἀναγνώσεως, λ.χ τὴν *κορωνίδα*, μετὰ τὸ ψ 296 πρὸς δήλωσιν τέλους. Περὶ τῆς κορωνίδος βλέπε τοὺς πίνακας καὶ τὰ σχέδια ὑπὸ W. Lameere, *Les*

ἀπετέλει τὸ «τέλος» τῆς Ὀδυσσείας πρέπει νὰ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἠσθάνετο ἴσως πόσον μεγάλη ἦτο ἡ διαφορὰ τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ προηγουμένου τμήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῶν ἑπομένων 600 στίχων; Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἐδῶ ἔλαβε χώραν ἀλλαγή. Ἡ ποιητικὴ δύναμις, ἡ ὁποία αἰχμαλωτίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκροατοῦ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὰ βιβλία 21—23, ὅπου ἐξιστορεῖται ὁ ἀγὼν τοῦ τόξου, ὁ φόνος τῶν μνηστήρων καὶ ἡ συνάντησις τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῆς Πηνελόπης, ἐξαίφνης καταρρέει. Εἰς μίαν γοργὴν σειρὰν συντόμων σκηνῶν ἐστερημένων γλωσσικῆς δυνάμεως πᾶν θέμα, πᾶσα δρᾶσις ἄγεται ταχέως, προσέτι δὲ ἀνυπομόνως, εἰς εὐτυχὲς τέλος. Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν πράγματι τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξεπλάγη ἐκ τῆς κατωτερότητος τῆς ὅλης πλοκῆς τοῦ τμήματος τούτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐθεώρησεν ὡς ἀνάξιον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἐπιστροφῆς καὶ τῆς Ἐκδικήσεως. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόμενος εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια ὑπαινιγμὸς εἶχε τεραστίαν ἐπίδρασιν καὶ ἔγινε ὁμοθύμως δεκτὸς ὑπὸ τῶν συγχρόνων κριτικῶν πάσης κατευθύνσεως, τόσον τῶν ἑνωτικῶν, ὅσον καὶ τῶν ἀναλυτικῶν.[1] Ὡς ἔπραξε ὁ Ζηνόδοτος εἰς τὸ προοίμιον τῆς *Ἰλιάδος*,[2] οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὸ τέλος τῆς *Ὀδυσσείας*[3] του ἔθεσε μεγάλης σπουδαιότητος πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε ἀντικείμενον συνεχῶν διενέξεων μέχρι σήμερον.[4]

Οἱ λόγιοι ποιηταὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐδείκνυον, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, ἀξιοσημείωτον ἀγάπην διὰ τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον των διήγειρε τὴν δραστηριότητα τῶν γραμματικῶν. Ἀφοῦ, ὡς λέγεται, ὁ Ἀριστοφάνης ἔθεσε

[1] Αὐτοὶ βεβαίως ἐχρησιμοποίησαν τοῦτο κατὰ λίαν διαφόρους τρόπους.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 132.

[3] Περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 227. κ.ἑ.

[4] Ἐὰν ἐπισταμένως ἐξετάσωμεν τόσον τὸ ὕφος ὅσον καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου τέλους καταλαμβάνει ἡμᾶς ἔντονος ἀνάμνησις τοῦ ὕφους καὶ τοῦ στόχου ὃν ἐπεδίωκε τὸ πρῶτον βιβλίον. Ἡ ποιότης τῆς ποιήσεως εἶναι οὐσιωδῶς ἡ αὐτή : ὑστερεῖ κατὰ τὴν ῥώμην τῆς γλώσσης καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐνοράσεως, ἀποκαλύπτει ἀγχώδη συσσώρευσιν κινήτρων, ἡ ὁποία συντελεῖται ἠρεμώτερον ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ λόγῳ τῆς ἐκθέσεως, ἀλλὰ ταχύτερον εἰς τὸ ἐπέχον θέσιν κατακλεῖδος. Δὲν εἶναι προσθήκη εἰς ἤδη περαιωθὲν ποίημα, «συνέχεια» ἢ «ἐπίλογος», ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος τελικῶς συνέθεσε τὴν *Ὀδύσσειάν* μας καὶ διὰ τῶν ἠθελημένων ἀναφορῶν του ἀπὸ τοῦ 24ου εἰς τὸ 1ον βιβλίον κατεσκεύασε κάτι ὡσὰν ἀψῖδα ὑπεράνω τῆς ὅλης εὐρείας συνθέσεώς του, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε χρησιμοποιήσει ἀριθμὸν παλαιοτέρων ρωμαλέων ἐπικῶν ποιημάτων. Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ἐξαιρετικῶς εὐσυνείδητος ἐπανεξέτασις τοῦ Page 101 - 36 (βλέπε, ἀνωτέρω, σελ. 210, σημ. 1) δὲν μὲ ἔπεισε ὅτι τὸ ψ 297 κ.ἑ. εἶναι «μεταγενέστερον παράρτημα χαλαρῶς προσηρτημένον εἰς ποίημα ἤδη οὐσιαστικῶς ὁλοκληρωμένον»· εἰς τὰς σημειώσεις του ἀναφέρεται εἰς τὴν πρωϊμωτέραν λογοτεχνίαν. Τὴν γνώμην τοῦ Page συμμερίζεται ὁ G. S. Kirk, *The Songs of Homer* (1962) 248 κ.ἑ. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ *ω* πρὸς τὸ *α* συμφωνῶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πρὸς τὸν P. Von der Mühll, «Odyssee» *RE* Suppl. VII (1940) 764 κ.ἑ. Περὶ τῆς ὁμηρικῆς *εἰδωλοποιίας* βλέπε Excursus.

κριτικὸν *σημεῖον* εἰς Ἡσίοδ. *Θεογ.* 68,[1] πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐκδίδων τὸν Ἡσίοδον εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Ζηνόδοτον.[2] Εἴδομεν πῶς ἤγειρε εἰδικὸν πρόβλημα γνησιότητος εἰς τὴν Ὁμήρου *Ὀδύσσειαν*· καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τὸν Ἡσίοδον ἐξηκολούθησε τὴν συζήτησιν περὶ τῶν Ψευδο—Ἡσιοδείων, τὴν ὁποίαν προφανῶς εἶχε ἀρχίσει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος.[3] Ὁ Ἀριστοφάνης ἠρνεῖτο τὴν ἡσιόδειον καταγωγὴν τοῦ ἔργου *Χίρωνος Ὑποθῆκαι*,[4] ἠμφεσβήτει δὲ καὶ τὴν τῆς *Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους*, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζε ὁ Ἀπολλώνιος. Ἡ «Ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως» εἰς τὸ δέκατον ὄγδοον βιβλίον τῆς σωζομένης σήμερον *Ἰλιάδος*, τὴν ὁποίαν ὁ Ζηνόδοτος εἶχε ἀθετήσει,[5] ἦτο τὸ πρότυπον αὐτοῦ τοῦ μεταγενεστέρου ποιήματος. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς *Ἀσπίδος* οἱ πρῶτοι πεντήκοντα ἓξ στίχοι, οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν μητέρα τοῦ Ἡρακλέους Ἀλκμήνην, ἦσαν ἀπαράλλακτοι οἱ στίχοι τμήματος τοῦ τετάρτου βιβλίου τοῦ *Καταλόγου (γυναικῶν)*[6] καὶ «ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἀριστοφάνης ὑπωπτεύετο» ὅτι δὲν εἶχον ἡσιόδειον προέλευσιν.[7] Τοῦτο δεικνύει ὅτι εἶχε δικαιολογήσει τὴν ὑποψίαν του ἴσως εἰς τὸ συμπλήρωμά του εἰς τοὺς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου.[8] Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἀμφιβολίας του, ἡ *Ἀσπὶς* μετὰ τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων*, διετηρήθη εἰς πάντα τὰ ἀρχαῖα κείμενα τοῦ Ἡσιόδου,[9] ἀκριβῶς ὅπως ἐπέζησε τῆς ἐτυμηγορίας του καὶ τὸ τέλος τῆς *Ὀδυσσείας*.

Οὐδεμίαν ἔχομεν πληροφορίαν ὡς πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τῆς ὀρθογραφίας ἢ τῶν μεθόδων σημειώσεως ἐν τῷ περιθωρίῳ τῶν διαφόρων γραφῶν, ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν ἔχομεν ἀναφέρει ὅτι ἡ χρῆσις κριτικῶν σημείων ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ἐκτεταμένου ἐκδοτικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐφ' ὅσον ἡ παρουσία τοιούτων σημείων εἰς ὀλίγους λίαν πρωτίμους παπύρους δὲν ἔχει ἀποδειχθῆ,[10] δικαιούμεθα νὰ βλέπωμεν εἰς τὸν Ζηνόδο-

[1] Σχολ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* 68 *ἐπεσημήνατο*· τὸ Σχολ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* 126 εἶναι ἀνεπανορθώτως ἐφθαρμένον καὶ θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἀναμένωμεν νέαν ἔκδοσιν.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138. κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 172.

[4] Quintil. II, 15 (=Hes. test. 57 Jacoby) nam is primus (sc. Aristoph. Byz.) Ὑποθήκας . . . negavit esse huius poetae· πρβλ. Σχολ. Πινδ. *Παιᾶν.* VI 22.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.

[6] Ὁ *P. Oxy.* XXIII (1956) 2355 (= Hes. fr. P Merkelbach), ἐν τῷ ὁποίῳ πρὸ τῶν στ. 1 - 5 τῆς *Ἀσπ.* ὑπάρχουν τὰ τελευταῖα μόνον τμήματα ἐξ ἄλλων ἑξαμέτρων, ἴσως ἀνήκει εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ τετάρτου βιβλίου· βλέπε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκδόσεως Lobel.

[7] Ὑπόθ. Ἡσιοδ. *Ἀσπ.* 1 (=Hes. test. 52 Jac.) *τῆς Ἀσπίδος ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ τετάρτῳ Καταλόγῳ φέρεται μέχρι στίχων* $\overline{ο}$ *καὶ* $\overline{ς}$. *διὸ καὶ ὑπώπτευκεν Ἀριστοφάνης ὡς οὐκ οὖσαν αὐτὴν Ἡσιόδου, ἀλλ' ἑτέρου τινὸς τὴν Ὁμηρικὴν ἀσπίδα μιμήσασθαι προαιρουμένου.* Hes. *Scut.* ἔκδ. C. F. Russo (1950) 67, πρβλ. 36· J. Schwartz, *Ps-Hesiodeia* (1960) 458.

[8] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 158· πρβλ. Nauck 247 κ.ἑ.

[9] Hes. *Th.* ἔκδ. F. Jacoby, Προλεγ. σελ. 48 κ.ἑ.

[10] Ὁ Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», NGG 1949, 223 τείνει νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶναι εἶδος προαλεξανδρινῆς *σημειώσεως*.

τον τὸν εὑρετὴν τοῦ πρώτου κριτικοῦ συμβόλου, τοῦ *ὀβελοῦ*, ὁ ὁποῖος ἐσήμαινε πολὺ περισσότερα τῆς εἰσαγωγῆς ἁπλῆς τινος τεχνικῆς ἐπινοήσεως. Ὁ Ἀριστοφάνης φαίνεται ὅτι ἐβελτίωσεν ἔπειτα τὴν ὅλην ἐκδοτικὴν τεχνικὴν[1] διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κριτικῶν *σημείων*.[2] Διὰ τοῦ *ἀστερίσκου* ἐσημείωνε τοὺς στίχους τοὺς ἐπαναλαμβανομένους ἔκ τινος ἄλλης θέσεως ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὡς ἡ μᾶλλον προσήκουσα (Σχολ. *γ* 71–73 = *ι* 253–5),[3] διὰ τοῦ *σίγμα* καὶ τοῦ *ἀντίσιγμα* (Ↄ) δύο συνεχομένους στίχους ἔχοντας τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ δυναμένους ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀλληλομετατεθοῦν (ε 247 κ.ἑ., μετὰ Σχολ. πρβλ. Σχολ. Ἀριστφ. *Βάτρ.* 153).[4] Τὴν ἐκλογὴν καὶ κριτικὴν ἀπόφασιν ἄφηνεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἢ τὸν μέλλοντα ἐκδότην ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ζηνοδότου.[5]

Τὰ σημεῖα στίξεως, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, δὲν εἶναι ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ τοῦ ὅρου ἔννοιαν ἔργον τοῦ φιλολόγου, ἀλλὰ τοῦ γραφέως καὶ τοῦ διορθωτοῦ· ἡ στίξις καὶ ὁ τονισμὸς εἶναι συνεπῶς μέρος τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς γραφῆς. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐμνημονεύσαμεν δι' ὀλίγων τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς γραφῆς, τὰ βιβλία καὶ τὰς βιβλιοθήκας, δυνάμεθα τώρα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς αὐξούσης σημασίας τῆς στίξεως διὰ τὰ κριτικὰ κείμενα, ὡς καὶ περὶ τῆς γραφῆς τῶν τόνων. Ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν μετὰ προσοχῆς τὰ δύο αὐτὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δυστυχῶς εἶναι ἀναμεμιγμένα εἰς τὴν μόνην ἡμῶν φιλολογικὴν πηγὴν ἐπὶ τοῦ θέματος, τὸ κεφάλαιον 20 τῆς ὑπὸ τοῦ Ψευδο—Ἀρκαδίου ἐπιτομῆς τῆς *Καθολικῆς Προσῳδίας* τοῦ Ἡρωδιανοῦ. Αὐτὸ τὸ κεφάλαιον φέρει τὸν τίτλον *Περὶ τῆς τῶν τόνων εὑρέσεως κτλ.* μόνον εἰς ἓν παρισινὸν χειρόγραφον, τὸν Par. gr. 2102,[6] γραφὲν ὑπὸ τινος ἀνυπολήπτου πλαστογράφου τοῦ δεκάτου ἕκτου

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136, 207 κ.ἑ. καὶ σελ. 209, σημ. 5.

[2] Nauck 16 - 18.

[3] *Anecd. Parisin.* Schol. Il. I σελ. XLVII 29 Ἀριστοφάνης, κτλ. (κείμενον συγκεχυμένον).

[4] Ὁ Ἀρίσταρχος εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἐχρησιμοποίησε τὸ *ἀντίσιγμα* καὶ τὴν *στιγμήν*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 260.

[5] Τὸ *κεραύνιον*, ἀναφέρεται μόνον ἅπαξ ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς Σχολίοις, ὅτε ἡ Πηνελόπη ἀπέσπα δῶρα ἐκ τῶν μνηστήρων, *παρέλκετο* Σχολ. *σ* 282 ἀντὶ τοῦ *ἐφέλκετο*· εὐτελὲς τοῦτο, διὸ καὶ *κεραύνιον παρέθηκεν Ἀριστοφάνης*. Αὐτὸ ἴσως ἐσήμαινε ὅτι κατεδίκασε τὸν στίχον τοῦτον ἢ τὸ ὅλον χωρίον διὰ τὴν *εὐτέλειάν* του, («τὸ ἀγενές του»(;) πρβλ. Ἰσιδ. *Ἐτυμ.* I 21, 21 «ceraunium . . . quotiens multi versus improbantur» καὶ *Anecd. Roman.* Schol. Il I σελ. XLIII 27 Dind. (μᾶλλον ἀσαφές).

[6] Τὸ χειρόγραφον ἦτο γνωστὸν εἰς τὸν Montfaucon, *Palaeographica Graeca* (1708) 31, καὶ τὸ κείμενόν του ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον ὡς *Ἀρκαδίου Περὶ τόνων* e cod. Paris. primum ed. E.H. Barker, 1820 (ἀνετ. ὑπὸ Nauck, Aristoph. Byz. 72 κ.ἑ.)· ὁ K.E.A. Schmidt, *Beiträge zur Geschichte der Grammatik des Griechischen und Lateinischen* (1859, σελ. 571-601 «Die Erfindungen des Aristophanes v. B. und des Buch des Arkadios»), προέβαλε ἀποφασιστικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς πατρότητος τοῦ Ἀρκαδίου τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ [Ἀρκαδ.] *Ἐπιτομὴ τῆς καθολικῆς προσῳδίας Ἡρωδιανοῦ* rec. M. Schmidt (1860) ἐβασίζετο ἐπὶ περισσοτέρων καὶ καλυτέρων χειρογράφων (ἀνετυπώθη ὑπὸ A. Lentz. Herodian. *rell.* I. 1867 XXXVIII κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἠρνήθη ὅτι προέρχεται

αἰῶνος, τοῦ Ἰακώβου Διασσωρινοῦ. Αὐτὸς συνήνωσε τεμάχια πραγματειῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἐκ τοῦ Θεοδοσίου καὶ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα, προσθέσας τὸν ἀπατηλὸν τίτλον *Περί . . . εὑρέσεως κτλ.* καί τινας ἄλλας ἰδικάς του προτάσεις, ὡς δεικνύει ἡ σύγκρισις ἄλλων χειρογράφων τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Ψευδο—Ἀρκαδίου. Ἐνεφάνισε οὕτω τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον ὡς «ἐφευρέτην» τῆς ἑλληνικῆς στίξεως.[1] Πράγματι ὅμως, εἴδός τι στίξεως ἦτο ἀπαραίτητον ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν scriptionem continuam. Ὁ ἑξάμετρος στίχος, ἐπιγραφικὸν χάραγμα (graffito) τοῦ 700 περίπου π.Χ., ὁ εὑρεθεὶς εἰς τὴν Ἴσκιαν, εἶναι μέχρι στιγμῆς ἡ ἀρχαιοτέρα[2] γνωστὴ εἰς ἐμὲ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία φέρει σημεῖα στίξεως. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐκ τῶν φιλολογικῶν παπύρων, οἱ ὁποῖοι ὑπάρχουν εἰς τὴν διάθεσίν μας, οἱ χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., ἔχουν ἐνίοτε σημεῖα καὶ σύμβολα στίξεως. Ὁ πάπυρος τοῦ Τιμοθέου,[3] ἐπὶ παραδείγματι, ἔχει σχέδιόν τι ὁμοιάζον πρὸς πτηνὸν (κορωνίς;) καὶ ἄλλοι ἔχουν τὴν παράγραφον, μικρὰν γραμμὴν κάτωθεν τῶν πρώτων γραμμάτων τοῦ στίχου, εἰς τὸν ὁποῖον συμπίπτει τὸ τέλος τῆς περιόδου. Ὁ Ἰσοκράτης εἶχε ἤδη χρησιμοποιήσει τὸν τύπον *παραγραφή*.[4] Ὁ Ἀριστοτέλης διετύπωσε τὸ δίλημμα κατὰ πόσον θὰ ἔπρεπε νὰ θέσῃ τις τὸ σημεῖον στίξεως *(διαστίξαι)*[5] εἰς τὴν ἐναρκτήριον πρότασιν τοῦ Ἡρακλείτου μετὰ τὸ *ἐόντος* ἢ μετὰ τὸ *ἀεί*· ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὡς σημεῖον στίξεως καὶ τὴν *παράγραφον*.[6] Ὁ Ἀριστοφάνης, χωρὶς νὰ ἔχῃ «ἐφεύρει τὴν στίξιν», συνέχιζε μίαν μακρὰν παράδοσιν. Οὐδεμία ἀναφορὰ εἰς τὸν Ζηνόδοτον σώζεται, καὶ μόνον μία μαρτυρία εἰς τὰ ὁμηρικὰ Σχόλια (Σχολ. HQ *ν* 96), ἔνθα ὁ Ἀριστοφάνης κατηγορεῖται διὰ μίαν ἐσφαλμένην *στιγμὴν* εἰς *α* 72. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἀπό-

ἐκ τοῦ Ἡρωδιανοῦ). Ὁ L. Cohn ἀπέδειξε ὅτι ὁ Par. 2102 εἶχε γραφῆ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Διασσωρίνου *Philol. Abhandlungen f. Martin Hertz* (1888) 141 κ.ἑ. «Κριτικὸν» κείμενον τοῦ κεφαλαίου 20 ἐξετύπωσε ὁ Laum (κατωτέρω, σελ. 215, σημ. 4), ὁ ὁποῖος ὅμως δυστυχῶς ἀνέμειξε τὸ κείμενον τοῦ Par. gr. 2603 μετὰ τῆς παραποιήσεως τοῦ Διασσωρίνου ἐν 2102. Βλέπε καὶ τὴν ἑπομένην σημείωσιν.

[1] Αἱ ὀλίγαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν στίξιν φράσεις τῶν δύο παρισινῶν χειρογράφων ἐξετυπώθησαν κεχωρισμένως ὑπὸ τοῦ W. Lameere, *Les publications de Scriptorium* IV (1960) 91, ὁ ὁποῖος προσέθεσε καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν. Ἰδρβλ. τὴν εἰσέτι χρήσιμον ἐναίσιμον διατριβὴν τοῦ G. Fluck, *De Graecorum interpuctionibus* (Greifswald 1908) ἰδίως σελ. 4 κ.ἑ. περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 28, σημ. 2· ἀναφοραὶ εἰς χρονολογικὰς καὶ τεχνικὰς λεπτομερείας τῆς στίξεως δίδονται ὑπὸ τῆς δεσποινίδος Jeffery σελ. 50.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 122, σημ. 2· πρβλ. W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde* (1918) 60· *Das Buch bei den Griechen und Römern*, 80 κ.ἑ. καὶ 181· *Griechische Palaeographie* (1925) 173.

[4] Ἰσοκρ. *λόγ.* XV 59.

[5] *Ρητ.* III 5 σελ. 1407b 18 = *Vors.* 22 A4. Ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν ἔχομεν παράδειγμα *στιγμῆς* εἰς τοὺς πρωϊμωτάτους παπύρους.

[6] *Ρητ.* III 8 σελ. 1409a 21· περὶ τῆς *παραγράφου* ὡς μετρικοῦ σημείου βλέπε κατωτέρω, σελ. 222.

δειξιν, ὅτι ἔθετε στίξιν εἰς τὸ κείμενον· ἴσως δὲν ἐχρησιμοποίει περισσοτέρας τῶν δύο διαφορετικῶν τελειῶν, *τὴν τελείαν στιγμὴν* καὶ *τὴν ὑποστιγμήν*, ὡς ἔπραττε ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ[1] δύο αἰῶνας βραδύτερον. Τὸ περισσότερον ἐπεξειργασμένον σύστημα στίξεως τὸ τελικῶς ἀναπτυχθὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ Νικάνορος δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τῶν τόνων εἰς τοὺς παπύρους μας, θὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδεὶς τόνος ἀναγράφεται εἰς τοὺς πρώτους πτολεμαϊκοὺς παπύρους. Προφανῶς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθηταί του ἀνεγίνωσκον τὰ κείμενά των ἄνευ αὐτῶν. Κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα παρενετίθεντο συμπτωματικῶς προσῳδιακὰ σημεῖα,[2] καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέστησαν συχνότερα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ὁ πρῶτος γραμματικὸς τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται ὁ τονισμὸς (Σχολ. (*P*) *η* 317 *Ἀριστοφάνης περισπᾷ τὸ εἰδῇς*).[3] Οὕτω ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ ἄλλως ἀναξιόπιστος λογία παράδοσις ἐν Ψευδο—Ἀρκαδίῳ φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιοῦται. Ὁ Laum εἰς τὸ ἐριστικὸν βιβλίον του περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ τονισμοῦ,[4] εἰς τὸ ὁποῖον ἐπανεξήταζε καὶ συνέκρινε τὴν μαρτυρίαν τῶν ὁμηρικῶν παπύρων,[5] ὡς καὶ τὰς θεωρίας τῶν γραμματικῶν, κατέστησεν ἐντελῶς σαφὲς ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς τόνους οὐδεμία πληροφορία ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ Ἀριστοφάνους.

Τὸ «Περὶ τόνων» (De Accentibus) κεφάλαιον τῶν *Explanationes in Artem Donati* τοῦ Σεργίου παραθέτει μίαν μεμονωμένην παρατήρησιν τοῦ Ἐρατοσθένους: ἀναφέρει ὅτι οὗτος εἶχεν ἐξηγήσει τὴν προφορὰν τῆς περισπωμένης «ex parte priore acuta in gravem posteriorem (δηλ. flecti putavit)»,[6] ἐνῶ ἄλλοι διαφοροτρόπως ἐξήγουν αὐτήν. Ἀλλ' ἡ παράγραφος αὐτή, ὡς καὶ ὅλον τὸ κεφάλαιον, πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν προφερομένων τόνων, τὸ ὁποῖον πιθανῶς

[1] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 320.

[2] Schubart, *Das Buch* 81 κ.ἑ. καὶ 181.

[3] Βλέπε καὶ τὴν ἑπομένην σημείωσιν ἔνθα ὁ Laum 116 κ.ἑ. δίδει ὀλίγας μᾶλλον ἀβεβαίας παραπομπάς.

[4] B. Laum, «Das alexandrinische Akzentuationssystem», *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, 4. Erg. Bd. (ἐδημοσιεύθη τῷ 1928, ἐγράφη ὅμως πρὸ τοῦ 1914) 99-124 καὶ 452,1· πρβλ. E. Schwyzer, *Griech. Grammatik* (1939) 371 κ.ἑ. καὶ ἰδίως H. Erbse, «Beiträge zur Überlieferung der Iliascholien» *Zetemata* 24 (1960) 371-406.

[5] Περὶ τῶν τόνων εἰς τὰ κείμενα τῶν λυρικῶν βλέπε J. Giessler, *Prosodische Zeichen in den antiken Handschriften griechischer Lyriker*, Diss. Giessen 1923.

[6] *G. L.* ἔκδ. H. Keil IV (1864) 530.24· ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς τῆς πραγματείας ὀνομάζεται ἐν τοῖς χειρογράφοις Sergius (ἢ Seregius), ὄχι Servius, βλέπε Keil, Προλεγ. σελ. XLIX καὶ LIV. Φαίνεται ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ προέρχεται μέσῳ τοῦ Varro («Reliquorum de grammatica librorum fragmenta» ἀριθμ. 84 ἐν Varr. *De lingua Lat.* rec. Goetz-Schoell, 1910, σελ. 215.23) ἐκ τοῦ Τυραννίωνος, βλέπε C. Wendel, «Tyrannion», *RE* VII A (1948) 1816 καὶ 1818. Ἐξ ὅσων γνωρίζω, τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐρατοσθένους ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Knaack, *RE* VI 385 ὡς πιθανὸν τμῆμα τῶν *Γραμματικῶν* (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 193).

εἶχε συζητηθῆ εἰς μουσικά, ρητορικὰ καὶ μετρικὰ βιβλία ἐπὶ μακρόν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις «Ἐρατοσθένης» εἶναι ὀρθή, καὶ πάλιν τὸ χωρίον δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος προηγήθη τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν ἐπινόησιν καὶ χρῆσιν γραπτῶν σημείων εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν κειμένων. Μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἤτοι ὡς βοήθημα τοῦ ἀναγνώστου *πρὸς διαστολὴν τῆς ἀμφιβόλου λέξεως*, ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς οἱ τόνοι εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς δικαιούμεθα πράγματι νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ἀριστοφάνη ὡς τὸν πρῶτον τονίσαντα τὰ ὁμηρικὰ καὶ ἄλλα κείμενα. Ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ὁ πρῶτος στίξας ταῦτα, καὶ αὐτὴ ἡ διάκρισις δὲν θὰ ἔπρεπε πλέον νὰ παραβλέπεται.[1] Ὡς τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὰς ὁμηρικὰς μελέτας ὑπῆρξε βαρυσήμαντον, οὕτω καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσις λυρικῶν ποιημάτων[2] (περιλαμβανομένων καὶ τῶν λυρικῶν μερῶν τοῦ δράματος) ἐσημείωσεν ἐποχήν. Ὑπὸ τὸν ὅρον «λυρικὸς» ἐννοοῦμεν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ μέτρον. Μολονότι ὑποτίθεται ὅτι οἱ γραμματικοὶ κατενόουν τὰ σύμβολα ἢ τὴν γραφὴν διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδόθη καὶ μετεβιβάσθη ἡ κλασσικὴ μελοποιία ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἰωνικῆς καὶ ἀττικῆς περιόδου μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος, αὐτοὶ οἱ τόσον μόχθον δαπανήσαντες διὰ τὴν διάσωσιν τῆς φιλολογίας καὶ τῆς γλώσσης, οὐδὲν ἔπραξαν διὰ τὴν «μουσικήν», ἀλλ' ἄφησαν αὐτὴν νὰ ἀπολεσθῇ.[3] Εἰς τὰς ἱστορίας τῆς μουσικῆς, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, δὲν ἀναγράφεται, ὡς ὤφειλε, ἡ ἀδιαφορία αὐτή. Ἀσφαλῶς ὅμως οὗτοι δὲν δύνανται νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς κατηγορίας ὅτι ὑπῆρξαν συνυπεύθυνοι διὰ τὴν ὁλοσχερῆ ἀπώλειαν τῆς μουσικῆς σημειογραφίας. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἡ ἀρχικὴ ἑνότης λέξεων καὶ μουσικῆς ἤρχισε νὰ διασπᾶται καὶ ὅτι ὡρισμέναι ὁμάδες σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων ἐνδιεφέροντο μόνον διὰ τὴν γλῶσσαν, ὁσάκις ἐπραγματεύοντο περὶ τῆς παλαιᾶς ποιήσεως.[4] Προξενεῖ ἴσως λύπην ἀλλὰ εἶναι πλήρως κατανοητὸν ὅτι οἱ ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοὶ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά των.

Ὁ Ζηνόδοτος ἔκαμε τὰ πρῶτα βήματα διὰ τῆς ἐκδόσεως Πινδάρου καὶ Ἀνακρέοντος, ἴσως καὶ ἄλλων, μία δὲ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος προεκάλεσε ὀξεῖαν ἀπάντησιν τοῦ Ἀριστοφάνους.[5] Ὁ Καλλίμαχος εἰς τοὺς *Πίνακάς* του ἐμόχθησε διὰ νὰ ταξινομήσῃ τὰ διάφορα λυρικὰ ποιήματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε ἀνεκτίμητος προπαρασκευαστικὴ ἐργασία διὰ πάντα μέλλοντα ἐκδότην καὶ κριτικόν, ἰδίως διὰ τὸν Ἀριστοφάνη. Ὁ Ἐρατοσθένης συμφωνῶν πρὸς τὸν Χαμαιλέοντα ἀπέδωσε ἕνα ἀρχαϊκὸν ὕμνον εἰς ὡρισμένον

[1] Ἀκόμη καὶ ὁ Laum καὶ ὁ Schwyzer εἶναι ἀνακριβεῖς ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ.

[2] Nauck σελ. 60-62.

[3] Βλέπε Isobel Henderson, «Ancient Greek Music», *New Oxford History of Music* I (1957) 336 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63 περὶ τοῦ Ἱππίου καὶ σελ. 90 περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· βλέπε προσέτι Ἀριστοξένου fr. 92, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 2 (1945), Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157, αὐτόθι 7 (1953), Χαμαιλέοντος fr. 28/29, αὐτόθι 9 (1957).

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 κ.ἑ.

συγγραφέα καὶ ἓν λυρικὸν ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου εἰς εἰδικὴν κατηγορίαν.[1] Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος φαίνεται ὅτι εἶχε ἀφιερώσει ἓν βιβλίον εἰς τὸν Ἀρχίλοχον εἰς τὸ ὁποῖον ἔδιδε νέαν ἐξήγησιν τῆς φράσεως *ἀχνυμένη σκυτάλη*.[2] Περὶ τῆς ἰδίας φράσεως, ἡ ὁποία ἀνῆκε εἰς ἐπῳδικὸν καὶ ὄχι λυρικὸν ποίημα, ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε ὁλόκληρον πραγματείαν.[3] Αὐτὴ φαίνεται ὅτι περιεῖχε πολεμικὴν κατὰ τοῦ Δικαιάρχου περὶ τὴν σημασίαν λέξεώς τινος εἰς τὸ λυρικὸν κείμενον τοῦ Ἀλκαίου.[4] Ὡς βλέπομεν, ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε τὴν τύχην νὰ εὕρῃ ἀρκετοὺς προδρόμους εἰς τὸ λυρικὸν πεδίον· αὐτὸς ὅμως εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μείζονος εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς βάθος ἐργασίας του ἐδέσποσε εἰς τὸ μέλλον.

Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὅλη ἡ μὴ-ἐπικὴ καὶ μὴ-δραματικὴ ποίησις ἐκαλεῖτο συνήθως λυρική. Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι θεωρητικοὶ καὶ ἐκδόται διέκρινον μεταξὺ ἐλεγειακῶν καὶ ἰαμβικῶν ποιημάτων ἀφ' ἑνὸς καὶ μελικῶν ποιημάτων ἀφ' ἑτέρου. Τὰ κατὰ στίχον ἢ δίστιχα ποιήματα δακτυλικοῦ ἢ ἰαμβικοῦ ρυθμοῦ ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐστηρῶς συντεταγμένων καὶ ρεόντων «στίχων» ἐθεωροῦντο ὡς ἰδιαίτερα εἴδη *ἐπῶν*, ἀπαγγελλομένη δηλαδὴ ποίησις ὡς τὰ ἑξάμετρα ἐπικὰ ποιήματα καὶ οἱ ὕμνοι, οἱ δὲ δημιουργοί των ἀπεκαλοῦντο *ἐλεγειοποιοὶ* ἢ *ἰαμβοποιοί*.[5] Μολονότι ὑπῆρχον ἐνίοτε προανακρούσματα ἐνοργάνου μουσικῆς καὶ ἐμβόλιμα μέλη, ἡ ἀπαγγελία τῆς ἐλεγείας καὶ τοῦ ἰάμβου ἦτο δημηγορικὴ ἢ ἴσως μελοδραματικὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ᾆσμα τὸ ὁποῖον ἀπῄτει συνοδείαν ὀργάνου. Οἱ πρὸς μουσικὴν ᾀδόμενοι στίχοι καὶ πολὺ συχνὰ οἱ πρὸς χορὸν καὶ συντεθειμένοι ἐκ ποικίλων καὶ κατὰ τὸν ρυθμὸν καὶ κατὰ τὸ μῆκος στοιχείων ἐκαλοῦντο *μελικὴ ἢ λυρικὴ ποίησις*. Μετὰ τὴν πληροφορίαν, ὅτι οἱ γραμματικοὶ συνεκέντρωσαν τὴν προσοχὴν των ἐπὶ τοῦ κειμένου καὶ ἄφησαν τὴν μουσικὴν νὰ ἀπολεσθῇ, προκαλεῖ κατάπληξιν τὸ ὅτι ἡ σταθερὰ αὐτὴ διάκρισις ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς σχέσεως κειμένου καὶ μουσικῆς. Ἡ μετρικὴ ἐν τούτοις μορφὴ παρέμεινε καὶ αὐτὴ ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τὸ κατ' ἐξοχὴν διακρῖνον τὸ λυρικὸν κείμενον ἀπὸ παντὸς ἄλλου. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν τὸ λυρικὸν ποίημα ἦτο *μέλος*, ὁ ποιητὴς *μελοποιός*, ἤτοι δημιουργὸς ᾀσμάτων,[6] ἢ *μελικὸς* (δηλ. ποιητὴς) καὶ τὸ ὅλον εἶδος *μελικὴ ποίησις*· αὐτοὺς τοὺς κανονικοὺς ὅρους διετήρησαν μεταγενέστεραι πραγματεῖαι περὶ ποιητικῆς θεωρίας καὶ διαιρέσεως τῆς ποιήσεως.[7] Ὅσάκις ὅμως ἀναφέρονται ἐκδόσεις κειμένων ὡς καὶ κατάλογοι

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 193. [2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 171.

[3] Nauck σελ. 274 *Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ Περὶ τῆς ἀχνυμένης σκυτάλης συγγράμματι.*

[4] Δικαιαρχ. fr. 99 Wehrli, *Schule des Aristoteles* I (1944). Περὶ τοῦ Ἀλκαίου fr. 359 L.-P. = fr. 103 D. βλέπε κατωτέρω, σελ. 221.

[5] Πρβλ. Λυσανίου (ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους;) *Περὶ ἰαμβοποιῶν* ἀνωτέρω, σελ. 182, σημ. 4.

[6] Ἀριστφ. *Βάτρ.* 1250, Πλάτ. *Ἴων* 533 E καὶ ἀλλαχοῦ, Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953), [Ἀριστλ.] *Πρ.* 920 a 11.

[7] H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike* (1936) 7 κ.ἑ. «Der Name der Lyrik»· περὶ τῶν ἐννέα ποιητῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 245 κ.ἑ.

τῶν «δημιουργῶν» τοιούτων ποιημάτων, οἱ ποιήσαντες αὐτὰς ἀποκαλοῦνται *λυρικοί*. *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν* ἐτιτλοφόρησε ὁ Δίδυμος τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἔγραψε ἐπὶ Αὐγούστου, βάσει ἐρεύνης τῆς ὅλης ἑλληνιστικῆς περιόδου. Οἱ κύριοι ποιηταὶ ἀνεφέροντο πάντοτε ὡς οἱ *ἐννέα λυρικοί*, ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐφεξῆς τὸ ἔργον αὐτῶν ἤρχισε νὰ ὀνομάζεται λυρικὴ ποίησις, τοὐτέστιν, «ποίησις ᾀδομένη τῇ συνοδείᾳ λύρας» (δεδομένου ὅτι ἡ λύρα ὑπῆρξε ἐποχήν τινα τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ὀργάνων συνοδείας). Οἱ λατῖνοι συγγραφεῖς ἐχρησιμοποίουν κατὰ καιροὺς τὸν ὅρον «melicus», ὡς ἔπραττεν ὁ Κικέρων, ὅταν ἐδανείζετο ἐκ τῶν ἑλληνικῶν θεωρητικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ τὸ «lyricus» κατέστη ὁ συνήθης λατινικὸς ὅρος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ βραδύτερον. Ὁ Ὁράτος ἐλπίζει νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν «lyrici vates» (ὄχι τῶν «melici»)· ὁ Ὀβίδιος λέγει πάντοτε «lyricus», ὁμοίως καὶ ὁ Κοϊντιλιανός, ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Σενέκας. Ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς λατίνους θεωρητικοὺς τὸ «melicus» ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ «lyricus» καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα κατέστησαν ἐν συνεχείᾳ καθαρῶς μουσικοὶ ὅροι. Ἡ νεωτέρα χρῆσις τοῦ ὅρου «λυρικός», ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὁποίου ἠρχίσαμεν αὐτὴν τὴν παράγραφον, προέρχεται ἐκ τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, ἐπειδὴ ὁ Κοϊντιλιανὸς ἀλλὰ καὶ ὁ Ὀβίδιος καὶ ὁ Ὁράτιος ἦσαν ἐκ τῶν προσφιλεστέρων συγγραφέων τῶν χρόνων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τῆς ἐπισκοπήσεως ἀποτολμῶ νὰ ὑποδείξω ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοφάνους ἦτο ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὁρολογίας. Τόσον ὁ Ἴστρος[1] ὁ Καλλιμάχειος, ὅσον καὶ ὁ ποιητὴς Εὐφορίων,[2] ὁ ὁποῖος ἦτο κατά τινα ἔτη πρεσβύτερός του, ἔδωσαν εἰς τὰ βιβλία των τὸν τίτλον «*Περὶ μελοποιῶν*». Μετὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους φαίνεται ὅτι οὐδεὶς πλέον τοιοῦτος τίτλος ἀπαντᾷ. Ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν ὅλην ταξινόμησιν τῶν λυρικῶν ποιημάτων καθώριζον αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἐκδότου καὶ ὄχι οἱαδήποτε παλαιοτέρα παράδοσις τῆς ποιητικῆς θεωρίας ἢ τῆς καλλιτεχνικῆς πράξεως. Οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου ἦσαν τὸ μόνον ἔργον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀριστοφάνης ἠδύνατο νὰ οἰκοδομήσῃ. Ἐδείκνυον τοὐλάχιστον τὸν τρόπον διατάξεως τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ποιημάτων κατὰ διαφόρους κατηγορίας καὶ ὑποδιαιρέσεις.[3] Τοιοῦτον γενικὸν σύστημα οὐδέποτε ὑπῆρξε. Οἱ συγγραφεῖς ἀπετέλουν ἀντικείμενον κεχωρισμένων πραγματειῶν ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς τῶν ποιημάτων των.

Ὁ Πίνδαρος[4] εἶναι ὁ μόνος μεγάλος λυρικὸς ποιητὴς τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, τέσσαρα πλήρη βιβλία (τὰ *Ἐπινίκια*), διεσώθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν κατὰ τοὺς

[1] *FGrHist* 334 F56, ἐν βιογραφικὸν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Φρύνιδος.

[2] Εὐφορ. fr. 58 Scheidweiler, περὶ τῶν μυθικῶν ἐφευρετῶν τῆς *σύριγγος*.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 155 κ.ἑ.· περὶ νεωτέρου τινὸς σφάλματος σχετικῶς πρὸς δῆθεν «πλατωνικὴν» διαίρεσιν βλέπε Excursus εἰς τὴν σελ. 88. Ὀνόματα χορικῶν ᾀσμάτων ἁπαντοῦν ἐν Πλάτ. *Νόμ.* 700 CD (ἀνωτέρω, σελ. 88, σημ. 7).

[4] Πρβλ. J. Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* (1952) 35 - 50 «L'édition d'Aristophane de Byzance».

μεταγενέστερους ἀρχαίους καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους. Ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ποιημάτων μέγας ἀριθμὸς παραθέσεων καὶ προσφάτως ἀνακαλυφθέντων παπυρικῶν ἀποσπασμάτων εὑρίσκονται τώρα εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν[1] καὶ πολλαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὰ Σχόλια συμπληρώνουν ὅσα περὶ αὐτῶν γνωρίζομεν. Μία ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων σχετικῶν μαρτυριῶν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἰς τὴν διάταξιν τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς προμετωπὶς τῶν *Ἐπινικίων* ἀνεγράφετο ἡ φράσις *Ἄριστον μὲν ὕδωρ (προτέτακται ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ συντάξαντος τὰ Πινδαρικά).*[2] Ἡ λέξις *συντάττειν* ἐπιβεβαιώνει ὅτι δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ πρῶτος συλλέκτης τῶν πινδαρικῶν ποιημάτων, ἀλλ' ὅτι ἔθεσεν αὐτὰ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν. Κάτι παρόμοιον ἴσως ἐλέγετο εἰς τὸν προσφάτως δημοσιευθέντα *Βίον τοῦ Πινδάρου*, ἂν δεχθῶμεν ὡς ἀσφαλῆ τὴν προσθήκην: *δ]ιῄρηται δὲ αὐτ[ο]ῦ τ[ὰ ποιήματα ὑπ' Ἀριστοφάν]ους εἰς βιβλία ιξ̄.* Τὰ ἐπινίκια ἄσματα διῃροῦντο εἰς τέσσαρα βιβλία ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς τέσσαρας τόπους τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων, τὴν Ὀλυμπίαν, τοὺς Δελφούς, τὸν Ἰσθμὸν καὶ τὴν Νεμέαν, βάσει ἀρχῆς ἡ ὁποία τὸ πρῶτον ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου,[3] ὄχι ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ Σιμωνίδου καὶ τοῦ Βακχυλίδου. Οἱ *Ἐπίνικοι* ἦσαν ἡ τελικὴ ὁμὰς δεκαεπτὰ βιβλίων: *γέγραφε δὲ βιβλία ἑπτακαίδεκα· ὕμνους, παιᾶνας, διθυράμβων β', προσοδίων β', παρθενίων β', φέρεται δὲ καὶ γ' ὃ ἐπιγράφεται κεχωρισμένων (-μένον Snell) παρθενίων, ὑπορχημάτων β', ἐγκώμια, θρήνους, ἐπινίκων δ'.*[4] Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ ἄσματα τῶν ἓξ πρώτων βιβλίων ἀνήκουν εἰς τὴν θρησκευτικὴν σφαῖραν, ἐνῶ τὰ τῶν τελευταίων ἓξ εἰς τὴν κοσμικήν. Ἀμφιβολίαι εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψουν διὰ τὰ πέντε μεσαῖα βιβλία τῶν *ὑπορχημάτων καὶ τῶν παρθενίων.*[5] Τὸ σχῆμα ἐν τῷ συνόλῳ του ἀντιστοιχεῖ κατὰ προσέγγισιν εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς μελικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐχωρίζετο εἰς τὰ ποιήματα τὰ ἀναφερόμενα *εἰς θεοὺς* καὶ τὰ ἀναφερόμενα *εἰς ἀνθρώπους*, μετὰ τὰ ὁποῖα ἠκολούθει μία τρίτη μικτὴ ὁμάς. Αὐτὸ τὸ εἶδος κατατάξεως ἐτηρήθη ἄριστα εἰς τὴν *Χρηστομάθειαν* τοῦ Πρόκλου[6] καὶ πιθανῶς ἐλήφθη ἐκ τοῦ *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν* βιβλίου τοῦ Διδύμου. Εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τοῦτο δὲν στηρίζεται κάπως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ταξινόμησιν τῶν πινδαρικῶν ποιημάτων. Ὁ Wilamowitz[7] ἔλεγε κάποτε ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος *ὁ εἰδογράφος* ἦτο ὁ ἐπιτυχὴς

[1] Πίνδ. ἔκδ. B. Snell II[3] (1964)

[2] Σχολ. Πινδ. I (1903) *Ὀλ.* ἔκδ. Drachmann σελ. 7.

[3] Ἀνωτέρω, σελ. 154.

[4] Σχόλ. Πινδ. I σελ. 3, 6 (Vita Ambrosiana), πρβλ. σελ. 6.3 (Vita Thomana) καὶ Soutδ. λ. *Πίνδαρος*. *P. Oxy.* XXVI (1961) ἀριθμ. 2438, II 35 κ.ἑ. μετὰ τῶν συμπληρώσεων καὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. Lobel.

[5] Ἡ ἀκολουθία εἶναι ἐν μέρει διάφορος ἐν *P. Oxy.* 2438 (τελευταῖα ἔτη τοῦ δευτέρου ἢ τρίτου αἰῶνος π.Χ.) ἀλλὰ προτεινομένη τις συμπλήρωσις *ὕμ]νων* μεταξὺ *ἐγκώμια* καὶ *ὑπορχήματα* εἶναι λίαν ἀπίθανος.

[6] Πρόκλ. ἐν Φωτ. *Βιβλ.* 319 b 33 κ.ἑ. Bekker.

[7] Wilamowitz, *Pindaros* (1922) 108· δυστυχῶς τὴν εἰκασίαν του ἀπεδέχθη ὁ H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike* (1936) 19.

δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ σχήματος. Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὁ ἀποκαλούμενος εἰδογράφος (= ταξινομητής),[1] ἀνέλαβε ὑπηρεσίαν ὡς διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη (μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Καλλίμαχον καὶ ἄλλους συνεφώνει περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου Πυθιονίκου τοῦ Πινδάρου). Ἀλλὰ τί ἀκριβῶς σημαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ διφορουμένη λέξις *εἶδος* ἐξηγεῖ κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα σφάλμα ἓν μοναδικὸν χωρίον τῶν *Ἐτυμολογικῶν*:[2] Ὁ Ἀπολλώνιος κατένειμε τὰ λυρικὰ ποιήματα διηρημένα κατὰ τὰ «μουσικὰ» αὐτῶν εἴδη, τὸ δωρικόν, τὸ φρυγικόν, τὸ λυδικὸν κ.ο.κ. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ ὑποδηλοῦσα *τὰ εἴδη διὰ πασῶν ἢ τὰς ἁρμονίας* ἀνασκευάζει πλήρως τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος εἶχεν ἐπινοήσει φιλολογικὴν ταξινόμησιν βάσει τῆς διαφορᾶς τῶν περιεχομένων. Δὲν ἔπαυσε συνεπῶς νὰ ὑφίσταται ἀκόμη ἡ πιθανότης, ὅτι δημιουργὸς αὐτῆς ἦτο ὁ Ἀριστοφάνης.

Ἐλάχισται παραπομπαὶ εἰς τὸ περὶ λυρικῶν ποιητῶν κείμενον τοῦ Ἀριστοφάνους ἔχουν φθάσει μέχρις ἡμῶν· διότι, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὁμήρου, τὸ ἁπλοῦν κείμενόν του μετὰ κριτικῶν σημείων ἐξετοπίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου. Ὀλίγαι παρατηρήσεις περὶ τῆς προσῳδίας εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀριστοφάνη, οὐδεμία ὅμως περὶ διαλέκτου ἢ ὀρθογραφίας. Οὐδὲ κἂν γνωρίζομεν πόσους λυρικοὺς ποιητὰς ἐξέδωσεν ὁ Ἀριστοφάνης. Ὁ Πίνδαρος ἦτο βεβαίως εἷς ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν μοναδικὴν παραπομπὴν τῶν Σχολίων εἰς τὰ Ἐπινίκια[3] δυνάμεθα τώρα νὰ προσθέσωμεν τρεῖς διαφόρους γραφάς του εἰς τὰς ἐν τῇ ᾠᾷ σημειώσεις τοῦ μεγάλου παπύρου τῶν *Παιάνων* (P.Oxy. 841) II 75 *(ἐν δέ, καὶ ὄχι ἓν δέ)*, VI 89 *(ὅσσα, καὶ ὄχι ὅσα)*, καὶ VI 181 (ἀκατάληπτον). Εἰς τὸ μέγα Παρθένιον τοῦ Ἀλκμᾶνος ὁ πάπυρος τοῦ Λούβρου σημειώνει εἰς τὸ περιθώριον τὸ ἔναντι τῆς στήλης I, 32 (=PMG σελ. 6 Page) τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους *Ἀΐδας* (ὄχι *Ἄϊδας*). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐν στήλῃ III, 27 (=PMG σελ. 6) τὸ *Ἀρι* [εἰς τὴν γραφὴν νᾶι (ἀντὶ τοῦ *νᾶϊ*) σημαίνει Ἀριστοφάνης, ὄχι Ἀρίσταρχος, ἐφ' ὅσον προτείνεται, ὡς αἱ ἄλλαι ἀριστοφάνειοι γραφαί, διὰ λόγους προσῳδίας. Ἡ παράθεσις τῶν στίχων 64 κ.ἑ. τοῦ Παρ-

[1] Περὶ τοῦ ἐν παπύρῳ καταλόγου τῶν βιβλιοθηκαρίων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 3. Σχόλ. Πίνδ. *Πυθ.* II inscr. (II σελ. 31 Drachmann) *ἔνιοι Πυθικήν, ὡς Ἀπολλώνιος ὁ εἰδογράφος.*

[2] Et. gen. B = Et. M. σελ. 295.52 λ. *εἰδογράφος· Ἀπολλών(νιος) εἰδογράφος, ἐπειδὴ εὐφυὴς ὢν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τὰ εἴδη τοῖς εἴδεσι ἐπένειμεν. τὰς γὰρ δοκούσας τῶν ᾠδῶν* (; Syllburg: *εἰδῶν* codd.) *Δώριον μέλος ἔχειν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνῆγε, καὶ Φρυγίας καὶ Λυδίας, μιξολυδιστὶ καὶ ἰαστί.* Ὡς πρὸς τὰ *διὰ πασῶν εἴδη* βλέπε *Musici Scriptores Graeci*, ἔκδ. C. von Ian (1895) 308 κ.ἑ. καὶ *passim*. Ὁ A. Böckh διετύπωσε τελείως ὀρθά : «Appollonius . . . carmina secundum genera harmoniae, Dorium, Phrygium etc. . . . distinxit et consociavit». Pindari *Opera* II I (1819) XXXI. Δὲν θὰ ἐρωτήσωμεν τίνι τρόπῳ ὁ *εἰδογράφος* ἠδυνήθη νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐν λόγῳ διάκρισιν, ἂν εἶχε ἤδη ἀπολεσθῇ ἡ μουσικὴ σημειογραφία, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 216.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 223.

θενίου[1] διὰ τὴν σημασίαν τοῦ *ἀμύνασθαι* δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς *Λέξεις* αὐτοῦ. Τὸ ἐν *P.Oxy.* 2390, fr. 50, 7 ἀρχίζει μὲ τὸ ὄνομα *Ἀριστοφαν*[, ἀλλ' εἶναι ἀβέβαιον ἂν τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀνήκῃ εἰς σχόλιόν τι περὶ Ἀλκμᾶνος, ὡς προφανῶς τὰ ἄλλα τεσσαράκοντα ἐννέα ἀποσπάσματα. Γνωρίζομεν κατὰ τύχην ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὑπερήσπισε παραδοσιακήν τινα γραφὴν εἰς τὸν Ἀνακρέοντα ἀντικρούων τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασίαν τοῦ Ζηνοδότου·[2] ἀλλ' ἡ φράσις τοῦ Αἰλιανοῦ *ἀντιλέγει κατὰ κράτος*, ὑποδηλοῖ μᾶλλον ἄρθρον τι τῶν *Λέξεων* ἐπὶ τοῦ *κερόεις—ἐρόεις* εἴτε ἓν χωρίον μᾶλλον σχετικὸν πρὸς τὴν «κερασφόρον ἔλαφον» εἰς τὸ *Περὶ ζῴων*, παρὰ ἔκδοσίν τινα κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ Περὶ μέτρων ἐγχειρίδιον[3] τοῦ Ἡφαιστίωνος λέγεται ὅτι ἡ στροφὴ τοῦ πρώτου ποιήματος τοῦ Ἀνακρέοντος εἶχε διαιρεθῆ εἰς ὀκτὼ κῶλα *κατὰ τὴν νῦν ἔκδοσιν*, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστάρχου. Ἀλλ' ἠδύνατο νὰ διαιρεθῇ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, *εἴς τε τριάδα καὶ πεντάδα*. Ὁ Th. Bergk[4] πειστικῶς ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ φράσις «παροῦσα ἔκδοσις» ὑπονοεῖ τὴν ὕπαρξιν ἄλλης τινὸς προγενεστέρας ἐκδόσεως ἐχούσης ἀνόμοια *κῶλα*, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰ μὴ μόνον ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους. Πράγματι εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν μετρικῶν *σημείων* ὁ Ἡφαιστίων[5] ἀντιπαρέθετε τὴν ἀριστοφάνειον ἔκδοσιν τοῦ Ἀλκαίου πρὸς *τὴν νῦν τὴν ἀριστάρχειον*. Οὕτω, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπεμελήθη ἐκδόσεως τοῦ Ἀνακρέοντος εἶναι πολὺ πιθανόν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐπεμελήθη ἐκδόσεως τοῦ Ἀλκαίου: Εἰς τὴν πραγματείαν του περὶ τῆς *ἀχνυμένης σκυτάλης*[6] γίνεται μνεία διαφόρου τινὸς γραφῆς *(χέλυς ἀντὶ λέπας)* εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἰδικῆς του ἐκδόσεως τοῦ Ἀλκαίου.

Τὰ λυρικὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοφάνους διέφερον ἀπὸ ὅλα τὰ προγενέστερα, διότι εἶχον νέον τι εὐδιάκριτον γνώρισμα· δὲν ἦσαν γεγραμμένα εἰς συνεχεῖς σειρὰς ὡς τὰ τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ διηροῦντο εἰς βραχύτερα μετρικὰ *κῶλα*. Οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς διαιρέσεως ἢ μὴ τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰς κῶλα πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ποιηταὶ ὅμως τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλιτᾶ καὶ ἰδίως ὁ κύκλος τοῦ Καλλιμάχου ἐχρησιμοποίουν τὰ «μέλη» παλαιῶν λυρικῶν στροφῶν διὰ *νέα ἀπαγγελλόμενα ποιήματα κατὰ στίχον*.[7] Τοῦτο προϋποθέτει κάποιαν συναίσθησιν ὅτι ὑπῆρχον μεμονωμένα κῶλα εἰς τὸ κείμενον τῆς ἀρχαίας λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ εἰς αὐτὸ ἐπίσης τὸ πεδίον οἱ ποιηταὶ διήνοιξαν τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς φιλολόγους, ὡς συνέβη τόσον συχνὰ κατὰ

[1] Σχολ. L *E* 266 (Εὐστ. 546.29) = Nauck σελ. 213, fr. inc. sed. 61.
[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 καὶ 216.
[3] Ἡφαιστ. ἔκδ. M. Consbruch (1906) 68.18 κ.ἑ.
[4] Ἀνακρ. ἔκδ. Th. Bergk (1835) 26.
[5] Ἡφαιστ. 74.12.
[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217, σημ. 4.
[7] Πρβλ. P. Maas, *Greek Metre*, translated by H. Lloyd-Jones (1962) § 15· περὶ τῶν λυρικῶν μέτρων τοῦ Καλλιμάχου βλέπε Call. II σελ. 135. Index: «metrica» καὶ τὰς μετρικὰς σημειώσεις εἰς τὰ fr. 201 καὶ 202.

τὸν τρίτον αἰῶνα π.Χ. Ὁ Ἀριστοφάνης παρετήρησεν ὡσαύτως τὴν ἐπανάληψιν ὡρισμένων ἑνοτήτων τῶν μετρικῶν αὐτῶν μονάδων καὶ ἐσημείωσε τὴν ἔναρξιν τῶν ἀντιστοιχούντων μερῶν διὰ *παραγράφου*.[1] Ἡ λέξις *στροφή*, χρησιμοποιουμένη διὰ τὰ ἀντίστοιχα αὐτὰ μέρη, ἦτο προφανῶς παραδοσιακός τις μουσικὸς ὅρος. Ἡ Σαπφώ, ὁ Ἀλκαῖος καὶ ὁ Ἀνακρέων συνέθεσαν «μονοστροφικὰ» ᾄσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἡ αὐτὴ στροφή, ἀποτελουμένη ἐκ σταθεροῦ ἀριθμοῦ *κώλων*, ἐπανελαμβάνετο ὅσον συχνὰ ἐπεθύμει ὁ ποιητής. Τὸ τέλος τῆς τελευταίας στροφῆς ἐσημειώνετο διὰ *κορωνίδος*. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίει τὸν *ἀστερίσκον* ἀντὶ τῆς *κορωνίδος*, εἰς ἃς περιπτώσεις ἠκολούθει ποίημα ἄλλου μέτρου. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀντιληπτὸν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσιν τοῦ Ἀλκαίου.[2] Ἡ δευτέρα κυρία μορφὴ ᾄσματος εἶναι ἡ «τριαδική»: μία στροφή, συχνὰ λίαν περιπεπλεγμένη καὶ μία ἀντιστοιχοῦσα πρὸς αὐτὴν *ἀντίστροφος* ἀκολουθεῖται ὑπὸ τρίτου μέρους διαφόρου κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὸ μῆκος τῶν δύο ἀντιστοίχων μερῶν, τῆς ἐπῳδοῦ. Ἡ τριὰς δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ, ὡς συμβαίνει εἰς τὸν Πίνδαρον καὶ ἐνωρίτερον, ἀλλὰ εἰς μικροτέραν κλίμακα, ὡς πιστεύω, εἰς *Παρθένια* τοῦ Ἀλκμᾶνος.[3] Τὸ τέλος ἑκάστης τῶν δύο ἀντιστοίχων στροφῶν σημειώνεται διὰ παραγράφου καὶ τὸ τέλος ἑκάστης ἐπῳδοῦ διὰ τῆς κορωνίδος, ἡ ὁποία ἀντικατεστάθη εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος διὰ τοῦ ἀστερίσκου. Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος συμφωνεῖ γενικῶς μὲ τὴν πρακτικὴν τῶν παπύρων.[4] Οἱ *Πέρσαι* τοῦ Τιμοθέου[5] καὶ τὰ ἀποκαλούμενα *Σκόλια* τῆς Ἐλεφαντίνης[6] εἶναι ἐν τούτοις γεγραμμένα ὡς πεζὰ κείμενα δεδομένου ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν τέταρτον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος. Ἀλλὰ ὁ πάπυρος τοῦ Ἀλκμᾶνος τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. (*P. Oxy.* 2387) δεικνύει τὸ κείμενον διηρημένον εἰς βραχέα *κῶλα* καὶ ἑκάστη τριαδικὴ ἑνότης ὑποδιαιρεῖται διὰ δύο παραγράφων καὶ μιᾶς κορωνίδος. Ὁ συχνὰ ἀναφερόμενος μεγάλος πάπυρος τῶν *Παιάνων* τοῦ Πινδάρου (*P. Oxy.* 841) εἶναι λαμπρὸν δεῖγμα τῆς ἐκδοτικῆς τεχνικῆς, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ Ἀριστοφάνης, τοῦτο δὲ ἰσχύει εἰς μικρότερον ὅμως βαθμὸν καὶ διὰ τοὺς παπύρους τοῦ Βακχυλίδου. Οἱ πάπυροι[7] φυσικὰ δὲν παρουσιάζουν σχολαστικὴν συνέπειαν καὶ ὁ ἀστερίσκος κατέστη σχετικῶς σπάνιος σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ ἡ τελικὴ ἐπῳδὸς τοῦ *Παιᾶνος* V ἔχει ἐπισημανθῆ διὰ κορωνίδος καὶ ὀβελοῦ καὶ

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 214.

[2] Ἡφαιστ. σελ. 74.11 κ.ἑ. *ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀλκαίου ἰδίως κατὰ μὲν τὴν Ἀριστοφάνειον ἔκδοσιν ἀστερίσκος ἐπὶ ἑτερομετρίας ἐτίθετο μόνης.*

[3] Ὁ E. Lobel, *P. Oxy.* XXIV (1957) 8 θεωρεῖ αὐτὰς ὡς μονοστρόφους συνθέσεις.

[4] Ἡφαιστ. σελ. 74· 1 κ.ἑ.

[5] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 214.

[6] Βλέπε W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde* (1918) 59 (Zur metrischen Gliederung) καὶ *Das Buch* 86 καὶ 181 κ.ἑ. μετὰ πολλῶν παραπομπῶν καὶ ἰδίως μετὰ τῶν πανομοιοτύπων ἐν *Papyri Graecae Berolinenses* (1911) πίν. 1 καὶ 3.

[7] Πρβλ. Snell, Bacchyl. praefat. σελ. 13+.

ἡ ἀρχὴ τοῦ *Παιᾶνος* VI δι' ἑνὸς «ἰδιαιτέρου σημείου», τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀστερίσκος.[1]

Ὅταν ὁ Ἀριστοφάνης ἐδοκίμασε νὰ καθορίσῃ τὰ μετρικῶς ἀντίστοιχα μέρη, ἀνεκάλυψε εἰς τὸν Πίνδαρον *Ὀλ.* II 27 μεταξὺ *φιλεῖ δέ μιν Παλλὰς αἰεὶ καὶ καὶ Ζεὺς πατὴρ* τὴν τολμηρὰν παρεμβολὴν τῶν λέξεων *φιλέοντι Μοῖσαι*, αἵτινες ἦσαν ἄνευ ἀνταποκρίσεως εἰς τὰς ἄλλας στροφάς: Σχολ. (A) *τὸ κῶλον τοῦτο ἀθετεῖ Ἀριστοφάνης: περιττεύειν γὰρ αὐτό φησιν πρὸς <τὰς> ἀντιστρόφους.*[2] Κατεδίκασε τὴν προφανῆ ταύτην παρεμβολὴν δι' ἑνὸς ὀβελοῦ εἰς τὸ περιθώριον, αὐτὴ ὅμως παρέμεινεν[3] εἰς τὸ κείμενον τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων, ἕως ὅτου ὁ εὐσυνείδητος μετρικὸς Δημήτριος ὁ Τρικλίνιος παρέλειψε αὐτὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος.[4] Μόνον ἅπαξ εἰς τὰ ἡμέτερα μετρικὰ σχόλια εἰς τὸν Πίνδαρον παρέμεινεν ἡ ἀνταπόκρισις ἀπαρατήρητος, συγκεκριμένως εἰς *Ὀλ.* XIV, καὶ ἅπαξ τρεῖς ἀντίστοιχοι στροφαὶ ἐλήφθησαν ἄνευ ἀναγνωρίσεως τῆς τριαδικῆς διαρθρώσεως *Ὀλ.* V. Αὐτὰ τὰ σπανιώτατα λάθη πρέπει νὰ εἶχον ἤδη γίνει ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ διεφυλάχθησαν πιστῶς ὑπὸ τῶν διαδόχων του.

Ὁ Ἀριστοφάνης ἐθεωρεῖτο πάντοτε κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα ὡς ὁ πρῶτος εὑρετὴς τοῦ *κωλίζειν*. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἀντιπαραθέτων τὰ *κῶλα* τῶν λυρικῶν ποιητῶν (Πινδάρου, Σιμωνίδου) πρὸς τὰ τοῦ ἐντέχνου πεζοῦ λόγου, λέγει: *κῶλα δέ με δέξαι λέγειν οὐχ οἷς Ἀριστοφάνης ἢ τῶν ἄλλων τις μετρικῶν διεκόσμησε τὰς ᾠδάς, ἀλλ' οἷς . . . ῥητόρων παῖδες τὰς περιόδους διαιροῦσι καὶ τὰ Σιμωνίδεια ταῦτα· γέγραπται δὲ κατὰ τὰς διαστολὰς οὐχ ὧν Ἀριστοφάνης ἢ ἄλλος τις κατεσκεύασε κώλων ἀλλ' ὧν ὁ πεζὸς λόγος ἀπαιτεῖ.*[5] Ἡ κωλομετρία του ἀντεγράφετο κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα καὶ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν μετά τινων τυχαίων τροποποιήσεων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Τρικλινίου.

Αὐτὴ ὑπέστη θεμελιώδη ἀλλαγήν, μόνον ὅταν ὁ A. Böckh[6] ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ στροφὴ ἀπαρτίζεται ἐξ ἀριθμοῦ τινος μετρικῶν *περιόδων*, τῶν ὁποίων τὸ τέλος σημειώνεται διὰ «παύσεως» καὶ ὅτι αἱ περίοδοι συνίστανται συνήθως ἐκ πολλῶν κώλων, ἐνίοτε δὲ καὶ μόνον ἐξ ἑνός. Ἡ παρουσία μιᾶς παύσεως σημαίνει ὅτι αἱ ἀντίστοιχοι συλλαβαὶ τῶν στροφῶν πρέπει ἀπαρεγκλίτως νὰ συμπίπτουν μετὰ τέλους λέξεως ἐπιτρεπομένης ὅμως τῆς χασμωδίας καὶ τῆς ἀδιαφόρου (syllaba anceps) συλλαβῆς. Οὐδὲν τοιοῦτον ἐξωτερικὸν διακριτικὸν σημεῖον ὑπάρχει διὰ

[1] Βλέπε *P. Oxy.* V σελ. 14· Πίνδ. ἔκδ. Snell II[3] (1964) σελ. 24 καὶ αὐτόθι σελ. 56 = *P. Oxy.* 2441 (*Παιᾶν.* XIV/XV)· πρβλ. τὸν ἀστερίσκον ἐν Βακχ. μετὰ τὴν ᾠδ. VI καὶ τὴν ᾠδ. VII.

[2] Ἐν τοῖς Σχολ. BEQ παρελείφθη τὸ ὄνομα τοῦ γραμματικοῦ ὡς συμβαίνει τόσον συχνὰ εἰς τὰ Ὁμ. Σχόλια, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208.

[3] Πρβλ. τὰς γενικὰς παρατηρήσεις, ἀνωτέρω, σελ. 207.

[4] Irigoin, *Histoire du texte* 346.

[5] Διον. Ἁλ. *περὶ συνθ. ὀνομ.* 22, σελ. 102.1 κ.ἑ. καὶ 26, σελ. 140, 18 κ.ἑ. Us.-Rad.

[6] «De metris Pindari libri tres» ἐν Pindari *Opera* I 2 (1811) 1-340.

τὰ «μέλη» τῆς περιόδου, τὰ κῶλα· διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν στοιχείων καὶ τοῦ μήκους αὐτῶν ἀπαιτεῖται μετρικὴ ἀνάλυσις.

Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς κωλομετρίας τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος[1] δύναται ἀκόμη νὰ εἶναι ἐπιβοηθητικόν, ὡς εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν *σημείων*. Τὸ κῶλον ὁρίζεται ὡς μετρικὴ μονὰς «περιέχουσα ὀλιγωτέρας τῶν τριῶν ἀκαταλήκτων διποδιῶν *(συζυγιῶν)*». Ἡ πρακτικὴ τῶν παπύρων συμφωνεῖ γενικῶς πρὸς αὐτὴν τὴν θεωρίαν. Ὁ ἐν Λούβρῳ ἀποκείμενος πάπυρος τῶν *Παρθενίων* τοῦ Ἀλκμᾶνος (fr. 1 Page = fr. 1 D.[2]) δεικνύει τὴν στροφὴν γεγραμμένην εἰς δεκατέσσαρα κῶλα. Εἰς αὐτὴν τὴν λίαν ἁπλῆν καὶ σαφῆ δομὴν ἕκαστον κῶλον περιέχει μόνον ἓν ρυθμικὸν στοιχεῖον, τροχαίους ἢ ἐνοπλίους ἢ δακτύλους, ἅτινα εἶναι ἅπαντα γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Ἀρχιλόχου. Οὐδεμία ἄλλη διαίρεσις δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ· ἡ σύγχρονος κωλομετρία δύναται μόνον νὰ δηλώσῃ ὅτι τὰ κῶλα 1—10 εἶναι πράγματι δέκα περίοδοι κεχωρισμέναι διὰ τέλους λέξεως, χασμωδίας ἢ ἀδιαφόρου συλλαβῆς (syllaba anceps), ἐνῶ τὰ δύο κῶλα 11—12 εἶναι μέρη μιᾶς περιόδου, ὡς καὶ τὰ κῶλα 13—14.[2] Πλεῖσται στροφαὶ τοῦ Βακχυλίδου ἔχουν ὡσαύτως ἁπλῆν σχετικῶς δομήν. Οὕτω ἡ κωλομετρία τῶν παπύρων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ὡς καὶ ἄλλων δύναται νὰ τηρηθῇ μὲ ἀσημάντους μόνον ἀλλαγὰς εἰς τὰς ἡμετέρας ἐκδόσεις.[3] Ἓν τυπικὸν παράδειγμα, ὅπου ἡ διόρθωσις καθίσταται ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παραμέλησις τῆς χασμωδίας εἰς τὸν πάπυρον Bacchyl. c.x 15—16 *Νίκας ἕκατι ἄνθεσιν* καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δὶς εἰς τὴν δευτέραν τριάδα, 33 κ.ἑ. καὶ 43 κ.ἑ., ἔνθα δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ μετὰ βεβαιότητος τὸ ἀκριβὲς τέλος μιᾶς περιόδου. Εἰς τὰς περιπλόκους καὶ μακρὰς στροφὰς τοῦ Πινδάρου ὁ σύγχρονος ἐκδότης ὀφείλει νὰ τροποποιήσῃ τὰ ἀρχαῖα ἢ βυζαντινὰ κῶλα συχνότερον.[4] Ἐξ ἄλλου, σχεδὸν πάν-

[1] Ἡφαιστ. σελ. 63.2 Consbr. (*Περὶ ποιημάτων* I 1) *τὸ δὲ ἔλαττον ὂν τριῶν συζυγιῶν . . . καλεῖται κῶλον*· πρβλ. F. Leo, «Die beiden metrischen Systeme des Altertums». *Herm.* 24 (1889) 292.1· Irigoin, *Histoire du texte* 45 κ.ἑ. καὶ ἰδίως «Les Scholies métriques de Pindare», *Bibliothèque de l'École des Hautes Études* 310 (1958) 17—34. «La colometrie Alexandrine». Ἡ περιγραφὴ τῶν μετρικῶν σχημάτων ἑκάστου κώλου εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τοῦ Πινδάρου βασίζεται ἐπὶ ἑνὸς συμπιλήματος τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ.· κριτικὸν κείμενον τῶν ἀρχαίων μετρικῶν Σχολίων ἐξετύπωσε ὁ Irigoin σελ. 131—77.

[2] Οἱ στίχοι 12 (τὸ δεύτερον τροχαϊκὸν δίμετρον) καὶ 14 (τὸ δεύτερον δακτυλικὸν δίμετρον) πρέπει νὰ γραφοῦν «κατ' εἴσθεσιν» (πιὸ μέσα)· διὰ τῆς ἁπλῆς αὐτῆς διευθετήσεως ὁ ἀναγνώστης δύναται ἀμέσως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς προθέσεις τοῦ ἐκδότου καὶ νὰ σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῆς μετρικῆς δομῆς. Εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν διατὶ οἱ ἐκδόται χάνουν τόσον συχνὰ αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν.

[3] Ἡ ἀπόλυτος σχεδὸν συμφωνία δύο παπύρων τῆς ᾠδ. 17 τοῦ Βακχ. ἀπέδειξε τὴν ὕπαρξιν καλῶς ἑδραιωμένης ἀρχαίας παραδόσεως κωλομετρίας· βλέπε Snell, praef. σελ. 15+ κ.ἑ. 35+ κ.ἑ., κείμενον σελ. 57, καὶ περὶ κωλομετρίας γενικῶς σελ. 31+.

[4] Ὁ Böckh δὲν ἐτεμάχιζε τὰς περιόδους του εἰς κῶλα ἐν τῇ μεγάλῃ εἰς τέταρτον ἐκδόσει του τοῦ 1811, ἀλλ' οἱ μετ' αὐτὸν ἐκδόται (ἐξαιρέσει τοῦ A. Turyn 1948) προσεπάθησαν νὰ τὸ πράξουν· φυσικῷ τῷ λόγῳ συχνὰ παρουσιάζουν παραλλαγὰς καὶ μεταξύ των καὶ μὲ

τοτε ὑπάρχουν ἀρκετὰ κριτήρια διὰ τὴν διάκρισιν τῶν περιόδων, δεδομένου ὅτι αἱ τριάδες ἐπαναλαμβάνονται πολὺ συχνά. Εἰς τὰ κατὰ στροφὰς λυρικὰ μέρη τοῦ δράματος, ἔνθα συνήθως μία μόνον ἀντιστροφὴ ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν στροφήν, τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα τοῦ τέλους τῆς περιόδου συνήθως λείπουν.[1]

Τὸ μακροσκελὲς τοῦτο τμῆμα περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐκάλυψε εὐρεῖαν χρονικὴν περίοδον· δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ καινοτομίαι του εἰς τὸ πεδίον αὐτὸ «ἄφησαν ἐποχήν». Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Τὰ διαλογικὰ μέρη αὐτῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ἦσαν πάντοτε γεγραμμένα εἰς χωριστὰς «σειράς», εἰς *στίχους* ἴσου μήκους, συνήθως τριμέτρους, ἐνίοτε δὲ τετραμέτρους, ὡς οἱ ἑξάμετροι τῶν ἐπικῶν. Οὐδεὶς ὅμως πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους εἶχε, φαίνεται, διαιρέσει τὰ χορικὰ τῶν δραμάτων εἰς μετρικὰς μονάδας ποικίλλοντος μήκους καὶ ρυθμοῦ. Τὸ πρόβλημα εἶναι μέχρι ποίου σημείου ἡ κωλομετρία αὐτοῦ διετηρήθη εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα.

Ἂν ἐξετάσωμεν πρῶτον τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν, βλέπομεν ὅτι εἰς τὸν ἄριστον κώδικα τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸν Venetus, εἰς τὸ τέλος τῶν *Νεφελῶν* ὑπάρχει ἡ σημείωσις: *κεκώλισται ἐκ τῶν Ἡλιοδώρου*.[2] Ὁ Ἡλιόδωρος, μετρικὸς τῶν μέσων τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ., διετήρησε τὰς ἀρχὰς τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως ὡς ἔπραξεν ὁ σύγχρονος ἀλλὰ νεώτερος αὐτοῦ Ἡφαιστίων,[3] εἶχε ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν του διάφορα *ἀντίγραφα* τῶν κωμῳδιῶν· ἐφήρμοσε ἀνεπτυγμένον σύστημα κωλομετρικῶν σημείων[4] καὶ εἰς τὴν *ἔκδοσίν* του συνώδευσε τὸ κείμενον διὰ συνεχοῦς μετρικοῦ σχολιασμοῦ. Συνεπείᾳ τούτου εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὰς λεπτομερείας τῆς κωλομετρίας τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὸ κείμενον τῶν σκηνικῶν ποιητῶν, ὡς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν διὰ τὸ κείμενον τοῦ Πινδάρου· καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς χαρακτηρίζον γενικῶς τὴν κατάστασιν. Ὑπῆρχε καθ' ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας εἰς τὸν τομέα τοῦ δράματος συνεχὴς καὶ ζωηρὰ φιλολογικὴ δραστηριότης, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα δυσδιάκριτα βήματα ἔγιναν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα τῶν *Ἐπινικίων*. Περὶ τῆς κωλομετρίας τῶν παπύρων καὶ τῶν ἀναποφεύκτων προσαρμογῶν βλέπε Snell, Pind II[3] σελ. 17, 26, 73, 88.

[1] Περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν περιόδων τοῦ Πινδάρου καὶ περὶ τῶν δυσκολιῶν τῶν συναφῶν πρὸς τὰ χορικὰ μέρη τοῦ δράματος βλέπε. P. Maas, *Greek Metre* (1962) § 66.

[2] Πρβλ. τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα μετὰ τὴν *Εἰρήνην* : *κεκώλισται πρὸς τὰ Ἡλιοδώρου*. P. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane et ses commentateurs* (1919) 179. Πρβλ. 138 κ.ἑ. περὶ τοῦ Ἡλιοδώρου, σελ. 25-47 περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδίως τῆς κωλομετρίας αὐτοῦ 35 κ.ἑ. Τὴν ἀκριβοδικαίαν κριτικὴν τοῦ σπανίου αὐτοῦ βιβλίου (γραφέντος τῷ 1914) βλέπε P. Geissler, *Gnom.* 2 (1926) 213 κ.ἑ.

[3] F. Leo, *Herm.* 24 (1889) 284.

[4] O. Hense, *RE* VIII (1913) 31 κ.ἑ.· ἡ *διπλῆ* εἰσήχθη πρὸς δήλωσιν τῆς ἀντιστοιχίας τῆς ἀντιστροφῆς ἐνῶ τοὺς λυρικοὺς στίχους ἐχώριζε ἀπὸ τοῦ διαλόγου ἡ *εἴσθεσις*, «ἡ γραφὴ αὐτῶν ἐσώτερον πρὸς τὰ δεξιά»· ὁ *ἀστερίσκος* δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον.

Ἔχομεν περιγράψει κατὰ ποῖον τρόπον αἱ προηγούμεναι γενεαὶ τῶν φιλολόγων προσεπάθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς δυσκολίας γλώσσης καὶ θέματος τῆς ἀττικῆς κωμῳδίας.[1] Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος εἶχε ἀναμφιβόλως ἐπηρεασθῆ ἐκ τοῦ περὶ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας ἔργου τῶν διδασκάλων του Εὐφρονίου καὶ Ἐρατοσθένους, ἐπιβεβαιοῦται δὲ ἰδιαιτέρως ὅτι ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης μαθητὴς τοῦ κωμικοῦ συγγραφέως Μάχωνος,[2] παρὰ τοῦ ὁποίου νέος ἔτι ἔμαθε «τὰ μέρη τῆς κωμῳδίας». Τὰ Σχόλια εἰς τὰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς καὶ τὰ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ Πίνδαρον, διασώζουν ὀλίγας ἀναφορὰς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον.[3] Καὶ μόνον αὐταὶ ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποκαλύψουν τὰς κυρίας γραμμὰς τῆς ἐπὶ τῶν κειμένων κριτικῆς του. Διώρθωσε *(μεταγράψας)*[4] ἐφθαρμένον κύριον ὄνομα ἐν *Θεσμ.* 162 *(Ἀλκαῖος ἀντὶ Ἀχαιός)*· ἐσημείωσεν συνεχομένους ἀντιμεταθετοὺς στίχους διὰ τῶν ἰδίων *σημείων* ὡς καὶ εἰς τὴν ἰδικήν του ἔκδοσιν τῆς *Ὀδυσσείας* (*Βατρ.* 152 κ.ἑ.)·[5] ἀντελήφθη ὅτι μετὰ τὸν στ. 1342 τῶν *Ὀρνίθων* ὑπάρχει κενόν τι *(διάλειμμα)*, μολονότι ἡ ἀδεξία συμπλήρωσις *(πλήρωμα)* ἡ ἀποδιδόμενη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν Σχολίων δυσκόλως δύναται νὰ εἶναι ἰδικόν του ἔργον.[6] Ἀτυχῶς τὸ ὄνομά του οὐδέποτε ἀπαντᾷ εἰς τὰ Σχόλια, ὁσάκις αὐτὰ ἐξηγοῦν τὴν διανομὴν τῶν ὁμιλούντων προσώπων, ἐν τούτοις θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναμένωμεν ὅτι ὡς διδάσκαλος τῆς ἐκδοτικῆς τεχνικῆς ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὁμιλητῶν εἰς τοὺς διαλόγους τῆς σκηνικῆς ποιήσεως. Εἰς τοὺς ἀρχαίους παπύρους καὶ τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δηλοῦται συνήθως διὰ παραγράφου καὶ διπλῆς στιγμῆς, βραδύτερον διὰ συντετμημένων ὀνομάτων, συμφώνως ἴσως πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου παράδοσιν.[7] Ἐν τούτοις οὐδεὶς ἐκ τῶν μεγάλων γραμματικῶν εἶχε δώσει, ὡς φαίνεται, μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς ἐνδείξεις αὐτὰς καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς μᾶλλον ἐκνευριστικῆς ἀσταθείας ὅλων τῶν ἡμετέρων χειρογράφων.

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 142 κ.ἑ., 190 - 193.

[2] Βλέπε Ἀθήν. XIV 664 A *ὁ γραμματικὸς Ἀριστοφάνης ἐσπούδασε συσχολάσαι αὐτῷ νέος ὢν* καὶ VI 241 F *διδάσκαλος γενόμενος τῶν κατὰ κωμῳδίαν μερῶν Ἀριστοφάνους τοῦ γραμματικοῦ*. Βλέπε Machon, «The fragments» ἔκδ. ὑπὸ A.S.F. Gow, *Cambridge Classical Texts and Commentaries* I (1965) 6, κ.ἑ.

[3] Nauck σελ. 63 - 66.

[4] Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν προτίθεμαι νὰ θεωρήσω τὸ *μεταγράψας* ὡς σφάλμα τῶν Σχολιαστῶν εἰς Ἀριστφ. *Θεσμ.* 162 καὶ νὰ ὑποθέσω ὅτι πηγὴ τῆς ὀρθῆς γραφῆς τοῦ Ἀριστοφάνους ἦτο καλύτερον χειρόγραφον, ὡς πράττει ὁ Pasquali, *Storia* 199.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213· πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 28 (1956) 275.

[6] Πρβλ. M. Haupt, *Opuscula* III 2 (1876), καὶ Coulon ἐν τῇ ἐκδόσει του (1928) αὐτόθι. Δύναταί τις ἐπιπροσθέτως νὰ συγκρίνῃ τὰς συντόμους παρατηρήσεις ἐν Σχολ. *Νεφ.* 958, *Θεσμ.* 917, *Βατρ.* 1206.

[7] J.C.B. Love, «The Manuscript Evidence for changes of Speaker in Aristophanes», *University of London Institute of Classical Studies Bulletin* ἀριθμ. 9 (1962).

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε οἱαδήποτε *ὑπομνήματα* περὶ ἐπικῆς ἢ λυρικῆς ποιήσεως· οὔτε ἄλλωστε περὶ τῶν σκηνικῶν ποιητῶν ἔγραψε οἱονδήποτε ὑπόμνημα. Ἑρμηνεῖαι τινὲς κωμικῶν ἢ τραγικῶν ἐκφράσεων ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὸν δυνατὸν νὰ εἶναι μέρος τῶν *Λέξεών*[1] του ἢ νὰ διεσώθησαν εἰς τὰ *ὑπομνήματα* τοῦ μαθητοῦ του Καλλιστράτου.[2] Ἀσφαλῶς ὅμως ἔγραψεν εἰσαγωγὰς εἰς μεμονωμένα θεατρικὰ ἔργα, ἴσως εἰς ὅλα τὰς περιφήμους *ὑποθέσεις* του, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἔργον του περὶ τῆς τραγῳδίας.[3]

Πλὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ εἰκασία καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὅτι ἐδημοσίευσε κείμενα καὶ τῶν ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας, τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Εὐπολίδος, ὡς ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ πρὸ αὐτοῦ ὁ Λυκόφρων,[4] οὐδεὶς ὅμως ὑπέθεσεν ὅτι προέβη εἰς ἔκδοσιν τοῦ προσφιλοῦς του Μενάνδρου.

Ὅτι ἐθαύμαζε τὸν Μένανδρον μαρτυρεῖται καλῶς. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἐκ τῶν φιλολόγων ποιητῶν, ἐν τούτοις ἐκ τοῦ ἀπεριορίστου ἐνθουσιασμοῦ του διὰ τὸν Μένανδρον ἐνεπνεύσθη τὴν σύνθεσιν ὀλίγων κωμικῶν τριμέτρων πρὸς τιμήν του,[5] μεταγενέστερον δὲ ἐπίγραμμα ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἐτοποθέτει αὐτὸν δεύτερον μόνον μετὰ τὸν Ὅμηρον.[6] Μία περιπατητικὴ προφανῶς θεωρία ὥριζε τὴν κωμῳδίαν ὡς «μίμησιν τῆς ζωῆς».[7] Ὑπαινισσόμενος τοῦτο καὶ εὐφυῶς ἀντιστρέφων τὸν ὁρισμὸν ὁ Ἀριστοφάνης ἠρώτα «ἂν ὁ κωμικὸς ποιητὴς Μένανδρος ἐμιμεῖτο τὴν ζωὴν ἢ ἡ ζωὴ ἐμιμεῖτο τὴν κωμῳδίαν τοῦ Μενάνδρου». Ἡ *Ὀδύσσεια* τοῦ Ὁμήρου εἶχεν ἀποκληθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλκιδάμαντος τὸν τέταρτον αἰῶνα π.Χ. «καλὸς καθρέπτης τῆς ζωῆς»·[8] ἔθετεν ἄρα γε ὁ Ἀριστοφάνης τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Μένανδρον εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν, ἐπειδὴ ἡ ποίησίς των

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 221, καὶ κατωτέρω, σελ. 235 κ.ἑ.

[2] R. Schmidt, *Commentatio de Callistrato Aristophaneo* ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Nauck ἐκδόσει τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. (1848) 307 κ.ἑ.· πρβλ. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane* 48 - 51· A. Gudeman, *RE* X (1919) 1738-48.

[3] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 229 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 127,141.

[5] Συριαν. *Ὑπομνήματα εἰς Ἑρμογένην* II 23.6. Rabe = Men. test. 32 Körte: *«ὦ Μένανδρε καὶ βίε, πότερος ἆρ' ὑμῶν πότερον ἀπεμιμήσατο;»*.

[6] *IG* XIV 1183C = Men. test. 61c Körte *δεύτερα ἔταξε . . . μετ' ἐκεῖνον* (δηλ. τὸν Ὅμηρον).

[7] Cic. ap. Conat. *de com.* V 1 comoediam esse . . . imitationem vitae (σελ. 22.19. Wessner = Leo apud Kaibel, *CGF* I σελ. 67, στ. 147· ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸ *de rep.* IV 11 Ziegler εἶναι συζητήσιμος). Ἑλληνικὴν περιπατητικὴν πηγὴν ὑπωπτεύθη ὁ Wilamowitz, *Einleitung in die Tragödie* 56.13· πρβλ. καὶ A. Rostagni, *Scritti minori* I (1955) 230 καὶ 339.5. Ἐν τῇ διαμάχῃ περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῆς διέφυγε μία φιλολογικὴ μαρτυρία, ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ βοηθήσῃ κάπως πρὸς περαιτέρω ἔρευναν. Schol. A Ἡφαιστ. σελ. 115.13 Consbr. *παρὰ τοῖς κωμικοῖς . . . τὸν γὰρ βίον οὗτοι μιμούμενοι.*

[8] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 60.

τόσον ἐπλησίαζε τὸν *βίον;* Αἱ μαρτυρίαι εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ μαθητής του Καλλίστρατος ἐνδιεφέροντο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν *Ὀδύσσειαν*.[1] Ὁτιδήποτε καὶ ἂν ἐσήμαινε δι' αὐτὸν ἡ λέξις *βίος* (ἀσφαλῶς ὄχι τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς), λαμβάνομεν ἐδῶ ἀμυδρὰν ἰδέαν μιᾶς ἐκ τῶν γενικῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ ποιήσεως, καὶ δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν καθαρὰν καὶ ὀρθὴν κρίσιν αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος συγκρινόμενος μὲ τοὺς διαφόρους μετακλασσικοὺς συγγραφεῖς, ὑπῆρξε ὁ περισσότερον ὡλοκληρωμένος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλίαν του πρὸς τὸν Μένανδρον, ὁ Πορφύριος εἰς τὸ σύγγραμμά του *Φιλόλογος ἀκρόασις* ἐπιμαρτυρεῖ[2] ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης, συντάσσων κατάλογον παραλλήλων χωρίων ἐκ τοῦ Μενάνδρου καὶ τῶν προτύπων αὐτοῦ, «ἠρέμως» *(ἠρέμα)* ἀπεδείκνυε ὅτι οὗτος εἶχε δανεισθῇ παρ' ἄλλων. Δὲν γνωρίζομεν ἀρχαιότερον βιβλίον ἀναφερόμενον εἰς αὐτὸ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἠπιώτερον χαρακτηρισμὸν ἀποκαλεῖται λογοκλοπία.[3] Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅ,τι εἴπομεν περὶ τοῦ χρονολογουμένου πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους παπύρου τῆς Hibeh, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει κατάλογον στίχων τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τῶν ὁμηρικῶν προτύπων[4] των, καὶ νὰ σκεφθῶμεν μίαν χαρακτηριστικὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ Βιτρούβιος (De architect. VII praef. 5 κ.ἑ.): πῶς ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τῆς καταπληκτικῆς του μνήμης ἀνεκάλυπτε ἀμέσως τὰ «furta» (τὰς *κλοπὰς*) τῶν ἀγωνιζομένων εἰς δημόσιον λογοτεχνικὸν διαγωνισμὸν καὶ ἀπεδείκνυε ἔπειτα τὴν λογοκλοπίαν των ἐκτυλίσσων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἀναριθμήτους τόμους.

Σήμερον, ἐν τούτοις, ὁ πάπυρος Bodmer τοῦ τέλους τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ὁ περιέχων σχεδὸν πλήρη τὸν *Δύσκολον* τοῦ Μενάνδρου,[5] ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐδημοσίευσε πράγματι κείμενον τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ τοῦ ζήσαντος τόσον ἐγγὺς τῆς ἰδικῆς του ἐποχῆς. Τοῦ κειμένου τοῦ *Δυσκόλου* προηγεῖται ἔμμετρος περίληψις τῆς ὑποθέσεως, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν γραμματικόν, ὡς αἱ ἔμμετροι περιλήψεις αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ὅλων τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Ἡ ἐν λόγῳ ὑπόθεσις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς *διδασκαλίας*, πληροφορούσης ἡμᾶς

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 208 - 9 κ.ἑ.

[2] Μακρὰ ἀποσπάσματα ἐν Εὐσ. *Εὐαγγ. Προπ.* X 3, περὶ τοῦ Μενάνδρου § 12, I σελ. 563.20 κ.ἑ. Mras (=test 51 Körte, ἔνθα ἐλλείπει ἡ ἀναγκαία παραπομπὴ εἰς τὸν Πορφύριον) *Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικὸς ἐν ταῖς παραλλήλοις αὐτοῦ τε καὶ ἀφ' ὧν ἔκλεψεν ἐκλογαῖς.*

[3] K. Ziegler, «Plagiat», *RE* XX (1950) 1956 - 97· περὶ Ἀριστφ. Βυζ. στήλη 1979· πρβλ. E. Stemplinger, *Das Plagiat in der griechischen Literatur* (1912) 7 κ.ἑ.

[4] Ἀνωτέρω, σελ. 172· Vitruv. praef. ad VII 4 κ.ἑ.

[5] Πάπυρος Bodmer IV : Ménandre, *Le Dyscolos*, ἔκδ. V. Martin, 1958. Αὐτὴν τὴν *editio princeps* ἠκολούθησαν πολυάριθμοι ἐκδόσεις εἰς ὅλον τὸν κόσμον· ἐν τῇ OCT ὁ Lloyd-Jones ἔδωσε πολὺ βελτιωμένην ἀποκατάστασιν τοῦ *Δυσκόλου*, 1960. Συνεχὲς ὑπόμνημα προσετέθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ E. W. Handley, The *Dyskolos* of Menander, London 1965.

νιῶν καὶ τοῦ *Θησέως*.[1] Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶδος περιθωριακῶν σημειώσεων ἀπαντᾷ εἰς τὸν πάπυρον τῶν *Παιάνων* τοῦ Πινδάρου.[2] Διὰ τὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ κείμενον τοῦ Αἰσχύλου οὐδεμία ὑπάρχει εἰσέτι μαρτυρία.

Θὰ ὁμιλήσωμεν τώρα περὶ τῶν καλουμένων ὑποθέσεων[3] τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Wilamowitz εἶχε ἀπολύτως δίκαιον νὰ τονίζῃ τὴν σπουδαιότητα των.[4] Ἀποτελοῦν πράγματι τὰ οὐσιαστικώτερα κατάλοιπα τῶν ἀριστοφανείων ἐκδόσεων τῶν τραγῳδιῶν καί, εἰς μικρότερον βαθμόν, τῶν κωμῳδιῶν. Νεώτεραι ὅμως ἀνακαλύψεις καὶ πρόσφατοι ἔρευναι ἐπὶ τῶν παλαιῶν καὶ νέων μαρτυριῶν μετέβαλον καὶ κατέστησαν εὐκρινεστέραν τὴν γενικὴν περὶ αὐτῶν εἰκόνα.

Ἡ λέξις *ὑπόθεσις* ἔχει ποικίλας σημασίας· δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τοὺς κύκλους τῶν περιπατητικῶν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν δραματικῶν ἔργων: *Δικαιάρχου τινὰς ὑποθέσεις τῶν Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους μύθων*.[5] Αἱ περιλήψεις ἐπίσης, αἱ ὁποῖαι προτάσσονται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἡμετέρων χειρογράφων, ἀναφέρονται πολλάκις εἰς αὐτὸν τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Φαίνεται ὅτι εἶχε ἀσχοληθῆ μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν καὶ μὲ ζητήματα σκηνικῆς ποιήσεως εἰς συγγράμματα περὶ ἑορτῶν συνδεομένων μὲ ποιητικοὺς διαγωνισμούς, ἓν ἐκ τῶν ὁποίων ἔφερε τὸν τίτλον *Περὶ Διονυσιακῶν ἀγώνων*.[6] Ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν περιπατητικὴν πηγὴν περίπου τοῦ 300 π.Χ., ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἀποσπάσματα. Ἐξ ἄλλου σκοπός του δὲν ἦτο νὰ δημιουργήσῃ λογίας συλλογὰς κατὰ τὸ «πλούσιον» ὕφος τοῦ Δικαιάρχου («Peripatetici magni et copiosi»), ἀλλὰ νὰ γράψῃ ἁπλᾶς καὶ ὀρθὰς εἰσαγωγὰς εἰς τὸ κείμενον ἑκάστου ἔργου. Καταφανῶς δὲ ἡ βάσις τῶν εἰσαγωγῶν αὐτῶν ἦτο, ὡς ἐπιβεβαιοῦται, ὁ καλλιμάχειος χρονολογικὸς *Πίναξ* τῶν δραματικῶν ποιητῶν.[7] Οὕτω ἡ ἔκθεσις τῶν ὑποθέσεων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας. Ἐπειδὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς διδασκαλίας ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ μαθητοῦ του ὡς καὶ οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου ἀπωλέσθησαν, μόνον διὰ τῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἀριστοφάνους ἔφθασε μέχρις ἡμῶν μέγα μέρος τῶν ἀνεκτιμήτων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας διαθέτομεν.

Ἐὰν ἀποκλείσωμεν πρὸς τὸ παρὸν τὰ ὑστεροβυζαντινὰ πονήματα, δύο ὁμά-

[1] *P. Oxy.* XV (1922), 1805, Σοφ. *Τρ.* 744, *P. Oxy.* XXVII (1962) 2452 fr. 2.16, Σοφ. *Θησεύς*, βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Turner σελ. 3.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 220.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 227.

[4] *Einleitung in die Tragödie* σελ. 145 κ.ἑ. Πρβλ. 133.19.

[5] Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* III 3 = Δικαίαρχ. fr. 78 Wehrli.

[6] F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* I (1944) Δικαίαρχος, fr. 73-89, ἰδίως fr. 79-84, τίτλος fr. 75· πρβλ. fr. 63 ἐκ τοῦ *Βίος Ἑλλάδος*. Περὶ τοῦ ὕφους του Cic. *de off.* II 5.16 = fr. 24 W.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 157 καὶ 158. *Et.gen.* Βλ. *πίναξ . . . πίνακας . . . οἷς ἐντυχὼν ὁ γραμματικὸς ἐποιήσατο τὰς ὑποθέσεις τῶν δραμάτων*, βλέπε τὰς σημειώσεις μου εἰς Call. fr. 456.

περὶ τῆς ἑορτῆς, τοῦ ἄρχοντος, τῆς νίκης, τοῦ πρωταγωνιστοῦ ὡς καὶ τοῦ δευτέρου τίτλου ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἦτο γνωστὸν τὸ ἔργον αὐτό, ὡς καί τινος καταλόγου τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Δὲν θὰ ἀποδώσωμεν προσωπικῶς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τοὺς κακοὺς καὶ ἐφθαρμένους στίχους τῆς ἰαμβικῆς *ὑποθέσεως*,[1] δυνάμεθα δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν συνέταξε τὸν κατάλογον τῶν προσώπων τοῦ ἔργου, ἀλλ' ἡ σοφὴ ἐν πεζῷ λόγῳ διδασκαλία μαρτυρεῖ τὸ ὕφος του,[2] προσέτι δὲ καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς πλοκῆς δυνατὸν νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς ἔργον ἰδικόν του, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς πλείστας ὑποθέσεις κωμῳδιῶν καὶ τραγῳδιῶν. Ἂν καὶ πῶς ἠδυνήθη νὰ πραγματευθῇ τὸ σύνολον τῶν ὑπερεκατὸν κωμῳδιῶν τοῦ Μενάνδρου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ὑποδηλοῦται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ *Δυσκόλου*,[3] εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ ἐρωτήσωμεν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κωμῳδίαν, ἡ τραγῳδία φαίνεται ὅτι εἶχε παραμεληθῇ ὑπὸ τῶν φιλολόγων τοῦ τρίτου αἰῶνος. Πλὴν τῆς μαρτυρίας τοῦ Τζέτζη περὶ τῆς *διορθώσεως*[4] τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ, οὐδεμίαν σχετικὴν πληροφορίαν ἔχομεν. Ἕτερα μέλη τῆς *Πλειάδος* ἐμιμήθησαν τὰ τραγικὰ ποιήματα, ἀλλὰ προετίμησαν τὴν κωμῳδίαν εἰς τὸ λόγιον ἔργον των. Ἂν πιστεύσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Γαληνοῦ,[5] ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχεν ἐξασφαλίσει, καθ' ἣν περίοδον ἐθήτευεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἐρατοσθένης, τὸ ἐπίσημον ἀθηναϊκὸν ἀντίγραφον τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν, τὸ ὁποῖον ἔγινε τῇ προτροπῇ τοῦ φίλου τοῦ Ἀριστοτέλους Λυκούργου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς σταδιοδρομίας του. Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων τὰ μόνα ἴχνη ἐκδοτικῆς του ἐργασίας εἶναι ὅσα διασώζουν τὰ Σχόλια εἰς Εὐριπίδην—ὀλίγαι, πιθανῶς τρεῖς, ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν[6] του καὶ δύο ἀναφοραὶ εἰς τὰ κριτικά του *σημεῖα*. Οἱ πάπυροι προσκομίζουν μαρτυρίαν διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν κείμενον τοῦ Σοφοκλέους. Εἰς τὴν ᾠδὴν τοῦ μεγάλου κυλίνδρου τῶν *Ἰχνευτῶν*[7] τὸ ὄνομά του προστίθεται τετράκις εἰς παραλλαγάς, καὶ πιθανῶς ὡσαύτως εἰς τοὺς παπύρους δύο ἄλλων ἔργων, τῶν *Τραχι-*

[1] Διώρθωσα ὀλίγα «χονδρὰ λάθη» τοῦ ἀντιγραφέως· βλέπε τὸ κείμενον τῆς Ὀξφόρδης σελ. 3 καὶ τὸ *Tusculum-Bücherei* ὑπὸ M. Treu, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ συντόμου ὑπομνήματος (München 1960) σελ. 6. Εἰς τὸν στ. 10 ἀντὶ τῶν πολλῶν δημοσιευθεισῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ἔτυχε νὰ γνωρίζω, προτιμῶν ⟨γ⟩*έρων*, ἂν καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν ἄρθρον.

[2] Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 230 - 231.

[3] Ὁ H. Erbse, «Überlieferungsgeschichte der Klassischen und hellenistischen Literatur» ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (1961) 223, ἤντλησε ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ *Δυσκόλου* τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, οὐδεὶς ὅμως ἄλλος, καθ' ὅσον γνωρίζω. Βλέπε Addenda.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 125 κ.ἑ.· πρβλ. σελ. 190.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 97.

[6] Nauck, σελ. 62 κ.ἑ.· πρβλ. Σχολ. Εὐρ. ἔκδ. E. Schwartz II σελ. 380 Index: Aristophanes grammaticus. Πρέπει πάντοτε νὰ συμβουλευώμεθα τὸ κείμενον τοῦ Schwartz.

[7] *P. Oxy.* IX (1912) 1174, στήλη III 20, VI 5.8, IX 6(;). Βλέπε καὶ Hunt σελ. 31.

δες εἰσαγωγῶν, ἔχουσαι ἀμφότεραι τὸν τίτλον *ὑποθέσεις*, σώζονται εἰς παπύρους καὶ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα.[1] Ἐκ τῆς μιᾶς ὁμάδος ὀλίγαι μόνον ἀποδίδονται ρητῶς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη, ἀλλ' ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἀνωνύμων ὑποθέσεων βασιζομένων ἐπὶ σχεδίου τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐπραγματεύοντο τὸ θέμα τοῦ ἔργου *(ἃ ὑπόκειται τῷ δράματι)* λίαν βραχυλογικῶς, θίγουσαι τὸν τρόπον τοῦ τυχὸν χειρισμοῦ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπὸ ἄλλων δραματουργῶν. Ἔπειτα ἀνέφερον τὴν σκηνὴν καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ προλογίζοντος, ἐν τέλει ἔδιδον τὴν χρονολογίαν τῆς πρώτης παραστάσεως, τοὺς τίτλους τῶν ἄλλων ἔργων τῶν συγχρόνως διδαχθέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, τὰ ὀνόματα τῶν διαγωνιζομένων μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀγῶνος, εἴς τινας περιπτώσεις ποίαν χρονολογικῶς θέσιν κατεῖχε τὸ ἔργον εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ συγγραφέως καὶ κριτικὴν αἰτιολόγησιν αὐτοῦ. Ἂν μία ὑπόθεσις περιέχῃ μερικὰ ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν εἰς ἁπλοῦν, συμπεπυκνωμένον ὕφος, ἡ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους καταγωγή της εἶναι τὸ ὀλιγώτερον ἐξόχως πιθανή. Ὁ Ἀριστοφάνης ἤθελε αἱ ὑποθέσεις του νὰ καταστοῦν ἀπαραίτητον βοήθημα τοῦ λογίου ἀναγνώστου.[2] Ἡ σύγχρονος ἔρευνα συνεκέντρωσε φυσικὰ τὴν προσοχήν της ἐπὶ τοῦ πλουσίου ὑλικοῦ τοῦ διασωθέντος εἰς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς ὃ μέτρον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους, δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν οἱανδήποτε διαφορὰν μεταξὺ τῶν προλόγων του εἰς τὰ σήμερον ἄνευ σχολίων ἔργα τὰ καλούμενα «ἐννέα ἀλφαβητικὰ» ἔργα τοῦ Εὐριπίδου, καὶ τῶν προλόγων του εἰς τὰ μετὰ ἑκτενῶν σχολίων δέκα «ἐπιλεγέντα» ἔργα αὐτοῦ.

Προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσαι ὑποθέσεις ἐκόμισαν νέαν σπουδαίαν μαρτυρίαν

[1] Ὡς πρὸς τὰς *ὑποθέσεις* τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ὑγιὴς σκεπτικισμὸς τοῦ Nauck ἦτο ὑπερβολικὸς (σελ. 252-63): οὗτος ἀπροθύμως ἐδέχθη τὸ δυνατὸν τῆς γνησιότητος τριῶν ἐξ αὐτῶν : Αἰσχ. *Εὐμ.*, Σοφ. *Ἀντ.*, Εὐρ. *Μηδ.*, ἠρνήθη ὅμως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς Εὐρ. *Ὀρ.*, *Φοιν.*, *Βακχ.*, καὶ [Εὐρ.] *Ῥήσ.* (σελ. 256 κ.ἑ.). Τὴν ὁδὸν τῆς κατανοήσεώς των προπαρεσκεύασε ὁ F. G. Schneidewin, «De hypothesibus tragoediarum Graecarum Aristophani Byzantio vindicandis», *Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* Hist.-phil. Kl. VI (1856) 3-38. Ὁ Th. O. H. Achelis, «De Aristophanis Byz. argumentis fabularum», *Philol.* 72 (1913) 414 κ.ἑ. καὶ 518 κ.ἑ. καὶ 73 (1914 - 16) 122 κ.ἑ., συνεισέφερε πολὺ χρήσιμον συλλογὴν καὶ ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν ὅλου τοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς του ὑλικοῦ· ὁ G. Zuntz, *The Political Plays of Euripides* (1955) 129-52 «on the tragic Hypotheseis», μετὰ βιβλιογραφίας σελ. 130.3 ἔκαμε τὴν καλυτέραν κριτικὴν ἔρευναν τῶν κυρίων τύπων τῶν τραγικῶν ὑποθέσεων, ἰδίως τῶν Εὐριπιδείων. Παράβαλε ἐπίσης τοὺς ὑπομνηματιστὰς τῶν ἐκδόσεων τῆς Ὀξφόρδης τοῦ Εὐριπίδου, ἰδίως *Μηδ.*, *Ἀλκ.*, *Ἱππ.* Πολὺ ὀλίγη προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, βλέπε κατωτέρω, σελ. 232. Περὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν κωμῳδιῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 234.

[2] Ὁ Wilamowitz, *Einleitung* 139 (πρβλ. 145), ὠνόμασε τοῦ Ἀριστοφάνους «τὰς γενικὰς ἐκδόσεις τῶν κλασσικῶν . . . κατὰ κύριον λόγον ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν». Ἐπανέλαβε τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν εἰς μεταγενέστερα βιβλία του καὶ ἐπέτυχε νὰ πείσῃ καὶ ἄλλους (βλέπε E. Schwartz, *Ethik der Griechen*, 1951, σελ. 136). Ἀλλ' οὐδεμίαν ποτὲ εὗρον ἀπόδειξιν ὅτι συνετελεῖτο βιβλιεμπόριον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

σχετικὴν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ προηγουμένως πολὺ συζητηθεῖσα ἀκολουθία τῶν δραμάτων τῆς θηβαϊκῆς τετραλογίας ἐξηκριβώθη πλήρως, ὅταν ἐδημοσιεύθη ἐκ τοῦ codex Mediceus τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν *Ἑπτὰ* μέρος τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ δευτερεύοντα χειρόγραφα. Ὅτι τοῦτο ὡς σύνολον καὶ ὡς φραστικὴ διατύπωσις εἶναι ἀρχαῖον ἐπεβεβαίωσε πάπυρος[1] τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. Ἕτερον ἀπόσπασμα τοῦ αὐτοῦ παπύρου ὅλως αἰφνιδίως ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἦτο ἀνταγωνιστὴς τοῦ Αἰσχύλου, ὅταν ἀνεβίβασε ἐπὶ σκηνῆς τὴν τετραλογίαν *Δαναΐδες*, καὶ οὕτω κατέστησε ἀναπόφευκτον τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ *Ἱκέτιδες* ἐδιδάχθησαν μετὰ τὸ 468 π.Χ. καὶ ὄχι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος.[2] Ὁ «μοναδικὸς» (unicus) codex Mediceus οὐδεμίαν ὑπόθεσιν διέσωσε. Μία ὑπόθεσις, περὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου *Αἰτναῖαι* (ἢ *Αἶτναι*)[3] τοῦ Αἰσχύλου διδαχθέντος εἰς τοὺς ἐν Σικελίᾳ δραματικοὺς ἀγῶνας, ἐκόμισε ἀπροσδοκήτους πληροφορίας ὄχι περὶ τῆς χρονολογίας, ἀλλὰ περὶ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον διαδραματίζεται τὸ ἔργον. Τὸ ἔργον αὐτό, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ ὡς ἄνω εἰσαγωγή, οἱοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ τίτλος του, διῃρεῖτο εἰς πέντε *μέρη*, «πράξεις», δι' ἑκάστην ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεφέρετο ἀλλαγὴ σκηνῆς. Ἡ πέμπτη σκηνὴ φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἰδία ἡ συνοικία τῶν Συρακουσῶν, ἔνθα ἔκειτο τὸ θέατρον καὶ ἐδιδάσκοντο τὰ ἔργα, δηλαδὴ ὁ Τεμενίτης. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ λαμβάνομεν μίαν ἰδέαν τῶν πολλῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρεῖχε κάποτε ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ πολλάκις ἐχάθησαν κατὰ τὴν βραδεῖαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων μέθοδον τῶν «ἐπιτομῶν».

Αἱ εἰς τὸ θέμα τῶν θεατρικῶν ἔργων περιληπτικαὶ εἰσαγωγαὶ τῆς δευτέρας ὁμάδος εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ὀνομάζονται *ὑποθέσεις* ὄχι μόνον εἰς τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους παπύρους. Τοῦτο εὐκόλως ἄγει εἰς σύγχυσιν. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα *ὑπόθεσις* σημαίνει περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου ἑνὸς δραματικοῦ ἔργου ἄνευ οἱωνδήποτε λογίας φύσεως λεπτομερειῶν. Πρόκειται, κατὰ κανόνα, περὶ πλήρους, ἀλλὰ σχετικῶς βραχείας περιλήψεως εἰς διαυγὲς καὶ μᾶλλον ξηρὸν ὕφος.[4] *Διήγησις* θὰ ἦτο καταλ-

[1] *P. Oxy.* XX (1952) 2256, fr. 2 = Fragmente des Aischylos, hg. von H. J. Mette (1959) fr. 169.

[2] *P. Oxy.* 2256, fr. 122 Mette. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ G. Murray ἐν τῇ κατὰ πολὺ βελτιωμένῃ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Αἰσχύλου (*OCT* 1955) προσεπάθησε διὰ παντὸς μέσου νὰ μείνῃ προσκεκολλημένος εἰς τὴν παλαιὰν χρονολογίαν, σελ. VI καὶ σελ. 2. Ἀλλὰ βλέπε H. Lloyd-Jones, *L' Antiquité Classique* 33 (1964) 356 κ.ἑ.

[3] *P. Oxy.* XX (1952) 2257, fr. 1, μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. Lobel = fr. 26 Mette. Ἀδυνατῶ νὰ σκεφθῶ διὰ τὸν στ. 13 συμπλήρωσιν καλυτέραν τῆς *[ἐν τῷ Τεμενί]τῃ*, τὴν ὁποίαν κάποτε εἶχον προτείνει εἰς τὸν Lobel. Περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ δράματος βλέπε E. Fraenkel, *Eranos* 52 (1954) 61-75.

[4] Ὁ Wilamowitz ἀκολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων, συγκρίνει ἐπανειλημμένως τὰς ἐν λόγῳ ὑποθέσεις πρὸς τὰς *Tales from Shakespeare* τῶν Charles καὶ Mary Lamb (δημοσιευ-

ληλότερος ὅρος. Αὐτὸς χρησιμοποιεῖται διὰ τὰς περιλήψεις τῶν ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Μιλάνου[1] καὶ διὰ μίαν περίληψιν τμήματος τῆς *Ὀδυσσείας*. Ὑποθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐγράφοντο ἀκόμη καὶ εἰς στίχους καὶ ἐτιμήθησαν διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Ἀριστοφάνους.[2] Δύο πάπυροι διέσωσαν τμήματα μιᾶς συλλογῆς *ὑποθέσεων*[3] ὅλων τῶν ἔργων τοῦ Εὐριπίδου κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν βάσει τοῦ πρώτου γράμματος τοῦ τίτλου. Μετὰ τὸν τίτλον ἀκολουθεῖ ἡ καθιερωμένη ἔκφρασις *οὗ ἀρχὴ* ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρώτου στίχου τοῦ ἔργου, ἔπειτα ἡ ἔκφρασις *ἡ δ' ὑπόθεσις* εἰσάγει τὴν περίληψιν τοῦ θέματος. Ἡ ἀλφαβητικὴ τάξις καὶ ἡ ὅλη μορφὴ τοῦ «incipit» κατάγονται ἐκ τῶν καλλιμαχείων *πινάκων*.[4] Οὕτω ἀκόμη καὶ εἰς βιβλία, περὶ τῶν ὁποίων εἴμεθα βέβαιοι ὅτι προωρίζοντο διὰ τὸν κοινὸν ἀναγνώστην, εὑρίσκομεν ἴχνη τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον μνημονεύονται ἐνταῦθα. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξεδόθησαν αὐταὶ αἱ συλλογαὶ περιλήψεων ἐπικῶν καὶ σκηνικῶν ἔργων,[5] πιθανῶς διὰ τὸ κάπως ἀνεπτυγμένον ἐμπόριον τῶν βιβλίων. Ἀλλ' ἐὰν αἱ *Tabulae Iliacae*[6] ἀναπαρήγαγον αὐτὰς ἐπὶ λίθου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἡ ἐποχὴ τῆς

θείσας τὸ πρῶτον τῷ 1807). Αὐταὶ ὅμως αἱ «Διηγήσεις» δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ γενικοῦ διαγράμματος, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνουν τὴν ὅλην πλοκὴν τῶν θεμάτων τῶν τραγῳδιῶν καὶ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Σαίξπηρ εἰς ζωηρὸν καὶ πλήρη χάριτος πεζὸν λόγον καὶ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν κλασσικῶν ἔργων τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνίας.

[1] *P. Med.* 18 (ἐδημοσ. τῷ 1934), βλέπε Call. τομ. II σελ. XII, XXVIII μετὰ βιβλιογραφίας. Πρβλ. καὶ *Διήγησις εἰς τὰς καθ' Ὅμηρον πλάνας τοῦ Ὀδυσσέως*, *Mythographi Graeci*, ἐκδ. Westermann (1843) 329.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 228.

[3] *PSI* XII (1951) 1286, τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Gallavotti, *Riv. fil. cl.* N.S. XI (1933) 177 κ.ἑ. *P. Oxy.* XXVII (1962) 2455 (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 154, σημ. 1)· πρβλ. E. G. Turner, «L'érudition alexandrine et les papyrus», *Chronique d' Égypte 37* (1962) 136 κ.ἑ., περὶ τοῦ παπύρου τούτου. «Un Argument sur papyrus de la Médée d' Euripide», δημοσ. ὑπὸ M. Παπαθωμοπούλου ἐν *Recherches de la Papyrologie* III (1964) 37 - 47 (μετὰ καταλόγου δραματικῶν ὑποθέσεων ἐπὶ παπύρου) σαφῶς ἀνήκει εἰς τὸν τύπον αὐτόν, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς 2 (B) ὑποδηλοῖ διάφορον κατάταξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ κατεῖχε ἴσως ἡ *Μήδεια* τὴν δευτέραν θέσιν ἔν τινι ἐκλογῇ.—Βλέπε ἐπίσης R. A. Coles καὶ J. W. Barns, «Fragments of dramatic hypotheses from Oxyrynchus», *Cl. Qu.* N.S. XV (1965) 52 κ.ἑ., μετ' ἀναφορῶν εἰς μικρότερα ἀποσπάσματα παπύρων, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ εἶναι μέρη ἐκτενεστέρων ἢ καὶ πλήρων συλλογῶν. Τὸ νέον ἀπόσπασμα τῶν Εὐρ. *Φοιν.* τὸ ὁποῖον τελικῶς ἐδημοσιεύθη ἐν *P. Oxy.* XXXI (1966) ὡς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2544 ἀναλύεται ὑπὸ τοῦ W.S. Barrett, «The epitome of Eur. *Phoen.*: ancient and medieval versions», αὐτόθι 58 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἀνεγνώρισε τρία ἀποσπάσματα τῶν *Φοιν.* ἐν *P. Oxy.* 2455 καὶ ἔδειξε ὅτι ἡ παραλλαγὴ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Μοσχοπούλου εἶναι ἐντελῶς συγγενὴς πρὸς τὴν παραλλαγὴν τοῦ παπύρου.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.ἑ.

[5] Pack[3] ἀριθμ. 1185, περίληψις ἐν πεζῷ λόγῳ τοῦ Ὁμ. *Ἰλ.* VI βιβλίου, (3ος αἰ. π.Χ.), 1190, 1208.

[6] O. Jahn-A. Michaelis, *Griechische Bilderchroniken* (1873) 79 κ.ἑ., ἰδίως 86 κ.ἑ.

ἐκδόσεως τῶν ἐν λόγῳ συλλογῶν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὄψιμος ἑλληνιστικὴ ἐποχή. Ὅταν μετὰ ταῦτα ἑκάστη ἐκλαϊκευμένη ὑπόθεσις μετεφέρετο ἐκ τῆς συλλογῆς εἰς τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκε, συχνὰ ἐτοποθετεῖτο παραπλεύρως ἄλλης προερχομένης ἐκ τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἔτι βραδύτερον Βυζαντινοὶ λόγιοι καὶ διδάσκαλοι σχολείων τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσουν χάριν τῶν μαθητῶν των πολὺ ἐκτενεστέρας εἰσαγωγάς, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν ὡς τρίτη ὁμὰς περιλήψεων εἰς πολλὰ χειρόγραφα τῶν σκηνικῶν ποιητῶν.[1]

Αἱ ὑποθέσεις τῶν κωμῳδιῶν βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὰς τῶν τραγῳδιῶν.[2] Ἔχουν παρομοίαν δομήν, καὶ ἐννέα ἐκ τῶν ἕνδεκα εἰσαγωγῶν εἰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους τῶν διασωθεισῶν εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα περιέχουν *διδασκαλίας*. Αὐτὰς βασίμως δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἅπαξ μόνον ἐμφανίζεται εἴς τινα τίτλον καὶ μολονότι ὁ Σύμμαχος[3] δυνατὸν νὰ ἀνεχώνευσεν αὐτάς, ὅταν ἔγραψε τὸ ὑπόμνημά του κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ὡς ἀκριβῶς ὁ Ἡλιόδωρος μετέπλασε τὴν κωλομετρίαν. Πλὴν τῶν συντόμων αὐτῶν λογίων προλόγων εὑρίσκομεν καὶ δεύτερον περισσότερον λαϊκὸν εἶδος ὑποθέσεων εἰς πεζὸν λόγον καὶ εἰς στίχους. Ἡ διάταξις τῆς ὕλης εἰς τὸν πάπυρον τοῦ *Δυσκόλου* δεικνύει στενὴν συγγένειαν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήσαμεν ἤδη διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους[4] θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῇ καὶ ἓν κείμενον τοῦ Μενάνδρου. Οἱ πάπυροι[5] προσεπόρισαν ἐπίσης μίαν ἀλφαβητικὴν συλλογὴν περιλήψεων τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Μενάνδρου. Αὐταὶ ὅμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου παρέχουν μετὰ τὸ «incipit» πληροφορίας περὶ διδασκαλιῶν καὶ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ θέματος κριτικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου. Οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι τόσον μόνιμος ὅσον εἰς τὰς παραλλαγὰς τῶν ἰδικῶν του *ὑποθέσεων* τῶν ἔργων τῶν τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν.

Ἅπαντες οἱ φιλόλογοι τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀφιέρωνον τὰς κριτικάς των ἐργασίας εἰς τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος—φυσικώτατα, ἐπειδὴ ἦσαν μαθηταὶ ποιητῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ποιηταὶ οἱ ἴδιοι. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης

[1] Περὶ τοῦ Μοσχοπούλου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 233, σημ. 3.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 230 κ.ἑ., πρβλ. P. Boudreaux, *Le Texte d' Aristophane* (1919) 31 - 35.

[3] A. Koerte, *RE* XI (1921) 1211 κ.ἑ. Πρβλ. τὴν ὑπόθεσιν τοῦ *Διονυσαλεξάνδρου* τοῦ Κρατίνου *P. Oxy.* IV (1904) 663 = *Suppl. Comicum* ed. I. Demiańczuk (1912) 31 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 228 κ.ἑ.

[5] *P. Oxy.* X (1914) 1235 = Μένανδρος, ἔκδ. A. Koerte I (1938) 146 κ.ἑ. Ἴσως εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς *Περιοχὰς τῶν Μενάνδρου δραμάτων Σελλίου* τινὸς ἢ *Σιλλίου*, βλέπε Koerte, σελ. lxiv. Βλέπε καὶ *Cl. Qu.* N.S. XV (1965) 55 κ.ἑ. νέον ἀπόσπασμα δημοσιευθὲν ἐν *P. Oxy.* XXXI (1966) ὑπ' ἀριθμ. 2534, πιθανῶς ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς κωμῳδίας τοῦ Μενάνδρου *Αὐτὸν τιμωρούμενος*.

ἐξεπόνησε ἐπίσης μίαν ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλ' ὁ Διογένης Λαέρτιος[1] μετὰ τὸ τέλος τῆς περικοπῆς εἰς τὴν ὁποίαν ὁμιλεῖ περὶ τῆς κατανομῆς τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος εἰς τετραλογίας, συνεχίζει διὰ τῆς ξηρᾶς μόνον παρατηρήσεως: *ἔνιοι δέ, ὧν ἐστι καὶ Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικός, εἰς τριλογίας ἕλκουσι τοὺς διαλόγους*, καὶ προσθέτει τὸν κατάλογον δεκαπέντε διαλόγων διατεταγμένων κατὰ τριλογίας· ἴσως τὸ *ἕλκουσι* ὑπαινίσσεται τὴν ἰδέαν ἐξαναγκασμοῦ εἰς τὴν τοιαύτην κατανομὴν τοῦ *φιλοσοφικοῦ ἔργου* τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κεφάλαιον κλείει κατάλογος τῶν *νόθων* διαλόγων. Ἡ πιθανωτέρα ἑρμηνεία τοῦ χωρίου εἶναι ὅτι μερικοὶ φιλόλογοι, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν τῷ συμπληρώματι αὐτοῦ εἰς τοὺς *Πίνακας*,[2] ἐπέκριναν τὰς τετραλογίας μιᾶς ἐκδόσεως, ἴσως τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀκαδημίας, καὶ ἔθεσαν τὸ ζήτημα τῶν τριλογιῶν. Οὐδὲν εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν ὑποδηλοῖ ὅτι ἔγινε τοιαύτη ἔκδοσις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.[3] Ἐξ ἄλλου ἓν ἐκ τῶν ἑπομένων κεφαλαίων πραγματεύεται περὶ τῶν κριτικῶν σημείων κειμένου, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ ἦτο ἀλεξανδρινὴ ἔκδοσις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σύστημα *σημειώσεως* εἶναι ἐντελῶς διάφορον τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοφάνους.[4] Οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοφάνης περιέλαβε πεζογράφον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεών του.

Τὸ μέγα λεξικογραφικόν του ἔργον, αἱ *Λέξεις*,[5] ἐκάλυπτε ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς λογοτεχνίας, τόσον τὸν πεζὸν λόγον ὅσον καὶ τὴν ποίησιν· ὑπάρχουν παρα-

[1] Διογ. Λαέρτ. III 61 κ.ἑ.

[2] Οὕτω λίαν φρονίμως ὁ Nauck σελ. 250, fr. VI. Ὁ Pasquali, *Storia* 264. Ὁ Erbse, ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* 1 (1961) 221.

[3] Ὁ Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881) 286 («Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν θὰ εἶχε νὰ ἑτοιμάσῃ οὐδὲν τόσον ἄξιον ἐμπιστοσύνης κείμενον». Ἀλλὰ *Platon* II (1919) 324 ὀρθῶς «δὲν πρέπει νὰ φαντασθῇ τις ἔκδοσιν». Περὶ τοῦ Jachmann, *Der Platontext* (1942) 334, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 77, σημ. 2. Τὰ τῶν ποικίλων ἀποπειρῶν πρὸς κατάταξιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε A.-H. Chroust, «The Organisation of the Corpus Platonicum in Antiquity», *Herm.* 93 (1965) 34 κ.ἑ.

[4] Διογ. Λαέρτ. III 65 κ.ἑ. Μικρὸς ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέρων φλωρεντινὸς πάπυρος τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. ἀποτελεῖ ἴσως μέρος τῆς πηγῆς τοῦ Διογ. Λαερτ. Εἶναι καλυτέρα ἡ κατάταξις τοῦ κειμένου καὶ ἔχουν προστεθῇ τὰ κριτικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐλλείπουν ἐκ τῶν χειρογράφων μας. Βλέπε V. Bartoletti ἐν «Mélanges Eugène Tisserant» I, *Studi e Testi* 231 (1964) 25-30.

[5] Ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Nauck τοῦ ἔτους 1848 τὸ σύνολον τῶν ἀποσπασμάτων καταλαμβάνει 274 σελίδας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 165 εἶναι ἀφιερωμέναι εἰς τὰς *Λέξεις*, κατέχουν δηλ. αὗται τὰ τρία πέμπτα τοῦ χώρου. Εἷς τινα ὅμως κώδικα τοῦ Ἄθω (τὸν cod. Par. suppl. Gr. 1164, τοῦ 13ου - 14ου αἰῶνος) ὁ E. Miller ἀνεκάλυψε περισσοτέρας οὐσιαστικὰς περικοπὰς ἐκ διαφόρων τμημάτων τῶν *Λέξεων*, δημοσιευθείσας ἐν *Mélanges de litterature grecque* (1868) 427-34. Ἡ σπουδαιότης των ἀμέσως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Nauck, *Bulletin de l' Acad. de St. Pétersbourg* 1869, 344 κ.ἑ. = *Mélanges Gréco - Romains* III (1874) 166 κ.ἑ. Ἐν συσχετισμῷ μετ' ἄλλων περικοπῶν προερχομένων ἐκ τινος φλω-

πομπαὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Ἰσοκράτη, τὸν Δημοσθένη. Ἐμνημονεύσαμεν ἤδη τοῦτο ἐπανειλημμένως, ὅταν ἠγέρθη τὸ θέμα ἂν ὡρισμέναι ἐξηγητικαὶ σημειώσεις εἰς ἐπικάς, λυρικὰς καὶ δραματικὰς ἐκφράσεις προήρχοντο ἔκ τινος ὑπομνήματος ἢ ἐκ τῶν *Λέξεων*, καὶ εἰς ἑκάστην περίπτωσιν ἀπεφάνθημεν ὅτι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ὕπαρξιν ὑπομνήματος. Ὡς καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις του, ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν του τὰς ἐργασίας ὁλοκλήρου τοῦ τρίτου αἰῶνος. Ἦτο ὁ ἀληθὴς διάδοχος τόσον τοῦ Ζηνοδότου ὡς γλωσσογράφου ὅσον καὶ τοῦ Καλλιμάχου ὡς ἐρανιστοῦ ποικίλων ὀνομαστικῶν διατεταγμένων κατὰ θέματα ἢ τόπους.[1] Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς πολὺ παλαιοτέραν ἐποχὴν διὰ νὰ ἔχωμεν τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν τῆς ἱστορικῆς τοποθετήσεώς του.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ποίησις ἤνοιξεν ἡ ἰδία τὸν δρόμον διὰ τὴν κατανόησίν της.[2] Ἀπετέλει μέρος τῆς ποιητικῆς τεχνικῆς κατὰ τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν νὰ διασαφηνίζωνται δύσκολοι καὶ διφορούμεναι ἐκφράσεις δι' ἐπεξηγηματικῶν ἢ ἐτυμολογικῶν προσθηκῶν. Σχεδὸν δὲν ὑπῆρξε ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐσαγήνευσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξηγήσεως τῶν *λέξεων*. Τὴν καταγωγήν των καὶ τὰς ἀλλαγάς των, τὸν διαφορισμὸν συγγενῶν λέξεων, τὴν σύγκρισιν μεταξὺ ἑλληνικῶν διαλέκτων ἢ μεταξὺ ἑλληνικῶν καὶ ξένων λέξεων συνεζήτησαν οἱ σοφισταί, ὁ Δημόκριτος καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι.[3] Κατὰ τὴν νέαν ἐποχὴν οἱ ποιηταὶ ἀνεζωογόνησαν αὐτὰς τὰς μελέτας μετὰ θέρμης, ὄχι μόνον ὁ Φιλιτᾶς καὶ ὁ Σιμίας ἀλλὰ καὶ ὁ Καλλίμαχος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος·[4] συνέθετον φιλολογικὰ ἔργα οἱ ἴδιοι ἢ προέτρεπον φιλολόγους ὡς ὁ Ζηνόδοτος, ὁ Ἐρατοσθένης ἢ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ εὐρὺ τοῦτο πεδίον ἐρεύνης. Ὅ,τι εἶχεν ἐπιχειρηθῆ τμηματικῶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου, εἶχε τώρα συνενωθῆ εἰς ἓν μέγα ἐγχείρημα, τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους.[5] Μία συλλογὴ *γλωσσῶν* περιωρίζετο συνήθως εἰς ἀπηρχαιωμένους καὶ σκοτεινοὺς ὅρους· ἀλλ' ὑπὸ τὸν οὐδέτερον τίτλον *Λέξεις* πᾶσα λέξις ἰδιαζούσης μορφῆς ἢ σημασίας καὶ ὡς ἐκ τούτου χρήζουσα ἑρμηνείας θὰ ἠδύνατο νὰ καταχωρηθῆ εἰς

ρεντινοῦ κώδικος ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ A. Fresenius, *De Λέξεων Aristophanearum et Suetoniarum excerptis Byzantinis* (1875) καὶ ὑπὸ τοῦ L. Cohn, «De Aristoph. Byz. et Suetonio Eustathi auctoribus» *Jahrbücher für class. Philologie*, Suppl. Bd. 12 (1881) 283 κ.ἑ. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 1, καὶ Latte, «Glossographica», *Philol.* 80 (1925) 164 κ.ἑ. Περὶ τῶν ἐρανισμάτων τοῦ Εὐσταθίου ἐκ τῶν *Λέξεων* H. Erbse, «Untersuchungen zu den attizistischen Lexika», *Abhandlungen der Deutschen Akademie d. Wiss. zu Berlin*, Phil.-hist. Kl., Jg. 1949, Ἀριθμ. 2 (1950) 5 καὶ *passim*.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136 καὶ 159 κ.ἑ. Μία ἐπίσης ἐκ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἦσαν τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου, βλέπε τὰς σημειώσεις εἰς Call. fr. 224, 487, 543, 587.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 46 - 50, 51, 72 - 76, 92 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107 κ.ἑ., 136, 160 κ.ἑ., 165 κ.ἑ., 175. κ.ἑ.

[5] *Περὶ λέξεων* ἐν τῷ «Fragmentum Parisinum», τὸ ὁποῖον δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Boissonade τῷ 1819 ἀνετυπ. ὑπὸ τοῦ Nauck, σελ. 79 κ.ἑ.

τὸν κατάλογον ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἦτο εἰσέτι ἐν χρήσει ἢ ὄχι. Τὰ ἐκ τοῦ λεξικογραφικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους ἀναφερόμενα ἀποσπάσματα ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν εὐρύτητα τοῦ πεδίου τῶν ἐρευνῶν του, τὴν συστηματικὴν κατὰ τομεῖς διάταξιν τῆς ὕλης του καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐξηγήσεώς του. Αὐτὴ πρὸ πάντων ἡ μέθοδος κατέστη τὸ πρότυπον διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα. Ἀνασκοποῦντες τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον δυνάμεθα εὐκρινῶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν δεσπόζουσαν θέσιν τοῦ Ἀριστοφάνους.[1]

Τὸ πρῶτον βοήθημα ἑνὸς λεξικογράφου εἶναι νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του ἀξιόπιστον κείμενον βασιζόμενον ἐπὶ τῶν καλυτέρων χειρογράφων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ Ἀριστοφάνης εὑρίσκετο εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἐν συγκρίσει πρὸς πάντας τοὺς προγενεστέρους, ἐπειδὴ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς ἰδικάς του ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Μενάνδρου. Φυσικὰ τὸ εὐεργέτημα ἦτο ἀμοιβαῖον: ἡ λεπτομερὴς ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου ἔρευνα τοῦ ἰδιάζοντος τύπου καὶ τῆς σημασίας μιᾶς λέξεως εἰς μίαν δεδομένην ἐποχὴν καὶ συγκεκριμένην διάλεκτον ἐβοήθει τὸν *διορθωτὴν* νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων γραφῶν τῶν χειρογράφων τοῦ κειμένου του.

Σχετικῶς πρὸς τὴν μέθοδον τὸ πλέον ἐνδιαφέρον τμῆμα τῶν *Λέξεων* ἐτιτλοφορεῖτο *Περὶ τῶν ὑποπτευομένων μὴ εἰρῆσθαι τοῖς παλαιοῖς*, ἤτοι «λέξεις αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀρχαίους», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγνώσθη τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἄθω τοῦ ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ Miller.[2] Εἰς ἐκεῖνο τὸ χειρόγραφον τὸ πρῶτον λῆμμα τοῦ πρώτου κεφαλαίου εἶναι ἡ λέξις *σάννας*, ἐξηγουμένη *ὁ μωρός*, ὁ «ἀνόητος». Ἦτο πασίγνωστον ἐκ τινος μακρᾶς περικοπῆς παρὰ Εὐσταθίῳ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πραγματευθῇ αὐτὴν τὴν σπανίαν λέξιν, τοὺς ποικίλους τύπους καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς, ὡς καὶ τὰς πιθανὰς σημασίας της. Ἀλλ' ὁ Nauck καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπέπεσαν εἰς σφάλμα ὑποθέσαντες λίαν φυσικῶς ὅτι ἡ λέξις αὐτὴ εἶχε ταξινομηθῇ ἐκεῖ ὡς μία ἐκ τῶν πολλῶν ἐκφράσεων βλασφημίας.[3] Πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κώδικος τοῦ Miller ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποπτευθῶμεν τὴν ὕπαρξιν κεφαλαίου διαλαμβάνοντος *λέξεις* ἀπὸ χρονολογικῆς, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἱστορικῆς, ἀπόψεως. Διεκρίνοντο δύο κατηγορίαι λέξεων: αἱ *λέξεις*, αἱ ὁποῖαι ἐλέγετο ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν *παλαιῶν*, καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐλέγετο ὅτι ἦσαν ἄγνωστοι εἰς αὐτούς, αἱ *καινό-*

[1] Ὑπεστηρίχθη μετὰ πειστικότητος ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὑπῆρξε κυρία πηγὴ τοῦ *Antiatticista* (K. Latte, *Herm.* 50 (1915) 374.379, 2.384 κ.ἑ., 392) ὡς καὶ τοῦ Ἑλλαδίου, *Chrestomath.* (K. Strecker, *Herm.* 26 (1891) 276 κ.ἑ.).

[2] Miller, *Mélanges* 427 κ.ἑ., Cohn, *Jahrbücher f. class. Philologie*, Suppl. Bd. 12 (1881) 288 - 98. Πρβλ. Wilamowitz, *Einleitung* 163.88, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τοῦτο ὁμοῦ μετὰ τῶν λεγομένων *Ἀττικῶν λέξεων* ὡς κριτικὴν τῶν ψευδο-Ἀττικῶν παραποιήσεων τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἀλλὰ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα δὲν ὑποδηλοῦν τοιοῦτόν τι.

[3] Δὲν ὑπῆρχε τμῆμα *Περὶ βλασφημιῶν* εἰς τὰς Ἀριστφ. *Λέξεις*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 241, σημ. 1.

τεραι λέξεις.[1] Ὁ Ἀριστοφάνης συνεζήτει πιθανῶς τὰς γνώμας παλαιοτέρων φιλολόγων καὶ ἐπεβεβαίωνε ἢ ἀπέρριπτεν αὐτάς. Ἂν — διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ παράδειγμά μας — τὸ *σάννας* εἶχε θεωρηθῇ λέξις ὀψιμωτέρας καταγωγῆς, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετά τινος πιθανότητος ἐκ τῆς περικοπῆς τοῦ Εὐσταθίου ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἀνεφέρετο εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κωμῳδίᾳ ὑπὸ τοῦ Κρατίνου.[2] Ὑπάρχει μάλιστα ἡ ἀμυδρὰ πιθανότης ὅτι ἀνέδραμεν εἰς τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἀνέφερεν ἐπῳδικόν τι ποίημα τοῦ Ἱππώνακτος,[3] ὁ ὁποῖος προσηγόρευε κάποιον διὰ τοῦ παρωνύμου *ὦ Σάνν'*, ὑποδηλοῦντος τὸν «τρελλούτσικο» χαρακτῆρα του. Τὸ πολὺ σοφὸν ἀποσπασματικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸ ποίημα αὐτό, τὸ ὁποῖον διέσωσε πάπυρος τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, περιέχει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους[4] παραπλεύρως τοῦ ὀνόματος δύο συγχρόνων του, ἑνὸς πρεσβυτέρου του, τοῦ Ἑρμίππου, καὶ ἑνὸς νεωτέρου, τοῦ Πολέμωνος. Μολονότι εἶναι ἀδύνατον εἰσέτι νὰ εἴπωμεν εἰς ποῖον στίχον ἢ λέξιν ἀνήκει αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ὑπομνήματος, μικρὰ ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν γραμματικὸν καὶ ὄχι τὸν κωμικὸν ποιητήν. Ὅπωσδήποτε τὸ κείμενον ἐπιβεβαιώνει τὴν γνώμην του, ὅτι ἡ λέξις *σάννας* ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς *παλαιούς*.

Εἰς τὸ αὐτὸ πρῶτον τμῆμα τῶν *Λέξεων* εὑρίσκομεν τοὺς περιέργους ρηματικοὺς τύπους *ἐφεύγοσαν καὶ ἐλέγοσαν· ἀντὶ τοῦ ἔφευγον καὶ ἔλεγον*.[5] Ὁ Εὐστάθιος διέσωσεν μακροτέραν περικοπὴν μετὰ παραπομπῶν: *παραδίδωσι δὲ (Ἀριστοφάνης) καὶ ὅτι τὸ «ἐσχάζοσαν» παρὰ Λυκόφρονι (21) καὶ παρ' ἄλλοις τὸ «ἐλέγοσαν» καὶ τὸ «οἱ δὲ πλησίον γενομένων ⟨ἐ⟩φεύγοσαν» φωνῆς Χαλκιδέων ἴδιά εἰσιν*. Τὸ κύριον ὡς φαίνεται σημεῖον εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν παλαιῶν φιλολογικὴ αὐθεντία διὰ τὴν κατάληξιν *-οσαν*, ὡς ὀρθῶς παρετήρησε ὁ Ἀριστοφάνης. Εὗρεν ὅμως αὐτὴν εἰς ἕνα ἐκ τῶν νέων ποιητῶν καὶ ἴσως[6] ὑπέθεσε

[1] *παλαιοὶ* εἶναι, ἐὰν δὲν παραπλανοῦν ἡμᾶς τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα, οἱ συγγραφεῖς οἱ πρὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Ὁ Εὐστ. σελ. 279.38, *περὶ καινοτέρων λέξεων* καὶ σελ. 1761, 24 *καινοφώνους λέξεις* φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τῶν ἀττικῶν συγγραφεῖς.

[2] Κρατ. fr. 337 K.

[3] *P. Oxy.* XVIII (1941) 2176, fr. 1. 1 = Ἱππῶναξ ἐκδ. O. Masson (1962) fr. 118.1, μετὰ ὑπομνήματος.

[4] *P. Oxy.* 2176, fr. 8.21. Βλέπε Masson σελ. 86 καὶ 162.1.

[5] Miller, *Mélanges* σελ. 428.1, πρβλ. Εὐστ. σελ. 1761.30 (πρβλ. 1759.35). Τζέτζ. εἰς Λυκ. 21 καὶ 253. Nauck σελ. 204, Fresenius σελ. 115.

[6] Nauck σελ. 204 «fortasse». Ἐπίστευε ὅτι ὑπῆρχε ἓν παράδειγμα κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνους, Εὐρ. *Ἑκ.* 574, ἔνθα ὁ Χοιροβ. II 64.25 Hilg., ἐξετάζων τὰς καταλήξεις εἰς *-οσαν*, ἀνέγνωσε *δ' ἐπληροῦσαν* (*δὲ πληροῦσιν* Eur. codd.). Ἐκ τοῦ Nauck παρέλαβον αὐτὸ αἱ γραμματικαί μας ὡς καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῶν ἐκδόσεων τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλ' ὁ «χυδαϊσμὸς» αὐτὸς δὲν εἶναι *varia lectio*, ἀλλ' ἐσφαλμένη εἰκασία τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος σκοπὸν ἔχουσα τὴν «διόρθωσιν» τῆς *inconcinnitas temporum* τοῦ Εὐριπιδείου στίχου.

ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτός, ὁ Λυκόφρων[1] ὁ Χαλκιδεύς, ἐδανείσθη αὐτὴν ἐκ τῆς διαλέκτου τῆς γενετείρας του καὶ ὅτι ἐμιμήθησαν αὐτὸν καὶ ἄλλοι. Ἀμφιβάλλω ἂν διὰ τούτου ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ ἐπίκρισιν τοῦ Λυκόφρονος.[2] Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπεδείκνυε ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς διαλέκτους, ἀλλ' ὅταν ἐξελάμβανε τὸ *-οσαν* τοῦ ἀορίστου τῶν ρημάτων εἰς *-ω* ὡς τύπον τοπικῆς χαλκιδικῆς διαλέκτου, ἔσφαλλε.[3] Ἦτο ἐντελῶς συνήθης κατάληξις τῆς κοινῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τέλους τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν[4] καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο ἀσφαλῶς *καινόφωνος λέξις*. Εἰς ἀμφότερα τὰ παραδείγματα τοῦ *σάννας* καὶ τοῦ *ἐσχάζοσαν*, ἂν καὶ εἶναι τόσον διάφορα, βλέπομεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ αὐτὸ πρόβλημα: νὰ διαστείλῃ χρονολογικῶς τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τῆς νεωτέρας χρήσεως καί, εἰ δυνατόν, νὰ ἀνεύρῃ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τῆς δευτέρας. Τοῦτο ἦτο ἀνεκτίμητος προεργασία διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.[5]

Τὰ ἑπόμενα κεφάλαια ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῶν *ὀνομαστικῶν*,[6] τουτέστιν λεξιλογίων συντεταγμένων καθ' ὕλην. Τὸ πλουσιώτερον ἐξ αὐτῶν, τιτλοφορούμενον *Ὀνόματα ἡλικιῶν ἢ Περὶ ὀνομασίας ἡλικιῶν*,[7] ἐδείκνυε τὰς διαφόρους περιόδους ζωῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀγελαίων ζώων καὶ ἀγρίων θηρίων. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πτωχοτέρας ἐκ τῶν διασωθεισῶν περικοπῶν ἐμφαίνεται βαθεῖα γνῶσις τῆς ποιητικῆς γλώσσης ὅλων τῶν διαλέκτων. Ὡς ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ *σάννας* καὶ τοῦ *ἐσχάζοσαν*, γραμματικαὶ παραπομπαὶ καὶ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Εὐστάθιον καὶ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ εἰς ὀνομαστικὰ διεσώθησαν πολὺ περισσότεραι ἢ εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἀθω. Ἓν ἀπόσπασμα τοῦ χειρογράφου τούτου περὶ τοῦ νεογνοῦ τῶν ἀγρίων ζώων π.χ., δίδει διαφόρους ὀνομασίας τῆς ἐλάφου καὶ προσθέτει μόνον τὴν βραχεῖαν παρατήρησιν: *τὰ δὲ νέα τούτων, ὄβρια καὶ ὀβρίκαλα*.[8] Ἀλλὰ μεγαλύτεραι περικοπαὶ[9] παρέχουν περισσότερα ὀνόματα ζώων

[1] Περὶ τοῦ Λυκόφρονος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 141 κ.ἑ. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ὅλα τὰ ἐρανίσματα τοῦ Εὐσταθίου ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἄθω ἐρανισμάτων, πειθόμεθα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ πιθανότης νὰ παρενέβαλε οὗτος αὐτὴν τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν Λυκόφρονα, ὡς ὑπωπτεύθη ὁ P. Maas, *Gnom.* 3 (1927) 320.

[2] Ὁ Wilamowitz (ὁ ὁποῖος πάντοτε ἐξελάμβανε τὴν εἰκασίαν τοῦ Nauck ὡς ἀποδεδειγμένον γεγονὸς) τὸ πιστεύει *Hell. Dicht.* II (1924) 147.1 «πρὸς καταισχύνην τοῦ Λυκόφρονος».

[3] Παρόμοια σφάλματα βλέπε ἐν Latte «Glossographika» *Philol.* 80 (1925) 174.

[4] E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit* I 2[2] (1938) 83 κ.ἑ., μετὰ βιβλιογραφίας.

[5] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 240 κ.ἑ.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 236.

[7] Miller, *Mélanges* 428-31, Fresenius 82-89 καὶ 116-22, Cohn 298-311.

[8] Miller, *Mélanges* σελ. 431.9, Fresenius σελ. 26.

[9] Αἰλ. *Π. ζ. ἰ.* VII 47, Φωτ. *Λεξ.* II 2, 10 Nab., Εὐστ. 1395.46 κ.ἑ. καὶ 1625.47 : *ὄβρια* (Εὐρ. fr. 616) καὶ *ὀβρίκαλα* (Αἰσχ. *Ἀγ.* 143). Ἡσύχ. λ. *«ὀβρικάλοις»*, Πολυδ. V 15 *πάντων τῶν ἀγρίων τέκνα ὀβρίκαλα οἱ ποιηταὶ καλοῦσι καὶ ὀβρικὰ* (*s i c* ὁ κοινὸς πρόγονος

καὶ διὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους ἀναφέρονται εἰς τὸν *Ἀγαμέμνονα (ὀβρίκαλα)* καὶ τοὺς *Δικτυουλκοὺς* τοῦ Αἰσχύλου, ὡς καὶ εἰς τὰς *Πελιάδας* (πιθανῶς *ὄβρια*) τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τοὺς *Δικτυουλκοὺς* εἷς πάπυρος τῆς Ὀξυρύγχου ἔφερεν εἰς φῶς ἕνα τρίτον τύπον, *ὀβρίχοισι*.[1] Τοῦτο δεικνύει πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἀρχικὴν διατύπωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους, δεδομένου ὅτι εἰδικοὶ τύποι τῶν *ὀνομασιῶν* περιῆλθον εἰς ἀχρηστίαν μᾶλλον ἐνωρίς. Ἐξ ἄλλου τὸ παράδειγμα αὐτὸ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀποδεικνύουν ὅτι προσθῆκαι τινὲς ἀπαντῶσαι εἰς τὸν Εὐστάθιον ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἰδικαί του παρεμβολαί, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους. Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ διὰ τὰ ἑπόμενα κεφάλαια: *Περὶ συγγενικῶν ὀνομάτων* καὶ *Περὶ πολιτικῶν ὀνομάτων*.[2] Κατεβλήθη πᾶσα προσπάθεια ὄχι μόνον νὰ γίνῃ διάκρισις τῆς διαφορᾶς χρήσεως εἰς τὴν ἐπικήν, λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποίησιν καὶ εἰς τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπισημανθοῦν αἱ ἀλλαγαὶ τύπων καὶ σημασίας, προσέτι δὲ καὶ νὰ ἀναζητηθῇ ἡ καταγωγὴ διαφόρων λέξεων.

Πράγματι ὁ Ἀριστοφάνης φαίνεται ὅτι εἰσήγαγε τὴν μεθοδικὴν φιλολογικὴν μελέτην τῶν *παθῶν* καὶ *ἐτύμων* τῶν λέξεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ὅρος *πάθη τῆς λέξεως* πρὸς δήλωσιν τῶν μεταβολῶν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ὁ Οὐάρρων ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀνάπτυξίν των ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους,[3] καὶ οἱ προαναφερθέντες τύποι *ὄβρια, ὄβριχα, ὀβρίκαλα*, εἶναι τόσον καλὸν παράδειγμα ὅσον καὶ τὸ τοῦ Οὐάρρωνος «in turdo turdario et turdelice». Τὸ ἀρχαῖον παίγνιον τοῦ *ἐτυμολογεῖν*, δηλαδὴ τῆς ἀναλύσεως μιᾶς λέξεως καὶ ἐξευρέσεως τῆς καταγωγῆς της, ἐπαίζετο φειδωλῶς καὶ συνετῶς ὑπ' αὐτοῦ,[4] ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους του στωϊκούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Χρύσιππος ἔγραψε πρῶτος βιβλία τινὰ τιτλοφορούμενα *Περὶ ἐτυμολογικῶν*.[5]

Αἱ περικοπαὶ ἐκ τῶν *Λέξεων* εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἄθω καὶ εἰς τὸν Εὐστάθιον διακόπτονται μετὰ τὰ *συγγενικὰ* καὶ *πολιτικὰ ὀνόματα*. Τέσσαρα ἀκό-

τῶν codd. SF, γεγραμμένος πρὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μ.Χ.). Εἶναι τὸ *ὀβρικὰ* ἐλαφρὰ παραφθορὰ τοῦ *ὄβριχα*; Ὁ H. Frisk, *Griech. etymol. Wörterbuch*, τεῦχ. 14 (1963) 345, κλίνει μᾶλλον νὰ θεωρήσῃ τὸ *ὀβρίχοισι* ἐν P. Oxy. 2161.809 ὡς δοτ. πληθ. οὐδετ. καὶ ἀναφέρεται εἰς παρομοίους σχηματισμούς. Ἴσως ὁ προκαλέσας ἔκπληξιν τύπος ἐν τῷ παπύρῳ τῶν *Δικτυουλκῶν* δὲν ἦτο νέος ἀλλ' ὑπεκρύπτετο ἔν τινι διαφόρῳ γραφῇ τοῦ Πολυδεύκους, ὁ ὁποῖος, ὡς ὑπέδειξε ὁ Cohn σελ. 311, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Ἀριστοφάνους.

[1] P. Oxy. XVIII (1941) 2161 Αἰσχ. *Δικτυουλκ.* 809 *ὑστρίχων ὀβρίχοισ[ι]* = fr. 474.809 Mette.

[2] Miller, *Mélanges* 431.13-432.22 καὶ 432.23-434 ἄνευ χωριστῶν ἐπικεφαλίδων. Ἡ ἐπικεφαλὶς *Πολιτικὰ ὀνόματα* προετάθη ὑπὸ τοῦ Fresenius σελ. 12 κ.ἑ. καὶ σελ. 123-7.

[3] Varro *L.L.* VI 2, Nauck σελ. 269.

[4] Nauck σελ. 268 κ.ἑ. Πρβλ. R. Schröter, «Studien zur varronischen Etymologie», *Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz*, Abh. der geistes-u. sozialwissenschaftl. Kl. Jg. 1959, Ἀριθμ. 12, 53 κ.ἑ., ἰδίως 60-63.

[5] *SVF* II σελ. 9, 13, 14· Πρβλ. fr. 146, σελ. 44, 42. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 287.

μη τμήματα προσετέθησαν κατ' εἰκασίαν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Nauck· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ *Περὶ βλασφημιῶν*, ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ὁ Σουητώνιος.[1] Διὰ τὰ ἄλλα τρία κεφάλαια ὁ ἐκδότης συνέλεξεν ἀποσπάσματα ἐκ ποικίλων πηγῶν καὶ τὰ κατέταξε βάσει τοῦ περιεχομένου ἢ τῆς χώρας εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ὑπὸ τοὺς τίτλους *Περὶ προσφωνήσεων* («Τύποι χαιρετισμῶν»),[2] *Ἀττικαὶ λέξεις* καὶ *Λακωνικαὶ γλῶσσαι*.[3] Ὁ Ἀριστοφάνης ὁμιλεῖ βεβαίως περὶ τινων προσφωνήσεων, π.χ. τῶν *ἄππα, πάππα, μάμμα*, κτλ., δὲν ὑπάρχει ὅμως μαρτυρία δι' ὁλόκληρον κεφάλαιον τῶν *Λέξεων* ὑπὸ τὸν εἰδικὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μὲ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον. Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν ὀλίγων περὶ διαλέκτων παραθέσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν, τέσσαρες κατονομάζονται *ἐν Ἀττικαῖς λέξεσιν* καὶ πέντε ἴσως ἐν *Λακωνικαῖς γλώσσαις*. Οἱουδήποτε εὐρυτέρου ἔργου καὶ ἂν εἶναι ὑποδιαιρέσεις, μαρτυροῦν καὶ πάλιν ὄχι μόνον τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους γνῶσιν τῶν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀπαντώντων διαλεκτικῶν τύπων, ἀλλὰ καὶ τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν τῶν ἡμερῶν του.[4] Μολονότι τὰ βιβλία τοῦ διδασκάλου του τοῦ Διονυσίου Ἰάμβου *Περὶ διαλέκτων* καὶ τοῦ Σωσιβίου τοῦ Λάκωνος *Περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν* μετά τινος γλωσσαρίου δυνατὸν νὰ εἶχον δώσει εἰς αὐτὸν εἶδός τι ὠθήσεως καὶ βοηθείας,[5] φαίνεται ὅτι ἡ καταχώρησις λέξεων, καθ' ὃν τρόπον ἀπέδιδον αὐτὰς οἱ Λάκωνες, ὡς ἐπὶ παραδείγματι *ἄδδα* ἀντὶ τοῦ ἰωνικοῦ *ἄζη*,[2] ὑπῆρξε καρπὸς ἰδικῶν του παρατηρήσεων. Πρῶτος ὁ Ἀριστοφάνης, ἐξ ὅσων πρὸς τὸ παρὸν γνωρίζομεν, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τεραστίου ἀριθμοῦ βιβλίων παρηκολούθει σοβαρῶς τὴν καθομιλουμένην καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἁπλῆς βιβλιομανίας.[7]

Αἱ πολύπλευροι μελέται, αἱ ἀπαιτηθεῖσαι διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ λεξικολογικοῦ αὐτοῦ θησαυροφυλακίου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συνωδεύοντο ὑπὸ θεωρητικῶν ἐρευνῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε ἴσως ὁμιλήσει πληρέστερον εἰς τοὺς μαθητάς του. Ἅπαξ μόνον γίνεται ἐν τῇ παραδόσει λόγος περὶ στοχα-

[1] Τὸ κεφάλαιον σελ. 163-80 τοῦ Nauck πρέπει νὰ διαγραφῇ, βλέπε Miller, *Mélanges* 413-26 Suétone.

[2] Nauck σελ. 151-62. Πρβλ. Cohn 321 κ.ἑ.

[3] Nauck σελ. 181-90. Πρβλ. Cohn σελ. 288.6 καὶ 322 κ.ἑ.

[4] Εὐστ. σελ. 877.49 κ.ἑ. εἰς ἐκτενὲς ἐράνισμα εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοφάνης πρῶτον λέγει ὅτι παρ' Ὁμήρῳ *μῆλα* δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ *αἶγες*, ἔπειτα δὲ συνεχίζει : *«καὶ ἡμεῖς δέ», φησι* (ἐνν. *Ἀριστοφάνης*), *«μηλωτὴν καλοῦμεν καὶ τὴν αἰγείαν δοράν»*. Πρβλ. αὐτόθι σελ. 1828.56 κ.ἑ. (Nauck σελ. 197-9). Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 239.

[5] Περὶ Διονυσίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 204. Πρβλ. L. Weber, *Quaest. Lacon.* Diss. Göttingen (1887) 55-64 ὁ ὁποῖος δίδει κατάλογον «γλωσσῶν» τοῦ Σωσιβίου, ἴσως τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰ. π.Χ.

[6] Nauck σελ. 189, fr. 33. Πρβλ. F. Bechtel, *Griech. Dialekte* II (1923) 323.

[7] Ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ ζητήματος βλέπε. J. Wackernagel, *Berl. philol. Wochenschr.* (1896) 1399 = *Kleine Schriften* I (1953) 538, καὶ Wilamowitz *Geschichte der griechischen Sprache* (1928) 36 κ.ἑ.

στικῆς τινος παρατηρήσεώς του ἐπὶ θέματος τοῦ τυπικοῦ τῆς γραμματικῆς. Ἀνεκάλυψε[1] ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν κλίσιν ὑπάρχουν τύποι ἐπανερχόμενοι καὶ διετύπωσε γενικοὺς κανόνας τῆς ὁμαλῆς κλίσεως. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς «ὁμαλότητος» ἐκαλεῖτο *ἀναλογία*. Πέραν αὐτῆς τῆς βραχείας ἀφηγήσεως οὐδεμία σαφὴς ἀξιόπιστος πληροφορία δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν ἡμετέρων πηγῶν, ἤτοι τοῦ Οὐάρρωνος καὶ τῶν Δονάτου—Χαρισίου·[2] ἤνοιξε ὅμως ἡ θύρα πρὸς ἀτελεύτητον θεωρητικολογίαν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπενόησε τὸν γραμματικὸν ὅρον *ἀναλογία* ἢ ἔγραψε μονογραφίαν *Περὶ ἀναλογίας*,[3] καὶ εἶναι ἀπίστευτον ὅτι προετίθετο νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ τρία βιβλία τοῦ Χρυσίππου *Περὶ τῆς κατὰ τὰς λέξεις ἀνωμαλίας*.[4] Ὁ Χρύσιππος ὁ Σολεύς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποποιηθῇ πρόσκλησιν νὰ μεταβῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπέθανεν ὡς Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ἀρχηγὸς τῆς στωϊκῆς σχολῆς μεταξὺ 208 καὶ 204 π.Χ., ἀνέπτυξεν ὡς τμῆμα τῆς τυπικῆς λογικῆς του τὴν θεωρίαν ὅτι λέξεις τινὲς δὲν εὑρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν, τοῦτο δὲ ἀπεκάλει *ἀνωμαλίαν*· εἶναι παράλογον νὰ σημαίνῃ ἐνίοτε ὁ πληθυντικὸς ἓν μόνον πρᾶγμα (ὡς π.χ. ὁ πληθυντικὸς *Θῆβαι* μία πόλιν), ἀρσενικός τις τύπος ἰδέαν θηλυκὴν καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀνενέωνε συνεπῶς ὑπὸ νέαν μορφὴν παλαιὰν φιλοσοφικὴν διένεξιν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.[5] Ὁ Ἀριστοφάνης ἄλλωστε οὐδέποτε εἰσῆλθε εἰς τὴν παλαίστραν, ὅπου ἠγωνίζοντο οἱ φιλόσοφοι· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας, περιωρί-

[1] Nauck 264-71. Varro, *L.L.* X 68 «tertium genus (δηλ. analogiae) . . . in quo et res et voces similiter proportione dicuntur ut bonus malus, boni mali, de quorum analogia et Aristophanes et alii scripserunt». Πρβλ. αὐτόθι IX 12 «Aristophanes improbandus, qui potius in quibusdam veritatem quam consuetudinem secutus?—Charisius, *Ars grammatica* (ed. C. Barwick, 1925) σελ. 149.26 «huic (δηλ. analogiae) Aristophanes quinque rationes dedit vel, ut alii putant, sex ; primo ut eiusdem sint generis . . . dein casus, tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni. sextum Aristarchus, discipulus eius, illud addidit ne unquam simplicia compositis aptemus»· πρβλ. Donatiani fragm. *GL.* VI 276.5 κ.ἑ.

[2] H. Dahlmann, «Varro und die hellenistische Sprachtheorie», *Problemata* 5 (1932) 52 κ.ἑ. H. J. Mette, *Parateresis* (1952) 11 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος περιέλαβε καὶ κριτικὸν κείμενον τοῦ Varro *L.L.* VII 109-X 84. D. Fehling, «Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion», *Glotta* 35 (1956) 214 κ.ἑ., 36 (1957) 48 κ.ἑ. μετὰ βιβλιογραφίας σελ. 48.1, 2 εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προστεθῇ A. Dihle, «Analogie und Attizismus», *Herm.* 85 (1957) 170 κ.ἑ. Ἐν ὑστερόγραφον σελ. 203 κ.ἑ. μετριάζει τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Fehling περὶ τῆς ἀναρμοδιότητος τοῦ Οὐάρρωνος, τῶν συγχύσεων καὶ τῶν ἐφευρημάτων του. *Entretiens sur l'antiquité classique* IX (1962) «Varron», βλέπε F. Collart, «Analogie et anomalie», σελ. 117-40.

[3] Ἀσφαλῶς δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ ὅρου *ἀναλογία* τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους τοῦ πλατωνιστοῦ εἰς τὸν *Πλατωνικόν* του, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187.

[4] SVF II σελ. 6.10. Πρβλ. αὐτόθι Χρύσ. fr. 151, σελ. 45,23 καὶ 26. Πρβλ. Barwick, *Stoische Sprahlehre* 53 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 69 κ.ἑ. (Πλάτων), 89 κ.ἑ. (Ἀριστοτέλης).

σθη εἰς ἓν φιλολογικὸν πρόβλημα γραμματικῆς. Ὁ ὅρος «γραμματική»,[1] τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἐνσυνειδήτως ἀπεφύγομεν, τώρα εἶναι δυνατὸν πράγματι νὰ χρησιμοποιηθῇ. Δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι ὡς τμῆμα τῆς φιλολογίας ἐν γένει διεμορφοῦτο εἰς χωριστὸς κλάδος ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἔφθασε εἰς τὴν ἀκμήν του κατὰ τὴν δευτέραν γενεὰν μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη, διὰ τοῦ ἔργου *Τέχνη γραμματική* τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου. Περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθησαν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ κανόνες κλίσεως οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν.[2] Ἡ ἰδέα τῆς ἀναλογίας ἐπεξετάθη προφανῶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν κειμένων. Τότε ἀσφαλῶς εἰς τοὺς τομεῖς τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ἐξηγήσεως θὰ ἠγέρθη μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀναλογίας καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀνωμαλίας μία διαμάχη, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν ἐκ λατινικῶν μόνον πηγῶν· ὁ Ἀριστοφάνης οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς αὐτήν.[3] Ἂν ἐξετάσωμεν γενικῶς τὰς μελέτας του, τόσον ἐπὶ τοῦ λεξιλογίου, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν τύπων, καθίσταται σαφὲς ὅτι αὐταὶ ἦσαν βοηθητικαὶ εἰς τὸ ἐκδοτικόν του ἔργον.

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους περιωρίζοντο εἰς ὡρισμένον ἀριθμὸν ποιητῶν καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ παραπομπαὶ τῶν *Λέξεων* σπανίως ἐκτείνονται πέραν μιᾶς περιωρισμένης ὁμάδος ποιητῶν καὶ πεζογράφων. Αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβη τυχαίως. Ἓν εἶδος ἀνακατατάξεως τῆς ὅλης φιλολογίας, ὡς εἶχε συσσωρευθῆ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καὶ καταγραφῇ εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου, πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν. Κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτὴν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπῆρξε ἀποφασιστική, ἂν εἶναι ὀρθὸν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ (X, I, 54): Apollonius in ordinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes, poetarum iudices,[4] neminem sui temporis in numerum redegerunt». Πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος ὁ Κικέρων εἶχε γράψει ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Ἀττικὸν (XVI II.2): «cui ut Aristophani Ar-

[1] Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 44 ἔκδ. Mau, τόμ. III, σελ. 12.17 κ.ἑ. (ἐκ τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ) *γραμματικὴ τοίνυν λέγεται . . . ἡ ἐντελὴς καὶ τοῖς περὶ Κράτητα τὸν Μαλλώτην, Ἀριστοφάνην τε καὶ Ἀρίσταρχον ἐκπονηθεῖσα.*

[2] Εἰς τοὺς πέντε κανόνας τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ Ἀρίσταρχος προσέθεσε ἕνα ἕκτον, ἀρνητικὸν (ἀνωτέρω, σελ. 242, σημ. 1).

[3] Ὁ L. Lersch, *Die Sprachphilosophie der Alten, dargestelt an dem Streite über Analogie und Anomalie der Sprache* (Bonn 1838), τῷ ὄντι ἐβάσισε ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς διαμάχης ταύτης, τὴν ὁποίαν ἤρχισε ὁ Ἀριστοφάνης. Διατηρεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν ἀξίαν της ἡ ἀνάγνωσις τῆς πλήρους εἰρωνείας καὶ συντριπτικῆς κριτικῆς τοῦ Nauck (σελ. 270), ἡ ὁποία ἐγράφη ἕνα αἰῶνα καὶ πλέον πρὸ τοῦ Fehling *Glotta* 35 (1956) καὶ 36 (1957), ὅστις τώρα ἀπορρίπτει τὴν δυνατότητα τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς διαμάχης ἐκ τῶν λατινικῶν πηγῶν, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ Οὐάρρωνος. Ἡ μελέτη του ἀποτελεῖ τυπικὸν δεῖγμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ἀναζητήσεως πηγῶν, δὲν εἶναι ὅμως ὡς σύνολον ἐπιτυχής.

[4] Πρβλ. Quintil I 4.3 «quo (δηλ. iudicio). . . ita severe sunt usi veteres grammatici ut . . . auctores in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero».

chilochi iambus[1] sic epistola longissima quaeque optima videtur». Τὰ λατινικὰ αὐτὰ κείμενα,[2] τῶν ὁποίων αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ εἶναι ἄγνωστοι, ἀναφέρουν σαφῶς ὅτι μερικοὶ συγγραφεῖς ἐγένοντο δεκτοὶ καὶ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν ἐκ μιᾶς τάξεως (ordo) συγκροτηθείσης διὰ φιλολογικῆς κριτικῆς *(κρίσις, iudicium)*· Ἡ τάσις ἐπιλογῆς τῶν ἀρίστων συγγραφέων εἶναι διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους πολὺ παλαιά.[3] Ἡ σφοδρὰ συζήτησις περὶ πρωτοκαθεδρίας μεταξὺ τῶν ἀττικῶν τραγικῶν ποιητῶν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει καὶ εἰς τοὺς *Βατράχους* τοῦ Ἀριστοφάνους, πρέπει νὰ εἶχε διευθετηθῇ περὶ τὰ μέσα ἢ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., ὅταν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἔγραψε *Περὶ τῶν τριῶν τραγῳδοποιῶν*.[4] Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ὑποδηλοῖ ὁ Ἀριστοφάνης γράφων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς *Μηδείας* τοῦ Εὐριπίδου, *παρ' οὐδετέρῳ κεῖται ἡ μυθοποιία*, τὸ ὁποῖον δύναται μόνον νὰ σημαίνῃ «οὔτε παρ' Αἰσχύλῳ οὔτε παρὰ Σοφοκλεῖ», καὶ αὐτὸ παρέμεινεν ἔγκυρον διὰ τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγῳδιῶν καὶ τῶν κωμῳδιῶν εὑρίσκομεν εἰσέτι πολύτιμα ἴχνη τῶν προσωπικῶν του κρίσεων περὶ ποιημάτων καὶ ποιητῶν.[5]

Τρεῖς ἰαμβογράφοι ἔγιναν δεκτοὶ εἰς τοὺς ἐπιλέκτους ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου, καὶ ὁ Ἀρχίλοχος[6] ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἄριστος τόσον ὑπ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Οὐδεμία περαιτέρω μαρτυρία ὑπάρχει διὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν. Ὡς κορυφαίους («praecipui», *ἀξιόλογοι*) τῶν πολλῶν ἀρχαίων κωμικῶν ποιητῶν ὁ Κοϊντιλιανὸς (X, 1, 66) ἀπαριθμεῖ τοὺς τρεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ὁράτιος, διὰ νὰ συνθέσῃ τὸν ἁρμονικὸν πρῶτον στίχον τῆς τετάρτης σατίρας του, «Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae/atque alii quorum comoedia prisca virorumst». Ἡ περίφημος αὐτὴ τριὰς ἐπανεμφανίζεται συχνότατα εἰς τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας συγγράμματα, ἀλλὰ δὲν εἶχε γίνει ὑπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως ἀποδεκτή. Ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐθεώρουν τὸν Φερεκράτη, ἐπὶ παραδείγματι, ὡς ἰσάξιον τῆς ἐν λόγῳ τριάδος.[7] Εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὁ Ὅμηρος ὡς δημιουργὸς τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* καὶ ὁ Ἡσίοδος ὡς συγγραφεὺς τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων* κατελάμβανον πάντοτε τὰς πρώτας

[1] Quintil. XI. 59 «ex tribus receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iamborum ad *ἕξιν* maxime pertinebit unus Archilochus».

[2] Nauck σελ. 67 καὶ 249. L. Radermacher, «Kanon», *RE* X (1919) 1873 κ.ἑ. περὶ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ καὶ Διον. Ἁλ. καὶ τῆς κοινῆς πηγῆς ἀμφοτέρων.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 51 κ.ἑ. (πρβλ. σελ. 17, σημ. 1), 86 κ.ἑ., 160 κ.ἑ. Περὶ τῆς *κρίσεως* σελ. 138.

[4] Fr. 179 Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) μετὰ ὑπομνήματος σελ. 123.

[5] A. Trendelenburg, *Grammaticorum Graecorum de arte tragica iudiciorum reliquiae* (Bonn 1867) 23 κ.ἑ.

[6] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 171 κ.ἑ.

[7] Βλέπε *CGF* I σελ. 3.3, 58.165, 81 ad test. 10 Kaibel. Περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους βλέπε ἀνωτέρω σελ. 192.

θέσεις, τὰς ὁποίας ὁ 'Αριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου καὶ τῶν μαθητῶν του,[1] εἶχον ἀπονείμει εἰς αὐτούς. 'Αλλ' ἡ κοινὴ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλησαν ὁ Διονύσιος ὁ 'Αλικαρνασσεὺς καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς (X, 1, 53 ff.) ὡς καὶ οἱ μεταγενέστεροι κατάλογοι, φαίνεται ὅτι ἔδιδε τέσσαρα ἢ πέντε ὀνόματα τῶν πρὸ τῆς 'Ελληνιστικῆς περιόδου χρόνων.[2]

'Ο ἀριθμὸς τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν εἶχε σταθερῶς ἑδραιωθῆ. 'Ως ἐπικεφαλῆς τῶν ἰαμβοποιῶν ἦτο ὁ 'Αρχίλοχος καὶ τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ὁ "Ομηρος, οὕτω καὶ μεταξὺ τῶν λυρικῶν ποιητῶν ὁ Πίνδαρος ἦτο πάντοτε ὁ πρῶτος, «novem lyricorum longe . . . princeps», ὡς δεικνύει τὸ ἀνώνυμον ἑλληνιστικὸν ἐπίγραμμα,[3] τὸ ὁποῖον ἴσως συνετέθη ἕνα περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν 'Αριστοφάνη, ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀρχαιοτέραν ἡμῶν μαρτυρίαν περὶ τῶν 'Εννέα: τοῦ Πινδάρου, τοῦ Βακχυλίδου, τῆς Σαπφοῦς, τοῦ 'Ανακρέοντος, τοῦ Στησιχόρου, τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ 'Ιβύκου, τοῦ 'Αλκαίου καὶ τοῦ 'Αλκμᾶνος. 'Ο σχετικῶς μέγας αὐτὸς ἀριθμός, συγκρινόμενος πρὸς τὴν μικρὰν ὁμάδα τῶν ἐπικῶν, ἰαμβικῶν καὶ σκηνικῶν ποιητῶν, εἶναι αἰνιγματικός. Δύναται νὰ ὁδηγήσῃ, καὶ πράγματι ὡδήγησε, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ 'Εννέα ἦσαν τὸ σύνολον τῶν λυρικῶν ποιητῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἐπέζησαν ἀπὸ τῆς πρὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐποχῆς καὶ εἰσήχθησαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς 'Αλεξανδρείας. 'Αλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῇ ὅτι τοῦτο ἀληθεύει εἰς τὴν μοναδικὴν αὐτὴν περίπτωσιν, θὰ ἦτο ἀσύνετον νὰ ἐπεκτείνωμεν αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ὁμάδας ποιητῶν, τὰς ὁποίας μόλις ἐπεσκοπήσαμεν, καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν[4] τὴν ὕπαρξιν κατ' ἐπιλογὴν καταρτισθέντων καταλόγων παραλλήλως πρὸς τοὺς πλήρεις *Πίνακας*. Τὸ θετικώτερον ἔργον τοῦ 'Αριστοφάνους ἦτο, ὡς εἴδομεν, τὸ περὶ λυρικῶν ποιητῶν. Μολονότι ἡ πενιχρὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρία δὲν μνημονεύει ρητῶς τὸ ὄνομά του, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἔκδοσίς του περιελάμβανε τοὺς ἐννέα ποιητὰς καὶ ὅτι συνεπῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς κατέστη αὐθεντικός, ἀκριβῶς ὡς ἡ ἰδική του ὁρολογία, ταξινόμησις καὶ κωλομετρία.[5] 'Η σειρὰ πιθανὸν νὰ διαφέρῃ, ἀλλὰ τὰ ἀναφερθέντα ὀνόματα ἦσαν τὰ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138 - 9.

[2] Regenbogen, «Pinax», *RE* XX 1455 κ.ἑ.

[3] ΠΑ IX 184. 'Η τεκμηρίωσις συνεκεντρώθη ὑπὸ H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike* (1936) II 22 κ.ἑ. Πρβλ. I 25 κ.ἑ.

[4] Wilamowitz, «Die Textgeschichte der griechischen Lyriker», AGGW, N.F. IV 3 (1900) 63 - 71 Der Alexandrinische Kanon. 'Απεριόριστον ἐπιδοκιμασίαν ἐξέφρασε ὁ D. L. Page, «Corinna». The Society for the Promotion of Hellenic Studies *Supplementary Paper No* 6 (1953) 68 κ.ἑ. Πολὺ βασίμους ἀντιρρήσεις ἤγειραν ὁ Radermacher, *RE* X 1873 κ.ἑ., ὁ Regenbogen *RE* XX 1455 κ.ἑ., καὶ ἰδίως ὁ J. Stroux, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔσφαλε κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀνέμιξε καὶ τὴν περὶ *ὀρθότητος* ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 88, σημ. 7). Βλέπε καὶ Färber, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ W. Döring, «Zur pädagogischen Problematik des Begriffes des Klassischen», *Göttinger Studien zur Pädagogik* 24 (1934) 20 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος δίδει σώφρονα ἀνασκόπησιν τοῦ προβλήματος μετὰ βιβλιογραφίας ἂν καὶ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του παιδαγωγικῆς σκοπιᾶς.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.ἑ.

αὐτὰ εἰς πάντα τὰ ἑλληνιστικὰ ἐπιγράμματα καὶ τοὺς ἐν πεζῷ λόγῳ καταλόγους μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων. Ἐπιπλέον γνωρίζομεν σεβαστὸν ἀριθμὸν ὀνομάτων καὶ μικρῶν ἀποσπασμάτων ἄλλων ἀρχαίων λυρικῶν ποιητῶν.[1] Συγγραφεῖς ἔργων ἱστορίας καὶ θεωρίας τῆς μουσικῆς τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος, ὡς ὁ Ἀριστόξενος καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἀναφέρουν αὐτοὺς λίαν ἐλευθέρως, τοὺς ἀνευρίσκομεν δὲ καὶ εἰς τοὺς μετρικοὺς καὶ τοὺς ἐγκυκλοπαιδιστάς. Ὑπῆρξε μάλιστα μία προσθήκη εἰς τοὺς Ἐννέα — δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πότε — μία Βοιωτὶς ποιήτρια, *δεκάτη Κόρινna*. Ἀποσπάσματά τινα τῶν ποιημάτων αὐτῆς, καινοτομοῦντα κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος, ἀνεκαλύφθησαν εἰς παπύρους. Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὰ ἔργα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἀπωλέσθησαν προσωρινῶς ἢ διὰ παντὸς κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον π.Χ. αἰῶνα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγίνοντο αἱ κριτικαὶ ἐκδόσεις καὶ συνετάσσοντο οἱ κατάλογοι. Εἶναι πολὺ φυσικώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τῶν μεγάλων γραμματικῶν ἐθεωρήθησαν ὡς ἐλάσσονες ποιηταὶ — ὅπως καὶ πράγματι ἦσαν — καὶ δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας.

Ἐὰν λοιπὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν καταλόγων μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ἀκόμη περισσότερον δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τοῦτο διὰ τὰς ἄλλας ὁμάδας. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ συμφωνεῖ ἀπολύτως μὲ μίαν ἀπροκατάληπτον ἑρμηνείαν τῶν ἀναφερθέντων ἐκ τοῦ 1. καὶ 10. βιβλίου χωρίων τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτος ἀπεκάλει τοὺς μεγάλους γραμματικοὺς «poetarum iudices». Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἰδιαιτέρως τὴν προσωπικὴν δραστηριότητα τοῦ Ἀριστοφάνους, δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι καὶ εἰς αὐτὸ ἐπίσης τὸ πεδίον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι κατέστησαν ἀντικείμενον μελέτης καὶ κριτικῆς, ὑπῆρξαν οἱ ποιηταί. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠκολούθησαν κατάλογοι τῶν κορυφαίων ρητόρων, ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων. Ἐν τούτοις μόνον ὁ κατάλογος τῶν ρητόρων ἠδύνατο νὰ συναγωνισθῇ ἀπὸ πλευρᾶς σπουδαιότητος τὸν κατάλογον τῶν ποιητῶν, ἐνῶ πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἤρχισαν καὶ ἄλλαι πόλεις, ὡς ἡ Πέργαμος, ἡ Ρόδος, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ρώμη, νὰ συμβάλλουν ἐνεργῶς.[2]

[1] *PMG* σελ. 360 : «Poetae melici minores».

[2] Ἕκαστον τμῆμα ἔχει εἰδικὰ προβλήματα χρονολογίας καὶ τοποθεσίας. Εἰς τοὺς ὀψίμους Βυζαντινοὺς καταλόγους ἡ σύγχυσις τῶν εὑρετηρίων καὶ τῶν κατ' ἐπιλογὴν καταλόγων καθιστᾷ τὴν ἀνασύνθεσιν σχεδὸν ἀδύνατον. Ὁ H. Usener δὲν ἐπέτυχε εἰς τὴν τολμηρὰν καὶ ὀξύνουν ἀπόπειράν του : Διον. Ἀλ. *De imitatione* (1889) I 10 κ.ἑ. Τὸ πλεῖστον τῆς μαρτυρίας συνεκέντρωσε ὁ O. Kroehnert, *Canonesne poetarum, scriptorum, artificum per antiquitatem fuerunt?* Diss. Königsberg 1897. — Ὁ J. Cousin, *Études sur Quintilien* I (1936) 546 κ.ἑ., ἰδίως 565-72, ἐξετάζει τὰς πηγὰς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ καὶ τὴν καταγωγὴν ὡς καὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν καταλόγων εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Αὐτὸς τονίζει τὴν δραστηριότητα τῆς Περγάμου κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π.Χ., εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τοὺς ρήτορας. Ἀλλὰ βλέπε A.E. Douglas, *Mnemosyne* IV 9 (1956) 30 κ.ἑ. καὶ κατωτέρω, σελ. 248, σημ. 4. Πρβλ. ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 289.

Ἡ ἑλληνικὴ ἔκφρασις διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν συγγραφέων καὶ τὴν καταχώρησιν τῶν ὀνομάτων των εἰς καταλόγους μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν ἦτο τὸ *ἐγκρίνειν*· οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἐκαλοῦντο τότε *ἐγκριθέντες*. Ἄμεσον ὁπωσδήποτε μαρτυρίαν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν μόνον διὰ τοὺς ῥήτορας,[1] ἀναμφιβόλως ὅμως ἡ αὐτὴ μέθοδος πρέπει νὰ ἐφηρμόζετο καὶ εἰς τοὺς ποιητάς. Διότι, ὅταν ὁ Ὁράτιος ἔθετε ὡς κατακλεῖδα τῆς πρώτης ᾠδῆς τοῦ πρώτου βιβλίου του τὸ διάνθισμα «quodsi me lyricis vatibus inseres . . .», αὐτὸν ἀσφαλῶς τὸν ὅρον ὑπῆνίσσετο καὶ ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα, ὅτι ὁ Μαικήνας θὰ ἐνέκρινεν αὐτὸν διὰ τὴν ὁμάδα τῶν «novem lyrici». Ὁ ὅρος «ordo» τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, μεταφερθεὶς ἐκ τῆς ὁρολογίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς λογοτεχνίας, δὲν ηὐνοήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ἀλλ' εἰς τὸν Κικέρωνα[2] εὑρίσκομεν διάκρισιν τῶν «classes», δηλ. τάξεων, ὡς π.χ. εἰς τὴν κατάταξιν ἑνίων στωϊκῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους συγκρίνων πρὸς τὸν Δημόκριτον ἐτοποθέτει εἰς τὴν πέμπτην τάξιν. Οὕτω οἱ ρωμαῖοι συνήθισαν νὰ ἀποκαλοῦν τοὺς ἐγκριθέντας συγγραφεῖς διὰ τοῦ ὅρου «classici» = κλασσικοί, ὁ ὁποῖος σημαίνει συγγραφεῖς πρώτης τάξεως, «primae classis», ὡς ἀπεκάλει αὐτὴν ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὁρολογία. Ἀργότερον θὰ ἀκούσωμεν περισσότερα περὶ αὐτοῦ τοῦ ὅρου, πρὸς τὸν ὁποῖον εἴμεθα ἐξοικειωμένοι λόγῳ τῆς υἱοθετήσεώς του ὑπὸ τῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὰ πλήρη εὑρετήρια ἐκαλοῦντο *πίνακες*· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἀντίστοιχος ἑλληνικὴ ἢ λατινικὴ λέξις διὰ τοὺς περιλαμβάνοντας κατ' ἐπιλογὴν καταλόγους. Τὸ 1768 μ.Χ. ὁ David Ruhnken[3] ἐπενόησε δι' αὐτοὺς τὸν ὅρον «κανὼν» ὅταν ἔγραφε: «Ex magna oratorum copia tamquam in canonem decem dumtaxat rettulerunt» (δηλ. ὁ Ἀρίσταρχος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος). Ἔπειτα ὁ Ruhnken ἐγκατέλειψε τὸ ἐπιφυλακτικὸν «tamquam» καὶ ἐξηκολούθησε ἀποκαλῶν τοὺς καταλόγους μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν «κανόνας». Ἡ ἐπινόησίς του εἶχε παγκοσμίαν καὶ διαρκῆ ἐπιτυχίαν, ἐπειδὴ ὁ ὅρος αὐτὸς ἐθεωρήθη πολὺ κατάλληλος. Σχηματίζει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν χρησιμοποιούντων αὐτὸν πιστεύουν ὅτι ἡ χρῆσις του ἔχει ἑλληνικὴν προέλευσιν. Ἀλλὰ ἡ λέξις *κανὼν*[4] οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθη μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν, οὔτε

[1] Σουϊδ. λ. *Δείναρχος . . . ῥήτωρ τῶν μετὰ Δημοσθένους ἐγκριθέντων εἷς*. Αὐτόθι λ. *Πυθέας . . . οὐκ⟨ἐν⟩εκρίθη* (recte suppl. Toup) *μετὰ τῶν λοιπῶν ῥητόρων ὡς θρασὺς καὶ διεσπασμένος*. Φωτ. *Βιβλ.* 20 b 25 *Αἰσχίνην . . . καὶ Φρύνιχος . . . εἰς τοὺς ἀρίστους ἐγκρίνει, κανόνα μετά γε τοὺς πρώτους Ἀττικοῦ λόγου τοὺς ἐκείνου ἀποφαινόμενος λόγους*. —Διόδωρ. IX fr. 6 *ἐκκρίνειν* = «numero eximere».

[2] Cic. *Acad.* II 73 «qui mihi cum illo collati quintae classis videntur».

[3] D. Ruhnken, «Historia critica oratorum Graecorum» ἐν τῇ ἐκδόσει του τοῦ Rutilius Lupus 1768, ἡ ὁποία καὶ πολλάκις ἀνετυπώθη: *Opuscula* I² (1823) 386.

[4] H. Oppel, «*Κανών*. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischen Entsprechungen (regula-norma)» *Philologus*, Suppl. XXX 4 (1937) *passim*. Περὶ τοῦ Ruhnken βλ. σελ. 47. Πρβλ. τὴν κριτικὴν τοῦ K. v. Fritz, *AJP* 60 (1939) 112 κ.ἑ.

αὐτὸ θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν. Ἐκ τῆς συχνῆς χρησιμοποιήσεώς του ἐν τῇ ἠθικῇ ὁ *κανὼν* διετήρησε πάντοτε τὴν σημασίαν τοῦ ὁδηγοῦ (κανόνος) ἢ προτύπου (ὑποδείγματος). Αἱ γραμματικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ ἀναλογίας εἰς τὴν κλίσιν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποκληθοῦν *κανόνες*, ὡς ἐπίσης συγκεκριμένος συγγραφεὺς καὶ τὸ ὕφος του θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς *κανών*, πρότυπον ἢ ὑπόδειγμα.[1] Ἡ ἰδιάζουσα συνεπῶς χρῆσις τῆς λέξεως κανὼν ὑπηγορεύθη εἰς τὸν Ruhnken ὄχι ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς βιβλικῆς. Ὁ βιβλικὸς κανὼν δὲν σημαίνει βεβαίως κατάλογον συγγραφέων, σημαίνει ὅμως κατάλογον βιβλίων τῆς Βίβλου, τὰ ὁποῖα δέχεται ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὡς γνήσια καὶ θεόπνευστα·[2] καὶ μὲ τὴν σημασίαν αὐτὴν ἦτο καὶ εἶναι ἐν χρήσει ἡ λέξις κανὼν εἰς ὅλας τὰς συγχρόνους γλώσσας. Ἡ λέξις «κανὼν» σκοπίμως ἀπεφεύχθη εἰς τὸ παρὸν περὶ Ἀριστοφάνους κεφάλαιον· οὐχ' ἧττον πᾶς τις εἶναι ἐλεύθερος νὰ ὁμιλῇ περὶ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κανόνος τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν ἢ τῶν δέκα ρητόρων, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκφρασις λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ καταλληλότητός της ἔχει καθιερωθῇ καὶ οὐδέποτε, ὡς φοβοῦμαι, θὰ ἐξαφανισθῇ. Ὅταν ὅμως ἀποκαλῇ τις τοιούτους καταλόγους «κανόνας», πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ κυρία σημασία τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *κανὼν* ἀλλὰ νεωτέρα, καταχρηστικὴ προερχομένη ἀπὸ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα.

Οἱ *ἐγκριθέντες* ἔγιναν οἱ *πραττόμενοι*.[3] Ἔγιναν ἀντικείμενον «πραγματειῶν», δηλαδὴ ἐσχολιάζοντο ὑπὸ τῶν γραμματικῶν, καὶ ἡ ἐκτεταμένη δραστηριότης τοῦ Ἀριστάρχου κατὰ τὴν ἑπομένην γενεὰν ἦτο ἀφιερωμένη εἰς αὐτὴν τὴν «διαπραγμάτευσιν» τῶν *ἐγκριθέντων*. Τὰ συγγράμματά των, ἢ τουλάχιστον μέγα μέρος αὐτῶν, ἀντεγράφοντο κατ' ἐπανάληψιν διὰ νὰ ἀναγινώσκωνται εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου κοινοῦ.[4] Οὕτω διεσώθησαν ἐσαεί, ἐνῶ οἱ *ἐκκριθέντες* ἀφέθησαν νὰ ἀπολεσθοῦν. Εἶναι ἀρκετὰ δύσκολον νὰ ὁρίσωμεν τίνι τρόπῳ ἐγίνετο τὸ *ἐγκρίνειν* καὶ ποῖα ἦσαν τὰ περιεχόμενα τῶν καταλόγων. Ἐπειδὴ θὰ εἴχομεν μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίζωμεν τὰ κριτήρια τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοφάνους, ἡ ἀπόπειρα νὰ ἀνασυνθέσωμεν αὐτὰ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242 (κλίσις), καὶ σελ. 247, σημ. 1 (Αἰσχίνου *λόγοι ὡς κανών*).

[2] Εὐσ. *Ἐκκλ. Ἱστ.* VI 25.3 *τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἰδέναι εὐαγγέλια μαρτύρεται* (ἐνν. ὁ Ὠριγένης) φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ παλαιοτέρα μαρτυρία τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Oppel *Κανὼν* 70 κ.ἑ. καὶ ἄλλοι παραπέμπουν εἰς χωρίον τοῦ Ἀθανασίου, γραφὲν περὶ τὸ 350 μ.Χ. εἴκοσι πέντε τουλάχιστον ἔτη μετὰ τὴν Εὐσ. *Ἐκκλ. Ἱστ.*, Ἀθανασ. 'περὶ τῆς ἐν Νικ. Συν.' 18 (Werke, hg. von der Preuss. Akad. d. Wiss. II I, 1935, σελ. 15.20) *μὴ ὂν ἐκ τοῦ κανόνος* (ἐνν. ὁ Ἑρμᾶς).

[3] Σχολ. Διον. Θρ. σελ. 21.17 Hilg. *λυρικοὶ οἱ καὶ πραττόμενοι ἐννέα*· Πρβλ. Σχολ. Νικ. Θηρ. II, Σουΐδ. λ. *Ἀριστοφάνης* (κωμ.) . . . *δράματα δ' αὐτοῦ μδ'. ἅπερ δὲ πεπράχαμεν Ἀριστοφάνους δράματα ταῦτα Ἀχαρνεῖς* κτλ.

[4] Βλέπε Marrou 161 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἔχει πολὺ μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Cousin (ἀνωτέρω, σελ. 246, σημ. 2).

πηγῶν θὰ ἦτο ἐντελῶς χιμαιρική. Ἐάν ποτε ἐδημοσίευσε τοιούτους καταλόγους, αἱ προσθῆκαι εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου θὰ ἦσαν ἡ κατάλληλος θέσις.

Ἀπομένει νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ βραχέων περὶ ὀλίγων τίτλων καὶ ἀποσπασμάτων τῶν μονογραφιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους.[1] Αὐταὶ ἦσαν συμπληρωματικαὶ τῶν μεγάλων φιλολογικῶν ἔργων του καὶ σπανίως ἀνεφέροντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Εἴδομεν ὅτι εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν ἔγραψε ἢ ὄχι βιβλίον *Περὶ αἰγίδος* ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀσπίδα τῆς Ἀθηνᾶς (τὸ ὁποῖον θὰ ἀνῆκε εἰς τὰς ὁμηρικάς του μελέτας), ἢ αὐτοτελὲς γραμματικὸν ἔργον περὶ *ἀναλογίας*. Τὴν πραγματείαν του ἐπὶ τῆς φράσεως *Ἀχνυμένη σκυτάλη*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς ἐπῳδήν τινα τοῦ Ἀρχιλόχου, ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν εἰργάσθη ἐπὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, καὶ «Τὰ παράλληλα χωρία τοῦ Μενάνδρου καὶ ἄλλων συγγραφέων» ἐθεωρήθησαν ὡς μέρος τοῦ ἔργου του περὶ τῶν κωμικῶν ποιητῶν.[2] Δὲν ἐμνημονεύσαμεν εἰσέτι δύο μᾶλλον ἀρχαιογνωστικὰς συλλογὰς *Περὶ προσώπων*,[3] (=προσωπείων) καὶ *Περὶ τῶν Ἀθήνησιν ἑταιρίδων*»,[4] τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἐργασιῶν του τῆς ἀττικῆς κωμῳδίας. Δύο ἄλλαι μονογραφίαι του ἀκολουθοῦν τὴν περιπατητικὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὰς παροιμίας ὡς ἐπιβιώσεις τῆς παλαιοτέρας σοφίας,[5] καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς μαθητάς του νὰ συλλέγουν αὐτάς. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοφάνης, ἐνῶ δὲν παρέβλεπε τὴν λαϊκὴν προέλευσιν τῶν παροιμιῶν, φαίνεται ὅτι εἶχε ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν ἀρτίαν καὶ ἰδιάζουσαν διατύπωσίν των ὡς καὶ διὰ τὰς διαφόρους σημασίας των καὶ ὅτι εἶχε ἀναζητήσει αὐτὰς εἰς τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τῶν κωμικῶν ἰδίως ποιητῶν.[6] Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἄποψιν κατήρτισε τὴν πρώτην φιλολογικὴν συλλογὴν *Μετρικῶν παροιμιῶν* εἰς δύο βιβλία καὶ *Ἀμέτρων παροιμιῶν* εἰς τέσσαρα βιβλία.[7] Αὐτὸ ἦτο μέγα ἐγχείρημα ἀντάξιον τοῦ γράψαντος περὶ *Λέξεων* καὶ κωμῳδίας. Τὰ δύο *Περὶ ζῴων* βιβλία τοῦ Ἀριστοφάνους, τὰ βασισθέντα ἐπὶ περιπατητικῶν πηγῶν φυσικῆς ἱστορίας καὶ παραδοξογραφίας, περὶ

[1] Nauck, σελ. 264-83.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.ἑ., 228.

[3] Τὸ μόνον ἀπόσπασμα πραγματεύεται περὶ τοῦ κωμικοῦ χαρακτῆρος *Maίσωνος*, *CGF* 1 σελ. 76 Kaibel. Ὁ Πολυδεύκης IV 133-54 θεωρεῖται ὅτι ἤντλησε μέρος τοῦ ὑλικοῦ του ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, βλέπε C. Robert, 25. *Hallisches Winckelmannsprogr.* (1911) 60 κ.ἑ.

[4] Ἀριστ. Βυζ. FGrHist 347 F I, πρβλ. T I μετ' ἀναφορῶν εἰς τέσσαρας ἄλλους συγγραφεῖς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 99 κ.ἑ.

[6] Πρβλ. Ἐρατοσθ. ἀνωτέρω, σελ. 190, σημ. 3.

[7] Nauck σελ. 235-42. Τὸ fr. 9 πρέπει νὰ διαγραφῇ (βλέπε Excursus εἰς τὴν σελ. 211. 4) καὶ τὸ fr. 13 ἀνήκει εἰς τὰς *Λέξεις*.—Ὁ O. Crusius, *Analecta ad paroemiographos Graecos* (1883) 75 κ.ἑ., ἀνεκάλυψε σειρὰν παροιμιῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἄθω (Miller, *Mélanges* 349 κ.ἑ.) προερχομένην ἐξ ἐρανισμάτων ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους. Πρβλ. K. Ruprecht, «Paroemiographi» *RE* XVIII (1949) 1742 κ.ἑ. Τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ἄρθρον ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Crusius καὶ κάμνει περαιτέρω προσθήκας.

τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν ἀκροθιγῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου,[1] παρέμειναν, ὡς βλέπομεν, τὸ μόνον συμπίλημα.

Ἐὰν τώρα ρίψωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω ἓν βλέμμα ἐφ' ὅλων τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους, θὰ καταπλήξουν ἡμᾶς δύο ἐξαιρετικὰ γνωρίσματά των: μία ἐντυπωσιακὴ σειρὰ «πρώτων ἐκδόσεων» εἰς πολλοὺς τομεῖς καὶ ἡ βασικὴ θέσις, τὴν ὁποίαν κατέχουν τὰ ἄλλα ἔργα του εἰς μίαν μακρὰν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 206.

VI

ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ
Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Ὁ Ἀριστοφάνης ἤσκησε τὴν ἐπίδρασίν του ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀδιακόπου παραγωγικότητός του, ἀλλὰ καὶ μέσῳ τῶν ὀπαδῶν του. Ὁ παλαιότερος ἐκ τῶν προσωπικῶν μαθητῶν του φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ Καλλίστρατος,[1] ὁ ὁποῖος ἔκαμε ἴσως τὰς προφορικὰς ἑρμηνείας τοῦ διδασκάλου του, μερικῶς ἔστω, γνωστὰς εἰς εὐρύτερον κοινὸν καὶ προσεπάθησε νὰ ἀνασκευάσῃ ἀθετήσεις τοῦ συμμαθητοῦ του Ἀριστάρχου. Ἀλλὰ πολὺ ἀργότερον, κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ., ὁ Ἀρτεμίδωρος, ὁ καταρτίσας συλλογὴν τῶν βουκολικῶν ποιημάτων, καὶ ὁ Διόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς *ἀριστοφάνειοι*. Ἡ μεγαλυτέρα μορφὴ μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἀρίσταρχος.

Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Σαμοθράκην (*φύσει ἢ ἄνωθεν Σαμοθράξ*), ἀλλ' ἐγένετο πολίτης τῆς Ἀλεξανδρείας (*Ἀλεξανδρεὺς θέσει*), ἔνθα ἔζησε ἐπὶ Πτολεμαίου ΣΤ' τοῦ Φιλομήτορος (180-145 π.Χ.).[2] Εἰς τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν δὲν δίδονται ἀκριβεῖς χρονολογίαι. Ἂν ὁ Ἀρίσταρχος ἔφθασε εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα δύο ἐτῶν, ὡς λέγει ὁ Σουΐδας,[3] καὶ ἂν ὀρθῶς εἰκάζεται ὅτι ἀπέθανε περὶ τὸ 144. π.Χ., ἐγεννήθη περὶ τὸ 216 π.Χ. Ὅταν ἐχήρευσε ἡ θέσις τοῦ βιβλιοθηκαρίου πρὸ ἢ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ 180 π.Χ., τὴν κατέλαβε ὁ Ἀπολλώνιος *ὁ εἰδογράφος*,[4] καὶ μόνον μετ' αὐτὸν διωρίσθη ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ πέμπτος διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ζηνόδοτον.[5] Ὅπως οἱ πλεῖστοι ἢ ὅλοι οἱ προκάτοχοί του, ὁ Ἀρίσταρχος ὤφειλεν ἐπίσης νὰ ἐνεργῇ ὡς παιδαγωγὸς παρὰ τῇ βασιλικῇ οἰκογενείᾳ, πρῶτον τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Φι-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 227, σημ. 2.

[2] Σουΐδ. λ. *Ἀρίσταρχος . . . ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος*. Τὸ ἐν *P. Oxy.* 1241 II 15 *Φιλοπάτορος* εἶναι ἓν ἐκ τῶν πολλῶν σφαλμάτων τῶν γραφέων τῶν παπύρων. Περὶ τῶν Πτολεμαίων ΣΤ' μέχρι καὶ τοῦ Θ', τῶν πολλάκις ἀναφερομένων εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, βλέπε H. Volkmann, *RE* XXIII (1959) 1702 - 43, τοῦ ὁποίου τὸ ἄρθρον «Ptolemaios» βασίζεται ἐπὶ τῶν ἐπισταμένων μελετῶν τῶν W. Otto καὶ H. Bengston. Περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ παραμένει εἰσέτι χρήσιμος ὁ L. Cohn, *RE* II (1896) 862-73.

[3] Σουΐδ. λ. *Ἀρίσταρχος . . . τελευτᾷ δ' ἐν Κύπρῳ . . . ἔτη δ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς οβ'*· ἀλλὰ εἰς τὸ *γέγονε δὲ κατὰ τὴν ρνς' Ὀλυμπιάδα* (156-152 π.Χ.) ὁ ἀριθμὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐσφαλμένως, ἐφ' ὅσον τότε ἦγε τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 1.

[5] Τζέτζ. *Προλεγ.* Ma σελ. 25.9 κ.ἑ. Kaib. *πρότερος δὲ ἦν Ζηνόδοτος, ε' ἢ δ' μετ' αὐτὸν Ἀ-*

λομήτορος, τοῦ κατόπιν Εὐεργέτου Β',[1] ἔπειτα τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ βασιλέως, τοῦ Εὐπάτορος, ὅστις ἐγεννήθη τὸ 163 καὶ ἀπέθανε ὡς βασιλεὺς τῆς Κύπρου τὸ 150 π.Χ., καὶ τέλος τοῦ νεωτέρου υἱοῦ, τοῦ γεννηθέντος πιθανῶς τὸ 162/1 π.Χ., ὅστις διεδέχθη τὸν πατέρα του τὸ 145 ὡς Πτολεμαῖος Ζ' Νέος Φιλοπάτωρ[2] καὶ ἐδολοφονήθη τὸ ἑπόμενον ἔτος τὴν ἡμέραν τῶν γάμων τῆς χήρας μητρός του μὲ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ πατρός του. Ὁ τελευταῖος ἐσφετερίσθη τὸν θρόνον ὡς Πτολεμαῖος Η' καὶ προσωνόμασεν ἑαυτὸν Εὐεργέτην Β', ἀλλ' ἀπεκαλεῖτο *Κακεργέτης*[3] ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ *Φύσκων*, «προγάστωρ»,[4] ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων ἐχθρῶν του, ὑπαινισσομένων ἀναμφιβόλως τὸ σκωπτικὸν παρωνύμιον, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀλκαῖος[5] εἶχε δώσει εἰς τὸν μισητὸν τύραννον Πιττακόν. Ὅλοι οἱ φίλοι τοῦ δολοφονηθέντος ἀνεψιοῦ του, οἱ «fautores pueri», κατεδιώχθησαν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἀριστάρχου, μολονότι εἶχε διατελέσει παιδαγωγὸς καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ σφετεριστοῦ· διέφυγεν εἰς Κύπρον ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι ἀπέθανε μετὰ βραχὺν χρόνον.[6] Οἱ δύο υἱοὶ τοὺς ὁποίους κατέλιπε ἦσαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πατέρα των, ἄνθρωποι ἀσθενοῦς διανοίας.

Ἀνέκδοτα καὶ ἀστεϊσμοὶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ Ἀριστάρχου δὲν ἐκυκλοφόρουν, πλὴν ἴσως τῆς πλήρους ἀγανακτήσεως παρατηρήσεως τοῦ Καλλιστράτου, ὅτι παρημέλει τὴν ἐμφάνισίν του, *ἐπὶ τῷ μὴ εὐρύθμως ἀμπέχεσθαι.*[7] Αὐτὸ ἴσως ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐστεροῦντο φιλοπαίγμονος διαθέσεως οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μουσείου ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἴτε εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπῆρχε οἱαδήποτε ἐκκεντρικότης εἰς τὴν ἁπλῆν καὶ σοβαρὰν συμπεριφορὰν τοῦ ἐργατικοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Κατὰ τὸν Σουΐδαν[8] εἶχε περὶ τοὺς τεσσαράκοντα μαθητάς. Μόνον εἷς

ρίσταρχος, πρβλ. Mb σελ. 32.37 Kaibel. Τὸ Schol. Plaut. (ἀνωτέρω σελ. 119, σημ. 1) οὐδέν, ὡς συνήθως, κομίζει, «Aristarchus autem quattuor annis minor fuerit . . . Zenodoto», κτλ.—Ἐὰν ἀριθμήσωμεν ἕνα Ἀπολλώνιον, ὁ Ἀρίσταρχος θὰ ἦτο ὁ τέταρτος μετὰ τὸν Ζηνόδοτον, ἐὰν ἀριθμήσωμεν δύο Ἀπολλωνίους, ὁ πέμπτος. Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶναι ἡ ὀρθή.

[1] Ἀθην. II 71 Β *Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης . . . εἷς ὢν τῶν Ἀρστάρχου μαθητῶν* = FGrHist 234 T1.

[2] Ὁ *P. Oxy.* XIX (1948) 2222. 1 κ. ἑ. παρέσχε τὴν λύσιν, ὅτι πρέπει νὰ ἀριθμηθῇ ὡς βασιλεὺς (βλέπε C. H. Roberts, αὐτόθι). Ἑπομένως ὁ Εὐεργέτης Β' ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὁ ὄγδοος Πτολεμαῖος : *Script. Hist. Aug.* Caracalla 6.

[3] Ἄνδρων *FGrHist* 246 F 1. Πρβλ. Ποσειδών. *FGrHist* 87 F 6.

[4] Στράβ. XVII 795, Πλουτ. *Κοριολ.* 11.

[5] Ἀλκ. fr. 129, 21 L.-P. (*φύσγων* pap.) καὶ 429 *(φύσκων)*.

[6] Iustin. XXXVIII 8.2 «fautores pueri». Πρβλ. Ἄνδρων FGrHist 246 *οὐκ ὀλίγους φυγαδεύσας*, Σουΐδ. λ. *Ἀρίσταρχος*. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ἐξέλεξε τὴν Κύπρον, ἡ ὁποία εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ Πτολεμαίου, ὡς ἄσυλον. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Rostagni ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος μετέβη μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Κύπρον τῷ 131/30 π.Χ. δὲν εἶναι ἀποδεκτή, *Scritti minori* II I, σελ. 211 κ.ἑ.

[7] Ἀθήν. I 21 C.

[8] Σουΐδ. λ. *Ἀρίσταρχος . . . μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ γραμματικοὶ περὶ τοὺς μ' ἐγένοντο . παῖδας . . . ἄμφω εὐήθεις.*

ποιητὴς ἦτο μέλος αὐτοῦ τοῦ εὐρέος, καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπιφανοῦς κύκλου πεπαιδευμένων, ὁ Μόσχος ὁ Συρακούσιος, περισσότερον γνωστὸς ὡς ὁ συγγραφεὺς τοῦ χαρίεντος ἐπικοῦ ποιήματος *Εὐρώπη*.[1] Οὐδὲν ἴχνος ὑπάρχει ἔστω καὶ ἑνὸς στίχου συντεθέντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου. Ἂν εἶχε ἐρωτηθῆ διατὶ δὲν ἐδοκίμασε νὰ γράψῃ ποιήματα αὐτός, ὁ ὁποῖος εὗρισκε λάθος ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον, θὰ εἶχε ἴσως ἀπαντήσει: «Ea re poemata non facio quia cuiusmodi volo non possum, cuiusmodi possum nolo». Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο, ἀνωνύμως ἀναφερόμενον εἰς τὴν *Rhetorica ad Herennium*, ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρίσταρχον ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν τοῦ Ὁρατίου, οἱ ὁποῖοι εἶδον εἰς αὐτὸ κάποιον ὑπαινιγμὸν εἰς ἕνα στίχον τῆς Ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Αὔγουστον.[2] Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι αὐθεντικόν, εἶναι εὔστοχος ἐπινόησις.

Οἱ καλύτεροι μαθηταὶ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγιοι τῆς νεωτέρας γενεᾶς εἶχον διαφύγει εἰς τόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐτέλουν ὑπὸ αἰγυπτιακὴν διακυβέρνησιν, τὴν Ρόδον, τὴν Πέργαμον, τὰς Ἀθήνας. Συνεπείᾳ αὐτῆς τῆς *secessio doctorum* ἐπῆλθε ἡ πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διεύθυνσις τῆς βιβλιοθήκης περιῆλθε εἰς ἕνα σκοτεινὸν ἀξιωματικὸν τοῦ στρατοῦ ὀνόματι Κύδαν, *ἐκ τῶν λογχοφόρων*,[3] ὁμιλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ.

Ὁ Πτολεμαῖος Η', ἀκόλαστος καὶ βίαιος, ἦτο ἀποκρουστικὴ μορφή, ἀλλὰ δὲν ἐστερεῖτο εὐφυΐας καὶ δὲν ἦτο ἀδιάφορος διὰ τὴν μάθησιν, ὡς ἀποκαλύπτουν τὰ ἀποσπάσματα τῶν εἴκοσι τεσσάρων βιβλίων τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* του ἐπὶ περιέργου ποικιλίας θεμάτων καὶ ὡς ὁ Πλούταρχος βεβαιοῖ *(φιλομαθεῖν δοκοῦντι)*. Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀριστάρχου ἀπετόλμησε ἀκόμη καὶ νὰ εἰκάσῃ *λειμῶνες μαλακοὶ σίου* (ἀντὶ ἴου) *ἠδὲ σελίνου* (ε 72), ἐπειδὴ τὸ *σίον* (νεροσέλινον), καὶ ὄχι τὸ ἴον, ἐθεώρησε κατάλληλον διὰ τοὺς ὑδροχαρεῖς λειμῶνας τῆς Καλυψοῦς.[4] Ὑπ' αὐτὸν καὶ τοὺς διαδόχους του τὰ ἱδρύματα, τὸ Μουσεῖον καὶ αἱ δύο βιβλιοθῆκαι,[5] ἐξηκολούθησαν νὰ λειτουργοῦν. Παπυρικὰ ἔγγραφα καὶ ἐπι-

[1] Σουΐδ. λ. *Μόσχος, Συρακούσιος. γραμματικός, Ἀριστάρχου γνώριμος* (περὶ τοῦ *γνώριμος* πρβλ. σελ. 183) . . . *ὁ δεύτερος ποιητὴς μετὰ Θεόκριτον κτλ.* Τὰ ποιήματά του περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ἐν *Bucolici Graeci* rec. A.S.F. Gow (1952) 132 κ.ἑ. W. Bühler, «Die Europa des Moschos», *Hermes*, Einzelschriften 13 (1960).

[2] *Rhet. ad. Herenn.* IV 28.39, Porphyrio ad Hor. *epist.* II I, 257 «si, quantum cuperem, possem quoque», πρβλ. Schol. Pseudacr. αὐτόθι «iuxta Aristarchum».

[3] P. Oxy. 1241 II 16. Ὁ M. Launey, «Recherches sur les armées hellénistiques», *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome* 169 (1949/50) 273 καὶ 1163, καταγράφει τὸν Κύδαν λόγῳ τοῦ ὀνόματός του ὡς Κρῆτα καὶ δυστυχῶς δέχεται τὴν χρονολογίαν τοῦ Rostagni. Βλέπε καὶ ἄλλους *λογχοφόρους* σελ. 316, 365 καὶ *πρώτους φίλους καὶ χιλιάρχους λογχοφόρους* σελ. 1279 (Index). Φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο σαφῶς καθωρισμένος ὁ στρατιωτικὸς βαθμὸς τῆς ὁμάδος αὐτῆς καὶ ἡ σχέσις της πρὸς τὴν βασιλικὴν αὐλήν.

[4] Πτολεμ. Εὐεργ. Β': *FGrHist* 234 F11 = Εὐσταθίου ἐπιτομὴ τοῦ Ἀθην. II 61 C, ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς ε 72 σελ. 1524.52 (πρβλ. στ. 40 *σίου . . . ὡς καὶ πολλοῖς ἀρέσκει τῶν παλαιῶν*).

[5] Πρβλ. Müller-Graupa, «Museion», *RE* XVI (1933) 815 κ.ἑ., καὶ Schmidt, *Pinakes* 15, περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν.

γραφαὶ δίδουν μερικὰ ὀνόματα μεταγενεστέρων προνομιούχων μελῶν καὶ διαχειριστῶν.[1]

Ἐὰν ἐκ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε ὁ Ἀρίσταρχος κατὰ τοὺς ἀνησύχους χρόνους τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὸ φιλολογικὸν ἔργον του, ἀμέσως διαπιστώνομεν ὅτι ἐκάλυψεν ἓν κενόν, τὸ ὁποῖον ἀφῆκαν οἱ προκάτοχοί του· αὐτοί, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων,[2] εἶχον ἀποφύγει τὴν συγγραφὴν ὑπομνημάτων εἰς τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐξέδιδον. Ἀναμφιβόλως τὰ εἶχον ἐξηγήσει ἕκαστος εἰς τὸν προσωπικὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν μέχρι ποίου σημείου οἱ ἀκροαταί των κατέγραψαν τὰς ἐν λόγῳ παραδόσεις καὶ ἐχρησιμοποίησαν αὐτὰς διὰ τὰς ἐκδόσεις των, δεδομένου ὅτι οὐδεμία σχετικὴ μνεία διεσώθη,[3] μολονότι μία μονογραφία τοῦ Ἀπολλωνίου, ἐπὶ παραδείγματι, ὑποδηλοῖ, φαίνεται, τὰ *ὑπομνήματα*.[4] Ὁ Ἀρίσταρχος ἦτο εἰς θέσιν νὰ συντάξῃ συνεχῆ ὑπομνήματα μετὰ μεγάλης ἀντοχῆς καὶ ἐπιτυχίας. *Λέγεται δὲ γράψαι ὑπὲρ ω' βιβλία ὑπομνημάτων μόνων* ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Σουΐδαν, ὁ ὁποῖος δὲν κάμνει μνείαν ἄλλων συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ἡ πρότασις δυσκόλως δύναται νὰ σημαίνῃ, ὡς ὑπέθετε ὁ F. A. Wolf,[5] ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος δὲν ἔγραψε εἰ μὴ μόνον ὑπομνήματα· (τότε ἡ πρότασις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἦτο *ω' βιβλία ὑπομνημάτων μόνα*, ὄχι *μόνων*. Αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, ὡς ἔχουν, λέγουν ὅτι ἔγραψε πλείονα τῶν 800 βιβλίων ὑπομνημάτων μόνον (δηλαδή, ἂν ἀπαριθμήσῃ τις μόνον τὰ ὑπομνήματα), ἀλλὰ παραμένει ἀνοικτὸν ποῖα ἄλλα βιβλία δὲν εἶχον περιληφθῆ εἰς αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν — διὰ τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς αἰσθάνεταί τις ὀλίγην ἀμηχανίαν.[6] Ἀκόμη καὶ ἂν ὁ σχολιασμὸς τοῦ Ὁμήρου κατελάμβανε τεσσαράκοντα ὀκτὼ βιβλία, καὶ ἂν κάθε ὑπόμνημα εἰς ἓν ἕκαστον δραματικὸν ἔργον ἐθεωρεῖτο χωριστὴ μονὰς κ.ο.κ., καὶ πάλιν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ δικαιολογήσωμεν 800 *ὑπομνήματα*.

Ἀκολουθῶν τὴν παραδοσιακὴν γραμμήν, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου

[1] Περὶ τῶν τεσσάρων *γραμματικῶν*, οἱ ὁποῖοι λέγεται ὅτι ἔζησαν ἐπὶ Πτολεμαίου Θ', βλέπε κατωτέρω, σελ. 303.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 166, 173 (;), 192, 209. Ἀφήνομεν κατὰ μέρος τὰς σχετικὰς εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἐξηγήσεις διὰ τὰ σχολεῖα, τὰς διασωθείσας εἰς τὰ σχόλια τῆς κοινῆς.

[3] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 127-8. Περὶ παραδόσεων φιλολόγων καὶ ἀντιγράφων γινομένων ὑπὸ μαθητῶν βλέπε H. Diels ἐν «Didymos Kommentar zu Demosthenes» bearb. von H. Diels u. W. Schubart, *Berliner Klassikertexte* I (1904) XXX κ.ἑ., καὶ G. Zuntz, *Byzantion* XIV (1939) 560 κ.ἑ.

[4] Περὶ τῆς λέξεως *ὑπόμνημα* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 34.

[5] F.A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CCXXIX «dicitur A. . . . conscripsisse . . . si Suidam recte intelligo, nihil aliud quam Commentarios», πρβλ. αὐτόθι σημ. 8 καὶ σελ. CCXLIV, σημ. 30.

[6] Εἰς τὸν βίον τοῦ Καλλιμάχου παρὰ Σουΐδ. ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ἀκριβῶς συμβατικὸς ἀριθμὸς διὰ τὴν ὅλην παραγωγήν του : Call. II, test. I. 6 *βιβλία ὑπὲρ τὰ ὀκτακόσια*. Ἐπὶ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν πτώσεων τοῦ *μόνος* πρὸς τὰς τῶν ἀντιστοίχων ὀνομάτων βλέπε Kühner-Gerth, *Grammatik der griech. Sprache* II I «Satzlehre» (1898) 275.3.

ἄρνησίν του νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὑπῆρχον περισσότεραι τῆς μιᾶς ἐκδόσεις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.[1] Ὁ Lehrs κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Δίδυμος εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν του δύο ἀριστα ρχείους ἐκδόσεις τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τῶν ὁποίων προηγοῦντο δύο ἐκδόσεις τοῦ ὑπομνήματος. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἔτυχε τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας, ἕως ὅτου τὸ ἠμφεσβήτησε ὁ Erbse.[2] Ἐκοπίασε πολύ, διὰ νὰ ἐπανερμηνεύσῃ τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ γραπτὰ τοῦ Ἀριστάρχου ὡς *ἐκδόσεις, διορθώσεις, ὑπομνήματα* εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια, καὶ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν αὐτῶν τῶν ὅρων, ὅπως τοὺς ἐχρησιμοποίει ὁ Δίδυμος. Αἱ ἐν λόγῳ ἔρευναι ὡδήγησαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: ὁ Ἀρίσταρχος ἔγραψε *ὑπομνήματα* μετὰ πολλῶν ἀναφορῶν εἰς προηγουμένας κριτικὰς ἀναθεωρήσεις, ἀλλὰ πιθανῶς μόνον ἅπαξ.[3] Τὰ ὑπομνήματα περιεῖχον, ὡς ἦτο φυσικόν, λήμματα ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου καὶ εὑρεῖαν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐκτὸς τοῦ κυρίου ἑρμηνευτικοῦ μέρους. Ἐξ ἄλλου δὲν ἔκαμε νέας χωριστὰς ἐκδόσεις τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀπεδέχθη πρὸς γενικὴν χρῆσιν τὰς *κοινὰς ἐκδόσεις*. Ὅλα αὐτὰ θὰ συνεφώνουν πλήρως πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἔχομεν σχηματίσει περὶ τῆς ὁμηρικῆς φιλολογίας κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον αἰῶνα π.Χ. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ ἐπιτακτικὴ ἀπαίτησις ἦτο ὄχι ἡ ἐκ νέου ἔκδοσις τοῦ κειμένου, ἀλλὰ ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ ἐν τῇ ὁλότητί του. Ἡ ἀπουσία ἑνὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐγκύρου κειμένου, διότι ἁπλούστατα δὲν κατήρτισε οὔτε ἐξέδωσε αὐτὸ ὁ *γραμματικώτατος*, ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσωμεν εὐκολώτερον, διατὶ ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν εἶχε σχετικῶς μικρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, ὡς τοῦτο διεφυλάχθη εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰ χειρόγραφα.[4] Νομίζω ὅτι κάποιο εἶδος αὐθορμήτου ἀντεπαναστάσεως ἀποκατέστησε ἐκ νέου τὸν Wolf εἰς τὸν θρόνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχε ἐκθρονίσει αὐτὸν ὁ Lehrs. Αἱ λεπτομέρειαι καὶ ἀκόμη περισσότερον τὰ ἐπιχειρήματα διαφέρουν, ἀλλὰ τὰ δύο οὐσιώδη σημεῖα εἶναι τὰ ἴδια: δὲν ὑπῆρξε χωριστὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον ἓν ὑπόμνημα εἰς μίαν μόνον ἔκδοσιν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.

Ἡ σημασία τῶν λέξεων *ἔκδοσις* καὶ *διόρθωσις* καὶ ἡ μᾶλλον ἀόριστος χρῆσις τῶν γραμματικῶν ὅρων γενικῶς ἔχει ἤδη προκαλέσει εἰς ἡμᾶς κάποιαν δυσκολίαν.[5] Ὅταν τὸ Σχολ. Α εἰς *Α* 522 *μή σε νοήσῃ* σχολιάζῃ *οὐχὶ «μή σε»*, ἀλλὰ

[1] Wolf σελ. CCXXXVII καὶ Lehrs *Ar.*[3] 23 κ.ἑ.

[2] H. Erbse, «Über Aristarchs Iliasausgaben», *Herm.* 87 (1959) 275-303 (βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 3). Ἀλλὰ ὁ J. A. Davison, (Homeric Criticism) ἐν τῷ *A Companion to Homer* (1963) 224, ὀρθῶς ὁμιλεῖ περὶ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου, τὸ ὁποῖον οὗτος εἶχε συντάξει διὰ νὰ συνοδεύῃ τὸ κείμενόν του.

[3] Ἴσως ὁ Ἀμμώνιος συνεπλήρωσε τὰ *ὑπομνήματα* τοῦ διδασκάλου του ἐν εἴδει δευτέρας ἐκδόσεως *(ἐπεκδόσεως)*.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 129, σημ. 7, τὴν παραπομπὴν εἰς τοὺς *The Hibeh Papyri* I, ἔνθα σελ. 70 κ.ἑ. ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ μετὰ τὸν Ἀρίσταρχον κοινοῦ κειμένου (vulgata).

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 84, 112, 131. Ἀδυνατῶ νὰ δεχθῶ ὅτι ὁ ὅρος *διόρθωσις* ἐχρησιμοποιή-

«μή τι» αἱ 'Αριστάρχου καὶ αἱ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι διορθώσεις, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐννοεῖ κάτι διάφορον ἀπὸ τὸ «αἱ ἀποκαταστάσεις τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι». Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ μὴ προσθέσωμεν *ἐκδόσεις* ἢ *διορθώσεις* ὑπὸ τὴν παραδοσιακὴν ἔννοιαν τῶν (κριτικῶν) ἐκδόσεων ἐν Σχολ. Α *Γ* 126 *καὶ αἱ 'Αριστάρχου καὶ ἡ Ζηνοδότου καὶ ἡ 'Αριστοφάνους «πορφυρέην» εἶχον, οὐ «μαρμαρέην»*, διότι ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ 'Αριστοφάνης ἦσαν συγγραφεῖς ἐκδόσεων, καὶ μόνον *διορθώσεις* ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῇ, ὄχι ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα. Ἐν τῇ φράσει *κἀν ταῖς διορθώσεσι καὶ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι* (Σχολ. Α *Β* 192) αἱ ἀποκαταστάσεις τοῦ κειμένου καὶ τὰ ὑπομνήματα ἵστανται αἱ μὲν παρὰ τὰ δὲ σαφῶς διακρινόμενα· οὕτω πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ παραπομπῆς εἰς δύο διάφορα ἔργα.[1] Ἐξ ἄλλου δὲν δύναμαι νὰ ἀνακαλύψω εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διδύμου οἱανδήποτε ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ὅρος *ἔκδοσις* ἐχρησιμοποιήθη ποτὲ μὲ τὴν σημασίαν «ἑρμηνεία». Δυνατὸν ὁ 'Απολλώνιος ὁ Δύσκολος νὰ εἶχε κατὰ νοῦν διὰ τῆς λέξεως *ἔκδοσις*[2] ἔκθεσιν, πραγματείαν, καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν φαίνεται πράγματι ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἑρμηνείας»,[3] ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Δίδυμος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν λέξιν εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ 'Αριστάρχου. Ἐπίσης εἶναι δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἐν τοῖς *ὑπομνήμασι* λημμάτων παρουσίαζε τὴν ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου ἀποκατάστασιν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν, ἐὰν δὲν εἶχε καταλίπει χωριστὴν ἔκδοσιν.

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποκαταστάσεων καὶ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ 'Αριστάρχου, εὑρίσκομεν ὅτι ὁ Δίδυμος ὁμιλεῖ συνήθως περὶ δύο ἀποκαταστάσεων καὶ ἀναφέρει τὰς διισταμένας γραφὰς ἢ ἁπλῶς σημειώνει *διχῶς*. 'Αλλ' ὁ 'Αμμώνιος, προσωπικὸς μαθητὴς τοῦ 'Αριστάρχου καὶ διάδοχός του εἰς τὴν σχολὴν *(διαδεξάμενος τὴν σχολήν)*, ἔγραψε *Περὶ τοῦ μὴ γεγονέναι πλείονας ἐκδόσεις τῆς 'Αρισταρχείου διορθώσεως*.[4] Κατὰ φυσικὴν ἑρμηνείαν αὐτὸς ὁ τίτλος σημαίνει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ 'Αμμωνίου ὑπῆρχε μόνον μ ί α ἔκδοσις, ὄχι πλείονες, καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐν τῷ Σχολίῳ ὑποδηλοῖ ἄλλο τι.[5] Ἐν τούτοις

θη ὀρθῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ 'Αντιμάχου καὶ τοῦ 'Αριστοτέλους, ὡς πιστεύει ὁ Erbse, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 289. Περὶ τῆς «ὁρολογίας» καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 190.

[1] Σχολ. Α *Β* 355 *οὕτως 'Αρίσταρχος διὰ τοῦ* $\overline{\varepsilon}$ (δηλαδή, *περ* ὄχι *παρ*) *καὶ τὰ ὑπομνήματα* διωρθώθη πειστικῶς : *κατὰ τὰ ὑπομνήματα* (in commentariis) ὑπὸ τοῦ Erbse σελ. 284.

[2] 'Απολλων Δυσκ. *Περὶ συντ.* ἔκδ. G. Uhlig (1910) σελ. 513 Index ἐν λ. *ἔκδοσις* καὶ *Fragmenta* ἔκδ. R. Schneider (1910) σελ. 195 Index ἐν λ. *ἔκδοσις*. Νομίζω ὅτι δύναταί τις νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐξήγησιν τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Uhlig εἰς τὸν ὅρον *ἔκδοσις* ἐν σελ. 1 τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης *Συντάξεως*.

[3] *A Patristic Greek Lexicon* ἔκδ. Lampe τεῦχ. 2 (1962) ἐν λ. *ἔκδοσις 2.* «interpretation» καὶ *ἐκδίδωμι 2.* «interpret».

[4] Σχολ. Α *Κ* 397 - 9.

[5] 'Ο Lehrs, *De Aristarchi stud. Hom.*[3] 24, ἐξέλαβε ἐδῶ τὸ *πλείονας* ὡς *πλείονας τῶν δύο*

τοῦ Ροδίου καὶ ἐντεῦθεν, ὁ Ἀρίσταρχος ἔγραψε ἀριθμὸν μονογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκαλοῦντο *συγγράμματα*, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν συνεχῶν *ὑπομνημάτων* τοῦ Διδύμου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει αὐτὰ μεγαλυτέρας ἀξίας ἀπὸ τὰ δεύτερα.[1] Ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμικαί: *Πρὸς Φιλίταν*[2] (Σχολ. A *A* 524, *B* 111), *Πρὸς Κωμανόν* (*A* 97, *B* 798, *Ω* 110), *Πρὸς τὸ Ξένωνος παράδοξον* (*M* 435) (δηλαδὴ κατὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ξένωνος ὅτι δύο ποιηταὶ εἶχον συνθέσει τὴν *Ἰλιάδα* καὶ *Ὀδύσσειαν*). Δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς εἰδικὰ πραγματολογικὰ ζητήματα: *Περὶ Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας* (*I* 349) καὶ *Περὶ τοῦ ναυστάθμου* (*K* 53, *M* 258, *O* 449, πρβλ. *Λ* 166, 807). Τὰ συγγράμματα αὐτὰ ἦσαν ἐπίσης ἑρμηνεῖαι, ἂν καὶ τύπου διαφόρου τοῦ τῶν *ὑπομνημάτων*, ἀνέτως δὲ ὁ F. A. Wolf θὰ ἐθεώρει τὰ *συγγράμματα* καὶ *ὑπομνήματα* ὁμοῦ ὡς «commentarios». Οὕτω, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος οὐδὲν ἄλλο ἔγραψε εἰ μὴ μόνον ὑπομνήματα, τὸ μόνον τὸ ὁποῖον σημαίνει τὸ «nihil aliud» εἶναι «ὄχι χωριστὰς ἐκδόσεις τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου» (ὡς ἦσαν αἱ τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Ἀριστοφάνους καί τινων ἄλλων). Ἡ ἁπλῆ πρότασις τοῦ Wolf ἐπιδέχεται ἑρμηνείαν, ἡ ὁποία παραμένει καὶ σήμερον ἀκόμη προβληματική.

Κατὰ μοναδικὴν εὔνοιαν τῆς τύχης εὑρεῖαι περικοπαὶ ἐκ τῶν *ὑπομνημάτων* τοῦ Ἀριστάρχου διασώζονται εἰς ἕνα βενετικὸν κώδικα τῆς *Ἰλιάδος* μετὰ κειμένου καὶ ἀφθόνων ἐν τῇ ὥρᾳ καὶ διαστίχων σχολίων,[3] τὰ πολυτιμότερα μέρη τῶν ὁποίων βασίζονται εἰς τὰς ἐργασίας τεσσάρων ἀνδρῶν, τοῦ Διδύμου, τοῦ Ἀριστονίκου, τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τοῦ Νικάνορος, ὁ ὁποῖος συνέταξε ἐρανίσματα ἐξ ἑλληνιστικῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς δύο ἐξ αὐτῶν ὀφείλομεν οὐσιώδη χωρία αὐθεντικῶς ἀριστάρχειου ὑλικοῦ: εἰς τὸν Δίδυμον *Περὶ τῆς Ἀριστάρχειου διορθώσεως* καὶ εἰς τὸν Ἀριστόνικον *Περὶ σημείων (Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας)*.[4]

Τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων διὰ τὰ χειρόγραφα καὶ τὴν παλαιογραφίαν, ἀφυπνισθὲν ὑπὸ τοῦ Montfaucon, ὡδήγησε τὸν J.-B. De Villoison τὸ

[1] Σχολ. A *B* 111 *εἰ . . . συγγράμματα τῶν ὑπομνημάτων προτάττομεν.*

[2] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 108.

[3] Codex Venet. Marc. 454 (A). Πρβλ. H. Erbse, «Beiträge zur Überlieferung der Iliasscholien», *Zetemata* 24 (1960) ἰδίως 78 κ.ἑ. καὶ 123 κ.ἑ. Ὁ Erbse ἑτοιμάζει νέαν ἔκδοσιν ὅλων τῶν Σχολίων εἰς τὴν *Ἰλιάδα*. Ἐν τῷ μεταξὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιῶμεν τὰς ἐκδόσεις τῶν Σχολ. A καὶ B ὑπὸ Dindorf καὶ τοῦ T ὑπὸ E. Maass καὶ νὰ συμβουλευώμεθα τὸ πανομοιότυπον τοῦ cod. Ven. A ἐν *Codices Graeci et Latini photographice depicti* VI ἔκδ. D. Comparetti (Leiden 1901).

[4] Didymi Fragmenta coll. M. Schmidt (1854, ἀνετυπώθη τὸ 1964) 112 κ.ἑ., A. Ludwich, *Aristarchs homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos I* (1884) II (1885). Aristonici *Περὶ σημείων Ἰλιάδος reliquiae*, ἔκδ. L. Friedlaender (1853) 39 κ.ἑ., *Περὶ σημείων Ὀδυσσείας*, ἔκδ. O. Carnuth (1869). M. Van der Valk, Researches on the Text and Scholia of the Iliad part I (1963) 536 κ.ἑ. «The critics transmitting the text and views of Aristarchus» (πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 36 [1964] 549 κ.ἑ., ἰδίως 555).

1781 εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν δύο πρώτων χειρογράφων τῆς *Ἰλιάδος* ἐν Βενετίᾳ τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσε τὸ 1788. Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψις κατέστησε δυνατὰς τὰς νεωτέρας ἀνασυνθέσεις τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν τοῦ Ἀριστάρχου. Ὁ F. A. Wolf ἀνεγνώρισε τὴν «insigne meritum Villoisonii», ὅταν ἔκαμε τὴν πρώτην ἀπόπειραν διὰ τὴν συγγραφὴν ἱστορίας τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Τὸ κεφάλαιόν του περὶ τοῦ τρόπου ἐπεξεργασίας τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου ὑπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου, κατέστη πρότυπον διὰ τοὺς μέλλοντας συγγραφεῖς τῆς ἱστορίας οἱουδήποτε ἀρχαίου κειμένου· ἔχει ὡς ἐκ τούτου μόνιμον ἀξίαν. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν συγκίνησιν ὁλοκλήρου τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου, δὲν ἦτο φυσικὰ αὐτὸ τὸ μέρος τῶν *Prolegomena ad Homerum* (1795) τοῦ Wolf. Παρακολουθήσας διὰ πρώτην φορὰν τὴν ἱστορίαν τῆς παραδόσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ἔμελλε νὰ ἐγείρῃ τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, τῆς ἑνότητος καὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Ὁ Wolf ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων του ἐπὶ τῆς μοναδικῆς *ἱστορικῆς* θέσεως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Καλὸν εἶναι νὰ ἔχῃ τις πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸν πλοῦτον τοῦ νέου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον περιείχετο εἰς τὸν βενετικὸν κώδικα καὶ τὸ νέον πνεῦμα τῆς τολμηρᾶς ἱστορικῆς ἐρεύνης, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρῇ ὅτι ἠκολούθησε ἐσφαλμένην ὁδὸν εἰς ἐπὶ μέρους ἐπιχειρήματα καὶ συμπεράσματα.

Μετὰ τὸ γενικὸν προοίμιον τῶν *Prolegomena* τοῦ Wolf, τὴν ὕπαρξιν εἰδικῶν μελετῶν τοῦ Ἀριστάρχου ἐθεμελίωσε τὸ 1833 ἡ μονογραφία τοῦ K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis*. Ὁ Lehrs, καὶ ὄχι ὁ Wolf, ὑπῆρξε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν σπουδαιότητα τῶν βιβλιογραφικῶν σημειωμάτων, τὰ ὁποῖα δίδουν τὰ ὀνόματα τῶν «τεσσάρων ἀνδρῶν». Καὶ δὲν εἶναι διόλου περίεργον ὅτι ὑπερεξετίμησε τὴν ἀξίαν τοῦ κώδικος A καὶ παρημέλησε τὰ σχόλια τῶν ἄλλων χειρογράφων. Ὅλα (A B D L V) εἶχον δημοσιευθῆ ὁμοῦ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ I. Bekker τοῦ 1825 καὶ ἀτυχῶς εἶχον καταταγῆ εἰς ἓν συνεχὲς κείμενον, ἡ δὲ ἀνασύνθεσις τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστάρχου ὑπὸ τοῦ Lehrs ἐδυσχεραίνετο, διότι ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ ἐνίοτε ἀπατηλοῦ αὐτοῦ κειμένου. Αἱ ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαι ἑρμηνεῖαι εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Σχολίων καὶ ὅλης τῆς γραμματικῆς φιλολογίας ἦσαν ἐν τούτοις διεισδυτικαί. Αὐταὶ προσηυξήθησαν καὶ διωρθώθησαν εἰς δύο μεταγενεστέρας ἐκδόσεις, καὶ οἱ μαθηταὶ του ἐξηκολούθησαν τὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ ἰδίου πεδίου[1]. Μία ἐκ τῶν πρώτων πράξεων τοῦ Lehrs ἦτο νὰ ἀντικρούσῃ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Wolf ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος συνέγραψε *ὑπομνήματα* μόνον[2], καὶ τὴν

[1] Δευτέρα ἔκδοσις 1865, τρίτη ἔκδοσις 1882. Βλέπε ἰδίᾳ ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 1 τὸν Ludwich περὶ τοῦ Διδύμου, τὸν Friedlaender περὶ τοῦ Ἀριστονίκου, τὸν Lentz περὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ.

[2] Ὁ Lehrs *Ar.*[3] 22 δὲν εἶχε δίκαιον νὰ πιστεύῃ ὅτι ὁ Wolf «δὲν ἐνεθυμεῖτο» τὰς μονογραφίας. Πράγματι τὰς ἀναφέρει εἰς τὰ *Proleg.* CCXLIV, σημ. 30 ὡς *ὑπομνήματα*.

λέγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀμμώνιος εἶχε γράψει *Περὶ τῆς ἐπεκδοθείσης διορθώσεως*,[1] ἴσως ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ. Ἂν δὲν ἀντέφασκε πρὸς ἑαυτόν, ἡ «ἐπανεκδοθεῖσα ἀποκατάστασις» θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἀναθεωρηθέν τι κείμενον, τὸ ὁποῖον συνέθεσε ὄχι ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος, ἀλλὰ κάποιος μαθητής του, ὡς ὁ Ἀμμώνιος, ἐξ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον κατέλιπε ὁ διδάσκαλος.

Ὡς πρὸς τὰ *ὑπομνήματα*, ἓν ὑπόμνημα βασισθὲν ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ συνεπῶς γραφὲν πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀριστάρχου ὑποδηλοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολ. A *B* 133 *ἐν τοῖς κατ' Ἀριστοφάνην*[2] *ὑπομνήμασιν*. Μία ὅμως ἐκ τῶν σοφωτέρων περικοπῶν ἐν Σχολ. A *B* ὑπονοεῖ τὴν ὕπαρξιν πλειόνων τοῦ ἑνὸς ὑπομνημάτων, ὅταν ἀναφέρῃ τί εὗρε ὁ Δίδυμος *ἔν τινι τῶν ἠκριβωμένων ὑπομνημάτων* τοῦ Ἀριστάρχου. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, «τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ἀκριβές», φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἀποκαλούμενον «μετὰ προσοχῆς ἀναθεωρηθὲν» ἐν Σχολ. *H* 130: *ἐν τοῖς ἐξητασμένοις*[3] *Ἀριστάρχου*. Οὕτω εἶναι λογικὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὑπόμνημα ἐθεωρεῖτο ὀλιγώτερον ἀκριβὲς καὶ ὅτι μετὰ τοῦτο ἠκολούθησε ἄλλο, τὸ ὁποῖον ἀνεθεωρήθη, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἀρίσταρχος ἐπεράτωσε τὴν ἰδικήν του κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἡ σειρὰ φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἑξῆς: Ἀριστάρχου πρῶτα *ὑπομνήματα* βασισθέντα ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀριστοφάνους, Ἀριστάρχου *διόρθωσις*, τὰ δεύτερα *ὑπομνήματά* του τὰ χρησιμοποιοῦντα τὸ ἰδικόν του κείμενον, ἡ ἀναθεωρηθεῖσα κριτικὴ ἀποκατάστασις ἢ γενομένη ὑπὸ ἄλλων.

Κατὰ πόσον ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ ἀντιγράφων τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν *διορθώσεων* καὶ *ὑπομνημάτων* τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐπὶ τῶν μονογραφιῶν του, τῶν *συγγραμμάτων*, εἶναι πρόβλημα ἄλυτον. Αἱ ἀμφιβολίαι τοῦ F. A. Wolf ἐπανελήφθησαν[4] καὶ ἐξεφράσθησαν ἔτι ἐντονώτερον, οὐδεμία ὅμως

(λόγῳ τῶν συνεχῶν ἀναφορῶν εἰς δύο ἐκδόσεις τοῦ Διδύμου)· ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς παρεμβολῆς *τῶν δύο* ἐβίασε τὸ ἁπλοῦν κείμενον κατὰ τρόπον δυσκόλως παραδεκτόν. Οἱ νεώτεροι φιλόλογοι ἠκολούθησαν τὸν Lehrs (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 256 ἐξαιρουμένου τοῦ Monro, *Homer's Odyssey* II (1901), Appendix σελ. 441. Βλέπε νῦν τὸ ἄρθρον τοῦ Erbse ἀνωτέρω, σελ. 257, σημ. 2.

[1] Σχολ. A *I* 365· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 257, σημ. 3.

[2] Ἐπιτομὴ ἐν A· ἀλλὰ τὸ *κατ' Ἀριστοφάνους* εἶναι πολὺ ἀπίθανον εἰς τὰ συμφραζόμενα. Ὁ Nauck, Aristophan. Byz. σελ. 23 «commentarios ex Aristophanis ore exceptos» παρενόησε τὸ κείμενον.

[3] *ἐν ταῖς ἐξητασμέναις* A, corr. Lehrs.

[4] Βλέπε Ludwich, *Aristarchs Hom. Textkritik* 38 κ.ἑ. Πρβλ. Wilamowitz, *Homerische Untersuchungen* 297 κ.ἑ. Ἀμφότεροι θεωροῦν τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 47 π.Χ. ὡς αἰτίαν τῆς ἀπωλείας τῶν πρωτοτύπων. Αὐτὸ ὑπῆρξε πάντοτε λίαν πρόσφορον εἶδος ἐπιχειρήματος. Ἀλλὰ τὸ μόνον τὸ ὁποῖον πράγματι συνέβη εἶναι ὅτι κατεστράφησαν ὑπὸ πυρκαϊᾶς αἱ παρὰ τὸν λιμένα ἀποθῆκαι εἰς τὰς ὁποίας ἐφυλάττοντο σιτηρὰ καὶ βιβλία, βλέπε Δίων Κ. XLII 38 *τάς τε ἀποθήκας καὶ τοῦ σίτου καὶ τῶν βίβλων . . . κανθῆναι* (πρβλ. Schmidt, *Pinakes*, test. 32 a-e σελ. 13 κ.ἑ.). Ὁ W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern* (2α ἔκδ. 1921) 47, ὀρθῶς ἐξεφράσθη κατὰ τῆς *communis opinio*: «Ἡ περιλάλητος πυρκαϊά . . . ἔβλαψε ὀλίγον τὴν βιβλιοθήκην». Ὁπωσδήποτε αἱ ἀπώλειαι

ἀπόδειξις ἔχει προσκομισθῆ. Ὁ Δίδυμος, ὡς εἴδομεν, εἶχε ἐνώπιόν του διάφορα βιβλία τοῦ Ἀριστάρχου, καὶ κατανοοῦμεν ὅτι ἐνίοτε εὑρέθη ἐν ἀμηχανίᾳ καὶ ἀμφιβολίᾳ, ποῖον ἦτο τὸ ὁμηρικὸν κείμενον τοῦ Ἀριστάρχου καὶ πῶς εἶχε ἑρμηνεύσει αὐτό. Οὐδέποτε ὅμως παραπονεῖται ὅτι δὲν εὗρε ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων καὶ ὅτι ἐχρειάσθη νὰ ἐργασθῆ μὲ ἀναθεωρήσεις ἢ μὲ ἐλαττωματικὰ *ἀντίγραφα*. Θὰ ἦτο ἐλάχιστα ὀρθὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸ σύγγραμμα τοῦ Διδύμου *Περὶ τῆς Ἀριστάρχειου διορθώσεως* ὡς προσπάθειαν ἀνασυνθέσεως τῆς ἀρχικῆς *διορθώσεως*, ἡ ὁποία δὲν ἦτο πλέον διαθέσιμος. Ὁ τίτλος καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματος τὸ κατατάσσουν εἰς τὸν εἰδικὸν ἐκεῖνον κλάδον τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφὴ ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περί*, μὲ ἀρχαιότερον γνωστὸν ἐκπρόσωπον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον.[1] Ὁ Δίδυμος συνέθεσεν ἐπίσης *Ὑπομνήματα Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας*.[2] Ἴσως δὲ τὸ *Περὶ Ἀριστάρχειου διορθώσεως* ἐσχετίζετο μὲ αὐτὰ καθ' ὃν τρόπον τὸ βιβλίον του *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν* ἐσχετίζετο μὲ τὰ *ὑπομνήματά* του εἰς ἀριθμόν τινα λυρικῶν ποιητῶν. Τὰ συνεχῆ ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα ὤφειλον νὰ ἀκολουθοῦν τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως στίχον πρὸς στίχον, ἐνῶ τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Περὶ* σχετικὰ συγγράμματα εἶχον τὸ ἐλεύθερον νὰ ἐπιλέξουν ἀπόψεις καὶ προβλήματα τοῦ κειμένου, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θέματος. Φαίνεται ὅτι ὁ Δίδυμος ἔκαμνε σώφρονα ἐπιλογήν. Καὶ ἂν ἔτι ὑποθέσωμεν ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ σύγχρονος ἀλλὰ νεώτερός του Ἀριστόνικος εἶχον τὸ εὐεργέτημα νὰ διαθέτουν ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων, πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν μέχρι ποίου σημείου ἦσαν πιστοὶ καὶ εὐφυεῖς ἐπιλογεῖς καὶ συμπιληταί. Τὸ λεπτὸν τοῦτο θέμα δύναται νὰ συζητηθῆ μόνον βραδύτερον, ὅταν θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς καλουμένης φιλολογικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀριστάρχου.

Τὰ ἐν τῇ ᾠᾳ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀριστάρχου sigla ἦσαν ὁ σύνδεσμος μετὰ τῶν *ὑπομνημάτων* του. Ἐχρησιμοποίει τὰ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστοφάνους[3] εἰσαχθέντα *σημεῖα* μετά τινων ἀλλοιώσεων καὶ συμπληρώσεων· τὰς ἀσυμφωνίας του πρὸς τὸν Ζηνόδοτον ἐσημείωνε διὰ *διπλῆς περιεστιγμένης*, τὰς ἰδικάς του σημαντικὰς παρατηρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἤλεγχε ἄλλας ἐκδόσεις καὶ ἑρμηνείας, δι' ἁπλῆς *διπλῆς*. Εἰς τὰς συχνὰς περιπτώσεις ἐπαναλήψεων στίχων εἰς τὸν Ὅμηρον, προσέθετε τὸν *ὀβελὸν* εἰς τὸν *ἀστερίσκον*, ὁσάκις οἱ ἐπαναλαμβανόμενοι στίχοι τοῦ ἐφαίνοντο ἐκτὸς θέσεως. Ἂν ἡ σειρὰ τῶν στίχων εἶχε διαταραχθῆ, ἔθετε ἀντὶ τοῦ *σίγμα* καὶ *ἀντίσιγμα* τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ *ἀντίσιγμα* καὶ τὴν *στιγμήν*. Μία ἁπλῆ στιγμὴ ἐδείκνυε ὅτι ὑπωπτεύετο τὴν πλαστότητα στίχου τινός, τὸν ὁποῖον

θὰ ἀντεμετωπίσθησαν ἐγκαίρως διὰ τὸν Δίδυμον κατόπιν τῆς δωρεᾶς τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 282.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 173 καὶ ἰδίως τὴν σημ. 1, περὶ τῆς «ἀνακαλύψεως» τοῦ Leo. Οὗτος εἰς τὴν σελ. 393 παραπέμπει εἰς Δίδυμον *Περὶ τῆς Ἀριστάρχειου διορθώσεως*.

[2] M. Schmidt, Didym. Fragm. σελ. 179 - 211.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213· πρβλ. σελ. 209.

ἐδίσταζε νὰ σημειώσῃ δι' ὀβελοῦ. Ἡ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν κριτικῶν σημείων δὲν ἀφήνετο τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν ἢ εἰς τὴν εἰκασίαν. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος παρεῖχε τώρα αὐτὴν εἰς εἰδικὸν τμῆμα τῶν *ὑπομνημάτων* του, τὸ ὁποῖον διεσώθη εἰς τὰς περικοπὰς τοῦ Ἀριστονίκου.[1] Ἐν ὅσῳ ἐχρησιμοποιοῦντο κύλινδροι παπύρων καὶ οὕτω τὸ κείμενον καὶ τὸ ὑπόμνημα κατ' ἀνάγκην ἐγράφοντο εἰς χωριστοὺς κυλίνδρους, τὰ σύμβολα ἐσημείωνον τοὺς στίχους τοῦ κειμένου τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως καὶ ἐπανελαμβάνοντο μετὰ τῶν λημμάτων εἰς τὸν κύλινδρον τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος, μολονότι βραχεῖαι σημειώσεις ἀνεγράφοντο παρεμπιπτόντως εἰς τὰς ᾠδὰς καὶ μεταξὺ τῶν στηλῶν τοῦ κειμένου. Ἡ κατάστασις ἤλλαξε μόνον μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ κώδικος, ὁπότε τὰ περιθώρια αὐτοῦ παρεῖχον χῶρον διὰ σημειώσεις.

Μέχρι τοῦδε ἔχομεν ἐξετάσει μόνον δύο ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ codex Venetus A. Περὶ τῶν ἑτέρων δύο τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα εἰς τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων τῆς *Ἰλιάδος* λέγουν: *τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἰλιακῆς προσῳδίας Ἡρωδιανοῦ καὶ ἐκ τῶν Νικάνορος Περὶ στιγμῆς* (δηλ. *παράκειται*). Ἀμφότεροι ἔζησαν 200 ἔτη μετὰ τὸν Δίδυμον, ὁ Νικάνωρ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ὁ Ἡρωδιανὸς ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου.[2] Ἐνῶ δὲν ἠσχολήθησαν ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ τονισμοῦ καὶ τῆς στίξεως τοῦ Ἀριστάρχου, ἀνεφέροντο εἰς αὐτὸν ὡς εἰς αὐθεντίαν συχνότερον ἀπὸ ὅ,τι εἰς ἄλλους γραμματικούς. Ὁ Ἀριστοφάνης[3] ὑπῆρξε προφανῶς ὁ πρῶτος, ὅστις εἰσήγαγε τόνους εἰς τὰ κείμενα τῶν ποιητῶν τοὺς ὁποίους ἐξέδωσε. Ἡ καινοτομία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο ὅτι ἠδύνατο εἰς τὰ σχόλιά του νὰ δίδῃ τοὺς εἰδικοὺς λόγους τοῦ τονισμοῦ του.[4] Ἡ μαρτυρία μας περιορίζεται εἰς τὸν Ὅμηρον, καὶ δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν, κατὰ πόσον καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὁ Ἀρίσταρχος προέβη πέραν τῆς *διαστολῆς τῆς ἀμφιβόλου λέξεως*. Τὸ αὐτὸ πιθανῶς ἰσχύει καὶ διὰ τὴν στίξιν του. Δὲν ὑπῆρξε ἀλλαγὴ πρακτικῆς μεταξὺ τοῦ διδασκάλου του Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ μαθητοῦ του Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός, διότι ἀμφότεροι ἐχρησιμοποίουν δύο τελείας·[5]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255. Μερικὰ διετηρήθησαν παρὰ Σουΐδᾳ καλύτερον ἢ ἐν τῷ cod. Ven. A (πρβλ. Erbse, *Beiträge* 174 κ.ἑ.).

[2] Ἡρωδιανοῦ *Reliquiae* ἐκδ. A. Lentz. II I (1868) 24-165 *Περὶ Ὁμηρικῆς προσῳδίας*. Πρβλ. I, σελ. LXXIV κ.ἑ.—Νικάνωρ, *Περὶ Ἰλιακῆς στιγμῆς* ἐκδ. L. Friedlaender 1850, Περὶ *Ὀδυσσειακῆς στιγμῆς* ἐκδ. O. Carnuth 1875. Πρβλ. C. Wendel, *RE* XVII (1936) 274 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 215 κ.ἑ.

[4] Lehrs, *Ar.*[3] σελ. 247-300 «de accentibus». Ὁ Laum (ἀνωτέρω, σελ. 215, σημ. 4) μάτην προσεπάθησε νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Lehrs καὶ νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐπέδειξε οἱονδήποτε ἐνδιαφέρον διὰ τὸν τονισμόν. Ὁ Erbse προέβη εἰς δριμεῖαν κριτικὴν τῶν πολλῶν σφαλμάτων τοῦ Laum ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, ἀνέβαλε ὅμως νὰ διατυπώσῃ τὰς κρίσεις του περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ἀρίσταρχος ἐπραγματεύθη τὰ προβλήματα τῆς προσῳδίας. Νέα ἔρευνα θὰ ἀπέβαινε τῷ ὄντι ὠφέλιμος. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχῃ λόγος νὰ διαφωνήσω πρὸς τὸν Lehrs.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213-4 κ.ἑ.

ἀλλ' ὁ Ἀρίσταρχος ἠδύνατο νὰ δικαιολογῇ τὴν στίξιν του, ὁσάκις παρίστατο ἀνάγκη, εἰς τὰ *ὑπομνήματά* του.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀσυνήθως πλουσίαν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν εἰς τὰ σώματα τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, εἰς τὰ ὁποῖα δέον νὰ προστεθῇ ὁ Εὐστάθιος (ὁ τόσον συχνὰ ἀναφερθεὶς ἀνωτέρω), οἱ πάπυροι ὀλίγον νέον ὑλικὸν ἐκόμισαν. Τὸ ἀρχαιότερον οὐσιαστικὸν ἀπόσπασμα ἑνὸς *ὑπομνήματος* εἰς *B* 751—827,[1] γραφὲν περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος πιθανῶς πρὸ τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἀριστονίκου, παρέχει σημαντικὸν παράδειγμα τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἀριστάρχειων κριτικῶν σημείων πρὸ τῶν λημμάτων. Περιλαμβάνει τόσον μερικὰ σημεῖα ὅσον καὶ κριτικὰς καὶ ἑρμηνευτικὰς ἐξηγήσεις μὴ καταγραφείσας εἰς τὸν codex Venetus A, ὅπερ ἦτο ἐπόμενον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν συνήθη διαδικασίαν τοῦ ἐκλεκτισμοῦ. Εἰς ἄλλα δύο ἀποσπάσματα σχολίων, τὰ ὁποῖα χρονολογικῶς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν δεύτερον αἰῶνα μ.Χ.,[2] δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νικάνορος καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, ἡ ἀριστάρχειος τάσις φαίνεται ὅτι εἶναι μικροτέρα, ἀλλ' ἔχει συσσωρευθῇ περισσότερον καὶ ποικίλου περιεχομένου λόγιον ὑλικόν.

Ὁ Ἀρίσταρχος δικαιοῦται ἀσφαλῶς νὰ ἀποκληθῇ *ὁ Ὁμηρικός*,[3] ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄδικον νὰ παρίδωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του περὶ ἄλλων κειμένων. Διότι ἡρμήνευσεν ἐπίσης μὴ ὁμηρικὰ ἔπη, λυρικὴν ποίησιν καὶ δρᾶμα, ὑπῆρξε δὲ ὁ πρῶτος σχολιαστὴς συγγραφέως πεζοῦ κειμένου. Εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ Ἡσιόδου ὁ Ἀρίσταρχος ἐξηκολούθησε σθεναρῶς τὸ ἔργον τοῦ τρίτου αἰῶνος.[4] Ἠθέτησε τὸ προοίμιον τῶν *Ἔργων*, τὸ ὁποῖον ἔλειπε ἐξ ἑνὸς ἀντιγράφου ἀνευρεθέντος ὑπὸ τοῦ Πραξιφάνους,[5] καὶ τὰ *σημεῖα* δι' ὧν ἐσημειώνοντο οἱ στίχοι τοῦ Ἡσιόδου ἐξηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστονίκου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε περὶ τῶν sigla εἰς τὸν Ὅμηρον. Δείγματα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου ἑρμηνείας τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων* διασώζονται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Σχολίων,[6] καὶ δεδομένου ὅτι δὲν γράφει, ὡς οἱ προκάτοχοί του, *Γλώσσας* ἢ *Λέξεις*, τὰ δείγματα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι λείψανα τῶν *Ὑπομνημάτων*. Διέκρινε τὸ προσιδιάζον εἰς κατάλογον ὕφος τῶν ἡσιοδείων ποιημάτων ἀπὸ τὸ ἀφηγηματικὸν ὕφος τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὁσάκις

[1] *P. Oxy.* VIII (1911) 1086 (=*P. Lit. Lond.* 176) μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν σημειώσεων τοῦ A. Hunt.

[2] *Pap. Hawara* (Pack² ἀριθμ. 616) καὶ *P. Oxy.* II 221. Ὁ O. Müller, *Über den Papyruskommentar zum Φ der Ilias* (Diss. München 1913) ἐπιτυχῶς ἀνεγνώρισε λήμματα καὶ ἐταύτισε ὀλίγα ὑπολείμματα.

[3] Σχολ. cod. Vindob. *Γ* 125 (Bekker σελ. 102).

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 171.

[5] Proleg. Ac εἰς Ἡσιοδ. *Ἔργ.* σελ. 2.8 Pertusi (Schol. vet. εἰς Ἡσιοδ. *Ἔργ.* 1955) = test. 47 εἰς Ἡσιοδ. *Θεογ.* ἔκδ. F. Jacoby, σελ. 124 κ.ἑ. Πραξιφαν. fr. 5 Brink, πρβλ. F. Leo, «Hesisiodea», *Index Scholarum*, Gottingae 1894 = *Ausgew. Kleine Schriften* II (1960) 343 κ.ἑ., ἰδίως 346, 354.

[6] Σουΐδ. λ. *Ἀριστόνικος . . . ἔγραψε περὶ τῶν σημείων τῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ Ἡσιόδου.* Σχόλ. Ἡσιοδ. *Θεογ.* 79, *Ἔργ.* 97. Πρβλ. Rzach, *RE* VIII 1226.

δὲ συνήντα εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν χωρία ἡσιοδείου χαρακτῆρος κατεδίκαζε αὐτὰ ὡς μὴ—ὁμηρικά.[1] Ἡ ὕπαρξις τῶν ρητῶς μαρτυρουμένων *Ἀρχιλοχείων Ὑπομνημάτων* του ἀποτελεῖ σπουδαίαν μαρτυρίαν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῶν μονογραφιῶν *Περὶ Ἀρχιλόχου* εἰς συνεχὲς ὑπόμνημα.[2] Δυνάμεθα τοὐλάχιστον νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἡ περιλαμβανομένη ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς τὸν Πίνδαρον, *περὶ δὲ τῆς σκυτάλης καὶ ἐν τοῖς Ἀρχιλόχου ὑπομνήμασιν εἴρηται* (ἡ οὐδενὸς γραμματικοῦ τὸ ὄνομα μνημονεύουσα), ἀνήκει εἰς τὸ ἐν λόγῳ ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνωστὰ ἄλλα ἀρχιλόχεια ὑπομνήματα.[3] Εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ μνείας τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου ἐν τῷ ἑρμηνευτικῷ του ὑπομνήματι εἰς τὸν Πίνδαρον, διὰ τῆς ὁποίας παρέπεμπε εἰς ἄλλο βιβλίον του.

Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ὑπῆρξε ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς κριτικάς του ἐκδόσεις τῶν λυρικῶν κειμένων εἶχε δώσει τὴν θεμελιώδη ὁρολογίαν, τὴν ταξινόμησιν, τὴν κωλομετρίαν καὶ τὴν μετρικὴν ἀνάλυσιν, τῶν ὁποίων ἔγινε χρῆσις εἰς ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος.[4] Δὲν εἶναι γνωστὰ πολλὰ πράγματα διὰ τὰς ἀλλοιώσεις, τὰς προσαρμογὰς ἢ τὰς διαφόρους γραφὰς τοῦ Ἀριστάρχου. Εἰς ἓν ὅμως ὑπόμνημα περὶ Ἀλκμᾶνος, γραφὲν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ.,[5] σημείωσις τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τῶν ἵππων τοῦ Κολαξάιος καὶ τῶν Ἰβηνῶν παρατίθεται αὐτολεξεὶ ἐν τῷ Παρθενίῳ τοῦ Λούβρου, ἴσως δὲ καὶ τὸ ἀμέσως ἑπόμενον χωρίον νὰ εἶναι ἐπίσης ἀριστάρχειον. Ἀπὸ τὸ χωρίον αὐτό, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα Ἰβηνοὶ δηλοῖ λαὸν τῆς Λυδίας, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα (ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅσα λέγει ὁ Σωσίβιος ὁ Λάκων, προφανῶς ὅμως ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη), ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἦτο Λυδός. Ὅτι ὑπῆρξε ἓν ἀριστάρχειον *ὑπόμνημα* περὶ Ἀλκμᾶνος κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῇ, καὶ εἶναι ἴσως ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ἀριστόνικος,[6] ὁ ὁποῖος ἐπραγματεύθη περὶ τῶν κριτικῶν σημείων τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ἐπέδειξε ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὰ ποιήματα τοῦ Ἀλκμᾶνος. Μία ἰδική του διάφορος γραφὴ τοῦ κειμένου ἐσημειώθη ἐν τῇ ᾠᾷ τοῦ παπύρου τοῦ Λούβρου.[7] *Ἐκδόσεις* τοῦ Ἀλκαίου καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος μνημονεύονται

[1] Σχολ. A *Σ* 39, *Ω* 614, Σχολ. HQ ο 74. Πρβλ. Lehrs[3] σελ. 337.

[2] Κλημ. Ἀλ. *Στρωμ.* I 117.2, II σελ. 73.25 Stählin = Ἀρχίλοχος ἔκδ. F. Lasserre (1958) test. 2d σελ. CIV. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 173 καὶ 259 κ.ἑ. ἐν σχέσει πρὸς τὰ *Περὶ τοῦ δείνα*.

[3] Σχολ. Πινδ. *Ὀλ.* VI 154a. Ὁσάκις ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς Ὅμηρον ὁ Δίδυμος ἢ ὁ Ἀριστόνικος παραθέτουν ἀνώνυμα ὑπομνήματα, πάντοτε ἐννοοῦν τὸν Ἀρίσταρχον, βλέπε Ludwich, *Arist. Hom. Textkritik I* 25 κ.ἑ.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.ἑ.

[5] *P. Oxy.* XXIV ἔκδ. E. Lobel (1957) 2389 Fr. 6, στήλη I7 = *PMG* ἔκδ. Page (1962) σελ. 7. Σχολ. B 7 εἰς Ἀλκμ. fr. 1. 59. Περὶ τοῦ Σωσιβίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 241, περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους *P. Oxy.* 2389, fr. 9, στήλη I 12, περὶ τοῦ Κράτητος, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον, βλέπε κατωτέρω, σελ. 288.

[6] *P. Oxy.* XXIV 2387, fr. 1 ἐν τῇ ᾠᾷ μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Lobel.

[7] Ἀλκμ. Σχολ. A εἰς fr. 1 38 σελ. 6 Page.

εἰς τὸ μετρικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος, καὶ εἰς τὸν Ἀθήναιον ὁ Ἀρίσταρχος ἐμφανίζεται ὡς ἑρμηνευτὴς χωρίου τινὸς ἑνὸς ποιήματος τοῦ Ἀνακρέοντος *(ἐξηγούμενος τὸ χωρίον)*.[1]

Πληρεστέρας ἐν τούτοις πληροφορίας ἀποκτῶμεν μόνον ἐκ τῶν Σχολίων εἰς τὰ *Ἐπινίκια* τοῦ Πινδάρου, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰ διασωθέντα μεσαιωνικὰ χειρόγραφα, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ᾠᾷ σημειώσεων τοῦ μεγάλου παπύρου τῶν *Παιάνων*.[2] Μολονότι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου ἐμφανίζεται περὶ τὰς ἑβδομήκοντα ἐν ὅλῳ φοράς, καὶ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι περικοπαί τινες φερόμεναι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διδύμου εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Ἀριστάρχου, οὐδεμία ἀναφορὰ ὑπάρχει οὔτε εἰς οἱανδήποτε *ἔκδοσιν* οὔτε εἰς *ὑπόμνημα*. Ἂν κάποιος ὑπεστήριζε ὅτι ὅλα τὰ παραδείγματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων ἦσαν μέρος ἑνὸς ὑπομνήματος,[3] οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν ἀντικρούσῃ. Ἐξ ἄλλου ὁ ὑποστηρίζων τὴν θεωρίαν ὅτι πρόκειται περὶ «ὑπομνήματος μόνον» δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος δὲν προέβη εἰς νέαν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ Πινδάρου. Ἦτο ἀρκετὰ δύσκολον νὰ δοθῇ βεβαία ἀπάντησις εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὁμήρου, ὅπου ἡ παράδοσις εἶναι ἑκατοντάκις πλουσιωτέρα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πίνδαρον δυνάμεθα μόνον νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πιθανότητα, ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος διετήρησε τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀποκαταστήσει πρὸ ὀλίγου ὁ διδάσκαλός του Ἀριστοφάνης, καὶ ὅτι, ὁσάκις ἔκρινε ἀναγκαῖον, ἐσημείωνε τὴν διαφωνίαν του. Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ ἀριστοφάνειον κείμενον τοῦ Πινδάρου ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τόσον κῦρος, ὅσον οὐδὲν ὁμηρικὸν κείμενον. Ὁ Καλλίστρατος ὑπῆρξε πιθανῶς ὁ πρῶτος σχολιάσας πινδαρικὰ ποιήματα, καὶ ἱστορικοὶ ὡς ὁ Τίμαιος ἢ περιπατητικοὶ ὡς ὁ Χαμαιλέων ἴσως προσέφερον βοηθητικὸν ὑλικόν.[4] Ἀλλ' ἡ σύνθεσις ἑνὸς πλήρους ὑπομνήματος ἐφ' ὅλης τῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου ἦτο ἀκόμη ἐξαιρετικῶς φιλόδοξον ἐγχείρημα. Ὁ Ἀρίσταρχος, ἂν καὶ οἰκεῖος πρὸς τὸ λεξιλόγιον καὶ εἰς μικρότερον βαθμὸν πρὸς τὸ μέτρον, δὲν εἶχε πλήρη γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑποβάθρου καὶ τῆς τοπικῆς ἱστορίας, στοιχείων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Πινδάρου. Ὑπῆρξε εὔκολον διὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ συγχρόνους κριτικοὺς νὰ ψέξουν τὰς ἐμφανεῖς ἐλλείψεις του.[5] Ἔχομεν ὅμως περισσοτέρους λόγους νὰ σεβασθῶμεν τὰς θαρραλέας προσπαθείας τοῦ μεγάλου ὁμηριστοῦ φιλολόγου εἰς ἕνα ἄλλον ἐντελῶς διάφορον τομέα.

[1] Περὶ τοῦ Ἀλκμ. βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 221, σημ. 5, περὶ τοῦ Ἀνακρέοντος, σημ. 4 καὶ Ἀθην. XV 671 F. Περὶ τοῦ *ἐξηγούμενος* βλέπε κατωτέρω, σελ. 265 κ.ἑ.

[2] Σχολ. Πινδ. ἔκδ. Drachmann, τόμ. III σελ. 313 κ.ἑ. λ. *Ἀρίσταρχος* καὶ λ. *Δίδυμος* καὶ *P. Oxy.* V σελ. 322 λ. *Ἀρίσταρχος*.

[3] J. Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* 51 κ.ἑ.

[4] R. Schmidt, *Commentatio de Callistrato Aristophaneo* pone Ἀριστφ. Βυζ. Fragm. ἐκδ. Nauck (1848) σελ. 323. Τίμαιος 566 *FGrHist* III B (1955) Kommentar b (Noten) σελ. 313, σημ. 29, Χαμαιλ. fr. 31 κ.ἑ. *Περὶ Πινδάρου*, Wehrli, *Schule des Aristot.* 9 (1957) 56 καὶ 82.

[5] Πρβλ. Irigoin ἔνθ' ἀνωτ. 54 κ.ἑ.

Ἓν ὑπόμνημα περὶ τῶν *Διθυράμβων* τοῦ Βακχυλίδου, διασωθὲν εἰς πάπυρον τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος, διαφωνῶν πρὸς τὸν Καλλίμαχον,[1] ὑπεστήριζε ὅτι ἡ *Κασσάνδρα* περιλαμβάνεται εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος, πιθανῶς ὁ Δίδυμος, *ἐν ὑπομνήματι Βακχυλίδου ἐπινίκων*,[2] δὲν δίδει τὸν τίτλον τοῦ σχετικοῦ βιβλίου· ἴσως λοιπὸν ἐπρόκειτο περὶ τυχαίας παρατηρήσεως. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου,[3] ἀλλ' οὐδὲν πέραν αὐτοῦ, ἐμφανίζεται ἐπίσης εἰς ἕνα πολὺ μεγάλον ἀλλ' ἀποσπασματικὸν πάπυρον τοῦ πρώτου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ὁ ὁποῖος πραγματεύεται περὶ Ἀλκμᾶνος, Στησιχόρου, Σαπφοῦς καὶ Ἀλκαίου. Βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ὑπομνήματος εἰς τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου, ὡς τιτλοφορεῖται εἰς τὴν *editio princeps*. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς νέον τι δεῖγμα τοῦ ἀρχαιοτέρου ἐκείνου λογοτεχνικοῦ εἴδους τῶν *Περὶ τοῦ δεῖνα*,[4] τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ χρησιμοποιῆται παραλλήλως πρὸς τὸ ἀναπτυχθὲν ὑπόμνημα. Ἡ συνύφανσις βιογραφικοῦ ὑλικοῦ καὶ βιογραφικῶν προβλημάτων μὲ τὴν ἑρμηνείαν ἐπιλεγέντων χωρίων διαφόρων κειμένων, ἐν ἀρχῇ τῆς ὁποίας συχνὰ παρατίθενται μακρὰ λήμματα, ἀποτελεῖ τὸ τυπικὸν χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Χαρακτηριστικαὶ ἐπίσης εἶναι αἱ ἀναφοραὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς περιπατητικὰς αὐθεντίας (τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Δικαίαρχον καὶ ἰδίως τὸν Χαμαιλέοντα) καὶ κατὰ δεύτερον εἰς ἀλεξανδρινοὺς γραμματικούς, ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὁποίων τὸ μόνον εὐανάγνωστον (πιθανῶς εἰς δύο σημεῖα) εἶναι τὸ τοῦ *Ἀριστάρχου*. Οὕτω ἡ γνῶσις μας διὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως βελτιοῦται βαθμηδὸν διὰ τῆς εὑρέσεως βραχέων νέων παπύρων.[5]

Τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τὸ ἔργον του περὶ δραματικῆς ποιήσεως. Διὰ τὸν Αἰσχύλον ὀφείλομεν ἔτι νὰ στηριχθῶμεν εἰς Σχολ. *Θεοκρ.* X 18 e. *Ἀρίσταρχος*[6] *ἐν ὑπομνήσει Λυκούργου Αἰσχύλου*[7] (ἀναφορικῶς πρὸς τὸ *μάντις καλαμαία* ἐν τῷ σατυρικῷ δράματι *Λυκοῦργος*). Ἡ ἐξήγησις ὀλίγων τινῶν ἐκ-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 154.

[2] Βακχ. ἔκδ. Snell, test. 10 σελ. 122.

[3] *P. Oxy.* XXIX ἔκδ. D. Page (1963) 2506, fr. 6 α 6 καὶ fr. 79.7 (;). Πρόλογος σελ. V «ἓν ἀρχαῖον ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα περὶ ἑλλήνων λυρικῶν ποιητῶν».

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, ἰδίως σελ. 259 κ.ἑ. μετὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸν F. Leo.

[5] Ὁ χαρακτηρισμὸς *Σιμωνιδείων ὑπ(όμνημα) P. Oxy.* XXV (1959) 2433 τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. ἀσφαλῶς δὲν σημαίνει ὑπόμνημα εἰς ποιήματα τοῦ Σιμωνίδου γεγραμμένον ὑπό τινος τῶν γραμματικῶν (Ἀριστάρχ., Διδύμ., κτλ.), ἀλλὰ λαϊκὴν ἐξήγησιν τῶν περιφήμων «Ῥητῶν» του.

[6] Αὐτὴ εἶναι ἡ γραφὴ τῶν codd. UEA. *Ἀ. ἐν ὑπομνήματι Λυκούργου* codd. GPT. Ἀλλὰ καλύτερον χειρόγραφόν μας, ὁ Ambrosianus K, παρέχει *Ἀριστοφάνης* ἀντὶ *Ἀρίσταρχος* καὶ παραλείπει τὰς ἑπομένας λέξεις. Ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐπιμηκεστέραν παραλλαγήν. Βλέπε καὶ C. Wendel, «Überlieferung und Entstehung der Theokrit-Scholien, *AGGW* Phil.-hist. Kl. N.F. XVII 2 (1921) 145, καὶ πρβλ. σελ. 151.

[7] *TGF* σελ. 40 N² = fr. 100 Mette, ἐκ τοῦ *Λυκοῦργος Σατυρικός*. Πρβλ. Mette, *Der verlorene Aischylos* (1963) 141.

φράσεων τοῦ Σοφοκλέους ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρίσταρχον. Ὁ *δερμηστὴς* ὑπετίθετο συνήθως ὅτι ἦτο «σκώληξ τρώγων δορὰν ἢ κατειργασμένον δέρμα», ἀλλ' ὁ *Ἀρίσταρχος τὸ Σοφόκλειον* (*Νιόβη* fr. 449 P.) *ἐξηγούμενος* θεωρεῖ ὅτι σημαίνει «ὄφις».[1] Ἡ λέξις *ἐξηγεῖσθαι* αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ μεμονωμένη δὲν ὑποδηλοῖ τὴν συγγραφὴν ὑπομνήματος,[2] ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται κυρίως δι' ἐπὶ μέρους ἑρμηνείας. Δύναται ὅμως νὰ σημαίνῃ καὶ τὴν ἑρμηνείαν συγκεκριμένου χωρίου ἢ λέξεως ἐντὸς ὑπομνήματος,[3] καὶ δεδομένου ὅτι λεξικογράφοι καὶ σχολιασταὶ παραθέτουν ἑρμηνείας χωρίων τοῦ Ἀριστάρχου ἀνηκόντων εἰς τρία τοὐλάχιστον δραματικὰ ἔργα—*ἐλαιοῦται* (*Τρωΐλος* fr. 624 P.), *κρέας* (*Χρύσης* fr. 728 P.) *λυκοκτόνου θεοῦ* (*Ἡλ.* 6) — εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔγραψε ὑπόμνημα περὶ Σοφοκλέους.[4] Θὰ ἦτο μᾶλλον ριψοκίνδυνον νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἐκ μόνης τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὴν *Ὀμφάλην* τοῦ Ἴωνος. Λέγεται ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐξήγησε τὸ *μάγαδις* ὡς εἶδος αὐλοῦ, αὐτὸ ὅμως δυνατὸν νὰ ἦτο ἁπλῶς ἀναφορὰ εἰς τὴν εἰδικὴν ἔννοιαν τοῦ *μάγαδις* ἐν τῷ ἰαμβικῷ στίχῳ τοῦ Ἴωνος (*Τὸ ἰαμβεῖον ἐξηγούμενος*)[5] παρεμβληθεῖσα, διὰ νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ διαφορὰ πρὸς ἓν ἐκ τῶν σχολίων του περὶ λυρικῶν ποιητῶν, ἔνθα τὸ *μάγαδις* ἀπαντᾷ ἐν τῇ σημασίᾳ ἐγχόρδου ὀργάνου. Ἔχομεν ἐπίσης μίαν ἀναφορὰν εἰς τὰ διασωθέντα ἄφθονα Σχόλια εἰς τὸν Εὐριπίδην. Εἰς τὸ περὶ νυκτοφυλακῶν χωρίον τοῦ *Ῥήσου*, 539 κ. ἑ., τοῦ Ψευδο-Εὐριπίδου λέγεται ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος διαφωνῶν πρὸς τοὺς ἄλλους (ἀνωνύμους) γραμματικοὺς ἐθεώρει τὸν Κόροιβον ὡς ἀρχηγὸν τῶν Παιόνων.[6] Τοῦτο δυσκόλως δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔγραψε πλῆρες ὑπόμνημα εἰς Εὐριπίδην, δεδομένου ὅτι ὁ καθυστερημένος σύμμαχος τοῦ Πριάμου

[1] Ἀρποκρ. σελ. 55.2 Bekker, Ἡσυχ., Σουΐδ. ἐν λ. καὶ ἀλλαχοῦ. Πρβλ. Διδυμ. *Fragm.* ἔκδ. M. Schmidt σελ. 21.

[2] Τὸ σοβαρώτερον σφάλμα τοῦ εἴδους αὐτοῦ διέπραξαν ὅσοι ἐκ τοῦ Σεξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* VII 93 ὁ *Ποσειδώνιος τὸν Πλάτωνος Τίμαιον ἐξηγούμενος* συνήγαγον ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἔγραψε «πλῆρες ὑπόμνημα» εἰς τὸν Τίμαιον. Αὐτὸ μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν του τὸ ἀνεσκεύασε ὁ K. Reinhardt, Poseidonios (1921) 416 κ.ἑ. καὶ *RE* XXII (1953) 569. Ἡ μαρτυρία ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς δύο ἑπομένας σημειώσεις ἐπιβεβαιώνει τὴν ἑρμηνείαν του εἰς τὸ *ἐξηγούμενος*.

[3] Βλέπε Σχολ. A *B* 111 (Διδυμ.) *κἀν ταῖς Λιταῖς ἐξηγούμενος* '*αὐτὰρ ἔπειτ' Αἴας*' (*I* 169) . . . *ἔν τινι τῶν ἠκριβωμένων ὑπομνημάτων γράφει ταῦτα*, δηλ. *Ἀρίσταρχος*. Πρβ. ἀνωτέρω, σελ. 264.

[4] Ἐν τοῖς Σχολ. εἰς Πίνδαρον (ἀνωτέρω, σελ. 264, σημ. 2) αἱ μεμονωμέναι *ἐξηγήσεις* τοῦ Ἀριστάρχου ἦσαν μέρος τοῦ *ὑπομνήματός* του (πρβλ. λ.χ. Σχολ. Πινδ. *Ὀλ.* II 102 b καὶ ἀλλαχοῦ).

[5] Ἴων fr. 23 N^3 = fr. 66 Blumenthal (1939), μετὰ λίαν ἀπιθάνου εἰκασίας.

[6] Σχολ. [Εὐρ.] *Ρησ.* 539 κ.ἑ. *οἱ μὲν τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Μυσοὺς τοὺς αὐτοὺς ἤκουσαν· Ἀρίσταρχος δὲ Κόροιβον Παιόνων ἡγεμόνα καὶ τὴν φυλακὴν ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ποτὲ δὲ ἀπὸ τῶν ὑπηκόων* (περὶ τοῦ κειμένου βλέπε τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ E. Schwartz). Ὁ Ἀ. Φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν ἀστρονομικὴν διαμάχην, πρβλ. Wilamowitz, *De Rhesi Scholiis* (1877) = *Kl. Schr.* I (1935) 10, *Einleitung i. d. Trag.* (1889) 155.69.

καὶ μνηστὴρ τῆς ἀτυχοῦς Κασσάνδρας, ὁ Κόροιβος, ἦτο ἡρωϊκὴ μορφὴ εἰς ἐπικὸν ποίημα τῶν *νεωτέρων*, εἰς ἔργα τῶν ὁποίων συχνὰ ἀνεφέρετο ὁ Ἀρίσταρχος ἐν τοῖς *ὑπομνήμασί* του περὶ τῶν ἐπικῶν. Ἔχομεν ἐν τούτοις μέρη τῶν Σχολίων εἰς Εὐριπίδην, τὰ ὁποῖα σχεδὸν ἐταυτίζοντο πρὸς τὰς ἐξηγήσεις τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὰ ὁμηρικὰ Σχόλια. Αὐτὰ ὅμως δυνατὸν νὰ εἶναι δάνεια τοῦ Διδύμου ληφθέντα ἐκ τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, καὶ ὄχι περικοπαὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.[1] Πάντως ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι κάποιος ἐκ τῶν γραμματικῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. εἶχε θέσει τὰ θεμέλια δι' ὅλα τὰ μεταγενέστερα σχόλια εἰς τὰς τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου. Καὶ μολονότι αὐτὸς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του ἢ ὁ ἰσάξιος αὐτοῦ Καλλίστρατος, ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος παραμένει εἰσέτι ὁ πιθανώτερος ἐκ τῶν ὑποψηφίων. Εἶναι πικρὸν ὅτι ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἄγνοιάν μας τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐφημολογεῖτο ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἦτο ἱκανὸς «νὰ ἀπαγγείλῃ ὁλόκληρον τραγῳδίαν ἀπὸ στήθους». Τοὐλάχιστον ὁ μαθητής του Διονύσιος ὁ Θρᾷξ, ὁ συνδυάζων τὸ τάλαντον τῆς ζωγραφικῆς μὲ τὴν γνῶσιν τῆς γραμματικῆς, ἀπεικόνισε τοῦτον μετὰ τῆς τραγικῆς Μούσης ἐπὶ τοῦ στήθους του *διὰ τὸ ἀποστηθίζειν αὐτὸν πᾶσαν τὴν τραγῳδίαν*.[2]

Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἰδιοτροπία τῆς Τύχης τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι πηγαὶ ἀφηγοῦνται εἰς ἡμᾶς πλείονα διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὴν κωμῳδίαν. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνδιέφερε τοὺς ἀλεξανδρινοὺς γραμματικούς, δὲν ἦτο ἡ τραγῳδία, ἀλλ' ἡ ἀττικὴ κωμῳδία καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ἀριστοφάνης. Ἐπιβεβαιοῦται[4] μάλιστα ὅτι ὁ Εὐφρόνιος καὶ ὁ Καλλίστρατος ἔγραψαν *ὑπομνήματα* εἰς τινα θεατρικὰ ἔργα πρὶν ἢ ὁ Ἀρίσταρχος γράψῃ τὰ ἰδικά του. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐσχολίασε τοὐλάχιστον ὀκτὼ κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ἴσως καὶ ὅλας, ὄχι δὲ μόνον τὰ ἕνδεκα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐπέζησαν ὁλόκληρα μετὰ Σχολίων εἰς τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα. Καὶ πάλιν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πινδάρου,[3] τὸ ἐρώτημα ἂν ἐπεξειργάσθη νέαν κριτικὴν ἀποκατάστασιν[5] τοῦ κειμένου, δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὁριστικὴν ἀπάντησιν. Γραφαὶ διαφέρουσαι τῶν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου ἢ ἀναφοραὶ εἰς στίχους σημειουμένους δι' ὀβελοῦ, διασωθεῖσαι εἰς τὰ Σχόλια ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχον ἁπλῶς ληφθῆ ἐκ τοῦ ὑπομνήματός του. Καὶ αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα εἶχε τὴν ἰδίαν τύχην μὲ τὸ ὑπόμνημά του

[1] Ὁ W. Elsperger, «Reste und Spuren antiker Kritik gegen Euripides», *Philol.* Suppl. Bd. XI. I (1908) 98 κ.ἑ., δὲν δίδει εἰ μὴ ὀλίγας νύξεις περὶ πιθανῶν ἀριστερχείων χωρίων.

[2] Σχολ. Διον. Θρ. ἔκδ. Hilgard, Gr. Gr. III 160.32 (ἐκεῖθεν *ΕΓν*. B = *E.M.* σελ. 277.54). Πρβλ. Εὐστ. σελ. 974.10 *τῶν τις παλαιῶν γραμματικῶν ἐκστηθίζειν τὰ τραγικά*.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 227, σημ. 2.

[4] Ἀνωτέρω, σελ. 264.

[5] Ὁ Boudreaux, *Le texte d'Aristophane* (1919) 52-55 ἠρνήθη τὴν ὕπαρξίν της. Αἱ 26 (ἢ 28 ἴσως) ἐπὶ λέξει παραθέσεις ἐκ τοῦ Ἀριστάρχου συνελέγησαν ὑπὸ Rutherford, «Annotation» 423-26.

εἰς τὸν Πίνδαρον. 'Επεκρίθη ἐπανειλημμένως διὰ τὴν ἐνίοτε ἀνεπάρκειάν του εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιογνωστικοῦ ὑλικοῦ. Οὐχ ἧττον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν τελευταίων ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν χρόνων αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα ἀπετέλεσε σταθερὰν βάσιν τῶν ἀκαταπαύστων προσπαθειῶν πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν δυσκολιῶν τοῦ κειμένου τοῦ 'Αριστοφάνους.

Οἱ ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ἱδρυταὶ τῆς φιλολογίας ἦσαν ποιηταὶ καὶ ἦτο ἐντελῶς φυσικὸν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχήν των εἰς τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος. Κάποιος ὅμως θὰ ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ στραφῇ πρὸς τοὺς πεζογράφους, μόνον δὲ ἀπὸ ἕνα πάπυρον δημοσιευθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος[1] ἐγνώσθη ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ 'Αρίσταρχος. Μὴ ἔχων ποιητικὰς φιλοδοξίας ὁ ἴδιος ἦτο ὁ πρῶτος σχολιάσας τὸν 'Ηρόδοτον, ὁ ὁποῖος τὸν προσείλκυσε ἴσως ὡς *ὁμηρικώτατος*.[2] Εἶναι εὐτύχημα ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ παπυρικὸν ἀπόσπασμα σώζεται τὸ τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ 'Ηροδότου μετὰ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος *'Αριστάρχου /'Ηροδότου /ᾱ /ὑπόμνημα*. Δεδομένου ὅτι τὰ κεφάλαια 193—4 ἀκολουθοῦνται ὑπὸ τοῦ κεφαλαίου 215, ὁ γραφεὺς πρέπει νὰ εἶχε μεταχειρισθῇ ἐλαττωματικὸν ἀντίγραφον ἢ αὐθαιρέτως ἐπιλεγεῖσαν περικοπὴν τοῦ ὑπομνήματος τοῦ 'Αριστάρχου. Εἰς τὸ λῆμμα *ἄνιπποι* ('Ηροδ. I 215. 1) ὁ 'Αρίσταρχος ἐσημείωσε μετὰ τῆς ἐξηγήσεως καὶ ἐπιδοκιμασίας του τὴν παραλλαγὴν *ἄμιπποι*,[3] ἡ ὁποία ἀπουσιάζει εἰς τὰ χειρόγραφα τῶν *'Ιστοριῶν* τοῦ 'Ηροδότου, ὡς ἀκριβῶς πολλαὶ γραφαὶ τοῦ 'Αριστάρχου ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ κειμένου τοῦ 'Ομήρου. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁμηριστοῦ φιλολόγου ὅτι εὐθὺς συνέκρινε τὴν ἱππευτικὴν τῶν Μασσαγετῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων ἡρώων χρῆσιν τοῦ ἅρματος. Εἰς τὴν ἑπομένην παράγραφον ὑπάρχει ἐπίσης παράλληλον ἐκ τῆς ποιήσεως: τὴν φράσιν τοῦ 'Ηροδότου «οὔτε σίδηρον οὔτε ἄργυρον χρησιμοποιοῦν» συγκρίνει πρὸς τοὺς *Ποιμένας* τοῦ Σοφοκλέους (fr. 500 P).[4] Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εὑρίσκομεν τὸ *ὑπόμνημα* τοῦ 'Αριστάρχου νὰ ἐξακολουθῇ, ἂν καὶ συντετμημένον, νὰ ἀντιγράφεται ὑπὸ τὸν ἀρχικὸν τίτλον του τέσσαρας αἰῶνος βραδύτερον. 'Επειδὴ ἔχει εἰσαχθῇ καὶ ἐξετάζεται ἐντὸς τοῦ

[1] *Pap. Amherst* II (1901) ἐκδ. Grenfell καὶ Hunt, ἀριθμ. 12 (τρίτος αἰὼν π.Χ. ἐξ 'Ερμουπόλεως). 'Ανετυπώθη μετὰ βιβλιογραφίας ὑπὸ A.H.R.E. Paap, *De Herodoti reliquiis in papyris et membranis Aegyptiis servatis*. Diss. Utrecht (1948) 37 κ.ἑ.

[2] W. Bühler, *Beiträge zur Erklärurg der Schrift vom Erhabenen* (1964) 93 κ.ἑ. ἀναφερόμενον εἰς τὸ *Π. ὕψους* 13,2-3.

[3] 'Ο W. Crönert ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ Passow, *Wörterbuch d. griech. Sprache* (1913) 375 δίδει τὴν καλυτέραν συλλογὴν μαρτυριῶν περὶ τοῦ *ἄμιππος* Πρβλ. H. Erbse, *Untersuchungen zu den attizistischen Lexica* (1950) 159. 'Αλλὰ μόνον ἡ «γλῶσσα» εἰς τὸ παρὰ Bekker πρῶτον ρητορικὸν λεξικὸν *AG*. I 205.5 ἔχει σαφῆ συγγένειαν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου ἐξέτασιν τῶν *ἄνιππος* καὶ *ἄμιππος*. Πρβλ. Pasquali, *Storia* 314.

[4] 'Η παράδοσις δὲν διέσωσε διὰ ποῖον ὁ 'Αρίσταρχος παραθέτει τὸν Σοφοκλέα. Δεδομένου ὅτι ἡ χρονολογία τῶν *Ποιμένων* τίθεται τώρα μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα εἰς τὸ ἔτος 464/3 π.Χ. (ἀνωτέρω, σελ. 24), ὁ στίχος τοῦ Σοφοκλέους δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς νέα μαρτυρία ἐξαρτήσεως τοῦ Σοφοκλέους ἐκ τοῦ 'Ηροδότου, ὡς θὰ ἤθελε ὁ Paap 49.

ὑπομνήματος μία *varia lectio*, διαπιστώνομεν ἐκ νέου ὅτι σποραδικαὶ μνεῖαι διαφόρων γραφῶν δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ἀπόδειξιν περὶ ὑπάρξεως χωριστῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου.[1] Καὶ μάλιστα δὲν θὰ ἦτο πολὺ ἐκπληκτικὸν ἂν ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε γράψει καὶ τὸ πρῶτον ὑπόμνημα εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἐφ' ὅσον οὐδεμία πλέον ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ παλαιότερα φιλολογικὰ ἔργα τῶν ἀλεξανδρινῶν.[2] Ἀλλὰ δὲν συντρέχει ἐπὶ τοῦ παρόντος λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔπραξε τὸ αὐτὸ διὰ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τοὺς ἀττικοὺς ῥήτορας. Πάντως ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων προκύπτει σαφῶς καὶ γίνεται ἀντιληπτὸν τὸ ἑξῆς: τὰ *ὑπομνήματα* εἰς τοὺς πεζογράφους ὤφειλον νὰ ἀκολουθοῦν τὰ πρότυπα τῶν ὑπομνημάτων εἰς τοὺς ποιητάς, πρὸ παντὸς δὲ εἰς τὸν Ὅμηρον.

Ἐπισκοπήσαντες τὴν ἔκτασιν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐκδότου καὶ ἑρμηνευτοῦ (εἶναι περιττὸν νὰ ἀναφερθῇ ὅτι δὲν ἐπεξετάθη πέραν τῶν «ἐπιλέκτων συγγραφέων»)[3] ἐρχόμεθα τώρα νὰ περιγράψωμεν τὰς τάσεις τῆς ἑρμηνείας του. Ἡ κριτικὴ ἐξήγησις φιλολογικοῦ κειμένου εἶχε δι' αὐτὸν τοὐλάχιστον τὴν ἰδίαν, ἂν ὄχι μεγαλυτέραν, ἀξίαν μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου.

Εἶχε ἐπικρατήσει γενικῶς ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος διετύπωσε μίαν ἀκλόνητον ἀρχήν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον πᾶν σχεδὸν ἔργον περὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας, ὅταν φθάνῃ εἰς τὸν Ἀρίσταρχον, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὸ γενικὸν ἀπόφθεγμα ὅτι «ἕκαστος συγγραφεὺς εἶναι ὁ καλύτερος ἑρμηνευτὴς τοῦ ἔργου του». Ἄλλαι παραλλαγαὶ ἀντὶ «ἕκαστος συγγραφεύς» λέγουν «ὁ Ὅμηρος» ἢ παραθέτουν τὴν φράσιν *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν*,[4] ἀλλὰ κατὰ κανόνα δὲν ἀναφέρουν πηγήν.[5] Εἰς τὴν πραγματικό-

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 264· ὁ F. Jacoby, «Herodotos», *RE* Suppl. 2 (1913) 515, ἐννοεῖ ὅτι εἶναι «πολὺ πιθανὸν» ὁ Ἀρίσταρχος νὰ ἔκαμε καὶ ἔκδοσιν τοῦ κειμένου. Ἀλλ' ὁ πάπυρος δὲν παρέχει βάσιν διὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν.

[2] Βλέπε O. Luschnat, «*Die Thukydidesscholien*», Philol. 98 (1954) 22 κ.ἑ. Διαπράττει μόνον τὸ λάθος, ὅτι ταυτίζει τὰς *ἐξηγήσεις* καὶ τὰ *ὑπομνήματα*, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 266 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ R. Stark, *Annales Universitatis Saraviensis*, Serie Philosophie 8 (1959) 41 κ.ἑ. καὶ 47, 9-11.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 248.

[4] Ὁ W. Christ, *Geschichte der griech. Lit.* (1889) 453 γράφει «εἰς τὴν ἑρμηνείαν ἀφωρμᾶτο . . . ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι πᾶς συγγραφεὺς πρέπει νὰ ἑρμηνεύεται κατὰ πρῶτον ἐξ αὐτοῦ» (ἐπαναληφθὲν αὐτολεξεὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις ὑπὸ W. Schmid). Ὁ L. Cohn (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 251, σημ. 2) *RE* II (1896) 868. 62 (Ὁ Ἀρίσταρχος) «ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ὁ Ὅμηρος πρέπει μόνον ἐξ ἑαυτοῦ νὰ ἑρμηνεύεται». Ὁ Sandys I (1903) 131 ὁ Α. «ἐπέμενε ὅτι ἕκαστος συγγραφεὺς ἦτο ὁ καλύτερος ἑρμηνευτὴς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου», τοῦτο δὲ ἐπανέλαβε ἐν τῇ 2ᾳ καὶ 3ῃ ἐκδόσει. Ὁ E. Heistsch, *Antike und Abendland* IX (1960) 21 «ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου προβληθεῖσα ἀρχὴ διὰ τὴν μεθοδικὴν ἑρμηνείαν εἶναι: *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν*». Ὁ H. Erbse ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (1961) 225 «Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν λέγει ἡ περίφημος ὁδηγητικὴ ἀρχὴ τοῦ Ἀριστάρχου». Βλέπε ἐπίσης καὶ τὸν ἰδικόν μου πανηγυρικὸν λόγον *Philologia Perennis* (1961) 8 «ὁ Α. εἶχε τὴν ἀπρόσβλητον ἀρχήν . . . νὰ ἑρμηνεύεται ὁ Ὅμηρος ὅσον τὸ δυνατὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου».

[5] Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ A. Gudeman, *Grundriss der Geschichte der klass. Philologie*

τητα οὐδεμία συγκεκριμένη μαρτυρία ὑπάρχει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐξεστόμισε κάποτε τοιαύτην φράσιν. Ὅλος αὐτὸς ὁ *τόπος*, ὁ τόσον περίφημος καταστάς, προῆλθε ἐκ τῆς ἑξῆς φράσεως τοῦ Πορφυρίου:[1] *ἀξιῶν δὲ ἐγὼ* (δηλ. ὁ Πορφύριος) *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν αὐτὸν ἐξηγούμενον ἑαυτὸν ὑπεδείκνυον, ποτὲ μὲν παρακειμένως, ἄλλοτε δ' ἐν ἄλλοις*· ἀκολουθεῖ μακρὰ σειρὰ ὁμηρικῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἑρμηνεύει «ἀμέσως», *παρακειμένως*, ἑαυτόν.[2] Ὁ Πορφύριος συνέγραψε τὸ ἐμβριθὲς καὶ σοβαρὸν ἔργον του *Ὁμηρικὰ ζητήματα*[3] ὡς νεαρὸς φιλόσοφος, μαθητὴς ἐν Ἀθήναις τοῦ *φιλολόγου* καὶ *κριτικοῦ* Κασσίου Λογγίνου. Βραδύτερον, κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Ρώμῃ διαμονῆς του μετὰ τὸ 263 μ.Χ. ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Πλωτίνου διατελῶν, οὐδέποτε ὅμως ἀπολέσας τὸν πρὸς τὸν Ὅμηρον ἔρωτα, ἐμελέτησε αὐτὸν ὡς νεοπλατωνικὸς ἀλληγορικὸς καὶ ἐπραγματεύθη, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν ἓν παράδειγμα, τὸ ἐν *Ὀδυσσείᾳ* (*ν* 102—12) *Σπήλαιον τῶν Νυμφῶν* ὡς ἀλληγορίαν τοῦ σύμπαντος εἰς μίαν μονογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐν καταφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὰς προγενεστέρας μελέτας του, δὲν ἑρμηνεύει πλέον τὸν ποιητὴν «δι' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ». Οὔτε εἰς τὴν ὡς ἄνω περικοπὴν τοῦ ἑνδεκάτου Ὁμηρικοῦ ζητήματος, οὔτε εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἀφιερώσεως τοῦ ἔργου του εἰς τὸν Ἀνατόλιον, ὅπου λέγει: *ἐμοῦ δεικνύναι πειρωμένου ὡς αὐτὸς μὲν ἑαυτὸν τὰ πολλὰ Ὅμηρος ἐξηγεῖται*,[4] ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ νύξις ὅτι ὁ Πορφύριος εἶχε κατὰ νοῦν τὸν Ἀρίσταρχον. Εἰς τὸ δεύτερον αὐτὸ χωρίον ἐπανεξέθετε ἁπλῶς τὴν προσωπικήν του προσπάθειαν ὡς ἑρμηνευτοῦ τοῦ Ὁμήρου, χωρὶς νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν φράσιν μὲ τὸ *σαφηνίζειν*. Ἐν τούτοις ἡ ἔννοια τῶν ὅσων διετύπωσε διὰ τῆς φράσεώς του δὲν συγκρούεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστάρχου. Δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὸ μοναδικὸν Σχόλιον D εἰς *Ε* 385: *Ἀρίσταρχος ἀξιοῖ τὰ φραζόμενα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μυθικώτερον ἐκδέχεσθαι κατὰ τὴν ποιητικὴν ἐξουσίαν, μηδὲν ἔξω τῶν φραζομένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ περιεργαζομένους*, ἔνθα οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ μύθου τοῦ Ὤτου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου προτρέπονται νὰ θεωρήσουν αὐτὸν ὡς θρυλικὸν μύθευμα ἐξιστορούμενον ποιητικῇ ἀδείᾳ καὶ νὰ μὴ σπαταλοῦν τὸν χρόνον των εἰς ὅσα δὲν λέγει ὁ ἴδιος ὁ ποιητής.[5] Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ *Ἀληΐου πεδίου* (*Ζ* 201)

(1907) 40.1 «Ὁ τρόπος τῆς κριτικῆς του . . . δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ μὲ τοὺς λόγους τοῦ Πορφυρίου» (Schrader σελ. 297 καὶ σελ. 281, βλέπε τὰς ἑπομένας σημειώσεις). Οὗτος εὗρε «τὴν αὐτὴν ἀρχὴν» ἐκπεφρασμένην ἐν Σχολ. D εἰς *Ε* 385 (βλέπε κατωτέρω, σελ. 270). Ὁ A. Roemer, *Philol.* 70 (1911) 178, ἦτο ὀλιγώτερον προσεκτικὸς «ἀμφότεραι αἱ προτάσεις (τοῦ Πορφυρίου) εἶναι ἀσφαλῶς ἀριστάρχειου προελεύσεως». Αὐτὸς τακτικὰ ἐχαρακτήρισε τὴν φράσιν τοῦ *σαφηνίζειν* ὡς γνωμάτευσιν ἀριστάρχειον εἰς ἄλλα ἄρθρα καὶ βιβλία του, ἄνευ παραπομπῶν.

[1] Porphyr. *Qu. Hom.* (1880) σελ. 297.16 Schrader μετὰ τῆς σπουδαίας ὑποσημειώσεως «Aristarchum hac in re Porphyrio praeiisse Aristonicus *Z* 194, 201 docet».

[2] Περὶ «αὐτοερμηνειῶν» παρ' Ὁμήρῳ βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 κ.ἑ.

[3] J. Bidez, *Vie de Porphyre* (1913) 31 κ.ἑ.

[4] σελ. 281.3 Schrader, πρβλ. σελ. 344.

[5] Εὐστ. αὐτόθι σελ. 561.29 *Ἀρίσταρχος ἠξίου . . . μηδέν τι τῶν παρὰ τῇ ποιήσει μυθικῶν*

ἐκ τοῦ *ἁλᾶσθαι*, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Πορφύριος εἰς τὸ ἐνδέκατον *Ὁμηρικὸν ζήτημα*, κατ' οὐσίαν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διδομένην εἰς τὴν ἐκ τοῦ 'Αριστάρχου εἰλημμένην περικοπὴν τοῦ 'Αριστονίκου ἐν Σχολ. A *Z* 201, *ἀπὸ τῆς γενομένης ἐν αὐτῷ τοῦ Βελλεροφόντου πλάνης*,[1] εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Πορφύριος διετήρησε καὶ τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν εἶχε δώσει ὁ 'Αρίσταρχος εἰς αὐτὸν τὸν στίχον. Ἴσως ὅλα αὐτὰ νὰ ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ 'Αρίσταρχος διετύπωσε κάπου τὸ ἀξίωμα *σαφηνίζειν τὸν ποιητήν*. Συνέβη ὅμως πράγματι τοῦτο; Οἱ φιλόλογοι δὲν ἔχουν τὴν τάσιν νὰ διατυπώνουν γενικὰς ἀρχάς, ὡς οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ὁ Πορφύριος πάντοτε, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη γραμματικῶν σπουδῶν του, ἔρρεπε πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Διττὸν τὸ συμπέρασμα: ὅτι ὁ κανὼν *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν*[2] ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς αὐθεντικὴ παρατήρησις τοῦ 'Αριστάρχου, ἂν καὶ δὲν ἀφίσταται τῆς νοοτροπίας του· ἀφ' ἑτέρου, ὅτι πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς κάπως ἐπιφυλακτικὸς εἰς τὴν ἀπόδοσιν «πτερόεντος ἔπους» εἰς εἰδικὸν συγγραφέα.

Ὁ κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ 'Αριστάρχου ἦτο ἡ ἀνακάλυψις τῆς ὁμηρικῆς χρήσεως. Διὰ τὴν ἐξήγησιν λέξεων καὶ γεγονότων συνέλεξε ὅλα τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*, χαρακτηρίσας καὶ μελετήσας τὰ ἄνευ ἀντιστοίχων ὡς *ἅπαξ λεγόμενα* τοῦ ποιητοῦ. Ὁσάκις ὅμως σύνηντα κάτι, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν γνώμην του καθόλου δὲν ἐταίριαζε εἰς τὸν τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης ἢ τῆς ζωῆς τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τὸ ἐχαρακτήριζε ὡς *κυκλικώτερον*, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ *ὁμηρικώτερον*, ἤτοι τὸ γνησίως ὁμηρικόν. Ὁ 'Αρίσταρχος ὑπερέβαλε κατὰ πολὺ τὰς ἀρχαιοτέρας γλωσσογραφικάς, λεξικογραφικὰς καὶ ἀρχαιογνωστικὰς μελέτας[3] καὶ ἤσκησε κριτικὴν τῶν ἀνεπαρκειῶν των, διότι εἶχε εὐρυτέραν ἀντίληψιν ὁλοκλήρου τῆς ἐπικῆς περιόδου.

Ἔχομεν ἤδη ἐξετάσει εἰς τὰ προηγούμενα κάπως ἐν ἐκτάσει[4] τὸ προοίμιον τῆς *Ἰλιάδος* καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ 'Αρίσταρχος ἠθέτησε τὴν γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὸν στίχον *A* 5 *οἰωνοῖσί τε δαῖτα*, διότι ἐστάθη ἀδύνατον νὰ εὕρῃ εἰς τὸν Ὅμηρον ἀντίστοιχον χωρίον, ἔνθα τὸ *δαὶς* νὰ σημαίνῃ «τροφὴν θηρίων», καὶ διότι αὐτὴ ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως (ἐκ τοῦ *δατεῖσθαι* «διανέμειν ἀλλήλοις») ἐφαίνετο νὰ δικαιολογῇ τὴν χρῆσιν της μόνον προκειμένου περὶ φαγητῶν ἀνθρωπίνων πεπολιτισμένων ὄντων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ 'Αρίσταρχος ἔθεσε εἰς τὸ κείμενον

περιεργάζεσθαι ἀλληγορικῶς ἔξω τῶν φραζομένων, πιθανῶς «παρενέβαλε» τό *ἀλληγορικῶς*. Κατὰ τὰ Σχόλ. D ἡ πρότασις τοῦ 'Αριστάρχου ἦτο περισσότερον γενική, ὄχι ἰδιαιτέρως κατὰ τῆς ἀλληγορίας.

[1] Βλέπε ἰδίως τὴν σημείωσιν τοῦ Schrader εἰς τὴν σελ. 298.17-20.

[2] Εἰς τὰ σωζόμενα Σχόλια, καθ' ὅσον ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ἡ σπανία λέξις *σαφηνίζειν* δὲν χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἑρμηνευτοῦ. Ἂν ὅμως ὁ ποιητὴς καθιστᾷ κάτι σαφές, λέγεται ὅτι ὁ *ποιητὴς σαφηνίζει*. Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ρητορικὴν φιλολογίαν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀρκετὰ κοινὴ ἔκφρασις, βλέπε ἐπὶ παραδείγματι Κλημ. Ἀλ. τόμ. IV 699 St.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 236.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

του τὸ ἀκαθόριστον *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* καὶ ἐπέτυχε νὰ θριαμβεύσῃ πλήρως, καθ' ὅσον τὸ *δαῖτα* ἐξηφανίσθη τελείως ἐξ ὅλων τῶν χειρογράφων τῆς *Ἰλιάδος* ἐπιζῆσαν μόνον εἰς κάποιαν παράθεσιν τοῦ Ἀθηναίου. Ἀκόμη καὶ ἂν πεισθῶμεν ὅτι *δαῖτα* καὶ ὄχι *πᾶσι* εἶναι ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ μόνη γνωστὴ εἰς ὅλους τοὺς τραγικοὺς γραφή, τὸ παράδειγμα τοῦτο ρίπτει ἄπλετον φῶς ἐπὶ τῶν πνευματικῶν διεργασιῶν, κατόπιν τῶν ὁποίων ἐλάμβανε ὁ Ἀρίσταρχος τὰς ἀποφάσεις του. Εἰς ἀναριθμήτους ἄλλας περιπτώσεις οὐδέποτε ἠγέρθη ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν αὐτὸν αἱ ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις του. Ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν ἐπέλεξε τὰς ὀρθάς, ἀπεκάλυψεν εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν γλωσσῶν λάθη τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῇ ἐπὶ αἰῶνας παραδοσιακά, ἐβελτίωσε σημαντικῶς τὴν διάκρισιν τῶν συνωνύμων ἀκολουθήσας τὰς προγενεστέρας προσπαθείας τοῦ Προδίκου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καί, συνεχίζων τὴν ἔρευναν τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, διεπίστωσεν ὅτι ἡ σημασία πολυαρίθμων λέξεων συνήθως κοινῆς χρήσεως εἶχε μεταβληθῇ κατὰ τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἐχώριζε τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν ὡς καὶ τὴν ἀττικὴν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του. Ἐπειδὴ ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε ὑπογραμμίσει τὴν χρῆσιν ἐνίων «ἀττικῶν» τύπων καὶ λέξεων εἰς τὴν ἐπικὴν γλῶσσαν,[1] ἀπέβη εἷς ἐκ τῶν κοινῶν τόπων τῆς περὶ Ὁμήρου φιλολογίας τῆς ἐποχῆς του ὅτι ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρει τὸν Ὅμηρον ὡς Ἀθηναῖον ἐκ γενετῆς.[2] Ἀναζητοῦντες ἀποδείξεις τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἰς τὰ Σχόλια, οὐδὲν τὸ οὐσιαστικὸν εὑρίσκομεν ἐκτὸς μιᾶς *διπλῆς* ἐν *N* 197[3], ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἀριστόνικον ἐπισύρει τὴν προσοχὴν εἰς τὸν δυϊκὸν *Αἴαντε μεμάοτε*. Ὁ σχολιαστὴς προσθέτει ὅτι ἡ χρῆσις τῆς διπλῆς ὑπαινίσσεται κάπως τὴν πατρίδα (τοῦ ποιητοῦ;), διότι ὁ δυϊκὸς ἀπετέλει ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ μᾶλλον σημαίνει ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις γέννησίς του ἦτο γνωστὴ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐπιβεβαιοῦται μόνον ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ δυϊκοῦ. Βεβαίως ὁ ἀναφερόμενος εἰς τοὺς δημοφιλεῖς *βίους* τοῦ Ὁμήρου μακρὸς κατάλογος τῶν τόπων τῆς γεννήσεώς του περιλαμβάνει τὴν δήλωσιν, ὅτι κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα[4] ἦτο Ἀθηναῖος. Εἰς τὸ ὑπόμνημά του περὶ Ἀρχιλόχου,[5] εἰς τὴν σοβαρὰν δηλαδὴ γραμματικὴν φιλολογίαν, ὁ Ἀρίσταρχος ἐτοποθέτει τὸν Ὅμηρον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰωνικῆς μετα-

[1] Βλέπε, π.χ., J. Wackernagel, *Sprachliche Untersuchungen zu Homer* (1916) 156.

[2] Wilamowitz, *Hom. Unters.* 258 κ.ἑ., *Il. und Hom.* 9, 507.

[3] Σχολ. A *N* 197 *(ἡ διπλῆ) ὅτι συνεχῶς κέχρηται τοῖς δυϊκοῖς· ἡ δὲ ἀναφορὰ πρὸς τὰ περὶ τῆς πατρίδος· Ἀθηναίων γὰρ ἴδιον.* Ὁ G.W. Nitzsch, *De Historia Homeri*, Fasc. posterior (1837) 89, ἀπέφυγε νὰ συναγάγῃ ἀκριβῆ συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀμφιβόλου αὐτῆς περιόδου, ὀρθῶς ὅμως ἀνεφέρθη εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ βίου τοῦ Ὁμήρου μετὰ τῆς Ἰωνικῆς μεταναστεύσεως ἐν τῇ βιογραφικῇ αὐτοῦ παραδόσει. Πρβλ. Ἀριστόνικ. ἔκδ. L. Friedlaender σελ. 15.2 καὶ Jacoby, σημ. 1 τῆς σελ. 273.

[4] *Homeri Opera*, ἔκδ. T.W. Allen, V (1911) σελ. 247.8 = *Vitae Hom. et Hes.*, ἔκδ. Wilamowitz (1916) σελ. 29.9. Πρβλ. Allen σελ. 244.13 = Wil. σελ. 25.8.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 263, σημ. 2.

ναστεύσεως. Οἱ ἴωνες αὐτοὶ ἄποικοι, συμφώνως πρὸς ἀρχαίαν καὶ λίαν διαδεδομένην παράδοσιν, προήρχοντο ἐξ Ἀθηνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον[1] ὅτι ἐδῶ ὁ Ἀρίσταρχος ἀνεφέρετο ὄχι μόνον εἰς τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Ὁμήρου, συγκεκριμένως τὰς Ἀθήνας. Εἰς ἕνα ἐκ τῶν *βίων* τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ἔχουν πράγματι συνδυασθῆ.[2]

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀόκνου ἑρμηνευτικῆς του ἐργασίας ὁ Ἀρίσταρχος ἀνεκάλυψε ἐπίσης ὀλίγους γενικοὺς γραμματικοὺς καὶ μετρικοὺς κανόνας. Ἔχομεν τὴν πληροφορίαν, ὅτι εἰς τοὺς πέντε κανόνας κλίσεως τοὺς διατυπωθέντας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους[3] προσέθεσε καὶ ἕκτον καὶ ὅτι ἀνεγνώρισε ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου.[4] Προφανῶς παρετήρησε ὅτι ἀποφεύγεται μία λέξις νὰ τελειώνῃ μὲ «τέταρτον τροχαῖον» τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, καθ' ὅσον ἐν Ι 394 ἀντὶ τῆς κοινῆς γραφῆς *γυναῖκα / γαμέσσεται* προέτεινε τὴν γραφὴν *γυναικά γε / μάσσεται*,[5] ἂν καὶ δὲν μετέβαλε τὸ κείμενον.

Ἡ ἀντίληψις περὶ γραμματικῆς ἀναλογίας μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀριστοφάνη εἰς τὸν περιωρισμένον τομέα τῆς κλίσεως. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἓν εἶδος καθοδηγητικῆς ἀρχῆς διὰ τὸν τρόπον ἑρμηνείας τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ὅτι ἐνέπλεξε αὐτὸν εἰς ὀξείας διαφωνίας πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἀνωμαλίαν. Δὲν ἦτο ὅμως σχολαστικὸς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀντιστοίχων παραδειγμάτων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προγενεστέρους του ὁ Ἀρίσταρχος ἐπισκοπήσας τὴν ἐπικὴν χρῆσιν ἐν τῷ συνόλῳ της κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ τὰς λέξεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν μόνον ἅπαξ εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὁ Ἀριστόνικος διετήρησε τὴν ἐν Σχολ. Α *Γ* 54 φράσιν τοῦ Ἀριστάρχου: *πολλὰ δέ ἐστιν ἅπαξ λεγόμενα παρὰ τῷ ποιητῇ*.[6] Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων τῶν πολλῶν αὐτῶν μοναδικῶν περιπτώσεων ἀπετέλεσε οὐσιῶδες μέρος τῆς ἑρμηνείας του, ὡς δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὄχι μόνον ἐκ τῶν Σχολίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Σοφιστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἀριστόνικον, ἴσως δὲ καὶ πρωϊμώτερα κείμενα τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου.

[1] Πρβλ. F. Jacoby, *FGrHist.* III Suppl. (Ὑπόμνημα εἰς τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς τῶν Ἀθηνῶν) 1577, II 474 κ.ἑ.

[2] Allen, Homeri *Opera* V σελ. 244.18 (καὶ 13) = Wil. *Vitae Homeri* σελ. 25.13 (καὶ 8).

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242 κ.ἑ.

[4] Quint. *Inst.* I 4.20 octo partes *(ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἀντωνυμία, ἄρθρον, ἐπίρρημα, πρόθεσις, σύνδεσμος)*. Ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν περιέχει τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα διέκρινε ὁ Ἀριστοτέλης, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 90-91. Περὶ τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς βλέπε κατωτέρω, σελ. 320 κ.ἑ.

[5] *Ι* 394 *Πηλεὺς θήν μοι ἔπειτα γυναῖκα γαμέσσεται* αὐτὸς εἰς ὅλα τὰ ἀρχαῖα (Σχόλ. Τ αὐτόθι) καὶ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα· *γυναικά γε μάσσεται* Ἀρίσταρχ. Σχολ. Α ἐν τῇ μέσῃ ᾠᾷ αὐτόθι. Ἀμφότεραι αἱ γραφαὶ ἐπιδέχονται ἀντίρρησιν, βλέπε P. Maas, *Greek Metre* § 87.

[6] F. Martinazzoli, *Hapax Legomenon*, μέρος I 1 (1953), μέρος I 2 (1957) «Lexicon Homericum di Apollonio Sofista». Πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 27 (1955) 52 κ.ἑ. καὶ 31 (1959) 216 κ.ἑ.

Ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἅπαξ *λεγομένων*, τὰ ὁποῖα ἀνεγνωρίζοντο ὡς ὁμηρικά, καὶ τῶν ἐκφράσεων ἢ τῶν χωρίων τῶν σημειουμένων δι' ὀβελοῦ, διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον θεωρουμένων ὡς *οὐχ ὁμηρικῶς* ἢ καὶ *κυκλικῶς* λεχθέντων. Καὶ ἂν ἀκόμη διαφωνῇ κανεὶς μὲ τὰς κρίσεις τοῦ Ἀριστάρχου, ὀφείλει νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν σοβαρὰν ἐπιχειρηματολογίαν του, τὴν βασισμένην ἐπὶ στοιχείων ἐπιμελῶς συγκεντρωθέντων. Δεδομένου δὲ ὅτι αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα διεσώθησαν εἰς πολλὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ὑπομνημάτων του, γνωρίζομεν πολὺ περισσότερα περὶ αὐτοῦ ἢ περὶ τῶν προγενεστέρων του. Ἀπέφευγε τὴν ἀλλοίωσιν τῆς παραδόσεως, ἤτοι τῆς συμφωνίας τῶν περισσοτέρων χειρογράφων, δι' εἰκασιῶν ἢ διὰ παραλείψεως στίχων. Ἡ ἐπιφυλακτικότης του κρίνεται ὡς ὑπερβολικὴ ἐν (Διδύμου—) Σχολ. A *I* 222 *ἄμεινον οὖν εἶχεν ἄν, φησὶν ὁ Ἀρίσταρχος,* <*εἰ*> (add. Bekker) *ἐγέγραπτο . . . ἀλλ' ὅμως ὑπὸ περιττῆς εὐλαβείας οὐδὲν μετέθηκεν, ἐν πολλαῖς οὕτως εὑρὼν φερομένην τὴν γραφήν.* Ὁ Ἀρίσταρχος ἐσημείωνε τοὺς ἐπαναλαμβανομένους στίχους δι' ἀστερίσκου, ὁσάκις δέ, καὶ αὐτὸ συνέβη συχνά, ἐθεώρει αὐτοὺς ὄχι μόνον ἄνευ περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ ἀπάδοντας εἰς ὡρισμένας θέσεις, ἰδιαιτέρως εἰς λόγους, προσέθετε εἰς τοὺς ἀστερίσκους ὀβελούς. Αὐτὸ ἔπραξε π.χ. εἰς τὸν λόγον τῆς Ἥρας (*B* 160—2 καὶ 164)[1] *ὅτι οἰκειότερον ἐν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς λόγῳ ἐξῆς εἰσι τεταγμένοι* (176—8 καὶ 180), *νῦν δὲ κυκλικώτερον*[2] *λέγονται* (Ἀριστόνικ. Σχολ. A *B* 160). Διεφώνει ὅμως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου διαγραφὴν ὁλοκλήρου τοῦ λόγου θεωρῶν αὐτὸν ὡς *ὁμηρικῶς ἔχοντα*, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀθετηθοῦν οἱ ὀλίγοι προαναφερθέντες στίχοι, καθ' ὅσον ἥρμοζον μὲν αὐτοὶ εἰς τὴν νουθεσίαν τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅπως ἐπισκεφθῇ κατ' ἰδίαν τοὺς Ἕλληνας ἥρωας, ὄχι ὅμως εἰς τὴν προσφώνησιν τῆς Ἥρας πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν.

Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου *κυκλικώτερον* ἢ *κυκλικῶς*[3] ἀπηχεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ πρῶτον γενομένην διάκρισιν μεταξὺ τοῦ μεγάλου ἀφ' ἑνὸς ποιητοῦ τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* καὶ τῶν δημιουργῶν τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἐπῶν ἀφ' ἑτέρου, τῶν *κυκλικῶν*.[4] Ἀρχικῶς ἡ λέξις αὐτὴ ἀνεφέρετο εἰς τὸ θέμα τῶν

[1] Ὁ Ζηνόδοτος εἶχε διαφορετικὸν κείμενον ἐν *B* 156, τὸν ὁποῖον ἠκολούθει ὁ *B* 169, ἐπειδὴ εἶχε παραλειφθῇ ὅλος ὁ λόγος τῆς Ἥρας. Ἔκτοτε οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι κριτικοὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ συζητοῦν περὶ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του, βλέπε P. Von der Mühll, *Krit. Hypomnema zur Ilias* (1952) 40.

[2] Ἀνέγνωσα *κυμικωτερ(ον)* εἰς τὸ πανομοιότυπον τοῦ cod. Ven. A σελὶς 27r τελευταῖος στίχος, τὸ ὁποῖον εἶναι, νομίζω, ἐν ἐλαφρῶς ἐφθαρμένον *κυκλικώτερον*. Τὸ *κοινότερον* τοῦ Villoison εἶχε ἀποδεχθῇ ὁ Dindorf. Ὁ Bekker ἀνέγνωσε(;) *κωμικώτερον*, ὁ Lehrs εἶκασε *ἀνοικειότερον* (Herodiani *scripta tria*, Epimetrum, 1848, σελ. 459), ἠκολούθησε δ' αὐτὸν ὁ Friedlaender, Ἀριστόνικ. σελ. 62.

[3] Ὁ Ἀρίσταρχος ἐν Σχολ. A (Ἀριστόνικος) *O* 610 εἶπε περὶ πέντε στίχων *κυκλικῶς ταὐτολογεῖται* καὶ ἠθέτησε αὐτούς, ἐνῶ ὁ Ζηνόδοτος τοὺς παρέλειψε. Πρβλ. Σχολ. A *Z* 325 *κυκλικῶς κατακέχρηται*, *I* 222 *κυκλικώτερον*, Σχολ. T *Ω* 628 *κυκλικῶς* (Wilamowitz: *ἰδίως* cod.,) Σχολ. BEP *η* 115 *οὐ κυκλικῶς . . . ἀλλ' . . . τὸ ἰδίωμα* μετὰ τῆς σημειώσεως τῶν ἐκδοτῶν.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 86 κ.ἑ.

ποιημάτων, εἰδικώτερον εἰς τὸν τρωϊκὸν κύκλον ἀπὸ τῶν αἰτίων τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ τελευταίου παλινοστήσαντος. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη πᾶν «κυκλικὸν» συγκρινόμενον πρὸς τὰ δύο ἐπίλεκτα ποιήματα τοῦ Ὁμήρου ἐθεωρεῖτο κατώτερον, ἤτοι τοὐλάχιστον συμβατικὸν καὶ συνήθως ἀσήμαντον. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ Ζηνόδοτος,[1] ὁ Καλλίμαχος[2] καὶ ἅπαντες οἱ ἀλεξανδρινοὶ ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι — συνήθως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Περίπατον — ἀπεδέχοντο τὸ ἀριστοτελικὸν δόγμα. Τὸ ὀργίλον pronunciamento τοῦ Καλλιμάχου, *ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικόν* (*Ἐπιγρ.* 28), ἔτυχε εὐρυτάτης ἐπιδοκιμασίας καὶ συχνὰ ἐπανελαμβάνετο, αὐτὸ δὲ καταφανῶς ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Ὁράτιος εἰς τοὺς περιφήμους στίχους του *A.P.* 132 «non circa vilem patulumque moraberis orbem» καὶ 136 «ut scriptor cyclicus olim».

Ἀφ' ἑτέρου, ἂν ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐξετιμῶντο ὡς δημιουργήματα ἐξαιρετικῆς δεξιοτεχνίας ἑνὸς ποιητοῦ,[3] αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παρουσίαζον ὀλίγας δυσκολίας καὶ ἀντιφάσεις εἰς τὸ διερευνητικὸν πνεῦμα τῶν φιλολόγων. Ἦτο σχετικῶς εὔκολος ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ διαγραφὴ στίχων ἐλλειπόντων εἴς τινα ἐκ τῶν χειρογράφων ὡς μεθομηρικῶν παρεμβολῶν. Εἰς ὅλα ὅμως τὰ χειρόγραφα ὑπῆρχον πολλοὶ στίχοι δυσκόλως συμβιβαζόμενοι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἑνότητος, καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθοῦν μετὰ προσοχῆς, ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπισημανθοῦν ὡς μὴ ὁμηρικοὶ ἢ εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις ὡς «κυκλικοί». Ἡ μόνη λύσις ἦτο ὄχι ἡ ἀπάλειψις αὐτῶν, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμός των ὡς νόθων, ὡς «ἐμβολίμων» *(τὸ ἀθετεῖν)*. Ἡ ἀθέτησις ἐπινοηθεῖσα ὑπὸ τῶν προκατόχων του ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου μετ' ἄκρας δεξιότητος,[4] τὸ αὐτὸ δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ πράττουν οἱ ὀπαδοί του εἰς τὸν τομέα τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας.

Οὐδεμία ἀλλαγὴ μεθόδου ἦτο ἐφικτή, ἕως ὅτου κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἀνέτειλε νέα ἀντίληψις περὶ ἱστορίας καὶ ἀνεκαλύφθη ὅτι ἡ προφορικὴ λαϊκὴ ποίησις ἦτο προϊὸν ἀρχαιοτέρας περιόδου, οὐσιωδῶς διαφόρου ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν. Ὁ Ἀρίσταρχος ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀττικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς χρήσεως εἶχε κατορθώσει νὰ διακρίνῃ μερικὰ ἴχνη ὁμηρικῆς γλώσσης καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὕπαρξιν διαφορῶν πολιτισμοῦ. Ἡ νέα ὅμως ἀντίληψις ἐζήτει νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια νὰ κατανοηθῇ ὁ εἰδικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς συνόλου, δηλαδὴ νὰ γνωσθῇ ἡ προέλευσις, ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ

[1] Ἀνωτέρω, σελ. 139.

[2] Ἀνωτέρω, σελ. 162-3.

[3] Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέρριψε τὴν γνώμην τῶν *χωριζόντων*, οἱ ὁποῖοι ὑπέθετον δύο ποιητὰς διὰ τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσειαν*, ὡς «παράδοξον» (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255). Παρέθεσε ἀναφορὰς τῆς *Ὀδυσσείας* προερχομένας ἐκ τῆς *Ἰλιάδος*. Πρβλ. Σχολ. *Δ* 354, *Λ* 147, κτλ.

[4] Πρβλ. τὸ σχόλιόν του εἰς *ψ* 296, τὸ ὁποῖον ἐθεώρει ὡς τὸ *τέλος* τῆς *Ὀδυσσείας* συμφωνῶν ἐπὶ τούτου πρὸς τὸν Ἀριστοφάνη, ἀνωτέρω, σελ. 209. Ἴσως ἡ περισσότερον κτυπητὴ ἀθέτησις αὐτοῦ εἶναι ἡ τῶν στίχων *Ω* 25-30, τὸ χειρότερον «μπάλωμα» εἰς τὸ ὁμηρικόν μας κείμενον.

τελική της μορφή. Πολλὰ χωρία, τὰ ὁποῖα εἶχον φέρει εἰς ἀμηχανίαν τοὺς ἀλεξανδρινοὺς καὶ τοὺς μεταγενεστέρους φιλολόγους, δὲν ἐθεωροῦντο πλέον ὡς ἐμβόλιμα, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθησαν ὡς σημεῖα διαφορετικῶν στρωμάτων εἰς τὴν δομὴν τῶν μεγάλων ποιημάτων. Ὁ F. A. Wolf ἐκκινῶν ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀνακαλυφθέντων Βενετικῶν σχολίων[1] προσεπάθησε νὰ προσκομίσῃ ἀποδείξεις διὰ τὴν νέαν ἱστορικὴν ἔρευναν κατὰ στάδια, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀκαθορίστους γενικότητας τῶν φανατικῶν ὁμηριστῶν. Τελικῶς ἤνοιξε τὴν ὁδὸν διὰ τὰς ἀναλυτικὰς προσπαθείας τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τῶν φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι μὲ ζῆλον ἐπεδίωκον νὰ ἀποκαλύψουν τὰ μυστήρια τῆς κατὰ χρονολογικὰ στρώματα κατατάξεως τῶν ἐπῶν.

Εἶναι ἐντελῶς φυσικόν, ὅτι εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον κυριαρχεῖ ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς τοῦ Ἀριστάρχου. Αἱ ὑπάρχουσαι πηγαί[2] οὐδὲν σχεδὸν τὸ ἐπαινετικὸν ἀναφέρουν διὰ τὰς θετικὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐθαύμαζε καὶ ἐξετίμα εἰς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν. Ὁ Ἀρίσταρχος, ὡς ὁ Ἐρατοσθένης, ἔβλεπε εἰς τὸν Ὅμηρον τὸν πλήρη φαντασίας καὶ δημιουργικότητος ποιητήν, σκοπὸς τοῦ ὁποίου ἦτο νὰ τέρψῃ καὶ ὄχι νὰ διδάξῃ.[3] Οἱ διάσπαρτοι αἰσθητικοὶ καὶ ρητορικοὶ ὅροι, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν, δὲν ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἠκολούθει τὰς ἀρχὰς ποιητικῆς θεωρίας. Σποραδικαὶ φράσεις π.χ. *διὰ παντὸς* (Σχολ. Α *Θ* 562, *Λ* 217 κτλ.) *οἰκονομικῶς* (*Ψ* 616, Σχολ· *μ* 103, *υ* 356), *ἕνεκα τῆς ἀντικαταστάσεως* («ἰσσοροπίας»; *Ο* 212) ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τέχνην τῆς συνθέσεως κατὰ τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν. Ἄλλαι φράσεις τονίζουν τὴν ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐπικοῦ ἥρωος, *ἐν ἤθει λέγεται* (*Α* 117 κτλ.). Αἱ εἰς τὸ ὕφος ἀναφερόμεναι παρατηρήσεις του ἐξηγοῦν τὴν εἰδικὴν λειτουργίαν τῶν μεταφορῶν (*πρὸς ἔμφασιν Β* 670) ἢ τῶν παρομοιώσεων (*Ξ* 16, *Σ* 207 *ἐμφατικῶς*, *Ι* 14 *εἰς αὔξησιν*), ἢ τῆς «ἀποσιωπήσεως πράγματος» (*κατὰ τὸ σιωπώμενον Ζ* 337, *Π* 432 κτλ.). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐκτιμήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, τὰ ἐπιτιμητικὰ ἐπίθετα *ἀπρεπές, εὐτελές, περισσόν*, ἀνακύπτουν κατ' ἐπανάληψιν, ἀλλὰ πάντοτε κάμνει αἰσθητὴν τὴν παρουσίαν της ἡ βαθεῖα ἀφοσίωσίς του, ἔστω καὶ ἂν εἶναι συγκεκαλυμμένη. Ἀπεδέχετο εἰλικρινῶς, ὡς ἐπιβεβαιώνουν πολλαὶ ἑρμηνεῖαι του, τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν καλλιμάχειον διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀνωτερότητος τοῦ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254 κ.ἑ.

[2] Ὁ Δίδυμος δὲν εἶχε ἀσφαλῶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ αἰσθητικὰς κρίσεις τοῦ Ἀριστάρχου, ἀλλ' ὁ Ἀριστόνικος εἶχε. Τὰ ἐξηγητικὰ Σχόλια εἰς b T περιέχουν ὀλίγον ἀριστάρχειον ὑλικόν. Ὁ W. Bachmann, «Die ästhetischen Anschauungen Aristarchs in der Exegese und Kritik der Homerischen Gedichte», Beilage zum *Jahresbericht des Alten Gymnasiums Nürnberg* I (1901/2) II (1903/4) δίδει χρήσιμον ἐν μέρει συλλογὴν μαρτυριῶν. Ὀλιγωτέραν βοήθειαν προσφέρει ὁ Atkins, *Literary Criticism* I (1934) 188 κ.ἑ. Περὶ τῆς τέχνης τῆς συνθέσεως βλέπε καὶ R. Griesinger, *Die ästhetischen Anschauungen der alten Homererklärer*, Diss. Tübingen (1907) 9 κ.ἑ.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 198 κ.ἑ.

'Ομήρου καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν κυκλικῶν χρησιμοποιῶν κριτικὰ σύμβολα καὶ λέξεις, διὰ νὰ καταστήση τοῦτο σαφὲς ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως.

'Ο 'Αρίσταρχος ἀπέκτησε μέγα κῦρος ὡς κριτικὸς καὶ ἑρμηνευτής. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. ὁ Παναίτιος, ὁ γεννηθεὶς ἐν Ρόδῳ καὶ μετέπειτα ἀναδειχθεὶς εἰς ἡγετικὴν φυσιογνωμίαν μεταξὺ τῶν ἐν 'Αθήναις καὶ Ρώμῃ Στωϊκῶν, ἐθαύμαζε τόσον τὴν ἄνεσιν, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ 'Αρίσταρχος ἐμάντευε τὴν ἔννοιαν τῆς δυσκόλου ἀρχαίας ποιήσεως, ὥστε ἀπεκάλει αὐτὸν «μάντιν»: *μάντιν . . . διὰ τὸ ῥᾳδίως καταμαντεύεσθαι τῆς τῶν ποιημάτων διανοίας.*[1] Κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. ὁ Κικέρων καὶ ὁ 'Οράτιος βεβαιοῦν ὅτι τὸ ὄνομά του κατέστη σχεδὸν παροιμιῶδες,[2] διότι ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ὄνομα τοῦ σοβαρωτέρου καὶ εἰλικρινεστέρου κριτικοῦ. Πράγματι ὅμως ὁ θρῦλος περὶ τοῦ ἀλαθήτου του ἐδημιούργει κινδύνους κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς διακρινομένης διὰ τὴν ἔλλειψιν κριτικοῦ πνεύματος ὑστέρας περιόδου τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ἴδιος δὲ ἐλάχιστα θὰ ἐπεδοκίμαζε τοὺς ἀφελεῖς ἐκείνους θαυμαστάς του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἠκολούθουν τυφλῶς, ἔστω καὶ ἂν αἱ γνώσεις των ἦσαν ἀνώτεραι.[3]

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τοῦ Villoison τῶν βενετικῶν κωδίκων καὶ μετὰ τὰς βασισθείσας ἐπ' αὐτῶν μελέτας τοῦ Lehrs, τὸ κῦρος τοῦ 'Αριστάρχου ἀνῆλθε ἐκ νέου εἰς ὑπερβολικὰ ὕψη. Τὸ 1848 ὁ Nauck διεμαρτυρήθη ἐναντίον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀπεκάλεσε «ἀρισταρχομανίαν».[4] 'Εὰν ἡ εἰκὼν τοῦ γραμματικοῦ, ὡς παρέστησε αὐτὴν τὸ ὑπόμνημα τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν εἰς τὸν βενετικὸν κώδικα A, ἐφαίνετο εἰς τὰ ὄμματα τῶν συγχρόνων ὀπαδῶν τοῦ 'Αριστάρχου ὅτι εἶχε παραμορφωθῇ ὑπό τινων ἀσαφειῶν, ὡς ὑπεύθυνοι τούτου ἐκακίζοντο οἱ ἀνόητοι ἐρανισταί του, πρῶτον ὁ Δίδυμος[1] καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ 'Αριστό-

[1] 'Αθην. XIV 634C = Παναίτ. Ρόδ. *Fragmenta* ἔκδ. M. Van Straaten (1962) fr. 93. 'Ο Bentley ὑπηνίχθη τοῦτο λέγων ἐν τῷ προλόγῳ εἰς τὸν 'Οράτιόν του (1711) XX «opus . . . est, ut de Aristarcho olim praedicabant, divinandi quadam peritia et *μαντικῇ*».

[2] Cic. *ad Att.* I 14.3 «quarum (orationum) tu Aristarchus es» (πρβλ. *in Pison.* 73 πλέον ἀστεϊζόμενος, *fam.* III 11.5, IX 10.1). Hor. *A.P.* 450 «fiet Aristarchus».

[3] Αἱ παρατηρήσεις περὶ τοῦ τονισμοῦ τοῦ 'Αριστάρχου εἰς τὸ τέλος τοῦ Σχολ. A *B* 316 πτερύγος (παρὰ τὸν *κανόνα* προσθέτει ὁ Σχολ. *πειθόμεθα αὐτῷ ὡς πάνυ ἀρίστῳ γραμματικῷ*) καὶ *Δ* 235 *ψευδέσσι (μᾶλλον πειστέον 'Αριστάρχῳ ἢ τῷ 'Ερμαππίᾳ, εἰ καὶ δοκεῖ ἀληθεύειν)* δὲν ἀποτελοῦν φυσικὰ μέρος τῶν γνησίων ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς 'Ηρωδιανοῦ *προσῳδίας*, ἀλλὰ μεταγενεστέρας προσθήκας (βλέπε 'Ηρωδιανοῦ I σελ. LXXIX σημ. Lentz, πρβλ. Lehrs[3] 297). 'Ενθυμεῖται κανεὶς μίαν διασκεδαστικῶς ἁπλῆν φράσιν τοῦ Βοκκακίου εἰς τὸ πολὺ λόγιον συμπίλημα αὐτοῦ, *De montium, sylvarum fontium . . . nominibus* (τυπωθὲν μετὰ τὸ *«Περὶ γενεαλογίας deorum»* ἐν τῇ ἔκδ. τῆς Βασιλείας 1533, σελ. 503) «ut mallem potius eorum autoritati quam oculis credere meis», ὅταν ἀντελήφθη ὅτι ὅσα ἀνέγνωσε εἰς τὰ προσφιλῆ του βιβλία τῶν ἀρχαίων δὲν συνεφώνουν πρὸς ὅσα εἶδε ἰδίοις ὄμμασι.

[4] Aristophan. Byz. Fragm. σελ. 56, σημ. 75. Φαίνεται ὅτι πρῶτος ἐτυποποίησε τὸν ὅρον «Aristarchomania».

[5] 'Ο A. Roemer ἐπετέθη ἀνηλεῶς κατὰ τοῦ Διδύμου εἰς τὰ πολυάριθμα βιβλία καὶ ἄρθρα

νικος,[1] διότι παρερμήνευσαν τὸ πρωτότυπον. Εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν εὑρίσκοντο οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀριστάρχου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐξετίμων πολὺ οὔτε τὸ περὶ τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων, οὔτε τὸ περὶ ἑρμηνείας ἔργον του.[2] Ἓν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον· εἰς τὸ πεδίον τῆς αἰωνίας ὁμηρικῆς μάχης ὁ Ἀρίσταρχος παραμένει ἐξέχουσα ἀντιλεγομένη φυσιογνωμία. Ἐπεχειρήσαμεν ἐδῶ νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν καὶ τοὺς προγενεστέρους του εἰς τὴν ἁρμόζουσαν ἱστορικήν των θέσιν.

Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ περιεγράψαμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἔτους 145/4 π.Χ., ἡ ὁποία διέσπασε τὴν ζῶσαν ἅλυσιν τῶν διακεκριμένων προσωπικοτήτων ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστάρχου. Ὡς εἴδομεν, οὗτοι συνεδέοντο διὰ προσωπικῶν δεσμῶν, καθ' ὅσον οἱ νεώτεροι φιλόλογοι ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν παλαιοτέρων γενεῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶχον *διαδοχάς*, ὡς συνέβη εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ τὰς ἰδιαιτέρας *δόξας* ἑκάστης ἐξ αὐτῶν. Οἱ μεγάλοι Ἀλεξανδρινοὶ ἦσαν ἡνωμένοι, ὄχι θεωρητικῶς ἀλλὰ διὰ τῆς κοινῆς ἀγάπης πρὸς τὰ γράμματα, ἕκαστος δὲ ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀνεξάρτητος προσωπικότης. Ἀνάλογον τούτου φαινόμενον εὑρίσκομεν μόνον ἓν κατὰ τὴν ἰταλικὴν ἀναγέννησιν τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ.: εἶναι ἡ ζωντανὴ ἅλυσις τῶν ἐπὶ πέντε γενεὰς ἐλευθέρως συνεργαζομένων διδασκάλων καὶ μαθητῶν ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ, ἡ κοινὴ ἀγάπη καὶ ἐργασία τῶν ὁποίων ἀνεβίβασε καὶ πάλιν τὴν φιλολογίαν ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου παρακμῆς της εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν.

του, βλέπε ἰδίως *Aristarchs Athetesen in der Homerkritik* (1912). Βιβλιογραφία ἐν A. Roemer καὶ E. Belzner, «Die Homerexegese Aristarchs in ihren Grundzügen», *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums* 13 (1924) 267.

[1] Ὁ M. Van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad* I (1963) 533 κ.ἑ. προσεπάθησε νὰ δυσφημήσῃ τὸν Ἀριστόνικον.

[2] Ὁ Van der Valk ἐν τῷ ὡς ἄνω ὡς καὶ ἐν προγενεστέρῳ βιβλίῳ του περὶ τῆς Ὀδυσσείας βλέπει πολὺ ὑποτιμητικῶς τοὺς γραμματικούς, ἰδιαιτέρως τὸν Ἀρίσταρχον. Βλέπε Addenda εἰς τὴν σελ. 124.1.

VII

Η ΠΕΡΓΑΜΟΣ: ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ

'Η ἑλληνικὴ φιλολογία ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ὑπέστη, ὡς εἴδομεν, σοβαρὰς ἀπωλείας κατὰ τὴν πρώτην μεγάλην κρίσιν τῆς ἱστορίας της. 'Εν τούτοις κατώρθωσε νὰ συνεχίσῃ τὴν ὕπαρξίν της[1] μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ Αἴγυπτος, μετὰ χίλια ἔτη ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τελικῶς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν 'Ανατολήν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ὅταν παρήκμασεν ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἰσχὺς τῶν Πτολεμαίων ἄλλαι περιοχαὶ τοῦ κόσμου τοῦ Αἰγαίου κατέστησαν ἰσχυρότεραι καὶ ἀπέκτησαν σπουδαιότητα ἀκόμη καὶ ὡς κέντρα μαθήσεως, πρωτίστως δὲ ἡ Πέργαμος.[2]

'Ακόμη καὶ ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ὅλην δραστηριότητα, φιλοδοξίαν καὶ ἱκανότητα τοῦ οἴκου τῶν 'Ατταλιδῶν, καὶ τότε ἀκόμη ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀνύψωσις τῆς Περγάμου εἰς τόσον ἐξέχουσαν θέσιν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα φαίνεται θαυμαστὸν κατόρθωμα. 'Ο Φιλέταιρος,[3] υἱὸς τοῦ 'Αττάλου, διοικητὴς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Περγάμου, προδώσας καὶ ἐγκαταλείψας τὸ 282 π.Χ. τὸν Λυσίμαχον, κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν κυρίαρχον τῆς Μακεδονίας, Θρᾴκης καὶ Μικρᾶς 'Ασίας, ἐκληροδότησε μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεξάρτητον ἡγεμονίαν εἰς τοὺς ἀνεψιούς του Εὐμένην καὶ "Ατταλον καὶ τοὺς κληρονόμους των. Αὐτοὶ ἐσταθεροποίησαν καὶ ἐπεξέτειναν εἰς βασίλειον τὴν ἐπικράτειάν των κατανικήσαντες τοὺς βαρβάρους Κέλτας ἐπιδρομεῖς, ἀκόμη καὶ τοὺς Σελευκίδας κατὰ τὸ 190 π.Χ. μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ρώμης. 'Ανέδειξαν τὴν πρωτεύουσάν των εἰς νέον πολιτιστικὸν κέντρον,[4] εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς περιβάλλον τοῦ ὁποίου ἤκμασαν αἱ τέχναι, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλολογία μέχρι τοῦ 133 π.Χ., ὅταν ἡ χώρα περιῆλθεν ὡς «νόμιμος» κληρονομία εἰς τὴν Ρώμην.

Οὐδὲν ὅμως φιλολογικὸν μνημεῖον τῆς Περγάμου δύναται νὰ παραβληθῇ εἰς μεγαλεῖον πρὸς τὸν κολοσσιαῖον μαρμάρινον βωμὸν τοῦ Σωτῆρος Διός, τὸν

[1] Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 204.

[2] Βλέπε τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀνωτέρω, σελ. 103, σημ. 2.

[3] Στράβ. XIII 623 κ.ἑ.

[4] *Altertümer von Pergamon*, ὑπὸ A. Conze καὶ ἄλλων, τόμ. I - X (1885 - 1937). H. Kähler, *Der grosse Fries von Pergamon* (1948), βλέπε ἰδίως Μέρος III «Der grosse Fries und die Geschichte Pergamons», σελ. 131 κ.ἑ., τὴν χρονολογίαν τοῦ βωμοῦ 142 κ.ἑ., τὸ θέμα τῆς ἀλληγορίας 149.

ἀνεγερθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐμένους Β' εἰς ἀνάμνησιν τῆς τελικῆς νίκης του ἐπὶ τῶν βαρβάρων. Εἰς τὴν Πέργαμον δὲν ὑπῆρξαν ποιηταὶ δυνάμενοι νὰ συγκριθοῦν πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, γενικῶς δὲ ἡ φιλολογία τῆς Περγάμου, τόσον εἰς τὰ πρῶτα της βήματα ὅσον καὶ εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς της, δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀλεξανδρινήν.

Οἱ Ἀτταλίδαι ἀρχικῶς εἶχον προσκαλέσει ἐξέχοντα μέλη τοῦ Περιπάτου, τὸν Λακύδην, καὶ τὸν Λύκωνα, οἱ ὁποῖοι ἠρνήθησαν εὐγενῶς νὰ μεταναστεύσουν εἰς τὸ νέον βασίλειον τοῦ Ἑλλησπόντου. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, μολονότι δι' ἀγνώστους λόγους ἐσκέπτετο σοβαρῶς νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Εὐμένη Β', ἠμποδίσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ἐξ Αἰγύπτου.[1] Ἀλλ' ὁ πολυπράγμων αὐτὸς βασιλεὺς (197–158 π.Χ.) ἐπέτυχε τελικῶς νὰ προσελκύσῃ ἕνα στωϊκὸν φιλόσοφον ἐκ τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν Κράτητα ἐκ Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας.[2] Οἱ βασιλεῖς τῆς Περγάμου δὲν εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ δημιουργήσουν εἰς αὐτὴν ἕνα εἶδος σχολῆς διὰ νὰ ἀνταγωνισθῇ τοὺς ἀλεξανδρινούς. Ἁπλούστατα συνέβη νὰ ἀπορριφθοῦν αἱ πρῶται προσκλήσεις καὶ κατόπιν ἦλθον οἱ Στωϊκοί. Λέγοντες δὲ «Στωϊκοὺς» ἐννοοῦμεν τὸν Κράτητα καὶ ὀλίγους μαθητάς του. Οὕτω δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ γίνεται λόγος, ὡς συμβαίνει συνήθως, περὶ «σχολῆς» τῆς Περγάμου.[3] Δὲν ὑπῆρξε διαδοχὴ διδασκάλων καὶ μαθητῶν κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔνθα εἴδομεν πέντε γενεὰς νὰ διαδέχωνται ἡ μία τὴν ἄλλην. Τελείως ἀνεξαρτήτως, ὡς φαίνεται, νέον εἶδος ἀρχαιογνωστικῆς ἐρεύνης ἤρχισε νὰ διεξάγεται εἰς Πέργαμον περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἐπὶ βασιλείας τοῦ προκατόχου τοῦ Εὐμένους, Ἀττάλου Α' (241–197 π.Χ.), συνεχισθὲν καὶ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα.

Τὰ βιβλία εἶναι τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα ἐργασίας τῶν φιλολόγων. Οἱ Πτολεμαῖοι,[4] τῇ προτροπῇ τῶν λογίων ποιητῶν εἶχον συλλέξει καὶ ἀποθηκεύσει ἑκατοντάδας χιλιάδων κυλίνδρων ἐκ παπύρου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἶχον διορίσει διαδοχικῶς τοὺς ἐξέχοντας φιλολόγους ὡς βιβλιοθηκαρίους. Εἰς τὴν Πέργαμον μόνον ὁ Εὐμένης Β' μαρτυρεῖται ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς βιβλιοθήκης (Στράβων XIII 624).[5] Τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπεβεβαίωσαν καὶ αἱ ἀνασκαφαί, διότι συμφώ-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205. Ὁ Wendel, *Buchbeschreibung* 60 κ.ἑ., μάτην προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους Καλλίστρατος μετέβη εἰς τὴν Πέργαμον καὶ ἐκεῖ ἔγραψε κατὰ τοῦ Ἀριστάρχου.

[2] Sueton. *De grammaticis et rhetoribus* 2 (σελ. 4.4 Brugnoli 1963) «Crates . . . missus ad senatum ab Attalo rege . . . sub ipsam Enii mortem» (169 π.Χ.). Ὁ Ἄτταλος (Β') ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τὸ 159/8 π.Χ., δὲν ἦτο λοιπὸν δυνατὸν αὐτὸς νὰ ἀποστείλῃ τὸν Κράτητα εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ., ἦτο ὁ Εὐμένης Β'. Τὴν αὐτὴν σύγχυσιν Ἀττάλου καὶ Εὐμένους εὑρίσκομεν καὶ ἐν Λυδ. *Περὶ μηνῶν* Wuensch I 28, ὁ ὁποῖος ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ Σουητωνίου. Ὁ Οὐάρρων ὀρθῶς μνημονεύει τὸν Εὐμένη· ὁ Sandys I³ 111 (τὸν ὁποῖον δὲν ἱκανοποίησε ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ) δι' ἐπιπροσθέτου συγχύσεως ἐνόμισε ὅτι πρόκειται περὶ Εὐμένους τοῦ Α' (263 - 241 π.Χ.).

[3] Sandys I³ 163. «Ἡ σχολὴ τῆς Περγάμου» ἦτο ἀντίπαλος «τῆς σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας».

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 117 κ.ἑ.

[5] Schmidt, *Pinakes* test. 45 - 54, σελ. 16, περὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου, σελ. 28

νως πρὸς μίαν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ὁ Εὐμένης Β' εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος προσέθεσεν εἰς τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ἐπιβλητικὸν οἴκημα, τὸ ὁποῖον ἐστέγαζε τὴν βιβλιοθήκην του.[1] Ὁ Κράτης ἴσως εἶχε βοηθήσει τὸν βασιλέα του εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ διοίκησιν τῆς βιβλιοθήκης. Ἡ εἰκασία αὐτὴ ἐνισχύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὡς λέγεται,[2] συνέβαλε εἰς τὴν ἐπινόησιν λεπτοτέρας μεθόδου ἐπεξεργασίας δερμάτων ἀμνοῦ διὰ γραφικὴν ὕλην καὶ συνέστησε τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην.

Ἡ χρῆσις τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου ὑλικοῦ κατέστησε τὸ ὄνομα τῆς Περγάμου ἀθάνατον: Ὁ Λυδὸς γράφει *Ῥωμαῖοι τὰ μέμβρανα Περγαμηνὰ καλοῦσιν*, ὁ Σουΐδας *Περγαμηναί· αἱ μεμβρᾶναι·* ἐξ οὗ τὰ parchment, parchemin, Pergament. Εἶχε γίνει πασίγνωστος θρῦλος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅτι ἡ περγαμηνὴ «ἐφευρέθη» εἰς Πέργαμον, ὅταν ὁ Πτολεμαῖος Ε', ὁ σύγχρονος τοῦ Εὐμένους Β', ἔπαυσε τὴν ἐξαγωγὴν παπύρου.[3] Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ γραφὴ ἐπὶ κυλίνδρων δέρματος ἦτο λίαν συνήθης εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν πρωΐμων χρόνων καὶ υἱοθετήθη ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλλήνων[4] πρὸ τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος. Ἐφ' ὅσον δὲ αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Δούραν–Εὔρωπον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου ἔφερον εἰς φῶς[5] ἔγγραφον τοῦ ἔτους 195/4 π.Χ. γεγραμμένον ἐπὶ ἀρτίως κατασκευασθείσης περγαμηνῆς, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸν νὰ λέγωμεν ὅτι οἱ Περγαμηνοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι παρήγαγον περγαμηνὴν ἀρίστης ποιότητος. Ὡς φαίνεται ὅμως εἶχον παραγάγει τὸ εἶδος τοῦτο εἰς μεγάλας ποσότητας καὶ πιθανῶς ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι ἐξήγαγον τοῦτο εἰς τὴν Δύσιν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω. Κατὰ πόσον εἶχε πράγματι ἐπιβληθῆ κάποτε αἰγυπτιακὴ ἀπαγόρευσις ἐξαγωγῆς τοῦ παπύρου παραμένει ἀνοικτὸν θέμα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ περγαμηνὴ εἶχε λαμπρὸν μέλλον, κυρίως ὅταν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ μορφὴ τοῦ κώδικος ἀντικατέστησε τὴν μορφὴν τοῦ κυλίνδρου.[6]

περὶ τῶν *Πινάκων* τῆς Περγάμου. Πρβλ. σελ. 43 κ.ἑ. Βλέπε ἐπίσης Kenyon, *Books and Readers* 68 κ.ἑ., καὶ Wendel, *Buchbeschreibung* 90, καὶ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* III I² (1955) 82 κ.ἑ.

[1] *Altertümer von Pergamon* II καὶ *RE* XIX (1937) 1258 κ.ἑ.

[2] Λυδός, *Περὶ μηνῶν* ed. R. Wuensch (1898) I 28 = Mette, *Sphairopoiia* (1936) 105, test. 7· ἡ συχνὰ παρατιθεμένη αὐτὴ φράσις ἐν F. Boissonade *Anecd. Graec.* I (1829) 420 ἀνάγεται εἰς τὸν Λυδόν, βλέπε Wuensch, σελ. XXXI.

[3] Varro (de bibliothecis ?, βλέπε Dahlmann *RE* Suppl. VI 1221) ἐν Plin. *n.h.* XIII 70 «mox aemulatione circa bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprimente chartas Ptolemaeo idem Varro membranas Pergami tradit repertas», πρβλ. καὶ τὸν Λυδόν.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22.

[5] F. Cumont, *Fouilles de Doura - Europos* 1922 - 23, Textes (1926) 281 - 5, Parchment Document no 1.

[6] C. H. Roberts «The Codex», *Proc. Brit. Acad.* 40 (1954) 169 κ.ἑ.
Ἡ ὁρολογία : «membrana», «membranae, κτλ. σελ. 174. - Βλέπε καὶ F. Wieacker», «Texstufen klassischer Juristen», *Abh. Akad. d. Wiss. Göttingen*, Phil,-hist. Kl., 3 Folge, Ἀριθμ. 45 (1960) 93 κ.ἑ., ἰδίως 99.

Οἱ φιλολογικοὶ θησαυροὶ ἔπρεπε νὰ καταγραφοῦν. Ἐμνημονεύσαμεν τοὺς *Περγαμηνοὺς πίνακας* κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ μεγάλου ἀλεξανδρινοῦ προτύπου των.[1] Εἷς μόνον βιβλιοθηκάριος εἶναι ὀνομαστικῶς γνωστός, ὁ στωϊκὸς Ἀθηνόδωρος ὁ Ταρσεύς,[2] ὁ ὁποῖος ἦλθε εἰς τὴν Ρώμην τὸ 70 π.Χ. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν βιβλίων εἰς τὰς βιβλιοθήκας πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζωνται μετὰ τοῦ δέοντος σκεπτικισμοῦ. Εἰς τὸν *Βίον τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου* ὁ Πλούταρχος ἤντλησεν ἐκ πηγῆς ἐχθρικῆς πρὸς τὸν Ἀντώνιον καὶ τὴν Κλεοπάτραν τὸν μῦθον, ὅτι αὐτὴ ἔλαβε ὡς δῶρον παρὰ τοῦ τελευταίου ἐραστοῦ της 200.000 τόμους ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Περγάμου.[3] Οἱ νεώτεροι φιλόλογοι κατὰ κανόνα ὑποθέτουν ὅτι ἀκριβῶς τὰς ἀπωλείας τὰς προξενηθείσας εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ λιμένος κατὰ τὸ 47 π.Χ. ἦλθε νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτὴ ἡ δωρεὰ (περὶ ἢ μετὰ τὸ 41 π.Χ.).[4] Ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῆς πηγῆς του (Calvisius;) καὶ ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης πηγῆς μαρτυρεῖται μεταφορὰ ὁλοκλήρου τῆς βιβλιοθήκης. Εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν πῶς π.χ. ὁ πλέον διακεκριμένος κάτοικος τῆς Περγάμου τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος, ὁ Γαληνός, ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε συγγράψει μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικῆς παιδείας ἔργα του εἰς τὴν πόλιν αὐτήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανέκαμψε δὶς ἐκ τῆς ξένης, ἂν πράγματι εἶχε διαρπαγῆ ἡ βιβλιοθήκη της. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸν σύγχρονον ἀλλὰ πρεσβύτερον τὴν ἡλικίαν καὶ συμπολίτην του Τήλεφον, γονιμώτατον συγγραφέα γραμματικῶν θεμάτων.[5]

Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο διὰ τὴν Πέργαμον ἐν μέρει τὸ πρότυπον καὶ ἐν μέρει ἡ ἀντίζηλος, καὶ ἔχομεν ἤδη προβῆ εἰς ὡρισμένας μεταξύ των συγκρίσεις. Εἰς τὴν φιλολογίαν ἡ ἐξέχουσα φυσιογνωμία, ὡς εἴδομεν, ἦτο ὁ Κράτης. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀλεξανδρινοὺς λογίους ποιητάς, τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ μαθηταί του προσήγγισαν τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν ὡς φιλόσοφοι, ἰδίᾳ δὲ ὡς ὀρθόδοξοι στωϊκοί.[6] Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἰς τὸν γενικὸν χειρισμὸν δὲν ἠμπόδισε τοὺς νεωτέρους φιλολόγους τῆς Περγάμου νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰς προόδους, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιτελέσει ἡ ἀλεξανδρινὴ φιλολογία κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος.

Οἱ ὀρθόδοξοι στωϊκοὶ ἡρμήνευον κατ' ἀνάγκην τὴν ποίησιν ἀλληγορικῶς.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 159.

[2] H. v. Arnim, *RE* II (1896) 2045, Athenodorus ἀριθμ. 18.

[3] Πλουτ. *Ἀντ.* 58 *Καλουΐσιος . . . καὶ ταῦτα τῶν εἰς Κλεοπάτραν ἐγκλημάτων Ἀντωνίῳ προὔφερε· χαρίσασθαι μὲν αὐτῇ τὰς ἐκ Περγάμου βιβλιοθήκας, ἐν αἷς εἴκοσι μυριάδες βιβλίων ἁπλῶν ἦσαν·* πρβλ. αὐτόθι 59 *ἀλλὰ τούτων μὲν ἐδόκει τὰ πλεῖστα καταψεύδεσθαι Καλουΐσιος.* Περὶ τοῦ Καλουϊσίου (Calvisius) βλέπε F. Münzer, *RE* III (1899) 1411 κ.ἑ. Ἴσως πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ Κλούνιος (Clunius). Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλουτ. *Ἀντ.* 58 δὲν πρέπει νὰ παρατίθεται ἄνευ τῆς ἐπιφυλάξεως τῆς ἐκφραζομένης ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. 59.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 259, σημ. 4.

[5] Πρβλ. Wendel, *RE* V A (1934) 369.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 168.

Ἡ ἀλληγορία δὲν ἦτό τι τὸ νέον. Εἰς αὐτὴν τὴν *Ἰλιάδα* ὑπάρχει αὐθεντικὴ ἀλγορία, τὸ εἰς τὰς *Λιτὰς* ἀναφερόμενον χωρίον *Ι* 502 κ.ἑ.[1] Οἱ πρῶτοι ἑρμηνευταὶ τοῦ Ὁμήρου κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα ἰσχυρίζονται ὅτι ἀνεκάλυψαν κρύφια νοήματα εἰς πολλὰ ἄλλα χωρία, ἰδίᾳ δὲ καθ' ἣν ἐποχὴν προσεπάθουν νὰ ὑπερασπίσουν τὸν Ὅμηρον κατὰ τῶν δυσφημιστῶν του.[2] Κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τέταρτον αἰῶνα ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς φαίνεται ὅτι ἦτο γνήσιος ἀλληγοριστής, ὄχι ὅμως καὶ ὁ Δημόκριτος ἢ ἄλλος τις ἐκ τῶν σοφιστῶν. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέρριπτον τὴν ἀλληγορίαν καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ αὐτὸ ἔπραττε τόσον ἡ Ἀκαδημία, ὅσον καὶ ὁ Περίπατος. Ἐν τούτοις σήμερον ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὅτι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα μέλη τῆς αἱρέσεως τῶν Ὀρφικῶν συνέθεσαν ἀλληγορικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν «κοσμογονίαν» τοῦ Ὀρφέως, τὴν ὁποίαν ὑπαινίσσονται ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων. Τὸ κείμενον τοῦτο ἦτο ἐξαιρετικῶς πρόσφορον εἰς ἀλληγορικὸν χειρισμόν,[3] ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν «ἐτυμολογίαν» τὴν ἐπιδιώκουσαν νὰ εὕρῃ τὰς «ἀληθεῖς» σημασίας λέξεων καὶ τὴν ἐξήγησιν «γλωσσῶν». Ἂν καὶ περισσότερον στοιχειῶδες, ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τοῦ Μητροδώρου.

Ἀλλ' ἡ παγκοσμία διάδοσις τῆς ἀλληγορίας ὠφείλετο εἰς τὴν ἀποδοχήν της ὑπὸ τῆς Στωϊκῆς σχολῆς. Οἱ ἐξέχοντες στωϊκοὶ φιλόσοφοι (ἂν καὶ ὄχι ὅλοι) παρέλαβον τὰ παλαιὰ νήματα καὶ συνέδεσαν ταῦτα μὲ τὰ ἰδικά των βασικὰ δόγματα.[4] Ἀφοῦ ὁ *λόγος* (λογικὸν) εἶναι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ παντός, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλὰ κεκαλυμμένος ὑπὸ τὸ πέπλον τῶν ἱστορημάτων τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων ὡς καὶ τῆς καθαρᾶς φαντασίας. Τὴν νέαν αὐτὴν «μέθοδον» εἰσήγαγον ὁ Ζήνων[5] καὶ ὁ Κλεάνθης, ἐτελειοποίησε δὲ ὁ Χρύσιππος ὁ Σολεύς:[6] «Chrysippus . . . vult Orphei, Musaei, Hesiodi Homerique tabellas accommodare ad ea quae ipse . . . de deis immortalibus dixerat, ut etiam veterrimi poetae . . . Stoici fuisse videantur». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξησφάλισαν τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ποιητῶν τοῦ παρελθόντος διὰ τὴν ἰδικήν των φιλολογίαν. Ὁ Κράτης, τοῦ ὁποίου παραμένει ἄγνωστος ὁ διδάσκαλος, ἐγεννήθη, ὡς καὶ ὁ Χρύσιππος, εἰς τὴν Κιλικίαν. Εἰς τὰ ζητήματα ἀρχῆς συνεφώνει μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξίς του ἦτο διάφορος. Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκην τοὺς παλαιοτέρους ποιητὰς πρὸς ἐπίρρωσιν ἢ διασάφησίν της. Ἀντιθέτως ὁ Κράτης ἠδύνατο τώρα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ δώσῃ ἀπολύτως νέαν ἑρμηνείαν τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Πιθανὸν νὰ μὴ εἶχε συνειδη-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5.
[2] Βλέπε ἀνωτέρω, Μέρος Α', κεφάλαια I - III *passim*.
[3] Βλέπε Καψωμένος, *Ἀρχ. Δελτ.* 19.22 (ἀνωτέρω, σελ. 122, σημ. 1). Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 285.
[4] Pohlenz, *Stoa* I 197 καὶ ἀναφοραὶ II 55.
[5] Περὶ τοῦ πότε βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183.
[6] Cic. *de nat. deor.* I 41 = *SVF* II σελ. 316, Χρυσιπ. fr. 1077.

τοποιήσει ὅτι παρεβίαζε τὴν ποίησιν. Ἀσφαλῶς παρὰ πολλοὶ μεταγενέστεροι φιλόλογοι μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας παρωρμήθησαν ἐκ τοῦ παραδείγματός του, διὰ νὰ ἐφαρμόσουν φιλοσοφικὰ δόγματα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰς τὴν ἐξήγησιν ἔργων τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου.

Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ὅτι ὁ Κράτης ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀριστάρχου ἐπὶ βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, ἡ ὁποία συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν ἐν Περγάμῳ[1] βασιλείαν τοῦ Εὐμένους Β'. Ἀνταγωνιζόμενος ἐνσυνειδήτως τοὺς ἀλεξανδρινοὺς *γραμματικούς*, ὁ *στωϊκὸς φιλόσοφος* ἐπανέφερε εἰς τὴν ζωὴν τὸν τίτλον τοῦ *κριτικοῦ*,[2] χρησιμοποιῶν αὐτὸν βεβαίως ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν μόλις πρὸ ὀλίγου ἀπεπειράθημεν νὰ ἐξηγήσωμεν. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδαμοῦ ὑπάρχει κατάλογος ἔργων του, αἱ δὲ παραθέσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, πολὺ σπανίως μνημονεύουν τίτλον βιβλίου. Τὸ βιογραφικὸν ἄρθρον τοῦ Σουΐδα ὀρθῶς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς *ὁμηρικόν*, ἀλλὰ τερματίζεται ὀλίγον μετὰ μίαν ἐφθαρμένην ἀναφορὰν εἰς ἓν βιβλίον περὶ Ὁμήρου.

Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ Κράτης συνέθεσε «ὑπόμνημα» εἰς τὰ δύο ὁμηρικὰ ποιήματα. Αἱ ὑπάρχουσαι ἀναφοραὶ εἶναι: *Κράτη[ς δ' ἐν. Δ]ιορθωτικῶν . . . φησὶν* περὶ γραφῆς ἐν *Φ* 363·[3] *Κράτης ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς* περὶ τοῦ προοιμίου τῆς λεγομένης *Ἰλιάδος* τοῦ Ἀπελλικῶνος,[4] *Κράτης ἐν τοῖς Περὶ διορθώσεως* σχετικῶς πρὸς τὴν σημασίαν «γλώσσης» ἐν *μ* 89.[5] Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραπλανηθῶμεν ἐκ τῆς ἀμφιβόλου παρατηρήσεως τῆς ἀπαντώσης εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Σουΐδα εἰς τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου του περὶ Κράτητος: *συνέταξεν †δὲ ὄρθωσιν† Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας βιβλία* $\overline{\theta}$ *καὶ ἄλλα*. Ἡ πρότασις αὕτη μετεβλήθη εὐκόλως εἰς *διόρθωσιν* (καὶ εἰς *ἐν βιβλίοις*) ἐχρησιμοποιήθη δὲ κατόπιν διὰ νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κράτης προέβη εἰς κριτικὴν ἀποκατάστασιν

[1] H. J. Mette, *Sphairopoiia. Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamon* (1936) 103 - 10, test. 1 - 18. Test.1 = Σουΐδ. ἐν λ. *Κράτης Τιμωκράτους Μαλλώτης*. W. Kroll, *RE* XI (1922) 1634 - 41, Pohlenz, *Stoa* I 182 κ.ἑ. καὶ II 92.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187, σημ. 4 καὶ σελ. 189, σημ. 6. Πρβλ. ἰδίως Σεξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 79.248.

[3] *P. Oxy.* II (1899) 221, στήλη XVII 30, Σχόλια εἰς *Φ*, ἔκδ. Grenfell καὶ Hunt, σελ. 74. Μεταξὺ τοῦ *ἐν* καὶ τοῦ *Δ]ιορθ.* φαίνεται ὅτι ἐλλείπει ἓν γράμμα, ὁ ἀριθμὸς τοῦ βιβλίου. Ὁ Κράτης ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τὴν στήλην XIV 9 περὶ τοῦ *Φ* 282. Εὑρίσκομεν τὸν αὐτὸν τίτλον ἐν Σχολ. AT *Ξ* 255 *Καλλίστρατος (Καλλίμαχος T) ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς*, τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον *σύγγραμμα περὶ Ἰλιάδος* ἔργον του (Schol. A *B* 111.131.435), καὶ ἐν Σχολ. (HP) *η* 80 *Χαῖρις . . . ἐν Διορθωτικοῖς*, προφανῶς ὄχι ὑπόμνημα· πρβλ. καὶ Σχολ. A *P* 607 *Δίδυμος ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς* καὶ *Ω* 557 *Δ. ἐν πρώτῳ Διορθωτικῶν*.

[4] Μία περικοπὴ ἐν Osann. *Anecd. Roman.* μετὰ τὴν «Vita Romana» καὶ τὸ τμῆμα τὸ πραγματευόμενον τὰ *σημεῖα* (βλέπε κατωτέρω, σελ. 286, σημ. 1) ἀναφέρεται εἰς εἰδικὰ προοίμια τῆς *Ἰλιάδος*, βλέπε T.W. Allen, Hom *Il.* II (1931) σελ. 1 περὶ τοῦ *A1· Vitae Homeri* σελ. 32, 20 Wil., ὁ ὁποῖος ἐξετύπωσε ἐκ λάθους *Κρ. ἐν διορθωτικαῖς*.

[5] Σχολ. HM *μ* 89. Περὶ τοῦ *διόρθωσις* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 258.

τοῦ κειμένου.[1] Αἱ ὡς ἄνω τρεῖς παραθέσεις κατὰ τὰ εἰς τὴν γραμματικὴν φιλολογίαν κρατοῦντα δὲν ὑποδηλοῦν οὔτε *ἔκδοσιν* οὔτε *ὑπόμνημα*, ἀλλὰ ἔργον περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου κατὰ τὸν τύπον τῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφὴ ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περί*.[2]

Μόνον εἷς ἄλλος τίτλος ἀναφέρεται δίς: *Κράτης ἐν* $\overline{\beta}$ *τῶν Ὁμηρικῶν* περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ ἐν *Φ* 195 κ.ἑ. (*εἶπε δὲ τῷ* $\overline{\gamma}$ *αὐτόθι*)[3] καὶ *Κράτης ἐν δευτέρῳ Ὁμηρικῶν* περὶ γραφῆς ἐν *O* 193, ἔνθα ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ κόσμου εἰς τρία μέρη ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον διετέλει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἰδικοῦ του θεοῦ.[4] Ἐπειδὴ τὰ *Διορθωτικὰ* καὶ τὰ *Ὁμηρικὰ* ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σύγγραμμα, εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ Κράτης συνέθεσε δύο μονογραφίας, ἑκάστη ἐκ τῶν ὁποίων περιελάμβανε πλείονα τοῦ ἑνὸς βιβλία, ἡ πρώτη ἴσως ἐννέα *(βιβλία* $\overline{\theta}$*;)*. Εἰς τὰ *Διορθωτικὰ* ἐδέσποζε πιθανῶς ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου, εἰς δὲ τὰ *Ὁμηρικὰ* (δηλ. *ζητήματα, προβλήματα;*) ἐδέσποζον τὰ κοσμολογικὰ καὶ γεωγραφικὰ προβλήματα μὲ ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις. Αἱ παραθέσεις ὅμως ὑποδηλοῦν μᾶλλον ἐλευθέραν ἀνάμειξιν εἰς τὰς δύο μονογραφίας. Θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ παραβάλωμεν τὸ ὀρφικὸν ὑπόμνημα τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος μὲ τὸν παρόμοιον ἀλλὰ ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου συνδυασμὸν ἀλληγορικῶν καὶ λεξικογραφικῶν σχολίων, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὸν Κράτητα. Ἐνδέχεται νὰ συνέγραψε περὶ συναφῶν θεμάτων καὶ ἄλλα βιβλία ἐκτὸς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τοὺς τίτλους.[5]

Οἱ *ἀριστάρχειοι* Δίδυμος καὶ Ἀριστόνικος δὲν ἔδωσαν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰς αἱρετικὰς ἀπόψεις τοῦ Κράτητος. Ὡς ἐκ τούτου αἱ κύριαι δι' ἡμᾶς πηγαὶ τῶν ἀποσπασμάτων[6] δὲν εἶναι τὰ Σχόλια τοῦ Venetus A, ἀλλὰ τὰ ἑρμηνευτικὰ Σχόλια εἰς τὰ ἄλλα χειρόγραφα τῆς *Ἰλιάδος*, ἤτοι τὰ B (Ven. 453), T (Townleianus Brit. Mus. Burnley 86), Gen. (Genav. 44) καὶ τὰ συναφῆ Σχόλια ἐν *P. Oxy.* 221, ὁμοῦ μετὰ τῶν Σχολίων εἰς ἐλάχιστα χειρόγραφα τῆς

[1] Σουΐδ. λ. Κράτης (ἀνωτέρω, σελ. 284, σημ. 1). Ἡ ἔκδοσις Βασιλείας (editio Basileensis) ἐξετύπωσε *διόρθωσιν· βιβλία* cod. G, *βιβλίοις* cett. codd.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 260.

[3] Σχολ. Gen. *Φ* 195 = fr. 32a Mette· ἂν τὸ *εἶπε τῷ* $\overline{\gamma}$ σημαίνῃ *τῶν Ὁμηρικῶν*, τὸ ἔργον εἶχε τοὐλάχιστον τρία βιβλία.

[4] Σχολ. A *O* 193.

[5] Βλέπε E. Maass, «Aratea», *Philolog. Untersuchungen* 12 (1892) 170 κ.ἑ. Δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ τὰ συμπεράσματά του.

[6] Δὲν ἔχομεν πλήρη συλλογὴν ἀποσπασμάτων. Ὁ K. Wachsmuth, *De Cratete Mallota* (1860) εἶναι ἀπηρχαιωμένος· τὰ μετὰ προσοχῆς ἐκδοθέντα κείμενα ἐν Mette, *Sphairopoiia* (1936) 112 - 298, τῶν ὁποίων ἡ συνέχεια εὑρηται ἐν Mette, *Parateresis*, Untersuchungen zur Sprachtheorie des Krates von Pergamon (1952) 65 - 185 μὲ βιβλιογραφίαν καὶ Quellenindex, εἶναι πολὺ χρήσιμα. Ἀλλ' ὁ Mette τονίζει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του σελ. VI.5 ὅτι τὰ «κείμενά» του δὲν εἶναι συλλογὴ ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὰ ἐν τοῖς δύο βιβλίοις ἐξεταζόμενα προβλήματα καὶ σκοπὸν ἔχουν μόνον τὴν βοήθειαν τοῦ ἀναγνώστου.

Ὀδυσείας (HM) καὶ ἰδίως ὁ Εὐστάθιος, ὁ ὁποῖος ἠδυνήθη νὰ ἐρανισθῇ ἐξ ἀπολεσθέντων δι' ἡμᾶς Σχολίων. Αἱ πηγαὶ αὐταὶ συμπληροῦνται ὑπὸ τῶν μονογραφιῶν περὶ ἀλληγορίας, ἤτοι τῆς μονογραφίας τοῦ Ψευδο—Ἡρακλείτου *ἀλληγορίαι* καὶ τῆς τοῦ Ψευδο-Πλουτάρχου περὶ Ὁμήρου. Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἀριστάρχου καὶ Κράτητος εἰς γραφὰς τοῦ κειμένου καὶ εἰς τὴν μέθοδον ἑρμηνείας εἶναι πανταχοῦ καταφανής, ἀλλ' εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιον ποῖος ἐκ τῶν δύο ἔγραψε πρῶτος. Ἐὰν ἦτο ἀσφαλεστέρα ἡ μαρτυρία ὅτι τὸ σημεῖον τῆς *διπλῆς περιεστιγμένης* ἐχρησιμοποιήθη *πρὸς τὰς γραφάς . . . Κράτητος* ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου(;),[1] τότε θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι τὰ *Διορθωτικὰ* τοῦ Κράτητος προηγήθησαν τῆς δευτέρας *ἐκδόσεως* τοῦ Ἀριστάρχου.

Παραδείγματα ἀναγνώσεων τοῦ Κράτητος ἀπαντοῦν εἰς τοὺς παρατεθέντας ἀνωτέρω στίχους ἐκ τῶν δύο ὁμηρικῶν μονογραφιῶν του. Ἡ πλέον ἐξέχουσα περίπτωσις τῆς ἀναλύσεως ἑνὸς ὁλοκλήρου ἐπεισοδίου εἶναι ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία του ἐν *Σ* 483–608, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευῆς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Τὸ Σχόλιον τοῦ Ἀριστονίκου εἰς *Σ* 483[2] ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἠθέτησεν ὁλόκληρον τὸ χωρίον. Διατὶ ἔπραξε τοῦτο δὲν εἶναι γνωστόν, ἀκριβῶς ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ὅλων τῶν ἄλλων ἀθετήσεων καὶ εἰκασιῶν του.[3] Προφανῶς ἀνεκάλυψε σφάλμα εἰς τὴν λίαν λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Ἡφαίστου, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν παράλληλον, ἡ μόνη δυνατὴ δι' αὐτὸν ἐνέργεια ἦτο ὁ ὀβελισμός.[4] Ἔκτοτε ἡ «Ἀσπὶς» κατέστη μόνιμον ἀντικείμενον διαμάχης. Ὁ Wilamowitz π.χ. θαυμάζει τὴν τόλμην καὶ τὴν ὀξύνοιαν τοῦ Ζηνοδότου. Ὁ Κράτης, μὴ ὑποπτευθεὶς ὅτι ἡ περιγραφὴ ἦτο ἐμβόλιμος, εὗρε ἄλλην λύσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐφαρμοσθεῖσαν διὰ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος *Λ* 32–40: Ὁ Ὅμηρος περιγράφων δέκα μέρη τῆς ἀσπίδος ὑπενόει κάτι ἄλλο, δηλαδὴ τοὺς δέκα κύκλους τοῦ οὐρανοῦ.[5] Ἡ μοναδικότης τῶν 125 στίχων αἰτιολογεῖται κατὰ τὴν γνώμην του ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκφράζουν τὴν βασικὴν κοσμικὴν γνῶσιν καὶ σοφίαν τοῦ ποιητοῦ κεκαλυμμένην ὄπισθεν τοῦ πέπλου τῶν λέξεων, τὸν ὁποῖον μόνον ὁ ἑρμηνευτὴς φιλόσοφος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀνασύρῃ. Ἡ ἐν Σχολ. Ἀρατ. *Φαιν.* 26 πρότασις *δη-*

[1] *Anecd. Roman.* (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213 σημ. 5) σελ. XLIII 15 Dind. *Ἀριστάρχεια σημεῖα . . . ἡ περιεστιγμένη διπλῆ πρὸς τὰς Ζηνοδοτείους γραφὰς* (ἀνωτέρω, σελ. 260) *καὶ Κράτητος καὶ αὐτοῦ Ἀριστάρχου κτλ.*· πρβλ. αὐτόθι σελ. XLV15 *Anecd. Ven.*· Mette, *Sphairop.* test. 18 a, b, βλέπε καὶ Wachsmuth. Τὴν προτεραιότητα τοῦ Κράτητος φαίνεται ὅτι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ Οὐάρρωνος *L.L.* VIII 68 (= Κρατ. fr. 64a σελ. 100.31 Mette) «sic enim respondere voluit Aristarchus Crateti».

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 128 κ.ἑ.

[4] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 275. Δὲν ἠμφεσβήτησε τοὺς ὀλίγους στίχους τοὺς διαλαμβάνοντας περὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος.

[5] Mette, *Sphairopoiia* 36 κ.ἑ. περὶ τοῦ *Σ* 468 κ.ἑ., 30 κ.ἑ. περὶ τοῦ *Λ* 32 κ.ἑ. fr.· 23a - i σελ. 172 - 88.

μιουργῷ γὰρ τῷ Ἡφαίστῳ χρησάμενος τῆς Ἀχιλλέως ἀσπίδος(ταύτ)ην ὑπέθετο κόσμου μίμημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὸν Κράτητα, ὡς ταυτόσημος πρὸς τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Σχολ. Τ *Λ* 40 *ταύτην δὲ ὁ Κράτης μίμημα τοῦ κόσμου φησὶν εἶναι.* Οἱ νηφάλιοι Ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοὶ δὲν εἶχον φαντασιοπληξίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Εἶναι ἐν τούτοις κατανοητὸν ὅτι ὁ Κράτης προεκάλεσε ἐντύπωσιν ἔτι δὲ καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων στωϊκῶν φιλοσόφων, ὁσάκις οὗτοι ἠσχολήθησαν μὲ τὸν Ὅμηρον. Ὁ Ποσειδώνιος κατέστη «μετριοπαθὴς ὀπαδὸς τοῦ Κράτητος»[1] καὶ ἐπίστευε ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει εἰς τὸν Ὅμηρον τὴν γνῶσιν τῆς παλιρροίας τοῦ Ὠκεανοῦ εἰς τὴν ὁποίαν ἔβλεπε τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν θεωριῶν του. Αὐτὸς ἦτο ὁ σκοπός του, ὡς ἦτο καὶ ὁ σκοπὸς τῶν προγενεστέρων του ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Χρυσίππου, ἐνῶ ὁ Κράτης ὡς φιλόλογος εἶχε κυρίαν ἐπιδίωξιν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν Ὅμηρον.

Ὅσα γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐτυμολογιῶν[2] τοῦ Κράτητος ὑποδηλοῦν ὅτι αὐταὶ ἀποτελοῦν μέρος τῆς εἰς Ὅμηρον ἑρμηνείας του. Κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π.Χ. ἡ ἐτυμολογία δὲν ἀπετέλει εἰσέτι οὐσιώδη κλάδον τῆς γραμματικῆς.[3] Ὁ Χρύσιππος ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν στωϊκῶν ὁ εἰδικὸς *Περὶ ἐτυμολογικῶν*,[4] ἀλλ' ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τοῦ Κράτητος φαίνεται ὅτι ἦτο μηδαμινή, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐξήγησιν τῶν ὀνομάτων θεῶν, λ.χ. *Ζεὺς* (fr. 2 καὶ 3 Mette) καὶ *Ἥιε Φοῖβε* (fr. 55). Ὡς *ὁμηρικός* ὁ Κράτης συμφωνεῖ εἰς τὸ πεδίον αὐτὸ περισσότερον μὲ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς γραμματικοὺς παρὰ μὲ τὸν Χρύσιππον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καὶ τόσον ἐκπληκτικόν, ἂν συγκρίνωμεν τὴν στάσιν του εἰς ἀρκετὰ ἄλλα γλωσσικὰ προβλήματα.

Ὀλίγαι ἀναφοραὶ εἰς τὴν ἐπικὴν λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποίησιν δεικνύουν ὅτι ὁ ἴδιος περισσότερον ἐνδιεφέρετο διὰ ποικίλα μὴ ὁμηρικὰ προβλήματα. Οὐδαμοῦ ὅμως ἀναφέρεται τίτλος *ὑπομνήματος* ἢ μονογραφίας του, αἱ δὲ σύγχρονοι προσπάθειαι νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ἀποσπάσματά του εἰς ἔργα μὲ ἐπινοηθέντας τίτλους ἀπέβησαν ἀνεπιτυχεῖς.[5]

Ὡς στωϊκὸς ἀσχολούμενος περὶ τὴν κοσμογονίαν, ὁ Κράτης ὤφειλε νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴν εἰς ὅσα ἐκθέτει περὶ *Γῆς* καὶ *Οὐρανοῦ* ὁ Ἡσίοδος (Σχολ. Ἡσίοδ. *Θεογ.* 126 = fr. 47 Mette). Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ ποιήματα τοῦ Ἡσιόδου ἐπεξετάθη πολὺ πέραν αὐτοῦ. Ἀπέρριψε ἕνα στίχον περὶ τῶν ἰσοθέων

[1] K. Reinhardt, «Posidonius» *RE* XXII 667 κ.ἑ., ἰδίως 668.24 κ.ἑ. Οὗτος εἰς τὴν ἐναίσιμον διατριβήν του *De Graecorum theologia capita duo* (1910) 59 κ.ἑ. «De Cratete Mallota» ἀνασυνέθεσε τὸ ἀλληγορικὸν σχόλιον τοῦ Κράτητος ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν ἐνδιάμεσον πηγὴν τοῦ Εὐσταθίου (πρβλ. ἰδίως τὰς σελ. 1154.35 κ.ἑ.).

[2] R. Schröter, *Studien zur Varronischen Etymologie* (1959) 64 κ.ἑ.

[3] Πρβλ. R. Reitzenstein, «Etymologika», *RE* VI (1909) 810.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 240, σημ. 5.

[5] Wachsmuth, *De Crat. Mall.* 55 κ.ἑ. Αὐστηραὶ ἀντιρρήσεις ὑπὸ E. Maass, *Aratea* 167 κ.ἑ., 213.4, λογικαὶ ὑπὸ Kroll, *RE* XI 1635.

Κυκλώπων ('Ησίοδ. *Θεογ.* 142) καὶ εἶχε τὴν τόλμην νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ μὲ ἄλλον, ἰδικῆς του κατασκευῆς.[1] 'Ηθέτησεν ὄχι μόνον τὸ προοίμιον τῶν *Ἔργων*, ὡς εἶχον πράξει ὁ Πραξιφάνης καὶ ὁ 'Αρίσταρχος, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς *Θεογονίας*.[2] 'Εκ τῆς μετακλασσικῆς ποιήσεως τὴν προσοχήν του εἵλκυσαν τὰ ἀστρονομικὰ *Φαινόμενα* τοῦ 'Αράτου, μολονότι τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματά του ἀνήκουν εἰς τὰ περὶ 'Ομήρου ἔργα του.[3] Συνεφώνει καὶ πάλιν μετὰ τοῦ 'Αριστάρχου, καθὼς ἐπίσης καὶ μετὰ τοῦ 'Αριστοτέλους, εἰς τὴν δυσεπίλυτον διαμάχην περὶ τῆς γενετείρας[4] τοῦ 'Αλκμᾶνος, καθ' ὅσον, συμφώνως πρὸς τὸν Σουΐδαν, ἐπίστευεν ὅτι οὗτος ἦτο Λυδὸς ἐκ Σάρδεων. Προσφάτως ἀνακαλυφθὲν ὑπόμνημα περὶ 'Αλκμᾶνος ἀπέδειξε πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι αὐτὴ ἡ ἄποψις προέκυψε ἐκ χωρίων τῶν ποιημάτων του,[5] ἐνῶ ὅσα ὑπεστήριζον οἱ ἀντίθετοι περὶ τῆς λακωνικῆς καταγωγῆς τοῦ 'Αλκμᾶνος ἐβασίζοντο εἰς λόγους τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ. 'Ο Κράτης ἐπιδείξας, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ ἀστρονομικοῦ χωρίου τοῦ *Ρήσου*,[6] ἐπέκρινε τὸν Εὐριπίδην διὰ τὴν ἄγνοιάν του περὶ τὴν ἀστρονομίαν, δικαιολογήσας ἐν τούτοις αὐτὴν μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ θεατρικὸν αὐτὸ ἔργον ἦτο ἐκ τῶν πρωτολείων τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἂν ὄχι βέβαιον, ὅτι, διὰ νὰ δηλώσῃ τοῦτο, συνεβουλεύθη τὰς *διδασκαλίας*, τὰς ὁποίας εὐκόλως ἠδύνατο νὰ εὕρῃ εἰς τὰς εἰσαγωγὰς τοῦ 'Αριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. "Οπως οἱ περιπατητικοὶ καὶ οἱ 'Αλεξανδρινοὶ δὲν ἠμφεσβήτησε τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ἔργου, ὡς ἔπραττον μερικοί, *(ἔνιοι)*, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ πολλοὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.[7] Λέγεται ὅτι ὁ Κράτης ἐπραγματεύθη τὰ «μέρη τῆς κωμῳδίας» *(κατὰ Κράτητα . . . μέρη κωμῳδίας)*,[8] ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ 'Ηρόδικος κατέγραψε τοὺς *Κωμῳδουμένους*,[9] ὅπως ὁ 'Αμμώνιος, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ συναγάγωμεν ὅτι οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου[10] διέκρινον βάσει τοῦ ρητορικοῦ ὕφους δύο περιόδους τῆς ἀττικῆς κωμῳδίας *(ἀρχαίαν καὶ νέαν)* ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνήθη ἑλληνιστικὴν διαίρεσιν αὐτῆς εἰς τρεῖς περιόδους *(ἀρχαίαν, μέσην, νέαν)*.

[1] Jacoby αὐτόθι. 'Αρνοῦμαι νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευάσῃ ἐπικοὺς στίχους, ἀλλὰ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν τοῦτο διὰ τὸν Κράτητα.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 262, περὶ τῶν *Ἔργων*· περὶ τῆς *Θεογονίας* βλέπε Jacoby test. 47 b (Vita Chisiana) σελ. 125.

[3] Βλέπε Maass, *Aratea* 33 κ.ἑ., 165 κ.ἑ.

[4] D.L. Page, Alcman *Partheneion* (1951) 167 κ.ἑ.

[5] *P. Oxy.* 2389 (1957) fr. 9 1 11· πρβλ. fr. 6 1 6 κ.ἑ. Περὶ τοῦ 'Αριστάρχου βλέπε ἀνωτέρω σελ. 262 κ.ἑ.

[6] Σχολ. [Εὐρ.] *Ρησ.* 539 κ.ἑ. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 266, σημ. 6. Περὶ 'Αριστοφ. Βυζ. καὶ Δικαιάρχ. βλέπε σελ. 230 κ.ἑ.

[7] Βλέπε τὴν διεισδυτικὴν κριτικὴν τοῦ E. Fraenkel εἰς τὸ ἔργον τοῦ W. Ritchie «The Authenticity of the *Rhesus* of Euripides» (1964), ἐν *Gnom.* 37 (1965) 228 - 41.

[8] Τζέτζ. *Προλεγ.* σελ. 21.68 Kaibel.

[9] 'Αθην. 586 A, 591 C.

[10] G. Kaibel, *Herm.* 24 (1889) 56 κ.ἑ., πρβλ. Susemihl I 426. 88. 'Αλλὰ βλέπε τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ A. Körte, «Komödie», *RE* XI (1921) 1256 κ.ἑ., ἰδίως 1257. 48 κ.ἑ.

Παρὰ τὴν βραχύτητά της ἡ παροῦσα ἐπισκόπησις τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πενιχρῶν μαρτυριῶν δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Κράτης ἦτο σοβαρὸς καὶ ἱκανὸς νὰ ἐπιδείξῃ στερεὰς γνώσεις φιλόλογος, ὁ ὁποῖος δὲν ἠγνόησε τὰ ἀποτελέσματα τῶν παλαιοτέρων τῆς ἐποχῆς του ἐρευνῶν, ἀκόμη καὶ ἂν αὐταὶ ἦσαν ἔργον φιλολόγων, ἀντιπάλων του εἰς ζητήματα ἀρχῆς. Ἂν ληφθῇ τοῦτο ὑπ' ὄψιν ἡ τιμιότης καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῆς ἐνίοτε συγκεχυμένης μεθόδου τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας του δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Ὅλοι οἱ πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ποιηταί, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀπαντοῦν εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Κράτητος, εἶχον τὴν θέσιν των εἰς τοὺς κατ' ἐπιλογὴν γενομένους ἀλεξανδρινοὺς καταλόγους, τοὺς ὁποίους ἀσφαλῶς ἐγνώριζεν. Ἐὰν οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου εἶχον ἰδικούς των καταλόγους *ἐγκριθέντων*,[1] ὡς εἶχον γενικὰ εὑρετήρια, οἱ κατάλογοι αὐτοί, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ποιητάς, δὲν θὰ διέφερον σημαντικῶς τῶν ἀλεξανδρινῶν, μολονότι ἡ Πέργαμος ἴσως εἶχε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ῥήτορας. Κατὰ πόσον ὁ ἴδιος ὁ Κράτης ἠσχολήθη μὲ τὸ *ἐγκρίνειν* δὲν γνωρίζομεν. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι αὐτός, ὁ ὁποῖος μὲ ὑπερηφάνειαν ἰσχυρίζετο ὅτι ἦτο *κριτικὸς* καὶ ὄχι ἁπλῶς[2] *γραμματικός*, κατεγίνετο εἰς τὴν *κρίσιν ποιημάτων*.

Ἐπειδὴ αἱ ἀναγνώσεις καὶ ἑρμηνεῖαι τοῦ τελευταίου ἐκδότου τοῦ παπύρου τοῦ Φιλοδήμου *Περὶ ποιημάτων* ἐπεβεβαιώθησαν καθ' ἃ φαίνεται κατόπιν προσεκτικῆς ἐπανεξετάσεως,[3] εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Κράτης καθωδηγήθη ὑπὸ τῆς θεωρίας τοῦ Χρυσίππου περὶ *φωνῆς* καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν ἑνὸς ποιήματος ἐκ τοῦ ἤχου τῶν λέξεων, ἐκ τῆς εὐφωνίας, ἁπλῶς διὰ τῆς *ἀκοῆς*.

Ἓν ποταπὸν ἐπίγραμμα προσβάλλον τὸν Εὐφορίωνα,[4] τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ἀνωνύμως ὁ Πλανούδης, φέρεται ἐν *ΑΠ* XI 218 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ *Κράτητος*. Τὰ δύο κακεντρεχῆ δίστιχα εἶναι μᾶλλον ἄστοχα, ἐὰν δὲν ἔχουν γραφῇ κατὰ ἢ περὶ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Εὐφορίωνος. Δὲν ἦτο καθόλου ὀρθὸν[5] αὐτὴ ἡ συσσώρευσις τῶν αἰσχρῶν ὑπαινιγμῶν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Μαλλώτην φιλόλογον, ὁ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 247.

[2] Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 79 = Κράτ. fr. 17 Mette *τὸν μὲν κριτικὸν πάσης, φησί, δεῖ λογικῆς ἐπιστήμης ἔμπειρον εἶναι, τὸν δὲ γραμματικὸν ἁπλῶς γλωσσῶν ἐξηγητικῶν καὶ προσῳδίας ἀποδοτικὸν καὶ τῶν τούτων παραπλησίων εἰδήμονα.* Πρβλ. αὐτόθι I 248 = fr. 18 M.

[3] Chr. Jensen, Philodemos *Über die Gedichte*, v. Buch (1923) 146 κ.ἑ. «Zur Poetik des Krates von Pergamon»· ἡ ἀνάγνωσις τῆς στήλης XXI 25, σελ. 48 κ.ἑ. = fr. 86 Mette σελ. 182.1 εἶναι ἀποφασιστική, πρβλ. 59 κ.ἑ. Βλέπε νῦν F. Sbordone, Filodemo e la theoria dell' eufonia, *Rendiconti della Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti* N.S. XXX (Napoli 1955) 25 - 51.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 178.

[5] A. Meineke, *Analecta Alexandrina* (1843) 7 κ.ἑ., 30 κ.ἑ. Τὸ κῦρος τοῦ Meineke οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν περὶ τούτου ἀντίληψιν παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς ἀντιρρήσεις. Βλέπε M. Gabathuler, *Hellenistische Epigramme auf Dichter* (1937) 94, 172 καὶ A.S.F. Gow, *The Greek Anthology* II (1965) 222 κ.ἑ. Περὶ τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ Κράτητος βλέπε Geffcken, *RE* XI 1625.

ὁποῖος ἀσφαλῶς δὲν εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφῃ εἰ μὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Εὐφορίωνος (περὶ τὸ 200 π.Χ.). Θὰ ἀνεμένομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Κράτης αὐτὸς θὰ εἶχε ἐφαρμόσει εἰς τὴν πρᾶξιν τὴν θεωρίαν του καὶ θὰ εἶχε ἐπιδιώξει τὴν εὐφωνίαν, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος. Ὑπῆρξαν πολλοὶ *Κράτητες*[1], μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ εἷς ἐπιγραμματοποιός. (Διογ. Λαερτ. IV 23). Δυνάμεθα ὁριστικῶς νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν Μαλλώτην ἀπὸ τὴν κατηγορίαν, ὅτι συνέθεσε τοιούτου εἴδους ποίησιν. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι αὐτὸς ἢ οἱοσδήποτε μαθητής του ἔγραψαν στίχους.

Ἡ ἀλληγορία ἀπετέλει, ὡς εἴδομεν, οὐσιῶδες μέρος τῆς στωϊκῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἰδίᾳ ὡς ἀνέπτυξε αὐτὴν ὁ Χρύσιππος.[2] Κατόπιν ὁ Κράτης τὴν ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ ἐκθέσῃ κατὰ τὸν νέον, τὸν ἰδικόν του τρόπον τὴν Ὁμηρικὴν ποίησιν. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι κάτι παρόμοιον ἔγινε καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς γλώσσης. Ὁ Χρύσιππος, ἀκολουθῶν τὰ ἴχνη τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους, εἶχε ἀναπτύξει θεωρίαν περὶ γλώσσης ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου σχήματος τῆς τυπικῆς λογικῆς του.[3] Κατὰ τὴν ἑπομένην γενεὰν ὁ Κράτης υἱοθέτησε τὴν ἰδέαν τοῦ Χρυσίππου περὶ γλωσσολογικῆς ἀνωμαλίας καί, ὡς ἔπραξαν ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς στωϊκῆς σχολῆς, ἀπεδέχθη ὡρισμένους γραμματικοὺς κανόνας. Ἐκοπιάσαμεν προηγουμένως, διὰ νὰ ἀνακαλύψωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ Ἴωνες ποιηταὶ προείκασαν πρότυπα κλίσεως καὶ ἐτυμολογίας,[4] καθὼς καὶ διὰ νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι ποίου βαθμοῦ οἱ σοφισταὶ καὶ ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεδόθησαν εἰς γλωσσολογικὰς μελέτας. Ἀλλὰ μόνον οἱ Στωϊκοὶ παρεχώρησαν εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς ὁριστικὴν θέσιν ἐντὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ των συστήματος· τώρα ὡρίσθησαν αὐστηρῶς γραμματικοὶ κανόνες καὶ ὅροι καὶ ὁλοκληρώθησαν αἱ προκαταρκτικαὶ προσπάθειαι αἰώνων.

Περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα,[5] διὰ νὰ δείξωμεν τὴν σχέσιν τῶν Στωϊκῶν πρὸς τὰς ταξινομήσεις καὶ τοὺς ὅρους τοὺς ἰσχύοντας πα-

[1] Εἷς ἄλλος ἐκ τῶν *Κρατήτων* τούτων εἶναι ὁ συγγραφεὺς ἔργου περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος. Θεωρεῖται σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶναι ὁ Ἀθηναῖος Κράτης, ὁ γράψας τὸ *Περὶ τῶν Ἀθήνησι θυσιῶν*, καὶ ὄχι ὁ γραμματικὸς τῆς Περγάμου. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Mette (*Parateresis* 48 κ.ἑ.) ὑποστηρίζοντος ὅτι ὁ γράψας τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὁ Μαλλώτης δὲν εἶναι πειστικά. Ὅλα τὰ ἀποσπάσματα συνελέγησαν νῦν καὶ ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ τοῦ F. Jacoby *FGrHist* 362 «Krates von Athen» (τόμ. III B 1950 - 5).

[2] Βλέπε σελ. 283.

[3] Βλέπε σελ. 242 περὶ τῆς σχέσεως τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα· ἡ γλῶσσα ἦτο δι' αὐτὸν βεβαίως *φύσει*, ὄχι *θέσει*, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 74.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14 κ.ἑ.

[5] Πρβλ. Steinthal I 271 κ.ἑ., J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I 14 κ.ἑ., R. H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory* (1951) 25 κ.ἑ., Barwick, *Stoische Sprachlere, passim*, καὶ πρὸ πάντων M. Pohlenz, «Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa», *NGG* 1939 = *Kleine Schriften* I (1965) 39 κ.ἑ., καὶ Die Stoa (1948/9) I 37 κ.ἑ., II 21 κ.ἑ.

λαιότερον. Τέσσαρα *μέρη τοῦ λόγου* ἐλήφθησαν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους:[1] *ὄνομα, ῥῆμα, ἄρθρον, σύνδεσμος*. Ἀλλὰ εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἔγινε (ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου;) νέα διαίρεσις τοῦ ὀνόματος χωρισθέντος εἰς τὸ «κυρίως ὄνομα», τὸ μετέπειτα ὀνομασθὲν *κύριον ὄνομα*, καὶ εἰς τὸ *προσηγορικόν*, «τὸ δι' οὗ ὀνομάζομεν τὰ πράγματα». Ὁ ὅρος *πτῶσις* ἰσχύων παλαιότερον διὰ τὰς διαφόρους μεταβολὰς τοῦ τύπου τῶν λέξεων καὶ τῶν παραγώγων[2] περιωρίσθη εἰς τὸ *ὄνομα* καὶ τὸ *ἄρθρον* ὡς καὶ εἰς τὰς «πτώσεις» αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι διεκρίνοντο εἰς μίαν *ὀρθὴν* καὶ τρεῖς *πλαγίας*. Τοῦτο ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, καθ' ὅσον *αἱ πλάγιαι πτώσεις* ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸ περὶ Κλεοβούλου ποίημα τοῦ Ἀνακρέοντος, καὶ αἱ τέσσαρες ὁμοῦ εἰς τὸ περὶ Λεωφίλου —Ἰάμβου ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου.[3] Ὁ ῥήτωρ Κλεοχάρης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. προξενεῖ κατάπληξιν, διότι παίζων ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ πέντε πτώσεις ἑνὸς κυρίου ὀνόματος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κλητικῆς *(Δημόσθενες)*, ἴσως ἐγνώριζε θεωρητικόν τινα κανόνα τῆς ἐποχῆς του, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς.[4] Ὅ,τι συναντῶμεν εἰς τὴν πρώτην ἰωνικὴν ποίησιν τοῦ ἑβδόμου καὶ τοῦ ἕκτου αἰῶνος π.Χ. δὲν ἦτο προφανῶς εἰ μὴ ἐλευθέρα παιδιὰ μὲ τὰς μεταβαλλομένας μορφὰς τῶν ἰδίων λέξεων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀνοματολογίαν μιᾶς ἑκάστης τῶν *πτώσεων*, τὰς ὁποίας διδασκόμεθα εἰς τὸ σχολεῖον, τὸ ὄνομα τῆς *αἰτιατικῆς πτώσεως*, «accusativus», προεκάλει ἀνέκαθεν δυσκολίας καὶ εἶναι καὶ σήμερον ὑπὸ συζήτησιν. Ἡ δυσκολία συνίστατο εἰς τὴν προσπάθειαν συμβιβασμοῦ τῆς χρήσεως τῆς πτώσεως αὐτῆς μὲ τὴν φυσικὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως *αἰτιατικὴ* ἐκ τοῦ *αἰτιᾶσθαι*, «κατηγορεῖν» (« in accusandi» δηλ. casu Varro, L.L. VIII 66), ἢ ἐκ τοῦ *αἴτιον* «αἰτία». Διὰ τοῦτο ἔγινε πρότασις[5] νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ λέξις αἰτιατικὴ παράγεται ἐκ τοῦ *αἰτιατόν*, «τὸ ἀποτέλεσμα» (Ἀριστλ. *Ἀν. Ὑστ.* 98 a 36, καὶ ἀλλαχοῦ), τοῦτο δὲ ἔτυχε τῆς γενικῆς ἐγκρίσεως, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς πτώσεως, ἡ ὁποία φανερώνει τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πράξεως. Ἀλλὰ μόλις προσφάτως προεβλήθη τὸ ἀγχινούστατον ἐπιχείρημα[6] ὅτι δυνάμεθα τοὐλάχιστον νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν προέλευσιν τοῦ ὅρου ἐκ τοῦ *αἰτιᾶσθαι* μέσῳ τῆς συντάξεως τῆς αἰτιατικῆς μετ' ἀπαρεμφάτου καὶ τῆς *αἰτιατικῆς τοῦ πλαγίου λόγου*, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ *Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων*.

Εἰς τὴν παραδοσιακὴν διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων εἰς τρία γένη, τὸ ὄνομα τοῦ

[1] Ἀνωτέρω, σελ. 90 κ.ἑ.

[2] Βλέπε σελ. 91 κ.ἑ.

[3] Βλέπε σελ. 15, σημ. 1 περὶ τοῦ *πτῶσις*.

[4] Βλέπε σελ. 16, σημ. 1.

[5] F. A. Trendelenburg, *Acta Societatis Graecae Lipsiensis* I (1836) 123. Πρβλ. Wackernagel *Vorlesungen über Syntax* I 19, Sandys I[3] 147, Wilamowitz, *Griech. Lesebuch*, Erläuterungen, 2ος ἡμίτ. 245 (περὶ Διον. Θρᾳκ. εἰς τὸν τόμ. τοῦ κειμένου II 384. 21).

[6] E. Kapp, «Casus accusativus», *Festschrift B. Snell* (1956) 17 - 21.

τρίτου γένους εἶχεν ἤδη ἅπαξ μεταβληθῆ (ἀπὸ *σκεῦος* εἰς *μεταξύ*).[1] Τώρα ἔγινε *οὐδέτερον*, ἤτοι οὔτε ἀρσενικὸν οὔτε θηλυκόν.

Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ὑπάρχει σαφὴς πληροφορία ὅτι αἱ διάφοροι μορφαὶ τοῦ *ρήματος* ἐκφράζουν διαφορετικὰς χρονικὰς σχέσεις. Διὰ τοῦ λεπτοῦ γλωσσικοῦ αἰσθητηρίου των οἱ Στωϊκοὶ καθώρισαν ἓξ *χρόνους*, τέσσαρας *ὡρισμένους* (ἐνεστῶτα, παρατατικόν, παρακείμενον καὶ ὑπερσυντέλικον) καὶ δύο *ἀορίστους* (μέλλοντα καὶ ἀόριστον).

Πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς παραμένουν σκοτειναὶ δι' ἡμᾶς. Ἀλλὰ ἡ τελικὴ τυποποίησις καὶ κωδικοποίησις τῆς *γραμματικῆς τέχνης* σώζεται ὄχι εἰς βιβλίον στωϊκοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον ἑνὸς ἀριστάρχειου, τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός.[2] Ἀνεφέρθημεν ἐνωρίτερον εἰς τὴν διαμάχην[3] μεταξὺ τῶν στωϊκῶν ὀπαδῶν τῆς ἀνωμαλίας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκε ὁ Κράτης, καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν τῶν λεγομένων ὀπαδῶν τῆς ἀναλογίας, διαμάχην τόσον συχνὰ τονιζομένην εἰς τὴν μεταγενεστέραν λατινικήν[4] καὶ τὴν νεωτέραν φιλολογίαν. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ περισσότερον τοῦ δέοντος, διότι μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στρατοπέδων ὑπῆρχε πάντοτε ἔντονος ἀλληλεπίδρασις, ἡ ὁποία ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Διονυσίου ὡδήγησε εἰς εἶδος συμφιλιώσεως. Τὸ σπουδαιότερον σημεῖον ἐπαφῆς ἦτο τὸ ἑξῆς: Ἂν καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίει ὡς βασικὴν μέθοδον τὴν ἐξαγωγὴν ὀλίγων γενικῶν κανόνων κλίσεως ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἀναλόγων ὑποδειγμάτων κατὰ τὴν κλίσιν,[5] παρετήρησε ἐπίσης μὲ διαύγειαν πνεύματος τὴν ποικιλίαν τύπων εἰς τὴν καθομιλουμένην, τὴν *συνήθειαν*. Ἀκριβῶς εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς ἀνωμαλίας αὐτῆς διέπρεψεν ὁ Κράτης. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ὁρίζει αὐτὴν ὡς *τὴν κατὰ τὴν κοινὴν τῶν πολλῶν συνήθειαν παρατήρησιν*.[6] Ὁ ὅρος αὐτὸς χρησιμοποιούμενος τόσον συχνὰ ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς σχολῆς δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι εἰς παραθέσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Κράτητος ἢ τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὴν μέθοδόν του. Ἴσως δὲ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις ὡς καὶ ἡ ὀνομασία της νὰ ὀφείλωνται εἰς νέαν ἐπίδρασιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς φιλολογίας.[7]

Οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου τῆς ἑπομένης γενεᾶς οἱ γνωστοὶ ὡς μαθηταὶ τοῦ Κράτητος,[8] δὲν ἦσαν πολὺ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐξέχοντα στωϊκὸν φιλόσοφον Παναίτιον ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ὑπῆρξε *μαθητής* του. Ἐνῶ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 91.

[2] Κατωτέρω, κεφάλαιον 8.

[3] Βλέπε σελ. 242 κ.ἑ.

[4] Gell. N.A. II 25.4 «duo Graeci grammatici illustres Aristarchus et Crates summa ope ille *ἀναλογίαν*, hic *ἀνωμαλίαν* denfesitavit (= Κρατ. fr. 64 b σελ. 138. 12 Mette).

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242. Πρβλ. σελ. 273.

[6] Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 179 (=Κρατ. fr. 64e σελ. 140.33 Mette).

[7] K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule* (1930) 378 *παρατηρεῖν*, Mette, *Parateresis passim*, ἀλλὰ βλέπε τὰς σοβαρὰς ἀντιρρήσεις τοῦ R. Schröter, *Gnom.* 27 (1955) 328 κ.ἑ.

[8] Kroll, *RE* XI (1922) 1640.57 κ.ἑ.

οἱ ἄλλοι ἐκ τῶν λεγομένων *Κρατητείων* συνέχισαν ἔν τινι μέτρῳ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀλεξανδρινῶν, ὁ Παναίτιος ἐξετίμησε πλήρως τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἑρμηνευτοῦ,[1] ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Ἀριστάρχου ἀνεγνώρισε προθύμως τὴν ἀνωτερότητα τῶν φιλολόγων τῆς Περγάμου εἰς τὸν τομέα τῆς γραμματικῆς.[2]

Ἐν τούτοις ἡ περισσότερον ἐκτεταμένη ἐπίδρασις τοῦ Κράτητος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀποστολήν του εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ. Ἡ ἐπαφὴ τῆς Ρώμης μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶχε ἀρχίσει τέσσαρας ἢ πέντε αἰῶνας πρὸ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς ρωμαϊκῆς φιλολογίας εἶχε ἐνταθῆ ἀρκετὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. διὰ μεταφράσεων τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ Ρώμη εἶχε τοὺς ἰδικούς της φιλολόγους ποιητὰς πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Κράτητος. Ἡ ἐπίσκεψις αὐτὴ παρετάθη ἀπροσδοκήτως, διότι ὁ Κράτης ὑπέστη κάταγμα τῆς κνήμης εἰς ἐλαττωματικὸν ὀχετὸν τοῦ Παλατίνου λόφου, καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸν χρόνον τῆς ἀναρρώσεώς του διὰ νὰ δώσῃ διαλέξεις ἐνώπιον τοῦ ρωμαϊκοῦ κοινοῦ. Ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἦτο ὡς ἀναφέρει ὁ Σουητώνιος,[3] «ut carmina diligentius retractarent ac legendo commentandoque etiam ceteris nota facerent». Δὲν ἦτο κακὸς οἰωνὸς τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν πρώτην προσωπικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν Ρωμαίων ἐπραγματοποίησεν στωϊκὸς φιλόσοφος· ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία εὕρισκε πάντοτε ἀπήχησιν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα.[4] Τὸ καλύτερον παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ οἰκειότης τοῦ Παναιτίου μὲ τὸν νεώτερον Σκιπίωνα καὶ τοὺς φίλους του κατὰ τὴν ἑπομένην γενεάν.

Συγκρινόμεναι πρὸς τὴν Στοὰν αἱ λοιπαὶ σχολαὶ φιλοσοφίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἦσαν δευτερευούσης σπουδαιότητος διὰ τὴν φιλολογίαν ὡς καὶ δι' ἄλλους τομεῖς.[5] Ὅταν λόγου χάριν δώδεκα ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κράτητος ἔφθασε εἰς τὴν Ρώμην μία ἀποστολὴ Ἀθηναίων ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Καρνεάδης ἐξεπροσώπει τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ὁ Κριτόλαος τὸν Περίπατον, ἡ φιλολογικὴ δραστηριότης καὶ ἡ ἐπίδρασίς της ἦτο τόσον ἀσήμαντος, ὥστε δὲν ἔγινε λόγος περὶ αὐτῆς. Μόνον κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. ἡ Ἀκαδημία καὶ οἱ Περιπατητικοὶ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδουν καὶ νὰ ἐξηγοῦν τὰ κείμενα τῶν ἱδρυτῶν των καὶ συνέχισαν κατὰ κάποιον τρόπον τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐκδοτῶν καὶ ἑρμηνευτῶν.

Τὸ παρὸν κεφάλαιον περὶ τῆς Περγάμου πρέπει νὰ κλείσῃ μὲ σύντομον ἐξέ-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 277.

[2] Βλέπε κατωτέρω, σελ. 321.

[3] Sueton. *De grammaticis et rhetoribus* c 2, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 280, σημ. 2.

[4] M. Pohlenz, *Die Stoa* I 257 κ.ἑ. «Die Stoa in Rom».

[5] Αἱ πενιχραὶ μαρτυρίαι συνελέγησαν ὑπὸ M. Gigante, «Poesia e critica letteraria nell' Academia antica», *Miscellanea di Studi Alessandrini in memoria di A. Rostagni* (1963) 234 κ.ἑ., C. O. Brink, «Peripatos», *RE*, Suppl. Bd. VII (1940) 937 κ.ἑ., Ph. de Lacy, «The Epicurean Analysis of Language», *AJP* 60 (1939) 85 κ.ἑ.

τασιν ἑνὸς δευτερεύοντος κλάδου τῆς φιλολογίας. Ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε ἀριθμὸς συγγραφέων ἀρχαιογνωστικῶν θεμάτων,[1] οἱ ὁποῖοι ἀπήρτιζον τὰ συμπιλήματά των ὄχι ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν ἢ ἐκ τῶν ἀφηγήσεων διαφόρων ἐπισκεπτῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ κατόπιν αὐτοψίας. Ὁ Καλλίμαχος εἶχε ἐπιμείνει ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδέποτε εἶχε διαπλεύσει θάλασσαν,[2] ἀλλὰ συνέλεγε τὰς ἀπεράντους γνώσεις του κατ' οἶκον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, οἱ δὲ ὀπαδοί του ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά του. Ἀλλ' ἤδη συναντῶμεν ταξιδιώτας περιγράφοντας ὅλους τοὺς θησαυροὺς διαφόρων τόπων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἐπισκεφθῆ προσωπικῶς. Ὁ παλαιότερος ἴσως εἰς τὴν Πέργαμον ἦτο ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, τὸν ὁποῖον εἶχε καλέσει εἰς τὴν αὐλήν του ὁ Ἄτταλος Α' (241–197 π.Χ.). Ἂν ἀληθεύῃ ὅτι αὐτὸς καὶ δύο ἄλλα τοὐλάχιστον ἄτομα μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα ταυτίζονται,[3] ἀναμφισβητήτως ἀπετέλει μοναδικὴν προσωπικότητα. Ἐξήτασε ἔργα τέχνης μὲ τὸ ὀξὺ βλέμμα τοῦ καλλιτέχνου (ὁ ἴδιος ἦτο γλύπτης) καὶ περιέγραψε αὐτὰ εἰς τὰ συγγράμματά του. Ὁ Ἀντίγονος παρετήρησε ὅτι τὸ περίφημον ἄγαλμα τῆς Νεμέσεως ἐν Ραμνοῦντι *ἔχει ἐν τῇ χειρὶ μηλέας κλάδον· ἐξ οὗ . . . πτύχιόν τι μικρὸν ἐξηρτῆσθαι τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον «Ἀγοράκριτος Πάριος ἐποίησεν»*.[4] Ἀλλαχοῦ συναντῶμεν αὐτὸν ἀντιγράφοντα *Παράδοξα* κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ Καλλιμάχου κατὰ τὸν παραδοσιακὸν τρόπον.[5] Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ὡς βιογράφος, ἀπέρριψε τὴν φιλολογικὴν μέθοδον τοῦ Ἑρμίππου, τοῦ Σατύρου[6] καὶ τῶν ὁμοίων των καὶ ἔδωσε ἐκ πρώτης χειρὸς σκιαγραφίας τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγχρόνων του, ἰδίως δὲ τῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους συνήντησεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὅσας ἄλλας πόλεις ἐπεσκέφθη.

Συγκρινόμενος πρὸς αὐτὴν τὴν γραφικὴν πολύπλευρον προσωπικότητα τοῦ τέλους τοῦ τρίτου αἰῶνος ὁ Πολέμων,[7] γεννηθεὶς ἐν Ἰλίῳ καὶ συνεπῶς ὑπήκοος

[1] Περὶ τῶν ὅρων *ἀρχαιολογία* καὶ «antiquitates» βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 60.

[2] Call. fr. 178.27 κ.ἑ. καὶ τόμος ΙΙ σελ. XXXIX.

[3] Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881). Ὁ H. Usener ἐπιτυχῶς ἐξετίμησε τὴν ἀφιέρωσιν αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, βλέπε *Usener und Wilamowitz*, Ein Briefwechsel 1870-1905 (1934) Ἀριθμ. 12 - 14. Ὁ H. Diels, *DLZ* III (1882) 604 κ.ἑ., ἐδέχθη τὰς τολμηρὰς ὑποθέσεις του. Διὰ τὸν E. Rohde, *Lit. Zentralbl.* (1882) 56 κ.ἑ. = *Kl. Schriften* I 356 κ.ἑ., τὸ «ὕφος» ἦτο ἀποκρουστικὸν καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις τῆς νεαρᾶς ἰδιοφυΐας ἦτο ἐξοργιστική. Εἰς τὸ βάθος ὑπῆρχεν, ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς διαμάχης μεταξὺ Wilamowitz καὶ Nietzsche, ἡ ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀντίληψις τοῦ ἰδίου τοῦ Rohde περὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ δριμύτης τῆς τελικῆς ἐτυμηγορίας του «ἡ πρωτοτυπία τῆς ἀγυρτείας» εἶναι κατανοητή, παρὰ ταῦτα ὅμως ἄδικος.—Παραμένει εἰσέτι ὡρισμένη ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς ἑνίων ταυτίσεων, δεδομένου ὅτι οὐδεὶς ἐπανεξήτασε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Wilamowitz.

[4] Ζηνοβ. vulg. V 82. Οἱ λεξικογράφοι, ὁ Φώτιος, κτλ. παρέλειψαν τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν Ἀντίγονον.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 160.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 179 κ.ἑ.

[7] Polemonis Periegetae *Fragmenta* coll. L. Preller, 1838 (ἀνετυπώθη τὸ 1964)· πρβλ. τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ O. Jahn, *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* 2 (1840) 585 - 605. K. Deichgräber, *RE* XXI (1952), 1288 κ.ἑ.

τῶν Ἀτταλιδῶν, ὑπῆρξε λίαν ἐξειδικευμένος ἀρχαιογνώστης, κάτοχος ἀπεράντων γνώσεων, ὁ *κληθεὶς Περιηγητὴς* (Σουΐδ.). Ἡ γεωγραφικὴ περιήγησις εἶναι τόσον παλαιὰ ὅσον καὶ ἡ *Γῆς περίοδος*, «ὁ γῦρος τοῦ κόσμου», τοῦ Ἑκαταίου τοῦ Μιλησίου τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. Ἡ «ἀρχαιογνωστικὴ» ὅμως περιήγησις,[1] τὴν ὁποίαν δὲν ἐνδιέφερεν ἡ γεωγραφία ἀλλὰ αἱ ἀρχαιότητες καὶ δὴ τὰ μνημεῖα, ἀποτελεῖ νέον γνώρισμα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐχρησιμοποιήθη εὐεργετικῶς κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Παυσανίου,[2] ὁ ὁποῖος συνεδύασε ὅσα εἶδε καὶ ὅσα ἀνέγνωσε γράφων τὴν *Ἑλλάδος Περιήγησίν* του, τὴν μόνην πλήρως σωζομένην περιήγησιν. Ὁ Πολέμων ἐτιμήθη τὸ 177/6 π.Χ.[3] διορισθεὶς *πρόξενος* εἰς τοὺς Δελφοὺς πιθανῶς εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ βιβλίου του *Περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς θησαυρῶν* (fr. 27 Pr.)· διὰ παρομοίους λόγους ἔγινε τιμῆς ἕνεκα πολίτης τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πόλεων. Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν Δελφῶν ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησεν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου. Ἡ σταλεῖσα ὑπ' αὐτοῦ *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἄτταλον* (fr. 70, 72 Pr.) ἴσως εἶχεν ἀπευθυνθῆ πρὸς τὸν Ἄτταλον Α' (241–197 π.Χ.).

Εἶναι γνωστοὶ περὶ τοὺς τριάκοντα τίτλοι ἔργων τοῦ Πολέμωνος. Ἓν ἀπὸ αὐτὰ εἰς ἓξ τουλάχιστον βιβλία περιέγραφε τὰ ἔργα τέχνης κατὰ τρόπον ἀνώτερον καὶ πληρέστερον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Καρυστίου καὶ τοῦ Ἀδαίου[4] καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον του ὁ Πολέμων μᾶς πληροφορεῖ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν προφορὰν *Ἀζηνιεῖς*, *Ἐρχιεῖς*, *Ἁλιεῖς* μετὰ δασείας.[5] Νέον ἀπόσπασμα εἰς τὸ παπυρικὸν ὑπόμνημα περὶ Ἱππώνακτος, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα,[6] ἐχαιρετίσθη ὡς πρόσθετος μαρτυρία τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποίαν

[1] Εἰς τὴν διάκρισιν αὐτὴν ὡδηγήθη ὁ F. Jacoby ἐκ τοῦ 369 *FGrHist.* (τόμ. III B [1955], σελ. 132 κ.ἑ.) Kommentar I καὶ II, σελ. 90 κ.ἑ. Προτιμῶ ὅμως τὴν ἔκφρασιν «ἀρχαιογνωστικὴ περιήγησις» ἀντὶ τῆς ἰδικῆς του «ἱστορικῆς περιηγήσεως» (πρβλ. Polemo, ἔκδ. Preller, σελ. 155). Χρήσιμον ἀνασκόπησιν δίδει ὁ H. Bischoff, *RE* XIX (1937) 725 κ.ἑ. Πρβλ. E. Pernice, «Handbuch der Archäologie» = *Handbuch der Altertumswissenschaft* VI I (1939) 240 κ.ἑ. «Periegeten und Periegesen».

[2] G. Pasquali, «Die schriftstellerische Form des Pausanias», *Herm.* 48 (1913) 161 κ.ἑ.

[3] *SIG*[3] 585.114 *Πολέμων Μιλησίου Ἰλιεύς*: ὁ Σουΐδας ἐν λ. τοποθετεῖ αὐτὸν ἐπὶ Πτολεμαίου Ε' (204 - 180 π.Χ.) θεωρῶν αὐτὸν σύγχρονον τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζαντίου, προσθέτει ὅμως *καὶ διήκουσε καὶ τοῦ Ῥοδίου Παναιτίου*.

[4] *Πρὸς Ἀδαῖον καὶ Ἀντίγονον* fr. 56 - 59 Pr., πρβλ. σελ. 193 κ.ἑ. Μολονότι τὸ κείμενον τῶν ἀποσπασμάτων δὲν εἶναι σαφῶς πολεμικόν, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ *πρὸς* σημαίνει *κατά*, ὡς ἀναμφισβητήτως συμβαίνει εἴς τινας ἀναλόγους πρὸς αὐτὸν τίτλους *Πρὸς Τίμαιον* (fr. 39 κ.ἑ.), *Πρὸς Ἐρατοσθένην* (fr. 48 κ.ἑ.) καὶ ἄλλους. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ *πρὸς* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 158, σημ. 1.

[5] Phot. Berol. σελ. 38.11 κ.ἑ. Reitzenstein, Πολ. fr. 65 Pr. ἐκ τοῦ Σουΐδ., ὁ ὁποῖος ἀντέγραψε τὸν Φώτιον. Περὶ τῆς δασύνσεως βλέπε K. Meisterhans, *Grammatik der attischen Inschriften*[3] (1900) 86.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 199. *P. Oxy.* XVIII (1948) 2176, στήλη I 6· παρελείφθη εἰς τὸ

ἔδιδε εἰς τὰ ζητήματα τῆς γλώσσης: εἰς αὐτὸ παρατίθεται ὁ Πολέμων, διότι ἐξήγησε ὡς «ἀγρίας αἶγας» τὴν λέξιν *σαννάδες*, διαλεκτικὴν «γλῶσσαν» πιθανῶς ἰδιάζουσαν εἰς τοὺς Κρῆτας.[1] Αἱ πηγαὶ τοῦ Πολέμωνος ἦσαν αἱ ἐπιγραφαί. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχαίων χρόνων καὶ ἐντεῦθεν δὲν εἶχον ἀγνοήσει αὐτὰς οἱ ἱστορικοί. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ Κρατερὸς[2] κατήρτιζε *τὴν ψηφισμάτων συναγωγήν* του περὶ τὸ 300 π.Χ., δὲν ἐγνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος κατὰ πόσον ἐχρησιμοποίησε τὰ ἀρχεῖα καὶ μέχρι ποίου σημείου εἰργάσθη ἐπὶ τῶν λιθίνων ἐπιγραφῶν. Περὶ τοῦ Πολέμωνος ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ἠσχολήθη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τῶν *στηλῶν* καὶ ἐπωνομάσθη διὰ τοῦτο *στηλοκόπας* ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κράτητος Ἡροδίκου.[3] Οὐδεὶς ὑπῆρξεν ἰσάξιός του μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ., ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἤρχισεν ἐκ νέου νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ καταγράφῃ τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν.

Ὁ Πολέμων ἐπεσκέφθη τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὸ Αἰγαῖον, τὴν πατρίδα του, τὴν δυτικὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλ' αἱ μελέται του, ὡς ἦτο φυσικόν, εἶχον ἐπίκεντρον τὰς Ἀθήνας. Τέσσερα ἐκ τῶν ἔργων του ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηνῶν, ἓν δὲ ἐξ αὐτῶν, ἐκ τεσσάρων βιβλίων, εἰς τὰ ἀναθήματα τῆς Ἀκροπόλεως (fr. 1–5 Pr.). Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ τέσσερα αὐτὰ ἔργα ὡς πέμπτον τὴν ἐπίθεσίν του κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους *Περὶ τῆς Ἀθήνησιν Ἐρατοσθένους ἐπιδημίας* (fr. 47–52 Pr., καὶ βραχυλογικώτερον *τὰ πρὸς Ἐρατοσθένην*). Ὁ Πολέμων, παρατηρητὴς τῶν μνημείων ὀξυδερκέστερος καὶ ἐμπειρότερος τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονος καὶ «φιλολόγου», εὗρισκε ὅτι τόσον συχνὰ ἔσφαλλε ὁ Ἐρατοσθένης, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐκφράσῃ, ἐν μέρει ἀστεϊζόμενος, ἐν μέρει μετά τινος μοχθηρίας, τὴν ἀμφιβολίαν του ἂν ὄντως εἶχε διαμείνει ποτὲ εἰς τὰς Ἀθήνας.[4] Τρία τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πέντε βεβαίων ἀποσπασμάτων του φαίνεται ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὰ δώδεκα βιβλία τοῦ Ἐρατοσθένους *Περὶ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας*.[5] Ἡ ἀττικὴ κωμῳδία ὑπῆρξε προσφιλὲς θέμα τῶν ἀλεξανδρινῶν, ὄχι ὅμως καὶ τῶν φιλολόγων τῆς Περγάμου. Ὁ Πολέμων εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσῃ τὸ ἔργον τῶν ἀλεξαν-

ἄρθρον τοῦ Deichgräber περὶ τοῦ Πολέμωνος, *RE* XXI (1952), ἔνθα ἐλλείπει καὶ παραπομπὴ εἰς *P. Oxy.* 1611. 101 - 11.

[1] Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Latte καὶ ἡ συμπλήρωσις *Κρ[ητ]ας Philol.* 97 (1948) 40 συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ ἴχνη τῆς μελάνης καὶ πρὸς τὸν χῶρον.

[2] 342 *FGrHist.*

[3] Fr. 78 Pr. μὲ ἐκτενὲς ὑπόμνημα. Οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ εἴπῃ τι ἀκριβῶς ὑπενόει ὁ Ἡρόδικος διὰ τοῦ ἀστεϊσμοῦ του («στηλοβγάλτης» - «tablet-tapper» ὁ Sandys, «στηλοφάγος» - «tablet-glutton,, τὸ *L-S*, κτλ.). Ὁ Pasquali *Herm.* 48, 177, ἐννοεῖ τὸ σύνθετον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ *λιθοκόπος*, «Steinhauer», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως εἶναι πειστικόν.

[4] *FGrHist* 241 T 10. Περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους ἐν Ἀθήναις βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182 κ.ἑ.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 190.

δρινῶν καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς προσωπικῆς του γνωριμίας μὲ τὰ μνημεῖα, τὰς ἑορτὰς καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀλεξανδρείας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ ἐπίσκεψίς του εἰς Σικελίαν συνέβαλεν εἰς τὴν καλυτέραν γνωριμίαν του μὲ τὸν Ἐπίχαρμον καὶ τὴν δωρικὴν κωμῳδίαν, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ περιλαμβάνοντος δώδεκα βιβλία ἔργου του *Πρὸς Τίμαιον* (fr. 39-46 Pr.). Ἐδῶ ἐπίσης ἀνάγει τὴν καταγωγὴν τῆς παρῳδίας εἰς τὸν Ἱππώνακτα, ἐν συνδυασμῷ προφανῶς πρὸς τὴν μελέτην τῶν πρώτων κωμῳδιῶν (fr. 45)· παντοῦ, ὡς διαπιστοῦται, παρασύρεται εἰς παρεκβάσεις.

Ὁ Πολέμων, μολονότι ἀκαταπόνητος περιηγητὴς ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (ὄχι ὅμως πέραν αὐτοῦ), δὲν ἀπώλεσε τὴν αἴσθησιν τοῦ τοπικοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ Σουΐδας ἀρχίζει τὸν κατάλογον τῶν ἔργων του διὰ τῆς φράσεως *ἔγραψε Περιήγησιν Ἰλίου ἐν Βιβλίοις γ'*. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων βιβλίων δὲν διεσώθησαν παραθέσεις, δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὰ δύο ἀποσπάσματα, ἓν περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς *Σμίνθον, τόπον τῆς Τρῳάδος* (fr. 31 Pr.), καὶ ἓν ἄλλο περὶ τοῦ λίθου, τὸν ὁποῖον δεικνύουν εἰσέτι εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἴλιον (fr. 32 Pr.) καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Παλαμήδης λέγεται ὅτι εἶχε παίξει πεσσούς, παίγνιον ἐπινοηθὲν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὰ πληκτικὰ ἔτη τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου. Τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι ὁ Πολέμων ἐταύτιζε τὴν γενέτειράν του μὲ τὴν θέσιν τῆς ὁμηρικῆς Τροίας καὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τῆς *Ἰλιάδος*. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὔτε καὶ ἡ παραμικρὰ νύξις εἰς τὰς παραθέσεις καὶ τὰς μαρτυρίας ὅτι συνεζήτησε ποτὲ τὸ λεπτὸν αὐτὸ πρόβλημα. Τὸ ὄνομά του οὐδόλως ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκτενῆ διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ συμπατριώτου του Δημητρίου τοῦ ἐκ Σκήψεως,[1] μολονότι κατὰ κόρον ἀναφέρονται παλαιότεροι συγγραφεῖς, οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία περὶ πολεμικῆς μεταξὺ τῶν δύο *περιηγητῶν* ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς τοπογραφίας.[2]

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Δημητρίου ὑπὸ τὸν τίτλον *Τρωϊκὸς διάκοσμος*[3] («Ἡ διάταξις τῶν στρατευμάτων τῶν Τρώων»), πρέπει νὰ ἔχῃ γραφῇ περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., μετὰ τὸν Κράτητα, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτίθεται (fr. 68 Gaede), καὶ πρὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸ βιβλίον αὐτὸ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου του *Νεῶν κατάλογος*.[4] Ὁ Δημήτριος ἔζη ὡς πλούσιος καὶ ἀνεξάρτητος ἀριστοκράτης γαιοκτήμων[5] — ἐξαιρετικὴ περίπτωσις φι-

[1] R. Gaede, *Demetrii Scepsii quae supersunt*, Diss. Greifswald 1880, E. Schwartz, *RE* IV (1901) 2807 κ.ἑ. = Griechische Geschichtschreiber (1957) 106 κ.ἑ.

[2] Ὁ Sandys I[3] 155 κ.ἑ. δυστυχῶς δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Πολέμων καὶ ὁ Δημήτριος προκατέλαβον τοὺς νεωτέρους πρωταγωνιστὰς αὐτοῦ τοῦ θέματος. Τὸ Ἑλλάνικος ὁ «Μιλήσιος» εἶναι παραδρομὴ τῆς γραφίδος.

[3] Στράβ. XIII 609 *ἐκ δὲ τῆς Σκήψεως καὶ ὁ Δημήτριός ἐστιν, οὗ μεμνήμεθα πολλάκις, ὁ τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον ἐξηγησάμενος γραμματικός, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γεγονὼς Κράτητι καὶ Ἀριστάρχῳ.*

[4] Στράβ. VIII 339 *παρ' οὗ* (δηλ. Δημ. Σκηψ.) *μεταφέρει τὰ πλεῖστα* (ἐνν. ὁ Ἀπολλοδ.).

[5] Διογ. Λαέρτ. V 84 *πλούσιος καὶ εὐγενὴς ἄνθρωπος καὶ φιλόλογος ἄκρως.*

λολόγου — εἰς τὴν μικρὰν γενέτειράν του, ἡ ὁποία ὑπερηφανεύετο ὅτι ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Σκαμανδρίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἕκτορος· ἡ μόνη φιλοφρόνησις, τὴν ὁποίαν ἐδαψίλευσε εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Περγάμου, ὑπῆρξε ὅτι παρέθεσε ἔκ τινος φυλλαδίου τοῦ βασιλέως Ἀττάλου Α' (ἤδη νεκροῦ) τὸ περίφημον χωρίον περὶ τῆς *Καλῆς Πεύκης*, τῆς γιγαντιαίας πεύκης, ἡ ὁποία ἀπετέλει ὁρόσημον τῆς Τρῳάδος.[1] Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πολέμωνα, ὁ Δημήτριος περιωρίσθη εἰς τὴν τοπογραφίαν καὶ τὰς ἀρχαιότητας τῆς πατρίδος του καὶ ἐδημοσίευσε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του ὑπὸ μορφὴν ἑρμηνείας[2] ἑξήκοντα δύο στίχων τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς *Ἰλιάδος* (*B* 816–77), τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων. Ἀποφεύγων νὰ γράψῃ μονογραφίαν *Περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ διακόσμου*,[3] ἠκολούθησε ὡς ἀρχὴν τὸ πρότυπον τοῦ ἀλεξανδρινοῦ, ἰδίᾳ τοῦ ἀριστάρχειου *ὑπομνήματος*, ἀλλὰ διώγκωσε τὸ ἔργον του εἰς τὴν τερατώδη ἔκτασιν τῶν τριάκοντα βιβλίων.[4] Τὸ σύνολον τῶν πληροφοριῶν περὶ λαῶν καὶ τόπων, περὶ τῶν γλωσσῶν τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων ὡς καὶ σπανίων φιλολογικῶν ἐκφράσεων (ἄνευ ὅμως τῶν στωϊκῶν ἀλληγοριῶν κ.τ.τ.) κατέταξε ἀκολουθῶν τὴν σειρὰν τῶν ὁμηρικῶν στίχων.[5]

Ὁ Δημήτριος ἐπέκρινε τὸν Ἑλλάνικον[6] ὡς μεροληπτοῦντα ὑπὲρ τῶν κατοίκων τοῦ Ἰλίου *(χαριζόμενος τοῖς Ἰλιεῦσι)*, διότι εἰς τὰ *Τρωϊκά* του (περὶ τὸ 400 π.Χ.) ὑπεστήριζε τὴν ἐπικρατοῦσαν τοπικὴν γνώμην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἡ ὁμηρικὴ ἐταυτίζοντο. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν σειράν του, ἐπειδὴ ἀπέρριψε αὐτὴν τὴν γνώμην, ἐπεκρίθη ὑπὸ τοῦ Schliemann, διότι ἐφθόνησε τὴν δόξαν τοῦ Ἰλίου.[7] Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ Δημήτριος ἐπεκαλέσθη ὡς μάρτυρα τὴν *Ἀλεξανδρίνην Ἑστίαιαν*, ἡ ὁποία εἶχε γράψει *Περὶ τῆς Ὁμήρου Ἰλιάδος, . . . πυνθανομένην εἰ περὶ τὴν νῦν πόλιν ὁ πόλεμος συνέστη*,[8] μολονότι δὲν ἀναφέρει ἂν ἡ λογία Ἀλεξανδρινὴ πρώτη αὐτὴ ἤγειρε τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδὲν ἴχνος «φθόνου» ὑπάρχει εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημητρίου. Ὡς δὲ ἔπραττε πάντοτε, ἐκοπίασε πολὺ διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψίν του. Καλῇ τῇ πίστει ἰσχυρίσθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς λόφου περὶ τὰ ἓξ μίλια νοτιώτερον, ἐπὶ τῆς ἐναντι ὄχθης τοῦ πο-

[1] Στράβ. XIII 603 ἐρανιζόμενος ἐκ τοῦ Δημητρίου. Πρβλ. W. Leaf *Strabo and the Troad* (1923) XXVII κ.ἑ. καὶ 204 κ.ἑ.

[2] *ἐξηγησάμενος* ἀνωτέρω, σελ. 297, σημ. 3., *ἐξήγησιν* κατωτέρω, σημ. 4.

[3] Ὁ Στράβων, ὅστις ἐχρησιμοποίησε ἤδη τὸ πρωτότυπον (πρβλ. Leaf, ἔνθ' ἀνωτ.) οὐδέποτε παραθέτει *Περὶ τοῦ Τρ. δ.* ἀλλὰ πάντοτε *ἐν τῷ πρώτῳ* (*δευτέρῳ*, κτλ.) *τοῦ Τρ. δ.* Τὸ βιβλίον τῆς Ἑστιαίας ἦτο μονογραφία *Περὶ τῆς Ὁμήρου Ἰλιάδος*.

[4] Στράβ. XIII 603 *ἀνδρὶ ἐμπείρῳ καὶ ἐντοπίῳ φροντίσαντί τε τοσοῦτον περὶ τούτων ὥστε τριάκοντα βίβλους συγγράψαι στίχων ἐξήγησιν μικρῷ πλειόνων ἑξήκοντα τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων*.

[5] Gaede (ἀνωτέρω, σελ. 297, σημ. 1) 16.

[6] FGrHist 4 T 22 καὶ F 25[b] (πρβλ. F 31).

[7] H. Schliemann, *Trojanische Altertümer* (1874) Einleitung σελ. XL, πρβλ. R. Jebb, *JHS* 2 (1881) 36 κ.ἑ.

[8] Στράβ. XIII 598 (= fr. 26 Gaede).

ταμοῦ Σκαμάνδρου παρὰ τὸ Μπουνάρμπασι, καὶ πλεῖστοι σύγχρονοι ἐμπειρογνώμονες ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἀποδέχονται τὴν ἄποψιν αὐτήν. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τῶν χρυσῶν ἡμερῶν τοῦ Schliemann μέχρι σήμερον εἶναι εἰς βάρος τοῦ Δημητρίου. Ἡ τελικὴ δήλωσις τοῦ C. W. Blegen ἦτο[1] «Ἐὰν ὑπῆρξε ποτὲ Τροία (καὶ ποῖος δύναται πράγματι νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τούτου;) ἡ θέσις της θὰ ἦτο ἐπὶ τοῦ λόφου Χισσαρλίκ», καὶ αὐτὸ σημαίνει τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰλίου.

Τὸ εὐρὺ περιεχόμενον τῶν πρωτοτύπων ἀρχαιογνωστικῶν ἐρευνῶν τῆς Περγάμου ἤγειρεν εἰλικρινῆ ἐνθουσιασμὸν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα,[2] ὅταν εἷς λεγόμενος ρεαλισμὸς ἀντελήφθη τὴν «στενότητα» τῶν κριτικῶν καὶ γραμματικῶν φιλολόγων καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Δημήτριος δικαίως ἐπηνέθη, καθ' ὅσον ἡ ρεαλιστικὴ ἐξήγησίς του προώθησε τὴν κατανόησιν ἑνὸς εἰδικοῦ μέρους τῆς *Ἰλιάδος*. Ἀλλ' εἰς μίαν περίπτωσιν ὡς ἡ ἰδική του, ἡ ποίησις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δυνατὸν νὰ ἀπολεσθῇ ὄπισθεν τῶν ὄγκων τῆς πολυμαθείας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτάφη. Πέντε γενεαὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀναστήλωσιν καὶ ἐξήγησιν τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων τοῦ παρελθόντος χάριν αὐτῶν τῶν ἰδίων. Ἐὰν τὰ ποιήματα ἐπρόκειτο νὰ καταστοῦν κατὰ κύριον λόγον πηγαὶ ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν ἐρευνῶν, ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἀπολεσθῇ. Ὁ κίνδυνος οὗτος ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν νέαν ἀρχαιογνωσίαν τῆς Περγάμου.

[1] «The Principal Homeric Sites» ἐν τῷ *A Companion to Homer* (1963) 385. Ἡ δεξιοτεχνικὴ αὐτὴ ἀνασκόπησις βασίζεται ἐπὶ τοῦ μνημειώδους ἔργου του *Troy* 1-4 (1950-8) καὶ παραπέμπει εἰς τοὺς Schliemann, Dörpfeld, Leaf, καὶ Page.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω τοὺς Preller, E. Schwartz, καὶ τὸν καταπληκτικὸν ὕμνον τοῦ Jebb πρὸς τὸν Δημήτριον, τὸν ὁποῖον ἀνετύπωσε ὁ Sandys I³ 155.

VIII

ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ: ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΥ

Εἶναι ἐκπληκτικὴ σύμπτωσις τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν γενεὰν ἀντεπροσώπευον τὴν φιλολογίαν εἰς διάφορα μέρη ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Κράτης ὁ Μαλλώτης, καὶ ὁ Δημήτριος ὁ ἐκ Σκήψεως· ἀλλὰ μόνον ἡ σχολὴ τοῦ Ἀριστάρχου ἔδωσε μερικοὺς νέους μεγάλους φιλολόγους ἀξίας, τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα.

Ἡ βιαιότης τοῦ Πτολεμαίου Η′ ἠνάγκασε διδάσκαλον καὶ μαθητάς, καθὼς καὶ πολλοὺς ἄλλους, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἀλεξάνδρειαν.[1] Αὐτὴ ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν «πρώτην κρίσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας» δὲν ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐξαφάνισίν της, ἀλλ' εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἀνανέωσιν αὐτῆς εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τέλος εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ μόνη ἔκθεσις τῆς κρίσεως αὐτῆς διεσώθη εἰς περικοπὴν τοῦ Ἀθηναίου ἀντληθεῖσαν ἐκ τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Ἀνδρωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι παραθέτει τὸν Μενεκλέα τὸν ἐκ Βάρκης,[2] ὅστις δυνατὸν νὰ ἦτο σύγχρονος τῆς κρίσεως καὶ μετανάστης ὁ ἴδιος. Ἡ ἔκθεσις αὐτή, ἐλαφρῶς συγκεχυμένη παρ' Ἀθηναίῳ, ἀπαιτεῖ καὶ ἀξίζει νὰ ἑρμηνευθῇ προσεκτικώτερον ἀπὸ ὅ,τι μέχρι τοῦδε. Εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους ὁ Θουκυδίδης (II 41, 1) ἐξύμνησε τὰς Ἀθήνας εἰπών: *τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι*, ὁ δὲ Ἰσοκράτης[3] ἠρέσκετο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ θέμα αὐτὸ εἰς πολλὰς παραλλαγάς. Οἱ δύο ἱστορικοὶ[4] τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶχον προφανῶς κατὰ νοῦν τὴν περίφημον ἐκείνην φράσιν, ὅταν προέβαλλον τὸν ἔτι ἐγωϊστικώτερον ἰσχυρισμόν, ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ *εἰσιν οἱ παιδεύσαντες, πάντας τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους*, ὄχι μόνον τοὺς Ἕλληνας, ὡς ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ Ἕλληνας καὶ μὴ Ἕλληνας, ἤτοι σύμπαντα τὸν κόσμον.[5] Κατόπιν μιᾶς περιόδου παρακμῆς *(ἐκλειπούσης ἤδη τῆς ἐγκυκλίου παιδείας)*, συνεχίζει τὸ

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 253.

[2] *FGrHist* 246 F I Ἄνδρων, 270 F9 Μενεκλῆς· Ἀθην. IV 184 BC.

[3] Ἰσοκρ. *λογ.* 15 *Περὶ ἀντιδόσεως* 293 κ.ἑ., κτλ. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 59.

[4] Αἱ ἀκολουθοῦσαι παραθέσεις εἶναι μέρη τῶν ἀποσπασμάτων τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἤδη.

[5] J. Jüthner, «Hellenen und Barbaren», «*Das Erbe der Alten*, N.F. VIII (1923) 7 καὶ *passim*. Εἶναι τελείως ἀπαράδεκτον ὅτι τὸ *καὶ τοὺς βαρβάρους* σημαίνει εἰς τὸ ἄνω κείμενον τοὺς Ρωμαίους, ὡς κλίνουν νὰ ὑποθέσουν ὁ E. Schwartz, *RE* I 2160 (1899) 35, καὶ ὁ F. Jacoby, *FGrHist* III a (1943) σελ. 223.

χωρίον, ἐσημειώθη κάποια ἀναγέννησις, συνεπείᾳ, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξον, τῆς τυραννίας τοῦ Πτολεμαίου Η′: *ἐγένετο οὖν ἀνανέωσις πάλιν παιδείας ἀπάσης κατὰ τὸν ἕβδομον*[1]. . . *Πτολεμαῖον . . . καλούμενον Κακεργέτην. οὗτος γάρ . . . οὐκ ὀλίγους . . . φυγαδεύσας . . . ἐποίησε πλήρεις τάς τε νήσους καὶ πόλεις ἀνδρῶν γραμματικῶν, φιλοσόφων, γεωμετρῶν, μουσικῶν, ζωγράφων, παιδοτριβῶν τε καὶ ἰατρῶν καὶ ἄλλων πολλῶν τεχνιτῶν, οἳ διὰ τὸ πένεσθαι διδάσκοντες ἃ ἠπίσταντο πολλοὺς κατεσκεύασαν ἄνδρας ἐλλογίμους.* Ἡ παιδεία τῆς Ἀλεξανδρείας, χαρακτηριζομένη ὡς *ἐγκύκλιος*, ἐταυτίζετο οὕτω πρὸς τὸ ὑψηλὸν ἰδεῶδες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς συνέλαβον τοῦτο ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν ἐσήμαινε εἰ μὴ μόνον τὴν «γενικὴν παιδείαν»,[2] ἤτοι πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως μὲ διαφόρους τομεῖς. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδῶ ἀναγράφονται ἑπτὰ ὁμάδες ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰδικοὶ καὶ ἐδίδασκον τὰ θέματα αὐτά, ἐνδέχεται νὰ εἶναι τυχαῖον, δεδομένου ὅτι ὁ κατάλογος τερματίζεται διὰ τῶν λέξεων «καὶ πολλοὶ ἄλλοι *τεχνῖται*». Ὀφείλομεν ὅμως νὰ τονίσωμεν ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καταλόγου εὑρίσκονται οἱ *γραμματικοὶ* καὶ ὅτι ἡ «γραμματικὴ» διετήρησε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν τριῶν φιλολογικῶν τεχνῶν, ὅταν διετυπώθη ἡ συμβατικὴ σειρὰ τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν.[3] Οἱ ἐξορισθέντες ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἄνευ χρημάτων *γραμματικοί*, διέδωσαν τὴν *τέχνην* των εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς πόλεις καὶ ἔδωσαν ὤθησιν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν — μεταξὺ αὐτῶν καὶ οἱ δύο ἐξέχοντες μαθηταὶ τοῦ Ἀριστάρχου: Ὁ Ἀπολλόδωρος κατέφυγεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πιθανῶς εἰς Πέργαμον, ἐνδεχομένως δὲ ἐπανέκαμψεν ἀργότερον εἰς τὴν γενέτειράν του, τὰς Ἀθήνας, ὁ Διόνυσιος ὁ Θρᾷξ μετέβη εἰς τὴν νῆσον Ρόδον, ἀμφότεροι δὲ συνέχισαν δραστηρίως τὸ φιλολογικὸν ἔργον των.

Ἂν αὐτὴ ἡ πορεία τῶν γεγονότων ὑπῆρξε σημαντικῆς σπουδαιότητος διὰ τοὺς τόπους ὅπου συνέβησαν, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος[4] ἔζησε εἰς τὰ τρία μεγάλα πνευματικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς του, τόσον τὸ παλαιὸν ὅσον καὶ τὰ δύο νέα, ὠφέλησε καὶ τὸν ἴδιον. Πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος περὶ τῶν γεγονότων καὶ χρονολογιῶν τῆς σταδιοδρομίας του προέρχεται ἔκ τινος ἀνωνύμου γεωγράφου τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου (περὶ τὸ 100 π.Χ.), ὁ ὁποῖος κατὰ παράδοσιν εἶναι γνωστὸς ὡς Σκύμνος ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Lucas Holstein (1630)

[1] Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀριθμῶν βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 252.

[2] E. Norden, *Die antike Kunstprosa* II (1898) 670 κ.ἑ., Marrou βλέπε κατωτέρω, σημ. 3.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 62 κ.ἑ. περὶ Ἱππίου τοῦ σοφιστοῦ καὶ πρβλ. Marrou 176 κ.ἑ., 406 κ.ἑ. Τὴν σημαντικὴν αὐτὴν μαρτυρίαν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τὴν ἀναγομένην πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς δὲν κατέγραψε ὁ F. Marx (σελ. 62, σημ. 8) καὶ συνεπῶς ἠγνόησαν αὐτὴν ὅλα τὰ μεταγενέστερα συγγράμματα περὶ τῶν τεχνῶν. Οἱ *ἰατροὶ* καὶ οἱ *ζωγράφοι* ἐμφανίζονται καὶ εἰς ἄλλους καταλόγους.

[4] *FGrHist* (1929) 244 T 1 - 20, F 1 - 356, μετὰ ὑπομνήματος. Πρβλ. *RE* I 2 (1894) 855 - 75 ὑπὸ R. Münzel (βίος) καὶ E. Schwartz (συγγράμματα· ἀνετυπώθη ἐν *Griech. Geschichtsschreiber* 1957 σελ. 253 κ.ἑ.).

καὶ τοῦ Isaac Vossius (1639). Εἰς μακρὸν χωρίον τοῦ προοιμίου τῆς *Περιηγήσεως*[1] τοῦ Ψευδο–Σκύμνου γραφέντος εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα τῆς κωμῳδίας περιγράφεται εἷς μὴ κατανομαζόμενος *φιλόλογος*, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἔνθα διετέλεσε μαθητὴς ἑνὸς μεγάλου διδασκάλου, τοῦ στωϊκοῦ Διογένους τοῦ Βαβυλωνίου (μεταβάντος ἐπὶ ἀποστολῇ εἰς Ρώμην τὸ 155, ἀποθανόντος δὲ περὶ τὸ 151 π.Χ.)· ἦτο ὁ φιλόλογος αὐτὸς τότε συνεργάτης τοῦ Ἀριστάρχου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «ἐπὶ μακρὸν χρόνον», καὶ συνέγραψε εἰς ἰαμβικὸν μέτρον χρονικὸν 1.040 ἐτῶν, ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας (1184/3 π.Χ.) μέχρι τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ ἔργον του εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου Ἄτταλον Β' τὸν Φιλάδελφον (144/3 π.Χ.). Ὁ Thomas Gale τὸ 1675 ὀρθῶς ἐταύτισε τὸν *φιλόλογον* αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον.[2] Ἂν ὁ Ἀπολλόδωρος ἀνῆκε εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Διογένους κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δεκαετίας τοῦ 150 π.Χ., ἐγεννήθη πιθανῶς περὶ τὸ 180 π.Χ. Καθὼς δὲ ἀφιέρωσε τὸ χρονικόν του εἰς τὸν Ἄτταλον ἓν ἔτος μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀφιέρωσίς του αὐτὴ ἔγινε εἴτε πρὸς ὑποστήριξιν αἰτήσεώς του, νὰ εὕρῃ ἄσυλον εἰς τὴν Πέργαμον, εἴτε πρὸς ἔκφρασιν τῶν εὐχαριστιῶν του διὰ τὴν ὑποδοχήν του ἐκεῖ. Ὄχι μόνον ἡ Πέργαμος ἦτο ὁ καλύτερος μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν τόπος δι' ἕνα φιλόλογον, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄτταλος, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ ἀδελφός του Εὐμένης, ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι βασιλεῖς εὐεργέται τῆς γενετείρας τοῦ Ἀπολλοδώρου, τῶν Ἀθηνῶν.

Οὐδὲν τὸ σημαντικὸν δύναται νὰ προστεθῇ ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ψευδο–Σκύμνου. Ἡ βιογραφικὴ παράδοσις παρὰ τῷ Σουΐδᾳ,[3] ἡ ὁποία θεωρεῖ τὸν Ἀπολλόδωρον μαθητὴν τοῦ Παναιτίου, εἶναι καταφανῶς ἐσφαλμένη, καθ' ὅσον ὁ Παναίτιος ἦτο σύγχρονος αὐτοῦ καὶ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε μέλος τῆς σχολῆς τοῦ Διογένους. Ἀλλ' ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς περικοπῆς τοῦ Στρατοκλέους εἰς τὸν πάπυρον «Index Stoicorum», ὄχι ὅμως καὶ ἐκ τοῦ χωρίου περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Παναιτίου, ὁ *γραμματικός*, καὶ ὁ στωϊκὸς *φιλόσοφος* ἐγνωρίζοντο μεταξύ των. Πράγματι, ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπόθεσις, καθ' ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος ἐπανέκαμψεν ἐκ Περγάμου εἰς τὰς Ἀθήνας (μετὰ τὸ 133 π.Χ.;), βασίζεται ἐπὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐφθαρμένου στίχου *ὁ δὲ Πα[ναί]τιος καὶ τὸν γραμμ[ατικὸν Ἀ]πολλόδωρον ἀπ[εδέχετο*,[4] ὁ ὁποῖος ἐνδέχεται νὰ σημαίνῃ ὅτι ὁ Παναίτιος, ἐπιστρέψας τελικῶς ἐκ Ρώμης (περὶ τὸ 135 π.Χ.) καὶ καταστὰς ἀρχηγὸς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς ἐν Ἀθήναις (περὶ τὸ 130 π.Χ.), «τὸν καλωσώρισε». Ἂν ὁ Ἀπολλόδωρος εἰς τὰ πρῶτα τρία βιβλία τῶν *Χρονικῶν*

[1] *GGM* I 196 κ.ἑ., στ. 16-48 = T 2 Jac. Διογ. Βαβ. *SVF* III 210 κ.ἑ.

[2] Th. Gale, *Historiae poeticae scriptores antiqui* (1675) 43 κ.ἑ.

[3] *FGrHist* 244 T 1 = Παναιτ. fr. 148 van Straaten· καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πολέμων, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε εἰς τὴν γενεὰν τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου λέγεται ὅτι *διήκουσε καὶ τοῦ Ῥοδίου Παναιτίου* = Παναιτ. fr. 7. Αἱ εἰκασίαι εἶναι ἐντελῶς περιτταί. Κάποιος, γράφων περὶ τοῦ Παναιτίου, ἔκαμε ἐσφαλμένους συγχρονισμούς.

[4] *Ind. Stoic. Hercul.* στήλη LXIX ἔκδ. A. Traversa (1952) 90 = Παιναιτ. fr. 149.

του, τὰ ὁποῖα ἐπεραιοῦντο (ὡς αἱ *Ἱστορίαι* τοῦ Πολυβίου) εἰς τὸ 144/3 π.Χ., προσέθεσε καὶ τέταρτον βιβλίον ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ 120/10 ἢ καὶ τοῦ 110/09 π.Χ., ὡς ὑποδηλοῦν τὰ ἀποσπάσματα 56 καὶ 219, δυνατὸν νὰ ἔπραξε τοῦτο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ζωῆς του. Οὐδὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς «Χρηστομαθείας», ἡ ὁποία κατεχώρει τοὺς *γραμματικοὺς* μεταξὺ τῶν διασήμων ζωγράφων καὶ πολεμιστῶν. Ἀφοῦ ὁ συμπιλητής της ἔκλεισε τὸν κατάλογον τῶν διευθυντῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης διὰ τοῦ ὀνόματος ἑνὸς στρατιωτικοῦ ἀξιωματούχου, τοῦ Κύδα,[1] προέβη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι «ἐπὶ Πτολεμαίου Θ′ (116–80 π.Χ.) *ἤκμασαν*[2] οἱ γραμματικοὶ Ἀμμώνιος, Ζηνό[δοτος], Διοκλῆς καὶ Ἀπολλόδωρος». Ἴσως εἶχε κατὰ νοῦν τοὺς δύο πολὺ γνωστοὺς μαθητὰς τοῦ Ἀριστάρχου, τὸν Ἀμμώνιον καὶ τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπέπεσε εἰς σφάλμα ὡς πρὸς τὸ «ἔνατος», ὡς εἶχε πράξει δὶς προηγουμένως μὲ προσωπικότητας καὶ ὀνόματα βασιλέων. Ἴσως ὅμως νὰ ἀνέγραψε ὁμοῦ μὲ τὰ ὀνόματά των καὶ τὰ ὀνόματα προσώπων ἀνηκόντων εἰς μεταγενεστέραν γενεάν, ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς.

Εἰς τὸν Ψευδο–Σκύμνον ὀφείλομεν ὄχι μόνον τὸ ἀξιόπιστον βιογραφικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ σχεδίασμα τῶν περιεχομένων τῶν *Χρονικῶν*[3] (στ. 25–32), καθὼς καὶ ἐξήγησιν τῆς ἀσυνήθους χρήσεως μετρικοῦ τινος εἴδους (33–44) ἀντὶ πεζοῦ λόγου. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο θαυμαστὴς καὶ πιστὸς ἀναγνώστης τοῦ πρωτοτύπου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μετέφερεν ὁλόκληρον στίχον μὲ ἐλαχίστας ἀλλαγὰς (στ. 21 ~ Ἀπολλοδ. F 58. 3), δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοὺς λόγους του ὡς αὐθεντικούς. Ἐπανέλαβε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὅτι τὸ κωμικὸν τρίμετρον ἐπελέγη, διότι καθιστᾷ εὐκολωτέραν τὴν ἀπομνημόνευσιν.[4] Θὰ ἀπετέλεσεν ἀπροσδόκητον καινοτομίαν[5] διὰ τοὺς συγχρόνους του τὸ γεγονός, ὅτι εἷς φιλόλογος τῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστάρχου ἐπεδίωξε τὴν δημοτικότητα καὶ ἕνεκα τούτου ἐξετέθη εἰς κίνδυνον νὰ γράψῃ εἰς «ποιητικὴν» μορφὴν βιβλίον ἄκρας πολυμαθείας προοριζόμενον ὡς βοήθημα τῆς μνήμης. Ὁ Ἀπολλόδωρος

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 253.

[2] *P. Oxy.* 1241, στήλη II 17 κ.ἑ. Περὶ τοῦ Ἀμμωνίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 258 κ.ἑ.

[3] F. Jacoby «Apollodors Chronik», *Philologische Untersuchungen* 16 (1902). Μέρη τινὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (416 σελ.) εἶναι καὶ σήμερον ἀπαραίτητα παρὰ τὴν ἐπηυξημένην καὶ ἀναθεωρηθεῖσαν ἔκδοσιν τῶν ἀποσπασμάτων ἐν *FGrHist* 244.

[4] T 2. 35 *μέτρῳ . . . τῷ κωμικῷ . . . εὐμνημόνευτον*· ὁ ἰαμβικὸς αὐτὸς τύπος δὲν δύναται ἀσφαλῶς νὰ συγκριθῇ πρὸς τοὺς δακτυλικοὺς *Καρνεονίκας* τοῦ Ἑλλανίκου, παρ' Ἀθην. XIV 635 E = 4 *FGrHist* 85 a.

[5] Σουΐδ. = T 1 *ἦρξε δὲ πρῶτος τῶν καλουμένων τραγιάμβων*, πρότασις ἐν τῇ ὁποίᾳ μόνον τὸ '*τραγ*'-*ιάμβων* εἶναι σφάλμα. Τὸ *ἰαμβεῖον* ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους *Ποιητ.* 1449 a 24 *μάλιστα λεκτικὸν τῶν μέτρων*, κτλ. Πρβλ. F. Jacoby, «Appolodors Chronik» 60 - 74 περὶ τοῦ «διδακτικοῦ ἰάμβου» τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τῶν μιμητῶν του. Ἂν θελήσῃ κανεὶς νὰ ἐρευνήσῃ τὴν τεχνικὴν τοῦ μέτρου τῶν στιχουργιῶν ἐκείνων, θὰ ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ τὸν νέον Μένανδρον, βλέπε J. W. White, *The verse of Greek Comedy* (1912) 58 κ.ἑ., καὶ E. W. Handley, *The Dyscolos of Menander* (1965) 56 κ.ἑ.

ἐπέδειξε σημαντικὴν ἱκανότητα εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ ὅλα τὰ κύρια ὀνόματα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ μέτρου, καὶ ἴσως ἔπραξε τοῦτο μὲ εὐχαρίστησιν. Ἀλλὰ τὸ Χρονικόν του οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰ αὐθεντικὰ ποιήματα τῶν μεγάλων φιλολόγων ποιητῶν ἢ πρὸς τὴν διδακτικὴν ποίησιν τοῦ Ἀράτου καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ὡς πλήρης καὶ ἀκριβὴς ἔμμετρος ἐπιτομὴ ἱστορικῶν γεγονότων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν προσείλκυσεν εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν, ἡ δὲ μεγίστη (ὄχι ὅμως καὶ ὅλως διόλου εὐκταία) ἐπιτυχία του ἦτο ὅτι ὑπεσκέλισε τὸ θεμελιῶδες ἔργον περὶ κριτικῆς χρονολογήσεως, τὰς *Χρονογραφίας* τοῦ Ἐρατοσθένους.[1]

Ὁ Ἀπολλόδωρος ὤφειλε βεβαίως νὰ βασίζῃ τὰ *Χρονικά* του ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἐρατοσθένους, ἐπέφερεν ὅμως ὡρισμένας βαθυτέρας μετατροπάς: ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἐπιστήμων, ἀπέρριψε τὸ τμῆμα τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς χρονολογήσεως, ἀκριβῶς ὅπως ὁ σύγχρονός του Πολύβιος ἀπέρριψε τὸ μαθηματικὸν μέρος τῆς γεωγραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἐνῶ ἡ τελευταία χρονολογία, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἐρατοσθένης, εἶναι ἡ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου τῷ 324/3 π.Χ., ὁ Ἀπολλόδωρος περιέλαβε καὶ τὴν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον περίοδον, πιθανῶς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του, κατὰ τὸ 110/09 π.Χ.[2] Ἀπεδέχθη τὴν ἀρχαιοτέραν χρονολογίαν τοῦ Ἐρατοσθένους,[3] ἤτοι τὴν ἡμερομηνίαν τῆς πτώσεως τῆς Τροίας τῷ 1184/3 π.Χ. (F 63), τοποθετήσας ὅμως τὸν Ὅμηρον 240 ἔτη βραδύτερον, τῷ 944/3 π.Χ., ἠκολούθησε τὸν Ἔφορον καὶ ὄχι τὸν Ἐρατοσθένη, ὁ ὁποῖος ὑπέθετε ὅτι τὰς δύο χρονολογίας ἐχώριζε διάστημα ἑκατὸν ἐτῶν.[4] Ἡ διάρκεια τῶν πρώτων ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὑπελογίζετο διὰ *γενεῶν* βασιλέων ἢ ἄλλων ἡγετικῶν προσωπικοτήτων. Ἀμφότεροι δέ, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος, ὤφειλον νὰ χρησιμοποιήσουν αὐτὸ τὸ σύστημα χρονολογήσεως. Τὸ κακὸν ἦτο ὅτι ἡ διάρκεια τῆς γενεᾶς δὲν ἦτο σταθερὰ καὶ ἐθεωρεῖτο κατὰ προσέγγισιν ὡς περίοδος 30 ἢ $33^1/_3$ ἐτῶν, ἤτοι τὸ τρίτον αἰῶνος ἢ καὶ μεγαλυτέρα. Ἄλλην δυσχέρειαν προεκάλει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ χρονολογίαι γεννήσεως καὶ θανάτου τῶν ἀτόμων ἦσαν συνήθως ἄγνωστοι.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 194 κ.ἑ. Πρβλ. Jacoby, «Apollodors Chronik» 39-59 περὶ τῆς μεθόδου τοῦ Ἀπολλοδώρου. Βλέπε καὶ E. Schwartz καὶ H. Diels, ὁ ὁποῖος ἤρχισε πρῶτος τὴν ἔρευναν εἰς τὸν τομέα αὐτὸν διὰ τοῦ ἄρθρου του «Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika», *Rh. M. 31* (1876) 1 κ.ἑ.

[2] Τὰ μετρικὰ ἀποσπάσματα (52-59) τὰ ἐξιστοροῦντα γεγονότα μετὰ τὸ 144/3 οὐδεμίαν διαφορὰν ὕφους καὶ τεχνικῆς προδίδουν. Οὐδὲν πειστικὸν ἐπιχείρημα ὑπάρχει ἐξαναγκάζον ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν *Χρονικῶν* ἐγράφη ὑπὸ τινος εὐφυοῦς συνεχιστοῦ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς λογοτεχνίας τὴν τελείαν μίμησιν ἀπὸ τὴν πρωτότυπον ἐργασίαν ὑπερβαίνει τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτομεν. Ἐν F 58.2 τὸ *γιγνώσκεις* ἀπευθύνεται εἰς τὸν ἀναγνώστην γενικῶς, ὡς ἐν Ἑρμησιάνακτος fr. 7.49 καὶ 73 Powell, ὄχι εἰς εἰδικὸν πρόσωπον.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 195.

[4] Ὁ Ἀρίσταρχος ἐτοποθέτει τὸν Ὅμηρον εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἰωνικῆς μεταναστεύσεως, 1044/3, βλέπε καὶ σελ. 272.

Ἀλλ' ἦτο γνωστὴ ἡ χρονολογία τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων καὶ κατορθωμάτων τοῦ βίου των, ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος ὑπέθετε ὅτι ταῦτα συνέβαινον εἰς τὸ μεσουράνημα τῆς ζωῆς, ἤτοι τὴν ἡλικίαν τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἰατρικὴν γλῶσσαν ἦτο γνωστὴ ὡς *ἀκμή*. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν τούτοις νὰ ἀποδειχθῇ ἂν τὸν ὅρον αὐτὸν μετέφερεν εἰς τὴν χρονογραφίαν ὁ ἴδιος ὁ Ἀπολλόδωρος ἢ μεταγενέστεροι χρονογράφοι. Χρησιμοποιῶν τὸν ἀριθμὸν 40[1] ἠκολούθει παλαιὰν λαϊκὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχαιότερος εἰς τὴν λογοτεχνίαν μάρτυς εἶναι ὁ Ἡσίοδος. Αὐτὸς ἐν *Ἔργ.* 441 χαρακτηρίζει ἄνδρα εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του διὰ τῆς ἐκφράσεως *τεσσαρακονταετὴς αἰζηός*, τὴν ὁποίαν οἱ γραμματικοὶ (διατί ὄχι καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος;) ἐξελάμβανον ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ *ἀκμάζων*.[2] Δὲν πιστεύω ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν ἄμεσον πηγὴν ἀναγνώστου τόσον ἁπλήστου ὡς ὁ Ἀπολλόδωρος,[3] ἀλλὰ τὴν μόνιμον ἐπίδρασιν τοῦ πειραματισμοῦ του ἀναγνωρίζομεν μέχρι σήμερον εἰς τὰ βιογραφικὰ ἄρθρα τοῦ Σουΐδα, ἔνθα ἡ δυσνόητος λέξις *γέγονε* παρέχει σχεδὸν κατὰ κανόνα τὴν χρονολογίαν τῆς κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον *ἀκμῆς* (τὸ «floruit») καὶ ὄχι τὴν χρονολογίαν γεννήσεως.[4]

Ἡ δευτέρα καινοτομία τοῦ Ἀπολλοδώρου ἦτο ὅτι προσεπάθησε νὰ καταστήσῃ τὰς χρονολογίας του ἀκριβεστέρας, ἐστηρίζετο δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀρχόντων.[5] Τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνταχθῇ εἰς στίχους εὐκολώτερον ἢ οἱ ἀριθμοὶ τῶν Ὀλυμπιάδων, εἶχε χρησιμοποιηθῇ πρὸς χρονολόγησιν εἰς τὰς *διδασκαλίας* ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐντεῦθεν,[6] ὁ δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς[7] εἶχε δημοσιεύσει ἐκτενῆ *Ἀρχόντων ἀναγραφήν*, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀπολλοδώρου νὰ συμβουλευθῇ ὄχι μόνον ὁ συγγραφεὺς τοῦ χρονικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναγνώστης. Συχνὰ ἀναγράφων ὡρισμένα γεγονότα προσέθετε καὶ ἄλλα σύγχρονα αὐτῶν, θεωρῶν τοῦτο ὡς πρόσφορον βοηθητικὸν μέσον εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς *ἀκμῆς* τοῦ Πυθαγόρου μετὰ τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους.

Ὁ Ψευδο-Σκύμνος εἰς τὴν σύνοψιν τῶν *Χρονικῶν* ἀπαριθμεῖ *πόλεων ἁλώ-*

[1] Περὶ τούτου ὡς καὶ ἄλλων ἀριθμῶν βλέπε τὴν ἀπολύτως τεκμηριωμένην καὶ πλήρη χάριτος μελέτην τοῦ F. Boll, «Die Lebensalter», *Neue Zahrbucher für das Klassische Altertum* 31 (1913) 103.2 (Kleine Schriften 1950, σελ. 172.5).

[2] Ἡσύχ. (Κύριλλ.) λ. *αἰζήϊος· ἀκμάζων*, πρβλ. *Et. Goud.* 42.16 Stef. μετὰ πολλῶν ἀναλόγων χωρίων.

[3] Μία ἐκ τῶν πιθανῶν πηγῶν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀριθμοῦ 40 ἴσως νὰ ἦτο ὁ Ἀριστόξενος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Πυθαγόρου (βλέπε fr. 16 Wehrli) καὶ ὁ Ἀπολλδ. F 339.

[4] Βλέπε τὴν πασίγνωστον μελέτην τοῦ E. Rohde *«Γέγονε* in den Biographica des Suidas», *Rh.M.* 33 (1878) 161 κ.ἑ. = *Kleine Schriften* I (1901) 114 - 84.

[5] Jacoby, «Apollodors Chronik» 57 κ.ἑ.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 96, πρβλ. σελ. 156 κ.ἑ. (Καλλίμαχος), 230 (Ἀριστφ. Βυζ.).

[7] *FGrHist* 228 F 1 - 3.10. Πρβλ. Ἀπολλδ. 244 F 31 *(ἐπὶ Καλλίου)*, 34 *(ἐπὶ Ἀφεψίωνος καὶ ἐπὶ Καλλιάδου)*.

σεις, ἐκτοπισμοὺς στρατοπέδων (στ. 26) κτλ., καὶ φυγάς, στρατείας, καταλύσεις τυραννίδων (στ. 31). Πιθανὸν τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ νὰ μὴ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά, καθ' ὅσον ἐλάχιστα σχετικῶς ἀναφέρονται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν, ἐνῶ ἀναφέρονται πολὺ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν. Αὐτὸ φυσικὰ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν τὰς περικοπὰς αὐτὰς τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶναι κυρίως γραμματικῆς φύσεως. Ἴσως ὅμως καὶ νὰ προδίδῃ τὴν ἰδιαιτέραν προτίμησιν τοῦ μαθητοῦ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου διὰ τὴν φιλολογίαν. Ἂν ἐξετάσωμεν ἓν μόνον φιλολογικὸν παράδειγμα, τρεῖς στίχους του περὶ τοῦ Μενάνδρου, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀναφερόμενος μεταξὺ τῶν βιογραφικῶν χρονολογιῶν συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων του εἶναι 105: *Κηφισιεὺς ἄν, ἐκ ⟨δέ⟩ Διοπείθους πατρός, / πρὸς τοῖσιν ἑκατὸν πέντε γράψας δράματα / ἐξέλιπε πεντήκοντα καὶ δυεῖν ἐτῶν.*[1] «ex istis tamen centum et quinque omnibus solis eum octo vicisse idem Apollodorus eodem in libro scribit». Ὁ ἀριθμὸς *πέντε* (ἄλλοι ἀνεβίβασαν τὰ ἔργα τοῦ Μενάνδρου εἰς 109 ἢ 108) τοῦ κειμένου τῶν *Χρονικῶν* ἐλέγχεται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ μέτρου, ἐνῶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν κειμένων τοῦ πεζοῦ λόγου εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς φθοράν. Τὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα τὸν ἐνδιέφερον ἰδιαιτέρως, ὁ Ἀπολλόδωρος ἤντλησε ἀσφαλῶς ἐκ τῶν *διδασκαλιῶν* τῶν ἀναθεωρηθέντων *Πινάκων* καὶ τῶν *Ὑποθέσεων* τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν εἶχε εἰ μὴ μόνον νὰ ἐνσωματώσῃ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰ ὄχι ἄκομψα τριμετρά του.

Τὰ ἰαμβικὰ *Χρονικὰ* ἀπέκτησαν ὑποδειγματικὸν κῦρος, ὡς ἀποδεικνύουν συνέχειαι, μιμήσεις, ἀκόμη δὲ καὶ παραποιήσεις αὐτῶν. Ἐμφανὴς παραποίησίς των ἦτο γεωγραφικὸς ὁδηγός, καὶ αὐτὸς εἰς κωμικοὺς τριμέτρους καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπολλοδώρου,[2] γραφεὶς κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Μεταξὺ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα συνέχιζον τὰ Χρονικά, ἕνα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς, γραφὲν εἰς πεζὸν λόγον κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ., πολλάκις ἀνεφέρετο ὑπὸ Χριστιανῶν συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ Συγκέλλου. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἐλάχιστα γνωρίζομεν περὶ τούτου, διότι αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου ἐξετοπίσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ὑπο πρακτικωτέρου ἐγχειριδίου, τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Κάστορος τοῦ Ροδίου.[3]

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἐδημοσίευσε ἄλλα δύο μεγάλα ἔργα καὶ ὀλίγα μικρότερα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μαρτυρία περὶ τῶν χρονολογιῶν τῆς γενέσεως ἢ τῆς δημοσιεύσεώς των. Ἀκόμη καὶ τὰ Χρονικά, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ἔργον κάποιου γραμ-

[1] Gell. *N.A.* XVII 4.5 = F 43 μετὰ ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος. Περὶ τοῦ προβληματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωμῳδιῶν του βλέπε A. Körte *RE* XV (1931) 713 κ.ἑ. — Ἐπειδὴ ὁ πρὸ τοῦ *Κηφισιεὺς* στίχος εἶναι ἄγνωστος, εἶναι δύσκολον νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐλλείπουσαν πρὸ τοῦ *Διοπείθους* βραχεῖαν συλλαβήν. Προσωπικῶς προτιμῶ *δὲ* ἀντὶ τοῦ *τε* τοῦ Casaubon.

[2] F 313 - 30, πρβλ. T 16.

[3] *FGrHist* 250. Πρβλ. E. Schwartz, «Die Königslisten des Eratosthenes», *AGGW* 40 (1894/5) 93 κ.ἑ. περὶ τῆς ψευδοχρονολογίας τοῦ Κάστορος.

ματικοῦ. Εἰς αὐτὰ τὰ ἄλλα ἔργα τὸν εὑρίσκομεν συγκεντρωμένον καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἡ μονογραφία *Περὶ τοῦ τῶν νεῶν καταλόγου* ἦτο φιλολογικὴ πραγματεία τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας, ἡ δὲ *Περὶ θεῶν* ἐπραγματεύετο τὴν ὁμηρικὴν θρησκείαν.

Ὁ Ἀρίσταρχος γράφων τὴν μονογραφίαν του *Περὶ τοῦ ναυστάθμου* εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἀνασυνθέσῃ τὴν ὅλην διάταξιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων εἰς τὸ παρὰ τὴν ἀκτὴν ἀγκυροβόλιον, βάσει ὅλων τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς *Ἰλιάδος*.[1] Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὑπομνήματός του εἶχε σποραδικῶς ἤδη ἐπιχειρήσει νὰ ἀνακαλύψῃ πῶς ὁ ποιητὴς εἶχε τοποθετήσει ἀρκετοὺς ἥρωας μετὰ τῶν ἀνδρῶν των εἰς τὴν ἀκτήν. Ὁ Δημήτριος Σκήψιος, ὁ μέγας αὐτὸς ἐπὶ τοῦ τόπου εἰδικός, εἶχε δώσει λεπτομερῆ ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συμμάχων τῶν Τρώων εἰς τὸ ἔργον του *Τρωϊκὸς διάκοσμος*.[2] Αἱ μελέται αὐταὶ ἴσως εἶχον κάποιαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐγνώριζε τὸν Δημήτριον καλῶς.[3] Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ποιητὴς τοῦ *Νηῶν Καταλόγου* εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς *Ἰλιάδος* εἶχε περιγράψει τὴν Ἑλλάδα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἦτο καθῆκον τοῦ ἑρμηνευτοῦ νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ τοπωνύμια καὶ τὰ ὀνόματα τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἡρώων εἰς τὸν ἀναγνώστην.[4] Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ ἐδαπάνα τόσον μόχθον εἰς τὰ δώδεκα βιβλία του, ἐὰν δὲν ἐπίστευε ὅτι ὁ Κατάλογος ἦτο γνήσιον ἔργον τοῦ Ὁμήρου. Εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδεὶς ἐκ τῶν γραμματικῶν ὑπωπτεύετο ὅτι ἦτο χωρίον «ἡσιοδείου χαρακτῆρος» ἢ «κυκλικῆς» προελεύσεως. Διὰ τοῦτο ἱκανοποιοῦντο νὰ ἀθετοῦν μερικοὺς μεμονωμένους στίχους, ὡς ἔπραττον καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ποιήματος. Οὕτω ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν ἀντιμετώπισε τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶχε παρεμβληθῇ κάτι ἐκ μεταγενεστέρας πηγῆς ἢ ἂν εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων διεσώζετο προομηρική τις παράδοσις. Μόνον ἡ νεωτέρα κριτικὴ τῶν ὁμηρικῶν ἔργων ὑπέδειξε αὐτὰς τὰς δυνατότητας, ἡ διερεύνησις τῶν ὁποίων συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν μέσῳ ὀξυτάτης διαμάχης καὶ προσωπικῶν ὕβρεων.[5] Διὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ὁ Κατάλογος ἀπετέλει γνήσιον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐχρησιμοποίησε πᾶσαν προσιτὴν εἰς αὐτὸν γνῶσιν τῆς μεθομηρικῆς γεωγραφίας διὰ τὴν ταύτισιν τῶν ἀναφερομένων εἰς αὐτὸν ὀνομάτων.

Ἠκολούθησε καὶ πάλιν τὸ παράδειγμα τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐρατοσθένους. Πρότυπον καὶ βασικὴ πηγὴ διὰ τὰ δώδεκα βιβλία του *Περὶ τοῦ τῶν νεῶν κατα-*

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255· πρβλ. Lehrs[3] 221 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 297 κ.ἑ.

[3] T 14 *οὐχ ὁμολογεῖ τοῖς ὑπὸ τοῦ Σκηψίου Δημητρίου λεγομένοις* (πρβλ. F 157d, 181).

[4] F 154 - 207. Πρβλ. T 12 - 15.

[5] Βλέπε G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog*, 1958, καὶ D. L. Page, *History and the Homeric Iliad* (1959) 118 κ.ἑ. καὶ σημειώσεις σελ. 155 κ.ἑ., μετὰ εὐρυτάτων ἀναφορῶν εἰς τὰς ἀντιμαχομένας μερίδας. Συμφωνῶ μᾶλλον πρὸς τὸν Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums* II I[2] (1928) 294 σημ., ἔνθα τὸ συμπέρασμα τῆς μονογραφίας τοῦ T.W. Allen (The Homeric Catalogue of Ships, 1921, σελ. 168), ὅτι «ὁ κατάλογος

λόγου[1] ἦσαν τὰ περιγραφικὰ — ὄχι ὅμως τὰ ἐπιστημονικὰ — μέρη τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἔργων σχέσις εἶναι παρομοία πρὸς ἐκείνην ἡ ὁποία, ὡς ἐσημειώσαμεν, ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τῶν χρονολογικῶν ἔργων τῶν δύο φιλολόγων. Τὰ οὐσιαστικώτερα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου διέσωσε ὁ Στράβων, ἰδίᾳ εἰς τὰ βιβλία VII—X τοῦ μεγάλου γεωγραφικοῦ συμπιλήματός του[2] — ὡς ἀκριβῶς εἰς ἄλλα μέρη αὐτοῦ (τὰ βιβλία I/II καὶ XII) ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν ἀπὸ τὰς πηγάς μας διὰ τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Δημήτριον. Ὁ Στράβων ὅμως δὲν ἀπέδωσε ὀνομαστικῶς εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον τὰ ἀποσπάσματά του καὶ οὕτω ἀπαιτεῖται λεπτομερὴς ἀνάλυσις[3] ὁλοκλήρων κεφαλαίων, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν ποῖα ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον καὶ ποῖα εἰς ἄλλους συγγραφεῖς, π.χ. τὸν Ἔφορον, τὸν Ἀρτεμίδωρον καὶ τὸν Δημήτριον. Ὁσάκις ὁ Στράβων παρέθετε αὐτολεξεὶ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου, κατονομάζων καὶ τὸν τίτλον αὐτοῦ, ἐχρησιμοποίει τὴν ἔκφρασιν *ἐν τοῖς (τῷ) Περὶ (τοῦ) νεῶν καταλόγου.*[4] Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν συνέγραψε συνεχὲς κατὰ στίχον *ὑπόμνημα* εἰς *B* 494 κ.ἑ., ἀλλ' ἐπραγματεύθη τὰ τμήματά τοῦ Καταλόγου μᾶλλον ἐλευθέρως, κατὰ τὸ ὕφος τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφὴ ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περί*[5].

Ἡ ἀπέραντος γνῶσις του καὶ ἡ εὐρεῖα σκοπιά, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεώρει τὴν ἐπικὴν περίοδον, ἔδωσαν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον τὴν δυνατότητα νὰ σχηματίσῃ συνολικὴν εἰκόνα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁμήρου, ὡς καὶ τῶν ἀλαγῶν, τὰς ὁποίας ἐγνώρισε ἡ χώρα μετ' αὐτόν. Ὁ ἀντικειμενικός του σκοπὸς ἦτο νὰ ὁρίσῃ τὰς γεωγραφικὰς ἀπόψεις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ὃν τρόπον ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε προσπαθήσει νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ὁμηρικὴν χρῆσιν λέξεων καὶ γεγονότων. Ὡς ὁ Ἐρατοσθένης,[6] ἠρνεῖτο ἀπολύτως νὰ δεχθῇ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε οἱανδήποτε πρόθεσιν «διδασκαλίας» καί, συμφωνῶν τόσον μετὰ τοῦ Ἐρατοσθένους ὅσον καὶ μετὰ τοῦ Ἀριστάρχου, ἠγνόησε τὴν ὑπόθεσιν τῶν στωϊκῶν περὶ δῆθεν «ἀπο-

φαίνεται . . . τὸ ἀρχαιότερον Ἑλληνικὸν ποίημα ἐξ ὅσων κατέχομεν», ἀπεριφράστως καταδικάζεται ὡς «Unfug»· τοῦτο ἐν τούτοις καθίσταται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοῦ συρμοῦ.

[1] T 13 *τὰ πλεῖστα μετενέγκας παρὰ τοῦ Ἐρατοσθένους*· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 196 κ.ἑ.

[2] Βλέπε τὸν πίνακα ἐν *FGrHist* II *Kommentar* σελ. 776 κ.ἑ.

[3] Ἀπωλέσθη λοιπὸν πᾶσα ἐλπὶς ὅτι ἡ ἀνάλυσις αὐτή, τὴν ὁποίαν ἤρχισε ὁ Niese πρὸ ἑκατονταετίας σχεδὸν καὶ εἰς τὸ μεσολαβῆσαν ἔκτοτε διάστημα προώθησαν ἄλλοι, θὰ συμπληρωθῇ μιὰν ἡμέραν ; Βλέπε B. Niese, «Apollodors Commentar zum Schiffskatalog», *Rh. M.* 32 (1887) 267 - 307 καὶ E. Schwaetz *RE* I 2866 κ.ἑ., F. Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημά του σελ. 776 κ.ἑ.

[4] Ὁ Στέφ. Βυζ., ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ὀλιγώτερον ἀκριβὴς τοῦ Στράβωνος, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο καὶ λίαν πολύτιμος, εἶπε μόνον *ἐν τῷ Νεῶν καταλόγῳ*. Βλέπε G. Neumann, *Fragmente von Apollodors Kommentar zum homerischen Schiffskatalog im lexikon des Stephanos von Byzanz*, Diss. Göttingen 1953 (δακτυλογραφημένον).

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255, μετὰ προσθέτων ἀναφορῶν.

[6] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 198.

κρύφων» νοημάτων του, ὑπόθεσιν παραπλανήσασαν τὸν Κράτητα, ὄχι μόνον εἰς τὸν τομέα τῆς γεωγραφίας. Ὁ Ἀπολλόδωρος ὅμως, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του, ὡς ἀληθὴς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀριστάρχειος, δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὸν κόπον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἀρχάς του εἰς συστηματικὴν εἰσαγωγήν, ἂν καὶ πιθανῶς εἶχε κάμει συμπτωματικὸν ὑπαινιγμὸν ὅταν ἀπεμακρύνετο τοῦ θέματός του.[1] Εἰς παρέκβασίν του περὶ *Ὀδυσσείας*[2] λ.χ. ἀσκεῖ δριμεῖαν κριτικὴν κατὰ τοῦ Καλλιμάχου, διότι ἐταύτισε τὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς πρὸς τὴν *Γαῦδον*, μίαν νησῖδα πλησίον τῆς Μάλτας, καὶ τὴν Σχερίαν τῶν Φαιάκων πρὸς τὴν Κέρκυραν. Τὸν Καλλίμαχον τὸν ποιητήν, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο *(μεταποιούμενος)* ὅτι ἦτο *γραμματικός*, δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ, ἐφ' ὅσον συνέλαβε αὐτὸν παραβαίνοντα τὴν θεμελιώδη διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τόπων τοῦ Καταλόγου καὶ τῶν φανταστικῶν ὀνομασιῶν τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσέως *(παρὰ τὸν ἐξωκεανισμὸν τῶν τόπων)*, διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἐδέχετο ὁ Ἀπολλόδωρος ἀκολουθῶν τὸν Ἐρατοσθένη.

Ἑρμηνευτὴς ἐπικοῦ κειμένου περιέχοντος ἑκατοντάδας κυρίων ὀνομάτων ὤφειλε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν τούτων τῶν ὀνομάτων καὶ ὄχι μόνον τὴν γεωγραφικήν των σημασίαν. Ἔχομεν παρατηρήσει τὰς συνεχεῖς προσπαθείας τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν *ἐτύμων* τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἐπὶ μακρὸν αὐταὶ οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν εἰ μὴ ἁπλαῖ παιδιαί, βασιζόμεναι ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἤχου διαφόρων λέξεων· βραδύτερον τὸ θέμα ἐξητάσθη πολὺ σοβαρῶς εἰς τὸν *Κρατύλον*[3] τοῦ Πλάτωνος. Τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην τῆς ἐτυμολογίας[4] συνέχισαν οἱ στωϊκοί, οἱ ὁποῖοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὴν ὁδὸν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα τὸ γεγονός, ὅτι εἶχε ὑποστῆ τὴν στωϊκὴν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου του, τοῦ Διογένους τοῦ Βαβυλωνίου, ὤθησε τὸν Ἀπολλόδωρον νὰ συγγράψῃ, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, μονογραφίαν[5] περὶ ἐτυμολογιῶν. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἡ παραμικρὰ ἔστω ἔνδειξις εἰς τὰ ἀποσπάσματά του, ὅτι ἐδέχθη τὰ ὑπερβολικὰ γλωσσολογικὰ δόγματα τῶν στωϊκῶν.[6] Ἀντιθέτως, φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν

[1] Συμφωνῶ πρὸς ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημά του, σελ. 779, 20 κ.ἑ. κατὰ τοῦ E. Schwartz 2864.

[2] F 157 (a) καὶ (d), Call. fr. 13 καὶ 470. [3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4 κ.ἑ., καὶ 72 κ.ἑ.

[4] Χρυσίππου, *Περὶ ἐτυμολογιῶν*, *SVF* II 9.13, 14 καὶ αὐτόθι 44.42· πρβλ. Διογ. Βαβ., *SVF* III 213.5 κ.ἑ. *λέξις*. Ὁ τύπος *ἐτυμολογία* δὲν μαρτυρεῖται πρὸ τοῦ Χρυσίππου.

[5] Ἡ διαμάχη μεταξὺ τοῦ E. Schwartz, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται πᾶσαν ἐπίδρασιν τῶν Στωϊκῶν, καὶ τῶν ὑπερμάχων τῶν στωϊκῶν ἀντιπάλων του, θὰ ἔπρεπε νὰ καταπαύσῃ κατόπιν τῆς ὑποδείξεως αὐτῆς.

[6] F 222-5 δύο βιβλία *Ἐτυμολογουμένων ἢ Περὶ ἐτυμολογιῶν*· ἀρκεταὶ ἀπὸ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν γραμματικὴν περικοπὰς ἄνευ μνείας τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, εἰς ὃ ἀνήκουν, (F 226-84) περιέχουν ἐτυμολογίας.

ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε δείγματα περισσότερον προσγειωμένης μελέτης διαφόρων *ἐτύμων* εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Λέξεις*[1] αὐτοτελὲς ἔργον του, τὸ ὁποῖον προωρίζετο ὡς βοήθημα διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς ποιήσεως. Θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος προσεπάθησε νὰ ἀνεύρῃ ὡρισμένα κριτήρια, διὰ νὰ θέσῃ τὰς μελέτας του ἐπὶ σταθερωτέρας βάσεως. Δὲν εἶναι ὅμως εὔκολον νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτὰ σαφῶς, ἐφ' ὅσον τὸ ἔργον *Περὶ τοῦ νεῶν Καταλόγου* δὲν ἔχει ἐντελῶς ἀνασυντεθῆ. Εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν κάποιαν ἀντίληψιν τοῦ ζητήματος, ἐὰν ἀπὸ τοῦ Καταλόγου στραφῶμεν εἰς ἄλλο μέγα ἔργον του, τὸ *Περὶ θεῶν*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφθονοῦν αἱ ἐτυμολογίαι ὀνομάτων θεῶν καὶ τόπων. (Τὰ ἀποσπάσματα τῆς μονογραφίας *Περὶ ἐτυμολογιῶν* δὲν δίδουν παραδείγματα κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ μόνον προσηγορικῶν).

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπεδοκίμαζε συνήθως τὴν καταγωγὴν τῶν τοπωνυμίων ἐκ τοῦ ὀνόματος ἡρώων ἢ ἐκ γεγονότων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ Ἀττικὴ (*Ἰλ. Β* 546 κ.ἑ.), ὡς ἐξηγεῖ, καλεῖται ἐπίσης *Ἀκτή*, ὄχι ἐκ τοῦ ἀττικοῦ ἥρωος *Ἀκταίου*, ἀλλὰ διότι ἐκείνεται κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης (F 185). Τὸ ὄνομά της δηλαδὴ ἔχει ληφθῆ *ἀπὸ τῆς τοῦ τόπου φύσεως* (F 188 περὶ τοῦ ἐν *Β* 532 *Βῆσσα*), ὡς βεβαιώνει εἰς ἄλλο χωρίον.[2] Ἀλλὰ τὸ μόνον πρόβλημα εἶναι κατὰ πόσον ἐφήρμοζε μετὰ συνεπείας τὰ κριτήριά του. Πρέπει μήπως νὰ ἀλλοιώσωμεν τὸ κείμενον τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, διότι ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον (F 192) τὴν προέλευσιν τῆς ὀνομασίας τῶν νήσων *Ἐχῖναι* ἢ *Ἐχινάδες* (*Β* 625) ἀπὸ *Ἐχίνου μάντεως*, δηλαδὴ ἀπὸ *ἥρωος ἐπωνύμου;* Ἢ μήπως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἀπροσεξίαν τοῦ Στράβωνος τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐφ' ὅσον κατ' ἀρχὰς αὐτὸς ἀναφέρει (IX 436) ὅτι αἱ *Παγασαὶ* ὀφείλουν τὴν ὀνομασίαν των εἰς τὰς πολλὰς *πηγάς* των καὶ ὄχι εἰς τὴν *ναυπηγίαν*[3] τοῦ πλοίου *Ἀργώ*, ἀλλ' ἀμέσως κατόπιν ἐξηγεῖ τὸ τοπωνύμιον *Ἀφέται* ὡς τὸ *ἀφετήριον τῶν Ἀργοναυτῶν*, χρησιμοποιῶν δηλαδὴ ὄχι τοπογραφικήν, ἀλλὰ μυθολογικὴν ἐτυμολογίαν τοῦ εἴδους ἀκριβῶς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀπέρριψε εἰς ἄλλας περιπτώσεις;[4] Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος ἦτο ἑρμηνευτὴς τῆς πρωΐμου ποιήσεως καὶ ὄχι δογματικὸς γλωσσολόγος.

Ἐξετάζοντες τὸν Κατάλογον τῶν νεῶν ὠμιλήσαμεν ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας καὶ τελικῶς ἐπραγματεύθημεν τὰ τῆς ἐξηγήσεως τῶν τοπωνυμίων. Στρεφόμενοι εἰς τὰ εἰκοσιτέσσαρα βιβλία

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 40-1.

[2] Πρβλ.. τὴν Διατριβὴν τοῦ G. Neumann (ἀνωτέρω σελ. 308, σημ. 4) 16 κ.ἑ.

[3] Πρβλ. σημειώσεις εἰς Call. fr. 18.12 κ.ἑ.

[4] Ἀκόμη καὶ ὁ Jacoby, ὁ ὁποῖος ἐνέγραψε τὴν εἰκασίαν του ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ F 192, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς συνεπείας τοῦ Ἀπολλοδώρου: «ὅτι κατὰ τὴν δήλωσιν τῶν ὀνομάτων τὰ μυθολογικὰ παράγωγα πολὺ ἢ ἐντελῶς ἀπορρίπτονται (ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου) abgelehnt werden», ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα εἰς F 154 κ.ἑ., σελ. 778.34.

τὰ τιτλοφορούμενα *Περὶ θεῶν*,[1] εἴμεθα δικαιολογημένοι, ἂν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ὁμηρικῶν θεῶν καὶ τῶν ἐτυμολογιῶν των. Τοῦτο φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὡς δεικνύουν τὰ οὐσιαστικὰ ἀποσπάσματά του περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (F 95 κ.ἑ.). Ἡ διαπραγμάτευσις τῶν ἐπὶ μέρους ὀνομάτων θὰ ὁδηγήσῃ τελικῶς εἰς γενικὰς διαπιστώσεις ἐπὶ τῶν ἀπόψεών του περὶ τῆς ὁμηρικῆς θρησκείας καὶ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς του θρησκευτικῆς τοποθετήσεως. Τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου ἔχει ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τῶν στωϊκῶν ἀρχῶν, ἔχει φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπανειλημμένως ἀνακύψει καὶ τύχει διαφορετικῶν ἀπαντήσεων. Ἡ ἰδέα νὰ συνταχθῇ πλήρης μονογραφία περὶ ὅλων τῶν ὁμηρικῶν θεῶν, ὑπογραμμίζουσα ἰδιαιτέρως τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὀνομάτων των, θὰ ἐγεννήθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὡρισμένα ἔργα τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων πραγματεύονται τὸ αὐτὸ θέμα, τοῦτο ὅμως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ σημαίνει ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος εἶχε ἐπηρεασθῇ ἢ ὅτι συνεφώνει πρὸς τὰς θεωρίας των. Αἱ παραθέσεις ἀποδεικνύουν ὅτι αὐτὸ δὲν συνέβη· μία συμπτωματικὴ ὁμοιότης διαπραγματεύσεως ἦτο ἀναπόφευκτος καὶ ἀσήμαντος. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ[2] προσεγγίζομεν πιθανῶς περισσότερον τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς ὑποθετήσεως μέσης θέσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ στωϊκὴ ἐπίδρασις δὲν ἀπορρίπτεται, ἀλλὰ αὐστηρῶς περιορίζεται.

Ἂν μερικοὶ ἐξεπλάγησαν διότι ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπέκλεισε ἐκ τοῦ ὀγκώδους ἔργου του τοὺς μὴ ἑλληνικοὺς θεούς, τοῦτο συνέβη, διότι δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἔργον του ἦτο οὐσιαστικῶς ἔργον περὶ Ὁμήρου. Ὡς καὶ εἰς τὸν Κατάλογον, ἐχρησιμοποίησε τὴν γνῶσιν τῆς μετὰ τὸν Ὅμηρον λογοτεχνίας, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ σαφέστερον τὴν ὁμηρικὴν χρῆσιν, μολονότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατανικήσῃ πλήρως τὴν δυσπιστίαν του πρὸς τοὺς *νεωτέρους*, τὴν ἀπολύτως κατανοητὴν δι' ἕνα μαθητὴν τοῦ Ἀριστάρχου. Τόσον τὰ ὁμηρικὰ ἐπίθετα καὶ αἱ *ἐπικλήσεις*, ὅσον καὶ τὰ ἴδια τὰ κύρια ὀνόματα, ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκαλύψουν τὰς ἰδιότητας καὶ τὰ κατορθώματα τῶν θεῶν. Οὕτω ὁ Ἀπολλόδωρος ἐζήτει νὰ παραγάγῃ τὰ ἐπίθετα τῶν θεῶν ὄχι «ἐκ τῶν ἱερῶν τόπων», *οὐκ ἀπὸ τῶν ἱερῶν τόπων*[3] . . . *ἀπὸ δὲ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν ἢ . . . συμβεβηκότων περὶ τὸ σῶμα*. Φαίνεται ὅτι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ κριτηρίου του ὑπῆρξε τώρα περισσότερον συνεπὴς ἢ ὅσον εἰς τὸν *Κατάλογον τῶν νεῶν* τοὐλάχιστον, ἂν πηγὴ τοῦ περιφήμου χωρίου περὶ *Κουρήτων* ἐν Στράβωνι X 466 εἶναι

[1] T 9 - 11, F 88 - 153, πρβλ. 352-6 (ἀριθμὸς τῶν βιβλίων F 103). Τὰ *Περὶ θεῶν* βλέπε εἰς τὰς εἰδικὰς μελέτας τοῦ Münzel (κατωτέρω, σελ. 312, σημ. 2 καὶ σελ. 313, σημ. 1). Πρβλ. ἐπίσης E. Schwartz, *RE* I 2872, Reinhardt, *Graec. theol.* 83 κ.ἑ., ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τὴν ἐκδοχὴν στωϊκῆς ἐπιδράσεως. Ὁ Jacoby ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς τὰ ἀποσπάσματα, σελ. 753 κ.ἑ., εἶναι λίαν ἐπιφυλακτικός. Στωϊκὰ στοιχεῖα διεπίστωσε ἢ ὑπεγράμμισε ὁ Barwick, *Stoische Sprachlehre* 61, ἰδίως δὲ ὁ Pohlenz, *Stoa* I 182 καὶ II 92 μετὰ πολλῶν ἀναφορῶν.

[2] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 309, σημ. 5.

[3] F 353.11 καὶ 354.2,7.

ὁ Ποσειδώνιος καὶ ὄχι ὁ Ἀπολλόδωρος.[1] Συμφώνως πρὸς αὐτόν, ἀκόμη καὶ ὁ Ἀπόλλων ὀνομάζεται *Δήλιος*, ὄχι διότι ἐγεννήθη καὶ ἐλατρεύθη εἰς τὴν νῆσον Δῆλον, ἀλλὰ διότι καθιστᾷ ὅλα τὰ πράγματα «ὁρατά», *δῆλα* (F 95.32). Ἡ ἐτυμολογία αὐτὴ εἶναι μία ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Μακροβίου (*Sat.* I 17. 32), τὰς ὁποίας ὁ μαθητὴς τοῦ Usener, ὁ R. Münzel ἀπέδωσε κατ' εἰκασίαν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον.[2] Τὴν εἰκασίαν ἐπεβεβαίωσαν πέραν πάσης ἀμφιβολίας τὰ Σχόλια Γενεύης εἰς τὴν *Ἰλιάδα*, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν μεμαρτυρημένων περὶ Ἀπόλλωνος ἀποσπασμάτων εἰς τὰ βιβλία 13 καὶ 14 τοῦ *Περὶ θεῶν* ηὐξήθη σημαντικῶς (F 95—99). Τὰ σπουδαιότερα μέχρι τοῦδε ἀποσπάσματα περὶ Ἀθηνᾶς[3] περιέχονται εἰς τὴν συζήτησιν τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ *γλαυκῶπις*. Τοῦτο, μᾶς λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι ἐτυμολογικῶς συγγενεύει πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τοποθεσίαν *Γλαυκώπιον*, ὡς κατὰ τὰ φαινόμενα εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Καλλίμαχος,[4] ἀλλὰ παράγεται ἐκ τοῦ *γλαύσσειν* τῶν ὀφθαλμῶν της. Εἰς τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ κατάλοιπα δυνάμεθα τώρα νὰ προσθέσωμεν δύο στήλας ἀνωνύμου παπύρου,[5] ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν R. Merkelbach ἀποτελεῖ μέρος τοῦ *Περὶ θεῶν*.[6] Ὁ συγγραφεὺς ἐπικρίνει δριμύτατα τὴν χρῆσιν τοῦ *δολιχάορος* ὡς ἐπιθέτου τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς εἰς δύο ποιήματα τῶν *νεωτέρων*, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν ὁμηρικὴν χρῆσιν τοῦ *ἄορ*, τὸ ὁποῖον σημαίνει ξίφος καὶ ὄχι δόρυ. Ἀλλά, συνεχίζει, ἡ Ἀθηνᾶ ἐξεπήδησε *(ἐξανέπαλτο)* πάλλουσα *(παλλομένη)* τὸ δόρυ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τὴν ὁποίαν ἤνοιξε ὁ Ἥφαιστος διὰ πλήγματος τοῦ πελέκεώς του.[7] Τὰ πάντα ἐδῶ φαίνεται νὰ ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι ὁ Ἀπολλόδωρος: ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐπίδειξις γνώσεων, ἡ πολεμικὴ κατὰ τῆς ἐσφαλμένης χρήσεως κάποιας λέξεως εἰς τὴν μετὰ τὸν Ὅμηρον ποίησιν, καί, πρὸ πάντων, ἡ ἐτυμολογία, ἡ ὁποία εἶναι ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὕφος του. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ R. Merkelbach δύνανται νὰ ἐνισχυθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα. Ὅσα ἀναφέρει ὁ νέος πάπυρος συμπίπτουν ὀλίγον πρὸς ἓν χωρίον τοῦ *Περὶ εὐσεβείας* τοῦ Φιλοδήμου ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς

[1] K. Reinhardt, «Poseidonios über Ursprung und Entartung», *Orient und Antike* 6 (1928) 34 κ.ἑ.

[2] *De Apollodori Περὶ θεῶν libris* (Diss. Bonn 1883) 14 κ.ἑ.

[3] F 353.11 καὶ 354.2,7· πρβλ. F 105, 147.

[4] Πρβλ. Call. fr. 237.11.

[5] *P. Oxy.* XX (1952) 2260 (ἀρχαὶ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ.) ἔκδ. E. Lobel.

[6] *APF* 16 (1956) 115 κ.ἑ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ κρίνωμεν κατὰ πόσον αἱ δύο στῆλαι ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ πρωτοτύπου τοῦ Ἀπολλοδώρου ἢ τμῆμα λίαν ἐμπεριστατωμένου ὑπομνήματος περιλαμβάνοντος ἐρανίσματα ἐκ τοῦ *Περὶ θεῶν*. Ἡ παράγραφος, ὁ κενὸς χῶρος καὶ ἡ *ἔκθεσις* χρησιμοποιοῦνται ὄχι μόνον εἰς *ὑπομνήματα*, ἀλλὰ καὶ εἰς παντὸς εἴδους βιβλία ἐν πεζῷ, βλέπε, π.χ., Schubart, *Das Buch*[2] (1921) 86.

[7] Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ *Παλλὰς ἀπὸ τοῦ πάλματος* εὐρεῖαν μαρτυρίαν παρέχουν ἡ *Φορωνὶς* (νέον fr.), ὁ Στησίχορος (fr. 56 Page), ὁ Ἴβυκος (fr. 17 P.), ὁ Εὐριπίδης (fr. 1009[a] Snell, Supplementum ad Nauck *TGF*, 1964, σελ. 19), ὁ Φιλιτᾶς (fr. 23 Pow.), ὁ Καλλίμαχος (fr. 37).

κεφαλῆς τοῦ Διὸς μὲ τὸν πέλεκυν τοῦ Ἡφαίστου διὰ τὴν γέννησιν τῆς Παλλάδος. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐν λόγῳ χωρίον προήρχετο ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶχε προβάλει μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων πρὸ πολλοῦ ὁ R. Münzel.[1] Ὁ Φιλόδημος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγνώριζε τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου: τὸ *Περὶ εὐσεβείας* του εἶναι ἡ μόνη πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων εἰς τὰ ὁποῖα ἦτο διῃρημένον τὸ *Περὶ θεῶν* καὶ τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος «ἐμάχετο *(μάχεται)* κατὰ τῶν *συνοικειούντων*» στωϊκῶν φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πάντοτε ἕτοιμοι νὰ προτείνουν παραλόγους ταυτίσεις διαφόρων θεῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (F 116). Τὸ νὰ συμβουλευθῶμεν συνεπῶς τὸν Φιλόδημον θὰ βοηθήσῃ ἴσως νὰ ἀποδώσωμεν τὸν νέον πάπυρον περὶ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς εἰς τὸν πραγματικὸν συγγραφέα του.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις μας εἰς δύο συμπεράσματα ὁδηγοῦν: εἰς τὴν γεωγραφίαν τοῦ Ἀπολλοδώρου τὰ τοπωνύμια ἐξέφραζον τὴν φύσιν τοῦ τόπου *(τὴν τοῦ τόπου φύσιν)*· εἰς τὴν θεολογίαν του ἡ ἀνάλυσις τῶν ὀνομάτων ἀπεκάλυπτε τὴν φύσιν τῶν δι' αὐτῶν δηλουμένων θείων ὄντων. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸ δόγμα τοῦτο φαίνεται νὰ διασώζεται εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Μοσχοπούλου, ὅτι ὡρισμένον ἑκάστοτε ὄνομα ἐσήμαινε *τὴν δύναμιν*, ὡς καὶ τὸν θεὸν *τὴν δύναμιν ἐνεργοῦντα*.[2] Ματαίως ὅμως θὰ ἀναζητήσωμεν ὁμολογίαν τινὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπολλοδώρου περὶ τῆς προσωπικῆς του τοποθετήσεως ἔναντι τῆς θρησκείας, μολονότι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι θὰ ἀνελάμβανε θεολογικὸν ἔργον ἀπαιτοῦν ὑψίστην φιλολογικὴν ἔντασιν, ἐὰν δὲν κατείχετο ὑπὸ γνησίου θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Εἰς ὅλα τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἐπεσκοπήσαμεν μέχρι τοῦδε, περὶ χρονολογίας, ὁμηρικῆς γεωγραφίας καὶ θεολογίας, εἴδομεν ἐπὶ τὸ ἔργον τὸ πνεῦμα τοῦ *γραμματικοῦ*. Εἷς νέος καθαρῶς γραμματικὸς τίτλος ἀνεκαλύφθη πρό τινων ἐτῶν εἰς πάπυρον τοῦ Μιλάνου,[3] περιέχοντα ὄχι τὸ κείμενον ἀλλὰ μόνον τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα: *Ἀπολλοδώρου γραμματικοῦ Ἀθηναίου Ζητήματα γραμματικὰ εἰς τὴν Ξ τῆς Ἰλιάδος*. Πρόκειται περὶ περιέργου τίτλου[4] ἀναφερομένου εἰς περίεργον γεγονός, διότι ἡ περιπατητικὴ μέθοδος τῆς παρουσιάσεως ὁμηρικῶν

[1] *Quaestiones mythographicae* (Berlin 1883) 18 κ.ἑ. ἀφιερωθὲν εἰς τὸν Usener.

[2] Μοσχοπ. Σχόλ. εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. σελ. 36.23 κ.ἑ. Gaisf., πρβλ. Reinhardt, *De Graec. theol.* 109 ἑ., Wilamowitz, *Glaube d. Hell.* II 418. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀνεγνώρισε πρῶτος τὴν ὁμηρικὴν *εἰδωλοποιίαν*, βλέπε Excursus εἰς τὴν σελ. 211, σημ. 4.

[3] *PRIMI* I (1937) ἀριθμ. 19 ἐκδ. A. Vogliano, ὁ ὁποῖος δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὸ *FGrHist* 244 (1929/30), ἰδίως τὸ F 275 καὶ 240.

[4] Οὐδὲν ἄλλο ἀνάλογον ἔργον γνωρίζω· ὁ Πορφύριος ὁ ὁποῖος εἰς τὰ *Ὁμηρικὰ ζητήματά* του ἐχρησιμοποίησε πολλάκις τὸ *Π. θεῶν* τοῦ Ἀπολλδρ. ἔγραψε *Γραμματικὰς ἀπορίας* (Σουΐδ. ἐν λ. εἰς τὸ τέλος τοῦ καταλόγου τῶν συγγραμμάτων του· πρβλ. Bidez, *Vie de Porphyre* 71+).

προβλημάτων ὑπὸ τὴν μορφὴν *ζητημάτων* καὶ *λύσεων*[1] δὲν ἦτο πολὺ ἀρεστὴ εἰς τοὺς ἀλεξανδρινοὺς φιλολόγους. Διερωτῶμαι ἂν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν σαφῶς μερικὰ ζητήματα ἀπὸ τὰς *Γλώσσας* (F 221), τὰς *Λέξεις* (F 240;), τὰ *Ἐτυμολογούμενα* (F 222–25) μεταξὺ τῶν μὴ ἐπακριβῶς καθωρισμένων «γραμματικῶν» ἀποσπασμάτων (F 232–84),[2] ἀλλὰ πιθανῶς ἀξίζει ἡ προσπάθεια.

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἠκολούθησε τὴν παλαιὰν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν καὶ εἰς τοῦτο: ἐπέλεξεν ὡς δεύτερον τομέα μελέτης μετὰ τὸν Ὅμηρον, τὴν κωμῳδίαν. Ὡς ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ ἄλλοι,[3] συνέγραψε καὶ αὐτὸς μονογραφίαν περὶ τῶν ἀθηναίων ἑταιρῶν μὲ βάσιν κυρίως τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν (T 17 καὶ E 208–12). Κυρίως ὅμως ἀφιέρωσε τὰς προσπαθείας του εἰς τὴν λεγομένην δωρικὴν κωμῳδίαν, τὰ *δράματα* τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ τοὺς *μίμους* τοῦ Σώφρονος (T 18 καὶ F 213–18)· εἰς τὸν τομέα αὐτὸν προηγήθη, τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, εἷς φιλόλογος ἐκ Περγάμου, ὁ Πολέμων.[4] Αἱ μαρτυρίαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶναι διφορούμεναι. Ὑφίσταται περικοπὴ ἐκ τοῦ ἕκτου βιβλίου *Περὶ Ἐπιχάρμου* (F 213) παρέχουσα τὴν ἐξήγησιν μιᾶς σικελικῆς γλώσσης, καὶ πεντάκις μαρτυρεῖται (F 214–18) ὁ τίτλος ἑνὸς ἔργου του *Περὶ Σώφρονος*, τὸ ὁποῖον ἦτο διηρημένον εἰς τέσσαρα τοὐλάχιστον βιβλία. Αὐτὸ ὑποδηλοῖ μονογραφίας μὲ ἑρμηνείας τοῦ τύπου τῶν *Περὶ τοῦ δεῖνα*. Ἐξ ἄλλου ὁ Πορφύριος[5] ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος συνεκέντρωσε καὶ κατέταξε τὰ ἔργα τοῦ Ἐπιχάρμου εἰς δέκα βιβλία, ὄχι χρονολογικῶς, ἀλλὰ κατὰ θέματα, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ Ἀνδρόνικος διὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου. Δι' αὐτοῦ θὰ ὑπενόει ἀσφαλῶς ὅτι ὑπῆρχε ἔκδοσις τοῦ Ἐπιχάρμου, τὴν ὁποίαν ἐπεμελήθη ὁ Ἀπολλόδωρος. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀληθεύῃ ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος, ἐκτὸς τῆς συγγραφῆς μονογραφίας *Περὶ Ἐπιχάρμου*, ἐξέδωσε καὶ τὸ πλῆρες κείμενον τῶν θεατρικῶν ἔργων του ; Φυσικὰ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἔκδοσις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου δὲν εἶναι ἀδιαμφισβήτητος,[6] ἀλλ' ὁ Πορφύριος προφανῶς ἐχρησιμοποίησε διὰ τὰ πολυάριθμα φιλοσοφικά του συγγράμματα μίαν ἔκδοσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐγνώριζεν

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 82 κ.ἑ. μετὰ τῶν παραπομπῶν.

[2] Ὁ Σχολ. Νικ. *Ἀλεξ.* 393 (τοῦ ὁποίου μέχρι τοῦδε δὲν ἔχομεν κριτικὴν ἔκδοσιν) διὰ τὴν ἀπαντῶσαν ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῆς *Ἰλιάδος*, ἐν Ξ στ. 413, γλῶσσαν *στρόμβος* παραπέμπει εἰς τὸν Ἀπολλδρ. *ἐν τοῖς Ὁμήρου* (F 275). Θὰ ἀνέμενέ τις *ἐν τοῖς* ⟨ *περὶ* ⟩ *Ὁμήρου ἢ ἐν τοῖς Ὁμηρ(ικοῖς)* δηλ. ζητήμασι (;), πρβλ. τὰ Κράτητος *Ὁμηρικὰ* ἀνωτέρω, σελ. 285.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 249, σημ. 4.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 297.

[5] Πορφ. *β. Πλωτ.* 24 = T 18 *τὰ βιβλία* (δηλ. τοῦ Πλωτίνου) *οὐ κατὰ χρόνους ἐᾶσαι φήρδην ἐκδεδομένα ἐδικαίωσα, μιμησάμενος δ' Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Περιπατητικόν, ὧν ὁ μὲν Ἐπίχαρμον τὸν κωμῳδιογράφον εἰς δέκα τόμους φέρων συνήγαγεν, ὁ δὲ τὰ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου εἰς πραγματείας διεῖλε, τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταὐτὸν συναγαγών.* Πρβλ. Bidez, Vie de Porphyre 118 κ.ἑ.

[6] Πρβλ. O. Regenbogen, «Theophrastos», *RE* Suppl. VII (1940) 1376.60 κ.ἑ.· Düring, *Aristotle* 412 κ.ἑ.

ἐπίσης καλῶς ἀρκετὰ ἔργα τοῦ 'Απολλοδώρου καὶ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι παρεπλανήθη ὑπὸ σφαλμάτων ἐνδιαμέσου πηγῆς. 'Επομένως εἶναι δύσκολον νὰ ἀγνοήσωμεν τὴν σαφῆ μαρτυρίαν του, ὡς θὰ ἐπεθύμει ὁ Jacoby.[1] Νέος πάπυρος[2] περιέχων ἀπόσπασμα καταλόγου τῶν ἔργων τοῦ 'Επιχάρμου εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα, τοῦ ὁποίου τὴν πατρότητα μόνον ὁ 'Απολλόδωρος δικαιοῦται νὰ διεκδικήσῃ, οὐδεμίαν λύσιν προσφέρει. 'Εν τούτοις τὸ πιθανώτερον τοὐλάχιστον εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴαμβοι — οἱ ὁποῖοι ἐνθυμίζουν τὰ ἰαμβικὰ *Χρονικὰ* — ἀπετέλουν εἰσαγωγὴν μᾶλλον εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν θεατρικῶν του ἔργων[3] παρὰ μονογραφίαν περὶ τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ παπύρου δύνανται νὰ ἀναγνωσθοῦν οἱ τίτλοι ἓξ θεατρικῶν ἔργων του μυθικοῦ περιεχομένου, οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν ἀλληγορικῶν ἢ ρεαλιστικῶν. Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ Πορφυρίου, καθ' ἣν ὁ 'Απολλόδωρος κατέταξε τὰ *δράματα* τοῦ 'Επιχάρμου κατὰ θέματα. Καὶ ἂν ἡ *Μήδεια* ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ 'Επιχάρμου καὶ ὄχι τοῦ Δεινολόχου,[4] ὁ ἐκδότης θὰ ἠσθάνετο ἴσως τὴν ἀνάγκην νὰ εἴπῃ κάτι περὶ τῆς ἀμφισβητουμένης πατρότητος αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὡς καὶ ἄλλων, προσέτι δὲ καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τῶν *Ψευδεπιχαρμείων*, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη θέσει ὁ *'Αριστόξενος*.[5] "Ολα ὅμως αὐτὰ δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς μονογραφίας του *Περὶ 'Επιχάρμου*· ἴσως μάλιστα αὐτὸ τὸ βιβλίον ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τῶν μεταγενεστέρων *ὑπομνημάτων*, χρήσιμον δεῖγμα τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰς τὸ παπυρικὸν ὑπόμνημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἔργον τοῦ 'Επιχάρμου *'Οδυσσεὺς αὐτόμολος*.[6]

'Ο Πλάτων ἔτρεφε ἰδιαιτέραν προτίμησιν πρὸς τοὺς *μίμους*[7] τοῦ Σώφρονος, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν εἰς τὰς Συρακούσας καὶ εἰσήγαγε εἰς τὰς 'Αθήνας. 'Ακόμη καὶ εἰς τὴν *Πολιτείαν*[8] ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς διαιρέσεώς των εἰς *ἀνδρείους* (π.χ. ὁ *θυννοθήρας*, «ὁ ψαρᾶς τοῦ τόννου»), καὶ *γυναικείους* (π.χ., «Αἱ ράπτριαι»). Αὐταὶ αἱ σκηναὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς κατέστησαν εἰς μερικὰς λεπτομερείας πρότυπον διὰ τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν 'Ηρώνδαν,[9] καὶ τώρα ἀκολου-

[1] 'Υπόμνημα σελ. 795 μετὰ πολλῶν παραπομπῶν.

[2] *P. Oxy.* XXV (1959) 2426 ἐκδ. E. Lobel. Πρβλ. B. Gentili, *Gnom.* 33 (1961) 332 κ.ἑ.

[3] 'Εκτὸς τοῦ ἰαμβικοῦ καταλόγου τῶν ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου ἀποτελοῦντος εἰσαγωγὴν εἰς τὸ κείμενον τῶν ὕμνων του εἰς ὀλίγα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Lobel καὶ ἐδημοσίευσε πολὺ πρὸ τοῦ Reitzenstein ὁ H. Hahgen, *Catalogus codd. Bernens.* (1875) 520 =Call. II σελ. XCVIII test. 23, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πολὺ μεταγενέστεραι περιλήψεις βιβλίων γεγραμμέναι εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἐν *Anth. Pal.* τόμ. III ἔκδ. E. Cougny (1890) σελ. 327 - 9 (Βλ. Call. II σελ. LV).

[4] *CGF* I σελ. 149 Kaib., Δεινολοχ. fr. 4 = fr. 3 Olivieri.

[5] *CGF* I σελ. 133 Kaib., πρβλ. σελ. 90· A. Olivieri, *Frammenti della comedia Graeca e del mimo della Sicilia* I² (1946) σελ. 108 κ.ἑ.· πρβλ. 'Αριστοξ. fr. 45, Wehrli, *Schule des Aristot.* 2 (1945).

[6] *P.Oxy.* XXV (1959) 2429.

[7] *CGF* I σελ. 152 κ.ἑ. Kaib.· Olivieri, *Frammenti* II² (1947) σελ. 59 κ.ἑ. A. Körte, *RE* III A (1927) 1100 κ.ἑ.

[8] Πλάτ. *Πολ.* 451C. Πρβλ. Δοῦρις, *FGrHist* 76 F72.

[9] Θεόκριτος ἔκδ. Gow II (1950), 'Υπόμνημα σελ. 33 κ.ἑ. καὶ 265 κ.ἑ. περὶ τῆς σχέσεως τῶν

θῶν τὰ ἴχνη τῶν ποιητῶν ὁ Ἀπολλόδωρος ἐπεδίωξεν εἰς τὸ *Περὶ Σώφρονος* ἔργον του νὰ δώσῃ γραμματικὴν ἐξήγησιν τῶν σπανίων λέξεων καὶ τύπων τῆς διαλέκτου τῶν Συρακουσῶν. Οὐδὲ κἂν ἴχνος ὑπονοίας ὑπάρχει ὅτι προέβη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σώφρονος. Ἂν θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πορφυρίου, ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ μόνον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου κείμενον ἦσαν τὰ *δράματα* τοῦ Ἐπιχάρμου.

Τώρα πλέον εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ Ἀπολλοδώρου. Αἱ πέντε γενεαὶ ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστάρχου ἀπετέλουν, ὡς ἐλέχθη,[1] ζῶσαν ἅλυσιν. Ἑκάστη ἐκ τῶν ἡγετικῶν προσωπικοτήτων παρέλαβε ὅ,τι τὸ καλύτερον παρὰ τοῦ διδασκάλου της καὶ ἔκαμε ἀποφασιστικὸν βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός, διανοίγουσα νέαν ἄποψιν διὰ τὴν φιλολογίαν. Ἡ ἔρευνα τοῦ Ἀπολλοδώρου δὲν ἐστερεῖτο δυνάμεως καὶ πρωτοτυπίας, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι ἀπέδωσε ἦτο νὰ συνοψίσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ εἰς ὑψηλὸν ὕφος τὸ δημιουργικὸν ἔργον τῶν προγενεστέρων γενεῶν. Εἶναι συνεπῶς μεγάλη ὑπερβολὴ νὰ θεωρῶμεν αὐτὸν ἰσότιμον πρὸς τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον ἢ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἐνέπνευσε τὸν Ἀρίσταρχον καὶ ὄχι ὁ Ἀρίσταρχος αὐτόν.[2] Ὁ Ἀπολλόδωρος πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἐξοχώτερος ἐκ τῶν «ἐπιγόνων», ἱστάμενος ὑψηλότερον ὅλων τῶν συμπιλητῶν τῶν μετέπειτα αἰώνων.

Ἡ περίπτωσις ἑνὸς ἄλλου ἐκ τῶν πλέον ἀφωσιωμένων μαθητῶν τοῦ Ἀριστάρχου, τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός, εἶναι ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς παράδοξος. Οὐδενὸς φιλολόγου τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς διεσώθη πλῆρες ἔργον — ὅλα πρέπει νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν ἐξ ἀποσπασμάτων καὶ μαρτυριῶν — ἐξαιρουμένης μόνον τῆς *Τέχνης γραμματικῆς*, ἡ ὁποία φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός. Ἐν τούτοις κατὰ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ὡς καὶ κατὰ τὴν πρόσφατον ἐποχήν, οἱ κριτικοὶ προσεπάθησαν νὰ ἀποστερήσουν τὸν Διονύσιον τῆς πατρότητος καὶ νὰ ἀποδώσουν τὸ βιβλίον εἰς ἀνώνυμον συμπιλητὴν μεταγενεστέρας ἐποχῆς.

Ὁ Διονύσιος[3] ἦτο, ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ «Ρόδιος», εἷς ἐκ τῶν ὀλίγων φιλολό-

ὡς μίμων γραφέντων ποιημάτων τοῦ Θεοκρίτου πρὸς τοὺς μίμους τοῦ Σώφρονος, μετὰ τῆς δεούσης ἐπιφυλάξεως. O. Crusius, *Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas* (1892) 187-9.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 301.

[2] E. Schwartz, *RE* I 2875. Ἡ ἐνθουσιαστικὴ καὶ ἔγκυρος κρίσις του ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν Ferguson., *Hellenistic Athens* 340. Βάσει τῶν μέχρι τοῦδε μαρτυριῶν ἡμῶν δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἀνατρέψωμεν τὴν σχέσιν τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις εἶναι καὶ ὁ νεώτερος πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον. Ὁ Στράβ. I 31= Ἀπολλδρ. F 157e ὁμιλεῖ ἀπεριφράστως κατ' αὐτοῦ.

[3] Σουΐδ. λ. *Διονύσιος Ἀλεξανδρεύς, Θρᾷξ δὲ ἀπὸ τοῦ πατρὸς Τήρου κληθείς . . . Ἀριστάρχου μαθητής, γραμματικός*. Μέρος τοῦ κειμένου τοῦ ἄρθρου εἶναι συγκεχυμένον. Περὶ βιογραφικῶν χρονολογιῶν καὶ βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν βλέπε L. Cohn, *RE* V (1905) 977-83. Δὲν ὑπάρχει συλλογὴ τῶν testimonia καὶ ἀποσπασμάτων νεωτέρα τῆς

γων τῶν γεννηθέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐπωνομάσθη *Θρᾷξ*, διότι ὁ πατήρ του *Τήρης* εἶχε ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς θρᾳκικόν. Ἡ περίοδος τῆς μαθητείας του εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ἀριστάρχου πρέπει νὰ ἔληξε τῷ 144/3 π.Χ., ὅταν ἡ πολιτικὴ ἀναταραχὴ ἔφερεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ρόδον.[1] Γνωρίζομεν ὅτι οἱ εὐγνώμονες Ρόδιοι μαθηταί του συνέλεξαν τὰ μέσα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ἀργύρου ἀνακατασκευὴν τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος. Ἐὰν ὁ πρεσβύτερος Τυραννίων,[2] ὁ ὁποῖος διεκρίθη ἀργότερον εἰς Ρώμην, ἦτο μέλος τοῦ ἀκροατηρίου ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐδίδασκεν ὁ Διονύσιος, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συμβῆ περὶ τὸ 90 π.Χ. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν ὁ ἱδρυτὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν Ρώμῃ, Λεύκιος Αἴλιος Στίλων, ὁ συνοδεύσας τὸν Κόιντον Μέτελλον τὸν Νουμιδικὸν κατὰ τὸ ἔτος 100 π.Χ. εἰς τὴν αὐτοεξορίαν του ἐν Ρόδῳ, νὰ εἶχε σημαντικῶς ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Διονυσίου.[3] Ἡ νῆσος Ρόδος ὑπῆρξε καταφύγιον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς ἐπὶ μακρόν. Ἡ περιπατητικὴ παράδοσις ἤκμαζε ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Εὐδήμου, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δὲ Πραξιφάνης,[4] καίτοι μετανάστης, ἐθεωρεῖτο ὡς εἷς ἐκ τῶν διαπρεπῶν Ροδίων. Τὴν Στοὰν ἐξεπροσώπουν δύο διάσημα ὀνόματα, ὁ Παναίτιος, γηγενὴς Ρόδιος κατὰ τὸν δεύτερον, καὶ ὁ Ποσειδώνιος κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Σχολὰς ρητορικῆς ἵδρυσαν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ «Ρόδιος» (ὄχι ὁ ποιητής), ὁ ὁποῖος ἦλθε εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ τὰ Ἀλάβανδα περὶ τὸ 120 π.Χ., καὶ ἀργότερον ὁ Μόλων, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐδιδάχθη ὁ Κικέρων πῶς νὰ ἐλέγχῃ τὴν φωνήν του κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν λόγων του καὶ τοιουτοτρόπως ἠδυνήθη νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὑγείαν του.[5] Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Διονυσίου αἱ πνευματικαὶ ἀνταλλαγαὶ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ρόδου ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν. Ἐπειδὴ οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἠρέσκοντο νὰ μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἡ ἀναγκαστικὴ *secessio* τοῦ Διονυσίου εἰς τὴν Ρόδον ἀπέβη λίαν

τοῦ M. Schmidt, *Philol.* 7 (1852) 360 κ.ἑ., ἰδίως 369 κ.ἑ. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 323, σημ. 2.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 252. Πρβλ. Στράβ. XIV 655 περὶ τῶν ροδίων φιλοσόφων καὶ φιλολόγων, Ἀθην. XI 489A περὶ τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος (*Λ* 632 κ.ἑ.). Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 273 Τυραννίων. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ παριστῶντος περιστερὰν περιφήμου μυκηναϊκοῦ κυπέλλου πρὸς τὴν παρ' Ὁμήρῳ περιγραφὴν τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος βλέπε H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1950) 328 κ.ἑ.

[2] Σουΐδ. λ. *Τυραννίων . . . γεγονὼς ἐπὶ Πομπηΐου τοῦ μεγάλου καὶ πρότερον* (περὶ τὸ 70 π.Χ.) . . . *διήκουσε καὶ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς ἐν Ῥόδῳ . . . διαπρεπὴς δὲ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ* . . . Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 324 κ.ἑ.

[3] *Rhet. ad Herenn.* ἔκδ. F. Marx (1894) σελ. 139, F. Leo, *Geschichte der Röm. Lit.* I (1913) 362. G. Funaioli, «Lineamenti d'una storia della filologia attraverso i secoli», *Studi di letteratura antica* I (1948) 204.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 161.

[5] F. Klingner, «Ciceros Rede für den Schauspieler Roscius», *Sitz. Ber. Bayer. Akad.* Phil.-hist. Klasse 1953.4 = *Studien zur griechischen und römischen Literatur* (1964) 548 κ.ἑ.

εὐεργετική, διότι συνετέλεσε νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἄνθος τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας ὡς ἀντίβαρον τῆς παλαιοτέρας ἐπιδράσεως τῶν θεωριῶν τῆς Περγάμου.[1]

Ὁ Διονύσιος ἦτο κατὰ πρῶτον λόγον ἑρμηνευτὴς τοῦ Ὁμήρου. Συμφωνῶν πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον, ἐθεώρει αὐτὸν Ἀθηναῖον.[2] Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς Σχολίοις περικοπῶν τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἀριστονίκου προκύπτει σαφῶς ὅτι συχνὰ διεφώνει πρὸς τὸν διδάσκαλόν του εἰς τὰς λεπτομερείας, ὁσάκις ἀνεφέρετο εἰς τὰς γραφάς, τὰ κριτικὰ *σημεῖα* καὶ τὰς ἐξηγήσεις του.[3] Μανθάνομεν παρὰ τοῦ Σουΐδα ὅτι εἰς τὰ ἔργα του ἐκτὸς τῶν *γραμματικῶν* περιελαμβάνοντο καὶ *συνεχῆ ὑπομνήματα* καὶ *συνταγματικὰ* (πραγματεῖαι).[4] Ἓν βιβλίον πολεμικῆς του κατὰ τῶν ὁμηρικῶν ἑρμηνειῶν τοῦ Κράτητος ὑπὸ τὸν τίτλον *Πρὸς Κράτητα*[5] (Σχολ. A *I*464) καὶ ἓν ἄλλο, τὸ *Περὶ ποσοτήτων* (Σχολ. A *B*111), πιθανῶς ἀνήκουν εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν πραγματειῶν. Αἱ *μελέται* του (Σχολ. *χ* 9) ἴσως ἦσαν συλλογὴ ὁμηρικῶν «Ἀσκήσεων» ἢ ρητορικῶν «Γυμνασμάτων ἀπαγγελίας» (Declamationes).[6] Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξήγησε μίαν «γλῶσσαν» τοῦ Ἡσιόδου (τὸ *φερέοικος* διὰ τοῦ *κοχλίας*)[7] καὶ ὅτι εἰς κάποιο χωρίον, πιθανῶς τοῦ Οὐάρρωνος, ἀναφερόμενον εἰς τοὺς τρεῖς συνήθεις τόνους χαρακτηρίζεται ὡς «lyricorum poetarum longe studiosissimus»[8] δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι ἔγραψε μονογραφίας ἢ ὑπομνήματα εἰς τὴν μετὰ τὸν Ὅμηρον ἐπικὴν καὶ λυρικὴν ποίησιν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀμφότεραι αἱ ὡς ἄνω περιπτώσεις ἀναφέρονται εἰς τὰς γλωσσολογικὰς καὶ προσῳδιακὰς μελέτας του. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὰ ἄλλα αὐτὰ ἔργα του ἦσαν σημαντικὰ τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ποσότητος, ὅσον καὶ τῆς κριτικῆς ποιότητος καὶ δὲν ἁρμόζει νὰ ἐπισκιασθοῦν ἐντελῶς ὑπὸ τῆς *cause célèbre* τοῦ *Τέχνη γραμματική*.[9]

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 293.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 272.

[3] Ὁ Cohn, *RE* V 978 κ.ἑ., δίδει κατάλογον τῶν περικοπῶν, μετὰ παραπομπῶν εἰς τὸν Ludwich καὶ τὸν Lehrs.

[4] Ὁ Cohn. *RE* V 977.62 προτιμᾷ *συγγράμματα*. Ἀλλ' ὅπως ἡ λέξις *σύνταγμα* σημαίνει «πραγματεία» εἰς τὴν ὁρολογίαν τῶν γραμματικῶν (βλ. Ἀπολλωνίου Δυσκόλου ἀντ. σελ. 65.17, Schn., *συντ.* 56.5 Bekker - Uhlig), «πραγματεία» σημαίνει καὶ ἡ λέξις *συνταγματικὰ* εἰς τὰ ὑπομνήματα εἰς Ἀριστοτέλη, βλέπε *L - S* ἐν λ.

[5] Ὁ Παρμενίσκος, εἷς τῶν συμμαθητῶν τοῦ Διονυσίου, ἔγραψε κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν βιβλίον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, πρβλ. C. Wendel, *RE* XVIII (1949) 1570 κ.ἑ.

[6] Πιθανῶς ἐν *P. Würzburg* 2, στήλη I 16 κ.ἑ., ὡς ἀποκατεστάθη ὑπὸ F. Della Corte (κατωτέρω, σελ. 322, σημ. 1).

[7] Σχολ. Προκλ. εἰς Ἡσιόδ. *Ἔργ.* 571.

[8] [Sergius] ἐν Donat., *GL* IV 529.17 = Varro, fr. 84 Goetz-Schoell σελ. 214.4. Πρβλ. Διον. Θρ. σελ. 7.1 Uhlig.

[9] M. Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960) 29 κ.ἑ. (μετὰ βιβλιογραφίας), 145 κ.ἑ., 152 κ.ἑ., καὶ 192 (Addenda), V. di Benedetto, «Dionisio Trace e la techne a lui attributa», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Ser. II, τόμ. 27 (1958) 169 - 210, τόμ. 28 (1959) 87 - 118.

Αὐτὸ τὸ ὀλιγοσέλιδον βιβλίον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀριθμεῖ περισσοτέρας τῶν πεντήκοντα τυπωμένων σελίδων εἰς τὰ Anecdota Graeca[1] τοῦ Bekker, ἀποτελεῖ τὸ τέρμα μακρᾶς σειρᾶς γλωσσικῶν μελετῶν, τὰς ὁποίας ἤρχισαν οἱ σοφισταὶ καὶ ἐσυνέχισαν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ φιλόλογοι. Συνήθροισε ὑπὸ μορφὴν συνοπτικὴν εἰς ἓν ὅλον τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ παρελθόντος καὶ κατέστη τὸ σχολικὸν ἐγχειρίδιον τῶν μετέπειτα χρόνων ὑποστὰν τὰς ἀφεύκτους φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις εἰς συγγράμματα αὐτοῦ τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους. Αἱ βραχεῖαι καὶ ἀποτόμως συνδεόμεναι προτάσεις του εἰς ὕφος σύντομον καὶ συνάμα αἰφνιδίως διακοπτόμενον (ἀνάλογον πρὸς τὸ μουσικὸν *staccato*) προεκάλεσαν πολυαρίθμους ἐξηγητικὰς σημειώσεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Πράγματι αὐτὰ τὰ λεγόμενα *Σχόλια*, τὰ συλλεγέντα ἐκ διαφόρων βυζαντινῶν χειρογράφων, καλύπτουν περισσοτέρας τῶν 300 σελίδων εἰς τὸ Bekker καὶ 600 σχεδὸν εἰς τὴν μεγάλην κριτικὴν ἔκδοσιν[2] τοῦ Hilgard. Αἱ μακροσκελεῖς βυζαντιναὶ σημειώσεις περιλαμβάνουν ἀρκετὰ πολύτιμα λείψανα τῆς ἀρχαίας μαθήσεως, εἰς μερικὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν τίθεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς *Τέχνης*.

Ἡ *Τέχνη* ἀρχίζει διὰ τοῦ ὁρισμοῦ: *Γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.*[3] «Γραμματικὴ εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λέγονται ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πεζογράφων». Ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς συμφωνεῖ πρὸς τὴν καλυτέραν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ὡς θὰ ἀντιληφθῇ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μᾶς ἠκολούθησε κατὰ τὴν πορείαν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. Ἁρμόζει ἀπολύτως εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἴχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν γνησιότητά του ὁ Οὐάρρων καὶ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός.[4] Ὅλοι οἱ ὅροι τῆς προτάσεως ἔχουν συζητηθῆ εἰς τὰ Σχόλια. Ἀφοῦ ἐχώρισαν τὴν γραμματικὴν εἰς κατωτέραν *(μικράν)*, περιοριζομένην εἰς τὴν γνῶσιν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως, καὶ εἰς ἀνωτέραν *(μεγάλην)*, διετύπωσαν τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς τῆς δευτέρας διὰ φρασεολογίας, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὴν πρακτικὴν τῶν ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων: *μεγάλην δὲ γραμματικὴν λέγουσι τὴν καταγιγνομένην περὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ποιη-*

[1] Ed. princ. ἐν I.A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca* VII (1715) 26 - 34.

[2] Διον. Θρ. *Ars grammatica*, ed. G. Uhlig, *Gr. Gr.* I 1 (1883). Scholia in Dionys. Thr. A. gr. ed. A. Hilgard, *Gr.Gr.* I 3 (1901), ἀμφότεροι οἱ τόμοι ἀνετυπώθησαν τῷ 1965. Πρβλ. Cohn, *RE* V 982 περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν Σχολίων διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν γραμματικῶν σπουδῶν.

[3] Διον. Θρ. σελ. 5.1 κ.ἑ. Uhl. μὲ ὅλας τὰς ἐν τοῖς χειρογράφοις διαφόρους γραφάς, τὰς μεταφράσεις καὶ τὰς ἀρχαίας περικοπάς. Τὸ ὡς παραλείπεται ἐν *PSI* I 18.13, βλέπε κατωτέρω, σελ. 322, σημ. 1.

[4] Varro fr. 107 Goetz-Schoell σελ. 227, Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 58 Διον. Θρ. *ἐν τοῖς Παραγγέλμασί φησι «γραμματική . . . ἐμπειρία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν . . . λεγομένων»* (πρβλ. 63, 72, 80 κ.ἑ.). Βλέπε ἐπίσης τὸν di Benedetto περὶ τῶν διαφόρων γραφῶν τοῦ κειμένου. *Παραγγέλματα* φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τίτλος ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τοῦ Σέξτου.

τῶν.[1] Τῷ ὄντι δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ Κικέρωνος *de or.* I 187, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐδάφιον συστήματος μιᾶς *ars grammatica* εἶναι ἡ «pertractatio poetarum», ὅτι ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς ἀνάγεται εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Οἱ πεζογράφοι δὲν ἀποκλείονται ἐκ τῆς εἰσαγωγικῆς προτάσεως τοῦ Διονυσίου· ἔθεσε ὅμως αὐτοὺς εἰς δευτέραν μοῖραν, διότι οὐδεὶς φιλόλογος πρὸ τοῦ Ἀριστάρχου ὡμίλησε περὶ αὐτῶν.

Ἡ ἀκολουθοῦσα εὐθὺς μετὰ τὸν ὁρισμὸν πρότασις διακρίνει ἓξ μέρη[2] τῆς *γραμματικῆς*. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ *ἀνάγνωσις*, ἡ ὁποία πρέπει νὰ γίνεται μεγαλοφώνως μετὰ προσοχῆς εἰς τὸν ὀρθὸν χρωματισμὸν τῆς φωνῆς, μέρος λίαν σημαντικόν, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου. Τὰ λοιπὰ μέρη εἶναι ἡ *ἐξήγησις* ἤτοι ἡ ἀνάλυσις τῶν ποιητικῶν τρόπων· ἡ διασαφήνισις τῶν ἀπηρχαιωμένων λέξεων *(γλῶσσαι)* καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ὑποθέσεως, ἤτοι τοῦ θέματος *(ἱστορίαι)*· ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἐτυμολογιῶν· ἡ κατάταξις ἀναλόγων φαινομένων, ὁ *ἀναλογίας*[3] *ἐκλογισμός*· καὶ τὸ εὐγενέστερον πάντων, ἡ *κρίσις ποιημάτων*, «ἡ λογοτεχνικὴ κριτική».[4] Ἐκ τῶν ἓξ αὐτῶν μερῶν μόνον τὸ πρῶτον, περὶ ἀναγνώσεως, τόνων,[5] καὶ στίξεως ἀναπτύσσεται εἰς τὰς παραγράφους 2—4 τῆς *Τέχνης*, καὶ ματαίως θὰ ἀνεζήτει τις τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπολοίπων.

Ὅτι μεταξὺ τῆς τετάρτης καὶ ἕκτης παραγράφου ὑπάρχει μία μετατόπισις εἰς τὸ κείμενον εἶναι καταφανές. Μεταξὺ αὐτῶν συνθλίβεται βραχεῖα τις παράγραφος (5), μνημονεύουσα ὅτι ἡ *ῥαψῳδία* εἶναι ἓν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, καὶ δίδουσα τὰς δύο ἐπικρατεστέρας ἐτυμολογίας της ἐκ τοῦ *ῥάπτειν* καὶ τοῦ *ῥάβδος*· σήμερον φαίνεται ἐδῶ ὡς ἐκτὸς τόπου, ἴσως ὅμως εἰς τὸ πρωτότυπον νὰ μὴ ἦτο ἐντελῶς ἄτοπος, δοθέντος ὅτι ὁ Διονύσιος ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸν Ὅμηρον καὶ ὅτι οἱ ῥαψῳδοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι «ἑρμηνευταὶ» τῶν ἐπικῶν ποιημάτων.[6] Ἀπὸ τῆς ἕκτης παραγράφου καὶ ἐντεῦθεν ἡ σειρὰ τῶν κεφαλαίων συνεχίζεται ἀδιάσπαστος μέχρι τέλους· περιέχουν, θὰ ἐλέγομεν, ἁπλοῦν τι σύστημα τῆς γραμματικῆς τεχνικῆς· ἀρχίζουν ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου *(στοιχεῖα)* καὶ τὴν διαίρεσίν των εἰς φωνήεντα, διφθόγγους καὶ σύμφωνα (6), ἔπειτα ὁμιλοῦν περὶ τῶν συλλαβῶν, ἤτοι τῆς μακρᾶς, τῆς βραχείας καὶ τῆς ἀδιαφόρου (7—10) καὶ τέλος περὶ τῶν ὀκτὼ μερῶν τοῦ λόγου (11), τὰ ὁποῖα καὶ ἀναπτύσσονται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου (12—20). Ἐδῶ ἐπανευρίσκομεν, συγκεντρωμένας εἰς ὁμήγυριν προφανῶς εὐτυχῆ, ὅλας τὰς παλαιὰς γνωριμίας,

[1] Σχολ. εἰς Διον. Θρ. σελ. 114.28 Hilg. (Prolegom. Schol. Vat.).

[2] Ὁ Rutherford «Annotation» 97 - 455 ἐπραγματεύθη πλήρως καὶ τὰ ἓξ μέρη.

[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242 κ.ἑ. καὶ 273.

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187· ὁ di Benedetto 179.4 κατὰ λάθος μετέφρασε «κριτικὴν τῶν κειμένων», διὰ τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον θὰ εἶχε τὴν λέξιν *διόρθωσιν* οὐδαμοῦ ἀναφερομένην ἐν τῇ *Τέχνῃ*.

[5] Τὸ χωρίον δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Varro, ἀνωτέρω, βλέπε σελ. 318, σημ. 8.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 6.

τὰς ὁποίας συνήψαμεν κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς μακρᾶς ἡμῶν διαδρομῆς ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ.

Τὰ μέλη αὐτῆς τῆς ὁμηγύρεως εἶναι: τὸ ὄνομα μετὰ τῶν τριῶν γενῶν (τὸ τρίτον φέρει τὴν στωϊκὴν ὀνομασίαν *οὐδέτερον*) καὶ τῶν πέντε πτώσεών του συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κλητικῆς· τὸ προσηγορικὸν *(προσηγορία)*, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς *εἶδος* τοῦ *ὀνόματος* καὶ ὄχι ὡς χωριστὸν μέρος τοῦ λόγου· τὸ ῥῆμα μὲ τοὺς χρόνους του· ἡ *μετοχή*, ἡ ὁποία μετέχει τῶν τυπικῶν καὶ λειτουργικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ῥήματος· τὸ *ἄρθρον*, τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν καὶ ἄρθρου καὶ ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας· ἡ ἀντωνυμία, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ ὀνόματος· ἡ *πρόθεσις*, ἡ ὁποία τίθεται πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου· τὸ *ἐπίῤῥημα*· ὁ *σύνδεσμος*, ὁ ὁποῖος τώρα ἐπέχει θέσιν ἁπλοῦ συνδετικοῦ κρίκου, περιορίζεται δηλαδὴ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς συνδέσεως τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου.

Ἓν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς ὅλα τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἀναλύσει τὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ Πρωταγόρου μέχρι τῶν Στωϊκῶν,[1] ἀποκαλύπτει σαφῶς τί ἀκριβῶς παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους ὁ συγγραφεὺς τῆς *Τέχνης*, τί ἀπέῤῥιψε, τί προσέθεσε ἢ ἐλαφρῶς ἐτροποποίησε. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅλας τὰς λεπτομερείας, ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ τονισθῇ τὸ ἑξῆς ἀναμφισβήτητον γεγονός: εἰς τὸ τεχνικὸν τοῦτο μέρος τῆς γραμματικῆς ἡ στωϊκὴ ἐπίδρασις εἶναι περισσότερον ἔντονος ἢ εἰς τὰς προηγούμενας παραγράφους. Αὐτὸ μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὸ ἐπίμαχον θέμα, ἂν ὁ Διονύσιος ὑπῆρξε πράγματι ὁ συγγραφεὺς τῆς *Τέχνης*, ὡς ἰσχυρίζεται ἡ παράδοσις, καὶ ἂν ἡ διάταξις αὐτῆς, ὡς ἔχει εἰς ὅλα τὰ σωζόμενα χειρόγραφα, ἦτο ἡ ἀρχική, ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ καθαρῶς στωϊκὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἐπὶ παραδείγματι αἱ πτώσεις τῶν ὀνομάτων καὶ οἱ χρόνοι τῶν ῥημάτων, ἐγείρουν ἀμφιβολίας κατὰ πόσον συγγραφεύς του ἦτο ὁ ἀριστάρχειος Διονύσιος. Ἀλλὰ τὰ ἐν λόγῳ στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ἁπλῶς τὴν ὑπεροχὴν τῆς στωϊκῆς συστηματοποιήσεως καὶ τὴν πιθανὴν ἀναγνώρισιν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς. Τὸ γραμματικὸν τμῆμα *(Περὶ τῆς φωνῆς τῆς τέχνης)*[2] τῆς λογικῆς τοῦ Διογένους τοῦ Βαβυλωνίου, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε τὸν Ἀπολλόδωρον εἰς τὰς Ἀθήνας, φαίνεται ὅτι ἔχει ἰδιαιτέρως ἐπιδράσει ἐπ' αὐτοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὰ ἀντίῤῥησις διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου εἰς τὸν Διονύσιον. Οἱ πάπυροι δίδουν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι παρέχουν ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα. Οἱ ὀλίγοι πάπυροι ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου αἰῶνος μ.Χ., οἱ περιέχοντες ἀποσπάσματα τῆς γραμματικῆς τεχνικῆς διαφέρουν ἔν τινι μέτρῳ τῆς *Τέχνης* καὶ μόνον κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα συναντῶμεν πάπυρον περιέχοντα τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδίας τῆς

[1] Βλέπε ἰδίως σελ. 44 κ.ἑ., 69 κ.ἑ., 89 κ.ἑ., 242, 273, 324 κ.ἑ.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 301, καὶ ἰδίως K. Barwick, Remmius Palaemon (1922) 99 κ.ἑ.

Τέχνης.[1] Αὐτὰ ὅμως εἶναι ἐπιχειρήματα *e silentio* καὶ δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἐξ αὐτῶν. Πολὺ συχνὰ συνέβη ἡ ἐλλείπουσα μαρτυρία, ἐπὶ τῆς ὁποίας παπυρολόγοι καὶ ἀρχαιολόγοι ἐστήριξαν σπουδαιοτάτας ἱστορικὰς ὑποθέσεις, νὰ ἔλθῃ αἰφνιδίως εἰς φῶς, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀπατηλὰ καὶ τὰ πλέον ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα καὶ συμπεράσματα.[2]

Ὁ Διονύσιος, ὡς εἴδομεν, κατέλιπε πλῆθος σημειώσεων καὶ γλωσσολογικῶν μελετῶν, οἱ δὲ μεταγενέστεροι γραμματικοί, ἰδίως ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος, διετήρησαν μερικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀναφερόμενα εἰς γραμματικὰ ζητήματα. Τὰ Σχόλια εἰς τὴν *Τέχνην*[3] ἀναφέρουν ὅτι *τινὲς* — οἱ γραμματικοὶ εἶχον τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ λέγουν «μερικοὶ» ἀντὶ νὰ κατονομάζουν τὴν πηγήν των — εἶχον εὕρει εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου τρία ἐδάφια ἀντιφάσκοντα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς *Τέχνης* καὶ ἐκ τούτου συνήγαγον ὅτι αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου (*μὴ γνήσιον εἶναι*). Ἀλλ' αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι σημαντικαί, καὶ ὁ Διονύσιος ἐνδέχεται νὰ μετέβαλε γνώμην[4] εἰς ἐπίμαχα θέματα ἥσσονος σημασίας. Ἂν εἰς ἓν ἔργον του μετεχειρίσθη τὰ προσηγορικὰ καὶ τὰ κύρια ὀνόματα ὡς δύο διαφορετικὰ μέρη τοῦ λόγου κατὰ τὴν στωϊκὴν ἔννοιαν,[5] εἰς τὴν *Τέχνην* ἴσως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἄποψιν τοῦ Ἀριστάρχου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ *προσηγορία* εἶναι ὑποδιαίρεσις (*εἶδος*) τοῦ ὀνόματος. Ἂν ἀλλαχοῦ εἶχε ἀκολουθήσει τοὺς Στωϊκοὺς καὶ δὲν εἶχε κάμει διάκρισιν μεταξὺ *ἄρθρου* καὶ *ἀντωνυμίας*, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε καταγράψει αὐτὰ εἰς τὴν *Τέχνην* ὡς

[1] *PSI* I (1912) ἔκδ. G. Vitelli, ἀριθμ. 18, Pack[2] ἀριθμ. 344 καὶ 345 Διον. Θρ., ἀριθμ. 2138 - 76 Γραμματική. Ὁ V. di Benedetto 185 - 96 εὐσυνειδήτως ἐπανεξήτασε τοὺς παπύρους ἀναζητῶν ἔρεισμα διὰ νὰ χρονολογήσῃ τὴν *Τέχνην*. Ὁ *P. Lond.* (ἀριθμὸς καταλογογραφήσεως) 126 δὲν πρέπει πλέον νὰ ἀναφέρεται ὡς κῶδιξ τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Ἡ χρονολόγησις τοῦ Kenyon ἐν τῇ ed. princ. (1891) διωρθώθη ὑπὸ τοῦ H.J.M. Milne, *Catalogue of the Lit. Papyri in the Brit. Mus.* (1927) σελ. 150, νῦν *P. Lit. Lond.* 182, τοῦ τρίτου/τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. Ὁ *P. Würzburg* 2, δεύτερος αἰὼν μ.Χ. (U. Wilcken, «Mitteilungen aus der Würzburger Papyrussammlung», *Abh. d. Preuss. Akad. d. Wiss.*, Phil.-hist. Kl. Jg. 1933, Ἀριθμ. 6 (1934) 22 κ.ἑ.) διέφυγε προφανῶς τὴν προσοχὴν τοῦ di Benedetto. Ἂν ὁ Διονύσιος τῆς στήλης I 14 εἶναι ὁ Δ. Θρᾷξ καὶ ὅ,τι ἀκολουθεῖ εἶναι λέξις πρὸς λέξιν ἀναφορὰ εἰς τὴν *Τέχνην*, ὡς προτείνει (τῇ βοηθείᾳ τολμηρῶν συμπληρώσεων) ὁ F. Della Corte, *Riv. fil. class.* 64 (1936) 406 κ.ἑ., ἡ καταγωγὴ τῆς *Τέχνης* δὲν δύναται νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας.

[2] Μοναδικὸς κῶδιξ παπύρου τοῦ ἕκτου αἰῶνος μ.Χ. δημοσιευθεὶς τῷ 1952 ἀνεσκεύασε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκτενῆ ἐν τῇ ᾠᾷ σχόλια περὶ τὸ κείμενον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γραφοῦν πρὸ τῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτίου, βλέπε Call. τομ. II, σελ. XXVII 3. Μικρὸς λύχνος εὑρεθεὶς τῷ 1955 ἐν τάφῳ τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς τερματίζει διὰ παντὸς τὴν συζήτησιν περὶ ἀνυπαρξίας λύχνων κατὰ τὴν ἐπικὴν περίοδον, βλέπε *Ausgewählte Schriften*, σελ. 3.5.

[3] Σχολ. Διον. Θρ. σελ. 124.7 - 14 καὶ 161.2 - 8 Hilg. (Prolegom. Schol. Vat.), Ἀπολλων. Δυσκ. τόμ. III Fragm. ἔκδ. R. Schneider (1910) 71.27 κ.ἑ.

[4] Παράβαλε ἐπὶ παραδείγματι τὴν ἀντίφασιν εἰς τὴν ὁποίαν περιπίπτει ὁ γραμματικὸς Φιλόξενος ἐν Et. Or., ἐν λ. *μοχλός* (C. Wendel, *RE* XX, 1941, στήλη 200.15).

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 290-1.

δύο ἀπὸ τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου, χειριζόμενος τὸ θέμα ὡς προφανῶς εἶχε πράξει ὁ Ἀρίσταρχος. Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν, τὸν ὁρισμὸν τοῦ ρήματος, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος ἔκ τινος βιβλίου τοῦ Διονυσίου, ἡ διατύπωσις διαφέρει ἐκείνης τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν εἰς τὴν *Τέχνην*, ἀλλ' ἡ σημασία (τὸ *ῥῆμα* λαμβάνεται *ὡς κατηγόρημα*) συμφωνεῖ πρὸς αὐτήν.

Τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος παραλλαγὰς συνέλεξε ἐκ τῶν Σχολίων τὸ 1822, ὀλίγον μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Bekker, ὁ K. W. Göttling, ὁ ὁποῖος, ὡς νεαρὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας, ἦτο εἷς τῶν συμβούλων τοῦ Γκαῖτε εἰς πᾶν ὅ,τι εἶχε σχέσιν μὲ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα. Χρησιμοποιῶν θαυμαστὴν εὐγλωττίαν, προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς ἀναγνώστας του ὅτι ἡ λεγομένη *Ars grammatica* τοῦ Διονυσίου ἦτο βυζαντινὸν συμπίλημα.[1] Εἰς τὴν προκληθεῖσαν διαμάχην ἔθεσε τέρμα ὑπὲρ τοῦ Διονυσίου ὁ Moritz Schmidt,[2] αὐτὸς ὁ παράδοξος καὶ σοφὸς ἀνὴρ ὁ ἐκδώσας τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἡσυχίου εἰς πέντε τόμους, καὶ ὁ Uhlig, ὁ ἐκδώσας τὴν *Τέχνην*. Πράγματι οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι[3] τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἐνάτου καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος δυσκόλως ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν προβλήματος, ἕως ὅτου ἐπανέφερεν αὐτὸ εἰς τὸ προσκήνιον τὸ 1958 ὁ di Benedetto. Ἔχομεν ὅμως μελετήσει τὰ κύρια σημεῖα του χωρὶς νὰ εὕρωμεν εἰς αὐτὰ οὐδεμίαν ἀποφασιστικὴν ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου εἰς τὸν Διονύσιον. Ἐὰν δὲν συνέγραψε τὴν *Τέχνην* περὶ τὸ 100 π.Χ., τὸ ποσοστὸν συμβολῆς τῶν φιλολόγων εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῆς γραμματικῆς ἕνα αἰῶνα βραδύτερον θὰ ἦτο πολὺ μεγαλύτερον ἢ ὅσον ἐπιστεύετο.[4] Τοιαύτη ὅμως ὑπόθεσις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔλογος, διότι ἡ ἡμετέρα παράδοσις οὐδεμίαν σχετικὴν μαρτυρίαν παρέχει.

Ἡ διάταξις ὅμως τῆς *Τέχνης* εἰς τὰ διασωθέντα χειρόγραφα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀρχική, ὡς παρετηρήσαμεν ἀναλύοντες τὴν ἀκολουθίαν τῶν παραγράφων της. Δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τί συνέβη. Φαίνεται ὅτι κάτι ἔχει ἀπολεσθῆ μετὰ τὴν τετάρτην παράγραφον, καὶ ἴσως κάποιος ἀλλοτριοπράγμων συντάκτης προσεπάθησε νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἠδύνατο μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ πρωτοτύπου τὸ ὁποῖον διέθετε. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡμέραν τινὰ εἷς εὐπρόσδεκτος πάπυρος θὰ ἀποκαλύψῃ τὰ fata libelli. Ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὴν παραποιηθεῖσαν μορφήν της ἡ διάρθρωσις τῆς *Τέχνης* οὐδόλως ἀπέχει τῆς τῶν τυπικῶν ἐγχειριδίων *(εἰσαγωγῶν)* τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καὶ εὐχαρίστως ἀναμένομεν διὰ τὸν σκοπόν μας τὴν προσφάτως ἀναληφθεῖσαν[5] συγκριτικὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν.

[1] Θεοδοσ. Ἀλεξ. *Grammatica* ἐκδ. C. G. Goettling (1822), πρόλογ. σελ. V κ.ἑ.

[2] M. Schmidt, «Dionys der Thraker», *Philol.* 8 (1853) 231 κ.ἑ., 510 κ.ἑ.· σελ. 231 κ.ἑ. ἡ βιβλιογραφία ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν διαμάχην.

[3] Παραπέμπομεν κατ' ἐπιλογὴν εἰς ὀλίγους μόνον: Steinthal, Wilamowitz, Rutherford, G. Murray, Robbins, Barwick, Pohlenz, Marrou, Schwyzer.

[4] Βλέπε di Benedetto 118.

[5] Βλέπε Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960). Πρβλ. D. Fehling, *Gnom.* 34 (1962) 113 κ.ἑ., ἰδίως 116.

Ἐὰν ἔχω δίκαιον, ἡ γραμματικὴ τεχνικὴ εἶναι τὸ τελευταῖον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας. Θὰ εἶχε ἐμφανισθῆ ἐνωρίτερον, ἂν ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο πράγματι ὁ πατὴρ τῆς φιλολογίας, ὡς πιστεύουν πολλοί· οἱ φιλόλογοι ὅμως ποιηταί, οἱ ὁποῖοι πράγματι ἐδημιούργησαν αὐτήν, εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν *ἑρμηνείαν τῶν ποιητῶν* καὶ ἐθεώρουν τὴν μελέτην τῆς γλώσσης ἁπλῶς ὡς βοήθημα διὰ τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου. Πολὺ ἀργότερον καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν ἀρχῶν, εἷς ἀλεξανδρινὸς φιλόλογος συνέταξε ἐκ τῆς παρατηρήσεως *(ἐμπειρίας)* τῆς γλώσσης τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πεζογράφων «σύστημα *γραμματικῆς*», δηλαδὴ *τέχνην*.[1] Ἡ καθυστέρησις τῆς ἐμφανίσεώς της, ἡ συνήθως θεωρουμένη ὡς ἐκπληκτική, συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν γραμμὴν ἐξελίξεως τὴν ὁποίαν ἰχνηλατήσαμεν ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ.

Διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς καὶ τῆς ἐν Ρόδῳ σχολῆς του εἰσήλθομεν εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Τὸ ὄνομα τοῦ Διδύμου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου σημειώνει τὸ τέρμα τῶν περιπλανήσεών μας διὰ μέσου τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν δύο, παρεμβάλλεται μία τοὐλάχιστον τριὰς φιλολόγων, ἡ ὁποία δικαιοῦται νὰ μνημονευθῆ δι' ὀλίγων.

Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν προήρχοντο ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ Τυραννίων ἐξ Ἀμισοῦ τοῦ Πόντου καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης ἐκ Μυρλείας τῆς Βιθυνίας. Ὁ Τυραννίων, φοιτήσας εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Διονυσίου,[2] ἐπέστρεψε, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τὴν γενέτειράν του· συλληφθεὶς αἰχμάλωτος κατὰ τὸν δεύτερον Μιθριδατικὸν πόλεμον μετεφέρθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 71 π.Χ. καὶ ἔζησεν ἐν Ρώμῃ ἀπὸ τοῦ 67 π.Χ. Ὡς ὁ ἐν αἰχμαλωσίᾳ συνάδελφός του, ὁ ποιητὴς Παρθένιος,[3] ἐξησφάλισεν ἰσχυροὺς προστάτας καὶ φίλους: τὸν Καίσαρα, τὸν Κικέρωνα, τὸν Ἀττικόν. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουΐδα οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων του συμφύρονται κατὰ τρόπον ἀπελπιστικὸν μὲ τοὺς τίτλους νεωτέρου τινὸς Τυρρανίωνος. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο τοὐλάχιστον ὁμάδας, μίαν ἀναφερομένην εἰς ὁμηρικὰ θέματα καὶ μίαν ἄλλην εἰς προβλήματα γραμματικῆς τεχνικῆς. Ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπός του ἦτο νὰ βελτιώσῃ τὰ περὶ Ὁμήρου καὶ γραμματικῆς συγγράμματα τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Ἀσκληπιάδης[4] ἴσως διῆλθε ὡρισμένα ἔτη τῆς νεότητός του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολον· εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν. Συνεμερίζετο ἀπολύτως τὰ διαφέροντα τοῦ Τυραν-

[1] Περὶ τοῦ *ἐμπειρία* καὶ τοῦ *τέχνη* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67 κ.ἑ., 76 κ.ἑ., 89.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 317, σημ. 2. Πρβλ. C. Wendel, *RE* VII A (1948) 1811 - 19. Testimonia μὲ ἑρμηνείας καὶ πλείστας ἀναφορὰς ἐν *GRF* Prolegomena σελ. XV κ.ἑ. ἀριθμ. 26, αὐτόθι σελ. XVII ἀριθμ. 27 Ἀσκληπιάδης, σελ. XX κ.ἑ. ἀριθμ. 39 Φιλόξενος.

[3] Πρβλ. «A Fragment of Parthenios' Arete», *Cl. Qu.* 37 (1943) 30 κ.ἑ. = *Ausgewählte Schriften* (1960) 144.

[4] G. Wentzel, *RE* II (1896) 1628 κ.ἑ.· B.A. Müller, *De Asclepiade Myrleano*, Diss. Leipzig 1903· A. Addler, «Die Kommentare des Asklepiades v. M.,», *Herm.* 49 (1914) 39 κ.ἑ.

νίωνος. Δὲν ὑπάρχει ὅμως μαρτυρία ὅτι διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Διονυσίου καὶ αἱ μονογραφίαι του περὶ Ὁμήρου, εἰς τὰς ὁποίας ἐπανερμήνευσε, ὡς καὶ ὁ Διονύσιος, τὸ κύπελλον τοῦ Νέστορος (*Λ* 352 κ.ἑ.), καθὼς καὶ τὸ χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς Πλειάδας, περιεῖχον πολεμικὴν καὶ κατὰ τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ κατὰ τῶν περγαμηνῶν. Ἡ βιογραφικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀσκληπιάδου *Περὶ γραμματικῶν* ἴσως ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τῆς περὶ τοῦ Πεισιστράτου ἀφηγήσεως, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν εἰς τὸ *de oratore*[1] τοῦ Κικέρωνος. Τόσον ἡ συστηματικὴ πραγματεία του *Περὶ γραμματικῆς*[2] ὅσον καὶ ὁ ὁρισμὸς τῆς *γραμματικῆς*[3] ὑπὸ τοῦ Τυραννίωνος σκοπίμως διέφερον ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν τῆς *Τέχνης* τοῦ Διονυσίου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τομεὺς αὐτὸς εἶχεν ἀποβῆ εἰς τὸ ἔπακρον ἐριστικός.

Εἰς τὴν Ρώμην ἀνέμενε τὸν Τυραννίωνα ἓν ὅλως ἰδιόμορφον καὶ ἀπροσδόκητον καθῆκον: ἡ φροντὶς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Θεοφράστου, ἡ ὁποία περιελάμβανε οὐσιαστικὸν τμῆμα τῶν ἀριστοτελείων χειρογράφων. Ὁ Στράβων,[4] ὁ ὁποῖος ἐκαυχᾶτο ὅτι παρηκολούθησε τὰς διαλέξεις τοῦ Τυραννίωνος εἰς τὴν Ρώμην (ὀλίγον μετὰ τὸ 44 π.Χ., πιθανῶς περὶ τὸ 30 π.Χ.), ἀναφέρει κατὰ τρόπον μᾶλλον μὴ ἱκανοποιητικὸν περὶ τῆς τύχης τῆς μοναδικῆς αὐτῆς περιπατητικῆς βιβλιοθήκης. Εἰς τὴν Ρώμην εἶχε μεταφέρει αὐτὴν ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Σύλλας τὸ 84 π.Χ., ἀλλὰ προφανῶς ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἀδιαφορίᾳ. Ὁ Τυραννίων, *φιλαριστοτέλης ὤν*, «ἐπέτυχε νὰ διευθύνῃ» *(διεχειρίσατο)* τὴν βιβλιοθήκην, συνδεθεὶς φιλικῶς μετὰ τοῦ βιβλιοθηκαρίου *(θεραπεύσας τὸν ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης)*. Ὁ Πλούταρχος, εἰς τὸν βίον τοῦ Σύλλα, δὲν εἶναι περισσότερον συγκεκριμένος: *λέγεται*[4] *... ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά*, «λέγουν περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐτακτοποίησε τὰ περισσότερα πράγματα», προσθέτει ὅμως τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὴν ἐργασίαν τῆς τελικῆς ταξινομήσεως καὶ ἐκδόσεως παρέδωσε ὁ Τυραννίων *(παρ' αὐτοῦ)* εἰς ἕνα εἰδικόν, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ἀνδρόνικον τὸν Ρόδιον.[5]

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν τριῶν φιλολόγων, ὁ Φιλόξενος,[6] ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολή, μετὰ τὴν μεγάλην «secessio», ἔζη ζωὴν μετρίαν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστάρχου Ἀμμώνιος[7] ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., καὶ μία ἐπιγραφὴ μᾶς παρέχει τὸ ὄνομα βιβλιοθηκαρίου διορισθέντος ὑπὸ τοῦ

[1] Βλέπε σελ. 6, σημ. 4.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 188 καὶ 193.

[3] Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 72 κ.ἑ.

[4] Στράβ. XIII 608 κ.ἑ., Πλουτ. *Σύλλ.* 26. Περὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 79. Πᾶσαι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι συνελέγησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ Düring, *Aristotle* 337 κ.ἑ. καὶ 412 κ.ἑ.

[5] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 314 τὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πορφυρίου.

[6] C. Wendel, *RE* XX (1941) 194 κ.ἑ. Ὁ R. Reitzenstein, *Geschichte der Griech. Etymologika* (1897) 180 κ.ἑ., 338 κ.ἑ., διατηρεῖ εἰσέτι τὴν σπουδαιότητά του.

[7] Περὶ τοῦ Ἀμμωνίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 258 καὶ 303· *OGI* 172 *Ὀνάσανδρος ἱερεύς ... τεταγμένος [ἐπὶ τῆς ἐν Ἀ]λεξανδρείᾳ μεγάλης βιβλιοθήκης.*

Πτολεμαίου Θ' περὶ τὸ 100 π.Χ. Ἡ σχέσις τοῦ Οὐάρρωνος πρὸς τὸν Φιλόξενον καθιστᾷ ἐντελῶς βέβαιον ὅτι αὐτὸς ἀνῆκε εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. Ἔγραψε περὶ ὁμηρικῶν θεμάτων, αἱ γλωσσολογικαὶ μελέται του ὅμως ὑπερεῖχον πολὺ κατὰ τὴν ποικιλίαν καὶ πρωτοτυπίαν. Μεταξὺ τῶν πραγματειῶν του περὶ διαλέκτων ὑπῆρχε καὶ ἡ ἰδιόμορφος: *Περὶ τῆς Ῥωμαίων διαλέκτου.*[1] Εἶναι ὅμως καταφανὲς ὅτι ἐθεώρει τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὡς εἶδός τι ἑλληνικῆς διαλέκτου καὶ δὲν ὑπῆρξε αὐτὸς ὁ πρῶτος εἰσηγηθείς, ὡς λέγεται ἐνίοτε, τὴν συγκριτικὴν μελέτην δύο διαφορετικῶν γλωσσῶν. Ἡ γραμματικὴ τεχνική του εἶχε ὡς ἐπίκεντρον τὰ ῥήματα, ἰδίᾳ τὰ *ῥήματα μονοσύλλαβα*, ἐκ τῶν ὁποίων παρῆγε ἄλλους τύπους ῥημάτων, ἀκόμη καὶ οὐσιαστικῶν. Ἀφοῦ τὰ μονοσύλλαβα, ὡς ἐπίστευε, ἦσαν αἱ *ἀρχαί*, τὰ πρωτότυπα, εἶχον ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν *ἐτύμων* καὶ προσέτι ἦσαν τὰ κριτήρια τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης *(τοῦ ἑλληνισμοῦ)*. Πρόκειται περὶ τῶν παλαιῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα συνηντήσαμεν εἰς σειρὰν ὅλην φιλοσοφικῶν συζητήσεων ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ *Κρατύλου*[2] τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῶν Στωϊκῶν, ἀλλ' ἡ ἔμφασίς των μετετοπίσθη. Ἡ ἰδιαιτέρα τιμὴ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὤφειλε νὰ διατηρήσῃ τὸν διάλογον μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν φιλελληνισμὸν τῆς Ῥώμης εἰς αὐτὸν τὸν τομέα.[3] Μόνον μῦθον τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅσον συχνὰ καὶ ἂν ἐπαναλαμβάνεται, ἀποτελεῖ τὸ λεγόμενον, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι κατέστρεψαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ φιλολογίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητα εἶχε σημειωθῇ, ὡς εἴδομεν, γενικωτέρα ἐσωτερικὴ ὕφεσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐντελῶς φυσικὴ εἰς τὸν κόσμον ἐκεῖνον τῶν μικρῶν ἀνταγωνιζομένων βασιλείων καὶ πόλεων καὶ τοῦ παρακμάζοντος καθεστῶτος τῶν Πτολεμαίων. Ἡ φιλολογία ἀπέκτησε νέαν ὑπόστασιν ἐν Ῥώμῃ, ἀκόμη δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ ὁλονὲν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον τοῦ Καίσαρος, τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, ὡς καὶ αἱ ζωηραὶ ἀνταλλαγαὶ μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Ῥώμης,[4] εἶχον ἐνθαρρυντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλολόγων.

Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ Δίδυμος, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη καὶ ἐνηλικιώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ,[5] μετέβη ποτὲ εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ὅπου αἱ βιβλιοθῆκαι

[1] *GRF* 443 - 6. Ὁ Τυραννίων ὁ ὁποῖος ἐπραγματεύθη τὸ αὐτὸ θέμα ἦτο ὁ νεώτερος, ὁ ἀκμάσας μετὰ τὸν Φιλόξενον.

[2] Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 71 κ.ἑ., περὶ τῶν *ἀρχῶν*.

[3] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 293. Τοῦτο θὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα ἰδιαιτέρου τόμου, ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ πραγματευθῶμεν διεξοδικώτερον περὶ τῶν (νεωτέρων τὴν ἡλικίαν) συγχρόνων τοῦ Διδύμου, ἤτοι περὶ τοῦ Τρύφωνος, τοῦ Θέωνος, κτλ. ἐν συσχετισμῷ πρὸς τοὺς φιλολόγους τῆς ἑπομένης γενεᾶς.

[4] Στράβ. XIV 674 κ.ἑ.

[5] Σουΐδ. λ. *Δίδυμος*. L. Cohn, *RE* V (1905) 445 κ.ἑ. *Didymi . . . Fragmenta* coll. M. Schmidt (1854, ἐπανεκδοθὲν τὸ 1964). Περὶ τῶν ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς Ὅμηρον ἀποσπασμάτων τοῦ Διδύμου τῶν ἐκδοθέντων κεχωρισμένως ὑπὸ τοῦ A. Ludwich, *Aristarchs hom. Textkritik* καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Van der Valk, *Researches* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 4. Σημαντικὴν ὤθησιν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωσε ἡ ἔκδοσις τοῦ Βερο-

ἐλαφρὰς μόνον ζημίας εἶχον ὑποστῆ, εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὑπῆρξε ὁ τόπος τῶν καταπληκτικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς εὐρυμαθείας του. Παρὰ τὴν ὕπαρξίν των — ἴσως μάλιστα ἐξ αἰτίας αὐτῶν — ἡ φήμη του οὐδέποτε ὑπῆρξε πολὺ ὑψηλή. Οἱ ἑταῖροι τοῦ Μουσείου, οἱ ὁποῖοι εἶχον φιλοπαίγμονα διάθεσιν κατὰ τὴν χρυσῆν ἐποχὴν τῶν πρώτων Πτολεμαίων,[1] ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀνωμαλίας, εἶχον ἐπανακτήσει, φαίνεται, τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα των· οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανευρίσκομεν αὐτοὺς νὰ θέτουν καὶ πάλιν εἰς κυκλοφορίαν χλευαστικὰ παρωνύμια. Ἡ προσωνυμία *Χαλκέντερος* προσεκολλήθη διὰ παντὸς εἰς τὸν Δίδυμον· τὸ *βιβλιολάθας* ἐχαρακτήριζε αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν ἦτο ὅτι ἔγραψε τόσον πολλὰ βιβλία, ὥστε ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνθυμηθῇ τί εἶχε γράψει. Ὁ ἀπίστευτος ἀριθμὸς τῶν 3.500 ἢ 4.000 βιβλίων προφανῶς προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς· ἦτο γνωστός, ὡς καὶ ἡ προσωνυμία, *βιβλιολάθας*, κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ.[2]

Ποία ἦτο ἡ κινητήριος δύναμις τῆς παραγωγικότητος τοῦ Διδύμου, ἡ ὁποία καταφανῶς διέφερε ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα τῶν ἄλλων φιλολόγων τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων; Πρὶν ἢ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὁρίσωμεν ὅσα στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του δύνανται νὰ ἐξακριβωθοῦν.

Οὔτε πότε ἀκριβῶς ἐγεννήθη οὔτε πότε καὶ εἰς ποίαν ἡλικίαν ἀπέθανε γνωρίζομεν, δεδομένου ὅτι ὁ Σουΐδας τοποθετεῖ τὴν *ἀκμήν* του μᾶλλον ἀορίστως «ἐπὶ Ἀντωνίου καὶ Κικέρωνος» καὶ λέγει ὅτι ἡ ζωή του «παρετάθη καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου», θέλει δηλαδὴ τὸν Δίδυμον σύγχρονον τοῦ βασιλέως τῆς Μαυριτανίας Ἰόβα, τοῦ ἱστορικοῦ.[3] Συνεπῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν εἰ μὴ μόνον ὅτι εἰργάσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ. Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ νεώτερος, καὶ ὁ Ἀπίων, ὁ γραμματικός, ὑπῆρξαν μαθηταὶ καὶ βοηθοὶ αὐτοῦ— πράγματι ὁ ἀριθμὸς τῶν βοηθῶν του πρέπει νὰ ὑπῆρξε σημαντικός.

Ἀδυνατοῦμεν νὰ δώσωμεν ἐδῶ πλήρη ἐπισκόπησιν τῶν ἀναριθμήτων ἐκδόσεων[4] τοῦ Διδύμου, ἄλλωστε δὲν θὰ ἦτο ἐπάναγκες, ἐφ' ὅσον ὀλίγα παραδείγματα

λινείου παπύρου *Διδύμου Περὶ Δημοσθένους* (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254, σημ. 3 καὶ σελ. 260, σημ. 1 περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ Leo). Βιβλιογραφία ἐν Pack² ἀρ. 339 μετὰ παραπομπῶν εἰς ἄλλους παπύρους περιέχοντας συντόμους περικοπὰς τοῦ Διδύμου. Βλέπε ἐπίσης M. Lossau, «Untersuchungen zur antiken Demosthenesexegese», *Palingenesia* II (1964) *passim*.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 202.

[2] Quintil. *inst.* I 8.20· Δημήτρ. Τρ. ἐν Ἀθην. IV 139 C. Πρβλ. Sen. *ep.* 88.37.

[3] FGrHist 275 T 1, πρβλ. T 13 (περίπου 50 π.Χ. - 23 μ.Χ. Jacoby). Πρβλ. E. Rohde, *Kleine Schriften* I 177.1, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ *ἐπὶ Ἀντωνίου* σημαίνει τὸ ἔτος 43. Ἂν ὁ Δίδυμος ἤκμασε τότε, πρέπει νὰ εἶχε γεννηθῇ τῷ 83.

[4] Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Δίδυμον τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ Wilamowitz *Einleitung in die Tragödie* 157 - 68, διατηρεῖ εἰσέτι τὴν ἀξίαν του, ἐπειδὴ καλύπτει εὐρεῖαν φιλολογικὴν ἔκτασιν καὶ ὄχι μόνον τὴν τραγῳδίαν.

ἀρκοῦν, διὰ νὰ καταδειχθοῦν ἡ τάσις καὶ ἡ ἀξία ὅλου τοῦ ἔργου του. Ὁ Ὅμηρος ἦτο τὸ κύριον θέμα τῆς φιλολογίας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας. Τὸ πρῶτον ἐπίτευγμα τοῦ Διδύμου εἶναι ὅτι ἀνεκεφαλαίωσε ὅλας αὐτὰς τὰς ὁμηρικὰς μελέτας. Δὲν θὰ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ ὅ,τι ἤδη ἐλέχθη εἰς τὸ περὶ Ἀριστάρχου[1] κεφάλαιον, ἀλλὰ πρέπει ἐκ νέου νὰ τονίσωμεν τοῦτο: Τὸ *Περὶ τῆς ἀριστ*αρχείου *διορθώσεως* τοῦ Διδύμου ἀνῆκε, ὡς δεικνύει ὁ τίτλος, εἰς τὰ *Περὶ* συγγράμματα. Ἔδιδε περικοπὰς ἐκ τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ἐκ τῶν ἀντιστοίχων χωρίων τῶν ὑπομνημάτων καὶ τῶν μονογραφιῶν του, περιελάμβανε δὲ καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν κρίσιν τοῦ Διδύμου, ὁσάκις κατὰ τὴν γνώμην του παρίστατο ἀνάγκη. Δὲν ἦτο, ὡς τόσον συχνὰ ἐβεβαιώθη, ἀνασυγκρότησις τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου, τῆς δῆθεν ἀπολεσθείσης κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα. Ἡ πρωτεύουσα σημασία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὰς κατὰ λέξιν περικοπάς, καὶ τὰ ἀσθενέστερα σημεῖα του εἶναι τὰ σχόλια τοῦ ἰδίου τοῦ Διδύμου. Ἀναφέρει ἐπὶ παραδείγματι τὴν συμφωνίαν τῶν κειμένων τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου (*Γ* 126), ἢ τὴν συμφωνίαν τοῦ Ἀριστάρχου πρὸς «ὅλας σχεδὸν τὰς ἄλλας ἐκδόσεις» (*Α* 522), καὶ σημειώνει τὴν ἀσυμφωνίαν των, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ *Κ* 306, ὅπου τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον κείμενον τῶν σωθέντων χειρογράφων εἶναι *οἶκεν ἀριστεύωσι: οὕτως Ἀρίσταρχος «οἶ κεν ἄριστοι ἔωσι»· ὁ δὲ Ζηνόδοτος «αὐτοὺς οἳ φορέουσιν ἀμύμονα Πηλείωνα». Ἀριστοφάνης «καλοὺς οἳ φορέουσι* (Σχολ. AT). Διετήρησε μετὰ προσοχῆς τὰς παραλλαγάς, εἴτε διὰ τῆς ἀντιβολῆς πασῶν τῶν ἐκδόσεων εἴτε ἐπιλέγων μερικὰς ἐξ αὐτῶν ἐκ προσφάτων ἐκδόσεων. Εἰς τὰ συνεχῆ *ὑπομνήματά* του εἰς τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσειαν* συνέλεξε ἐξηγητικόν, ἰδίως μυθογραφικόν[2], ὑλικὸν ἐκ πολλῶν πηγῶν, ἐπίσης δὲ καὶ πολύτιμα στοιχεῖα πληροφοριῶν, ὡς λόγου χάριν τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τοῦ *τέλους* τῆς *Ὀδυσσείας*.[3]

Ὁ Δίδυμος, μετὰ τὰ περὶ Ὁμήρου βιβλία του, ἀφιέρωσε, ὡς ἔπραξαν καὶ οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ,[4] τὰς ἐντονωτέρας προσπαθείας του εἰς τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν, συλλέξας διαφόρους γραφὰς καὶ ἑρμηνείας τῶν κωμικῶν ποιητῶν, ἰδίως τοῦ Ἀριστοφάνους,[5] ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων, ὑπομνημάτων καὶ μονογραφιῶν. Ἡ πολυτιμοτέρα συμβολή του ἦτο ἡ συλλογὴ σεβαστοῦ εἰς ὄγκον φιλολογικοῦ, ἱστορικοῦ, βιογραφικοῦ καὶ προσωπογραφικοῦ[6] ὑλικοῦ, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος[7] δὲν εἶχε πραγματευθῆ ἐπαρκῶς αὐτὸ τὸ μὴ γλωσσο-

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 257 κ.ἑ., ἐπίσης παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ Σχολ. *Γ* 126 καὶ *Α* 522.
[2] C. Wendel, «Mythographie», *RE* XVI (1935) 1358 - 61.
[3] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 208-9 κ.ἑ.
[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 190 κ.ἑ. καὶ 267.
[5] Πρβλ. P. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane* 91 - 137 περὶ τοῦ Διδύμου.
[6] Οἱ *κωμῳδούμενοι* τοῦ Ἀμμωνίου ἀπετέλουν πρόσφορον πηγήν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστάρχου.
[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 267 κ.ἑ.

λογικὸν θέμα. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι ἔκαμε νέαν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Μολονότι εἰς τὰ Σχόλια τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ἑξήκοντα ἑπτὰ φοράς, δὲν προστίθεται ἡ συνήθης ἔκφρασις *ἐν ὑπομνήμασι*. Ἑπομένως παραμένει ἁπλῆ εἰκασία[1] ὅτι προετίμησε νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ὑλικόν του ὑπὸ τὴν μορφὴν *ὑπομνημάτων*, εἰκασία ὅμως ἀσφαλής, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀδιανόητον νὰ δεχθῇ τις ὅτι αἱ παραθέσεις του εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ σειρᾶς μονογραφιῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἔκαμε τὴν ἐκπληκτικὴν διόρθωσιν[2] *Ἀλκαῖος* ἀντὶ τοῦ *Ἀχαιὸς* (Ἀριστφ. *Θεσμ.* 162) εἰς τὴν ἰδικήν του θεμελιώδη ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἀλλὰ ὁ Δίδυμος προσεπάθησε νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων δι' ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα δικαίως ἀποκαλεῖ «μωρίας» *(λελήρηται)* νεώτερός τις σχολιαστὴς τῶν διασωθέντων Σχολίων. Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἐλλείψεως κοινῆς λογικῆς εἰς τὸν Δίδυμον — ἀλλὰ καὶ τῆς συντηρητικότητος καὶ στενότητος πνεύματος γενικῶς τῶν συμπιλητῶν.

Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Διδύμου εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Πίνδαρον καὶ τοὺς τραγικοὺς ἔχουν τοὺς ἰδίους περιορισμούς, ἀλλὰ θὰ ἦτο πολὺ ἄδικον νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτοὺς[3] καὶ νὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ ἀμαυρώσουν τὰ ἀληθῆ προσόντα του. Ἐξηγῶν τὰ πινδαρικὰ *Ἐπινίκια*,[4] ὡς καὶ τὰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, συνέλεξε περικοπὰς ἐκ παλαιοτέρων σχολίων, ἀλλὰ διηρεύνησε καὶ τοὺς ἱστορικούς, ἰδίως τοὺς γράψαντας περὶ τῆς Σικελίας, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ἀρχαιογνώστην Πολέμωνα, καὶ τοιουτοτρόπως συνεπλήρωσε ὅ,τι εἶχε ἀφήσει ἀνερμήνευτον ὁ Ἀρίσταρχος. Τὰ *ὑπομνήματα* τοῦ Διδύμου περιελάμβανον τοὺς *Παιᾶνας* καὶ τοὺς *Ὕμνους* καὶ πιθανῶς πολλὰ ἄλλα ἐκ τῶν δέκα ἑπτὰ βιβλίων εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος εἶχε διαιρέσει τὰ πινδαρικὰ ποιήματα.[5] Ἐκ τοῦ ἔργου του *Ὑπόμνημα Βακχυλίδου ἐπινίκων*[6] μόνον ὁ τίτλος διασώζεται. Ἡ ταξινόμησις καὶ ὁ ὁρισμὸς τῶν διαφόρων εἰδῶν μὲ ὅλας τὰς ὑποδιαιρέσεις των ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς μονογραφίας του *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν*.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος ἂν ὁ Δίδυμος ἔγραψε περὶ Αἰσχύλου.[7] Ὁ προσφιλὴς ποιητὴς του ἦτο ὁ Σοφοκλῆς καὶ μία ἀνάλυσις τῶν ἐξαιρετικῶς σοφῶν Σχολίων εἰς τὸν *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ* τοῦ Σοφοκλέους δύναται

[1] Τὸ παρ' Ἀθην. II 67 D *Δίδυμος δ' ἐξηγούμενος τὸ ἰαμβεῖον* (Ἀριστφ. *Πλ.* 720) δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὑπόμνημα εἰς τὸν *Πλοῦτον*, ὡς γενικῶς ὑποτίθεται· πρβλ. ἀνωτέρω τὰ περὶ τοῦ *ἐξηγεῖσθαι* σελ. 266.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 226.

[3] Ὁ A. Roemer ὄχι μόνον ἔπραξε τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κατέστησε τὸν Δίδυμον κύριον ὑπεύθυνον διὰ πᾶν ὅ,τι ἐθεώρει ἐσφαλμένον εἰς τὰ Σχόλια· πρβλ. ἀνωτ. σελ. 277, σημ. 5.

[4] Βλέπε Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* 67 - 75.

[5] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 219.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 265.

[7] Ὁ W. Schmid, *Gesch. d. griech. Lit.* II (1934) 305, ἔχει μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἐκ παραδρομῆς τῆς γραφίδος, ἓν ὑπόμνημα εἰς τὸν Αἰσχύλον ἀποδίδεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον.

νὰ δώσῃ μίαν ἰδέαν τοῦ *ὑπομνήματός* του, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φρασεολογία δὲν εἶναι ἰδική του. Τὸ ὄνομά του μνημονεύεται τρὶς (Σχολ. *OK* 155, 237, 763) καὶ αἱ ἀναφοραὶ εἰς τοὺς παλαιότερον *ὑπομνηματισαμένους* (Σχολ. *OK* 388, 390, 681) συμφωνοῦν πρὸς τὸ ὕφος[1] του, μολονότι προσέθεσε πιθανῶς εἰς αὐτὰς ἰδικά του στοιχεῖα σχετικῶς πρὸς τὰς ἀρχαιότητας τῆς Ἀττικῆς, τὴν μυθογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἐνῶ συνεκέντρωνε γεγονότα καὶ κρίσεις εὐνοϊκὰς διὰ τὸν Σοφοκλέα, εἰς τὰ ὑπομνήματά του περὶ τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου συνεδύαζε τὴν κριτικὴν κατακραυγὴν τοῦ παρελθόντος μετὰ τῶν προσωπικῶν του ἐπικρίσεων.[2] Τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ ὀγδοήκοντα φορὰς εἰς τὰ Σχόλια ἓξ δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα εἰσέτι νὰ εἴπωμεν πόσα ἐσχολίασε συνολικῶς. Τὰ *διάφορα ἀντίγραφα*, τὰ ὁποῖα παρατίθενται εἰς τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα τῶν Σχολίων εἰς τὴν *Μήδειαν*, περιελάμβανον ἓν ἀντίγραφον τοῦ Διδύμου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθησαν καὶ αἱ περικοπαί. Αὐτὰ τὰ *ἀντίγραφα* ἦσαν ἀσφαλῶς *ὑπομνήματα*: Μέχρι τοῦδε οὐδεμία σαφὴς ἀναφορὰ ἀνευρέθη περὶ τοῦ ὅτι ὁ Δίδυμος προέβη εἰς *ἔκδοσιν* ἢ *διόρθωσιν* οἱουδήποτε λυρικοῦ ἢ δραματικοῦ ποιητοῦ.[3]

Ἡ ἐργασία του διεκόπτετο εἰς τὸ σημεῖον πέραν τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε προκατόχους διὰ νὰ ἀντλήσῃ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ κυρίως εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ποιητῶν. Ἐξαιρουμένων πιθανῶς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν,[4] οἱ μόνοι πεζογράφοι, διὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον ὑπομνήματα εἰς τὴν διάθεσίν του, διὰ νὰ συλλέγῃ περικοπὰς καὶ νὰ γράφῃ συμπιλήματα, ἦσαν οἱ ῥήτορες, ἰδίᾳ δὲ ὁ Δημοσθένης. Εἶναι παράδοξον ὅτι οἱ ῥήτορες κατὰ παράδοσιν ἐμελετῶντο εἰς τὰς ῥητορικὰς σχολὰς καὶ ὄχι ὑπὸ τῶν *γραμματικῶν*. Ἐν τούτοις ὡρισμένοι τίτλοι καὶ ἀποσπάσματα σχολίων τοῦ Διδύμου εἰς τοὺς ἀττικοὺς ῥήτορας[5] ἦσαν γνωστὰ καὶ πρὶν ὁ μέγας πάπυρος τοῦ Βερολίνου φέρῃ εἰς φῶς σημαντικὸν μέρος τοῦ πρωτοτύπου τοῦ *Διδύμου Περὶ Δημοσθένους*.[6] Εἰς αὐτὴν τὴν μονογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἀπήρτιζον ἄνισα λήμματα ἐκ τῶν *Φιλιππικῶν* IX–XII, ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων, ὁ Δίδυμος πολλάκις ἀναφέρεται εἰς *ἑνίους* ἢ *τινὰς* ἢ *ὑπομνηματίσαντας*, πρὸς τοὺς ὁποίους εἴτε συμφωνεῖ εἴτε διαφωνεῖ. Οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου[7] περιελάμβανον τμῆμα περὶ τῶν ῥητόρων,

[1] Σχόλ. εἰς Σοφοκλέους *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ*, rec. V. de Marco (1952). Εἰς τὸν πρόλογον σελ. XXII κ.ἑ. αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ J. Richter, *W. St.* 33 (1911) 37 κ.ἑ., περιορίζονται εἰς τὰ πραγματικὰ αὐτῶν ὅρια.

[2] Βλέπε Elsperger, «Antike Kritik gegen Euripides», *Philol.* Suppl. XI I (1908) 108 κ.ἑ., 114 κ.ἑ. καὶ Index σελ. 167. — Πρβλ. Εὐρ. *Ἱππ.* ἔκδ. W. S. Barrett (1964) σελ. 48.

[3] Ὁ G. Zuntz, *An Inquiry into the Transmission of the Plays of Euripides* (1965) 253 κ.ἑ., πιστεύει εἰς ἔκδοσιν τοῦ «κειμένου τοῦ σκηνικοῦ ὑπὸ τοῦ Διδύμου πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν τῶν πολυτόμων ὑπομνημάτων του, οἱ ὁποῖοι ἐπεθύμουν νὰ ἔχουν πρόχειρον τὴν διατύπωσιν τῆς ἰδικῆς του προτιμήσεως».

[4] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 268 κ.ἑ.

[5] Διδύμ. fr. σελ. 310-17 Schm.

[6] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254, σημ. 3. Ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ *Περὶ Δημοσθένους* ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ F. Leo εἰς τὴν πολλάκις ἀναφερθεῖσαν κριτικήν του τῆς *editio princeps*.

[7] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 152 κ.ἑ.

καὶ διάφορα ζητήματα γνησιότητος εἶχε θέσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καλλίμαχος. Βραδύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, συνετάχθησαν κατ' ἐπιλογὴν πίνακες[1] τῶν ἐπιφανεστέρων ρητόρων. Αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Διδύμου ἀποκαλύπτουν τὸ σημαντικὸν γεγονός, ὅτι κατὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ χρόνους ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τῶν ἤδη ἀναφερθέντων, ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα περὶ Δημοσθένους. Ἐνδελεχεῖς ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι πιθανώτατα ἀνῆκον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐπραγματεύοντο ζητήματα χρονολογίας, ἱστορίας καὶ γλώσσης.[2] Οὕτω εἰς αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν κλάδον τοῦ πεζοῦ λόγου ὁ Δίδυμος εἶχε ἄφθονον ὑλικὸν νὰ ἐκμεταλλευθῇ.[3]

Ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ εἰ μὴ μόνον ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ποιήσεως. Ἕνεκα τούτου τὰ περισσότερον ἀντιπροσωπευτικὰ ἐκ τῶν λεξικογραφικῶν συγγραμμάτων[4] του εἶναι τὰ ἔργα του *Λέξις κωμικὴ* καὶ *Λέξις τραγική*. Εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν γλωσσογραφικῶν, λεξικογραφικῶν καὶ ὀνοματολογικῶν συλλογῶν κατεῖχον τὴν κορυφαίαν θέσιν αἱ *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, αἱ ὁποῖαι ἐξετείνοντο εἰς εὐρεῖς τομεῖς τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Δίδυμος, ἀντλῶν ἐκ τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ ἐκ τῶν κριτικῶν ἑρμηνευτικῶν ἔργων, περιωρίσθη εἰς τὴν χρῆσιν τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Ἀλλὰ τὸ περὶ τῆς γλώσσης τῶν τραγικῶν ἔργον του ἐκτείνεται τοὐλάχιστον εἰς εἴκοσι ὀκτὼ βιβλία, ἡ σειρὰ κατατάξεως τῶν ὁποίων παραμένει ἀκόμη ἄγνωστος·[5] θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τεραστία ἀποθήκη, ἔνθα συνεσωρεύθησαν οἱ θησαυροὶ τῆς παλαιοτέρας ἐρεύνης ἀναμένοντες τὸ μέλλον. Εἰς τὸν Δίδυμον ἀποδίδονται ἐπίσης ὀλίγοι τίτλοι καὶ ἀποσπάσματα ἄλλων εἰδικῶν λεξικογραφικῶν καὶ γραμματικῶν ἔργων,[6] εἰς μερικὰς ὅμως ἐκ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν ἡ σχετικὴ μνεία ἴσως ἀφορᾷ εἰς νεωτέρους γραμματικοὺς τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος.[7] Ὑπάρχει τέλος μία ὁμὰς μονογραφιῶν.[8] Ἔχομεν ἤδη μνημονεύσει τὰς περὶ τῆς κατατάξεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν μονογραφίας του καὶ τώρα θὰ ἀναφερθῶμεν μόνον εἰς δύο ἄλλας. Ἡ *Περὶ παροιμιῶν*[9] ἠύξησε τὴν συλλογὴν παροιμιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον συμπιληθῇ ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου· μέγα μέρος τοῦ ὑλικοῦ αὐτῆς ὠφείλετο εἰς

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 247.

[2] Lossau, *Palingenesia* II (1964) 66 κ.ἑ. «Die frühalexandrinische Demosthenesexegese (vor Didymos)». Περὶ τῶν *σύγγραμμα, ὑπόμνημα* κτλ. βλέπε σελ. 255.

[3] Ἡ συνήθης ὑπόθεσις ὅτι αἱ μελέται του περὶ τῶν ρητόρων ἦσαν περισσότερον πρωτότυποι τῶν λοιπῶν (Cohn *REV* 458.35 κ.ἑ.) δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπιβεβαιωθῆ.

[4] Διδυμ. fr. σελ. 15-111 Schm.

[5] Ὁ Ἡσύχιος εἰς τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν τοῦ λεξικοῦ του ὁμιλεῖ περὶ «ἀλφαβητικῆς τάξεως» *(κατὰ στοιχεῖον)*, ἀλλ' ὁ Ἁρποκρατίων ἐν λ. *ξηραλοιφᾶν* (Διδυμ. σελ. 84 Schm. fr. 1) καὶ Μακρόβ. *Sat.* V 18.9, 11 κ.ἑ. οὐδόλως συμβιβάζεται μὲ τὴν διαβεβαίωσιν αὐτήν.

[6] Διδ. fr. σελ. 15-27 καὶ 335-55 Schm.

[7] Cohn *RE* V 465 κ.ἑ. καὶ 471 κ.ἑ.

[8] Διδυμ. fr. σελ. 356-40 Schm.

[9] Βλέπε O. Crusius, *Analecta ad paroemiographos Graecos* (1883) 48 κ.ἑ., 92 κ.ἑ. καὶ K. Rupprecht, *RE* XVIII (1949) 1747 κ.ἑ.

τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν. Ἓν ποικίλου περιεχομένου ἔργον του, τιτλοφορούμενον *Συμποσιακὰ* (ἢ *Σύμμεικτα*), ἦτο συσσώρευσις ὅλων τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εὕρει θέσιν ἀλλαχοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἀκόμη θὰ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ μερικὰς λεπτομερείας ἀληθοῦς γνώσεως περὶ Ὁμήρου, Σαπφοῦς καὶ Ἀνακρέοντος.

Οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ καὶ οἱ διάδοχοί των τοῦ τρίτου καὶ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὰ γράμματα καὶ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ των συγγραφικοῦ ἔργου παρεκινήθησαν νὰ διαφυλάξουν τὴν λογοτεχνικὴν κληρονομίαν τῆς ἐπικῆς, ἰωνικῆς καὶ ἀττικῆς ἐποχῆς[1]· ἐπίστευον ἀκραδάντως εἰς τὸ αἰώνιον μεγαλεῖον της. Ὁ Δίδυμος εἶχε παρακινηθῇ καὶ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἔρωτός του πρὸς τὴν μάθησιν νὰ διαφυλάξῃ τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἔτρεφε εἰλικρινῆ θαυμασμὸν διὰ τὸ μεγαλεῖον τῶν φιλολόγων καὶ σταθερὰν πίστιν εἰς τὴν αὐθεντίαν των, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἐντελῶς ἄμοιρος κριτικοῦ πνεύματος. Ἐγνώριζε ἐπίσης ὅτι τὰς ἐκδόσεις, τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰς μονογραφίας δὲν πρέπει κανεὶς νὰ μεταχειρίζεται ὡς ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα μνημεῖα τῆς φιλολογίας. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῇ, ἦτο ἡ οὐσία των καὶ ὄχι ἡ μορφή των. Ἡ προσεκτικὴ συμπίλησις εὐφυῶς ἐπιλεγέντων ἀποσπασμάτων ἐξησφάλισε κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον τὴν ἐπιβίωσίν των ἐμέσα εἰς ἕνα παρακμάζοντα πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεζήτει συντόμους ὁδοὺς πρὸς τὴν γνῶσιν.

Ἐνωρίτερον εἴχομεν ἀναβάλει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἡ δύναμις, ἡ ὁποία ἐκίνει τὴν φανταστικὴν δραστηριότητα τοῦ Διδύμου. Ἡ ἀπάντησις, ἐφ' ὅσον τώρα εὕρομεν αὐτήν, ὁρίζει τὴν σχέσιν του πρὸς ὅλην τὴν φιλολογίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθὼς καὶ τὴν ἱστορικὴν θέσιν του κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετά τινος πεποιθήσεως ὅτι ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ καταστῇ ὁ ἱκανώτερος θεράπων μιᾶς ἀρχαίας πνευματικῆς κοινότητος, διότι εἶχε ἀποκατασταθῇ διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου κάποια τάξις πραγμάτων εἰς ὁλόκληρον τὸν μεσογειακὸν κόσμον.

[1] Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 103 κ.ἑ. πρβλ. σελ. 3.

EXCURSUS

Excursus εἰς τὴν σελ. 44

Πλατ. Φαῖδρ. 267 C (= *Vors.* 80 A 26 = *Art. script.* B III 4 Raderm). *Πρωταγόρεια δέ . . . οὐκ ἦν μέντοι τοιαῦτ' ἄττα ; — ὀρθοέπειά γέ τις . . . καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλά.* Αὐτὸ πιθανῶς ἦτο ἔκφρασις τοῦ ἰδίου τοῦ Πρωταγόρου, ὄχι ὅμως ἀσφαλῶς τίτλος βιβλίου, ὡς δεικνύει τό *τις*. Περὶ τοῦ Δημοκρίτου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 49—50. Περὶ τῆς μεταγενεστέρας χρήσεως τοῦ ὅρου, εἰς ρητορικὰ συγγράμματα, βλέπε Radermacher, αὐτόθι. Ὁ Θεμίστιος, *λογ.* 23 σελ. 350.19 Dind., προσεπάθησε νὰ διασαφηνίσῃ τοῦτον προσθέσας καὶ *ὀρθορρημοσύνη*—. Ἐν Πλάτ. *Κρατ.* 391 B (= *Vors.* 80 A 24 = *Art. script.* B III 9) ὁ Σωκράτης λέγει *διδάξαι σε τὴν ὀρθότητα περὶ τῶν τοιούτων* (δηλ. «περὶ τῶν τοιούτων γλωσσικῶν ζητημάτων») *ἣν ἔμαθεν παρὰ Πρωταγόρου.* Ὁ Ἑρμογένης ἀπαντᾷ ὅτι θὰ ἦτο παράλογον νὰ δεχθῇ τις ἐπὶ μέρους δόγματα, ὅταν ἀπορρίπτῃ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς τὴν «Ἀλήθειαν» τοῦ Πρωταγόρου: *εἰ τὴν Ἀλήθειαν τὴν Πρωταγόρου ὅλως οὐκ ἀποδέχομαι.* Ἐνδέχεται συνεπῶς νὰ ἐπραγματεύθη ὁ Πρωταγόρας τοιαῦτα θέματα εἰς αὐτὸ τὸ βιβλίον. Ἀλλὰ δὲν πρέπει τις νὰ θεωρήσῃ ὅτι ἡ φράσις *τὴν ὀρθότητα περὶ τῶν τοιούτων* ἰσοδυναμεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν φράσιν *περὶ ὀνομάτων ὀρθότητα* (ὡς κατὰ τὰ φαινόμενα πράττουν οἱ Diels—Kranz· περὶ παρομοίων παρερμηνειῶν τοῦ *τῶν τοιούτων* = *τούτων* εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, βλέπε M. Pohlenz, *Herm.* 84 [1956] 61) καὶ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἔκφρασις τοῦ Πρωταγόρου. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν ἡ ἔκφρασις αὐτὴ χαρακτηρίζει μᾶλλον τὸν λεγόμενον Ἡρακλείτειον Κρατύλον, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων εἰσήγαγε ὡς τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου (*Κρατ.* 383 A = *Vors.* 65 A 5 *Κρατύλος φησὶν ὅδε . . . ὀνόματος ὀρθότητα εἶναι ἑκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν κτλ.*· πρβλ. 397 A), ἀφ' ἑτέρου δέ, κατὰ τρόπον διάφορον τοῦ Προδίκου (βλέπε σελ. 47 κ.ἑ.). Διστάζομεν ἐπίσης νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Πρωταγόραν τὰ περὶ τῆς «ὀρθότητος» τῶν ὁμηρικῶν ὀνομάτων «ἐτυμολογικὰ» ἐπιχειρήματα, τὰ προβαλλόμενα κατὰ τὴν συζήτησιν Σωκράτους καὶ Ἑρμογένους (*Κρατ.* 391 A—393 B), διότι συνδέονται πρὸς τὸ ζήτημα τῆς φύσεως καὶ τοῦ νόμου (βλέπε ἀνωτέρω *Κρατ.* 383 A). Βλέπε σελ. 46, σημ. 3 καὶ σελ. 63.

Ὁ Ἑρμείας (πέμπτος αἰὼν μ.Χ.) εἰς Πλάτ. *Φαῖδρ.* 267 CD σελ. 239. 14 Couvreur = *Art. script.* B III 5 ἡρμήνευσε τὸ *ὀρθοέπεια* ὡς *κυριολεξία*. Τὴν νεοπλατωνικὴν αὐτὴν ἐξήγησιν οὐδεμία ἄλλη παράδοσις στηρίζει καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ δεχθῶμεν αὐτήν, ἰδίως δὲ ἂν συγκρίνωμεν τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας ἔδωσε εἰς τὰ «δόγματα» τοῦ Πώλου καὶ τοῦ Λικυμνίου, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ κειμένῳ εὑρίσκονται ἀμέσως πρὸ τῶν δοξασιῶν τοῦ Πρωταγόρου. Περὶ τῶν προφανῶν σφαλμάτων βλέπε Radermacher, *Art. script* B XVI 10 καὶ B XVI

2: ὁ Ἑρμείας ἀπέδωσε τὴν διάκρισιν μεταξὺ *κυρίων, ἐπιθέτων*, κτλ. εἰς τὸν Λικύμνιον, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπεκάλει διδάσκαλον ἀντὶ μαθητὴν τοῦ Πώλου, προχωρεῖ δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Πρωταγόραν, τὸν ἀνήκοντα εἰς τὴν παλαιοτέραν γενεάν, τὸν κανόνα περὶ τῆς χρήσεως τῶν *κυρίων*, ὄχι ἄλλου εἴδους *ὀνομάτων*. Ἀκόμη καὶ ὁ Wilamovitz φαίνεται ὅτι παρεπλανήθη ὑπὸ τοῦ Ἑρμείου εἰς τὴν κατὰ τὰ ἄλλα σημαντικήν του σημείωσιν εἰς τὸ ἐν Εὐρ. *Ἡρακλ. Μ.* 56 *ὀρθῶς φίλος*, λέγων ὅτι «ὁ Πρωταγόρας διὰ τοῦ *ὀρθοέπεια* ὑπενόει *τὸ τοῖς κυρίοις ὀνόμασι χρῆσθαι*». Ὁ H. Koller, «Die Anfänge der griechischen Grammatik», *Glotta* 37 (1958) 5–40, ἀνασυνθέτει μίαν θεωρίαν περὶ τῆς *ὀρθοεπείας* τοῦ Πρωταγόρου, βάσει τῆς *κυριολεξίας*, ἀποκρούει ὅμως τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑρμείου ἑρμηνείαν τῶν *κυρίων*, ὡς «κυριολεκτικῶν» καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «μεταφορικὰ» καὶ τῆς προσδίδει ἄλλην ἐξήγησιν: «λέξεις κοινῆς χρήσεως», «εὐρέως διαδεδομέναι», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ποιητικάς, τὰς λογοτεχνικάς, τὰς ἀπηρχαιωμένας καὶ τὰς διακοσμητικὰς λέξεις. Τὸ ὅλον ἄρθρον βασίζεται εἰς τὸ βιβλίον του *Die Mimesis in der Antike* (Bern 1954). Ἂν ἡ θεμελίωσις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου του περὶ τῆς μιμήσεως δὲν εἶναι ἀρκετὰ στερεά, καὶ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι αὐτὸ συμβαίνει, (βλέπε καὶ W. J. Verdenius, *Mnemosyne*, σειρὰ IV, τόμ. 10 [1957] 254–8 καὶ H. Herter, *DLZ* 1959, 402 κ.ἑ.), σχεδὸν πᾶν ὅ,τι λέγεται εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον περὶ τῶν ἀπαρχῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καταπίπτει.

[*Addendum.* Ὁ D. Fehling, «Zwei Untersuchungen zur griech.Sprachphilosophie» 1. «Protagoras und die *ὀρθοέπεια*», *Rh. M.* 108 (1965) 212–17, μερικῶς τοὐλάχιστον καταλήγει εἰς παρόμοια συμπεράσματα. 2. «*Φύσις* und *θέσις*» 218–29: ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναφέρω τὴν πολεμικήν του κατὰ τῶν ὑπεραπλουστεύσεων τόσον κατὰ τοὺς ὀψίμους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος ὅσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς ὅμως νὰ λάβω θέσιν. Πρβλ. σελ. 242, σημ. 2].

εἰς τὴν σελ. 46

Πλουτ. *Συμπ. προβλ.* VII 10 σελ. 715 E *καὶ τὸν Αἰσχύλον ἱστοροῦσι τὰς τραγῳδίας ἐμπίνοντα ποιεῖν, καὶ οὐχ, ὡς Γοργίας εἶπεν, ἓν τῶν δραμάτων αὐτοῦ «μεστὸν»* (*μέγιστον* cod.: em. Reiske) *᾽Ἄρεως᾽ εἶναι, τοὺς Ἑπτ᾽ ἐπὶ Θήβας, ἀλλὰ πάντα Διονύσου* (Aesch. *trag.* ἐκδ. Wilamovitz 1914, σελ. 78· πρβλ. αὐτόθι σελ. 14 κ.ἑ. test. 43). Αὐταὶ αἱ πολεμικαὶ κατὰ τοῦ Γοργίου, αἱ ὑπογραμμίζουσαι ὅτι π ά ν τ α τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι «μεστὰ Διονύσου», προέρχονται ἔκ τινος περιπατητικῆς πηγῆς, πιθανῶς ἐκ τοῦ Χαμαιλέοντος εἰς τὸ *Περὶ Αἰσχύλου* ἔργον του, βλέπε fr. 40 a καὶ b, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 9 (1957) 61 καὶ ὑπόμνημα 85 κ.ἑ. Ὁ πρῶτος παρατηρήσας ὅτι ἡ παρὰ Πλουτάρχῳ παράθεσις τοῦ Γοργίου καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῶν *Βατράχων* ταυτίζονται λέγεται ὅτι ἦτο ὁ Th. Stanley (ὁ ἐκδοὺς τὸν Αἰσχύλον τῷ 1663).

Οὕτω ὁ Van Leeuwen εἰς τὸ ὑπομνημά του (1896) εἰς 'Αριστ. *Βάτρ.* ἔνθ' ἀνωτ., δὲν ἠδυνήθην ὅμως νὰ ἐπαληθεύσω τὴν ὡς ἄνω δήλωσιν εἰς μίαν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Stanley. Μία ἄλλη, ἐλλείπουσα μέχρι τοῦδε, μαρτυρία θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῇ εἰς τὰς ὑπαρχούσας συλλογὰς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Γοργίου: Φιλοδ. Herculan. Volum. coll. altera (1873). T. VIII, σελ. 15, (Pap. ἀριθ. 1578) τοῦ *Αἰσχύλου δ[. . .]"Αρεως ἔλεγε.* 'Η σχέσις του πρὸς τὰ ἐν 'Αριστφ. *Βατρ.* 1021 λεγόμενα ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ I. Kemke, Φιλοδ. *Μουσ.* (1884) III fr. 16, σελ. 27. 'Ο Th. Comperz, *Zu Philodems Büchern von der Musik* (Wien 1885) 15, ἀπέδωσεν ἐπίσης αὐτὸ εἰς τὸν Γοργίαν καὶ προέτεινε συμπληρώσεις· ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ ὁμοίαν συμπλήρωσιν προέτεινε ὁ E. Schell, *De Gorgianae* disciplinae, vestigiis (Diss. Rostock 1890) 25.1.

εἰς τὴν σελ. 71

Θέων Σμ., *Expositio rerum mathem.* ἔκδ. E. Hiller (1878) 49 κ.ἑ. (Λατινικὴ μετάφρασις ἐν Chalcid. *Comment. in Plat. Tim.* κεφ. 44, ἔκδ. J. H. Wasznik, *Plato Latinus* IV, Leiden 1962, σελ. 92). 'Ο Erich Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoreer* (1923) 167 κ.ἑ., ἐπίστευε ὅτι εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον ἀνεκάλυψε ἓν ἀτομικὸν σύστημα «μουσικῆς» προγενέστερον τοῦ πλατωνικοῦ καὶ παρέθεσε ἐξονυχιστικὴν ἑρμηνείαν ὡρισμένων ἀποσπασμάτων τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ δὲν μὲ ἔπεισε ὅτι ὁ "Αδραστος ἐξαρτᾶται ἐκ πρωϊμωτέρας ἀτομικῆς πηγῆς οὔτε ὅτι δύναται νὰ συναγάγῃ τις τ ό σ ο ν πολλὰ ἐκ τῶν ἀνεπαρκῶν τίτλων καὶ παραθέσεων τῶν καταγεγραμμένων ὑπὸ τοῦ Diels ὑπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα *Μουσικὰ* (ἀνωτέρω, σελ. 50). Εἰς τὰς ὀλίγας προτάσεις τοῦ 'Αδράστου οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εὑρεθῇ πέραν τῆς συνήθους πλατωνικῆς περιπατητικῆς παραδόσεως. 'Ο H. Koller, «Stoicheion», *Glotta* 34 (1955) 161 κ.ἑ., ἐδέχθη περὶ τοῦ χωρίου τοῦ 'Αδράστου ἐν Θέωνι Σμ. τὴν χρονολόγησιν τοῦ Frank, ἀντὶ ὅμως ἀτομικῆς τινος πηγῆς ἐπενόησε προγενέστερον τοῦ Πλάτωνος μουσικὸν σύστημα, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ *στοιχεῖον* ἐχρησίμευε ὡς «reihenbildende Töne»· ἐν τούτοις καὶ ὁ ἴδιος παρεδέχθη ὅτι δὲν ὑπάρχει καθαρὰ ἀπόδειξις ὅτι τὸ *στοιχεῖον* εἶναι μουσικὸς ὅρος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς «κλίμακος». Βλέπε καὶ τὴν δι' ὀλίγων ἀνασκευὴν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Koller ὑπὸ W. Burkert, «Στοιχεῖον», *Philol.* 103 (1959) 177 ἑ.

εἰς τὴν σελ. 82

Αἱ *λύσεις* τοῦ ζητήματος τούτου (Σχόλ. Α *A* 50) παρενεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Schrader ἐν Πορφ. *Quaest. Hom. in Il.* σελ. 4, ἀλλὰ δὲν ὑφίσταται μαρτυρία περὶ τούτου (βλέπε καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Schrader τὴν σημείωσιν εἰς τὸν στ. 6). 'Η πρώτη ἐκ τῶν λύσεων τὰς ὁποίας παραθέτει ὁ Σχολ. εἶναι σπανία καὶ ἐνδιαφέρουσα: *καὶ οἱ μὲν ῥητορικῶς λύοντές φασιν, ὅτι φιλάνθρωπον ὂν τὸ θεῖον . . . πρότερον ἀπὸ τοιούτων ζῴων ἤρξατο μετάνοιαν τοῖς ἁμαρτήσασι διδούς.* Αὐτὸ

τὸ Σχόλ. σελ. 13.18 Dind. εἶναι γεγραμμένον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ᾠδὴν εἰς δύο στήλας, πρβλ. τὸ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ᾠδὴν σελ. 14.11 Dind. *φιλάνθρωπος ὢν ὁ Θεὸς πρῶτον . . . τὰ ἄλογα ζῷα ἀναιρεῖ, ἵνα διὰ τούτων εἰς δέος ἀγαγὼν τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὸ εὐσεβεῖν παρασκευάσῃ* (οὐδὲν περὶ *μετανοίας*). Ἐὰν ἐγνώριζον ἐνωρίτερον τὸ ὡς ἄνω χωρίον, θὰ παρέθετον τοῦτο μετὰ χαρᾶς ὡς εὐπρόσδεκτον εὕρημα νέας μαρτυρίας ὑπὲρ τῆς ἑρμηνείας μου τοῦ fr. 114 τοῦ Καλλιμ., ὅπου ἔλεγον : «Τὸ κύριον σημεῖον . . . τὸ ὁποῖον παρελείφθη εἰς τὰς μεταγενεστέρας παραφράσεις . . . ἐκφράζεται εἰς τὸ τελικὸν δίστιχον τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος : ὁ θεὸς σκοπίμως ἀργεῖ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης, διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἀκόμη μία εὐκαιρία μετανοίας διὰ τὸν κακοποιὸν — δηλαδὴ νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασίν του». («The image of the Delian Apollo and Apolline ethics», *The Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 25 [1952] 30 κ.ἑ. = *Ausgewählte Schriften* [1960] 69). Αὐτὸ ἀκριβῶς λέγει καὶ ὁ ἀνώνυμος *λυτικός:* «ὁ Θεὸς ὡς *φιλάνθρωπος* ἤρχισε τὴν τιμωρίαν του ἀπὸ τῶν ζώων πρῶτον, προσφέρων εὐκαιρίαν μετανοίας εἰς τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους *μετάνοιαν τοῖς ἁμαρτήσασι διδούς*». Διέσωσε ὅ,τι εἶχον παραλείψει αἱ ἄλλαι παραφράσεις.— Γενικῶς περὶ *λυτικῶν* βλ. A. Gudemann, «Λύσεις», *RE* XIII (1927) 2511 κ.ἑ., ἰδίως 2517. 30 *ῥητορικῶς λύοντες*.

εἰς τὴν σελ. 88

Πλάτ. *Νόμ.* 764 DE. Αὐτὸ εἶναι τὸ μ ό ν ο ν χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ λέξεις *μονῳδία* καὶ *χορῳδία* χρησιμοποιοῦνται ἐπὶ λυρικῶν ᾀσμάτων, ἀντιτιθέμεναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην. Οἱ νεώτεροι φιλόλογοι εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον γενικῶς ἀναφέρονται, ὅταν πραγματεύωνται τὴν διαίρεσιν τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰς «μονῳδίαν καὶ χορικὸν ᾆσμα». Οὕτω πράττει ἐπὶ παραδείγματι, ὁ C. M. Bowra, *Greek Lyric Poetry* 2α ἔκδ. (1961) 4. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἐπαναλαμβανόμενον κατὰ παράδοσιν σφάλμα. Τῷ ὄντι ὁ Πλάτων ὡμίλει περὶ τῆς ἀσκήσεως *μονῳδῶν* καὶ *χορῳδῶν* εἰς τινα συζήτησιν περὶ μουσικῆς ἐκπαιδεύσεως. Οὔτε ὁ ἴδιος οὔτε ἄλλος τις ἀρχαῖος συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους πρὸς θεωρητικὴν διαίρεσιν· ἡ λέξις χορῳδία οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἀπαντᾷ, ἡ δὲ μονῳδία χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ ᾆσμα ἑνὸς μόνου ἠθοποιοῦ ἐν τῇ τραγῳδίᾳ. Περὶ τῆς «καταχρηστικῆς» χρήσεως τῆς λέξεως *μονῳδὸς* διὰ τὸ μεμονωμένον ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἀπαγγέλλει ὁλόκληρον τραγικὸν ἴαμβον, ὡς λ.χ. ἦτο ὁ Λυκόφρων εἰς τὴν *Ἀλεξάνδραν*, βλέπε Τζέτζ. *Λυκόφρ.* σελ. 4.15 Scheer (πρβλ. Bekker, *AG* III 1461 σημ.). Ἡ διάκρισις εἰς μονῳδικὴν καὶ εἰς χορικὴν λυρικὴν ποίησιν εἶναι νεωτέρα καὶ δύναται ἄριστα νὰ χρησιμοποιῆται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας. Ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἐντελῶς ἀνάρμοστον νὰ ἐφευρίσκωμεν ἑλληνικοὺς τίτλους *«μονῳδίας»* καὶ *«χορῳδίας»* (s i c) καὶ νὰ χρησιμοποιῶμεν αὐτὰς εἰς ἔκδοσιν κειμένων, ὡς ἀτυχῶς ἔπραξεν ὁ E. Diehl εἰς τὴν ἰδικήν του *Anthologia Lyrica* τεῦχ. 4 (2α ἔκδ. 1935) καὶ 5 (2α ἔκδ. 1942), διότι τοιαύτη χρῆσις δίδει

τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν ὅτι ἦσαν ὅροι τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν. Περὶ τῶν ἀρχαίων διαιρέσεων βλέπε κατωτέρω, σελ. 154 καὶ 218 κ.ἑ.

εἰς τὴν σελ. 116

Ὅταν τῷ 1954 ἀνέγνωσα τὴν ἐκ Λονδίνου πραγματείαν *Hellenistic Poetry*,* ἐγνώριζον μόνον δύο χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ G. Flaubert ἀναφέροντα τὸν «ἐλεφάντινον πύργον» (*Oeuvres complètes. Correspondance*, Nouvelle édit. augmentée, IIème Série, Paris 1926, σελ. 396, 24 Ἀπριλίου 1852 πρὸς τὴν Louise Colet: «Πρέπει . . . ὁ καθένας μας νὰ ἀνεβῇ στὸν ἐλεφάντινο πύργο του καὶ ἐκεῖ, σὰν μιὰ μπαγιαντέρα μέσα στὰ ἀρώματά της, νὰ μείνουμε μόνοι μέσα στὰ ὄνειρά μας» καὶ αὐτόθι III [1927], σελ. 54, 22 Νοεμβρίου 1852· «νὰ ἀνεβοῦμε στὸ πιὸ ψηλὸ μέρος τοῦ ἐλεφάντινου πύργου μας, στὸ τελευταῖο σκαλί, στὸ πιὸ κοντινὸ στὸν οὐρανό». Εἶχον τὴν ἀπερισκεψίαν νὰ εἴπω ὅτι ὁ Flaubert «ἐφεῦρε τὸν ἐλεφάντινον πύργον ὡςκαταφύγιον τῶν λογοτεχνῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος» (*JHS* 75 /1955/73 = *Ausgewählte Schriften* 158). Βραδύτερον ὅμως ἐκπεπληγμένος ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀπερισκεψίας μου ἤρχισα νὰ ἐρευνῶ περισσότερον τὸ θέμα τῇ βοηθείᾳ τοῦ Hugo Friedrich, ὁ ὁποῖος μὲ παρέπεμψε καὶ εἰς τὸν E. R. Curtius, *Kritische Essays zur europäischen Literatur* (Bern 1950) 382. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Sainte–Beuve, ὁ μεγαλύτερος Γάλλος κριτικὸς καὶ ἐλάσσων ποιητής, εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν φράσιν, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀπομόνωσιν ἑνὸς ἀπόκοσμου ποιητοῦ, συγκεκριμένως τοῦ Alfred de Vigny, εἰς ἓν ποίημά του τοῦ ἔτους 1837 (Pensées d' août, 1837, ἐν *Poésies complètes* II νέα ἔκδ. 1863 σελ. 231, A.M. Villemain [epistula Horatiana]): «Ἡ ποίησις στὴν Γαλλία . . . ὁ Λαμαρτῖνος, ὁ Οὐγκώ . . . καὶ ὁ Βιγνὺ πιὸ μυστικά, σὰν στὸν κρυφὸ ἐλεφάντινο πύργο του, πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημέρι, ξαναγυρνοῦσε». Ἡ φράσις αὐτὴ προῆλθε διὰ τολμηρᾶς ἀλλαγῆς τῆς πασιγνώστου ἐν τῷ *Ἄσματι Ἀσμάτων* 7.5 εἰκόνος *ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος* (Σουλαμῖτις), μεταφερθείσης εἰς τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν *Λιτανείαν τοῦ Λορέτο:* «Turris eburnea». Θὰ εἶχον ἀποφύγει πολλοὺς κόπους, ἂν εἶχον συμβουλευθῇ ἐγκαίρως τὸ Shorter Oxford English Dictionary, τὸ ὁποῖον ἐν λ. ivory παραπέμπει εἰς τοὺς Saint–Beuve καὶ A. de Vigny (ὅσα γαλλικὰ λεξικὰ συνεβουλεύθην δὲ μὲ ἐβοήθησαν). Ποῖος ὅμως κατέστησεν ἐκ νέου τόσον δημοφιλῆ αὐτὸν τὸν ἐλεφάντινον πύργον, ὥστε νὰ γίνῃ κοινὴ στερεότυπος φράσις τῶν ἡμερησίων ἐφημερίδων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γερμανίας; Ὁ Henry James ἤρχισε νὰ γράφῃ μυθιστόρημα ὑπὸ τὸν τίτλον : *The Ivory Tower* πρὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἀλλὰ διέκοψε τοῦτο τὸν Αὔγουστον τοῦ 1914. Τὸ ἡμιτελὲς βιβλίον του ἐδημοσιεύθη ἐν Λονδίνῳ τῷ 1917, ἀλλ' εἰς αὐτὸ «οὐδεμία μνεία γίνεται δι αὐτὸ τοῦτο

* Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ E.A. Barber, διὰ τὴν ὁποίαν βλέπε σελ. 104, σημ. 3 — Σημ. τ.μ.

τὸ συμβολικὸν ἀντικείμενον» (βλέπε Πρόλογον, σελ. VI). Ὁ T.S. Eliot ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του εἰς τὰ «Δοκίμια» τοῦ Paul Valéry, *Collected Works* ἔκδ. J. Mathews, τόμ. VII (1958) XIX, ὁμιλεῖ περὶ «μιᾶς νέας ἰδέας τοῦ ποιητοῦ... Ὁ ἐλεφάντινος πύργος διεμορφώθη ὡς ἐργαστήριον... ἓν ἐρημικὸν ἐργαστήριον».

εἰς τὴν σελ. 149

Call. *ὕμν.* II 110 κ.ἑ. *Δηοῖ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι μέλισσαι,/ ἀλλ' ἥτις καθαρή τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει/πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβὰς ἄκρον ἄωτον.* Ὅταν ἡ Anna Fabri ἐξέδωσε τὸν Καλλίμαχον τὸ 1675, ὁ σοφὸς πατήρ της παρέπεμψεν αὐτὴν εἰς Σχολ. Θεόκρ. XV 94 *τὰς ἱερείας* (*ἑταίρας* codd.: em. T. Faber) *αὐτῆς (ἐνν. τῆς Κόρης) καὶ τῆς Δήμητρος μελίσσας λέγεσθαι.* Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αἱ *μέλισσαι* ἐθεωρεῖτο ὅτι δηλοῦν «ἱερείας», αἱ ὁποῖαι μεταφέρουν ὕδωρ εἰς ἕνα ναὸν τῆς Δήμητρος, διὰ νὰ πλύνουν τὸ ἱερὸν ὁμοίωμά της· βλέπε ἰδίως G. Pasquali, Quaestiones Callimacheae (1913) 86–92. Πρβλ. καὶ *P. Oxy* XV (1922) 1802 στήλη II 29 = Ἀπολλδ. *Π. θεῶν* 244 *FGrHist* 89, ἔνθα αἱ *θεσμοφοριάζουσαι* γυναῖκες τῆς Πάρου ἀποκαλοῦνται *μέλισσαι* ὡς καὶ ἕνα ἀνώνυμον ὕμνον εἰς τὴν Δήμητραν (Page, *Greek lit. Pap.* σελ. 408) στ. 2 *δεῦτε μέλισσαι.* Εἰς τὴν ἔκδοσίν μου (1953) παρέθεσα τὸν Ἡσύχ. *μέλισσαι· αἱ τῆς Δήμητρος μυστίδες.* Ὀφείλω μετά τινος λύπης νὰ ἀναιρέσω αὐτὴν τὴν παραπομπήν. *Μέλισσαι* εἶναι ἁπλῶς μέλισσαι καὶ πράττουν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν *Z. ἱστ.* VIII I σελ. 596 b 18 *ὕδωρ δ' ἥδιστα εἰς ἑαυτὰς λαμβάνουσιν, ὅπου ἂν καθαρὸν ἀναπηδᾷ* (περισσότεραι παραπομπαὶ εἰς *RE* III 453.29 κ.ἑ.). Βλέπε ἐπίσης καὶ Virg. *Georg.* IV 54 κ.ἑ. «flumina libant/summa leves» (δηλ. apes), ἔνθα τὸ «summa» συμπίπτει πρὸς τὸ *ἄκρον ἄωτον.* Ἐὰν ὁ Βιργίλιος εἶχε κατὰ νοῦν αὐτοὺς τοὺς στίχους τοῦ ὕμνου (πρβλ. F. Klingner, *Virgils Georgica* 1963, σελ. 166 ἑ.), εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξέλαβε τὸ *μέλισσαι* ὄχι ὡς ἱερείας, ἀλλ' ὡς μελίσσας ἁπλῶς. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ «γλῶσσα» τοῦ Ἡσυχίου ἔχει τὴν ἀρχήν της ἐν ὑπομνήματι εἰς τὸν Καλλίμαχον. Βλέπε Σχόλ. Θεόκρ. XV 94 μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Wendel. Εἶναι ἴσως ἱκανοποιητικὸν δι' ἡμᾶς νὰ ἀπαλλαγῶμεν τῶν ἱερειῶν καὶ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ποιητικὴν ἁπλότητα τοῦ χωρίου· ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ αἱ μέλισσαι προσφέρουν τὰς μικροσκοπικάς των σταγόνας ὕδατος εἰς τὴν Δήμητραν (Περὶ Δήμητρος καὶ μελισσῶν βλέπε Olck, *RE* III 448, 58 κ.ἑ.). Ἀληθῶς εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου ὑπάρχουν πλεῖστοι ὅσοι ὑπαινιγμοί, τῶν ὁποίων ἀκόμη δὲν ἔχομεν συλλάβει τὸ νόημα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἴσως εἶναι ἀξία προσοχῆς μία μᾶλλον παράτολμος ὑπόθεσις. Ὁ Καλλίμαχος ἀναφέρεται εἰς τὴν *Δήμητραν* τοῦ Φιλιτᾶ συχνότερον ἀπὸ ὅσον θὰ ἐπέτρεπον νὰ ὑποθέσωμεν τὰ παλαιὰ ἀποσπάσματά του (fr. 5–8 Kuchenmüller): ἡ *ὄμπνια θεσμοφόρος* Call. fr. 1.10 εἶναι ἡ Δημήτηρ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ ἡ πολλὰς συζητήσεις προκαλέσασα «γλῶσσα» ἄεμμα ἀντὶ

τῆς λέξεως *τόξον ὕμν.* II 33 προέρχεται ἐκ τοῦ ποιήματός του, ὡς ἀποκαλύπτουν τὰ νέα Σχόλια (Call. II σελ. 47). Αἱ *μέλισσαι* ἁπαντοῦν ὡς *βουγενεῖς* εἰς ἕνα ἑξάμετρον τοῦ Φιλιτᾶ fr. 18 K., τὸν ὁποῖον πιθανῶς ἀπεμιμήθη ὁ Call. fr. 383.4 (βλέπε τὴν ἰδικήν μου σημείωσιν αὐτόθι), ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὰ συμφραζόμενα τοῦ στίχου. Μερικοὶ φιλόλογοι ὑπωπτεύθησαν ὅτι πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν *Δήμητραν*. Συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται ὁ εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου *ὕμνου* συσχετισμὸς τῶν μελισσῶν πρὸς τὴν Δήμητραν νὰ εἶναι ἀνάμνησις τῆς *Δήμητρος* τοῦ Φιλιτᾶ, ἡ ὁποία ἦτο παροῦσα ἐν τῇ μνήμῃ του, ὅταν ἐκεῖνος συνέγραφε τὸν ὕμνον καὶ τὴν πολεμικήν του κατὰ τῶν Τελχίνων.

εἰς τὴν σελ. 168

Τὸ κείμενον παρενοήθη ὑπὸ τοῦ Meineke, τοῦ Wilamovitz καὶ ὑπὸ τοῦ Wendel, ὁ ὁποῖος ἐξετύπωσε τὰς εἰκασίας τῶν προκατόχων του εἰς τὸ κριτικόν του ὑπόμνημα. Βλέπε ἐπίσης καὶ τὸ ἔργον του «Die Überlieferung der Scholien zu Apoll. Rh.», *AGGW* III I (1932) 113. Πρβλ. H. Herter, *Rh. M.* 91 (1942) 313 καὶ *Bursians Jahresbericht* 285 (1955) 227 κ.ἑ., P. Händel, *Herm.* 90 (1962) 431, Lesky (ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 3) 666. Ὅλοι ἐννοοῦν *τὸ τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου ἀξιωθῆναι* ὡς ἀναφορὰν εἰς τὸ ἀξίωμά του τοῦ διευθυντοῦ τῆς βιβλιοθήκης. Αὐτὴ ὅμως ἡ φράσις χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐσ. *Ἐκκλ. Ἱστορ.* III 9.2 *βιβλιοθήκης ἀξιωθῆναι* ἢ *Εὐαγγ. Προπ.* VIII 1.8 *τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθηκῶν ἠξιώθη ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ τῆς ἐν βιβλιοθήκαις ἀναθέσεως . . . καταξιωθῆναι* (*Ἐκκλ. Ἱστ.* II 18.8). Βλέπε καὶ ἀνωτέρω (σελ. 119) Ἀριστέ. *ἐπιστ.* 9 *ἄξια καὶ τῆς . . . βιβλιοθήκης*. Μετὰ τὴν πρώτην ἀποτυχίαν καὶ τὴν ἐξορίαν του εἰς Ρόδον, ὁ Ἀπολλώνιος ἐπέστρεψεν, «ὅπως μερικοὶ λέγουν», εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπήγγειλε τὰ *Ἀργοναυτικά* του μετὰ ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας, καὶ ἕνεκα τούτου ἐθεωρήθη ἄξιος τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου, ἐτάφη δὲ παραπλεύρως αὐτοῦ τοῦ Καλλιμάχου. Εἶναι ἀπολύτως φανταστικὴ ἡ ἱστορία περὶ πλήρους ἀποκαταστάσεώς του εἰς τὴν γενέτειραν καὶ τῆς τελικῆς συμφιλιώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀντιπάλου του ἐντὸς τοῦ τάφου. Τὸ ἀμφίβολον αὐτὸ χωρίον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου *Βίου* δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν *P. Oxy* 1241 σοβαρὰν παράδοσιν. Ἡ ἱστορία τῆς «ἐπιστροφῆς τοῦ αὐτόχθονος» ὀφείλεται πιθανῶς εἰς σύγχυσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ νεωτέρου του Ἀπολλωνίου, τοῦ Εἰδογράφου καὶ βιβλιοθηκαρίου ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ *Βίος* οὐδὲν λέγει περὶ τοιούτου διορισμοῦ τοῦ Ἀπολλ. Ῥ. εἰς τὴν βιβλιοθήκην, ἀποβαίνει ἔτι περισσότερον συζητήσιμον ἂν χρειάζεται νὰ δεχθῶμεν τοιαύτην σύγχυσιν.

εἰς τὴν σελ. 211.4

Προσεκτικοὶ ἀναγνῶσται τοῦ μετὰ θάνατον ἐκδοθέντος ἔργου τοῦ Wilamowitz περὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας δυνατὸν νὰ ἐξεπλάγησαν ἔκ τινος παρατηρή-

σεώς του περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου περιλαμβανομένης εἰς τὴν σπουδαίαν παράγραφον, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὰς «προσωποποιήσεις» (Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen* I (1931) 26, ἐπαναλαμβάνεται ἐν II (1932) 417). Δι' αὐτῆς ἐπαινεῖ τὸν Ἀριστοφάνη ὡς συνετῶς πραγματευθέντα τὴν ὁμηρικὴν *εἰδωλοποιίαν*, διότι εἶπε ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε σχηματίσει ὡρισμένων θεοτήτων τὰς μυθικὰς εἰκόνας, ὥστε νὰ ἐπιδέχωνται τὰ αὐτὰ ὀνόματα μὲ τὰ ἀνθρώπινα *πάθη* καὶ *πράγματα*, π.χ. *ἔρως*, *ἔρις*, *φόβος* κτλ. Ὁ Wilamowitz πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραπέμπει εἰς Πορφ. *Ἰλ.* (σελ. 42 Schrader). Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως μόνον ὁ Εὐστάθιος ἀπέδωσε τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς θεωρίας *δαίμονες εἰδωλοποιούμενοι μυθικῶς* εἰς μονογραφίαν τινὰ τοῦ Ἀριστοφάνους, τὴν *Περὶ Αἰγίδος* (Εὐστ. σελ. 603.28 εἰς *Ε* 738). Τὰ ὑπάρχοντα Ὁμηρικὰ Σχόλια Β εἰς *Β* 787 οὐδένα συγγραφέα ἀναφέρουν, ἐνῶ τὰ εἰς *Ε* 741 ἀναφέρουν τὸν Ἀριστοτέλη (πρβλ. Σχολ. BHQ *λ* 634· ἀμφίβολα Σχολ. Α *Λ* 4). Ἡ ὑπόνοια τοῦ Nauck, ὅτι ἡ παραπομπὴ τοῦ Εὐσταθίου εἰς τὸν Ἀριστοφάνη ἦτο λάθος, ἐνισχύθη ὑπὸ τοῦ Schrader δι' ἰσχυροτέρων ἐπιχειρημάτων. (Nauck σελ. 271–3, Πορφ. *Quaest. Hom. ad Il.* ἔκδ. H. Schrader [1880] 44 κ.ἑ. Ἀνεξαρτήτως ἐκείνου ὁ L. Cohn, *Jahrbb. f. class. Phil.* Suppl. 12 [βλέπε σελίδα 235, σημ. 5] 287.4 ἐξήγαγε τὰ ἴδια συμπεράσματα μὲ τὸν Schrader, καὶ ὁ Jacoby *FGrhist* II [1930] 754.36 εἰς Ἀπολλδ. *Περὶ θεῶν* ὀρθῶς ἠκολούθησεν ἐκείνους. Πρβλ. Ἀριστλ. Ψευδεπιγρ. ἔκδ. V. Rose [1863] 162 κἑ.). Περὶ τῆς ἀμφισβητησίμου ἀνασυνθέσεως τοῦ Πορφυρίου ὑπὸ τοῦ Schrader, ὡς καὶ περὶ τῆς πιθανῆς σχέσεως τοῦ Πορφυρίου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη βλ. ἀνωτ., σελ. 83, σημ. 5. Ἀνάλογον περίπτωσιν ἀποτελεῖ καὶ ἡ λανθασμένη ἀπόδοσις τῆς ἑρμηνείας τῆς παροιμίας *Κερκυραίων μάστιξ* εἰς τὸν Ἀριστφ. Βυζ. ἐν Σχολ. (V, Ald.) Ἀριστφ. *Ὄρν.* 1463. Ὁ Ζηνόβ. παρ' Ἀθην. III 14 (Miller, *Mélanges* σελ. 370) διὰ τῆς παραπομπῆς *Ἀριστοτέλης . . . ἐν τῇ Κερκυραίων Πολιτείᾳ* ἐπεβεβαίωσε ὅτι εἶναι ἐλάχιστα ἀκριβὴς καὶ ἑπομένως ἀπορριπτέα ἡ πληροφορία τοῦ Ζηνοβ. Παροιμ. IV 49 (πρβλ. Ἀριστλ. fr. 513. R). Ἄλλη ἀνάλογος περίπτωσις ἴσως εἶναι Ἐρωτιαν. *Λέξ. Ἱπποκρ.* ἐν λ. *πικερίῳ* σελ. 73.13 Nachmanson, ὁ ὁποῖος ἀκολουθῶν τὸν Rose, Ἀριστλ. fr. 636, ἀναγινώσκει *Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Ὑπομνήμασιν* ἀντὶ τοῦ τῶν χειρογράφων *Ἀριστοφάνης*. Συνεπῶς εἶναι ἐντελῶς ἀμφίβολον ἂν πράγματι ὑπῆρξε *σύγγραμμα* τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τῆς Αἰγίδος καὶ ἂν οὗτος ἐπραγματεύθη αὐτὸ ἢ ἄλλο θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Μαρτυρίας περὶ τῆς *εἰδωλοποιίας* βλέπε ἐπίσης εἰς K. Reinhardt, *De Graecorum Theologia* (Diss. Berlin 1910) 107 κ.ἑ. καὶ ἐπιπροσθέτως εἰς Πλουτ. *Πρὸς Κωλώτην* 11 σελ. 1113 Α *οἱ ποιηταί . . . ἀνειδωλοποιοῦντες* (*Σ* 535), Schol. AD *I* 502 *ἀνειδωλοποιεῖ τὰς Λιτὰς ὡς δαίμονάς τινας* (πρβλ. Σχολ. Εὐρ. *Ὀρ.* 256).

ADDENDA

σελ. 43.1 «Antisthenis Fragmenta», coll. Fernando Decleva Caizzi, *Testi e documenti per lo studio dell' Antichità* 13 (1966), βασιζόμενον ἐν μέρει εἰς τὴν ἀδημοσίευτον ἐναίσιμον διατριβὴν τοῦ Jean Humblé, *Antisthenes' Fragmenten* (Gent, 1932).

σελ. 50.1. Πρβλ. κατωτέρω σελ. 289.3 Addenda.

σελ. 51, στ. 17. G.M.A. Grube, *The Greek and Roman Critics* 1965. Εἶναι μία εὐπρόσδεκτος μελέτη γραφεῖσα ὑπὸ εἰδικοῦ τῆς ἀρχαίας ρητορικῆς. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐγράφη ἀπὸ διαφορετικῆς σκοπιᾶς, θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ παραβολὴ ἐνίων κεφαλαίων αὐτῆς πρὸς τὰ χωρία τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου μου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικήν (πρβλ. σελ. 55, 244, κ.ἑ., κτλ.).

σελ. 62.1 B. Snell, *Philol.* 96 (1944) 170 κ.ἑ. = *Gesammelte Schriften* (1966) 119 κ.ἑ.

σελ. 63.3 Ἡ πενιχρὰ καὶ διφορουμένη παράδοσις ἐπανεξετάζεται μετὰ προσοχῆς ὑπὸ τοῦ G.A. Pritivera, «Laso di Ermione nella cultura ateniese e nella tradizione storiografica», *Filologia e Critica*, I (1965).

σελ. 64.2 Περὶ τοῦ *P. Oxy.* 1083 fr. 1 θεωρουμένου ὡς τμήματος σατυρικοῦ τινος δράματος τοῦ Σοφοκλέους βλέπε *W St.* 79 (1966) 63 κ.ἑ.

σελ. 83.3 Νὰ προστεθῇ Δοῦρις *FGr-Hist* 76 F 30 *Προβλήματα Ὁμηρικὰ* (ἐν Schol. Gen. Φ 499).

σελ. 98, στ. 7–8 νὰ ἀναγνωσθῇ Ἀττικοὶ χρονογράφοι ἀντὶ Ἀττικοὶ ἱστορικοί.

σελ. 110.4 «τὰς πολὺ ὀλίγας ἐξαιρέσεις», ἐξαιρέσεις δηλαδὴ ποιητῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμε ὁ Πλάτων.

σελ. 124.1 Τὸ χειρόγραφον τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εὑρίσκετο εἰς τὴν ὁριστικὴν μορφήν του πρὶν δυνηθῶ νὰ ἴδω τὸν δεύτερον τόμον τοῦ M. Van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad* (1964)· τὰς ἀναφοράς μου εἰς τὸν πρῶτον τόμον βλέπε σελ. 255.4, 278.1, 2, 326.5. Εἶναι δι' ἐμὲ ἀδύνατον τώρα νὰ ἀξιολογήσω ἀκριβοδικαίως ἕνα ἔντιμον καὶ ἄοκνον συγγραφέα τοῦ ὁποίου αἱ ἐπίπονοι ἔρευναι καλύπτουν μέρος τοῦ αὐτοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον πραγματεύονται ὡρισμένα ἐκ τῶν ἑπομένων κεφαλαίων, ἰδίως τὰ περὶ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστάρχου. Τοῦτο δὲ εἶναι περισσότερον λυπηρόν, καθ' ὅσον ὁ κ. Van der Valk πολλάκις ἐκφράζει διαφορετικὰς ἢ καὶ ἀντιθέτους τῶν ἰδικῶν μου ἀπόψεις περὶ τῆς κριτικῆς ἐργασίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἀνεξαρτήτως τούτου, ἡ γνώμη του ὅτι «οἱ Ἀλεξανδρινοὶ κριτικοὶ δὲν εἶχον ὀρθὴν ἀντίληψιν τῆς σημασίας ἑνὸς διπλωματικοῦ κειμένου», γνώμη τὴν ὁποίαν ἐκφέρει τώρα ρητῶς (σελ. 565 κ.ἑ.), ὑπῆρξε ἡ σιωπηρὰ προϋπόθεσις

ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάσισε τὸ ἔργον του *Textual Criticism of the Odyssey* (1949), ὡς καὶ τὸν πρῶτον τόμον τοῦ *Researches on the Text and Scholia of the Iliad* (1963), καὶ ἡ ὁποία πρέπει δυστυχῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς προκατάληψις καὶ ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν ἐρευνῶν. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ νέου τόμου ἔγινε κατὰ τρόπον ἐξαίρετον ὑπὸ τοῦ H. Erbse, *Gnom.* 37 (1965) 532 κ.ἑ. Βλέπε καὶ A. Lesky, «Homeros», *RE*, Suppl. XI (1967), Sonderausgabe 151, 38 κ.ἑ.

σελ. 129.6 Νέα ἔκδοσις τοῦ «The Ptolemaic Papyri of Homer» ὑπὸ Stephanie West, μόλις ἐδημοσιεύθη ἐν *Papyrologica Coloniensia* III (1967). Πρβλ. σελ. 138.1.

σελ. 153.1 Ρητῶς μαρτυρεῖται ὅτι οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν ὅλων αὐτῶν τῶν περιπτώσεων. Ὤφειλον ὅμως νὰ ἀναφερθῶ καὶ εἰς ἄλλα τινὰ ἀνώνυμα χωρία, περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων οἱ *Πίνακες* ἢ τὸ συμπλήρωμα τοῦ Ἀριστοφάνους ἀποτελοῦν τὰς πιθανωτέρας πηγάς. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου (κατωτέρω, σελ. 153) ἀναγράφονται τόσον αἱ *Αἰτναῖαι γνήσιοι* ὅσον καὶ αἱ *Αἰτναῖαι νόθοι*. Κατὰ τὸν *Σοφοκλέους Βίον* ὁ Ἀριστοφάνης κατέλιπεν ἐν συνόλῳ 130 ἔργα, *τούτων δὲ νενόθευται ιζ'* (ζ' coni. Bergk διὰ νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν γνησίων δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους εἰς 123, ὡς παραδίδει αὐτὸν ὁ Σουΐδας). Πιθανῶς ὁ Ἀριστοφάνης ἔδωσε τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἐν τῷ συμπληρώματί του εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου (Nauck σελ. 249), πρβλ. κατωτέρω, σελ. 230.1 Addenda. Ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ του ἴσως ἔθεσε ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν Ἡσιόδειον καταγωγὴν τῆς *Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους* (βλέπε κατωτέρω, σελ. 212). Πρβλ. καὶ Ὑποθ. [Εὐρ.] *Ῥήσ. ἔνιοι νόθον ὑπενόησαν . . . · ἐν μέντοι ταῖς διδασκαλίαις ὡς γνήσιον ἀναγέγραπται.* Αἱ ὑπομνήσεις οὐ σῴζεται ἢ οὐ σῴζονται αἱ ἀναγραφόμεναι εἰς τὰς Ὑποθέσεις τοῦ Ἀριστοφάνους ἀμέσως μετὰ τὸν τίτλον τῶν δραμάτων, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον δὲν ἔφθασε εἰς τὸν «λιμένα ἀσφαλείας» τῆς Ἀλεξανδρείας, πιθανῶς ἐλήφθησαν ἐκ τῶν *Πινάκων*: βλέπε τὴν σχετικὴν ὑπόμνησιν εἰς τὸ σατυρικὸν δρᾶμα *Θερισταὶ* ἐν Ὑποθ. Εὐρ. *Μηδ.* ἢ εἰς Κρατίνου *Χειμαζομένους* ἐν Ὑποθ. Ἀριστ. *Ἀχαρν.* (πρβλ. Ὑποθ. II Ἀριστ. *Εἰρ.*).

σελ. 158, στ. 23 Ammon. *Περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων* ἔκδ. K. Nickau (1966) § 202 *εὐθὺς καὶ εὐθὺ καὶ εὐθέως διαφέρουσιν* cum adnot. p. 33.11 : «Eren. Phil. *Epitome καὶ Ἀριστοφάνης* (nomen Aristophanis etiam in Symeonis Synagoge extat, ubi *ὁ γρ.—Ἀντιφάνης* omissa sunt) *ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ Πρὸς τοὺς Πίνακας Καλλιμάχου περὶ Ἀντιφάνους διαστέλλει τὴν λέξιν* (Sym.: *τάξιν* Eren.)». Ἐὰν ἡ *Ἐπιτομὴ* τοῦ Ἐρεννίου Φίλωνος δὲν διέσωζε τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ νέον ἀπόσπασμα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν *Λέξεων*, ὡς ἀκριβῶς ἡ λέξις σάννας ἀπεδόθη εἰς πραγματείαν περὶ βλασφημίας, πρὶν ἢ ὁ Miller

ἀνακαλύψῃ τὸν κώδικα τοῦ Ἄθω (βλέπε κατωτέρω, σελ. 237 κ.έ.). Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ εἶχον καταχωρηθῆ εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.έ.)· ἄρά γε τὸ συμπλήρωμα τοῦ Ἀριστοφάνους περιεῖχε κεφάλαια διαλαμβάνοντα ποιητάς τινας μεμονωμένους *(Περὶ Ἀντιφάνους)*; Πρβλ. σελ. 212, στ. 13. Ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀμμωνίου ὑπεσχέθη (σελ. 182) νὰ δημοσιεύσῃ μελέτην περὶ τοῦ νέου ἀποσπάσματος τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν *Rh. M.*, τόμ. 110.

σελ. 158.1 Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 153.1, καὶ Addenda.

σελ. 169.4 Dionysius Salvagnius, Ov. *Ib.* Comment. (δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1633), Προλεγ. σελ. 12 κ.έ.

σελ. 170.2 Ἀπολλών. P. *Ἀργοναυτικὰ* ἔκδ. G. M. Mooney (1912) ἀνατυπωθεῖσα τὸ 1964.

σελ. 177.5 Τὸ προταθὲν ὑπὸ R. Führer, *ἀλλ' ἤ γ' ἄκρα κατ' ἀνδρῶν κράατα*, θὰ παρέκαμπτε αὐτὴν τὴν δυσκολίαν. Διὰ τῆς ἀποδοχῆς του θὰ ἀπεφεύγετο ἐπίσης ὁ μετ' ἐκθλίψεως τύπος *ἄκρ'*, ὁ ὁποῖος οὐδαμοῦ παρ' Ὁμήρῳ ἀπαντᾷ.

σελ. 179, στ. 6. Ὁ P. Von der Mühll, «Antiker Historismus in Plutarchs Biographie des Solon» *Klio* 35 (1942) 89 κ.έ., φαίνεται ὀλίγον ὑπερβολικὸς ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν φήμην τοῦ Ἑρμίππου ὡς βιογράφου τοῦ Σόλωνος, τὴν κλονισθεῖσαν ἐκ τῆς δριμείας ἐπικρίσεως τοῦ Leo (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.1. Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 98 τὰ γραφόμενα περὶ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει πρὸς τὸν Σόλωνα).

σελ. 179, στ. 26 «Περὶ ποταμῶν». Πρόκειται περὶ νέας ἀναφορᾶς εἰς ἓν «Ὑπόμνημα περὶ τῆς Χορικῆς Λυρικῆς Ποιήσεως». *P. Oxy.* XXXII (1967) 2637, fr. 10,3 *Φιλοστ[έφανος ἐν τῷ Περὶ τῶν παραδόξων πο]ταμῶν*, ὡς προέτεινε ὁ E. Lobel· πρβλ. Ἀθήν. VIII 331 D = Φιλοστέφαν. fr. 20 M.

σελ. 179.4 Ἐκ παραδρομῆς παρελείφθη μία βραχεῖα ἀναφορὰ εἰς τὸν Φιλόχορον *(FGrHist 328)*, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν πρὸ τοῦ Ἴστρου γενεὰν καὶ ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν βασικῶν πηγῶν του. Ὁ Φιλόχορος ἦτο εἷς ἐκ τῶν λογιωτέρων Ἀττικῶν χρονογράφων, καὶ αἱ πολύτιμοι ἐργασίαι του (πίναξ τίτλων των ἐν Jacoby, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 242) περιεῖχον μελέτας πραγματευομένας περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ποιήσεως (αὐτόθι, σελ. 232 κ.έ.). Ἀλλ' εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Jacoby ὅτι ὑπῆρξεν *«ὁ πρῶτος φιλόλογος Ἀτθιδογράφος»* (αὐτόθι, σελ. 227 ἡ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική του) πρέπει τοὐλάχιστον νὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ ἀρχαιοδίφου δὲν εἶναι πραγματικὴ φιλολογία, βάσει τοῦ ὁρισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐδώσαμεν περὶ αὐτῆς ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (βλέπε σελ. 3 καὶ *passim*).

σελ. 187, στ. 4 ἐ κ τ ῶ ν κ ά τ ω. Ἐν Ἱππ. *Ἐπιδ.* IV 37 (τόμ. V, σελ. 180. 1 Littré), αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ., τὸ *γραμματικὸς* δηλοῖ τὸν διδάσκαλον τῶν πρώτων στοιχείων.

σελ. 212, στ. 15. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 153.1 Addenda.

σελ. 229.3 Ὁ R. Cantarella, «Il nuovo Menandro», *Rendiconti dell' Instit. Lombard. Classe di Lettere* 93 (1959) 82, καὶ ὁ F. Stoessl, *Menander Dyskolos, Kommentar* (1965) 14, ὑποθέτουν μάλιστα ὅτι ἔχει ἀποδειχθῆ ἡ ὕπαρξις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Stoessl δίδει ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν μερῶν (*passim*, βλέπε εὑρετήριον, σελ. 267), τὸ αὐτὸ δὲ πράττει καὶ ὁ Handley (ἀνωτέρω, σελ. 228.5) 44 κ.ἑ.

σελ. 230.1 Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα ἀριθμοῦ τινος δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.1 Addenda.

σελ. 233.3 «The dramatic hypotheses from Oxyrynchus» (τῶν ἔργων τοῦ Μενάνδρου;) αἱ δημοσιευθεῖσαι τὸ πρῶτον ὑπὸ Coles καὶ Barns 1965, περιλαμβάνονται νῦν ἐν *P. Oxy.* XXXI (1966) 2534.

σελ. 235.5 E. Miller, *Mélanges* 427 - 34 ἐπανατυπωθὲν ἐν *Lexica Graeca Minora*, Selegit K. Latte, disposuit et praefatus est H. Erbse (1965) 273 - 82 Aristophane de Byzance.

σελ. 246.2 J. Cousin, *Études sur Quintilien*, ἐπανεκδοθὲν ἐν Amsterdam τὸ 1967.

σελ. 247.1 ὁ Ἰάμβλιχ. *Βίος Πυθ.* 18.80 ὁμιλῶν περὶ τῶν *selecti* (τῶν ἐπιλεγέντων ἢ «ἐπιλέκτων»), λέγει ὅτι ὁ Πυθαγόρας τοὺς *ἐγκριθέντας ὑφ' ἑαυτοῦ διήρηκε χωρίς . . .*· ὁ Πλάτων ἐν *Πολ.* καὶ *Νόμ.* χρησιμοποιεῖ τὸ *ἐγκρίνειν* καὶ τὸ *ἀποκρίνειν*, ἐπίσης καὶ περὶ τῆς λογοτεχνίας, πρβλ., π.χ., *Πολ.* 377 C *τοὺς δ' ἐγκριθέντας*, δηλ. *μύθους*. Οἱ γραμματικοὶ ἴσως ἐδανείσθησαν τὴν ἔκφρασιν αὐτὴν ἔκ τινος φιλοσοφικῆς πηγῆς.

σελ. 255, στ. 4–5. Τὸ ὄνομα τοῦ Ναυκρατίτου γραμματικοῦ (Schol. Gen. Φ 363) *Κωμανοῦ* γράφεται καὶ τονίζεται εἰς τὰ διασωθέντα χειρόγραφα κατὰ διαφόρους τρόπους· βλέπε καὶ τὴν σημείωσίν μου εἰς Call. fr. 495 καὶ P. M. Fraser, *Cl. Rev.* 67 (1953) 43. Εἶναι ἀβέβαιον ἂν τὸ ἀπαντῶν ἐν P. Yale ὑπ' ἀριθμ. 446 (Pack[3] ἀριθμ. 2138) δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς αὐτόν.

σελ. 257.2 Ὁ Erbse ἐπανέλαβε τὸ πόρισμα τῆς μελέτης του περὶ τοῦ «Aristarchs Iliasausgaben» ἐν τῇ συμβολῇ του εἰς τὴν *Geschichte der Textüberlieferung* I (1961) 224 κ.ἑ. Ὁ G. Zuntz, ἐπανεξετάζων τὸ θέμα ἐν *Gnom.* 35 (1963) 3, ἀπέκρουσε αὐτὸν ἐπιτυχῶς, ὡς πιστεύω.

σελ. 257.4 Καλὸν παράδειγμα διὰ τὴν διασαφήνισιν τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων ὁμηρικῶν παπύρων καὶ τῶν κριτικῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐκδόσεων, ὡς καὶ τοῦ λεγομένου κοινοῦ κειμένου, ἀποτελεῖ ὁ Pap. Hamburg 153. Βλέπε *Griechische Papyri der Hamburger Staats - und Universitätsbibliothek* (1954) 98 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Merkelbach.

σελ. 261.2 Νικάνωρ (1850 καὶ 1875) ἀνατυπωθὲν τῷ 1967.

σελ. 262.1 Ὁ πάπυρος *P. Oxy.* 1086 τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. ἀποτελεῖ ἐπιπρόσθετον ἀπόδειξιν, ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ κριτικοὶ ἐξηκολούθουν τὴν χρῆσιν παραφράσεων (τὸ *ἑξῆς* περὶ τοῦ *B* 819) διὰ τὰς ἐξηγήσεις των, ὡς ἐπὶ σειρὰν

γενεῶν ἔπραττον εἰς τὰ σχολεῖα οἱ ὑπομνηματισταὶ τῶν κοινῶν ἐκδόσεων (πρβλ. Rutherford, «Annotation» 336 κ.ἑ. μετὰ περισσοτέρων παραπομπῶν). Ἐπειδὴ οἱ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχον γράψει ὑπομνήματα, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι πρῶτος ὁ Ἀρίσταρχος καθιέρωσε ταῦτα (βλέπε καὶ Call. II σελ. lxxviii περὶ παραφράσεων ἀρχαίων σχολιαστῶν).

σελ. 274, στ. 4–6. Ὁ παλαιότερος Πτολεμαϊκὸς Pap. Hib. II (1955), ἔκδ. Turner 193 (περίπου τοῦ 250 π.Χ.), διέσωσε ἐν *Z* 4 τὴν γραφὴν τὴν ὁποίαν, ὅταν εὗρε ὁ Ἀρίσταρχος, ἐχρησιμοποίησε ἐν τῷ ἰδικῷ του κειμένῳ (Schol. ABT). Προηγουμένως εἶχε υἱοθετήσει εἰς τὰ *ὑπομνήματά του* ἄλλην γραφήν, ἡ ὁποία μνημονεύεται ὁμοῦ μετὰ τρίτης παραλλαγῆς ἐν τοῖς Σχολίοις (βλέπε A. Ludwich, *Aristarchs hom. Textkr.* I 262 κ.ἑ.). Ἐμελέτησε μετὰ πάσης προσοχῆς τὴν γραπτὴν μαρτυρίαν, τὴν ὁποίαν ἐπεβεβαίωσε ὁ παλαιότερος πάπυρος (πρβλ. ὁμοίας τινὰς περιπτώσεις παρὰ Ζηνοδότῳ, ἀνωτέρω, σελ. 135), ἡ δὲ τελικὴ ἐκλογή του εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀπέβη καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων ἡ γραφή.

σελ. 275.3. Ὁ J. W. Kohl, *De chorizontibus*, Diss. Griessen 1917, περιέχει («chorizontum fragmenta» μετὰ σημειώσεων ἐπὶ τοῦ κειμένου. Ὁ συγγραφεὺς εἶχε ὑποσχεθῆ καὶ δεύτερον μέρος διαλαμβάνον τὰ γενικὰ προβλήματα, ἀλλὰ τοῦτο οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη.

σελ. 279.4. Πρβλ. ἐπίσης Esther V. Hansen «The Attalids of Pergamon», *Cornell Studies in Classical Philolohy* 19 (1947) 353 - 94 Attalid patronage of learning.

σελ. 288.5 *P. Oxy.* 2389, fr. 9 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 13 σελ. 33· αὐτόθι fr. 6 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 1, Σχολ. Β σελ. 7.

σελ. 289.3 Ἂν αἱ ἐπικεφαλίδες συγγραμμάτων τινῶν τοῦ Δημοκρίτου ἀναφερομένων εἰς θέματα *Μουσικὰ* ἔχουν ὀρθῶς καταγραφῆ ὑπὸ Διογ. Λαερτ., φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὴν εὐφωνίαν εἰς τὰ ἔργα του τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον: *Περὶ καλλοσύνης ἐπέων* καὶ *Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων* (*Vors.* 68 B 18 a, b) Βλ. ἀνωτέρω σελ. 50.1 καὶ πρβλ. Λικύμν. *Art. script. B XVI* 3 *κάλλος δὲ ὀνόματος* κτλ.

σελ. 294.2 καὶ 294.5. Ὁ Καλλίμαχος ἠρέσκετο νὰ περιγράφῃ ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἀλλ' ἡ γνῶσις του ἐπήγαζε μόνον ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν, βλέπε fr. 144 καὶ τὰ Add. II (Δήλιος Ἀπόλλων), fr. 100 (Σαμία Ἥρα), fr. 197 (Αἴνιος Ἑρμῆς).

σελ. 295.6. *P. Oxy.* XXXI (1966/2535· στήλη ii. 12 *φησι Πο[λέμων*, ὡς προέτεινε ὁ Turner ἀντὶ ἄλλων συμπληρώσεων· ἴσως εἰς τὸ αὐτὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ἐχαράχθη ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸ Προπύλαιον τῆς Ἀκροπόλεως ὀρειχαλκίνου τεθρίππου, ἀναφέρεται ὁ Πολέμων, ὁ γράψας περὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ περὶ ἐπιγραμμάτων (τὴν πληροφορίαν

αὐτὴν τὴν σχετιζομένην πρὸς τὴν ὡς ἄνω πιθανήν, ἀλλ' ἀβεβαίαν συμπλήρωσιν ὀφείλω εἰς τὸ M. Treu).

σελ. 300.2. Ὁ F. Kühnert «Allgemeinbildung und Fachbildung in der Antike», Deutsche Akademie der Wissenchaften zu Berlin, *Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 30 (1961) 31 κ.ἑ. ἐσημείωσε τὸν Μενεκλέα.

σελ. 324 κ.ἑ. Ἔπρεπε νὰ ἀναφέρω ὅτι εἰς ἓν ὑπόμνημα εἰς Ἀλκμᾶνα, *P. Oxy.* 2390, fr. 2 στήλη II 5 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 5 σελ. 22 ἀναφέρεται μία ἰδιόμορφος γραφὴ τοῦ Τυραννίωνος : *Θέων [καὶ T]υραννίων ἀναγιγνώσκου[σι χρυσῶ] κατὰ γενικήν*· αὐτὸ πιθανῶς σημαίνει *χρυσῶ πέλας* (ὄχι κατὰ δοτικὴν *χρυσῷ πέλας*), καὶ ἴσως παρετέθη ὑπὸ τοῦ Θέωνος εἰς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν ὑπομνημάτων του ἐκ γραμματικοῦ τινος συγγράμματος τοῦ Τυραννίωνος, ὁ ὁποῖος, ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, δὲν συνέγραψε ὑπομνήματα.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Ὁ ἀστερίσκος (*) δηλοῖ ἰδιαιτέρως ἐκτενῆ ἀναφοράν. Ξένας λέξεις βλέπε εἰς τὸ τέλος τοῦ εὑρετηρίου

Τὸ βλ. (ἢ πρβλ.) λ. παραπέμπει εἰς τὸ εὑρετήριον τῶν ἑλληνικῶν λέξεων

Ἀγαθαρχίδης, περὶ ποιήσεως: 198.2.
Ἀγάθων, καὶ οἱ σοφισταί: 65.
ἀγγεῖα, Ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα, παραστάσεις γραπτῶν κυλίνδρων: 31.
Ἀδαῖος: 295.
Ἄδραστος ὁ Ἀφροδισιεύς: 71 καὶ Excursus.
Ἀθανάσιος: 248.2.
ἀθέτησις: 275.
Ἀθηνᾶ, *γλαυκῶπις*, ἐτυμολογία τοῦ Ἀπολλοδώρου: 312.
— *Παλλάς*, ἐτυμολογία (τοῦ Ἀπολλοδώρου;): 312 - 3.
— Ἀθῆναι, διαφυγὴ ἀλεξανδρινῶν λογίων εἰς Ἀθήνας: 253, 302.
— ἐπὶ «στρατηγίας» Δημητρίου τοῦ Φαληρέως: 113.
— καὶ Ἀλεξάνδρεια: 117.
— καὶ ὁ Δημόκριτος: 49.
— καὶ ὁ ἰωνικὸς ἀποικισμός: 272 - 3.
— καὶ ὁ Πολέμων: 296 καὶ Addenda.
— καὶ οἱ Ἀτταλίδαι: 302.
— καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας: 67 κ.ἑ.
— καὶ οἱ σοφισταί: 54.
— κέντρον φιλοσοφικῶν σπουδῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου: 187.
— ὁ Ἄρατος ἐν Ἀθήναις: 143.
— ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθήναις: 96.
— ὁ Ἐρατοσθένης ἐν Ἀθήναις: 182 κ.ἑ., 186 κ.ἑ.
— παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ βιβλίων: 38.
— πολιτικὴ καταστροφὴ τοῦ 404 π.Χ.: 76.
— *τῆς Ἑλλάδος παίδευσις*: 300.
— υἱοθέτησις τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου: 35.
Ἀθηνόδωρος ὁ Ταρσεύς, βιβλιοθηκάριος τῆς Περγάμου: 282.
Ἄθως, *βουπόρος Ἀρσινόης*: 146.3.
Αἴγυπτος, διακόσια ἔτη Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ: 279.
— καὶ Ρώμη: 326.
Αἰσχύλος, κατάλογος τῶν δραμάτων του: 153.1 Addenda, 153.
—*Ἀρίσταρχος ἐν ὑπομνήσει Λυκούργου Αἰσχύλου*: 265.
— γραφὴ *Εὐμ.* 273 - 5: 30, *Προμ.* 470 κ.ἑ., 788 κ.ἑ.: 30, fr. 530 M. (*Αἰτναῖαι*;): 30.3.
—*Ἑπτὰ* (ἐπὶ Θήβας): *'μεστὸν Ἄρεως'* (Γοργίας): 55.
— ἐτυμολογίαι, *Ἀγ.* 1485 κ.ἑ.: 5. *Ἱκέτιδες* 584 : 5.
—*Ἱκέτιδες*, παρεστάθησαν μετὰ τὸ 468 π.Χ.: 232.
— οὐδεμία μαρτυρία ὅτι ὁ Δίδυμος ὑπεμνημάτισε αὐτόν: 329.
— οὐδεμία μαρτυρία περὶ ἐργασίας τοῦ Ἀριστοφάνους ἐπὶ τοῦ κειμένου του: 230.
— «τεμάχια ἐκ τῶν μεγάλων συμποσίων τοῦ Ὁμήρου»: 52.
— ὑποθέσεις (*Αἰτναῖαι*, *Ἑπτά*, *Ἱκέτιδες*): 232.
«Ἀκαδημαϊκὴ Ἔκδοσις» τοῦ Πλάτωνος: 77.
Ἀκαδημία, ἡ Σχολὴ τοῦ Πλάτωνος: 76, 115.
— ἀναζωογόνησις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρκεσιλάου: 187.
— ἀποστολὴ εἰς τὴν Ρώμην: 293.
— καὶ Περίπατος ἑρμηνεύουν τὰ συγγράμματα τῶν ἱδρυτῶν των: 293.
Ἀκκαδική, *βλ.* «γλωσσάρια».
Ἀλεξάνδρεια, πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων: 109 κ.ἑ.
— ἀπόγειον νέας πνευματικῆς κινήσεως: 112.
— γενέτειρα Ἀπολλωνίου Ροδίου, Διονυσίου Θρᾳκός, Φιλοξένου καὶ Διδύμου: 167, 316 - 7, 325 κ.ἑ.
— *ἐγκύκλιος παιδεία*: 301.

— ἐξορίζει ἀλεξανδρινοὺς λογίους εἰς ἄλλας πόλεις: 301.
— καὶ Ἀθῆναι: 117.
— καὶ Κυρήνη: 146.
— καὶ Πέργαμος: 282.
— καὶ Ρώμη: 326.
— πέντε γενεαὶ φιλολόγων ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστάρχου: 278,316.
— προσελκύει σπουδαστάς: 159.
— Σατύρου, *Περὶ τῶν Δήμων τῆς Ἀλεξανδρείας*: 180.
— τῆς φιλολογίας τὸ ἀποκορύφωμα: 204 κ.ἑ.
Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, εἷς ἐκ τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν: 140 - 1.
— ἀνεθεώρησε τὸ κείμενον τῶν τραγῳδιῶν καὶ τῶν σατυρικῶν δραμάτων: 124 -5, 156, 190, 229.
Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, *φιλόμηρος*, κείμενον τῆς *Ἰλιάδος*: 83 κ.ἑ.
— αὐτοκρατορία: 103.
— καὶ Πτολεμαῖος Α' 113 κ.ἑ.
Ἀλκαῖος, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— ἀλληγορία: 5 - 6.
— ἔκδοσις Ἀριστάρχου: 263.
— ἔκδοσις Ἀριστοφάνους Βυζ.: 221.
— ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
— μονοστροφικὰ ἄσματα: 222.
— v.l. *λέπας*: *χέλυς*: 217, 221.
Ἀλκιδάμας: *60, 227.
Ἀλκμάν, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— ἐν *P. Oxy.* 2505: 265.
— Λυδός: 263, 288.
— *Παρθένιον* (fr. 1 Page), κωλομετρία: 224.
ἀλληγορία, *I* 502 κ.ἑ., *Λιταί*: 5, 283. Πρβλ. Ἀρχίλοχος, Ἀλκαῖος.
ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία:
— ἀπορρίπτουν αὐτὴν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Ἀπολλόδωρος: 11, 283, 308 - 309.
— δὲν χρησιμοποιοῦν αὐτὴν οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι, ἀλλὰ οἱ Στωϊκοί, ὁ Κράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐν Περγάμῳ: 166, 199, 282 κ.ἑ.
— δὲν χρησιμοποιοῦν αὐτὴν οἱ σοφισταί: 41. Πρβλ. Μητρόδωρος, Ἀντισθένης.
— ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς: 270. Πρβλ. Πορφύριος.
— ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς: 283.
— φυσική, Σχολ. *Y* 67: 11. Πρβλ. Φερεκύδης Θεαγένης.
ἀλφάβητον, φοινικικῆς προελεύσεως: 22 κ.ἑ.
— ὁριστικὸν ἑλληνικὸν ἀλφαβητικὸν σύστημα: 26, 122.
Ἀμμώνιος, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀριστάρχου: 258 κ.ἑ., 303(;), 325.
— *Κωμῳδούμενοι*: 288.
— πραγματεία (-τεῖαι) περὶ Ἀριστάρχου: 258 κ.ἑ. Πρβλ. 258.4.
Ἀνακρέων,
— εἷς Διδύμου *Συμποσιακά*: 332.
— εἷς ἐκ τῶν ἐννέα, λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— ἔκδοσις Ἀριστάρχου μετὰ ἐξηγήσεων: 264, Ἀριστοφάνους Βυζ (;): 221., Ζηνοδότου (;): 140.
ἐξυμνεῖται ὑπὸ τοῦ Κριτίου: 65.
— fr. 14 Page: 14, 16, 291.
— fr. 63: 139.
ἀναλογία, πρβλ. ἀνωμαλία.
— γενικοὶ κανόνες ὁμαλῆς κλίσεως ἀνακαλυφθέντες ὑπὸ Ἀριστοφάνους Βυζ.: 241 κ.ἑ., 273.
— θεμελιῶδες ἄξίωμα τῆς ἀρισταρχείου ἑρμηνείας: 242 κ.ἑ., 273.
— κατάταξις ἀναλόγων φαινομένων εἰς Διονύσιον τὸν Θρᾷκα: 320.
— μονογραφία τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. (;): 249.
— ὀπαδῶν τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἀνωμαλίας διαμάχη: 242 κ.ἑ., 292.
Ἀναξαγόρας, βιβλία του προσιτὰ εἰς τὸ κοινὸν ἐν Ἀθήναις: 32.
— διδάσκαλος τοῦ Μητροδώρου: 41.
— ἐξήγησις τῆς παρ' Ὁμήρῳ ἠθικῆς τάσεως: 41. 4.
Ἀνάξαρχος: 84.
Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, ἱστορικός: 23.
ἀνατολικὸν «ὑπόστρωμα» τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ: 19 κ.ἑ., 122, 150.

'Ανδρόνικος ὁ Ρόδιος, ἐκδότης τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου: 314, 325.
"Ανδρων ὁ 'Αλεξανδρεύς, *Χρονικά*: 300.
'Αντίγονος ὁ Γονατᾶς, φιλολογικὸς κύκλος: 127, 143.
'Αντίγονος ὁ Καρύστιος: *294 κ.ἑ.
— βιογράφος: 247.
— περικοπαὶ ἐκ τῶν *Παραδόξων* τοῦ Καλλιμάχου: 160, 294.
'Αντίδωρος ἐκ Κύμης: 188.
'Αντίμαχος ὁ Κολοφώνιος: *110κ.ἑ.
— ἐκδότης τοῦ 'Ομήρου: 85, 111 κ.ἑ., 129.
— καὶ 'Απολλώνιος 'Ρόδιος: 173.
— καὶ Καλλίμαχος: 112.
— καὶ Πλάτων: 111.
— μαθητὴς τοῦ Στησιμβρότου: 42.
'Αντίοχος Α' ὁ Σωτήρ, καὶ "Αρατος: 143.
'Αντίοχος Γ' ὁ Μέγας, καὶ Εὐφορίων: 144, 178.
'Αντισθένης: *42 κ.ἑ. καὶ Addenda 43.1.
'Αντισθένης ὁ *'Ηρακλείτειος*: 42.2.
'Αντιφάνης κωμ.: 158 Addenda.
'Αντώνιος, Μᾶρκος: 282, 326.
ἀνωμαλία, πρβλ. ἀναλογία.
— γλωσσολογική, ἀποδέχεται αὐτὴν ὁ Κράτης: 290.
— εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν τοῦ Χρυσίππου: 242.
'Απάμα: 146.
'Απελλῆς, πατὴρ 'Αριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου: 205.
'Απίων, μαθητὴς τοῦ Διδύμου: 327.
'Απολλόδωρος ὁ 'Αθηναῖος: *300 κ.ἑ.
— ἀκολουθεῖ τὸν "Εφορον, ὄχι τὸν 'Ερατοσθένη εἰς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ 'Ομήρου: 304.
— ἐπιστρέφει εἰς τὰς 'Αθήνας (;): 302κ.ἑ.
— ἐργασίαι του εἰς τὴν δωρικὴν κωμῳδίαν καὶ τοὺς μίμους: 314 κ.ἑ.
— ἐτυμολογίαι τοπωνυμίων: 310.
— ἡ ἱστορική του θέσις: 316.
— καλεῖται φιλόλογος ὑπὸ Ψευδο-Σκύμνου: 189, 302.
— καταφεύγει εἰς τὴν Πέργαμον: 301 κ.ἑ.
— μονογραφία τοῦ ὁμηρικοῦ Καταλόγου τῶν Πλοίων: 307.
— προσπαθεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς γεωγραφικὰς ἀπόψεις τοῦ 'Ομήρου: 307 κ.ἑ.
— *Περὶ θεῶν*, ὀνόματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἐτυμολογίαι αὐτῶν: 310 κ.ἑ.
— — ἡ ἐπίδρασις τῶν στωϊκῶν αὐστηρῶς περιωρισμένη: 311.
— σχολὴ τοῦ 'Αριστάρχου ἐν 'Αλεξανδρείᾳ: 204, 300 κ.ἑ.
— χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Δημητρίου περὶ τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων: 297, 307.
— *Χρονικά*, ἔμμετρος ἐπιτομὴ ἱστορικῶν γεγονότων κατὰ χρονολογικὴν σειράν: 303 κ.ἑ.
— — καὶ 'Ερατοσθένους *Χρονογραφίαι*: 195, 304.
— — καὶ τὰ *Χρονικὰ* τοῦ Κάστορος: 306.
'Απόλλων, ἐτυμολογίαι ('Αρχίλοχος, Πλάτων, 'Απολλόδωρος): 73, 311 κ.ἑ.
— λατρεία, ὁ 'Αριστοτέλης ἀφοσιωμένος εἰς αὐτήν: 95.
—'Απολλοδώρου ἐτυμολογία τοῦ *Δήλιος*: 312.
— *Λύκιος*, προσαγορεύει τὸν Καλλίμαχον ὡς ποιητήν: 112, 147 κ.ἑ.
— ὁ Πολέμων ἐξηγεῖ τὴν ἐν *Σμίνθῳ* λατρείαν του: 297.
— στωϊκοὶ φιλόσοφοι ταυτίζουν αὐτὸν πρὸς τὸν 'Ασκληπιόν: 313.
'Απολλώνιος Δύσκολος, διέσωσε ἀποσπάσματα Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός: 322 κ.ἑ.
— *ἔκδοσις* = ἔκθεσις, πραγματεία(;): 258.
'Απολλώνιος ὁ *εἰδογράφος*, διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν 'Αριστοφάνη Βυζ.: 205.3, 219 κ.ἑ., 251.
— κατατάσσει τὰ λυρικὰ ποιήματα ὄχι ὡς φιλολογικά, ἀλλ' ὡς μουσικὰ εἴδη: 220.
'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος, ἐγεννήθη ἐν 'Αλεξανδρείᾳ, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, δὲν ἐπέστρεψε εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν: 167 κ.ἑ.
— διετέλεσε διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης κατὰ τὴν μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ 'Αριστοφάνους Βυζ. περίοδον: 184.
— δύο ἐκδόσεις τῶν *'Αργοναυτικῶν*: 167 κ.ἑ.
— ἐλάσσονα ποιήματα: 171

— ἐξοικειωμένος εἰς τὰ τεχνικὰ ζητήματα τῆς ἰατρικῆς: 181.
— ἑρμηνεία τοῦ Ὁμήρου εἰς τὰ *Ἀργοναυτικά* του: 174 κ.ἑ.
—Ἡσιόδου κριτική: 171.
— καὶ Ἀντίμαχος: 111.
— καὶ Καλλίμαχος: 169 κ.ἑ.
— μονογραφία *Κατὰ Ζηνοδότου*: 174.
— μονογραφία περὶ Ἀρχιλόχου: 171, 217, 254.
— ποιητής: 167 κ.ἑ.
— φιλόλογος: *167 κ.ἑ.
Ἀπολλώνιος «Ρόδιος» ἐξ Ἀλαβάνδων, ἱδρυτὴς ρητορικῆς σχολῆς ἐν Ρόδῳ: 317.
Ἀπολλώνιος Σοφιστής, *Λεξικόν*, χρησιμοποιεῖ συγγράμματα τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου: 273.6.
Ἄρατος ὁ Σολεύς: *143 κ.ἑ.
—*Ἰατρικά* (;): 181.
— καὶ Ἀντίγονος Γονατᾶς ἐν Ἀθήναις: 127, 143 κ.ἑ.
— καὶ Ἡσίοδος: 139.
— καὶ Καλλίμαχος: 143, 161, 164.
— καὶ Κράτης: 288.
— καὶ Τίμων ὁ Φλιάσιος: 116, 143 κ.ἑ.
— μαθητὴς τοῦ Μενεκράτους ἐν Ἐφέσῳ 110, 143.
— *Φαινόμενα*, ἀστρονομικὴ μελέτη: 143, 181.
Ἀρίσταρχος: *251 κ.ἑ.
— ἀνεκάλυψε ὀλίγους γραμματικοὺς καὶ μετρικοὺς κανόνας: 273.
— ἀνταγωνισμὸς του πρὸς τὸν Κράτητα τῆς Περγάμου: 286.
— ἀπρόθυμος νὰ μεταβάλῃ τὴν *παράδοσιν*: 274.
—Ἀριστ**α**ρχομανία: 277.
—*Ἀρχιλόχεια ὑπομνήματα*: 263.
— διαίρεσις τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* εἰς 24 βιβλία (;): 137.
— διδάσκαλος τοῦ Ἀμμωνίου: 235.
— διδάσκαλος Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου: 300, 306.
— Διδύμου *Περὶ τῆς Ἀριστάρχου διορθώσεως*: 260, 328.
— ἐξόχως ἀντιλεγομένη φυσιογνωμία τῆς συγχρόνου ὁμηρικῆς φιλολογίας: 278.
— ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν κειμένων: 243.
— ἐπιλέγει τρεῖς ἰαμβογράφους: 244.
— ἐπραγματεύθη ἐγκριθέντας συγγραφεῖς (πρβλ. *ἐγκριθέντες* καὶ *πραττόμενοι*): 248.
— ἑρμηνεύει τὰ *σημεῖα* τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὰ *ὑπομνήματα*: 209.
— ἐφαρμόζει τὴν ἀθέτησιν: 275.
— ἡ μεγαλυτέρα αὐθεντία, ὡς κριτικὸς καὶ ἑρμηνευτὴς κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα: 277. Πρβλ. 207 κ.ἑ.
—Ἡσιόδου κριτική: 262 κ.ἑ.
— ἡ σχολή του ἀνεγνώρισε τὴν ἀνωτερότητα τῶν Περγαμηνῶν εἰς τὸν τομέα τῆς γραμματικῆς: 293.
— Κ α τ ὰ Φ ι λ ι τ ᾶ: 108.
— K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* (1883): 8, 256 κ.ἑ.
— μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ.: 204, 207 κ.ἑ.
— νέα κριτικὴ ἀναθεώρησις τοῦ Πινδαρικοῦ κειμένου (;): 264.
— 800 (;) *ὑπομνήματα· βλέπε καὶ συγγράμματα.*
—Ὁμήρου κριτική: 255 - 6 κ.ἑ.
— — ἡ σειρὰ τῶν ὑπομνημάτων καὶ τῶν διορθώσεων: 259.
— — τὸ πρόβλημα νέας κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου: 256 κ.ἑ.
— ὁ Ὅμηρος Ἀθηναῖος: 273, 318.
— ὁ Πορφύριος διετύπωσε πρῶτος τὸν «κανόνα» *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν*, ὄχι ὁ Ἀρίσταρχος: 271.
— παιδαγωγὸς διαφόρων Πτολεμαίων: 251 κ.ἑ.
— πέμπτος διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ζηνόδοτον :251.
— περὶ τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐπικοῦ τινος ἥρωος: 276.
— περὶ τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης: 275.
— περὶ τῆς τέχνης τῆς συνθέσεως εἰς τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν: 276 κ.ἑ.
— περὶ τοῦ *Α* 5: 132, 271.
— *Περὶ τοῦ ναυστάθμου*: 255, 307.
— περὶ τοῦ παρ' Ὁμήρῳ *λύχνου*: 133.

— πρῶτος ὑπομνηματιστὴς πεζογράφων· Ἡρόδοτος: 268, Θουκυδίδης (;) : 269.
— *συγγράμματα* (μονογραφίαι): 255.
— τάσσεται κατὰ τῶν χωριζόντων: 255, 275.3.
— ὑπόμνημα εἰς Ἀλκμᾶνα: 180, 260, 263 288.
— ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἀνακρέοντα: 221, 264.
— ὑπόμνημα εἰς τοὺς *Διθυράμβους* τοῦ Βακχυλίδου: 154, 265.
— ὑπόμνημα εἰς τοὺς λυρικοὺς ποιητάς: 220.
— ὑπομνήματα εἰς ὀκτὼ κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους: 267.
— ὑπομνήματα εἰς πεζογράφους κατὰ τὸ πρότυπον τῶν εἰς τοὺς ποιητάς: 269.
— ὑπομνήματα εἰς τραγῳδίας: 266 κ.ἑ.
— *ψ* 296 ὡς *τέλος* τῆς *Ὀδυσσείας*: 137, 208 κ.ἑ.
Ἀριστέας, Ἐπιστολὴ : 118 κ.ἑ., 399.
Ἀριστόνικος, *Περὶ σημείων* (*Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας*) διέσωσε αὐθεντικὸν ὑλικὸν τοῦ Ἀριστάρχου: 255, 260 κ.ἑ.
— κριτικὰ σημεῖα εἰς τὸν Ἡσίοδον: 262.6.
— — εἰς τὸν Ἀλκμᾶνα: 263.
— περιεφρόνησε τὰς ἀπόψεις τοῦ Κράτητος: 285.
— περὶ τοῦ *Γ* 54: 273.
— περὶ τοῦ *Ζ* 201: 271.
— ὑποψίαι ὅτι παρενόησε τὸν Ἀρίσταρχον: 277 - 8.
Ἀριστόξενος, παραθέτει ἔργα ἐλασσόνων ποιητῶν: 246.
— περὶ τῶν *Ψευδεπιχαρμείων*: 315.
Ἀριστοτέλης: *77 κ.ἑ.
— *Ἀπορήματα Ἀρχιλόχου*: 172.
— ἀρχαιογνωστικαὶ μελέται: 99.
— βιβλιοθήκη: 117.
— βίοι αὐτοῦ ὑπὸ Νεοπλατωνικῶν: 53.
— δὲν εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς λογίας παραδόσεως, πατὴρ τῆς φιλολογίας, κτλ.: 79, 234.
— *Διάλογοι*: 77.
— *Διδασκαλίαι*: 96, 156.
— εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ ἔργα του κατατάσσονται κατὰ θέματα: 314.
— ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* ὡς ζῶντες ὀργανισμοί, ἔργα τοῦ Ὁμήρου· κατέχουν τὴν πρώτην θέσιν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 162, 244-5.
— ἡ νέα ποιητικὴ σχολὴ τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῶν ὀπαδῶν του σαφῶς ἀντιαριστοτελική: 163.
— ἡ σχολή του: 77.
— καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας: 113.
— καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος: 170.
— καὶ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζ., *Περὶ ζῴων*: 206.
— καὶ Ἐρατοσθένης: 186.
— κατάλογος τῶν συγγραμμάτων του: 77, 156.
— *Ὁμηρικὰ προβλήματα*: 79.
— *πάθη τῆς λέξεως*, μεταβολαὶ τῆς μορφῆς τῶν λέξεων: 240.
— παραθέσεις χωρίων τοῦ Ὁμήρου: 129.
— παροιμίαι: 99, 249.
— περὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ Ἀλκμᾶνος: 263, 288.
— *Ποιητική*: 89.
— — κεφ. 20: 90.
— *Πραγματεῖαι*, «Ὑπομνήματα καὶ Συλλογαί»: 78.
— πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ἀντὶ Ἀριστοφάνης Βυζάντιος: 340.
— συγγράμματά του περὶ πολιτικῶν θεμάτων, *Πολιτικά*, *Πολιτεῖαι*: 97.
— στενὸς ὁ δεσμός του μετὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος: 95.
— συνώνυμα: 92.
— σχέσις τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα: 89 κ.ἑ.
— τὰ μὴ Ὁμηρικὰ (τὰ «κυκλικὰ») ἐπικὰ ποιήματα: 86, 274 κ.ἑ.
— τέσσαρα μέρη τοῦ λόγου: 90 κ.ἑ., 291.
— ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὁμήρου: 82.
— χειρόγραφά του εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου: 325.
Ἀριστοφάνης, κωμ., ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν κωμῳδιῶν του: 154.
— *Βάτραχοι*, περὶ τοῦ ὑπερτέρου ἐκ τῶν Ἀττικῶν τραγικῶν: 244.
— — ποιηταὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (ὁ Καλλίμαχος, κτλ.) χρησιμο-

ποιοῦν ἰδικά του χωρία κριτικοῦ περιεχομένου: 163.
— — τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῶν ποιητῶν, ἡ ὠφέλεια καὶ ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν: 198.
— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων συγγραφέων: 244.
— 9 *ὑποθέσεις* περιέχουσαι *διδασκαλίας*: 234.
— ἔργα του ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ. ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Εὐπόλιδος: 227.
— ἡ κριτικὴ δραμάτων, θέμα τῆς Ἀρχαίας κωμῳδίας: 56.
—*Ὁμήρου γλῶτται* (fr. 222 K.): 17, 93.
— υἱοθέτησε ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν συγχρόνων του θέματα περισσότερα τῆς φράσεως τοῦ Γοργίου περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 56 κ.ἑ.
— ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου εἰς ὀκτὼ κωμῳδίας του: 267.
— ὑπόμνημα τοῦ Διδύμου: 328 κ.ἑ.
— ὑπόμνημα τοῦ Εὐφρονίου εἰς μεμονωμένα ἔργα του: 142.
Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος: *205 κ.ἑ.
— ἀνεκάλυψε περιοδικῶς ἐπαναλαμβανομένους τύπους τῆς ἑλληνικῆς κλίσεως (κλίσις): 242 κ.ἑ.
— ἀντετάχθη εἰς εἰκασίαν τοῦ Ζηνοδότου ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος: 139 κ.ἑ.
— διάδοχος Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τραγῳδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων: 190.
— διεδέχθη τὸν Ἀπολλώνιον Ρόδιον ὡς διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης: 184.
— ἐκδόσεις λυρικῶν κειμένων: 155.
— ἔκδοσις Πλάτωνος (;): 235.
— ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν καθομιλουμένην τῆς ἐποχῆς του: 242, 292.
— ἐξέδωσε κείμενα τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπόλιδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους: 227
— ἐξέδωσε Πίνδαρον· κατέταξε τὰ Πινδαρικὰ ποιήματα εἰς τὴν οἰκείαν αὐτῶν θέσιν: 219.
— ἡ ἐπίδρασίς του ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν ὁρολογίαν τῆς λυρικῆς ποιήσεως: 218.
— ἤκασε *Ἀλκαῖος* ἀντὶ *Ἀχαιὸς* ἐν Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 162: 226, 329.
— κατήρτισε πίνακας ἐπιλέκτων συγγραφέων: 244 κ.ἑ. Πρβλ. 331.
— κωλομετρία: 223 κ.ἑ.
— *Λέξεις*: 235 κ.ἑ.
— — ἐχρησιμοποίησε τὰ περιεκτικὰ λεξιλόγια τοῦ Καλλιμάχου: 160.
— μονογραφία περὶ ἀναλογίας (;): 249·
— μονογραφία περὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς (;): 249, 340.
— ὁ Ἀρίσταρχος εἰς τὸ σχόλιόν του περὶ τοῦ ψ 296 συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ: 275.4.
— περὶ τῆς ὁμηρικῆς *εἰδωλοποιίας* (;): 340.
— *Πρὸς τοὺς Καλλιμάχου πίνακας*: 158. Βλέπε καὶ Addenda (νέον ἀπόσπασμα).
— ὑπόθεσις τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν: 230 κ.ἑ.
— τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως: 225 κ.ἑ.
— χρῆσις κριτικῶν σημείων: 213. Πρβλ. 207 κ.ἑ.
— χρῆσις σημείων ἀναγνώσεως (στίξις, τονισμός): 212 - 3. Πρβλ. 215.
— ψ 296, τὸ «τέρμα» τῆς Ὀδύσσειας: 218 κ.ἑ.
Ἀρίστων ὁ Χῖος, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους: 118 κ.ἑ., 399.
Ἀρκεσίλαος ὁ Πλατωνικός, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους: 182 κ.ἑ.
«ἁρμονίαι»: 63.
Ἀρσινόη Β': 109, 119, 146.3, 147.
Ἀρσινόη Γ': 183.1.
Ἀρτεμίδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ, ὁ κληθεὶς *Ἀριστοφάνειος*: 251.
Ἀρτεμίδωρος ὁ Ἐφέσιος: 308.
Ἀρχίλοχος· βλέπε καὶ εὑρετήριον ἐξεταζομένων χωρίων.
— ἀλληγορία: 6
— καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 171, 217.
— καὶ Ἀρίσταρχος: 263.
— καὶ Ἀριστοτέλης: 172.
— καὶ Ἀριστοφάνης Βυζ.: 217, 249.
— καὶ Θεόκριτος καὶ Καλλίμαχος: 173.
— καὶ Κριτίας: 65.
— καὶ Ὅμηρος ἐν *P. Hibeh* 173 καὶ Ἡρακλ. Ποντ.: 172 κ.ἑ., 228.
— ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν ἰαμβογράφων: 243 - 4.

— fr. 120 D.[3] καὶ Ἐρατοσθένης: 193.
Ἀρχιμήδης, ἀφιερώνει τὴν «*Μέθοδόν*» του εἰς τὸν Ἐρατοσθένη: 185.
— τὸ *βοεικὸν πρόβλημα*: 185.
ἄρχοντες, κατάλογος τῶν: 305.
— ἐτήρουν ἐπίσημα ἀρχεῖα τῶν θεατρικῶν παραστάσεων: 96.
Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανός, περὶ *γραμματικῆς* καὶ *γραμματικῶν*: 188, 193, *324 κ.ἑ.
Ἀσκληπιάδης ὁ Σάμιος: 110 κ.ἑ.
Ἀσσουρμπανιπάλ: 20 - 1.
ἀτθιδογράφοι, σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν *Ἀθηναίων Πολιτείαν* τοῦ Ἀριστοτέλους: 98. Πρβλ. Φιλόχορος.
Ἀτταλίδαι, ἀνέδειξαν τὴν Πέργαμον εἰς ἐξέχουσαν πόλιν: 279 κ.ἑ.
Ἄτταλος Α', ἐκάλεσε τὸν Ἀντίγονον τὸν Καρύστιον εἰς τὴν αὐλήν του: 294.
— περὶ τῆς *Καλῆς Πεύκης*, ἣν ἀναφέρει Δημήτριος ὁ Σκήψιος: 298.
— προσεφωνήθη ὑπὸ τοῦ Πολέμωνος: 295.
Ἄτταλος Β', ὁ Φιλάδελφος· ὁ Ἀπολλόδωρος ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν *Χρονικόν*: 302.
Ἄτταλος, ὁ πατὴρ τοῦ Φιλεταίρου: 279.
ἀττικοὶ τύποι καὶ λέξεις εἰς τὴν ἐπικὴν γλῶσσαν, ἐπισημαίνονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 272.
— ψευδοαττικοὶ τύποι εἰς τὴν κωμῳδίαν σημειώνονται ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους (;): 192.
Αὔγουστος, «Pax Augusta»: 332.

Βαβυλώνιοι: 20.
Βαθυκλῆς, ἱστορία τοῦ κυπέλλου τοῦ: 115.
Βακχυλίδης, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— μετρικὰ σημεῖα εἰς παπύρους: 222.
— κατάταξις τῶν ποιημάτων του: 154, 265.
— κωλομετρία: 224.
Βερενίκη Α', μήτηρ τῆς Ἀρσινόης τῆς Φιλαδέλφου καὶ τοῦ Πτολεμαίου Β': 114.
Βερενίκη Β', σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Γ': 146 κ.ἑ.
βιβλία καὶ φιλολογία: 19 κ.ἑ.
— ἑλληνικά: 29 κ.ἑ.
— ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸν Περίπατον: 78 - 9.
— ὁ ἀριθμός των εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἀλεξανδρείας: 121.
— ὁ ἐκ τῶν βιβλίων κίνδυνος: 32.
— παραστάσεις βιβλίων ἐπὶ ἀγγείων: 31
βιβλιεμπόριον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ οἱ κλασσικοὶ (;): 231. 2.
βιβλιοθῆκαι, λέγεται ὅτι ἱδρύθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων τυράννων (;): 8.
— βιβλιοθήκη τῆς Περγάμου: 280 κ.ἑ.
— βιβλιοθήκη τοῦ Ἀριστοτέλους: 79, 117.
— βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Ἀλεξανδρείας: 117 κ.ἑ.
— — ἀπώλειαι λόγῳ πυρκαϊᾶς τῷ 47 π.Χ.: 282.
— — ἡ σειρὰ τῶν διευθυντῶν αὐτῆς: 184. Πρβλ. 168, 205, 251, 253, 325-6.
— μετὰ φιλολογικῶν κειμένων, ἐν Μεσοποταμίᾳ: 20.
— μικροτέρα ἢ θυγάτηρ βιβλιοθήκη, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (συνδεομένη μετά τινος Σεραπείου;): 120 κ.ἑ.
— σχέσις τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν ἀνατολικῶν βιβλιοθηκῶν (;): 123, 150.
Βοήθιος, *quadrivium*: 62.
Βῶλος: 157.7

Γαληνός, περὶ τῆς ἐπισήμου ἀντιγραφῆς τῶν τριῶν τραγικῶν: 97, 229.
— καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Περγάμου: 282.
Γλαύκων: 41-2.
«γλωσσάρια», τῆς Ἑλληνικῆς, βλ. λ. *γλῶσσαι*.
— τῆς Σουμερικῆς - Ἀκκαδικῆς: 20
γνησιότης, ζητήματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς αὐτήν: 153. 1. καὶ Addenda, 230,1.
Γοργίας ὁ Ἀθηναῖος: 54, 1.
Γοργίας ὁ Λεοντῖνος: *54 κ.ἑ.
— νέα μορφὴ πεζοῦ λόγου: 54.
— οἱ μαθηταί του: 58 κ.ἑ.
— περὶ τῆς τραγικῆς τέχνης καὶ γενικῶς περὶ τῆς ποιητικῆς τέχνης· σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸν ἔντεχνον λόγον: 56 κ.ἑ. Πρβλ. 334.
γραμματική, βλέπε λ. *γραμματικὴ* καὶ *γραμματικοί*.
— δὲν ὑπῆρχε χωριστὸς κλάδος γραμμα-

τικῆς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα: 76, 90.
— ἡ συστηματικὴ γραμματικὴ εἶναι τὸ ὕστατον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης: 324.
— παρέμεινε ἡ πρώτη ἐκ τῶν τριῶν ἐλευθερίων τεχνῶν: 301.
— ὑπεροχὴ τῶν Περγαμηνῶν: 293.
— ὡς ἰδιαίτερος κλάδος παιδείας, ἀπὸ τοῦ Ἀριστοφ. Βυζ. μέχρι Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός: 242 - 3.
γραφή, ἐν τῇ ἐγγὺς καὶ Μέσῃ Ἀνατολῇ*: 20 κ.ἑ.
— ἔργον τέχνης εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα: 21 κ.ἑ.
— ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. περιέχουν ἀναφορᾶς περὶ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως: 30 κ.ἑ.
— μυκηναϊκή: 23 κ.ἑ.
— σημιτική: 25 κ.ἑ.
— τῶν ἐπικῶν ποιητῶν: 29.

Δάμων: 53.
Δαναός, φέρει τὰ γράμματα (τὸ ἀλφάβητον) εἰς τὴν Ἑλλάδα: 23 κ.ἑ. Πρβλ. Κάδμος.
Δεινόλοχος, *Μήδεια*: 315.
Δελφοὶ καὶ Ἀριστοτέλης: 94 κ.ἑ.
— καὶ Πολέμων: 295.
Δημήτριος ὁ Σκήψιος: *297 κ.ἑ.
— καὶ Στράβων: 308
— *Τρωϊκὸς διάκοσμος*: 297, 307.
Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: *113, 117 κ.ἑ.
—*Ἀρχόντων ἀναγραφή*: 305.
— καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 120.
— καὶ ἡ νέα φιλολογικὴ κίνησις: 123.
Δημόκριτος: *49 κ.ἑ.
— δημοκρίτειος Πίναξ τοῦ Καλλιμάχου 157.
— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 247.
— καὶ Ἱππίας (;): 71.
— καὶ Πλάτων: 69.
— μελέτη τῆς γλώσσης: 51, 236, 290.
— περὶ εὐφωνίας: 289.3 Addenda.
— *Περὶ μουσικῆς* (;): 335.
— *Περὶ Ὁμήρου. . . γλωσσέων*: 93.
Δημοσθένης, κατάταξις τῶν λόγων του εἰς τοὺς *Πίνακας*: 155.
— ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235 - 6.
— Διδύμου μονογραφία *Περὶ Δημοσθένους*: 330.
— ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα περὶ αὐτοῦ τοῦ 2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ. (;): 331.
Δίδυμος, ἐγεννήθη, ἀνετράφη, εἰργάσθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν: 326 κ.ἑ.
— δὲν ἔδωσε σημασίαν εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Κράτητος: 285.
— διέσωσε παραλλαγάς: 328.
— διέσωσε τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων: 332.
— ἔλλειψις παρ' αὐτῷ κοινῆς λογικῆς: 329.
— ἐπεκρίθη ὡς παρανοήσας τὸν Ἀρίσταρχον: 277 - 8.
— λεξικογραφικαὶ ἐργασίαι (*Λέξις κωμικὴ* καὶ *Λέξις τραγική*): 331.
— μονογραφία *Περὶ Δημοσθένους*: 330.
— μονογραφία περὶ ταξινομήσεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν, *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν*: 219, 329, 331.
— οὐδενὸς λυρικοῦ ἢ δραματικοῦ ἔργου ἀναφέρεται ἔκδοσις ἢ διόρθωσις ἰδική του: 330.
— *Περὶ τῆς Ἀριστάρχειου διορθώσεως*: 255, 258, κ.ἑ., 328.
— προσονομάζεται *Χαλκέντερος* καὶ *Βιβλιολάθας*:
— προτιμᾷ μᾶλλον τὰ *συγγράμματα* ἢ τὰ *ὑπομνήματα* τοῦ Ἀριστάρχου: 255.
— συμπιλητὴς ἐρανισμάτων: 332.
— συνέταξε σύνοψιν τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν τῶν Ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων: 328.
— τὸ *Περὶ παροιμιῶν* του ηὔξησε τὴν συλλογὴν παροιμιῶν τὴν συμπιληθεῖσαν ὑπὸ Ἀριστοφ. Βυζ.: 331.
— ὑπόμνημα εἰς Βακχυλίδου *ἐπινίκια*: 265.
— ὑπομνήματα εἰς τὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσειαν*: 328.
— ὑπομνήματα εἰς τραγῳδίαν: 330.
— — εἰς Ἀττικὴν κωμῳδίαν: 328.

---

* Οὕτως ἀπέδωσα τὸ ἐν τῷ κειμένῳ oriental, τὸ ὁποῖον δὲν σημαίνει ἐδῶ: τῆς Ἀνατολῆς, ὁ δὲ ὅρος Ἀνατολία (μὴ ἑλληνικὸς) εἶναι ἀσαφής. Σημ. τ.μ.

— — εἰς ἱστορικοὺς καὶ ῥήτορας: 330. Πρβλ. 269.
Διευχίδας: 7.
Δικαίαρχος, 'Βίος τῆς 'Ελλάδος', ἐπίδρασίς του εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ 'Ομήρου: 133.
— περὶ 'Αλκαίου (;): 217.
— περιεχόμενα τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν ἐν τῷ *Περὶ Διονυσιακῶν ἀγώνων* (;): 230.
— περὶ λυρικῆς ποιήσεως: 265.
— περὶ μαθηματικῆς γεωργραφίας πρὸ τοῦ 'Ερατοσθένους: 196.
Διογένης ὁ Βαβυλώνιος, διδάσκαλος τοῦ 'Απολλοδώρου: 302, 306, 309.
— ἐπέδρασε ἐπὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός: 321.
Διόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ, *'Αριστοφάνειος*: 251.
Διοκλῆς, γραμματικός: 303.
Διονυσιάδης ὁ Μαλλώτης, περὶ ἀττικῶν κωμικῶν ποιητῶν: 191.
Διονύσιος 'Ιαμβος, διδάσκαλος τοῦ 'Αριστφ. Βυζ.: 204.
— *Περὶ διαλέκτων*: 241.
Διονύσιος ὁ 'Αλικαρνασσεύς, πίνακες ἐγκριθέντων: 244. 2, 245.
Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: *316 κ.ἑ.
— ἀπὸ τῆς 'Αλεξανδρείας εἰς τὴν Ρόδον: 301, 317.
— ἑρμηνευτὴς τοῦ 'Ομήρου: 318.
— μελέται γλωσσικαὶ καὶ προσῳδιακαὶ μετ' ἀναφορῶν εἰς τὴν ἐπικὴν καὶ λυρικὴν ποίησιν: 318.
— ὁ "Ομηρος 'Αθηναῖος: 272, 318.
— *Τέχνη γραμματική*: 316 κ.ἑ. Πρβλ. 292. Βλέπε καὶ γραμματική.
— — δὲν ὑπάρχει βασικὴ ἀντίφασις αὐτοῦ τοῦ ἔργου του πρὸς τὰ ἄλλα: 322.
— — ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν δομὴν τῶν ἑλληνιστικῶν βιβλίων: 323.
— — ἦγειραν ζήτημα πατρότητός του βυζαντινά τινα σχόλια· K.W. Göttling, V. di Benedetto: 319, 321κ.ἑ.
— — ὁρισμὸς τῆς *γραμματικῆς*: 319 κ.ἑ.
— — στωϊκὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς γραμματικῆς: 321.
Διονύσιος ὁ Μιλήσιος, ἱστορικός: 22-3.
Διοσκουρίδου (;) *Περὶ τῶν παρ' 'Ομήρῳ νόμων*: 133. 6.
Δίων Χρυσόστομος, περὶ τοῦ 'Αριστοτέλους ὡς ἱδρυτοῦ τῆς φιλολογίας: 79,85.
Δονᾶτος - Χαρίσιος: 242.
δοξογράφοι: 100.
Δοσίθεος ὁ Πηλουσιώτης: 143. 5.
Δοῦρις: 83. 3 Addenda.
δυϊκὸς ἀριθμός, ἴδιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν 'Αθηναίων: 272.

'Εβδομήκοντα: 119. Πρβλ. Π. Διαθήκη.
'Εκαταῖος ὁ Μιλήσιος: 14, 22, 34, 61.4, 295.
'Ελευσίς, προάστιον τῆς 'Αλεξανδρείας: 148.
ἐλεφάντινος πύργος, ὁ, καὶ οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων: 116 καὶ Excursus.
ἐλέφας, ἀνέκδοτον: 206.
'Ελλάνικος ὁ Λέσβιος: 35, 298, 303.4.
'Εμπεδοκλῆς: 54.
ἐναλλαγή: 175.2.
ἐπιγραφαί, πηγαὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων: 296.
ἐπιστήμη καὶ φιλολογία, βλέπε φιλολογία
'Επίχραμος καὶ Πολέμων: 297.
— καὶ 'Απολλόδωρος: 314 κ.ἑ.
— κατάλογος ἔργων του εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα: 315.
— *Ψευδεπιχάρμεια*: 315.
'Επτὰ σοφοί: 99, 115.
'Ερατοσθένης: *181 κ.ἑ.
—*'Αρχιτεκτονικός*, τεχνικοὶ καὶ ἐπαγγελματικοὶ ὅροι, ἀναφερόμενοι ἰδίως εἰς τὴν κωμῳδίαν: 193.
— *Γεωγραφικά*, περιλαμβάνοντα τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς γεωγραφίας: 196 κ.ἑ.
— διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης: 151, 167 κ.ἑ., 183 - 4, 205.
— εἰρωνικὸν ὕφος: 200.
— Ζήνωνος *γνώριμος*: 183.
— καὶ 'Αθῆναι: 183, 298.
— καὶ 'Απολλόδωρος: 307.
— καὶ 'Αρίσταρχος: 276.
— καὶ 'Αριστοφάνης Βυζάντιος: 204.
— καὶ 'Αρχιμήδης: 185.

— καὶ Δημήτριος Σκήψιος: 308.
— καὶ Καλλίμαχος: 182 - 3.
— καὶ Κυρήνη: 146, 179, 182.
— καὶ Νεοπτόλεμος ὁ Πάριος: 198.
— καταγραφὴ τῶν *Ὀλυμπιονικῶν*: 194.
— κατάλογος ἀστερισμῶν, *Καταστερισμοί*: 200.
— μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος: 194.
— ὁμηρικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα πραγματεύεται εἰς τὸ ἰδικόν του σύστημα χρονολογήσεως καὶ τὴν γεωγραφίαν του: 195.
— ὁρισμὸς τῆς *γραμματικῆς*: 193.
— παρατηρήσεις εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς κωμῳδίας: 192.
— παρωνύμια (*Βῆτα*, *Πένταθλος*): 202.
— περὶ λυρικῆς ποιήσεως: 193, 216 κ.ἑ.
— *Περὶ τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς*: 196 κ.ἑ.
— περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ *Περὶ τῆς Ὀκταετηρίδος* ἔργου τοῦ Εὐδόξου: 195.
— περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς κωμῳδίας (;) καὶ περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἐκπροσώπων αὐτῆς: 192. Πρβλ. 244.
— περὶ τῶν παραστάσεων τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν: 192 - 3.
— περὶ τῶν προφερομένων τόνων(;): 215 κ.ἑ.
— ποιήματα (*Ἑρμῆς*, *Ἠριγόνη*): 200 κ.ἑ.
— σκοπὸς τῆς ποιήσεως ἡ *ψυχαγωγία*, ὄχι ἡ *διδασκαλία*· ἡ ἀντίδρασις εἰς τὴν διακήρυξίν του αὐτήν: 198 κ.ἑ., 308.
— συνέχισε καὶ ἔκρινε ἔργον τοῦ Λυκόφρονος περὶ τραγῳδίας: 142, 190 κ.ἑ.
— *φιλόλογος*: 186.
— *Χρονογραφίαι*, ἐπιστημονικὴ χρονολόγησις ἱστορικῶν γεγονότων: 194.
— — ὑπεσκελίσθησαν ὑπὸ τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Ἀπολλοδώρου: 195, 304.
Ἑρμείας, ἡρμήνευσε τὸ *ὀρθοέπεια* ὡς *κυριολεξία* εἰς τὸ ὑπόμνημά του εἰς Πλατ. *Φαῖδρ.*: 334.
Ἑρμησιάναξ ὁ Κολοφώνιος: *106.
— καὶ Ἀντιμάχου *Λύδη*: 111.
— καὶ Φιλιτᾶς: 110.
— κατάλογος παλαιοτέρων ποιητῶν ἔν τινι ἐλεγείᾳ του: 61, 106.
Ἑρμιππος ὁ ἐκ Σμύρνης, *Περιπατητικὸς* καὶ *Καλλιμάχειος*, βιογραφικὸν ἔργον αὐτοῦ: * 153, 179 καὶ Addenda, 294.
— περὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως: 114.
ἐτυμολογία εἰς τὴν ἀρχαίαν ποίησιν, κυρίων ἰδίως ὀνομάτων: 4, 14.
—Ἀπολλόδωρος, μονογραφία *Περὶ ἐτυμολογιῶν*: 309 κ.ἑ.
— εἰς τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ κείμενα τοῦ ἕκτου καὶ πέμπτου αἰῶνος π.Χ.: 14, 48, 72.
— εἰς τὸν *Κρατύλον* τοῦ Πλάτωνος: 73, 333.
— μετὰ φειδοῦς καὶ συνέσεως χρῆσις αὐτῆς εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστφ. Βυζ.: 240, 310.
— ὁ Ἀπολλόδωρος περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν ὀνομάτων θεῶν καὶ τόπων: 311 κ.ἑ.
— ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ ἀφιερώνει μέρος τῆς γραμματικῆς του εἰς τὴν εὕρεσιν ἐτυμολογιῶν: 320.
— ὁ Κράτης εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου: 287.
— ὁ Φιλόξενος περὶ τῶν μονοσυλλάβων καὶ τῶν *ἐτύμων*: 326.
— πρῶτος εἰδικὸς ἐκ τῶν Στωϊκῶν ὁ Χρύσιππος ἐν τῷ *Περὶ ἐτυμολογικῶν*: 240, 287, 290, 310.
Εὔδημος ὁ Ρόδιος, περιπατητικοὶ εἰς τὴν Ρόδον: 317.
— περὶ τῶν *δοξῶν*: 100.
— περὶ τῶν *στοιχείων*: 71.
Εὔδοξος καὶ Ἐρατοσθένης: 195 κ.ἑ.
— κατάλογος ἀστέρων χρησιμοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀράτου: 143, 181.
Εὔηνος, καὶ οἱ σοφισταί: 65.
Εὐκλείδης, ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, καὶ τὸ ἰωνικὸν ἀλφάβητον: 35.
Εὐκλείδης, *Στοιχεῖα*: 186.
Εὐμένης Α' τῆς Περγάμου: 279.
Εὐμένης Β' τῆς Περγάμου: 205, 280 κ.ἑ. 284, 302.
Εὔπολις, ὁ Ἐρατοσθένης διέσωσε τὸ ὄνομά του: 192.
— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 244.
— ἔκδοσις κειμένου του ὑπὸ τοῦ Ἀριστφ. Βυζ. (;): 227.

— fr. 304 «βιβλία πρὸς πώλησιν»: 32.
Εὐριπίδης (ὄχι ὁ τραγικός), ἐκδότης τοῦ Ὁμήρου (;): 85. 3.
Εὐριπίδης, Σατύρου *Βίος* Εὐριπίδου: 180
— ἀναφοραὶ γραφῆς, fr. 506 N.²: 30, fr. 382 N.²: 35.
— βιβλιοθήκη καὶ γνώσεις ἐκ τῶν βιβλίων: 34.
— γνησιότης τοῦ *Ῥήσου*: 288.
— ἐτυμολογία τοῦ *Παλλάς*, fr. 1009ᵃ Snell: 312. 7.
—*Ἴων*, 504 κ.ἑ., καὶ *Ἑκ.* 1078 ~ *A* 5 *δαῖτα*: 131.
— στίχοι του, fr. 157 κ.ἑ. N.², ὑποβάλλονται εἰς κριτικὴν ἐν τοῖς *Βατράχοις*: 47.
— συλλογὴ *Ὑποθέσεων* ὅλων τῶν ἔργων του: 233.
— τίτλοι καὶ incipit παρατίθενται εἰς τοὺς *Πίνακας*: 153 κ.ἑ.
— ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου: 267.
— χωρίον ἀστρονομικῆς φύσεως ἐν *Ῥήσ.* 539 κ.ἑ.: 266, 288.
Εὐρυδίκη, τρίτη σύζυγος Πτολεμαίου Α': 114.
Εὐσέβιος, *Ἐκκλ. Ἱστ.* V 8 11 (Ἀλεξανδρινὴ Βιβλιοθήκη): 117.
—*Ἐκκλ. Ἱστ.* VI 25.3 περὶ *κανόνος*: 248. 2.
— *Χρονικά*, κατάλογος βασιλέων τῆς Σπάρτης: 195.
Εὐστάθιος, περὶ τῆς ἐν *A* 5 v. l. *πᾶσι δαῖτα*: 134.
— ἐρανίσματα ἐκ τῶν *Λέξεων* τοῦ Ἀριστοφάνους: 238 κ.ἑ.
— καὶ τὰ Ὁμηρικὰ Σχόλια: 262, 286.
— περὶ *εἰδωλοποιίας*: 340.
— περὶ τοῦ *ψ* 296 ὡς τέλους τῆς *Ὀδυσσείας*: 209.
Εὐφορίων ὁ Χαλκιδεύς, ἐπικὸς ποιητής: *178.
— *cantores Euphorionis*: 178.
— διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου: 144.
— *Περὶ μελοποιῶν*: 178.
— ὑφίσταται ἐπίθεσιν κάποιου Κράτητος, ἐπιγραμματοποιοῦ: 289 κ.ἑ.
Εὐφρόνιος, καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 190-1, 204, 226.
— καὶ ἡ Πλειὰς τῶν Τραγικῶν: 191.
— ὑπόμνημα εἰς Ἀριστφ. *Πλ.* καὶ ἄλλα ὑπομνήματα: 191.
εὐφωνία, ἐν τῷ *Κρατύλῳ* τοῦ Πλάτωνος: 75.
— ἐν τῇ αἰσθητικῇ θεωρίᾳ τοῦ Κράτητος: 290.
— παρὰ Δημοκρίτῳ (;): 289. 3.
Ἔφεσος: 110.
Ἔφορος: 308.

Ζηνό[δοτος], γραμματικὸς ἐπὶ Πτολεμαίου Θ': 303.
Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος: *105 κ.ἑ.
— *Γλῶσσαι*, ἀλφαβητικῶς διατεταγμέναι: 127, 133, 136.
— ἔκδοσις τῆς *Θεογονίας* τοῦ Ἡσιόδου: 138 κ.ἑ.
— — λυρικῶν ποιημάτων: 139 κ.ἑ.
— καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 167 κ.ἑ., 174 κ.ἑ.
— καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 204 κ.ἑ.
— καὶ Καλλίμαχος: 165.
— καὶ οἱ συνεχισταὶ τοῦ ἔργου του ἐκλήθησαν *γραμματικοί*: 187.
— μαθητὴς τοῦ Φιλιτᾶ, παιδαγωγὸς Πτολεμαίου Β' (καὶ Ἀρσινόης;): 109.
— οὔτε ὑπόμνημα οὔτε μονογραφίαν συνέγραψε: 127, 136.
— πρῶτος διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου· διεδέχθη αὐτὸν ὁ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 124, 167.
— πρῶτος *διορθωτὴς* τοῦ κειμένου ἐπικῶν καὶ λυρικῶν ποιημάτων: 112, 125, 127, 207.
— — ὁμηρικὸν κείμενον βάσει ἐγγράφων στοιχείων: 135.
— — ἀθετήσεις: 135, 212, 286.
— ὑπαινιγμὸς τοῦ Τίμωνος περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Ὁμήρου (;): 116, 115.
— φιλολογικὴ σύμπραξίς του μὲ δύο ποιητάς, τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλὸν καὶ τὸν Λυκόφρονα: 127.
Ζηνόδοτος ὁ Φιλέταιρος: 136. 2.
Ζήνων ὁ Κιτιεύς, καὶ Ἐρατοσθένης (;): 183.
— ἀλληγορία: 283, 287.

— θεωρία περὶ γλώσσης: 290.
Ζωΐλος ὁ Ἀμφιπολίτης: 82.

Ἤδυλος: 110.
Ἡλιόδωρος: 225, 234.
ἡμερολόγιον, βλέπε Ἐρατοσθένης.
Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, «ὁμηρικαὶ λύσεις»: 83.
— ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Κολοφῶνα, διὰ νὰ συλλέξῃ ποιήματα τοῦ Ἀντιμάχου: 111.
— παραθέτει ἐλάσσονας λυρικοὺς ποιητάς: 246.
— περὶ Ὁμήρου, Ἡσιόδου καὶ Ἀρχιλόχου: 172.
— *Περὶ τῶν τριῶν τραγῳδοποιῶν*: 244.
Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς (ὁ νεώτερος), μαθητὴς τοῦ Διδύμου: 327.
[Ἡράκλειτος] *Ὁμηρ. προβλημ.*: 5.5, 286.
Ἡράκλειτος, περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν ὀνομάτων: 14.
— κατὰ τοῦ Ὁμήρου: 50.
— ὁ Κρατύλος ἐκπροσωπεῖ τὰς ἰδέας τοῦ Ἡρακλείτου περὶ γλώσσης: 69.
— περὶ τῆς στίξεως τῆς πρώτης προτάσεως τοῦ ἔργου του: 214.
Ἡρέας: 7.
Ἡρόδικος, μαθητὴς Κράτητος τοῦ Μαλλώτου, *Κωμῳδούμενοι* (;): 288.
— περὶ Πολέμωνος, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ *στηλοκόπαν*: 296.
Ἡρόδοτος, καὶ ἡ ποσοτικὴ αὔξησις τῶν βιβλίων (;): 34.
— ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235 - 6.
— γλωσσικαὶ παρατηρήσεις: 49.
— περὶ τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῶν *Κυπρίων*: 52.
— πρῶτον ὑπόμνημα τὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 268.
Ἡρωδιανὸς περὶ προσῳδίας ἐν Cod. Ven. A τῆς *Ἰλιάδος*: 255, 261.
[Ἡρωδιανός), *Περὶ σχημάτων*, ὁρισμὸς καὶ παραδείγματα πολυπτώτου: 14 κ.ἑ.
Ἡρώνδας καὶ Σώφρων: 315.
— Φιλιτᾶς, δὲν ὑπαινίσσεται αὐτὸν τὸ *Ἐνύπνιον*: 107.1.
Ἡσίοδος, *Ἔργ.* 2 κ.ἑ. «ἐτυμολογία»: 5.
—Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἡσιόδου *Θεογ.*, *Ἀσπὶς* καὶ *Ὀρνιθομαντεία*: 171.
— Ἀριστοτέλους «ἡσιόδεια προβλήματα»: 171.
—Ἀριστοφ. Βυζ. ἐξέδωσε τὴν *Θεογονίαν* (Συμπλ. εἰς τοὺς Πίνακας): 211 κ.ἑ.
— — ἀμφιβάλλει ἂν εἶναι ἡσιόδεια αἱ *Χείρωνος Ὑποθῆκαι* καὶ ἡ *Ἀσπίς*: 212 κ.ἑ.
— Διονύσιος ὁ Θρᾷξ περί τινος «γλώσσης» παρ' Ἡσιόδῳ: 318.
— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 244 κ.ἑ.
— *Ἔργ.* προοίμιον, αἱ ἐν αὐτῷ ἀναφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις: 16.
— Ζηνοδότου ἔκδοσις τῆς *Θεογονίας*: 139.
—Ἡσιόδου κριτικὴ ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 262.
— ὁ προσφιλέστερος τῶν μεγάλων ποιητῶν μετὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.: 139.
— ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς του καὶ ὁ χρόνος ἀκμῆς τοῦ Ὁμήρου: 195.
— τὰ προοίμια τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων* ἠθετήθησαν ὑπὸ τοῦ Κράτητος: 288.
Ἡφαιστίων, ἐγχειρίδιον μετρικῆς κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν: 221 κ.ἑ.
«ἦχου συμβολισμός»: 75.

Θαλῆς: 62.
Θεαγένης ὁ Ρηγῖνος, περὶ Ὁμήρου: *11 κ.ἑ., 50, 81.
— αἱ ὁμηρικαὶ συγγραφαί του ἐθεωροῦντο ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῆς *γραμματικῆς* (ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ;): 187.
Θεόκριτος, ἐπιγρ. 21 (περὶ Ἀρχιλόχου): 173.
— καὶ Σώφρων: 315.
— καὶ Φιλιτᾶς: 105.
— *Σῦριγξ*: 106.
Θεόφραστος, καὶ ὁ Περίπατος: 77.
— ἔκδοσις τοῦ Ἀνδρονίκου: 314.
— ἡ βιβλιοθήκη του μετεφέρθη εἰς τὴν Ρώμην: 325.
— ἠρνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν: 113.
— καὶ τὸ *Περὶ ζῴων* τοῦ Ἀριστοφάνους: 206
— κατάλογος τῶν ἔργων του εἰς τοὺς

Πίνακας (;): 156.
— Φυσικῶν δόξαι: 100.
Θέων ὁ Ἀλεξανδρινὸς (ἀταύτιστος εἰσέτι), περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ τοῦ Ἀράτου ἐν Vita Arati; 143.5.
Θουκυδίδης, καὶ τὸ «βιβλίον»: 34-5.
— εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235-6.
— περὶ παιδεύσεως: 300.
— τὸ πρῶτον εἰς αὐτὸν ὑπόμνημα ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου (;) 269.

Ἰαμβογράφοι, εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἐγκριθέντων: 244.
Ἰατρική, συγγραφεῖς ἰατρικῶν βιβλίων εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 181.
Ἴβυκος, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245
— ἐτυμολογία τοῦ *Παλλάς*: 312.7.
Ἰκαρία, εἰς τὸν μῦθον τῆς Ἠριγόνης: 201-2.
Ἰλιακοὶ Πίνακες, βλέπε *Tabulae Iliacae*.
Ἴλιον, ἡ θέσις τῆς Ὁμηρικῆς Τροίας: 297 κ.ἑ.
Ἰόβας τῆς Μαυριτανίας, ἱστορικός: 275.
Ἵππαρχος, κριτικὴ τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Ἐρατοσθένους: 195.
Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος, *ἀρχαιολογία* «ἀρχαιογνωσία»: 61, 94, 99.
— ἀντίθεσις τῶν *νόμος - φύσις*: 46. 3, 63.
— γλῶσσα καὶ «μουσική»: 63.
— ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν βάσις τῆς Ἑλληνικῆς χρονολογήσεως; 61, 94, 194.
— περὶ τῶν παλαιοτέρων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων: 61 κ.ἑ., 100.
— περὶ τῶν «στοιχείων» τῶν λέξεων (;) 71 κ.ἑ.
— πολυμαθής, ὄχι ὅμως εὑρετὴς τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν: 62 κ.ἑ.
Ἱππίας ὁ Θάσιος, περὶ τῶν προβλημάτων τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου: 53.
Ἱπποκράτειος συλλογὴ (Corpus Hippocraticum), ὁ *φόβος* καὶ ὁ *ἔλεος* καὶ τὰ σωματικὰ των συμπτώματα τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ σοφιστικῇ καὶ φιλοσοφικῇ φιλολογίᾳ προῆλθον πιθανῶς ἐκ τῶν «Ἱπποκρατείων» συγγραμμάτων: 57.3.
— δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι τὸ *ἐμπειρία - τέχνη* ὑφίσταται εἰς τὴν «Ἱπποκράτειον» φιλολογίαν ὡς καθιερωμένη ἔκφρασις (formula): 57.
Ἱππῶναξ, πιθανῶς παρατίθεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 238.
— ἑρμηνεία γλώσσης μιᾶς διαλέκτου ὑπὸ τοῦ Πολέμωνος: 295 κ.ἑ.
— κατὰ τὸν Πολέμωνα, πρῶτος γράφει παρῳδίας: 297.
Ἰσοκράτης: *58 κ.ἑ.
— εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235-6.
— *Πανηγυρ.*: 59.
— *παραγραφή*: 214.
— περὶ παιδεύσεως: 59, 300.
ἱστορικοί, εἰς καταλόγους ἐγκριθέντων 246.
— ὑπομνήματα εἰς ἱστορικούς: 268, 330.
Ἴστρος: *179 κ.ἑ.
— *Περὶ μελοποιῶν*: 218.
Ἴων ὁ Χῖος, *Ὀμφάλη*: 266.

Κάδμος, καὶ φοινικικὰ γράμματα: 22 κ.ἑ. Πρβλ. Δαναός.
Καῖσαρ: 324, 326.
Καλλικλῆς: 40 κ.ἑ.
Καλλίμαχος: *146.
— *Αἴτια*, Ἀπόλλων Δήλιος (fr. 114): 336.
— — βλέπε καὶ «ὁμηρικὸν κείμενον χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰ ποιήματά του».
— ὁ σκοπὸς τῆς ποιήσεως: 163 κ.ἑ.
— *Βερενίκης πλόκαμος* (fr. 110): 147 κ.ἑ., 233.
— βιβλία τοῦ φιλολόγου πλὴν τῶν *Πινάκων*: 159 κ.ἑ.
— *Ἐγκώμιον Σωπιβίου* (fr. 384): 147.
— ἡ εἰκὼν τῆς ἀρχικῆς καθαρᾶς πηγῆς ὑπὸ μεταφορικὴν ἔννοιαν: 149 καὶ Excursus.
— θεμελιώδεις αἰσθητικοὶ ὅροι: 161 κ.ἑ. Πρβλ. 275.
— *Ἴβις*: 167 - 8.
— καὶ Ἀντίμαχος: 111.
— καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος: 209.
— καὶ Ἄρατος: 110, 143.
— καὶ Ἀριστοτέλης: 162 - 3, 275.

— καὶ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος: 204 κ.ἑ., 218.
— καὶ Ἀρχίλοχος: 173, 193.
— καὶ Ἐρατοσθένης: 182 κ.ἑ.
— καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 120, 148.
— καὶ Ἡσίοδος: 139.
— καὶ Κυρήνη: 116, 147.
— καὶ Λυκόφρων: 142.
— καὶ Ὅμηρος καὶ ὁ ἐπικὸς κύκλος: 162-3, 275.
— καὶ Πλάτων: 161.
— καὶ Ριανός: 144-5, 177.
— καὶ Φιλιτᾶς: 105 κ.ἑ., 112.
— *Κατὰ τοῦ Πραξιφάνους*: 161 κ.ἑ.
— λυρικὰ κῶλα: 221.
—όμηρικὸν κείμενον (Ζηνοδότου καὶ ἄλλων) χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰ ποιήματά του: 294. 2 Addenda.
— περιγραφὴ ἔργων ἀρχαϊκῆς τέχνης εἰς τὰ ποιήματά του: 294. 2 Addenda.
— *Πίνακες*: 151 κ.ἑ.
— — ἀλφαβητικὴ σειρά: 153. Πρβλ. 233.
— — δύο εἰδικοὶ Πίνακες: 156 κ.ἑ., 230.
— — ζητήματα αὐθεντικότητος: 153.1 καὶ Addenda.
— — κατάταξις λυρικῶν ποιημάτων: 216.
— — ρητόρων: 330 - 1.
— — συγγραφέων ἔργων περὶ ἰατρικῆς: 181.
— — «σύμμεικτα»: 156.
— — τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν:190.
— ποιήματα: 294.2.
— σπουδὴ τῆς γλώσσης: 236.
— τὸ πρῶτον ὀνομαστικὸν(;): 160, 236.
— ὑπαινιγμοὶ εἰς τὰς φιλονικίας τῶν φιλολόγων: 115, 169, κ.ἑ. 202.
— ὡς ἑρμηνευτὴς τῆς ἀρχαίας ποιήσεως: 168.
Καλλῖνος ὁ Ἐφέσιος: 51.
Καλλισθένης: 84, 94 - 5.
Καλλίστρατος, ὁ ἀρχαιότερος (;) μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζαντίου: 227 κ.ἑ.
— περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους: 267.
— περὶ τῆς *Ὀδυσσείας*: 228.
— περὶ τοῦ Πινδάρου: 264.
— συγγραφεὺς *ὑπομνημάτων*: 251 κ.ἑ.
κανών, ὡς ὅρος σημαίνων τὸν κατάλογον τῶν ἐπιλεγέντων (ἐγκριθέντων) συγγραφέων χρησιμοποιεῖται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ D. Ruhnken: 247. Πρβλ. λ. *κανών*.
— Βιβλικός: 248.
Κάστωρ ὁ Ρόδιος: *Χρονικά*: 306.
Κάτουλλος, μετάφρασις τοῦ *Βερενίκης Πλοκάμου*: 186.
Κικέρων, μαθητὴς τοῦ ρήτορος Μόλωνος ἐν Ρόδῳ: 317.
— de or. I 187 περὶ τῆς ars grammatica: 320.
— περὶ τοῦ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο παροιμιῶδες: 277.
— περὶ τῶν ἐγκριθέντων συγγραφέων καὶ διακρίσεως αὐτῶν κατὰ «τάξεις»: 243 κ.ἑ., 247.
— προστάτης τοῦ Τυραννίωνος: 324.
Κλεάνθης, ἀλληγορία: 283.
— θεωρία περὶ τῆς γλώσσης: 290.
Κλέαρχος ὁ Σολεύς, *Παροιμίαι*: 99.
Κλεοπάτρα: 282.
Κλεοχάρης, σειρὰ τῶν πέντε πτώσεων: 15, 291.
κλίσις, βλ. λ.
Κοϊντιλιανός, εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 243 κ.ἑ.
κολοφών: 150.
Κολοφῶν, πατρὶς τοῦ Ἀντιμάχου, τοῦ Ἑρμησιάνακτος καὶ τοῦ Φοίνικος: 110.
Κόνων, ἀστρονόμος, καὶ Ἀρχιμήδης καὶ Καλλίμαχος: 186.
Κόρινna: 246.
Κουμάρμπι, καὶ ὁ περὶ τοῦ Κρόνου μῦθος τοῦ Ἡσιόδου: 25.4.
Κρατερός: 296.
Κράτης, ἐπιγραμματοποιός, *ΠΑ* XI 218 ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Εὐφορίωνος: 289.
Κράτης ὁ Ἀθηναῖος: 289. 5.
Κράτης ὁ Μαλλώτης, ἐν Περγάμῳ: 280, *283 κ.ἑ.
— ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Στωϊκῶν: 283 κ.ἑ., 309. Πρβλ. 166.
— *Διορθωτικά*: 284 κ.ἑ.
— καὶ Ἀρίσταρχος: 286.
— καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: 318.
— καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 281.
—*Ὁμηρικά*: 285.

Κρατῖνος, τὸ ὄνομά του διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους: 192.
— ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις*: 238.
— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 244.
— ἔκδοσις ἔργου του ὑπὸ Ἀριστοφ. Βυζ. (;) 227.
Κρήτη: 24.
κρίσις, ἡ πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας: 253, 300.
Κριτίας, ὡς ποιητὴς καὶ ἀρχαιογνώστης: *65.
— περὶ τοῦ Ἀνακρέοντος: 65.
— περὶ τοῦ Ἀρχιλόχου: 64 κ.ἑ., 173.
— περὶ τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν προσαρμοσθέντων φοινικικῶν χαρακτήρων (γραμμάτων): 28.
κριτικὴ τοῦ Ὁμήρου: Βλέπε Ὅμηρος.
κριτική, φιλολογική: 51 καὶ Addenda. Ἐπίσης βλ. λ. *κρίσις (ποιημάτων)*.
— καὶ ἐγκριθέντες: 244.
κριτικὴ ποιήσεως, οἱ ποιηταί: 56.
κτίσεις, παλαιὰ εἰς ἑξαμέτρους ποίησις περί, καὶ αἱ *κτίσεις* τοῦ Ἀπολλωνίου: 171.
Κύδας, διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης: 253, 303.
κύκλος, ἐπικός, καὶ κυκλικὸν (ποίημα), βλ. λ. *κύκλος, κυκλικόν*.
Κυρήνη: 146 κ.ἑ., 182, 183.
— Λιβύη = Κυρήνη; : 148.
κωλομετρία: 223 κ.ἑ.
Κωμανός, Ἀριστάρχου (*ΠρὸςΚ ωμανόν)*: 255 καὶ Addenda.
Κωμῳδία, ἀττική, ἡ δραματικὴ κριτικὴ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων θεμάτων τῆς Ἀρχαίας κωμῳδίας: 56.
—Ἀπολλοδώρου μονογραφία περὶ ἑταιρῶν: 314.
— Ἀριστοφ. Βυζ. κριτικὴ κειμένου καὶ κωλομετρία: 225.
— διαίρεσις κατὰ περιόδους: 288.
— Διδύμου συμπίλημα παλαιοτέρων ἐξηγήσεων: 328.
—Ἐρατοσθένους ἐνδιαφέρον περὶ τῆς γλώσσης: 192.
—Ἐρατοσθένους ἰδία θεωρία περὶ τῶν ἀρχῶν: 192.
— ὀλιγώτερον ἠρευνήθη ἐν Περγάμῳ ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 288, 298.
— πρώτη προσπάθεια διακρίσεως τῆς τεχνοτροπίας τῶν κωμικῶν ποιητῶν: 191.
— ὑπομνήματα τοῦ Ἀριστάρχου: 267.
— ὑπομνήματα τοῦ Εὐφρονίου καὶ τοῦ Καλλιστράτου: 267.
Κωμῳδία δωρική, ὁ Πολέμων ἐντρυφᾷ εἰς αὐτήν: 296.
— ἔκδοσις τοῦ Ἐπιχάρμου ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ μονογραφία αὐτοῦ περὶ τοῦ Σώφρωνος: 314.
Κῶς: 109.

Λακύδης, μέλος τοῦ Περιπάτου: 280.
Λαμπροκλῆς, ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν: 193.
Λάσος ἐξ Ἑρμιόνης, *κυκλικοὶ χοροί*, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου: 192.
— περὶ ρυθμικῆς (;): 63 καὶ Addenda.
λατινική, ἓν εἶδος ἑλληνικῆς διαλέκτου: 326.
λέξεις, βλέπε καὶ ἀνωμαλία. Ἐπίσης βλ. λ. *ὄνομα, ῥῆμα*.
— ἡ καταγωγὴ τῶν λέξεων: 74, 94.
— ἡ σχέσις τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα: 69, 74 κ.ἑ., 89 κ.ἑ., 290. 3.
— ὡς *δηλώματα*: 71.
Λικύμνιος: 65, 335.
Λογγῖνος, Κάσσιος: 270.
λογοκλοπία: 228.
λόγος βλ. λ.
Λορέτο, λιτανεία τοῦ: 337.
Λυκοῦργος ὁ Ἀθηναῖος, καὶ ἡ ἐπίσημος καταγωγὴ τοῦ κειμένου τῶν τριῶν τραγικῶν, τὴν ὁποίαν ἐδανείσθη ὁ Πτολεμαῖος Γ′: 97, 229.
Λυκόφρων, μέλος τῆς Πλειάδος, *Ἀλεξάνδρα*, καὶ ἡ χρονολογία της: 141, 142.
—*Ἀλεξάνδρα 21 ἐσχάζοσαν*, ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 238.
— καὶ Ἀρχαία ἀττικὴ κωμῳδία, ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου καὶ μονογραφία: 125 κ.ἑ., 141 κ.ἑ., 156, 190, 227.
Λύκων, μέλος τοῦ Περιπάτου: 280.
λυρικὴ ποίησις, ταξινόμησις τῶν ποιητῶν εἰς τοὺς *Πίνακας*: 155.
— διαίρεσις τῶν λυρικῶν κειμένων εἰς

κῶλα ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ.: 221 κ.ἑ.
— Διδύμου μονογραφία περὶ ταξινομήσεως τῶν εἰδῶν της: 229.
— ἐκδόσεις ἀπὸ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστφ. Βυζ.: 216 κ.ἑ.
— ἡ διάκρισις εἰς μονῳδίαν καὶ χορικὴν λυρικὴν ποίησιν εἶναι νεωτέρα: 336. Πρβλ. λ. *μονῳδία*.
— μονοστροφικὰ καὶ τριαδικὰ ᾄσματα: 222.
— οἱ ὅροι: *λυρικὴ* καὶ *μελικὴ ποίησις*, *λυρικοὶ (lyrici)* καὶ *μελοποιοὶ* (ποιηταὶ) ἢ *μελικοὶ (melici)*: 217 κ.ἑ.
— πίνακες τῶν ἐγκριθέντων ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245 κ.ἑ.
Λυσάνδρεια, ἑορτὴ ἐν Σάμῳ: 110.
Λυσανίας, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους,: 173.2, 182.
Λυσίμαχος, εἷς ἐκ τῶν διαδόχων: 110,279.
λύχνος, βλ. λ.

Μάγας: 146.
μαθηματικά, τά, ὡς *ἐπιστήμη*: 76.
Μακρόβιος καὶ Ἀπολλόδωρος: 312.
Μαργίτης: 86 κ.ἑ.
Μασσαλία: 130.
Μάχων, ποιητής, περὶ τῶν μερῶν τῆς κωμῳδίας: 191.
— διδάσκαλος τοῦ Ἀριστφ. Βυζαντίου: 204, 226.
Μελάγχθων: 59.
Μένανδρος, *Δύσκολος*: 228, 234.
— εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 154.
— καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 227 κ.ἑ., 249.
— ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων του εἰς τὰ *Χρονικὰ* τοῦ Ἀπολλοδώρου: 306.
— *Σικυώνιος*, κολοφών: 150.
Μενέδημος, φιλόσοφος ἐξ Ἐρετρίας: 141.
Μενεκλῆς ὁ ἐκ Βάρκης: 300.
Μενεκράτης ὁ Ἐφέσιος, διδάσκαλος τοῦ Ἀράτου: 110, 143.
μεταφοραί, παρ' Ὁμήρῳ, ἑρμηνευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 276.
Μέτελλος ὁ Νουμιδικός: 317.
μετοχή: βλ. λ.
μετρικοί: 90.
Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνός, μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου: 41, 283.
Μίμνερμος: 105.
Μόλων: 317.
μονοσύλλαβα, θεωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Φιλοξένου ὡς *ἀρχαί* (τῶν λέξεων), πρωτότυπα: 326.
Μοσχόπουλος, Ἀπολλοδώρου θεολογία: 313.
Μόσχος ὁ Συρακούσιος, *Εὐρώπη*: 253.
Μοῦσαι, τὸ ὄνομά των: 73.
— λέγουσαι τὴν ἀλήθειαν (Ἡσίοδος, Καλλίμαχος): 149.
Μουσαῖος: 31, 64.
Μουσεῖον, ἀλεξανδρινόν: 114 κ.ἑ. Πρβλ. λ. *Μουσεῖον*, ὡς καὶ βιβλιοθῆκαι.
— ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστήμονες, ὄχι φιλόσοφοι: 115, 189.
— ἐλευθέρα συμμετοχὴ εἰς αὐτὸ διδασκάλων καὶ μαθητῶν: 117, 278.
— κοινότης ἄνευ συμπνοίας: 115, 163 κ.ἑ.
Μουσεῖον ἀσμόλειον (Ashmole's): 115,3.
Μουσεῖον, βρεταννικόν, ἑλληνικοὶ πάπυροι: 97 - 8.
— ἀσσυριακαὶ πινακίδες: 20.
μουσική, κατάταξις τῶν λυρικῶν ποιημάτων κατὰ τὸ μουσικὸν εἶδος εἰς ἃ ἀνήκουν ὑπὸ Ἀπολλωνίου τοῦ *εἰδογράφου*: 219.
— ἀπώλεια τῆς μουσικῆς σημειογραφίας τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς ποιήσεως: 216.
μουσικοί: Λάσος ὁ ἐξ Ἑρμιόνης, Δάμων, ὁ Ἀθηναῖος: 63.

Νέμεσις ἡ Ραμνουσία: 294.
Νεοπτόλεμος ὁ Πάριος, καὶ Ἐρατοσθένης: 198.
Νικάνωρ, ἐπὶ Ἀδριανοῦ, περὶ στίξεως: 215, 255, 262.
Νικήρατος, ἀντίζηλος τοῦ Ἀντιμάχου: 111

Ξενόκριτος ὁ Κῷος: 109. 1.
Ξενοφάνης: 10 κ.ἑ., 50, 69, 81.
Ξενοφῶν: 36, 269.
Ξένων, εἷς ἐκ τῶν *χωριζόντων*: 255.

ὀβελός, βλ. λ.
Ὀδυσσεύς, ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος: 4-5.
Ὀλυμπιονῖκαι, βλέπε Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος, «*Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφή*»: 61, Ἀ-

ριστοτέλης: 95, Ἐρατοσθένης: 194, Ἀπολλόδωρος: 305.
Ὅμηρος, ἑρμηνευτὴς ἑαυτοῦ: 3 κ.ἑ.
— Ἀττικὸν κείμενον (;): 7, 129 κ.ἑ.
— Δημήτριος Σκήψιος περὶ τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων καὶ τῆς θέσεως τῆς Τροίας: 297 κ.ἑ.
— διαίρεσις τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* εἰς 24 βιβλία: 137 κ.ἑ.
— ἐθεωρήθη Ἀθηναῖος: 272, 318.
— ἐκδόσεις πόλεων: 112, 130, 165.
— ἐπίσημον ἀντίγραφον διὰ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀγῶνας: 130.
— ἱστορικὸν πρόσωπον διὰ πάντα Ἕλληνα, ἡ περίοδος τῆς ζωῆς καὶ ὁ βίος του: 13, 51, 139, 195.
— καὶ Αἰσχύλος, βλ. Αἰσχύλος.
— καὶ Ἀλκιδάμας (*Ὀδύσσεια βίου κάτοπτρον*): 59 κ.ἑ., 227.
— καὶ Ἀντίμαχος: 111 κ.ἑ., 138.
— καὶ Ἀντισθένης: 42 κ.ἑ.
— καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος· περὶ γεωγραφίας: 307 κ.ἑ. ·περὶ θεολογίας: 311 κ.ἑ.
— καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 174 - 6.
— καὶ Ἄρατος: 143 κ.ἑ.
— καὶ Ἀρίσταρχος: 255 κ.ἑ.
— — περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ *δαὶς* (πρβλ. 271) καὶ *λύχνος*: 132 κ.ἑ.
— — περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου γεννήσεως του: 272, 318.
— καὶ Ἀριστοφ. Βυζ.: 207 κ.ἑ.
— — ὁ πρῶτος θέσας τόνους εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ: 215 κ.ἑ.
— καὶ Γοργίας: 54.
— καὶ Δίδυμος: 328 κ.ἑ., 332.
— *A* 1 κ.ἑ.: 4, 39.
— *A* 3: 175.
— *A* 4-5: 132, 175.
— *A* 225 - 233: 134.
— *Δ* 88 κ.ἑ.: 128, 135.
— *Z* 4: 274 (στ. 4-6) Addenda.
— *I* 394: 273.
— *I* 502 κ.ἑ.: 5, 283.
— *Λ* 32-40: 286.
— *Λ* 55: 175.
— *Λ* 97 κ.ἑ.: 176.
— *Π* 432 - 58: 134
— *Σ* 272: 166.
— *Σ* 483 - 608: 209. 4, 212, 286.
— *α* 1 κ.ἑ.: 4, 43
— *ε* 72: 253.
— *μ* 127 κ.ἑ. (ἀριθμὸς τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου): 186.
— *ν* 102 - 12 (σπήλαιον νυμφῶν): 270
— *ο* 508 (*αἶνος*): 5.
— *ψ* 296 (τέλος τῆς Ὀδύσσειας): 138, 208 κ.ἑ., 275.4.
— Schol. A. περὶ τοῦ A 50 (περὶ τοῦ *μετάνοια*): 336.
— καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: 318.
— καὶ Ἐρατοσθένης: 195, 197 κ.ἑ., 200 κ.ἑ.
— καὶ Ζηνόδοτος: 124 κ.ἑ.
— καὶ Καλλίμαχος: 162, 165 κ.ἑ.
— καὶ Καλλίστρατος: 228.
— καὶ Κράτης: 283 κ.ἑ.
— καὶ Πλάτων: 10 - 11, 68.
— καὶ Ριανός: 144, 176 κ.ἑ.
— Codex Ven. Marc. 454 (A) τῆς *Ἰλιάδος* μετὰ σχολίων: 255 κ.ἑ., 262.
— Codices Ven. Marc. 453 (B), Townl., Genav. κτλ. τῆς *Ἰλιάδος* μετὰ ἑρμηνευτικῶν Σχολίων: 285.
— Codices HM τῆς *Ὀδυσσείας* μετὰ Σχολίων: 286.
— κριτική, ἀφετηρία τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς: 10.
— — κριτικὴ τῆς γνησιότητος τοῦ κειμένου: 257.
— — κριτικὴ φιλολογική: 124 κ.ἑ.
— μόνον ἡ *Ἰλιὰς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* ἔργα τοῦ Ὁμήρου: 138, 244 κ.ἑ.
— ὁ ποιητὴς τῆς *Ἰλιάδος*, τῆς *Ὀδυσσείας*, τοῦ *Μαργίτου* (τέταρτος αἰὼν π.Χ.). 86.
— ὁ ποιητὴς τῶν περισσότερων ἐπικῶν ποιημάτων (ἔκτος αἰὼν π.Χ.): 13, 51 κ.ἑ.
— ὁ Πολέμων περὶ τῆς θέσεως τῆς Τροίας καὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῆς *Ἰλιάδος*: 297.
— ὀρθὴ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης: 50.
— Πεισιστράτου ἀναθεώρησις: 7 κ.ἑ., 29.

'Ονάσανδρος, ἔφορος τῆς βιβλιοθήκης: 325.7.
'Ονησίκριτος: 84.
ὄνομα βλ. λ.
'Ονομαστικά, λεξιλόγια ταξινομηθέντα κατὰ θέματα ἢ κατὰ τόπους, Καλλίμαχος: 160, 236., 'Αριστφ. Βυζ.: 239.
'Οράτιος, *A.P.* 132 καὶ 136: 275.
— *A.P.* 333 καὶ 99 κ.ἑ.: 198.
— *A.P.* 450: 277. 2.,
— *Odes* I 1.35: 218, 247.
— *Sat.* I. 4.1.: 244.
— *ordo*, ἐπιλέκτων συγγραφέων: 244.
ὁρολογία, ἀόριστος καὶ ρευστὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλολογίαν: 190.
'Ορφεύς, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς σειρᾶς τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν: 61, 106.
— ἀλληγορικὸν ὑπόμνημα εἰς 'Ορφέως *Κοσμογονίαν*: 122.1, 283, 285.
'Ορφικοί, καὶ 'Αριστοτέλης (;): 99.
Οὐάρρων, De bibliothecis: 8.
— *antiquitates* (μετάφρασις τοῦ: *ἀρχαιολογία*): 60.
— διὰ τὰ *πάθη τῆς λέξεως* παρ' 'Αριστφ. Βυζ.: 240.
— καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: 318 κ.ἑ.
— καὶ Φιλόξενος: 326.
— περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς *ἀναλογίας* ἐν 'Αριστφ. Βυζ.: 242.
Οὐγκαρὶτ (Ῥὰς - Σάμρα): 20.
οὐμανισταί, 'Ιταλοί: 130, 278.

Π. Διαθήκη, «Ἆσμα 'Ασμάτων» 7.5 (*πύργος ἐλεφάντινος*): 337. Πρβλ. Ἑβδομήκοντα.
Παναθήναια, ἀπαγγελία ἐπικῶν ποιημάτων κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν: 9, 52.
Παναίτιος, στωϊκὸς φιλόσοφος, γηγενὴς Ρόδιος: 317.
— καὶ 'Απολλόδωρος: 302.
— καὶ Σκιπίων ὁ νεώτερος: 293.
— μαθητὴς τοῦ Κράτητος: 292 κ.ἑ.
— περὶ τοῦ 'Αριστάρχου: 277, 292 κ.ἑ.
πάπυροι, αἰγυπτιακοὶ πάπυροι καὶ ἐκ δέρματος κύλινδροι τῆς (Μέσης) 'Ανατολῆς: 22.
— εἰσαγωγὴ τῶν ἐν Ἑλλάδι: 25, 28. Πρβλ. λ. *βύβλος*.
— οἱ ἀρχαιότεροι ἑλληνικοὶ πάπυροι (ὄψιμος τέταρτος αἰὼν π.Χ.): 122 κ.ἑ.
— πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς μετὰ ὁμηρικῶν στίχων: 128 κ.ἑ.
— μετὰ πολλῶν «προσθέτων στίχων»: 136 - 7.
— ὑπομνημάτων εἰς τὸν Ὅμηρον: 262.
παραδοξογράφοι: 160 κ.ἑ., 181, 206.
παραδόσεις (κριτικαὶ διὰ ζώσης ἐξηγήσεως) ἀλεξανδρικῶν φιλολόγων καὶ ἀντίγραφα αὐτῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν των (;): 127 - 8, 254.3.
παρομοιώσεις, ἐξηγοῦνται ὑπὸ τοῦ 'Αριστάρχου: 276.
Παυσανίας: 295.
Πεισίστρατος: 7 κ.ἑ., 29.
περγαμηνή: 281.
περγαμηνοὶ κύλινδροι ἐκ δέρματος (διφθέρας): 22, 281.
Πέργαμος: *279 κ.ἑ. βλέπε καὶ βιβλιοθῆκαι.
— ἀντιζηλία μὲ τὴν 'Αλεξάνδρειαν: 190, 204 κ.ἑ.
— ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ῥήτορας: 246.1.
— ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς Ρώμης: 293, 318.
— κατάλογοι *ἐγκριθέντων* (;): 289.
— *Περγαμηνοὶ Πίνακες*: 159, 282.
συγγραφεῖς ἀρχαιογνωστικῶν θεμάτων: 294 κ.ἑ.
— φιλόλογοι αὐτοκαλούμενοι *κριτικοί*, ὄχι *γραμματικοὶ* ἢ *φιλόλογοι*: 190.
περιήγησις, γεωγραφικὴ ('Εκαταῖος) καὶ ἀρχαιογνωστικὴ (Πέργαμος): 295.
Περίπατος: *77 κ.ἑ.
—'Αριστοφάνης ὁ Βυζ. καὶ ἡ περιπατητικὴ παράδοσις: 249.
— ἔκδοσις καὶ ἑρμηνεία τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱδρυτοῦ του: 293.
— ἐμπνευσταὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας δὲν ἦσαν οἱ περιπατητικοί: 112, 115.
— καὶ 'Αλεξάνδρεια: 78, 79.
— περιπατητικαὶ ἀποκλίσεις τῶν Καλλιμαχείων: 'Ερμίππου, 'Ίστρου, Φιλοστεφάνου: 179.
— περιπατητικὴ παράδοσις ἐν Ρόδῳ: 317.

— ὑποθέσεις περιπατητικαὶ καὶ ἀλεξανδριναὶ τοῦ κειμένου τῶν δραματικῶν ποιητῶν: 230.
— φιλολογικὰ συγγράμματα «*Περὶ τοῦ δεῖνα*(;): 173.
Πετράρχης: 203.
πήλιναι πινακίδες Μεσοποταμίας: 20-21.
Πίνδαρος, πάντοτε πρῶτος εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐγκριθέντων ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— καὶ Ἀρχίλοχος: 173.
— καὶ Καλλικλῆς περὶ τοῦ *νόμου*: 40-41.
— κριτικὴ ἔκδοσίς του ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου: 139 κ.ἑ.
— — ὑπὸ τοῦ Ἀριστφ. Βυζ.: 219 κ.ἑ.
— κωλομετρία καὶ διάρθρωσις τῶν στροφῶν: 223 κ.ἑ.
— νέα κριτικὴ ἀποκατάστασις (;) καὶ ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου: 264.
— *παιᾶνες*: 140, 220.
— ὑπόμνημα τοῦ Διδύμου: 329 κ.ἑ.
Πιττακός, ὠνομάσθη *Φύσκων* ὑπὸ τοῦ Ἀλκαίου: 252.
Πλάτων, ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημίας, βασισθεῖσα ἐπὶ αὐτογράφων του: 77 κ.ἑ.
— διήνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν φιλολογίαν 76.
— ἔκδοσις τῶν διαλόγων κατὰ τετραλογίας ἢ τριλογίας: 235.
— ἔκδοσις τῶν ἔργων του ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας μετὰ ἑρμηνευτικῶν ὑπομνημάτων: 203,
— ἐχρησιμοποίησε τὸ σύνθετον *φιλόλογος*: 189.
— καὶ Ἀντίμαχος: 111.
— καὶ Ἐρατοσθένης: 187, 200 - 1.
— καὶ Καλλίμαχος: 111, 161.
— καὶ ὁ Ὅμηρος: 11 κ.ἑ., 68, 81, 82, 129, 134, κ.ἑ.
— καὶ ὁ Σώφρων: 315.
— καὶ οἱ σοφισταί: 40, 66, 67 κ.ἑ.
— καὶ ποίησις: 11, 40, 68, 181 κ.ἑ., 87 κ.ἑ. (*ὀρθότης*), 199, 283.
— *Κρατύλος*, προβλήματα γλώσσης.
— ὄχι ἀλεξανδρινὴ ἔκδοσίς του (ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ.): 235.
Πλειάς, τραγική: 141, 190 - 1.
[Πλουτάρχου] *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὁμήρου*: 286.
Πλωτῖνος: 270.
ποίησις καὶ φιλολογία: 4 κ.ἑ., 16-7, 104 κ.ἑ., 158, 181 κ.ἑ., 204, 236, 268.
— ἀναφοραὶ τῆς ποιήσεως περὶ γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως: 40.
— αὐτοερμηνεία τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 3 κ.ἑ., 269 - 70.
— καὶ φιλοσοφία, βλέπε φιλοσοφία.
— μεταφράσεις ἑλληνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν λατινικήν: 293,
— ὁ Γοργίας περὶ ποιήσεως: 57 κ.ἑ.
— ὁ Ἐρατοσθένης περὶ ποιήσεως: 198.
— ὁ Καλλίμαχος περὶ ποιήσεως: 149.
— ὁ Πλάτων καὶ ἡ ποίησις, βλέπε Πλάτων.
— παραδοσιακὴ τεχνικὴ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 4.
— ποιηταί, οἱ ἁρμόδιοι κριτικοὶ τῆς ποιήσεως: 56.
— στωϊκῶν *λόγος*, ἐκδηλώνων ἑαυτὸν ἐν τῇ ποιήσει: 283.
ποιηταί, *poetae philosophi* καὶ *poetae docti*: 65.
— χρονολόγησις ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου: 126 - 7.
— ὡς *διδάσκαλοι*, «παραγωγοί»: 96.
ποιητική: 87 κ.ἑ. (Ἀριστοτέλης), 276 (Ἀρίσταρχος).
Πολέμων ἐξ Ἰλίου, ἀρχαιογνώστης: *294
— εἰς τὰ 12 βιβλία του *Πρὸς Τίμαιον* περὶ Δωρικῆς κωμῳδίας καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς παρῳδίας: 297.
— κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους: 296.
— περὶ τοῦ Ἰλίου, ὡς τοῦ τόπου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ ὁμηρικὴ Τροία: 297.
Πολιτιανός: 107, 203.
Πολύβιος: 197, 303 κ.ἑ.
Πολυκράτης ὁ Σάμιος: 8.
Πορφύριος, Ὁμηρικὰ ζητήματα: 11, 83, 270 (*σαφηνίζειν*), 340.
— ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνατόλιον (περὶ ἑρμηνείας τοῦ Ὁμήρου): 270.
— περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου: 314 - 5.
— περὶ τοῦ *Σπηλαίου τῶν νυμφῶν* (ν 102 - 12): 270
Ποσειδώνιος, ἐν Ῥόδῳ: 317.

— καὶ Ἐρατοσθένης: 197.
— περὶ Ὁμήρου: 287.
— περὶ τῶν Κουρήτων(;): 311-2.
— *τὸν Πλάτωνος Τίμαιον ἐξηγούμενος*: 266.2.
Ποσείδιππος: 111.
πραγματικότης, βλέπε λ. *ἀλήθεια*
Πραξιμάνης, περιπατητικός, καὶ Καλλίμαχος: 112 - 3, 161 κ.ἑ.
— ἐν Ρόδῳ: 317
— καὶ Ἡσίοδος: 262, 288.
— ὁ πρῶτος ἀποκληθεὶς γραμματικὸς(;): 188.
— *Περὶ ποιητῶν*, διάλογος μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἰσοκράτους: 161.
Πρόδικος ὁ Κεῖος, περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ὁμοιογενῶν ὅρων, ἐτυμολογία, *λέξεις*: *46 κ.ἑ., 73, 92, 272, 333.
—*Ὧραι*, μεγάλης κυκλοφορίας βιβλίον του: 36.
— ὡς ῥήτωρ εἰς τοὺς *Πίνακας*: 155.
Πρόκλος, *Χρηστομάθεια*, διαίρεσις τῆς λυρικῆς ποιήσεως: 219.
Προπέρτιος: 106.
πρότασις, βλέπε λόγος.
προφορικὴ μετάδοσις, τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 29.
προφορικὴ παράδοσις, ἑρμηνειῶν τοῦ Ζηνοδότου: 127 κ.ἑ.
— τοῦ Ἀριστφ. Βυζ: 251.
προφορικὴ σύνθεσις, τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 29.
Πρωταγόρας, ἐξήγησις τοῦ περὶ Σκόπα ποιήματος. τοῦ Σιμωνίδου: *38 κ.ἑ.
—*Ἀλήθεια*: 333.
— βιβλία του εἰς τὴν πυρὰν (;): 36 κ.ἑ.
— καὶ Δημόκριτος: 49 κ.ἑ.
— ὀρθότης λεκτικοῦ (ἐκφράσεως), διαίρεσις τῶν γενῶν καὶ τῶν χρόνων(;): 44 κ.ἑ. Πρβλ. 91.
— ὁ σκοπός του, παιδευτικός: 18-19, 46.
Πτολεμαῖος Α', Σωτήρ: 109 κ.ἑ., 113 κ.ἑ., 117 κ.ἑ., 120 κ.ἑ., 146.
Πτολεμαῖος Β' (κληθεὶς «Φιλάδελφος» περὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ.: 119.2): 8, 114, 119 κ.ἑ., 126.
Πτολεμαῖος Γ', Εὐεργέτης Α': 97, 121, 146 κ.ἑ., 167, 182.
Πτολεμαῖος Δ', Φιλοπάτωρ: 185, 204.
Πτολεμαῖος Ε', Ἐπιφανής: 182, 204.
Πτολεμαῖος ΣΤ', Φιλομήτωρ: 251, 284.
Πτολεμαῖος Ζ', Νέος Φιλοπάτωρ: 252.
Πτολεμαῖος Η', Εὐεργέτης Β': 252 κ.ἑ., 300.
Πτολεμαῖος Θ', Φιλομήτωρ: 303, 326.
πτῶσις: τὸ γραμματικὸν πτωτικὸν σύστημα, βλέπε λ. *πτῶσις*.
Πυθαγόρας: 10.7.
Πύθια: 95.
Πύρρος: 144.
Πῶλος: 333.

ραψῳδοί: 6, 9 κ.ἑ., 12, 66, 129. Πρβλ. λ. *ῥαψῳδία, ῥαψῳδός*.
ῥήτορες, Ἀττικοί, εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 153, 155.
— κατάλογοι ἐπιλεγέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 246 κ.ἑ.
— κριτικὰ ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα τοῦ Διδύμου (καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ;): 329 κ.ἑ.
— μεγαλύτερον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Περγάμου διὰ τοὺς ῥήτορας: 289.
ρητορική: 90, 330.
Ριανός ὁ Κρής, ἐπικὰ ποιήματα: *176 κ.ἑ.
— ἔκδοσις Ὁμήρου: 144, 177, 208.
— καὶ Καλλίμαχος: 144-5, 177.
Ρόδος, εἰσαγωγὴ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τοῦ παπύρου εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς Ρόδου, περὶ τὸν ὄγδοον αἰῶνα π.Χ.(;): 25-6.
— νέον πνευματικὸν κέντρον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους: 246, 253, 301, 317.
— ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος καὶ ἡ Ρόδος: 167 κ.ἑ., 339.
— ὁ Διονύσιος Θρᾷξ καὶ οἱ μαθηταί του ἐν Ρόδῳ.
ρυθμική: 63 - 4.
Ρώμη καὶ Πέργαμος: 279, 293, 317-8.
— ἀποστολαὶ Ἑλλήνων στωϊκῶν, ἀκαδημικῶν καὶ περιπατητικῶν εἰς Ρώμην: 293.
— καὶ ἀλεξανδρινὴ φιλολογία: 318 κ.ἑ., 324, 325.
— καὶ φιλελληνισμός: 326.

— ρωμαῖοι φιλόλογοι ποιηταί: 293.

Σαλμάσιος: 203.
Σαμοθράκη: 251.
Σαπφώ, τὸ ὄνομά της ἐπὶ γραπτῶν ἀγγείων: 31
— εἰς τὰ *Σύμμεικτα* τοῦ Διδύμου: 332.
— ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
— μονοστροφικὰ ᾄσματα: 222.
— συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
σάτυροι, ἐν *P. Oxy.* 1083, fr. 1 (Σοφοκλῆς) καυχώμενοι διὰ τὰς γνώσεις των εἰς πολλοὺς κλάδους, ὡς οἱ σοφισταί: 64 καὶ Addenda.
Σάτυρος ὁ Καλλατιανός, περιπατητικός, *Βίος Εὐριπίδου*: 180.
— *Περὶ τῶν Δήμων Ἀλεξανδρείας*: 180.
Σελευκίδαι: 279.
Σέξτος Ἐμπειρικός, καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: 319.
Σεραπεῖον Ἀλεξανδρείας: 120-1.
σημεῖα ἀναγνώσεως, βλέπε τονισμός, στίξις.
σημεῖα, κριτικά, βλέπε λ. *σημεῖα*.
Σικελία, ἱστοριογράφοι, περὶ Σικελίας:329.
Σιμίας ὁ Ρόδιος, ποιήματα καὶ γλῶσσαι: *106 κ.ἑ., 93, 236.
Σιμωνίδης, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
—*Ἐπινίκια*, ταξινόμησις αὐτῶν εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 154.
— ποίημα εἰς Σκόπαν (fr. 37 Page) ἐξηγηθὲν ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου: 38 κ.ἑ.
Σινώπη: 130.
Σκιπίων, ὁ νεώτερος, καὶ Παναίτιος: 293.
Σκόλια τῆς Ἐλεφαντίνης: 222.
[Σκύμνος] περὶ Ἀπολλοδώρου: 301, κ.ἑ., 305-6.
Σόλοι Κιλικίας: 110.
Σόλων, ἐλεγεῖαι καὶ ἴαμβοι: 98.
Σουητώνιος, περὶ Πεισιστράτου: 8.
— *Περὶ βλασφημιῶν*: 241.
Σουμερική, βλέπε «γλωσσάρια».
Σοφισταί, πρακτικὸς ὁ σκοπὸς τῆς ὑπ' αὐτῶν διδασκαλίας φιλολογικῶν θεμάτων: 18, 159.
— ἀνάλυσις τῆς γλώσσης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ρητορικῆς ἢ τῆς παιδεύσεως: 44 κ.ἑ., 54 κ.ἑ.
— διάδοχοι τῶν ραψῳδῶν: 18, 66.
— ἑρμηνεία τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς διανοητικὴ ἄσκησις: 38 κ.ἑ.
— ὄχι ἀληθῶς φιλολογικὴ ἡ κριτική των: 51 κ.ἑ.
— συλλογαὶ καὶ συμπιλήματα ἀρχαιοτήτων: 60 κ.ἑ.
Σοφοκλῆς, οἱ *Πίνακες* περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων του: 153.1 καὶ Addenda.
— ἔκδοσις τοῦ κειμένου του ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ.: 229.
— καὶ Ἡρόδοτος: 268.
— περὶ τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, fr. 514 P. (*Ποιμένες*): 24.
— σατυρικὸν δρᾶμα *P. Oxy.* 1083, fr. 1, πρβλ. *P. Oxy.* 2453: 64.
— ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου: 266 κ.ἑ.
— ὑπομνηματισμὸς τοῦ Διδύμου: 329-30.
Στέφανος ὁ Βυζάντιος, καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος: 310.
Στησίχορος, εἷς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
— ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
— ἐτυμολογία τοῦ *Παλλάς*: 312. 7.
— *Παλινῳδία*: 10.
στίξις: 213 κ.ἑ., 261, 320.
στιχομετρικοὶ ἀριθμοί, ἐπὶ πηλίνων πινακίδων καὶ κυλίνδρων παπύρου: 150.
Στράβων, καὶ Ἐρατοσθένης: 183, 197 κ.ἑ., 308.
— ἔκθεσις περὶ τῆς τύχης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Θεοφράστου: 325.
— καὶ Ἀπολλόδωρος: 307 κ.ἑ.
— καὶ Δημήτριος Σκήψιος: 297 κ.ἑ.
— καὶ Τυραννίων: 325.
Στρατοκλῆς ὁ Ρόδιος, μαθητὴς τοῦ Παναιτίου: 302.
Στράτων, κωμ., ἀναφέρει τὸν Φιλιτᾶν εἰς τὸν *Φοινικίδην* του: 91.
Στράτων ὁ Λαμψακηνός, *ὁ φυσικός*, διδάσκαλος τοῦ Πτολεμαίου Β': 109, 143, 181.
Στωϊκισμός, Στωϊκοί, καὶ Ἄρατος: 143.
— Ἀρίστων ὁ Χῖος καὶ Ἐρατοσθένης: 182, 187.

— γλωσσικαὶ μελέται: 290 κ.ἑ.
— ἐν Περγάμῳ: 280 κ.ἑ.
— ἐν τῇ ποιήσει: 166, 282 κ.ἑ.
— καὶ Ἀπολλόδωρος: 311 κ.ἑ.
— καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ: 322 κ.ἑ.
— καὶ Ρώμη: 293, 318.
Σύλλας: 325.
σύμβολα, βλέπε λ. *σημεῖα*.
Σύμμαχος, ὑπόμνημα εἰς Ἀριστοφάνην: 234.
συνώνυμα (βλ. καὶ λ. *συνώνυμα*).
— διάκρισις τῶν παρ' Ὁμήρῳ συνωνύμων ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 272.
— Πρόδικος, ἡ πρώτη αὐθεντία διὰ τὰ συνώνυμα: 40, 47 κ.ἑ.
Σφίγξ, ἀπαγγέλλουσα τὸ αἴνιγμα ἐξ ἀνοικτοῦ βιβλίου: 31-32.
Σωσίβιος, ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. (;) : 147.
Σωσίβιος ὁ Λάκων, «*Περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν*», *Λακωνικαὶ γλῶσσαι*: 241.
Σώφρων καὶ Πλάτων: 315 - 6.
— μονογραφία τοῦ Ἀπολλοδώρου: 314 κ.ἑ.

Τέρπανδος: 172.
τέχναι, αἱ ἑπτὰ ἐλευθέριαι: 62, 301.
Τζέτζης, *Προλεγόμενα εἰς Ἀριστοφάνην*: 118 - 9 διὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν βλέπε «Scholium Plautinum».
— καὶ Ἀριστέου ἐπιστολή: 120, 123.
— περὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου: 124 κ.ἑ.
— περὶ τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου: 151.
Τήλεφος, γραμματικὸς τῆς Περγάμου: 282.
Τίμαιος ὁ ἐκ Ταυρομενίου, καὶ Ἱππίας: 194.
— χρήσιμος διὰ τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Πίνδαρον: 264.
Τιμόθεος, πάπυρος *Περσῶν*: 214, 222.
Τίμων ὁ Φλιάσιος, περιφρονεῖ τοὺς φιλολόγους καὶ τὴν φιλολογίαν: 115 κ.ἑ., 202, 207.
— καὶ Ἄρατος: 143 κ.ἑ.
τονισμός: 213. Πρβλ. Ἀριστφ. Βυζ.
— εἰς τοὺς παπύρους: 215.
— τονισμὸς τοῦ Ἀριστάρχου: 261.
τραγῳδία, τραγῳδίαι προσιταὶ ὡς «βιβλία», ἀλλὰ δὲν ἦσαν τὰ πρῶτα βιβλία τῶν Ἑλλήνων: 33 κ.ἑ.
— ἐκλογὴ ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων Ἀττικῶν τραγικῶν: 244.
— ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς πρῶτος ἐπραγματεύθη τὰς τραγῳδίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 125 κ.ἑ.
Τρικλίνιος, Δημήτριος: 223.
Τροία, θέσις τῆς Ὁμηρικῆς Τροίας: 297, 299.
— ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας 1184/3 π.Χ. ὡς ἡ παλαιοτέρα χρονολογία ἐξ ὅσων ὡρίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρονικογράφων: 195.
Τυραννίων ἐξ Ἀμισοῦ τοῦ Πόντου, μαθητὴς Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς ἐν Ρόδῳ: 317.
— διδάσκαλος ἐν Ἀμισῷ καὶ Ρώμῃ, συγγραφεὺς θεμάτων ὁμηρικῶν καὶ προβλημάτων γραμματικῆς τεχνικῆς: 324 κ.ἑ. καὶ Addenda.
— καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφράστου ἐν Ρώμῃ: 325.
— περὶ τόνων (;): 215.6.
Τυραννίων ὁ νεώτερος: 324.

ὑπερβατόν: 40
ὑποθέσεις (περιλήψεις τῶν θεατρικῶν ἔργων): 230-4.
ὑπομνηματισμός, βλέπε λ. *ὑπόμνημα*
— σχόλια εἰς τὴν ᾠδὴν πέριξ τοῦ κειμένου: 322, 2.

Φερεκράτης, ἐθεωρήθη ἰσότιμος πρὸς τὸν Εὔπολιν, τὸν Κρατῖνον καὶ τὸν Ἀριστοφάνη: 192, 244.
Φερεκύδης ἐκ Σύρου: 11, 14.
Φίλα, ἑτεροθαλὴς ἀδελφὴ τοῦ Ἀντιόχου Α': 143.
φιλελληνισμός: 80, 326.
Φιλέταιρος, υἱὸς τοῦ Ἀττάλου: 279.
Φιλίκος ὁ Κερκυραῖος, *Ὕμνος εἰς Δήμητραν*: 187.
Φιλιτᾶς, *ποιητὴς ἅμα καὶ κριτικός*: *105 κ.ἑ.

—'Αρίσταρχος, *Πρὸς Φιλίταν*: 108, 255.
—*Ἄτακτοι γλῶσσαι*: 93, 107 κ.ἑ., 236.
— *Δημήτηρ*, καὶ Καλλίμαχος: 338 κ.ἑ.
— ἐγκωμιάζεται ὑπὸ τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Καλλιμάχου· νέα κίνησις εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογίαν: 112, 147, 187, 316.
— ἡ ἱστορική του θέσις: 79, 123.
— παιδαγωγὸς τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου: 109, 116.
— φιλάσθενος (;): 49, 202.
Φιλόδημος, *Περὶ ποιημάτων*, βιβλίον Ε': 289.
— παραπέμπει εἰς τὸν Γοργίαν περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 335.
— *Περὶ εὐσεβείας*: 312 κ.ἑ.
φιλολογία, ὁρισμός: 3.
— εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν καὶ εἰς τὸν Περίπατον: 79, 123, 133, 230.
— καὶ ἐπιστήμη: 181 κ.ἑ., 199, 292.
— κλασσική: 3, 104, 299.
— ποίησις καὶ φιλολογία, βλέπε ποίησις
— πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ συνέπειαι αὐτῆς: 253,300.
— χωριστὸς κλάδος ἐπιστημονικῆς γνώσεως: 3, 159, 204.
Φιλόξενος: 325 κ.ἑ.
— ἡ λατινικὴ ἓν εἶδος ἑλληνικῆς διαλέκτου: 326.
— ἡ τεχνικὴ τῆς γραμματικῆς του ἐβασίζετο εἰς τὰ ῥήματα: 326.
Φιλοσοφία καὶ φιλολογία: 67 κ.ἑ., 159, 282 κ.ἑ.
— παλαιὰ ἔρις, ἡ ἔρις φιλοσοφίας - ποιήσεως: 69.
— τῆς γλώσσης: 69, 236 κ.ἑ.
φιλόσοφοι, εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 156.
— εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἐγκρίθεντων 246 κ.ἑ.
Φιλοστέφανος: 179 κ.ἑ. καὶ Addenda.
Φιλόχορος: 179.4 καὶ Addenda.
φοινικικὴ γραφή: 22 κ.ἑ.
Φοῖνιξ ὁ Κολοφώνιος: 110ς

Χαμαιλέων, περὶ λυρικῶν ποιητῶν: 273, 264. 4, 265.
— περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 334.
Χιττῖται, πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς μετὰ λέξεων τῆς χιττιτικῆς, σουμερικῆς καὶ ἀκκαδικῆς γλώσσης: 20.
χρονολόγησις, ἑλληνική: 61 ('Ιππίας), 94 κ.ἑ. ('Αριστοτέλης), 194 κ.ἑ. ('Ερατοσθένης), 304 ('Απολλόδωρος).
Χρύσιππος ὁ Σολεύς,
— ἀλληγορία: 283.
— *Περὶ ἐτυμολογιῶν*: 240, 287.
— *Περὶ τῆς κατὰ τὰς λέξεις ἀνωμαλίας*: 242, 290.

Ψευδο-'Αρκάδιος, 'Επιτομὴ *Καθολικῆς Προσῳδίας* τοῦ 'Ηρωδιανοῦ: 213.

antiquitates, μετάφρασις τοῦ *ἀρχαιολογία* ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος: 60
Ausonius, Technopaegnion: 106.5.

Barber, E.A.: 104,3. («Hellenistic Poetry»)
Bentley, Richard: 7, 116, 203
Bernhardy, G.: 182
Böckh, A., μετρική: 223

classici, δόκιμοι συγγραφεῖς: 247. Πρβλ. ἐγκριθέντες: 244
Collège Royal, νεώτερον Μουσεῖον: 141

Erbse, Hartmut, περὶ τῶν Σχολίων εἰς τὴν 'Ιλιάδα καὶ περὶ τοῦ 'Αριστάρχου: 255.3, 257 καὶ Addenda

Faber, Tanaquil: 338
Fabri, Anna: 338
Flaubert G., περὶ τοῦ «πύργος ἐλεφάντινος»: 337
floruit (ἀκμὴ): 305. Πρβλ. γέγονε
Fouilles de Delphes III, I ἀριθμ. 400: 95,2.

Göttling, K.W.: 323
Grote, George: 7

Haffter, Heinz: 104.1.
Housman A.E.: 116, 63.2.

James, Henry: 337

Kenyon, F.G.: 98

Laterculi Alexandrini: 8
Lehrs, Karl θαυμαστὴς τοῦ George Grote: 8
Leo, F. Περὶ τῆς *Περὶ (τοῦ δεῖνα)* λογοτεχνίας: 173.3.

melicus, βλ. λυρικὴ ποίησις.
Mommsen, Theodor: 116

P. Berol. Berl. Klass. Texte I inv. 9780 Διδύμου Περὶ Δημοσθένους ὄχι ὑπόμνημα, ἀλλὰ μονογραφία: 330
P. Oxy. II 221 Σχολ. εἰς Φ: 284.3.
P. Oxy. 841 καὶ 2442 πινδαρικοὶ παιᾶνες, σημειώσεις εἰς τὴν ᾠδὴν μετὰ συντομογραφιῶν: 139, 140.
P. Oxy. 1241. Χρηστομάθεια μετὰ καταλόγου τῶν διευθυντῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης: 184
P. Oxy. 2260: ὄχι ὑπόμνημα ἀνωνύμου τινός, ἀλλὰ μέρος τοῦ Περὶ θεῶν τοῦ Ἀπολλοδώρου: 312.5.
P. Oxy. 2438, ταξινόμησις πινδαρικῶν ποιημάτων: 219.5.
P. Oxy. 2506. ὄχι ὑπόμνημα, ἀλλὰ μονογραφία περὶ λυρικῶν ποιητῶν: 265.3.
P. Sorbonne inv. 2245, ὁ ἀρχαιότερος πάπυρος τῆς Ὀδυσσείας μετὰ στιχομετρικῶν ἀριθμῶν: 138.1.
Poggio: 170.

quadrivium: 62

Ritschl, Friedrich: 7.
Rohde, Erwin: 294.3.
Ronsard, Pierre de: 141.
Ruhnken, David: 247.
Ruskin, John: 74. 1.

Scaliger, J. J.: 116, 194.
«Scholium Plautinum»: 119. 2, 126 κ.ἑ., 152.
Saint - Beuve, Ch. A.: 337.
Stanley, Thomas: 160.2., 334.
Steinthal, H.: 70.1.
Stilo, L. Aelius καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ ἐν Ρόδῳ: 317.

Tabulae Iliacae: 233.
Technopaegnia (Carmina figurata): 106. 5, 142.

Valla, Lorenzo: 58.2, 170—1
Ventris, Michael: 23.
Vigny, Alfred de; 337
Villoison, J.B.de, ἀνεκάλυψε εἰς τὴν Βενετίαν τὰ δύο κύρια χειρόγραφα τῆς Ἰλιάδος τὸ 1781: 255 κ.ἑ.

Wilamowitz - Moellendorff, Ulrich von: Aristoteles und Athen: 98·
Wolf, F.A. Prolegomena ad Homerum, πρώτη ἀπόπειρα ἱστορικῆς τοποθετήσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου καὶ ἀποκάλυψις τῆς μοναδικῆς εἰς τὴν ἱστορίαν θέσεως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως: 256 κ.ἑ.
— ἤνοιξε τὴν ὁδὸν διὰ τὰς ἀναλυτικὰς προσπαθείας τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τῶν φιλολόγων: 276.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

αἰζηὸς ἀκμάζων: 305.
αἶνος: 5.
αἰτιατικὴ πτῶσις, «accusativus»: 291.
ἀκμή: 305.
ἀλήθεια: 43, 67, 74.
ἀλιτεγγὴς (coni., -τεσγης pap.): 108.6.
ἀμάρτυρον: 149.
ἄμιπποι: 268.
ἀνάγνωσις: 320.
ἀναγνωστικοί: 33.
ἀναλογία, βλέπε Γεν. Εὑρετήριον.
ἀντίσιγμα: 213, 260.
ἀντίστροφος: 222.
ἀνωμαλία, βλέπε Γεν. Εὑρετήριον.
ἀξιοῦσθαι τῶν βιβλιοθηκῶν: 168, 339.
ἀόριστοι (ἐνν. χρόνοι): 292. Πρβλ. ὡρισμένοι.
ἅπαξ λεγόμενα: 271, 274.
ἀπάτη: 56 κ.ἑ.
ἁπλᾶ (δηλ. ὀνόματα): 93. Πρβλ. διπλᾶ.
ἀπὸ φωνῆς (viva voce exegesis): 127.4.
ἀπρεπές: 11, 276.
ἄρθρον: 90, 291, 321.
ἁρμονίαι: 63.7.
ἀρχαιολογία: 60. Πρβλ. *antiquitates* εἰς Γεν. Εὑρ.
ἀστερίσκος: 213, 222.
Ἄτακτα (Ἄτακτοι γλῶσσαι): 107.
αὐτοσχεδιάζειν: 60.
αὕτως: 208, 208. 4. (coni. οὕτως codd.).
ἄφωνα καὶ ἄφθογγα: 72.

Βῆτα, παρώνυμον τοῦ Ἐρατοσθένους: 170.
βύβλος (ὀνομασία τοῦ Αἰγυπτιακοῦ παπύρου· πρβλ. Γεν. εὑρετήριον: πάπυροι): 22.

γέγονε, βλέπε Γεν. Εὑρετ.: *floruit*.
γενεά: 304.
γένη τῶν ὀνομάτων, βλέπε ὄνομα.
γεωγραφία, τὸ σύνθετον ἔπλασε ὁ Ἐρατοσθένης (;): 196.
Γλαυκώπιον: 312.
γλῶσσαι, σπάνιαι καὶ ἀπηρχαιωμέναι (ἐπικαὶ) λέξεις: 14, 49, Πρβλ. 236.
—Ἀριστάρχου διόρθωσις λαθῶν εἰς τὰς ἑρμηνείας γλωσσῶν: 272.
— Δημόκριτος, Ἀριστοφάνης, Ἀριστοτέλης περὶ γλωσσῶν: 92 - 93.
— ἐξήγησις γλωσσῶν, μέρος τῆς Διονυσίου Τέχνης: 320.
— Ζηνοδότου Γλῶσσαι, ἀλφαβητικῶς διατεταγμέναι: 136.
—Ἱπποκράτειοι γλῶσσαι: 109. 1.
— Λακωνικαὶ γλῶσσαι: 241.
— λόγιαι συλλογαὶ ὑπὸ Φιλιτᾶ καὶ Σιμίου: 93, 107.
γλωσσογράφοι: 93.
γνώριμος: 182.
γραμματική, βλέπε καὶ Γεν. Εὑρετήριον. «γραμματικὴ»
— ὁρισμὸς Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός: 319.
— ὁρισμὸς Ἐρατοσθένους: 193.
γραμματικοί, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 187 κ.ἑ. καὶ Addenda, 301.

δαίς: 132 κ.ἑ., 271.
δέλτος: 30.
δηλώματα, βλέπε Γεν. Εὑρετήριον: λέξεις.
διαλεκτικά: 48.5.
διαστολή: 261.
διδασκαλία, «παιδεία»: 198 Πρβλ. ψυχαγωγία.
διδασκαλίαι ἔργων: 96, 156, 228, 234.
διδάσκαλοι, «ἐκπαιδευταί»: 184.
— «ποιηταὶ ὡς παραγωγοὶ θεατρικῶν ἔργων»: 96, 156.
διήγησις: 232.
διηνεκές, ἄεισμα: 163.
διόρθωσις: 84, 112, 130, 144, 257 κ.ἑ. Πρβλ. ἔκδοσις.
διορθωτής: 12, 125 κ.ἑ.
διπλᾶ (ἐνν. ὀνόματα): 93, 108. 6. Πρβλ. ἁπλᾶ.
διπλῆ, κριτικὸν σύμβολον: 260, 272.
— μετρικὸν σύμβολον: 225.4.
— περιεστιγμένη: 260.

δόξα, ἀντίθετον τοῦ ἀλήθεια: 43.
δόξαι, «δόγματα, δοξασίαι φιλοσόφων»: 100.
ἐγκρίνειν: 247 κ.ἑ. (*βλέπε καὶ* Addenda) Πρβλ. *κρίσις*.
εἶδος, «κατηγορία, εἶδος μουσικῆς»: 220
εἰδωλοποιία: 340.
εἰσαγωγαί, ἐγχειρίδια τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς: 323.
εἴσθεσις, γραφὴ στίχου ὥστε ἡ ἀρχή του νὰ εἶναι «πιὸ μέσα» ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ.: 225, 4.
ἔκδοσις: 83 κ.ἑ., 111 - 112, 257 κ.ἑ., 330. Πρβλ. *προέκδοσις, διόρθωσις*.
ἐλεγειοποιοί: 217.
ἔλεος: 57. Πρβλ. *φόβος, φρίκη*.
ἑλληνισμός: 12, 326.
ἐμπειρία: 67,76,80,319. Πρβλ. *τέχνη*.
ἐνθουσιασμός: 68.4.
ἐξηγεῖσθαι: 266, 298. 2.
ἐξήγησις: 269.2., 298.2., 320.
ἐπίρρημα: 321.
ἐπιστήμη: 67, 75.
ἐπῳδός: 222.
ἑρμηνεία τῶν ποιητῶν: 38, 166.
ἔτυμα, ἐτυμολογεῖν κτλ., βλέπε Γεν. Εὑρετήριον: ἐτυμολογία.
εὐέπεια: 46.
εὐστομία: 75.
εὐτελές: 276.
ζητήματα: 81 κ.ἑ., 313. Βλέπε καὶ *λύσεις*.
ἡμίφωνα: 72, 90.

θαυμάσια, θαύματα: 160, 181.
θεοὶ Ἀδελφοί: 146. 3.
θεοὶ Εὐεργέται: 146. 3.

ἰαμβοποιοί: 217.
ἱστορίαι: 320.

καθηγητής: 184.4.
καιρός: 39.1, 45.
κανών: 248.
κλίσις (γραμ.): 242, 290.
κορωνίς: 209.5, 214, 222.
κρίσις (ποιημάτων): 138, 244, 289, 320. Πρβλ. *ἐγκρίνειν*.
κριτικός: 105, 188, 190, 284, 289.
κυκλικόν, κυκλικῶς, κυκλικώτερον, «κυκλικὸν» ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ κατώτερον: 271, 274, 275. Πρβλ. *νεώτεροι*.
κύκλος (ἐπικὸς κύκλος): 52, 86 - 87.
κυριολεξία, νεοπλατωνικὴ ἑρμηνεία τῆς λέξεως *ὀρθοέπεια*: 334.
κῶλον: 223.

λέξεις, ἰδιόρρυθμοι κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σημασίαν λέξεις (κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰς *γλώσσας*, ἤτοι τὰς σπανίας καὶ ἀπηρχαιωμένας λέξεις)· πρβλ. Γεν. Εὑρετήριον: «γλωσσάρια».
—Ἀριστοφάνους Βυζ. *Λέξεις*: 235 κ.ἑ.
— Διδύμου *Λέξις κωμικὴ καὶ τραγική*: 331.
λέξις, λόγος: 90.
λεπτός: 163 κ.ἑ.
λόγος, πρότασις: 44, 89 κ.ἑ. 92.
— λόγος: 58,273.4, 291, 320.
— λογικὸν (Στωϊκῶν): 283.
λυρικὴ ποίησις, βλέπε Γεν. Εὑρετήριον.
λύσεις: 82 κ.ἑ., 335- 336· πρβλ. *ζητήματα*.
λύχνος: 133, 322.2.

μελαννεφὴς ἢ μελαινεφής: 108.5.
μελικὴ ποίησις ἢ τὰ μελικά, βλέπε Γεν. Εὑρετήριον: λυρικὴ ποίησις.
μέμβρανα ἢ μεμβρᾶναι: 281.
μεταγράφειν: 221.
μετάνοια: 336.
τὰ μεταξύ: 91.
μεταχαρακτηρισμός: 35.
μετοχή: 321.
μίμησις: 68.
μονῳδία: 336.
Μουσεῖα, ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἑλικών: 185.
Μουσεῖον, «Ἱερὸν τῶν Μουσῶν»: 60. Πρβλ. Γεν. Εὑρετήριον ἐν λ.

νεώτεροι: 312. Πρβλ. κυκλικὸν
νόθοι καὶ νενόθευται: 153.1 Addenda.
νόμος: 40 κ.ἑ., 46.3, 63, 74, 333. Πρβλ. *φύσις*.
νοῦς: 51. Πρβλ. *ψυχή*.

ξενικὰ (ὀνόματα): 48, 93.

ὀβελός, πρῶτον κριτικὸν σημεῖον: 136, 213.

ὄβρια, ὀβρικά (;), *ὄβριχα, ὀβρίκαλα:* 293 κ.ἑ.
ὀλιγοστιχίη: 105, 163.
Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφή, βλ. Γεν. Εὑρ.: Ὀλυμπιονῖκαι.
Ὁμηρίδαι: 13.
ὄνομα, βλέπε καὶ *ῥῆμα,* λέξεις.
— *γένη ὀνομάτων:* 44-45.
— *ὀνόματα,* μία ἐκ τῶν ἐκφράσεων τοῦ Πρωταγόρου κ.ἄ. πρὸς δήλωσιν τῶν λέξεων: 70.
— *ὀνόματα - ῥήματα,* διεκρίθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος: 70 κ.ἑ.
— — εἰς τὸν Ἀριστοτέλη: 90 κ.ἑ.
— Στωϊκῶν διάκρισις τοῦ *ὀνόματος* εἰς «κυρίως ὄνομα» ἢ *κύριον* καὶ εἰς *προσηγορικόν:* 291.
— τελικὴ διάταξις καὶ καθορισμὸς των ἐν τῇ *Τέχνῃ* Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς (τρία γένη, πέντε κλίσεις): 321.
ὀρθοέπεια: 44, 50, 63, 333.
ὀρθότης: 47 κ.ἑ., 73, 88, 245.4.
οὐ σῴζεται: 153.1 Addenda
οὐδέτερον: 292.

πάθη (τῆς λέξεως): 240.
παιδεία, ἀρχαία: 17.
— *ἐγκύκλιος:* 300.
παίδευσις, παιδεύω: 59, 300.
παραγραφή, παράγραφος: 214.
παρατήρησις: 292.
πείθειν, πειθώ: 59.
Πένταθλος, παρωνύμιον τοῦ Ἐρατοσθένους: 202.
Περγαμηνὰ (ἢ - *ναί*): 281.
Πίνακες Καλλιμάχου: 151 κ.ἑ. καὶ *passim*
— *Περγαμηνοί:* 159, 282.
— ὑπόμνημα Ἀριστοφάνους Βυζ.: 158, 212, 3076.
πίναξ: 62.
πολυϊδρείη: 149.
πολυμαθής: 164.
πολύπτωτον· πρβλ. *πτῶσις.*
— οὐσιαστικόν, ἀντωνυμία: 14 κ.ἑ.
πολύστιχοι: 136 - 137.
πραττόμενοι: 248.
προέκδοσις: 167 κ.ἑ.
προσηγορικόν: 291.
πτῶσις, ποιηταὶ παίζοντες διὰ τῶν ποικίλων τύπων τῆς αὐτῆς λέξεως: 14 κ.ἑ. Πρβλ. *πολύπτωτον*
— λέγεται διὰ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα: 90 κ.ἑ.
— περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἄρθρον· τέσσαρες πτώσεις (μιὰ *ὀρθή,* τρεῖς *πλάγιαι*) 291. :
— πτώσεις πέντε (περιλαμβανομένης καὶ τῆς μετοχῆς): 321.
πύργος ἐλεφάντινος, βλέπε Γενικὸν Εὑρετήριον: ἐλεφάντινος πύργος.

ῥαψῳδία: 320.
ῥαψῳδός: 13.5. Πρβλ. Γεν. Εὑρετήριον.
ῥῆμα· πρβλ. *ὄνομα.*
— *ὀνόματα — ῥήματα:* 70 κ.ἑ.
— χρόνοι: 91, 320. Πρβλ. *πτῶσις.*

σάννας: 237 κ.ἑ. Πρβλ. 296 *σανάδες.*
σαφηνίζειν: 271.
σημεῖα, κριτικὰ σημεῖα εἰς τὴν ᾠδήν: 260 κ.ἑ. (Ἀρίσταρχος), 254, 260, 262 (Ἀριστόνικος), 207 κ.ἑ., 212-213 (Ἀριστοφάνης Βυζ.), 136 (Ζηνόδοτος). Πρβλ. *ἀντίσιγμα, ἀστερίσκος, διπλῆ, ὀβελός, σίγμα.*
σίγμα, κριτικὸν σημεῖον: 213.
σιωπώμενον, κατὰ τό: 276.
σοφιστής: 18.
στηλοκόπας: 296.
στιγμή, κριτικὸν σημεῖον: 260 - 261.
— στίξις: 214 - 215.
στοιχεῖα: 26, 71 κ.ἑ., 90, 320, 335.
στροφή: 222.
συγγράμματα, «μονογραφίαι» κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰ *ὑπομνήματα:* 255.
— κληθέντα *γράμματα:* 193.
σύνδεσμοι: 90, 321.
συνήθεια, «ἡ λαλουμένη (γλῶσσα)»: 241, 292.
συντάγματα, συγγραφαί, συγγράμματα (;): 157.
συνώνυμα, βλέπε καὶ Γεν. Εὑρετήριον.
— ὁ ὅρος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους: 92.

τέλος, καὶ *φύσις* (Ἀριστοτέλης): 80.
τέχνη, καὶ *ἐμπειρία:* 67, 76, 80.

— *γραμματική:* 318 κ.ἑ.
— καὶ *σοφίη:* 104 κ.ἑ.
— *ποιητική:* 89.
τιθηνός: 184. 4.
τροφεύς: 184.4.

ὑποθέσεις (περιλήψεις θεατρικῶν ἔργων), δύο παλαιαὶ ὁμάδες: 230 - 233. Πρβλ. Ἀριστοφάνης Βυζ.
— Βυζαντιναὶ ὑποθέσεις: 234.
ὑπόμνημα, ὑπομνήματα, ὁρισμός: 34.
— *ὑπομνήματα:* 209, 254 κ.ἑ., 268 κ.ἑ. (Ἀρίσταρχος), 298 (Δημήτριος ὁ Σκήψιος), 329 (Δίδυμος), 192 (Εὐφρόνιος).
— *ὑπομνήματα* εἰς χωριστοὺς κυλίνδρους· 261.
— *ὑπομνήματα,* καὶ *ἐξήγησις:* 266 κ.ἑ., 269.2.
— *ὑπομνήματα* καὶ *συγγράμματα:* 255.
— καὶ συγράμματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφὴ ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περί*: 260
ὑποστιγμή: 215.

φιλόλογος: 302 (Ἀπολλόδωρος), 297.5 (Δημήτριος ὁ Σκήψιος), 115, 186 κ.ἑ. (Ἐρατοσθένης).
φόβος: 57. 3. *Πρβλ. ἔλεος.*
φρίκη: 57 κ.ἑ. *Πρβλ. ἔλεος.*
φύσις: 40, 46. 3, 63, 74, 333. Πρβλ. *νόμος.*
— καὶ *τέλος:* 80 - 81.
Φύσκων: 252.
φωνήεντα: 72.

χαρακῖται: 116. 1.
χρόνος: 45 κ.ἑ. (χρον. περίοδος), 91, 292 (χρόνος ῥήματος). Πρβλ. *ῥῆμα.*
χωρίζοντες: 275.3 Addenda. Πρβλ. Γεν. Εὑρετήριον: Ξένων.

ψυχαγωγία, «διασκέδασις»: 198. Πρβλ. *διδασκαλία.*
ψυχή: 51. Πρβλ. *νοῦς.*

ὡρισμένοι (χρόνοι): 292. Πρβλ. *ἀόριστοι.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

'Αλκμάν, fr. 1. Page: 224. 2.
'Ανακρέων, fr 3 D³: 14 κ.έ.
'Απολλώνιος ὁ 'Ρόδιος, *Vita* b, Schol. ed. Wendel σελ. 2.13: 168, 339.
—*'Αργοναυτικὰ* Δ' 1781: 210.
'Αριστοτέλης, *'Αν.* *Ὑστ.* A 12 σελ. 77b 32: 87.
— *Ποιητ.* 1459 b 16: 86.5.
— — 1456 b 34: 90.3.
— *Σοφ.* *Ἐλ.* I 10 σελ. 171 a 10: 86-87.
'Αριστοφάνης, *Βάτρ.* 1021: 55 καὶ Excursus.
— — 1114: 33.4.
'Αρχίλοχος, fr. 70 D.³: 15.
— fr. 94 D.³: 16.3.
— fr. 94 D.³: 172.4.
— *P. Hib.* 173.12: 172.4.
Gellius, *N.A.* XVII 4.5: 306.
Διογένης Λαέρτιος IX 52: 45.
'Ερατοσθένης, fr. 22 Powell: 201.2.
Εὐριπίδης, *Ἑκ.* 574: 238.6.
Θέων ὁ 'Αλεξανδρεὺς (ἀταύτιστος εἰσέτι) *Vita Arati* σελ. 148.14 Maass. (*Comment. in Arat. rel.* 1898): 143.5.
Καλλίμαχος, fr. 110. 77: 134. 4.
— fr. 110. 94 a: 146. 3.
—*Ὑμν.* II 108-12: 149 καὶ Excursus.
*Ὅμηρος A*3: 175.2. — *Δ* 17: 208. —*T* 91 κ.έ.: 177 καὶ Addenda —*Ψ* 81: 177. — *θ* 167: 208. — *φ* 390: 112. 3. —Σχολ. A *A*50: 335. — Σχολ. A *B* 160: 274. 2.
Πάπυρος Hibeh 172.5: 108.5 — 172.56: 108.6. — 173.12: 172.4.
Πλάτων, *Νόμ.* 764 DE: 336.
Πλούταρχος, *'Αντ.* 58, 59: 282. 3. — *Περὶ φυγῆς* (*de exilio*) 7 σελ. 601 F: 114.1.
Πολυδεύκης V 15: 239.9
Rhet. Gr. VIII 599 κ.έ. Walz = III 97.20 Spengel ['Ηρωδιανὸς] *Περὶ σχημάτων*: 143
'Ριανός, fr. 1.17 Pow: 177. 5. καὶ Addenda.
Σιμωνίδης, fr. 36.1 Page: 39.1.
Σουΐδας, ἐν λ. *'Αριστοφάνης Βυζάντιος*: 205.4.
— *Κράτης Μαλλώτης* 284 - 285.
Σοφοκλῆς, fr. 597 P.: 30.2.
Τίμων, fr 12 D: 166.1.
— fr. 60.1 D.: 10.5.
Τζέτζης, *de com. Gr. prooem.* Mb. 29, *CGF* I ἔκδ. Kaibel σελ. 31 (=Call. test. 14 c): 151.3.